HORVÁTH CIPRIÁN

GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI ÉS SÍRLELETEI

SZEGED 2014

1
9
4
7
8
5
3
2
6
10
6/3

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK LELETANYAGA

Kiss Attila
Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Budapest 1983.

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD KORI SÍRLELETEI

Megjelent kötetek

1. Révész László
A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. Miskolc 1996.

2. Kiss Gábor
Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely 2000.

3. M. Nepper Ibolya
Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. Budapest–Debrecen 2002.

4. Istvánovits Eszter
A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. Nyíregyháza–Budapest 2003.

5. Révész László
Heves megye 10–11. századi temetői. Budapest 2008.

6. Gáll Erwin
Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I–II. Szeged 2013.

7. Tóth Anikó
A nyíri mezőség a 10–11. században. Szeged 2014.

8. Horváth Ciprián
Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged 2014.

Előkészületben

9. Kovács László
A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. Szeged 2015.

10. Gallina Zsolt–Varga Sándor
A Kalocsai-Sárköz 10–11. századi sír- és kincsleletei. Szeged 2016.

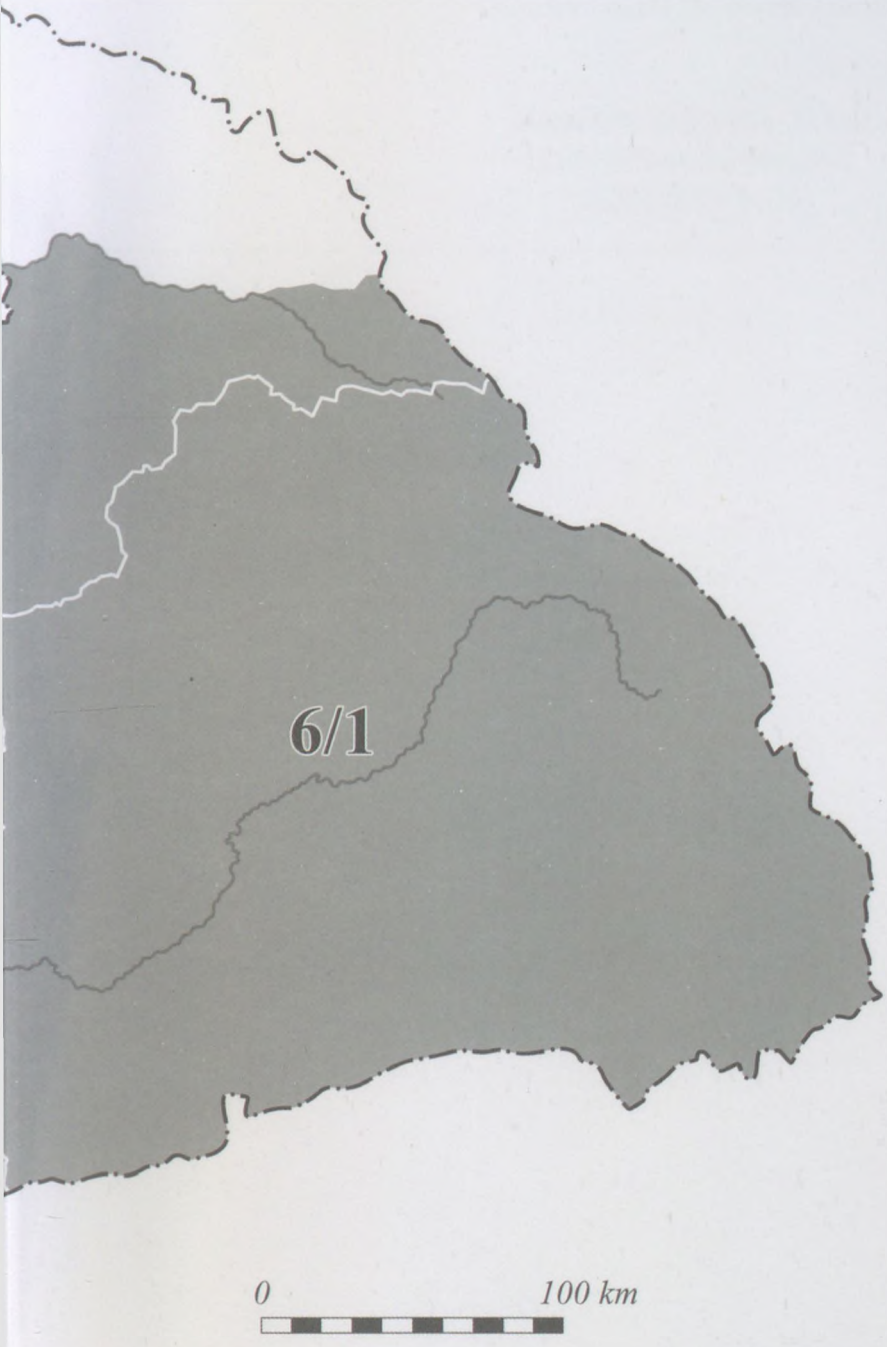

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 8.

Sorozatszerkesztő:
Kovács László és *Révész László*

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö
ISBN 978-963-306-308-8
ISSN 1219-79-71

Szerkesztő:
FELFÖLDI SZABOLCS

Technikai szerkesztő:
TÓTH CSABA

Sorozatszerkesztő:
KOVÁCS LÁSZLÓ és RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A rajzokat készítette:
LAKATOS JANKA, MÁTHÉ GENOVÉVA, ŐSI SÁNDOR

A rezümét fordította:
SZECSKÓ ISTVÁN

Borítóterv:
ABINÉRI GÁBOR

A borítón:
Gyömöre-Friedrich Károly kert
Győr-Bácsa, Szent Vid, 16. sír
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő, 68. sír
Lébény-Kaszás-domb, 9. sír
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő, 200. sír
Győr-Pósdomb 77. sír

A fényképeket készítette:
HORVÁTH CIPRIÁN

HORVÁTH CIPRIÁN

GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI ÉS SÍRLELETEI

Munkatársak: Kovács László, Mesterházy Károly, Tomka Péter

Függelék

Mesterházy Károly: A győr-pósdombi 10–11. századi temető

Szeged

2014

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke,
a Magyar Nemzeti Múzeum
és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
közös kiadványa

A kötet az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Régészeti Programja keretében
Horváth Ciprián által 2013-ban megvédett, azonos című PhD-disszertáció felhasználásával készült

Készült
az OTKA K84159. számú kutatási és PUB-K 111839. számú publikációs pályázatainak
anyagi segítségével

© Horváth Ciprián, 2014
© SZTE BTK Régészeti Tanszék, 2014

Nyomás és kötészet:
Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS ... 15
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ... 17
I. TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZET ... 19
II. GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK ÉS SÍRLELETEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE ... 21
III. GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI ÉS SÍRLELETEI ... 25
III.1. Barátudvar – *Kovács László* ... 25
1.1. Leletkörülmények ... 25
1.2. Leletleírás ... 25
1.3. Irodalom ... 25
III.2. Bezi-Péterházapuszta – *Kovács László* ... 25
2.1. Leletkörülmények ... 25
2.2. Leletleírás ... 25
2.3. Irodalom ... 25
III.3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos ... 26
3.1. Leletkörülmények ... 26
3.2. Leletleírások ... 26
3.3. Értékelés ... 27
3.4. Irodalom ... 27
III.4. Enese-Szabadság u. 72. ... 28
4.1. Leletkörülmények ... 28
4.2. Sírleírások ... 28
4.3. Értékelés ... 29
4.4. Irodalom ... 29
III.5. Écs-Tódomb ... 30
5.1. Leletkörülmények ... 30
5.2. Leletleírások ... 30
5.3. Értékelés ... 31
5.4. Irodalom ... 31
III.6. Féltorony – *Kovács László* ... 31
6.1. Leletkörülmények ... 31
6.2. Leletleírás ... 31
6.3. Irodalom ... 31
III.7. Gönyű-Dunapart ... 32
7.1. Leletkörülmények ... 32
7.2. Leletleírások ... 32
7.3. Értékelés ... 32
7.4. Irodalom ... 32
III.8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje ... 33
8.1. Leletkörülmények ... 33
8.2. Leletleírások ... 34
8.3. Értékelés ... 35
8.4. Irodalom ... 35
III.9. Győr-Bácsa, Szent Vid ... 36
9.1. Leletkörülmények ... 36
9.2. Sírleírások ... 37
9.3. Értékelés ... 38
9.4. Irodalom ... 39
III.10. Győr-Belváros ... 40
10.1. Leletkörülmények ... 40
10.2. Leletleírás ... 40

10.3. Értékelés ... 40
10.4. Irodalom ... 40
III.11. Győr-Fövenyes-domb ... 41
11.1. Leletkörülmények ... 41
11.2. Sírleírások ... 41
11.3. Értékelés ... 41
11.4. Irodalom ... 41
III.12. Győr-Lehel utca ... 42
12.1. Leletkörülmények ... 42
12.2. Leletleírások ... 42
12.3. Értékelés ... 42
12.4. Irodalom ... 43
III.13. Győr-Malomszéki-dűlő ... 43
13.1. Leletkörülmények ... 43
13.2. Leletleírások ... 43
13.3. Értékelés ... 44
13.4. Irodalom ... 44
III.14. Győr-II. Rákóczi Ferenc (Korábban: Városház) utca 39–43. – *Kovács László* ... 44
14.1. Leletkörülmények ... 44
14.2. Leletleírások ... 44
14.3. Irodalom ... 44
III.15. Győr-Révfalu – *Kovács László* ... 44
15.1. Leletkörülmények ... 44
15.2. Leletleírás ... 44
15.3. Irodalom ... 44
III.16. Győr-Szabadhegy – *Kovács László* ... 44
16.1. Leletkörülmények ... 44
16.2. Leletleírások ... 45
16.3. Irodalom ... 45
III.17. Győr-Székesegyház ... 45
17.1. Leletkörülmények ... 45
17.2. Leletleírás ... 45
17.3. Értékelés ... 45
17.4. Irodalom ... 45
III.18. Győr-Téglavető-dűlő ... 46
18.1. Leletkörülmények ... 46
18.2. Sírleírások ... 46
18.3. Értékelés ... 50
18.4. Irodalom ... 53
III.19. Győr-Újszállások ... 53
19.1. Leletkörülmények ... 53
19.2. Leletleírások ... 54
19.3. Értékelés ... 57
19.4. Irodalom ... 58
III.20. Győr-Vasútállomás – *Kovács László* ... 58
20.1. Leletkörülmények ... 58
20.2. Leletleírás ... 58
III.21. Győr-Víztorony ... 58
21.1. Leletkörülmények ... 58
21.2. Leletleírások ... 59
21.3. Értékelés ... 59
21.4. Irodalom ... 60
III.22. Győrszentiván-Károlyháza ... 60
22.1. Leletkörülmények ... 60

22.2. Sírleírások ... 60
22.3. Értékelés ... 62
22.4. Irodalom ... 62
III.23. Győrszentiván-Söprűshegy ... 63
23.1. Leletkörülmények ... 63
23.2. Sírleírások ... 63
23.3. Értékelés ... 65
23.4. Irodalom ... 67
III.24. Győrzámoly-Régi plébánia ... 68
24.1. Leletkörülmények ... 68
24.2. Leletleírás ... 68
24.3. Irodalom ... 68
III.25. Hegyeshalom-Belterület ... 69
25.1. Leletkörülmények ... 69
25.2. Sírleírások ... 69
25.3. Értékelés ... 70
25.4. Irodalom ... 70
III.26. Ikrény-Mendel-domb ... 71
26.1. Leletkörülmények ... 71
26.2. Leletleírások ... 71
26.3. Értékelés ... 71
26.4. Irodalom ... 71
III.27. Ikrény-Silógödrök ... 72
27.1. Leletkörülmények ... 72
27.2. Sírleírások ... 73
27.3. Értékelés ... 75
27.4. Irodalom ... 76
III.28. Illmic – *Kovács László* ... 77
28.1. Leletkörülmények ... 77
28.2. Leletleírások ... 77
28.3. Irodalom ... 77
III.29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya ... 77
29.1. Leletkörülmények ... 77
29.2. Leletleírások ... 77
29.3. Értékelés ... 78
29.4. Irodalom ... 78
III.30. Koroncó-Bábota I. ... 79
30.1. Leletkörülmények ... 79
30.2. Leletleírások ... 80
30.3. Értékelés ... 80
30.4. Irodalom ... 80
III.31. Koroncó-Bábota II. ... 81
31.1. Leletkörülmények ... 81
31.2. Sírleírás ... 81
31.3. Értékelés ... 83
31.4. Irodalom ... 84
III.32. Koroncó-Dózsa György u. 23. (Újtelep, Tószer-dűlő) ... 85
32.1. Leletkörülmények ... 85
32.2. Sírleírás ... 86
32.3. Értékelés ... 87
32.4. Irodalom ... 88
III.33. Koroncó környéke ... 89
33.1. Leletkörülmények ... 89
33.2. Leletleírások ... 89

33.3. Értékelés ... 89
33.4. Irodalom ... 89
III.34. Koroncó-Pusztatemető ... 90
34.1. Leletkörülmények ... 90
34.2. Leletleírás ... 90
34.3. Értékelés ... 90
34.4. Irodalom ... 90
III.35. Koroncó-Rácz-domb ... 91
35.1. Leletkörülmények ... 91
35.2. Leletleírások ... 91
35.3. Értékelés ... 92
35.4. Irodalom ... 92
III.36. Lajtafalu – *Kovács László* ... 93
36.1. Leletkörülmények ... 93
36.2. Leletleírások ... 93
36.3. Értékelés ... 93
36.4. Irodalom ... 93
III.37. Levél-Újhelyi Imre tér ... 94
37.1. Leletkörülmények ... 94
37.2. Sírleírások ... 95
37.3. Értékelés ... 95
37.4. Irodalom ... 95
III.38. Lébény-Kaszás-domb – *Horváth Ciprián – Tomka Péter* ... 96
38.1. Leletkörülmények ... 96
38.2. Sírleírások ... 96
38.3. Értékelés ... 111
38.4. Irodalom ... 120
III.39. Mindszentpuszta-Pázmándfalu ... 121
39.1. Leletkörülmények ... 121
39.2. Leletleírás ... 121
39.3. Irodalom ... 121
III.40. Mosonmagyaróvár-Királydomb ... 122
40.1. Leletkörülmények ... 122
40.2. Leletleírások ... 122
40.3. Irodalom ... 122
III.41. Mosonmagyaróvár környéke ... 123
41.1. Leletkörülmények ... 123
41.2. Leletleírás ... 123
41.3. Irodalom ... 123
III.42. Mosonmagyaróvár-Magyar u. 28. ... 124
42.1. Leletkörülmények ... 124
42.2. Leletleírások ... 124
III.43. Mosonszentmiklós ... 125
43.1. Leletkörülmények ... 125
43.2. Leletleírások ... 125
43.3. Értékelés ... 126
43.4. Irodalom ... 126
III.44. Mosonszentmiklós-Lednice-domb ... 127
44.1. Leletkörülmények ... 127
44.2. Sírleírások ... 127
44.3. Értékelés ... 129
44.4. Irodalom ... 130
III.45. Mosontarcsa-Központ ... 131
45.1. Leletkörülmények ... 131

45.2. Sírleírások ... 131
45.3. Értékelés ... 132
45.4. Irodalom ... 132
III.46. Mosontétény – *Kovács László* ... 133
46.1. Leletkörülmények ... 133
46.2. Leletleírások ... 133
46.3. Értékelés ... 134
III.47. Nyulas – *Kovács László* ... 134
47.1. Leletkörülmények ... 134
47.2. Leletleírások ... 134
47.3. Irodalom ... 134
III.48. Nyúl ... 134
48.1. Leletkörülmények ... 134
48.2. Leletleírások ... 134
48.3. Irodalom ... 134
III.49. Nyúl-Öreghegy ... 135
49.1. Leletkörülmények ... 135
49.2. Leletleírások ... 135
49.3. Értékelés ... 136
49.4. Irodalom ... 136
III.50. Nyúl-Páskom ... 137
50.1. Leletkörülmények ... 137
50.2. Leletleírás ... 137
50.3. Értékelés ... 137
50.4. Irodalom ... 137
III.51. Oroszvár-Wiesenacker-dűlő ... 138
51.1. Leletkörülmények ... 138
51.2. Sírleírások ... 140
51.3. Értékelés ... 169
51.4. Irodalom ... 181
III.52. Öttevény-Lenin u. 62. ... 182
52.1. Leletkörülmények ... 182
52.2. Sírleírás ... 182
52.3. Értékelés ... 183
52.4. Irodalom ... 184
III.53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna ... 185
53.1. Leletkörülmények ... 185
53.2. Leletleírások ... 185
53.3. Értékelés ... 186
53.4. Irodalom ... 186
III.54. Pándorfalu – *Kovács László* ... 186
54.1. Leletkörülmények ... 186
54.2. Leletleírások ... 186
54.3. Irodalom ... 186
III.55. Pusztasomorja-Tímár-domb ... 187
55.1. Leletkörülmények ... 187
55.2. Sírleírások ... 188
55.3. Értékelés ... 190
55.4. Irodalom ... 190
III.56. Ravazd – *Kovács László* ... 191
56.1. Leletkörülmények ... 191
56.2. Leletleírás ... 191
56.3. Irodalom ... 191

III.57. Rábacsécsény ... 192
57.1. Leletkörülmények ... 192
57.2. Leletleírás ... 192
57.3. Értékelés ... 192
57.4. Irodalom ... 192
III.58. Sásony – *Kovács László* ... 193
58.1. Leletkörülmények ... 193
58.2. Leletleírások ... 193
58.3. Irodalom ... 193
III.59. Sokorópátka-Újtelep 17. ... 194
59.1. Leletkörülmények ... 194
59.2. Leletleírások ... 194
59.3. Értékelés ... 194
59.4. Irodalom ... 194
III.60. Tét-Belterület ... 195
60.1. Leletkörülmények ... 195
60.2. Értékelés ... 195
60.3. Irodalom ... 195
III.61. Tét határa ... 196
61.1. Leletkörülmények ... 196
61.2. Leletleírás ... 196
61.3. Értékelés ... 196
III.62. Töltéstava ... 197
62.1. Leletkörülmények ... 197
62.2. Leletleírások ... 197
62.3. Értékelés ... 197
62.4. Irodalom ... 197
III.63. Valla ... 198
63.1. Leletkörülmények ... 198
63.2. Sírleírások ... 198
63.3. Értékelés ... 202
63.4. Irodalom ... 203
III.64. Védeny – *Horváth Ciprián – Kovács László* ... 204
64.1. Leletkörülmények ... 204
64.2. Leletleírások ... 204
64.3. Irodalom ... 204
III.65. Vének-Dunapart ... 205
65.1. Leletkörülmények ... 205
65.2. Leletleírások ... 206
65.3. Értékelés ... 206
65.4. Irodalom ... 206
III.66. Ismeretlen lelőhely ... 207
66.1. Leletkörülmények ... 207
66.2. Leletleírások ... 207
66.3. Irodalom ... 207
III.67. Ismeretlen lelőhely – *Kovács László* ... 208
67.1. Leletkörülmények ... 208
67.2. Leletleírás ... 208
67.3. Értékelés ... 208
67.4. Irodalom ... 208
IV. GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK LELETANYAGÁNAK ÉRTÉKELÉSE ... 209
Adatok a 10–11. századi női fejdíszek kérdésköréhez ... 265
Adatok a 10–11. századi levél/szív alakú díszek kérdésköréhez ... 278

V. TERÜLETI VIZSGÁLATOK ... 311
V.1. A sírok, temetők kronológiai vizsgálata ... 311
V.2. A sírok, temetők etnikai vizsgálata ... 318
V.3. Mikroregionális vizsgálatok ... 329
V.4. Nagyobb területi kitekintés ... 336
VI. RÉGÉSZETI ADATOK GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TÖRTÉNETÉHEZ ... 339
VI.1. A határvidék kérdése ... 339
VI.1.1. Természetföldrajzi környezet ... 342
VI.1.2. Névtani adatok ... 343
VI.1.3. Régészeti lelőhelyek ... 344
VI.1.4. A sírok jellege ... 352
VI.2. Kapcsolati zóna? Adatok a kelet-alpi jellegű leletanyag Kárpát-medencei kérdésköréhez ... 357
VII. GRAVEYARDS AND FINDINGS OF COUNTY GYŐR AND MOSON FROM THE CONQUEST PERIOD AND FROM THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE ... 413
VII.1. Natural geographical environment ... 413
VII.2. The history of research of cemeteries and burial sites of Győr and Moson counties in the age of the Hungarian Conquest and the late Árpádian age ... 413
VII.3. The grave finds from the age of the hungarian conquest and the early Árpádian age of Győr and Moson Counties ... 414
VII.4. The assessment of the finds of Győr and Moson Counties ... 414
VII.5. Territorial examinations ... 416
VII.5.1. Chronological examinations ... 416
VII.5.2. The ethnical examination of graves and cemeteries ... 416
VII.5.3. Micro regional examinations ... 416
VII.6. Archaeological data to the history of Győr and Moson Counties of the age of conquest and the early Árpádian age ... 417
VII.6.1. The question of borderland ... 417
VII.6.2. The so called connection zone? Data to the question of east-alpine type finds in the carpathian basin. ... 417
VIII. IRODALOMJEGYZÉK ... 419
IX. RÖVIDÍTÉSEK ... 451
X. KÉPEK/TÁBLÁK JEGYZÉKE ... 455
XI. FÜGGELÉK (A GYŐR-PÓSDOMBI 10–11. SZÁZADI TEMETŐ) ... 457
1. Leletkörülmények ... 457
2. Sírleírások ... 460
3. Értékelés ... 492
3.1. Temetkezési szokások ... 492
3.2. Sírmellékletek ... 496
The 10th-11th century cemetery of Győr-Pós-domb ... 506
Irodalomjegyzék ... 507
XII. TÁBLÁK ... 511

Családomnak

BEVEZETÉS

A Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleleteit bemutató korpuszsorozat keretein belül – a sorozat 2. köteteként Kiss Gábor tollából megjelent Vas megye leleteit közreadó monográfia[1] után – ismét egy nyugat-dunántúli régió 10–11. századi anyagának közreadására kerül sor. E régió földrajzi kereteit két szomszédos Árpád-kori megye, Győr[2] és Moson[3] területe adja. Sajnos a két megye egymáshoz való viszonya – főképp az Árpád-kor első évtizedeit tekintve – kellőképpen máig nem tisztázott, a korszak kutatásában megtalálható annak gondolata is, hogy Moson megye legalább az 1030-as évek végéig Győr részét képezte.[4] A megyék egységben történő tárgyalását tehát földrajzi elhelyezkedésük mellett ez a körülmény is indokolja. A terület pontos körülhatárolása azonban a 11. század folyamán korántsem egyszerű feladat, hiszen bizonytalan, hogy az egykori megyék milyen szempontok alapján kerültek kijelölésre.[5] Az I. István (1000–1038) által létrehozott területi egységek határai a későbbiekben módosulhattak, s a határok pedig csupán a későbbi történeti korokban váltak pontosabban ismertté.[6] A 10. századot illetően pedig e közigazgatási egységeknek természetesen még nyomuk sem volt, ám valahol ebben a században is meg kellett húzni a kutatás határát, így kézenfekvőnek tűnt e kategóriák alkalmazása. Mivel Sopron megye honfoglalás és államalapítás kori leletanyagának feldolgozása folyamatban van,[7] így a mai megye közigazgatási egységét nem lett volna célszerű alapul venni, ezért egyfajta hibrid megoldás született: az ország területén belül az anyaggyűjtés részben az Árpád-kori és részben a mai közigazgatási határokhoz igazodik – így az kiterjed a 2002. évi megyerendezés nyomán Veszprém megyétől elcsatolt új területre is –, míg a mai országhatárokon túl az Árpád-kori megyehatárok adják a választóvonalat.

Az időbeli kereteket pedig a – sorozat tematikájának megfelelően – a magyar honfoglalás, illetve a Kárpát-medence egészének birtokbavétele és a 11. század vége – 12. század eleje alkotja.

A kötet szerkezetét tekintve elsőként bemutatja az egyes lelőhelyeket, ahol a lehetőség adott volt, értékelve is azokat. Ezt követi a terület leletanyagának elemzése, a regionális vizsgálatok, majd adatokkal szolgál a két megye korabeli történetéhez, illetve a nyugati határvidék kérdésköréhez.

Budapest–Szombathely, 2013. decembere

1 Kiss 2000.

2 A magyarországi korai alapítású vármegyék (vö. Kristó 1988; Zsoldos 2001; Zsoldos 2010) közül Győrben a vár létezett már a 10. század végén is. Erről írott forrásadatok állnak rendelkezésünkre: Koppány felnégyelt testének egyik részét a győri vár kapujára szegezték ki (Kristó 1999, 370–371). Így a várnak 997-ben már állnia kellett (Györffy 1987, 566; Kristó 1988, 264). A pécsi püspökség alapítólevele ugyancsak Győr várában kelt, 1009-ben (Piti 1999). Közvetett adatok alapján azonban feltételezhető, hogy a vármegye a várnál kissé később, csak az ezredforduló táján jött létre (Zsoldos 2001, 45). Mivel a Csilizköznek az I. István (1000–1038) kori Győr megyéhez való tartozása kérdéses (vö. Györffy 1987, 565; Kristó 1988, 256), ezért ez a terület kimaradt az anyaggyűjtésből.

3 Moson esetében annak I. István (1000–1038) kori önálló megyeként való léte nem bizonyítható, noha a mosoni ispáni vár az államalapító uralkodásának idején már létezhetett (Bóna 1998, 34; Tomka 2000b).

4 Kristó 1988, 265–267, 518, 3. kép; Zsoldos 2001, 48; Kristó 2003b, 76.

5 Györffy 1987, 566; Kristó 2003b, 71.

6 Györffy György véleménye szerint Győr vármegye egykori határai nagyjából megegyeztek a 20. századi határokkal (Györffy 1987, 570).

7 Gömöri 2002, 31.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Munkám elkészítését sokan, sokféleképp segítették, akár a leletanyag vagy a vonatkozó információk felgyűjtéséről, akár technikai jellegű kérdések megoldásáról volt szó. Mindnyájuk segítségéért e helyütt is szeretnénk köszönetet mondani!

Az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető dokumentációjának egyes részeit Kovács László (MTA BTK RI), Szőke Béla Miklós (MTA BTK RI) és Tomka Péter (XJM) bocsátották rendelkezésemre. A lébény-kaszási sírkert feldolgozása Tomka Péterrel való közös munka eredményeként kerülhetett be a kötetbe. A temető nemi és életkori adatait pedig Mende Balázs Gusztáv (MTA BTK RI) bocsátotta rendelkezésünkre. A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában történő kutatást Komiszár Szilvia (MNM), a leletek vizsgálatát a Középkori Raktárában pedig Puskás József (MNM) segítette. A Magyar Természettudományi Múzeumban őrzött Nemeskéri János-féle hagyatékot Schellinger Zsuzsanna (MTM) segítségével tanulmányozhattam. A Xántus János Múzeum gyűjteményének áttekintése során Bíró Szilvia és Molnár Attila volt segítségemre. Nekik szeretném megköszönni a győrszentiván-károlyházi temető feldolgozásának lehetőségét is! A Hansági Múzeum gyűjteményében Szeilerné Malek Éva (HM) és Takács Károly (HM) segítette munkámat.

Az *EOV* térképek elkészítése Eke István (MNM NÖK) munkáját dicséri, a rajzok egy része Lakatos Janka, Máthé Genovéva (XJM) és Ősi Sándor (MTA BTK RI) munkája. Itt szeretném megköszönni Ilon Gábor (MNM NÖK) segítségét is. Ugyancsak köszönöm Vida Tivadar (ELTE) hasznos tanácsait, s külön köszönettel tartozom Kovács László (MTA BTK RI) rendkívül előremutató észrevételeiért, továbbá itt szeretném megköszönni azt is, hogy a kötetben több lelőhely közreadásának feladatát magára vállalta.

Végül – de korántsem utolsósorban – szeretnék köszönetet mondani Révész László (MNM, SzTE) immár több mint egy évtizede tartó folyamatos segítségéért és tanácsaiért, melyre az egyetemi éveim kezdete óta mindig számíthattam. Javaslatai és útmutatásai nagyban hozzásegítettek e korszak régészetének alaposabb megismeréséhez. E helyütt – e kötet elkészítése során nyújtott támogatásán felül – ezért is szeretnék köszönetet mondani Neki!

I. TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZET

A két egykori megye a Kárpát-medence belső süllyedékterületén, a Kisalföld nagytáján található, mely a Dunai-medencesor középső tagja. Nyugati irányban a Bécsi-medencével, kelet felé pedig az Alfölddel áll kapcsolatban. A nagytáját a Duna vonala osztja egy délnyugati és egy északkeleti részre, melyek közül témánk szempontjából az előbbi, mintegy 4500 km²-re kiterjedő része releváns. A Kisalföld három középtája a Győri-medence, a Komárom–Esztergomi-síkság és a Marcal-medence, melyeknek – eltérő nagyságban ugyan, de – mindhárom tagja érinti az általam vizsgált régiót. Ezek a középtájak tovább oszthatók kistájakra, melyek közül a vizsgált területen, Moson megye északnyugati részétől indulva elsőként a Mosoni-síkság megközelítőleg háromszög alakot öltő része következik, mely nyugati irányban a Parndorfi-fennsíktól indulva húzódik a Mosoni-Duna vonalától délre eső területen. A kistájat részint a Rábca, részint a Fertő–Hanság határolja. A Kisalföldnek ez az északnyugaton 125–131, délkeleten 110–115 méteres tengerszint feletti magasságú kistája teljes egészében magasártéri hordalékkúp síkság, a Duna hordalékkúpjának része, melyet a Mosoni-Duna holtmeder-maradványainak hálózata tagol, a folyó jobb partjának néhány km-es sávjában. Ezek déli oldalán dűneképződés nyomán árvízmentes szigetek alakultak ki. A terület jellemző talajfajtái a csernozjom talajképződmények, növénytakaróját illetően pedig a nádas mocsarak, fűz-nyár ártéri és tölgyerdők. A Mosoni-Duna északi oldalán helyezkedik el a Szigetköz kistája, mely a Mosoni-síksághoz hasonlóan szinte tökéletes síkság, ugyancsak a Duna hordalékkúpja által feltöltve. Az észak felől a Duna főága által határolt terület két fő részre osztható: az alacsony ártéri, holtágakkal tagolt és a magasártéri, holt meanderekkel osztott részre. Árvízveszélyes terület, tengerszint feletti magassága északnyugaton 115–125, délkeleten 110–115 méter között változik. Talajtani viszonyait tekintve különböző öntéstalajokkal, elsősorban réti öntéstalajokkal számolhatunk. Keleti irányban átlépve a Mosoni-Duna vonalát a Győr–Tatai-teraszvidék következik, melynek nagyobb része már Komárom-Esztergom megye területére esik. A Duna által határolt területnek, a folyó vonalával párhuzamos jobb partjának 6–8 km-es sávjában annak teraszos részei húzódnak. Ennek első, a folyó szintje fölé 8–12 méterrel magasodó szakasza Gönyű és Győr között szélesedik ki. Jellemzőek az öntéstalajok, a magasabban fekvő részeken a réti öntések; az első teraszt pedig futóhomok borítja. A Duna vonalával párhuzamosan, a teraszos részeken kocsányos tölgyesek és fűz-nyár ligetek élnek. Ettől délre, ugyancsak részben már Komárom-Esztergom megyéhez tartozik az Igmánd–Kisbéri-medence. A Ny–K-i irányú, völgyekkel tagolt medence nyugati része ékelődik az Árpád-kori Győr megye területébe. Nyugati irányban a Pannonhalmi-dombság következik, melynek északnyugati részét foglalja magába a vizsgált területünk. A már a Dunántúli-középhegységhez sorolható, környezetéből kiemelkedő laza üledékekből épült dombságon – mely változatos talajtani viszonyokkal rendelkezik – a különböző öntéstalajoktól a futóhomokig széles a paletta. Nyugaton kocsányos tölgyes, kelet felé juharos-tölgyes jellegű növénytakaró borítja. Ennek déli feléhez csatlakozva, a kisebb részben ugyancsak a vizsgált területhez tartozó Súri- és a Pápai-Bakonyalja következik. Nyugati irányban haladva tovább a sorban következő a Pápa–Devecseri-sík, melynek északi része esik az egykori Győr megye területére. Az enyhén tagolt hordalékkúpsíkság mindenütt 125 méternél magasabb tengerszint feletti adatokkal rendelkezik, lankás területét barna erdőtalajok, erdőföldek, réti csernozjomok jellemzik. Kocsányos tölgyesek, cseres tölgyerdők, nyáras borókások alkotják a jellemző növényzetet. A Pápa–Devecseri-síkkal csaknem a Marcal folyása mentén határos a Csornai-sík, melyet északon megközelítőleg a Rábca határol. A részben már a Sopron megyéhez tartozó terület déli fele sík, homokos, iszapos vagy agyagos öntéstalajjal rendelkezik, északkeleti részét keskeny dűnesávok teszik változatosabbá. Északon 113-115 méteres, délen 120 méter körüli tengerszint feletti magasságok jellemzik. Jelentős a területen a Rába hajdani fattyúágainak hálózata. Talajtani adottságait tekintve a réti öntések és a lápos réti öntéstalajok a jellemzőek. Északkelet felé haladva a Csornai-sík fokozatosan megy át – a szintén részben Sopronhoz tartozó – Hanság kistájának süllyedő medencéjébe, mely az év jelentős részében csaknem összefüggően vízzel borított terület volt. Legnagyobb tengerszint feletti magassága 120 méter, jellegét tekintve alacsony árterű, lapályos felszínű síkság, illetve alacsony ártér, elsősorban lecsapolt síklápi és réti öntéstalajokkal. Ettől a tájegységtől csupán keskeny földnyelvek választják el a Fertő medencéjének mocsaras-lápos, nagy részben összefüggően vízzel borított vidékét, melyet délen és észak–északkeleten is magaspartok határolnak [1. kép].[8]

[8] Ádám–Marosi 1975; Marosi–Somogyi 1990; Györffy–Zólyomi 1994; Frisnyák 1999, 5–28; Fekete–Varga 2006, 199–237; Dövényi 2010; Mezősi 2011, 257–264.

A történeti Magyarország területének 1/8-ad része ártéri terület volt.[9] Mindez különösen intenzíven jelentkezett a vizsgált régióban, hiszen a mai Győr-Moson-Sopron megye hazánk felszíni és felszín alatti vizekben egyaránt leggazdagabb területe.[10] A Kárpát-medence Árpád-kori vízrajzi és domborzati térképére pillantva rögtön szembetűnő, hogy e megyék adottságait mennyire meghatározták annak vízrajzi viszonyai.[11] A folyók közül a legfontosabb természetesen a Duna, ám a Rába és a Marcal, továbbá a kisebb vízfolyások szerepe sem lényegtelen. A terület alacsony fekvése miatt gyakoriak voltak az árvizek, s a megyék egy jelentős része állandóan vagy időszakosan vízzel borított volt. A Szigetközben és annak peremterületén a folyószabályozások megindulása előtt gyakran borított el nagy területeket a víz, egybefüggő víztükörrel azonban nem számolhatunk, kiemelkedő száraz foltok tagolták a tájat. A Hanság vidéke viszont árvizek esetén a Balaton nagyságát meghaladó, összefüggően vízzel borított területté is válhatott.[12] Ennek a hajdan gazdag és kiterjedt láp- és mocsárvilágnak napjainkra azonban csupán töredéke maradt fenn, főként a Hanság keleti szélén, a Rábca volt medrében.

Szemben a folyószabályozások nyomán megváltozó vízrajzi viszonyokkal, a terület éghajlata nem változott jelentősen a magyar honfoglalás óta eltelt több mint egy évezred alatt. A terület fekvése és domborzati viszonyai miatt a vizsgált terület keleti részére a kontinentális klíma vonásai a jellemzőek, mérsékelten meleg, mérsékelten száraz, enyhe telű vidék. A nyugati rész ezzel szemben az óceáni klíma jegyeit mutatja: hűvös, nedves terület, enyhe téllel. Éves csapadékmennyisége is a mai állapotoknak főbb vonalaiban megfelelő volt: mindössze 8-10%-os ingadozással számolhatunk az eltelt egy évezred alatt, mely így éves szinten 550–650 mm között határozható meg; míg az északi területeken 550–600, addig délen 600–650 mm, nyugati irányban növekvő értéket mutatva.[13] A szélviszonyok tekintetében a Kisalföld közismerten az ország legszelesebb vidékei közé sorolható, uralkodó széliránya északnyugati. Mindez még fokozottabban igaz a Mosoni-síkságra, mely Magyarország legszelesebb kistája.[14]

Egyetlen nagytájon belüli elhelyezkedése ellenére tehát a különbségek megmutatkoznak mind a táj domborzati, mind vízrajzi, s kisebb mértékben éghajlati viszonyait tekintve is. A két megye természetes határát csupán északon jelöli ki földrajzi tényező, a Duna. Déli, keleti és nyugati irányban kisebb részben természetes határvonalakhoz igazodik, többségében azonban mesterségesen kialakított vonalak határolják. Mint fentebb már utaltam rá, a két megye területén található tájegységek határai értelemszerűen nem párhuzamosak ezekkel. A két megye mintegy 3100 km²-es területet ölel fel, mely azonban a 10–11. században jelentősen eltérő jelleget mutatott a napjainkban megfigyelhető változatától, mely csak a 18. századtól meginduló, azonban igazán jelentőssé csak a 19–20. század fordulóján váló folyószabályozások nyomán alakult át jelentős mértékben, így nyerve el mai formáját.

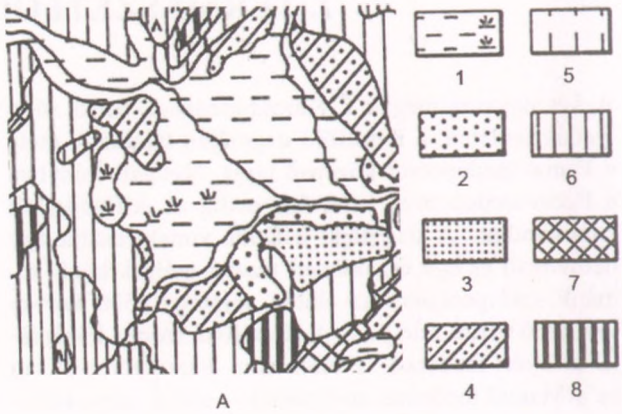

1. kép. Győr és Moson megyék potenciális növénytakarója az ezredforduló körül (A), 1: folyómenti fűz-nyár ligetek, magasártéri szil-kőris-tölgy elegyes szálerdők, nádas mocsarak, szikes, sziki tölgyesek, tőzeges rétlápok, 2: alföldi homokhátak pusztai és gyöngyvirágos kocsányos tölgyesei, középen nyáras borókások, szubmediterrán jellegű homokbuckák, buckaközi szódás szikesek, 3: alföldi füves löszhátak tatárjuharos-tölgyes foltokkal, törpemandulás cserjések, 4: az alföld erdős steppéjének részben már szubmediterrán jellegű tatárjuharos-molyhos tölgyes-cseres tölgyerdeje, löszpuszta foltokkal, 5: a kurtafüves ürmös steppe zónája, 6: a Pannon-dombság zárt cseres-tölgyes szálerdeje, 7: szubmediterrán molyhos tölgyes és virágos kőrises zárt lombú karszterdők, 8: közép- és dél-európai mélyárnyékú hegyi bükkösök, jegenyefenyős-bükkösök

[9] Frisnyák 1999, 8.
[10] Göcsei 1990, 29.
[11] Fodor 2009, 85.
[12] Ádám–Marosi 1975, 65.
[13] Göcsei 1990, 28; Györffy–Zólyomi 1994; Frisnyák 1999, 8; Mezősi 2011, 260.

II. GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK ÉS SÍRLELETEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

Győr és Moson megyék első honfoglalás és kora Árpád-kori sírjainak előkerülésére vonatkozólag már a 19. század közepe óta rendelkezésre állnak információk, ám ekkor még csupán a véletlenszerűen napvilágra került sírokból származó leletek több-kevesebb részének megőrzésével számolhatunk. Az első általunk is ismert lelőhely a győr-újszállásoki temető, melyből már az 1850-es évek végén, a 60-as évek elején kerülhettek elő leletek.[15] Az első temetkezések azonban – melyek leletei közgyűjteménybe kerültek, sőt azokról feljegyzés vagy közlemény is született – 1865-ben Pannonhalmán, a Boldogasszony-kápolna építése során, s ugyanebben az évben Koroncó-Bábotán kerültek elő, melynek leleteit Ebenhöch Ferenc koroncói plébános gyűjtötte össze.[16] Már ekkor jelentőséggel bírt a korszak kutatására nézve, hogy Rómer Flóris kezdeményezésére a Győri Bencés Főgimnáziumban 1859-ben megalakult a Régiségtani Szertár, mely lendületet adott a régészet iránti érdeklődésnek, s az *Archaeologiai Közlemények*, majd az *Archaeologiai Értesítő* mellett a leletek közlése a rend értesítőjében, a szertár gyarapodásáról beszámoló éves jelentésekben is helyet kapott. 1890-ben Sőtér Ágost[17] kezdte meg a terület első, mai fogalmaink szerinti leletmentő ásatását, az oroszvári (Rusovce, Sl.) település Wiesenacker-dűlőjében, melyet – noha csupán egyetlen oldal terjedelemben is, de – egyéb beszámolókkal, hírekkel stb.-vel egyetemben, a Mosonmegyei Történeti és Régészeti Egylet önálló évkönyvében 1898-ban közölt is.[18] Sőtér 1903-ban fogott hozzá a temető feltárásának folytatásához, s ekkor 74 sírt tárt fel.[19] 1905-ben bekövetkezett halálával azonban a kutatások félbeszakadtak. Ehhez hasonló, tervszerűnek tekinthető ásatások azután egészen az 1930-as évekig nem is történtek. Az előkerült sírok leleteit vagy azok egy részét rendszerint begyűjtötték, a szerencsésebb esetekben a sírokról több-kevesebb leírást is közölve. A 20. század elején különösen sok sír vagy temető került napvilágra, melyek nagy részének megmentése és közkinccsé tétele Börzsönyi Arnold nevéhez fűződik.[20] Börzsönyi 1883-tól 1917-ig dolgozott a Győri Bencés Főgimnázium régiségtárában, ahol a gyűjtemény kezelése, s annak tudományos bemutatása – közte az első komoly tárgykatalógus elkészítése[21] – mellett Győr környékén önálló ásatásokat is folytatott. 1901 és 1905 között végezte el a győr-téglavető-dűlői avar temető csaknem teljes feltárását, melynek során 10–11. századi sírok is előkerültek. Eredményeit párhuzamosan közölte tanévenként a főgimnázium Értesítőjében, évenként pedig az *Archaeologiai Értesítő*ben.[22] E munkálatokkal párhuzamosan, 1903-ban egy Mosonszentmiklós határában előkerült lovas sírt is bemutatott.[23] 1911-ben Gyömörén végzett kutatást, s az itt előkerült rozettás lószerszámvereteket tartalmazó női sírról a következő évben már be is számolt az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain, több, máig helytálló következtetést levonva.[24] Az 1912–1913-as évek táján Nyúl-Öreghegyen újabb négy lovas sír feltárása és közlése fűződik a nevéhez.[25] Kronológiai sorrendben haladva 1931-ben a mosontarcsai két sír és egy szórványlelet gazdagította a kutatás forrásbázisát. 1934-ben pedig előkerült Koroncón egy részben *in situ* megfigyelt rozettás lószerszámos női sír, melyből – Czigány Béla[26] iskolaigazgatónak hála – az előkerült leletek egy része mellett magáról a sírról is megőrződtek információk.[27] A régiségek iránt lelkesen érdeklődő, 1928 és 1938 között Koroncón tanító, majd 1938-tól Győrben dolgozó, s a későbbiekben iskolaigazgatói posztot is ellátó tanító mentette meg a csikvándi kavicsosban 1936-ban talált lovas, fegyveres sír leleteit

[14] Gőcsei 1990, 13, 27.
[15] Takács–Pasztornák 2000, 256–257; Szőnyi 2007, 12.
[16] Tóth 2002.
[17] Enzsöl 2002.
[18] Sőtér 1898.
[19] Horváth 2011, 121.
[20] Gulyás 1941, 1173–1174; Bánhegyi 1977, 58–59; Szabó 2005, 17.
[21] Börzsönyi 1897.
[22] Börzsönyi 1902; Börzsönyi 1903; Börzsönyi 1904; Börzsönyi 1905; Börzsönyi 1906; Börzsönyi 1908.
[23] Börzsönyi 1903.
[24] Börzsönyi 1912.
[25] Börzsönyi 1913, 25.
[26] Tóth 2003.
[27] Szőke 1954, 125–126.

is.[28] Két évvel később – az 1922-től múzeumőri tisztséget is betöltő – Lovas Elemér[29] Győr külső részén, de már a város területéhez tartozó Lehel utcában gyűjtött korabeli leleteket.[30] Lovas pályafutása azért is fontos, mert már ebben az időben kezdeményezte a Főgimnáziumi Régiségtár gyűjteményének átengedésével az önálló városi múzeum létrehozását.[31] 1928-ban *Régiségtári Naplójában* Győr megyében 30 lelőhely 50 sírjának kb. 200 db leletét tartotta számon.[32] 1938-ban összeállította *Győrmegye Régészeti Kataszterét*, mely sajnos azonban teljes terjedelmét tekintve kéziratban maradt. Nyomtatásban is napvilágot látott viszont két – témánk szempontjából is fontos – munkája a győri régészeti gyűjtésről és Koroncó történeti földrajzáról.[33] Tevékenysége alatt a Győri Múzeum honfoglalás kori kiállítása is gyarapodásnak indult. 1940-ben már több vitrinben mutathatták be az érdeklődőknek többek között a Gyömörén és Koroncó-Rácz-dombon előkerült leleteket.[34] Leletkataszter jellegű összeállításra Lovas munkáját követően legközelebb Mithay Sándor vállalkozott, mely 1956-ban jelent meg.[35]

Mint említettem, tervszerű ásatások újfent csupán az 1930-as évek végétől kezdődtek. Az egyik első ilyen az 1939. évi, Gallus Sándor vezetésével, Bottyán Árpád és Mithay Sándor közreműködésével végzett koroncó-bábotai feltárás volt, melynek során előkerült rozettás lószerszámos női sírt két évvel később László Gyula már önálló kötetben ismertette.[36] 1938-ban Fettich Nándor[37] folytatott mentőásatást a Sőtér Ágost halálát követően kissé feledésbe merült oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben, s ennek alkalmával három sír tárt fel. Az első – mai fogalmaink szerint – tudományos keretek között folytatott, célzottan egyetlen korszakot vizsgáló feltárásra is ebben a temetőben került sor 1942-ben. Ekkor az Országos Magyar Történeti Múzeum és a Teleki Pál Történettudományi Intézet közös programjának keretében, a Nyugat-Dunántúl Árpád-kori településtörténetének vizsgálatát célzó kutatási program keretén belül Sopronbánfalván, Sorokpolányban és Oroszváron folytak feltárások Bottyán Árpád[38] és Nemeskéri János[39] vezetésével. Ehhez a munkához kapcsolódva került sor Hegyeshalom belterületén is egy Árpád-kori temető részletének megmentésére.[40] Megindult továbbá a nyugat-dunántúli múzeumok leletanyagának fényképes kataszter jellegű feldolgozása is. A II. világháború és az azt követő újjáépítés során megszakadt munka az 1940-es évek második felében éledt újjá, amikor Szőke Béla 1946 végén Győrbe került, s betöltötte a Győri Múzeum igazgatói tisztét.[41] Nyugat-Magyarországon töltött évei alatt került sor végül a Bencés Régiségtár és a Városi Múzeum egyesítésére. Szőke nevéhez viszonylag kevés, vizsgált korszakunkat érintő feltárás fűződik, igazi jelentőségét szintetizáló munkái adják, melyekben egységben tekintette át és elemezte a Kisalföld teljes területét. Önálló tanulmányt szentelt Győr korabeli történetének,[42] s ugyancsak önálló tanulmányban – az egyes lelőhelyek közül többet is érintve vagy bemutatva – foglalkozott a Kisalföld 9–10. századi történetével.[43] 1962-ben megjelent, máig meghatározó jelentőségű munkájában, mely a *Honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei* címet viseli, több kisalföldi leletre is támaszkodott az elemzések során.[44] Ugyanebben az évben, a *Régészeti Tanulmányok* című sorozat második köteteként megjelent *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei* című leletkataszterben – melynek anyaggyűjtése 1959-ben zárult le – 28 korabeli lelőhely található Győr-Moson megyéből.[45] Szőke munkásságának időszakára esik az is, amikor az előző évi földmunka során előkerült rozettás lószerszámveretek nyomán 1952-ben Koroncón Mithay Sándor, Nemeskéri János és Deák Márta folytatott leletmentést, melynek egy újabb rozettás lószerszámveretekkel eltemetett női sír szakszerű feltárását köszönhetjük.[46] 1958-ban folyt a vallai, ún. köznépi jellegű temető feltárása Alois Oh-

[28] Szőke 1954, 128.
[29] Vida 1996; Tóth 2002a.
[30] Lovas–Mithay 1938, 176.
[31] Tóth 2002a, 569; Szabó 2005, 17.
[32] XJM R. A. ltsz. n.
[33] Lovas 1937a-b; Lovas–Orbán 1939.
[34] Győr 3–4; Szabó 2005, 20–21.
[35] Mithay 1956.
[36] László 1941.
[37] Mesterházy 2001; Erdélyi 2002, 160–165.
[38] Kápolnás 2006.
[39] Éry 1991.
[40] Nemeskéri 1943, 317.
[41] Krammer 1962; Tóth 2002b.
[42] Szőke 1959.
[43] Szőke 1954.
[44] Szőke 1962.
[45] Fék.
[46] Szőke 1954, 126–128.

renberger vezetésével, melynek 55 megmentett sírja valószínűleg csupán a temető egy része lehet.[47] 1963-ban került elő Kajárpécen egy sajnos feldúlt temetkezés, melyből a Kárpát-medencében máig csupán egyetlen párhuzammal rendelkező egyélű vaskard is ismertté vált.[48] A korszak kutatása sokat köszönhet Pusztai Rezső munkásságának is, aki 1950-ben került a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumba, s kisebb kitérőket leszámítva nyugdíjazásáig ott dolgozott.[49] Feltárásai között két korszakunkba tartozó is volt. 1965 és 1970 között kisebb megszakításokkal Pusztasomorja-Tímár-dombon végzett leletmentő ásatást.[50] 1968-ban, majd 1974-ben pedig Levél község főterén mentett korabeli sírokat.[51] 1960-ban Öttevény belterületén Uzsoki András tárt fel egy lovas sírt, 1969-ben pedig a győri Székesegyház kora Árpád-kori temetőjében dolgozott Kozák Károllyal együtt.[52] Ebben az évben indult meg a győr-pósdombi temető feltárása is, melyet az első évben Albeker Mária, majd Mesterházy Károly folytatott.[53] Sajnos 1973-ban a temető még feltáratlan sírjainak nagy részét homokbányászattal elpusztították. A következő évben Győrszentiván söprűshegyi részén római kori és egy 10–11. századi ún. köznépi jellegű temető sírjait mentette meg, s néhány évvel később tette közzé T. Szőnyi Eszter és Tomka Péter.[54] 1987–1988-ban a Győrhöz tartozó Bácsa, Szent Vid területének vizsgálata hozott eredményt, 9–10. századi telepnyomok, késő középkori templom és temető mellett négy kora Árpád-kori sír feltárásával.[55] A tervezett M1-es autópálya építését megelőző leletmentő ásatások is több temetővel gazdagították a korszak forrásanyagát, melyek közül kiemelkedik a Tomka Péter vezetésével 1991–1992-ben feltárt lébény-kaszás-dombi, melynek közelében a hozzá tartozó telep is előkerült.[56] A többi temető sajnos csupán kisebb sírszámot eredményezett, ezek Győr-Fövenyes-dombon (két sír) és Mosonszentmiklós-Lednice-dombon (tizenhárom sír) kerültek elő.[57] 2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a Szegedi Biológiai Központ Genetikai Kutatóintézete együttműködésének eredményeként folyt hitelesítő ásatás az enesei temetőben, ahol még 1971-ben került elő egy korabeli sír.[58] 2007-ben pedig Bíró Szilvia vezetésével került feltárásra nyolc, ún. köznépi jellegű temetkezés Győrszentiván-Károlyházán.[59]

A Győr-Moson-Sopron megyében található honfoglalás és kora Árpád-kori temetők teljességre törekvő feldolgozása az 1990-es évek végén Figler András, Mesterházy Károly, Paszternák István és Tomka Péter közreműködésével indult meg.[60] Ennek során megtörtént a régebbi lelőhelyek egy részének azonosítása, s a leletanyag részbeni újraazonosítása is. Ez a munka azonban a 2000-es évek elején abbamaradt, magam a kutatást új alapokról kezdtem.

47 Ohrenberger 1971.
48 Kovács 1993.
49 Szentkuti 2001.
50 Pusztai 1969a; Pusztai 1971; Pusztai 1972.
51 Pusztai 1969; Pusztai 1975.
52 Uzsoki 1962; Kozák–Uzsoki 1970.
53 Albeker 1970; Mesterházy 1971; Mesterházy 1974.
54 Szőnyi–Tomka 1985.
55 Tomka 1991.
56 Tomka 2000a.
57 Figler 1993, 11–12; Figler 1994.
58 Langó–Mende 2006.
59 XJM r. a. 63–2008, 31–09.
60 Takács–Paszternák 2000, 262.

III. GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI ÉS SÍRLELETEI[61]

III.1. BARÁTUDVAR – *Kovács László*

(Mönchhof, A.)

1.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1985-ben szórványleletként talált, 1991-ig publikálatlan érme.

1.2. LELETLEÍRÁS

1. Salamon (1063–1074) CNH I. 22. = H17 típusú denára kissé hiányos peremmel. Magántulajdonban.

1.3. IRODALOM

Hahn 1991, 58: Nr. B/6.1 (ábrával).

III.2. BEZI-PÉTERHÁZAPUSZTA – *Kovács László*

2.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Szórványlelet közelebbről ismeretlen lelőhelyről.

2.2. LELETLEÍRÁS

1–2. Aba Sámuel (1041–1044) CNH I. 10. = H7 típusú denárának két példánya. Győr, Bencés Gimnáziumi Gyűjtemény, elveszett.

2.3. IRODALOM

Lovas é. n. 115.

[61] A táblákon a sírrajzok méretaránya 1:20, a tárgyak rajzai 1:1-es méretben szerepelnek, az agyagedények, a lószerszámok, szúró- és vágófegyverek kivételével, melyek aránya 1:2. Az ettől eltérő eseteket külön méretaránnyal jelöltem.

III.3. CSIKVÁND-CSIKVÁNDI KAVICSOS

3.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Csikvánd és Gyarmat községek között, a Gazdák erdejének nevezett akácosban, a 146,6 méteres magassági pont közelében volt az 1930-as években egy kavicsbánya, melynek régi neve Csikvándi kavicsos volt. A domb keleti oldalán az 1936. év folyamán, vagy nem sokkal azt megelőzően iskolás gyermekek lófogakat és egy „*kardot*" ástak ki, továbbá teljesen elporladt vasmorzsalékokat is találtak. Ezek a leletek az útmesterhez kerültek. 1936-ban Herold Flórián gyarmati lakos kavicskitermelés közben ugyanitt, mintegy 60-70 cm mélységben egy honfoglalás kori sírra bukkant. Elmondása szerint a csontváz „*hátánál*" nyílcsúcsok feküdtek, s a sírban volt továbbá egy kengyel is. 1948 nyarán, amikor Szőke Béla a leletkörülményekről a helyszínen érdeklődött, Herold még hozzátette, hogy a sírban volt egy „*rugós szerkezetű*" tárgy is. Erről pontosabb leírást sajnos nem tudott adni, s akkorra már maga a kérdéses tárgy is elveszett. A leletek – előkerülésüket követően – Czigány Béla győrszigeti általános iskolai igazgató birtokába kerültek, további sorsuk azonban ismeretlen.[62]

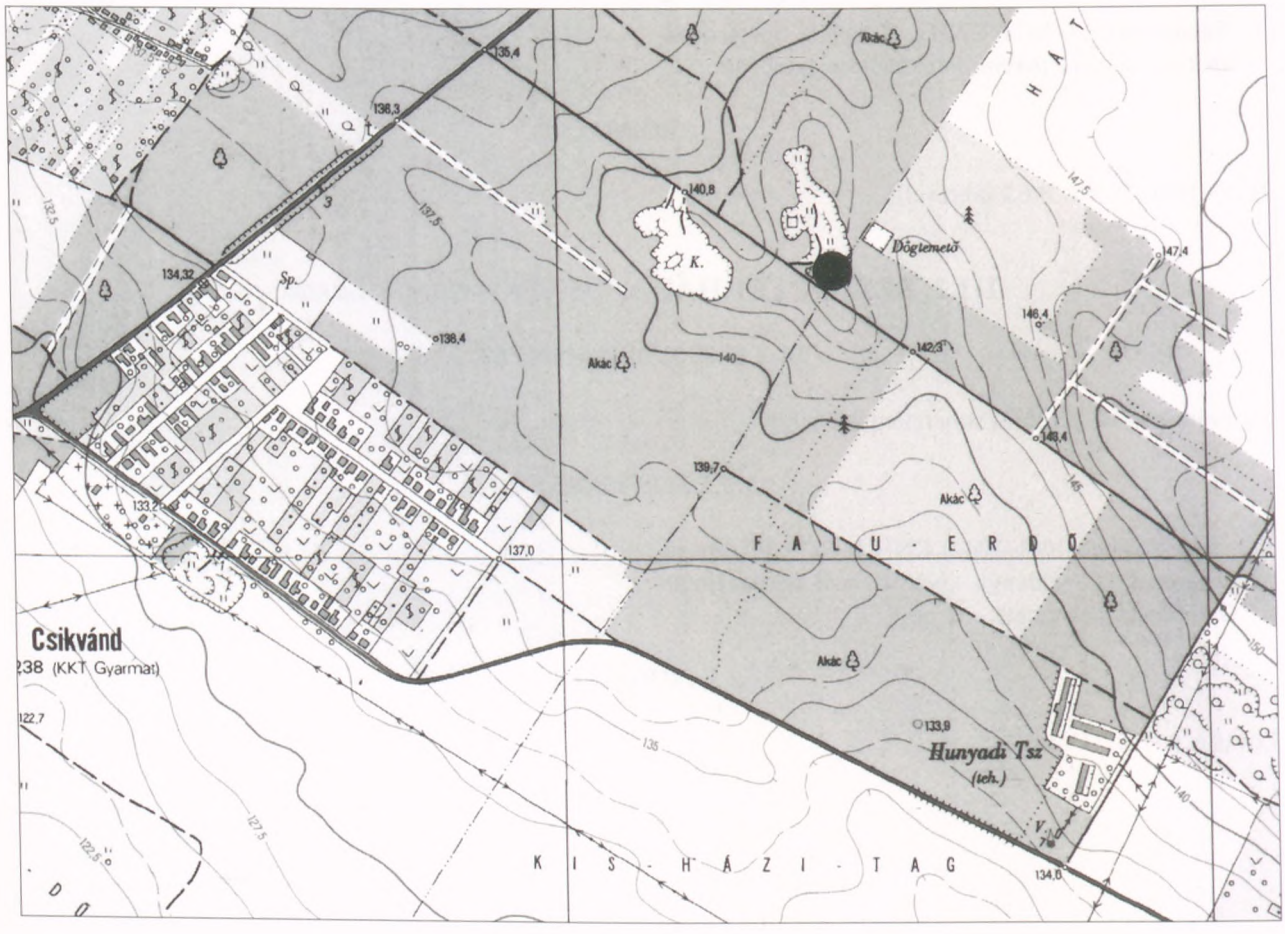

2. kép. Csikvánd-Csikvándi kavicsos (1:10 000)

3.2. LELETLEÍRÁSOK

1–4. Négy db kovácsoltvas nyílcsúcs. Ebből 3 db deltoid, 1 db pedig rombusz alakú, nyéltüskével ellátott típus. Száraikon jól látható volt a vesszőre kötözés nyoma, m.: 8,9×3; 6,2×2,1; 7,1×1,7; 10×2,8 cm, elvesztek [1. tábla 1–4].

[62] Szőke 1954, 128; Mithay 1956, 13–14; XJM R. A. 102–68.

5. Egy db körte alakú kovácsoltvas kengyel. Téglalap alakú fülének felső oldala ívelt, a kengyelszíj számára téglalap alakú áttöréssel. A fül külön nyak nélkül csatlakozik a lapos szárakhoz. Talpalója ívelt, három bordával erősített, m.: 15,5×12,7 cm, elveszett [1. tábla 5].

3.3. ÉRTÉKELÉS

A rendelkezésre álló információk alapján az előkerült két sír talán egy kisebb sírszámú temetőt körvonalazhat, azonban ennél többet jelenleg nem lehet megállapítani róla. Sajnos bizonytalan az először megtalált sírban lévő fegyver típusa is; így csak annyi látszik bizonyosnak, hogy mindkét sírban fegyverrel vagy fegyverekkel eltemetett férfiak nyugodtak. A keltezés kérdésében az említett „*kard*" szolgáltathatott volna információt, ennek hiányában azonban a sírokat a 10. századon belül pontosabban nem keltezhetjük.

3.4. IRODALOM

Szőke 1954, 128, XXV. tábla; Mithay 1956, 13–14; FÉK Nr. 180.; MRT 4, 21/2; Kovács 1995, 161; XJM R. A. 102–68.

III.4. ENESE-SZABADSÁG U. 72.

4.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1971. augusztus 3-án Thék Lajosné, Enese Szabadság u. 72. szám alatti lakos értesítette a Xántus János Múzeumot, hogy udvarában meszesgödör ásásakor embercsontok kerültek elő, továbbá beszolgáltatta az addig előkerült leleteket: a koponya és a hosszúcsontok töredékeit, illetőleg 1 db aranyozott ezüstveretet, mely elmondása szerint a váz egyik „*válla*" környékén feküdt. A helyszínre Tomka Péter és Szőke Béla Miklós szállt ki, ahol a következőket állapíthatták meg: a Ny–K-i tájolású vázra egy kb. 1×1 méteres meszesgödör ásásakor bukkantak, kb. 90 cm-es mélységben. A további földmunkát a leletek előkerülésekor felfüggesztették, de mivel a meszet a gödörbe a bejelentés előtt már betöltötték, így feltárásra akkor nem volt lehetőség. Thék Lajosné elmondása szerint e bolygatott sírtól kb. 3 méterre – kútgyűrűk lehelyezésekor – 30-50 cm mélységben lócsontokra bukkantak, melyek közül a koponya elülső részének és a lábcsontoknak a töredékeit megőrizték, s a múzeumnak átadták. Ugyancsak beszámolt arról, hogy a meszesgödörtől 20-30 méterre északkeleti irányban, a II. világháború folyamán bunker építése közben is találtak csontokat, ezek között több állkapocs is volt, állítása szerint egy „*műfogsor*" is előkerült, melynek fémből készült kapcsai voltak.

Az 1990-es évek elején – az ekkor már Botka László tulajdonában lévő ingatlanon – a ház melléképülete alá pincét ástak, melynek során csontmaradványokat – köztük lócsontokat – és különböző fémtárgyakat találtak, melyek azonban azóta elkallódtak.

2002. július 10. és 24. között, a kérdéses területen a MTA Régészeti Intézete és a Szegedi Biológiai Központ Genetikai Kutatóintézete együttműködésének eredményeként folyt hitelesítő ásatás, melynek során ős- és Árpád-kori telepjelenségek, illetve megtelepedésre utaló leletek mellett egy melléklet nélküli csontvázas sír is feltárásra került. A temető leletanyaga a XJM gyűjteményében található.[63]

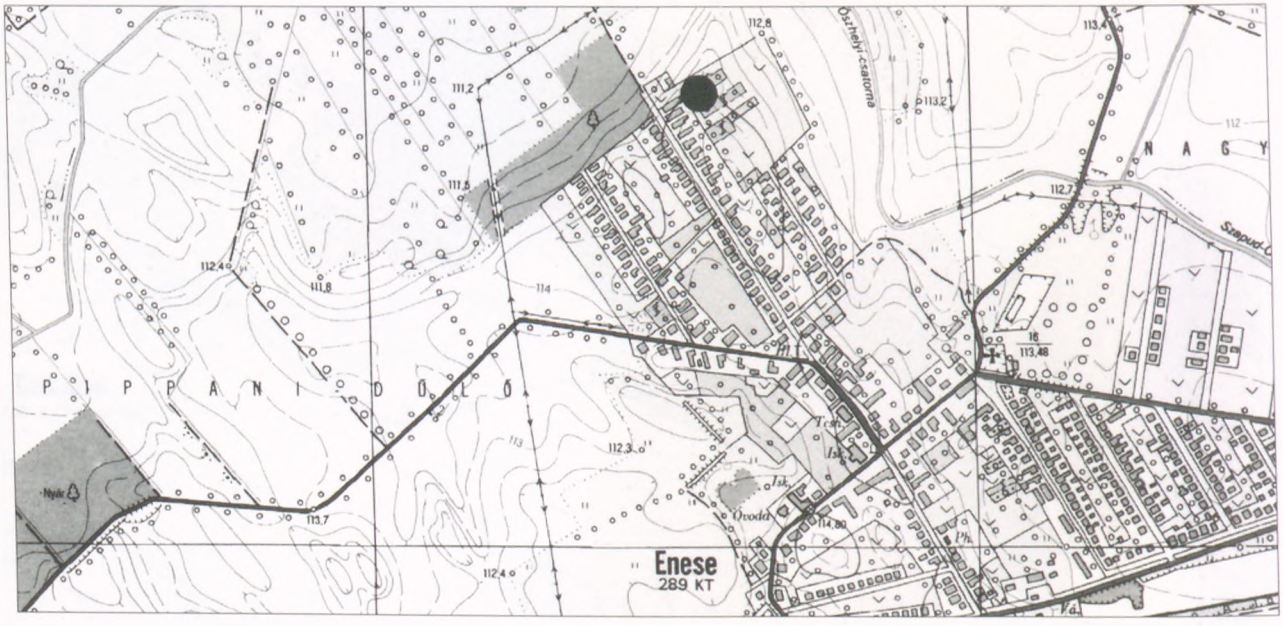

3. kép. Enese-Szabadság u. 72. (1:10 000)

4.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1944)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? Thék Lajosné az embercsontok mellett főként „*állkapcsok*" előkerülésére tudott visszaemlékezni, elmondása szerint „*műfogsort*" is találtak, melynek fémből készült kapcsai voltak.

[63] LANGÓ–MENDE 2006.

2. sír (?)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A 30-50 cm mélységben előkerült lókoponya és -lábcsontok talán egy részleges lovas temetkezésű sírra utalnak, melyből azonban lelet nem maradt meg.

3. sír (1971. augusztus 3.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 90 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A felsőtest bizonytalan nagyságú részén a csontokat és a koponyát a meszesgödör ásásakor megbolygatták, azok egy részét kiemelték, más részük pedig valószínűleg megsemmisült. A váz egy része bolygatatlan maradt, azonban ennek feltárása a meszesgödör feltöltése miatt nem volt lehetséges.

Melléklete:

1. Valószínűleg az egyik felkarcsont felső végének környékén fekhetett 1 db aranyozott ezüstből öntött, négyzetes veret. Középpontjában bemélyedő, homorúan ívelt oldalú rombusz alakú, lemélyített rész látható, oldalainak közepén pedig egy-egy kerek gyűrűben lévő, külső és belső oldalán egyaránt lemélyített résszel határolt kerek minta található. A minta mélyebb részei aranyozottak. Hátoldalának sarkaiban 4 db hegyes szeg található, melyeket a sarkok irányába fülszerűen visszahajlítottak, m.: 2,6×2,6 cm, v.: 0,8 cm (XJM ltsz. 72.15.1.) [1. tábla 7].

4. sír (1990-es évek eleje)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? Az ingatlan tulajdonosának elmondása szerint földmunka során különböző csontmaradványokat találtak (melyek között lócsontok is voltak), továbbá azóta sajnos megfigyelés nélkül elveszett fémtárgyakat.

5. sír (2002. július 15.) [1. tábla 6]

Nő, 35-45 év. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 92 cm, sh.: 250 cm, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. *In situ* csak a jobb oldali medencelapát és a lábak csontjai maradtak. A váz a gödörben nem annak közepén, hanem déli oldalához közelebb feküdt. A sírgödör lekerekített sarkú, hosszanti oldalain kissé szabálytalan, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban volt a bizonytalan korú 13. számú objektummal, azt vágta.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből őskori kerámiatöredékek kerültek elő.

4.3. ÉRTÉKELÉS

A település szélén, egy ÉNy–DK-i irányú homokdombon elhelyezkedő ismeretlen sírszámú temetőnek összesen öt sírjáról áll rendelkezésre információ. Ennek alapján a két különböző helyről előkerült *lócsontok* két lovas temetkezést valószínűsítenek. A további három sír közül az 1. számú temetkezés értékelése azonban kissé bizonytalan. A telek tulajdonosának beszámolója szerint előkerült több állkapocs alapján lehetséges, hogy ezek nem egyetlen sírból származnak avagy a sírban nem egyetlen váz volt. Lehetséges azonban az is, hogy az elbeszélő által használt megfogalmazás félrevezető, s egy több darabra törött állkapoccsal állunk szemben, esetleg a vázra, csontjainak darabszáma alapján a többes számot alkalmazta. A fémkapcsokkal ellátott műfogsor megítélése is bizonytalan. Langó Péter a „*fémkapcsok*" esetében hajkarikákra gondolt.[64] Nem ismert továbbá az sem, hogy a temető hány síros volt eredetileg, s rejtőzhetnek-e még további sírok a földben. Az 1. és a 3. sír közötti 20-30 méteres távolság azonban utalhat egy kiterjedtebb temetőre is.

A sírokból megmaradt leletanyag meglehetősen szegényes. A 4. sírból előkerült *fémtárgyak* talán a lószerszám kovácsoltvasból készült részei lehettek, s ebből a sírból esetleg más leletek valóban nem is kerültek elő, hiszen a bronz- vagy nemesfém tárgyak valószínűleg jobban felhívták volna magukra a találók figyelmét. A sírok szegényes voltát húzza alá, hogy az egyetlen hitelesen feltárt – bár bolygatott – temetkezésből sem került elő melléklet. A megmaradt *négyzetes veret* ún. köznépi jellegű és gazdagabb leleteket szolgáltató temetkezésekből egyaránt ismert.[65] A váz felkarcsontjának végénél előkerült dísz jelen esetben valószínűleg a ruha dísze volt.

Ezen verettípus használati ideje felöleli a 10. századot; sőt, egyes darabjai valószínűleg még a 11. század elején is használatban maradhattak.[66] A temető használati ideje sajnos ezen belül pontosabban nehezen lenne szűkíthető.

4.4. IRODALOM

Langó–Mende 2006; XJM R. A. 18–72, 32–2003.

64 Langó–Mende 2006, 232.
65 Horváth 2004, 157–161.
66 Horváth 2004, 159–161.

III.5. ÉCS-TÓDOMB

5.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Sokorói-dombság északkeleti részén, a Pándzsa patak bal partján fekvő település Tódomb nevű, egykor szőlővel beültetett részén, az 1909–1910. évek körül, földmunka során került elő egy lovas sír. Ennek leletei közül Petrovicz Jenő ajándékaként egy agyagedény és egy kengyelpár került a Győri Bencés Gimnázium Régiségtárába, a leletanyag ma is fellelhető része a XJM gyűjteményében található.

A lelőhely egy, a környezetéből kiemelkedő domb, mely a mai község belterületétől keleti irányban található, a vízfolyás keleti partján, melyet a patak, az Écs irányába tartó közút és a győri vasútvonal szinte teljesen közrefog. Ezen a kiemelkedésen található a 141 méteres magassági pont is.[67]

4. kép. Écs-Tódomb (1:10 000)

5.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db agyagedény, elveszett.
2–3. Körte alakú kovácsoltvas kengyelpár. Száraik szögletes átmetszetűek, a talpaló irányába ellaposodók, nyakuk kissé összeszűkülő, az ép példány füle téglalap alakú, a kengyelszíj számára ugyancsak téglalap alakú áttöréssel. Kiszélesedő alsó része alapján valószínűleg a másik kengyel füle is hasonló lehetett egykor. Talpalójuk egyenes, közepükön enyhén kiemelkedő borda fut végig, m.: 14,5×11,9 cm; 12,4×11,7 cm (XJM ltsz. 53.335.1.) [2. tábla 1–2].

[67] Lovas 1937, 36; Mithay 1956, 18.

5.3. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült sír esetében bizonytalan, hogy magányos temetkezéssel állunk-e szemben, avagy egy temetőre utal, melynek további sírjai azonban a földben maradhattak vagy elpusztultak. Joggal feltételezhető, hogy a leletek közül legalább néhány darab nem került gyűjteménybe, ezt a sírról szóló beszámolók is alátámasztják. Jelen adataink alapján a sír a 10. századon belül pontosabban nem keltezhető.

5.4. IRODALOM

Lovas 1937, 36; Mithay 1956, 18; FÉK Nr. 265. (a 264. számon szereplő, „*valószínűleg a Petkeváron*" talált lovas sír az itt bemutatott lelőhelyre vonatkozik); XJM R. A. 74–98., 112–2007.

III.6. FÉLTORONY – *Kovács László*

(Halbturn, A.)

6.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1978-ban szórványként talált, 1991-ig még publikálatlan érme. Magántulajdonban.

6.2. LELETLEÍRÁS

1. Salamon (1063–1074) hiányos peremű CNH I. 22. = H17 típusú denára.

6.3. IRODALOM

Hahn 1991, 58: B) 3.1 (ábrával).

III.7. GÖNYŰ-DUNAPART

7.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A település északi részén, a Duna sóderes partjának közelében került elő 1871-ben néhány – sajnos időközben elkallódott – karikaékszer, melyek valószínűleg egy elpusztított temetkezőhely emlékei lehetnek. A leleteket sokáig – valószínűleg az előkerülés évéből következően – a győr-újszállásoki lelőhelyhez sorolták. 1968-ban azonban Uzsoki András rámutatott, hogy ezek valószínűsíthető lelőhelye nem az egykori sertésszállások területe, hanem Gönyű Duna menti része.[68]

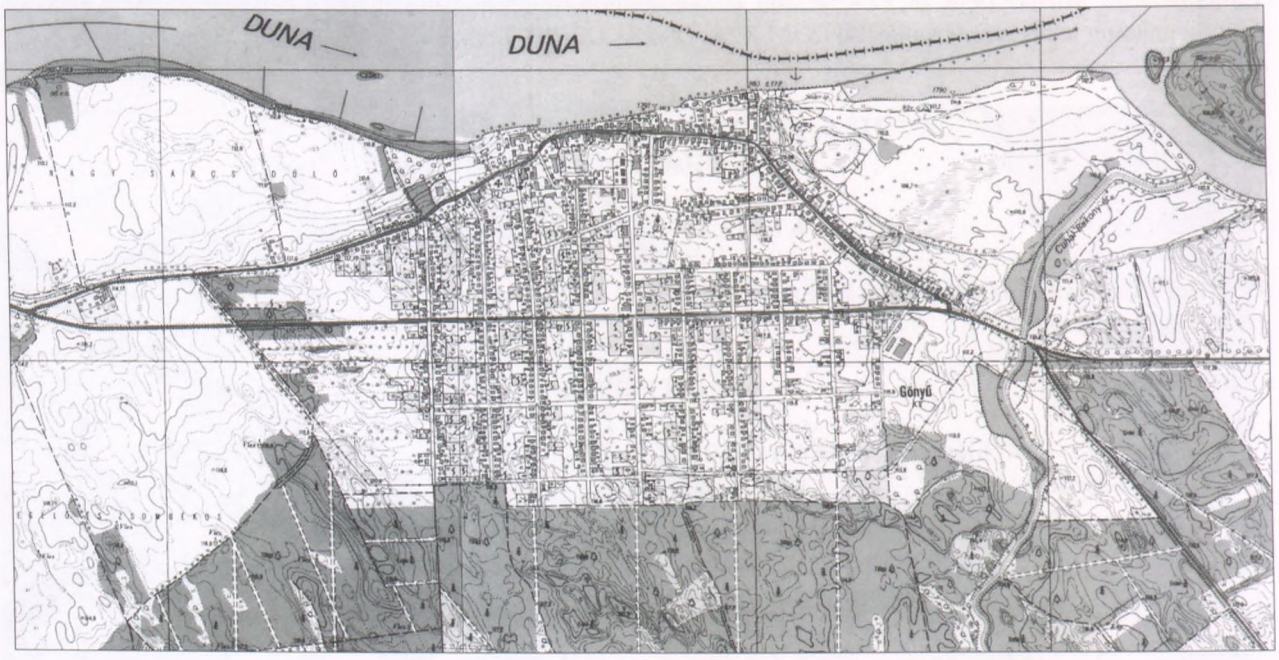

5. kép. Gönyű-Dunapart (1:10 000)

7.2. LELETLEÍRÁSOK

1–2. Két db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, S-végű karika. Végeik egyenesre vágottak, m.: 2,3×2,2 cm; 2,3×2 cm, elvesztek [2. tábla 3–4].

3–4. Két db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, S-végű karika. Az egyik S-vége hiányzik, m.: 2,6×2,2 cm; 1,7×1,2 cm, elvesztek [2. tábla 5–6].

7.3. ÉRTÉKELÉS

Az elkerült *S-végű karikák* feltehetően egy, a 10. század utolsó évtizedeitől keltezhető lelőhelyre utalnak, nem lehet azonban megállapítani, hogy itt egykor hány temetkezés volt, s azt sem, hogy a leletek között esetleg milyen összefüggés lehetett.

7.4. IRODALOM

Uzsoki 1968, 45–46; Takács–Paszternák 2000, 3. kép; HM R. A. 46–71.

[68] Uzsoki 1968, 45–46. – Az 1871. évi lelőhelyet Uzsoki András Fábry Nándor korabeli kézirata és rajza alapján azonosította.

III.8. GYÖMÖRE-FRIEDRICH KÁROLY KERTJE

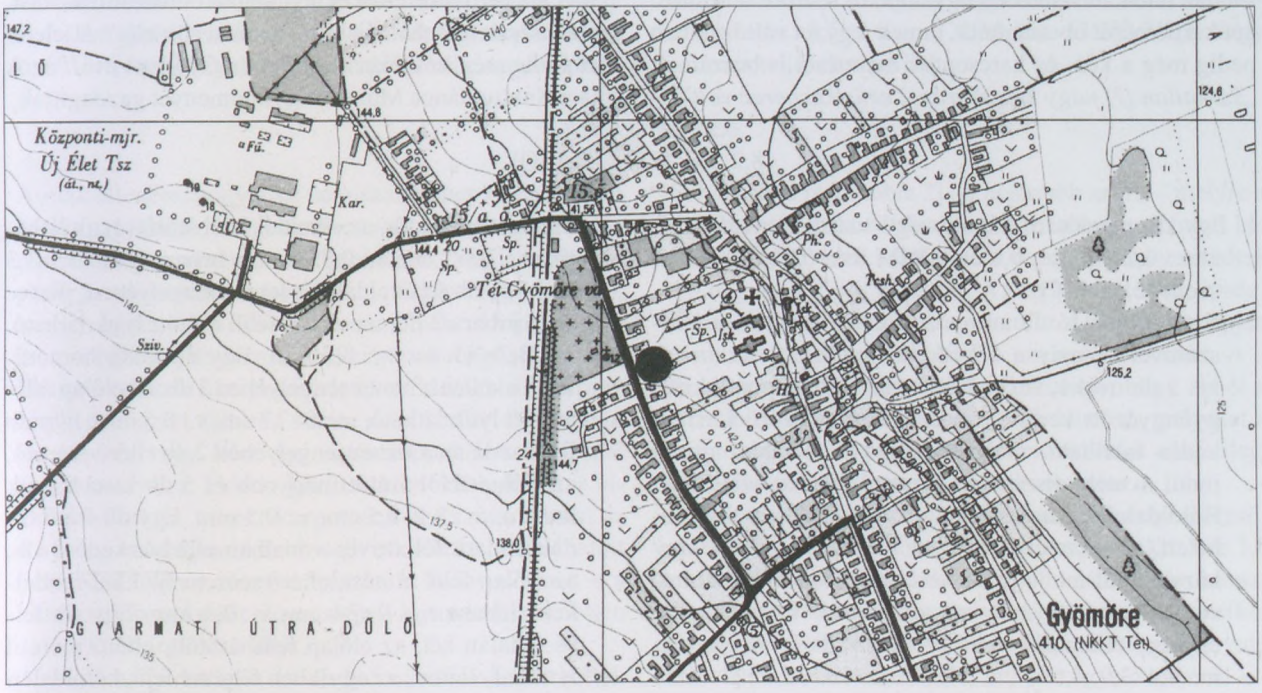

6. kép. Gyömöre-Friedrich Károly kertje (1:10 000)

8.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Győrtől D–DK-i irányban fekvő település a Csángota-ér és a Marcalba ömlő Bornai-ér között helyezkedik el. A Sokorói-Bakony-ér völgyét nyugati irányból szegélyező, gyengén kiemelkedő földháton, a Győr és Pápa közt húzódó vasútvonal mentén feküdt Friedrich Károly nyugalmazott számtartó kertje. A telken álló templom mellett, egy gyümölcsfákkal és szőlővel borított részen – faültetés során – 1911. december 5-én bukkantak a munkások egy kb. 1 méter mélyen fekvő honfoglalás kori női sírra. A lelőhely azonosítását Paszternák István végezte el, az ma a Martinovics u. 13. szám alatti telekre esik. Friedrich kertje azonban egykor ennél jóval nagyobb volt, magába foglalta a domb egy jelentős részét, így a szomszédos telkeket is.

Mivel a találók a leleteket felszedték, így a sír döntően elmondásuk alapján volt csak rekonstruálható, melynek leírása Börzsönyi Arnold közleményében és Lovas Elemér kéziratos munkájában található.[69] Eszerint a hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz tájolása DNy–ÉK-i volt, a karcsontok a váz mellett feküdtek. Koporsó nyoma nem volt megfigyelhető, s Börzsönyi beszámolója szerint nem került elő sem a leletek megtalálásakor, sem az utána végzett feltárás során ló vagy más egyéb állat csontja sem.[70] A lábfej csontjai előtt a kengyelpár, míg a bal lábszár csontjai mellett különböző magasságokban ezüstlemezzel díszített famaradványok, ezüstlemezkék és bőrmaradványok, valamint 7 db levél alakú aranyozott ezüstdísz fekhetett. A hevedercsatra Börzsönyi nem tér ki, arra Lovas Elemér kéziratos munkájában található utalás: *„A csattnak némi nyomát (szétporlott vasanyag) inkább sejteni lehetett."*[71] A szövegkörnyezet alapján az is a bal lábszár mellett kerülhetett elő. A találók elmondása szerint a koponya mögött (és talán alatta is) a zabla és szíjmaradványok társaságában voltak a rozettás lószerszámveretek.[72] Bizonytalan azonban a sírban talált karperec egykori helyzete. Börzsönyi általános-

[69] Börzsönyi 1912; Lovas é. n.

[70] Ezzel szemben Glatz Sándor plébános Lovas Elemérhez írott 1926. szeptember 20-i levelében Friedrich elmondására hivatkozva a sírban lévő lócsontokról ír (MNM R. A. 85.N.II.).

[71] Lovas é. n. 50–51.

[72] A Fettich Nándor hagyatékában lévő egyik kézzel írt feljegyzésben arról olvashatunk, hogy *„a szívalakú csüngők a váz koponyájánál feküdtek, tehát nem lószerszámveretek, hanem süveg díszítmények"* (MNM R. A. 98.1.FC.11.).

ságban csak annyit ír, hogy *„korának általános szokása szerint kezek szárán ezüst karperecet hordott"*.[73] Lovas Elemér leletkataszterében ugyanakkor a sírból származó két karperecről olvashatunk, ennek jegyzet változatában pedig még a kéz- és karcsontok méretéről is beszámol: *„szokatlan (?) nagy kezeszárán 2 ezüstkarperec volt"*.[74]

Az antropológiai meghatározás szerint a sírban egy 30-35 éves nő váza feküdt.[75]

A sír környékén Börzsönyi végzett hitelesítő ásatást, ennek során azonban újabb sír nem került elő.[76] A leleteket pedig még az előkerülés évében Győrbe vitte,[77] azok ma a Xántus János Múzeum gyűjteményét gazdagítják.

8.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db egyenesre vágott végű ezüst pántkarperec, átm.: 6,2 cm, sz.: 0,6 cm (XJM ltsz. 53.332.9., elveszett) [2. tábla 7].

2–17. Összesen 16 db aranyozott ezüst rozettás lószerszámveret, mely a következő típusokat tartalmazza: 2 db ovális, áttört füles veret. Középpontjukban gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedés található, melyből négy levél alakú minta indul a veret díszítetlen kerettel övezett széle felé. Hátoldalukon eredetileg 4 db szegecs vagy szeg lehetett, azonban ezek letörése után azok helyén vagy közvetlenül mellettük a veret előoldala felől tekintve süllyesztett furatokat alakítottak ki, melyekbe egy-egy elkalapált végű bronz-szegecset helyeztek, m.: 4,4×3,9; 4,5×4 cm (XJM ltsz. 53.332.3.) [3. tábla 1–2]; 11 db kerek veret. Középpontjukban félgömbszerű kiemelkedés látható, melyből négy, közepén árkolt minta indul a veret hasonló mintával övezett kerete felé. Három db veret hátoldalán 3 db szeg, a többi darab esetében pedig 4 db, egykor elhajlított végű szeg volt, az eredeti állapotban megmaradtak a veret középpontja felé vagy annak oldalával párhuzamosan elhajlítva helyezkednek el, a letört szegek vége pedig ellentett lemezkével ellátott vagy elkalapált, átm.: 2,9 cm (XJM ltsz. 53.332.4–5.) [3. tábla 3–13]; 3 db pajzs alakú kisszíjvég. Felületük középpontjában félgömbszerű kiemelkedésből induló 4 középen árkolt minta látható, s hasonló minták övezik a veretek széleit is. Hátoldaluk közepén bemélyedő, rajta 3 db elhajlított szeg, illetve azok töredékei találhatók, m.: 4×2 cm (XJM 53.332.6.) [2. tábla 8–10].

18–24. Összesen 7 db aranyozott ezüstből készült, levél alakú lemez. Egy db lemez felső oldalán háromszög alakú, növényi mintával díszített öntött bronzveret található, hátoldalán 4 db elhajlított, illetve törött végű szeggel. A szegeket tartó furatok mellett a lemez felső oldalán, a veret jobb oldalának felső és alsó részénél 2 db eltérő méretű, a lemez bal oldalán pedig egy harmadik, az előoldal felől átütött lyuk látható, m.: 7,5×7 cm, v.: 0,35 mm; a bronztag m.: 3,1×1,3 cm. Egy db felső oldalán a lemez tengelyében, illetve attól jobbra 2 db, az előlap felől átütött lyuk látható, m.: 8,2×7,5 cm, v.: 0,5 mm. Egy db kissé homorú, felső oldalán a lemez tengelyében 2 db, az előlap felől átütött lyuk látható, m.: 9×7,7 cm, v.: 0,5 mm. Egy db felső oldalán a lemez tengelyében 2 db eltérő méretű, az előlap felől átütött nagyobb és 5 db kisebb lyuk látható, m.: 8,9×7,5 cm, v.: 0,5 mm. Egy db felső oldalán kissé félköríves vonalban elhelyezkedő 3 db, az előlap felől átütött, eltérő méretű lyukkal rendelkező lemez, m.: 9×7,4 cm, v.: 0,4 mm. Egy db felső oldalán két, az előlap felől átütött, eltérő méretű lyukkal ellátott, az egyikben félgömbfejű, hátoldalán elkalapált végű szegeccsel. A lemez bal oldalán lévő repedés két szélén ugyancsak két lyuk látható, m.: 8,9×7,8 cm, v.: 0,45 mm. Egy db felső oldalán három, az előlap felől átütött lyukkal rendelkező lemez, melyek közül az egyikben félgömbfejű, elkalapált végű, ellentét lemezkével ellátott szegecs található, m.: 8,6×7,6 cm, v.: 0,35 cm (XJM ltsz. 53.332.10.) [4–5. tábla].

25–26. Egy db ötszög alakú nagyobb, valamint 1 db kisebb, hasonló ezüstlemez. A nagyobb lemez szélén körben hat lyuk látható, melyekben félgömbfejű bronz-szegecsek voltak. Famaradványokkal együtt kerültek elő, h.: 6; 3,5 cm (XJM ltsz. 53.332.8., elvesztek) [6. tábla 1].

27. Tört szájvasú, kovácsoltvas oldalpálcás zabla. A négyzetes átmetszetű tagolt szájvasak külső végén két, egymásra merőleges tengelyű lyuk található, melyek közül a belsőben helyezkednek el az ugyancsak négyzetes átmetszetű, dudoros kialakítású oldalpálcák. A pálcák középrészéhez két ponton csatlakozik a szíjtartó fül. A szájvasak külső áttörésében egykor egy-egy karika volt, mára azonban az egyik elveszett. A szájvasak h.: 9,8; 9,7 cm, az oldalpálcák h.: 14,4; 14,5 cm (XJM ltsz. 53.332.2.) [6. tábla 3].

[73] Börzsönyi 1912, 215.
[74] Lovas é. n. 50–51.
[75] Lipták 1951, 233.
[76] A honfoglalás kori sírról és a leletekről 1948-ban Mithay Sándor próbált további információkat szerezni, de Friedrich egykori házában ekkor már apácák laktak, s kérdezősködés útján sem sikerült újabb adatokat nyernie (Mithay é. n.).
[77] Börzsönyi 1912.

28–29. Körte alakú kovácsoltvas kengyelpár. Száraik négyzetes átmetszetűek, talpalójuk ívelt, három bordával ellátott. Téglalap alakú fülük, mely a kengyelszíj számára ugyancsak téglalap alakban áttört, külön nyak nélkül kapcsolódik a szárakhoz, m.: 13,1×10,1; 12,8×10,3 cm (XJM ltsz. 53.332.1.) [6. tábla 4–5].

30. Bőrdarabka. Az egyik nagyobb ovális veret alatt feküdt, m.: 3,5×2,6 cm (XJM ltsz. 53.332.7.). A tárgy mára teljesen elporladt.

8.3. ÉRTÉKELÉS

Annak ellenére, hogy a sír nem szakember keze nyomán került napvilágra, meglehetősen sok információ áll róla rendelkezésre, részint az elmondások alapján, részint pedig azon szerencsés körülmény meglétéből fakadóan, hogy megmaradt a lószerszám szíjának néhány darabja is, megkönnyítve azok funkciójának meghatározását, illetve a rekonstrukciós kísérleteket. Mivel a sír környezetében végzett feltárás során nem került elő további temetkezés vagy lelet, így valószínűnek látszik annak magányos volta. Leletei közül viszont több darab is elkallódhatott, pl. nincs a karperecen kívül más ékszer, de a nyereg ezüstdíszei közül is elveszhetett/elporladhatott néhány, s talán a rozettás készlet is hiányos lehet, s a kantárnak sem került elő a csatja. Ugyancsak ismeretlen az egykori sírgödör alakja.

A temetés során a lábak bal oldalára helyezhették az *ezüstlemezekkel díszített nyerget*, amelyről lecsüngő *kengyelek* így a lábfejek elé kerülhettek. Valószínűleg a nyereg közelébe, talán azzal együtt helyezhették be a lecsatolt *szügy- és farhám*ot is, erre utalnak az előkerült nagyobb *levél alakú lószerszámdíszek*. Annak oka, hogy ez utóbbiak „*különböző magasságokban*" voltak, feltehetően a föld tömörödése volt, s nem pedig az, hogy ezeket később, a már részben betemetett sírba helyezték volna. A koponya mögé kerülhetett a *rozettákkal díszített kantár*, a zablával egyetemben; a kantár szíjainak egy része pedig talán még a koponya alá is. A lószerszám sírba helyezése így a temetkezést a lószerszámos temetkezések csoportjába sorolja.[78]

A kantárt László Gyula rekonstruálta, rajzon is bemutatva elképzelését.[79] Az egyes veretek elhelyezkedésére azonban már Börzsönyi Arnold[80] és később Lovas Elemér[81] is kitért. Szerencsésen megmaradt a rozettákat hordozó kétrétű, szélén varrás nyomaival rendelkező szíj több darabja is [6. tábla 2]. A hosszabb szíjra – melyre a kisebb rozetták közül kerültek – merőlegesen futott két másik bőrszíj, ezek csatlakozási pontjainál helyezkedtek el a nagyobb, füles rozetták. Az ezeket tartó szíj épségben megmaradt darabkái, valamint a rozetták alapján a szíj eredetileg legalább 3,5-4 cm széles lehetett. A 3 db kisszíjvég alapján talán feltételezhető, hogy ebből a verettípusból egykor összesen 4 db lehetett, melyeket a kantár homlok- és pofaszíjaira is erősíthettek eredetileg, de feltételezhető az orrszíj egykori megléte is.

A levél alakú díszeket tartó szíjak szélessége Börzsönyi szerint 1,8 cm, Szőke Béla szerint pedig kb. 2 és 3,8 cm lehetett. Ez utóbbi adat az egymagában álló, bronztaggal felerősített dísz kapcsán szerepel, így elképzelhető, hogy a 7 db dísz két különböző méretű szíjon volt, de az sem lehetetlen, hogy a szíj a szügyelő elejénél kiszélesedhetett.

Sajnos a karperec sírbeli helyzete bizonytalan, mint ahogy az is, hogy tartalmazott-e egyéb ékszereket a temetkezés.

A sír időrendi helyzetét tekintve csak nagyobb időintervallumot lehet valószínűsíteni. A rozettás lószerszámok használata nem szűkíthető le pontosabban a 10. századon belül, sőt, azok még a 11. század elején is használatban lehettek.[82] Az ezüst pántkarperecek használata a módosabbak körében főként a 10. század első 60-70 évére volt jellemző.[83] Nehezen szűkíthető le tehát akár csak egy fél évszázadon belülre is a sír megásásának ideje.

A kerek veretekről a felerősítésre szolgáló szegek nagy része letört, ezután vagy egy ellentét lemezkével felszerelve használták tovább a csonkot, vagy a nagyobb veretek esetében azokat átfúrták, s a furatokba szegecseket helyeztek. Ez feltétlenül a garnitúra hosszabb használatára utal.

8.4. IRODALOM

Börzsönyi 1912; Lovas é. n. 50–51; Szőke 1954, 128–129, XXV–XXVI. tábla; Mithay 1956, 27–28; Szegedy 1960, 314; FÉK Nr. 344.; Uzsoki 1965, 54; MNM R. A. 89.1.Fc 11.; XJM R. A. 68–98.

78 Bálint 1969, 108.

79 László 1941, 30, 22. kép.

80 Börzsönyi 1912, 219.

81 „*A kisebb boglárok a ló homlokát övező szíjon voltak, a nagyobbak 2 oldalt a pofaszíjon.*" „*A csüngők* (a 7 db levél alakú – H. C.) *szinte biztosan a farmatringot és a szügyelő szíjját díszítették. 2-2 lehetett a farmatringon és 3 a szügyellőn.*" (Lovas é. n.).

82 Révész 2001, 57.

83 Révész 1996, 90.

III.9. GYŐR-BÁCSA, SZENT VID

9.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Győrtől északkeletre fekvő, a megyeszékhellyel 1966-ban egyesített Bácsa község a Mosoni-Duna partján, a Bácsai-csatorna mellett fekszik. A településtől keleti irányban a két meder által közrezárt területen, a Mosoni-Duna partján húzódik a lelőhely.

1987. április 23. és június 12. között, majd 1988. május 23. és július 1. között árvízvédelmi töltés építését megelőző feltárás keretében Figler András, majd Tomka Péter vezetésével folyt feltárás a területen, ahol egy 9–10. századi telep, egy késő középkori templom és temető mellett négy kora Árpád-kori sír is előkerült,[84] melyek leletanyaga a Xántus János Múzeum raktárába került.

7. kép. 1. Győr-Bácsa, Szent Vid, 2. Győr-Fövenyes-domb, 3. Győr-Lehel u., 4. Győr-Székesegyház, 5. Győr-Téglavető-dűlő, 6. Győr-Újszállások, 7. Győr-Víztorony, 8. Győr-Malomszéki-dűlő (1:10 000)

[84] Figler 1988.

9.2. SÍRLEÍRÁSOK

1–15. sír (1987. június 3–5.)
Késő középkoriak.

16. sír (1987. június 3.) [7. tábla 1–3]
Férfi. Csv. h.: ?, t.: Ny-ÉNy–K-DK (az eltérés D felé: 14,06°),[85] sm.: 100–115 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya balra fordult. Bolygatott. Állatjárat mozdította el a bal kézcsontokat. Szuperpozícióban az 1. számú objektummal, azt vágta.
Mellékletei:
1. A szeméremcsontok előtt feküdt egy líra alakú, öntött bronzcsat. Felületén bemélyedő vonalas minta húzódik, hátoldala sima, csatpecke hiányzik, m.: 5,16×3,6 cm (XJM ltsz. 88.18.1.).
2. A csattest felett helyezkedett el egy szögletes átmetszetű, végén fekvő S alakban visszahajló, lant alakú csiholóvas hiányos töredéke, m.: 4,6×1,3 cm (XJM ltsz. 88.18.2.).
3. A csat, illetve a csiholó alatt volt I. István (1000–1038) denár (CNH I. 4. = Hlb típusú, azaz fordított futású hátlapi köriratú), átm.: 2,4 cm (XJM ltsz. 88.18.3.).

17. sír (1988. június 24.) [7. tábla 4]
Kettős sír: felnőtt nő és csecsemő. Csv. h.: 151 cm (a csecsemőé nem mérhető), t.: Ny-ÉNy–K-DK (az eltérés É-tól: 56,25°), sm.: 100 cm, sh.: 203 cm, ssz.: 63–87 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya a bal oldalán feküdt. Bolygatott. Állatjárat mozdította ki a bordák és a csigolyák egy részét, kimozdultak az alkarcsontok, a jobb medencelapát és a jobb kulcscsont, továbbá a lábcsontok is. A helyszínen a bolygatás miatt nem lehetett megállapítani, hogy a csigolyák bal oldalától a lábcsontokig szóródva előkerült vékony koponyacsontok és a szétszóródott apró csövescsontok, kis csigolya- és bordadarabkák a nővel együtt eltemetett csecsemőé-e avagy állatcsontok is vannak-e köztük. A sírgödör hosszúkás, leginkább téglalap alakú, nyugati felén szélesebb, itt ívelten, keleti oldalán pedig kissé ferdén záródó aknasír. Szuperpozícióban a „C" jelű objektummal, azt vágta.
Mellékletei:
1–3. A koponya, illetve a nyakcsigolyák alatt különböző gyöngyök feküdtek: 1 db kék színű, ezüstfóliás, kettős kónikus, oldalán barázdált üveggyöngy, átm.: 1,2 cm, m.: 0,6 cm; 2 db hengeres, oldalán barázdált, közepén ezüst-, illetve aranyfóliával díszített üveggyöngy, m.: 0,8 cm; 0,8 cm (XJM ltsz. 88.18.9.) [7. tábla 5–7].
4. A bal felkarcsont külső oldalán helyezkedett el 1 db élén álló, nyitott végű, enyhén négyzetes átmetszetű bronz huzalkarika, m.: 2,35×2,29 cm, v.: 0,21×0,21 cm (XJM ltsz. 88.16.6.) [7. tábla 8].
5. A jobb alkarcsontok közepénél feküdt 1 db bronzból öntött, lekerekített sarkú háromszög átmetszetű, külső oldalán rovátkolt díszítésű, nyitott végű állatfejes karperec, m.: 7,27×6,88 cm, v.: 0,55×0,46 cm (XJM ltsz. 88.18.4.) [7. tábla 9].
6. A bal alkarcsontokon volt 1 db négyzetes átmetszetű, bronzból öntött huzalkarperec. Egyik vége egyenesre vágott, innen indulva fokozatosan elvékonyodó, másik, vékonyabb végén ferdén záródó. Vastagabb felének két külső oldalán egymással szemben 5-5 db „X" alakú bemélyedő minta látható, melyeket három, 8-10 rovátkából álló csoportot mintázó díszítés követ, m.: 7,25×7,17 cm, v.: 0,45×0,46 cm (XJM ltsz. 88.18.5.) [7. tábla 10].
7. A medence jobb oldalának felső széle mellett feküdt 1 db vastöredék. Megsemmisült.

18. sír (1988. június 30.)
Késő középkori.

19. sír (1988. június 30.) [8. tábla 1]
Fiatal nő. Csv. h.: 156 cm, t.: D–É (az eltérés D-től Ny felé: 16,87°), sm.: 105 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 43–68 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. A jobb alkarcsontok végei a jobb medence alatt, az ujjcsontok a combcsont végén feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, déli felén szélesebb aknasír.
Mellékletei:
1. Az állkapocs jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 2,3×1,7 cm, v.: 0,25 cm, S-vég sz.: 0,53 cm (XJM ltsz. n.) [8. tábla 2].

2–6. A jobb felkarcsont végétől indulóan, annak külső oldalán kb. 30 cm hosszan, egyenes vonalban 5 db vaskapocs és -szeg helyezkedett el, h.: 3–5 cm (XJM ltsz. n.) [8. tábla 3–7].

Az állkapocs a jobb oldalán, a hajkarika helyénél zöld patinás volt. A sírföldből edénytöredékek kerültek elő.

20. sír (1988. július 1.) [8. tábla 8]
Nő (?). Csv. h.: 152 cm, t.: Ny–K (az eltérés É-tól: 73,12°), sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. A sírgödörből csupán annak keleti végének kis részlete volt megfigyelhető, ez lekerekített sarkú, hosszúkás aknasír formáját mutatta. Szuperpozícióban a „J" jelű objektummal, abba beleásva.
Melléklete: nem volt.

[85] A tájolás értékeinek megadása a feltáráson a fő irány feltüntetése mellett vonásban történt, ezt 5,625-ös szorzóval számoltam át fokokká.

9.3. ÉRTÉKELÉS

9.3.1. A temető kiterjedése

A Mosoni-Duna partján, a bácsai Szent Vid területén feltárt temető egy korábbi település felhagyott, s így feltöltött vagy feltöltődött objektumai felett helyezkedett el. Mindennek világos nyomai láthatók a területen feltárt – esetenként a sírok által bolygatott – objektumokban.

A leletmentő ásatás során feltárt négy kora Árpád-kori sír kapcsán azonban nem zárható ki, hogy további sír vagy sírok maradhattak a földben. Ennek lehetőségét támogatja, hogy a sírok között nagyobb távolság (8-10 m) volt megfigyelhető [8. kép]. Ez a köznépi jellegű temetők esetében kissé szokatlan jelenség lazább szerkezetű temetőre utalhat. További bizonytalansági tényező, hogy a feltárás csupán kisebb területre korlátozódott. A 17. és 20. sírok tájolásuk és helyzetük alapján alkothatnának egy sort, bár egy ilyen, csupán kis számban ismert és egymástól távolabb fekvő sírok alkotta temetkezőhely esetében nem biztos, hogy lehet sorokról beszélni. A 19–20. számú, egymásra merőlegesen tájolt sírgödrök szélei pedig csaknem érintkeztek egymással.

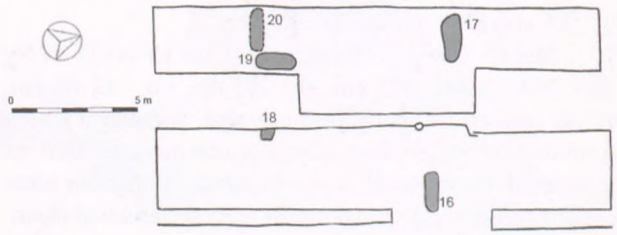

8. kép. Győr-Bácsa, Szent Vid

9.3.2. Temetkezési szokások

A megfigyelhető *sírgödrök* téglalap alakú, lekerekített sarkú, nyugati felükön szélesebb aknasírok voltak, általában egyenes oldallal (17., 19. sír). Mivel a 20. sír egy korábbi objektumba volt beleásva, így annak csupán keleti vége volt megfigyelhető. A sírok tájolása Ny–K (16–17., 20. sír), illetve egy esetben D–É (19. sír) lehetett. A *vázak helyzete* az általános hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A 19. sírnál a jobb kézcsontok a combcsont végén feküdtek, míg a 17. sír esetében nem zárható ki, hogy az alkarcsontok az alsó csigolyákon helyezkedtek el. *Koporsó*ra utaló nyomok egyedül a 19. sírból kerültek elő, ahol 5 db vas koporsókapocs és -szeg feküdt a jobb felkarcsont végétől indulóan, annak külső oldalán, egyenes vonalban kb. 30 cm hosszúságban. Ezek bizonyára egy fából készült koporsó összefogására szolgáltak. *Kettős temetkezés*re a 17. sír szolgáltatott példát: egy felnőtt nő váza mellett a sírból egy csecsemő csontjai is előkerültek. Talán anyát és gyermekét rejtette a sír.

9.3.3. A temető leletanyaga és keltezése

Leletanyag a négy sír közül háromból került elő. Az *ékszerek* között az egyetlen biztosan *fejékszerként használt karika* a 19. számú fiatal női sírból származik. A típusát tekintve S-végű bronzkarika az állkapocs jobb oldalán feküdt. Ezek elterjedése a 10. század utolsó harmadától valószínűsíthető.[86]

Bizonytalan a 17. sírból, a bal felkarcsont közepének külső oldaláról élén állva előkerült négyzetes átmetszetű bronz *huzalkarika* funkciója. Sírbéli helyzete inkább hajkarikaként történő felhasználását erősítené, bolygatott helyzete alapján azonban nem lehet teljesen kizárni, hogy az egykor akár gyűrűként használt tárgyat állatjárat mozdította ki a helyéről. *Gyöngyök* is csak a 17. számú női sírból, a koponya és a nyakcsigolyák alól kerültek elő. Típusaikat tekintve 1 db kék színű ezüstfóliás, kettős kónikus, oldalán barázdált üveggyöngy és 2 db hengeres, oldalán ugyancsak barázdált, közepén ezüst-, illetve aranyfóliával díszített üveggyöngy, melyeket viselhettek a nyakban vagy a hajfonatot díszítve is. Az ezüst- vagy aranyfóliás gyöngyök használati idejét Szőke Béla a 10. század utolsó harmada és a 11. század vége között határozta meg.[87] A pusztaszentlászlói temető hasonló gyöngytípusait Szőke Béla Miklós és Vándor László a 11. század első kétharmadára keltezte.[88]

A temetőből 2 db *karperec* került elő, mindkettő a gyöngyöket is tartalmazó 17. számú női sírból. A jobb alkarcsontok közepénél egy bronzból öntött, nyitott végű *állatfejes karperec* feküdt, mely Kovács László felosztása szerint az 5c csoportba sorolható. Ez a karperectípus a 10. század végén jelenhetett meg, s használata a 11. században is folytatódott.[89] A bal alkarcsontokon pedig egy négyzetes átmetszetű, bronzból öntött, egyik végén egyenesre vágott, innen a másik vége irányába indulva fokozatosan elvékonyodó *huzalkarperec* feküdt, felületén bemélyedő vonalas díszítéssel. Ennek a típusnak a használatával valószínűleg csak a 10. század végétől számolhatunk.[90] Noha az alkarcsontok kimozdultak ere-

[86] Szőke–Vándor 1987, 53–54.
[87] Szőke 1962, 89–90.
[88] Szőke–Vándor 1987, 63.
[89] Kovács 1994, 137–138.

deti helyükről, mégis valószínűnek tűnik, hogy az alkarok közepénél viselhették egykor.

Valószínűleg övön viselt *tarsoly*ra utal a 16. sírból a váz szeméremcsontjai előtt előkerült leletegyüttes. Az öv záródását a bronzból öntött *líra alakú csat* szolgálhatta, melynek csatpecke azonban hiányzik, így lehetséges, hogy az egykor vasból volt, s a földben teljesen elporladt. Ez a széles körben elterjedt csattípus a honfoglaló magyarsággal jelent meg a Kárpát-medencében, használatuk a 11. század végéig folyamatos volt. Elterjedési területük azonban a magyar szállásterületen belül korántsem egyenletes, a Dunántúlról kevesebb példánya ismert.[91] A csat felett egy hiányos, a végén fekvő S alakban záródó, lant alakú *csiholó* volt. A csat és a csiholó alól pedig I. István (1000–1038) *dénára* látott napvilágot. A csiholó és az érme valószínűleg tehát egy szerves anyagú tarsolyban lehetett, melyet szorosan az övhöz erősítettek, s így helyezték az elhunyttal a sírba.

A Bácsa, Szent Vid területén feltárt sírokat – Tomka Péter véleménye szerint – valószínűleg annak a településnek a lakói áshatták, mely már a 9. század végén létezhetett, s noha a település objektumainak egy részét már betöltötték, amikor a 11. századi temetőt megnyitották,[92] e sírok igazolják a telep államalapítás kori meglétét is.[93] A sírok keltezését tekintve csak egy tágabb időhatárt lehet körvonalazni: a 11. század eleje előtt valószínűleg nem számolhatunk a sírok egyikének megásásával sem, felső időhatárának ugyanakkor e század közepe – második fele tűnhet.

9.4. IRODALOM

Figler 1988; Tomka 1991; Bóna 1998, 46–47; Tomka 2000, 18; Tomka 2000b, 13–14; Takács–Paszternák 2000, 263; XJM R. A. 1–89, 19–88.

90 Révész 2008, 326, 417.
91 Révész 1989, 523–526.
92 Tomka 2000b, 14.
93 Tomka 2000, 18.

III.10. GYŐR-BELVÁROS

10.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Ismeretlen körülmények között került a Xántus János Múzeum gyűjteményébe egy félhold alakú csüngő, melynek lelőhelyeként Győr belvárosa szerepel.[94] Sajnos azonban ennél pontosabban a lelőhely nem lokalizálható, s a tárgy esetleges leletkörnyezete nem ismert.

10.2. LELETLEÍRÁS

1. Bronzból öntött, félhold alakú lunula. Felső oldalának közepén az öntvény síkjára merőleges helyzetű fül található, alsó ívének közepén két, egymás mellett elhelyezkedő áttörés figyelhető meg. Felületén, annak íveit követve szögletes tagokból álló gyöngyözött díszítés fut. Hátoldala díszítetlen. Hiányos, m.: 4,73×3,24 cm (XJM ltsz. 53.260.3.) [8. tábla 9].

10.3. ÉRTÉKELÉS

A kutatás jelen állása szerint a 10. század utolsó negyedében és a 11. század elején elterjedő tárgytípus az ún. köznépi viselet részét alkotta,[95] felvetődik tehát annak a lehetősége, hogy egy ilyen jellegű temetőre vagy sírra utaló lelet került elő a belváros egy ma már meg nem határozható helyén.

10.4. IRODALOM

Kralovánszky 1959, 76, XIII. tábla.

[94] Kralovánszky 1959, 74.

[95] Kralovánszky 1959; Szőke 1962, 90–91; Giesler 1981, 130–131, *Taf.* 53.

III.11. GYŐR-FÖVENYES-DOMB

11.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1990-ben a Győrtől délnyugati irányban, Gyirmóttól pedig északkeletre fekvő Fövenyes-domb nevű lelőhelyen szondázó feltárás folyt Figler András vezetésével. A kutatást a Rába és a 83. számú főút között elhelyezkedő domb esetében a tervezett M1-es autópálya építése tette szükségessé. Ez a terület ugyanis az autópálya építéséhez csatlakozó, A/7-es számú anyagnyerő helyként volt kijelölve. A domb déli oldalának kutatása során neolit, réz-, bronz- és római kori leletek és objektumok mellett előkerült két kora Árpád-kori sír is,[96] sajnos azonban ezek leletanyaga elveszett.

11.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1991. június 28.) [8. tábla 10]

Fiatal személy. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 180 cm, ssz.: 44 cm. Bolygatott. A csontok rendszertelenül feküdtek, egy részük hiányzott. *In situ* helyzetben csak a felkarcsontok és néhány borda maradt meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 12. számú őskori objektummal, azt vágta.

Melléklete: nem volt.

2. sír (1991. augusztus 1.) [8. tábla 11]

Gyermek. Csvh: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 89 cm, ssz.: 54 cm. Bolygatott. A sírt állatjárat bolygatta, mely a teljes vázat feldúlta. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A koponya mellett feküdt 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, bordázott S-végű karika, elveszett.
2. A hajkarikától 10 cm-re, nyugati irányban feküdt 1 db bizonytalan típusú huzalkarika, elveszett.
3. A koponya alatt helyezkedett el további 1 db huzalkarika, elveszett.

11.3. ÉRTÉKELÉS

A két sír egy ún. köznépi jellegű temetőt sejtet, bizonytalan azonban, hogy azt csupán e két sír alkotta, vagy ezek csupán a temető egy részét képezték egykor, s ha igen, akkor annak melyik periódusát reprezentálják. A sírok keltezésében az egyetlen támpontot a bordázott végű ezüst *S-végű karika* szolgáltathatja. Ezen karikaékszerek körében a 11. század közepétől jelent meg az S-vég szilárdságát növelő bordázott kialakítás.[97]

11.4. IRODALOM

FIGLER 1993, 11–12; TOMKA 1994b, 382; TAKÁCS–PASZTERNÁK 2000, 263; XJM R. A. 19–95.

[96] FIGLER 1993, 11–12.

[97] SZŐKE–VÁNDOR 1987, 57.

III.12. GYŐR-LEHEL UTCA

12.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Lehel utca a mai város középső részén, az ún. Nádorvárosban található. A leletek előkerülésének évében, 1938-ban azonban a város kiterjedése a mainál jóval kisebb volt, így e terület még a város szélén helyezkedett el, s belterületté is csak abban az évben vált. Az egykori utca nyomvonala megegyezik a mai utcáéval, hosszúsága azonban nem. Az út akkor még burkolat nélküli, egyszerű földút volt, ennek rendezése során végzett földmunkák alkalmával kerültek elő a sírok, valószínűleg január első napjaiban, ugyanis egy január 10-én kelt hivatalos levélben mintegy 60 cm mélységből előkerült 3 koponyát és leleteket említ a városi elöljáróság. A lelőhelyre Lovas Elemér szállt ki, de a késői bejelentés miatt már csak a sírok teljes feldúlását állapíthatta meg. A leleteket is széthordták a munkások, csak az említett koponyákat és néhány kisebb tárgyat őriztek meg, ezeket átadták a munka folytatását figyelemmel kísérő gimnáziumi tanárnak. Ásatás azonban nem történt, a munkálatok pedig legkésőbb január 19-én be is fejeződtek.[98] A leletanyagot a Xántus János Múzeum őrzi.

12.2. LELETLEÍRÁSOK[99]

1. Egy db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 7,35×7,2 cm, átm.: 0,58 cm (XJM ltsz. 53. 267.1.) [8. tábla 12].
2. Egy db kerek átmetszetű, négyrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű karperec. A karperec középrészén vastagabb, végei felé kevésbé szorosan sodrott, m.: 6,3×5,9 cm, átm.: 0,65 cm (XJM ltsz. 53.267.4.) [9. tábla 1].
3. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, mindkét végén spirálisan kitöltött végű karperec, m.: 7×6,9 cm, átm.: 0,47 cm (XJM ltsz. 53.267.4.) [9. tábla 2].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült karperec. Egyik vége egyenes, a másik téglalap alakú, felülete geometrikus mintákkal díszített, m.: 4,6×4,35 cm, átm.: 0,2 cm (XJM ltsz. 53.267.3.) [9. tábla 5].
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, hegyesedően ferdére vágott, egymás mellé hajló végű karperec. Külső oldalán 8-11 rovátkolást utánzó vonalkából álló csoportokkal díszített, m.: 5,97×5,6 cm, átm.: 0,25 cm (XJM ltsz. 53.267.2.) [9. tábla 3].
6. Egy db kissé ovális átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, végein rovátkolt díszítéssel, m.: 7,4×7,2 cm, átm.: 6×5,2 cm (XJM ltsz. 53.267.2.) [9. tábla 4].
7. Egy db lekerekített sarkú, kissé téglalap átmetszetű bronzhuzalból készült, egymás mellé hajló végű karika, m.: 1,9×1,8 cm, v.: 0,35×0,28 cm (XJM ltsz. 53.267.5.) [9. tábla 6].

12.3. ÉRTÉKELÉS

Sajnos a temetőről semmilyen dokumentáció nem áll rendelkezésre, így információink csak az egyes publikációk és adattári dokumentumok – hiányos és néha ellentmondásoktól[100] sem mentes – híradásaiból származnak. Noha a bejelentés szerint a munkát a leletek előkerülésekor leállították, valószínűleg ekkorra már minden előkerült sír elpusztult, így mire Lovas Elemér, az ekkoriban Pannonhalmán dolgozó bencés tanár a helyszínre ért, már csak a sírok elpusztulását konstatálhatta. A munkát ezután figyelemmel kísérte, de ásatásra nem volt lehetősége.

Mint említettem, a Lehel utca nyomvonala 1938-ban már megegyezett a maival, hosszúsága azonban nem. A sírokat az utca *„közepe táján"* találták, az említett körülmény miatt azonban nem lehet azt a mai utca közepére helyezni. Ugyancsak kérdéses, hogy az utca teljes szélességében vagy csak valamelyik szélénél voltak-e sírok, s így a temető esetlegesen milyen irányba folytatódhatott.

Az előkerült leletek egy legalább 3 síros temetőre utalnak, feltételezhető azonban, hogy a sírszám ennél akár jóval nagyobb is lehetett. Sajnos az előkerült leletanyag egy része nem őrződött meg, a gyűjteménybe került darabok egy ún. köznépi jellegű temetőt sejtetnek, mely a *karperecek* alapján legkorábban a 10. század második negyedétől keltezhető. Az egyik végén téglalap alakú, mintás résszel rendelkező karperec késő római típus, mivel azonban a leletek között nincs további olyan, mely erre a korszakra – s így talán korabeli sírra – utalna, így feltételezhető annak másodlagos felhasználása is.

[98] Lovas–Mithay 1938, 176; Lovas 1942, 18.

[99] Uzsoki András 1941. október 13-án kelt, Fettich Nándornak címzett levelében 1 db sodrott nyakperecet, 1 db karperecet és 2 db gyűrűt említ, mint egyedüliként előkerült leleteket (XJM R. A. 715–71).

[100] A FÉK 347. szócikke szerint a magyar sírok egy nagy avar kori temetőben kerültek elő, erről azonban biztosabb információval nem rendelkezünk (Tomka 1975, 19), így valószínűbb, hogy az egész temető a magyar honfoglalás után létesült.

12.4. IRODALOM

Lovas–Mithay 1938, 176; Lovas 1942, 18; FÉK Nr. 347.; Tomka 1975, 19; Takács–Paszternák 2000, 262; XJM R. A. 711–71, 712–71, 715–71, 716–71, 716–98.

III.13. GYŐR-MALOMSZÉKI-DŰLŐ

13.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Győr déli részén, a Nagy-Pándzsa-ér által félkörívesen körülölelt Malomszéki-dűlőben, a környezetéből kiemelkedő dombon és annak délkeleti lankáján 2008-ban különböző korú leletek kerültek elő, egy kb. 500×200 m-es területen.[101] A tárgyak között 10. századi emlékek is vannak, melyeket a találó, Szőke Tamás juttatott el Istvánovits Eszter közreműködésével a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.[102]

13.2. LELETLEÍRÁSOK [9. KÉP]

1. Egy db bronzból öntött, növényi minta előtt álló állatalakot megjelenítő, áttört hajfonatkorong, átm.: 4,5 cm (MNM ltsz. n.).
2–3. Két db bronzból öntött, levél alakú, erősen kopott felületű veret, hátoldalukon 3 elkalapált végű szegeccsel, m.: 2,5×2 cm (MNM ltsz. n.).
4. Egy db bronzból öntött, pajzs alakú, erősen kopott mintájú kisszíjvég, m.: 2,4×1,3 cm (MNM ltsz. n.).

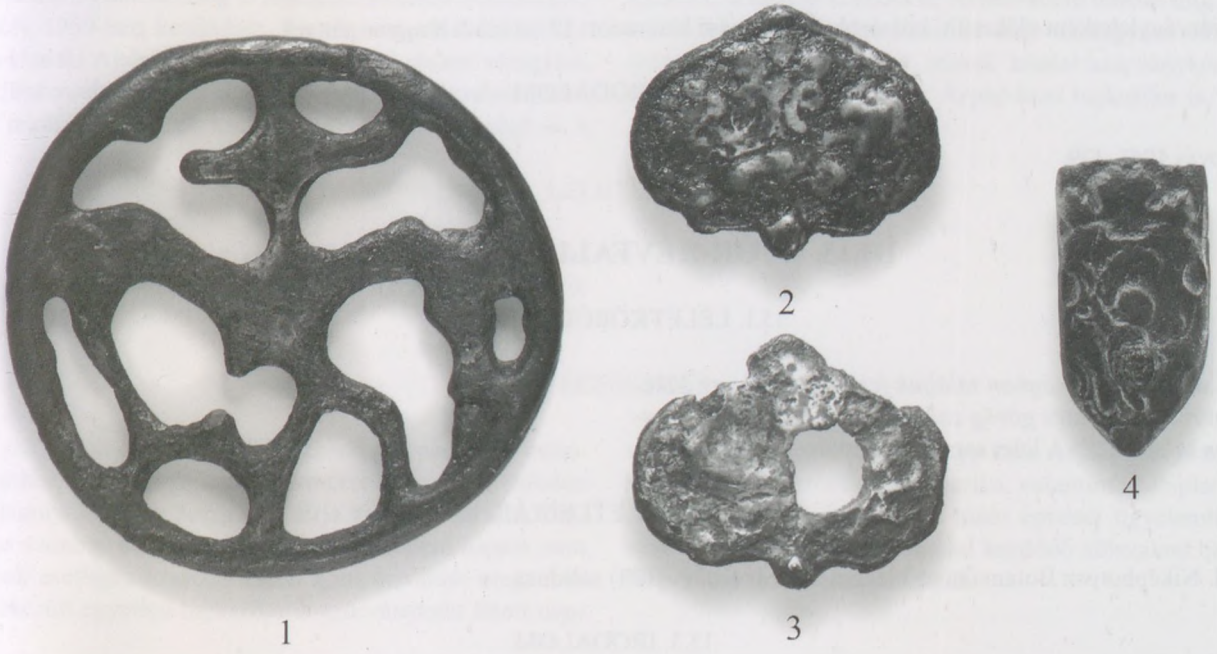

9. kép. Győr-Malomszéki-dűlő

[101] A leletek közlésének lehetőségét Révész Lászlónak (MNM) szeretném megköszönni.
[102] Révész 2013, 401.

13.3. ÉRTÉKELÉS

A területen a környezetéből kiemelkedő, 177,7 méter magas dombról és annak környezetéből előkerült tárgyak valószínűleg egy 10. századi, pusztulófélben lévő vagy már teljesen elpusztult temető helyét jelölik. Azt, hogy a domb a történeti korok folyamán temetkezőhelyként szolgálhatott, az itt előkerült avar kori leletek – övveret, szíjvég – is megerősíteni látszanak, többet azonban nem mondhatunk ennél.

13.4. IRODALOM

RÉVÉSZ 2013, 401.

III.14. GYŐR-II. RÁKÓCZI FERENC (KORÁBBAN: VÁROSHÁZ) UTCA 39–43.

– Kovács László

14.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Szórványleletek, amelyek a régi Niesinger-ház építésekor kerültek a főgimnázium gyűjteményébe, ahol meghatározás nélkül elvesztek.

14.2. LELETLEÍRÁSOK

Szórványleletként előkerült, közelebbről meg nem határozott 12. századi magyar pénzek.

14.3. IRODALOM

LOVAS 1941, 179.

III.15. GYŐR-RÉVFALU – *Kovács László*

15.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

„Csak általánosságban találjuk feljegyezve, hogy Nikephoros Botoniates görög császár aranypénzét egy kertben találták".[103] A lelet sorsa ismeretlen.

15.2. LELETLEÍRÁS

III. Niképhorosz Botaneiatész bizánci császár (1078–1081) solidusa.

15.3. IRODALOM

LOVAS 1942, 19; GEDAI 1969, 110.

III.16. GYŐR-SZABADHEGY – *Kovács László*

16.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Szórványlelet, amelyet egy tanulótól vásárolt meg a bencés főgimnáziumi gyűjtemény, ahol elveszett.

[103] LOVAS 1942, 19.

16.2. LELETLEÍRÁSOK

1. I. István (1000–1038) ismeretlen típusú denára.
2. Egy további innét származó szórványlelet, *„közelebbről meg nem nevezett bizanci érme éppúgy lehet a korai népvándorlás emléke, mint a honfoglalás koráé”*.[104]

16.3. IRODALOM

Lovas 1942, 18; FÉK Nr. 10., 17. jegyzet; Kovács 1989, 29.

III.17. GYŐR-SZÉKESEGYHÁZ

17.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Káptalan-dombon elhelyezkedő székesegyház előtt 1895-ben végzett földmunkálatok alkalmával már rábukkantak a templom körüli temetőre, s a leletek között IV. István korabelinek nevezett, ma inkább III. Béla által veretett rézpénzeknek tartható pénzek is voltak. A város más épületeihez hasonlóan a II. világháború folyamán súlyosan megrongálódott. A háborút követő felújítások nyitották meg a régészeti feltárás lehetőségét, mely 1969-ben kezdődött. Ennek során Kozák Károly és Uzsoki András az épület különböző részeit vizsgálta, a főszentély mögötti részen nyitott kutatószelvényben. A feltárás részeként, mintegy 85-130 cm mélységben, a 19. század során lefektetett közművektől erősen bolygatott rétegben sikerült a székesegyházhoz tartozó temető sírjainak egy részét is feltárni. Összesen 31 sírt lehetett dokumentálni, azonban a nagy mennyiségű embercsont nem hagy kétséget afelől, hogy a temető egykor jóval több sírt tartalmazott. Sajnos a rendkívül szegényes leletanyag csupán megközelítő pontosságú keltezést tesz lehetővé: a temető kezdete az Árpád-korra tehető, míg – a nem folyamatos használatot követő – felhagyása a 18. században történhetett. A leletek között szórványként volt megtalálható egy kora Árpád-kori hajkarika is,[105] mely azonban sajnos elveszett.

17.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, aranyozott S-végű karika, m.: 2,3×2,1 cm, elveszett [9. tábla 7].

17.3. ÉRTÉKELÉS

A Káptalan-dombon elhelyezkedő, Árpád-kori templomhoz csatlakozó temető ismeretlen számú, minden bizonnyal erősen bolygatott sírja került feltárásra. Sajnos azonban sem a sírok pontos száma nem ismert, sem azok esetleges további leletei nem őrződtek meg, s az előkerült egyetlen hajkarika is szórványként látott napvilágot. Feltételezhető, hogy egy kora Árpád-kori része is lehetett a temetőnek. A hajkarika, valamint a templom feltételezhetően ezredforduló utáni építését figyelembe véve ez azonban a 11. századdal kezdődő időszakon belül pontosabban nem keltezhető.

17.4. IRODALOM

Lovas 1941, 176; FÉK Nr. 348.; Kozák–Uzsoki 1970.

[104] Lovas 1942, 18.
[105] Kozák–Uzsoki 1970.

III.18. GYŐR-TÉGLAVETŐ-DŰLŐ

18.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A mai Győr belterületén, a város központi részéhez közel, a település legrégibb külvárosában az ún. Nádorvárosban található a Fehérvári út, mely átszeli a város egy jelentős részét. A 20. század elején az úttól délnyugatra fekvő terület Téglavető-dűlő néven volt ismert, az itt található téglagyár nyomán. Ez a mai Körkemence utca 3-as számot viseli, s a Győrlakk gyár területének egy részét alkotja. Sajnos a temető előkerülése óta eltelt egy évszázad nagyfokú változásai miatt a lelőhely ennél pontosabb lokalizálása nem lehetséges. Az első sírokra a homokbányászás közben ott dolgozó munkások bukkantak, melyeket azonban sajnálatos módon feldúltak, így legalább 30-40 sír semmisülhetett meg. A tulajdonos, Mondovics István hozzájárulásával Börzsönyi Arnold, a bencés gimnázium tanára 1901 és 1905 között folytatott régészeti kutatást a területen. Ennek eredményeképp jelentős részben feltárt egy nagy sírszámú avar kori temetőt, illetve később ugyanoda ásott 10–11. századi sírokat, továbbá alkalma nyílt telepjelenségek megfigyelésére is.[106] A leletanyag ma megtalálható része a Xántus János Múzeum gyűjteményében található.

18.2. SÍRLEÍRÁSOK

26. sír (1902)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.

Melléklete:

1. Egy db kopott, átlyukasztott itáliai érme, elveszett. A sírban Börzsönyi Arnold beszámolója szerint további érmék is voltak, ám ezek kivétel nélkül megsemmisültek.

47. sír (1902) [10. tábla]

Nő. Csv. h.: *„középtermetű"*, t.: ÉNy–DK, sm.: 115 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatatlan.

Mellékletei:

1–7. A nyakcsigolyák körül feküdt 7 db üveggyöngy, melyek a következő típusokba sorolhatók: 1 db sárga színű, háromtagú, opak rúd üveggyöngy, h.: 1,6 cm; 1 db zöld színű, hengeres, opak üveggyöngy, h.: 0,36 cm; 1 db korong alakú, sárga opak üveggyöngy, átm.: 0,8 cm; 1 db lapított gömb alakú, kék színű, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,7 cm; 1 db sárga színű, kéttagú, opak rúdgyöngy, h.: 1,3 cm; 1 db színtelen, bordázott, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,67 cm; 1 db kisebb szegmentgyöngy, átm.: 0,5 cm. Az utóbbi gyöngy elveszett (XJM ltsz. n.).

8–10. Ugyancsak a nyakcsigolyáknál feküdt 2 db B típusú,[107] bronz gömbsorcsüngős fülbevaló, az ezeket összekötő bronzlánccal.[108] Az egyik fülbevaló karikája nyújtott, kerek átmetszetű bronzhuzalból készült. Kiszélesedő alsó felének hurkos kialakítású részéhez kapcsolódik az eredetileg 4 db félgömb alakú, bronzlemezekből kialakított gömböket tartó csüngő, melyen a gömböket feltekercselt huzalszálak választják el egymástól. A fülbevaló karikájának felső harmadában elhelyezkedő apró hurkos kialakítású részéhez, az utolsó szem beakasztásával kapcsolódik az U alakú, egymásba hurkolt huzalszemekből álló, közepén nagyobb, ovális huzalkarikával összekapcsolt lánc. A másik fülbevalóból csupán csüngőtagjának két darabkája maradt meg. A fülbevaló karikájának m.: 3,5×1,2 cm, a csüngő h.: 5,9 cm, a lánc h.: 35,5 cm (XJM ltsz. 53.245.43–44.).

11–14. A lánc mellett helyezkedett el I. Berengár (888–924) milánói (?), Provence-i Hugó itáliai király (926–931) milánói, Provence-i Hugó & Lotár itáliai király (931–947) paviai és Lotár király (947–950) milánói, 1-1 db, két-két egymás melletti ponton átfúrt érme. Ma már csak ez utóbbi található meg, melynek átm.: 2,1 cm (XJM ltsz. 53.337.4.).

15. Az érmék mellett volt 1 db kerek, ugyancsak átlyukasztott, középen kidomborodó ezüstlemez, átm.: 2,5 cm, elveszett.

16. Ugyancsak az érmék mellett volt 1 db csúcsba futóan záródó, közepén a lemez külső oldalával párhuzamosan futó, mélyebben fekvő árkolt sávval díszített, ugyancsak átlyukasztott ezüstlemez, m.: 2,5×1,7 cm, elveszett.

17–19. A bordákon, három különböző helyen feküdt 4 db bronzból öntött fülesgomb. Ezek közül 2 db belül üreges, összeillő fél fülesgomb, m.: 1,8×1,2 cm; továbbá 1 db tömör, gömb alakú fejjel rendelkező, m.: 1,6×0,93 cm; valamint 1 db tömör, ugyancsak gömb alakú fejjel rendelkező, m.: 1,6×0,9 cm (XJM ltsz. 53.337.2–3.).

[106] Börzsönyi 1902; Börzsönyi 1903; Börzsönyi 1904; Börzsönyi 1905; Börzsönyi 1906; Börzsönyi 1908.

[107] Révész 1988, 144–149.

[108] A sírleletet ismertető közleményekben ezüstlánc szerepel (Börzsönyi 1903, 70).

20. Ugyancsak a bordákon feküdt 1 db téglalap alakú, sarkainál két helyen átlyukasztott, összehajtott bronzlemez, m.: 2,7×2,1 cm, elveszett.
21. A jobb kéz ujjcsontjai között volt 1 db hólyagos fejű, aranyozott ezüstgyűrű. Kerek foglalatán körben négy üreges hólyag látható, ezek felett hajlanak a foglalat félköríves karmai annak középpontja felé. A foglalat két vége a hólyagok közti részen van összeforrasztva. Szalagszerű karikájának kiszélesedő végei egyenesre vágottak, egymást kissé fedve helyezkednek el. Egykori betétje hiányzik, m.: 2,97 cm; sz.: 2,2 cm (XJM ltsz. 53.337.1.).
A koponya halántékcsontjain zöld patina nyomai látszottak. A sírföldben kerámiadarabok voltak.

363. sír (1902)
Férfi. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete:
1. Egy db levél alakú, kovácsoltvas nyílcsúcs, elveszett.

364. sír (1902)
Nő. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

576. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

577. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

578. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

579. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

580. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

581. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

582. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

583. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

584. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

585. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

586. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

587. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

593. sír (1904)
Gyermek. Csv. h.: ?, t.: K–Ny, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete:
1. A nyakcsigolyákon helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec, m.: 14,3×14,17 cm, v.: 0,44 cm (XJM ltsz. 53.270.1170.) [11. tábla 1].

594. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

595. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

596. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan. Az 596. sírszám valójában két temetkezésre vonatkozik. A felső sír alatt helyezkedett el egy É–D-i tájolású avar kori női sír.
Melléklete: nem volt.

600. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

601. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

602. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

603. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

604. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

607. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

608. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan. A 608-as szám valójában két sírt takar. A felső temetkezés alatt kb. 1 méterrel mélyebben egy É–D-i irányban fekvő, feldúlt avar kori sír helyezkedett el. A mélységből adódó különbségek miatt a felső sír bizonyára nem bolygatta az alsót.
Melléklete:
1. A koponya egyik halántékcsontjánál volt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, S-végű karika. Másik vége hegyesedő, m.: 3×2,8 cm, v.: 0,25 cm, elveszett [11. tábla 2].

609. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

610. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

611. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

612. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

613. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

614. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

615. sír (1904)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

617. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

618. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

619. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

622. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

625. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

626. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

627. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan. Szuperpozícióban a 628. számú avar kori sírral, amely fölött kb. 1 méterrel helyezkedett el.
Melléklete: nem volt.

629. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

630. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

631. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

634. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

637. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

638. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

639. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

640. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete:
1. Egy db belső és két szélső oldalán egyenes, a külsőn pedig félköríves kialakítású, zárt, bronzból öntött gyűrű, átm.: 2,3 cm, sz.: 0,47 cm, v.: 0,25–0,31 cm (XJM ltsz. 53.278.691.) [11. tábla 3].

642. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

643. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

644. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

645. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

650. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

651. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.[109]

659. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

702. sír (1905)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.
Melléklete: nem volt.

754. sír (1905)
Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan. A temetőtérkép szerint a sír keresztezett egy másik temetkezést,[110] a későbbi temetőtérképen azonban ez már nem látható. Börzsönyi beszámolójában

[109] Fettich Nándor említ ebből a sírból egy durva bögrét (Fettich–Nemeskéri 1943, 48). A sír leírásában Börzsönyinél viszont nem szerepel sem kerámia, sem egyéb más melléklet (Börzsönyi 1906, 305). A leletanyagban azonban található egy durva, kézzel formált, kihajló peremű edényke, melynek azonosító lapján a 651. sír száma szerepel (Horváth 1935, 71). Az edény típusa alapján (Vida 1999, 129–132) az avar korra keltezhető.

[110] Fettich 1943, 48.

sem szerepel ilyen, így talán csak egy rajzolási hiba korrigálása látható a térképen.

Mellékletei:

1. Egy db lencse átmetszetű fejjel rendelkező, tömör bronz fülesgomb, m.: 1,2×0,8 cm (XJM ltsz. 53.278. 847.) [11. tábla 4].
2. Egy db bronzból öntött, kúp alakú csengő. Palástján egyenes vonalú, körbefutó kettős árkolással díszített. Duplán hajlított huzalfüle a palást belsejében folytatódva kerekre hajlítva alkotja a csengő nyelvét, m.: 2×1,3 cm (XJM ltsz. 53.278.848.) [11. tábla 5].

800. sír (1905)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatatlan.

Melléklete: nem volt.

18.3. ÉRTÉKELÉS

18.3.1. A temető kiterjedése

A temető helye a mai belvárostól délkeleti irányban, egy mára csaknem teljesen beépített területen található. A 19–20. század fordulóján a város ezen része azonban még beépítetlenül állt, s a település déli határához tartozott. Topográfiai helyzetét tekintve egy csaknem teljesen sík terület képét mutatta, mely „*emberemlékezet*" óta szántóföldként volt hasznosítva. Talajtani viszonyait tekintve egy 25-30 cm vastag humuszréteg után kb. 2 méter mélységig homokréteg húzódott. A homokbányaként használt területen fekvő temető középső részén egy ÉNy–DK-i irányú, 10-14 méter széles, 80-110 cm mély sávban mesterséges agyagos-humuszos feltöltés volt megfigyelhető, mely a környezetéből kissé kiemelkedő vonulatot alkotott. Ez valószínűleg egy korábbi homokkitermelő gödör feltöltése volt.

A temető kiterjedését tekintve egy – az É–D-i irányú hossztengelytől enyhén keleti irányban eltérő – szabálytalanul elnyúló ovális alakot mutat. Börzsönyi leírása szerint a sírok átlagban egymástól 3 méter távolságra helyezkedtek el, de természetesen ettől eltérő távolságok is megfigyelhetők voltak, pl. a temető szélén lévő szegényesebb avar kori és a később megásott 10–11. századi sírok esetében is, melyek egymáshoz közelebb voltak.[111] A temető déli részén, csaknem középtájon mutatkozó, síroktól mentes, Ny–K-i irányban húzódó folt azt a helyet jelöli, ahol a leletmentést megelőzően mintegy 30-40 sír pusztulhatott el. A sírok mellett Börzsönyi csekély számban megfigyelt telepjelenségeket is.[112]

Az első kérdés, ami a sírokkal kapcsolatban felmerül, hogy tulajdonképpen hány 10–11. századi temetkezéssel számolhatunk a temetőben? Sajnos ez több ok miatt is csupán hozzávetőlegesen válaszolható meg, véleményem szerint kb. 61 lehet. A pontos szám megítélését nehezíti, hogy Börzsönyi nem minden esetben emelte ki, hogy a sír magyar vagy avar kori volt-e, ez többször csupán a tájolás vagy keltező értékű leletek hiányában a szövegkörnyezet alapján valószínűsíthető. Elvileg a temetőtérképről leolvasható az eltérő tájolású sírok helyzete és száma, azonban a kissé sematikus és átrajzolt,[113] a sírszámok tekintetében pedig minden bizonnyal átszámozott[114] térkép kritikával kezelendő. A magyar honfoglalás utáni sírok sorából véleményem szerint ki kell zárni a 632. számút, melyet ugyan Börzsönyi az ősmagyar sírok között említ,[115] azonban leletanyaga az avar kor felé mutat.[116] Valószínűleg az avar kornál későbbiek a 609–615. számú sírok, melyeket Börzsönyi a temető döntő többségét kitevő avar korszakba sorolható temetkezések között említ, de tájolásuk és a magyar sírokhoz igazodó elhelyezkedésük alapján inkább az utóbbiak közé sorolhatók. Fettich Nándor a 648. sírt is a magyarok közé sorolja,[117] Börzsönyi azonban nem említi, hogy ez magyar lenne.[118] A sír leletanyagát alkotó 3 db gyöngy alapján a kérdés nem dönthető el minden kétséget kizáróan. A temetőtérkép szerint a 21. és 22. sír tájolása megegyezik a magyar sírokéval, ám leletanyag hiányában semmi biztosat nem mondhatunk, ráadásul a temetőben elfoglalt helyzetük – távolabb a 10–11. századi sírok tömbjétől – a választ ugyancsak bizonytalanná teszi. A tájolás alapján történő korszakolás bizonytalanságát erősíti a 94. és 95. sír is, melyek irányítása ugyancsak Ny–K-i, leletanyaguk azonban avar kori. Kérdéses az 1902-ben feltárt hat sír közül kettőnek az azonosítása is, hiszen Börzsönyi csak a 26., 47., illetve a 363. és 364. sírok számát adja meg, viszont beszámolójában hat sírról olvashatunk. A meg nem nevezett két temetkezést a 26. sír leírása után említi, azzal a megjegyzéssel, hogy a bennük lévő pénzek elpusztultak (a szövegkörnyezet további megsemmisült leletek feltételezését is megenge-

[111] Börzsönyi 1902, 13.
[112] Tomka 1971, 62–64.
[113] László 1955, 56; Tomka 1971, 56–57, 12. jegyzet.
[114] Tomka 1971, 60, 23. jegyzet.
[115] Börzsönyi 1906, 304.
[116] Fettich–Nemeskéri 1943, 34.
[117] Fettich–Nemeskéri 1943, 48.
[118] Börzsönyi 1906, 305.

di). A temetőtérképen azonban csak a 363. és 364. sírok szerepelnek, a 26. és 47. sírok pedig nem magyar sírok voltak.[119] A 10–11. századi temetkezések közé kell sorolni az 576–587., az 594–595., a 600–604. és a 607. számú sírokat is, melyekről Börzsönyi ugyan konkrétan nem írja, hogy ide sorolhatóak lennének, azonban a szövegkörnyezetből ez derül ki.

További bizonytalanságot okoz a sírszámok tekintetében, hogy a feltárás megindulásáig eltelt időszakban kb. 30-40 sír esett a homokkitermelés áldozatául. Ezt a tényezőt figyelembe kell vennünk, még akkor is, ha ennek a területnek a környékén nem voltak 10–11. századi sírok.[120] Ugyancsak ismeretlen, hogy hány és milyen korszakolású sír maradhatott még a földben.

A 10–11. századi sírok temetőben való elhelyezkedésének megállapítása sem nehézségektől mentes. Börzsönyi beszámolója szerint a magyar sírok a temető északkeleti, északnyugati és nyugati oldalán helyezkedtek el, az északnyugati részén csoportosan, az északi táján szórványosan, avar sírokkal együtt. Ezek a térkép alapján behatárolhatók. Az északi részen az egymás mellett elhelyezkedő 363. és 364. sír, illetve a 659. sír a temető legészakibb sírjai közé tartoznak, melyek a temető magjától távolabb fekszenek. Az a további négy – a 26., 47., illetve a két ismeretlen számú – sír, mely ezekkel egy időben került elő, ám a térképen nem szerepel, valószínűleg ezektől kissé beljebb, keleti irányban helyezkedhetett el,[121] kissé tehát elszakadva a 10–11. századi sírok tömbjétől. A sírok nagy része csaknem egybefüggő tömböt alkotva az avar temető korai részének északnyugati szélén, kisebb részben annak területére benyúlva helyezkedett el.[122] A temető az északi és valószínűleg a nyugati oldalán tekinthető lezártnak, a déli és keleti rész szegényes sírjai miatt viszont a feltárás ebbe az irányba abbamaradt.[123] A 10–11. századi sírok többsége azonban a temető nagyobb biztonsággal lehatárolt részén feküdt, így feltételezhető, hogy többségük napvilágra került.

18.3.2. Temetkezési szokások

A sírok *tájolása* Ny–K-i, ezekkel kapcsolatban Börzsönyi hangsúlyozza is az avar kori síroktól való eltérést. Minden bizonnyal Ny–K-i tájolást kell feltételeznünk azokban az esetekben is, ahol K–Ny-i tájolásról ír, hiszen utána gyakran közli, hogy a váz koponyája Ny-on helyezkedett el. A vázak sírbéli helyzetéről azonban szinte semmilyen más információ nem áll rendelkezésre, így csak valószínűsíthető, hogy hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetben kerültek elő.

A sírok vagy azok egy része feltételezhetően sorokat alkotott, a temetőtérkép sematikus volta miatt azonban itt is óvatosan kell eljárni [10. kép].

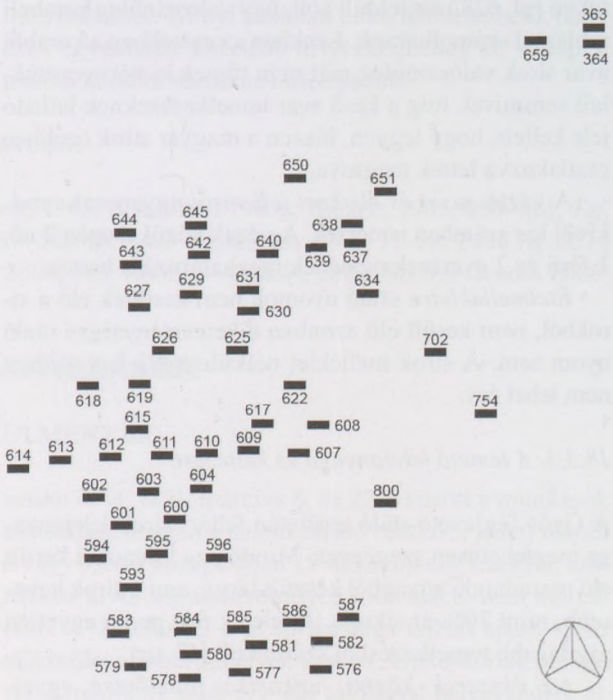

10. kép. Győr-Téglavető-dűlő

Vannak továbbá olyan sírok is, melyek ugyan megközelítőleg egy vonalban helyezkednek el, ám köztük kisebb-nagyobb üres részek fekszenek. Valószínűleg egy-egy sort alkothatott az 578., 580., 584., 600., 611., 619., 627., 649. és a 644.; a 629., 642. és a 645.; az 595., 603. és a 615.; illetve az 579., 583., 593., 601., 612. és a 618. sír.

Adataink sajnos a *sírgödrök* tekintetében is elégtelenek.[124] A legvalószínűbb, hogy egyszerű aknasírok voltak. Az egyetlen ismert sírmélységet a 47. sírról közli Börzsönyi, ahol a gödör 115 cm mély volt. Az avar kori sírokkal szuperpozícióban lévő magyar temetkezések alapján annyi talán valószínűsíthető, hogy a sírgödrök nem lehettek túl mélyek, ami a korszak temetkezési szokásaira általánosan jellemző is,[125] hiszen azok ásása során a mélyebben fekvő avar sírokat nem bolygatták meg.

[119] Tomka 1971, 60.

[120] Az elpusztult sírok leletei között volt egy *„görbe (?) erős kard is, melynek fogantyúja a munkások elbeszélése szerint csontlemezekkel volt burkolva"* (Börzsönyi 1902, 12), *„csontlapokkal borított markolatú szablya?"* (Takács–Paszternák 2000, 263).

[121] Tomka 1971, 60, 25. jegyzet.

[122] Tomka 1971, 88–95.

[123] Tomka 1971, 57.

[124] Fettich–Nemeskéri 1943, 11.

[125] Bóna 1996a, 233.

A temetőben több *szuperpozíció* is megfigyelhető volt. A 10–11. századi sírok 3 esetben is (596., 608., 627. sír) az avar kori sírok felett helyezkedtek el, eltérő tájolással, ám a már említett mélységbeli különbség miatt – mely a 608. sír esetében pl. 1 méter volt – ez nem feltétlenül járt együtt bolygatással.[126] Amennyiben a mélyebben fekvő (pl. 628.) sír feldúlt volt, úgy valószínűleg korabeli rablással számolhatunk. Ezekben az esetekben a korábbi avar sírok valószínűleg már nem tűntek ki környezetükből semmivel, míg a késő avar temetkezéseknek látható jele kellett, hogy legyen, hiszen a magyar sírok ezekhez csatlakozva lettek megásva.[127]

A vázak *nemi és életkori jellemzői* ugyancsak rendkívül kis számban ismertek. A vázak közül csupán 2 nő, 1 férfi és 2 gyermek nemének meghatározása biztos.

Ételmellékletre utaló nyomok nem kerültek elő a sírokból, nem került elő azonban a kereszténységre utaló nyom sem. A sírok melléklet nélkülisége jelen esetben nem lehet érv.

18.3.3. A temető leletanyaga és keltezése

A Győr-Téglavető-dűlő területén feltárt sírok leletanyaga meglehetősen szegényes. Mindössze kilencből került elő maradandó anyagból készült tárgy, ami a sírok kevesebb, mint 20%-át alkotja. A leletek fele pedig egyetlen gazdagabb temetkezésből származik (47. sír).

Az *ékszerek* között *hajkarika* mindössze egyetlen ismeretlen nemi és életkori adatokkal rendelkező váz mellett volt (608. sír). A bronzhuzalból készült, jó megtartású, nagyobb átmérőjű S-végű karika a koponya egyik halántékcsontjánál feküdt. A típus elterjedése tekintetében legkorábban a 10. század utolsó harmada valószínűsíthető.[128] *Fülbevalók* is csupán egy sírban, a 47. számú temetkezésben voltak, egy B típusú, bronz gömbsorcsüngős pár, melyeknél a karika felső harmadában lévő hurkos kialakítású részhez csatlakozott az utolsó szem beakasztásával a fülbevalókat összekötő, közepén nagyobb átmérőjű huzalkarikával ellátott lánc. A középen lévő karikához csatlakozhatott egykor az a töredékes, csúcsba futóan záruló ezüstlemez, mely e láncok jellegzetes kiegészítőjét, a *levél alakú csüngők*et idézi. Ennek a kombinált ékszerfajtának a használata a 10. századra jellemző.[129] Ugyancsak egyedül a 47. sírból kerültek elő *gyöngyök*. A gyöngysor lapított gömb alakú, szegment, két- és háromtagú rúdgyöngyökből, továbbá 1 db korong alakú üveggyöngyből állt. Lehetséges, hogy a gyöngyökből álló nyaklánc díszei közé lehetett illesztve a kerek *ezüstlemezke* is, melyek ugyanebből a sírból származik. A 754. számú gyermeksírból ismert *bronzcsengő* típusa ritka lelete a korabeli síroknak. A gyermek életében valószínűleg a nyakában viselhette, s játék mivolta mellett – a nagyobb darabok esetében – egyúttal azt is jelezhette a szülőknek, hogy gyermekük merre jár.[130] Ugyancsak a nyak díszei közé tartozik a szintén gyermeksírból (593. sír) származó hurkos-kampós záródású, háromrét hajlított huzalból sodrott vékonyabb bronz *nyakperec*. E tárgytípus elterjedése a 10. század közepétől valószínűsíthető.[131] Két sírból került elő *gyűrű*. A 47. női sírban egy *hólyagos fejű ezüstgyűrű* volt. Ez a gyűrűtípus a 10. század közepén még minden bizonnyal használatban volt, a század végére azonban valószínűleg már kiment a divatból, vagy jelen ismereteink szerint legalábbis sírba nem került.[132] A 640. sírból pedig 1 db bronzból öntött, *zárt karikagyűrű* került elő, mely valószínűleg az ezredfordulótól keltezhető.[133]

A ruha zárását szolgáló bronz *fülesgombok* két temetkezésből kerültek elő. Ezek közül egy garnitúrát alkotott a 47. sír esetében a 2 db gömb alakú fejjel rendelkező tömör, illetve a 2 db üreges félből összeállított gomb. A 754. gyermeksírban 1 db lencse átmetszetű fejjel rendelkező tömör bronzgomb volt. A ruházat gombolásának vizsgálatához ezek azonban a sírbéli helyzet ismeretének hiányában nem használhatók.

A *fegyverek* között mindössze egyetlen *nyílcsúcs* említhető, mely a 363. számú férfisírból került elő. Hitvilági okból ugyanúgy a sírba helyezhették, mint utalásként az elhunyt életében végzett tevékenységére. Sajnos a sírba temetett személy nemi és életkori adatainak hiánya nem segít eldönteni a kérdést.

Valószínűleg a nyakban, a gyöngyök és a fémlemezke közé voltak felfűzve a 47. sírból előkerült, 2-2 helyen átfúrt korabeli *pénzek*. Hasonló funkciót betöltve, esetleg a ruházatra felvarrva kerülhettek a 26. sírba az ott

[126] A temetőtérképen sírkereszteződés van jelölve a 678. sír esetében is. Fettich Nándor úgy vélte, valószínűleg tévedésből, a 628. sír helyett (Fettich–Nemeskéri 1943, 48). A 678. sír azonban önállóan szerepel a térképen. A zavar oka ebben az esetben a térkép rongálódása és a számok egyben történő szerepeltetése lehet, ugyanis a 627–628. sírok szerepelnek egymásra merőleges tájolással, de a sírszám csak „*627–8*"-ként szerepel. Mivel a papír épp a 2-es számnál lett meghajlítva, így az nehezen kivehető, a kötőjel pedig alig látszik, s így a szám 678-nak olvasható. Talán Börzsönyi rutinszerűen húzta sorban egymás után az avar sírokat szimbolizáló vonalkákat, s csak később vette észre, hogy a 10–11. századi sír tájolása más, melyet azután korrigált, s így keletkezett a kereszt alakú jel.

[127] Tomka 1971, 94, 99. jegyzet.

[128] Szőke–Vándor 1987, 53–54.

[129] Horváth 2004a, 466.

[130] Kiss 2000, 73.

[131] Kovács 1986, 101; Istvánovits 2003, 291.

[132] Horváth 2005, 130–131.

[133] Szőke–Vándor 1987, 76.

előkerült, de azóta megsemmisült érmék is. A 47. sír esetében a *terminus post quem* időpont valószínűleg a 947. évben határozható meg. Ez azonban csak a lehető legkorábbi lehetséges időpont, hiszen az átfúrt érméket nyilván tovább használhatták.

A temetőt megnyitó közösség tehát valamikor a 10. század közepén, második felében áshatta meg az első sírokat a 7–8. század folyamán használt avar temető északnyugati, korábbi részének szélén.[134] Felső időhatárát tekintve – az Árpád-házi királyok vereteinek hiánya, s a temető leletanyagának elemzése alapján – használata a 10. század végén, a 11. század elején valószínűleg lezárult. Mivel a kalandozások kori érméket tartalmazó sírok helye a térkép alapján nem határozható meg, így a temető esetleges belső időrendjéről sem rendelkezünk információval. Annyi azonban talán feltételezhető, hogy ezek egymáshoz közelebb helyezkedhettek el, s talán a temető korábbi részéhez tartozhattak.

18.4. IRODALOM

Börzsönyi 1902; Börzsönyi 1903; Börzsönyi 1904; Börzsönyi 1905; Börzsönyi 1905a; Hampel 1905, 860–861, *Taf.* 513; Börzsönyi 1906; Börzsönyi 1908; Börzsönyi 1910, 267–268; Fettich–Nemeskéri 1943, 11–50; FÉK Nr. 351.; Tomka 1971; Kovács 1989, 29: XLa–c; Takács–Paszternák 2000, 263; Bödőcs–Andrási 2002; Szőnyi–Tomka 2006.

III.19. GYŐR-ÚJSZÁLLÁSOK

19.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az egykori Újszállások nevét viselő lelőhely a mai város Budai, Fehérvári és Szeszgyári útja által közrefogott területen található, az ún. Gyárvárosban [11. kép].

Mint a terület neve is mutatja, a településnek ezen a részén kapott helyet több ipari vagy mezőgazdasági jellegű vállalat, már a 19. századtól fogva. A lelőhely nevét az itt Despinits Vazul és Despinits János által építtetett, sertéstenyésztés céljára szolgáló telepről kapta. Mivel azonban a városban már létezett több sertéstelep, ezért a köztudatba – ez utóbbit megkülönböztetendő – az Újszállások megnevezés ívódott be. Erről a területről már az 1850-es évek végétől, a 60-as évek elejétől vannak információink régészeti leletek előkerüléséről. A lelőhely a ma is látható szeszgyári tartályok helyén volt található. A 19. században itt és ennek közvetlen környékén kisebb-nagyobb természetes képződésű dombvonulatok helyezkedtek el, ezek közül egy – valószínűleg ugyancsak nem halomként összehordott – éppen a lelőhely területén. Ennek rajza Fábry Nándor jóvoltából ismert. Ezt a mintegy 62 méter átmérőjű, 6,6 méter magas[135] dombot a sertésszállások építését megelőző földmunkák során 1871. március 6-án kezdték elhordani. Ekkor kerültek elő az első sírok is, a halom déli oldala melletti sík területről. Sajnos ezek felbukkanásáról csak március 22-én értesült Fábry Nándor, a lelkes régiségbúvár, aki ezt követően április végéig minden nap kint volt a munkálatoknál, s a leletek nagy részének megmentését is neki köszönhetjük. Többször járt a területen Méry Etel múzeumi őr is. 1871. március 6. és 22-e között a munkások elmondása alapján a halom északi részén 5, keleti részén 6 vagy 7, míg közepe táján 15 sír került elő. Ezekről, számukon kívül sajnos semmilyen információ nem maradt fenn.[136] Március 22-e és április vége között újabb 15 sír előkerülése ismert, melyek vas- és Árpád-koriak voltak. Az Árpád-kori sírok Ny–K-i tájolással helyezkedtek el, *„arczczal kelet felé"*.[137]

A következő alkalommal a sertésszállások bővítése során 1878–79-ben kerültek elő ugyancsak kelta és Árpád-kori sírok. Két, részletesebben is ismertetett kelta sír mellett előkerült további 30 másik temetkezés is, melyek többsége Árpád-kori lehetett.

1884-ben a Győri Szeszgyár és Finomító Rt. vásárolta meg a területet. Itt építették fel a szeszgyár központi épületét, s az északi részen a négy szeszgyári tartályt. 1887-ben a terület keleti részén, a vasútállomástól a gyárhoz vezető vasútvonal építésekor ismét több Árpád-kori sír pusztult el, csakúgy, mint 1923 környékén, mikor a lelőhelyet a megközelítőleg É–D-i irányban átszelő vasúti vágány építése során kb. 1 méter mélységű földmunkát végeztek, ekkor kelta és valószínűleg ugyancsak Árpád-kori sírok kerültek elő.

Az 1950-es, 60-as években a lelőhely keleti szélén és déli felében, továbbá a Szeszgyár utcában földmunkák alkalmával szintén számos csontváz került elő, sajnos korhatározásra alkalmas lelet nélkül, sekély, mindössze 40-60 cm-es mélységben.

[134] Bödőcs–Andrási 2002.

[135] A domb méretei több közleményben is tévesen szerepelnek (Uzsoki 1968, 16, 44. jegyzet).

[136] Lovas Elemér beszámolója szerint ekkor csak kelta sírok kerültek elő, az Árpád-koriak csak a következő években, amikor az *„ásatás"* kiterjedt a domb aljára is (Lovas 1942, 16).

[137] Börzsönyi 1894, 20.

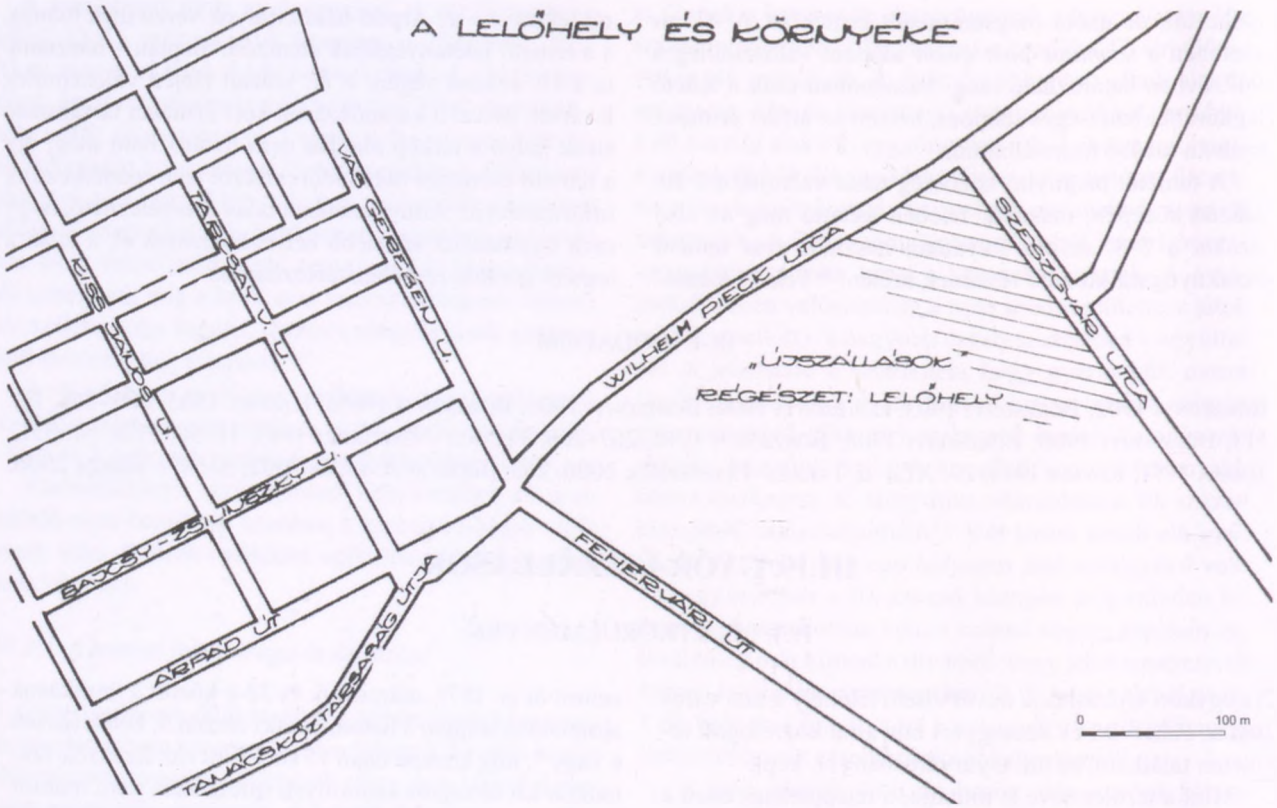

11. kép. Győr-Újszállások, a lelőhely elhelyezkedése

1967-ben a Szeszgyár utca vonalába az utca teljes hosszában gázvezeték fektetése során egy 140 cm mély, és mintegy 80 cm széles árok került kiásásra. Ennek során kb. 40 és 100 cm-es mélység között több csontváz is előkerült. A helyszínen Uzsoki András tartott szemlét, megállapítása szerint a sírok mintegy 150 méter hosszan húzódtak, rendszertelenül. Sem a sírok foltját, sem a vázak döntő többségének elhelyezkedését nem tudta megfigyelni. Beszámolója szerint csupán néhány váz volt értékelhető ebből a szempontból, melyek Ny–K-i irányban helyezkedtek el. Mindössze egyetlen lelet került elő, az egyik váz koponyája mellől 1 db bronz S-végű karika, a „*hozzá tartozó*" zöld patinás koponyadarabbal együtt. A helyiek elmondása szerint már 1958 óta kerültek elő itt emberi maradványok.

1967. október-november folyamán Uzsoki végzett hitelesítő feltárást a szeszgyári tartályok mellett, az 1. számú műút építését megelőzően, melynek tervezett nyomvonala megközelítőleg K–Ny-i irányban vágta át az É–D-i irányban elnyúló, hosszúkás lelőhelyet. Újabb sírok azonban ekkor nem kerültek elő [12. kép].[138]

Noha a leletanyagot egészen az 1940-es évek végéig, az 50-es évek elejéig sironként elkülönítve tárolták, azok azonban az 1953-ban végzett múzeumi leltározások során végképp összekeveredtek, így a ma még a Xántus János Múzeum gyűjteményében megtalálható tárgyakat konkrét sírokhoz már nem lehet kötni.[139]

19.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db kerek átmetszetű, négyrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec, a szálak között sodrott filigránszálakkal díszítve. Hurkos végén a sodrott szálak filigránhuzallal vannak körbetekerve, m.: 15,54×15,1 cm, v.: 0,62 cm (XJM ltsz. 53.245.39.) [12. tábla 1].[140]
2. Egy db enyhén ovális átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, végein hosszabb sza-

[138] Takács–Paszternák 2000, 257–258.
[139] Takács–Paszternák 2000, 260, 31. jegyzet; Szőnyi 2007, 14.
[140] A leltárkönyvben ezen a számon 5 db bronzgyűrű szerepel, de ugyanez a leltári szám van feltüntetve e tárgyon is. A leletárkönyvben az 53.245.18. számon 2 db sodrott nyakperec szerepel.

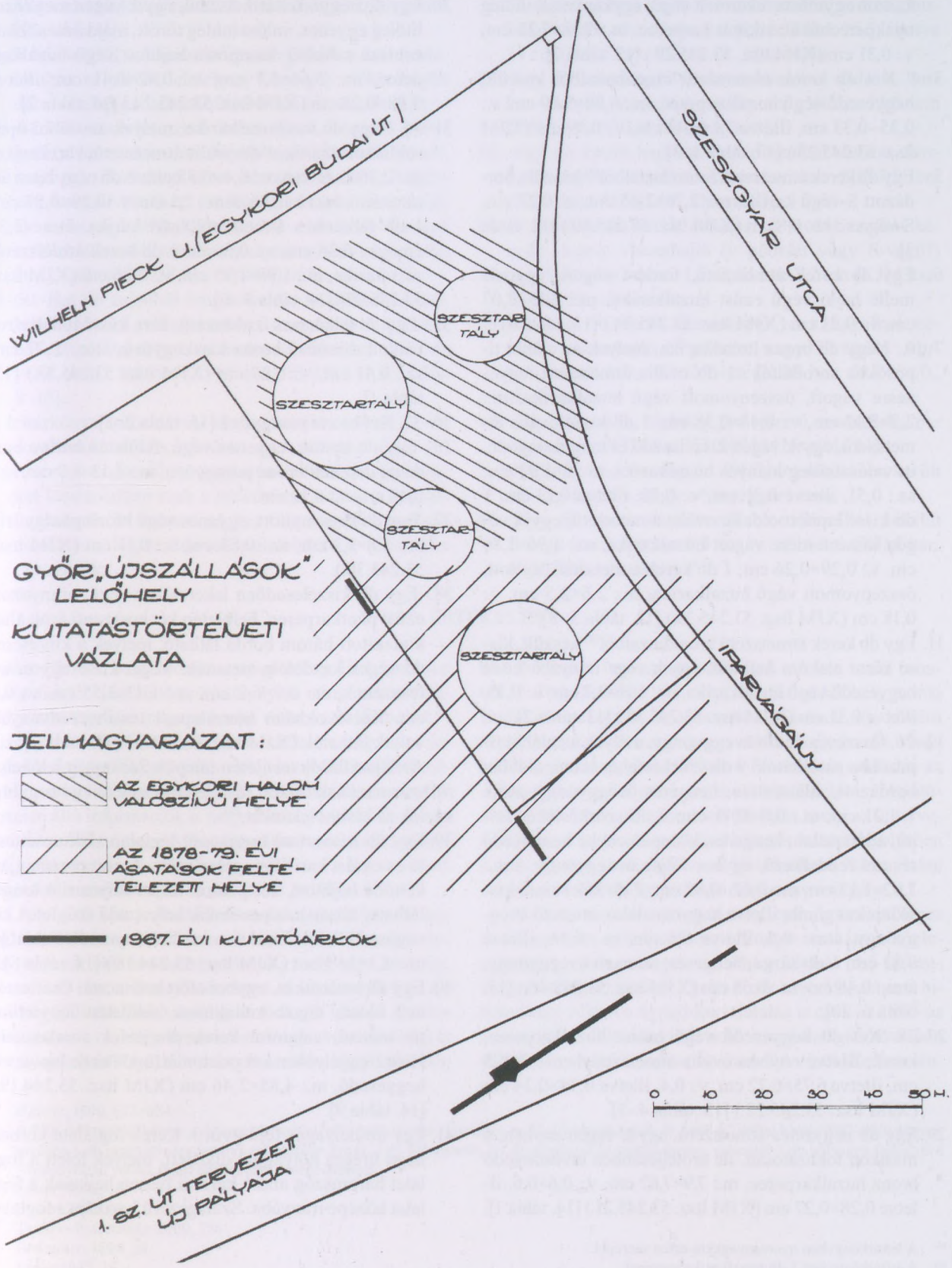

12. kép. Győr-Újszállások, a lelőhely topográfiai helyzete és a feltárás periódusai

kaszon egymásra tekercselt végű, egykor valószínűleg nyakperecből átalakított karperec, m.: 7,38×7,25 cm, v.: 0,31 cm (XJM ltsz. 53.245.20.) [12. tábla 2].

3–4. Két db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, hegyesedő végű huzalkarperec, m.: 6,88×5,89 cm, v.: 0,35–0,33 cm, illetve 7,1×6,42 cm, v.: 0,39 cm (XJM ltsz. 53.245.23.) [13. tábla 1, 3].

5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból[141] készült, bordázott S-végű karika, m.: 2,76×2,65 cm, v.: 0,27 cm, S-vég sz.: kb. 0,8 cm (XJM ltsz. 53.245.40.) [12. tábla 3].

6. Egy db kerek átmetszetű, ferdére vágott, egymás mellé hajló végű ezüst huzalkarika, m.: 2,13×2,07 cm, v.: 0,21 cm (XJM ltsz. 53.245.34.) [12. tábla 4].

7–10. Négy db bronz huzalkarika, melyek az alábbi típusokba sorolhatók: 1 db ovális átmetszetű, egyenesre vágott, összenyomott végű huzalkarika, m.: 2,2×2,12 cm, v.: 0,45×0,38 cm; 1 db kissé ovális átmetszetű, egyik végén kiszélesedő és megvastagodó, itt valószínűleg hiányos huzalkarika, m.: 2×1,99 cm, sz.: 0,51, illetve 0,31 cm, v.: 0,23, illetve 0,13 cm; 1 db kissé lapított oldalú, ovális átmetszetű, egyik végén kissé ferdére vágott huzalkarika, m.: 1,96×1,86 cm, v.: 0,29×0,26 cm; 1 db kerek átmetszetű, nyitott, összenyomott végű huzalkarika, m.: 2,6×2,5 cm, v.: 0,18 cm (XJM ltsz. 53.245.39.) [12. tábla 5–8].[142]

11. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból[143] készült, kissé körte alakúra hajlított, egyik vége irányába kissé hegyesedő végű huzalkarika, m.: 1,76×1,7 cm, v.: 0,35, illetve 0,31 cm (XJM ltsz. 53.245.38.) [13. tábla 2].

12–26. Összesen 15 db üveggyöngy, melyek az alábbi típusokba sorolhatók: 9 db szürkésfehér színű, oldalán bordázott, átlátszatlan, hengeres üveggyöngy, átm.: 1–1,21 cm, m.: 0,8–0,91 cm; 3 db szürkésfehér színű, átlátszatlan, hengeres, közepén enyhe bemélyedő résszel rendelkező, egykor fóliás üveggyöngy, átm.: 1,02–1,12 cm, m.: 0,62–0,82 cm; 2 db kék színű, kissé lapított gömb, illetve hagyma alakú, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,5, illetve 0,5 cm, m.: 0,46, illetve 0,32 cm; 1 db sárga, hengeres, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,48 cm, m.: 0,58 cm (XJM ltsz. 53.245.48.) [13. tábla 6–20].

27–28. Két db hegyesedő végű bronz huzalkarperec, kerek, illetve enyhén ovális átmetszettel, m.: 7×6,5 cm, illetve 6,75×6,72 cm, v.: 0,4, illetve 0,38×0,34 cm (XJM ltsz. 53.245.22.) [13. tábla 4–5].

29. Egy db négyzetes átmetszetű, egyik végén enyhén, a másikon fokozatosan, de erőteljesebben elvékonyodó bronz huzalkarperec, m.: 7,9×7,62 cm, v.: 0,6×0,6, illetve 0,28×0,27 cm (XJM ltsz. 53.245.21.) [14. tábla 1].

30. Egy db négyzetes átmetszetű, egyik végén megközelítőleg egyenes, valószínűleg törött, majd innen fokozatosan szűkülő, kampósra hajlított végű huzalkarperec, m.: 5,66×5,1 cm, v.: 0,42×0,41 cm, illetve 0,28×0,28 cm (XJM ltsz. 53.245.24.) [14. tábla 2].

31–34. Négy db vas huzalkarika, melyek az alábbi típusokba sorolhatók: 1 db ovális átmetszetű, zárt karika, m.: 2,76×2,68 cm, v.: 0,4×0,38 cm; 1 db négyzetes átmetszetű, zárt karika, átm.: 2,1 cm, v.: 0,29×0,27 cm; 1 db félköríves átmetszetű, zárt karika, átm.: 2,31 cm, sz.: 0,38 cm, v.: 0,3 cm; 1 db kerek átmetszetű, zárt karika, m.: 1,98×1,95 cm, v.: 0,26 cm (XJM ltsz. 53.245.37) [14. tábla 3–6].

35. Egy db félköríves átmetszetű, zárt, külső oldalán rovátkolt díszítésű bronz karikagyűrű, átm.: 2,27 cm, sz.: 0,41 cm, v.: 0,27 cm (XJM ltsz. 53.245.33.) [15. tábla 1].

36–37. Két bronz pántgyűrű [15. tábla 2–3].

36. Egy db nyitott, egyenes végű, felületén három bordával díszített bronz pántgyűrű, m.: 2,13×1,9 cm, sz.: 0,48 cm, v.: 0,12 cm.

37. Egy db kissé nyitott, egyenes végű bronz pántgyűrű, m.: 1,8×1,3 cm, sz.: 0,65 cm, v.: 0,11 cm (XJM ltsz. 53.245.30.).

38. Egy db kiszélesedően lekerekített végű, aranyozott ezüst pántkarperec. Felületén két hosszanti árok által kialakított három borda látható, melyek a kiszélesedő végek kezdetéig tartanak. Végei kissé egymásra fekszenek, m.: 6,9×6,2 cm, sz.: 1,43–1,55 cm, v.: 0,1 cm. Külső oldalán hozzátapadt textilmaradványok voltak láthatók (XJM ltsz. 53.336.1.) [14. tábla 7].

Az Újszállások területén felépült Szeszgyár lelőhelyről származónak tünteti fel a leltárkönyv és egyes publikációk az alábbi leleteket:[144]

39. Egy db kétosztatú bronzcsat, téglalap alakú csatteste és ovális karikája egybeöntött. A csat osztótagján kettőbe hajlított, két ponton átfúrt szíjszorító lemez látható, közepén a peceknek helyet adó szögletes kivágással. Felületén durva csiszolásnyomok láthatók, m.: 4,3×3,95 cm (XJM ltsz. 53.244.18.) [14. tábla 8].

40. Egy db hosszúkás, egybeöntött bronzcsat. Csattestének oldala tagolt kialakítású, felületén fenyőmintát utánzó, valamint kerek díszítések sorakoznak. Hossztengelyében két ponton átfúrt. Pecke lapos, elhegyesedő, m.: 4,85×2,46 cm (XJM ltsz. 53.244.19.) [14. tábla 9].

41. Egy db hólyagos fejű gyűrű. Kerek foglalata körben négy üreges hólyaggal díszített, melyek felett a foglalat háromszög alakú karmai ívesen hajlanak a foglalat közepe irányába. Szalagszerű karikája a foglalat

[141] A leltárkönyvben nyersanyagként ezüst szerepel.
[142] A leltárkönyvben 5 db huzalkarika szerepel.
[143] A leltárkönyvben nyersanyagként vas szerepel.
[144] Fettich–Nemeskéri 1943, 48, 51.

alatti részen kiszélesedő. A betét hiányzik, elveszett [15. tábla 4].

Győr lelőhelyről származóként szerepelnek a szakirodalomban az alábbi leletek is,[145] melyek előkerülésük dátuma alapján valószínűsíthetően ide sorolhatók:

42–44. Három db bronzból öntött, kerek, közepén gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedéssel, majd egy díszítetlen sávot követően ismét gyöngyözött kerettel díszített, eredetileg csüngős veret felső, akasztós tagja. Hátoldalukon 2-2 – kissé szalagszerű – füllel ellátottak, mindhármuk csüngőrésze hiányzik, átm.: 1,42 cm (XJM ltsz. 53.338.1.) [15. tábla 5–7].

45–50. Hat db ezüstből öntött, kerek, közepükön lemélyített, hatágú csillagot utánzó aranyozott mélyedésből, félgömbszerűen kiemelkedő mintával díszített veret, átm.: 1,5 cm (XJM ltsz. 53.338.1.) [15. tábla 8–13].

A leltárkönyv információi szerint további leletek is ide sorolhatók; sajnos azonban ezek jelentős része ma már nem azonosítható vagy nem lelhető fel, így ezekkel kapcsolatban csak a leltárkönyv adataira hagyatkozhatunk. Itt csupán azokat tüntettem fel, melyek esetében a leginkább valószínűsíthető e korszakba tartozásuk:

51–52. Két db kétrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec, átm.: 15,5, illetve 14 cm (XJM ltsz. 53.245.18., elvesztek).

53. Egy db kétrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec, átm.: 13,6 cm (XJM ltsz. 53.245.55., elveszett).

54. Egy db kétrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású karperec, m.: 8,8×7,5 cm (XJM ltsz. 53.245.19., elveszett).

55–57. Három db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, lapos, visszahajló (= pödrött vagy S-végű?) *„hajfülkarika"*, átm.: 1,5; 2; illetve 2,2 cm (XJM ltsz. 53.245.59., elvesztek).

58–63. Hat db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, visszahajló (= pödrött vagy S-végű?) *„hajfülkarika"*, átm.: 2,1–2,7 cm (XJM ltsz. 53.245.60., elvesztek).

64. Egy db ovális, téglalap átmetszetű vascsiholó, m.: 10,9×3 cm (XJM ltsz. 53.245.7.) [15. tábla 14].

A leltárkönyv adatai alapján 1967 novemberében került elő egy további tárgy a Szeszgyári úton:

65. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, átm.: 3,4 cm, v.: 0,14 cm (XJM ltsz. 69.10.252., elveszett).[146]

19.3. ÉRTÉKELÉS

Lovas Elemér beszámolója szerint Méry Etel *„minden szabadidejét"* kint töltötte a lelőhelyen, irányította a munkát, s nem egyszer maga is kézbe vette a szerszámokat.[147] Bizonyára tehát többször is járt a területen, míg a munka minden napján Fábry Nándor volt jelen. Mindezek ellenére sajnos kielégítő dokumentáció nem készült, s a rendelkezésre álló információk is nagyon hiányosak.[148] Ez azonban nem Fábry vagy Méry figyelmetlenségének róható fel, hanem benne a korabeli viszonyokat és talán az akkori régészeti szemléletmód tükröződését láthatjuk.[149]

A temető kiterjedését illetően Börzsönyi Arnold egy téglalap alakú területről számolt be.[150] Lovas Elemér szintén egy zártabb területtel számolt, mely egy keskeny, hosszúkás rész a Budai út mentén, a víztoronytól az újszállási épületek külső széléig húzódva.[151] Uzsoki András mutatott arra rá, hogy a munkálatok egy része a szeszgyár tartályai helyén folyt, s beszámolt arról is, hogy 1967-ben kb. 150 méter hosszan mutatkoztak sírokra utaló csontok.[152] Térképvázlata [12. kép] alapján a lelőhely a mai Budai és Szeszgyári út, valamint a Mártírok útja közötti részre terjedt ki. Bizonytalan azonban, hogy északi irányba átlépte-e az egykori Wilhelm Pieck utcát, s kérdés az is, hogy a temető a mai 1. számú műúttól délre is folytatódott-e. Mivel Uzsoki szondázó feltárása során az út tervezett nyomvonalának megközelítőleges középtengelyében is jelentkeztek sírok, így ez valószínűsíthető. Bizonytalan azonban a temető kiterjedése a víztorony irányába.

A sírok számát tekintve még csak hozzávetőleges becslésre sem vállalkozhatom. Pontos sírszám a közleményekben sem szerepel, továbbá a feltárás első időszakában az Árpád-kori és a kelta sírok szétválasztása is bizonytalan volt. Az Árpád-kori datálás is csak az 1880-as évek végén, Börzsönyi Arnold munkásságát követően vált bizonyossá.[153] Sajnos a vázak fekvését illetően sin-

[145] Hampel 1900, 622–624.

[146] A FÉK 349. szócikkében, a Szeszgyár területéről közölt további leleteket – *„III. Gyermek Lajos, II. Lothar"* itáliai király (947–950) pénzei, továbbá 1 db meghatározatlan nyugat-európai denár, 2 db fülesgomb, 1-1 db állatfejes és pántkarperec, valamint 1 db hólyagos fejű gyűrű – bizonytalan voltuk miatt ezeket nem szerepeltettem.

[147] Lovas 1937a, 16.

[148] Szónyi 2007, 14.

[149] Takács–Paszternák 2000, 256.

[150] Börzsönyi 1894, 20.

[151] Lovas 1942, 16.

[152] Uzsoki 1968, 9–21.

[153] Szónyi 2007, 14.

csenek információink, Lovas egyedül az 1871. évben előkerült temetkezések kapcsán említi meg, hogy a sírok sorokban voltak, míg Uzsoki beszámolója szerint az 1967-ben megfigyelt sírok rendszertelenül, nagy tömegben helyezkedtek el. Leírások hiányában nem vizsgálhatók a temetkezési szokások sem. Valószínűsíthetően azonban Ny–K-i tájolással helyezkedtek el, *„arczczal kelet felé"*.[154]

A temetőből megmentett – bizonyára csupán töredékes leletanyag – az ún. köznépi jellegű temetők hasonló anyagával rokon, melyben azonban – pl. az ezüst pántkarperec és a hólyagos fejű gyűrű alapján – gazdagabb sírok is lehettek.

A temető keltezését tekintve a *„pitykegombokként használt Árpád-kori pénzek"*[155] értékelése bizonytalan, lehetséges, hogy ezek a vizsgált területünkön másutt is (pl. Lébény-Kaszás-domb) megfigyelt régi szokások továbbéléseként felvarrva vagy felfűzve viselt pénzek lehettek. A keltezés szempontjából így csupán egyfajta ezredforduló utáni időszakot kijelölő *terminus post quem* időpontként használhatók. Börzsönyi beszámolója szerint a *kerek és csüngős díszek*kel egy sírból IV. Béla (1235–1270) érme is előkerült. 11. század közepi datálást mutat a filigrándíszítésű *nyakperec*[156] és a bordázott *S-végű karika*[157] is. A használat alsó időpontjára két tárgytípus utalhat: az aranyozott ezüst *pántkarperec* és a *hólyagos fejű gyűrű*. Előbbiek főként a 10. század első kétharmadára jellemzőek,[158] míg utóbbiak használata a század közepén még – épp vizsgált régiónk egyik sírja alapján – érmével igazolható; a század végét azonban már valószínűleg nem érik meg.[159] A temető első sírjait tehát még a 10. század során áshatták, bizonytalan azonban, hogy annak mely szakaszában, s nem ismert az sem, hogy a 11. század közepén még használatban lévő temető töretlenül lépett-e át a 12. századba, vagy használata még az 1000-es évek első századának végén befejeződött. Szőnyi Eszter felső időhatárnak az Árpád-kor végét tekintette.[160]

19.4. IRODALOM

Börzsönyi 1894, 20–23; Hampel 1900, 622–624, LIII. kép; Lovas 1942, 16–17; Fettich–Nemeskéri 1943, 48, 51, XLIX; Uzsoki 1968; Takács–Paszternák 2000, 257–258; XJM R. A. 938–71; 983–71.

III.20. GYŐR-VASÚTÁLLOMÁS – *Kovács László*

20.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Valamelyik itteni falusi temető sírjából származó szórványlelet, amely a bencés főgimnáziumi gyűjteménybe került és ott elveszett.

20.2. LELETLEÍRÁS

1. I. István (1000–1038) feltehetőleg CNH I. 2. = H1a típusú denára, amelyen a megmaradt leírás szerint *„az egész körirat megfordítva"*.[161]

III.21. GYŐR-VÍZTORONY

21.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A mai város Budai és Fehérvári útja által határolt részén található a régi víztorony épülete. A lelőhely az ún. homokgödröki lelőhelykomplexum részét alkotja, szorosan összefüggve az Újszállások néven ismert temetővel; a

[154] Börzsönyi 1894, 20.
[155] XJM R. A. 694–71.
[156] Giesler 1981, 119; Révész 2008, 67.
[157] Szőke–Vándor 1987, 57.
[158] Révész 1996, 90.
[159] Horváth 2005, 131.
[160] Szőnyi 2007, 26.
[161] Értesítvény 1876, 120.

sírok előkerülése is párhuzamosan történt e két területen. Mint kiemelkedő tereptárgy, a víztorony épülete segítette a feltárt sírok lokalizációját, a temető ennek környékén helyezkedett el, egy enyhe kiemelkedésen. Sajnos azonban az előkerült sírokról itt sem maradt fent pontosabb leírás, az egyes közleményekben főként a lelettípusokról vannak beszámolók.[162] Ezeket pedig szinte mindig együtt tárgyalják más lelőhelyek anyagával, ezért az esetleges leletösszefüggésekről szinte semmit nem tudni és még az egyes tárgyak lelőhelyének azonosítása sem mindig lehetséges. A leginkább részletesen 1897-ben a régiségtári kalauzban írt Börzsönyi Arnold a víztorony mellett előkerült leletekről, sajnos azonban itt is csak általánosságban, s a leletek fotói vagy rajzai nélkül. Egyetlen sírról viszont többször is részletesebben megemlékezett: „*Egyik sírban ezüst gyűrűt, nyak- és karpereczet meg melldíszt, továbbá a koponya alatt selyem foszlányokat találtunk. Ez a selyemfoszlány nem lehet egyéb, mint egykori fekete fejkeszkenőnek maradványa, mely a koponya alatt, ha nem is teljesen épen, de azért kivehető alakban megmaradt. Ez volt itt a leggazdagabb sír*".[163] A melldísz az előkerült lemezes hajfonatkoronggal azonosítható, mely „*női karpereczekkel együtt*" került elő. Ezt követően részletesen is leírja e tárgyat, beszámolva annak fekvéséről is: „*ezüstkorongot, melyet a mellen hordtak*".[164] Mivel a későbbiekben azt írta, hogy „*Nyakperec temetőnkben egy példány fordult elő*",[165] így a fotó és a leírás alapján az jó eséllyel azonosítható.[166] A leletanyag a Xántus János Múzeum raktárában van elhelyezve.

21.2. LELETLEÍRÁSOK

Az elmondottak alapján valószínűsíthetően egy sírból kerültek elő az alábbi tárgyak:

1. Egy db kerek, préselt, aranyozott ezüst hajfonatkorong. Az enyhén domború korong felületén két koncentrikusan bemélyedő kör alakú sáv, ezek közében pedig négy, ugyancsak bemélyedő kör alakú minta alkotta díszítés látható. A minta mélyebben fekvő részei aranyozottak. A szélénél körben legalább 12 db lyuk található, ezek száma azonban a korong szélének hiányos volta miatt magasabb is lehetett eredetileg. A lyukakban egykor 4 db félgömbfejű szegecs volt látható, mára ebből 3 db maradt meg, továbbá 1 db kettős félgömbfejű és 1 db egykor ugyancsak kettős félgömbfejű szegecs fele. Utóbbiak az egymással szemben lévő lyukakban helyezkednek el. A hátoldalon kisebb töredékekben, szegecsekkel rögzítve néhol megfigyelhető a vékony bronzlemezből készült hátlap maradványa is, átm.: 8 cm, v.: 0,025 cm, a hátlap v.: 0,04 cm (XJM ltsz. 53.323.1.) [16. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű, négyrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec. Hurkos kialakítású végén egy huzal hatszor vissza van tekerve a hurok kezdete előtt, m.: 10,5×10,3 cm, v.: 0,4 cm (XJM ltsz. 53.245.56.) [16. tábla 2].
3. „*Karperecek*". Ezek között Börzsönyi Arnold beszámolója szerint nyitott végűek és zártak egyaránt voltak, elvesztek.
4. Ezüstgyűrű, elveszett.

További leletek:

5. Egy db ónozott, bronzból öntött, leginkább levél alakot utánzó csüngő. Hossztengelye két oldalán egy-egy kerek áttörés látható, melyet növényi minta övez, míg az öntvény szélét sávosan ferde vonalú, rovátkákhoz hasonló díszítés borítja. Alsó fele kissé ovális tagban végződik. Felső oldalán felforrasztott, az öntvény síkjára merőlegesen áttört fül található, m.: 7,25×4,34 cm, v.: 0,17 cm (XJM ltsz. 53.334.1.) [16. tábla 3].
6. Egy db levél alakú, kovácsoltvas nyílcsúcs (XJM ltsz. 250/2, elveszett).

7–?. „*Függők*", elvesztek.

21.3. ÉRTÉKELÉS

A minden bizonnyal nagyobb sírszámú temetőből sajnos mindössze egyetlen sírról maradt fenn részletesebb leírás, ennek egyedi tárgyai azonban hozzásegítenek azok azonosításához. A *hajfonatkorong*ot, *nyak-* és *karperec*eket, *gyűrű*t tartalmazó sír valószínűleg a temető egyik gazdagabb, ha nem a leggazdagabb temetkezése lehetett, valószínűleg ezért emlékezett meg róla külön többször is Börzsönyi Arnold. Az ún. köznépi jellegű temetőre utaló többi lelet közül valószínűleg csupán néhány maradt meg, s nem ismert az sem, még csak hozzávetőlegesen sem, hogy hány sírt tartalmazhatott a temető. Elhelyezkedését tekintve azonban bizonyára elválasztható volt az egykori Sertésszállások területén lévő sírkerttől. Keltezését tekintve a kis számú lelet alapján véleményem sze-

[162] Börzsönyi 1894; Börzsönyi 1897, 16–17.
[163] Börzsönyi 1894, 23.
[164] Börzsönyi 1894, 45.
[165] Börzsönyi 1894, 37–38, III. kép 21.
[166] Takács–Pasztrnák 2000, 259–262.

rint a 10. század közepe jöhet legkorábban számításba. A későbbi sírobulusok alapján Szőnyi Eszter a temető 12. századi intenzív használatát, sőt, egészen a 14. századig tartó temetkezéseket is feltételezte.[167]

21.4. IRODALOM

Börzsönyi 1888, 182; Börzsönyi 1894; Börzsönyi 1897, 16–17, 3. ábra; Börzsönyi 1910, 268; Lovas 1942, 17; FÉK Nr. 349.; Takács–Paszternák 2000, 259–262; Szőnyi 2007, 26.

III.22. GYŐRSZENTIVÁN-KÁROLYHÁZA

22.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Győrszentiván település károlyházi részén, a dunai kikötő és a győrszentiváni vasútállomás között létesítendő iparvágány építését megelőzően, 2007-ben Bíró Szilvia vezetésével folyt leletmentő ásatás. A lelőhely a Véneki révhez vezető Malomúthoz közeli részen található. Itt középkori objektumok mellett 8 kora Árpád-kori sír is feltárásra került. Ez utóbbiak a 2. számú felületen kerültek elő, mely egy kisebb méretű, homokos dombon helyezkedett el.[168] A temető leletanyaga a Xántus János Múzeum gyűjteményének részét képezi.

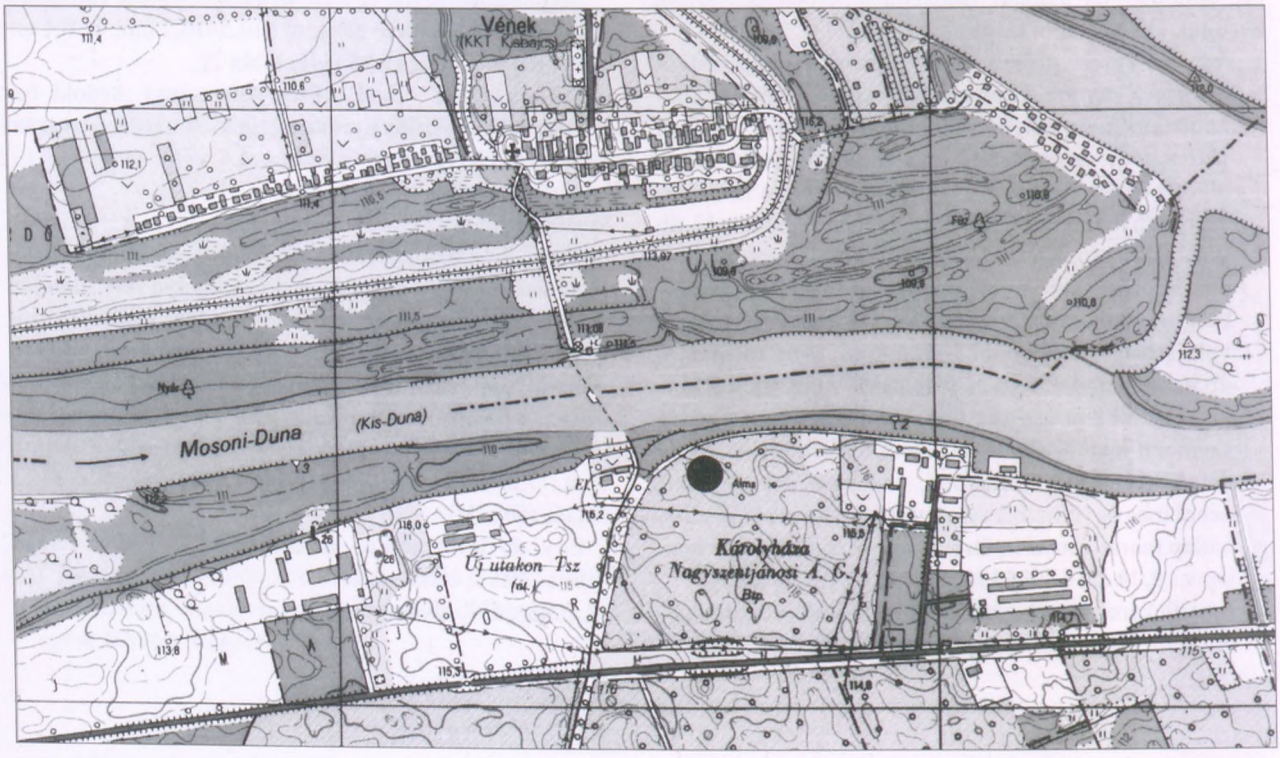

13. kép. Győrszentiván-Károlyháza (1:10 000)

22.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (2007. április 26.) (20. objektum) [17. tábla 1]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 154 cm, t.: Ny–K, sm.: 10 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb kar és láb csontjai enyhén behajlított helyzetben feküdtek. Megtartása jó. Bolygatott. A koponyát a munkagép kissé kimozdította, illetve valószínűleg

[167] Szőnyi 2007, 26.
[168] XJM R. A. 63–2008, 31–09.

korábban a szántás is bolygathatta. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

2. sír (2007. május 8.) (21. objektum) [17. tábla 2]

Gyermek. Csv. h.: 132 cm (a felkarcsontok végéig), t.: Ny–K, sm.: 10 cm, sh.: 226 cm, ssz.: 68 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb kézcsontok a combcsont felső részén feküdtek. Megtartása jó. Bolygatott. A koponyát, a nyakcsigolyákat, a kulcscsontokat és a bordák egy részét érte bolygatás, a koponya a tetején feküdt. Ugyancsak bolygatottak voltak a bal kéz csontjai, ezek közül több is a koponya környékén került elő. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A koponya környékén feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Az S-vég felülete bordázott, átm.: 2,1 cm, v.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (XJM ltsz. n.) [17. tábla 3].
2. A felfordult koponyatetőben volt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége elhegyesedő, m.: 1,8×1,4 cm, v.: 0,13 cm, S-vég sz.: 0,35 cm (XJM ltsz. n.) [17. tábla 4].
3. A koponya jobb oldala mellett, részben alatta helyezkedett el 1 db enyhén négyszögletes átmetszetű bronz huzalkarika darabja, m.: 2,5×1 cm, v.: 0,15×0,15 cm (XJM ltsz. n.) [17. tábla 5].
4. Az állkapocs jobb oldala mellett volt 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő, egymás mellé hajló végű bronzgyűrű, átm.: 2,2 cm, v.: 0,33 cm (XJM ltsz. n.) [17. tábla 6].

5–6. A koponya alatt feküdt 2 db kerek átmetszetű, bronz huzalkarika darabja, h.: 1,9, illetve 2,5 cm, v.: 0,3, illetve 0,1 cm (XJM ltsz. n.) [17. tábla 7–8].

3. sír (2007. május 8.) (22. objektum) [17. tábla 9]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 152 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 207 cm, ssz.: 86 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a kézcsontok a combcsontok felső szélein feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, az alja irányában szűkülő oldalú aknasír.

Melléklete: nem volt.

4. sír (2007. május 7.) (23. objektum) [17. tábla 10]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 112 cm (a könyökcsontokig), t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. Bolygatott. *In situ* a váz könyökcsontoktól lefelé található része maradt csak meg. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

5. sír (2007. május 11.) (24. objektum) [17. tábla 11]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 25 cm, sh.: 219 cm, ssz.: 66 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az állkapocs leesett, az alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, kissé teknős aljú aknasír.

Melléklete: nem volt.

6. sír (2007. május 11.) (25. objektum) [17. tábla 12]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny–K, sm.: 35 cm, sh.: 215 cm, ssz.: 73 cm.

A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, a bal kar csontjai szorosan a váz csontjai mellett, a medencén feküdtek. A jobb kéz csontjai a combcsont szélénél voltak.

Megtartása jó.

A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti végén kissé ferdén záródó aknasír.

Melléklete: nem volt.

7. sír (2007. május 11.) (26. objektum) [18. tábla 1]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 146 cm, t.: Ny–K, sm.: 31 cm, sh.: 203 cm, ssz.: 74 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A karcsontok a váztól kissé távolabb feküdtek, a bal kéz csontjai pedig hiányoztak. Megtartása jó. A sírgödör enyhén félköríves, fej felöli oldala tompaszögben csatlakozik a déli feléhez, északi oldala ívelt, nyugati irányba pedig lejtős aljú aknasír.

Melléklete: nem volt.

8. sír (2007. május 11.) (27. objektum) [18. tábla 2]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 8 cm, sh.: 167 cm, ssz.: 59 cm. Megtartása jó. Bolygatott. A csontok teljesen feldúlt helyzetben feküdtek. A sírgödör valószínűleg lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A sírföldből került elő 1 db téglalap átmetszetű, végei felé hegyesedő vastárgy, h.: 6,2 cm, v.: 0,6×0,4 cm (XJM ltsz. n.) [18. tábla 3].
2. Ugyancsak a sírföldből került elő 1 db lapos vastárgy, m.: 2,5×1,3 cm (XJM ltsz. n.) [18. tábla 4].

22.3. ÉRTÉKELÉS

22.3.1. A temető kiterjedése, temetkezési szokások

Győrszentiván-Károlyháza területén összesen tehát nyolc, ún. köznépi jellegű, maradandó anyagú leletekben szegényes sír került feltárásra [14. kép].

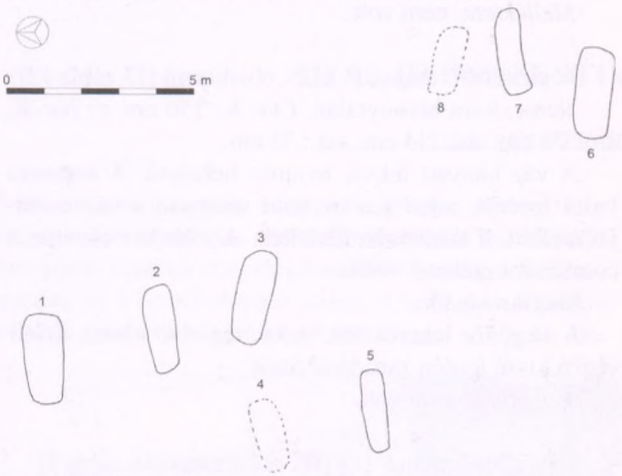

14. kép. Győrszentiván-Károlyháza, temetőtérkép

A temetőtérkép alapján ezek három É–D-i irányú sort alkotnak, azonban az 1–3. és a 4–5. számú sírok alkotta sorok észak felől tekintve nyugati irányba kissé eltérnek. A sírok meglehetősen zárt területen helyezkednek el; az ásatással vizsgált terület kiterjedése miatt a temető valószínűleg minden irányból feltártnak tekinthető. Joggal merül fel azonban, hogy az erózió és a talajművelés nyomán megfogyatkozott vékony humuszréteg miatt, a földmunkák során a sekély mélységű sírok közül egy vagy több is elpusztulhatott a feltárás megkezdéséig. Ezt támaszthatják alá a szántás által kisebb-nagyobb mértékben bolygatott sírok, valamint a mindössze egyetlen gyermeksír is. A temető esetleges kiterjedését tekintve azonban meg kell jegyezni, hogy ugyanezen a dombon Mithay Sándor melléklet nélküli – így sajnos bizonytalan korú – csontvázas sírokat tárt fel korábban.

A *sírgödrök* az 1. és 4. sír esetében a földmunkák okozta bolygatás miatt nem voltak megfigyelhetők, de bizonytalan a 8. sír gödre is. A többi minden esetben aknasír volt, téglalap alakú vagy enyhén ívelt, aljuk egyenes, lejtős vagy enyhén teknős. Koporsó nyomait nem lehetett megfigyelni, ám az 5. sír esetében a vázhoz közel elhelyezkedő karcsontok és a leesett állkapocs talán valamilyen, a testet körülvevő anyagra utal. A 6. sírban talált váz bal karcsontjai ugyancsak szorosan a váz csontjainál feküdtek, itt azonban talán valószínűbb, hogy a behantolt föld nyomhatta szorosan a váz mellé. A megfigyelhető vázak minden esetben hanyatt feküdtek, az alkar- és kézcsontok két esetben a medencelapátok széleinél, a combcsontok végein voltak, az egyik sírnál pedig a medencében. A 6. sírban a bal alkar- és kézcsontok a medencében voltak, míg a jobb kéz csontjai a combcsont végénél kerültek elő. A 7. sírban lévő váz bal kézcsontjai teljesen hiányoztak, ez valószínűleg nem bolygatás eredménye volt.

22.3.2. A temető leletanyaga és kronológiája

A temető leletanyaga sajnos rendkívül szegényes, a 8. sír *vastárgy*ait – melyek talán munkaeszközök (ár és kés?) lehettek – leszámítva csupán egyetlen, a 2. számú sírból került elő néhány bronz karikaékszer. Viseleti módjukról információt a sír bolygatottsága miatt nem nyújtanak. A sírból származó *nyitott végű*, egyszerű *huzalkarikák* az egész 10–11. század folyamán használatban voltak.[169] A 2 db *S-végű karika* közül az egyik vége bordákkal merevített volt, mely típus a 11. század közepétől keltezhető.[170] Ugyancsak a 11. század irányába mutat a hegyesedő végű bronz *huzalgyűrű* is,[171] melyet mérete alapján a gyermek vélhetően a temetés során kapott, s nem az életben viselt. Amennyire ezen egy sír alapján megítélhetjük a temető használati idejét, leginkább a 11. század közepe – második fele valószínűsíthető.

22.4. IRODALOM

XJM R. A. 63–2008, 31–09.

[169] Révész 2008, 402.
[170] Szőke–Vándor 1987, 57.
[171] Szőke–Vándor 1987, 74–76.

III.23. GYŐRSZENTIVÁN-SÖPRŰSHEGY

23.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A település nyugati részén fekvő, a környező mocsaras legelőből mintegy 4-5 méter magasságban kiemelkedő, ÉNy–DK-i irányban húzódó dombvonulaton az egykori Győrszentiváni TSz. 1974 tavaszán planírozást végzett. A dombon lévő fák kivágása után a domb földjét tolólapos gépekkel a mocsaras részre tolták. A Xántus János Múzeumot a munkálatokról azonban csak a domb kb. 2/3 részének elhordása után értesítették, amikor egy kőlapokból összeállított római kori sír került elő. Sajnos további pusztítást okozott a lelőhelyen a sírok előkerülésének hírére a faluból kijáró kincskeresők által okozott bolygatás is. A helyszínre T. Szőnyi Eszter szállt ki, aki 1974. február 4. és július 12. között több rövidebb szakaszban néhány őskori objektum mellett egy késő római és egy kora Árpád-kori temető összesen 26 sírját tárta fel. A munkások elmondása szerint azonban addigra már mintegy 30-40 sír eshetett a földmunkák áldozatául.[172] A leletanyagot a Xántus János Múzeum raktárába szállították.

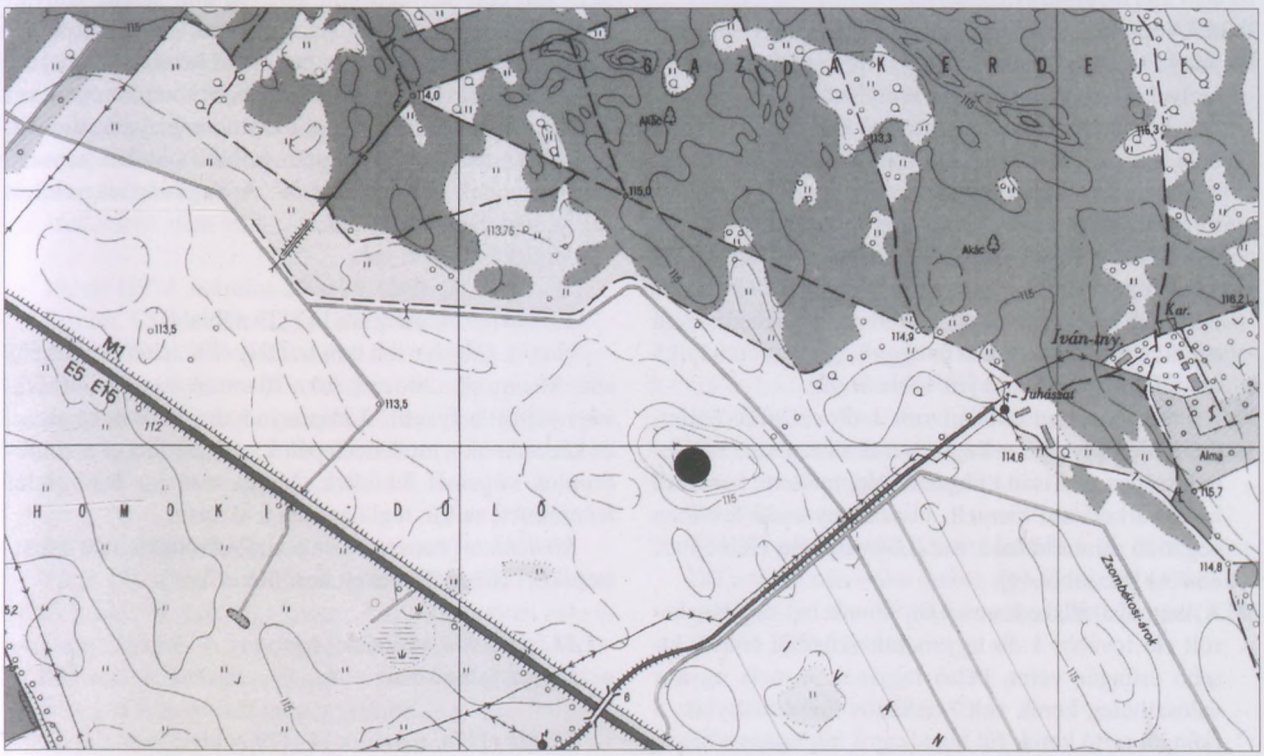

15. kép. Győrszentiván-Söprűshegy (1:10 000)

23.2. SÍRLEÍRÁSOK

1–5. sír (1974. február 12., március 8., 11.)
Római koriak.

6. sír (1974. március 11.) [18. tábla 5]
Gyermek. Csv. h.: 75 cm (a lábszárcsont alsó végéig), t.: DNy–ÉK (eltérés[173] 101,25°), sm.: 50 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. Bolygatatlan. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.
Melléklete: nem volt.

7. sír (1974. március 11.)
Római kori.

[172] Szőnyi–Tomka 1985.
[173] Ahol külön nem jeleztem, ott az északi iránytól való eltérés szerepel. A tájolás értékeinek megadása a feltáráson a fő irány feltüntetése mellett vonásban történt, ezt 5,625-ös szorzóval számoltam át fokokká.

8. sír (1974. március 12.) [18. tábla 6]

Leánygyermek. Csv. h.: 100 cm, t.: Ny-ÉNy–K-DK (eltérés: 78,75°), sm.: 110 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok a medencén, a bal alkarcsontok a felkarcsontra csaknem merőleges helyzetben, az alsó csigolyákon feküdtek.

Megtartása jó. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. Az arckoponya bal oldalánál feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott, kissé ferdére vágott végű ovális bronz huzalkarika, m.: 1,57×1,4 cm, v.: 0,21 cm (XJM ltsz. 83.7.1.) [18. tábla 7].

2–36. A nyakcsigolyáknál, az állkapocs előtt és a koponya alatt összesen 35 db gyöngy helyezkedett el, melyek az alábbi típusokba sorolhatók: 1 db gömbölyű, bordázott, színtelen, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,88 cm; 1 db nyolcszögű hasáb alakú, bordázott, zöld színű, opak üveggyöngy, h.: 1 cm; 2 db kéttagú, aranyszínű, opak rúd üveggyöngy, h.: 0,67, 0,68 cm, átm.: 0,47, 0,38 cm; 5 db kéttagú, fehéres-zöld színű, opak rúd üveggyöngy, h.: 0,54–0,58 cm, átm.: 0,36–0,5 cm; 26 db egytagú, fehér vagy fehéres-zöld színű, áttetsző szegment üveggyöngy, átm.: 0,37–0,5 cm (XJM ltsz. 83.7.4.) [18. tábla 8–43].

37. Az állkapocs bal oldalán volt 1 db ezüstből öntött, eredetileg kéttagú csüngős veret alsó része. Felülete középen oválisan kidomborodó, mellette kétoldalt kettős árkolással kiemelt, visszakanyarodó levélben végződő minta látható, m.: 2,84×1,66 cm (XJM ltsz. 83.7.3.) [18. tábla 44].

38. A koponya felszedése során, annak bal oldalán került elő további 1 db ugyancsak ezüstből öntött, kisebb csüngős veret. Felső tagjának – mely egykor valószínűleg kerek volt – jelentős része hiányzik, a csüngőt tartó kerek fül huzalszerű folytatása a hátoldalon is megfigyelhető. A csüngő levél alakú, szélén gyöngyözött keret látható, melyen belül valószínűleg négylevelű növényi mintát utánzó díszítés látható, h.: 3,65 cm, a csüngő m.: 2,7×1,95 cm (XJM ltsz. 83.7.2.) [18. tábla 45].

9. sír (1974. március 12.) [19. tábla 1]

Idős nő (?). Csv. h.: 133 cm, t.: DNy–ÉK (eltérés: 78,75°), sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A munkagép a csontok egy részét megsemmisítette, illetve kimozdította. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

10. sír (1974. március 12.) [19. tábla 2]

Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: DNy–ÉK (eltérés: 106,87°), sm.: 80 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra fordult, az állkapocs leesett. Az alkarcsontok a medencelapátok szélein feküdtek. A jobb láb csontjai térdben enyhén behajlított helyzetben voltak. A váz jobb oldalán koporsódeszka okozta elszíneződés volt látható. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

11. sír (1974. március 13.)

Római kori.

12. sír (1974. március 13.) [19. tábla 3]

Nő (?). Csv. h.: 170 cm, t.: DNy–ÉK (eltérés: 112,5°), sm.: 100 cm, sh.: 205 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az állkapocs leesett, a bal felkarcsont, a kulcscsont és a bal oldali bordák szorosan a csigolyák mellett voltak, a bal alkarcsontok végei, valamint a kézcsontok pedig a medencén helyezkedtek el. A jobb karcsontok és a koponya jobb oldalán koporsó nyomai voltak megfigyelhetők. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

13. sír (1974. március 14.) [19. tábla 4]

Nő (?). Csv. h.: 165 cm, t.: DNy–ÉK (eltérés: 112,5°), sm.: 80 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, az alkar- és kézcsontok a medencelapátok szélein, illetve a combcsontok végeinél feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt, de a sírföldből kalcinált csont- és őskori edénytöredékek kerültek elő.

14. sír (1974. március 14.)

Bizonytalan korú.

15. sír (1974. március 14.) [19. tábla 5]

Nő. Csv. h.: 150 cm (a nyakcsigolyákig), t.: DNy–ÉK (eltérés: 106,87°), sm.: 100 cm, sh.: 205 cm, ssz.: 65 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb kar csontjai könyökben kissé behajlított helyzetben feküdtek. Megtartása közepes, a koponya azonban szétmállott. A koponyát ovális alakban famaradványra utaló elszíneződés vette körül (koporsó nyoma?). A sírgödör enyhén lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. Az állkapocs jobb oldalán helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, egyenesre vágott végű ezüsthuzalból készült, S-végű karika. Az S-vége hiányzik, m.: 1,5×1,4 cm, v.: 0,13 cm (XJM ltsz. 83.11.1.) [19. tábla 6].

16. sír (1974. március 15.) [19. tábla 7]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott hely-

zetű. Bolygatott. A földmunkagép dúlta fel a sír jelentős részét, *in situ* helyzetben csak a jobb láb csontjai és a medence jobb oldala maradt meg. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

17. sír (1974. március 15.) [19. tábla 8]

Férfi (?). Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 185 cm, ssz.: 65 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az állkapocs leesett. Az alkarcsontok a medencelapátok szélein feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

18. sír (1974. március 15.) [19. tábla 9]

Férfi (?). Csv. h.: 157 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 110 cm, sh.: 195 cm, ssz.: 65 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, az alkar- és a kézcsontok a medencelapátokon feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

19. sír (1974. március 20.) [20. tábla 1]

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK (eltérés: 123,75°), sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. *In situ* csak a felsőtest csontjai, a jobb felkar és a bal kar csontjai maradtak meg. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

20. sír (1974. március 19.) [20. tábla 2]

Férfi (?). Csv. h.: 159 cm, t.: DNy–ÉK (eltérés: 112,5°), sm.: 90 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkar- és kézcsontok a medencelapáton feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

21. sír (1974. március 21.)

Római kori.

22. sír (1974. március 26.) [20. tábla 3]

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK (eltérés: 112,5°), sm.: 110 cm, sh.: 195 cm, ssz.: 90 cm. Megtartása rossz. Bolygatott. A csontok teljesen feldúlt helyzetben voltak. A váznál magasabban 2,5-3 éves szarvasmarha (tehén) koponyája és végtagcsontjai feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Jobb oldalán valószínűleg a bolygatás okozta kiöblösödő rész látható.

Mellékletei:

1–2. A sír közepe táján egymáshoz rozsdásodott, leginkább négyzetes átmetszetű vaskarikák (az ásatási napló bejegyzése szerint vascsat) töredékei feküdtek (valószínűleg 2 db), átm.: 4,7 cm, v.: 0,3×0,28 cm (XJM ltsz. 83.13.1.) [20. tábla 4].

23. sír (1974. július 10.) [20. tábla 5]

Nő (?). Csv. h.: 136 cm, t.: DNy–ÉK (eltérés: 106,87°), sm.: 95 cm, sh.: 155 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A kézcsontok a medencelapátok alatt voltak. Bolygatatlan, de a koponya és a bordák elmozdultak, valószínűleg a föld egyenetlen tömörödése miatt. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti végén kissé elkeskenyedő aknasír. Szuperpozícióban a 24. számú késő római sírral, részben annak délkeleti része felett helyezkedett el, azonban a mélységkülönbség miatt azt nem bolygatta meg.

Melléklete:

1. A jobb kéz csontjai között feküdt 1 db zárt, ezüstből sodrást utánzóan öntött, egyik oldalán erősen kopott gyűrű, m.: 2,3×2,2 cm, v.: 0,3×0,26 cm (XJM 83.14.1.) [20. tábla 6].

24–26. sír (1974. július 10.)

Római koriak.

23.3. ÉRTÉKELÉS

23.3.1. A temető kiterjedése

A 10–11. századi temető a homokdomb gerincén és délnyugati lejtőjén helyezkedett el [16. kép]. A megmentett 14 sír azonban a temetőnek csupán töredékét alkotja, mely Szőnyi Eszter és Tomka Péter véleménye szerint a domb teteje felé bizonyosan, déli irányban pedig valószínűsíthetően folytatódik. A feltárt sírok így tehát a temető északnyugati sarkán helyezkedtek el.[174] Bizonytalan, hogy hány sír eshetett áldozatul a földmunka okozta bolygatásnak, továbbá esetlegesen hány temetkezés maradhatott még a földben.

A temető délnyugati oldalán egy rövid, valószínűleg a gépi földmunka által nagyobb részében megsemmisített, enyhén ívelt vonalú *árok*szakasz volt megfigyelhető. A mintegy 40 cm széles árokból leletanyag nem került elő, azonban mivel ettől délnyugati irányban már nem voltak kora középkori temetkezések, így ez valószínűleg a temetőt kerítő árok lehetett egykor.[175]

[174] Szőnyi–Tomka 1985, 110.
[175] Szőnyi–Tomka 1985, 110.

A megmentett 14 sír legalább 5 laza szerkezetű sort alkot, noha van olyan sor, mely mindössze egyetlen temetkezés alapján határozható meg.

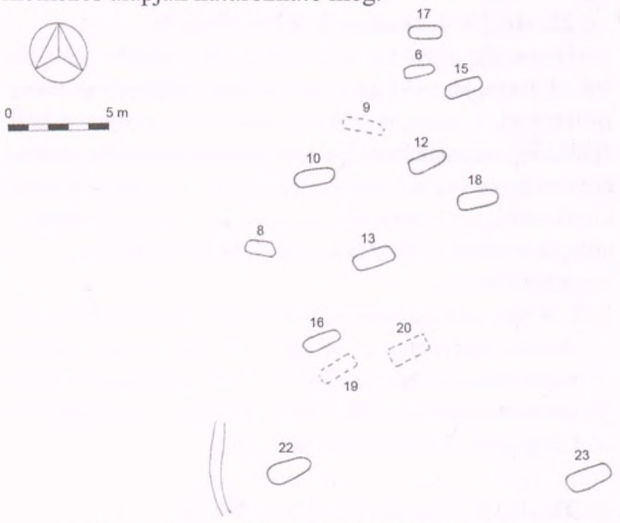

16. kép. Győrszentiván-Söprűshegy, temetőtérkép

23.3.2. Temetkezési szokások

A nemek megoszlásának tekintetében sajnos meglehetősen kisszámú biztos adat áll csupán rendelkezésre. Három gyermeksír mellett egy nő és egy férfi nemének meghatározása bizonyos. További négy esetben valószínűleg nő, három sírban pedig feltételesen férfi nyugodott. Két váz neme bizonytalan.

A római kori és a 10–11. századi sírok között *szuperpozíció* egyetlen esetben volt megfigyelhető: a 23. számú sír a 24. jelzetű római sír délkeleti része felett helyezkedett el. A két sír mélységbeli különbsége miatt – 95, illetve 138 cm – azonban nem bolygatta meg azt. A szuperpozíciók alacsony száma valószínűleg a sírgödrök hasonló égtájakhoz igazított irányítása miatt volt.[176]

A sírok *tájolás*a a DNy-i, illetve a Ny-i fő irányhoz igazodik, 78,75° és 123,75° a két szélső határérték, a többséget 101,25° és 112,5° közé tájolták. Sajnos a *sírgödrök* tekintetében meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre, mivel azokat részint a homokos talaj, részint a bolygatások miatt nem minden esetben lehetett megfigyelni és dokumentálni. Az értékelhető esetekben ezek lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasírok voltak. Mélységük 50 és 110 cm között váltakozik. A gazdagabb mellékleteket tartalmazó sírok kissé mélyebbek voltak, egyébiránt nem figyelhető meg összefüggés az eltemetettek neme, kora és a sírmélység között. A vázak a megfigyelhető esetekben a sírgödör középtengelyében helyezkedtek el. Helyzetük az általános hanyatt fekvő, a karok a váz mellett feküdtek vagy kissé a medencére voltak hajlítva. Egyetlen esetben volt megfigyelhető csupán az alkar temetés során végzett erőteljesebb behajlítása. *Koporsó*ra utaló nyom három sírnál volt megfigyelhető: kettőnél a váz jobb oldalán, míg egy harmadiknál a koponya körül látszott fakoporsó okozta elszíneződés. Fém koporsószeg azonban ezek egyikéből sem került elő.

*Étel- vagy italmelléklet*re utaló nyom egyik sírból sem került elő, azonban a pogány hitvilág emléke a 22. sírban lévő részleges szarvasmarha temetkezés, mely valószínűleg a halotti áldozat részét képezi.[177]

23.3.3. A temető leletanyaga és keltezése

Leletanyag a temető 14 sírja közül csupán négyből került elő, ez kevesebb, mint a sírok 30%-a. A szegényes leletanyagban legnagyobb számban az *ékszerek* fordulnak elő. Ezek között a *hajkarikák* két típusa található meg. A 8. sírban nyugvó kislány mellől egy kissé ovális, *nyitott végű bronz huzalkarika*, míg a 15. számú női temetkezésből egy ezüst *S-végű karika* került elő. Előbbi használata általánosnak mondható az egész 10–11. század folyamán,[178] míg utóbbi elterjedése főként a 10. század utolsó harmadától valószínűsíthető, az ezüstváltozatoké pedig csak az ezredfordulótól.[179] A 8. sírban nyugvó kislány nyakát az ugyancsak az ékszerek közé sorolható *üveggyöngyök* díszítették. Az egy- és többtagú gyöngyök a 10–11. század egésze alatt használatban lehettek,[180] a sírból származó típusok azonban inkább a 11. század irányába mutatnak.[181]

A kéz ékszerei között egyetlen *gyűrű* említhető csupán (23. sír), egy zárt, sodrást utánzóan öntött, erősen kopott ezüstgyűrű. Kopottsága bizonyára az ékszer hosszú használatra utal. A sírban nyugvó váz nemének meghatározása bizonytalan, az ékszer alapján feltételezhetően nő volt. E gyűrűtípus használata az ezredfordulótól valószínűsíthető, s használatuk a 11–12. században is megfigyelhető volt.[182]

A *ruhadíszek* közé sorolható a 8. sír 2 db – ezüstből öntött – hiányos kéttagú csüngője, melyekről azonban feltételezhető, hogy itt másodlagos felhasználásban, a nyak díszei közé lehettek illesztve. Ezek megjelenése a Kárpát-medencében a 10. század második évtizedétől valószínűsíthető, használatuk a 11. század közepéig még

[176] Szőnyi–Tomka 1985, 110.
[177] Szőnyi–Tomka 1985, 113–114; Szőke 2000, 324, 50. jegyzet.
[178] Kovács 1994, 112; Révész 2008, 402.
[179] Szőke–Vándor 1987, 53–54.
[180] Révész 2008, 236.
[181] Szilágyi 1994, 86–90.
[182] Szőke–Vándor 1987, 76; Révész 2008, 371.

biztosan megfigyelhető volt.[183] A hiányos, másodlagos felhasználású darabok esetében azonban bizonyára későbbi időpont jöhet csak számításba. Feltehetően *öv záróeleme* lehetett a 22. sír 2 db (?) vaskarikája.

A sírokból származó szegényes leletanyag egy része a 10. század középső harmadától, illetve közepétől megjelenő tárgytípusok közé sorolható. Ugyancsak a 10. század irányába mutat az egyértelműen pogány jellegű részleges szarvasmarha temetkezés is. Már a következő évszázadot sejteti azonban a temető egyetlen gyűrűje és ezüst S-végű karikája. A temetőrészlet keltezésének tekintetében így a 10. század második fele, talán annak is inkább az utolsó évtizedei és a 11. század első fele jöhet – véleményem szerint – leginkább számításba.

A környék topográfiájához fontos adat lehet, hogy a dombvonulattól délnyugatra, az ún. Zsombékos-dűlőben végzett terepbejárás során Árpád-kori falu maradványai kerültek elő.[184]

23.4. IRODALOM

Szőnyi–Tomka 1985; Takács–Paszternák 2000, 264; XJM R. A. 14–74, 10–76.

[183] Mesterházy 1989, 249–250; Bálint 1991, 123–132.
[184] Szőnyi–Tomka 1985, 98; Szőnyi–Tomka 2006, 14.

III.24. GYŐRZÁMOLY-RÉGI PLÉBÁNIA

24.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1975 tavaszán a győrzámolyi plébános néhány kézzel formált, rosszul kiégetett edénytöredéket vitt be a Xántus János Múzeumba, melyeket a régi plébániaépület helyén épülő új kultúrház alapozási munkálataikor találtak a munkások egy csontváz mellett. A lelőhelyre 1975. május 24-én Szőnyi Eszter szállt ki, s megtudta, hogy az építkezés során lócsontok is előkerültek. Sajnos az nem derült ki, hogy teljes vagy részleges lovas temetkezés volt-e. Mivel avar sírok a környékről nem ismertek, s a kerámiaedény is inkább a 10. század irányába mutat, így valószínűbb, hogy honfoglalás kori volt a sír, melynek leletanyaga később elkallódott.[185]

17. kép. Győrzámoly-Régi plébánia (1:10 000)

24.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db kézzel formált, rosszul kiégetett agyagedény töredékei, elvesztek.

24.3. IRODALOM

XJM R. A. 25–76; 41–93.

[185] XJM R. A. 25–76; 41–93.

III.25. HEGYESHALOM-BELTERÜLET

25.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1935-ben került az Országos Magyar Történeti Múzeum Embertani Gyűjteményébe egy Árpád-kori koponya, melynek leletkörülményeiről pontosabb információ nem maradt fenn. E lelet nyomán folytatott kutatást a településen 1943. július 14–21. között Nemeskéri János. A község gótikus temploma – mai címe: Fő út 29. – körüli cinteremben kutatóárkos módszerrel végzett feltárás során egy Árpád-kori temető egyetlen sírsora került elő. A temetkezések előkerülése után Nemeskéri még 3 napig folytathatta a kutatást, azonban a nyári hónapban kezdődő aratási munkálatok nyomán fellépő munkáshiány miatt ez félbeszakadt. Összesen 5 sír került feltárásra, melyek közül mellékleteket az 1. és az 5. számú tartalmazott: 2 db hajkarika, 1 db gyűrű, 1 db vaskés és 1 db „*patkó*" került elő. Ezek azonban az idők során sajnos ismeretlen helyre kerültek.[186]

18. kép. Hegyeshalom-Belterület, Fő út 29. (1:10 000)

25.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1943. július 14–21.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete:

1. Egy db „*szláv típusú*" hajkarika, valószínűleg S-végű, elveszett.

2. sír (1943. július 14–21.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete: nem volt.

3. sír (1943. július 14–21.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete: nem volt.

4. sír (1943. július 14–21.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete: nem volt.

[186] Nemeskéri 1943, 317.

5. sír (1943. július 14–21.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete:

1. Egy db „*szláv típusú*" hajkarika, valószínűleg S-végű, elveszett.

Az 1. vagy 5. sírból kerültek elő továbbá az alábbi leletek:

1. Egy db gyűrű, elveszett.
2. Egy db vaskés, elveszett.
3. Egy db „*patkó*", elveszett.

25.3. ÉRTÉKELÉS

A kedvezőtlen körülmények folytán mindössze 5 sír feltárására nyílt lehetősége Nemeskéri Jánosnak, s ez valószínűleg a temető összes sírjának csupán egy része lehet. Noha Nemeskéri sírsorról ír, ami az ún. köznépi jellegű, soros temetőket idézi, mégis valószínűbbnek tűnik, hogy jelen esetben a sírkert az egykori Árpád-kori templomhoz igazodott. Ennek ellenére nyitva kell hagynunk annak a lehetőségét is, hogy a templom esetleg a korabeli pogány soros temető közvetlen szomszédságába épült, esetleg azt felülrétegezve helyezkedett el. Ugyan Nemeskéri beszámolójában megtalálható, hogy a leleteket az 1. és az 5. sírban találták, azonban azok temetkezésenkénti szétválasztását nem közli, s így a leletek pontos sírhoz tartozása is kérdéses, ezért ezeket a szórványleletek között kell szerepeltetni. A sírokról semmilyen más információval nem rendelkezünk. Az előkerült leletanyag az ún. köznépi jellegű temetők jellegzetes típusait tartalmazza, sajnos azonban a keltezésben esetlegesen támpontot nyújtani képes gyűrű típusa nem ismert, míg a hajkarikák esetében a „*szláv típus*" feltehetően S-végű karikát takar, bizonytalan azonban, hogy annak mely típusát. Így mindössze annyi valószínűsíthető, hogy a 11. század valamelyik évtizedétől keltezhetők e sírok. A vaskés sírba helyezése kétségtelenül pogány gondolatiságot tükröz, ám ez a szokás sem számít ismeretlennek egy templom falához igazodó sírkertben, mint arra pl. a Vas megyei Szombathely-Szent Márton-templománál előkerült temető is példát szolgáltat.[187] Az előkerült „*patkó*" értékelése bizonytalan, ilyen tárgytípus hiteles feltárásból mindeddig nem ismert a korszak sírjaiból.

25.4. IRODALOM

Nemeskéri 1943, 317; Fodor 1997, 46; MNM R. A. 7.H.I.

[187] Kiss 2005, 151.

III.26. IKRÉNY-MENDEL-DOMB

26.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Győr közelében, a Pósdomb nevű rész mellett fekvő, de közigazgatásilag már Ikrényhez tartozó Mendel (Mindő)-dombon Albeker Mária folytatott terepbejárást, melynek során római kori kerámiák mellett 2 db – sajnos azóta elkallódott – S-végű huzalkarika is előkerült.[188]

19. kép. Ikrény-Mendel-domb (1:10 000)

26.2. LELETLEÍRÁSOK

1–2. Két db S-végű huzalkarika, elvesztek.

26.3. ÉRTÉKELÉS

Sajnos a ma már nem fellelhető leletek kapcsán nem lehet eldönteni, hogy típusuk milyen volt, így a keltezésük sem pontosítható. Kérdés tovább az is, hogy milyen letkörnyezetből, objektumból származnak.

26.4. IRODALOM

FIGLER–TAKÁCS 2006, 33; XJM R. A. 10–88.

[188] FIGLER–TAKÁCS 2006, 33.

III.27. IKRÉNY-SILÓGÖDRÖK

27.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1983. szeptember 13-án Csonka Imréné jelentette a Xántus János Múzeumnak, hogy a település határában, az attól délkeletre található Silógödrök nevű részen emberi csontokat találtak. Átadott egy S-végű huzalkarikát is, melyet elmondása szerint az egyik koponya mellett talált. A lelőhely egy nagy kiterjedésű, felhagyott homokbánya területén helyezkedett el, a község egyik legmagasabb pontján, mely délkeleti irányban a Kisalföldi Állami Gazdaság tehenészete és műhelyei mellett volt, nem messze a Holt-Rába medrétől.

A bányagödör közepén található – 20. század elején épített – betonsilók keleti irányból számított második tagjának vonalában, attól kb. 40-50 méterre északi irányban feküdt a hajkarikát tartalmazó sír. A helyszínre kiérkező Tomka Péternek sikerült több Ny–K-i tájolású, több rétegben fekvő temetkezést is megfigyelnie.

1995-ben a terület tulajdonosa, Boros Miklós értesítette a Xántus János Múzeumot, hogy a bánya omladozó partoldalából újabb leletek kerültek elő. A bányászat és az építkezésekhez kapcsolódó tereprendezési munkálatok miatt azonban ekkorra már csupán mintegy 400 m^2-nyi terület maradt érintetlen a bánya északkeleti és délnyugati részében. A terület feltárására 1995. szeptember 8–12., majd 1999. augusztus 4. és szeptember 23. között került sor, mely 67 objektumot és 41 sírt eredményezett. Ez utóbbiak egy Árpád-kori soros és egy késő Árpád-kori vagy középkori templom körüli temetőhöz tartoztak. Leletanyaguk sorsa sajnos ismeretlen.[189]

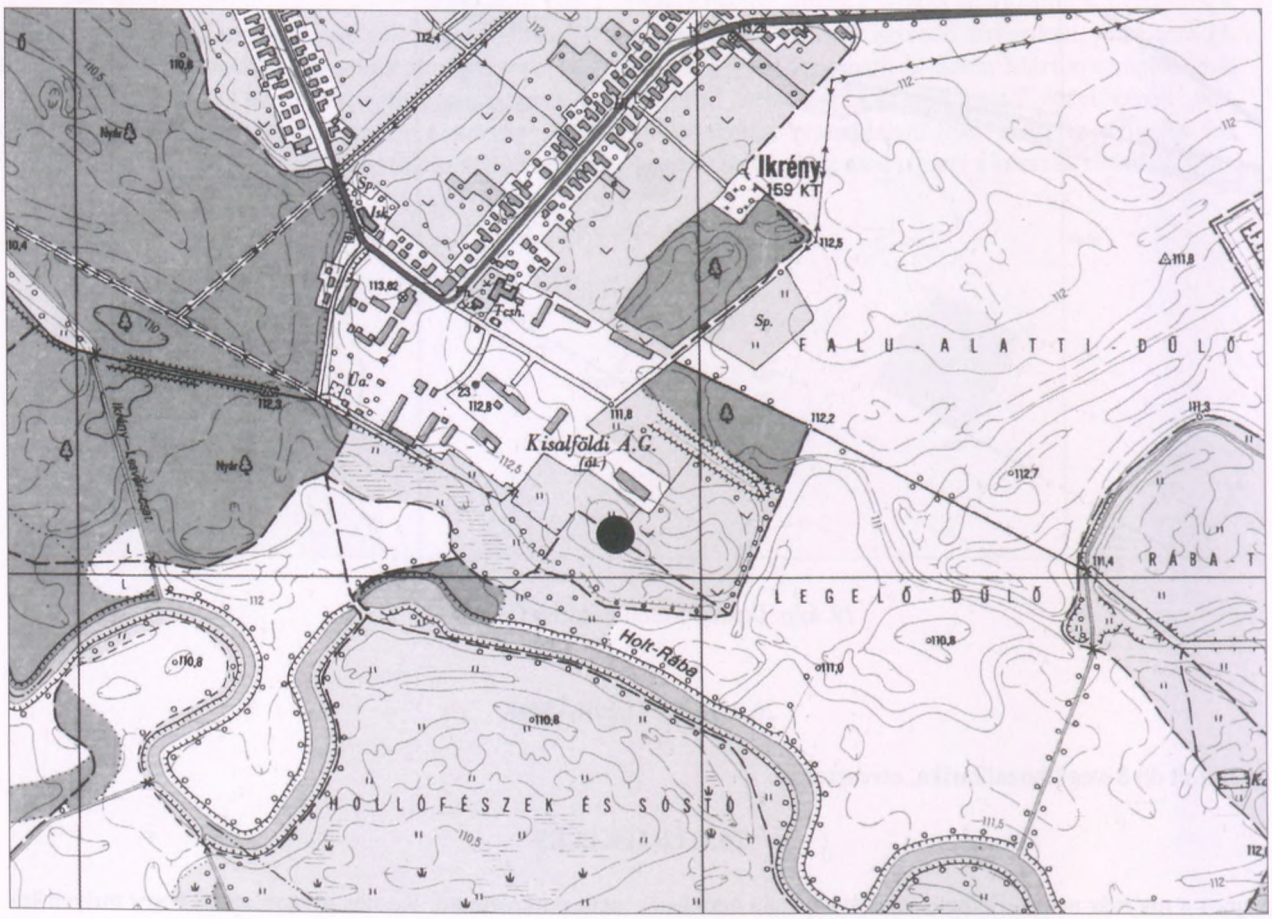

20. kép. Ikrény-Silógödrök (1:10 000)

[189] FIGLER 2002.

27.2. SÍRLEÍRÁSOK

1/A–B. sír (kettős sír) (1999. augusztus 27.) [21. tábla 1–2]

Nő és csecsemő. Csv. h.: 115 cm (a combcsont alsó végéig, a csecsemő nem mérhető), t.: DNy–ÉK, sm.: 117–121 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé hátrabillent, az állkapocs kimozdult és jobbra fordult. Bolygatott. A gerinccsigolyákat állatjárat bolygatta, míg a bal karcsontokat a 31. objektum, a lábszárcsontokat pedig a 25. objektum megásásakor bolygatták, illetve semmisítették meg. A női váz bal oldali bordái felett egy csecsemő bolygatott váza helyezkedett el. A sírgödör meglévő része alapján téglalap alakú, délnyugati végén lekerekített sarkú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

2–3. sír (1999. augusztus 27.)

Késő Árpád-koriak.

4. sír (1999. augusztus 27.) [21. tábla 3]

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: 44 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A 14. objektum megásásakor a váz nagy része megsemmisült, *in situ* csak a lábszár- és a combcsontok egy része maradt, továbbá állatjárat is bolygatta. A sírgödör téglalap alakú, megfigyelhető végén szabálytalanul lekerekítetten záródó aknasír.

Melléklete: nem volt.

5. sír (1999. augusztus 30.) [21. tábla 4]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: 74–92 cm. Bolygatott. A sírba az 55. számú objektum bele volt ásva, mely így azt teljesen feldúlta. A sírgödör téglalap alakú, délnyugati részénél kiszélesedő, lekerekített sarkú aknasír. A 13. számú objektum vágta a sírt.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a MNM Adattárában található dokumentáció szerint 73 cm mélyen a sírból egy ismeretlen típusú érme került elő.

6. sír (1999. augusztus 31.) [21. tábla 5]

Nő (?). Csv. h.: 151 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: 113 cm, sh.: 186 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, az állkapocs leesett. Megtartása jó. Állatjárat bolygatta a bordák egy részét, illetve a bal alkarcsontok végeit és a kézcsontok egy részét is. A sírgödör téglalap alakú, délnyugati végén lekerekített, a másikon valószínűleg ferdén záródó, lekerekített sarkú, körben padkával rendelkező aknasír. A padka magassága 5–8 cm, a gödör középső, mélyebb része 167×49 cm. A váz felett, a padka déli oldalán, a gödör lemélyedő részének szélén téglalap alakú koporsó nyomai voltak megfigyelhetők, h.: 168 cm, sz.: a lábcsontoknál 41 cm, a medencénél 47 cm, a felkarcsontok végeinél 45 cm. A 36. számú objektum a sírgödör délnyugati részét vágta, azonban magát a vázat nem érintette, de a koporsó végét megsemmisítette.

Melléklete:

1. A sír bontásakor, kb. 20 cm-rel a vázcsontok felett 1 db ívelt, bronz huzaldarabka került elő, elveszett.

7. sír (1999. szeptember 1.) [22. tábla 1]

Férfi. Csv. h.: 92 cm (a medence felső széléig), t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: 63 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. Bolygatott. A medencétől felfelé a csontokat a 13. objektum ásásakor megsemmisítették. A medence környékét pedig állatjárat bolygatta. A sírgödör északkeleti részén lekerekített végű, hosszúkás alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

8. sír (1999. szeptember 1.) [22. tábla 2]

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 123 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A sír nagy részét a 14. objektum megásásakor elpusztították. A sírból csupán néhány lábujjcsont került elő.

Melléklete: nem volt.

9. sír (1999. szeptember 1.) [22. tábla 3]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A sírt a 14. objektum ásásakor csaknem teljesen elpusztították. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. A sír betöltésének felső rétegében 1 db líra alakú (?) vascsat töredéke került elő, elveszett.

10. sír (1999. szeptember 1.) [22. tábla 4]

Gyermek, 4-6 éves. Csv. h.: 75 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A lábszárak csontjai a térdeknél enyhén felhúzott helyzetben voltak. Bolygatott. A bordák környékét állatjárat bolygatta. A sírgödörnek csak az északi széle volt megfigyelhető, ez szabálytalan formát mutat, a többit az állatjáratok teljesen elpusztították.

Melléklete: nem volt.

11. sír (1999. szeptember 7.) [22. tábla 5]

Felnőtt. Csv. h.: 117 cm (az alkarcsontok felső végéig), t.: DNy–ÉK, sm.: 126 cm, sh.: ?, ssz.: 54 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A sír délnyugati végét, a koponyát és a mellkas felső részének csontjait a 13. objektum ásásakor elpusztították. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Felette helyezkedett el a 17. számú sír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből avar kori kerámiadarabok kerültek elő.

12. sír (1999. szeptember 5.) [22. tábla 6]

Gyermek, 4-5 éves. Csv. h.: 87 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: 82–86 cm, sh.: 118 cm, ssz.: 67 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A sírgödör alját állatjárat bolygatta, délnyugati szélét pedig a lelőhelyen korábban végzett homokbányászat során érte bolygatás. A sírgödör téglalap alakú, délnyugati végén ívelten záródó, lekerekített sarkú aknasír.

Melléklete: nem volt.

13. sír (1999. szeptember 5.) [22. tábla 7]

Gyermek, 6-7 éves. Csv. h.: 104 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: 80–83 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 40–51 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, az állkapocs leesett. A jobb alkar- és kézcsontok részben az alsó csigolyákon és a medencén feküdtek, csaknem a felkarcsontra merőleges helyzetben, míg a bal kéz csontjai szintén a medencén voltak. A sírgödör téglalap alakú, északkeleti vége irányába kiszélesedő, itt ferdén záruló, lekerekített sarkú aknasír.

Melléklete: nem volt.

14. sír (1999. szeptember 6.) [23. tábla 1]

Nő. Csv. h.: 145 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: 139 cm, sh.: kb. 165 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok végei és a kézcsontok a medence alatt feküdtek, az állkapocs leesett. Bolygatott. A sírgödör északkeleti végét a 25. és a 43. objektum ásásakor bolygatták, mely azonban a váz csontjait nem érintette. A jobb alkar és lábszár csontjait állatjárat mozdította ki a helyükről. Kimozdult eredeti helyéről a bordák egy része, továbbá a kézcsontok is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből téglatöredék került elő.

15. sír (1999. szeptember 6.)

Késő Árpád-kori.

16. sír (1999. szeptember 6.) [23. tábla 2]

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A 13. objektum megásásakor a váz nagy része elpusztult, *in situ* csak a lábszárak csontjai maradtak meg. Sajnos azonban az 1999. szeptember 6-i éjszaka folyamán ismeretlen személyek a váz sípcsontjait eltörték, s kimozdították eredeti helyükről. A sírgödör téglalap alakú, északkeleti végén ferdén záródó, lekerekített sarkú aknasír. A sírt a 32. számú avar kori objektumba ásták bele.

Melléklete: nem volt.

17–19. sír (1999. szeptember 22.)

Késő Árpád-koriak.

20. sír (1999. szeptember 22.) [23. tábla 3]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A 13. és a 36. objektumok ásásakor csaknem teljesen feldúlták, *in situ* csak a koponya és néhány csigolya maradt.

Melléklete: nem volt.

21–22. sír (1999. szeptember 22.)

Késő Árpád-koriak.

23. sír (1999. szeptember 17.) [23. tábla 4]

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 114 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A 13. objektum vágta a sírgödröt, a váz koponyáját és mellkasi részét pedig a 24. sír megásásakor érte bolygatás. A sírgödör feltehetőleg téglalap alakú aknasír volt. Részben felette helyezkedett el a 24. számú sír.

Mellékletei:

1. A jobb kéz csontjai között került elő II. Géza (1141–1162) ezüstdenára, elveszett.
2. Mellette feküdt egy másik érme több, rossz állapotú darabja is, ezek a darabok azonban a felszedéskor megsemmisültek.

24–35. sír (1999. szeptember 22.)

Késő Árpád-koriak.

36. sír (1999. szeptember 22.) [23. tábla 5]

Felnőtt. Csv. h.: 145 cm (a felkarcsontok végéig), t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: kb. 203 cm, ssz.: 77 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A koponya a homokbányászás során kimozdult és elpusztult, de hiányzott a bordák, valamint a lábcsontok egy része is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Felette helyezkedett el a 25. és 38. számú sír, keleti széle pedig érintkezett az 57. számú objektummal.

Melléklete: nem volt.

37–38. sír (1999. szeptember 17.)

Késő Árpád-koriak.

39. sír (1999. szeptember 17.) [23. tábla 6]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A sír csaknem teljesen megsemmisült a 14. számú objektum kiásásakor. A sírgödör meglévő része téglalap alakú, lekerekített sarkú aknasírra utal.

Melléklete: nem volt.

40. sír (1999. szeptember 22.) [23. tábla 7]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A sír csaknem teljesen megsemmisült

a 14. számú objektum kiásásakor. A sírgödör meglévő része téglalap alakú, lekerekített sarkú aknasírra utal.

Melléklete: nem volt.

Szórvány

1. Egy db S-végű huzalkarika, elveszett.

27.3. ÉRTÉKELÉS

Ikrény határában valószínűleg egy csaknem 100 éve folyamatosan pusztuló lelőhely megmaradt töredékét sikerült feltárni 1999-ben. Az első sírok a helybeliek elmondása szerint már a 20. század elején, a betonsilók helyének kiásásakor előkerültek. Feltételezhető, hogy sírok ezután is folyamatosan kerülhettek elő. A győri múzeumot azonban csak 1983-ban értesítették arról, hogy újabb sírokat találtak a területen, melyek egyikéből egy hajkarikát sikerült megmenteni. A helybeliek beszámolói szerint az 1980-as, 90-es évek fordulója körül a betonsilók környékén újabb koponyákat találtak homokbányászás során, kb. 2 méter mélységben. A terület tulajdonosa pedig elmondta, hogy a későbbiekben a ma még álló silók oldalában is találtak temetkezéseket. Közülük az egyik vázon zöld patina is megfigyelhető volt.

A többször erősen bolygatott temetőben véleményem szerint 18 Árpád-kori sír[190] vagy annak részlete került elő [21. kép], melyek egy korszakba sorolását tájolásuk, elhelyezkedésük és mélységük, illetve a megfigyelt szuperpozíciók valószínűsítik. Ebben a munkában csak a nagyobb biztonsággal e korszakba sorolható temetkezések szerepelnek, a bizonytalanul elválaszthatók nem. Ugyanis a 13. objektumtól délnyugatra eső részen a temetkezések oly mértékben keveredtek, hogy egyértelműen alig köthetők a „*soros*" vagy a „*templom körüli*" periódushoz.[191]

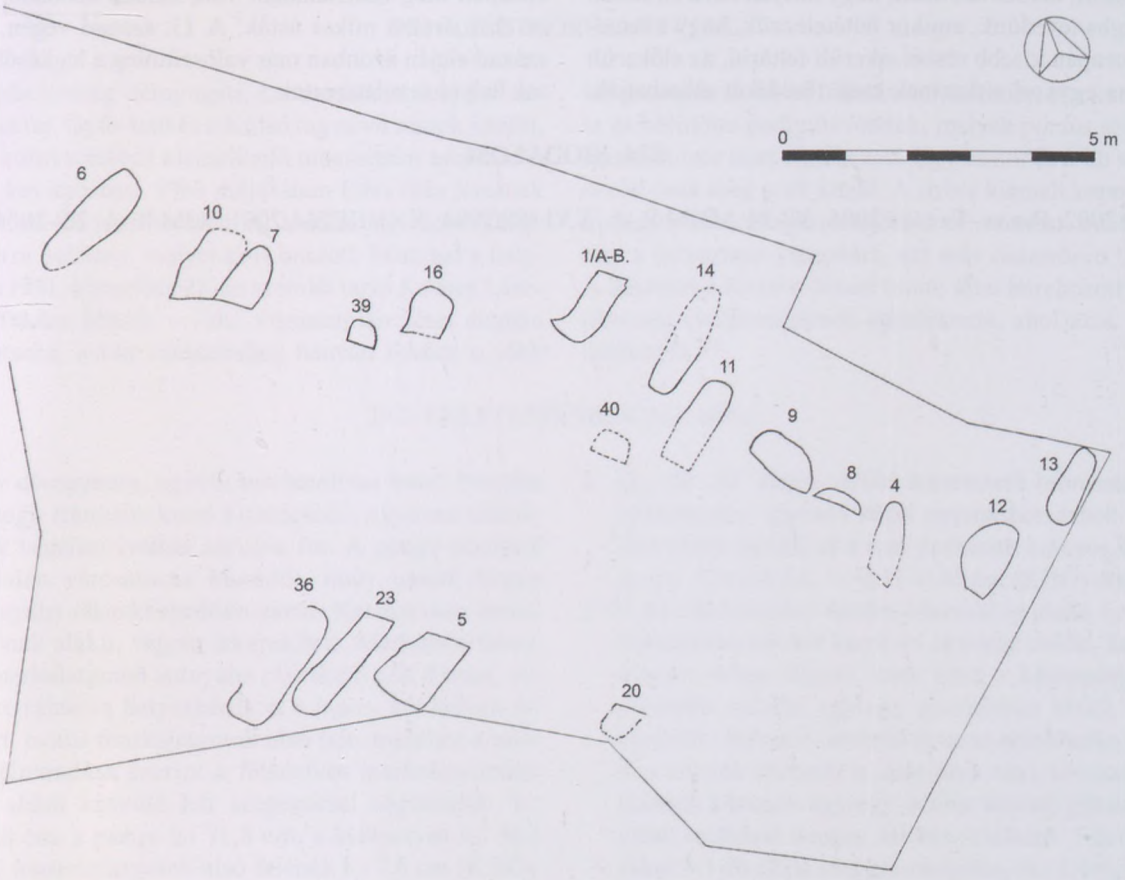

21. kép. Ikrény-Silógödrök

[190] Figler András beszámolójában 21 Árpád-kori sírt említ, sajnos azonban nem adta meg ezek pontos adatait, s a dokumentáció alapján nem minden esetben lehet egyértelműen megállapítani azok besorolását (Figler 2002, 210).

[191] Figler 2002, 210.

*Antropológiai vizsgálat*ok hiányában szinte semmit sem tudunk a temetőben feltárt vázak nemi és életkori adatairól. Mindössze 3 női, 3 gyermek és 1 férfi váz meghatározása ismert, 6 személy esetében pedig csupán annyi bizonyos, hogy már felnőtt korba léptek. A többi sírról – gyakran bolygatott voltunk miatt – még ennyi információ sem áll rendelkezésre.

A temetőben négy olyan sírsor figyelhető meg, melyeket legalább 3-3 sír alkot: a 6–7., 10., 39. és 40. sírok, a 4., 8–9., 11. és 16. sírok, az 1/A–B, a 13. és a 14. számú sírok, valamint a 5., 20., 23. és a 36. számú sírok alkotnak egy-egy ÉNy–DK-i irányú sort.

A temető egykori kiterjedését illetően sincsenek pontos adataink. Mivel az S-végű karikát tartalmazó sír mintegy 50 méterre feküdt a silógödröktől, melyek ásásakor ugyancsak kerültek elő csontvázak, ezért valószínűnek tűnik, hogy a temetkezések ezen a területen folytatólagosak lehettek. Az 1999-ben feltárt sírok alapján pedig a temető területe déli irányban is tovább folytatódhatott, kérdés azonban, hogy milyen korú sírokkal. Így aligha tévedünk, amikor feltételezzük, hogy a temetőnek csupán kisebb részét sikerült feltárni, az előkerült sírok az egykori sírkertnek csak töredékét alkothatják. A temetőtérkép alapján valószínűsíthető, hogy nemcsak a területen feltárt 13. objektum 13. század végi – 14. századi megásása,[192] de a késő Árpád-kori/középkori sírok, illetve a modern kori homokbányászat is a sírok pusztulását eredményezte.

Sajnos a temető leletanyaga is rendkívül szegényes. A 23. sírból származó 2 db *érme* valószínűleg obulusként került a sírba. A temető keltezéséhez csaknem az egyetlen támpontot ez adja. Az előkerült *S-végű karika* pontos típusa nem ismert, ennek hiányában nem szűkíthető le az ékszer kronológiai helyzete. A szegényes leletanyagú temetőben azonban – ha csupán kisebb számban is, de valószínűleg – számolhatunk további leletek megsemmisülésével, a sírokat ért bolygatások során pedig bizonyára kallódhattak el kisebb tárgyak. Egy ilyen lelet egykori meglétére utalhat a terület tulajdonosa által említett zöldes színű patina az egyik vázon.

A temető az előkerült érme alapján tehát a 12. század közepén még használatban volt, kérdés azonban, hogy az első sírokat mikor ásták. A 13. század végén, a 14. század elején azonban már valószínűleg a legkésőbbi sírok helyei sem látszottak.

27.4. IRODALOM

Figler 2002; Figler–Takács 2006, 33–34; MNM R. A. XXI.188/1984; XXVIII/264/2001; XJM R. A. 20–2004.

[192] Figler 2002, 211.

III.28. ILLMIC – *Kovács László*
(Illmitz, A.)

28.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1978-ban előkerült, 1991-ben még publikálatlan szórvány pénzlelet. Magántulajdonban.

28.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Béla *dux* (1048?–1060) vagy *rex* (1060–1063) CNH I. 15. = H11 vagy CNH I. 16. = H12 típusú denára.

28.3. IRODALOM

HAHN 1991, 58: B) 4.1.

III.29. KAJÁRPÉC-GYŰRI KAVICSBÁNYA

29.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Kajárpéc község délnyugati, Lovászpatona felé eső részén, az ún. Gyűr-tető és a Külső tag nevű részek között, egy a környezetéből kiemelkedő magaslaton található a Gyűri kavicsbánya. 1963 májusában Edvi Illés házának építéséhez kavicsot termelt ki, amikor egy honfoglalás kori sírra bukkant, melyet ki is bontott. Mint azt a helyszínen 1991. november 28-án szemlét tartó Kovács László és Takács Miklós – Edvi visszaemlékezései alapján – megtudta, a váz valószínűleg hanyatt feküdt, a jobb láb csontjainak külső oldalán helyezkedett el a kard, rajta és körülötte pedig övveretek, melyek pontos számára azonban már nem emlékezett. Egy csatot és 2 db veretet őrzött csak meg ezek közül. A sírból kiemelt koponyát a kitermelt kavicshalom tetejére tette, azonban mire másnap a helyszínre visszatért, azt már összetörve találta. A leleteket a Kovács József tanító által létrehozott Helytörténeti Gyűjteménynek ajándékozta, ahol azok ma is találhatók.[193]

29.2. LELETLEÍRÁSOK [24. tábla]

1. Egy db egyenes, egyélű kovácsoltvas kard. Pengéje a hegy irányába kissé kiszélesedő, egyenes oldalának végéhez ívelten zárulva fut. A penge mindkét oldalán vércsatorna húzódik, mely annak hegye irányába elkeskenyedően zárul. Keresztvasa lapos, csónak alakú, végein lekerekített. Markolata lapos, a markolatgomb irányába elkeskenyedő. Ennek végére ráhúzva helyezkedik el a lapos, két helyen átfúrt, ovális markolatgomb alsó fele, melyhez a találó elmondása szerint a félköríves markolatgombot az abból kinyúló két szegecscsel rögzítették, h.: 82,8 cm, a penge h.: 71,8 cm, a keresztvas h.: 10,7 cm, a markolatgomb alsó felének h.: 7,8 cm (KHGy ltsz. 23.).
2. Egy db „D" alakú, ovális átmetszetű bronzcsat. Elkeskenyedő, egyenes végei egymáshoz érnek. Ezek felett helyezkedik el a csat peckének hiányos darabja, m.: 3,3×2,4 cm, v.: 0,35–0,45 cm (KHGy ltsz. n.).

3–4. Két db bronzból öntött, háromszög alakú övveret. Sarkaikban két-két kerek és egy-egy ovális, kerettel övezett minta látható, ezek közé a háromszög két, rövidebb oldalán egy-egy gömböcske alakú minta ékelődik. Hasonló, kerettel övezett gömböcske látható a veretek közepén is, míg azok alsó, hosszanti oldalának közepén egy-egy ovális, két-két gömböcske alakú mintával övezett áttörés található. Felerősítésüket 3-3 db aklás szegecs szolgálta, m.: 2,4×1,95 cm (KHGy ltsz. 24.).

[193] KOVÁCS 1993.

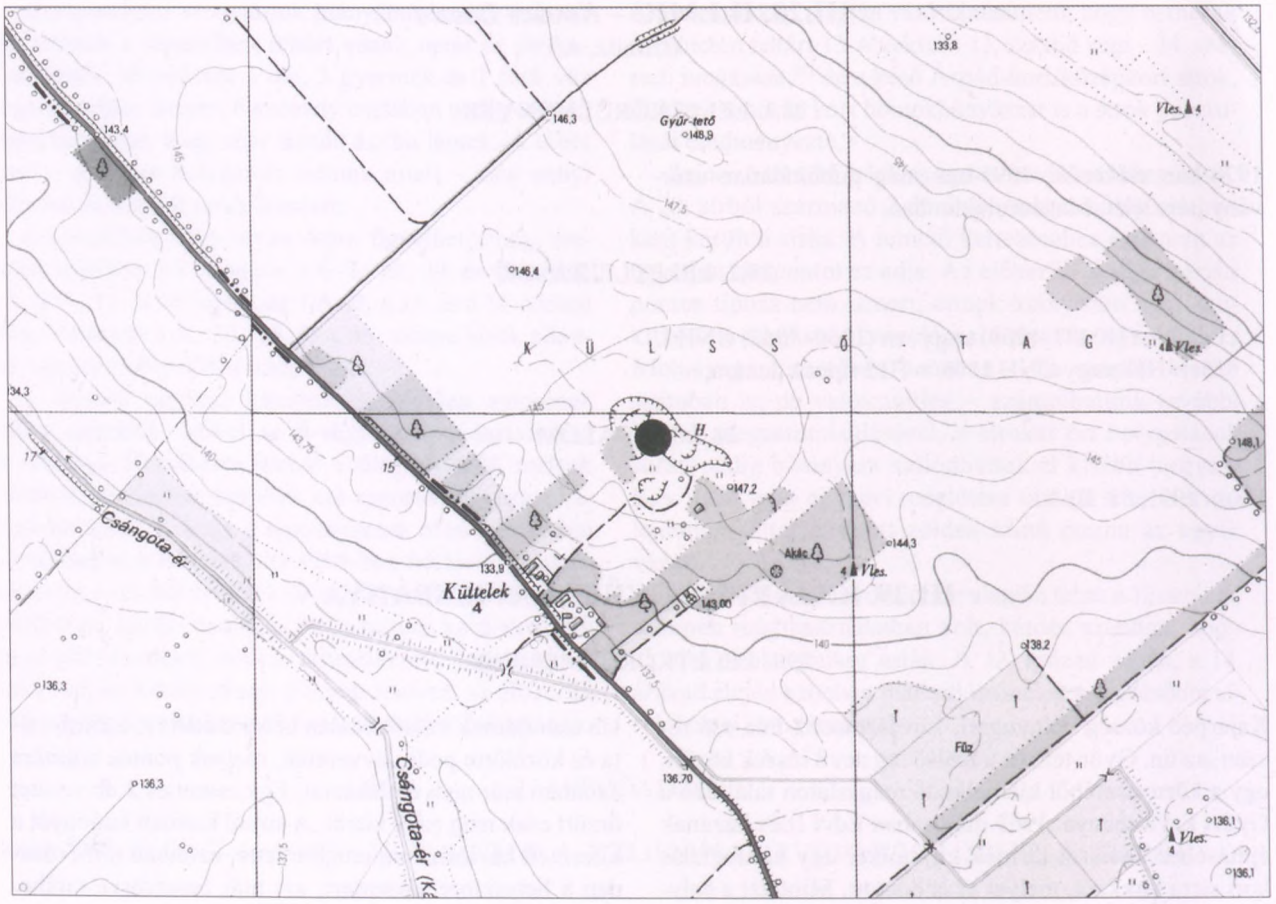

22. kép. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya (1:10 000)

29.3. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült fegyveres férfisír leletei közül a mindmáig unikális egyélű kard különösen figyelemre méltó, hiszen ezen kívül mindössze egyetlen hasonló, északi formavilágú fegyver ismert a korszak leletanyagából.[194] Övvereteinek párhuzamai többségében a Felső-Tisza-vidéken és a Duna–Tisza közén találhatók, egyetlen kivétellel lovas, fegyveres sírokból ismertek.[195] Kérdés azonban, hogy a sírban – a minden valószínűség szerint elkallódott övveretek egy része mellett – milyen további tárgyak lehettek. Nem tisztázott az sem, hogy magányos temetkezés volt-e. A férfi – a sírból előkerült leletek alapján – valószínűleg a 10. század első harmadában hunyt el.[196]

29.4. IRODALOM

Kovács 1993; XJM R. A. 11–92.

194 Fodor 2001, 21; Kovács 2001, 13.
195 Révész 2008, 163–164.
196 Kovács 1993, 166.

III.30. KORONCÓ-BÁBOTA I.

30.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Koroncótól északra, a Marcal jobb partján található a Bábota elnevezésű, mintegy 10-12 hektár kiterjedésű, a környezetéből átlag 4-5 méter magasságban kiemelkedő domb.

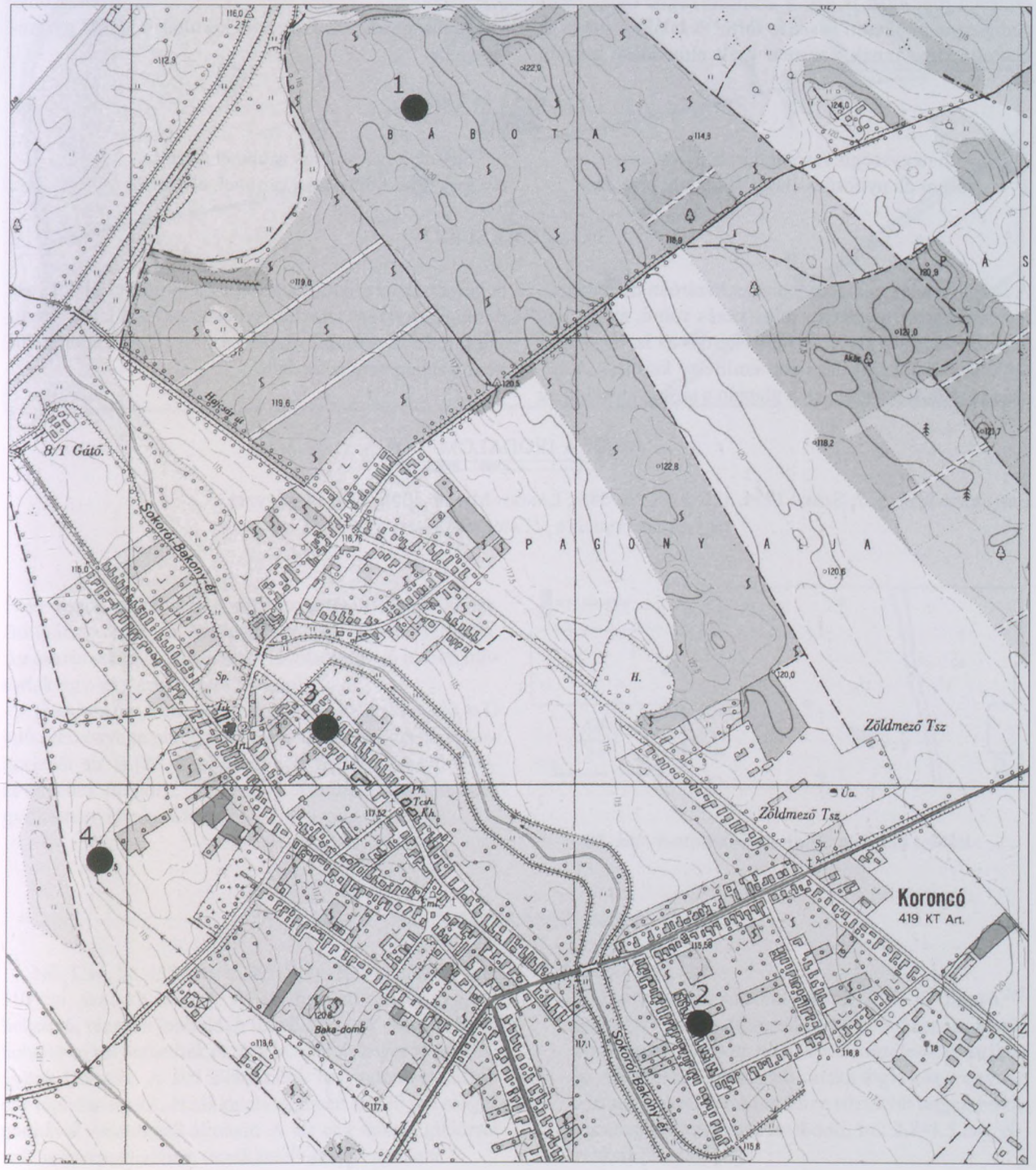

23. kép. 1. Koroncó-Bábota II., 2. Koroncó-Dózsa György u. 23., 3. Koroncó-Pusztatemető, 4. Koroncó-Rácz-domb (1:10 000)

III.30. KORONCÓ-BÁBOTA I.

Ez a terület a községet övező lelőhelyek közül az egyik legfontosabb, ahonnan több korszak emlékei is napvilágra kerültek már. Valószínűleg 1867 tavaszán, a dombon lévő templom északi részén fekvő szedreskert szélén, szántás közben került elő egy honfoglalás kori sír. A koponyát az eke hozta a felszínre, közben természetesen roncsolva is azt; a szántást végző fiatalember pedig ezután teljesen össze is törte. A találó a sírt ki is bontotta, így annak helyzete csak elmondása alapján volt rekonstruálható. Eszerint a váz Ny–K-i tájolású volt, hanyatt fekvő, mellette vaskengyel, zabla, néhány négyszögű vascsat maradvány és 3 db[197] nyílcsúcs alakú vasdarab volt. A helyszínre Ebenhöch Ferenc koroncói plébános szállt ki, kutatása során azonban újabb sírt vagy leleteket nem talált, s külön kiemelte, hogy lócsontokra sem bukkant. A leletek sorsa bizonytalan, a leltárkönyvek tanúsága szerint azok nem kerültek a MNM gyűjteményébe.[198]

30.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db négyszögű vascsat darabkái, elveszett.
2–4. Három db nyílcsúcs alakú vasdarab, elvesztek.
5. Egy db kovácsoltvas zabla, elveszett.
6. Egy db kovácsoltvas kengyel, elveszett.

30.3. ÉRTÉKELÉS

A férfisír esetében sajnos kétséget kizáróan nem megállapítható, hogy magányos temetkezés volt-e, avagy egy temető részét alkotta-e. Továbbá kérdés az is, hogy leletei közül mindegyik legalább említésre került-e. A beszámolóban felsorolt leletek alapján a sírba valószínűleg behelyezték az elhunyt tegezét is, a nyílcsúcs alakú vasdarabok egyaránt lehettek nyílcsúcsok és a tegez merevítői is. Jelen adataink alapján a sír a 10. századon belül pontosabban nem keltezhető.

30.4. IRODALOM

Ebenhöch 1874, 357; Szőke 1954, 125; FÉK Nr. 588.; Langó–Mende 2006, 234, 14. jegyzet.

[197] Ebenhöch Ferenc 2-4 db „*szakállas s csírral*" ellátott nyílcsúcsot említ (Ebenhöch 1874, 357).
[198] Ebenhöch 1874, 357.

III.31. KORONCÓ-BÁBOTA II.

31.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

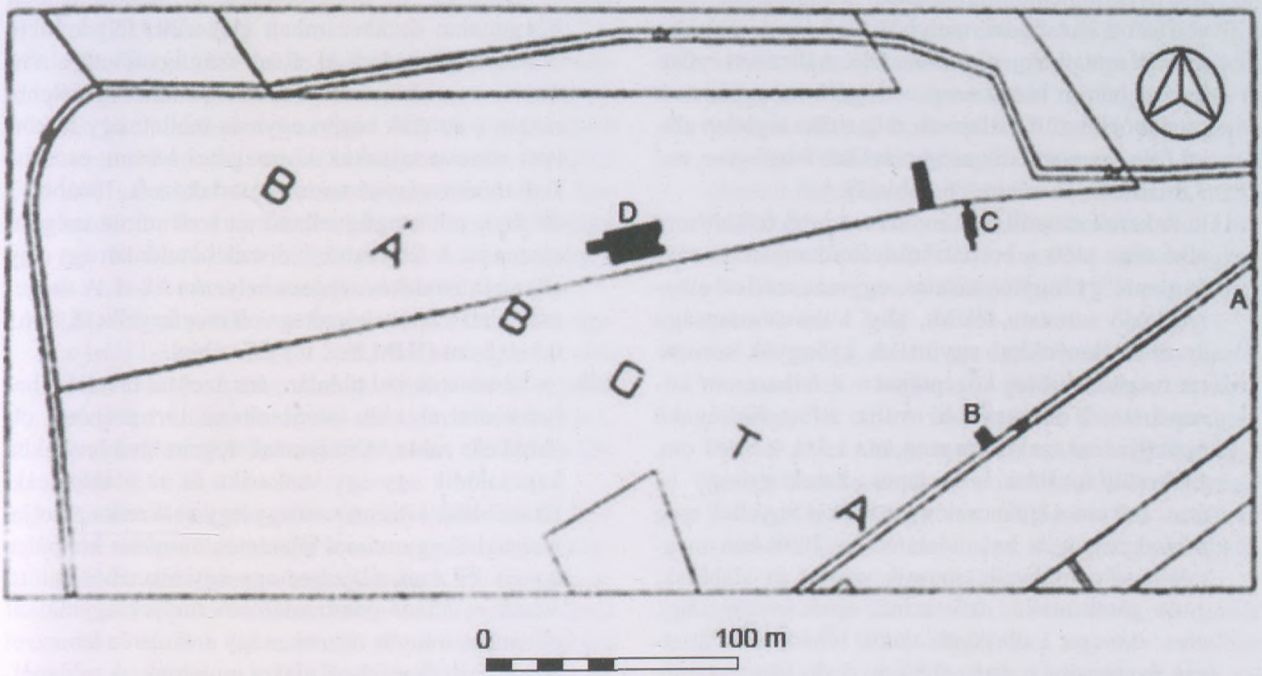

24. kép. Koroncó-Bábota II., a feltárás helyszínei

1939 őszén a bábotai domb területén Gallus Sándor, Bottyán Árpád és Mithay Sándor végzett feltárást. Az ásatás során öt, egymástól távolabb fekvő részen nyitottak egy-egy szelvényt [24. kép].

Ezekben ős-, római és újkori leletek kerültek elő, a D jelű szelvényben pedig feltárásra került egy honfoglalás-kori női sír is [25. kép], melynek közlése László Gyula nevéhez fűződik. A leletek a Xántus János Múzeum gyűjteményébe kerültek.[199]

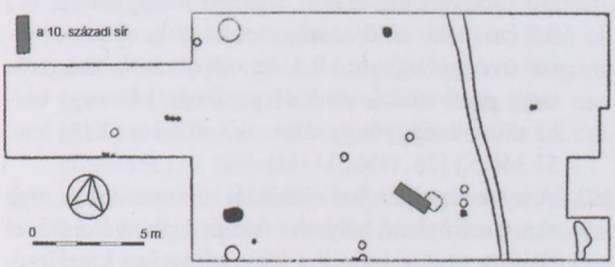

25. kép. Koroncó-Bábota II., a D jelű terület

31.2. SÍRLEÍRÁS [25. tábla]

Nő. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny-ÉNy–K-DK, sh.: ?, sm.: 110 cm, ssz.: kb. 53 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, részben jobboldalt fekvő. A lábak csontjai kissé behajlítva helyezkedtek el. A váz mellett koporsó nyomai voltak láthatók. A sírt állatjáratok bolygatták. A sírgödör téglalap alakú, északkeleti végében kb. 30 cm magas padkával rendelkező aknasír. A sír egy őskori gödörrel volt szuperpozícióban, északkeleti sarka vágta azt.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalán feküdt 1 db B típusú,[200] gömbsorcsüngős fülbevaló bronzból készült, kerek átmetszetű, nyújtott, alján kissé kiszélesedő karikája. Alsó részén két kisebb karika fogta közre egykor a csüngőtagot, felső részéhez rövidebb taggal bikónikus gömböcske kapcsolódott, m.: 2,8×1,5 cm, elveszett [26. tábla 1].

[199] Mithay–Bottyán 1940.
[200] Révész 1988, 144–149.

2. A jobb kulcscsont és az állkapocs között feküdt 1 db kerek, füles ezüstdísz. Kerek középrésze kidomborodó, felületén négyágú, az ágak végén kétfelé nyíló poncolt minta látható. A domborodó részt sraffozott sáv övezi, melyből sűrű, ferde vonalas minták mutatnak a dísz széle felé. A díszített ezüstlemezt három bronz-szegecs rögzíti az ugyancsak bronzból készült hátlaphoz, míg a dísz téglalap alakú füle egy negyedik szegeccsel lett felerősítve, m.: 3,8×3,7 cm, elveszett [26. tábla 2].

3–111. A kerek ezüstdísztől indulva, a jobb felkarcsont alsó vége előtt a bordák irányába kanyarodó sávban apró gyöngyök hármas, egymás mellett elhelyezkedő sorozata feküdt, alig 1 mm vastagságú aranyfoszlányokkal együtt. A gyöngyök sorozatát megközelítőleg középtájon – a felkarcsont közepénél – 2 db nagyobb, ovális, átfúrt féldrágakő gyöngyszem szakította meg, m.: 1,7×1,4; 1,4×1 cm. Előkerült továbbá 1 db lapos, kerek gyöngy is, átm.: 0,9 cm. Ugyancsak gyöngyöket figyeltek meg a nyakcsigolyák bal oldalánál is. 2009-ben megtalálható példányaik típusaik szerint az alábbiak: 1 db gömb alakú, ezüstszínű, opak üveggyöngy, átm.: 0,6 cm; 1 db gömb alakú, fehér színű, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,5 cm; 3 db fekete színű, lapított gömb alakú, opak üveggyöngy, átm.: 0,4 cm; 10 db barna színű, lapított gömb alakú, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,3–0,4 cm; 2 db sárga színű, csonka gúla alakú, áttetsző üveggyöngy, m.: 0,5 cm; 1 db zöld színű, csonka gúla alakú, áttetsző üveggyöngy, m.: 0,4 cm; 88 db apró, hengeres vagy gömb alakú, zöld, sárga, fehér, kék vagy barna színű üveggyöngy, átm.: 0,3–0,4 cm (XJM ltsz. 53.340.5.) [26. tábla 3–111].

112. A nyakcsigolyák bal oldalánál – pontosabban meg nem határozható helyen – feküdt 1 db nyéltüskével ellátott, csúcsa irányába legyezőszerűen kiszélesedő, kovácsoltvas nyílcsúcs. Erősen hiányos volta miatt típusa nem állapítható meg, h.: 4,1 cm, elveszett [26. tábla 112].

113–116. A jobb felkarcsont közepének és alsó végének belső oldalán, a gerinccsigolyák jobb oldalánál, valamint a jobb oldali medencelapát felső széle mellett fülükkel felfelé feküdt 4 db bronzból öntött, kerek, illetve lencse alakú fejjel rendelkező, tömör fülesgomb. Egy db díszítetlen, 1 db fején körben rovátkolt, 2 db-nak pedig a felülete és az oldala is körben rovátkolt, m.: 1,45×0,82; 1,16×0,86; 1,17×0,8 cm; illetve 0,96×0,81 cm (XJM ltsz. 53.340.2.) [26. tábla 113–116].

117. Az ágyékcsigolyák bal oldalánál, a felkarcsont vége felé mutató irányban helyezkedett el 1 db kovácsoltvas kés, h.: 10 cm (XJM ltsz. 53.340.4., elveszett).

118. A bal alkarcsontok közepénél feküdt 1 db kiszélesedően lekerekített végű, ezüstözött bronz pántkarperec, m.: 6,8×5,7 cm, elveszett [26. tábla 117].

119. A lábközép- és ujjperccsontokon veretes lábbeli bizonytalan darabszámban előkerült, félgömbfejű díszei helyezkedtek el. Ezek megfigyelhető elrendezése az alábbi volt: a lábszárcsonthoz közelebbi részen a veretek sűrűn egymás mellett egy félköríves vonalat rajzoltak ki, melyhez három, csúcsba futó módon záródó sorozat csatlakozott. Továbbá 3 db dísz volt megfigyelhető az ívelt minta mögötti részen is. A félgömbfejű díszek hátoldalán egy-egy ellentett lemezkés szegecs helyezkedik el. A szegecsek alatt vékony bőrréteg volt megfigyelhető, átm.: 0,7–0,8 cm (XJM ltsz. n.) [27. tábla].

120. A lábcsontok bal oldalán, ám azoktól távolabb helyezkedett el 1 db kovácsoltvas, tört szájvasú oldalpálcás zabla. A szájvasak végein lévő lyukakba kapcsolódik egy-egy vaskarika és az oldalpálcák. Ez utóbbiak középrészét egy-egy vaskarika alkotja, melyekből egymással ellentétes irányban két pálca ágazik ki, ezek végeiben egy-egy bronzból öntött, állatfejet utánzó gomb található, melyek egymással ellentétes irányba néznek, s így a vörösréz lemezzel bevont pálcák enyhe S alakot mutatnak. A zablapálcák h.: 13,2 cm, az ép szájvas h.: 9,4 cm, míg a karikák átm.: 3,7, illetve 3,6 cm, elveszett [28. tábla 1].

121–122. A lábszárcsontok bal oldalánál a sírgödörben, illetve a padkán feküdt 2 db körte alakú, kovácsoltvas kengyel. Száraik laposak, téglalap alakú, ovális áttöréssel rendelkező fülük felső és alsó oldalán két-két bütyökszerű kialakítás látható. Ívelt talpalójuk bordákkal erősített. A szárak mindkét oldalát bemélyedő geometrikus minta díszíti. Egyik oldalon három, egymással párhuzamos vonalakból kialakított farkasfog alakú, a vonalkötegek érintkezési pontjainál a szárakra merőleges egyetlen vonallal tagolt minta látható. A másik oldal díszítése csaknem azonos, ám itt a farkasfog alakú mintát csak egyetlen vonal alkotja, m.: 14×11,8 cm, illetve 14×12,2 cm, elvesztek [28. tábla 2–3].

123. A váztól keletre fekvő, távolabbi kengyel fülénél feküdt 1 db téglalap alakú, oldalán kissé ívelt, kovácsoltvas hevedercsat, m.: 4,7×4 cm (XJM ltsz. 53.340.4., elveszett) [28. tábla 5].

124. Valószínűleg a hevedercsattal összerozsdásodva került elő 1 db ugyancsak téglalap alakú, kovácsoltvas csat, m.: 3,4×3,6 cm (XJM ltsz. 53.340.4., elveszett) [28. tábla 4].

125–127. A hevedercsat és a vázhoz közelebb fekvő kengyel között, enyhén ívelt vonalban feküdt 3 db, csúcsukkal lefelé mutató helyzetű, pajzs alakú aranyozott ezüstveret. Felületük közepén a mélyebb részből kiemelkedő gömböcske látható, melyet a

veretek felső részénél két-két önmagába visszakanyarodó minta övez. A veret felső oldalán további egy-egy gömböcske található. Hátoldalukon két-két aklás szegecs figyelhető meg, m.: 2×1,6 cm, elvesztek [29. tábla 1–3].

128–130. Három db enyhén téglalap alapterületű, csonka gúla alakú, középen áttört bronz lyukvédő veret, hátoldalukon 4-4 szeggel. Két db a pajzs alakú veretek sorát két oldalról határolta, a hátoldalukon lévő szegekkel lefelé mutató irányban, míg a harmadik darab a váztól távolabb eső kengyeltől mintegy 10 cm-re délre feküdt, m.: 2,1×1,9 cm, a szegek h.: 1,2–1,4 cm, elvesztek [29. tábla 4–6].

131–132. A lyukvédők és a kengyelek közti részen, egymástól 1,3 cm-re feküdt 2 db, oldalain egyenes, alsó felén csúcsba futóan záródó, felső oldalán egymás irányába mutatóan ferde ezüstlemez, famaradványokkal, m.: 3,7×3,4 cm (XJM ltsz. 53.340.1.) [29. tábla 7].

133. Az ezüstlemezek csúcs- és sarokpontjaiban lévő lyukakban félgömbfejű bronz-szegek voltak láthatók. További bronz-szegek kerültek elő az ezüstlemezek, a lyukvédők és a zabla mellől, a leltárkönyv adatai szerint összesen 37 db. A szegek fejének átm.: 0,64 cm, m.: 1,2 cm (XJM ltsz. 53.340.1., elvesztek) [29. tábla 7].

134–137. Négy db kissé ovális, füles, ezüstből öntött rozettás lószerszámveret. Felületük közepén négy részre osztott félgömbszerű kiemelkedés található, melyet sima keret ölel körül. Ebből a keretből négy sugarasan elhelyezkedő, végein háromágúvá nyíló növényi minta mutat a veretek szélei felé, középső részükkel fedve a veretet övező keret egy részét. A minta háttere aranyozott. Egy db veret füle áttört. Hátoldalukon 4 db aklás szegecs található. Három db a padkán a kengyelek között, illetve a váztól távolabbi kengyeltől délre, míg a negyedik másodlagos helyzetben a jobb alkarcsont külső oldalánál feküdt. A kengyeleknél fekvő veretek közül az egyik előlappal lefelé fordulva feküdt, m.: 4,4×4,2 cm (XJM ltsz. 53.340.6., elvesztek) [30. tábla 1–4].

138–139. A kengyelek keleti oldalán, a sírgödör alján és a padkán helyezkedett el – előoldalukkal lefelé – egy-egy levél alakú ezüstdísz. Felületük közepén csepp alakú, a mélyebb háttérből kiemelkedő minta látható, melynek csúcspontjából indulóan bordaszerű keret övezi csaknem a teljes vereteket. Felső oldalukon 2-2 furatban 2-2 félgömbfejű szegecs található, m.: 6,2×4,3 cm, elvesztek [30. tábla 5–6].

140–141. A váztól távolabbi kengyel talpalója mellett, előlapjával lefelé, illetve attól mintegy 22 cm-re helyezkedett el 2 db ezüstből öntött, pajzs alakú szíjvég. Felületük közepén gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedés található, melyből négy, sugarasan elágazó levélminta indul a veret sarkai felé. A háttér aranyozott. Hátoldalukon 4-4 aklás szegecs található, m.: 4,1×2,7 cm, elvesztek [30. tábla 7–8].

142–143. A padka szélén, az egyik levél alakú dísztől 8 cm-re déli irányban, továbbá a lószerszámoktól mintegy 35 cm-re feküdt 2 db öntött bronzcsat. Testük pajzs alakú, mely az ovális karikával egybeöntött. A karika és a csattest érintkezési helyénél háromszög alakú áttörés található a vas csattüske számára. Hátoldalukon négy aklás szegecs látható, m.: 7×3,6 cm, elvesztek [29. tábla 8–9].

144–148. A bal lábszárcsontok külső felénél, a sírgödör padka felőli falán, függőleges, egyenes vonalban helyezkedett el 4 db ötszögletű bronzveret; azok sorozatát pedig 1 db pajzs alakú szíjvég zárta. A veretek felülete sima, felső oldaluk közepén egy-egy gömböcske alakú minta található, szélüket keret övezi. Hátoldalukon 3 db aklás szegecs található. A szíjvég felülete ugyancsak díszítetlen, felső oldalának közepén itt is megtalálható a kisebb gömböcske alakú dísz. Felerősítésüket 4 db aklás szegecs szolgálta, m.: 1,5×1,5 cm, illetve 4,9×2,2 cm, elvesztek [29. tábla 10–14].

149. A zablától déli irányban helyezkedett el 1 db S alakú, két végén áttört bronz lyukvédő veret, hátoldalán 2 szeggel, h.: 3,9 cm, a szegek h.: 0,6–0,8 cm, elveszett [29. tábla 15].

A váz jobb oldalán, 30 cm mélységben, függőleges helyzetben került elő 4 db lapos, mindkét végén csúcsba futóan záródó, 10,4 cm hosszú vastárgy, melyek közül 2 db szorosan egymás mellett volt. Sírhoz tartozásuk azonban kérdéses, maguk a tárgyak pedig elvesztek.

31.3. ÉRTÉKELÉS

A bábotai dombon folytatott, őskori leletek feltárását célzó ásatás eredményeként előkerült honfoglalás kori sír valószínűsíthetően magányos temetkezés lehetett. Azért csak valószínűsíthetően, mert a sír környékének három oldala lett csak megnyugtató módon lehatárolva, déli irányban azonban csupán mintegy 4 méterre húzódott a feltárt terület széle. A földben megfigyelt elszíneződések és a leesett állkapocs alapján valószínűleg vagy *koporsós* vagy a sírgödröt fedő, a sírban feltárt padkára támaszkodó *deszkalapos* temetkezésről lehetett szó. A sírban talált lószerszám a padkán és kisebb részben a koporsón avagy a sírra tett deszkalapon kapott eredetileg helyet, melynek egy része azonban – talán a fa beszakadása után vagy már a temetés során – a sírgödörbe,

illetve a padka falára került. Az egy vonalban elhelyezkedő veretek ara utalnak, hogy az azokat tartó szíj még ép volt, amikor a gödör feltöltődött.

A padkán fekvő lószerszámok a korszak temetkezései között több helyről is ismertek.[201] Az elhunyt lószerszámának díszítésére az előkerült leletekből levonható következtetések alapján csupán kisebb számú fémveret szolgált, ezt azonban kiegészítette a díszített nyereg, a kengyelek és a zabla. A *kengyelek* kovácsmunkával kialakított vésett díszítése tudomásom szerint párhuzam nélkül áll a korszak leletanyagában. A *zabla* állatfejet mintázó végeinek fémborítása ugyancsak párhuzam nélküli. Állatfejes zabla is csupán a hencidai 5. – szintén rozettás lószerszámot is tartalmazó – sírból került elő, ám ott az teljes egészben bronzból készült.[202]

A sírba temetett nő ékszerkészletét tekintve hasonló a rozettás lószerszámokkal eltemetettekhez, mind a *gömbsorcsüngős fülbevaló*, mind a *pántkarperec* jellemző melléklete e csoport sírjainak.[203] Egyedi darab a felfűzve viselt *kerek ezüstdísz*,[204] mely a váz állkapcsának jobb oldalán helyezkedett el, s onnan hármas sorban fekvő *gyöngyök* és vékony *aranyszalagok* összefüggő sora vezetett a felkarcsont alsó vége előtt a bordák irányába. Kérdés azonban, hogy ezek összetartoztak-e. A kerek díszt talán a nyakba akasztva viselhették, a hármas sorban húzódó, aranyszalagokkal kombinált gyöngyöket azonban minden kétséget kizáróan felvarrták, hiszen felfűzve a dísz elvesztette volna szalagszerű alakját. Így valószínűbbnek tűnik számomra, hogy ezek nem egy tárgyhoz tartoztak.[205] A *fülesgombok* helyzete alapján leginkább valószínűnek az tűnik, hogy a ruha gombolását két oldalt két-két gomb szolgálhatta.[206] Itt is csupán feltételezhető azonban, hogy ezek ugyanarra a ruhára voltak varrva. Valószínűleg ezt a gombokkal záródó ruhát, vagy két, egymás felett viselt ruha esetén azok közül a felsőt díszíthették a gyöngyök és az aranyszalagok. A sírból függőleges helyzetben előkerült 4 db vastárgy megítélése kérdéses. Azt a lehetőséget, hogy ezek a hantba szúrt sírjelölő lándzsák végei lennének, csak újabb hitelesen feltárt temetkezés igazolhatná.[207]

A sír megásásának időpontjaként sajnos csak nagyobb időtartamot lehet valószínűsíteni. Mind a rozettás lószerszámok,[208] mind a gömbsorcsüngős fülbevalók[209] keltezésének tekintetében az egész 10. század, sőt, még a 11. század eleje is számításba jöhet. A sír keltezését tekintve tehát a 10. század egészét kell figyelembe vennünk.

31.4. IRODALOM

Mithay–Bottyán 1940; László 1941; FÉK Nr. 592.; MNM R. A. 215.K.III.; XJM R. A. 5–2004.

201 Tettamanti 1975, 90; Türk 2009, 111–113.
202 Fettich 1937, 96–98.
203 Révész 2001, 66.
204 László Gyula felvetését, hogy a dísz esetleg egy kikalapált dirhemből is készülhetett (László 1941, 24), csak fémvizsgálat igazolhatná (Kovács 1989, 42).
205 László Gyula az ing nyakának díszeiként határozta meg ezeket (László 1941, 24).
206 László 1941, 24; Mesterházy 1997, 49.
207 László 1941, 7, 11; Kovács 1970, 104.
208 Révész 2001, 57.
209 Révész 1988, 149.

III.32. KORONCÓ-DÓZSA GYÖRGY U. 23. (ÚJTELEP, TÓSZER-DŰLŐ)

32.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1951 tavaszán Domán Sándor koroncó-újtelepi lakos, az akkor még Rákosi Mátyás nevét viselő, a későbbiekben Dózsa Györgyre átnevezett utca 23. szám alatti házának kertjében földmunka során, egymáshoz közel 2 db rozettás lószerszámveretet talált, melyek közül az egyikben megőrződött a szíj egy darabkája is.[210] A lelőhely a Sokorói–Bakony-ér töltéssel elválasztott északi partján húzódó alacsony terasz egy félszigetnyi nyúlványának legmagasabb pontján, az aprócska vízfolyástól befelé, keleti irányban mintegy 60-70 méterre található. A telek a víz irányába kissé lejt. A területen a Domán által előre jelzett földmunkákat megelőzendő, 1952. március 26. és április 3. között Mithay Sándor, Nemeskéri János és Deák Márta vezetésével folyt leletmentő ásatás. Ennek során öt szelvényt nyitottak, négy É–D-i irányút, illetve még egyet, amely a II. számú szelvényhez K felől csatlakozott. Így megközelítőleg 110 m^2-nyi terület került feltárásra [26. kép].

A honfoglalás kori sír a II–III. szelvényben került elő. Az előbbiben találtak továbbá egy Árpád-kori hulladékgödröt és egy árkot is, mely csupán néhány cm-rel kerülte el a váz koponyáját. A sír feletti humuszban pedig néhány bronzkori edénydarabka is előkerült. A III. szelvényben egy Árpád-kori objektum került feltárásra, a IV. számúban egy árokból kelta és római kori leletek, továbbá Árpád-kori bográcstöredékek kerültek gyűjteménybe. Az V. szelvényben szórványos középkori edénytöredékek voltak, az I. szelvényben Árpád-kori hulladékgödröket és egy árkot találtak.

Uzsoki András 1968. március 26-án terepbejárást tartott Koroncón. Ennek alkalmával Domán Sándor – aki a Xántus János múzeum helyi régészeti megfigyelője is volt – egy újabb honfoglalás kori rozettás lószerszámveretet adott át neki. Elmondása szerint a veretet az 1967 őszén találta, kerti munka során. A tárgyra a telek azon részen bukkant, ahol 1952-ben a lovas sírt feltárták. Az előkerült sír leletanyagát a Xántus János Múzeum őrzi.[211]

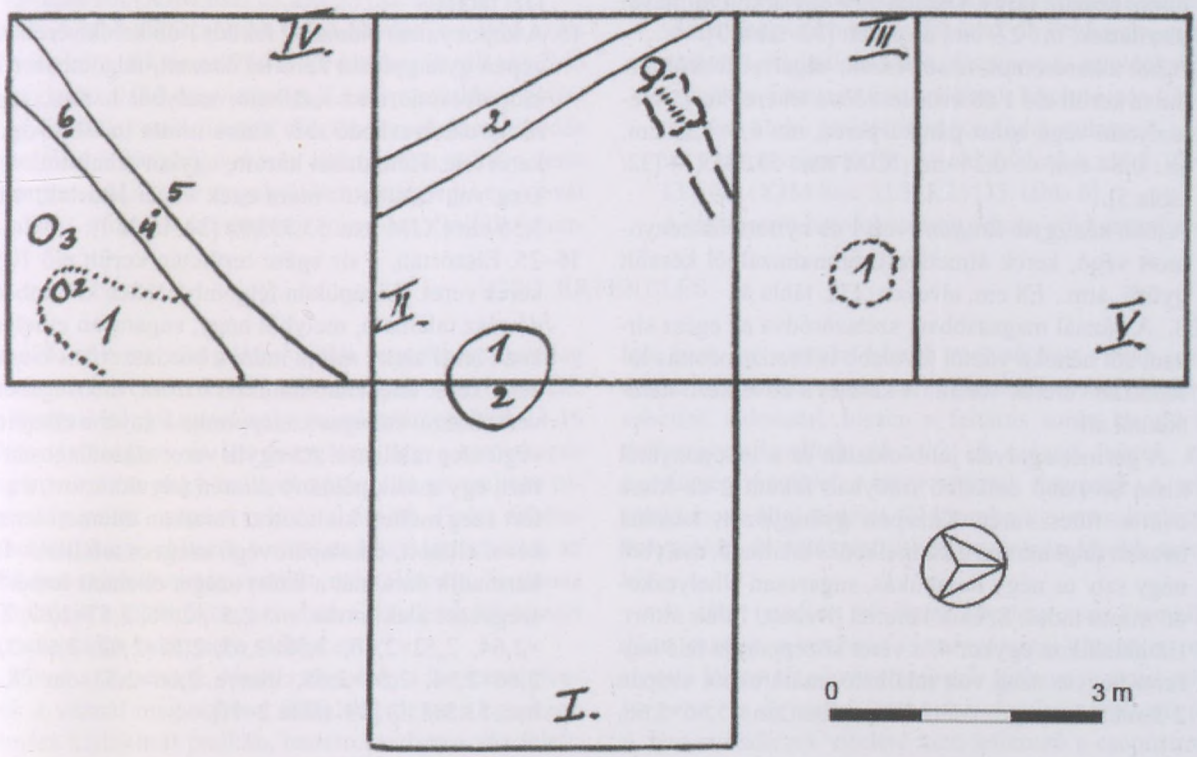

26. kép. Koroncó-Dózsa György u. 23., a feltárás összesítő rajza

[210] Mithay Sándor ásatási jelentésében beszámol továbbá a veretekkel együtt beszolgáltatott nyíl- vagy lándzsacsúcsról is (MNM R. A. 119.K.III.). Ezek azonban nem kapcsolhatók bizonyosan a honfoglalás kori sírhoz.

[211] Szőke 1954, 126–128.

III.32. KORONCÓ-DÓZSA GYÖRGY U. 23. (ÚJTELEP, TÓSZER-DŰLŐ)

32.2. SÍRLEÍRÁS[212] [31. tábla]

Nő. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK (az eltérés É felől: 78,75°), sm.: 60 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 50 cm.[213] A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A lábak csontjai a csigolyákhoz viszonyítva kissé jobbra helyezkedtek el, a térdeknél egymáshoz közelebb. A lábszárcsontok bal oldalán, a váznál magasabban feküdt a ló koponyája, alatta pedig a lábszárcsontok. Megtartása jó. A váz bolygatatlan, a sír felső részét azonban földmunka következtében bolygatás érte. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalánál feküdt 1 db B típusú,[214] ezüst gömbsorcsüngős fülbevaló huzalkarikájának töredéke. A karika felső részéhez bikónikus gömböcskében végződő tag kapcsolódott, m.: 1,7×1,5 cm, elveszett [32. tábla 1].
2. A bal oldali bordák felső részén feküdt 1 db háromszög alakú, szélen gyöngyözött mintát utánzó, sarkaiban átlyukasztott, aranyozott bronzlemez, m.: 2,4×0,8 cm, elveszett [32. tábla 2].
3. A bal felkarcsont végének belső oldalánál, a bal oldali bordáknál volt 1 db csonka gúla alakú, fekete lignitből készült tárgy. Oldalai egy-egy árkolt mintával díszítettek, m.: 2,9 cm, elveszett [32. tábla 3].
4. A bal alkarcsontok felső részén, végeivel felfelé fordulva került elő 1 db kiszélesedően lekerekített, elvékonyodó végű ezüst pántkarperec, m.: 6,5×6,32 cm, sz.: 0,84 cm, v.: 0,24 cm (XJM ltsz. 53.333.11.) [32. tábla 5].
5. A jobb kéz „*gyűrűsujján*" volt 1 db nyitott, összenyomott végű, kerek átmetszetű bronzhuzalból készült gyűrű, átm.: 1,8 cm, elveszett [32. tábla 4].

6–33. A váznál magasabban, szétszóródva az egész sírban, sőt néhol a váztól távolabb is bronz rozettás lószerszámveretek voltak. A készlet a következő darabokból áll:

6–7. A gerinccsigolyák jobb oldalán és a lókoponyától kissé távolabb délkeleti irányban feküdt 2 db kissé ovális, füles veret. Közepén gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedés található, melyből négy szív és négy hosszúkás, sugarasan elhelyezkedő minta indul. Szélük kerettel övezett, fülük áttört. Hátoldalukon egykor 4, a veret középpontja felé hajlított hegyes szeg volt található, mára ebből csupán 2-2 maradt meg eredeti állapotában, m.: 5,86×5,66, illetve 5,78×5,66 cm (XJM ltsz. 53.333.6.) [32. tábla 6–7].

8–14. A lókoponyán és annak közvetlen közelében 4 db, a váz koponyája mellett 1 db, a lókoponyától távolabb északi irányban kb. 50 cm-re 1 db, szórványként, pedig – melyet Domán Sándor talált – további 1 db kissé ovális, füles veret került elő. Középpontjukban gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedés található, melyből négy levél alakú minta indul az árkolt keret irányába. A fül 4 db esetében fémmel kitöltött, 1 db füle ugyancsak kitöltött, de itt a kitöltő anyag romlása miatt átlyukadt, további 2 db pedig lyukas. Hátoldalukon eredetileg 4-4, többségében a veret középpontja felé elhajlított szeg volt található, néhol ezek letörése után azokat ellentett lemezkével ellátott, elkalapált végű szegeccsé alakították, egynél pedig a veretet három helyen átfúrták, ebből egyben mindkét végén elkalapált, a másikban pedig elkalapált és elhajlított végű bronz-szegecs található, m.: 5×4,9, 5×4,9, 5,05×4,95, 5,05×4,8, 5×4,9, 5,1×4,83, 5,06×4,95 (XJM ltsz. 53.333.7., 65.23.1.)[215] [33. tábla].

15. A koponya bal oldalánál feküdt 1 db kerek veret. Közepén gyöngyözött kerettel övezett, félgömbszerűen kidomborodó rész található, melyből három, sugarasan elhelyezkedő szív alakú minta indul az árkolt keret felé. Hátoldalán három, egykor elhajlított végű szeg volt található, mára ezek végei letörtek, átm.: 3,56 cm (XJM ltsz. 53.333.9.) [34. tábla 1].

16–25. Elszórtan, a sír egész területén került elő 10 db kerek veret. Közepükön félgömbszerűen kidomborodó rész található, melyből négy, sugarasan elhelyezkedő levél alakú minta indul a bordaszerűen kiemelkedő keret felé. Hátoldalukon három, többségében a veret hozzávetőleges középpontja irányába elhajlított végű szeg található. Az egyik veret másodlagosan átfúrt, egy másik példány szintén átlyukasztott, s a letört szeg mellett kialakított furatban ellentett lemezkével ellátott, elkalapált végű szegecs található. Egy harmadik darabnál a letört szeget ellentett lemezkés szegeccsé alakították, m.: 2,57×2,66, 2,57×2,67, 2,52 ×2,64, 2,52×2,66, 2,58×2,65, 2,55×2,62, 2,63×2,51, 2,66×2,54, 2,56×2,65, illetve 2,66×2,53 cm (XJM ltsz. 53.333.8.) [34. tábla 2–11].

[212] A MNM és a XJM Adattárában található sírrajzok és -leírások, valamint a Szőke Béla (Szőke 1954, 126–128, 2. kép) által közölt sírrajz és -leírás nem minden ponton egyeztethető össze egymással. Leírásomban próbáltam együtt használni az összes információforrást, ahol viszont ez nem volt lehetséges, ott az eredeti sírlapot, fotókat és dokumentációt vettem alapul.

[213] Szőke Béla felvetette, hogy a sír szélességére vonatkozó érték kevésnek tűnik, így talán csak hozzávetőlegesen mérték le a feltárás során (Szőke 1954, 126).

[214] Révész 1988, 144–149.

[215] A tárgyakon az 53.333. leltári szám mellett az 53.333.7.11., 53.333.9. és az 53.333.1.0.5. számok szerepelnek, tévesen, némelyik leltári száma pedig olvashatatlan. A 65.23.1. számú darabot Szőke Béla nem közli, a leltárkönyv szerint azonban ide tartozik.

26–27. A jobb felkarcsont külső oldalán és a medence alsó felénél feküdt 2 db kerek veret, melynek közepén egy kissé lemélyített, hatszögletű rész található, benne gyöngyözött kerettel övezett mintával. Az egyik veret hátoldalán három, egykor hegyes szegből átalakított szegecs található, melyekből kettőn az ellentét lemezke is megmaradt, míg a másik veret hátoldalán 2 db elkalapált végű szegecs mellett egy elhajlított végű szeg is látható, átm.: 2,7 cm (XJM ltsz. 53.333.10.) [35. tábla 1–2].

28–31. A bal combcsont felső részénél, a lókoponya szemgödrénél (valószínűleg a homlokcsontról lecsúszva), a jobb felkarcsont végétől kissé távolabb és a jobb könyökcsonttól mintegy 25 cm-re kifelé feküdt 4 db pajzs alakú kisszíjvég. Középpontjukban félgömbszerűen kiemelkedő minta található, melyekből 4-4, sugarasan elhelyezkedő, közepén árkolt minta mutat a veret kiemelkedő bordával övezett széle felé. Hátoldalukon egykor 4-4 elhajlított végű szeg volt, mind a négy azonban csupán 2 db szíjvégen őrződött meg eredeti állapotában. Általában a veret középpontja irányába mutatnak, vagy az egymáshoz közelebb esők egymás felé, m.: 3,1×2,3, 3,1×2,3, 3×2,27, illetve 3×2,28 cm (XJM ltsz. 53.333.5.) [32. tábla 8–11].

32–33. A jobb alkarcsontok belső oldalán, továbbá szórványként, a kiásott föld elhordásakor került elő 2 db téglalap alakú nagyszíjvég. Középpontjukban gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedés található, melyből 4-4 szív alakú minta mutat a veret sarkai felé, hossztengelyükben pedig egy-egy levél alakú minta a középpont irányába. Szélük kerettel övezett. Hátoldalukon 4 db, a veret középpontja felé mutató irányban elhajlított végű szeg található, ebből az egyik vereten csak 2 db maradt meg, m.: 6,35×4,25 cm, illetve 6,35×4,28 cm (XJM ltsz. 53. 333.4.) [34. tábla 12–13].

34–35. A bal combcsont alsó felének külső oldalán, valamint a jobb lábszárcsont alsó részén, részben a bokacsont felett, fülével déli irányba mutató helyzetben, a váznál magasabban feküdt egy-egy egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kovácsoltvas kengyel. Az egyik példány fülének felső része hiányzik, nyaka kissé összeszűkülő, szögletes átmetszetű szárai a talpaló felé közeledve ellaposodóak. E lapos rész egy-egy ovális formát alkotó tag után csatlakozik a lapos, széles talpalóhoz, m.: 14,6×11,5 cm. A másik példány füle téglalap/trapéz alakú, ugyancsak téglalap alakban áttört, nyaka kissé összeszűkülő, szárai szögletes átmetszetűek, talpalója lapos, egykori m.: 15,5×11 cm volt, mai m.: 9,6×9,2 cm (XJM ltsz. 53.333.1.) [35. tábla 4–5].

36. A jobb térd környékének belső oldalán, a váznál magasabban volt 1 db téglalap alakú, kovácsoltvas hevedercsat, m.: 6×4,5 cm, elveszett [35. tábla 3].

37. A jobb combcsont belső oldalán és részben felette, a váznál magasabb helyen feküdt 1 db kovácsoltvas, tört szájvasú oldalpálcás zabla. A szájvas és az oldalpálcák szögletes átmetszetűek, utóbbiak középrészén két-két téglalap alakú áttörésbe kapcsolódik villaszerű végével a lapos szíjtartó fül. Az oldalpálcák h.: 14,2, illetve 13,7 cm (XJM ltsz. 53.333.2.) [35. tábla 6].

A lókoponya homlokcsontja erősen zöld patinás volt.

32.3. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült sír környékén újabb temetkezés, esetleg arra utaló lelet nem került elő, azonban a sír környéke – a nyugati irány kivételével – mindenütt legalább 14-16 méter távolságban át lett vizsgálva, így a temetkezés magányos volta nagy eséllyel ugyan, de az említett hiányosság miatt csupán valószínűsíthető. Ezért feltételezhetjük, hogy ehhez a temetkezéshez tartozhatott az 1968-ban talált rozettás veret is, még akkor is, ha típusa különbözik a többitől, ez azonban a készletek közismert változatossága miatt nem cáfolja ezt.[216]

Mivel a *lócsontok*, *lószerszámok* és a lószerszámveretek a váznál magasabban feküdtek, de nem egy azok számára kialakított padkán, hanem részben a váz felett, így azokat már a sír bizonyos mértékű behantolása után helyezték csak a sírba,[217] esetleg ha koporsós temetkezéssel számolunk, akkor annak a tetejére. Emiatt azonban ezek így csupán kisebb mélységben voltak, ezért valószínűsíthetően már az Árpád-korban bolygatásnak eshettek áldozatul, hiszen a feltárás során kb. 30 cm mélységben kerültek elő a 12–13. századi leletek, s ez a mélység megfelel a lószerszámok helyének. A telek tulajdonosa által végzett földmunka ugyancsak okozott bolygatást, de valószínűsíthetően csupán kisebb mértékűt.

A sírba temetett nő ékszerkészlete nem kiemelkedően gazdag, a *rozettás lószerszám*mal eltemetett nők sírjaira jellemző *gömbsorcsüngős fülbevaló*, ezüst *pántkarperec* és egyszerű bronz *huzalgyűrű* sorolható ide. A fém *ruhadísz*ek viselete nem jellemző e csoportra,[218] jelen esetben is mindössze egyetlen aranyozott bronz, fél rombusz alakot mutató dísz említhető, mely a bal oldali bordák felső részén feküdt. Hasonló tárgy egy dunaúj-

[216] Mesterházy 1980, 101.
[217] Szőke 1954, 127.
[218] Révész 2001, 65.

városi sírból ismert, melyben Bóna István is ruhadíszt valószínűsített.[219] Nehéz megítélni a *csonka gúla alakú fekete lignitből készült tárgy* funkcióját, sírbéli helyzete leginkább nyakban – pl. kisebb tasakban – történő viseletét látszik leginkább alátámasztani. Nem lehet kizárni a temetési rítushoz kapcsolódó szerepét sem. Az elhunyt – vagy családja – tehetősebb helyzetére elsősorban a lószerszám díszítésére felhasznált *rozettás veretek* utalnak. Összesen 28 db bronzveret került elő, melyek a verettípus minden főbb fajtáját tartalmazzák. Az egyenes talpú, boltozatos szárú *kengyelek* a váz szintjénél magasabban, annak lábcsontjai felett helyezkedtek el, míg a lókoponya és az alatta lévő lócsontok a lábak bal oldalára kerültek, melyek így a sírt a lovas temetkezések II. csoportjába sorolják.[220]

A sír keltezése tekintetében a rozettás lószerszámveretek egészen a 11. század elejéig használatban lehettek,[221] a kengyelpár[222] és a karperec[223] azonban inkább lefelé mozdítja a keltezést, s a 10. század első 60-70 évét valószínűsítik. A lószerszámveretek szegecseinek letörése, illetve átalakítása azonban a hosszabb használat jele, így – véleményem szerint – a sír a 10. század említett első háromnegyedén belül pontosabban nem keltezhető.

32.4. IRODALOM

Szőke 1954, 126–128, XXIII–XXIV. tábla; FÉK Nr. 592.; MNM R. A. 119.K.III.; 63.K.II.; V.95/1968.; XJM R. A. 5–2004.

[219] Bóna 1971, 170–172, 1. kép.
[220] Bálint 1969, 108–110.
[221] Révész 2001, 57.
[222] Révész 1999a, 282.
[223] Révész 1996, 90.

III.33. KORONCÓ KÖRNYÉKE

33.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1871-ben került néhány honfoglalás kori lelet Ebenhöch Ferenc ajándékaként a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A tárgyakat a lelkes régiségbúvár még koroncói plébános korában gyűjtötte, valószínűleg e település környékén, pontos lelőhelyük, leletkörnyezetük azonban nem ismert. Sajnos egy részük ma már nem lelhető fel.[224]

33.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db kerek, füles, ezüstből öntött rozettás lószerszámveret. Közepén félgömbszerű kiemelkedés látható, melyből három, sugarasan elhelyezkedő levél alakú minta indul a veret széle felé. Hátoldalán három elhajlított végű szeg helyezkedik el, m.: 2×1,8 cm, elveszett [35. tábla 7].
2. Egy db öntött ezüstcsat. Kicsúcsosodó karikája ovális, a tagolt oldalú csattesttel egybeöntött. Utóbbi felületét árkolt minta díszíti. Csatpecke hiányzik, hátoldalán három szegecs található, m.: 3,3×2,3 cm, elveszett [35. tábla 8].
3. Egy db ezüstből öntött, pajzs alakú szíjvég. Felső, egyenes oldalának közepén kis gömböcske látható, felületét mélyebb háttérből kiemelkedő növényi minta díszíti. Hátoldalán, annak hossztengelyében két elhajlított végű szeg töredéke található, m.: 3,82×1,97 cm (MNM ltsz. 285/1871.IX.1.) [35. tábla 9].
4. Egy db zárt, dudorosan öntött, kissé ovális ezüst karikagyűrű, m.: 1,6×1,4 cm (MNM ltsz. 295.1871. III.1.) [36. tábla 1].

5–8. Négy db szív alakú, középen áttört, felületén vésett vonalas mintával díszített kisebb ezüstveret, m.: 1,7×1,5 cm (MNM ltsz. 295/1871.II.27.) [36. tábla 2–5].

9. Egy db pajzs alakú, domború, közepén átlyukasztott bronzlemez, m.: 1,6×1,2 cm (MNM ltsz. 295/1871. II.27.) [36. tábla 6].
10. Egy db bronzból öntött, áttört és átfúrt háromágú veret, m.: 2,1×2 cm (MNM ltsz. 295/1871.II.22.) [36. tábla 7].
11. Egy db kerek, ezüstből öntött veret. Kidomborodó középrészét gyöngyözött minta, majd aranyozott, mélyebb sáv övezi. Széle ugyancsak gyöngyözött keretet utánzó díszítésű, átm.: 1,6 cm (MNM ltsz. 295/1871.II.18.) [36. tábla 8].
12. Egy db bronzból öntött, kerekded, füles rozettás lószerszámveret. Kidomborodó, gyöngyözött kerettel övezett középrészéből három, gömb alakú tagban végződő levél alakú minta mutat a veret kerettel övezett széle felé. A fül fémmel kitöltött, hátoldalán három szeg vagy szegecs helye látható, m.: 3,2×3 cm (MNM ltsz. 285/1871.IX.t.2.) [36. tábla 9].

13–20. Nyolc db bronzból öntött, füles, kerek rozettás lószerszámveret. Félgömbszerűen kidomborodó középrészükből három-három levél alakú minta indul a veretek kerettel övezett széle felé. Az egyik veret mintája a többitől eltérő, s kontúrjai is erőteljesebbek. Ez utóbbi füle áttört, míg a többié fémanyaggal kitöltött. Az egymagában álló veret hátán három elhajlított végű szeg, míg a többién három szegecs található, m.: 2,6×2,5, illetve 2,5×2,5 cm (MNM ltsz. 285/1871.IX.t.4.) [36. tábla 10–17].

33.3. ÉRTÉKELÉS

A szórványként előkerült leletek alapján nem dönthető el, hogy milyen típusú lelőhelyre vagy lelőhelyekre utalnak, s esetleges leletösszefüggéseik sem ismertek.

33.4. IRODALOM

Hampel 1900, 735, CIV. tábla; Lovas–Orbán 1939, 132; FÉK Nr. 593.; Langó–Mende 2006, 233.

[224] Hampel 1900, 735; Lovas–Orbán 1939, 132.

III.34. KORONCÓ-PUSZTATEMETŐ

34.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1939-ben Koroncó Pusztatemető nevű részén kezdődtek régészeti feltárások, melyek célja a falu régi templomának kutatása volt. Az 1940-es években még itt álló kereszt a településen lakó idősebb emberek emlékezete szerint a falu korábbi templomának helyét jelölte. Itt került elő egy nagyobb méretű, több rétegű és korú temető, melynek legkorábbi része – egy előkerült S-végű hajkarika alapján – Árpád-kori volt. Sajnos több leletről nem maradt fenn információ, lehetséges, hogy ezek már a temetőt ért későbbi bolygatások során elpusztultak. A leírások alapján ugyanis kétségtelennek látszik, hogy az Árpád-kori sírokat követő temetkezésekkel megbolygatták a korábbiakat. Sajnos még csak hozzávetőleges becslés sincs arról, hogy hány Árpád-kori sír lehetett a temetőben, mivel *„a sírok egymáson keresztül-kasul, egymást erősen pusztítva és zavarva találtattak"*;[225] így talán ezt már a helyszínen sem lehetett megállapítani. Gallus Sándor 1942-ben közreadott beszámolójában valószínűsítette, hogy előkerülhet még a régebbi temető néhány bolygatatlan sírja.[226] A leletanyag a Xántus János Múzeum gyűjteményébe került.

34.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db kerek átmetszetű aranyhuzalból készült, kissé ovális, végén elhegyesedő, bordázott S-végű karika, m.: 2,3×1,8 cm, v.: 0,15 cm, S-vég sz.: 0,34 cm (XJM ltsz. n.) [35. tábla 10].

34.3. ÉRTÉKELÉS

A templom körüli temető valamelyik feldúlt sírjából előkerült hajkarika alapján annak használata már a 11. században megkezdődhetett. Az ékszer valószínűleg a közösség egyik módosabb tagját rejtő sírból származik, tipológiailag Mesterházy Károly a 11. század második felére/végére helyezte.[227] Sajnos ezen felül azonban egyebet nem mondhatunk a temetőről, sem a sírszám, sem a leletanyag tekintetében.

34.4. IRODALOM

Gallus 1942, 45; FÉK Nr. 590.; Szőke 1962, 89; Mesterházy 1983, 144, 1. ábra; XJM R. A. 718–71.

[225] Gallus 1942, 45.
[226] Gallus 1942, 45.
[227] Mesterházy 1983, 145.

III.35. KORONCÓ-RÁCZ-DOMB

35.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Gróf Pálffy József koroncó-Rácz-dombi birtokán, 1934 márciusában, annak elején vagy első felében mélyszántást végeztek a homokos talajú dombon. Ennek során az eke lószerszámokat és egy „*nyerget*" fordított ki a földből. A szántást végző béres a tárgyakat hazavitte, s azokat háza kemencéjének tetején szárította, melynek során annak szerves anyagú részei darabokra estek szét. A rozettás vereteket gyermekei a még meglévő bőrszíjakról leszedték, több „*liliomot*" pedig eldobtak. Előbbiek közül néhányat magukkal vittek az iskolába, ahol azokra Czigány Béla iskolaigazgató figyelt fel. Tőle származnak a sírról meglévő információk, aki miután felkereste a lelőhelyet, megtalálta a csontváz töredékeit is, annak még földben lévő részeit pedig kibontotta. Megfigyelése szerint a női váz Ny–K-i tájolású volt, koponyája és egyik karcsontja még *in situ* helyzetben feküdt. A koponya hátsó része azonban erősen elmállott. Eredeti helyzetben figyelhette meg a koponyára tapadt vékony aranylemezkék és egy karperec helyzetét. Sok szíjveretet szedett össze a váz mellől, a fülesgombokat pedig közvetlenül a váznak még a földben lévő részei között találta. Mivel a sírt nem szakszerűen tárta fel, a leletek egy része így a földben is maradhatott. Elmondása szerint lócsontok nem voltak a sírban, s nem talált további sírokra utaló nyomokat sem. Miután három évvel korábban „*ugyanazon helyen*" végezték a Marcal folyó szabályozását, ám sírok vagy leletek ennek során sem kerültek elő, így Lovas Elemér és Czigány is úgy vélekedett, hogy magányos sír volt. A lelőhely a Zöldmajor és a Marcal között, a 116,3 méteres magaslati ponttól keletre fekvő domb északi szélén, a Csuporréti felsődomb északi lejtőjén fekszik.

A leletek egy része a birtok tulajdonosához, más része pedig Czigány tulajdonába került, aki ezek egy részét a MNM gyűjteményének ajándékozta. A leleteket előbb Szőke Béla, majd Kovács László ismertette.[228]

35.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db bronzból öntött, C típusú[229] gömbsorcsüngős fülbevaló, három bikónikus gömböcskével díszített csüngőrésze. Felső részén egykor valószínűleg kissé ovális fül töredéke volt, h.: 3 cm, a gömbök átm.: 0,5 cm (MNM ltsz. 8.1934.7.) [36. tábla 18].

2–8. Hét db bronzból öntött, körte alakú fél fülesgomb. Felületük rácsmintás és sugaras vonalas díszítéssel ellátott, m.: 2,2×1,3 cm (MNM ltsz. 8.1934., elvesztek) [37. tábla 2–8].

9. Az alkarcsontokon feküdt 1 db egymásra hajló végű, aranyozott bronz pántkarperec. Szélei befelé visszahajlanak, egyik vége egyenesre vágott, a másik kissé egyenetlen, m.: 5,8×5,8 cm, sz.: 0,7–0,9 cm (MNM ltsz. 8.1934.4.) [37. tábla 1].

10–11. Két db vaslemezből készült akasztófülecske. Az egyik háromszög alakú, felső, szélesebb oldala egyenes, itt négyzet alakban átlyukasztott, míg a másik vége kampós kialakítású. A második akasztó elveszett, m.: 2,9×1 cm (MNM ltsz. 8/1934.8.) [36. tábla 19].

12–50. Rozettás lószerszámveretek, melyek az alábbi típusokba sorolhatók: 34 db bronzból öntött, ezüstözött, hatszögletű, középen félgömbszerűen kidomborodó, hármas levélmintával díszített veret. Keretüket egybefüggő sáv alkotja, a veretek egyik sarkában egy-egy fül látható. Egy db veret füle hiányzik, ennek hátoldalán bőrmaradvány volt látható, lyukasztásnyomokkal, 3 db füle pedig fémmel kitöltött. Hátoldalukon 3-3 aklás szegecs található, m.: 2,9×2,4 cm (MNM ltsz. 8.1934.5.) [37. tábla 9–17; 38. tábla]; 1 db kerek, közepén félgömbszerűen kidomborodó, hat sugarasan elhelyezkedő levélmintával, körben árkolt motívummal díszített, ezüstözött bronzveret. Hátoldalán négy aklás szegecs található, átm.: 3,2 cm, elveszett [37. tábla 18]; 1 db pajzs alakú, aranyozott és ezüstözött bronz, továbbá 2 db ezüst kisszíjvég. Közepük félgömbszerűen kidomborodó, melyből négy, levél alakú minta mutat a veretek árkolt kerettel övezett sarkai felé. Hátoldalukon négy aklás szegecs található, m.: 3,2×2,7 cm (MNM ltsz. 8.1934.6., a 2 db ezüstpéldány elveszett) [37. tábla 19–21].

51. Egy db kovácsoltvas oldalpálcás zabla töredéke. A négyzetes átmetszetű oldalpálca végei rombusz alakot mutatnak, ennek középrészéhez csatlakozik a lapos, trapéz alakúan induló, majd legyezőszerűen kiszélesedő, lekerekített végű, áttört szíjtartó fül. Az oldalpálcába kapcsolva megmaradt a szájvas egy kisebb darabja is. Az oldalpálca h.: 18,1 cm, sz.: 9,2 cm, a szájvas h.: 9 cm (MNM ltsz. 8.1934.3.) [39. tábla 1].

52. Egy db trapéz alakú, ívelt oldalú, kettős osztású kovácsoltvas hevedercsat. A pecek karikára hajlá-

[228] Lovas–Orbán 1939, 129; Szőke 1954, 125–126; Kovács 1985, 129.
[229] Révész 1988, 149–150.

sának helyénél vaslemez maradványai láthatók, m.: 10,2×8,2 cm (MNM ltsz. 8.1934.2.) [39. tábla 2].

53. Egy db félkör alakú, kissé aszimmetrikus, gombos nyakú, keresztben álló téglalap alakú, ugyancsak téglalap alakban áttört fülű kovácsoltvas kengyel. Szárai lekerekített sarkú négyzet átmetszetűek, talpalója egyenes, alatta a szárak folytatásaként borda fut. A szárak és a talpaló találkozásánál dudoros kiképzés található, m.: 13,5×13,1 cm (MNM ltsz. 8.1934.1.) [39. tábla 3].

Czigány Béla a sírban megfigyelt továbbá vékony téglalap alakú aranylemezkéket is, melyek a homlokcsonton feküdtek. 1934. március 27-én kelt levelében pedig beszámol még 1 db durva bronzlapból hajlított karikáról is, melyre fehérfém lapot préseltek.[230] További 3 db, Czigány által ajándékozott vastárgy leírólapja is megtalálható a MNM adatbázisában. Ez utóbbiaknak nem sikerült nyomára akadnom. A 8/1934.10. számon szereplő csonka gúla alakú vastárgyat, mint bizonytalan eredetű leletet a katalógusba nem vettem fel.

35.3. ÉRTÉKELÉS

A földmunka során előkerült sír kapcsán fel kell vetni, hogy leleteiből valószínűleg több darab is elkallódhatott, s az egykor még meglévő leletek némelyikének további sorsa pedig ismeretlen. Mivel a sírnak csupán kisebb része maradt meg eredeti helyzetében, a temetkezési szokások és a mellékletek elhelyezkedése szinte teljesen bizonytalan. A Ny–K-i tájolású váz valószínűleg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű lehetett, azonban mindössze az alkarcsontokon lévő *pántkarperec* és a koponyán lévő *aranylemezkék* maradtak *in situ* helyzetben. Sajnos nem ismert a többi lelet síron belüli pontos helyzete sem, a találó elmondása alapján talán annyi valószínűsíthető, hogy a *fülesgombok* a felsőtest csontjai környékén lehettek. Ezek fogták össze az eltemetett nő ruházatát; kérdés azonban, hogy mind ugyanazt a viseleti elemet zárták-e össze. A rácsmintás gombok nemcsak összefoghatták, hanem egyben díszíthették is a ruhát, emiatt pedig talán mégis valószínűbb, hogy mind a felsőruhán lehettek. A homlokcsonton megfigyelt aranylemezkék pedig valószínűleg nem szemfedő, hanem a fej elülső részén díszített *fejék*re utalnak. Ékszerkészletéhez tartozott az aranyozott bronz pántkarperec és az öntött *gömbsorcsüngős fülbevaló* is, mely egykor talán párban állt.

A *rozettás lószerszámveretek* fajtái, méretei és szegecshosszai – 6–6,5, 4 és 1–1,5 mm – alapján bizonyára nem egyetlen szíjra voltak felerősítve vagy a szíjak keresztezési pontjainál helyezkedtek el. Felhasználásukkal a szügyelő és/vagy a farhám, továbbá a kantár esetében is számolhatunk. Előbbiekkel együtt az előkerült *kengyel* és *hevedercsat* alapján a *nyereg* is a sírba került, ennek a földben megőrződött fa maradványainak kifordításáról a szántást végző munkás is beszámolt. A *zabla* csupán részben maradt meg: az egyik oldalpálca és a szájvas kisebb töredéke, amely beleillik a rozettás lószerszámokat tartalmazó női sírokra jellemző oldalpálcás típusok közé. Talán ugyancsak a lószerszámhoz tartozhatott a 2 db vas *akasztófül* is.

A sír keltezését tekintve a gombos nyakú kengyelek Kovács László megállapítása szerint nem tartozhattak a magyarság keleti örökségének körébe, azok valószínűleg a kalandozásokban résztvevő személyek révén kerülhettek a Kárpát-medencébe.[231] A rozettás lószerszámok keltezésének tekintetében az egész 10. század, sőt, még a 11. század eleje is számításba vehető.[232] A C típusú, öntött gömbsorcsüngős fülbevalók használatával a 920-as, 930-as évektől számolhatunk, legfeljebb az ezredfordulóig.[233] A fülbevaló és a kengyel alapján tehát valószínűleg legkorábban a 10. század második negyedével kezdődő időszak jöhet számításba a sír megásását illetően.

35.4. IRODALOM

Lovas–Orbán 1939, 129; Fettich–Nemeskéri 1943, 49; László 1943, 11; Szőke 1954, 125–126, XXII. tábla; FÉK Nr. 591.; Kovács 1985, 129, 4–5. kép; MNM R. A. 125.K.III.

230 MNM R. A. 125.K.III.
231 Kovács 1985, 129–135.
232 Révész 2001, 57.
233 Révész 1988, 153.

III.36. LAJTAFALU – *Kovács László*
(Potzneusiedl, A.)

36.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Parczer József, gróf Batthyány Tivadar lajtafalui uradalmának gazdatisztje az uradalom területén talált öt szórvány érmét adott át a faluban 1898-ban ásatást végző Sőtér Ágostnak. Őrzési helye ismeretlen.

36.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Az átadott érmék között volt Salamon (1063–1074) CNH I. 20. = H15 típusú denára.

36.3. ÉRTÉKELÉS

Az érme meghatározása Sőtér Ágost azon megjegyzésére épült, miszerint az „*Salamon király kispénze. R. a király alakja SALAMONI REX körirattal. R. Egyenkarú kereszt körbefoglalva*".[234] Hibás, „Lajtaújfalu" alakú lelőhelynévvel.[235] A tévedésre Karl Kaus 1993-ban hozzám írott levelében hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is megköszönök.

36.4. IRODALOM

Sőtér 1899; Kniezsa 1938; FÉK Nr. 11., 17. jegyzet; Kovács 1991.

[234] Sőtér 1899, 412; Kniezsa 1938, 472: Nr. V/24.
[235] FÉK Nr. 11., 17. jegyzet; ugyancsak a hibás lelőhelynévvel: Kovács 1991, 97: Nr. 64.

III.37. LEVÉL-ÚJHELYI IMRE TÉR

37.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1968. december 17-én Levél Község Tanácsa értesítette a Hansági Múzeumot, hogy a település belterületén található Újhelyi Imre téren egy villanyoszlop gödrének kiásása során a munkások egy sírra bukkantak. A helyszínre Pusztai Rezső szállt ki, azonban mire kiérkezett, a munkások a csontokat már kiszedték a sírból. A sírföld átforgatása és a sírgödör kitisztítása során 1 db S-végű karika került elő. 1974 áprilisában vízvezeték fektetése kapcsán került sor régészeti kutatásra a tér 11. és 12. számú telkein, melynek alkalmával Pusztai 7 sírt tárt fel. Beszámolója szerint a temető azonban kiterjedt a szomszédos telkekre és az úttest túloldalára is. Ott – beszámolója szerint – lovas sírokat romboltak szét.

A terület egy része a környező térségből kiemelkedő enyhe dombot is magába foglalja, e kiemelkedésen található a községi plébániatemplom is. A helyi lakosok elmondása szerint ezen a területen már többször találtak hasonló sírokat, sőt, egyszer egy lovas temetkezés is napvilágra került, melyből fegyverek, kard és pénzek kerültek elő. A találók elmondása szerint a *„római kori"* sírba a csontokat és a kardot visszatemették.[236] A leletanyagot a Hansági Múzeum fogadta be, sajnos azonban ma már nem található meg.

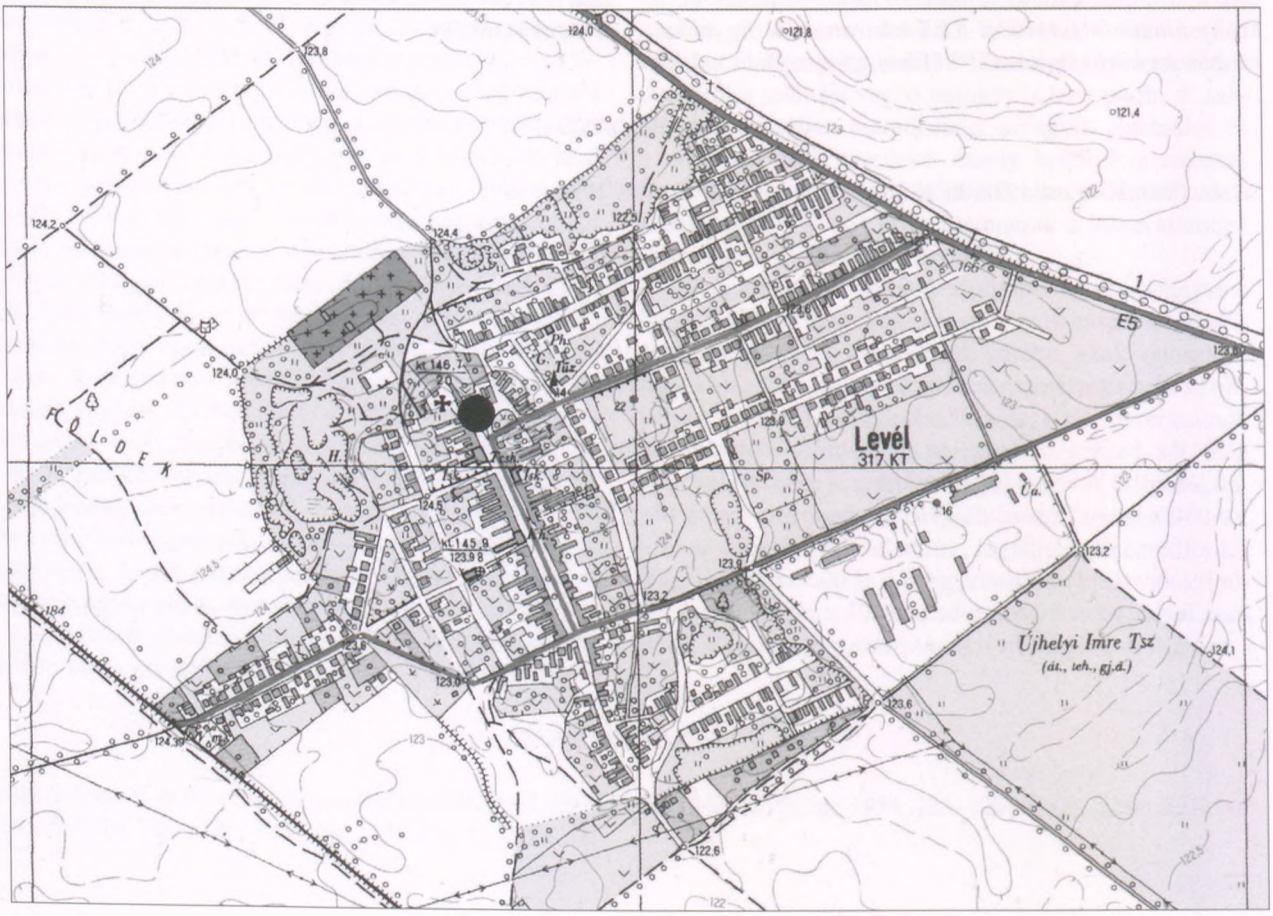

27. kép. Levél-Újhelyi Imre tér (1:10 000)

[236] Pusztai 1969; Pusztai 1976.

37.2. SÍRLEÍRÁSOK

1/A. sír (1968. december 17.)
Fiatal nő. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 150 cm, sh.: 165 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az egyik kar alkar- és kézcsontjai a medencén feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.
Melléklete:
1. A sírföldből került elő 1 db S-végű huzalkarika, elveszett.

1/B. sír (1974. április)
Férfi. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db *„nyugati típusú"* kétélű kard markolatvasa, h.: 8,5 cm, sz.: 2,3 cm (HM ltsz. 74.5.1., elveszett).

2. sír (1974. április)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

3. sír (1974. április)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

4. sír (1974. április)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db bronzhuzalból készült, S-végű karika, átm.: 1,5 cm (HM ltsz. 74.5.2., elveszett).

5. sír (1974. április)
Nő (?). Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–2. Két db bronzhuzalból készült S-végű karika. Az egyik példány két darabra tört, átm.: 1,4 cm (HM ltsz. 74.5.3.1–2., elvesztek).
3–179. Összesen 177 db *„egyes és összetett világosbarna"* színű üveggyöngy, átm.: 0,4 cm (HM ltsz. 74.5.4., elvesztek).

6. sír (1974. április)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

7. sír (1974. április)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

37.3. ÉRTÉKELÉS

A Levél község belterületén részben feltárt temető feltételezhetően egy már hosszabb-rövidebb ideje pusztuló sírkert lehet, mely esetében sem a teljes sírszám nem ismert, sem pedig az, hogy hány sír pusztulhatott el, s hogy maradhattak-e további sírok a földben. Kiterjedését tekintve Pusztai Rezső beszámolója szerint az úttest mindkét oldalára átnyúlt, tehát a feltárt 8 sír valószínűleg csak egy – talán nem is a nagyobbik – része lehet. Mindössze egyetlen esetben ismert a váz *tájolás*a és a *sírgödör* kialakítása (1/A. sír). A nemek arányát tekintve öt bizonytalan *nemi és életkori adatok*kal rendelkező személy mellett egy férfi és egy nő, valamint egy további, feltételesen női sírként meghatározható temetkezést ismerünk.

A sírokból származó egyes tárgyak[237] sírbeli elhelyezkedésére nézve szintén nem rendelkezünk adatokkal. A temetőrészletet szegényes leletanyaga az ún. köznépi jellegű sírkertek közé sorolná, azonban talán feltételezhető, hogy a temetőben egy vagy több lovas sír is lehetett egykor. Emiatt bizonyára nem templom körüli, hanem soros jellegű volt, melynek keltezésében az *S-végű karikák* mellett a kétélű *kard* is a 10. század második fele – vége irányába mutat. Mindezt a keltezést nem zárják ki az 5. sírból előkerült – valószínűsíthetően – többtagú rúd- és szegment*gyöngyök* sem.

37.4. IRODALOM

Pusztai 1969; Pusztai 1976; HM R. A. 26–74; 1362.2006/1; MNM R. A. XIV.166/1969.

[237] Sajnos a temetőből származó tárgyak nem találhatók meg a HM gyűjteményében. Az 1/B., 4. és az 5. sír leleteit 1998-ban feldolgozás céljára a MTA Régészeti Intézetébe szállították, sorsuk azóta ismeretlen. A feltárás dokumentációja ugyancsak ismeretlen helyen van.

III.38. LÉBÉNY-KASZÁS-DOMB – *Horváth Ciprián – Tomka Péter*

38.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az M1-es autópálya építését megelőző leletmentés során, 1991–1992-ben került sor a településtől északnyugatra fekvő, az autópálya nyomvonala által érintett Kaszás-domb megelőző régészeti feltárására, melyet Tomka Péter vezetett. A dombon több régészeti korszakból kerültek elő objektumok és leletek, ezek között került feltárásra 1991. november 12. és 1992. november 17. között egy 10–11. századi, ún. köznépi jellegű temető is.

A sírkert egykor a domb gerincén helyezkedett el, mely azonban az 1990-es évek elejére részint az erózió, részint az intenzív mezőgazdasági talajművelés nyomán már a domb északnyugati lejtőjének részét képezte. A 10–11. századi temető mellett ős-, római és avar kori objektumok is feltárásra kerültek, melyek leletanyaga a Hansági Múzeum és a Xántus János Múzeum gyűjteményébe került.[238]

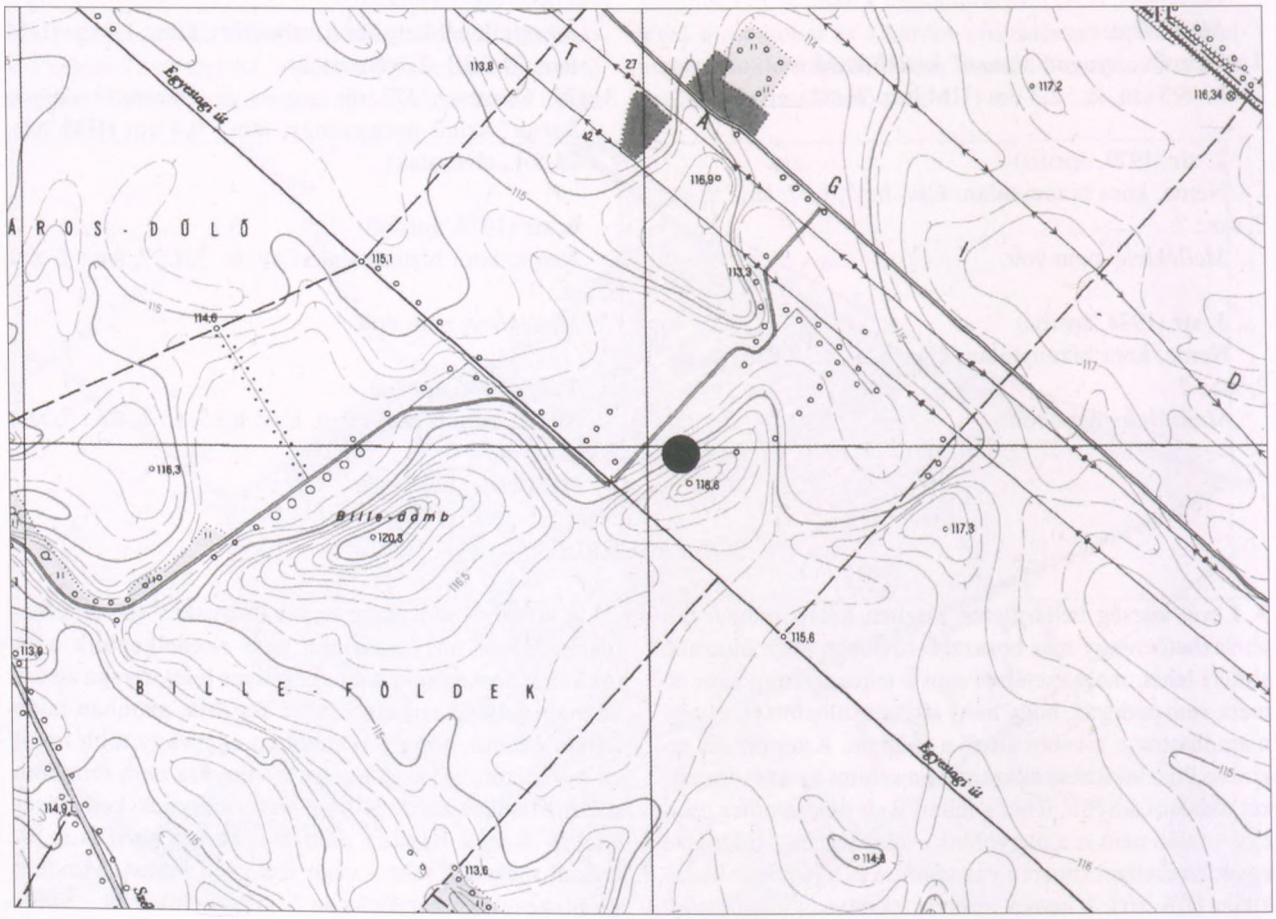

28. kép. Lébény-Kaszás-domb (1:10 000)

38.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1991. november 12.) [40. tábla 1]

Férfi, 40-50 éves. Csv. h.: 143 cm (a nyakcsigolyákig), t.: Ny–K,[239] sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkarcsontok csaknem a felkarcsontra visszahajlított helyzetben feküdtek, míg a kézcsontok a bal oldali felső bordákon helyezkedtek el. Megtartása rossz. Bolygatott. A koponya hiányzott, a felsőtest csontjait kisebb mértékben gyökerek bolygatták

[238] Tomka 2000a. – A leletanyag antropológiai feldolgozását 2003-ban Mende Balázs Gusztáv (MTA BTK RI) végezte el.

[239] A tájolás értékeinek megadása a feltáráson a fő irány feltüntetése mellett vonásban történt, ezt 5,625-ös szorzóval számoltuk át fokokká.

meg. A sírgödör nem volt megfigyelhető. Közvetlenül a humuszréteg alatt került elő, továbbá a sírtól nyugatra egy újkori beásás is megfigyelhető volt, így lehetséges, hogy a koponyát ez semmisítette meg.

Melléklete: nem volt.

2. sír (1991. november 14.) [40. tábla 2]

Gyermek, 12-13 éves. Csv. h.: 138 cm, t.: É–D (eltérés[240] K felé: 5,625°), sm.: 83 cm, sh.: 166 cm, ssz.: 35–50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek, a koponya kissé hátrabillent, az állkapocs leesett. Megtartása gyenge. Állatjárat bolygatta meg a medence és az ágyékcsigolya környékét. A keresztcsont darabja és két csigolya a váznál valamivel magasabban, a mellkas csontjai felett feküdt. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, déli irányba csökkenő szélességű aknasír.

Mellékletei:

1. A jobb combcsont külső oldalán feküdt 1 db élén álló vaskés töredéke. Hozzáillő darabja a bordáknál húzódó állatjáratból került elő, elveszett.
2. Gyöngyök kerültek elő a jobb kulcscsont, az állkapocs és a nyakcsigolyák hátsó része alatt, utóbbi helyen összefüggő sorban a csigolya aljára tapadva. Az egyik közepén kocka alakú, barnás-feketés szem látható, fehér szemes díszítéssel. Ettől jobbra 1 db sárgaszemes, 1 db pirosas (alatta sárga), még 1 db pirosas, 1 db piros szemesgyöngy, 1 db szintén mintás fehér, hordó alakú és 2 db kéttagú rúdgyöngy zárta a sort. A bal oldalon 4 db sárga színű, korong alakú, 1 db szemesgyöngy, majd 3 db sárga gyöngyszem következett, elvesztek.

A sírföldből őskori kerámiadarabok kerültek elő.

3. sír (1991. november 14.) [40. tábla 3]

Nő (?), 40 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 20 cm, sh.: ?, ssz.: 62 cm (a gödör keleti felén). A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. Bolygatott. A szántás szinte teljesen feldúlta, a csontoknak csak töredékei maradtak meg. A sírgödörnek csak a keleti végét lehetett megfigyelni, ez a rész lekerekített sarkú, szögletes formát mutat.

Melléklete: nem volt.

4. sír (1991. december 2.)

Üres sírgödör. T.: Ny–K, sm.: 66 cm, sh.: 142 cm, ssz.: 44 cm. A lekerekített sarkú téglalap alakú, alja irányába szűkülő oldalú gödörben csontvázra utaló nyom vagy lelet nem volt.

5. sír (1992. március 31.) [40. tábla 4]

Férfi, 40-60 éves. Csv. h.: kb. 180 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 40 cm, sh.: 230 cm, ssz.: 81 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a felkarcsonttal hegyesszöget bezárva, a jobb oldali bordákon helyezkedtek el. Bolygatott. A szántás és a gépi földmunka egyaránt megbolygatta, ezért a csontok egy része hiányzott. A váz a sírgödör alja felett 8-10 cm-rel magasabban feküdt, egy feltöltött rétegen. A sírgödör téglalap alakú, szabálytalanul ívelten záródó, teknős aljú aknasír.

Melléklete: nem volt.

6. sír (1992. április 9.) [40. tábla 5]

Nő (?), 30-35 éves. Csv. h.: kb. 151 cm, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 40 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 66–71 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás és a gépi humuszolás egyaránt megbolygatta. *In situ* a koponya alsó része, néhány nyaki csigolya, a jobb oldali bordák, a jobb és a bal szárkapocscsont és a combcsontok térd felőli végei maradtak meg. A sírgödör délkeleti részén erőteljesebben, míg a többin kevésbé lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 11. számú római sírral, annak északkeleti része felett helyezkedett el.

Melléklete:

1. A sírgödör alatt 20 cm-rel húzódó állatjáratból került elő 1 db kerek átmetszetű, nyitott, összenyomott végű bronz huzalgyűrű, átm.: 2,2 cm, v.: 0,21 cm (XJM ltsz. n.) [43. tábla 6].

7. sír (1992. április 13.) [40. tábla 7]

Gyermek, 9-11 éves. Csv. h.: kb. 116 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 64 cm, sh.: 139 cm, ssz.: 58 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. Bolygatott. A felsőtest csontjait állatjárat bolygatta. A koponya kibillent, *in situ* helyzetűnek csupán a felkarcsontok tekinthetők. A bal szárkapocscsont is kimozdult kissé a helyéről. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Viszonya a 37. számú árokkal nem határozható meg, a sírgödör széle épp csak érintette azt.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldben kevés faszénszemcse és egy kődarab volt.

8. sír (1992. április 24.)

Római kori.

9. sír (1992. április 9.) [40. tábla 8]

Gyermek, 1,5-2 éves. Csv. h.: 60 cm, t.: Ny–K (eltérés: 78,75°), sm.: 40 cm, sh.: 72 cm, ssz.: 37 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb kar csontjai hiányoztak. Bolygatott. Valószínűleg állatjárat bolygatta, a jobb lábszárcsontok kissé kimozdulva, kifelé feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, teknős aljú, téglalap alakú aknasír.

[240] Ahol külön nem jeleztük, ott az északi iránytól való eltérés szerepel.

Melléklete:

1. A jobb kulcscsont környékén feküdt 1 db bronzból öntött, emailberakásos korongfibula. Körvonalát rovátkolást utánzóan díszített perem alkotja, melyen belül egy mélyebben fekvő rész található. Ennek középpontjában egy bronzlemezkéből kialakított kerek minta látható, melyhez sugárirányban három „V" alakú, ugyancsak lemezből készült minta csatlakozik, így osztva fel a felületet. A középső részben a zománc piros, míg a többi részen szürkés színű volt. Mára a piros szín kifakult. Hátoldalán egykor a felerősítésére szolgáló tű lábát képező, illetve annak beakasztását szolgáló fül található. A tű hiányzik, m.: 1,81×1,75 cm, v.: 0,24 cm (XJM ltsz. n.) [40. tábla 9].

10. sír (1992. április 9.) [41. tábla 1]

Gyermek, 10-11 éves. Csv. h.: 113 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 52 cm, sh.: 153 cm, ssz.: 48–60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén helyezkedtek el, míg a bal a gerinctőnél és az alsó csigolyákon feküdt. A lábszárcsontok szorosan egymás mellett voltak. Megtartása jó. 40 cm mélyen, a sírgödör bal oldalán lévő állatjáratban egy másik váz lábcsontja feküdt. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, északi oldalán kicsúcsosodó részben záródó aknasír. Szuperpozícióban a római kori 11. számú sírral, annak északnyugati része felett helyezkedett el.

Melléklete:

1. A jobb kéz gyűrűs ujjának egyik csontján helyezkedett el 1 db nyitott, egyenesre vágott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 1,8×1,6 cm, sz.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [41. tábla 2].

11. sír (1992. április 10.)

Római kori.

12. sír (1992. április 15.) [41. tábla 3]

Férfi, 40-50 éves. Csv. h.: 164 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 50 cm, sh.: 216 cm, ssz.: 55–73 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkar- és kézcsontok a medencén voltak, míg a jobb alkar- és kézcsontok a combcsont felső részén feküdtek. Megtartása jó. Bolygatott. Állatjárat mozdította el a jobb alkar orsócsontját, valamint szórta szét a sírban a lábujjcsontokat. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt, de a sírföldben kerámiaedény-töredékek voltak.

13. sír (1992. április 16.)

Római kori.

14. sír (1992. április 14.) [41. tábla 4]

Nő (?), 40-60 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 35 cm, sh.: 183 cm, ssz.: 74 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. Bolygatott. A szántás, a gépi humuszolás és állatjárat egyaránt bolygatta. *In situ* a lábszárcsontok, a jobb combcsont, a medence maradványa és a koponya töredékei maradtak meg csupán. A sírgödör enyhén ovális alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a bal combcsont helyén 3 db lapos kő feküdt.

15. sír (1992. április 16.) [41. tábla 5]

Férfi, 50-60 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: kb. 50 cm, sh.: 167 cm, ssz.: 60–64 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás és állatjáratok egyaránt bolygatták. *In situ* csak a jobb oldali bordák és a csigolyák egy része maradt. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba szűkülő aknasír. Nyugati végénél szuperpozícióban az 51. számú avar kori objektummal, azt vágta.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből kerámiatöredékek kerültek elő.

16. sír (1992. április 14.) [41. tábla 6]

Férfi, 48-59 éves. Csv. h.: 166 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 40 cm, sh.: 226 cm, ssz.: 63–47 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya enyhén balra fordult, a jobb alkar- és kézcsontok a combcsonton feküdtek. Megtartása jó. Bolygatott. A munkagép roncsolta a koponyát és a bal felkarcsont felső végét. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba kissé szűkülő aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből vonal- és hullámköteg díszítésű edénytöredékek kerültek elő.

17. sír (1992. április 14.) [42. tábla 1]

Nő, 18-20 vagy 48-63 éves.[241] Csv. h.: 149 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 60–70 cm, sh.: 233 cm, ssz.: 65–53 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, az állkapocs enyhén leesett helyzetben volt. A kar csontjai szorosan a test mellett feküdtek, a bal kéz csontjai a combcsonton voltak. A koponyatetőn 1,4×0,9 cm-es jelképes trepanáció látható. Bolygatott. Állatjárat mozdította el a lábujjak és a jobb kéz ujjcsontjait. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányban kissé ferdén záródó, ebbe az irányba lejtős aljú aknasír.

Mellékletei:

1. Az állkapocs bal oldalánál feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, S-végű karika. Vége

[241] A temető antropológiai feldolgozása szerint 48-63 éves, míg Czigány Jenő beszámolója 18-20 éves korú személyről tudósít (Czigány 2003, 60).

enyhén lekerekített, az S-vég kissé hiányos, m.: 2×1,65 cm, v.: 0,2 cm (XJM ltsz. n.) [42. tábla 2].
2. A jobb alkarcsont felett, a váznál magasabb szinten állati bolygatásból került elő 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű, m.: 2,5×2,4 cm, v.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [42. tábla 3].
3. A jobb alkarcsontok végein feküdt 1 db kerek átmetszetű, vastagabb végén lekerekített, másik vége irányába elhegyesedő végű bronz huzalkarperec. Végén rákorrodált vászonkötéses szövetmaradvány volt megfigyelhető, m.: 7×6,5 cm, v.: 0,5 cm (XJM ltsz. n.) [42. tábla 4].

18. sír (1992. április 14.)
Római kori.

19. sír (1992. április 16.) [41. tábla 7]
Férfi, 23 év felett. Csv. h.: kb. 165 cm, t.: Ny–K (eltérés: 75,93°), sm.: 40 cm, sh.: ? ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása nagyon rossz. Bolygatott. A szántás roncsolta. A humusz alsó határán feküdt, sírgödre ezért nem volt megfigyelhető.
Melléklete:
1. A jobb lábszárcsont külső oldalánál feküdt 1 db hosszúkás, hegyesedő végű vasdarab, h.: 2,1 cm (XJM ltsz. n.) [41. tábla 8].

20. sír (1992. április 16.)
Római kori.

21. sír (1992. április 16.) [42. tábla 5]
Férfi (?), 17-18 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny-ÉNy–K-DK (eltérés: 87,18°), sm.: 40 cm, sh.: 167 cm, ssz.: 62 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A munkagép dúlta fel. *In situ* a lábszárcsontok és a jobb combcsont alsó része maradt csak meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, nyugati felén kissé ferdén záródó aknasír.
Melléklete: nem volt.

22. sír (1992. április 16.) [42. tábla 8]
Nő, 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 40 cm, sh.: 216 cm, ssz.: 71 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok az alsó csigolyákon, a felkarcsontra merőleges helyzetben feküdtek. Bolygatott. A munkagép bolygatásának következtében a bal felkar- és a jobb combcsont nagy része hiányzott. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, két végén kissé szűkebb aknasír.
Melléklete:
1. A jobb oldali alsó bordák szélénél helyezkedett el 1 db bronzból öntött, nyitott, hegyesedő végű, közepén bordadíszes pántgyűrű, átm.: 2,3 cm, sz.: 0,55 cm (XJM ltsz. n.) [42. tábla 9].

23. sír (1992. április 17.) [42. tábla 6]
Nő, 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: 35 cm, sh.: 165 cm, ssz.: 57 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás erősen bolygatta. *In situ* a lábszárcsontok, a csigolyák, a bordák és talán a felkarcsontok maradtak csak meg. A koponya, a bal combcsont és a medence is hiányzott. A sírgödör hosszúkás, hosszanti oldalain kissé szabálytalan, rövidebb oldalain ívelten záródó aknasír.
Melléklete: nem volt.

24. sír (1992. április 27.) [42. tábla 7]
Fiú (?), 15-16 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 35 cm, sh.: 154 cm, ssz.: 51 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás bolygatásának következtében *in situ* csak a gerinccsigolyák és a bordák egy része, valamint a jobb kulcs- és a felkarcsont felső vége maradt meg, a csontok egy része pedig hiányzott. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.
Melléklete: nem volt.

25. sír (1992. április 23.) [43. tábla 1]
Nő, 30-35 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 35 cm, sh.: 179 cm, ssz.: 48–60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás bolygatta, aminek következtében a koponya csaknem teljesen megsemmisült, a jobb kar csontjai hiányoztak, a jobb láb csontjai közül is csak a lábszárcsontok egy része maradt meg, továbbá sérültek a bal lábszárcsontok is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti vége irányába kissé szűkülő, itt csúcsba futóan záródó aknasír.
Melléklete: nem volt, ugyanakkor a koponyán zöld patinanyomok voltak megfigyelhetők.

26. sír (1992. április 24.) [43. tábla 2]
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 95,62°), sm.: 40 cm, sh.: 300 cm, ssz.: 88 cm. A sír csaknem üres volt, mindössze egyetlen lapockatöredék került elő belőle. A sírgödör hosszúkás, lekerekített végű aknasír.
Melléklete: nem volt.

27. sír (1992. április 24.) [43. tábla 5]
Nő, 40-60 éves. Csv. h.: 131 cm (a felkarcsontok felső végéig), t.: Ny–K (eltérés: 95,62°), sm.: 50 cm, sh.: 207 cm, ssz.: 46–75 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A karcsontok szorosan a váz csontjai mellett voltak, a jobb alkar- és kézcsontok a combcsont felső végén helyezkedtek el. Bolygatott. Állatjárat bolygatta. *In situ* a jobb kar csontjai, a csigolyák egy része, a medence, a combcsontok és a bal lábszárcsontok maradtak meg. A váz jobb oldalánál és lábcsontjai végénél koporsó

okozta elszíneződés volt látható. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, déli oldalán a lábcsontok irányába szűkülő aknasír.

Mellékletei:

1. A bal kulcscsont belső végénél helyezkedett el 1 db ezüstből öntött, lekerekített sarkú, négyzet alakú, sarkaiban egy-egy középpontos kerek és egy ezeket elválasztó gyöngyözött vonalat utánzó mintával díszített, hátoldalán két füllel ellátott veret, m.: 1,8×1,5 cm (XJM ltsz. n.) [43. tábla 6].
2. A jobb felkarcsont középrészének magasságában, a sírgödör széle felé, a koporsó vonalán kívül, másodlagos, álló helyzetben került elő 1 db négyzetes átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 7,24×7 cm, v.: 0,5×0,5 cm (XJM ltsz. n.) [43. tábla 7].
3. A bal combcsont combnyakhoz közeli részének belső oldalán, az ujjcsontok maradványai felett feküdt 1 db nyitott, enyhén lekerekített, összenyomott végű bronz huzalgyűrű, m.: 2,6×2,5 cm, v.: 0,3 cm (XJM ltsz. n.) [43. tábla 8].
4. A combcsontok alsó harmada között, magasabb helyen, másodlagos helyzetben került elő 1 db nyitott, lekerekített végű bronz huzalgyűrű. Hiányos, m.: 2,7×1,5 cm, v.: 0,21 cm (XJM ltsz. n.) [43. tábla 9].

28. sír (1992. április 22.) [43. tábla 3]

Férfi, 40-60 éves. Csv. h.: 170–172 cm, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 40 cm, sh.: 207 cm, ssz.: 55–68 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a karcsontok szorosan a váz mellett feküdtek. Megtartása jó. Bolygatott. Állatjárat mozdította ki a bal alkar csontjait, a kéz- és az ujjcsontok azonban eredeti helyükön, a bal combcsont felső részénél feküdtek. A sírgödör hosszúkás, hosszanti oldalain kissé egyenetlen, rövidebb oldalain ívelten záródó, változó szélességű aknasír.

Melléklete: nem volt.

29. sír (1992. április 29.) [43. tábla 4]

Gyermek, 6-7 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 87,18°), sm.: 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A szántás teljesen feldúlta, a lábszár- és a lábcsontok maradtak csak meg, azok is másodlagos helyzetben. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

30. sír (1992. május 5.) [44. tábla 1]

Leány, 16-17 éves. Csv. h.: 148 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 46 cm, sh.: 178 cm, ssz.: 62–53–59 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, az alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Bolygatott. A koponyát a munkagép roncsolta, a lábujjcsontokat pedig állatjárat bolygatta meg. A sírgödör hosszúkás, sarkain lekerekített, déli oldalán enyhén hullámos kialakítású aknasír. Szuperpozícióban a 132. számú őskori árokkal, északi fele vágta azt.

Melléklete: nem volt.

31. sír (1992. május 8.) [44. tábla 2]

Nő, 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 87,18°), sm.: 28 cm, sh.: 229 cm, ssz.: 85 cm. Bolygatott. A szántás teljesen feldúlta, *in situ* vázrész nem maradt meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 132. számú őskori árokkal, a sírgödör délkeleti széle vágta azt.

Mellékletei:

1. A bordatöredékek között, középen feküdt 1 db lapos, ívelt vasdarab, talán egy vascsat töredéke, h.: 1,9 cm (XJM ltsz. n.) [44. tábla 3].
2. A sírgödör jobb oldalánál helyezkedett el 1 db lapos fejű vasszög, h.: 6,1 cm (XJM ltsz. n.) [44. tábla 4].
3. A sírgödör bal oldalánál feküdt 1 db nyitott, összenyomott, egyenes végű bronz pántgyűrű, m.: 2,15×2,1 cm, sz.: 0,5 cm (XJM ltsz. n.) [44. tábla 5].

32. sír (1992. május 8.) [44. tábla 6]

Férfi, 50-57 éves. Csv. h.: 162 cm, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 56–65 cm, sh.: 233 cm, ssz.: 85–69 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé balra fordult. Mindkét alkar orsócsontja a medence éle felett feküdt, a könyökcsont pedig alatta. A jobb kéz csontjai a combcsont felső részén helyezkedtek el. Bolygatott. Állatjárat mozdította el a bal kéz csontjainak nagy részét. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányban mélyebb aknasír. Délnyugati oldalán alacsony padka húzódik 46 cm mélységben és 10 cm szélességben. Szuperpozícióban a 68. számú avar kori gödörrel, melybe az alszárak enyhén belesüllyedtek.

Melléklete:

1. A bal alkarcsontok felett 10 cm-rel, élén, hegyével a koponya irányába mutató helyzetben volt 1 db deltoid alakú, rövid vágóélű nyílcsúcs, alatta feküdt a hozzáillő tüske famaradvány nyomaival, m.: 8,5×2,9 cm (XJM ltsz. n.) [44. tábla 7].

A sír földjében, a bal lábrész felett 10 cm-rel hosszanti állatjárat volt megfigyelhető, melyben kéz- és lábcsontok, madárcsont és kerámiatöredékek is voltak.

33. sír (1992. május 4.) [45. tábla 1]

Nő, 41-57 éves. Csv. h.: 147 cm, t.: Ny–K (eltérés: 84,37°), sm.: 49 cm, sh.: 220 cm, ssz.: 62–84 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A bordák, a csigolyák, az ujjcsontok és az állkapocs a bolygatás következtében másodlagos helyzetben voltak. A sírgödör lekerekített sarkú, hosszanti oldalain egyenetlen, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből apró kerámiadarab került elő.

34. sír (1992. május 4.) [45. tábla 2]

Nő, 40-60 éves. Csv. h.: 148 cm, t.: Ny–K (eltérés: 84,37°), sm.: 61 cm, sh.: 206 cm, ssz.: 60–68 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, nyugati felén kissé keskenyebb aknasír.

Melléklete: nem volt.

35. sír (1992. április 30.) [45. tábla 3]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 145 cm, t.: Ny–K (eltérés: 78,75°), sm.: 70 cm, sh.: 224 cm, ssz.: 61 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra billent, a jobb kar csontjai könyökben kissé behajlított helyzetben voltak. Bolygatott. Állatjárat mozdította el az ujjcsontokat, melyek szétszóródtak a sírgödörben. Az állkapocs a bal oldali bordákon feküdt, itt a bordák is rendszertelenül helyezkedtek el. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 70. és a 121. számú őskori gödrökkel, előbbinek délkeleti, utóbbinak északi részét vágta.

Melléklete:

1. A bolygatás nyugati határán, a bal oldali bordák alsó részénél feküdt 1 db kerek átmetszetű, enyhén hegyesedő, illetve egyenesre vágott végű, bronz huzalkarika, helyzete alapján talán inkább gyűrű, m.: 2,2×2 cm, v.: 0,19 cm (XJM ltsz. n.) [45. tábla 5].

A nyakcsigolyák jobb oldalán 1 db lapos kavics volt.

36. sír (1992. május 6.) [45. tábla 4]

Férfi, 40-60 éves. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K (eltérés: 84,37°), sm.: 50 cm, sh.: 202 cm, ssz.: 75–64 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra billent. Bolygatott. Állatjárat bolygatta a mellkas jobb oldali részét, a jobb kar és kéz csontjait, utóbbiak a combcsontok alsó végei körül feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba kissé szűkülő aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldből kerámiadarabok kerültek elő.

37. sír (1992. április 15.) [45. tábla 6]

Gyermek, 1 év körüli. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: ?, sh.: 124 cm, ssz.: 45–51 cm. A váz helyzete bizonytalan, a csontok szinte teljesen elporladtak a talajban, mindössze egyetlen töredék került elő. A sírgödör hosszúkás, nyugati felén lekerekített sarkú, keleti végén ívelten záródó aknasír.

Melléklete: nem volt.

38. sír (1992. május 8.) [46. tábla 1]

Férfi, 50-60 éves. Csv. h.: 168 cm, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: 50 cm, sh.: 225 cm, ssz.: 55–71 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Bolygatott. Állatjárat mozdította el a kéz- és a lábcsontokat, ezek szétszóródtak a sírban vagy hiányoztak. A bal könyökcsont a bal combcsonton feküdt. A sírgödör hosszúkás, északi oldalán egyenes, déli részén kissé kiöblösödő, lekerekített sarkú aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldben néhány kerámiatöredék volt.

39. sír (1992. május 5.) [46. tábla 2]

Férfi, 42-52 éves. Csv. h.: 167 cm, t.: Ny–K (eltérés: 87,18°), sm.: 76 cm, sh.: 219 cm, ssz.: 81–65 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé magasabban, enyhén balra fordulva feküdt. A bal alkar- és kézcsontok a medence szélén helyezkedtek el. Bolygatott. A bal kéz- és lábujjak csontjait állatjárat mozdította el. A sírgödör hosszúkás, lekerekített sarkú, déli oldalán ívelt aknasír. Szuperpozícióban a 132. számú őskori árokkal, délkeleti része vágta azt.

Melléklete: nem volt.

40. sír (1992. május 8.) [47. tábla 1]

Férfi, 34-43 éves. Csv. h.: 168 cm, t.: Ny–K (eltérés: 95,62°), sm.: 50 cm, sh.: 221 cm, ssz.: 67–70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, jobb oldala összetört. A jobb alkarcsontok a medencén feküdtek, a kézcsontok a bal kéztőcsontoknál helyezkedtek el. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldben fasződarabkák voltak.

41. sír (1992. május 5.) [46. tábla 3]

Férfi, 40-60 éves. Csv. h.: 161 cm, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 43 cm, sh.: 224 cm, ssz.: 74 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás során a csontok egy része elmozdult, illetve összetört. A koponya sérült, a bal oldali bordák kimozdultak, a jobb szárkapocscsont a bal oldalon, részben a koponya alatt feküdt. A combcsontok alsó része is összetört. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 132. számú őskori árokkal, azt hossztengelyében teljes hosszában vágta.

Melléklete: nem volt.

42. sír (1992. április 28.) [46. tábla 4]

Férfi, 45-56 éves. Csv. h.: 172 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 48 cm, sh.: 231 cm, ssz.: 56–62 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Bolygatott. Szántás okozta dúlás érte a koponya bal oldalát, a jobb lapockát, a jobb felkar- és a kézcsontokat. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, északi felén kiugró résszel rendelkező aknasír.

Mellékletei:

1. A jobb kéz középső ujjcsontján volt 1 db nyitott, egyenes végű bronz pántgyűrű, m.: 2,2×2,1 cm, v.: 0,16 cm, sz.: 0,37 cm (XJM ltsz. n.) [46. tábla 5].
2. A bal combcsont alsó harmadának belső oldalán, másodlagos helyzetben került elő 1 db kerek átmetszetű, bronzból öntött karikagyűrű, átm.: 2,3 cm, v.: 0,2 cm (XJM ltsz. n.) [46. tábla 6].
3. A térdek magasságában, a sírgödör déli falánál, a váznál 10 cm-rel magasabban helyezkedett el 1 db lapos, valószínűleg egyenes hátú vaskés töredéke, m.: 3,7×1,6 cm (XJM ltsz. n.) [46. tábla 7].

A sírföldből kerámiadarabok kerültek elő.

43. sír (1992. április 29.) [45. tábla 7]

Férfi, 40-50 éves. Csv. h.: 143 cm (a nyakcsigolyákig), t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 45 cm, sh.: 208 cm, ssz.: 45–69 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás és a gépi földmunka egyaránt bolygatta: a koponya megsemmisült, a bal alkarcsontok nem kerültek elő. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba szűkülő aknasír.

Melléklete: nem volt.

44. sír (1992. április 28.) [45. tábla 8]

Nő, 50-60 éves. Csv. h.: 144 cm, t.: Ny–K (eltérés: 91,25°), sm.: a koponyánál 42, a lábcsontoknál 45 cm, sh.: 187 cm, ssz.: 65 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal kézcsontok a combcsonton feküdtek. A jobb kéz ujjcsontjai a bal felkarcsont végénél helyezkedtek el. Megtartása jó. A koponya jobb oldali falcsontján egy 2,7×2,1 cm-es, oldalán csontsarjadásos, tényleges trepanáció volt látható. Bolygatott. A koponya bal oldalát újkori földmunka során érte bolygatás, a bal boka- és sarokcsontot állatjáratok mozdították ki. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. Az arckoponya jobb oldala alatt feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális, egyenesre vágott, összenyomott végű karika, m.: 2,35×2,1 cm, átm.: 0,18 cm (XJM ltsz. n.) [45. tábla 9].
2. A bal kéz középső vagy mutatóujjpercén helyezkedett el 1 db sodrást utánzóan öntött, zárt ezüstgyűrű, átm.: 2,3 cm, v.: 0,35 cm (XJM ltsz. n.) [45. tábla 10].

Az állkapocs jobb oldalán zöldesszürke patina nyoma volt.

45. sír (1992. április 24.) [47. tábla 2]

Férfi, 40-45 éves. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 35 cm, sh.: 224 cm, ssz.: 61–78 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Bolygatott. A szántás bolygatta: *in situ* a koponya, a felkarcsontok, a jobb alkarcsontok, a felső csigolyák, a medence, a jobb combcsont és a lábszárak csontjai maradtak meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, nyugati irányba szűkülő aknasír.

Melléklete: nem volt.

46. sír (1992. április 27.) [47. tábla 3]

Férfi (?), 40-60 éves. Csv. h.: 152 cm, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 35 cm, sh.: 189 cm, ssz.: 55 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a karcsontok szorosan a váz mellett feküdtek. Bolygatott. Állatjárat és gépi bolygatás egyaránt érte. A koponya teteje sérült, a bal alkarcsontok és a lábszárcsontok kimozdultak, a vázon csaknem teljes hosszában kéz- és lábcsontok feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

47. sír (1992. április 23.) [46. tábla 8]

Fiú, 16-17 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 30–35 cm, sh.: ?, ssz.: 45–52 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. Bolygatott. *In situ* helyzetben a sérült medencétől lefelé eső részek maradtak csak meg. A munkagép bolygatása miatt a sírgödörnek csak a keleti vége volt megfigyelhető, ez lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba szélesedő aknasír formáját mutatja.

Melléklete: nem volt.

48. sír (1992. április 24.) [47. tábla 4]

Nő, 44-52 éves. Csv. h.: 158 cm, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 50 cm, sh.: 227 cm, ssz.: 84 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya enyhén jobbra fordult, a karcsontok szorosan a váz mellett helyezkedtek el. Bolygatott. Állati bolygatás érte: egy nyakcsigolya a koponya mögött feküdt, egy ujjcsont pedig a jobb alkarcsont felső végének külső oldalán helyezkedett el. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. Az állkapocs belső oldalának jobb oldalán, a szorosan záródó fogak között helyezkedett 1 db ezüstből öntött, nagyobb csüngős veret enyhén rombusz alakú felső része. Középrészén enyhén kiemelkedő peremmel ellátott, kerek áttörés látható, melyet négy, a veret sarkaiban elhelyezkedő szív alakú minta vesz körbe. Egyik sarkában az egykori csüngőt tartó fül töredéke található, m.: 4,3×3,85 cm (XJM ltsz. n.) [47. tábla 5].
2. A sírgödör bal oldalán, a felkarcsont végének magasságában a felszedéskor került elő 2 db hosszúkás vastöredék, h.: 5, illetve 3,7 cm (XJM ltsz. n.) [47. tábla 7].
3. A sír fölött, másodlagos helyzetben feküdt 1 db kerek átmetszetű, az egyik végén lekerekített, a másikon egyenes végű bronz huzalkarika, m.: 3×2,8 cm, v.: 0,32 cm (XJM ltsz. n.) [47. tábla 6].

49. sír (1992. április 24.) [47. tábla 8]

Gyermek, 11-12 éves. Csv. h.: 126 cm, t.: Ny–K (eltérés: 98,43°), sm.: 40 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 59 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Alkar- és kézcsontjai a medencén, egymáson feküdtek, felül a jobb kéz csontjai voltak. Az állkapocs kissé jobbra billent. Megtartása jó. Bolygatott. A koponyát gépi bolygatás érte, ami ennek következtében szétesett. A sírgödör ovális aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

50. sír (1992. április 22.) [48. tábla 1]

Nő, *iuv.* Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 45 cm, sh.: 182 cm, ssz.: 77–85 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. *In situ* csak a lábszárak csontjai maradtak meg. A sírgödör hosszúkás, északi oldalán egyenetlen vonalú, lekerekített sarkú aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor az állkapcson zöld patina nyoma volt látható.

51. sír (1992. április 16.) [48. tábla 2]

Férfi, 23-25 éves. Csv. h.: 125 cm (a combcsontok alsó végéig), t.: Ny–K (eltérés: 112,5°), sm.: 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, az alkarcsontok a medence széleinél helyezkedtek el. Megtartása jó. Bolygatott. A váz láb felőli végét és a bal alkarcsontokat a munkagép bolygatta. Sírgödre nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

52. sír (1992. április 28.) [48. tábla 7]

Férfi, 40-46 éves. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: 40 cm, sh.: 187 cm, ssz.: 76–58 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkarcsontok felhajlított helyzetben a bordákon feküdtek, a kézcsontok pedig a szegycsonton helyezkedtek el. Megtartása jó. Állatjáratok bolygatták a jobb kéz ujjcsontjait és az egyik bordát. A lábujjak csontjai is hiányoztak. A sírgödör lekerekített sarkú, nyugati irányba kiszélesedő téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

53–54. sír (1992. május 7.)

Őskoriak.

55. sír (1992. május 15.) [48. tábla 3]

Nő, 50-60 éves. Csv. h.: 147 cm, t.: Ny–K (eltérés: 87,18°), sm.: 40 cm, sh.: ?, ssz.: 53 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A koponyát a szántás roncsolta, a lábujjcsontokat pedig állatjárat mozdította el. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Nyugati vége nem volt megfigyelhető. Szuperpozícióban a 60. számú római kori sírral, rá volt ásva annak délnyugati részére, s így bolygatta annak csontjait is.

Melléklete: nem volt.

56. sír (1992. május 18.) [48. tábla 4]

Nő, 59-67 éves. Csv. h.: 151 cm, t.: Ny–K, sm.: 42 cm, sh.: 206 cm, ssz.: 67 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Alkar- és kézcsontjai a medencén feküdtek. Bolygatott. A jobb alkar- és kézcsontokat, a szegycsontot, a bal kulcs- és vállcsontot érte a bolygatás, melyek így kimozdultak eredeti helyükről. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban az 57. számú római kori sírral, annak déli felére volt ráásva, továbbá a 37. számú őskori árokkal, melyet ugyancsak vágott.

Mellékletei:

1. A koponya alatti állatjáratból került elő 1 db enyhén ovális átmetszetű, bronz huzalkarika töredéke, m.: 2,2×1,2 cm, v.: 0,15 cm (XJM ltsz. n.) [48. tábla 5].
2. A jobb lábszárcsont felső részének külső oldalán, egy ujjcsonttal együtt feküdt 1 db kissé ovális átmetszetű, külső oldalán rovátkolt díszítésű, bronzból öntött karikagyűrű, átm.: 2,5 cm, v.: 0,4×0,3 cm (XJM ltsz. n.) [48. tábla 6].

57. sír (1992. május 18.)

Római kori.

58. sír (1992. május 20.) [49. tábla 1]

Nő, 61-67 éves. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: 54 cm, sh.: 198 cm, ssz.: 62 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra fordult, a jobb alkarcsontok a medencelapát szélén feküdtek. A váz bal alkarcsontjai hiányoztak, így a bolygatatlan sír esetében feltételezhető, hogy az illető már életében elveszíthette alkarját. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. A sírföldből elkerült zöld patinás ujjperc alapján e sír melléklete volt a nyesés során talált, kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, összenyomott végű huzalgyűrű, m.: 1,9×1,8 cm, átm.: 0,14 cm (XJM ltsz. n.) [49. tábla 2].

A sírföldből 1 db kerámiatöredék került elő.

59. sír (1992. május 20.) [49. tábla 3]

Gyermek, 8-9 éves. Csv. h.: 105 cm, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: 45 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 61 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. A koponyát a szántás roncsolta, a bal kar csontjait és a bordákat pedig állatjárat mozdította el, utóbbiak egy része a sírgödör északnyugati részén feküdt. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, teknős aljú aknasír.

Melléklete:

1. A jobb kéz egyik ujjpercén (talán a középsőn) helyezkedett el 1 db nyitott, egyenesre vágott végű,

egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 1,72×1,7 cm, sz.: 0,52 cm (XJM ltsz. n.) [49. tábla 4].

A sír földjéből másodlagos helyzetben lévő rágcsáló csontjai kerültek elő.

60. sír (1992. május 15.)

Római kori.

61. sír (1992. május 20.) [49. tábla 5]

Nő, 21-23 éves. Csv. h.: 146 cm, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: ?, sh.: 174 cm, ssz.: 62–50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya enyhén jobbra billent, az állkapocs leesett. A jobb alkarcsontok a medencén, a bal alkarcsontok kissé feljebb, a csigolyáknál feküdtek. Bolygatott. A kézcsontok nagy részét és a jobb lábfej csontjait állatjárat bolygatta. A sírgödör egyenes aljú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba kissé szűkülő aknasír. Szuperpozícióban a 37. számú őskori árokkal, keleti része egy kb. 20 cm-es szakaszon vágta azt.

Melléklete:

1. A bal medencelapáton, az egyik ujjpercen helyezkedett el 1 db ovális átmetszetű, nyitott, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű, m.: 2,45×2,2 cm, átm.: 0,34 cm (XJM ltsz. n.) [49. tábla 6].

A sírföldben kerámiadarabok voltak.

62. sír (1992. május 22.) [49. tábla 7]

Nő, 20-22 éves. Csv. h.: 122 cm, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 65 cm, sh.: 155 cm, ssz.: 54–62 cm. A váz felsőtestének csontjai hanyatt fekvő helyzetben feküdtek, a koponya balra fordult. A lábak csontjai pedig a jobb oldalra felhúzva, kissé zsugorított helyzetben voltak. A jobb alkar- és kézcsontok a jobb medencelapáton, míg a bal oldaliak részben a medencén és az alsó csigolyákon helyezkedtek el. Bolygatott. Állatjárat mozdította el az ujjcsontok, illetve a mellékletek egy részét is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A koponya alatt – a homlokcsont bal oldalától a tarkóig – vékony bronzszalagból hajlított spirális díszek összefüggő sorozata helyezkedett el. Egy-egy darab feküdt a jobb szemgödör felett, ez alatt és a spirál belsejében bőrmaradványok látszottak, további darabok a koponyától jobbra és balra, a jobb vállcsont felett, illetve másodlagos helyzetben még a jobb lábszárcsontoknál is kerültek elő, h.: kb. 42 cm, átm.: 0,8–1 cm, a szalag sz.: 0,32–0,4 cm (XJM ltsz. n.) [49. tábla 8; 50. tábla 1].
2. A nyakcsigolyákról került elő 1 db háromrét hajlított, kerek átmetszetű bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec, a szálak közé iktatott vékony ezüst filigránszálakkal díszítve. Záróeleme a csigolyák alatt feküdt, m.: 16×15,4 cm, átm.: 0,5 cm (XJM ltsz. n.) [50. tábla 2].
3. A koponya bal oldala alatt feküdt 1 db kerek átmetszetű, enyhén lekerekített végű bronz huzalkarika, m.: 2,3×2,25 cm, átm.: 0,2 cm (XJM ltsz. n.) [50. tábla 3].
4. A jobb kéz 2. és 3. ujjperce között helyezkedett el 1 db zárt, ezüstből öntött karikagyűrű, átm.: 2,38 cm, v.: 0,31 cm (XJM ltsz. n.) [50. tábla 5].
5. A jobb kézcsontoknál, másodlagos helyzetben került elő 1 db ezüstből öntött, kissé szögletes, külső oldalán enyhén sodrást utánzó díszítésű, zárt karikagyűrű, m.: 2,45×2,37 cm, v.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [50. tábla 4].
6. A koponya alatt feküdt 1 db sodrott ezüstszál, mely feltételezhetően egy nyakperechez tartozott.

63. sír (1992. május 21.) [51. tábla 1]

Nő, 51-59 éves. Csv. h.: 149 cm, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 66 cm, sh.: 199 cm, ssz.: 62–55 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult. Bolygatott. Állatjárat bolygatta a jobb orsócsontot, mely így a felkarcsont mellé került. A kéz- és a lábcsontok a sírban szétszóródva feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

64. sír (1992. május 21.) [51. tábla 2]

Nő, 50-59 éves. Csv. h.: 133 cm (a felkarcsontok végéig), t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 75 cm, sh.: 208 cm, ssz.: 60–64 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Nagymértékű állati bolygatás érte a sírt, mely az ujjcsontok egy részét még a sír magasabb részeibe is eltolta, de elsősorban a bordákat és a koponyát érte, a sírgödör koponya felőli végét mindkét oldalon állatjárat érintette, mely egy-egy kitüremkedő részt okozott. A koponya felfordulva feküdt, az állkapocs a jobb felkarcsont alsó részének belső oldalán helyezkedett el, a bordák és a csigolyák összekeveredve, a lapockák pedig kimozdulva voltak. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A jobb alkarcsontok végein feküdt 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 6,9×6,7 cm, átm.: 0,48 cm (XJM ltsz. n.) [51. tábla 3].
2. A jobb kéz ujjcsontjai között volt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, hegyesedő végű huzalgyűrű, m.: 2,04×1,9 cm, átm.: 0,14 cm (XJM ltsz. n.) [51. tábla 4].

A koponya jobb oldali sziklacsontján zöld patinanyom látszott, s ugyancsak zöld patina borította a csontokat a karperec alatti részen is.

65. sír (1992. május 22.) [51. tábla 5]

Nő, 50-60 éves. Csv. h.: 154 cm, t.: Ny–K (eltérés: 112,5°), sm.: 48 cm, sh.: 234 cm, ssz.: 66–70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya enyhén jobbra billent. Mindkét kéz csontjai a combcsontokon

feküdtek. Bolygatott. A koponyát a gépi földmunka roncsolta. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Keleti vége kissé megtörik déli irányba.

Mellékletei:

1. A jobb alkar- és kézcsontok külső oldalánál, hegyével a lábcsontok felé, élével pedig a váz irányába mutató helyzetben feküdt 1 db nyéltüskével ellátott, háromszög átmetszetű, hegyesedő végű vaskés, h.: 15 cm, ebből a penge h.: 12 cm, sz.: 2 cm (XJM ltsz. n.) [51. tábla 7].
2. A jobb kézfej csontjainál helyezkedett el 1 db zárt, dudorosan öntött ezüst karikagyűrű, átm.: 2,4 cm, v.: 0,28 cm, sz.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [51. tábla 6].

66. sír (1992. május 22.) [52. tábla 1]

Nő, 50-60 éves. Csv. h.: 149 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 68 cm, sh.: 195 cm, ssz.: 63–75 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok a medence szélein, a bal kézcsontok a combcsont felső részén feküdtek. Bolygatott. A koponyát a munkagép roncsolta, a bordákat, a jobb kéz- és mindkét láb ujjcsontjait pedig állati bolygatás érte. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, északi oldalán kissé kiugró résszel rendelkező aknasír.

Melléklete: nem volt.

67. sír (1992. május 25.) [52. tábla 2]

Férfi, 50-58 éves. Csv. h.: 164 cm, t.: Ny–K (eltérés: 98,43°), sm.: 65 cm, sh.: 223 cm, ssz.: 69 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, az állkapocs leesett. A jobb sípcsonton összeforrt törés nyoma volt látható. Bolygatott. A bordákat állatjárat mozdította ki, s ennek nyomán hiányoztak, illetve elmozdultak a csigolyák is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

68. sír (1992. május 18.) [52. tábla 3]

Gyermek, 3-4 éves. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A szántás által teljesen feldúlt vázból csupán két borda volt eredeti helyén, ezen kívül pedig csak néhány csontdarabka került elő. Sírgödre nem volt megfigyelhető.

Melléklete:

1. A váz felszedésekor került elő 1 db lapított gömb alakú, fehér színű üveggyöngy, átm.: 0,41 cm (XJM ltsz. n.) [52. tábla 4].

69. sír (1992. május 15.)

Őskori.

70. sír (1992. május 26.) [52. tábla 5]

Leány, 16-17 éves. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K (eltérés: 123,75°), sm.: 53 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 69–80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya a jobb oldalán feküdt. A jobb kéz ujjcsontjai a combcsonton helyezkedtek el. Bolygatott. Állatjárat következtében a csigolyák egy része hiányzott, a jobb kulcscsont a bal felett volt, a jobb oldali bordák kimozdultak, a jobb alkarcsontok közül az orsócsont a jobb oldali szárkapocscsont mellett feküdt, a könyökcsont a bal szárkapocscsont külső oldalán volt, a bal kézcsontok pedig hiányoztak. A sírgödör lekerekített sarkú, északi oldalának közepe táján kiöblösödő, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 184. számú avar kori árokkal, keleti végén vágta azt.

Melléklete: nem volt.

71. sír (1992. május 27.) [52. tábla 6]

Nő, 18-20 éves. Csv. h.: 146 cm, t.: Ny–K (eltérés: 120,93°), sm.: 35 cm, sh.: 195 cm, ssz.: 69 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén, a bal kéz ujjcsontjai pedig a combcsont felső részén feküdtek. Bolygatott. A szántás roncsolta a koponyát, a nyakcsigolyák nagy része kimozdult, a bal felkarcsont felső része, továbbá az alkarcsontok jelentős része pedig hiányzott. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, északnyugati végén kissé kiöblösödő falú aknasír.

Mellékletei:

1. A legfelső nyakcsigolyán helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, enyhén hegyesedő, nyitott végű bronz huzalkarika, m.: 2,62×2,5 cm, átm.: 0,25 cm (XJM ltsz. n.) [52. tábla 7].
2. A bal combcsont felső részén, egy ujjperccel együtt került elő 1 db sodrást utánzóan öntött, zárt ezüstgyűrű, m.: 2,5×2,5 cm, átm.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [52. tábla 8].
3. A bal combcsont belső oldalán, az ujjperccel együtt került elő 1 db sodrást utánzóan öntött, zárt ezüstgyűrű, m.: 2,4×2,4 cm, átm.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [52. tábla 9].

72. sír (1992. május 28.) [52. tábla 10]

Nő, 40-50 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 115,31°), sm.: 35 cm, sh.: 167 cm, ssz.: 54–62 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás a felsőtest csontjait és a koponyát bolygatta, *in situ* helyzetben csupán néhány csigolya maradt. A sírgödör lekerekített sarkú, nyugati irányba kissé kiszélesedő, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. A jobb felkarcsont belső oldalán, a bolygatott bordáknál, részben egy kimozdult borda alatt feküdt 1 db vaskés négyzetes átmetszetű nyéltüskéje, h.: 4,9 cm (XJM ltsz. n.) [52. tábla 11].

73. sír (1992. május 28.) [53. tábla 1]

Férfi, 40-50 éves. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 40–50 cm, sh.: 213 cm, ssz.: 70–73

cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás roncsolta a koponyát, a nyak- és a mellkasi csigolyák egy része hiányzott, más részük kimozdult, a bal felkarcsont szintén hiányzott, s a bordák és a lábcsontok is kimozdultak helyükről. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba lejtős aljú aknasír.

Melléklete: nem volt.

74. sír (1992. május 28.) [53. tábla 2]

Férfi (?), 17-18 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK (eltérés: 115,31°), sm.: 35 cm, sh.: ? ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás a váz csontjai közül a láb és a karcsontok egy részét hagyta csak *in situ* helyzetben. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete: nem volt.

75. sír (1992. május 27.) [53. tábla 3]

Gyermek, 6 év körüli. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 118,12°), sm.: 30 cm, sh.: 141 cm, ssz.: 67 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás dúlta fel, *in situ* csak a lábak csontjai maradtak. A sírgödör hosszúkás, nyugati felén ívelten, keleti végén enyhén lekerekített sarkokkal, kissé csúcsba futó módon záródó aknasír.

Melléklete: nem volt.

76. sír (1992. május 28.) [53. tábla 4]

Gyermek, 1,5-2 éves. Csv. h.: 70 cm, t.: Ny–K (eltérés: 118,12°), sm.: 50 cm, sh.: 124 cm, ssz.: 53–60 cm. A váz a jobb oldalán feküdt, a lábak csontjai kissé behajlított helyzetben voltak. A váz a sírgödör aljánál 5-10 cm-rel magasabban helyezkedett el, egy feltöltött rétegen. A sírgödör lekerekített sarkú, nyugati felén ívelten záródó, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

77. sír (1992. május 28.) [53. tábla 5]

Gyermek, 2-3 éves. Csv. h.: 72 cm, t.: Ny–K (eltérés: 112,5°), sm.: 43–50 cm, sh.: 123 cm, ssz.: 52–56 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra fordult, a váznál magasabban feküdt. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén voltak, a jobb lábszárcsont a bal irányába mutató helyzetben került elő. Bolygatott. Állatjárat mozdította el a jobb oldali bordákat, melyek így a jobb felkarcsont külső oldalán kerültek elő. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. A koponya jobb oldala alatt, annak felszedése során került elő 1 db kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült karika töredéke, m.: 1,4×1,4 cm, átm.: 0,12 cm (XJM ltsz. n.) [53. tábla 6].

78. sír (1992. június 1.) [53. tábla 7]

Nő, 25-30 éves. Csv. h.: 145 cm, t.: Ny–K (eltérés: 109,68°), sm.: 47 cm, sh.: 197 cm, ssz.: 55–63 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkar- és kézcsontok a medencén helyezkedtek el, a magasabban fekvő koponya jobbra fordult, az állkapocs leesett. Állatjáratok és a földmunka egyaránt bolygatta. A koponya jobb oldala összetört, a csigolyák és a lábujjcsontok kimozdultak. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

A sírban húzódó állatjáratokban elpusztult rágcsálók csontjai voltak. A jobb kézcsontok felett és részben a combcsont felső része felett hal- és rágcsálócsontok feküdtek. Halcsontok voltak továbbá a bal lábszárcsont alsó részének belső oldalán és a lábszár felett is. Ezek valószínűleg azonban nem ételmellékletek voltak.

79. sír (1992. június 1.) [53. tábla 8]

Férfi, 40-50 éves. Csv. h.: 156 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 40 cm, sh.: 202 cm, ssz.: 58–66 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A magasabban fekvő koponya jobbra fordult, a lábak csontjai pedig kifelé voltak fordulva. Az orsócsontok a medencelapátok szélein helyezkedtek el. Bolygatott. A szántás és a gépi földmunka egyaránt roncsolta a koponyát. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

80. sír (1992. június 1.) [53. tábla 9]

Nő, 22-25 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 112,5°), sm.: 35 cm, sh.: 174 cm, ssz.: 52–54 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. Állatjáratok és a szántás egyaránt érintette, *in situ* csak az alszárak csontjai maradtak meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. A sírgödör nyugati végében, a gödör széléhez tapadva helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, kissé ovális S-végű karika. Vége enyhén lekerekített, S-vége hiányos, m.: 2,05×1,5 cm, átm.: 0,2 cm (XJM ltsz. n.) [53. tábla 10].

Az állatjáratokban elpusztult rágcsálók csontjai voltak.

81. sír (1992. június 2.) [54. tábla 1]

Férfi (?), 40-50 éves. Csv. h.: 154 cm, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 40 cm, sh.: 189 cm, ssz.: 45–64 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkarcsontok az alsó csigolyákon feküdtek, a felkarcsontra merőleges helyzetben. Bolygatott. A szántás roncsolta a koponyát, a bordákat és a bal kar csontjait is. A sírgödör lekerekített sarkú, hosszúkás, északi oldalán kiöblösödő, keleti irányba szűkülő aknasír.

Melléklete: nem volt.

82. sír (1992. május 25.) [54. tábla 2]

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 98,43°), sm.: 30 cm, sh.: ? ssz.: ? A váz valószínűleg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű volt. Bolygatott. Csak a medence bal oldala és a lábszárak csontjai maradtak meg *in situ* helyzetben. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Melléklete:

1. A koponya helye környékén – valószínűleg alóla – került elő 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, ovális, kissé egymásra hajló, lekerekített végű karika, m.: 1,52×1,4 cm, átm.: 0,2 cm (XJM ltsz. n.) [54. tábla 3].

83. sír (1992. június 4.) [54. tábla 5]

Nő, 40-60 éves. Csv. h.: kb. 149 cm, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 36–44 cm, sh.: 196 cm, ssz.: 54–72 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Bolygatott. A szántás roncsolta a koponyát, az ujjcsontok szinte teljesen elpusztultak, a jobb szárkapocscsont a váz bal oldalán feküdt. A sírgödör hosszúkás, lekerekített sarkú, északi oldalán bizonytalan körvonalú, keleti végén kiöblösödő, ezen az oldalon mélyebb aknasír.

Melléklete:

1. A bal combcsont felső részének belső oldalán fekvő egyik ujjcsonton helyezkedett el 1 db kissé ovális átmetszetű, nyitott, hegyesedő végű ezüstgyűrű, m.: 2,3×2 cm, átm.: 0,31 cm (XJM ltsz. n.) [54. tábla 4].

84. sír (1992. június 4.) [54. tábla 6]

Férfi, 50-60 éves. Csv. h.: 163 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 45–52 cm, sh.: 234 cm, ssz.: 55–75 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal kézcsontok a combcsonton feküdtek. A jobb kulcscsonton összeforrt törés nyoma volt látható. Bolygatott. A szántás roncsolta a koponyát, állatjárat bolygatta a nyakcsigolyák egy részét, a jobb kéz ujjcsontjait és a lábujjcsontokat, a bal kulcscsont pedig hiányzott. A sírgödör lekerekített sarkú, hosszanti oldalain enyhén egyenetlen, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 132. számú őskori árokkal, keleti fele vágta azt.

Melléklete: nem volt.

85. sír (1992. június 4.) [54. tábla 7]

Gyermek, 7-8 éves. Csv. h.: 116 cm, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 40–45 cm, sh.: 176 cm, ssz.: 55–66 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkarcsontok a medencén feküdtek, a bal combcsont a jobb irányába mutató helyzetben került elő. Bolygatott. A szántás roncsolta a koponyát és elmozdította a medencét is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 132. számú[242] őskori árokkal, nyugati végének kis részlete vágta azt.

Mellékletei:

1. A kimozdult jobb oldali medencelapátnál, részben alatta feküdt 1 db kerek átmetszetű, zárt ezüstgyűrű, m.: 2,4 cm, átm.: 0,45 cm (XJM ltsz. n.) [54. tábla 8].
2. A sír aljánál 8 cm-rel magasabban, annak délkeleti sarkában volt 1 ívelt vashuzaldarabka, h.: 2,3 cm (XJM ltsz. n., e tárgy sírhoz tartozása kérdéses) [54. tábla 9].
3. Ugyanitt feküdt 1 db állatcsont (?) töredéke, melynek sírhoz tartozása ugyancsak kérdéses.

86. sír (1992. június 4.) [54. tábla 10]

Férfi, 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 87,18°), sm.: 35–40 cm, sh.: ?, ssz.: 67 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkarcsontok végei és a kézcsontok a medencén voltak. Bolygatott. A koponyát és a felkarcsontokat a szántás megsemmisítette, a váz többi részét változó mértékű bolygatás érte. A sírgödör megfigyelhető része alapján lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

87. sír (1992. június 4.) [55. tábla 1]

Gyermek, 6-7 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 87,18°), sm.: 35 cm, sh.: ?, ssz.: 48 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. *In situ* csak a lábszárak csontjai maradtak meg. A sírgödör csak részben volt megfigyelhető, itt lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír formáját mutatta.

Melléklete: nem volt.

88. sír (1992. június 5.) [55. tábla 2]

Férfi, 23-40 éves. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 70 cm, sh.: 227 cm, ssz.: 66–80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Bolygatott. A koponya környékét állatjárat bolygatta: a nyakcsigolyák hiányoztak, magasabb helyzetben pedig a kimozdított ujjcsontok és csigolyadarabok feküdtek. Az erős csontozatú váz jobb orsócsontján gyógyult törés nyoma látszott. A sírgödör lekerekített sarkú, keleti irányba kissé szűkülő, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

89. sír (1992. június 5.) [55. tábla 3]

Nő, 50-70 éves. Csv. h.: 147 cm, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 52 cm, sh.: 213 cm, ssz.: 70–90 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra fordult, az állkapocs leesett. Bolygatott. Gépi föld-

[242] A sírrajzon a 196-os számú árok szerepel, a temető térképén a 132-es.

munka roncsolta a koponyát, állatjárat mozdította ki a bordák egy részét, a bal orsócsontot, mely a bordákon feküdt, továbbá a kéz- és lábujjcsontokat, melyek egy része hiányzott is. A sírgödör téglalap alakú, ívelten záródó, déli oldalán kissé kiöblösödő aknasír. A koponya alatt kb. 8 cm magasságban kezdődő, a combcsontok vonaláig lejtősen húzódó földből kialakított feltöltés volt megfigyelhető.

Mellékletei:

1–6. A jobb oldali bordák között feküdt 6 db hurokfolyatott, dudoros díszítésű üveggyöngy, átm.: 1,2–1,7 cm (XJM ltsz. n.) [55. tábla 4–9].

7. A jobb oldali alsó bordák felett, másodlagos helyzetben került elő 1 db sodrást utánzóan öntött, lekerekített sarkú, enyhén négyzet alakú ezüstgyűrű. Alatta egy ujjperc feküdt, ezen azonban nem volt patina, m.: 2,35×2,35 cm, átm.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [55. tábla 10].

8. A jobb alkarcsontok felső részénél, kissé a csontokon elhelyezkedve került elő 1 db nyéltüskés, hegyesedő végű vaskés. Nyéltüskéje a bordákon feküdt, éle kifelé mutatott. Sírban mért h.: 8 cm, mai m.: 7,5×1,2 cm (XJM ltsz. n.) [55. tábla 11].

9. A jobb alkarcsontok középső részén, a kés mellett volt 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 7,2×7 cm, átm.: 0,54 cm (XJM ltsz. n.) [55. tábla 12].

10. Az állkapocs jobb oldala alatt, a felszedés során került elő 1 db kerek átmetszetű, ezüst huzalkarika, hiányos, m.: 1,7×1,2 cm, átm.: 0,14 cm (XJM ltsz. n.) [55. tábla 13].

11. A jobb lapocka mellett, a bordák alatt, ugyancsak a váz felszedésekor került elő 1 db kerek átmetszetű, ezüsthuzalból készült S-végű karika. Vége enyhén lekerekített, m.: 1,8×1,45 cm, átm.: 0,19 cm (XJM ltsz. n.) [55. tábla 14].

90. sír (1992. június 3.) [56. tábla 1]

Nő, 44-52 éves, állapotos. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny–K (eltérés: 129,37°), sm.: 50–55 cm, sh.: 174 cm, ssz.: 46–48 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya enyhén balra billent, a jobb kézcsontok a combcsonton feküdtek. A magzat koponyája a medencén, egyéb csontjai az alsó csigolyákon és a medencén voltak. A magzat már befordult a szülőcsatornába, vagyis a nő közvetlenül a szülés előtt halt meg. Bolygatott. Állatjárat mozdította ki a lábujjcsontokat, a térdkalácsot és a magzat csontjainak egy részét. A sírgödör lekerekített sarkú, hosszanti oldalán kissé egyenetlen, téglalap alakú, nyugati végén mélyebb aknasír.

Melléklete: nem volt.

91/a-b. sír (1992. május 25.)

Bronzkoriak.

92. sír (1992. június 11.) [56. tábla 2]

Férfi, 40-50 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 43–54 cm, sh.: 224 cm, ssz.: 60–70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás részben elpusztította és kimozdította a csontokat: a koponya, a felkarcsontok, a lapockák és a nyakcsigolyák is hiányoztak, a kéz- és a lábcsontok kimozdultak, továbbá elmozdult a bordák egy része is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Hosszanti oldalain 2-2 fül volt látható.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírgödör északi és déli oldalán egy-egy csomóban csigaházak voltak, melyeket állatjáratok vágtak át.

93. sír (1992. június 8.) [56. tábla 3]

Gyermek, 9-11 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 92,81°), sm.: 36–38 cm, sh.: 152 cm, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás a váz jelentős részét kimozdította. *In situ* a lábak csontjai, a medence bal oldala és a jobb szeméremcsont alja maradt meg, s feltételesen ide sorolható még a jobb felkarcsont is. A váz a gödör középtengelyéhez mérten kissé ferdén helyezkedett el. A sírgödör megmaradt része alapján valószínűleg lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír lehetett.

Mellékletei:

1. A csigolyák mellett, másodlagos helyzetben feküdt 1 db kerek átmetszetű, összenyomott, egymás mellé hajló, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 6,5×5,4 cm, átm.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [56. tábla 4].

2. A medence bal oldala mellett, *in situ* helyzetben került elő 1 db kerek átmetszetű, összenyomott, egymás mellé hajló, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 6,4×,4,9 cm, átm.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [56. tábla 5].

3. A jobb kézcsontok 3. vagy 4. ujjcsontján helyezkedett el 1 db nyitott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 1,9×1,8 cm, sz.: 0,5 cm (XJM ltsz. n.) [56. tábla 6].

94. sír (1992. június 5.) [57. tábla 1]

Gyermek, 7-8 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 95,62°), sm.: 35 cm, sh.: 157 cm, ssz.: 44–55 cm. Bolygatott. A szántás teljesen feldúlta, egyedül a jobb alkar csontjai maradtak meg eredetinek tekinthető helyzetben. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, nyugati irányba szűkülő aknasír.

Melléklete: nem volt.

95. sír (1992. június 10.) [57. tábla 2]

Férfi, 50-59 éves. Csv. h.: 163 cm, t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 55–70 cm, sh.: 223 cm, ssz.: 66–77 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra billent. Megtartása jó. Bolygatott. Állatjárat

mozdította ki a jobb alkarcsontokat, az állkapcsot és a nyakcsigolyák egy részét, melyek közül kettő a jobb kézcsontok helyén feküdt. A kéz- és a lábujjcsontok hiányoztak. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba lejtős aljú aknasír.

Melléklete: nem volt.

96. sír (1992. június 11.) [57. tábla 3]

Férfi (?), 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 115,31°), sm.: 35–40 cm, sh.: 197 cm, ssz.: 62–80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás a váz jelentős részét feldúlta. *In situ* a lábszárak csontjai, a jobb alkarcsontok és néhány csigolya maradt csak meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

97. sír (1992. június 11.) [57. tábla 4]

Férfi, 22-25 éves. Csv. h.: 150 cm (a nyakcsigolyákig), t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 40 cm, sh.: 230 cm, ssz.: 62–82 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar orsó- és kézcsontjai a medencén feküdtek. Bolygatott. A vázat a gépi földmunka és a szántás egyaránt bolygatta: a koponya felfordult, a bal orsócsont és a medence egy része kimozdult. A bal felkarcsonton gyógyult törés szabálytalanul összeforrt nyoma látható, melynek következtében a felkarcsont 4 cm-rel rövidült meg. A sírgödör hosszúkás, lekerekített sarkú, északi oldalán egyenes, déli oldalán kiöblösödő aknasír.

Melléklete: nem volt.

98. sír (1992. június 11.) [57. tábla 5]

Nő, 40-60 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 112,5°), sm.: 35 cm, sh.: 156 cm, ssz.: 40–48 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás roncsolta és dúlta fel, *in situ* csak a jobb combcsont felső része, a jobb lábszárcsontok, a bal combcsont alsó és a sípcsont felső része, valamint a bal szárkapocscsont maradt meg. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

99. sír (1992. június 12.) [57. tábla 6]

Férfi, 40-60 éves. Csv. h.: ?, t.: Ny–K (eltérés: 104,06°), sm.: 35–40 cm, sh.: ?, ssz.: 65–72 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás a váz nagy részét bolygatta, illetve megsemmisítette. *In situ* csak a bal láb csontjai, a jobb sípcsont, a szárkapocscsont alsó része, a boka és a sarokcsontok maradtak meg. A sírgödör meglévő része lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba lejtős aljú aknasír formáját mutatta.

Melléklete: nem volt.

100. sír (1992. június 17.) [56. tábla 7]

Négy személy sírja: A – férfi, 30-40 éves, B – nő, 23 év feletti, C – 8 év körüli gyermek, D – 7-8 éves gyermek. Csv. h.: az A váz 150 cm, a többi nem mérhető, t.: Ny–K (eltérés: 123,7°), sm.: 35 cm, sh.: ?, ssz.: 70–83 cm. Az A jelű váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Alkarcsontjai a felsőtest csontjaitól kissé kifelé hajlított helyzetben a felkarcsontra visszahajlított pozícióban feküdtek, így a bal kéz ujjcsontjai a bal oldali felső bordák mellett, míg a jobb kéz ujjcsontjai többségében a bordák alatt feküdtek. A lábak csontjai enyhén terpesztett helyzetben voltak. Nemcsak a jobb alszár alsó része, de a bal bokacsonttól lefelé eső csontjai is hiányoztak. A C jelű gyermekváz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetben, az A jelű váz lábcsontjai között feküdt. A koponyát, a felsőtest és mindkét kar csontjait bolygatás mozdította ki, illetve semmisítette meg. A D jelű váz az A lábcsontjainak végénél, a C jelű combcsontjai felett helyezkedett el, kicsavart, béka pozícióban. Lábcsontjai térdben behajlított, zsugorított helyzetben, csaknem a koponyáig felhúzva feküdtek, a gerinccsigolyák köríves, egybefüggő helyzetben voltak. A koponyát, a felsőtest és mindkét kar csontjait bolygatás mozdította ki, illetve semmisítette meg. A B jelű váz részben az A jobb lábának csontjai felett helyezkedett el. A vázból csak a töredékes koponya, a gerinccsigolyák, a medence és a combcsontok felső része maradt meg, a váz többi csontját bolygatás semmisítette meg. A szántás a sírgödör keleti részét és a vázakat is roncsolta, utóbbiakat pedig állatjáratok is bolygatták. Mind a négy vázon égésnyomok voltak megfigyelhetők, a sírföldben pedig kalcinált csontdarabokat találtak. A sírgödör keleti vége irányába kissé kiszélesedő, itt bizonytalan záródású, nyugati felén lekerekített, alja irányába szűkülő oldalú aknasír.

Melléklete: nem volt.

101–103. sír (1992. június 23.)

Őskoriak.

104. sír (1992. június 29.) [58. tábla 1]

Férfi, 23-30 éves. Csv. h.: 131 cm (a felkarcsontok felső végéig), t.: Ny–K (eltérés: 106,87°), sm.: 55 cm, sh.: 246 cm, ssz.: 60–68 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A szántás és állatjáratok egyaránt bolygatták. A koponyát a szántás roncsolta, a nyakcsigolyákat állatjárat mozdította ki, a bal orsócsont a medence mellett feküdt, a kézcsontok a szeméremcsontok előtt kerültek elő. A váz alatt 10 cm vastagságú, a lábak irányába lejtős – itt már csak 5 cm-es – kevert földből álló feltöltés volt. A jobb sípcsonton csontkinövés volt megfigyelhető, a csípőízület a combcsont fejénél deformálódott. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Hosszanti oldalain 2-2 fül volt látható.

Melléklete: nem volt.

105. sír (1992. június 30.) [58. tábla 2]

Férfi (?), 23 év feletti. Csvh: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK (eltérés: 118,12°), sm.: 30 cm, sh.: 216 cm, ssz.: 64–85 cm. A váz valószínűleg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű volt. Bolygatott. A szántás szinte teljesen feldúlta, illetve megsemmisítette a csontokat. *In situ* csupán a jobb orsócsont vége és néhány ujjcsont, a keresztcsont, a medence jobb oldalának töredéke és egy bal oldali borda maradt meg. A sírgödör hosszúkás, ívelten záródó, északi felén kiöblösödő aknasír.

Melléklete: nem volt.

106. sír (1992. július 2.) [58. tábla 28]

Férfi, 28-43 éves. Csv. h.: 132 cm (a felkarcsontok végéig), t.: Ny–K (eltérés: 101,25°), sm.: 35–56 cm, sh.: 209 cm, ssz.: 70–73 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok a medence szélénél feküdtek. Bolygatott. A szántás és állatjáratok egyaránt bolygatták, illetve megsemmisítették a váz egy részét: a koponya töredékes, hiányos, a koponyatető felfordult, az állkapocs ugyancsak kimozdult és hiányos, a jobb oldali bordák szinte teljesen hiányoztak, a csigolyák roncsolódtak, a keresztcsont és a jobb orsócsont elmozdult, a láb és a kéz ujjcsontjai a sír teljes területén szétszóródtak. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, keleti irányba egyenletesen lejtős aljú aknasír.

Melléklete: nem volt.

107. sír (1992. július 3.)

Bizonytalan korú.

108–116. sír (1992. július 3., július 27.)

Őskoriak.

117. sír (1992. augusztus 11.)

Bizonytalan korú.

118–124. sír (1992. augusztus 11., október 19.)

Őskoriak.

125. sír

Dokumentációja és leletanyaga elveszett.

126. sír (1992. október 9.) [57. tábla 7]

Nő, 40-60 éves. Csv. h.: 137 cm (a nyakcsigolyák végéig), t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 170 cm, ssz.: 46–60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. *In situ* a csigolyák és a bordák egy része, a medence két lapátja, a combcsontok felső és alsó végei, a jobb sípcsont, valamint mindkét szárkapocscsont maradt meg. A fej – a sírgödör mérete és a váz *in situ* részeinek helyzete alapján – a temetés során valószínűleg a sír nyugati falához lehetett feltámasztva. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

127. sír (1992. október 1.) [58. tábla 3]

Gyermek, 8-9 éves. Csv. h.: 115 cm, t.: Ny–K (eltérés: 90°), sm.: 44 cm, sh.: 182 cm, ssz.: 47–54 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. Bolygatott. Állatjárat mozdította ki a jobb kulcscsontot és a lapockát, a bal felkarcsont hiányzott, az egyik alkarcsont a bal combcsont külső oldalán feküdt, néhány bordával együtt. A kéz- és a lábfejcsontok hiányoztak. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1–21. A jobb oldali bordák, az állkapocs és a koponya alatt feküdt 20 db kisebb, gömb alakú üveggyöngy, átm.: 0,4–0,5 cm. Ugyanitt volt 1 db kéttagú rúdgyöngy is, m.: 0,7×0,5 cm (XJM ltsz. n.) [58. tábla 6–26].

22. Az állkapocs alatt helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 1,76×1,2 cm, átm.: 0,18 cm (XJM ltsz. n.) [58. tábla 27].

128. sír (1992. október 1.) [57. tábla 8]

Férfi, 40-60 éves. Csv. h.: 153 cm, t.: Ny–K (eltérés: 95,62°), sm.: 46 cm, sh.: 187 cm, ssz.: 38–53 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencelapáton feküdtek. Bolygatott. A kissé magasabban fekvő koponyát a munkagép roncsolta, a jobb kéz- és lábfej csontjai kimozdultak. A sírgödör szűk, ovális aknasír.

Melléklete: nem volt.

129. sír (1992. október 1.) [58. tábla 4]

Férfi, 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: ?, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. *In situ* csak a bal láb csontjai, a jobb combcsont nagy része és az alszárak csontjai maradtak meg. A sírgödör meglévő része alapján valószínűleg lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír lehetett.

Melléklete: nem volt.

130. sír (1992. október 1.) [58. tábla 5]

Nő, 23 év feletti. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 41 cm, sh.: ?, ssz.: 33–40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. *In situ* a bordák egy része, a combcsontok két vége és a sípcsontok felső részei maradtak csak meg. A sírgödör meglévő része alapján hosszúkás aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

131–132. sír (1992. október 19., november 13.)

Bizonytalan korúak.

Szórványleletek:

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, összenyomott végű karika, m.: 2,2 cm, átm.: 0,2 cm (XJM ltsz. n.) [58. tábla 29].
2. Egy db I. István (1000–1038) *Lancea Regis* típusú (H2), szabálytalan körvonalú, kopott, két egymás melletti ponton, de különböző méretben átlyukasztott érme, m.: 2×2 cm (HM ltsz. n.) [59. tábla 2].

38.3. ÉRTÉKELÉS

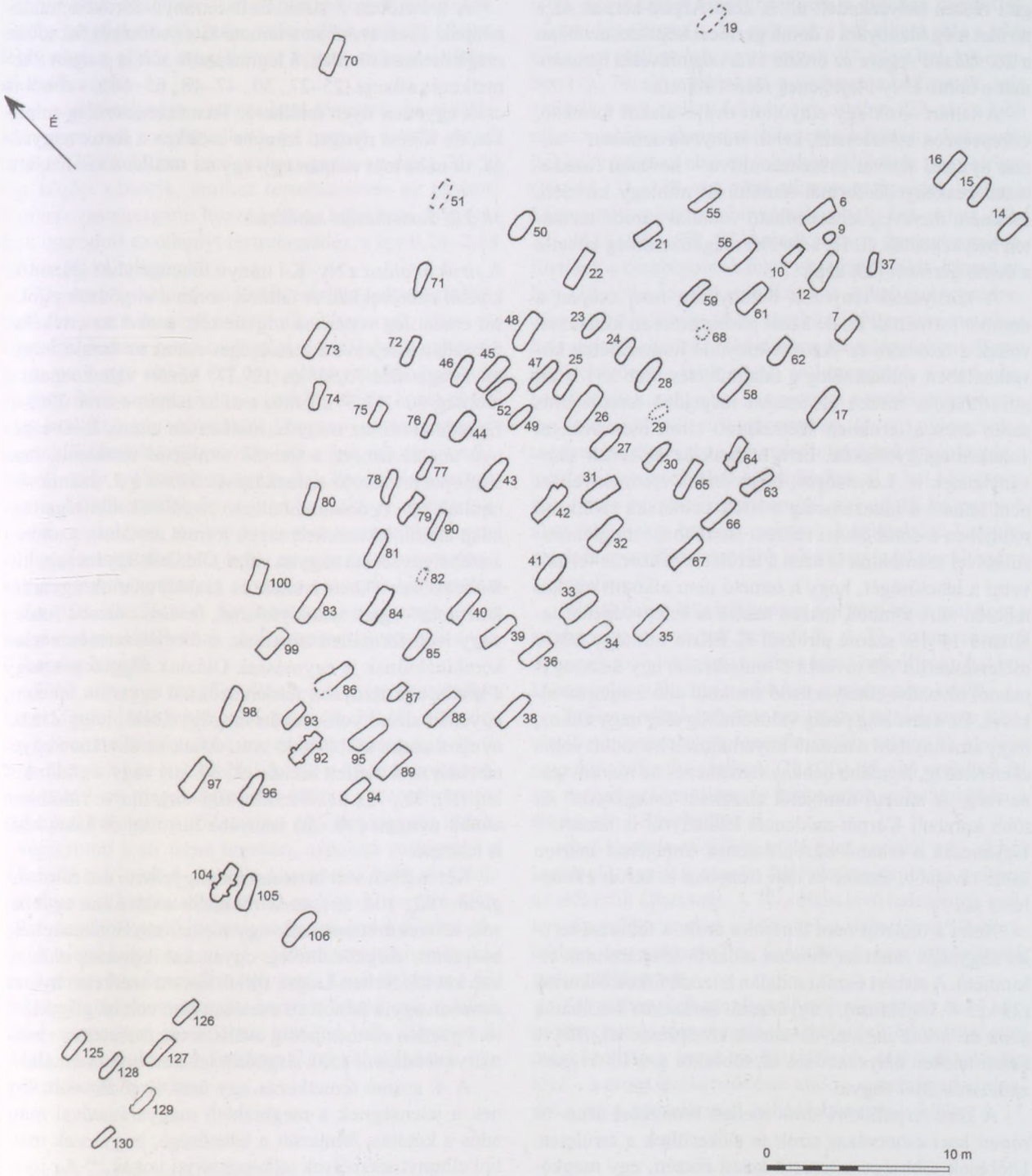

29. kép. Lébény-Kaszás-domb

38.3.1. A temető kiterjedése

A 96 sírban összesen 99 temetkezést és valószínűleg ugyancsak e korszak emlékeként értékelhető további 1 üres sírgödröt szolgáltató, teljesen feltártnak tekinthető temető a Lébény községtől északnyugatra elhelyezkedő, DNy–ÉK-i irányú Kaszás-domb területének északnyugati részén helyezkedett el. A kora Árpád-korban ez a terület még bizonyára a domb gerincét képezte, azonban a 20. század végére az erózió és a talajművelés hatására már a domb ÉNy-i lejtőjének részét alkotta.

A feltárt sírok egy elnyújtott ovális alakot formázó, középrészén kiszélesedő, keleti irányban azonban – annak nyugati felével összehasonlítva – kevésbé fokozatosan keskenyedő formát mutató, itt mintegy hirtelen, csaknem mereven lehatárolható vonallal záródó területen helyezkedtek el. Ez a terület megközelítőleg követte a domb gerincét [29. kép].

A környezeti tényezők bizonyosan nem csupán a dombot formálták át, de azzal párhuzamosan kihatással voltak a temetőre is. Az elvékonyodó humuszréteg következtében valószínűleg a talajművelés több sírt is elpusztíthatott, hiszen az ásatást megelőző terepbejárás során ezen a területen szétszántott sírok maradványai voltak megfigyelhetők. Erre utalnak az előkerült szórványleletek is. Lehetséges, hogy ennek eredményeként nem látható a fokozatosság a sírok számának csökkenő rendjében a domb keleti részén. Ha több sír megsemmisülésével számolunk is ezen a területen, akkor is fel kell vetni a lehetőségét, hogy a temető nem alkotott egykor teljesen zárt tömböt, hiszen annak a keleti végénél található 14–16. számú síroktól K–ÉK-re mintegy 60-70 méterre került elő további 5 temetkezés, egy laza, egymástól távolabb elhelyezkedő sírokból álló csoportot alkotva. Ez a távolság pedig valószínűleg elég nagy ahhoz, hogy amennyiben a temető folyamatosan húzódott volna ezen sírokig, legalább néhány temetkezés ne maradt volna meg. A temető tömbjétől elszakadt „*magányos*" sír több korabeli Kárpát-medencei lelőhelyről is ismert.[243] Ugyancsak a temető középrészének tömbjéhez mérten kissé távolabb, északi és déli irányban is került elő néhány sír.

Noha a temetőt nem határolta árok, a feltárási terület nagysága miatt az minden oldalról lehatároltnak tekinthető. A sírkert északi oldalán húzódó árkok őskoriak (234., 347. objektum), s ugyanezen korszakba sorolhatók azok az árkok is, melyek annak középrészénél, illetve keleti felében helyezkednek el, többször is a 10–11. századi sírok által vágva.

A kora Árpád-kori sírok mellett bronzkori urna- és római kori csontvázas sírok is előkerültek a területen. Utóbbiak többsége a temető keleti részén, egy megközelítőleg szabályos, É–D-i irányú sort alkotva. Közülük három (11., 57., 60. sír) is szuperpozícióban volt a kora Árpád-kori temetkezésekkel (6., 9–10., 55–56. sír). Ugyancsak a terület használatának korábbi emlékei azok az ős- és avar kori települési objektumok, melyekbe szintén beleástak kisebb-nagyobb mértékben 10–11. századi sírokat.

A temetőben a sírok É–D-i irányú sorokba rendeződnek. Ezek azonban a temető kiterjedéséből fakadóan meglehetősen rövidek, a leghosszabb sort is csupán 8 temetkezés alkotja (25–27., 30., 47–48., 65–66.), s ebből is csak egyetlen ilyen található. Természetszerűleg mindkét, de főként nyugati irányba csökken a sorok nagysága, itt néha már csupán egy-egy sír található sor helyett.

38.3.2. Temetkezési szokások

A *sírok tájolása* a Ny–K-i irányú fő tengelyhez igazodik, kisebb eltérésekkel. A feltárás során a sírgödrök tájolását eredetileg vonásban rögzítették, ezeket az értékeket fokokban kifejezve a szélsőséges esetek az északi iránytól nyugat felé 75,93° és 129,37° között váltakoznak; a többség 90–112,5° közötti, ami az ismert esetek 79%-a. Egyetlen ettől az iránytól markánsan eltérő, É–D-i irányú tájolás ismert, a temető tömbjétől elszakadt, laza sírcsoportot alkotó temetkezések közül a 2. számú sírt tájolták így. A dokumentálható *sírgödrök* többsége téglalap alakú, lekerekített sarkú formát mutatott, azonban a szabályos forma nagyon ritka. Oldalaik egyenesek, különböző mértékben ívelten és szabálytalanok egyaránt lehetnek. Végeik szabálytalanul, ferdén, csúcsba futóan vagy ívelt formában zárulnak, e formák természetesen kombinálódnak is egymással. Oldaluk függőleges vagy a gödör alja irányába ferdén szűkülő egyaránt lehetett, egyetlen sírnál volt csupán megfigyelhető, hogy északnyugati sarka kiöblösödő volt. Aljuk az általános egyenes helyzetű mellett teknős (9., 59. sír) vagy a gödör keleti (17., 32., 73., 83., 95., 99., 106. sír), illetve ritkábban annak nyugati (90. sír) irányába tartó lejtős kiképzésű is lehetett.

Két esetben volt biztosan megfigyelhető ún. füles sírgödör (92., 104. sír), ezek rövidebb oldalaikon egyenesek, lekerekített sarkúak vagy ívelten záródóak lehettek, hosszanti, megközelítőleg ugyancsak egyenes oldalaikon két-két ívelten kiugró füllel. Épített szerkezet nyoma azonban egyik felnőtt sír esetében sem volt megfigyelhető. Egyetlen esetben pedig ovális, a váz méretéhez viszonyítva rendkívül szűk sírgödröt lehetett dokumentálni.

A 4. számú temetkezés egy üres sírgödör volt. Ennek a jelenségnek a megbízható magyarázatával máig adós a kutatás, felmerült a lehetősége, hogy ezek máshol elhunyt személyek jelképes sírjai voltak.[244] Az ilyen

[243] Bende–Lőrinczy 1997, 226; Lőrinczy–Türk 2011, 431.

sírgödröknek a kalandozó akciók során elhunyt harcosokkal való összekötése azonban nem tekinthető reális magyarázatnak.[245] Mindez a vizsgált temetőnk alapján is jogosnak tűnik, hiszen aligha feltételezhető – már csak a temető alább tárgyalandó kronológiai helyzete miatt sem –, hogy itt egy külhonban elhunyt harcos jelképes temetkezésének nyoma tűnt volna fel.

A vázak általában a sírgödrök közepén fekszenek, ritkán megfigyelhető, hogy valamelyik oldalhoz közelebb vagy a gödör tengelyéhez képest eltéréssel dokumentálhatóak.

A sírok mélysége a talajra ható tényezők miatt többször nem volt megfigyelhető, az ismert esetek szélső értékei 20 és 83 cm között mozognak, az átlag 35–50 cm között változik, amihez természetesen az egykori humusz vastagságát is hozzá kellene számítani. Nagyságuk igazodott az elhunyt testméretéhez, s így 0,26–2,64 m^2 között váltakoznak.

*Koporsó*ra utaló nyom kevés esetben volt megfigyelhető, ez azonban nem feltétlenül a koporsók alacsony számára, hanem talán csak azok észlelésének nehézségeire utal: egy sírban (27. sír) vékonyabb sávban futó elszíneződés mutatkozott a váz jobb oldala és láb felőli vége mellett, mely valószínűleg koporsó egykori nyomára utal. Előkerült továbbá 1 db lapos fejű vasszeg is a 31. sírból, mely valószínűleg ugyancsak koporsóhoz tartozhatott. Mindkettő felnőtt sírja volt, csakúgy, mint azokban az esetekben, amikor a csontok szorosabb helyzete alapján feltételezhető, hogy az elhunytat koporsóban vagy valamilyen szerves anyagba csavarva helyezték a sírba (10., 30., 56. sír). Továbbá koporsóra vagy a test becsavarására utalhatnak azok az esetek is, amikor a váz állkapcsa leesett.

Több sírban is megfigyelhető volt, hogy a váz alatt kevert földből álló *feltöltés* húzódott (5., 76., 89., 104. sír). Ez lehetett többé-kevésbé egyenletes vastagságú (5-10 cm), illetve lejtős is. Utóbbiak közül a 89. sírban a koponya alatt 8 cm magasságban kezdődött, s a combcsontokig húzódott, míg a 104. sírban 10 cm magasan indult, s végigfutott a sír teljes hosszán, azonban vastagsága a lábaknál már csak 5 cm volt. Ugyancsak több sír földje tartalmazott kerámiadarabokat, melyek bizonyára a terület megelőző periódusának régészeti emlékei lehetnek.

A *vázak helyzete* a 10–11. századi temetőkben szokásos hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Kivételt képez a 62. sír, ahol a felsőtest csontjai hanyatt fekvő, míg a lábak kissé zsugorított pozícióban kerültek elő. Ugyancsak oldalt, térdben kissé behajlított lábakkal helyeztek egy gyermeket a 76. sírba.

A karok a jól megfigyelhető esetekben általában a váz mellett, a medence szélén vagy enyhén alatta fekhettek, általában nyújtva vagy könyökben enyhén behajlítva. A szimmetrikustól eltérően a karok közül az egyik a váz mellett, míg a másik ettől eltérő helyzetben fekve több sír esetében is megfigyelhető volt.

A további ismert helyzetek a következők: egy sírban (100. sír) mindkét alkart csaknem a felkarra hajlították vissza; két sírban (1., 52. sír) csak a bal alkart, míg a jobb kar a test mellett volt; egy esetben (97. sír) a bal, két esetben (19., 74. sír) a jobb kart a medencére hajlították, míg a másik a test mellett feküdt; egy esetben (22. sír) a jobb alkarcsontok csaknem merőlegesen a felkarra, kézcsontjaikkal együtt az alsó csigolyákon feküdtek; négy sírban (16., 44., 71., 128. sír) a bal alkarcsontok végei, illetve a kézcsontok a bal combnyaknál voltak; hét sírban (12., 32., 45., 51., 66., 78., 83.) mindkét kar a medence szélén, illetőleg a combcsontok felső végeinél feküdt; három ízben (10., 30., 56. sír) mindkét kar erőteljesebb medencére hajlítása révén azok megközelítőleg szimmetrikus helyzetben lehettek, főként a medencelapátokon; illetve ettől eltérően: a jobb alkar- és kézcsontok a medencében feküdtek, míg a bal kar csontjai a medencelapát szélén voltak (38., 49. sír); egy esetben (61. sír) ugyancsak a medencén, de részben egymáson feküdtek a végtagok: a jobb alkarcsontok alatt helyezkedtek el a bal kéz csontjai; illetve egy másik esetben (49. sír) a jobb kézcsontok alatt feküdtek a bal kéz csontjai. A különböző karhelyzetek magyarázataként több lehetőség is felmerült már a kutatásban.[246]

Ritkábban a lábak fektetése is eltéréseket mutatott a hagyományos nyújtott helyzettől. A 77. sírban nyugvó gyermek jobb lábszárát térdben kissé behajlítva a bal bokához helyezték, míg a jobb kar a medencére került.

Sajnos a vázak helyzete nem rajzol ki világosan elhatárolható csoportokat, temetőn belüli helyzetük alapján egyedül azoknál a síroknál (10., 30., 56. sír) vetődhet fel ez, melyeknél az alkar- és kézcsontok erőteljesebben a medencén helyezkedtek el.

*Étel- és italmelléklet*re utaló lelet egyedül a 85. sírból került elő, ám itt is csupán feltételesen sorolható a sírhoz az előkerült állatcsont. A 78. sírban lévő halcsontok mellett rágcsálók csontjai is feküdtek a sírban lévő állatjáratokban, így valószínűleg az előbbiek sem értékelhetők ételmellékletként.

Két sírban volt megfigyelhető *trepanáció*: a 44. sírba temetett nő koponyájának jobb oldali falcsontján egy megközelítőleg kerek nyílás látható, melynek oldalán lévő – a csont újraképződésre utaló – csontsarjadás alapján a nő a beavatkozást néhány hónappal túlélte. A 17.

[244] Dienes 1975, 88; Fodor 2004, 9–10.
[245] Kovács 1996, 106; Révész 1996, 192.
[246] Takács 2005a.

sírban nyugvó fiatal leány koponyájának tetején pedig egy 1,4×0,9 cm-es jelképes koponyalékelés található. Az 58. sírba temetett személy karja valószínűleg már életében amputált volt. A 90. sírban nyugvó állapotos nőt pedig közvetlenül a szülés előtt érte a halál, hiszen a magzat már befordult a szülőcsatornába. A 104. számú sírban fekvő vázon, a jobb sípcsonton csontkinövés volt megfigyelhető. Továbbá több – megfelelően vagy deformáltan – gyógyult csonttörés is dokumentálható volt (67., 84., 88., 97. sír).

Korabeli *rablás*ra utaló nyom nem volt, de *szuperpozíció*k sem voltak megfigyelhetők a 10–11. századi sí-

30. kép. Lébény-Kaszás-domb, a maradandó anyagból készült tárgyakat tartalmazó sírok

rok között, szemben az ős- és avar kori települési objektumokkal, illetve a római kori sírokkal. A jelenkori vagy állatok okozta bolygatás azonban több sírban is a leletek megsemmisülését, sírból való kikerülését okozta, ezekre az esetekre egyes esetekben a csontokon lévő patina is utal (25., 50., 64. sír).

A temetőben a *nemek megoszlása* a férfi és a női sírok között egyenletesnek tekinthető. A pontosan meghatározható vázak között 33 férfi, 31 nő és 24 gyermek volt, 9 váz esetében csak annyi ismert, hogy már felnőtt korba lépett, míg 2 esetében a besorolás bizonytalan. Ezek százalékos aránya a temető egészét tekintve tehát 33,34% a férfi, 31,31% a nő, 24,24% gyermek, 9,09% a felnőtt, míg 2,02% a bizonytalan. A gyermekek alacsonyabb számát azonban valószínűleg befolyásolhatta, hogy a gyermeksírok közül – kisebb mélységük miatt – több is elpusztulhatott a feltárás megkezdéséig. De nem zárható ki az sem, hogy nem minden újszülöttet, gyermeket temettek ide.

A temetőben a maradandó anyagból készült tárgyak főként a sírkert középső részén elhelyezkedő sírokból kerültek elő [30. kép]. Nyugati irányban a temető a 94., 92. és 98. sírok alkotta vonalától nyugatra csupán egyetlen sírból (127. sír) került elő melléklet. Az itt lévő temetkezések (107., 125., 127–130. sír) a térkép alapján a temető tömbjétől kissé elkülönülő csoportot alkotnak, azonban ennek oka a köztes részen lévő sírok egy részének elpusztulása is lehet. Ezen a részen helyezkedett el a két biztosan füles sírgödör is, melyekből azonban lelet nem került elő. Keleti irányban is egy mellékletek nélküli sírsor zárja a temetőt, majd mintegy 60 méterre található az 1–5. sírok laza csoportja. E sírokat minden bizonnyal szándékosan távolabb ásták a temető tömbjétől, s nem a köztük elpusztított sírok okozta optikai csalódással állunk szemben. Az viszont feltétlenül figyelemre méltó, hogy a sírcsoport egyetlen maradandó anyagú mellékleteket tartalmazó sírjának tájolása a temető sírjaitól eltérően É–D-i irányú.

38.3.3. A TEMETŐ LELETANYAGA ÉS KELTEZÉSE

A temetőben 32 sírból került elő valamilyen maradandó anyagból készült lelet: fém- vagy üvegtárgy. Ez a szám a sírok 33%-át teszi ki, azonban a már említett bolygatások miatt ez a szám valószínűleg kisebb lehet az egykori valós értéknél. A mellékletes sírok magasabb számát támasztják alá a vázakon megfigyelt patinanyomok, melyeknél azonban fémtárgy nem került elő, illetve a temető területéről származó szórványleletek is. Természetesen számolhatunk melléklet nélküli sírok pusztulásával is, ami az arányt tovább módosítaná.

Az ékszereket tekintve a bronz ékszerek száma jelentősen meghaladja az ezüstváltozatokét, utóbbiak a temető középrészén lévő sírokból ismertek. Az esetleges szerves anyagból készült tárgyak egykori jelenlétére sajnos szinte semmi nem utal.

A legtöbb melléklet a női sírokból került elő, ezek száma majd kétszerese a mellékletes gyermeksírokénak, míg a legszegényebbek a férfiak temetkezései voltak. A mellékletek nemenkénti megoszlását tekintve a férfisíroknak csupán 10%-a tartalmazott valamilyen leletet, általában csak használati eszközt, ritkán ékszert, egy esetben pedig fegyvert. A női sírok esetében viszont azok feléből került elő lelet. Főként ékszerek, legnagyobb számban gyűrűk, továbbá hajkarikák, ritkábban gyöngyök, valószínűleg másodlagos felhasználású ruhadíszek, egy-egy kar- és nyakperec, fejdísz, de megtalálhatók a napi munka során használt kések is. A gyermeksírok esetében a női sírokhoz képest kissé alacsonyabb ez az arány, a mellékletek egyetlen vaskés és ruhadísz kivételével az ékszerek közé sorolhatók: gyűrűk, gyöngyök, hajkarikák és másodlagosan átalakított – összenyomott végű – karperecek. A maradandó anyagú melléklettel rendelkező sírok a temető középső részén helyezkednek el, ezek száma nyugati irányban csökken.

A fejet díszítő *ékszerek* között csaknem kizárólag különböző *hajkarikák* fordulnak elő [31. kép]. Sajnos a hiányos daraboknál a pontos típus megállapítása nem egyszer nehézségekbe ütközik. Ez az ékszertípus 10 sírból került elő, 1 sír esetében pedig a koponyán lévő patina alapján feltételezhető annak egykori megléte. Nyolc esetben női, míg három esetben gyermekváz volt ezekben a sírokban.

Típusaikat tekintve az *S-végű karikák* vékony huzalú változata ismert csak a temetőből, 2 db bronz és 1 db ezüst. Az *egyszerű huzalkarikák* között 4 db bronz és 2 db ezüst található, ezek egyszerű, nyitott végű, kerek vagy kissé ovális átmetszetű darabok. Az egyszerű huzalból készült, nyitott végű hajkarikák használata általános volt a 10–11. század folyamán,[247] míg az S-végű változatok elterjedése a 10. század utolsó harmadára tehető.[248] Előbbiek kis számuk ellenére csaknem a temető teljes területén megtalálhatók voltak, szemben az S-végű változatokkal, melyek a temető szélső sírjaiból kerültek elő.

Rendkívül ritka leletnek számít a korszak leletanyagában a *spirális szalagokkal ellátott fejdísz*, mely egy fiatal leány sírjából (62. sír) került elő. A koponyát körbeölelő fémdíszek alatt, továbbá magukban a spirális szalagokban is bőrmaradványok voltak megfigyelhetők,

[247] Révész 2008, 402.
[248] Szőke–Vándor 1987, 57.

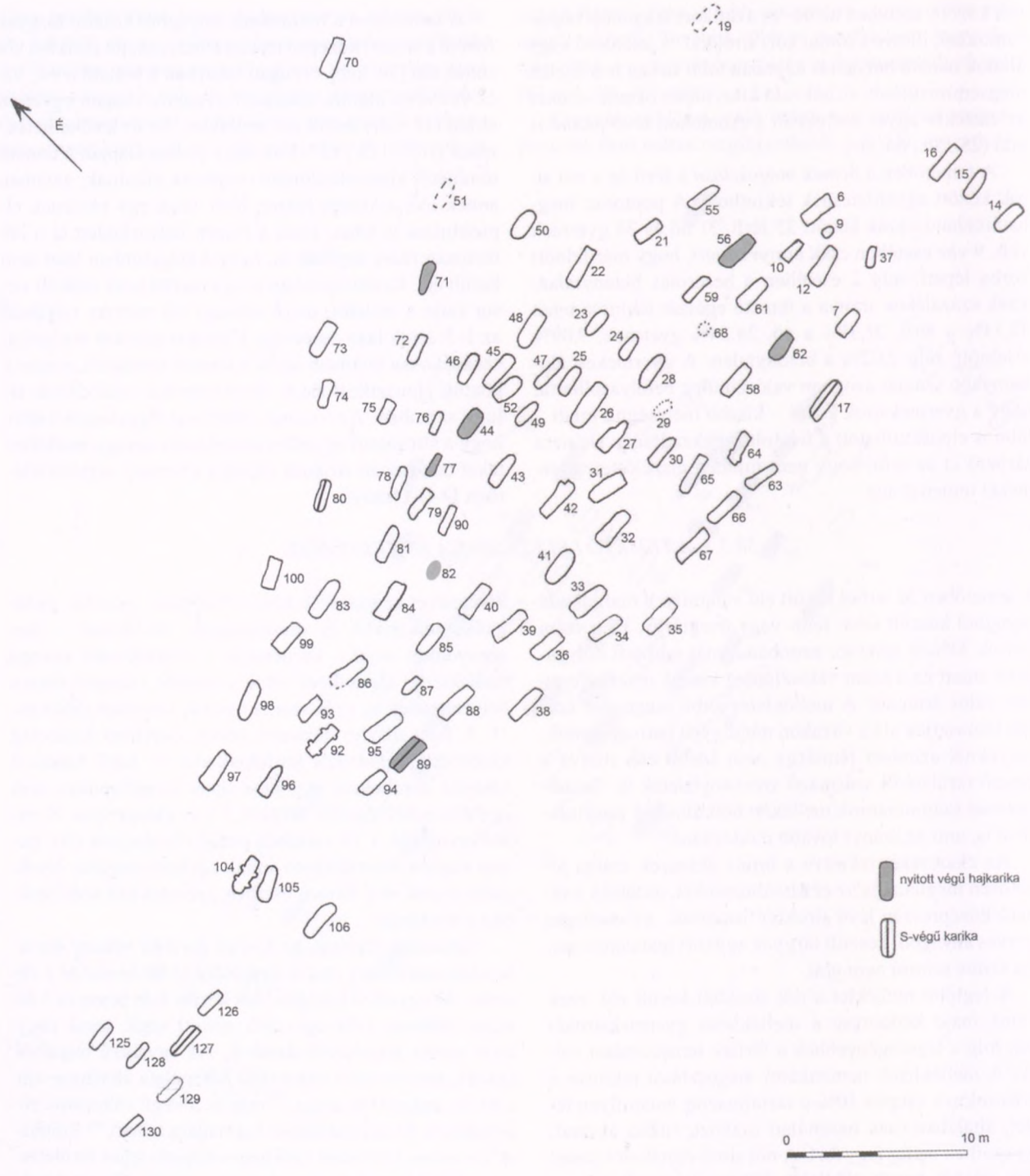

31. kép. Lébény-Kaszás-domb, hajkarikát tartalmazó sírok

alátámasztva azt, hogy az ilyen típusú díszeket nem önmagukban, hanem valamilyen szerves anyaggal kombinálva viselhették: ezt az anyagot egyfelől a szalagok belsejében átfűzve, másfelől az így merevített szalagot egy másik szerves anyagra erősítve vagy csupán felette elhelyezkedve hordták. A sírból előkerült hajkarika – mèlynek alapján copf viselete is feltételezhető – felhívja a figyelmet arra, hogy e fejdísz a hajviselet szempontjából funkció nélküli is lehetett. Ezek részletes értékelését lásd a IV. fejezetben!

Mindössze négy sírból, egy idősebb és egy fiatalabb nő, egy kisleány, továbbá egy bizonytalan nemű váz mel-

32. kép. Lébény-Kaszás-domb, nyakperecet, karperecet tartalmazó sírok

lől (2., 68., 89., 127. sír) kerültek elő *gyöngyök*. A 89. sírba temetett idősebb nő mellől 1 db nagyobb és 5 db kisebb, lapított gömb alakú, egymást keresztező, ún. hurokfolyatott vonalakkal díszített szemesgyöngy ismert. Utóbbi gyöngytípus használata a 10. század elejétől majd két évszázadon keresztül, az ún. köznépi jellegű temetőkben a 11. század végig adatolható.[249] A 127. sírban nyugvó 7-9 éves kislány nyakában 20 db kisebb, gömb alakú és 1 db

[249] Szőke–Vándor 1987, 63; Szilágyi 1994, 107–108.

kéttagú, hengeres rúdgyöngyből álló nyaklánc volt. A 2. sírba temetett gyermek mellől szemesgyöngyök, míg a bizonytalan nemi hovatartozású 68. sírból 1 db kicsi, lapított gömb alakú gyöngy került elő.

A temetőből egyetlen *nyakperec* ismert (62. sír) [32. kép]. A háromrét hajlított, kerek átmetszetű bronzhuzalból sodrott, vastagabb átmérőjű hurkos-kampós végű ékszer huzalszálai között és a záróelemek előtt sodrott ezüst filigránszálak helyezkedtek el. A filigránszálakkal díszített nyakperecek a tárgytípus tipológiai sorában Jochen Giesler[250] véleménye szerint a harmadik fázist képviselik, így használatukkal valószínűleg a 11. század elejénél előbb nem számolhatunk. Valószínű azonban, hogy a 11. századnak is csupán a 20-as éveitől jelenhettek meg, s I. László (1077–1095) uralkodásának idején kerültek utoljára sírokba.[251]

A temetőből összesen 6 db *karperec* került elő, egyetlen gyermek kivételével mindegyik felnőtt, esetenként már idősebb korba lépett nők sírjaiból [32. kép]. Viseleti módjukat tekintve a hitelesen megfigyelhető példányok a jobb alkarcsontok végeinél (17., 64. sír) vagy azok középrészén (89. sír), illetve a bal alkarcsontok végeinél (93. sír) feküdtek. Ezek a huzalkarperecek közé sorolhatók: 4 db kerek vagy kissé ovális átmetszetű, hegyesedő végű bronzból készült huzalkarperec (64., 89., 93. sír), melyek a kutatás jelen állása szerint már a 10. század elején megjelenhettek, s a század második harmadában váltak népszerűvé, használatuk pedig még a 11. második felében is megfigyelhető volt.[252] Egy db vastagabb, négyzetes átmetszetű, hegyesedő végű bronzpéldány (27. sír), melynek használatával a 10. század utolsó évtizedeitől számolhatunk, igazán elterjedté az ún. köznépi jellegű temetőkben azonban csak a 11. században vált.[253]

Előkerült továbbá 1 db, az egyik végén egyenesre, a másikon hegyesedőre kialakított végű huzalkarperec is (17. sír). E típus a huzalkarperecek egyik kevésbé elterjedt változatának számít. A gyermeksírokból származó darabok kapcsán feltételezhető, hogy azokat másodlagosan alakították ilyenné.[254] A lébényi – felnőtt női váz mellett talált – példány azonban mérete alapján minden bizonnyal eredetileg is ilyen kialakítású lehetett. A 93. sírból előkerült karperecpár végeit viszont valóban összenyomták, valószínűleg így alakítva azokat méretre a sírba temetett fiatal gyermek számára.

Az ékszerek között a legnagyobb darabszámban különböző *gyűrűk* vannak. A temető 20 sírjában volt valamilyen gyűrű, vagy valószínűleg gyűrűként viselt tárgy, ami a teljes sírszám 22,2%-a [33. kép]. A 20 sírból összesen 28 db került elő, továbbá 1 db szórványként. A sírok többségében egy-egy gyűrű volt, összesen három sírból (27., 42., 63. sír) ismert 2 db; 3 db pedig csupán egyetlen temetkezésben (71. sír) fordult elő. A gyűrűk többségükben a női sírok jellemző mellékletei voltak, a biztosan meghatározható nemű vázak közül 2 vagy 3 db gyűrű csak női sírból került elő. Ritkábban gyermekek sírjából, egyetlen esetben pedig férfisírból is ismert ez az ékszerfajta.

Három fő típusuk különböztethető meg. A *huzalgyűrűk* (6., 17., 27., 58., 61., 64., 71., 83. sír) különböző vastagságú bronzból (6., 17., 27., 58., 61., 71. sír), ritkábban ezüstből (71., 83. sír) készültek; a vékonyabb példányok végei általában egyenesre vágottak, míg a vastagabb, öntött darabok végei elhegyesedőek (17., 83. sír). A *pántgyűrűk* két főbb alcsoportba sorolhatók: az egyik az egyszerű, általában egyenesre vágott végű bronzgyűrűk (10., 31., 42., 59., 93. sír). A másik csoportot csak egyetlen gyűrű képviseli, egy ugyancsak bronzból öntött, elhegyesedő végű, körülfutó bordával díszített pántgyűrű (22. sír). A *zárt karikagyűrűk* között a legnagyobb számban a *sodrást utánzóan öntött* ezüstgyűrűk vannak. Összesen 5 db került elő belőlük, fiatalabb és idősebb nők sírjaiból. A 71. sírban 2 db volt belőle, továbbá 1 db huzalgyűrű, míg a többi sírban e típus képviselte egyedül a gyűrűket. A sodrást utánzóan öntött ezüstgyűrűk valószínűleg a 10. század utolsó harmadától a 11. század végéig terjedő időszakra keltezhetők.[255] A zárt karikagyűrűk között továbbá egy *dudorosan öntött* ezüstgyűrű (65. sír) és egy *külső oldalán rovátkolt* bronzgyűrű (56. sír) található; mindkét típus Jochen Giesler véleménye szerint valószínűleg csupán a 11. század középső harmadában jelent meg.[256] Továbbá egyszerű, díszítetlen ezüst (62., 85. sír) és bronz (42. sír) karikagyűrűk említhetők.

A gyűrűt vagy gyűrűket tartamazó sírok közül 22,7%-ban volt karperec, 18,2%-ban sima, míg 9%-ban S-végű karika.

A fémből készült *ruhadíszek* tekintetében is meglehetősen szegényes a temető leletanyaga, három sírból került elő egy-egy ruhadísz. Az egyik egy nagyobb négyzetes, egykor *kéttagú csüngő* felső részeként szolgáló veret, mely a 48. sírban az állkapocs belső oldalánál feküdt. Bizonyára nem eredeti funkciójának megfelelően használták, hiszen a felerősítésre szolgáló fülek vagy szegecsek a hátoldaláról hiányoztak. Másodlagos

[250] Giesler 1981, 116–120, *Taf.* 53.
[251] Révész 2008, 67.
[252] Révész 2008, 417.
[253] Langó 2000, 40–41.
[254] Langó 2000, 41.
[255] Révész 2008, 371.
[256] Giesler 1981, 112, *Taf.* 53.

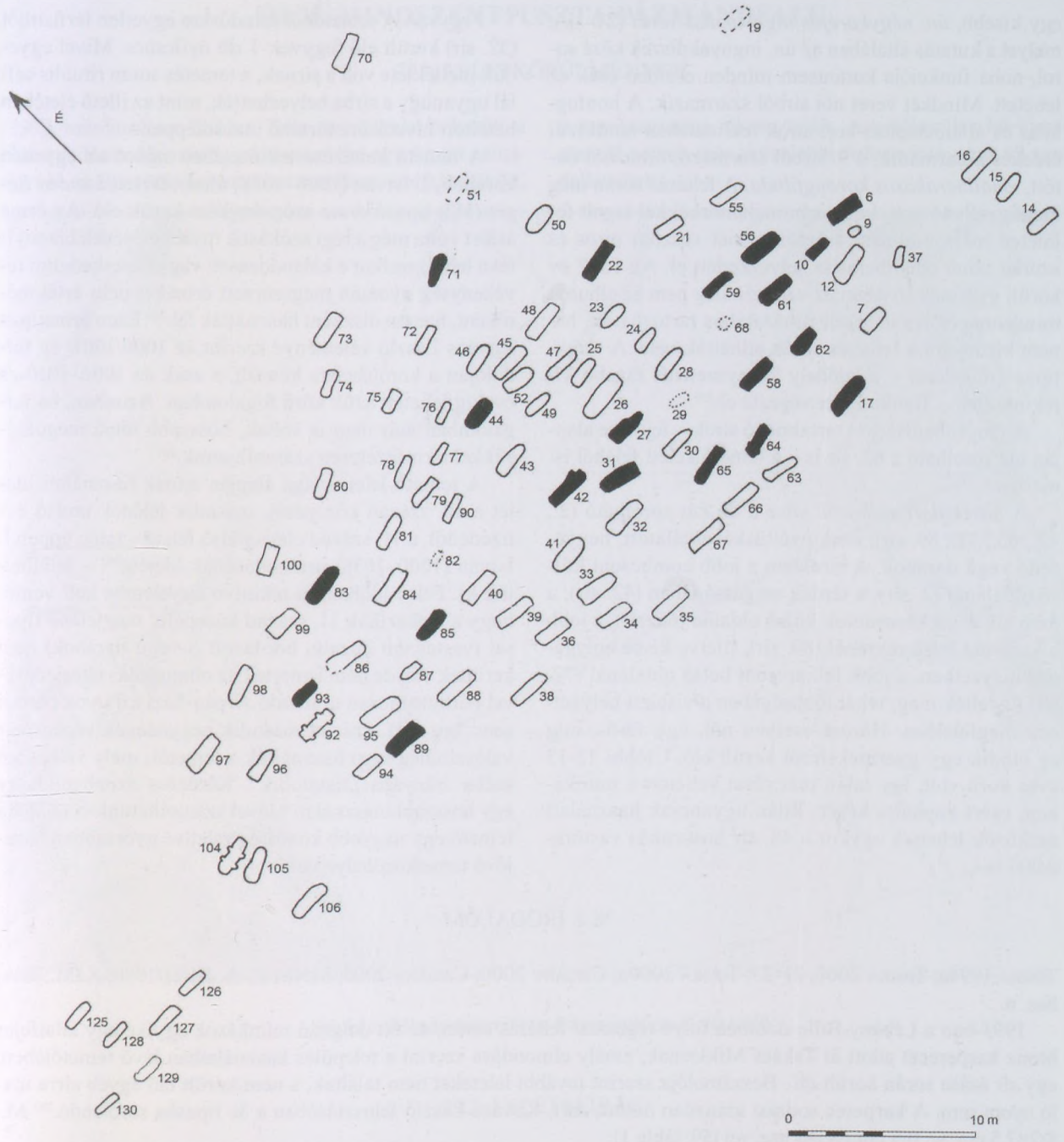

33. kép. Lébény-Kaszás-domb, gyűrűt tartalmazó sírok

felhasználását erősíti meg, hogy csupán egyetlen darab került elő a sírból. Ez, valamint csüngőtagjának hiánya azonban hosszabb használatára utal. E tárgytípus forgalmának időtartamát tekintve a 10. század második-harmadik évtizede jöhet számításba legkorábban.[257] Használatuk – régiónként természetesen akár jelentős eltéréseket mutató – felső időhatárához figyelemre méltó adat, hogy az Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei utcai (Ro.) temetőből I. István (1000–1038) érmével együtt került elő egy ilyen veret ugyancsak felső része.[258] A másik

[257] Mesterházy 1989, 249–250; Bálint 1994, 45.
[258] Dragotă 2006, 126, *Pl.* XXXI.

egy kisebb, *ún. négykaréjos ingnyakdísz veret* (27. sír), melyet a kutatás általában az ún. ingnyakdíszek közé sorol, noha funkciója korántsem minden esetben csak ez lehetett. Mindkét veret női sírból származik. A honfoglalás és államalapítás kori sírok tekintetében rendkívül érdekes a harmadik, a 9. sírból származó, bronzból öntött, *emailberakásos korongfibula*. A feltárás során még megfigyelhető volt, hogy a bronzlemezkékkel tagolt felületen mára csaknem teljesen színét vesztett piros és szürke színű emailberakás helyezkedett el. Az 1,5-2 év körüli gyermek sírjában ez valószínűleg nem az elhunyt mindennapok során viselt ruházatához tartozhatott, hanem bizonyára a temetés során adhatták vele. A tárgytípus értékelését – a lelőhely környezetéénél tágabb kitekintésben – Tomka Péter végezte el.[259]

A fém ruhadíszeket tartalmazó sírok – fejdísze alapján ide sorolható a 62. sír is – a temető keleti feléből ismertek.

A *használati eszközök* közé 5 db *kés* sorolható (2., 42., 65., 72., 89. sír), ezek nyéltüskével ellátott, hegyesedő végű darabok. A sírokban a jobb combcsont külső oldalánál (2. sír), a térdek magasságában (42. sír), a jobb alkar- és kézcsontok külső oldalán (65. sír), a jobb alkarcsont felső részénél (89. sír), illetve kissé bolygatott helyzetben, a jobb felkarcsont belső oldalánál (72. sír) figyelték meg; tehát többségében a viseleti helyzetnek megfelelően. Három esetben női, egy férfi-, míg az ötödik egy gyermeksírból került elő. Utóbbi 12-13 éves korú volt, így talán már részt vehetett a munkában, ezért kaphatta kését. Talán ugyancsak használati eszközök lehettek egykor a 48. sír hosszúkás vastöredékei is.

Fegyver. A temetőből mindössze egyetlen férfisírból (32. sír) került elő fegyver: 1 db nyílcsúcs. Mivel egyedüli melléklete volt a sírnak, a temetés során rituális céllal ugyanúgy a sírba helyezhették, mint az illető életében betöltött hivatására történő utalásképpen.

A temető keltezése tekintetében sajnos az egyetlen korabeli, I. István (1000–1038) által veretett *Lancea Regis* (H2) típusú *érme* szórványként került elő. Az érme átfúrt volta még a régi szokások továbbélésének bizonyítéka lehet, amikor a kalandozások vagy kereskedelmi tevékenység nyomán megszerzett érméket nem értékmérőként, hanem díszként használták fel.[260] Ezen érmetípus Kovács László véleménye szerint az 1000/1001. év fordulóján a koronázásra készült, s csak az 1006–1010-es évekig lehetett szűk körű fogalomban. Azonban, ha forgalomban már nem is voltak, hosszabb idejű megőrzésükkel természetesen számolhatunk.[261]

A temető leletanyaga alapján annak használati idejét a 10. század közepétől, második felének utolsó évtizedeitől, a 11. század elejéig/első feléig – talán éppen I. István (1000–1038) uralkodásának idejéig[262] – jelölhetjük ki. Felső időhatárát tekintve figyelembe kell venni, hogy a hajkarikák 11. század közepétől megjelenő típusai (vastagabb huzalú, bordázott S-végű darabok) nem kerültek elő, de nem ismertek az obulusadás elterjedésével párhuzamosan uralkodó Árpád-házi királyok pénzei sem. Így a 11. század második negyedének végén már valószínűleg nem használták a temetőt, mely vélhetően szélei irányába „fiatalodik". Kérdéses azonban, hogy egy hosszabb használati idővel számolhatunk-e, avagy a temető egy nagyobb közösség relatíve gyorsabban létrejövő temetkezőhelye volt-e.

38.4. IRODALOM

Tomka 1994a; Tomka 2000, 21–23; Tomka 2000a; Czigány 2000; Czigány 2003; MNM R. A. III/21/1996; XJM. R. A. ltsz. n.

1993-ban a Lébény-Bille-dombon folyó régészeti feltárás során, az ott dolgozó munkások egyike egy állatfejes bronz karperecet adott át Takács Miklósnak, amely elmondása szerint a település használatban lévő temetőjében, egy sír ásása során került elő. Beszámolója szerint további leleteket nem találtak, s nem került elő egyéb sírra utaló nyom sem. A karperec sodrást utánzóan öntött, zárt, Kovács László felosztásában a 3c típusba sorolandó.[263] M.: 8,2×7,5 cm, v.: 0,5 cm (XJM ltsz. n.) [59. tábla 1].

[259] Tomka 2005.
[260] Kovács 1989, 167.
[261] Kovács 1995a, 1083, 1086; Kovács 1997, 61–62.
[262] Tomka 2000, 21; Tomka 2000a, 66.
[263] Kovács 1994, 136.

III.39. MINDSZENTPUSZTA-PÁZMÁNDFALU

39.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1972 márciusában Takács Béla ajándékaként került a Xántus János Múzeum gyűjteményébe egy fonott ezüstgyűrű, melyet Mindszentpuszta és Pázmándfalu között, a pusztaegyházi részen talált. Az előkerülés körülményeiről sajnos más, közelebbi információ nem áll rendelkezésre.

34. kép. Mindszentpuszta-Pázmándfalu (1:10 000)

39.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db hat szálból fonott, elkalapált, hegyesedő végű ezüstgyűrű, m.: 2,7×2,5 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,4 cm (XJM ltsz. 72.5.1.) [59. tábla 3].

39.3. IRODALOM

XJM R. A. 1003–71, 69–98.

III.40. MOSONMAGYARÓVÁR-KIRÁLYDOMB

40.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1971. augusztus 9. és szeptember 3. között Pusztai Rezső és Tomka Péter a mosoni ispánsági vár régészeti kutatása során, a föld-fa szerkezetű sánc átvágását végezték, Vidra Aladár Liliom utca 7. számú háza előtt. A kutatás célja a sánc szerkezetének vizsgálata, az erősség kronológiai viszonyainak pontosítása volt. A sánc átvágása mellett korlátozott mértékben annak belső lejtőjén és az erősség belsőbb részein is folyt kutatás, melynek során annak 13. századig történő használatára utaló telepjelenségek is előkerültek. A feltárás során a települési objektumok leletei mellett a 4. szelvényben embercsontok, egy másodlagos felhasználású, több helyen átlyukasztott levél alakú dísz, egy vaszabla töredéke és egy további tüskés vastöredék – talán egy nyílhegy (?) – is napvilágot látott. A helyben lakók elmondása szerint a ház telkén többször is kerültek már elő emberi csontok ezt megelőzően is. Mindez megerősíti a feltételezést, hogy a sáncon belüli terület feltöltéséhez hordott föld kitermelésekor valószínűleg egy 10. századi temetőt bolygattak meg vagy pusztítottak el. Mivel feltételezhetően nem nagy távolságról hordták ide a munka során a földet, így a temető is a közelben helyezkedhetett el. A leletanyag a Hansági Múzeum gyűjteményébe került.[264]

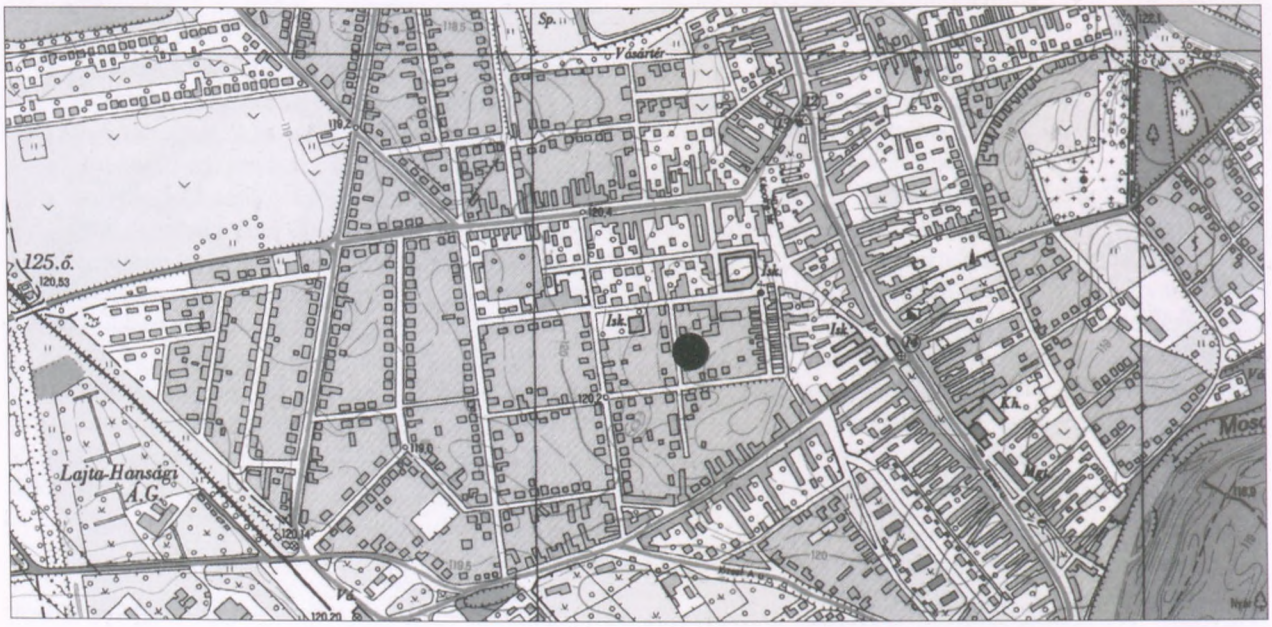

35. kép. Mosonmagyaróvár-Királydomb (1:10 000)

40.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db levél alakú préselt rézlemez. Közepe ugyancsak levél alakban bemélyedő, szélén körben 7 vagy 8,[265] a bemélyedő középső részénél pedig további 3 lyuk található. Másodlagosnak a lemez szélén körben elhelyezkedők tűnnek, ezek átmérője kissé nagyobb, a hátoldalon a peremük pedig sorjás, m.: 5,7×4,3 cm (HM ltsz. 2004.11.1.) [59. tábla 4].
2. Egy db vaszabla, elveszett.
3. Egy db hegyes vastárgy (nyílcsúcs?), elveszett.

40.3. IRODALOM

Pusztai–Tomka 1972; Tomka 1976, 398–402; Pusztai 1979, 13–15; Tomka 1987, 151; Tomka 1994c; Bóna 1998, 95–96; Aszt 2004, 21; Aszt 2006; MNM R. A. II.22/1972; XJM R. A. 6–72.

[264] Pusztai–Tomka 1972.

[265] A felső részen lévő lyuk lehet két, egybeszakadt lyuk is.

III.41. MOSONMAGYARÓVÁR KÖRNYÉKE

41.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Hansági Múzeum gyűjteményébe Németh Alajos mosonmagyaróvári lakos ajándékaként került 1 db trapéz alakú, fémberakással díszített kengyel, mely elmondása szerint a város északnyugati határában került elő, a mai 1. számú műúttól mintegy 100 méterre, egy a környezetéből kissé kiemelkedő dombon.[266]

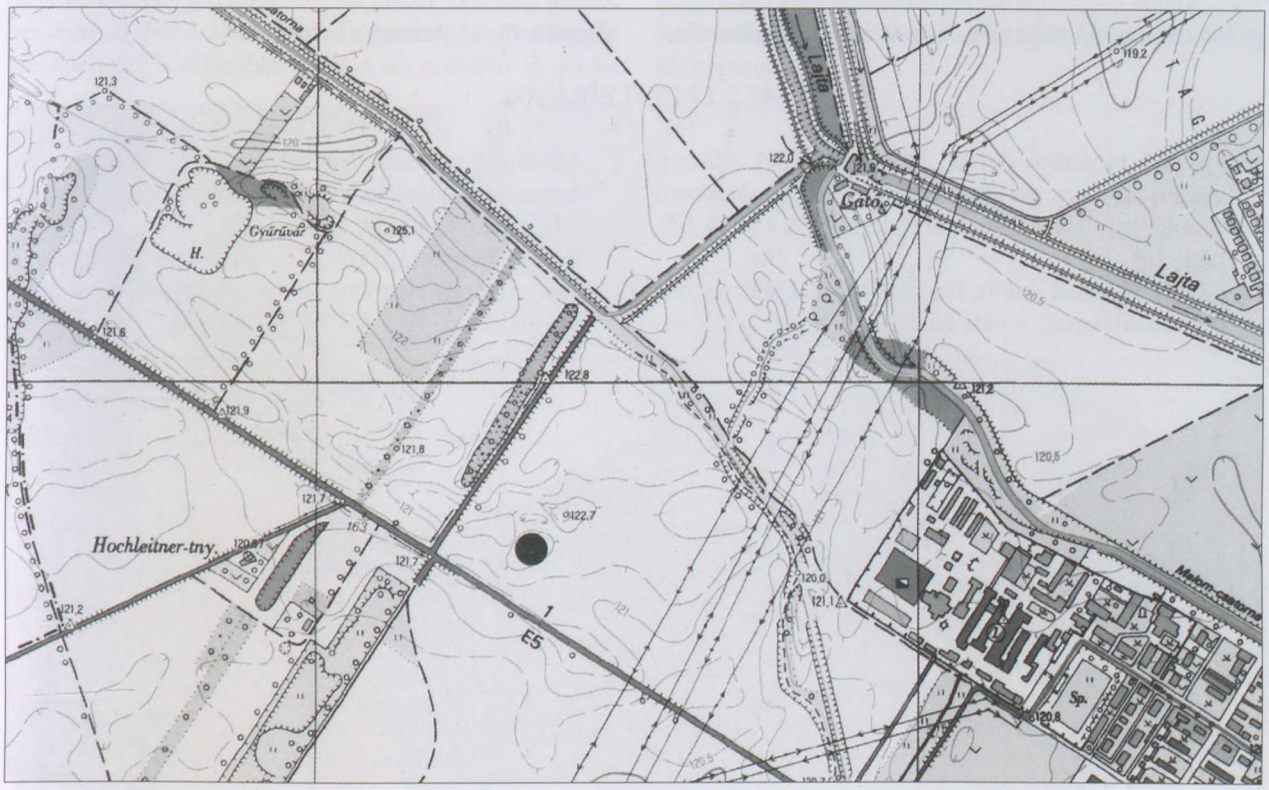

36. kép. Mosonmagyaróvár északnyugati része (1:10 000)

41.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db trapéz alakú, tausírozott, kovácsoltvas kengyel. Külső oldalán gerincelt szárait összeszűkülő nyak köti össze a kengyel legyezőszerűen kiszélesedő fülével, melynek felső oldala ívelt. A fül a kengyelszíj számára ovális áttöréssel rendelkezik. Talpalója ívelt, három bordával erősített. A szárak és a talpaló találkozási pontján lapos, gomb alakú dudor található. A kengyel előoldala fémberakással díszített. A szárakat ütemesen sorakozó bronzhuzalberakás díszíti, melyek sorába, a fül alatti részen egy „×" alakú minta ékelődik. A fül két oldalán ugyancsak huzalberakás látható, megközelítőleg a szíj befűzésére szolgáló lyuk vonaláig. A szárak és a talpaló találkozásánál lévő gombokon 3-3 huzalberakás található, mely a talpaló szárakhoz közeli részein is folytatódik. Különbség azonban, hogy ez utóbbiak kivételével a huzalok alapfémből kiálló részeit szélesre kalapálták. Hátoldala díszítetlen, m.: 17,3×13 cm, a fül sz.: 3,6 cm, a talpaló sz.: 2,8 cm (HM ltsz. n.) [59. tábla 5].

41.3. IRODALOM

Horváth 2013.

266 Horváth 2013.

III.42. MOSONMAGYARÓVÁR-MAGYAR U. 28.

42.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Mosonmagyaróvár-Magyar utca 28. szám alatti ház 1994. évi bontása során került elő egy több korszakot érintő régészeti leletekből álló gyűjtemény, mely Németh Alajos helybéli tanár ajándékaként került a Hansági Múzeum gyűjteményébe. Sajnos a leletek előkerülési helye vagy helyszínei bizonytalanok, s azok lehetséges összefüggései sem ismertek. A sok esetben nagyon általános formájú tárgyakat tartalmazó gyűjteményből csak azokat adom itt közre, melyek a legnagyobb valószínűséggel a 10–11. századra keltezhetők.

42.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db bronzból öntött, függesztőfüllel ellátott, végein egy-egy gombos tagban végződő domború lunula, m.: 3,1×2,8 cm (HM ltsz. 96.3.449.1.) [59. tábla 6].
2. Egy db bronzból öntött, líra alakú csat. Felületén öntéssel kialakított, a csat körvonalát övező árkolt díszítés látható. Hátoldala az öntés nyomán helyenként homorú. Csatpecke hiányzik, m.: 2,7×2,4 cm (HM ltsz. 96.3.448.1.) [59. tábla 7].
3. Egy db bronzból öntött, líra alakú csat. Csatpecke – mely valószínűleg vasból volt – hiányzik, m.: 2,3×1,7 cm (HM ltsz. 96.3.451.1.) [59. tábla 8].[267]

[267] Mosonmagyaróvár-Rókadomb lelőhelyről szerepel egy templom körüli temető említése *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei* című kötetben (FÉK Nr. 689.). A kérdéses sírok egyikéből előkerült késő Árpád-kori ezüstgyűrű (MNM R. A. 11.M.I.) miatt azonban a kötet témájánál bizonyára későbbi temetőt nem vettem fel gyűjtésembe.

III.43. MOSONSZENTMIKLÓS

43.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Mosonszentmiklós határában – valószínűleg a település északnyugati részén, a Csepeti-dűlőben – szőlőtalaj aláforgatásakor került elő egy honfoglaláskori lovas sír, melynek leletei a *Bencés Főgimnázium Értesítőjé*ben már az 1902–1903. tanév szertári gyarapodásánál szerepeltek.[268] Vélhetően tehát a sír ezekben az években kerülhetett napvilágra. A kissé szűkszavú leírás alapján sajnos nehéz megállapítani, hogy lócsontokat is tartalmazott-e, továbbá bizonytalan az is, hogy magányos temetkezésről beszélhetünk-e. A leleteket Keresztes Jenő kerületi orvos ajándékozta a Győri Múzeumnak.[269]

37. kép. Mosonszentmiklós-Csepeti-dűlő (1:10 000)

43.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db kissé ovális, oldalán enyhén kiugró résszel rendelkező ezüstveret.[270] Középrésze enyhén bemélyedő, az ezt övező sáv háromszög alakú mintákkal díszített. Hátoldalán 3 db szegecs helyezkedik el, m.: 2×1,8 cm (XJM ltsz. n.) [60. tábla 1].

2–3. Két db deltoid alakú, nyéltüskével ellátott, kovácsoltvas nyílcsúcs, h.: 8,3, illetve 7,2 cm. Az egyik nyílcsúcsból csupán tüskéjének darabkája maradt meg (MNM ltsz. 37/1952.9.) [60. tábla 2–3].

4. Egy db oldalpálcás, tört szájvasú, kovácsoltvas zabla. Négyzetes átmetszetű szájvasainak végein két-két, egymásra merőleges tengelyű lyuk található, melyek közül a belsőkbe kapcsolódtak az ugyancsak négyzetes átmetszetű oldalpálcák, egy-egy félköríves fül segítségével, míg a külsőkben egy-egy vaskarika helyezkedett el. A szájvasak h.: 10,7, illetve 9,7 cm, az épebb oldalpálca h.: 7,4 cm (MNM ltsz. 37.1952.8.) [60. tábla 4].

268 Acsay 1903, 24.
269 Acsay 1903, 24.
270 Börzsönyi Arnold tanulmányában (Börzsönyi 1905a, 187) és Lovas Elemér leletkataszterében (Lovas é. n. 100) is ezüstözött pityke szerepel.

5. Egy db körte alakú kovácsoltvas kengyel. Téglalap alakú fülének felső oldala kissé ívelt, a kengyelszíj számára ovális alakban áttört. A fül külön nyak nélkül csatlakozik a négyzetes átmetszetű szárakhoz. Talpalója ívelt, három bordával erősített, m.: 14,2×12,5 cm (MNM ltsz. 37.1952.7.) [60. tábla 5].

43.3. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült fegyveres férfisír magányos volta ugyanúgy megkérdőjelezhető, mint ahogyan az is, hogy tartalmazott-e lócsontokat, vagy csupán jelképesen a lószerszámokat helyezték-e a sírba. Leletanyaga alapján – melynek teljes összetétele szintén nem ismert – a 10. századon belül pontosabban nem keltezhető.

43.4. IRODALOM

Acsay 1903, 24; Börzsönyi 1905a, 186–187, 2. kép; Hampel 1907, 123, 19. tábla; Lovas é. n. 100; Szőke 1954, 129; FÉK Nr. 690.

III.44. MOSONSZENTMIKLÓS-LEDNICE-DOMB

44.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az M1-es autópálya építését megelőző feltárások során került sor a potenciális anyagnyerő helyként megjelölt terület feltárására 1992 októberében. Figler András vezetésével ekkor egy 600 m²-es összefüggő terület kutatása történt meg. A feltárás során egy É–D-i és egy K–Ny-i irányú, mintegy 12-13 méter szélességű, 74 és 95 méter hosszúságú, egymásra csaknem merőlegesen futó kutatószondával vizsgálták a dombot, valamint ezek metszéspontjánál egy összefüggő szelvényt is nyitottak.

A vizsgált területen 1 körárkos, késő neolitikumra keltezhető sírt, 3 avar kori és 10 kora Árpád-kori temetkezést sikerült megfigyelni, további települési objektumok mellett. A feltárás folytatására 1994. július 7–14. között került sor. Ekkor 2 késő bronzkori, újabb 3 avar és 2 további Árpád-kori sír került napvilágra. Sajnos a temető leletanyaga ma már nem található meg a Hansági Múzeum gyűjteményében.[271]

38. kép. Mosonszentmiklós-Lednice-domb (1:10 000)

44.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1992. október 19.)
Avar kori.

2. sír (1992. október 20.) [60. tábla 6]
Felnőtt. Csv. h.: kb. 141 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 180 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, a jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása rossz. Bolygatott. A munkagép roncsolta a koponyát és a lábszárak csontjait is. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 14. számú avar kori sírral, vágta annak északnyugati végét.

[271] Figler 1994; Figler 1997.

Melléklete:

1. A koponya bal oldalánál feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott végű huzalkarika, melynek *„végei kis bütyökkel végződnek"*, elveszett.

3. sír (1992. október 19.) [60. tábla 7]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 215 cm, ssz.: 62 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, a bal kéz csontjai a combcsonton helyezkedtek el. Bolygatott. A munkagép roncsolta a koponyát, továbbá a lábszár- és a bokacsontokat. A jobb kéz néhány ujjcsontját pedig állatjárat mozdította ki, melyek így a koponya mellé kerültek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldben kerámiadarabok voltak.

4. sír (1992. október 21.)

Avar kori.

5. sír (1992. október 13–16.)

Tévesen kiadott szám, a jelenség nem bizonyult temetkezésnek.

6. sír (1992. október 21.) [60. tábla 8]

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: ÉNy–DK, sm.: ?, sh.: 178 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya kissé balra fordult. Bolygatott. A váz jobb oldalát állatjárat bolygatta. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, körben 8-10 cm magasságú padkával ellátott aknasír.

Mellékletei:

1. A medencén helyezkedett el 1 db vascsat, elveszett.
2. A sírföldből került elő 1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec (vagy torques) töredéke, elveszett.

A sírföldből kerámiatöredékek és kovaszilánkok kerültek elő.

7. sír (1992. október 23.) [60. tábla 9]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 84 cm, sh.: 208 cm, ssz.: 80 cm. A sírgödör hosszúkás, valószínűleg téglalap alakú aknasír, délnyugati végén kilógott a feltárandó területről.[272]

8. sír (1992. október 16.) [61. tábla 1]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: NY–K, sm.: ?, sh.: 192 cm, ssz.: 69 cm. A váz valószínűleg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű volt. Bolygatott. A munkagép kimozdította a koponyát, a medencét és a felsőtest csontjait, csak a lábak csontjai maradtak meg *in situ* helyzetben. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

9. sír (1992. október 20.)

Tévesen kiadott szám, a jelenség nem bizonyult temetkezésnek.

10. sír (1992. október 20.) [61. tábla 2]

Idős nő. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 48, sh.: 183 cm, ssz.: 77 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya a váznál kissé magasabban helyezkedett el. Megtartása jó. Bolygatott. A koponya környékét és a felsőtest csontjait állatjárat bolygatta. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete:

1. A sírföldből korrodált vastöredékek – vasszegek (?) – kerültek elő, elvesztek.

A sírföldből kerámiatöredékek kerültek elő.

11. sír (1992. október 20.) [61. tábla 3]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 40 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 88 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, az alkar- és kézcsontok a sírleírás szerint a medencén feküdtek egymáson, a jobb volt felül. Bolygatott. Feltehetően állatjárat bolygatta a váz csontjainak egy részét, melyek így annál magasabb szintre kerültek, illetve ennek következtében megsemmisültek. A sírgödör lekerekített sarkú, nyugati irányban szélesebb, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

12. sír (1992. október 23.) [61. tábla 4]

Felnőtt. Csv. h.: 166 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 177 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé hátrabillent, az állkapocs leesett. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. Szuperpozícióban a 13. számú avar kori sírral, vágta annak délkeleti végét.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírföldben kovadarabkák voltak.

13–15. sír (1992. október 20., 23., 26.)

Avar koriak.

16. sír (1992. október 27.)

Újkőkori.

17. sír (1994. július 14.) [61. tábla 6]

Gyermek. Csv. h.: 110 cm, t.: ÉNy–DK, sm.: 46 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 114 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, a lábcsontok a gödör aljánál 9 cm-rel magasabban, egy feltöltésen helyezkedtek el. Bolygatott. Állatjárat bolygatta a bal oldali bordákat és a medencét. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

[272] A sírról sajnos több adat nem ismert.

Mellékletei:

1. Közvetlenül a koponya felett helyezkedett el 1 db szürke színű, kihajló peremű agyagedény, m.: 9 cm, elveszett.
2–4. A medence környékén, annál kissé magasabban volt 1 db gyöngy, továbbá a váz felszedése során a nyakcsigolyák környékén, a koponya alól további 2 db gyöngyszem került elő, elvesztek.
5. A váz bal oldalán, a koponyától indulóan egy növényevő állat részleges vázcsontjai helyezkedtek el, elvesztek.

18. sír (1994. július 9.) [61. tábla 7]

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: kb. 148 cm, t.: Ny–K, sm.: 30–35 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, kézcsontjai a combcsontok végein feküdtek. Bolygatott. A sírt a szántás bolygatta, mely a váz lábszár- és lábcsontjait, valamint a koponyát roncsolta. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír. A sírgödör keleti oldalán érintkezett a 20. számú avar kori sírral.

Melléklete:

1. A váz felszedése során, a csontok alól 1 db tengeri kagyló töredéke került elő, elveszett.

19. sír (1994. július 14.)
Késő bronzkori.

20. sír (1994. július 13.)
Avar kori.

21. sír (1994. július 11.) [61. tábla 5]

Nő (?). Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 260 cm, ssz.: 80–97 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. Bolygatott. A koponya és a nyakcsigolyák, valamint a bordák tájékát állatjárat bolygatta.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalának halánték közeli részéről került elő 1 db kerek átmetszetű, bronz huzalkarika, elveszett.
2. A sír betöltésében vasszegek, a lábszárcsontok felett pedig 1 db vas koporsókapocs volt, elvesztek.

A sír betöltésében kerámiadarab volt.

22. sír (1994. július 12.)
Késő bronzkori.

23. sír (1994. július 11.) [61. tábla 8]

Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: ÉNy–DK, sm.: 24 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya a váznál magasabban volt. A jobb alkar- és kézcsontok az alsó csigolyákon és a medence felső szélénél feküdtek, a bal lábszárcsontok pedig térdben behajlított helyzetben, a jobb lábszárcsontok alatt helyezkedtek el.

Mellékletei:

1. A bordák alatt, részben a gerinccsigolyákon, részben pedig a jobb alkarcsontok felett helyezkedett el 1 db vastárgy (csat?), elveszett.
2. A bal alkarcsontok mellett, attól kb. 8 cm-re, azzal párhuzamosan volt 1 db vaskés, hegyével a lábak irányába, élével a váz felé, elveszett.

44.3. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült sírok egy talán nagyobb sírszámú ún. köznépi jellegű temető megmentett töredékét alkotják [39. kép]. A terület kedvező fekvése miatt láthatóan már a megelőző történeti korokban is temetkezőhelyként szolgált, a korábbi síroknak azonban már nem látszott a helye, amikor az újabb sírokat megásták.

A temető valószínűleg lazább soros elrendezésű lehetett, a feltárásra rendelkezésre álló terület szűk volta miatt azonban a *szerkezete* biztosan nem ismert. A sírok elhelyezkedése alapján feltehetőleg keleti irányban folytatódhat a temető. *Szuperpozíció* a vizsgált korszakunk temetkezései között nem volt megfigyelhető, a megelőző avar kori sírok közül azonban a 13. és 14. számút is vágta a 12., illetve a 2. számú sír.

A *sírgödrök* lekerekített sarkú, téglalap alakú, csaknem függőleges vagy az alja irányába szűkülő oldalú formát mutatnak, valamint egyetlen padkás kialakítású is volt közöttük. A vázak hanyatt fekvő, nyújtott helyzetűek, a 10. sírba temetett idős nő fejét a temetés során valószínűleg felpolcolták, míg a 17. sírban a lábak alatt volt feltöltés. A sírok tájolása többségében a Ny–K-i irányhoz igazodik, egyetlen kivétellel: a 7. sír ugyanis DNy–ÉK-i tájolású. Sajnos a sírról nem áll rendelkezésre részletes leírás, így csupán feltételesen sorolható a kora Árpád-kori sírok közé.

A sírok közül három esetben került elő *koporsó*ra utaló nyom: egy sírban vas koporsókapcsot figyeltek meg a lábszárcsontok felett (21. sír), a betöltésben pedig vasszegeket, míg egy másikban (10. sír) a sírföldből előkerült korrodált vasdarabok utalhatnak a koporsóhoz felhasznált vasszegekre. A harmadik esetben (17. sír) nem a koporsó okozta elszíneződés vagy annak fémből készült eleme, hanem a váz koponyája felett előkerült kerámiaedény utal vélhetően a faládára, melynek tetejére valószínűleg ráhelyezték azt. Az *étel- és italmelléklet* szempontjából az edény mellett meg kell említeni, hogy ugyanebben a sírban, a koponyától indulóan egy növényevő állat részleges vázcsontja volt (sajnos meghatározása nem történt

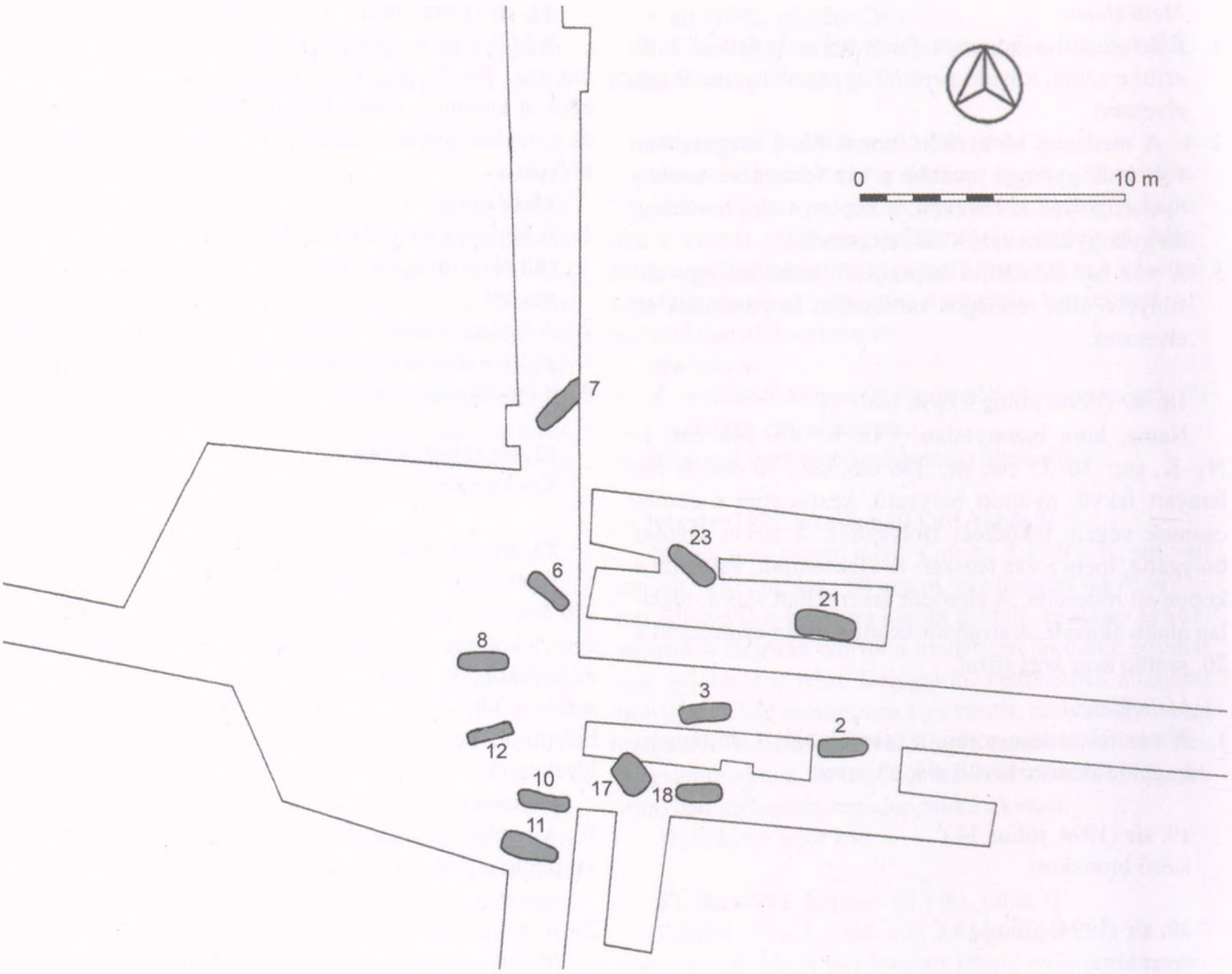

39. kép. Mosonszentmiklós-Lednice-domb

meg), mely talán ugyancsak ételmellékletként került a sírba. A munkaeszközöket mindössze egyetlen *vaskés* képviseli, melyet a 23. számú férfisírba helyeztek, a bal alkarcsontok mellé. Egykor bizonyára övre függesztve viselte tulajdonosa, melynek *vascsat*ját talán a csigolyákon előkerült – már a feltárás idején is erősen korrodálódott – vastárgyban láthatjuk. Öv sírba helyezésére utal a 6. számú gyermeksírból származó vascsat is.

A temető ékszerkészlete rendkívül szegényes, s további nehézséget okoz, hogy sajnos csupán a leírások alapján ismert.[273] *Hajkarikák* két sírból kerültek elő, mindkét esetben a koponya bal oldaláról. A 21. számú sírban valószínűleg egy egyszerű, nyitott végű bronz huzalkarika lehetett, az 2. sír végein bütykös kialakítású karikájában azonban alighanem egy ún. gombos végű karikát azonosíthatunk. Ennek részletes értékelését lásd a VI. fejezetben! Szintén az ékszerek közé sorolhatók a *gyöngyök*, melyek a 17. számú sírba temetett gyermek mellől ismertek, sírbéli helyzetük alapján valószínűleg nyaklánccnak fűzték fel őket. Az előkerült egyetlen tengeri *kagyló* a vázcsontok alatt volt, funkciójának megítélése így csupán analógiák alapján lenne lehetséges. A temető keltezését tekintve mindössze a gombos végű karikára támaszkodhatunk, mely a 10. század végét – 11. századot jelöli ki.

44.4. IRODALOM

Figler 1994; Figler 1997; MNM R. A. XXVII/195/1995.

[273] A leletanyag egy részét – 6., 10., 21. sír – 1998. október 8-án az MTA BTK Régészeti Intézetébe szállították feldolgozás céljára. Ezek ma nem találhatók meg a múzeum gyűjteményében, s ugyancsak ismeretlen a többi lelet tárolási helye is.

III.45. MOSONTARCSA-KÖZPONT

(Andau, A.)

45.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1931. június 8-án a település központjában található templom épületének teljes kiépítéséhez kapcsolódó földmunkák során, kb. 2 méter mélységben két sír került elő. Tóth István elmondása alapján mindkét váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetben volt, csaknem közvetlenül egymáson, a felső 20-30 cm-rel helyezkedett el magasabban az alsónál. Koporsót vagy egyéb sírépítményt nem lehetett megfigyelni, a vázak nagyon rossz állapotban voltak, s leletként mindössze egyetlen nyakperec került elő.

Ugyancsak a templom építéséhez kapcsolódó munkálatok során talált Stephan Thyringer egy másik nyakperecet 1931. június 17-én, mintegy fél méter mélységben. Elmondása szerint sírnak, csontváznak nem volt nyoma. A leletet június 23-án jelentette a BGLM-nek, ahová a temető leletanyagát a későbbiekben beszállították.[274]

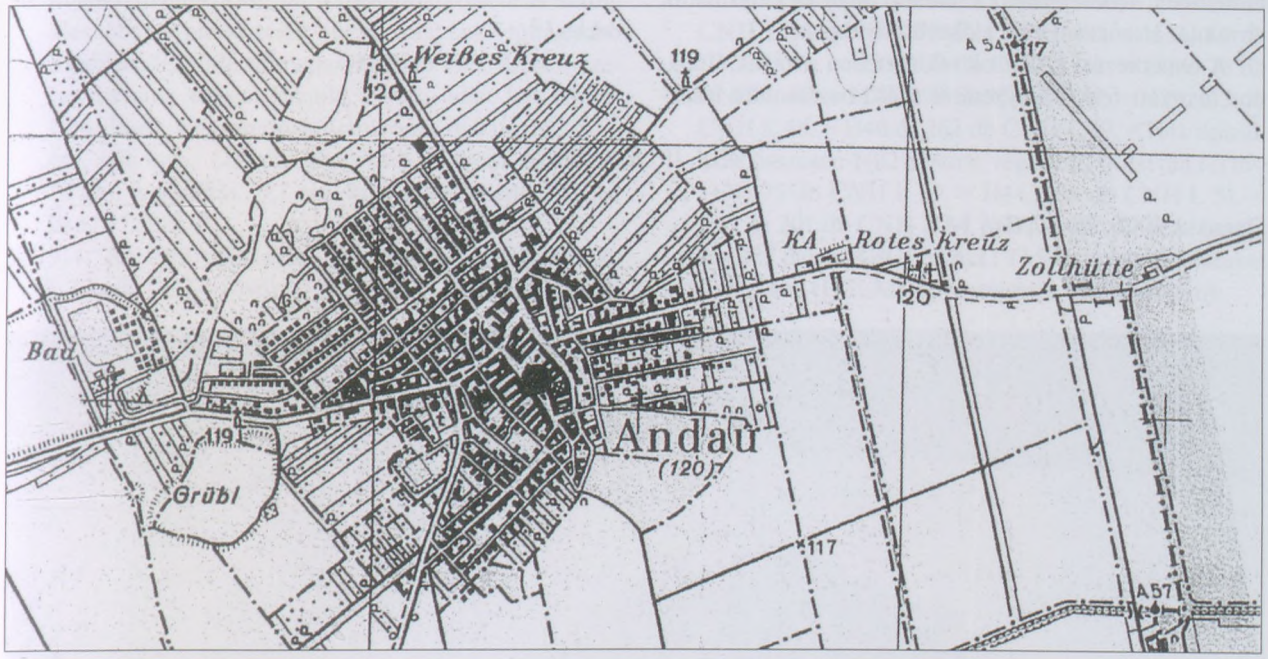

40. kép. Mosontarcsa (1:10 000)

45.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1931. június 8.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: kb. 200 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz.

Melléklete:

1. Egy db négyszeresen összehajtott, kerek átmetszetű bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec, m.: 15,5×15,3 cm, v.: 0,7 cm (BGLM ltsz. 8.285.) [62. tábla].

2. sír (1931. június 8.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: kb. 220-230 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz.

Melléklete: nem volt.

Szórvány

1. Egy db kerek átmetszetű, két kettéhajtott és egymással szembecsavart bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec, a szálak közé iktatott filigránszálakkal, m.: 15,6×15,9 cm, v.: 0,82 cm (BGLM ltsz. 8.288.) [63. tábla].

274 Obenaus 2006, 36–37.

45.3. ÉRTÉKELÉS

A település templomának kiépítése során előkerült sírok esetében kérdéses, hogy az alsó sír, mely felett a nyakperecet tartalmazó – s így bizonyára 11. századi – temetkezést megfigyelték, milyen korú volt. Amennyiben feltételezzük, hogy a 2. sír is az esetleges Árpád-kori templomhoz igazodott, akkor a válasz egyértelmű. Ebben az esetben magyarázatot kapna a szuperpozíció is, mely a 10–11. századi soros jellegű temetőkben ritkább, gyakrabban megtalálható viszont a templom körüli sírkertekben, főként a későbbi temetkezések kapcsán. Sajnos nem ismert, hogy összesen hány sír lehetett még a temetőben, feltételezhető azonban, hogy egy harmadik sírra utal a szórványként előkerült nyakperec.

A temetkezési szokások tekintetében a vázak általános, hanyatt fekvő helyzetéről szóló beszámolót leszámítva nem rendelkezünk információval. A leletanyagot képviselő 2 db *nyakperec* egy-egy négyrét hajlított, vastagabb huzalból készült, a szórvány darab szálai közé pedig filigránszálakat is sodortak. A vastagabb huzalú nyakperecek használata a 10. század végétől már feltételezhető,[275] míg a filigránszálakkal díszített nyakperecek a tárgytípus tipológiai sorában Jochen Giesler[276] véleménye szerint a harmadik fázist képviselik, így használatukkal valószínűleg a 11. század elejénél előbb nem számolhatunk. Valószínű azonban, hogy a 11. századnak is csupán a 20-as éveitől jelenhettek meg, s I. László (1077–1095) uralkodásának idején kerültek utoljára sírokba.[277]

45.4. IRODALOM

Obenaus 2006, 36–37, *Taf.* 1–2.

[275] Istvánovits 2003, 291.
[276] Giesler 1981, 116–120, *Taf.* 53.
[277] Révész 2008, 67.

III.46. MOSONTÉTÉNY – *Kovács László*
(Tadten, A.)

46.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Zárt érmelelet, amely 1936 áprilisának elején, Andreas Fischer 1721. sz. szőlőparcelláján került elő. A gazdálkodó a fekete tőzegtalajon álló alacsony, s feltöltött anyagú halmocskában háton fekvő, NY–K-i tájolású emberi és tőle északkeletre néhány méterre, különálló (?) lócsontvázat, valamint hozzájuk viszonyított utalás nélkül, 35 cm mélységben, agyagedényben érmekincset talált.

46.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Az agyagedény kvarchomokkal és csillámmal soványított anyagú, korongolt, sötét szürkésbarna színű, alacsony, nyomott testű bögre, melynek legnagyobb kiszélesedése kb. félmagasságában van, feneke széles, pereme erősen kihajló. Nyaka alatt két körbefutó, kissé hegyesedő hullámvonal díszíti, m.: 10,2 cm, száj átm.: 11,4 cm, nyak átm.: 8,9 cm, has átm.: 13 cm, fenék átm.: 9,7 cm, falv.: 0,7–0,8 cm (BGLM ltsz.: 17.593).[278]

2–1914. Az 1913 példányból álló érmekincs összetétele: I. László (1077–1095) 67 db CNH I. 32. = H26, 18 db CNH I. 33. = H27 és 13 db CNH I. 37. = H30 típusú, azaz összesen 98 denára; Kálmán (1095–1116) 424 db CNH I. 38. = H31, 50 db CNH I. 40. = H32, 84 db CNH I. 41. = H33, 179 db CNH I. 42. = H34, 20 db CNH I. 46. = H38, 296 db CNH I. 47. = H39, 117 db CNH I. 48. = H40 és 263 db CNH I. 49. = H41 típusú, azaz összesen 1432 denára; végezetül II. István (1116–1131) 75 db CNH I. 39. = H44, 106 db CNH I. 51. = H45 és 201 db CNH I. 54. = H47a típusú, azaz összesen 382 denára (BGLM ltsz.: 17.594., a leltári adatokat Karl Kaus (BGLM) szívességének köszönhetem).

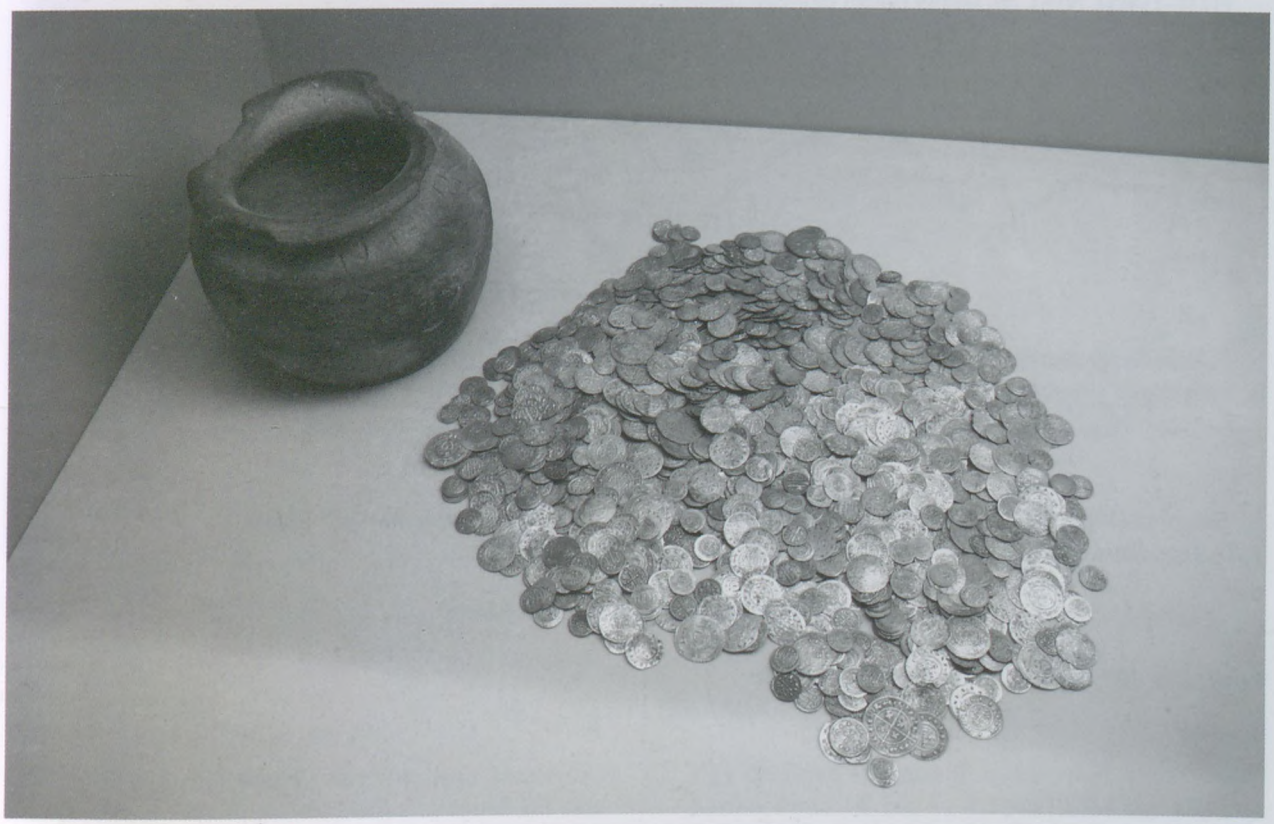

41. kép. Mosontétény

[278] Steiniger 1964, 19, *Taf.* 1: 1; Steiniger 1985, 17.

46.3. ÉRTÉKELÉS

A leírásból igen valószínű, hogy az előkerült 3 leletnek egymáshoz semmi köze: „*Das Skelett des Mannes (ohne Beigaben!) lag ausgestreckt am Rücken, Füsse gegen Osten, das Pferdeskelett einige meter nordöstlich. Die Knochen beider Skeletten zeigen gleichen Erhaltungszustand und die typische graue Verfärbung des Stumpfgrundes; in etwa 35 cm Tiefe wurde der Topf mit der Münzen gefunden.*".[279] Amikor Jeszenszky Géza összeállította a „*Szent László korabeli* [kincs]*leletek*" összesítő táblázatát, kifelejtette II. István (1116–1131) 201 db CNH I. 54. = H47a (CNH54) típusú denárát, ezért a kincs érméinek száma nála 1712 db-ra csökkent,[280] de mások a pontos adatokat ismételték.[281]

III.47. NYULAS – *Kovács László*

(Jois, A.)

47.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A község legelőjén 1978-ban talált 12–18. századi szórvány osztrák, német, lengyel veretek mellett hét magyar érme is napvilágot látott, köztük az alábbi három denár a tárgyalt korszakból. Magángyűjteményben?

47.2. LELETLEÍRÁSOK

1–3. Salamon (1063–1074) CNH I. 22. = H17, I. László (1077–1095) CNH I. 34. = H28, és II. (Vak) Béla (1131–1141) CNH I. 57. = H49 típusú egy-egy denára.

47.3. IRODALOM

Koch–Schulz 1978, 427.

III.48. NYÚL

48.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Nyúl lelőhelyről szerepel a szakirodalomban több tárgy is, melyeknek azonban sajnos sem a településen belüli pontos lelőhelye, sem részletes leírása nem ismert, mint ahogy az előkerült leletek sorsa is bizonytalan.

48.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Salamon (1063–1074) ezüstérme, elveszett.
2–? „*Árpádkori ezüstgyűrűk.*" Elvesztek.
?–? „*Néhány lándzsahegy.*" Elvesztek.

48.3. IRODALOM

Lovas é. n. 107; Mithay 1956, 80; FÉK Nr. 769.

[279] Barb–Dworschak 1936, 69–72.
[280] Jeszenszky 1940, 36, 2. táblázat.
[281] Chirilă–Hopârtean 1978, 61–62; Saltzer 1996, 65–66 (a 75 db H44 rossz sorrendben); Kovács 1997, 210, 83b. táblázat 43; Kovács 2008, 430–433, *Tab.* Ia–b. – A leletek fotójáért Kerstin Warmuthnak (BGLM) szeretnék köszönetet mondani.

III.49. NYÚL-ÖREGHEGY

49.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Győrtől délre, a Sokorói-dombság északi szélén fekvő településtől északkeletre található a környezetből kiemelkedő, megközelítőleg fél négyzetkilométernyi kiterjedésű Öreghegy. Valamikor az 1912. év szeptembere és a rákövetkező év júliusa között, a gimnáziumi tanév folyamán Börzsönyi Arnold 4 honfoglalás kori lovas sírt tárt itt fel. Eredményeiről a következő év gimnáziumi értesítőjében már be is számolt.[282] Mivel azonban a lelőhely megnevezéseként csak az Öreghegy szerepel, s egyéb tájékozódási pontot sem közölt, így az csak hozzávetőlegesen határolható be. Börzsönyi beszámolója meglehetősen szűkszavú, általánosságban csupán annyit írt, hogy lovas sírok voltak, arra azonban nem tért ki, hogy mindegyik az volt-e, bár a szövegkörnyezet alapján ez látszik valószínűnek. Nem szólt továbbá arról sem, hogy tényleges vagy jelképes lovas temetkezések kerültek-e elő, s a leletek esetleges síronkénti összetartozását sem említette. Noha nem emelte ki, de úgy tűnik a leletek hiányosan kerültek a Xántus János Múzeum gyűjteményébe.

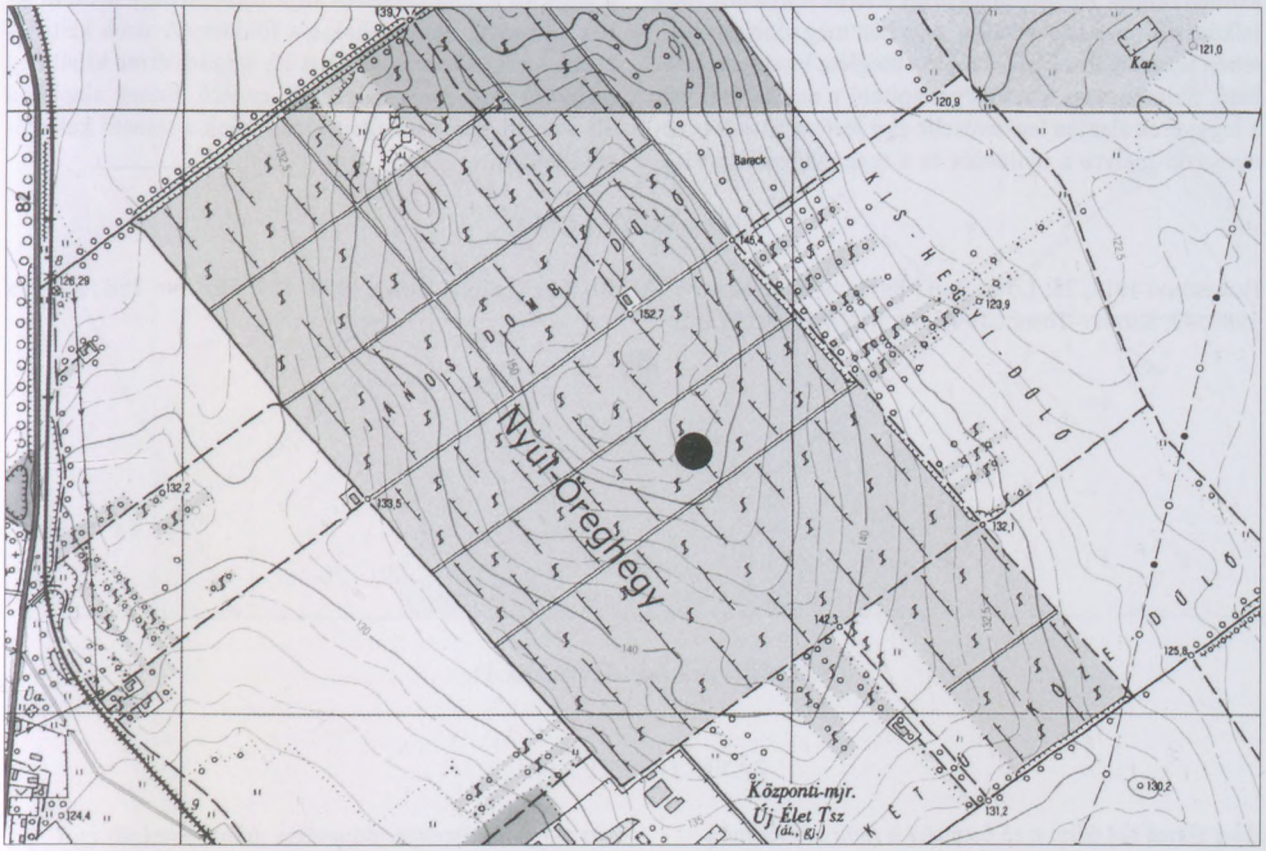

42. kép. Nyúl-Öreghegy (1: 10 000)

49.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db ezüstből öntött, zárt, oválisan kiszélesedő fejű ezüstgyűrű. Foglalata hiányzik, ennek két oldalán a szalagszerű karikát két-két ferde árkolás díszíti, m.: 1,9×1,9 cm, a karika sz.: 0,35 cm, a foglalat sz.: 0,73 cm, v.: 0,09 cm (XJM ltsz. 55.11.3.) [64. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű, nyitott végű bronz huzalkarika, átm.: 1,8 cm, v.: 0,2 cm (XJM ltsz. 55.11.4.) [64. tábla 2].
3. Provence-i Hugó itáliai király (926–931) töredékes ezüstpénze, elveszett.

[282] Börzsönyi 1913, 25.

4. Egy db félköríves átmetszetű, egyik végén rombusz alakban záródó, hosszúkás bronz tegezmerevítő veret. Hátoldalán három, lemezkével ellátott szegecs található, melyek közül a rombusz alakú rész alatt elhelyezkedő rövidebb a többinél, hiányos, h.: 10,5 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,2 cm (XJM ltsz. 55.11.1.) [64. tábla 3].
5. Egy db félköríves átmetszetű, két végén egy-egy rombusz alakú tagban záródó, hosszúkás bronz tegezmerevítő veret. Hátoldalán három, megközelítőleg derékszögben, a tárgy jobb, illetve bal oldala irányába meghajlított szeg látható, h.: 10,65 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,2 cm (XJM ltsz. 55.11.2.) [64. tábla 4].
6. Egy db kovácsoltvas deltoid alakú (?) nyílcsúcs, hiányos, m.: 5,8×1,8 cm (XJM ltsz. 55.11.5.) [64. tábla 5].

49.3. ÉRTÉKELÉS

A Nyúl község Öreghegy nevű részén feltárt sírok leleteinek alighanem csupán kisebb töredéke került közgyűjteménybe, s hogy ezek hány sírból származnak, szintén rejtély. Bizonytalan, hogy a sírok tényleges vagy jelképes lovas sírok voltak-e, azonban még utóbbiak esetében is legalább a lószerszámok megléte bizonyosra vehető. Szintén nem lehet megállapítani a nemek arányát, a fegyverek alapján legkevesebb egy férfisír látszik bizonyosnak, melyre a nyílcsúcs és a tegez veretei utalnak. A két bronztárgy alakra nagyon hasonló, méretük és felerősítésük azonban eltérő. Azt, hogy tegez részei voltak, már Börzsönyi is felismerte. Szintén bizonytalan, hogy a négy sír a temető összes sírja volt-e, avagy további sírok is vannak vagy voltak-e a földben. A sírok keltezésének tekintetében egyedül a 10. századi érme kínál egy *terminus post quem* időpontot, ez 926. Ennek alapján a 10. század első évtizedeit kizárhatjuk a temető keltezését illetően.

49.4. IRODALOM

Börzsönyi 1913, 25; Lovas é. n.; Fettich–Nemeskéry 1943, 50, XLIX. tábla; Szőke 1954, 129; FÉK Nr. 768.; Kovács 1989, 49; Szőnyi–Tomka 1996, 44; MNM R. A. 27.L.I.

III.50. NYÚL-PÁSKOM

50.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1992. január 6-án Mészáros Attila különböző leleteket vitt be a Xántus János Múzeumba, melyeket a múzeum megbízásából folytatott terepbejárásán gyűjtött, fémkereső segítségével. A római kori emlékek mellett előkerült egy honfoglalás kori öntött bronzveret is. A lelőhely Nyúl község Töltéstava felé eső, Páskom nevű határrészében található. A Pándzsa-ér bal oldali partján, azzal párhuzamosan elhelyezkedő hosszúkás dombsor vízfolyás felé eső lejtőjéről, egy kb. 0,5 ha kiterjedésű területről származtak az előkerült leletek. A lelőhelyet Paszternák István azonosította, aki terepbejárása során Árpád-kori agyagedény-töredékeket is talált.

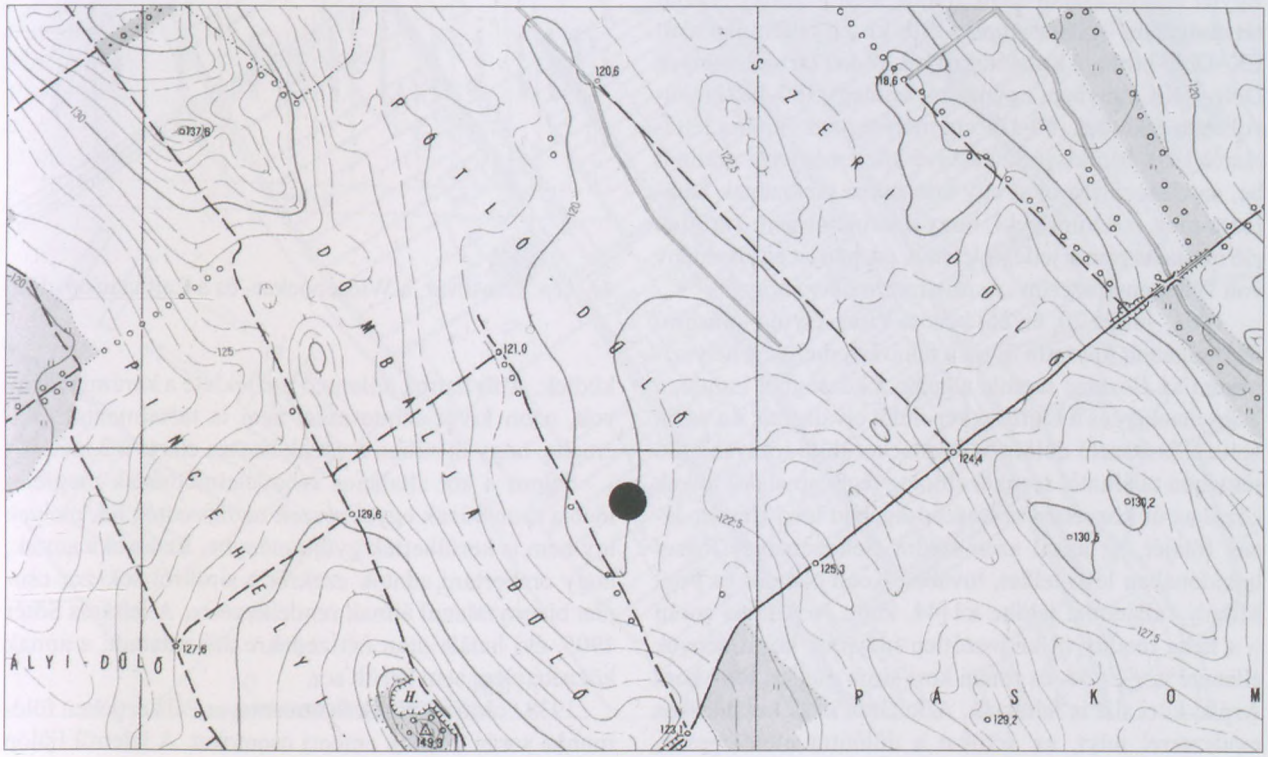

43. kép. Nyúl-Páskom (1: 10 000)

50.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db levél alakú, szélesebb végének közepén ovális gömböcskével díszített, öntött bronzveret. Felületét ötlevelű növényi minta díszíti, mely a veret szélével párhuzamosan futó keretből indul, az ovális gömböcske alatt a középső és a felső két levele pedig egybeolvad a kerettel. A háttér mélyebben fekszik. Hátoldalán három szegecs található, m.: 2,48×2 cm, v.: 0,1 cm (XJM ltsz. 92.3.1.) [64. tábla 6].

50.3. ÉRTÉKELÉS

Sajnos a szórványként előkerült veret alapján nem dönthető el, hogy az milyen jellegű lelőhelyre utal. Bizonytalan az is, hogy a későbbi terepbejárás során előkerült Árpád-kori kerámiaedény-töredékek kapcsolatba hozhatók-e a verettel.

50.4. IRODALOM

XJM R. A. 2–95, 75–98, 175–09.

III.51. OROSZVÁR-WIESENACKER-DŰLŐ

(Rusovce, Sl.)

51.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A település egykori határának délnyugati részén, az akkori belső telkek és a vasútvonal közti területen, Pelczmann János és Pelczmann Anna telkén, 1890 tavaszán szántás közben emberi csontokat vetett felszínre az eke. A helyszínre a Moson Megyei Történelmi és Régészeti Egylet megbízásából 1890. május 9-én – Simay Aladár társaságában – Sőtér Ágost szállt ki. Egyetlen nap alatt ÉK–DNy-i irányú kutatóárkokkal 27 sírt tárt fel, melyek DNy–ÉK-i irányban, egymástól mintegy 180-190 cm távolságra feküdtek, 60-120 cm mélységben. Sőtér a feltárásról 1898-ban kissé szűkszavú közleményben számolt be, az előkerült sírokat egy korszakba tartozónak határozta meg, s feltűnt neki, hogy a sírokból nem kerültek elő markáns római jellegű leletek, csupán az egyik edény volt véleménye szerint „*határozottan ókori bögre*".[283]

1903. július 20. és 26. között Virág Gyula járásbíró társaságában folytatta Sőtér a feltárást, melynek helyszíneként az előzetes szemle alapján a községből induló, a Wiesenacker- és a Lajthaacker-dűlőt elválasztó, s a vasút vonalát is átszelő dűlőút Wiesenacker-dűlő irányába eső részében található, megközelítőleg téglalap alakú telkek közül az út közvetlen szomszédságában lévő Hauser János földjét, az azzal szomszédos Schneemayer József tulajdonában lévő telket, továbbá Koch Nándor és Fogl Mihály tulajdonát jelölte ki [44. kép]. A feltárás során – a néha rendkívül kedvezőtlen időjárási körülmények ellenére is – az ős- és római kori sírok mellett több kora Árpád-kori sírt is feltártak. A feltárás itt is kutatóárkos módszerrel folyt, az árkokat a dűlőútra merőlegesen, ritkábban azzal megközelítőleg 45°-os szöget bezárva, egyszer pedig azzal párhuzamos irányban jelölték ki [46. kép]. Július 25-én Tusch János hozzájárulásával a kutatást kiterjesztette a dűlőút túloldalára is, nevezett – ugyancsak téglalap alakú – földjén 6 kutatóárok segítségével 18 sírt tárt fel. Próbafeltárást végzett továbbá Fogl Mihály egy másik, ugyancsak a dűlőben elhelyezkedő földjén és Zechmeister Pál telkén is, azonban eredménytelenül. A feltárást Sőtér 1903. augusztus 3-án folytatta, utolsó ásatási jelentése augusztus 8-ára lett dátumozva. Az ős- és római kori sírok mellett további kora Árpád-kori temetkezéseket is feltárt.

Beszámolója szerint a sírok tájolásában nem volt felfedezhető rendszer, a sírgödrök mélysége 60-140 cm között váltakozott, s a sírok egymástól való távolsága sem mutatott szabályosságot. Néhány esetben az általános hanyatt fekvő helyzettől eltérően a vázak „*fordítva*" feküdtek. A férfisírok jellemző melléklete a kerámiaedény volt, azon kívül szinte mást nem is tartalmaztak. Kiemelte, hogy öt sírban a vázak hossza elérte a 2 métert.

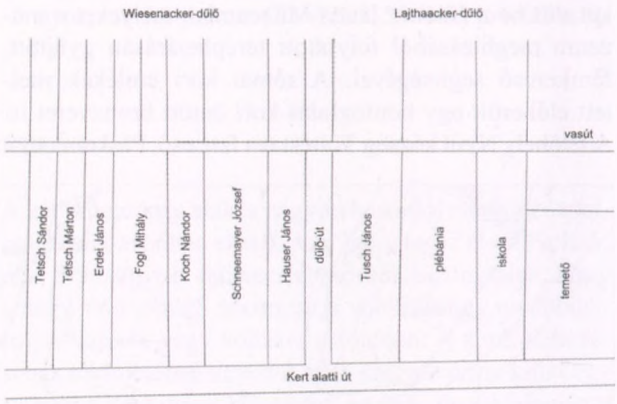

44. kép. Oroszvár, a Wiesenacker- és a Lajthaacker-dűlő

Sajnos a kor általános szemléletmódjának megfelelően a csontvázak egyes részeit nem szedték fel, melyek így nem is kerülhettek gyűjteménybe. Ez az oka annak, hogy embertani adatok ezekről a sírokról sokszor csupán bizonytalanul állnak rendelkezésre. A feltárás Sőtér 1905. évi halála után évtizedekre abbamaradt, s annak közzétételére sem került sor.

1938. október 10-én Schneemayer Pál kertjében földmunka során találtak emberi csontokat. A leletről Fülöp Lajos gyógyszerész értesítette az Országos Magyar Történeti Múzeumot. A bejelentést követően Fettich Nándor szállt ki a helyszínre, aki október 17–18-án 3 sírt tárt fel a csendőrlaktanya mellett fekvő gyümölcsösben. A földmunka során előkerült, 60 cm mélységben fekvő sír már félig ki volt bontva, ez 3,5 méterre feküdt a ház melléképületeitől. E sírtól 1,5, illetve 5 méterre további két temetkezés került elő, melyek egy sorban helyezkedtek el. Ezek leletei az Országos Magyar Történeti Múzeumba kerültek. Ásatási beszámolójában Fettich felhívta a figyelmet arra, hogy a temető „*tovább ásható*".[284]

A feltárás 1942-ben folytatódott, amikor a Teleki Pál Történettudományi Intézet és az Országos Magyar Történeti Múzeum közös programjának keretében a Nyugat-Dunántúl településtörténetét vizsgálandó, s a dunántúli múzeumok Árpád-kori régészeti leletanyagának kataszter jellegű feldolgozásának munkálataihoz

[283] Sőtér 1898.
[284] MNM 89.1.Fc 1.

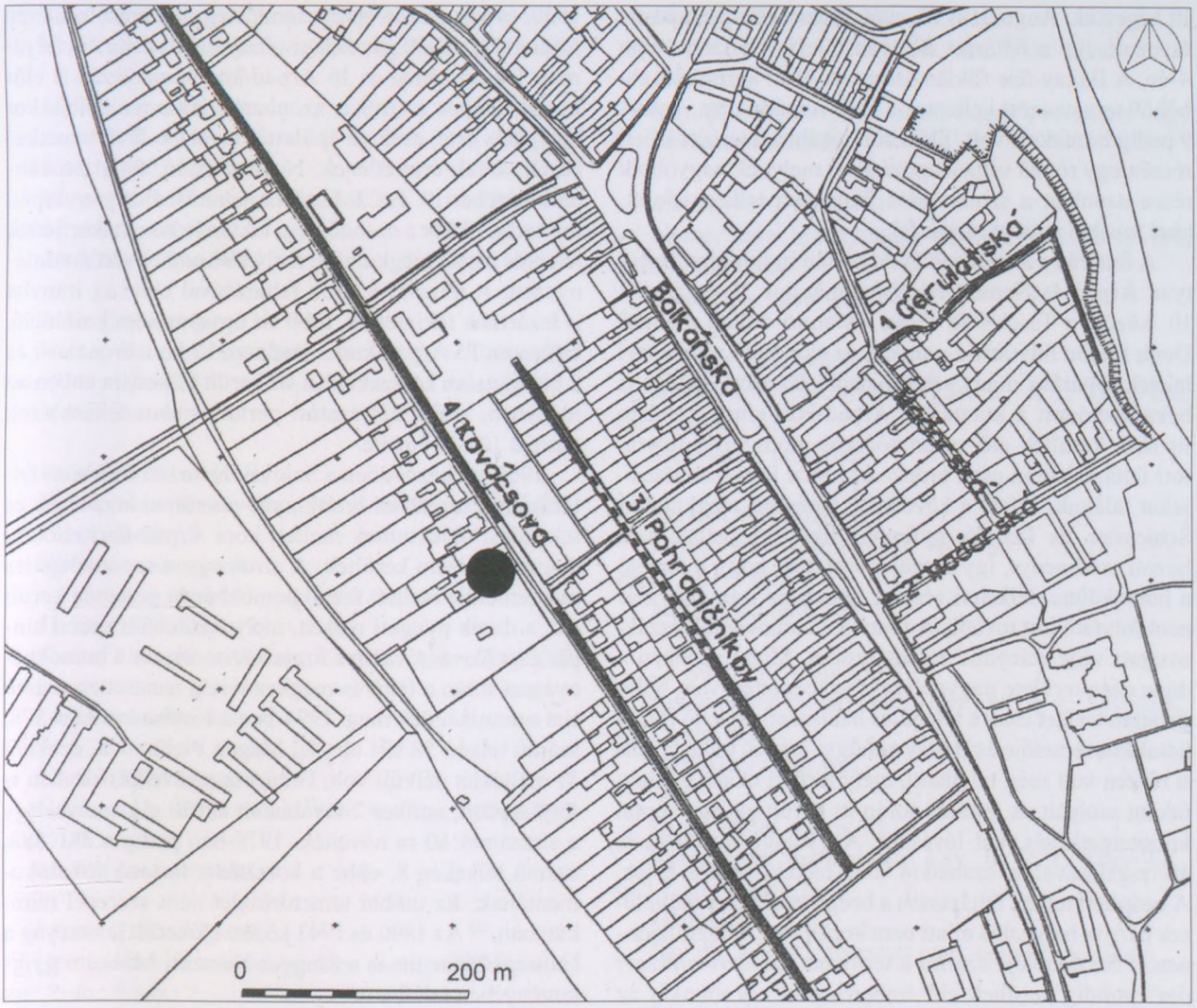

45. kép. Oroszvár-Wiesenacker-dűlő

kapcsolódva Bottyán Árpád és Nemeskéri János vezetésével folyt feltárás. Céljuk a Sőtér-féle ásatások hitelesítése, illetve újabb sírok feltárása volt.

A munka 1942. augusztus 12-én kezdődött Nemeskéri János vezetésével. Nemeskéri először a Sőtér által már kutatott területen, a Schneemayer kertben dolgozott, itt három kutatóárok segítségével megtalálta a Fettich által 1938-ban feltárt sírok helyét, továbbá ezek közelében öt ÉK–DNy-i, ÉNy–DK-i, illetve É–D-i irányú kutatóárokkal sikerült feltárnia egy negyedik temetkezést is. Bottyán Árpád augusztus 17-én kapcsolódott be a munkálatokba. Mivel a Schneemayer kertben folytatott kutatás csupán korlátozott eredményt hozott, így azt a római katolikus temető melletti egyházi tulajdonban lévő területen folytatták, azonban itt is elsősorban csak bolygatott sírok kerültek elő, melyeken keresztülhúzódtak az 1903-as ásatás kutatóárkai, így mindössze egyetlen épségben megmaradt kora Árpád-kori sírt sikerült feltárni. Ezután Tusch János szomszédos telkén kezdtek munkához, ahol végre több korabeli temetkezés is napvilágra került. Sajnos azonban ezek nagy része ugyanúgy bolygatott volt, a halomba visszadobált csontokon lévő patina árulkodott arról, hogy ezek a Sőtér-féle ásatás alkalmával már ugyancsak kibontott temetkezések voltak. Előkerült Sőtér 1903-as kutatóárkainak egy része is. A bolygatatlan sírok alacsony száma miatt a kutatást áthelyezték a Tusch telkével szomszédos vasúti töltés túloldalán lévő területre. Az itt húzott három kutatóárokból azonban csupán 2 római kori szemétgödör került elő, így a temető ebbe az irányba is lehatároltnak tekinthető. Feltárást folytattak továbbá Bajtay Dénes még meg nem kutatott Vasút utcai beépítetlen telkén is, a temetőn túl, Schneemayer földjének közelében. Mivel itt több temetkezés is előkerült, a munkát az ásatás befejezéséig

itt végezték. Augusztus 22. után Nemeskéri Budapestre távozott, így a feltárást Bottyán fejezte be szeptember 4-én. A Bajtay-féle földön összesen 79 sír került elő, ebből 69 temetkezést kelteztek a kora Árpád-korra, 1 vas-, 9 pedig bronzkori volt. Előkerült továbbá a terület keleti részén egy római villa alapozása is, melynek nagyobbik része azonban a szomszédos Szmetena telken feküdt, ahol további sírokat tártak fel.

A feltárás a következő év tavaszán indult újra. Botyán Árpád és Nemeskéri János március 31. és április 10. között a Tusch-féle földet határoló dűlőút melletti Denk földön folytatta a munkát, az előkerülő római kori leletek feltárása miatt néhány napra Radnóti Aladár is bekapcsolódott a kutatásba. Árpád-kori sírok azonban itt nem kerültek elő, a kutatóárkos módszerrel folytatott feltárás során csak bronz- és római kori temetkezéseket találtak. Mivel a következő lépésben megkutatott Schiessler- és Tax-féle gyümölcsöskert vizsgálata sem hozott eredményt, így megállapíthatták, hogy a temető a homokdűne délkeleti részén, ebben az irányban már nem folytatódott tovább. A munka a homokdomb északnyugati vége irányába haladt ezután. Mivel azonban a dűne ezen területe nagyobb részben beépített volt, bolygatatlan terület csak a település használatban lévő római katolikus temetője és Bajtay adóügyi jegyző telke közötti részen volt még található, mely terület ekkor gyalogútként szolgált. A feltárás során itt került elő egy római kocsitemetkezés, két lóvázzal. A gyalogút területének átvizsgálásával a szabadon álló telkek végére értek. A beépített telkek feltárására a beépítettség és a faültetések okozta bolygatás miatt nem került sor. A háztulajdonosok beszámolója szerint a területen *„emberemlékezet óta"* mindig kerültek elő embercsontok. A munkát az 1930. év környékén épült csendőrségi laktanya területén folytatták, annak gazdasági udvarán, ahol április folyamán 1 késő római és 16 Árpád-kori temetkezés is előkerült. Sajnos a sírokat azonban a laktanya építésekor bolygatás érte, csak az épülettől távolabb lévő temetkezések voltak érintetlenek. November 16. és 21., továbbá december 19. és 22. között a feltárást Bottyán Árpád folytatta. Ekkor a csendőrségi laktanya konyhakertjének jelentős részét megkutatta, mely 19 korabeli sírt eredményezett. A temetőt e sírok feltárásával ebbe az irányba is lezártnak tekintették, több sír ugyanis nem került elő. Összesen 35 Árpád-kori, 10 római, 12 kora bronzkori és 2 bizonytalan korszakolású sír került feltárásra ebben az idényben, ami a két ásatási periódus alatt feltárt sírok számát 104-re emelte.

1968-tól kezdődően a Szlovák Nemzeti Múzeum feltárásának keretében bronz-, vas- és római kori sírok és települési objektumok mellett kora Árpád-kori sírok is dokumentálásra kerültek. A sírok egy része a település mai temetője mellett fekvő homokbánya peremén került elő, a domb nyugati részén, mely területet a vasúti sínpár és a Kovácsova utca fogja közre. Sajnos a homokbányászat során a feltárás megkezdéséig ismeretlen számú sírt semmisítettek meg. 1974-ben a Kovácsova utca 378. számú telkén 58 sírt tárt fel Magda Pichlerová, ezekből 31 melléklet nélküli volt. Feltárása a következő évben is folytatódott, amikor 2 további sír került elő, melyek így a sírszámot 60-ra növelték. 1978-ban pedig a 381–382. számú telkeken 8, ebbe a korszakba tartozó sírt dokumentáltak. Ez utóbbi temetőrészlet nem szerepel munkámban.[285] Az 1890 és 1943 között előkerült leletanyag a Hansági Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.

51.2. SÍRLEÍRÁSOK[286]

1. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

2. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

3. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

4. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

5. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

6. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

[285] Horváth 2011.

[286] Mivel a korábbi szakirodalomban többször is történt hivatkozás a temető egy-egy leletére, ezért hasznosnak tűnt, hogy a folyamatosan növekvő számozás mellett zárójelben az eredeti sírszámokat is megtartva jelöljem a temetkezéseket.

7. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

8. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

9. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

10. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

11. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

12. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

13. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

14. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

15. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

16. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

17. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

18. sír (1890. május 9.)
Férfi. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db *„határozottan ókori bögre"*, elveszett vagy nem azonosítható.

19. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

20. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

21. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

22. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

23. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db *„bögre"*, elveszett vagy nem azonosítható.

24. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

25. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db *„törött bögre"*, elveszett vagy nem azonosítható.

26. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

27. sír (1890. május 9.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

28. sír (1. sír, 1903. július 20.)
Férfi.[287] Csv. h.: 165 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–46. Összesen 46 db csonka gúla és lapított gömb alakú, kék színű, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,4–0,5 cm, elvesztek [66. tábla 1–46].
47. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott töredék, h.: 2,2 cm, elveszett.
48. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

29. sír (2. sír, 1903. július 20.)
Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

30. sír (3. sír, 1903. július 20.)
Férfi. Csv. h.: 164 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

31. sír (4. sír, 1903. július 20.)
Nő. Csv. h.: 164 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. Egy db *„bronzfogantyú"*, elveszett.
2. Egy db vaskés, elveszett.
3. Egy db szürkésbarna színű, oldalán bekarcolt vonalas díszítéssel ellátott agyagedény, m.: 6,5 cm, sz. átm.: 12,3 cm, f. átm.: 6,5 cm (HM ltsz. 58.795., elveszett).

32. sír (5. sír, 1903. július 20.)
Férfi. Csv. h.: 163 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

33. sír (6. sír, 1903. július 21.)
Nő. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

34. sír (7. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

35. sír (8. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 156 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–2. Két db vaskés, elvesztek.
3. Egy db szürkés színű, barna foltos, aprókaviccsal és kevés csillámmal soványított, kézzel formált agyagedény. Pereme kihajló, lekerekített, nyaka összeszűkülő, oldala kihasasodó, m.: 8,8 cm, sz. átm.: 7,3 cm, f. átm.: 6,4 cm (HM ltsz. 58.796.) [67. tábla 1].

36. sír (9. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

37. sír (10. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 162 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

38. sír (11. sír, 1903. július 21.)
Gyermek. Csv. h.: 130 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–3. Három db S-végű karika.
1. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 1,7×1,3 cm, átm.: 0,15 cm, S-vég sz.: 0,37 cm (HM ltsz. 58.748.4/2.) [66. tábla 47].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 2×1,5 cm, átm.: 0,23 cm, S-vég sz.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.773.) [66. tábla 48].
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 2,1×1,7 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.772.1/3.) [66. tábla 49].
4. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott karperec. Végei töröttek, hiányosak, átm.: 4 cm, elveszett [66. tábla 51].
5. Egy db félköríves átmetszetű, nyitott, egyenes végű bronz pántgyűrű, m.: 2,4×2 cm, v.: 0,17 cm, sz.: 0,41 cm (HM ltsz. 58.766.) [66. tábla 52].
6. Egy db hegyesszögű háromszög átmetszetű, hegyesedő végű vaskés töredéke, h.: 8 cm, elveszett [66. tábla 53].
7. Egy db kerek átmetszetű, enyhén ívelt bronz huzaldarab, h.: 3,1 cm, átm.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.756.6.) [66. tábla 50].
8. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal és homokkal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, nyaka irányába ferdére vágott, összeszűkülő nyaka alatt egysoros, széles, enyhén ívelődő hullám-, alatta pedig bekarcolt csigavonalas díszítés látható, m.: 11,4 cm, sz. átm.: 8 cm, f. átm.: 5,1 cm (HM ltsz. 58.749.5.) [67. tábla 3].

39. sír (12. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 164 cm, t.: ?, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

40. sír (13. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 158 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

[287] A gyöngysor alapján a nem meghatározása véleményem szerint megkérdőjelezhető.

41. sír (14. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

42. sír (15. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 70 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

43. sír (16. sír, 1903. július 21.)
Bizonytalan, valószínűleg római kori.

44. sír (17. sír, 1903. július 21.)
Nő. Csv. h.: 158 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 1,9×1,4 cm, átm.: 0,11 cm, S-vég sz.: 0,33 cm (HM ltsz. 58.750.2.) [66. tábla 87].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, kissé egymás mellé hajló végű ovális karika, m.: 2,3×1,9 cm, átm.: 0,13 cm (HM ltsz. 58.750.1.) [66. tábla 88].

3–6. Négy db átfúrt kauricsiga, h.: 1,8–1,5 cm (HM ltsz. 58.750.3.1.) [66. tábla 54–57].

7–31. Egy db lapított gömb alakú, fehér színű hurokfolyatott mintával díszített virágszemes fekete színű opak üveggyöngy. A hurkok közeiben piros ötágú mintát utánzó szemekkel, melyek közül a virág ágainak háttere váltakozva sárga és fehér, átm.: 1,4 cm, m.: 1,2 cm (HM ltsz. 58.750.2.2.) [66. tábla 58]. A sírból kerültek elő továbbá az alábbi gyöngyök is: 1 db háromtagú, kék színű, áttetsző rúdgyöngy, m.: 1,3×0,5 cm; 1 db háromtagú, fehér színű opak rúdgyöngy, m.: 1,2×0,6 cm; 1 db kéttagú, szürke színű opak rúdgyöngy, m.: 0,7×0,4 cm; 1 db kéttagú, szürke színű opak rúdgyöngy, m.: 0,7×0,4 cm; 10 db kéttagú, sárga színű opak rúdgyöngy, m.: 1×0,4–0,5 cm; 6 db kéttagú, kék színű, áttetsző rúdgyöngy, m.: 1×0,5–0,6 cm; 2 db sárga színű opak és 1 db kék színű, áttetsző szegment üveggyöngy, m.: 0,6, 0,7, illetve 0,6 cm; 1 db szürkésfehér színű, oldalán barázdált opak szegmentgyöngy, átm.: 0,9 cm (HM ltsz. n.) [66. tábla 59–86].

32. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

45. sír (18. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

46. sír (19. sír, 1903. július 21.)
Férfi. Csv. h.: 200 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:

1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

47. sír (20. sír, 1903. július 21.)
Római kori.

48. sír (21. sír, 1903. július 22.)
Nő. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1–2. Két db S-végű karika.

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Az S-vég felületén enyhe vonalak láthatók. Másik vége elhegyesedő, m.: 2×1,7 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,38 cm (HM ltsz. 58.751.1.2.) [68. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 2×1,8 cm, átm.: 0,22 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.751.1.1.) [68. tábla 2].
3. Egy db ezüstből öntött, ívelt huzalú gyöngykoszorús fülbevaló töredéke, karikáján négy körbefutó, 6-6 granulált gömböt és azokat két oldalról övező filigránszálakat utánzó, öntött koszorúval. Ma már csak három ilyen díszítés található meg. Eredeti h.: 2,1 cm volt, mai h.: 1,6 cm, a huzal átm.: 0,13 cm (HM ltsz. 58.751.2.) [68. tábla 3].

4–37. Egykor 34 db üveggyöngy volt a sírban, melyből azonban ma már csak az alábbiak találhatók meg: 2 db öt- és 1 db négytagú, hengeres, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy, m.: 1,7×0,6; 1,6×0,5, illetve 1,5×0,8 cm; 2 db téglalap alakú hasáb formájú, levágott sarkú, kék színű, áttetsző üveggyöngy, m.: 0,6×0,6, illetve 0,6×0,7 cm; 4 db zöldeskék színű, gömb és lapított gömb alakú, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,6, illetve 0,5 cm; 2 db korong alakú zöld színű opak üveggyöngy, átm.: 0,5 cm; 1 db zöld színű, csonka gúla alakú opak üveggyöngy, átm.: 0,7 cm; 10 db kéttagú, sárga színű opak rúdgyöngy, h.: 1,2–0,8 cm, átm: 0,7–0,5 cm; 1 db sárga színű opak szegmentgyöngy, átm.: 0,7 cm; 2 db kéttagú, kék színű opak rúdgyöngy, h.: 1,1 és 0,9 cm, átm.: 0,6 és 0,5 cm; 1 db kék színű, áttetsző szegmentgyöngy, átm.: 0,6 cm; 3 db kék színű, hengeres, áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.751.3.) [68. tábla 4–32].

38. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt két hullám-, majd az edény oldalának kihasasodó részén csigavonalas díszítéssel. A perem belső oldalán bekarcolt hullámvonal látható, m.: 10 cm, sz. átm.: 8,4 cm, f. átm.: 5,3 cm (HM ltsz. 58.751.4.) [67. tábla 2].

49–50. sír (22–23. sír, 1903. július 22.)
Római koriak.

51. sír (24. sír, 1903. július 22.)
Férfi. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete:

1. Egy db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme rövid, kihajló, összeszűkülő nyaka alatt enyhén bekarcolt, hullámvonalas díszítés látható, m.: 10,1 cm, sz. átm.: 6,4 cm, f. átm.: 5,1 cm (HM ltsz. 58.797.) [67. tábla 4].

52. sír (25. sír, 1903. július 22.)
Nő. Csv. h.: 156 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1. Egy db kerek átmetszetű, ezüsthuzalból készült S-végű karika. Kissé elvékonyodó vége lekerekített, m.: 1,9×1,4 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.752.1.) [69. tábla 1].
2. Egy db kúpos fehér csiga, felső végén és oldalán egy-egy ponton átfúrva, h.: 2,9 cm (HM ltsz. 58.755.1.) [69. tábla 2].

3–34. Összesen 30 db zöld és sárga színű, hengeres, hordó és lapított gömb alakú üveggyöngy; 1 db hordó alakú, vörös ásványi gyöngy és 1 db lapított gömb alakú barna üveggyöngy. Eredetileg 32 db gyöngy volt a sírban, több darab mára elveszett, más pedig színét veszítette, h.: 0,3–0,7 cm (HM ltsz. 58.752.2.) [69. tábla 3–33].

35. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

53. sír (26. sír, 1903. július 22.)
Gyermek. Csv. h.: 120 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:

1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

54–56. sír (27–29. sír, 1903. július 22.)
Római koriak.

57. sír (30. sír, 1903. július 22.)
Nő. Csv. h.: 154 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika, m.: 1,8×1,1 cm, v.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,33 cm (HM ltsz. 58.759.1.) [68. tábla 33].

2–80. Egykor a sírban kb. 100 db üveggyöngy volt, melyekből ma az alábbiak találhatók meg: 3 db vörösbarna, csonka gúla alakú opak üveggyöngy, átm.: 0,7–0,5 cm; 3 db lilásbarna színű, csonka gúla alakú opak üveggyöngy, átm.: 0,7 cm; 27 db zöld színű, hengeres és csonka gúla alakú opak, illetve áttetsző üveggyöngy, átm.: 0,5–0,4 cm; 45 db sárga, fehér vagy sárgásfehér színű, hengeres és csonka gúla alakú opak üveggyöngy, átm.: 0,5–0,3 cm (HM ltsz. 58.750.3.1.) [68. tábla 34–111].

81–83. Három db átfúrt kauri, h.: 1,6–1,8 cm (HM ltsz. 53.753.2., elvesztek).

84. Egy db kéttagú csüngős bronzveret kerek felső tagja. Középrésze kör alakban bemélyedő, szélén a csüngőtagot tartó törött fül töredéke látható. Hátoldalán 2 fül helyezkedik el, m.: 1,6×1,8 cm, elveszett.
85. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, hegyesedő, egymásra hajló végű gyűrű, elveszett.
86. Egy db félköríves átmetszetű, nyitott, enyhén hegyesedő, lekerekített, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 1,7×1,6 cm, v.: 0,15 cm, sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.784.) [68. tábla 112].

58. sír (31. sír, 1903. július 22.)
Gyermek. Csv. h.: 110 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:

1. Egy db szürke színű, homokkal és aprókaviccsal soványított, kihajló, lekerekített peremmel rendelkező, korongolt agyagedény. Nyaka összeszűkülő, alatta bekarcolt hullámvonalköteggel, vállán és oldalán pedig sűrű, egyenes vonalú bekarcolt díszítéssel ellátott, m.: 12 cm, sz. átm.: 9,2 cm, f. átm.: 7 cm (HM ltsz. 58.798.) [70. tábla 1].

59. sír (32. sír, 1903. július 22.)
Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

60. sír (33. sír, 1903. július 22.)
Nő. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1–8. Nyolc db S-végű karika.

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége hegyesedőre vágott, S-vége hiányzik, m.: 1,8×1,5 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: ? (HM ltsz. 58.754.1/1–8.) [69. tábla 34].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 1,7×1,5 cm, átm.: 0,22 cm, S-vég sz.: 0,76 cm (HM ltsz. 58.754.1/1–8.) [69. tábla 35].
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 1,7×1,5 cm, átm.: 0,19 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.754.1/1–8.) [69. tábla 39].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége kissé ferdére vágott, m.: 1,6×1,6 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,48 cm (HM ltsz. 58.754.1/1–8.) [69. tábla 36].
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 2,1×1,7 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,43 cm (HM ltsz. 58.758.1/1.) [69. tábla 40].
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége enyhén lekerekített, S-vége

hiányzik, m.: 1,5×0,8 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: ? (HM ltsz. 58.758.1/2.) [69. tábla 38].

7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége lekerekített, m.: 1,7×1,6 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,67 cm (HM ltsz. n.) [69. tábla 37].
8. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kerek S-végű karika. Vége kissé ferdére vágott, m.: 1,8×1,6 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,35 cm (HM ltsz. n.) [69. tábla 41].
9. Egy db kerek átmetszetű, hegyesedő végű, ovális bronz huzalkarperec. Végei enyhén egymásra fekszenek, m.: 6,4×5,5 cm, átm.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.787.) [69. tábla 44].
10. Egy db nyitott, kissé egymásra hajló végű, enyhén ovális átmetszetű bronz pántgyűrű, átm.: 2 cm, v.: 0,15 cm, sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.754.2.) [69. tábla 42].
11. Egy db kissé félköríves átmetszetű, nyitott, egymásra hajló végei irányába kissé szűkülő bronz pántgyűrű, m.: 2,1×2 cm, v.: 0,13 cm, sz.: 0,53 cm (HM ltsz. 58.754.3.) [69. tábla 43].
12. Egy db levél alakú ezüstlemez, közepén aranyozott, ugyancsak levél alakú mélyedéssel. Felső oldalán 3 lyuk található, ebből a szélső kettő nagyobb a középsőnél, m.: 4,2×3,4 cm, v.: 0,03 cm (HM ltsz. 58.754.5.) [69. tábla 45].

61. sír (34. sír, 1903. július 22.)
Gyermek. Csv. h.: 100 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

62. sír (35. sír, 1903. július 22.)
Férfi. Csv. h.: 174 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

63. sír (36. sír, 1903. július 22.)
Római kori.

64. sír (37. sír, 1903. július 22.)
Gyermek. Csv. h.: 80 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

65. sír (38. sír, 1903. július 24.)
Férfi. Csv. h.: 200 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

66. sír (39. sír, 1903. július 24.)
Nő. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–3. Három db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elvesztek.
4. Egy db átfúrt kauricsiga, h.: 2,9 cm (HM ltsz. 58.755.1.) [68. tábla 113].
5. Egy db bronz pántgyűrű. Ferdére vágott végei egymásra fekszenek, felületét keresztirányban enyhe rovátkák díszítik, m.: 2×1,8 cm, v.: 0,08 cm, sz.: 0,37 cm (HM ltsz. 58.755.3.) [68. tábla 114].
6. Egy db lapos, nyitott végű bronzpántból készült kisebb karika, m.: 1,1×0,9 cm, sz.: 0,37 cm, v.: 0,08 cm (HM ltsz. 58.758.4.) [68. tábla 115].

67. sír (40. sír, 1903. július 24.)
Gyermek. Csv. h.: 80 cm, t.: ?, sm.: 70 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db szürkésbarna színű, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, enyhén összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, illetve csigavonalas díszítés látható, m.: 8,7 cm, sz. átm.: 8,6 cm, f. átm.: 5,4 cm (HM ltsz. 58.799.) [70. tábla 2].

68. sír (41. sír, 1903. július 24.)
Nő. Csv. h.: 162 cm, t.: ?, sm.: 125 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–2. Két db morva díszgomb.
1. Egy db két félből összeállított, aranyozott vörösréz díszgomb. Felületén poncolt növényi minta látható, melynek mélyebb vonalaiban megmaradt az aranyozás. Felső oldalán gyűrűfül található, m.: 4,4×3,8 cm, a gyűrűfül átm.: 0,8 cm (HM ltsz. 58.756.2./1.) [71. tábla 3].
2. Egy db két félből összeállított, aranyozott vörösréz díszgomb. A kissé lapított gömb alakú gomb felületén ugyancsak növényi minta látható, ám ennek vésete erőteljesebb, aranyozása is több helyütt – a minta vonalain és a háttéren egyaránt – megfigyelhető. Felső oldalán ugyancsak gyűrűfüllel ellátott, m.: 4,2×3,8 cm, a gyűrűfül átm.: 0,8 cm (HM ltsz. 58.756.2./2.) [71. tábla 4].

3–4. Két db félhold alakú, ezüstből készült lánccsüngős fülbevaló.
3. Egy db lánccsüngős, félhold alakú ezüst fülbevaló. Alsó részének külső ívén négy félkör alakban kiemelkedő rész található, melyek áttörtek. Az alsó ívvel párhuzamosan az áttöréseket övezve, továbbá egy félhold alakú mezőt kijelölve granulált gömbökből álló vonalas díszítés látható, ez utóbbi mezőben pedig háromszög alakban elhelyezkedő, ugyancsak granulált gömbök sorakoznak. Az alsó rész felső, egyenes oldalán – a granuláció felett – arra merőlegesen elhelyezkedő, kacskaringósan futó vékony fémszalag húzódik. Az alsó áttörésekbe egykor egy-egy U alakú szemekből hurkolt, végén háromszög alakú, alsó felén farkasfog kialakítású, sodrott

filigránszállal díszített csüngős lánc kapcsolódott. Mára csupán 2 db lánc maradt meg. Karikája kerek átmetszetű, díszítetlen, m.: 3×2,7 cm, az épebb lánc h.: 4,9 cm (HM ltsz. 58.756.1./1.) [71. tábla 1].
4. A másik fülbevaló hasonló, de kisebb, így a granuláció is tömörebb, zártabb helyet foglal el, m.: 2,6×2,5 cm (HM ltsz. 58.756.1./2.) [71. tábla 2].
5. Egy db amorf bronz lemeztöredék, elveszett.
6. Egy db tömör bronz fülesgomb, fején kereszt alakú rovátkolt díszítéssel, elveszett.
7. Egy db szürkésbarna színű, csillámmal, aprókavicscsal és kerámiazúzalékkal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme hiányzik, nyaka összeszűkülő, alatta bekarcolt hullámvonalas díszítések láthatók, m.: 11,8 cm, sz. átm.: ?, f. átm.: 7,4 cm (HM ltsz. 58.756.7.) [70. tábla 3].

69. sír (42. sír, 1903. július 24.)
Férfi. Csv. h.: 164 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

70. sír (43. sír, 1903. július 24.)
Nő. Csv. h.: 157 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

71. sír (44. sír, 1903. július 24.)
Gyermek. Csv. h.: 120 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–3. Egy db háromtagú, kék színű opak üveggyöngy, h.: 1,3 cm, átm.: 0,7 cm. Két db lapított gömb alakú, hurokfolyatott mintát utánzó bekarcolt vonalakkal (ebben egykor valószínűleg berakással), a hurkok között szemek helyével rendelkező, barnás színű opak üveggyöngy, átm.: 1, illetve 1,1 cm, m.: 0,8, illetve 0,8 cm (HM ltsz. 58.761.3.) [68. tábla 116–118].
4–5. Két db átfúrt kauricsiga, melyekből azonban ma már csak 1 db található meg, h.: 1,7, illetve 1,5 cm (HM ltsz. 58.761.2.) [68. tábla 119].
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, törött végű karika, m.: 2,1×1,7 cm, átm.: 0,15 cm (HM ltsz. 58.757.1.) [68. tábla 120].
7. Egy db enyhén ovális alapterületű, csonka kúp alakú bronztárgy. Közepén szabálytalan lyuk látható, m.: 3,4×3,2 cm, v.: 0,18 cm (HM ltsz. 58.757.2.) [68. tábla 121].

72. sír (45. sír, 1903. július 24.)
Nő. Csv. h.: 154 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. Egy db ovális átmetszetű bronzhuzalból hajlított, spirálisan feltekert bronztárgy, m.: 1,3×1,3 cm, elveszett.
2. Egy db vaskés, elveszett.

73. sír (46. sír, 1903. július 24.)
Férfi. Csv. h.: 200 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

74. sír (47. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 166 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

75. sír (48. sír, 1903. július 25.)
Nő. Csv. h.: 156 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–4. Négy db S-végű karika.
1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. S-vége hiányzik, m.: 1,8×1,8 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: ? (HM ltsz. 58.758.1.)[288] [68. tábla 122].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 2×1,6 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.758.1.2.) [68. tábla 125].
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kerekded S-végű karika. S-vége hiányzik, m.: 1,6×1,4 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: ? (HM ltsz. 58.748.4.) [68. tábla 126].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. S-vége hiányzik, m.: 1,6×1,5 cm, elveszett.
5. Egy db félköríves átmetszetű, nyitott, egymás mellé hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 1,4×1,4 cm, v.: 0,13 cm, sz.: 0,3 cm (HM ltsz. 58.758.2.) [68. tábla 123].
6. Egy db kerek átmetszetű, zárt, öntött bronzkarika, átm.: 1,1 cm, v.: 0,23 cm (HM ltsz. 58.758.3.) [68. tábla 124].
7. Egy db lapos, nyitott végű bronzpántból spirálisan feltekert kisebb karika, m.: 1,1×0,9 cm, sz.: 0,37 cm, v.: 0,08 cm, elveszett.
8. Egy db enyhén íves átmetszetű, nyitott, egyenes végű, spirálisan összehajtott bronzpánt, átm.: 0,8 cm, sz.: 0,8 cm, a huzal v.: 0,08 cm (HM ltsz. 58.772.5.) [68. tábla 127].
9. Egy db szürkésbarna színű, csillámmal, valamint apró és közepes méretű kaviccsal sovanyított, korongon készült agyagedény. Kihajló pereme lekerekített, összeszűkülő nyaka alatt, az edény kihasasodó olda-

[288] Ugyanezen a leltári számon további 2 db S-végű karika is szerepel, melyek a 60. sírhoz tartoznak.

lának felső és középső részén sűrű, fésűzött díszítéssel ellátott, m.: 10,5 cm, sz. átm.: 10,7 cm, f. átm.: 6,8 cm (HM ltsz. 58.758.5.) [70. tábla 4].

76. sír (49. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 168 cm, t.: ?, sm.: 125 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

77. sír (50. sír, 1903. július 25.)
Gyermek. Csv. h.: 90 cm, t.: ?, sm.: 70 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

78. sír (51. sír, 1903. július 25.)
Római kori.

79. sír (52. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 168 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

80. sír (53. sír, 1903. július 25.)
Római kori.

81. sír (54. sír, 1903. július 25.)
Gyermek. Csv. h.: 100 cm, t.: ?, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db szürkésbarna foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, majd csigavonalú mintával díszített. Alján egyenlő szárú kereszt (?) alakú fenékbélyeg látható, m.: 10,6 cm, sz. átm.: 9,4 cm, f. átm.: 6 cm (HM ltsz. 58.800.) [72. tábla 2].

82. sír (55. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 200 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

83. sír (56. sír, 1903. július 25.)
Gyermek. Csv. h.: 80 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

84. sír (57. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 180 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

85. sír (58. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 190 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

86. sír (59. sír, 1903. július 25.)
Nő. Csv. h.: 158 cm, t.: ?, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–2. Egy db kéttagú sárga és 1 db négytagú kék színű, opak rúd üveggyöngy, h.: 1,1, illetve 1,5 cm, elvesztek.
3–4. Két db S-végű karika.
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, a vége ferdére vágott, m.: 2×1,6 cm, átm.: 0,22 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.760.1./1.) [73. tábla 1].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. S-vége hiányzik, másik vége ferdére vágott, m.: 1,5×1,3 cm, átm.: 0,21 cm, S-vég sz.: ? (HM ltsz. 58.760.1./2.) [73. tábla 2].
5. Egy db kerek átmetszetű, kétszeresen összehajtott bronzhuzalból sodrott, egykor valószínűleg hurkos-kampós végű nyakperec. Záróelemei hiányoznak, m.: 12,8×12 cm, átm.: 0,23 cm (HM ltsz. 58.760.2.) [73. tábla 3].
6. Egy db négyzetes átmetszetű, hegyesedő, egymásra hajló végű aranyozott bronz huzalkarperec, m.: 6×5,9 cm, v.: 0,4×0,4 cm (HM ltsz. 58.748.2.) [73. tábla 4].
7. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

87. sír (60. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 190 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

88. sír (61. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 155 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

89. sír (62. sír, 1903. július 25.)
Gyermek. Csv. h.: 100 cm, t.: ?, sm.: 90 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db szürke színű, barna foltos, csillámmal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, lekerekített, nyaka összeszűkülő, oldala kihasasodó. Nyakán két, enyhén bekarcolt egyenesvonalú díszítés látható, m.: 7,4 cm, sz. átm.: 6,6 cm, f. átm.: 5,2 cm (HM ltsz. 58.801.) [72. tábla 3].

90. sír (63. sír, 1903. július 25.)
Nő. Csv. h.: 157 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. A nyakcsigolyáknál feküdt 1 db felső részén átfúrt ragadozó állat tépőfoga. Törött, h.: 3 cm (HM ltsz. 58.761.3.) [73. tábla 5].
2. Egy db félköríves átmetszetű, nyitott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 2×1,8 cm, v.: 0,11 cm, sz.: 0,35 cm (HM ltsz. 58.764.2., elveszett).

3. Egy db egykor talán téglalap alakú, kétszer megközelítőleg derékszögben meghajlított, hegyesedő végű bronzpánt, m.: 3,1×2,4 cm, v.: 0,13 cm, sz.: 0,44 cm (HM ltsz. 58.764.4.) [73. tábla 7].
4. Egy db téglalap alakú vékony bronzlemez, egyik sarkában átszakadt oldalú lyukkal, m.: 4,6×2,8 cm, v.: 0,05 cm (HM ltsz. 58.764.3.) [73. tábla 6].
5. Egy db félgömb alakú bronzlemez, hátoldalán négyzetes átmetszetű szeggel. A félgömb átm.: kb. 1,6 cm, a szeg h.: 1,2 cm (HM ltsz. 58.756.4.) [73. tábla 8].

91. sír (64. sír, 1903. július 25.)
Férfi. Csv. h.: 182 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

92. sír (65. sír, 1903)
Férfi. Csv. h.: 175 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

93. sír (66. sír, 1903)
Nő. Csv. h.: 156 cm, t.: ?, sm.: 115 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

94. sír (67. sír, 1903)
Gyermek. Csv. h.: 110 cm, t.: ?, sm.: 90 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db szürke színű, csillámmal, aprókaviccsal és kevés kerámiazúzalékkal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme külső oldalán körben rovátkolt, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt csigavonalas díszítés látható, m.: 10,5 cm, sz. átm.: 8,4 cm, f. átm.: 5,5 cm (HM ltsz. 58.802.) [72. tábla 4].

95. sír (68. sír, 1903)
Férfi. Csv. h.: 178 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db szürke színű, barna foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, lekerekített, nyaka összeszűkülő, kihasasodó oldalának alsó harmadáig sűrű, bekarcolt vonalas díszítéssel ellátott, m.: 11,2 cm, sz. átm.: 8,2 cm, f. átm.: 7,3 cm (HM ltsz. 58.803.) [72. tábla 1].

96. sír (69. sír, 1903)
Nő. Csv. h.: 162 cm, t.: ?, sm.: 115 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Bolygatott. A sírt állatjáratok bolygatták.
Mellékletei:
1–7. Hét db S-végű karika.
1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, deltoid alakú, S-végű karika, m.: 1,9×1,4 cm, átm.: 0,14 cm, S-vég sz.: 0,34 cm (HM ltsz. 58.748.4/1–6.) [74. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége enyhén lekerekített, S-vége hiányos, m.: 1,5×1,6 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: ? (HM ltsz. 58.748.4/1–6.) [74. tábla 2].
3. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika. Vége lekerekített, m.: 1,7×1,4 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.776.) [74. tábla 3].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 1,7×1,4 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,62 cm (HM ltsz. 58.794.1.4.) [74. tábla 4].
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége hegyesedően levágott, m.: 1,8×1,4 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,71 cm (HM ltsz. 58.775.) [74. tábla 5].
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. S-vége hiányos, m.: 1,5×1,3 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.762.1.) [74. tábla 6].
7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 1,8×1,1 cm, elveszett.
8. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec. Törött, m.: 14,1×13,8 cm, átm.: 0,33 cm (HM ltsz. 58.748.1.) [74. tábla 7].

9–93. A sírból kerültek elő az alábbi díszek is: 6 db átfúrt kauri, h.: 1,7–1,7 cm; 1 db lapított gömb alakú, fehér színű opak üveggyöngy, m.: 1×0,9 cm; 1 db kéttagú, sárga színű opak rúdgyöngy, m.: 1×0,5 cm; 1 db négyszögű, levágott sarkú hasáb alakú, kék színű áttetsző üveggyöngy, m.: 0,7×0,6 cm; 3 db három-, illetve 1 db négytagú sárgásfehér színű, opak rúdgyöngy, h.: 1,1; 1,3; 1,2, illetve 1,4 cm; 70 db lapított gömb és csonka gúla alakú, zöld színű, áttetsző és opak üveggyöngy, átm.: 0,4–0,6 cm; 1 db spirálisan feltekert bronzhuzal tárgy, m.: 0,8×0,5 cm; 1 db gyökerén laposra csiszolt, átfúrt szarvas szemfog, m.: 2,1×1,1 cm (HM ltsz. 58.763.2.) [74. tábla 10–94].

94. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott karperec. Végei hiányoznak, m.: 4,3 cm, átm.: 0,45 cm (HM ltsz. 58.748.3.) [74. tábla 8].
95. Spirálisan feltekert bronz-szalagok, végük irányába csökkenő átmérőjű, összeilleszthető töredékei, h.: 6,2 cm, átm.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.763.3/1–3.) [74. tábla 9].
96. Négy db öntött bronztöredék. Két db összeilleszthető, melyek így egyik eredeti oldalukon ívelt formát mutatnak, h.: 2; 1,8; 1,7, illetve 1,6 cm (HM ltsz. 58.756/4–5., elvesztek).

97. sír (70. sír, 1903)
Gyermek. Csv. h.: 120 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

98. sír (71. sír, 1903)
Férfi. Csv. h.: 200 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

99. sír (72. sír, 1903)
Gyermek. Csv. h.: 100 cm, t.: ?, sm.: 90 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

100. sír (73. sír, 1903)
Nő. Csv. h.: 160 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, S-vége hiányos, m.: 1,9×1,9 cm, elveszett.
2–3. Két db gyöngy: 1 db kékesszürke színű, spirálisan futó, mélyebb részein fehér, lapított gömb alakú opak üveggyöngy, átm.: 1 cm; 1 db ovális, lapos, fehéres színű opak üveggyöngy, m.: 1,4×1,2 cm (HM ltsz. 58.764.1.) [73. tábla 9–10].
4. Egy db átfúrt kauri, h.: 2,4 cm (HM ltsz. 58.764.1.) [73. tábla 11].
5. Egy db enyhén félköríves átmetszetű, nyitott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, m.: 2×1,8 cm, sz.: 0,35 cm, v.: 0,11 cm (HM ltsz. 58.764.2.) [73. tábla 12].
6. Egy db U alakban meghajlított, egyik végén átfúrt bronzpánt, kikerekedő végében négyzetes átmetszetű zárt karikával, melyhez egy ugyancsak zárt, gombszerű taggal ellátott karika kapcsolódik, h.: 2,7 cm (HM ltsz. 58.793.) [73. tábla 13].
7. Egy db U alakúra hajlított, két szegeccsel összefogott, karikával ellátott bronztárgy, h.: 3,8 cm, elveszett.

101. sír (74. sír, 1903)
Római kori.

102. sír (75. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Férfi. Csv. h.: 186 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db „*agyagtál*", elveszett vagy nem azonosítható.

103. sír (76. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Férfi. Csv. h.: 192 cm, t.: ?, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db „*agyagkorsó, füles, törött*", elveszett vagy nem azonosítható.

104. sír (77. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Férfi. Csv. h.: 180 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db „*agyag sírbögre*", elveszett vagy nem azonosítható.

105. sír (78. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Nő. Csv. h.: 165 cm, t.: ?, sm.: 140 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. Egy db bronzból öntött szőlőfürtdíszes fülbevaló. Háromszög átmetszetű karikája a fülbevaló alsó részéhez nagyobb, ovális taggal csatlakozik, a karika alsó részén granulált gömböket utánzó öntött taggal ellátott, m.: 4,3×2,2 cm, elveszett [75. tábla 1].
2. Egy db bronzból öntött, üreges fél fülesgomb. Füle törött, hiányos, h.: 1,4 cm (HM ltsz. 58.771.2/2.) [75. tábla 2].

106. sír (79. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római kori.

107. sír (80. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Férfi. Csv. h.: 196 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db „*agyagbögre töredék*", elveszett.

108. sír (81. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Gyermek. Csv. h.: 90 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db „*agyagbögre töredék*", elveszett.

109–112. sír (82–85. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római koriak.

113. sír (86. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. Egy db „D" átmetszetű, zöld színű, átlátszatlan, korong alakú üveggyöngy. Hiányos, átm.: 2,8 cm, sz.: 1,3 cm (HM ltsz. 58.790.) [75. tábla 3].
2. Egy db nagyméretű, kerekded, irizáló üveggyöngy töredéke, elveszett.
3. Egy db kerek átmetszetű, nyitott, enyhén egymás mellé hajló végű bronz huzalkarika, m.: 1,8×1,7 cm, átm.: 0,18 cm (HM ltsz. 58.765.) [75. tábla 4].
4. Egy db bronzlemezből hajlított csövecske (?) töredéke, m.: 2,6×0,9 cm (HM ltsz. 58.770.2.) [75. tábla 5].

114. sír (87. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Férfi. Csv. h.: 180 cm, t.: ?, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete:

1. Egy db „*agyagsírbögre*", elveszett vagy nem azonosítható.

115. sír (88. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Gyermek. Csv. h.: 120 cm, t.: ?, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete: nem volt.

116. sír (89. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Férfi. Csv. h.: 190 cm, t.: ?, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:

1. Egy db „*agyagsírbögre*", elveszett vagy nem azonosítható.

117. sír (90. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római kori.

118. sír (91. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:

1. Egy db négyzetes átmetszetű, hegyesedő, összenyomott végű, aranyozott bronz huzalgyűrű, átm.: 2,8 cm, elveszett.

119–120. sír (92–93. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római koriak.

121. sír (94. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Nő. Csv. h.: 156 cm, t.: ?, sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1. Két db üreges félből álló, összeilleszthető bronz fülesgomb, m.: 1,6×1 cm (HM ltsz. 58.767.2/1–2.) [75. tábla 6].

2–6. Három db lapos, fekete, korong alakú, egykor talán fehér színű berakással ellátott opak üveggyöngy, átm.: 1 cm; 1 db fekete színű, henger alakú, fehér spirális berakással ellátott üveggyöngy, h.: 2 cm; 1 db kéttagú rúdgyöngy h.: 1,3 cm, elvesztek. [75. tábla 7–9].

122. sír (95. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Ős- vagy római kori.

123. sír (96. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Nő. Csv. h.: 158 cm, t.: ?, sm.: 120 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1–2. Két db lefelé szélesedő végű spirálcsüngős huzalkarika.

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális, hegyesedő végű karikával rendelkező, lefelé szélesedő végű spirálcsüngős karika, m.: 3×1,4 cm, a spirálcsüngő átm.: 1,4 cm (HM ltsz. 58.768.1/1.) [75. tábla 10].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális, hegyesedő végű karikával rendelkező, lefelé szélesedő végű spirálcsüngős karika, m.: 2,6×1,3 cm, a spirálcsüngő átm.: 1,2 cm (HM ltsz. 58.768.1/2.) [75. tábla 11].
3. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika. Vége kissé ferdére vágott, m.: 1,8×1,8 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,58 cm (HM ltsz. 58.748.4/1–6.) [75. tábla 12].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, lekerekített, illetve ferdére vágott, összenyomott végű karika, m.: 2,3×2,2 cm, átm.: 0,18 cm (HM ltsz. 58.782., elveszett).
5. Egy db hengeres, kék színű, átlátszatlan üveggyöngy, mely bemélyedő spirális részeiben sárga színű, h.: 1,6 cm (HM ltsz. 58.764.1.) [75. tábla 13].
6. Egy db kissé félköríves átmetszetű, zárt bronz karikagyűrű, átm.: 2,1 cm, elveszett.

124–128. sír (97–101. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római koriak.

129. sír (102. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Nő. Csv. h.: 156 cm, t.: ?, sm.: 115 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:

1–14. Összesen 14 db barna színű, csonka kúp, hengeres és lapított gömb alakú opak üveggyöngy, h.: 0,5–1 cm (HM ltsz. 58.760.3.) [75. tábla 14–27].

15. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott karperec. Végei deformálódtak, egyik végén azonban annak visszahajló részlete megmaradt, melynek alapján egykor valószínűleg mindkét végén spirálisan kitöltött típusú volt, m.: 7,2×5,7 cm, átm.: 0,33 cm (HM ltsz. 58.759.2./1.) [75. tábla 28].
16. Egy db kerek átmetszetű, négyrét hajlított bronzhuzalból sodrott, egykor valószínűleg hurkos-kampós végű karperec. Kampós vége hiányzik, m.: 7,8×6,4 cm, átm.: 0,36 cm (HM ltsz. 58.759.2/2.) [75. tábla 29].
17. Egy db kerek átmetszetű, nyitott végű bronz huzalkarika, elveszett.
18. Egy db nyitott végű, lapos bronz pántgyűrű, elveszett.
19. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt két hullám-, alatta pedig – már az edény válla alatt – csigavonalas díszítés látható, m.: 14,6 cm, sz. átm.: 9,6 cm, f. átm.: 7,7 cm (HM ltsz. 58.810.) [76. tábla 1].

130. sír (103. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római kori.

131. sír (104. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Gyermek. Csv. h.: 112 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Melléklete:
1. Egy db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

132–134. sír (105–107. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római koriak.

135. sír (108. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1. Egy db lencse átmetszetű bronzhuzalból spirálisan feltekert kisebb gyűrű, átm.: 1,3 cm, h.: 1,1 cm (HM ltsz. 58.770.1.) [75. tábla 30].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális, hegyesedő végű karikával rendelkező, lefelé szélesedő spirálcsüngős karika, h.: 3,1 cm, elveszett.

136–137. sír (109–110. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Római koriak.

138. sír (111. sír, 1903. augusztus 3–7.)
Gyermek. Csv. h.: 110 cm, t.: ?, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: ?
Mellékletei:
1–7. Hét db S-végű karika.
1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége hegyesedőre vágott, S-vége deformálódott, m.: 2,7×1,7 cm, átm.: 0,15 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.772.1/1.) [77. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült ovális S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 2,2×1,7 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.772.1/2.) [77. tábla 2].
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 2,2×1,8 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.772.1/4.) [77. tábla 3].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége enyhén elhegyesedő, m.: 2,2×1,6 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,35 cm (HM ltsz. 58.772.1/5.) [77. tábla 4].
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 2×1,6 cm, átm.: 0,25 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.760.1/2.) [77. tábla 5].
6. Egy db kerek átmetszetű rosszezüst huzalból készült S-végű karika, m.: 1,7×1,4 cm, átm.: 0,15 cm, S-vég sz.: 0,35 cm (HM ltsz. n.) [77. tábla 6].
7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 1,8×1,4 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,46 cm (HM ltsz. 58.794.1.5.) [77. tábla 7].

8–9. Két db huzalkarika.
8. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, lekerekített, illetve ferdére vágott, összenyomott végű karika, m.: 2×1,9 cm, átm.: 0,19 cm (HM ltsz. 58.772.2/1.) [77. tábla 9].
9. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, enyhén ferdére vágott, egymás mellé hajló végű huzalkarika, m.: 2,1×2 cm, átm.: 0,17 cm (HM ltsz. 58.772.2/2.) [77. tábla 10].
10. Egy db bronzból öntött lépcsős fejű gyűrű. Közepén egyetlen pontkör alakú minta látható, melyet négyzet alakban apró pontok alkotta keret övez. Ennek két oldalán pontozott vonalakból álló minták sorakoznak tükörképszerűen: előbb egy-egy kettős, egymással párhuzamos vonalakból álló, majd egy-egy „×" alakú, tovább egy-egy egyenes vonalú, majd egy-egy kereszt alakú zárja a sort, átm.: 2,3 cm, sz.: 0,9 cm, elveszett [77. tábla 11].
11. Egy db enyhén íves átmetszetű, ferdén záruló, nyitott, egymásra hajló végű bronzgyűrű. Felületén hullámszalag alakú mintát utánzó, bemélyedő vonalas díszítés látható, melynek két oldalán, azzal párhuzamosan apróbb bemélyedő minták sora fut. Hiányos, m.: 1,1×1,1 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,08 cm (HM ltsz. 58.772.3.) [77. tábla 8].
12–14. Három db bronz félgömb, melyek közül az egyik belsejében „*idegen fémagyag*" nyomai voltak megfigyelhetők.
12. Egy db enyhén ovális alapterületű, bronzból öntött félgömb, m.: 3,8×3,5 cm, v.: 0,08 cm (HM ltsz. 58.772.6/2.) [77. tábla 12].
13. Egy db enyhén ovális alapterületű, bronzból öntött félgömb, m.: 3,7×3,3 cm, v.: 0,08 cm (HM ltsz. 58.772.6/1.) [77. tábla 13].
14. Egy db enyhén ovális alapterületű, bronzból öntött félgömb, m.: 3,5×3,2 cm, elveszett.
15–17. Három db kúp alakú tárgy.
15. Egy db kúp alakú bronztárgy. Szélén, a palást alján gyöngyözött keret fut körbe. Az egyik szélen a gyöngyözött keret felett egy lyuk látható. Hiányos, m.: 3×2,8 cm, v.: 0,06 cm (HM ltsz. 58.772.7.) [77. tábla 14].
16. Egy db kúp alakú bronztárgy. Szélén, a palást alján gyöngyözött keret fut körbe, m.: 3,1×2,8 cm, elveszett.
17. Egy db kúp alakú bronztárgy. Hiányos, m.: 3,4×1,1 cm, elveszett.

139. sír (A. sír, 1940. október 17–18.)
Férfi, *ad.-mat.* korú. Csv. h.: ?, t.: ÉNy–DK, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ? Megtartása közepes. Bolygatott. Földmunka során érte bolygatás. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–2. A koponya bal oldalán feküdt 2 db S-végű karika.

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, szélesre kalapált S-végű karika, m.: 1,8×1,7 cm, átm.: 0,27 cm, S-vég sz.: 0,67 cm (MNM ltsz. 15/1940) [77. tábla 15].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, szélesre kalapált S-végű karika, m.: 1,7×1,5 cm, átm.: 0,28 cm, S-vég sz.: 0,74 cm (MNM ltsz. 15/1940) [77. tábla 16].

A koponya jobb oldalán zöld patina látszott, ami a bolygatás során elveszett hajkarikára vagy hajkarikákra utalhat.

140. sír (B. sír, 1940. október 17–18.)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: ?, t.: ÉNy–DK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Megtartása rossz. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

141. sír (C. sír, 1940. október 17–18.)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: ?, t.: ÉNy–DK, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Megtartása jó. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

142. sír (1. sír, 1942)

Leány, *inf.* II-es korú. Csv. h.: 120 cm, t.: ÉK–DNy, sm.: 50 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkarcsontok végei és a kézcsontok a combcsont végén feküdtek. Megtartása gyenge.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalánál helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kissé ovális S-végű karika. Vége egyenesre vágott, az S-vég hiányos, m.: 1,9×1,6 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,24 cm (HM ltsz. 58.824.1.) [77. tábla 17].
2. A bal alkarcsontok alsó részén feküdt 1 db kissé négyzetes átmetszetű, bronzból öntött, hegyesedő, kissé egymásra hajló végű huzalkarperec, m.: 5,5×4,8 cm, v.: 0,35×0,35 cm, elveszett [77. tábla 18].

143. sír (4. sír, 1942)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A sírban csak a hosszúcsontok voltak, a koponya hiányzott.

Melléklete: nem volt.

144. sír (5. sír, 1942)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 172 cm, t.: K–Ny, sm.: 60 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a jobb alkarcsontok felhajlított helyzetben a felkarcsont mellett feküdtek, míg a bal ugyancsak felhajlított helyzetben a bal oldali bordákon helyezkedett el. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

145. sír (7. sír, 1942)

Leány, *inf.* I. korú. Csv. h.: ?, t.: K–Ny, sm.: 60 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz.

Mellékletei:

1. A nyakcsigolyákon körben helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec. Hurkos része hiányzik, m.: 12,5×11,9 cm, átm.: 0,44 cm (HM ltsz. 58.825.2., elveszett) [78. tábla 2].
2. A nyakperecre ráhúzva került elő 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, kissé ferdére vágott, egymásra hajló végű karika, m.: 2,1×2 cm, átm.: 0,14 cm (HM ltsz. 58.825.1.) [78. tábla 1].

146. sír (8. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ? Megtartása rossz. Bolygatott. A csontok egy halomba dobálva feküdtek.

Melléklete: nem volt.

147. sír (9. sír, 1942)

Gyermek, 1-1,5 éves. Csv. h.: 60 cm, t.: K–Ny, sm.: 70 cm, sh.: 100 cm, ssz.: 35 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz.

Melléklete: nem volt.

148. sír (17. sír, 1942)

Leány, 6-7 éves. Csv. h.: 70 cm (a térdkalácsokig), t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: ?, ssz.: 25 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. A váz két oldalán, annak teljes hosszában egyenes vonalban, valamint alatta is fakoporsó nyomai voltak megfigyelhetők. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

149. sír (18. sír, 1942)

Gyermek, 3-4 éves. Csv. h.: 100 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 30 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. A koponya közelében fakoporsó nyoma volt megfigyelhető. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

150. sír (19. sír, 1942)

Gyermek, 6-7 éves. Csv. h.: 100 cm, t.: K–Ny, sm.: 33 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 35 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalán, a halántékcsontnál feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége kissé ferdére vágott. Eredetileg a karikája törött volt, ma már a letört rész hiányzik, m.: 2×1,7 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.826.1.) [78. tábla 3].
2. A kulcscsontok között a nyakcsigolyákon, az állkapocs alatt feküdt 1 db hengeres, zöld színű üveggyöngy, h.: 0,6 cm, elveszett.
3. A jobb alkarcsontok végein feküdt 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő, egymás mellé hajló végű bronz huzalkarperec, m.: 6×5,5 cm, átm.: 0,46 cm (HM ltsz. 58.826.2.) [78. tábla 4].

151. sír (20. sír, 1942)

Nő (?), *iuv.* korú. Csv. h.: 150 cm (a lábszárcsontok végig), t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. A váz bal oldalán, a felkarcsont végétől a combcsont középső részéig egyenes vonalban fakoporsó nyoma volt megfigyelhető. A váz kissé eltolódott, valószínűleg a talajvíz nyomására. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1.. A jobb lábcsontok előtt, talpán álló helyzetben volt 1 db téglavörös színű, csillámmal, apró és közepes méretű kaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme oldalán körben árkolt, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt, szélesebb egysoros hullámvonal, alatta pedig csigavonal látható. Válla alatt egy helyen rövidebb, kalászmintát utánzó, ugyancsak bekarcolt díszítés helyezkedik el, m.: 13,5 cm, sz. átm.: 11,2 cm, f. átm.: 8,2 cm (HM ltsz. 62.1.1.) [76. tábla 2].

152. sír (21. sír, 1942)

Nő, 18-23 éves. Csv. h.: 135 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 155 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya kissé jobbra fordult. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A bal kézcsontok alatt feküdt 1 db hegyesszögű háromszög átmetszetű, nyéltüskével ellátott, hegyesedő végű vaskés töredéke. Eredeti h.: 9,5 cm volt, mai m.: 5,9×1,3 cm (HM ltsz. 58.827.) [78. tábla 5].

153. sír (22. sír, 1942)

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 140 cm. Megtartása közepes. Valószínűleg korábbi beásás által bolygatott sír. A csontok egy részét kiemelték, más részük szétszóródva feküdt a sírban, gyakran csupán töredékekben.

Melléklete: nem volt.

154. sír (23. sír, 1942)

Nő, *ad.* korú, 25-28 éves.[289] Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 65 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 120 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencében voltak, míg a bal alkarcsontok a medence alatt helyezkedtek el. Megtartása jó.

Melléklete:

1. A bal oldali alsó bordáknál feküdt 1 db sima, hengeres csont tűtartó, benne rozsdás vastű töredékeivel.[290] Mára csupán a tűtartó található meg a múzeumi gyűjteményben. Eredeti h.: 7,7 cm volt, ma megtalálható darabjának m.: 4,5×0,7 cm (HM ltsz. 58.836.3.) [78. tábla 6].

155. sír (24. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I. korú. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 75 cm, sh.: ?, ssz.: 80 cm. Megtartása gyenge. Bolygatott. A csontok töredékei rendszertelenül feküdtek, talán csak a sír nyugati végében lévő koponya részei maradtak meg eredeti helyzetükben.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a koponya bal oldali csecsnyúlványán bronzpatina nyoma volt látható.

156. sír (25. sír, 1942)

Leány, *inf.* II-es korú. Csv. h.: ?, t.: DK–ÉNy, sm.: 55 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 95 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. Bolygatott. A váz felső részét érte bolygatás: a koponya hiányzott, a combcsontok maradtak csak meg *in situ* helyzetben. A 155. (24.) és 156. (25.) sír között újkori beásás volt található, mely mindkét sírt érintette. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–8. A kulcscsontoknál és a bordákon feküdt 3 db átfúrt kauri és 5 db üveggyöngy. Ebből ma már csak 2 db fehéres színű kauri, 2 db hengeres, áttetsző, zöld színű üveggyöngy és 1 db kissé hengeres, szürkéskék színű, opak üveggyöngy található meg, h.: 1,7; 1,3; 0,4; 0,4; illetve 0,3 cm (HM ltsz. 58.829.1.) [78. tábla 7–11].

9–12. A bal kulcscsont alatt feküdt 4 db S-végű karika.

9. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége elhegyesedő, m.: 1,8×1,1 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,33 cm (HM ltsz. 58.759.1.1.) [78. tábla 12].
10. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 1,7×1,1

[289] Pálóczi Horváth András Bottyán Olgára hivatkozva *maturus* korút említ (Pálóczi-Horváth 1971, 37, 28. jegyzet).

[290] A tárgyat a leltárkönyv a 33. sírhoz tartozóként tünteti fel, valószínűleg a revízió alkalmával lett a hiba korrigálva, de csak ceruzás bejegyzés fomájában.

cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,35 cm (HM ltsz. 58. 761.1/1.) [78. tábla 13].

11. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 1,7×1,2 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,33 cm (HM ltsz. 58.761.1/2.) [78. tábla 14].
12. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége egyenesre vágott, S-vége hiányos, m.: 1,8×1 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: ?, elveszett.
13. A jobb kézcsontok között feküdt 1 db nyitott végű, kissé félköríves átmetszetű bronz pántgyűrű, m.: 2×1,7 cm, elveszett.
14. A lábfejek előtt feküdt 1 db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt egysoros, ferdén bevagdosott, alatta pedig – az edény kihasasodó részén – csigavonalas, bekarcolt díszítés látható, m.: 10,6 cm, sz. átm.: 8,6 cm, f. átm.: 6,4 cm (HM ltsz. 62.2.1.) [76. tábla 3].
15. Ugyancsak a lábfejek előtt volt 1 db kerámiatál. Pereme profilált, valószínűleg díszítetlen, alján talpkoronggal (?) ellátott, m.: 8,2 cm, sz. átm.: 18 cm, f. átm.: 11 cm, elveszett.
16. A koponya bal oldalán és a lábcsontok alatt állatcsontok feküdtek, elvesztek.

157. sír (26. sír, 1942)

Nő, *mat.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: 56 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 65 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott, lekerekített végű ezüst huzalkarika, m.: 1,4×1,2 cm, átm.: 0,17 cm (HM ltsz. 58.830.1.) [78. tábla 15].
2. A bal felkarcsont alsó részének belső oldalán helyezkedett el 1 db hegyesszögű háromszög átmetszetű, nyéltüskével rendelkező vaskés. Töredékes, m.: 6,9×1,3 cm (HM ltsz. 58.830.2.) [78. tábla 16].
3. A koponyatetőtől balra feküdt 1 db világosszürke színű kerámiaedény; kihajló peremmel, vállán több sorban bekarcolt egyenes vonalú, felette pedig hullámvonalas díszítéssel, m.: 9,2 cm, sz. átm.: 10,2 cm, f. átm.: 7 cm, elveszett.

158. sír (27. sír, 1942)

Nő, *iuv.-ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 80 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya kissé jobbra billent. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–2. Két db körte alakú karika.

1. A koponya jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, enyhén lekerekített, összenyomott végű körte alakú karika, m.: 1,1×1,3 cm, átm.: 0,15 cm (HM ltsz. 58.831.2/1.) [78. tábla 17].
2. A koponya bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, enyhén lekerekített, összenyomott végű körte alakú karika, m.: 1,1×1,1 cm, átm.: 0,14 cm (HM ltsz. 58.831.2/2.) [78. tábla 18].
3. A bal kézfej csontjai között feküdt 1 db bronzból öntött, zárt, enyhén lencse átmetszetű karikagyűrű, törött, átm.: 2 cm, sz.: 0,3 cm, v.: 0,2 cm (HM ltsz. 58.831.1.) [78. tábla 19].

159. sír (28. sír, 1942)

Nő, 25 éves. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny–K, sm.: 75 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jobb karcsontjai nyújtott helyzetben voltak, míg a bal alkarcsontok a bal combnyakon fekve kerültek elő. A váz felett korhadt fakoporsó nyomai voltak láthatók. A lábszárcsontokon pedig barna, korhadt, porhanyós vékony bevonatot figyeltek meg. Megtartása jó. Bolygatatlan. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–2. Két db S-végű karika.

1. A koponya jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kerekded S-végű karika. Vége egyenesre vágott, S-vége enyhén bordázott, m.: 2,3×1,7 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.832.1/1) [78. tábla 20].
2. A koponya bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Hiányos, m.: 1,8×1,6 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.832.1/2.) [78. tábla 21].

3–13. A nyakcsigolyákon különböző gyöngyök feküdtek: 1 db két-, 1 db három-, 1 db négy-, 2 db öt-, 2 db hat- és 1 db héttagú, fehéres színű, irizáló rúd üveggyöngy; továbbá 1 db átfúrt kauri; valamint 1 db kettős kónikus, négyoldalú piros gyöngy. A gyöngyök között volt 1 db lapos bronzpántból hajlított, kisméretű gyűrű is (HM ltsz. 58.832.3., elvesztek) [78. tábla 22–30].

14. A jobb kézcsontok között volt 1 db nyitott végű, szabálytalan szélességű, díszítetlen bronz pántgyűrű, hiányos, m.: 1,9×1,6 cm, sz.: 0,44–0,3 cm, v.: 0,06 cm (HM ltsz. 58.832.2.) [78. tábla 31].
15. A lábcsontok végénél feküdt 1 db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt egysoros hullám-, majd csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 13,1 cm, sz. átm.: 10,6 cm, f. átm.: 6,9 cm (HM ltsz. 62.3.1.) [76. tábla 4].

160. sír (29. sír, 1942)

Nő, 40-45 éves. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 55 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 45 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Karcsontjai könyökben a medencére hajlított helyzetben voltak. Megtartása közepes. A váz körül fakoporsó nyomai voltak láthatók. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalánál feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott, hegyesedő, kissé egymás mellé hajló végű ovális bronz huzalkarika, m.: 2,2×2 cm, átm.: 0,16 cm (HM ltsz. 58.856.3.) [79. tábla 1].
2. A nyakcsigolyákon feküdt 1 db sárgásfehér színű, öttagú opak rúdgyöngy, h.: 1,6 cm, átm.: 0,52 cm (HM ltsz. 58.856.1.) [79. tábla 3].
3. A nyakcsigolyákon a gyöngy mellett helyezkedett el 1 db kerek, aranyozott bronzveret. Középpontja félgömbszerűen kiemelkedő, melyet két, egymástól kiemelkedő bordával elválasztott gyöngyözött keret övez. Hátoldalán két fül található, átm.: 1,5 cm (HM ltsz. 58.756.3.) [79. tábla 2].
4. A jobb kéz egyik középső ujjpercén volt 1 db háromszög átmetszetű, nyitott, egyenes végű bronz pántgyűrű, m.: 2,3×2,2 cm, sz.: 0,35 cm, v.: 0,12 cm (HM ltsz. 58.856.3.) [79. tábla 4].
5. A lábfejek előtt volt 1 db vörösesbarna színű, vállas, profilált peremmel ellátott, oldalán bekarcolt vonalas díszítéssel rendelkező kerámiaedény, m.: 9 cm, sz. átm.: 8,5 cm, f. átm.: 6,5 cm, elveszett vagy nem azonosítható.

161. sír (30. sír, 1942)

Nő, 35 év körüli. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 80 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Mind a jobb, mind pedig a bal kar- és kézcsontok a medencén feküdtek. A medence csontjai erősen szétnyíltak. Megtartása jó. A váz körül sok helyen fakoporsó nyomai voltak megfigyelhetők. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalán volt 1 db kerek átmetszetű, nyitott végű, ovális bronz huzalkarika. Egyik vége elhegyesedő, a másik kissé törött, m.: 1,4×1,2 cm, átm.: 0,18 cm (HM ltsz. 58.834.) [79. tábla 5].

A koponya bal oldalán bronz patinanyomok voltak láthatók, valószínűleg a másik huzalkarika nyomai, melyet a munkások kidobtak.

162. sír (31. sír, 1942)

Fiú, 17 éves. Csv. h.: 130 cm, t.: Ny–K, sm.: 65 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya balra billent. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A jobb combcsont külső oldalán, azzal párhuzamosan feküdt 1 db hegyesszögű háromszög átmetszetű vaskés három összeilleszthető darabja. Hiányos. Eredeti h.: 12,5 cm volt, mai m.: 7,9×1,5 cm (HM ltsz. 58.835.) [79. tábla 6].
2. A lábcsontok végei előtt volt 1 db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

163. sír (32. sír, 1942)

Csecsemő. Csv. h.: 50 cm, t.: Ny–K, sm.: 40 cm, sh.: 60 cm, ssz.: 20 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

164. sír (33. sír, 1942)

Férfi, *mat.* korú. Csv. h.: 175 cm, t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 40 cm.[291] A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes. A koponyán vágás (?) beforradt nyoma volt látható. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya felett, 40 cm mélységben helyezkedett el 1 db agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.
2. A jobb kéz csontjainál feküdt 1 db hármas bordázatú, nyitott, egyenes végű bronz pántgyűrű, m.: 2,3×2,2 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,13 cm (HM ltsz. 58.836.2.) [79. tábla 7].
3. A jobb lábszárcsont végének külső oldala mellett feküdt 1 db félköríves átmetszetű, nyitott, egyenes végű, öntött bronz pántgyűrű, m.: 2,2×1,9 cm, sz.: 0,3 cm, v.: 0,13 cm (HM ltsz. 58.836.1.) [79. tábla 8].
4. A bal oldali medencelapáton helyezkedett el 1 db hegyesedő végű vaskés töredéke, m.: 3,4×1,4 cm, elveszett.
5. A jobb oldali medencelapát alatt feküdt 1 db lant alakú vascsiholó, m.: 6,4×3,3 cm, elveszett.
6. A lábfej csontjainak jobb oldalán, azoktól 60 cm-re, 1 db bekarcolt vonalú mintázattal díszített agyagedény töredékei voltak, elveszett vagy nem azonosítható.

165. sír (34. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 113 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 35 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

[291] A sírleírásban szereplő, a lábszárcsontoktól 60 cm-re elhelyezkedő kerámiaedény alapján ez a méret bizonyára téves.

166. sír (35. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 115 cm, t.: Ny–K, sm.: 35 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 35 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. Bolygatatlan. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

167. sír (36. sír, 1942)

Felnőtt. Csv. h.: 162 cm, t.: Ny–K, sm.: 65 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 55 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra billent, a jobb alkar- és kézcsontok kissé behajlított helyzetben, a combcsont felső végén feküdtek. Az alsó állkapcson és a jobb oldali bordákon vörös festék (?) lenyomatai voltak láthatók. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt. A sír valószínűleg egy római kori objektumba volt beleásva.

Mellékletei:

1. A jobb kéz csontjainál a negyedik ujjpercen, a combcsont belső oldalánál feküdt 1 db lapos, egykor egymásra hajló végű bronz pántgyűrű, átm.: 1,8 cm, sz.: 0,35 cm, v.: 0,13 cm (HM ltsz. 58.837.1.) [79. tábla 10].
2. Egy db vaskés hosszúkás töredéke, mely ugyancsak a jobb kéz csontjainál, a combcsont belső oldalán feküdt, m.: 2×1 cm (HM ltsz. n.) [79. tábla 9].

168. sír (37. sír, 1942)

Csecsemő. Csv. h.: 60 cm, t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: 75 cm, ssz.: 30 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

169. sír (38. sír, 1942)

Nő, *iuv.* korú. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén, míg a jobb alkar- és kézcsontok a bordákon feküdtek. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

170. sír (39. sír, 1942)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: 55 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A bal láb csontjainak külső oldalán, a térdkalács magasságában helyezkedett el 1 db vörösesbarna színű, helyenként szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, nyaka alatt bekarcolt kettős hullámvonallal, alatta pedig többsoros csigavonalú mintával díszített, m.: 11,7 cm, sz. átm.: 9 cm, f. átm.: 6,9 cm (MH ltsz. 62.4.1.) [80. tábla 1].

171. sír (40. sír, 1942)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a jobb alkar- és kézcsontok a medence alatt feküdtek. A bal karcsontok a váztól kissé távolabb, könyökben behajlított helyzetben kerültek elő. A medencecsontok rendellenesen szét voltak nyílva. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt. A sír részben a 172. számú temetkezés keleti része alatt helyezkedett el.

Mellékletei:

1–9. A koponya jobb oldalán, azzal párhuzamos sorban feküdt 9 db huzalkarika.

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kissé ovális, másfélszeres S-végű karika, m.: 2,1×1,4 cm, átm.: 0,13 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.863/1.) [81. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kissé ferdére vágott, egymásra hajló végű karika, 2 db ráhúzott kisméretű huzalkarikával, m.: 2×1,8 cm, átm.: 0,13 cm. A kis karikák átm.: 0,8 cm (HM ltsz. 58.866.1/1.) [81. tábla 2].
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége elhegyesedő, m.: 1,8×1,4 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,32 cm (HM ltsz. 58.861/1.) [81. tábla 3].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kissé ovális, másfélszeres S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 2×1,6 cm, átm.: 0,12 cm, S-vég sz.: 0,26 cm (HM ltsz. 58.862.2.) [81. tábla 4].
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egyenesre vágott, összenyomott végű huzalkarika, m.: 1,9×1,7 cm, átm.: 0,18 cm (HM ltsz. 58.868/1.) [81. tábla 5].
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egyenesre vágott, egymás mellé hajló végű karika, m.: 1,9×1,7 cm, átm.: 0,12 cm (HM ltsz. 58.869.) [81. tábla 6].
7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, m.: 1,8×1,4 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,39 cm (HM ltsz. 58.861/2.) [81. tábla 7].
8. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális, nyitott, enyhén lekerekített, egymásra hajló végű karika, m.: 2,2×1,5 cm, elveszett.
9. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális, nyitott, kissé hegyesedőre vágott, egymásra hajló végű karika, m.: 2×1,6 cm, elveszett.

10–18. A koponya bal oldalától a vállcsontig húzódó vonalban feküdt 9 db huzalkarika.

10. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egyenesre vágott, összenyomott végű huzalkarika, m.: 2×1,9 cm, átm.: 0,18 cm (HM ltsz. 58.868.2.) [81. tábla 8].
11. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, lekerekített, kissé egymás mellé hajló végű huzalkarika, m.: 2,1×1,7 cm, átm.: 0,16 cm (HM ltsz. 58.868.3.) [81. tábla 9].
12. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, ráhúzott kisméretű bronz pántkarikával. Vége elhegyesedő, m.: 2,2×1,5 cm; átm.: 0,11 cm; S-vég sz.: 0,28 cm (HM ltsz. 58.867.) [81. tábla 10].
13. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyenesre vágott végű, másfélszeres S-végű karika, m.: 2,1×1,3 cm, átm.: 0,13 cm, S-vég sz.: 0,23 cm (HM ltsz. 58.863/2.) [81. tábla 11].
14. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egyenesre, illetve kissé ferdére vágott, egymásra hajló végű karika, ráhúzott kisebb méretű huzalkarikával, m.: 2,1×2 cm, átm.: 0,16 cm. A kisebb karika átm.: 0,7 cm (HM ltsz. 58.866/2.) [81. tábla 12].
15. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége enyhén hegyesedőre vágott, m.: 1,8×1,4 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,28 cm (HM ltsz. 58.864.) [81. tábla 13].
16. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 2×1,6 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,44 cm (HM ltsz. 58.865.) [81. tábla 14].
17. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, másfélszeres S-végű karika, m.: 2×1,7 cm, átm.: 0,17 cm, S-vég sz.: 0,3 cm (HM ltsz. 58.862/1.) [81. tábla 15].
18. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott végű, ovális, egyenesre, illetve ferdére vágott végű karika, m.: 2×1,6 cm, elveszett.
19. A nyakcsigolyákon körben feküdt 1 db háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec, hozzátapadt szövetmaradványokkal, m.: 14,5×13,4 cm, átm.: 0,28 cm (HM ltsz. 58.748.1.) [81. tábla 16].
20. Szövetmaradványok voltak az állkapocs bal oldalánál is.
21. A jobb kézcsontok között, az egyik ujjpercen a medence alatt feküdt 1 db nyitott, egyenes, kissé egymásra hajló végű, hármas bordázatú bronz pántgyűrű. A szélein lévő bordák rovátkolt díszítésűek, m.: 2,2×2 cm, v.: 0,1 cm, sz.: 0,54 cm (HM ltsz. 58.794.2.) [81. tábla 17].

172. sír (41. sír, 1942)

Csecsemő. Csv. h.: 65 cm, t.: Ny–K, sm.: 30 cm, sh.: 70 cm, ssz.: 30 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása rossz. Bolygatott. A koponya hiányzik. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt. Szuperpozícióban a 171. számú sírral, részben annak nyugati része felett helyezkedett el.

Melléklete:

1. A sírföldből 1 db kereszt alakú bronzlemezke került elő, elveszett.

173. sír (42. sír, 1942)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 120 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 250 (?) cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes. Bolygatatlan. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt. Szuperpozícióban egy római kori hulladékgödörrel: a váz alatt egy É–D-i irányú teljes ló váza feküdt, a lábcsontok keleti irányba mutattak. A ló nyakcsigolyái a koponya alatt helyezkedtek el.

Mellékletei:

1. A bal kézcsontoknál feküdt 1 db lant alakú vascsiholó töredéke, m.: 3,3×2,5 cm (HM ltsz. 58.838.1.) [79. tábla 11].
2. Ugyanitt kovadarabok voltak, m.: 2,8×2,3 cm, elvesztek.
3. A bal combcsont fejénél, a kézcsontokon belül helyezkedett el 1 db hegyesszögű háromszög átmetszetű vaskés töredéke, m.: 3,8×1,6 cm (HM ltsz. 58. 838.2.) [79. tábla 12].
4. A bal lábszárcsontok alsó részének külső oldalánál volt 1 db barna színű, csillámmal és kevés aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt egysoros hullám-, alatta pedig csigavonal látható. Alján kereszt alakú fenékbélyeg figyelhető meg, m.: 14,5 cm, sz. átm.: 9,5 cm, f. átm.: 9,2 cm (HM ltsz. 62.5.1.) [80. tábla 2].

174. sír (43. sír, 1942)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 145 cm, t.: Ny–K, sm.: 62 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A medence bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, deltoid alakú S-végű karika. Vége lekerekített, m.: 1,7×1,5 cm, átm.: 0,14 cm, S-vég sz.: 0,27 cm (HM ltsz. n.) [79. tábla 13].
2. A koponya jobb oldalánál, eldőlt helyzetben volt 1 db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókavicscsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyakán bekarcolt egyenes vonalú, alatta hullám-, majd csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 12,9 cm, sz. átm.: 9,4 cm, f. átm.: 5,8 cm (HM ltsz. 62.6.1.) [80. tábla 3].

175. sír (44. sír, 1942)

Nő, *iuv.* korú. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok könyökben behajlított helyzetben a medencén voltak. Megtartása rossz. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A jobb lábcsontok külső oldalánál, kissé eldőlt helyzetben volt 1 db kihajló, lekerekített peremmel ellátott, bekarcolt hullámvonalakkal díszített agyagedény, m.: 12,5 cm, sz. átm.: 9 cm, f. átm.: 6,5 cm, elveszett vagy nem azonosítható.

176. sír (45. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 72 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 90 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

177. sír (46. sír, 1942)

Nő, *ad.-mat.* korú. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 90 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

178. sír (47. sír, 1942)

Férfi,[292] *ad.* korú. Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: 65 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a sírból római kori mécses töredéke, üveg- és cseréptöredék került elő, melyek valószínűleg nem tartoztak a sírhoz, hanem a sírfölddel együtt kerültek be abba.

179. sír (48. sír, 1942)

Nő. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 55 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes. A bal felkarcsont végénél, a kulcs- és vállcsontnál egy csecsemő csontváza helyezkedett el. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

180. sír (49. sír, 1942)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 140 cm, t.: Ny–K, sm.: 65 cm, sh.: 100 cm, ssz.: 70 cm. A váz hason feküdt, lábszárai felhajlított, karjai pedig könyökben behajlított helyzetben voltak. Megtartása gyenge. A váz helyzete alapján úgy tűnik, mintha egy kisebb méretű gödörbe erőszakkal bepréselték vagy bedobták volna. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

181. sír (50. sír, 1942)

Férfi, *mat.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 100 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 75 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra billent. Megtartása gyenge. A csontok a II. világháborúban elpusztultak. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

182. sír (51. sír, 1942)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: 100 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a combcsonton, a bal karcsontok kissé kifelé hajlított helyzetben feküdtek. Megtartása közepes. A medence és az alsó bordák jobb oldalán csecsemő csontváza feküdt. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–7. Hét db S-végű huzalkarika helyezkedett el a koponya jobb oldala mellett.

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. A vége ferdére vágott, m.: 1,4×1,4 cm, átm.: 0,22 cm, S-vég sz.: 0,7 cm, elveszett.
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.
7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.

8–13. Hat db S-végű karika feküdt a koponya bal oldala mellett.

8. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, kissé ovális S-végű karika. Vége egyenesre vágott, S-vége hiányos, m.: 1,7×1,4 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,45 cm (HM ltsz. 58.778.) [79. tábla 14].
9. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika. Vége elhegyesedő, m.: 1,6×1,2 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,68 cm (HM ltsz. 58.794.1.2.) [79. tábla 15].
10. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.

[292] A sírlapon szereplő információ szerint nő.

11. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, S-vége hiányos, m.: 1,6×1,4 cm, átm.: 0,21 cm, S-vég sz.: 0,4 cm (HM ltsz. 58. 760.1/1.) [79. tábla 17].
12. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika. Vége egyenesre vágott, S-végének nagy része hiányzik, m.: 1,6×1,5 cm, átm.: 0,28 cm, S-vég sz.: 0,47 cm (HM ltsz. 58.794.1.6.) [79. tábla 16].
13. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, elveszett.
14–83. A nyakcsigolyákon különböző elemekből álló nyaklánc feküdt, mely az alábbi darabokat tartalmazta: 5 db átfúrt kauri, h.: 1,8–1,5 cm; 1 db zöld színű, egykor valószínűleg félhold alakú, átfúrt, áttetsző üvegdísz, m.: 1,4×1,1 cm; 3 db öttagú, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy, h.: 1,8–1,7 cm, átm.: 0,5–0,7 cm; 1 db négytagú, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy, h.: 1,6 cm, átm.: 0,6 cm; 5 db háromtagú, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy, h.: 1–0,8 cm, átm.: 0,7–0,4 cm; 2 db kék színű, áttetsző, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy, h.: 0,8 cm, átm.: 0,5 cm; 6 db sárga színű, kéttagú opak rúdgyöngy, melyekből 3 db ezüstszínű bevonattal ellátott, h.: 1–0,8 cm, átm.: 0,7–0,4 cm; 47 db lapított gömb, csonka gúla és hengeres, áttetsző és opak üveggyöngy, átm.: 0,6–0,4 cm (HM ltsz. 58.763.2.) [79. tábla 18–87].
84. A bal lábcsontok külső oldalánál helyezkedett el 1 db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt ferdén bevagdosott, majd az edény kihasasodó részén csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 13,8 cm, sz. átm.: 9,8 cm, f. átm.: 7,8 cm (HM ltsz. 62.7.1.) [80. tábla 4].
85. Egy db állatcsont, mely a jobb lábfejcsontok külső oldalánál helyezkedett el, elveszett.

183. sír (52. sír, 1942)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 85 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, kar- és kézcsontjai a medencén feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–2. A koponya jobb oldalánál feküdt 2 db S-végű karika.
1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika, m.: 2,4×1,8 cm, elveszett.
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, tojásdad alakú S-végű karika, m.: 2,4×2,1 cm, elveszett.
3. A jobb lábfej csontjainak külső oldalánál helyezkedett el 1 db szürkésbarna színű, homokkal és aprókaviccsal soványított, foltosra égett, kihajló, enyhén lekerekített peremmel, pereme alatt enyhe bordaszerű kiemelkedéssel ellátott, korongolt agyagedény. Összeszűkülő nyaka alatt eldolgozás nyomai láthatók, külső-belső oldalán pedig engób bevonat található, m.: 13 cm, sz. átm.: 9,5 cm, f. átm.: 5,5 cm (HM ltsz. 62.8.1.) [82. tábla 1].

A koponya alatt szerves anyagok (fa vagy textil) feketésszürke színű korhadékai voltak megfigyelhetők.

184. sír (53. sír, 1942)

Bizonytalan korú.

185. sír (54. sír, 1942)

Nő, *mat.-sen.* korú. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek, a jobb alkar- és kézcsontok pedig a combcsonton. Megtartása közepes.

Melléklete:

1. A medence bal oldalánál, a medencén fekvő alkarcsontok külső oldalán, a váz irányába mutató helyzetben feküdt 1 db hengeres csont tűtartó, h.: 8,4 cm, elveszett.

A medence jobb oldalánál vöröses színű kő feküdt.

186. sír (55. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* II-es korú. Csv. h.: 120 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

187. sír (56. sír, 1942)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 80 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. A váz felett korhadt fakoporsó nyomai voltak láthatók. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika, m.: 1,8×1,5 cm, átm.: 0,19 cm, S-vég sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.840.) [83. tábla 1].
2. A bal oldali szárkapocscsont középrészének külső oldalán állati koponya és csontok töredékei voltak, elvesztek.

A koponya bal oldalán bronzkarika nyomát lehetett megfigyelni, melyet azonban a munkások kidobtak, így egykori meglétére csak a patina utalt.

188. sír (57. sír, 1942)

Férfi, *ad.-mat.* korú. Csv. h.: 164 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő,

nyújtott helyzetű. Alkar- és kézcsontjai kissé a combokra hajlítva feküdtek. Megtartása közepes. A váz alatt fakoporsó korhadékai voltak megfigyelhetők. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A jobb combcsont felső részének belső oldalán, illetve a jobb kézfej csontjainál feküdt 1 db egyenes hátú vaskés, h.: 8,4 cm, elveszett.
2. A bal lábfejcsontok végének külső oldalán feküdt 1 db agyagedény. Pereme kihajló, bekarcolt egysoros hullám- és többsoros egyenes vonalú díszítéssel ellátott, m.: 9 cm, sz. átm.: 8 cm, f. átm.: 5,5 cm, elveszett vagy nem azonosítható.

189. sír (58. sír, 1942)

Fiú (?), *inf. II.-iuv.* korú. Csv. h.: 70 cm (a medencétől lefelé), t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. *In situ* a medence és a lábcsontok maradtak csak meg. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A medence bal oldalán feküdt 1 db négyzetes átmetszetű, egyik végén hegyesedő végű vaskarika töredéke, átm.: 6 cm, v.: 0,5×0,5 cm (HM ltsz. 58.842.) [83. tábla 2].

190. sír (59. sír 1942)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: 75 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A vázból csupán csonttöredékek maradtak meg.

Melléklete: nem volt.

191. sír (60. sír 1942)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 75 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A vázból csupán töredékek maradtak meg.

Melléklete: nem volt.

192. sír (61. sír, 1942)

Férfi, *mat.* korú. Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 80 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a combcsonton feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A bal combcsont felső részének külső oldalánál feküdt 1 db nyéltüskével ellátott vaskés töredéke, h.: 6,5 cm, elveszett.

193. sír (62. sír, 1942)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz valószínűleg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű volt. Megtartása gyenge. Bolygatott. A váz alatt újkori tégla feküdt.[293]

Melléklete: nem volt.

194. sír (63. sír, 1942)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A bal lábszárcsontok alsó felének külső oldalán helyezkedett el 1 db barna színű, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Kihajló pereme oldalán körben árkolt, összeszűkülő nyaka alatt két hullám-, majd az edény kihasasodó részén csigavonalú mintával díszítve, m.: 13,4 cm, sz. átm.: 9,7 cm, f. átm.: 7,8 cm (HM ltsz. 62.9.1.) [82. tábla 2].

195. sír (64. sír, 1942)

Férfi, *iuv.-ad.* korú. Csv. h.: 180 cm, t.: Ny–K, sm.: 65 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

196. sír (65. sír, 1942)

Férfi, *sen.* korú. Csv. h.: 157 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 75 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A bal felkarcsont középső részének külső oldalánál feküdt 1 db hegyesszögű háromszög átmetszetű, hegyesedő végű nyéltüskés vaskés. Nyéltüskéje ma már nem található meg. Eredeti h.: 10,3 cm volt, mai m.: 8,4×1,1 cm (HM ltsz. 58.843.) [83. tábla 3].
2. A bal lábszárcsontok alsó részének külső oldalánál helyezkedett el 1 db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt, az edény kihasasodó oldalán csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 11,3 cm, sz. átm.: 10,2 cm, f. átm.: 7,5 cm (HM ltsz. 62.10.1.) [82. tábla 3].
3. Az edény tetején vastöredék feküdt. Elveszett.

Megmunkált, egyik oldalán csákánynyomokat őrző terméskő volt a jobb könyök külső oldalánál.

197. sír (66. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 100 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fek-

[293] A sírlapon szereplő információk szerint a váz csontjait kivették, majd visszahelyezték a sírba.

vő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A lábfejcsontok végeinél feküdt 1 db barna színű, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, nyaka rövid, összeszűkülő, az edény kihasasodó oldalának felső részén csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 12,5 cm, sz. átm.: 10,4 cm, f. átm.: 8,3 cm (HM ltsz. 62.11.1.) [82. tábla 4].

198. sír (67. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 68 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 80 cm, ssz.: 30 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

199. sír (68. sír, 1942)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 70 cm, t.: Ny–K, sm.: 30 cm, sh.: 80 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A bal felkarcsont alsó részén feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott, enyhén hegyesedő, kissé egymás mellé hajló végű, kisméretű bronz huzalkarperec, m.: 4,5×4,1 cm, átm.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.844.1.) [83. tábla 4].
2. A bal felkarcsont alsó részének külső oldalán helyezkedett el 1 db leginkább háromszög alakú, U átmetszetű vastárgy, m.: 7×4,6 cm, v.: 0,11 cm (HM ltsz. 58.844.2., lehetséges, hogy nem tartozott a sírhoz) [83. tábla 5].
3. A jobb lábcsontok külső oldalán került elő 1 db sárgásvörös színű, kihajló, lekerekített peremmel ellátott, oldalán három sorban bekarcolt hullám-, alatta pedig többsoros vonalas díszítéssel ellátott agyagedény, m.: 12,1 cm, sz. átm.: 13 cm, f. átm.: 9,5 cm, elveszett vagy nem azonosítható.

200. sír (69. sír, 1942)

Nő, *iuv.-ad.* korú. Csv. h.: 156 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, alkar- és kézcsontjai a medencén feküdtek. A jobb combcsont és részben a jobb lábszárcsontok belső oldalán egy csecsemő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–4. A koponya jobb oldalán feküdt 4 db S-végű karika.

1. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége kissé elhegyesedő, m.: 1,4×1,4 cm, átm.: 0,16 cm, S-vég sz.: 0,47 cm (HM ltsz. 58.779.) [84. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, kissé ovális S-végű karika. S-vége hiányzik, m.: 1,7×1,2 cm, elveszett.
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Vége ferdére vágott, m.: 1,9×1,6 cm, elveszett [84. tábla 2].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 2,3×1,8 cm, elveszett.

5–9. A koponya bal oldalán feküdt 5 db S-végű karika.

5. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika, m.: 1,6×1,3 cm, elveszett [84. tábla 3].
6. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika, m.: 1,5×1,3 cm, elveszett [84. tábla 4].
7. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika, m.: 2×1,7 cm, elveszett.
8. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült S-végű karika, m.: 1,8×1,6 cm, elveszett [84. tábla 5].
9. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 2×1,7 cm, elveszett.

10–18. A nyakcsigolyákon és részben a kulcscsontokon volt 9 db üveggyöngy. Ebből 4 db szürkésfekete színű, lapított gömb alakú opak üveggyöngy, átm.: 0,8–0,9 cm; 1 db nagyobb borostyánszínű, lapított gömb alakú, oldalán barázdált üveggyöngy, átm.: 2 cm. A többi gyöngy törött, hiányos. Ez utóbbiak ma már nem találhatóak meg a múzeumi gyűjteményben (HM ltsz. 58.789.) [84. tábla 6–10].

19–20. A csigolyák két oldalán, a kulcscsontokhoz közeli részen volt 2 db bronzból öntött, fél fülesgomb, h.: 2,1, illetve 1,5 cm (HM ltsz. 58.771.1.; 58.771.2/1.) [84. tábla 11–12].

21. A csigolyák bal oldalán, a bordáknál helyezkedett el 1 db kerekded, bronzlemezből készült kapszuladísz. Kerek, lapos szegélyéből hengerszerűen kiemelkedő, ívelt felső részben záruló tag indul. Tetején poncolt, cikcakk vonallal kialakított, háromágú minta látható, az ágak közeiben egy-egy félköríves, hasonló kialakítású vonallal. Hátlapja sima, díszítetlen, rajta két téglalap alakú forrasztásnyom látható, melyek az egykor felerősítésre szolgáló tűtartó nyomai, átm.: 2,6 cm, m.: 0,7 cm, a lemez v.: 0,05 cm (HM ltsz. 58.788.) [84. tábla 13].
22. A csigolyák jobb oldalán, az alsó bordáknál helyezkedett el 1 db bronzlánc, mely összesen 7 db dupla kerek huzalszemből állt, h.: 3,2 cm, elveszett.
23. A jobb alkarcsontok felső, könyökhöz közeli részén feküdt 1 db ovális átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 7,5×6,6 cm, v.: 0,4×0,3 cm (HM ltsz. 58.786.) [84. tábla 14].
24. A bal alkarcsontok közepénél volt 1 db kerek átmetszetű, egyik végén erőteljesebben, a másikon enyhébben hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 6,3×6,5 cm, átm.: 0,37 cm (HM ltsz. 58.754.4.) [84. tábla 15].

25. A bal kézfej csontjainál feküdt 1 db nyitott, egyenes végű, hármas bordázattal ellátott bronz pántgyűrű. A szélső bordák rovátkolt mintával díszítettek, m.: 2,1×1,9 cm, v.: 0,1 cm, sz.: 0,61 cm (HM ltsz. 58.768.2.) [84. tábla 16].
26. Egy db ezüstfoglalattal ellátott bronz karikagyűrű. Kerek foglalatának oldala farkasfog mintát utánzóan kialakított, alján körben sodrott filigránszál fut. A karikán, a foglalat két oldalán háromszög alakban elhelyezkedő, három granulált gömböcskéből álló díszítés látható, továbbá a közepén és a két szélén egy-egy bordával határolt, egymással ellentétes irányba mutató, kalászmintát utánzó filigrándíszítés fut. Foglalatában kék színű, domború üvegbetét volt. Helyét nem sikerült meghatározni, mert az egyik munkás kiszedte a sírból. A karika átm.: 2 cm, sz.: 0,7 cm, a foglalat átm.: 1,5 cm, elveszett [84. tábla 17].
27. A medencénél kissé magasabban feküdt 1 db szögletes átmetszetű, lapos fejű vasszög, h.: 2,8 cm, elveszett.

201. sír (70. sír, 1943)

Férfi. Csv. h.: 70 cm (a harmadik ágyékcsigolyáig), t.: Ny–K, sm.: 40 cm, sh.: ?, ssz.: kb. 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén helyezkedtek el. Bolygatott. A medence, a rajta fekvő jobb alkar- és kézcsontok, valamint a láb csontjai maradtak csak meg *in situ* helyzetben. A medence bal oldalán egy csoportban bedobott emberi csontok voltak, melyek részben egy másik vázhoz tartoztak. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A jobb lábcsontok végénél volt 1 db talpán álló agyagedény, melynek vállán egyenes és hullámvonalas bekarcolt díszítés látható, m.: 9,7 cm, sz. átm.: 8,5 cm, f. átm.: 3,5 cm, elveszett vagy nem azonosítható.
2. Ugyanitt volt 1 db oldalára dőlt, szürkésfekete színű agyagedény töredéke, elveszett vagy nem azonosítható.

202. sír (71. sír, 1943)

Férfi (?), *ad.* korú. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 50 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkar- és kézcsontok a combcsontokon feküdtek. Megtartása közepes. Bolygatott. A koponya körüli bolygatás következtében az arccsontok összetörtek, a fogak szétszóródva feküdtek. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

203. sír (72. sír, 1943)

Férfi (?). Csv. h.: 140 cm (a nyakcsigolyákig), t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: kb. 160 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. A koponyát egy vízvezeték fektetése során „*elásták*". A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A medence bal oldalánál feküdt 1 db háromszög átmetszetű, nyéltüskés vaskés 4 db összeállítható töredéke, m.: 5,1×1,3 cm (HM ltsz. 58.845.) [83. tábla 6].
2. A jobb combcsont alsó végének külső oldalánál volt 1 db talpán álló, szürkésfekete színű agyagedény töredéke, elveszett vagy nem azonosítható.

204. sír (73. sír, 1943)

Férfi. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 95 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 55 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé „*hátra gurult*". Megtartása jó. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A koponya felső részének bal oldalánál volt 1 db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, nyaka rövid, összeszűkülő, oldalán bekarcolt csigavonalas díszítés látható. Alján egyenlő szárú kereszt (?) alakú fenékbélyeg helyezkedik el, m.: 8,8 cm, sz. átm.: 10 cm, f. átm.: 6,1 cm (HM ltsz. 62.12.1.) [85. tábla 1].

205. sír (74. sír, 1943)

Férfi, *ad.-sen.* korú. Csv. h.: 70 cm (az alkarcsontokig), t.: Ny–K, sm.: 40 cm, sh.: ?, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. A váz medencétől felfelé eső része, valamint a jobb karcsontok maradtak csak meg *in situ* helyzetben. A bolygatott csontokat a váz fölé temették vissza. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete:

1. A koponya jobb oldalánál feküdt 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, pödrött végű karika, m.: 2,2×2 cm, átm.: 0,16 cm, a pödrött vég sz.: 0,2 cm (HM ltsz. 58.864.) [83. tábla 7].

206. sír (75. sír, 1943)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 140 cm (a kulcscsontokig), t.: Ny–K, sm.: 55 cm, sh.: kb. 160 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkar- és kézcsontok a medencén helyezkedtek el. Megtartása közepes. Bolygatott. A váz csontjai a nyakcsigolyákig anatómiai rendben voltak, a koponyát azonban bolygatás érte, így az kimozdult. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–3. A nyakcsigolyákon az állkapocs alatt helyezkedett el 3 db gyöngy: 1 db kék színű, áttetsző, kerek üveggyöngy, h.: 1,2 cm, átm.: 1,3 cm; 1 db öttagú, aranyszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy, h.: 1,8 cm, átm.: 0,6 cm; továbbá 1 db bizonytalan típusú harmadik

gyöngy töredéke. Ez utóbbi ma már nem található meg (HM ltsz. 58.847.2.) [83. tábla 8–9].

4. A jobb alkarcsontokon feküdt, 1 db négy, kerek átmetszetű bronzhuzalból fonott karperec töredéke. Végei hiányoznak, h.: 5,5 cm, sz.: 0,41 cm, v.: 0,3 cm (HM ltsz. 58.847.1.) [83. tábla 10].

207. sír (76. sír, 1943)

Nő, *mat.* korú. Csv. h.: 153 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya balra billent. Megtartása jó. Az egész váz alatt farost maradványok voltak láthatók, valószínűleg koporsó nyomai. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1–2. A koponya jobb oldalán feküdt 2 db huzalkarika.

1. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, ovális S-végű karika. Vége enyhén lekerekített, S-vége hiányzik, m.: 1,9×1,5 cm, elveszett.
2. Egy db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, ovális, hegyesedő, illetve egyenesre vágott, összenyomott végű karika, m.: 1,6×1,4 cm, elveszett.
3. A koponya bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott, egyenesre vágott, összenyomott végű ezüst huzalkarika, m.: 2,4×2,2 cm, átm.: 0,17 cm, elveszett.

4–25. A nyakcsigolyákon helyezkedett el 21 db gyöngy: 4 db vöröses-narancssárgás színű, négyélű hasáb alakú, levágott sarokkal rendelkező karneolgyöngy. Ebből 2 db sötétebb, egyenletesen vörös színű, míg 2 db világosabb, sávokban különböző árnyalatokkal rendelkező, m.: 1,3×1,2; 1,1×1; 1,2×1,1, illetve 1,3×1,2 cm; 1 db nyolcszögű hasáb alakú, fekete alapon világoskék sávos mintákkal díszített opak üveggyöngy, m.: 2,5×1,3 cm; 2 db lapított gömb alakú, bordázott, a bordák közti árkokban kék színű festék nyomait őrző, fehéressárga színű opak üveggyöngy, m.: 1,3×1,2, illetve 1,5×1,4 cm; 1 db hétszögű, kettős csonka gúla alakú, fehér színű áttetsző üveggyöngy, m.: 2,6×1,1 cm; 3 db hagyma alakú, aranyszínű bevonattal ellátott üveggyöngy, átm.: 0,9 cm; 2 db korong alakú, kék színű opak üveggyöngy, átm.: 0,8, illetve 0,9 cm; 1 db négyszögű hasáb alakú, levágott sarkú, kék színű áttetsző üveggyöngy, m.: 0,6×0,6 cm; 1 db korong alakú, sárga színű, áttetsző üveggyöngy, m.: 1,4×0,6 cm; 1 db kissé dinnyemag alakú, kék színű áttetsző üveggyöngy, m.: 1,6×1,1 cm; 1 db hatszögű hasáb alakú, kék színű opak üveggyöngy, m.: 1,7×0,8 cm; 1 db csonka gúla alakú, kék színű opak üveggyöngy, m.: 1,8×0,9 cm; 1 db lapított gömb alakú, sárga színű, szemes opak üveggyöngy: a gyöngy testén körben 4 db párosan elhelyezkedő, fehér ovális minta látható, bennük kék színű spirális díszítéssel, m.: 1,7×1,1 cm (HM ltsz. 58.855.6.) [86. tábla 1–21].

26. A jobb alkarcsontok közepén feküdt 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 7,5×6,8 cm, átm.: 0,36 cm (HM ltsz. 58.855.5.1.) [86. tábla 23].
27. Egy db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec. Helyét nem sikerült megfigyelni. Az egyik munkás elmondása szerint a koponyatetőn feküdt, m.: 7,1×6,5 cm, átm.: 0,41 cm (HM ltsz. 58. 855.5.2.) [86. tábla 22].

28–31. A sírból 4 db gyűrű került elő, a jobb kéz két „*belsőbb*" és két „*külsőbb*" ujjpercéről. Sajnos ezek elhelyezkedése ma már nem azonosítható, az azonban ismert, hogy egy-egy kézen volt a 28–29. és a 30–31. számú gyűrű.

28. Egy db zárt bronzgyűrű, pajzs alakúan kiszélesedő, fején egymást metsző vonalakból kialakított pentagramma ábrázolással. A csillag testét és a hátteret egykor valószínűleg pontok díszítették, m.: 2×1,2 cm (HM ltsz. 58.855.2.) [86. tábla 24].
29. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, enyhén hegyesedő, összenyomott végű huzalgyűrű, m.: 2,4×2,3 cm, v.: 0,3 cm (HM ltsz. n.) [86. tábla 25].
30. Egy db nyitott, egyenes végű, ovális bronz pántgyűrű, m.: 2,3×2 cm, v.: 0,22 cm, sz.: 0,32 cm (HM ltsz. 58.855.4.) [86. tábla 26].
31. Egy db nyitott, egyenes végű bronz pántgyűrű, átm.: 2,1 cm, v.: 0,12 cm, sz.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.794.3.) [86. tábla 27].
32. Egy db hegyesedő végű, nyéltüskével ellátott vaskés. Helyét sajnos nem sikerült megfigyelni, mert a sír bontása során az egyik munkás kimozdította, h.: 7,4 cm, elveszett.
33. A lábcsontok végénél álló helyzetben került elő el 1 db barna színű, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme erősen kihajló, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, majd csigavonalas díszítéssel ellátott. Alján egyenes vonalú mintát utánzó fenékbélyeg (?) látható. Az edényben tojáshéjdarabok voltak, m.: 9,2 cm, sz. átm.: 10,8 cm, f. átm.: 8,4 cm (HM ltsz. 62.13.1.) [85. tábla 2].

A sír földjében a fazék felett 30 cm-re volt 1 db kerámiatöredék, mely valószínűleg a temetés során került a sírba.

208. sír (77. sír, 1943)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: kb. 100 cm, t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 20 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása gyenge. Bolygatott. A váz csontjai nagyrészt anatómiai rendben feküdtek, csak „*egyes csontok*" voltak „*összekeveredve*". A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalánál tojáshéj töredékei feküdtek, elvesztek.

2. A jobb combcsont alsó részének külső oldalán helyezkedett el talpán álló helyzetben 1 db barna színű, csillámmal, aprókaviccsal és kevés kerámiazúzalékkal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, alatta pedig – az edény válla felett – enyhén bekarcolt vonalas díszítéssel ellátott. Alján kereszt alakú fenékbélyeg látható, m.: 8,2 cm, sz. átm.: 7,5 cm, f. átm.: 6,5 cm (HM ltsz. 62.14.1.) [85. tábla 3].

209. sír (78. sír, 1943)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 145 cm, t.: Ny–K, sm.: 35 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 40 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, az alkar- és kézcsontok a medencén helyezkedtek el. Bolygatott. A sírt a növényzet gyökerei kismértékben megbolygatták. A sír egy római kori szemétgödörbe volt beleásva, melyben kerámiadarabok és marhacsontok voltak. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

210. sír (79. sír, 1943)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A jobb alkarcsontokon helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 7,4×6,5 cm, átm.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.858.1.) [87. tábla 1].
2. A jobb alkarcsontok középrésze alatt volt 1 db lant alakú vascsiholó. Eredeti mérete nagyobb volt, ma megfigyelhető m.: 5,1×1,9 cm (HM ltsz. 58.858.2.) [87. tábla 3].
3. A bal medencelapát alatt feküdt 1 db szögletes kovakő, m.: 3,3×2,6 cm, elveszett.
4. A jobb combcsont belső oldalán helyezkedett el 1 db szürkésbarna színű, téglalap alakú, háromszög átmetszetű, vastagabb részén átfúrt fenőkő. Eredeti mérete nagyobb volt, mai m.: 4,3×2,7 cm (HM ltsz. 58.858.3.) [87. tábla 2].
5. A jobb lábcsontok végénél, talpán álló helyzetben volt 1 db szürkésfekete színű, bekarcolt egyenes és hullámos vonalakkal díszített agyagedény, igen töredékes állapotban, elveszett vagy nem azonosítható.

211. sír (80. sír, 1943)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 15 cm, sh.: ?, ssz.: 20 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása jó. Bolygatott. *In situ* csak a lábszár- és a lábcsontok maradtak meg. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A bal lábfejcsontok külső oldalánál volt 1 db oldalára dőlt agyagedény szétmállott töredéke.

A sír leletei a II. világháborúban megsemmisültek.

212. sír (81. sír, 1943)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A teljesen feldúlt váz csontjaiból csak néhány csontdarab maradt meg.

Melléklete:

1. Egy db agyagedény.

A sír leletei a II. világháborúban megsemmisültek.

213. sír (82. sír, 1943)

Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása jó. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

A sír leletei a II. világháborúban megsemmisültek.

214. sír (83. sír, 1943)

Nő, *ad.* korú (?). Csv. h.: 138 cm, t.: Ny–K, sm.: 35 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz felsőtestének csontjai baloldalt fekvő helyzetben voltak, a bal karcsontok nyújtott helyzetben, a jobb az állkapocs bal oldalához hajlítva került elő. Megtartása közepes. A medence középső részén embrió csontjai feküdtek. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

215. sír (84. sír, 1943)

Nő, *iuv.-ad.* korú. Csv. h.: 158 cm, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 70 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. A jobb felkarcsont és a kulcscsont közti részen a csontok kissé kimozdult helyzetben voltak. A váz alatt fakoporsó (?) nyomai voltak megfigyelhetők. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Mellékletei:

1. A bolygatott csontok között, a jobb kulcscsont és a koponya között feküdt 1 db kerek átmetszetű, öntött bronzkarika, m.: 2,1 cm, átm.: 0,3 cm, elveszett.
2. A gerinccsigolyák jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, ovális, pödrött végű karika, m.: 1,6×1,4 cm, elveszett.
3. A koponya bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, pödrött végű karika, m.: 1,6×1,5 cm, elveszett.
4. A jobb alkarcsont közepén helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec, m.: 6,9×6,4 cm, átm.: 0,4 cm (HM ltsz. 58.855.5.2.) [87. tábla 7].

5. A bal alkarcsontok alsó részének külső oldalánál feküdt 1 db hiányos vaskés, h.: 6,5 cm, elveszett.
6. A bal alkarcsont külső oldalának közepénél helyezkedett el 1 db ragadozó állat foga, h.: 3,8 cm (HM ltsz. 58.848.4.) [87. tábla 8].
7–8. A jobb kéz ujjpercei között feküdt 2 db gyűrű.
7. Egy db nyitott végű, három bordával, a bordák közti bemélyedő árkokban pontozott díszítéssel ellátott bronz pántgyűrű, m.: 2,1×2 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,12 cm (HM ltsz. 58.848.3.) [87. tábla 6].
8. Egy db nyitott, egyik végén kissé elkeskenyedő, egyenes végű, hármas bordázatú bronz pántgyűrű. A bordákat pontozott felületű árkolt rész választja el egymástól, átm.: 2,3 cm, v.: 0,16 cm, sz.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.848.2.) [87. tábla 5].
9. A bal ujjpercek között feküdt 1 db kerek átmetszetű, öntött bronz karikagyűrű. A gyűrű m.: 2,1 cm, átm.: 0,31 cm [87. tábla 9].
10. A jobb lábcsontok végének külső oldalánál, talpán álló helyzetben volt 1 db szürkésfekete színű, „*szokásos formájú*" agyagedény, elveszett vagy nem azonosítható.

216. sír (85. sír, 1943)

Nő, *iuv.-ad.* korú. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. Csak a lábfejek feküdtek *in situ*, a többi csont nagy része „*összedobálva*" volt vagy hiányzott. A sírgödör valószínűleg téglalap alakú aknasír volt.

Melléklete: nem volt.

217. sír (86. sír, 1943)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 120 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya balra fordult. Megtartása közepes. Szuperpozícióban a 183. számú római kori gödörrel, azt vágta.

Melléklete:

1. A jobb kulcscsont és az állkapocs között tojáshéj töredékei feküdtek (HM ltsz. 58.849.).

218. sír (87. sír, 1943)

Nő, *mat.* korú. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 130 cm, sh.: 165 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya balra fordult, alkar- és kézcsontjai a medencén feküdtek. Megtartása gyenge. Bolygatott. Az egyik kulcscsont a combcsontok között feküdt.

Melléklete: nem volt.

219. sír (88. sír, 1943)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 155 cm, t.: DNy–ÉK, sm.: 70 cm, sh.: 165 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása gyenge.

Mellékletei:

1. A nyakcsigolyák bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült összenyomott végű karika, m.: 1,5×1,3 cm, átm.: 0,16 cm (HM ltsz. 58.850.1.) [87. tábla 10].
2. A jobb kéz csontjai között volt 1 db lapos bronz pántgyűrű, m.: 2×1,7 cm, sz.: 0,46 cm, v.: 0,09 cm (HM ltsz. 58.850.2.) [87. tábla 11].
3. A jobb lábszárcsontok alsó részének külső oldalán helyezkedett el 1 db agyagedény alsó része, benne tojáshéjdarabokkal, elveszett vagy nem azonosítható.

220. sír (89. sír, 1943)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 95 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes. Bolygatott. A váz csontjai közül a mellkasi részt érte bolygatás, a bordák rendszertelen helyzetben voltak.

Mellékletei:

1. A bolygatott bordák között feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, enyhén ferdére vágott, összenyomott végű karika, m.: 2,5×2,4 cm, átm.: 0,32 cm (HM ltsz. 58.851.2.) [88. tábla 1].
2. A csigolyák jobb oldalán helyezkedett el 1 db üvegből készült, sárga színű, kéttagú opak rúdgyöngy, h.: 1,2 cm, átm.: 0,6 cm (HM ltsz. 58.851.1.) [88. tábla 2].

221. sír (90. sír, 1943. november 17.)

Nő, *iuv.* korú. Csv. h.: 140 cm, t.: Ny–K, sm.: 45 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, az alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika, m.: 1,8×1,7 cm, elveszett.
2. Ugyancsak a koponya bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, ovális S-végű karika. A leírólap információja szerint: „*Valószínűleg a koponya másik oldaláról került oda*", m.: 1,7×1,3 cm, elveszett.
3. A jobb felkarcsont mellett, a váz magasságában, a sírföldből került elő Hadrianus római császár (117–138) 118-ban vert érme, elveszett.

222. sír (91. sír, 1943)

Gyermek, *inf.* I-es korú. Csv. h.: 120 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 45 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes. Bolygatott. A csontok kissé el voltak mozdítva, lehetsé-

ges, hogy a közelben lévő kerítésoszlop leásásánál bolygatták meg a sírt.

Melléklete: nem volt.

223. sír (92. sír, 1943)

Férfi, *ad.-mat.* korú. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes. Bolygatott. A jobb alkarcsontok nagy része a bolygatásnak esett áldozatul. Közvetlenül a vázon feküdt egy cement vízlevezető csatorna, valószínűleg ennek megásásakor érte bolygatás a sírt.

Melléklete: nem volt.

224. sír (93. sír, 1943)

Férfi, *mat.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 100 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. Megtartása közepes.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a koponya bal oldala és a kulcscsont között, a sír földjében 80 cm mélyen 3 db durva kő feküdt.

225. sír (94. sír, 1943)

Férfi, *mat.-sen.* korú. Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: 130 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. Megtartása gyenge. Bolygatott. A jobb kéz ujjpercei hiányoztak.

Mellékletei:

1. A bal combcsont felső részének külső oldalán feküdt 1 db hegyesszögű háromszög átmetszetű, nyéltüskés vaskés töredéke, h.: 5,1 cm (HM ltsz. 58.854.2.) [88. tábla 3].
2. A medence bal oldalánál feküdt 1 db lant alakú vascsiholó, m.: 6,8×3,5 cm (HM ltsz. 58.854.5.) [88. tábla 4].
3. Ugyanitt, de a csiholónál lejjebb került elő 1 db kerek átmetszetű, egyik oldalán elvékonyodó, ovális, zárt öntött bronzkarika, m.: 3,3×2,5 cm, átm.: 0,5 cm (HM ltsz. 58.831.) [88. tábla 5].

4–6. Ugyancsak a medence bal oldalán, a csiholó és a bal alkarcsont között feküdt 1 db vöröses-barna, 1 db szürkésfehér és 1 db barna színű kovakő, m.: 2,1×2; 2,3×1,4; illetve 2,9×2,2 cm (HM ltsz. 58.852.1–2.; 58.854.6.) [88. tábla 6–8].

226. sír (95. sír, 1943. november)

Férfi, *sen.* korú. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: 75 cm, sh.: 175 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a bal alkar- és kézcsontok a combcsonton feküdtek.

Melléklete: nem volt.

227. sír (96. sír, 1943. november)

Nő, *mat.* korú. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 90 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. A jobb alkarcsontok a medencén, míg a bal a váz mellett voltak. Megtartása közepes. Bolygatott. Állatjárat bolygatta kissé a koponya környékét.

Mellékletei:

1. A nyakcsigolyák jobb oldalán helyezkedett el 1 db háromszög átmetszetűre faragott, egyik oldalán bekarcolt vonallal díszített vadkanagyar, h.: 4,7 cm (HM ltsz. 58.853.2.) [88. tábla 9].
2. A bal kulcscsont mellett 1 db üvegtöredék volt, elveszett.
3. A jobb bokacsont belső oldalán feküdt 1 db spirális fejű bronz huzalgyűrű. Kerek átmetszetű, nyitott végű karikájának végeit bronz huzaltekercs övezi, melyek a gyűrű felső részén egy aprócska, lapos, kerek tárcsához kapcsolódnak, m.: 2,3×2,3 cm, átm.: 0,24 cm (HM ltsz. 58.853.1.) [88. tábla 10].

A koponya jobb oldalán bronzpatina nyoma volt látható, azonban lelet nem került elő. A koponya környékén vakondjáratok voltak láthatók, így lehetséges, hogy egy állati túrás mozdította el az ékszert.

228. sír (97. sír, 1943)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: 80 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkar- és a kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása jó. Bolygatott. A váz felső részét érte bolygatás, a koponya a gerinccsigolyákon feküdt, a bordák rendellenes helyzetben voltak.

Melléklete: nem volt, ugyanakkor a bal felkar- és kulcscsont magasságában 1 db nagy kő feküdt, továbbá a sírföldben több római kori cseréptöredék is volt.

229. sír (98. sír, 1943)

Nő, *mat.* korú. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 90 cm, sh.: 165 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek.

Melléklete:

1. A lábcsontok végénél, talpán álló helyzetben volt 1 db bekarcolt, sűrű vonalas és háromszoros hullámvonallal díszített agyagedény, melyben tojáshéjak voltak, m.: 15,5 cm, sz. átm.: 8 cm, f. átm.: 7,5 cm, elveszett vagy nem azonosítható.

230. sír (99. sír, 1943. november)

Férfi, *mat.-sen.* korú. Csv. h.: 165 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 120 cm, sh.: 175 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra fordult. Megtartása közepes. Szuperpozícióban a 180. számú római kori objektummal, abba beleásva helyezke-

dett el, így a sír alatti földben néhány állatcsont és római kerámiadarab volt.

Mellékletei:

1. A jobb felkarcsont alsó részén, arra merőleges helyzetben volt 1 db ívelt, egyik vége felé hegyesedő, faragott agancspálca. Közepén átfúrt, felületén sraffozott, egymást keresztező sávok találhatók, metszéspontjaikban egy-egy pontkörös díszítéssel. Keskenyebb végén körben kisebb furatok láthatók. A közepén lévő lyukban 1 db vasszeg helyezkedett el, h.: 12,2 cm, sz.: 2,5–1,9 cm, a szeg h.: 3,3 cm (HM ltsz. 58.854.1.; 58.854.4.) [88. tábla 11–12].
2. A váz bal oldalán, a felkar- és a kulcscsonttól kissé távolabb, néhány cm-rel felette feküdt 1 db négyzetes átmetszetű vasszeg, h.: 5,2 cm (HM ltsz. 58.854.3.) [88. tábla 13].

A sír földjében kb. 60-80 cm magasan, a sírgödör koponya felőli végében kb. 8-9 durva kődarab feküdt, rendszertelenül bedobálva.

231. sír (100. sír, 1943. december 20.)

Férfi, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 120 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása jó. Szuperpozícióban a 190. számú római kori objektummal, azt vágta.

Melléklete: nem volt.

232. sír (101. sír, 1943. november)

Nő. Csv. h.: 140 cm, t.: Ny–K, sm.: 135 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a bal alkarcsontok a medence felső szélén és az alsó csigolyákon feküdtek.

Melléklete: nem volt.

233. sír (102. sír, 1943. november)

Leány, *inf.* II-es korú. Csv. h.: 130 cm, t.: Ny–K, sm.: 130 cm, sh.: 140 cm, ssz.: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Megtartása közepes.

Melléklete:

1. A jobb kézfej csontjai között volt 1 db nyitott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű. Felületének közepén félköríves enyhe kiemelkedés fut körbe, melyet egy-egy árok választ el a pánt két szélén található rovátkolt bordáktól, m.: 2,4×2 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,13 cm. A gyűrű mellett megtalálható volt a zöld patinás ujjperc is (HM ltsz. 58.828.) [88. tábla 14].

234. sír (103. sír, 1943. december 20.)

Nő, *ad.* korú. Csv. h.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 120 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén, a bal a combcsonton feküdt. Megtartása közepes.

Mellékletei:

1–15. A nyakcsigolyákon és azok környékén különböző gyöngyök voltak: 3 db hurokfolyatott díszítésű szemesgyöngy; 2 db nagyobb és 1 db kisebb, korong alakú üveggyöngy; 1 db lapított gömb alakú üveggyöngy; 5 db hengeres üveggyöngy; 3 db lapos, téglalap alakú üveggyöngy, elvesztek.

16. A bal felkarcsont és a bordák között helyezkedett el 1 db nyéltüskével rendelkező, a vége irányában hegyesedő vaskés, h.: 10 cm, elveszett.

235. sír (104. sír, 1943. december 20.)

Nő, *inf.* II.-*iuv.* korú. Csv. h.: 150 cm, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: 100 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 60 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek. Megtartása közepes.

Melléklete:

1. A koponya jobb oldalánál került elő 1 db lapos fejű vasszeg, h.: 3,4 cm, elveszett.

A koponya bal oldalán 1 db, a váz lábcsontjainál, félkörívben pedig további 6 db alaktalan terméskő feküdt.

Szórványleletek

1903. évi feltárás:

1. Egy db négyrét hajlított, kerek átmetszetű bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec, m.: 16,1×14,6 cm, átm.: 0,64 cm (HM ltsz. 58.785.) [89. tábla 2].

1943. évi feltárás:

2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, kampós végű nyakperec, mely a temető és a Bajtay-féle telek között került elő, 20 cm-es mélységből, m.: 12,9×12,1 cm, átm.: 0,22 cm (HM ltsz. 58.859.1.) [90. tábla 1].
3. Egy db bronzból öntött, zárt, enyhén lencse átmetszetű karikagyűrű, átm.: 2,2 cm, v.: 0,12 cm, sz.: 0,43 cm (HM ltsz. 58.860.) [89. tábla 5].

Szórvány-, illetve ma már nem azonosítható leletek

4. Egy db négyzetes átmetszetű bronzhuzalból készült, végein visszapödrött karika. Egyik vége deformálódott, m.: 4×3,5 cm, v.: 0,32×0,32 cm (HM ltsz. 58.747.2.) [89. tábla 1].
5. Egy db háromszög átmetszetű pengével rendelkező, egyenes hátú vaskés darabja, h.: 10,7 cm (HM ltsz. 58.665.5.) [90. tábla 2].
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végei irányába kissé elhegyesedő, nyitott végű huzalkarika, m.: 2,4×2,2 cm, átm.: 0,3 cm (HM ltsz. 58.753.4.) [90. tábla 6].
7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. Az S-vég felületén egymással párhuza-

mos, egyenes vonalak láthatók, m.: 1,9×1,7 cm, átm.: 0,2 cm, S-vég sz.: 0,32 cm (HM ltsz. 58.759.1.) [89. tábla 6].

8. Egy db átfúrt kauri, h.: 1,7 cm (HM ltsz. 58.764.1., elveszett).
9–10. Két db sodrást utánzóan öntött, nyitott végű bronzkarika, átm.: 2,8×2,6 cm (HM ltsz. 58.769.2/1–2.) [89. tábla 3–4].
11. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, törött, m.: 2,1×1,7 cm, átm.: 0,23 cm, S-vég sz.: 0,32 cm (HM ltsz. 58.774.) [90. tábla 3].
12. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végei irányába kissé hegyesedő karika, m.: 2,3×2,2 cm, átm.: 0,2 cm (HM ltsz. 58.781.) [90. tábla 7].
13. Egy db körte alakú, nyitott, egyenesre vágott végű bronz pántgyűrű, m.: 1,7×1,5 cm (HM ltsz. 58.783.) [90. tábla 4].
14. Egy db négyzetes átmetszetű vas huzaldarab, talán nyéltüske, törött, h.: 5 cm (HM ltsz. 58.833.1–2.) [90. tábla 5].
15. Egy db félgömb alakú, négyzetes átmetszetű tüskével rendelkező, öntött bronztárgy, átm.: 1,7 cm (HM ltsz. 58.232.) [90. tábla 8].
16. Egy db szürke színű, csillámmal soványított, korongolt agyagedény. Pereme kihajló, lekerekített, válla felett enyhén bekarcolt egyenes vonalú minta található, melyet két, az edény oldalának egy részén egymást keresztezve futó hullámvonal követ, majd egy ugyancsak egyenes vonalú minta zárja a sort, m.: 12,5 cm, sz. átm.: 9,8 cm, f. átm.: 5,8 cm (HM ltsz. 58.742.) [85. tábla 4].
17. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított agyagedény. Pereme kihajló, nyaka enyhén összeszűkülő. Alján kerek, bemélyedő lenyomat látható, m.: 7,2 cm, sz. átm.: 8,1 cm, f. átm.: 6,1 cm (HM ltsz. 58.804.) [91. tábla 4].
18. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Lekerekített pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, majd csigavonalas díszítés látható. Alján egyenlő szárú kereszt alakú fenékbélyeg található, m.: 13,5 cm, sz. átm.: 10,9 cm, f. átm.: 8,3 cm (HM ltsz. 58.805.) [91. tábla 1].
19. Egy db barna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, kissé egyenesre vágott, nyaka összeszűkülő, kihasasodó oldalán bekarcolt hullám-, majd változó erősséggel bekarcolt egyenesvonalú díszítéssel ellátott, m.: 14,7 cm, sz. átm.: 11,8 cm, f. átm.: 10,7 cm (HM ltsz. 58.806.) [91. tábla 2].
20. Egy db vörösesbarna színű, szürke foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyakán egyenes-, alatta hullám- majd csigavonalú bekarcolt mintával ellátott, m.: 19,6 cm, sz. átm.: 12,1 cm, f. átm.: 8,9 cm (HM ltsz. 58.807.) [91. tábla 3].
21. Egy db szürkésbarna színű, csillámmal és aprókaviccsal soványított, foltosra égett, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, lekerekített, összeszűkülő nyaka alatt hármas hullámvonalköteggel, alatta pedig – az edény vállán – rendkívül enyhe csigavonalas díszítéssel (?) ellátott. Alján egyenlő szárú kereszt alakú fenékbélyeg látható, m.: 19 cm, sz. átm.: 11,7 cm, f. átm.: 8 cm (HM ltsz. 58.808.) [92. tábla 1].
22. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme egykor valószínűleg kihajló lehetett, kihasasodó oldalán bekarcolt egysoros hullám-, alatta pedig csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 16 cm, sz. átm.: ?, f. átm.: 8,4 cm (HM ltsz. 58.809.) [92. tábla 3].
23. Egy db szürke színű, néhol barna foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme egyenes, enyhén lekerekített, kihasasodó oldalán hullámköteggel, majd sűrű, egyenesvonalú fésűzött díszítéssel ellátott, m.: 12,4 cm, sz. átm.: 8,4 cm, f. átm.: 7,1 cm (HM ltsz. 58.812.) [92. tábla 2].
24. Egy db barna színű, szürke foltos, csillámmal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, egyenesre vágott, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt, két hullámvonalköteggel díszített, m.: 13,8 cm, sz. átm.: 9,5 cm, f. átm.: 6,5 cm (HM ltsz. 58.813.) [92. tábla 4].
25. Egy db szürkésbarna színű, foltosra égett, csillámmal és kerámiazúzalékkal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt egysoros hullámvonallal, alatta pedig csigavonalas díszítéssel ellátott. Alján egyenlő szárú kereszt (?) alakú fenékbélyeg látható, m.: 11,5 cm, sz. átm.: 10,5 cm, f. átm.: 7,9 cm (HM ltsz. 58.816.) [93. tábla 1].
26. Egy db barna színű, szürke foltos, csillámmal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, majd enyhén bekarcolt csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 9,5 cm, sz. átm.: 10,7 cm, f. átm.: 8,3 cm (HM ltsz. 58.817.) [93. tábla 2].
27. Egy db barna színű, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagtálka. Pereme enyhén lekerekített, belső oldalán bekarcolt csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 8,6 cm, sz. átm.: 14,2 cm, f. átm.: 6 cm (HM ltsz. 58.818.) [93. tábla 3].
28. Egy db szürkésbarna színű, foltos, csillámmal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyakán kétsoros hullám-, alatta pedig – az edény kihasasodó részén – csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 7,4 cm, sz. átm.: 6,6 cm, f. átm.: 5,2 cm (HM ltsz. 58.819.) [93. tábla 4].

29. Egy db szürkésbarna foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongon készült agyagedény. Lekerekített pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt enyhén bekarcolt vonalas díszítés látható, m.: 9,5 cm, sz. átm.: 8,1 cm, f. átm.: 5,5 cm (HM ltsz. 58.820.) [94. tábla 1].
30. Egy db szürkésbarna foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított agyagedény. Pereme enyhén kihajló, lekerekített, oldala kihasasodó, m.: 8 cm, sz. átm.: 7 cm, f. átm.: 5,1 cm (HM 58.821.) [94. tábla 2].
31. Egy db szürke színű, csillámmal soványított, korongon készült agyagedény. Pereme kissé kihajló, összeszűkülő nyaka alatt több sorban vízszintesen bevagdosott díszítéssel ellátott, m.: 8,3 cm, sz. átm.: 8,2 cm, f. átm.: 5,7 cm (HM ltsz. 58.822.) [94. tábla 3].
32. Egy db szürke színű, barna foltos, csillámmal és aprókaviccsal soványított, korongolt agyagedény. Pereme kihajló, összeszűkülő nyaka alatt bekarcolt hullám-, majd csigavonalas díszítéssel ellátott, m.: 7,9 cm, sz. átm.: 6,7 cm, f. átm.: 5,3 cm (HM ltsz. 58.823.) [94. tábla 4].
33. Egy db barna színű, csillámmal soványított, korongolt agyagedény. Pereme erősen kihajló, lekerekített, kihasasodó oldalán három bekarcolt hullámvonallal díszített, m.: 10 cm, sz. átm.: 8,1 cm, f. átm.: 5,5 cm (HM ltsz. 58.815.) [95. tábla 1].

51.3. ÉRTÉKELÉS

Az általam elérhető és rendszerbe foglalható információk összessége alapján az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető leginkább teljesnek tekinthető leírását tartalmazza a fenti katalógus. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy az egykori valós képnek csupán részletét tudtam itt közreadni. Ennek okai között a korabeli ásatástechnika színvonala, a világháborúk pusztítása, s az első sírok előkerülése óta eltelt több mint egy évszázad során bekövetkezett szubjektív és objektív tényezők egyaránt szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy egy ásatás lezárultának időpontja után – a feldolgozás tekintetében – az idő múltával nő a tévedések kockázata, s ez alól természetesen jelen munka sem kivétel. A fő okot az ásatásról szóló összefoglaló dokumentáció hiánya jelenti,[294] így a temető sírjainak pontos leírása, a leletek konkrét sírokhoz kötése nem egy esetben komoly nehézségekbe ütközik.[295] A Sőtér Ágost által folytatott első ásatásokról átfogó dokumentációnak nem sikerült a nyomára akadni, noha a korábbi kutatások során ezt az egyes kutatók közül többen is említik. Ha volt is ilyen, számomra nem bizonyult elérhetőnek. A sírleírások – az antropológiai szempontok előtérbe helyezésével – Nemeskéri János hagyatékában megtalálhatók, míg az 1942/43-as feltáráson készült sírlapokat és a temetőtérképek egy részét a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára őrzi. A temető leletanyagát beszámolója szerint „*alaposabban*" feldolgozta Fehér Géza,[296] továbbá a részinformációk több tanulmányban – főként Szőke Béla munkáiban – is felbukkannak. Így az adatokat a temető ásatóinak feljegyzései, illetve az azzal különböző mélységben és szempontok alapján foglalkozó kutatók publikációi mellett nagyobb részben a hagyatékukban található információk adják, figyelembe véve természetesen a leltárkönyvek adatait is.

Sajnos azonban az információk számának növekedése nem mindig segít hozzá egyenes arányban a vizsgálat tárgyának alaposabb megismeréséhez, ugyanis ezek nemegyszer egymásnak homlokegyenest ellentmondó vagy rendkívül nehezen értelmezhető adatokat tartalmaznak. A dokumentáció hiányos volta mellett további nehézséget okoz, hogy a leletek közül több darab is megsemmisült a II. világháború alatt, illetve azok összekeveredtek, elvesztek, gyakran csupán egykori meglétük látszik igazolhatónak, részint a szöveges információk, részint a gyakran nem túl jó minőségű fényképfelvételek alapján, melyek sajnos azok pontos leírását sem mindig teszik lehetővé. Egyes leletek pedig valószínűleg be sem kerültek a múzeumba, mint arról az 1903-as ásatás során Sőtér beszámolójából következtethetünk, mely szerint csak az épségben lévő kerámiaedényeket szállították be. Számolni kell továbbá annak lehetőségével is, hogy a későbbi időkben – így 1958-ban – történt leltározások kapcsán egyes tárgyak csupán azok leírásban megfogalmazott hasonlósága alapján kerültek egy leltári szám alá.

[294] Az 1942–1943-as ásatás dokumentációjának egy része valószínűleg akkor semmisült meg, amikor 1956-ban Bottyán Árpádék házát találat érte. Az információért Kápolnás Olivérnek (ELTE) szeretnék köszönetet mondani!

[295] A Teleki Pál Tudományos Intézet és az Országos Magyar Történeti Múzeum megbízásából Nemeskéri János és Bottyán Árpád elkészítette többek között a mosonmagyaróvári múzeum honfoglalás és Árpád-kori, illetve késő középkori fényképes régészeti leletkataszterét (vö. Gömöri 2000, 361, 89. jegyzet). Sajnos e munkának nem akadtam a nyomára, egyes részleteihez kapcsolódó (?) kéziratban maradt jegyzetek viszont Nemeskéri János hagyatékában megtalálhatók. A hagyatékban található továbbá egy irat, mely szerint az 1940-ben előkerült sírok kapcsán Fülep Lajos gyógyszerész, az Országos Magyar Történeti Múzeummal folytatott levelezésében említ az oroszvári ásatásokról „*egy főszolgabíró által kiadott nagyobb művet*", mely szintén az ásatásról tanúskodik (MTM A. ltsz. n.). Ennek szintén nem akadtam a nyomára, azonban fel kell vetni a lehetőségét, hogy ez az adat Ivánfi Ede *Mosonvármegye Monográfiája* című, máig kiadatlan munkájára vonatkozik (vö. Enzsöl 2002, 802), melynek megjelenése az 1890-es évek végén már tervezett volt (Ivánfi 1898; Sőtér 1898a). A Hansági Múzeum adattárában található kéziratban azonban nem bukkantam ilyen adatokra.

[296] Fehér 1953, 32.

51.3.1. A temető kiterjedése

A temető topográfiai helyzetét tekintve a Győrt és Pozsonyt összekötő országúttól délnyugatra húzódó dombvonulaton helyezkedett el, melyet a vasút vonala határolt. A feltárási beszámolók alapján kiterjedésének határa a vasúti sínpárt nem lépte át, a vasúti töltésen túl délnyugati irányban már nem kerültek elő sírok. Nem tudni azonban, hogy a vasúti töltés irányába hol húzódott a határa, s esetlegesen a vasút építése során kerültek-e elő sírok. Sajnos a Sőtér-féle első feltárás pontos helye sem ismert, ugyanis a 942. helyrajzi számú parcella egyik korabeli térképen sem szerepel.[297] A későbbi feltárásokról rendelkezésre álló információk alapján a temető kiterjedt egészen az egykori Schneemayer-féle birtokig. Az 1942/43-as kutatás során, a mai Kovácsova utcától a vasút irányában mintegy 60 méter szélességben történt feltárás, mely egy – az utca vonalával párhuzamosan futó kb. 11 méter széles feltáratlanul maradt, illetve a csendőrségi épület miatt nem feltárható – rész kivételével mindenütt eredményezett sírokat. A Kovácsova és a Kórejská utca sarkán feltárt kora középkori temetkezések[298] alapján a mai Kovácsova utca túlsó, az antik Gerulata erődje felé eső részén is feltételezhető a temető folytatása, kérdéses azonban itt is, hogy meddig. Délkeleti irányban, a település mai temetője és az attól távolabb fekvő víztorony és a homokbánya területén, a mai Kovácsova utca 381–382. számú telkeken szintén folytatódott a temető. A víztoronytól mintegy 40 méterre délkeletre húzódott egykor egy dűlőút, melynek túlsó, délkeleti oldalán volt anno Hauser János, mellette pedig Schneemayer József telke, ahol Sőtér 1903-ban eredményesen kutatott. Noha Schneemayer telkének vizsgálata már csupán korlátozott sikert hozott, arról mégis árulkodik, hogy a temető idáig legalább kiterjedt. Ennek alapján a sírkert a víztoronytól kb. 50-60 méter hosszan ebbe az irányba is valószínűleg folytatódhatott. Összességében így az oroszvári temető egy megközelítőleg 160×80 méteres területet biztosan elfoglalt. Pontosabban azonban a terület beépítettsége miatt a temetkezési hely ma már nem határolható körül.

A sírkert egy része, egy 1943-ban készült térkép tanúsága szerint – melyen az Árpád-kori sírok mellett látható egy 3 helyiségből álló római kori épületrészlet is, mely valószínűleg az *auxilia*tábor előterepén, a *porta decumana* előtt lehetett[299] – egészen az egykori római tábor előteréig nyúlt. Gerulata római *castellum*a, mely stratégiai helyzete miatt a népvándorláskorban is fontos szerepet játszott,[300] s lakótornya – mely a 10–11. században még jó állapotban volt[301] – mintegy 400-450 méterre található a temetőtől.

Az egyik első és legfontosabb kérdés, hogy tulajdonképpen hány 10–11. századi sír került feltárásra az oroszvári temetőben. A sírszámok tekintetében pontosabb adat csupán ritkán szerepel az egyes tanulmányokban. Bottyán Árpád és Nemeskéri János az 1943-as feltárást követően 218 sírról számol be, felhívják ugyanakkor a figyelmet, hogy ez a szám nem fedi az egykori temető teljes sírszámát, hiszen a beépített területeken fekhettek még feltáratlan sírok, illetve ilyenek az építkezések vagy egyéb földmunkával járó tevékenységek során meg is semmisülhettek. A korábbi kültelkek helyzete már az 1940-es években is, de azt követően pedig még fokozottabban megváltozott, azok egyre inkább beépítetté vagy beültetetté váltak, ami jelentős számú sír bolygatását vagy teljes megsemmisítését okozhatta. Továbbá a feltárások a korabeli ásatási gyakorlatnak megfelelően kutatóárkos módszerrel folytak, mert *„így a sírok közötti terület felásásának felesleges munkája elesik"*.[302] Ez a módszer azonban felveti a lehetőségét, hogy nem minden sír kerülhetett felszínre. Mindezt alátámaszthatja egy, a Sőtér által vezetett feltárás kutatóárkainak elhelyezkedését szemléltető – sajnos méretarány nélküli – vázlatrajz, melyen látható, hogy viszonylag nagyobb területek maradtak vizsgálat nélkül [46. kép].

Az 1942/43-as ásatás során a kb. 1 méter szélességű párhuzamos árkokat egymástól szélsőséges esetben 20 vagy 200 cm-re, de átlagosan 50 cm-re húzták, aminek kapcsán a gyermeksírok esetleges földben maradásának lehetőségét is fel kell vetni. A sírszám megítélését nehezítik továbbá a más korszakba, a bronz-[303] vagy a római korba sorolható,[304] illetve a bizonytalan korszakolású temetkezések is. Továbbá a teljes sírszámból le kell vonni azokat az eseteket, amikor egy-egy sírt két, egymást követő ásatási idény alkalmával is felfedeztek, s annak mindkét alkalommal külön számot adtak (1942/2–3., 6., 10–16. sír). Így véleményem szerint valószínűleg 203 sír sorolható a 10–11. századi temetkezések közé, ehhez jön még az a 68 sír, melyet 1974-tól kezdődően tártak fel (természetesen csak abban az esetben, ha ezek között újra felfedezett, korábban már kutatott temetkezések nem voltak). A feltárt sírok száma tehát 271 lehet,

297 Varsik 1996, 23.
298 Pichlerová 1983, 210.
299 Radnóti–Gabler 1982, 50, 9. kép.
300 Pichlerová 2004, 128.
301 Bóna 1998, 26–27.
302 Sőtér 1894, 291.
303 Kőszegi 1958.
304 Sőtér 1898, 240–248; Kraskovská 1974; Radnóti–Gábler 1982.

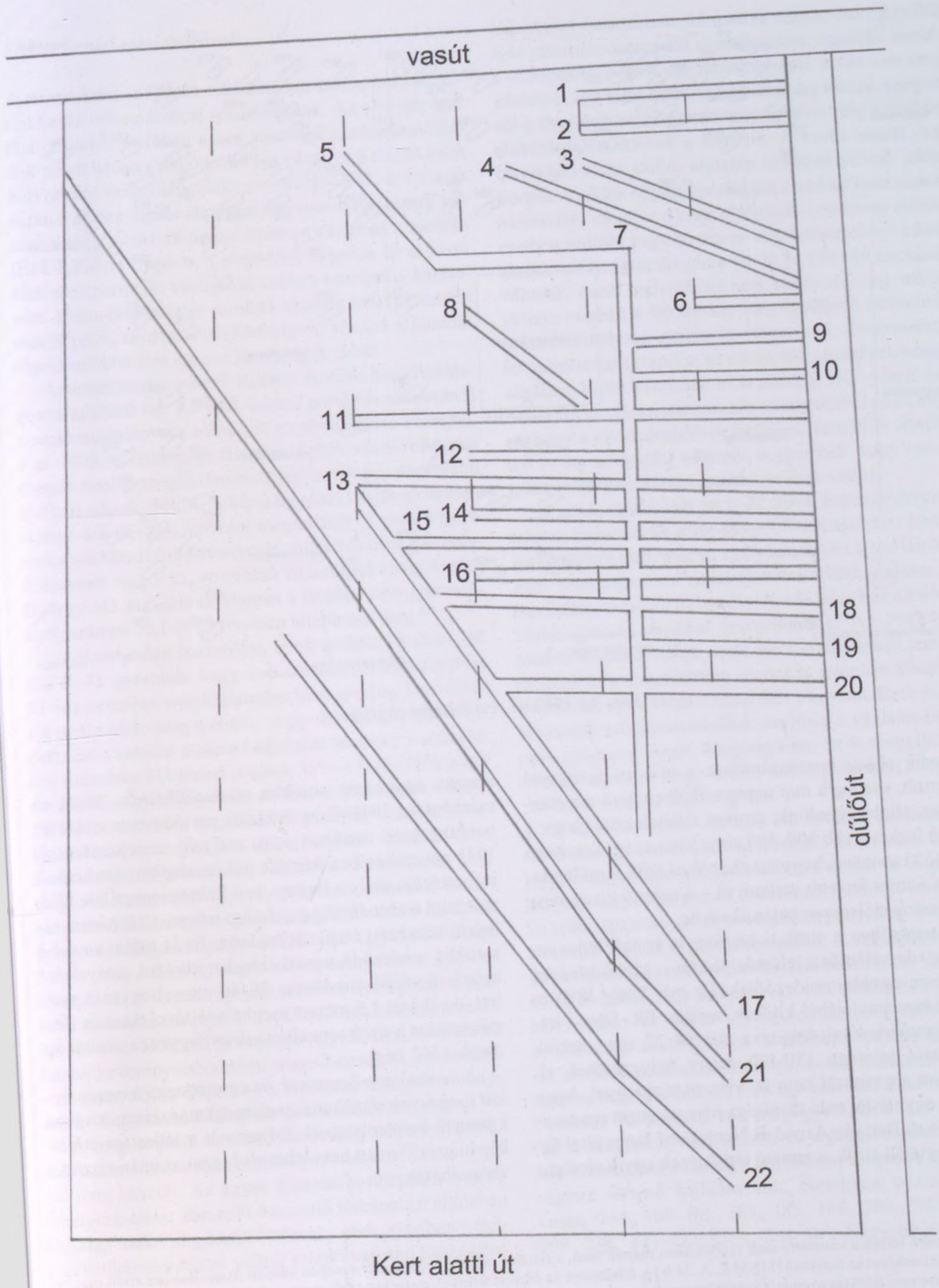

46. kép. Az 1903. évi feltárás területének részlete és a kutatóárkok elhelyezkedése

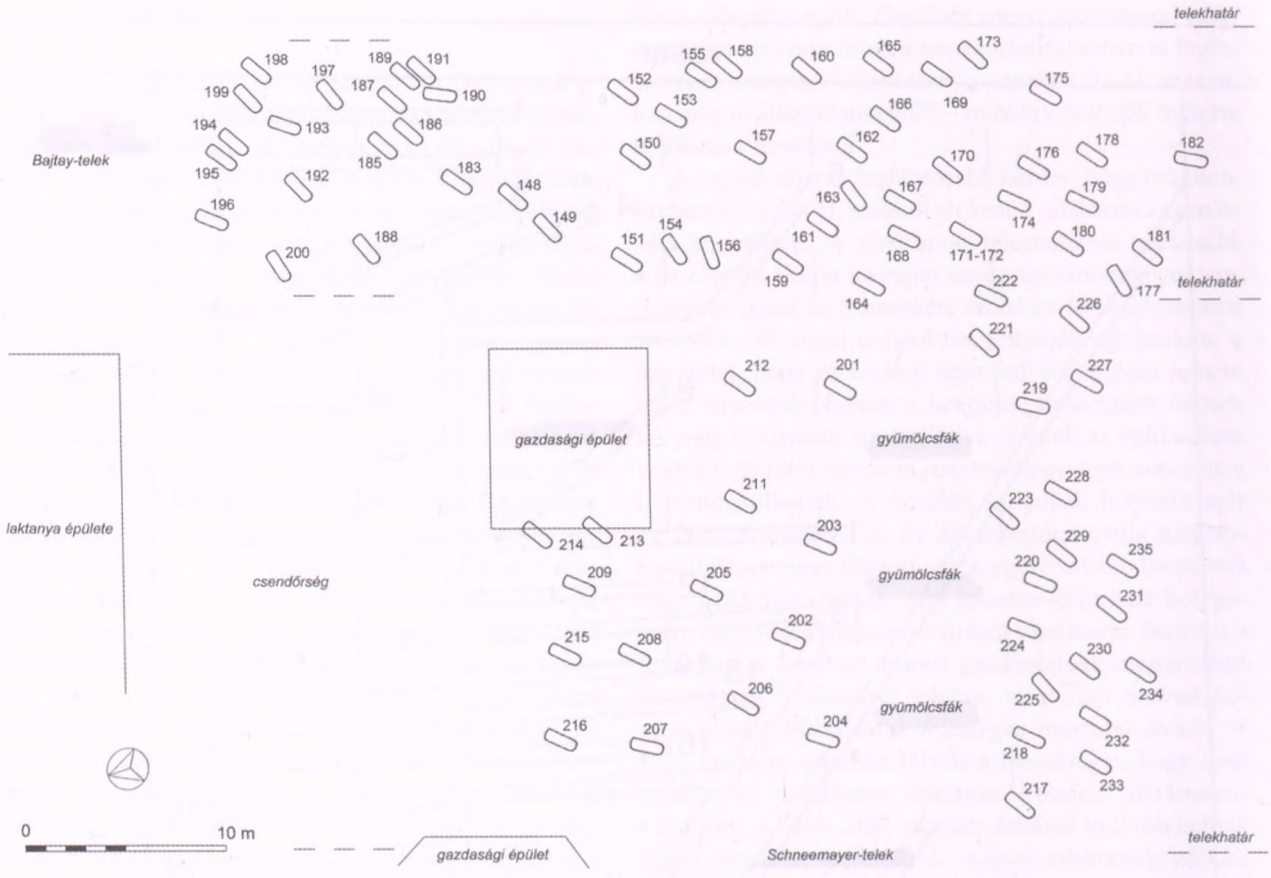

47. kép. Az 1942/43. évi feltárás részlete

ha pedig ehhez hozzászámítjuk a minden bizonnyal elpusztult, esetleg a mai napig a földben lévő temetkezéseket, aligha tévedünk, amikor feltételezzük, hogy a temető legkevesebb 300-400 síros lehetett egykor. Nem zárható ki azonban, hogy ezt akár jóval felül is múlhatta, hiszen – mint fentebb utaltam rá – a temető kiterjedése csak hozzávetőlegesen határolható be.

A temetőben a sírok – ha nem is annak teljes területén, de vélhetően jelentős részén – többé-kevésbé szabályos sorokba rendeződtek. Ez már Sőtér 1890-es ásatási beszámolójából kitűnik, amikor ÉK–DNy-i irányú kutatóárkokkal dolgozva tárt fel 27 sírt, melyek egymástól mintegy 180-190 cm-re helyezkedtek el. 1903-ban sírsorokról nem ír, viszont megjegyzi, hogy a sírok egymástól való távolsága nem mutatott rendszerességet. A Bottyán Árpád és Nemeskéri János által újfent megtalált sírok, a temető térképének egyik részlete alapján ugyancsak sorokba rendeződhettek. Nincs ez másként az 1942/43-as feltárási periódusban előkerült temetkezések esetében sem, melyről szerencsére egy 1943 novemberében készült térkép alapján nyerhetünk információt, mely a Bajtay- és a Schneemayer-féle föld, valamint a csendőrség gazdasági udvara által három oldalról közrezárt területet mutatja. Ez is többé-kevésbé sorokba rendeződő temetkezéseket ábrázol, melyek lehettek egyfelől mindössze 30-40 cm-rel egymás mellett, de akár a 1,5 métert meghaladó távolságra is. Természetesen a sírok sem alkotnak nyílegyenes, szabályos sorokat [47. kép].

A *temető szerkezetének* és az esetleges *temetőn belüli csoportok* elkülönítésének meghatározását, továbbá a temető betelepítésének folyamatát a teljes temetőtérkép hiánya[305] miatt nem lehet elvégezni, csupán részletei vizsgálhatók.

[305] Összesítő térkép a temetőről csak részletekben maradt fenn, a feltárás néhány helyszínéről azonban készült ilyen. Bottyán említ egy kataszteri térképet az ásatásról (MNM R. A. 16.0.1.), feltüntetve az érintett telkeket, melyeket – feljegyzése alapján – azon jelölni kell. Ennek azonban nem találtam nyomát. Gömöri János ugyancsak említi ezt, mint valószínűleg Mosonmagyaróváron őrzött dokumentumot (Gömöri 2000, 361).

51.3.2. Temetkezési szokások

A temetkezési szokások tekintetében sajnos meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Az első két ásatási periódus esetében a kor általános szemléletmódjának megfelelően a sírgödrökről, a vázak és a mellékletek helyzetéről szinte alig esik szó. Az 1942/43. évi ásatás során – az ekkor már alkalmazott csontvázlapoknak köszönhetően – már több adat ismert a vázak és a mellékletek fekvését illetően, a sírgödrök azonban itt is kissé háttérbe szorultak, csak azok mérete szerepel a leírólapon. Bizonyára nem is minden esetben lehetett ezeket megfigyelni, részint a talajviszonyok, részint a korábbi objektumokba ásás okozta nehézségek miatt.

A temetőben a *nemek aránya* is csak hozzávetőlegesen mérhető fel. Az első ásatási periódus alkalmával csupán egyetlen váz nemének meghatározása szerepel, s az 1903-as feltáráson felszínre került vázakról pedig csupán nemük meghatározását jegyezték fel, pontosabb életkori adatok nélkül. Feltűnő ugyanakkor, hogy aránytalanul sok váz van férfiként meghatározva, ezek a gyermeksírok számának kétszeresét, míg a női síroknak másfélszeresét teszik ki. A temető egészét tekintve Acsádi György 115 vizsgált sír alapján a felnőtt- és a gyermeksírok arányát 74,1 és 25,9%-ban állapította meg.[306]

A bizonytalan besorolású sírok mellett 73 férfi-, 56 női és 41 gyermek- vagy csecsemősír ismert, továbbá 32 váz nemének meghatározása bizonytalan, 1 továbbiról pedig csak annyit tudni, hogy már felnőtt korba lépett. Ez – csupán a biztos adatokat tekintve – százalékos arányban kifejezve: a sírok 36%-a férfi, 28%-a női és 20,5%-a gyermek volt. A bizonytalan sírok aránya 15,5%. Ez az arány azonban valószínűleg nem tekinthető általános érvényűnek a temető egészét illetően. Összehasonlításul a hitelesen feltárt és antropológus által meghatározott 1942/43. évi feltáráson előkerült ismert nemi és életkori adatokkal rendelkező vázak esetében már jóval kiegyenlítettebb a férfi – nő – gyermek arány: 33% – 35% – 26,5%, míg a bizonytalan esetek 5,5%-ot tesznek ki. A temető egészét tekintve a férfisírok magasabb százalékos aránya ha furcsának is tűnik, nem példa nélkül álló. Hasonló jelenséget figyelt meg Istvánovits Eszter az ibrány-esbó halmi temető esetében, ahol a férfi – nő arány 35,8 – 29,9% volt. A Szerző feltételesen megemlíti, hogy talán áttelepítés állhat ennek hátterében.[307]

A *sírgödrök*ről az 1940-es évekig folytatott ásatások során – mint már említettem – rajzos dokumentáció nem készült. Az egyes feltárási területeken a sírok elhelyezkedését ábrázoló összesítő térképeken általában téglalap alakú sírgödrök láthatók, ezek azonban vélelmezhetően sematikus voltuk miatt óvatosan használhatók. Azért használtam fel ezeket mégis, mert egyfelől más információ nem állt rendelkezésre, másfelől ezeken a térképeken a sírok egy részénél csak a váz van megjelenítve, így talán ezek voltak azok az esetek, melyeknél a sírgödröt nem lehetett megfigyelni, míg a téglalap alakúak talán utalnak a formára. A kevés ismert esetben lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasírok jelentkeztek, a gödör egyéb kialakítása azonban nem ismert. Méreteiket tekintve a kissé elnagyolt – csaknem minden esetben nullára vagy öt cm-re végződő értékű – adatok alapján mélységük átlagban 40-50 és 130-140 cm között változik, ennél mélyebb sír nem került elő, míg néhány extrém esetben a feltáráskor megfigyelhető járószinttől számított mélység csupán 15–30 cm volt. Hosszméretük természetesen igazodott az eltemetett személyek magasságához, kivétel azonban itt is akad: a 180. számú sírba hason fekve eltemetett személy alszárait fel kellett hajtani, hogy a rövid sírgödörbe beférjen. Területük átlagban 0,6 és 1,4 m² között változik, a gyermek- vagy csecsemősírok természetesen ennél kisebbek voltak.

A sírok *tájolás*áról az 1–27. sírok kapcsán Sőtér általánosságban csak azok DNy–ÉK-i tengelyhez történő igazodásáról szól, míg az 1903-ban feltárt sírok tájolásában – leírása szerint – nem volt felfedezhető rendszer. Valószínűleg azonban itt is a Ny–K-i fő irányhoz többé-kevésbé igazodó sírokkal számolhatunk. Az 1942/43-as feltáráson újfent fellelt sírok Ny–K-i tájolásúak voltak a sírlapok és a temetőtérkép szerint is, azonban kisebb eltérésekkel mind északi, mind déli irányban. Ezek pontos értékének meghatározásában azonban a vázlatos térkép nem nyújt segítséget. Megjegyzem, itt is megtalálható néhány esetben, hogy a váz leírólap szerinti helyzete *„K–Ny-i tájolású, fejjel Ny-nak"*.

A *vázak helyzete*. Az első két feltárási periódus során előkerült csontvázak helyzetéről Sőtér csak annyit jegyez meg, hogy néhány esetben a vázak az általános hanyatt fekvő helyzettől eltérően, fordítva feküdtek. Ez talán hasonfekvő helyzetet jelent, melyre az 1943-ban előkerült 180. sír is példát szolgáltat. A végtagok esetleges nyújtott helyzettől való eltérését nem említi. Valószínűleg azonban nem minden váz volt szabályos nyújtott helyzetben. Az egyes végtagcsontok pontosabb helyzetéről csak az 1942/43-as ásatásokról vannak adatok. Az alszárak a sírlapok tanúsága szerint minden esetben nyújtva helyezkedtek el, nem így azonban a karcsontok. Összesen 43 esetben volt megfigyelhető a test mellett fekvő helyzettől való eltérés. A legáltalánosabb az alkarok medencére és/vagy enyhébben csupán a combok végeire történő hajlítása volt, esetenként aszimmetrikusan (154., 160–161., 183., 185., 188., 200., 202., 206., 209., 218., 221–222., 228., 234. sír). Nagyobb számban

[306] Acsádi 1965, 9.
[307] Istvánovits 2003, 375–376.

fordultak elő olyan esetek, amikor csak az egyik alkar volt a medencére hajlítva, a másik a test mellett feküdt. Ez a jobb (151., 167., 173., 175., 178–179., 192., 201., 219., 227., 229., 231. sír) és kisebb számban a bal (159., 164., 186., 213., 223., 226., 232., 235. sír) kar esetében is megfigyelhető. Néhány sírnál a bolygatás miatt csupán az egyik alkar helyzete ismert. Ezekben a sírokban a jobb (201., 229. sír) vagy a bal (53., 223. sír) alkar feküdt a medencén. Az alkarokat csaknem a felkarokra hajlították vissza a 144. sírban. A 169. számú váz jobb alkarja a felkarral hegyesszöget bezárva helyezkedett el, míg a bal a medencére volt fektetve. Ugyancsak erőteljesen fel volt hajlítva a jobb alkar a 214. sírban, a csontok végei és a kézcsontok az állkapocs bal oldalánál feküdtek, míg a bal a test mellett helyezkedett el. A jobb alkar a medencén, míg a bal a testtől kifelé hajlítva került elő a 182. sírban. A 171. számú váz jobb alkarcsontjai a medence alatt, míg a bal kar a testtől kifelé, könyökben behajlítva került elhelyezésre.

Több *kettős temetkezés* is előkerült: *iuv.-ad.* korú nőkkel együtt temettek el egy-egy csecsemőt, s az újszülöttet a temetés során a nő bal vállára (179. sír), medencéjének jobb oldalára (182. sír) vagy a combjai közé (200. sír) helyezték. Genetikai vizsgálatok hiányában csupán feltételezhető, hogy ezekbe a sírokba a szülés során vagy azt követően fellépő egészségkárosodás miatt[308] elhunyt anyát és gyermekét helyezték örök nyugalomra. A 214. sírban pedig a medencében egy embrió csontjai feküdtek, utalva az elhunyt terhességére.

*Koporsó*ra utaló nyom az 1890-es feltárás során Sőtér beszámolója szerint nem volt megfigyelhető. Bizonytalan az is, hogy az 1903-as ásatáson megfigyeltek-e ilyeneket. Famaradványok és a faszerkezet okozta elszíneződések az 1942/43-ban feltárt 148–149., 159–160., 164., 183., 187. számú sírokból ismertek. A 215. sír esetében nem volt egyértelműen megítélhető, hogy a váz környékén megfigyelt elszíneződés koporsó nyoma lehetett-e. Ezekben a sírokban a váz két oldalán és alatta, esetleg a koponya környékén, illetve a váz felett figyeltek meg a feltárás során famaradványokat vagy szerves anyag okozta elszíneződéseket. Ugyancsak koporsóra utalhatnak azok az esetek, amikor a sírból a váznál magasabb helyről, egy-egy feltételezhetően koporsószegként használt, lapos fejű szeg is előkerült (200., 230., 235. sír), noha ezekben az esetekben szerves anyag okozta elszíneződéseket nem lehetett megfigyelni.[309] Koporsóra vagy a sír részleges behantolására[310] utal a 164. sír, ahol az egyik agyagedény a koponya felett, a váznál magasabban helyezkedett el.

Étel és ital sírba helyezésére utaló *edénymelléklet* más 10–11. századi, ún. köznépi jellegű temetőkhöz viszonyítva rendkívül nagy számban került elő. 1890-ben 3 sírból (18., 23., 25. sír); 1903-ban 38 sírból (28., 31., 34–35., 38., 44., 46., 48., 51–53., 58., 62., 65., 67–68., 73., 75., 81., 85–86., 88–89., 92–95., 97., 99., 102–104., 107–108., 114., 116., 129., 131. sír); 1942/43-ban 29 sírból (151., 156–157., 159–160., 162., 164., 170., 173–175., 182–183., 188., 194., 196–197., 199., 201., 203–204., 207–208., 210–212., 215., 219., 229. sír) került elő.[311] Összesen tehát legalább 70 sírból került elő az étel- vagy italmelléklet tárolására szolgáló agyagedény, s további 19 sír tartalmazott ilyet az 1974–75. évben feltárt temetkezések között.[312] Az általam elemezett sírok közül 30 férfi (42,9%), 22 női (31,4%) és 14 gyermeksír (20%) volt, 4 váz neme pedig bizonytalan (5,7%). A sírok nagy többségében csupán egyetlen edény volt, legkevesebb három olyan temetkezést is dokumentáltak azonban, melyből 2 db került elő (156., 164., 201. sír). Az 1890-es és az 1903-as feltáráson előkerült edények sírbéli helyzete – hasonlóan az egyéb tárgytípusokhoz – nem ismert, ami az esetek 62,1%-a. Az 1942-ben már alkalmazott sírlapok alapján az egyetlen kerámiaedényt tartalmazó sírok 9%-ában a lábak végei előtt (159–160., 162., 197., 207., 229. sír), 2,9%-ban a jobb lábcsontok végei előtt (151., 210. sír), 12,1%-ban a bal (170., 173., 182., 188., 194., 196., 203., 211. sír), 7,1%-ban a jobb lábcsontok külső oldalán (175., 183., 199., 208., 215. sír), 3,2%-ban a koponyától balra (157., 204. sír), illetőleg 1,6%-ban jobbra (174. sír) volt az edény. Egyetlen esetben a koponya felett került elő (164. sír), melyet így bizonyára a koporsó tetejére helyeztek. Egyetlen edény (212. sír) sírbéli helyzete bizonytalan. Az edények helyzete és az eltemetettek nemi és életkori adatai között nem figyelhető meg szabályszerűség.

Az edényekből növényi magvakra vagy állatcsontokra utaló nyomokról nem maradt fenn híradás, ha voltak is ilyenek, valószínűleg nem fordítottak rájuk figyelmet.

Sajnos a temető egyéb tárgytípusaihoz hasonlóan az edények jelentős része sem található meg ma már, így leírásuk vagy nem volt lehetséges, vagy a leltárkönyv és nem túl jó minőségű fotók alapján tudtam csak megkísé-

[308] Acsádi 1965, 28.

[309] A sírok leírólapjain ezekkel kapcsolatban szerepel, hogy sírhoz tartozásuk bizonytalan, mivel azonban egyik sírt sem római kori objektumba ásták, véleményem szerint talán bizonyosabbnak látszik, hogy ezek a sírhoz tartoztak, s nem római kori objektum betöltéséből vagy kultúrrétegből kerülhettek oda.

[310] Kürti 2001, 11.

[311] A töredékesen vagy csupán kisebb darabban előkerült kerámiaedényekkel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy ezekben az esetekben csupán egy-egy edénytöredéket helyeztek-e a sírba, avagy a korabeli feltárási technika folytán törtek ezek kisebb darabokra. Utóbbi magyarázatot támogathatja, hogy Sőtér a sírokat rézsútosan bontatta, 40 cm-rel mélyebben a lábak felőli részt, mivel *„ott kevesebb kárt okozunk az ásóval"* (Sőtér 1894, 293). Néhány edény azonban valószínűleg mégis ennek eshetett áldozatul.

[312] Pichlerová 1977, 233.

relni. Az edények nagyobb része kézikorongon készült, de ritkábban megtalálhatók a kézzel formált változatok is. Jellemző a csillámpalával és aprókaviccsal történő soványítási mód.

Típusaik szerint a temetőben megtalálhatók a kisebb méretű asztali edények. Ezek az átlag 7,5-9,5 cm magas darabok férfi-, női és gyermeksírokból egyaránt előkerültek, az ismert nemi és életkori adatokkal rendelkező vázak arra mutatnak, hogy elsősorban a gyermeksírokra voltak jellemzőek. Az ismert esetekben a koponya mellett, a combcsont külső oldalán és a lábcsontok végeinél voltak. A második csoportot az átlagosan 10,5-13,5 cm magas, nagyobb méretű, konyhai vagy tároló funkciójú fazekak alkotják, melyek a legnagyobb számban előkerült darabok. Főként női és gyermeksírokból ismertek, kisebb számban férfiak temetkezéseiből. A dokumentált esetek a lábak végeinél vagy a lábszárak külső oldalánál lévő helyzetükre mutatnak, mindössze egyetlen eset ismert, amikor a koponyánál figyelték meg. A harmadik csoportot pedig a nagyméretű tárolóedények alkotják, melyek két méretben ismertek, 14,5, illetve 19–19,5 cm. Sajnos itt mindössze egyetlen férfi sírjáról rendelkezünk életkori mutatókkal. A korszak sírjaiban ritka a kisebb tálka: itt összesen 3 sírból ismert (102., 156. sír, szórvány), sajnos azonban ebből 1 db csupán említés szintjén (102. sír).

Az edények jelentős része díszített volt, a díszítetlen edények száma jóval alacsonyabb, mindössze 3 db edényen nem található bekarcolt mintázatú díszítés (35. sír, szórvány 17, 30), s valószínűleg ugyancsak díszítetlen lehetett a 156. sírból előkerült tálka is. A dekorációs elemeket tekintve három fő tagból építkeztek az egykori készítők. Egyfelől a hullámvonal, amely egyes, illetve többes – 2, 3, 4 vagy 6 vonalból álló – köteg is lehet, ívét tekintve enyhén és erősebben hullámzó jelleget egyaránt mutathat. Mindössze egyetlen edény volt azonban egymást keresztező hullámvonalakkal díszítve (szórvány 16). A másik jellemző elem az egyenesvonalú bekarcolt díszítés, az edényen körben futó, ún. csigavonal, mely az edény testén spirálisan fut. Ritkán pedig felbukkan a ferdén bevagdosott, rövidke vonalakból álló díszítés is.

A különböző vonalak alkotta díszítés, melyek az edény oldalán helyezkedtek el, az alábbi változatokban ismertek: 1. sűrű, egyenes csigavonal, 2. ritka, általában 4-6 tagból álló csigavonal, 3. hullám- és 4-6 tagból álló csigavonal, 4. kettő vagy három hullámvonal és 2-6 csigavonal, 5. kettő vagy három hullámvonal, 6. két kettős hullámköteg, 7. egy hármas hullámköteg és csigavonal, 8. két négyes hullámköteg és csigavonal, 9. egy hatos hullámköteg és sűrű csigavonal, 10. hármas hullámköteg és sűrű csigavonal, 11. ferde bevagdosott díszítés és 2-6 tagú csigavonal, 12. ferde és vízszintes vonalakból álló bevagdosott díszítés és csigavonal, 13. háromsoros vízszintes bevagdosott díszítés, 14. egymást keresztező hullámvonalak és egyenes vonal kombinációja. Ezeknél általában a hullámvonal vagy -vonalak helyezkednek el az edény nyakánál, s a csigavonal ezek alatt. Mindössze egyetlen olyan edény ismert, melynél egy egyenes vonalú minta alatt fut a hullám- majd a csigavonal (174. sír). A díszítések kialakítást tekintve figyelemre méltó, hogy megfigyelhetők olyan esetek, amikor először a csigavonal készült el, majd ezután a hullámköteg, részben metszve is azt. Egy edény volt engób bevonattal ellátott (183. sír).

A fenékbélyegek száma alacsony, közöttük egyenlő szárú kereszt, egyenes vonal és ma már nem meghatározható minták találhatók. A fenékbélyeg alapján az edények kézi korongon történő készítése valószínűsíthető, s egyúttal jelezheti, hogy megindult az otthoni fazekasság irányából a nagyobb mennyiségben történő gyártás irányába történő elmozdulás.[313]

Az edényekbe helyezett étel mellett ugyancsak a sírba helyezett – túlvilági útravalóra utaló – *állatcsont* került elő a 156., 182. és valószínűleg az 187. sírból. A valószínűsíthetően húsétel mindhárom esetben a lábszárcsontok külső oldalán feküdt. Ez a szám azonban meglehetősen alacsony a kerámiaedények számához képest, így nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy a régi ásatásokon feltehetőleg kevés figyelmet fordítottak az állatcsontokra,[314] s néhány ennek is áldozatul eshetett.

Ugyancsak a pogány temetkezési szokások bizonyítékai a sírokból előkerült *tojások*. A szakirodalomban megtalálható különböző vélemények szerint ezek az ételmellékletként avagy az újjászületés, a termékenység szimbólumaiként, esetleg bajelhárító szerepűként értelmezett leletek a Kárpát-medence ún. köznépi jellegű temetőiben találhatók, főként gyermeksírokban,[315] de megfigyelték már ún. szállási jellegű temetőben is.[316] Hasonlóan a majsi,[317] a letkés-téglaégetői[318] vagy a Veszprém-Komarov utcai[319] nyughelyekhez, az oroszvári sírkertben sem csupán egyetlen tojást tartalmazó sír volt. Továbbá az is az átlagostól elütő jelenség, hogy az öt elhunyt közül csupán egyetlenegy volt gyermek (208. sír), míg három felnőtt nő és egy férfi (207., 217., 219., 229. sír). Úgy tűnik tehát, ritkábban férfiak sírjaiba is kerülhetett tojás, mint az

[313] Szőke 1994, 257.
[314] Révész 2000, 17; Vályi 2000, 374; Istvánovits 2003, 357.
[315] Tettamanti 1975, 109; Istvánovits 2003, 357; Révész 2008, 437; Vörös 2008, 230.
[316] Lőrinczy–Türk 2011, 429–430.
[317] Kiss 1983, 159.
[318] Bakay 1978, 103, 107.
[319] Perémi 1989, 4, 6.

a közelmúltban a magyar szállásterület keleti feléről újabb adatokkal is alá lett támasztva.[320] Éry Kinga megfigyelése szerint a tojásokat általában az ízületi végződések környékén helyezték el.[321] Az oroszvári sírokból a koponya vagy az állkapocs jobb oldalánál (208., 217. sír), illetve a behelyezett kerámiaedényekben kerültek elő (207., 219., 229. sír). Ez utóbbi esetek elgondolkodtatók annak ételmelléklet voltával kapcsolatban is. Figyelemre méltó, hogy mind az öt tojást tartalmazó sír az 1942/43-as feltárás során lett dokumentálva, így fel kell vetni a lehetőségét, hogy a tojást tartalmazó sírok száma egykor ennél magasabb is lehetett, ám ezekre a korábbi évek feltárásai során – hasonlóan az állatcsontokhoz – nem fordítottak kellő figyelmet.

Több sírból is kerültek elő *kövek*. Ezek azonban nem épített sírszerkezetek nyomai voltak, hanem a sírba helyezett, változó méretű, általában alaktalan kövek. Ezek közül a már a részben betemetett sírba, 20-60 cm magasságban került a koponya bal oldalára 3 db, illetve kb. 8-9 db kő a 224. és a 230. sírban. Ugyancsak a koponya bal oldalán feküdt 1 db, míg a lábcsontok végénél, azt félkörben övezve 6 db kő a 235. sírban. A 196. számú temetkezésben pedig a jobb karcsontok külső oldalán feküdt 1 db megközelítőleg téglalap alakú, megmunkálás nyomait őrző terméskő. Ezek valószínűsíthetően koporsós temetkezések esetén (230., 235.) is megfigyelhetők voltak. A 228. sírból előkerült kőnek a sírhoz tartozása a bolygatás miatt nem bizonyítható.

Szuperpozíció főként a 10–11. századi sírok és a római kori objektumok esetében volt megfigyelhető, egyetlen biztos eset utal csak az egy korszakba tartozó sírok esetében ilyenre: a 171. számú női sír nyugati része felett helyezkedett el a 172. számú csecsemősír, tájolásában igazodva ahhoz, utóbbi sírgödrének széle azonban kissé délebbre húzódott. A felső sír magasabban feküdt, így az nem bolygatta meg az alatta lévőt. Ebben az esetben nem lehet kizárni azt sem, hogy esetleg az *adultus* korú nő csecsemő korú gyermekét temették el nem sokkal az anya halála után, annak közelében. Megfelelő vizsgálat hiányában természetesen mindez csak feltételezés lehet. A temető sírjai többször is szenvedtek újkori bolygatást, korabeli rablásra utaló biztos nyom azonban nem ismert.

A temetőből nem ismert egyetlen *lovas temetkezés* sem. Noha a 173. sír esetében felvetődött, hogy itt egy lovával eltemetett személy sírja került elő, a ló azonban egy római kori objektumban feküdt, melybe a 10–11. század sírt beleásták.[322]

51.3.3. A leletanyag értékelése és kronológiája

A temető 203 sírjából 110 tartalmazott valamilyen maradandó anyagú leletet, ami a sírok 54%-a. Ez az arány azonban valószínűleg nem tükrözi pontosan a valós értékeket, de talán annak közelében helyezkedik el.[323] Az 1942/43-ban folytatott feltárás során a sírok 59%-a tartalmazott valamilyen maradandó anyagból készült leletet. Ezt az értéket természetesen nem lehet a temető egészére érvényesnek tekinteni, az azonban mégis feltűnő, hogy az 1890-ben feltárt 27 sírból csupán 3 sírból került elő egy-egy kerámiaedény, ami a sírok alig több mint 11%-a. Noha Sőtér beszámolójában hangsúlyozza, hogy a kutatás „*a legszorgosabb*" módon folyt,[324] mégsem zárható ki azonban, hogy egy-egy hajkarika vagy gyűrű ilyen-olyan módon elkallódhatott,[325] hiszen ezt már maga a feltárás tempója is valószínűsíti: ennek a 27 sírnak a feltárása ugyanis egyetlen nap alatt történt. Az értékelhető nemi és életkori jellegekkel rendelkező mellékletes sírok nagyobb része, 38,4%-a női sír volt, míg a férfisírok aránya 32,2%, 21,4% volt a gyermeksír, 8% pedig a bizonytalan eset.

Mivel ez egy ún. köznépi jellegű temető lehetett, természetszerűleg az olcsóbb *bronz és ezüst ékszerek* a jellemzőek. Aranytárgy egyetlen sírból sem került elő. Az ékszerek között a legnagyobb számban a *hajkarikák* különböző típusai képviseltetik magukat. Összesen 32 sírból kerültek elő. De amennyiben ezekhez hozzászámítjuk a szórványként előkerült 2 db-ot is, legalább 117 db biztos(abb)an hajkarikának meghatározható ékszer került elő a sírhelyről. Feltételezhető azonban, hogy számuk egykor ennél magasabb lehetett, erre az esetenként a koponyán megfigyelt patinanyomok is utaltak. Sironként 1–18 db található belőlük, akár kombináltan is (egyszerű huzal-, egyszeres és másfélszeres S-végű karikák kerültek elő együtt a 171. sírban). Sajnos viseleti helyzetüket tekintve a korabeli ásatástechnika kevés információt hagyományozott reánk. Anyagukat illetően az ezüst- kb. negyede a bronzváltozatokénak.

Egyszerű, *nyitott végű huzalkarika* többségében bronz- (44., 113., 129., 160–161., 171., 219. sír), ritkábban ezüstváltozatban (157., 207. sír) került elő. Kerek és ovális fajtájuk egyaránt megtalálható. Kiegészítő díszítésként vagy funkcionális céllal aprócska huzalkarikákkal is elláthatták őket. Összesen 20 ilyen darabot dokumentáltak, ám több darab funkciója sem határoz-

[320] Nepper 2002, 215; Jakab 2009, 117.
[321] Éry 1968, 103–104.
[322] Fodor 1997, 47.
[323] Acsádi György a mellékletes sírok arányát 50%-ra tette (Acsádi 1965, 12).
[324] Sőtér 1898, 248.
[325] Sőtér a sírmezők feltárásáról közzétett gyakorlati tanácsai között megemlíti, hogy a sírbontás mindig felügyeletet igényel, hiszen fennáll a veszélye, hogy a munkások „*maguk kihányják az egész sír tartalmát, zsebre vágván a mi nekik tetszik*" (Sőtér 1894, 293).

ható meg egyértelműen, ezért számuk ennél nagyobb is lehetett. Egyetlen bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező vázat leszámítva (113. sír) felnőtt nők sírjaiból kerültek elő. Az egyszerű, nyitott végű huzalkarikák általánosan használt ékszerek voltak, melyek az egész 10–11. század folyamán használatban maradtak, s nem szorultak ki az S-végű karikák megjelenésével sem a divatból.[326] Ezt az oroszvári temető is igazolja, ahol több sír esetében is együtt került elő e két karikaékszer-típus.

Kisméretű *körte alakú karikák* biztosan a temető egyetlen (158. sír), *iuv.-ad.* korú női sírjából kerültek elő, összesen 2 db. Mindkettő bronzból készült. Használati idejük a 10. század végére és a 11. század elejére helyezhető.[327]

A legnagyobb számban előkerült *S-végű karika* a temető 26 sírjából ismert (38., 44., 48., 52., 57., 60., 66., 75., 86., 96., 100., 123., 138–139., 142., 150., 156., 159., 171., 174., 182., 183., 187., 200., 207., 221. sír), továbbá 2 db szórványként került elő. Ezüst- és bronzváltozataik egyaránt megtalálhatók, de a többség bronzból készült. Formájuk meglehetősen változatos: kerek, ovális, sőt szinte már ellipszis alakúra nyomott; egyenesre és hegyesedőre vágott végű egyaránt lehet. Az S-vég erőteljes bordázott kialakítása nem ismert, néhány sír karikájánál azonban megfigyelhető egy-egy enyhe vonal az S-vég felületén, ez azonban még nem tekinthető klasszikus bordának. Síronként 1 és 13 közti darabszámban fordulnak elő, általában 1–2, illetve nagyobb számban 7–13 db. A karikák viselete elsősorban a nőkre volt jellemző, három férfi (139., 183., 187. sír), három gyermek (38., 138., 150. sír), két kisleány (142., 156. sír) kivételével felnőtt nők sírjaiból származnak. Az S-végű karikák elterjedése a 10. század utolsó harmadától valószínűsíthető.[328]

Az egyszeres S-végű karikák mellett ritka leletként a *másfélszeres S-végű* változatok is felbukkannak. A 171. sírból származó egyszerű, nyitott huzal- és S-végű karikák között 4 db ilyen bronz huzalkarika is volt. Ezek megjelenését Szőke Béla a 10. század első negyedére helyezte, melyek majd a 10. század utolsó harmadában tűntek el a viseletből.[329]

Az S-végű karikák számához képest elenyésző a *pödrött végű karikák* temetőn belüli aránya, csupán két temetkezésből ismertek. A 215. sírból 1 db kerek és 1 db ovális, a 205. sírból 1 db kerek, pödrött végű karika került elő. Mindhárom karika a típus dunántúli jellegzetességeit mutatja: méretük kisebb vagy végük elkalapált. E tárgytípus a 10. század harmadik negyedében jelent meg a köznép körében, s néhány évtizedes használat után a 11. század elején el is tűnt.[330]

Lefelé szélesedő *spirálcsüngős karika* két sírban volt (123., 135. sír). A drótékszereknek ez a típusa ritkábban már a késő avar kori temetők későbbi sírjaiban is felbukkan, nagyobb számban azonban csak a Karoling-korban található meg. A magyar szállásterületnek főként az északnyugati és a déli, délkeleti részein találhatók meg, tehát nem váltak elterjedté. Használatuk kezdete – Szőke Béla megállapítása szerint – a 10. század közepére, illetve harmadik negyedére tehető,[331] de még a 11. század közepén is viselték ezeket.[332]

Fülbevaló biztosan mindössze három sírból ismert (48., 68., 105. sír), az egyszerű huzalkarikák esetében azonban nem minden esetben állapítható meg egyértelműen, hogy azokat hajkarikaként vagy fülbevalóként viselték-e. Mindez a lefelé szélesedő spirálcsüngős karikák esetében is felvetődik. Noha antropológiai meghatározás a fülbevalókat tartalmazó sírok közül csupán egyről áll rendelkezésre (105. sír), mégis az ékszerek alapján valószínűleg a másik kettő is női temetkezés lehetett. A temető vitathatatlanul legszebb leletei a 68. számú női sírból származó *félhold alakú, kacsatalpas lánccsüngős ezüst fülbevalók*, melyek granulált és filigrán díszítést egyaránt magukon hordoznak. Ez a típus Mesterházy Károly véleménye szerint a törtezüst leletek körébe sorolható, s átmeneti formát képez a finom, aranyból készült bizánci áruk és az egyszerűbb változatok között. Keltezésüket tekintve ezeket a korábbi típusok közé sorolta, melyek a 10. századra datálhatók.[333] A fülbevalók egyszerűbb változatát képviseli a 105. sírból egyedüli darabként előkerült, bronzból öntött, ún. *szőlőfürtdíszes fülbevaló*. Pontos típusa sajnos nem állapítható meg, az elveszett ékszer csak egy rossz minőségű fotó, illetve Fettich Nándor 1927-ben készült vázlatos rajza alapján vizsgálható. A bizánci előképekre visszamenő ékszertípusnak többféle öntött változata ismert a magyarországi temetőkből. Az egyszerűbb változatok azonban már nem szőlőfürtdíszesek, hanem a különböző méretű gömböcskékkel díszített nemesfém fülbevalók öntött utánzatai,[334] melyek a 10. század második felétől keltezhe-

[326] Révész 2008, 402.
[327] Szőke–Vándor 1987, 53; Révész 2008, 402.
[328] Szőke–Vándor 1987, 54–59.
[329] Szőke 1962, 44.
[330] Szőke 1962, 35–37; Révész 2008, 402.
[331] Szőke 1962, 41–42.
[332] Szőke 1994, 270.
[333] Mesterházy 2004, 243–245; Mesterházy 2004a, 392–393, 396.
[334] Mesterházy 1991, 152–152.

tők.[335] Ugyancsak a fülbevalókhoz sorolható a 48. sírból származó, ezüstből készült, *gyöngykoszorúkkal díszített karikájú* ékszer is. Mai állapotát tekintve csupán 3 db koszorú található meg rajta, azonban egy korábbi fotó tanúsága szerint huzalszála hosszabb volt, s egy negyedik koszorú is elhelyezkedett rajta. Mesterházy Károly véleménye szerint a két pár koszorúval díszített fürtös példányok elterjedésével a 10. század közepétől számolhatunk.[336]

A temető 23 sírjából (28., 44., 48., 52., 57., 71., 86., 96., 100., 113., 121., 123., 129., 150., 156., 159–160., 182., 200., 206–207., 220., 234. sír) kerültek elő különböző típusú gyöngyök. Ezeket általában a nyakban viselték, néha nagyobb sorozatban. Sajnos sorrendjük ma már nem állapítható meg. A tendenciáknak megfelelően többségében női sírok mellékletei voltak, de 2 férfi (28., 206. sír) és 3 gyermek (71., 150., 156. sír) mellett is megfigyelték ezeket, melyek a dokumentált esetekben a nyakcsigolyák és a koponya környékén helyezkedtek el. Sironkénti darabszámuk meglehetős változatosságot mutatnak, hiszen néhány sírból mindössze egy-egy gyöngy került elő (123., 150., 160. sír), míg a 96. sír kb. 90 db gyöngyöt tartalmazott, az 57-esből pedig kb. 100 db került elő. A legjellemzőbb típus a többtagú rúd- és ezek darabolásával kialakított szegmentgyöngy volt. Változatos formákban kerültek elő, mind színük, mind elemeik számát tekintve. Ezek mellett a bevonattal ellátott példányok is megtalálhatók. Szintén nagy számban ismertek a különböző gömb vagy lapított gömb alakú, illetve a kisebb hengeres vagy csonkakúp alakú üveggyöngyök is. Ritkábbak a szemes, hurokfolyatott díszítésű gyöngyök, melyek között virágszemes változatok is vannak. Ugyancsak kisebb számban kerültek elő hengeres, oldalukon bemélyedő vagy berakott spirálissal díszített gyöngyök. Szintén nem számítottak elterjedtnek az üvegből készült, kék színű, hasáb alakú, levágott sarkú üveggyöngyök. Különösen díszes volt a 207. sírból előkerült gyöngysor, melybe szemes-, kalcedon- és aranyszínű bevonattal ellátott üveggyöngyök mellett 4 db vöröses-narancssárgás színű, négyélű hasáb alakú, levágott sarokkal rendelkező karneolgyöngy is fel volt fűzve.

A gyöngyök sorozatát többször tarkították *kauricsigák* beiktatásával, de önmagukban is viselhették ezeket (44., 57., 71., 96., 100., 156., 159., 182. sír, szórvány). A gyöngyökkel ellentétben a kaurik kizárólag női vagy gyermeksírokból ismertek. A Kárpát-medencében a megelőző történeti korok után a honfoglaló magyarokkal jelenik meg újra e csigák viselete.[337] Több, valószínűsíthetően *amulett*ként viselt átfúrt állatfog is előkerült a temetőből. Ezek között ragadozó állatok tépőfoga (90., 215. sír), megmunkált vadkanagyar (227. sír) és szarvas szemfoga (96. sír) is van. Ez utóbbi gyöngyök közé fűzve került elő. Ugyancsak itt kell megemlíteni azokat az aprócska, *spirálisan feltekert bronzgyűrű*ket is, melyek szintén a nyak díszei lehettek, gyöngysorba iktatva, de akár önmagukban is.

A temetőből 6 db *nyakperec* került elő, három felnőtt nő (86., 96., 171. sír) egy pedig egy kisleány (145. sír) sírjából származik, további kettő pedig szórvány. Ez utóbbiak közül az egyik az 1943-as feltárás során a római katolikus temető és a Bajthy-féle telek közötti részről került elő, 20 cm-es mélységből. Ez egy vékonyabb bronzhuzalból készült, két kampós végben záródó típus. Ez a változat valószínűleg már a 10. század második harmadában megjelenhetett.[338] Ugyancsak szórványként került elő 1903-ban 1 db négyrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec. Huzalvastagsága alapján (0,66 cm) a nyakperecek vastagabb változatai közé tartozik, melyek használatával a 10. század utolsó harmadától/végétől számolhatunk.[339] A temetőből előkerült többi sodrott nyakperec (86., 96., 145., 171. sír) huzalvastagsága nem éri el a 0,45 cm-t, így minden darab azok vékonyabb típusába sorolható. Ezek használata már a 10. század középső harmadától feltételezhető.[340] Valószínűsíthető, hogy egykor ugyancsak nyakperecként használták a 102. sírból előkerült ékszert is, azonban annak sérülése után karpereccé alakították át.

Bizonytalan a 96. sírból, a női váz csigolyáinak jobb oldalán, az alsó bordákon előkerült kerek, kettős szemekből álló *lánc*darabka funkciójának meghatározása. Hasonló helyzetben a mezőzombor-bálványdombi temető 4. sírjából ismert egy lánc.[341] Noha funkciója ennek is bizonytalan, az oroszvári darab talán a nyak díszei közé tartozhatott, a gyöngyök közé illesztve. Az sem szokatlan jelenség, hogy a lánc csak egy rövidebb darabka volt, ebben az esetben valószínűleg szerves anyagú zsinegre fűzhették, esetleg ezzel kötötték össze végeit.[342]

Az oroszvári temetőben nyugvó személyek sírjaiból rendkívül kis számban került csak elő fémből készült *ruhadísz*, minden esetben női sírokból. A 160. sírban a nyakcsigolyákon feküdt 1 db aranyozott bronzból ké-

[335] Giesler 1981, 145, *Taf.* 53; Istvánovits 2003, 288.
[336] Mesterházy 1994, 224.
[337] Kovács 1999; Kovács 2008a, 119–133, 340–406.
[338] Szabó 1980, 52–52; Istvánovits 2003, 291.
[339] Istvánovits 2003, 291.
[340] Istvánovits 2003, 291.
[341] Megay 1963, 40–45.
[342] Horváth 2004a, 462–464.

szült, egytagú *kerek veret*. Az 57. sírban 1 db *kéttagú csüngős veret* felső, kerek tagja volt. Helyzete sajnos bizonytalan, a tárgy pedig azóta elveszett. Valószínűleg ugyancsak a ruhadíszek közé sorolható a 60. sírból származó *levél alakú dísz*. Különleges leletnek számít a 200. sírból előkerült cizellált díszítésű, bronz *kapszuladísz*. A vékony lemezből készült, belül üreges, domborított felületén háromágú mintával díszített darab előlapját forrasztás fogja össze a lapos hátlappal. A tárgytípus részletes értékelését lásd a VI. fejezetben!

Itt kell megemlíteni a ruha zárását szolgáló fémből készült *fülesgombokat* is, melyek szintén a ruházat részét alkották. A minden esetben női sírokból előkerült gomboknak kétféle típusuk választható el: a tömör, fején kereszt alakú rovátkolt díszítéssel ellátott (68. sír), és a két üreges félből álló (105., 121., 200. sír). Sajnos sírbéli helyzete csupán a 200. sírban lévő példányoknak ismert; ezek a csigolyák két oldalán, a kulcscsontok mellett feküdtek.

A gombok másik csoportjába a nagyobb méretű, ún. *morva díszgombok* sorolhatók (68. sír). Ezek azonban nem a ruházat gombolására szolgáltak, sokkal inkább díszítő szerepük lehetett. A honfoglalás kori sírokból csupán kisebb számban ismert tárgytípus keltezését tekintve a 8. század végétől a 10. század első feléig terjedő időszak szerepel az egyes tanulmányokban.[343] A díszgombokat előállító műhelyek megszűnése után azonban e gombok még minden bizonnyal évekig, sőt évtizedekig is használatban maradhattak.

Két sírból került elő közvetlenül az *öv* meglétét igazoló tárgy. A 225. számú, *mat.-sen.* korú férfi medencéjénél feküdt egy ovális bronz *csatkarika*, mely bizonyára az öv záróeleme lehetett. A 189. sírban nyugvó *inf.* II-es korú fiú medencéjénél feltárt vaskarika szintén az övhöz tartozhatott. Az öv és az azon lévő tarsoly vagy kisebb zacskó meglétére utal az ugyancsak a váz medencéje környékén előkerült, tűzgyújtásra használt csiholó és kova is, hiszen öv megléte feltételezhető azokban az esetekben is, mikor csupán az ahhoz kapcsolt kisebb zacskó tartalma kerül elő (164., 173., 185., 210., 225. sír).[344]

A *karperecek* között bronzból készült huzal- és sodrott változatok is találhatók, míg a karperecek másik jellemző típusából, a pántkarperecekből egyetlen darab sem került elő, de szintén hiányoznak az állatfejes karperecek is. A temetőben 13 sírban összesen 15 db karperec volt (38., 60., 86., 96., 129., 142., 150., 199–200., 206–207., 210., 215. sír). A megfigyelt sírbéli helyzetük szerint hat sírban a jobb (150., 200., 206–207., 210., 215. sír), míg két esetben a bal alkarcsontokon (is) feküdtek (142., 200. sír). Többségében az alkar alsó végén, ritkábban azok középrészén kerültek elő. Egyetlen esetben a felkarcsont alsó részénél dokumentálták (199. sír). Három esetben kerültek elő párosával, mindig azonos típusok, fiatal vagy felnőtt nők sírjaiból (129., 200., 207. sír).

A karperecek viselése főként a nőkre (60., 86., 96., 129., 200., 207., 215. sír) és a gyermekekre (38., 142., 150., 199. sír) volt jellemző, utóbbiak nagy része talán kisleány volt. Két férfisír tartalmazott ilyen ékszert (206., 210. sír).

A legnagyobb számban a kerek vagy kissé ovális átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperecek ismertek a temetőből (60., 150., 199–200., 207., 210., 215. sír). Ezek használata már a 10. század elejétől valószínűsíthető, s azok még a 11. század második felében is megtalálhatók voltak.[345] A másik bronz huzalkarperec típus, mely három női sírból (86., 142., 200. sír) került elő, a *négyzetes átmetszetű* változat, ennek fellépése a 10. század középső harmadánál korábbra nem helyezhető, használatuk felső időhatárának pedig a 11. század vége – 12. század eleje tekinthető.[346] A huzalkarperecek mellett *sodrott karperecek* is vannak, igaz az előbbiek számával összevetve kisebb arányban (38., 96., 129. sír). Ezek pontos típusának meghatározása végeik hiányos volta miatt azonban többször nem lehetséges. A 129. sírban egy mindkét végén spirálisan kitöltött és egy valószínűleg hurkos-kampós végződésű karperec volt. A sodrott karperecek megjelenésének időpontja legkorábban a 10. század középső harmadában határozható meg.[347] A *fonott karperecek*nek csupán egyetlen példánya ismert (206. sír), ez a típus a 10. század végétől jelenhetett meg.[348]

A temető leletanyagában nagy számban ismertek különböző *gyűrűk*, melyek között huzal-, pánt- és karikagyűrűk egyaránt vannak. Mintegy 24 sírból (38., 57., 60., 66., 75., 90., 100., 118., 123., 129., 138., 156., 158–160., 164., 167., 171., 200., 207., 215., 219., 227., 233. sír) és szórványként összesen legalább 37 db gyűrű került elő. Az egyszerű *huzalgyűrűk* esetén – amennyiben azok sírbéli helyzete nem ismert – viszont sajnos nem minden esetben egyértelmű a funkció meghatározása. Kerek, háromszög vagy négyzetes/rombusz átmetszetű darabok egyaránt készülhettek, összenyomott, egymásra vagy egymás mellé hajló végeik gyakran elhegyesedőek. Alapanyaguk bronz, melyet esetenként aranyoztak is. Két férfi (160., 164. sír) és négy gyermek – ebből kettő leány – (38., 138., 156., 233. sír) mellett nagy többségé-

343 Pavlovičová 1995, 112; Pavlovičová 1996, 142–143; Mesterházy 2000, 216; Brather 2001, 216; Chorvátová 2008, 169–170.
344 Istvánovits 2003, 326.
345 Langó 2000, 38–41.
346 Szabó 1980, 66; Giesler 1981, 124, *Taf.* 53; Langó 2000, 40–41; Révész 2008, 326, 417.
347 Szabó 1980, 66–67; Révész 2008, 417.
348 Szabó 1980, 66–67.

ben női temetkezésekből (57., 60., 66., 75., 90., 100., 123., 129., 158–159., 171., 200., 207., 215., 219., 227. sír) származnak. A szórvány darabok mellett egyetlen vázról pedig csupán annyi ismert, hogy felnőtt korú volt (167. sír). A gyűrűk viselete tehát a felnőtt nők körében tekinthető elterjedtnek. Síronként 1 és 4 közötti darabszámban fordul elő, a temetkezések többségében azonban csupán 1 db gyűrű volt. *Díszítetlen, nyitott végű egyenes vagy enyhén félköríves átmetszetű bronz pántgyűrű*, egyenesre vagy ferdére vágott, összenyomott vagy egymásra hajló végekkel két sírból ismert (66., 207. sír). További két sírban megtalálhatók ezek *rovátkolt vagy poncolt mintával díszített változat*ai is (66., 138. sír), melyeket a nyakba akasztva is hordhattak. *Félkör vagy háromszög átmetszetű, nyitott végű bronz pántgyűrű*k a temető 8 sírjából kerültek elő (38., 57., 60., 75., 90., 100., 156., 160. sír). Jochen Giesler a típus megjelenését a 10. század utolsó harmadára helyezi. Ezek viszont használatban lehettek egészen a 11. század végéig.[349] *Három bordával díszített, nyitott végű bronz pántgyűrű*, melyek szélein vagy a bordák közti részen rovátkolt/pontozott díszítés is húzódhat 5 – egy férfi-, egy kisleány és három női – sírból került elő, összesen 6 db (164., 171., 200., 215., 233. sír). A gyűrűknek ez a típusa Giesler véleménye szerint a 10. század utolsó harmadától keltezhető a 11. század közepéig.[350] Ezt az oroszvári leletek is megerősíteni látszanak.

A *zárt karikagyűrűk* kerek, lencse vagy félköríves átmetszetűek lehetnek (123., 158., 215. sír, illetve szórvány), minden ismert esetben női sírokból származnak. A legszebb – sajnos mára elveszett – gyűrű a *iuv.-ad.* korú 200. sírba temetett nő mellől került elő. A *filigránnal és granulációval díszített fejesgyűrű* helyét azonban nem lehetett megállapítani, mert az egyik munkás kiszedte a sírból. A korszak kutatása ezeket a gyűrűket a bizánci kultúrkörbe tartozó kereskedelmi áruknak határozta meg, melyek használatával a 11. század elejétől számolhatunk.[351] A 207. sírban nyugvó idősebb nő egyik kezén egy *bronz pentagrammás* gyűrű volt. Az erősen kopott bronz ékszer kiszélesedő fején ötágú csillag látható. Kutatásunk – hasonlóan a filigránnal és granulációval díszített fejesgyűrűkhöz – bizánci, balkáni típusúnak határozta meg ezeket az ékszereket, s keltezésüket tekintve főként a 10. század első kétharmada szerepel hangsúlyosan, a gyűrűk legkésőbb a század végére kimentek a divatból.[352] Ugyancsak egyedi példánynak számít a temetőben a 227. sírból előkerült, feltehetően a *spirálfejű huzalgyűrű*k közé sorolható darab. A gyűrű fejét egy kisebb korong alkotja, mely a huzalgyűrű végeire sodrott vékonyabb fémszálakat összeköti. Ebben a tekintetben eltér a hagyományos értelemben vett típustól, melyeknél a fejet a gyűrű végeire tekercselt huzalok összesodrása képezi,[353] azonban ezt leszámítva a hasonló vonások lehetővé teszik ebbe a csoportba sorolását. Szintén egyetlen példány került elő a *lépcsős fejű gyűrű*k közül is. A 138. sírban nyugvó gyermekkel együtt temették el ezt a bronzból öntött ékszert. Mérete alapján azonban nem lehet kizárni, hogy ezt nem életében viselte, hanem csak a temetés során adták vele. Míg a típus használatát Szőke Béla a 10–11. század fordulójára tartotta jellemzőnek,[354] addig Jochen Giesler ezt az időintervallumot kissé kiszélesítve, a 10. század utolsó és a 11. század első harmadát jelölte meg.[355]

Az egymással kombinálva viselt ékszereket tekintve a karpereceket is tartalmazó temetkezések 50%-a tartalmazott valamilyen gyűrűt, míg nyakpereccel együtt mindössze egyetlen sírból ismert ez az ékszerfajta (171. sír). S-végű karika 3 sírban fordult elő együtt olyan sima huzalkarikával, melyet valószínűsíthetően hajkarikaként viseltek (44., 171., 207. sír), míg gyűrűkkel együtt 12 sírban volt megtalálható (38., 57., 60., 75., 100., 123., 138., 156., 159., 171., 200., 207. sír).

A temetőből legnagyobb számban előkerült *használati- és munkaeszközök* közé a *kések* sorolhatók. Összesen 18 sírból (31., 35., 38., 72., 152., 157., 162., 164., 167., 173., 188., 192., 196., 203., 207., 215., 225., 234. sír) és egy esetben szórványként került elő, összesen 20 db vaskés. A temető általam vizsgált részletét tekintve tehát a késés sírok aránya 9%. Egyetlen olyan sír volt csupán, melyben 2 db kés volt (35. sír). Nagyobb számban férfisírokból ismert (35., 162., 164., 173., 188., 192., 196., 203., 225. sír), de női (31., 72., 152., 157., 207., 215., 234. sír) és elvétve gyermeksírokban (38. sír) is megtalálhatók. Az egyetlen bizonytalan nemű személy is felnőtt korú volt (167. sír). Százalékos arányukat tekintve ez 50 – 39 – 5,5 – 5,5%. Sírbéli helyzetük alapján a többségüket övön történő viseleti módjuknak megfelelően helyezték el, melyek így a medence- vagy a combcsontok (162., 164., 173., 188., 192., 203., 225. sír), illetve a kéz- vagy az alkarcsontok (162., 167., 215. sír) környékén feküdtek, túlnyomó részben a bal oldalon. Ritkábban azokat a felkar belső vagy külső oldalán is megfigyelték (157., 196., 234. sír). A kések között több darab is erősen korrodált vagy hiányos volt, így tipológiailag nem osztályozható.

[349] Giesler 1981, 109–110; *Taf.* 53.
[350] Giesler 1981, 109–110, *Taf.* 53.
[351] Giesler 1981, 110–111, *Taf.* 53; Mesterházy 1991, 156–161; Kovács 1994, 141–142.
[352] Keszi 1999, 139, 142.
[353] Demo 1996, 53–54; Demo 2009, 529.
[354] Szőke 1962, 98.
[355] Giesler 1981, 110, *Taf.* 53.

A jobb megtartású darabok egyenes hátú, hegyesedő végű, egyélű, nyéltüskével ellátott, háromszög átmetszetű példányok. Három típusuk különíthető el: 1. a nyéltüske és a hegy is megközelítőleg a hát vonalában fut, mindkettő az él felől keskenyedik el; 2. a nyéltüske és a hegy is fokozatosan elkeskenyedő, megközelítőleg a penge hossztengelyében helyezkedik el; 3. a nyéltüske fokozatosan elkeskenyedő, míg a hegy a kés pengéjének hátához fut. Hosszúságuk az épebb példányok esetében 5,1 és 12,5 cm között változik. Tok vagy nyél maradványa egyetlen esetben sem volt megfigyelhető.

A Kárpát-medencei sírokban ugyancsak megtalálható *tűk*, *tűtartók*, melyek a honfoglaló magyarok megjelenésével jöttek újra divatba, két sírból ismertek.[356] Nem lehet azonban kizárni, hogy ez a szám magasabb is lehetett, hiszen a 20. század eleji ásatásokon az apróbb csonttárgyak, illetve az esetleg már a földben erősen korrodálódott vastűk könnyen elkerülhették a feltárást végzők figyelmét.[357] A 154. és 185. sírból került elő egy-egy hengeres, egyenes vagy enyhén ívelt csövescsontból készült, a Kárpát-medencei korabeli példányok többségéhez hasonlóan egyszerű, díszítetlen példány. A 154. sírban a feltáráskor még a belerozsdásodott vastű is megfigyelhető volt. Helyzetüket tekintve az idősebb női váz medencéjének bal oldalánál feküdt a 185. sírban, míg a 154-esben a 25-28 éves női váz bal oldali alsó bordáin figyelték meg. Előbbi esetben valószínűleg az övről lecsüngő textilszalaghoz, utóbbinál pedig a ruházat szövetébe rejtve helyezték el.[358]

A tűzgyújtást szolgáló *csiholók*, *kovák* 4 sírból kerültek elő, mindegyikben felnőtt férfi nyugodott (164., 173., 210., 225. sír). Sírbéli helyzetük a medence környékére koncentrálódik, ennek alapján valószínűsíthető, hogy az övhöz kapcsolódva helyezkedtek el, valószínűleg egy kisebb bőr- vagy textiltarsolyban, melyre a csiholókkal előkerült egyéb apróbb tárgyak is utalhatnak. A vágóeszközök élezéséhez használt *fenőkő* egyedül a 210. sírból került elő, egy téglalap alakú, átfúrt, háromszög átmetszetű darab.

A temetőből korabeli *pénzérme* nem került elő, csupán egyetlen római kori érme említhető a 221. sírból, Hadrianus római császár (117–138) 118. évi verete. A *temető keltezését* így megnehezíti, hogy az korabeli érmék hiányában csak a sírok tárgytípusai alapján állapítható meg. Ezek bemutatásánál pedig látható volt, hogy köztük leginkább meglehetősen hosszú használati idővel rendelkező típusok találhatók, melyek nemhogy fél évszázadon, de gyakran ennek többszörösén belül sem keltezhetők pontosabban. A biztosabban keltezhető leletek alapján a temető a 10. század középső harmadában már használatban lehetett, egyes tárgytípusok az ezredforduló utáni, 11. századi használatról tanúskodnak. Noha a keltezést módszertanilag vitatható egy negatív adatra építeni, de annak felállításánál – úgy vélem – mégis figyelembe kell venni, hogy a temetőből nem került elő egyetlen Árpád-kori érme sem. Az egyes lelettípusok – pl. S-végű karikák, nyakperecek – közül is csaknem teljesen hiányoznak a 11. század közepétől, második felétől elterjedő formák, ami szintén megerősíteni látszik, hogy – a jelenleg rendelkezésünkre álló információk alapján – az oroszvári temető használata a 11. század második negyedében/közepén legkésőbb lezárult. A temető megnyitásának időpontját tekintve felmerült a kutatásban annak lehetősége is, hogy az már 9. században megtörténhetett.[359] Ez jelenleg – véleményem szerint – nem igazolható, alább azonban még részletesen visszatérek a kérdésre.

51.4. IRODALOM

Sőtér 1898, 245; Nemeskéry 1942; Nemeskéry 1943, 317; Fehér 1953, 32; Váňa 1954, 79; FÉK Nr. 864.; Szőke 1962; Pichlerová 1977; Pichlerová–Stloukal 1978; Pichlerová 1980; Radnóti–Gabler 1982; Pichlerová 1983; Kristó–Szőke 1994; MNM R. A.16.0.I.; 60.0.I.; 89.1.Fc 1.; 89.1.L.22.IV.O-Z.; 89.I.D.44.; 63.0.I.; HM R. A. 24.; 72. Felhasználtam továbbá Nemeskéri János,[360] Radnóti Aladár[361] és Szőke Béla[362] hagyatékának vonatkozó információit is.

356 További 1 db ismert az 1975-ben felárt egyik sírból (Pichlerová 1977, 233).

357 Révész 2000, 17.

358 Pálóczi-Horváth 1971, 24–26; Szőke 1994, 276; Révész 2000, 17.

359 Fehér 1954, 203; Fehér 1956, 299, 312, 317–318; Fehér 1957, 29, 34, 49–50; Kralovánszky 1978, 186.

360 A Magyar Természettudományi Múzeum Adattárában lévő dokumentumokat Schellinger Zsuzsanna (MTM) segítségével tanulmányozhattam, köszönet érte!

361 MNM R. A. ltsz. n.

362 A vonatkozó dokumentációkat Szőke Béla Miklós (MTA BTK RI) bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton is szeretnék megköszönni!

III.52. ÖTTEVÉNY-LENIN U. 62.

52.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Öttevény belterületén, az egykori Lenin utca 62-es számú ház építése során, annak déli sarkától mintegy 2 méterre az építkezéshez homokot termeltek ki, mely munkálatok során lócsontok és lószerszámok kerültek elő. A kérdéses telek egy, a térfelszínből 2-3 méter magasságban kiemelkedő, a mai Templom utca vonalával megegyező irányú kisebb dombon található, a Templom utca és a Dózsa György utca kereszteződésében. Az ingatlan mai címe: Templom u. 36. A ház egykori tulajdonosa, Stinner Sándor a sírból előkerült leleteket átadta a győri Xántus János Múzeumnak, melyek a következők voltak: emberi csontok, lókoponya és lócsontok, kengyelpár és zabla. A bejelentést követően a lelőhelyen Uzsoki András végzett leletmentést 1960. október 12–13-án, melynek során egy 250×160 cm-es szelvényt nyitott, s ebben feltárt egy honfoglalás kori sírt. Stinner házát 1987–1988-ban lebontották, majd egy új épületet emeltek, mely az utcától kissé beljebb helyezkedett el, mint elődje. A sír egykori helye ma a ház utca felé eső fala és a kerítés között található. Az új ház építése során 3 méter mélyen kiásták a pince helyét, továbbá több, ugyancsak mélyebben alapozott épület áll az udvarban, de sem a ház, sem ezek építése során nem kerültek elő újabb leletek.[363]

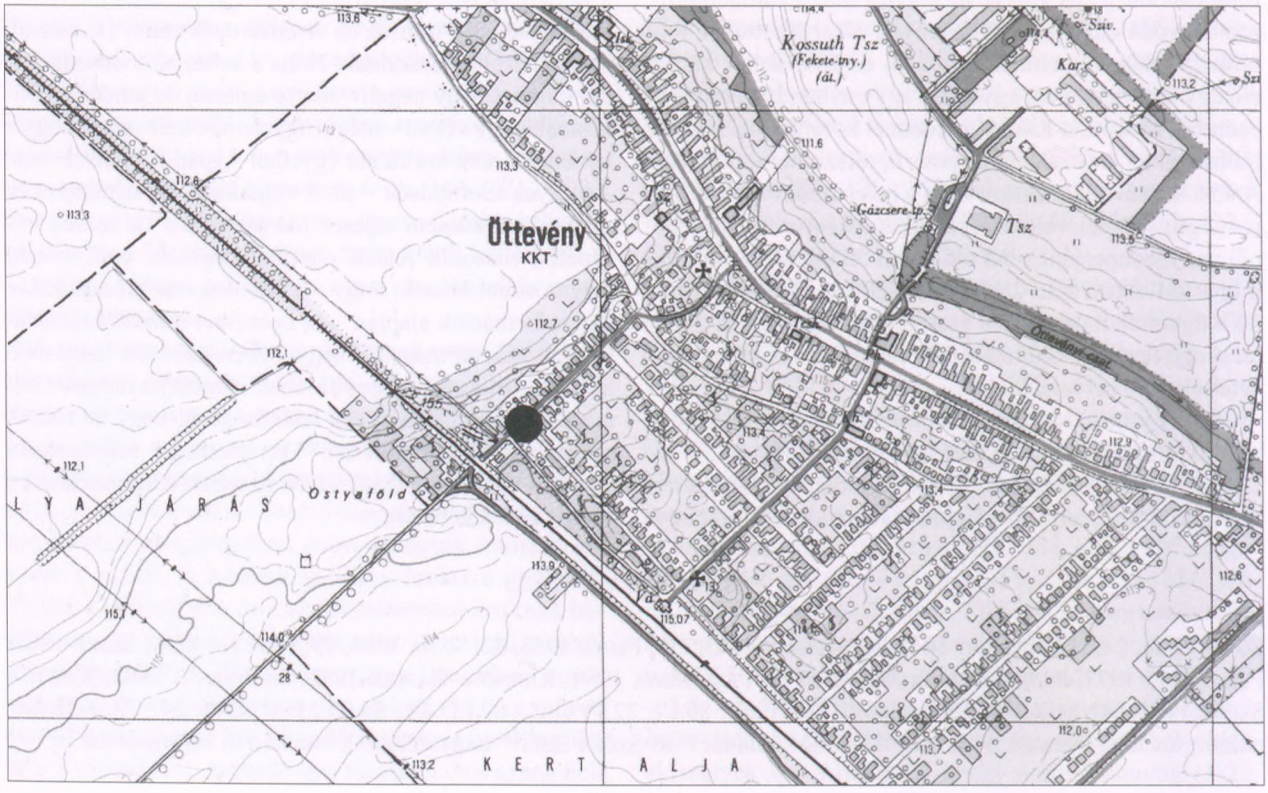

48. kép. Öttevény-Lenin u. 62. (1:10 000)

52.2. SÍRLEÍRÁS [65. tábla 1].

Férfi, 40 év feletti. Csv. h.: 151 cm (a lábszárcsontok végéig), t.: Ny–K, sm.: 89–103 cm, sh.: ?, ssz.: 115 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya a bal oldalán feküdt. Megtartása jó. Bolygatott. A földmunka során a jobb lábszár- és lábcsontokat érte bolygatás, továbbá az ujjperceket a növények gyökérzetének növekedése vagy állatjáratok mozdították el a helyükről. A sírgödör hosszúkás, rövidebb nyugati oldala nem merőleges a hosszabb oldalakra, sarkai lekerekítettek. Keleti vége a bolygatás miatt ismeretlen. Északi felén

[363] Uzsoki 1962.

50–55 cm széles, 63 cm mély padka található. Déli felének alja kissé teknős, középtájon a legmélyebb, ahol 103 cm, míg a nyugati 89, a keleti rész pedig 100 cm mélységű. A padka keleti felében részleges lócsontváz feküdt. A találó elmondása szerint a lókoponya az emberi váz bal oldalán, a lábszárcsontok külső oldalán volt. A ló vázrészei közül csak 3 lábszárcsont feküdt eredeti helyzetben, a padka északkeleti részén egymással párhuzamosan, Ny–K-i irányban. A negyedik lábszárcsont a lókoponya mellett, a lólábcsontok felé helyezkedett el. Itt, a padkán fekhettek a homokkitermelés során kiszedett lószerszámok, a kengyelpár és a zabla, továbbá a lólábcsont egy része, valamint a lókoponya is.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott, összenyomott végű ovális ezüst huzalkarika, m.: 2,4×2 cm, átm.: 0,16 cm (XJM ltsz. 64.6.1.1.) [65. tábla 2].
2. A koponya bal oldalánál helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű, nyitott végű ezüst huzalkarika, m.: 2,5×2,5 cm, átm.: 0,16 cm (XJM ltsz. 64.1.2.) [65. tábla 3].
3. A koponyától keleti irányban, mintegy 3-4 cm-re 4-5 éves juh jobb combcsontja feküdt.[364]
4. Az állatcsonttal párhuzamosan, attól északi irányban, mintegy 2-3 cm-re helyezkedett el 1 db nyéltüskével ellátott, hegyesedő végű, egyélű vaskés. Feltáráskor megfigyelhető h.: 14 cm, sz.: 1,1 cm (XJM ltsz. 64.6.2.) [65. tábla 4].
5–6. A sír megbolygatásakor került elő 2 db kovácsoltvas kengyel. A találó elmondása szerint a lókoponya orránál feküdtek, a váz bal combcsontjának külső részénél, a padkán, részben egymáson [65. tábla 5–6].
5. Az egyik kengyel ún. karoling-normann típusú, háromszög alakú, gombos nyakú, téglalap alakú füllel. Szárai félköríves átmetszetűek, talpalója homorú, a fül a kengyelszíj számára téglalap alakban áttört, m.: 19,2×12,2 cm (XJM ltsz. 64.6.3.).
6. A másik kengyel egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű. Szárai rombusz átmetszetűek, melyek nem olvadnak egybe a talpalóval, hanem jól láthatóan végigfutnak annak kiszélesedő alján. Füle téglalap alakban áttört, m.: 17,3,×11,5 cm (XJM ltsz. 64.6.4.).
7. Ugyancsak a bolygatás során látott napvilágot 1 db tört szájvasú, kovácsoltvas oldalpálcás zabla. A szájvasak szögletes átmetszetűek, enyhén aszimmetrikusak, végeiken két, egymásra merőleges tengelyű lyuk található. A belsőkbe kapcsolódnak a hengeres oldalpálcák, melyek középrészén lévő 2-2 téglalap alakú áttörésbe kapcsolódik a lapos, félköríves szíjtartó fül, annak külső ívénél lépcsőzetesen beljebb elhelyezkedő nyelvekkel. A szájvasak h.: 10,9, illetve 10,2 cm, az oldalpálcák h.: 15,3, illetve 15,1 cm, a két oldalpálca közt a szájvas h.: 13,5 cm (XJM ltsz. 64.6.5.) [64. tábla 7].

Sótonyi László meghatározása szerint a sírba egy 10-12 éves mén csontjai kerültek, mely csontkinövés miatt sántíthatott.[365]

52.3. ÉRTÉKELÉS

Uzsoki András közleményében hangsúlyozza,[366] hogy az ingatlan tulajdonosa a háza előtt fekvő kis kertrészt fél méternél mélyebben felásta, de újabb sír vagy sírok nyomára itt nem akadt. Ugyancsak nem emlékeztek a régebben ott élők arra, hogy e területen – ahol korábban szőlőművelés folyt – sírok vagy leletek kerültek volna elő. A lelőhely újraazonosítását elvégző Paszternák István is beszámol a telken végzett földmunkákról, de leletek előkerüléséről az általa megkérdezettek sem tudtak.[367] Valószínűnek tűnik tehát, hogy 1960-ban egy ún. magányos temetkezés került napvilágra.

A váz bal oldalán elhelyezett *részleges lovas temetkezés* és a lószerszámok nem számítanak ritkaságnak a korszak temetkezései között,[368] s megtalálhatók a padkára helyezett lócsontok és lószerszámok is.[369] A lovas temetkezés mellett a pogány hitvilág emléke az egykori húsétel meglétére utaló *állatcsont* is. Valószínűleg az állatcsont mellé csomagolt *vaskés*t annak elfogyasztását megkönnyítendő evőeszközként helyezték a sírba.[370]

Az elhunyt egykor feltehetően a társadalom egy módosabb – ám nyilván annak nem felső – rétegébe tartozhatott, hiszen temetése során lovat is áldoztak. Ez még akkor is igaz lehet, ha a ló talán nem az elhunyt életében rendszeresen használt hátasa volt, hanem a temetés során feláldozásra került, lovaglásra alkalmatlan, valószínűleg sánta ló. Ugyancsak nem a legtehetősebb rétegbe tartozó személyre utalhat, hogy a sírból – a *hajkarikák*on kívül – nem kerültek elő ékszerek, ruha- vagy övdíszek,

[364] A csontot – annak sírrajzon látható mérete és formája alapján – Istvánovits Eszter véleménye szerint rosszul határozhatták meg (Istvánovits 1996a, 27, 24. jegyzet).
[365] Sótonyi 1962.
[366] Uzsoki 1962, 9.
[367] XJM R. A. 67–98.
[368] Bálint Csanád felosztása szerinti II. csoport (Bálint 1969, 108–110).
[369] Türk 2009, 102–105.
[370] Révész 2008, 429.

sem egyéb, az illető magasabb vagyoni helyzetére utaló tárgy. Nyugati típusú kengyele a kalandozó hadjáratok irányába mutat, a sírból azonban nem került elő fegyver, aminek alapján az elhunyt a honfoglalás kori katonáskodó rétegbe lenne sorolható. Egymástól eltérő kengyeleinek magyarázata talán a szimmetrikus kengyelek okozta kényelmetlenség kiküszöbölésére szolgált.[371]

A sír keltezése tekintetében a nyitott végű huzalkarikák nem használhatók a 10–11. századon belüli pontosabb datálásra.[372] A *kengyelek* közül az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű példányok a 10. század elő kétharmadában lehettek használatban,[373] míg a gombos nyakú, ún. karoling-normann kengyeltípus is hasonló kronológiai besorolást kapott.[374] A sír ezen az időszakon belül pontosabban azonban nem keltezhető.

52.4. IRODALOM

Uzsoki 1960; Uzsoki 1962; Sótonyi 1962; Lipták 1962; Kovács 1985; XJM R. A. 67–98.

[371] Révész 1999, 279.
[372] Révész 2008, 400–402.
[373] Révész 1999a, 282.
[374] Kovács 1985, 134.

III.53. PANNONHALMA-BOLDOGASSZONY-KÁPOLNA

53.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Pannonhalmi-vonulaton, a Pannonhalmi Bencés Főapátság hármas dombjának dél felé eső harmadik sasbércén áll a mai Boldogasszony-kápolna, melynek környékén a domb lejtőjének egyengetési munkálatai során, 1865-ben római, valamint kora Árpád-kori sírok, továbbá telepjelenségekre utaló leletek kerültek elő. Sajnos a leletek előkerülési körülményeiről semmilyen információ nem maradt fenn, így bizonytalan, hogy hány temetkezést bolygattak meg, s az előkerült leletek közötti esetleges összefüggések sem ismertek. A leletek sorsa is kérdéses, azok Ebenhöch Ferenchez kerültek, aki néhányat a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott, míg a többi lelet sorsa bizonytalan.

49. kép. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna (1:10 000)

53.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nagyobb méretű S-végű karika, m.: 3,5×2,8 cm, átm.: 0,25 cm, S-vég sz.: 0,53 cm (MNM ltsz. 285/1871. IX.d.7.) [96. tábla 10].
2. Egy db háromrét hajlított ezüstszálból sodrott, hegyesedő, laposra kalapált végű gyűrű, m.: 2,2×2,18 cm, v.: 0,28 cm (MNM ltsz. 285/1871.IX.c.5.) [96. tábla 11].
3. Egy db háromrét hajlított ezüstszálból sodrott, hegyesedő, kissé laposra kalapált végű gyűrű, m.: 2,2×2,1 cm, v.: 0,25 cm (MNM ltsz. 285/1871.IX.c.4.) [96. tábla 12].
4. Egy db kerek átmetszetű, négyrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec, a huzalok közé iktatott vékony filigránszálakkal díszítve, elveszett.

5–6. Két db zárt, sodrást utánzóan öntött állatfejes bronz karperec, elvesztek.

7. Egy db sodrást utánzóan öntött ezüstgyűrű, elveszett.

53.3. ÉRTÉKELÉS

A Pannonhalmi Apátság területén előkerült sírok egy ismeretlen sírszámú, feldúlt, ún. köznépi jellegű temetőre utalnak. A rendelkezésre álló leletanyag – a filigrándíszítésű *nyakperec*,[375] s az ezüsthuzalból készült *gyűrűk*[376] – a lelőhelyet a 11. század közepére keltezik.

53.4. IRODALOM

Ebenhöch 1868, 173; Lovas 1937, 36–37; Lovas é. n. 70; FÉK Nr. 355.; Kovács 1994, 126; Szőnyi–Tomka 1996, 44; XJM R. A. 72–98.

III.54. PÁNDORFALU – *Kovács László*

(Parndorf, A.)

54.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Szórványleletként előkerült érme, talán magángyűjteményben.

54.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Salamon (1063–1074) CNH I. 22. = H17 típusú denára.

54.3. IRODALOM

Wolfgang Hahn 1995. évi szíves levélbeni közlése alapján.

[375] Giesler 1981, 119; Révész 2008, 67.
[376] Giesler 1981, 113, *Taf.* 53; Szőke–Vándor 1987, 74; Rejholcová 1995a, 77.

III.55. PUSZTASOMORJA-TÍMÁR-DOMB

55.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az egykor önálló település, melynek Árpád-kori neve Gesztence volt, Mosonmagyaróvártól délnyugatra található, ma Jánossomorja nyugati részét alkotja. A település Tímár-domb nevű részén, a Mosontarcsa (Andau, A.) és Somorja közti műút déli felén, a volt határőrlaktanyával szemben helyezkedett el az Új Élet TSz. homokbányája, melyben bányászat során 1965. május elején csontvázakat és kerámiaedényeket találtak. A határőrség bejelentését követően a helyszínen Pusztai Rezső folytatott feltárást 1965. május 10-től 14-ig, majd május 25. és június 1. között. Ennek során települési objektumok mellett 5 bronzkori, kelta és késő középkori/kora újkori sír is feltárásra került. 1968 augusztusában ismét jelentés érkezett a Hansági Múzeumba, hogy homokkitermeléskor újabb sírt találtak. A helyszínre kiszállva Pusztai azonban már csak azt állapíthatta meg, hogy a vázat teljesen feldúlták, a leleteket viszont a határőrség a rendelkezésére bocsátotta. Mivel a homokkitermelés tervezett folytatása indokolttá tette a megelőző feltárást, azt szeptember 23. és 28. között elvégezték, melynek alkalmával a feldúlt sír mellett további öt bronzkori és 10–11. századi sír került elő. A pusztuló lelőhely következő kutatására 1970. szeptember végén került sor, amikor a homokbánya bővítése során négy bronzkori sírt bolygattak meg. Ezek leletmentő feltárása 1970. szeptember 28. és október 1. között lett elvégezve. A következő feltárás apropóját pedig az egykori KISZ Országos Honismereti Tábora adta, mely 1971-ben Mosonmagyaróváron tartotta nyári táborát, s a gyakorlati munka keretében a homokkitermeléssel veszélyeztetett lelőhelyen augusztus 6. és 10. között négy bronzkori és 10–11. századi temetkezést tárt fel Pusztai. A leletanyag a Hansági Múzeumba került.[377]

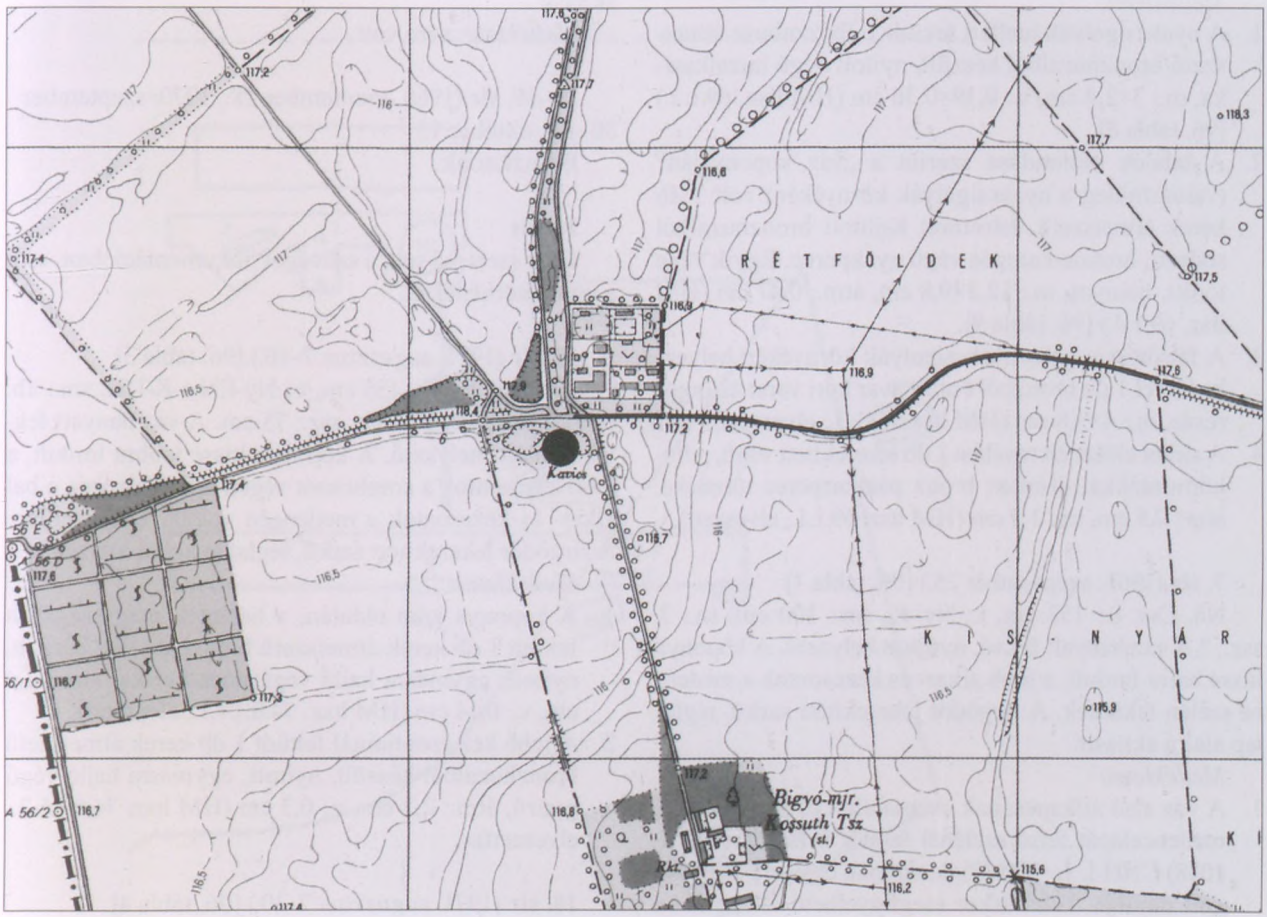

50. kép. Pusztasomorja-Tímár-domb (1:10 000)

377 Pusztai 1969a; Pusztai 1971; Pusztai 1975.

55.2. SÍRLEÍRÁSOK

A–B sír (1965. május 10.)
Bronzkoriak.

1. sír (1965. május 25.)
Kelta.

2–4. sír (1965. május 25–28.)
Késő középkoriak (?).

5. sír (1965. május 28.)
Kelta (?).

6. sír (1968. augusztus 19.)
Nő. Csv. h.: ?, t.: ÉNy–DK, sm.: 130 cm (+ kb. 40 cm vastagságú humusz), sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helytetű. Bolygatott. A sír a homokbányászat során került elő, a leletek elhelyezkedését tekintve csak a találók elmondásai nyújthatnak információt.

Mellékletei:

1. A nyakcsigolyák mellett feküdt 1 db rombusz átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott végű huzalkarika, m.: 3×2,4 cm, v.: 0,39×0,36 cm (HM ltsz. 69.1.2.) [96. tábla 8].
2. A találók elmondása szerint a „váz koponyáján" (valószínűleg a nyakcsigolyák környékén) volt 1 db kerek átmetszetű, háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec. Egyik vége törött, hiányos, m.: 12,3×9,8 cm, átm.: 0,47 cm (HM ltsz. 69.1.4.) [96. tábla 9].
3. A felsőtest vagy a nyakcsigolyák környékén helyezkedett el 1 db bronzból öntött avar kori veret csüngőrésze, m.: 4×3,8 cm (HM ltsz. 69.1.3., elveszett).
4. A sírból előkerült továbbá 1 db lekerekített végű, pontkörmintákkal díszített bronz pántkarperec töredéke, átm.: 7,5 cm, sz.: 1,3 cm (HM ltsz. 69.1.1., elveszett).

7. sír (1968. szeptember 25.) [96. tábla 1]
Nő. Csv. h.: 152 cm, t.: Ny–K, sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé balra fordult, a jobb alkar- és kézcsontok a medence szélén feküdtek. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A váz alsó állkapcsának csúcsa alatt és a jobb oldali medencelapát felső szélénél feküdt I. István (1000–1038) CNH I. 1. = H1 (?) denárának egy-egy félbevágott darabja. Feltáráskor megfigyelhető állapotában 3 darabra volt törve, átm.: 1,9 cm (HM ltsz. 69.2.2., elveszett).

2–3. Az állkapocs jobb oldalán és a bal kulcscsont mellett, részben alatta volt 1-1 db bronz huzalkarika. Az egyik kerek átmetszetű, végei elhegyesedőek, míg a másik keresztmetszete ovális, egyik vége egyenesre vágott, másik enyhén elhegyesedő, m.: 2,6×2,3 cm, átm.: 0,32 cm; illetve 2,6×2,5 cm, v.: 0,4×0,28 cm (HM ltsz. 69.2.1.) [96. tábla 6–7].

8–9. sír (1968. szeptember 27.)
Bronzkoriak.

10. sír (1968. szeptember 26.) [96. tábla 2]
Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNY–K-ÉK, sm.: 110 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya jobbra fordult, a jobb alkarcsontok a felkarcsonton feküdtek visszahajlított helyzetben, míg a kézcsontok a felkarcsont végénél és a kulcscsonton voltak. A bal alkarcsontok a csigolyákra csaknem merőleges helyzetben kerültek elő. Bolygatott. A bal felkarcsont, a medence bal oldala és a bal láb teljes csontjai hiányoztak. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Melléklete: nem volt.

11–15. sír (1968. szeptember 28., 1970. szeptember 30–31., október 1.)
Bronzkoriak.

16. sír
Nem szerepel sem a szöveges dokumentációban, sem a temetőtérképeken.

17. sír (1971. augusztus 7–10.) [96. tábla 3]
Nő. Csv. h.: kb. 155 cm, t.: Ny-ÉNy–K-DK, sm.: kb. 100 cm, sh.: kb. 200 cm, ssz.: 75 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra fordult, a jobb kézcsontok a combcsont végén feküdtek, míg a bal alkar- és kézcsontok a medencén voltak. Bolygatatlan. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalán, a halánték magasságában feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egymásra hajló végű huzalkarika, átm.: 2,4 cm, v.: 0,14 cm (HM ltsz. 74.6.1.1.1., elveszett).
2. A jobb kéz csontjainál feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egymásra hajló végű gyűrű, átm.: 2,3 cm, v.: 0,3 cm (HM ltsz. 74.6.1.1.2., elveszett).

18. sír (1971. augusztus 7–10.) [96. tábla 4]
Férfi. Csv. h.: kb. 150 cm, t.: Ny–K, sm.: 110 cm, sh.: 230 cm, ssz.: 55 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar csontjai a felkarcsontra csaknem merőleges helyzetben feküdtek. Megtartása rossz. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

Mellékletei:

1. A jobb kéz egyik ujjcsontján feküdt 1 db kerek átmetszetű, nyitott végű bronz huzalgyűrű, m.: 2,1×2,1 cm, átm.: 0,2 cm (HM ltsz. 74.6.2., elveszett).
2. A jobb kézcsontok mellett volt 1 db öntött, *„körkörös bordákkal díszített bronzkorong (lószerszám veret) töredéke. Római kori (?). H.: 10 cm"* (HM ltsz. 74.6.3., elveszett).

19. sír (1971. augusztus 7–10.) [96. tábla 5]

Nő. Csv. h.: 155 cm, t.: Ny–K, sm.: 110 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 55 cm. A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A koponya kissé jobbra fordult, a jobb alkar- és kézcsontok a medence szélén és a combcsont végén feküdtek. Bolygatott. Valószínűleg állatjárat roncsolta a koponya egy részét. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasír.

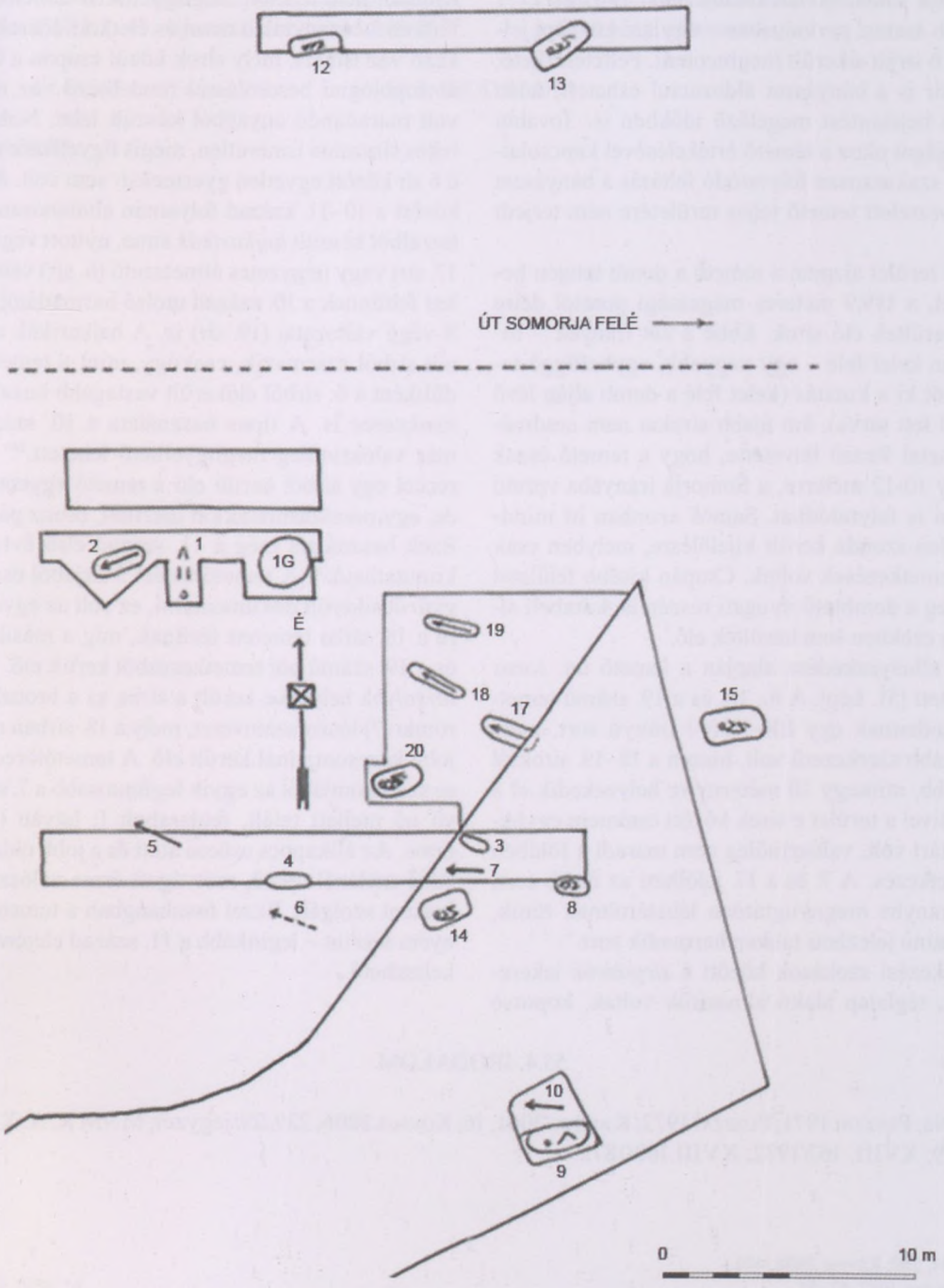

51. kép. Pusztasomorja-Tímár-domb

Mellékletei:

1–2. A koponya bal oldali csecsnyúlványán és az állkapocs mellett helyezkedett el 2 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, átm.: 1,9, illetve 1,7 cm, v.: 0,2, illetve 0,2 cm (HM ltsz. 74.6.4.1–2., elvesztek).

3. A bal kéz egyik ujjcsontján volt 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű, átm.: 2,3 cm, v.: 0,4 cm (HM ltsz. 74.6.5.1., elveszett).

20. sír (1971. augusztus 7–10.)
Bronzkori.

55.3. ÉRTÉKELÉS

Pusztasomorja Tímár-dombi részén tehát 1965 és 1971 között – több ásatási periódusban – egy ún. köznépi jellegű temető 6 sírját sikerült megmenteni. Feltételezhető, hogy több sír is a bányászat áldozatául eshetett, talán már az első bejelentést megelőző időkben is. További bizonytalanságot okoz a temető értékelésével kapcsolatban, hogy a szakaszosan folytatódó feltárás a bányászat által veszélyeztetett temető teljes területére nem terjedt ki.

A feltárt terület alapján a temető a domb tetején helyezkedett el, a 119,9 méteres magassági ponttól délre és keletre kerültek elő sírok. Ebbe a két irányba – főként azonban kelet felé – egy nagyobb, egybefüggő területre terjedt ki a kutatás (kelet felé a domb alján lévő terület is fel lett tárva), ám újabb sírokat nem eredményezett. Pusztai Rezső felvetette, hogy a temető észak felé mintegy 10-12 méterre, a Somorja irányába vezető út túloldalán is folytatódhat. Sajnos azonban itt mindössze egyetlen szonda került kijelölésre, melyben csak bronzkori temetkezések voltak. Csupán kisebb felületet nyitottak meg a dombtető nyugati részén is, korabeli sírok azonban ezekben sem kerültek elő.

A sírok elhelyezkedése alapján a temető ún. *soros* jellegű lehetett [51. kép]. A 6., 18. és a 19. számú temetkezések alkothatnak egy ÉK–DNy-i irányú sort, mely azonban lazább szerkezetű volt, hiszen a 18–19. síroktól kissé távolabb, mintegy 10 méternyire helyezkedik el a 6. számú. Mivel a terület e sírok között csaknem egybefüggően feltárt volt, valószínűleg nem maradt a földben köztük temetkezés. A 7. és a 17. jelölheti az újabb sort, mely déli irányba megnyugtatóan lehatároltnak tűnik, míg a 10. számú jelezheti talán a harmadik sort.

A temetkezési szokások között a *sírgödrök* lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasírok voltak, koporsó nyomait nem lehetett megfigyelni. A temetőből 4 női, 1 férfi és 1 bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező váz ismert, mely sírok közül csupán a bizonytalan antropológiai besorolással rendelkező váz mellett nem volt maradandó anyagból készült lelet. Noha a temető teljes sírszáma ismeretlen, mégis figyelemre méltó, hogy e 6 sír között egyetlen gyermeksír sem volt. Az ékszerek között a 10–11. század folyamán általánosan használt[378] huzalból készült *hajkarikák* sima, nyitott végű, kerek (7., 17. sír) vagy négyzetes átmetszetű (6. sír) változatai mellett feltűnnek a 10. század utolsó harmadától elterjedő[379] S-végű változatai (19. sír) is. A hajkarikák mindegyike női sírból származik, csakúgy, mint a temetőből egyedüliként a 6. sírból előkerült vastagabb huzalból sodrott *nyakperec* is. A típus használata a 10. század végétől már valószínűleg megfigyelhető lehetett.[380] A nyakpereccel egy sírból került elő a temető egyetlen *karperece*, egy pontkörmintákkal díszített, bronz pántkarperec. Ezek használata még a 11. század első évtizedeiből is kimutatható.[381] A temetőrészlet 3 sírjából összesen 3 db *gyűrűt* sikerült dokumentálni, ez volt az egyetlen ékszere a 18. sírba temetett férfinak, míg a másik 2 db a 17. és a 19. számú női temetkezésből került elő. Feltehetően *tarsoly*ba helyezve került a sírba az a bronzból készült, római (?) lószerszámveret, mely a 18. sírban nyugvó férfi jobb kézcsontjainál került elő. A temetőtöredék keltezése szempontjából az egyik legfontosabb a 7. sírban nyugvó nő mellett talált, feldarabolt I. István (1000–1038) *érme*. Az állkapocs csúcsa alatt és a jobb oldali medence felső szélénél fekvő, szétvágott érme valószínűleg obulusként szolgált. Ezzel összhangban a temető – véleményem szerint – leginkább a 11. század elejére, első felére keltezhető.

55.4. IRODALOM

Pusztai 1969a; Pusztai 1971; Pusztai 1972; Kardos 2001, 16; Kovács 2006, 229, 29. jegyzet; MNM R. A. XV.228/1967; XII.137/1969; XVIII. 167/1972; XVIII.168/1872.

[378] Szőke 1994, 269; Révész 2008, 402.
[379] Szőke–Vándor 1987, 53–54.
[380] Istvánovits 2003, 291.
[381] Révész 1996, 90.

III.56. RAVAZD – *Kovács László*

56.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Közelebbről ismeretlen az ellenőrizhetetlen meghatározású IV. István (1163), III. András (1290–1301), II. Ulászló (1490–1516), valamint megnevezetlen Habsburg uralkodók szórvány érméi között előkerült denár lelőhelye.

56.2. LELETLEÍRÁS

1. Kálmán (1095–1116) H35 (Rupp V. nemű) denára, amelyet a CNH I. 43. típussal lehet azonosítani.[382] Győr, Szt.-Benedekrendi Bencés Főgimnáziumi gyűjtemény, elveszett.

56.3. IRODALOM

Lovas é. n. 120.[383]

[382] Vö. Lakos 1958, 14.

[383] *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei* című kötet (FÉK) Ravazd lelőhelyről több leletet is felsorol (Nr. 856.). A hivatkozott leletanyag azonban római kori, ezért a korabeli lelőhelyek listájából törölni kell [H. C.].

III.57. RÁBACSÉCSÉNY

57.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1871-ben Ebenhöch Ferenc koroncói plébános a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott több környékbeli településről előkerült leletet. A Győrszemeréről, Koroncóról, Pannonhalmáról és Tétről gyűjtött tárgyak mellett ekkor került a gyűjteménybe egy valószínűleg Rábacsécsényről származó veret is.[384]

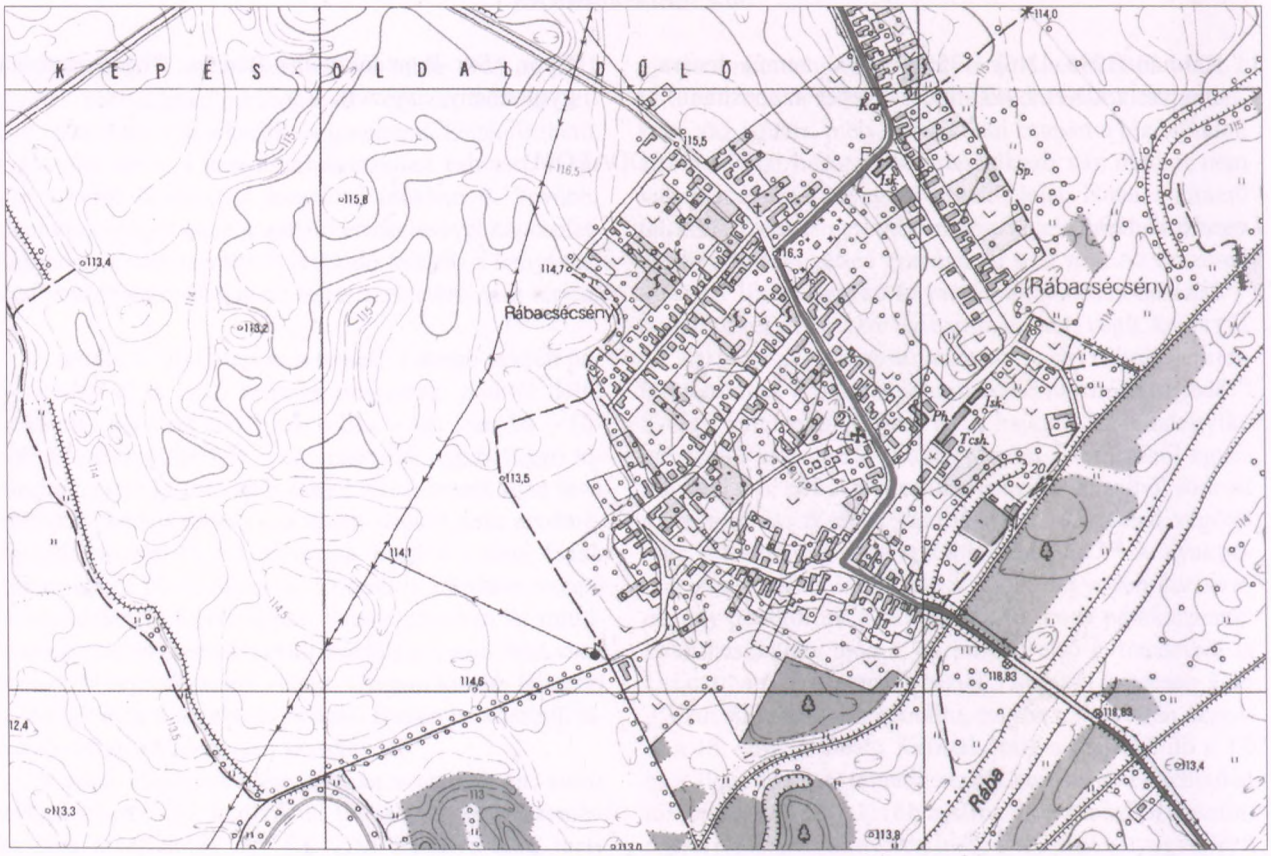

52. kép. Rábacsécsény (1:10 000)

57.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db bronzból öntött, négyzetes, középpontos veret. Felületén négy koncentrikus kör alakú minta látható, középpontja homorú oldalú rombusz alakban bemélyedő. Felülete aranyozott, hátoldalán egykor négy elhajlított végű szeg volt, m.: 2×2 cm (MNM ltsz. 295/1871.II.20.) [97. tábla 1].

57.3. ÉRTÉKELÉS

A szórványként előkerült lelet esetében nem lehet megítélni, hogy milyen jellegű objektumra utal, s a 10. században át 11. század elejéig tartó időszakon belül pontosabban nem is keltezhető.

57.4. IRODALOM

FÉK Nr. 842.; LANGÓ–MENDE 2006, 233, 9. ábra.

[384] LANGÓ–MENDE 2006, 233.

III.58. SÁSONY – *Kovács László*
(Winden am See, A.)

58.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Nagyjából az 1970-es években („*in den vergangenen Jahren*") a község területén lelt öt római érme mellett két magyar vonatkozású is volt.

58.2. LELETLEÍRÁSOK

1–2. III. Henrik német király (1027–1039) regensburgi veretű obulusa,[385] valamint I. András (1046–1060) H9 (CNH I. 13.) típusú denára.[386] Magángyűjteményben.

58.3. IRODALOM

Dannenberg 1894, *Taf.* 87; Dembski–Schulz 1980, 674; Kropf 1984, 359; Hahn 1991, 59: Nr. B./10.1 (ábrával)–2.

[385] Hahn 1991, 59: Nr. B./10.1; DBG 1709; a kibocsájtó személyét VI. Henrik bajor hercegként (1027–1039) határozta meg Kropf (Kropf 1984, 349).

[386] Dembski–Schulz 1980, 674.

III.59. SOKORÓPÁTKA-ÚJTELEP 17.

59.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Szabó László sokorópátkai lakos jelentette a Xántus János Múzeumnak, hogy a veszprémi megyehatártól kissé északi irányban elhelyezkedő, a település belterületéhez tartozó Újtelep 17. szám alatti telkén, a kert végében meszesgödör ásása közben, 1974 tavaszán lovas sírt találtak. A lelőhelyre Tomka Péter szállt ki 1974. július 16-án. Megállapította, hogy a váz megközelítőleg Ny–K-i tájolású, mellette az elmondások alapján vasdarabokat találtak, valamint a meszesgödör keleti falán kívül a lókoponya pofa részét és egy csikózablát. A gödör feltárása akkor nem volt lehetséges, s mivel a tulajdonos újabb építkezést nem tervezett, így a leletmentés későbbi időpontra halasztódott. Sajnos a leletek ma már nem találhatók meg a Xántus János Múzeum gyűjteményében.[387]

53. kép. Sokorópátka-Újtelep 17. (1:10 000)

59.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db kovácsoltvas csikózabla, elveszett.
2. Vasdarabok, elvesztek.

59.3. ÉRTÉKELÉS

A Sokorópátkán előkerült lovas sír feltárása a megtalálást követően nem volt lehetséges, s mivel arra a későbbiekben sem került sor, így mindössze annyi bizonyos, hogy egy lócsontokat és lószerszámokat is tartalmazó temetkezés került napvilágra, mely valószínűleg a 10. századra keltezhető.

59.4. IRODALOM

MNM R. A. XXII.233/1974; XJM R. A. 15–74, 36–2002.

[387] MNM R. A. XXII.233/1974; XJM R. A. 15–74, 36–2002.

III.60. TÉT-BELTERÜLET

60.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1952 augusztusában a település belterületén, az akkori Járási Pártbizottság épületének alapozási munkálatai során egy lovas sírt találtak. A sír előkerülését azonban csak a következő év március 20-án jelentette Tompos Ernő, a Győr-Sopron Megyei Beruházási Igazgatóság mérnöke. Ennek nyomán Mithay Sándor szállt ki a helyszínre 1953. március 22-én, ahol a sírt megtaláló Juhász Lajos számolt be neki annak előkerülési körülményeiről. Elmondása szerint az épület templom felé eső részén, kb. 150 cm mélységben találta a Ny–K-i tájolású vázat, amely mellett lófogak is előkerültek. Ennél többre sajnos a találó nem emlékezett, azonban a teljes lócsontváz bizonyára jobban megmaradt volna emlékezetében, így feltételezhető, hogy a sír inkább egy részeges lovas temetkezéssel rendelkező honfoglalás kori temetkezés lehetett, melynek leletei azonban sajnálatos módon elkallódtak.[388]

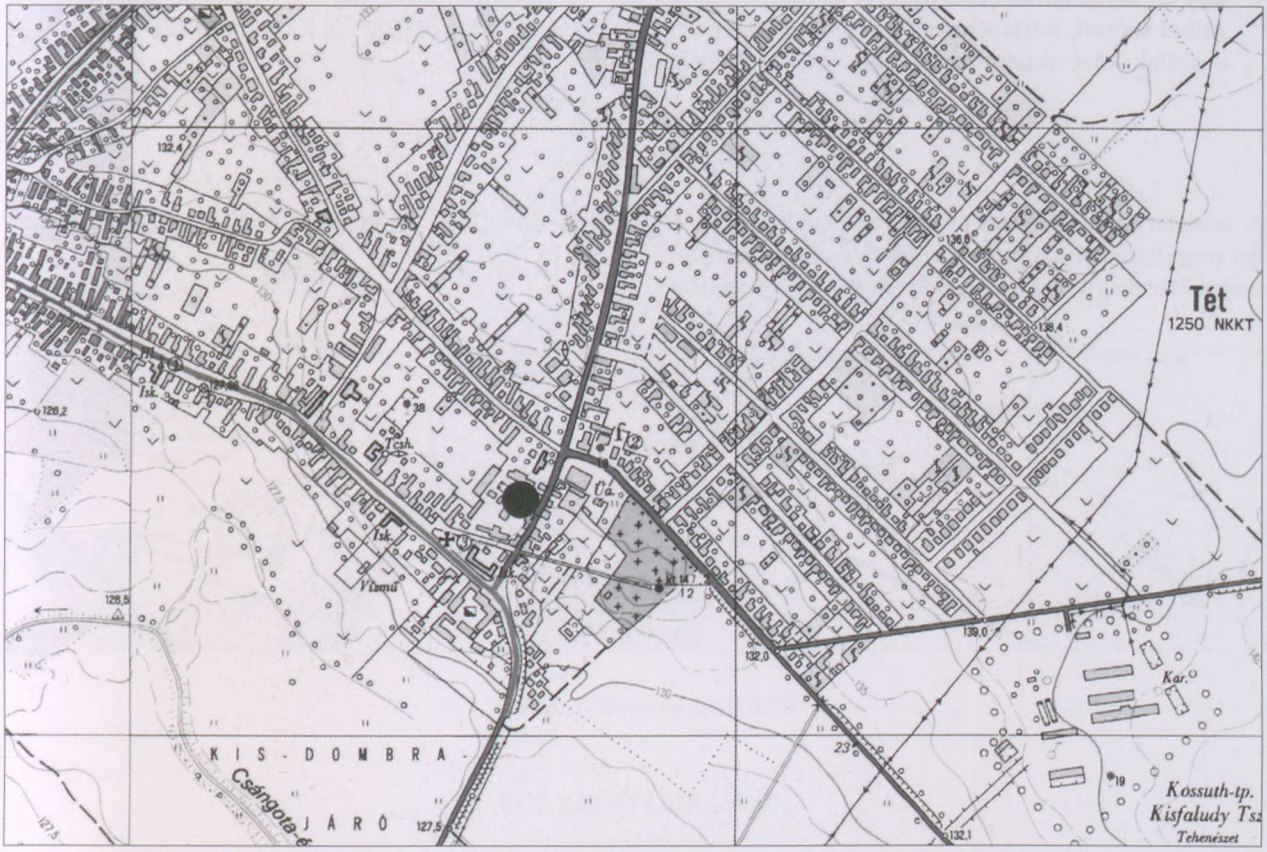

54. kép. Tét (1:10 000)

60.2. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült lovas sírból sajnos semmilyen lelet nem került közgyűjteménybe, mely a keltezéshez támpontot szolgáltathatna, azonban a találó elbeszélése alapján valószínűbbnek tűnik, hogy nem teljes lócsontváz, hanem csupán részleges lovas temetkezés volt a sírban, ami így a sír 10. századi keltezését erősíti.

60.3. IRODALOM

XJM R. A. 535–69.

[388] XJM R. A. 535–69.

III.61. TÉT HATÁRA

61.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A település határában a 19. század során került elő egy nyakperec, melyet Ebenhöch Ferenc juttatott a MNM gyűjteményébe. A tárgy gyűjteménybe kerülését 1871-ben rögzítették a Régészeti Naplóban, ekkor került sor annak leltárba vételére is. Sajnos a lelet előkerülési körülményeiről azonban semmilyen más további információ nem áll rendelkezésre.

61.2. LELETLEÍRÁS

1. Egy db kerek átmetszetű, négyrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec, a szálak közé iktatott ugyancsak sodrott filigránszálakkal díszítve, m.: 15,5×13,7 cm, átm.: 0,77 cm (MNM ltsz. 285/1871.II.8.) [97. tábla 2].

61.3. ÉRTÉKELÉS

A szórványként előkerült nyakperec esetében nem lehet megállapítani, hogy magányos sírra avagy temetőre utal-e. Bármelyik változat is helyénvaló, a filigrándíszes torques a 11. század második negyede elé nem keltezhető.[389]

[389] Giesler 1981, 119; Révész 2008, 67.

III.62. TÖLTÉSTAVA

62.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az 1934–1935. évi bencés gimnáziumi tanév folyamán Gyurkovits György 8. osztályos gimnáziumi tanuló ajándékozott a Bencés Régiségtár gyűjteményének egy pár honfoglalás kori kengyelt és egy csikózablát, mely egy honfoglalás kori lovas sírból került elő. Sajnos ennél bővebb információ ma már nem áll rendelkezésre az időközben elkallódott leletek előkerülési körülményeiről, a gyűjteményi gyarapodásról beszámoló éves közleményben azonban ezek egyértelműen sírból származókként vannak feltüntetve.[390]

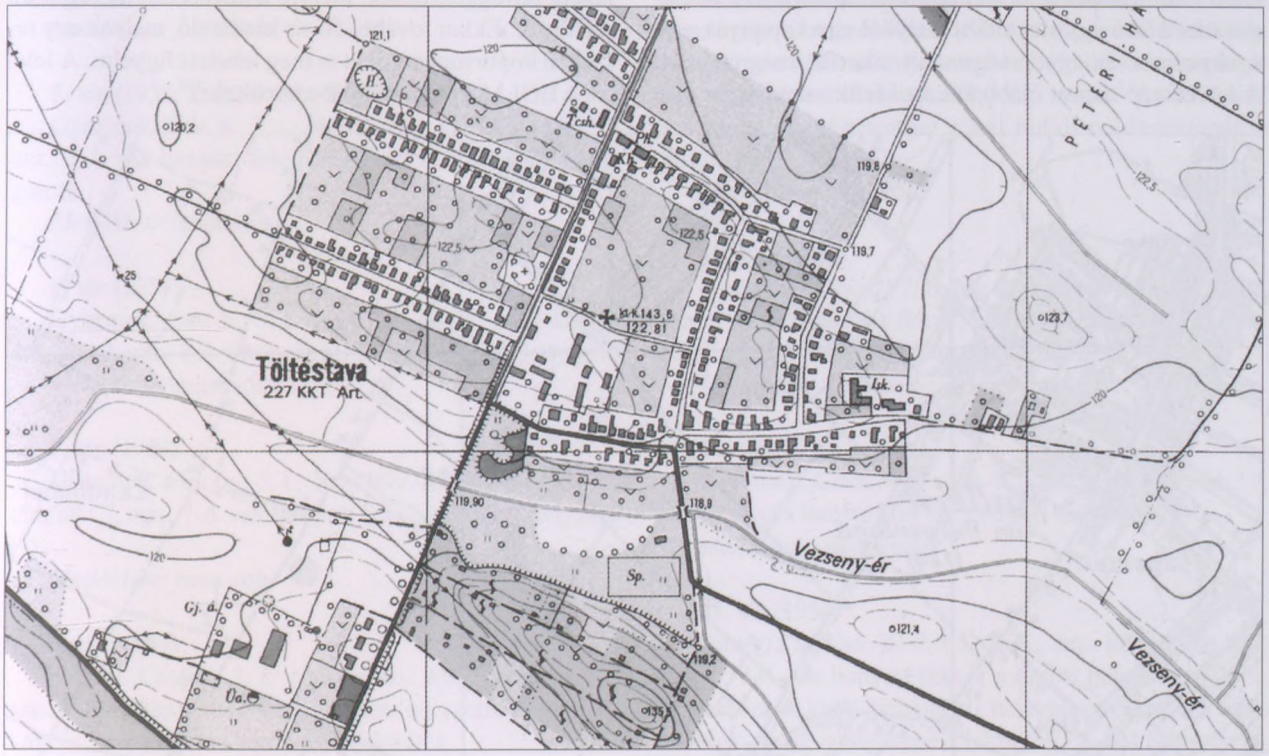

55. kép. Töltéstava (1:10 000)

62.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db kovácsoltvas csikózabla, elveszett.

2–3. Két db körte alakú, kovácsoltvas kengyel, elvesztek.

62.3. ÉRTÉKELÉS

Az előkerült zabla és kengyelpár egy 10. századi feldúlt lovas sír maradványa lehet, melyről azonban további információval nem rendelkezünk. Keltezése egyéb leletek hiányában csupán a lovas temetkezés alapján kísérelhető meg, mely azonban a 10. századon belül sajnos nem pontosítható.

62.4. IRODALOM

VIRÁGH 1935, 100; LOVAS é. n.

390 VIRÁGH 1935, 100.

III.63. VALLA

(Wallern, A.)

63.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A ma Ausztriában elhelyezkedő település templomától mintegy 3,5 km-re keletre, egy sík, egykor mocsaras területen található egy kb. 18-20 méter átmérőjű, mintegy 0,5 méter magasságú enyhe kiemelkedés. Ezen a területen Paul Theiler a terület planírozása során 1958. augusztus 27-én egy sírt talált, melyből egy koponyát, egy nyakperecet és egy orsógombot sikerült megmenteni. A következő napon újabb két sír került napvilágra: egy melléklet nélküli gyermeksír és egy másik, melyben egy bronzgyűrűt talált az ezeket feltáró Ernst Müller. September 16-án Alois Ohrenberger további két, feldúlt sírt bontott ki. Ezt követően a földmunkát a feltárás elvégzéséig felfüggesztették, melyre a következő év tavaszán került sor. Ekkor további 50 sír került elő, melyek egy részében koporsónyomokat is meg lehetett figyelni. A leletek a BGLM gyűjteményébe kerültek.[391]

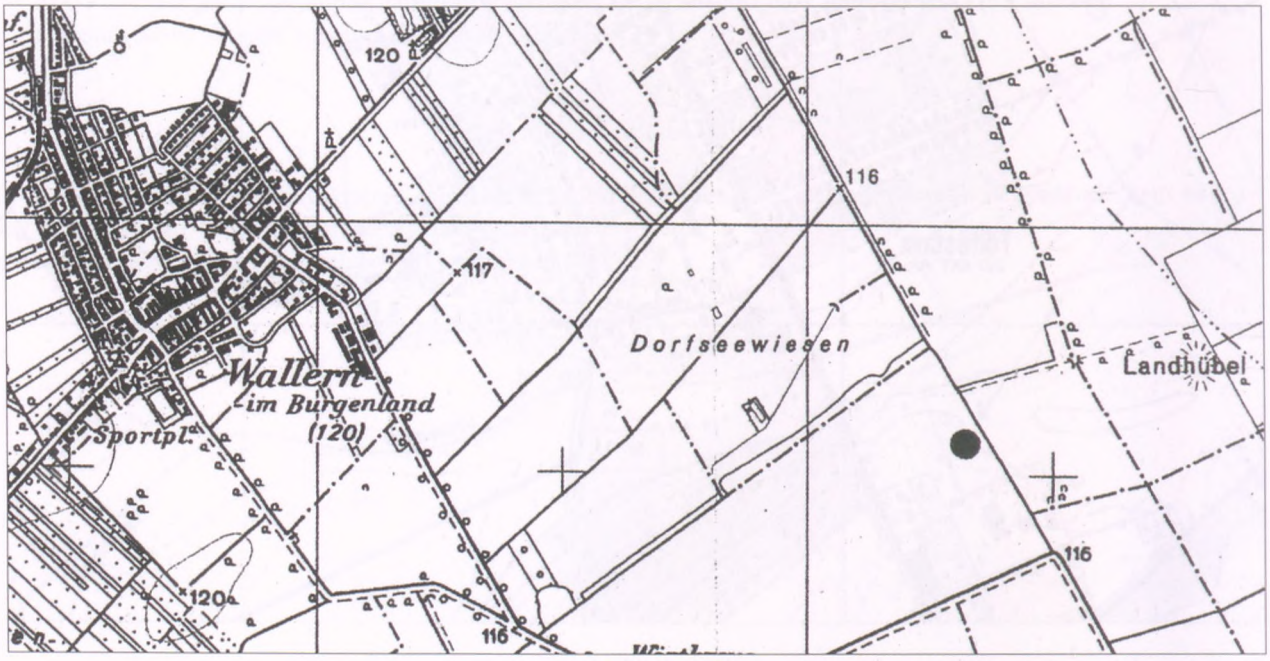

56. kép. Valla (1:10 000)

63.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1958. augusztus 27.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok kissé behajlított helyzetben feküdtek. Bolygatott. Földmunka mozdította ki a csontok egy részét.

Mellékletei:

1. Egy db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec. Töredékes, hiányos, m.: 11,5×10,6 cm, átm.: 0,5 cm (BGLM ltsz. 25.437.) [98. tábla 1].
2. Egy db orsókarika töredéke, elveszett.

2. sír (1958. augusztus 28.)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű (?).

Melléklete: nem volt.

3. sír (1958. augusztus 28.)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok behajlított helyzetben voltak, a kézcsontok a bordákon, a mellkas magasságában feküdtek.

391 Ohrenberger 1971.

Melléklete:

1. A jobb kéz csontjai között volt 1 db ovális átmetszetű, öntött bronz karikagyűrű töredéke, átm.: 2,13 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,18 cm (BGLM ltsz. n.) [98. tábla 2].

4. sír (1958. szeptember 16.)

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű (?). A jobb láb csontjai keresztben, a bal felett helyezkedtek el. Bolygatott.

Melléklete: nem volt.

5. sír (1958. szeptember 16.)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 30 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű (?). Bolygatott.

Melléklete: nem volt.

6. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

7. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű (?).

Melléklete: nem volt.

8. sír (1959)

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek.

Melléklete: nem volt.

9. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Mellékletei:

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, aszimmetrikusan elhegyesedő végű huzalkarperec, m.: 4,9×4,25 cm, átm.: 0,35 cm (BGLM ltsz. 25.435.) [98. tábla 4].
2. Egy db háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hegyesedő végű gyűrű, m.: 2,25×2,2 cm, átm.: 0,3 cm (BGLM ltsz. 25.436.) [98. tábla 3].

10. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén voltak.

Melléklete: nem volt.

11. sír (1959)

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

12. sír (1959)

Kettős temetkezés: férfi és nő (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A vázak hanyatt fekvő, nyújtott helyzetűek, közös hossztengelyen, részben egymáson feküdtek. A magasabban fekvő váz koponyája a mélyebben fekvő váz medencéjén feküdt. A felső váz alkarcsontjai enyhén behajlítva helyezkedtek el, a kézcsontok a medencén voltak. Az alsó váz bal alkar- és kézcsontjai a bal oldali medencelapáton voltak.

Melléklete: nem volt.

13. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkar- és kézcsontok a medencén feküdtek.

Melléklete: nem volt.

14. sír (1959)

Gyermek. Csvh:. ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

15. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok kissé behajlított helyzetben voltak, a kézcsontok pedig a medencén feküdtek. A bal felkarcsont a váztól kissé távolabb volt, az alkarcsontok a jobbhoz hasonlóan, szintén behajlított helyzetben kerültek elő, s a kézcsontok is a medencén feküdtek.

Melléklete: nem volt.

16. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

17. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

18. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 m, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

19. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

20. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete:

1. Egy db kerek, „D" átmetszetű, kőből készült, a barnától a sötétszürkéig tartó átmeneti színű gyöngy, átm.: 2,4 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,94 cm (BGLM ltsz. n.) [98. tábla 5].

21. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

22. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok behajlított helyzetben voltak, a kézcsontok a medencén helyezkedtek el. A váz bal oldalánál valószínűleg koporsóra utaló famaradványok voltak megfigyelhetők.

Melléklete:

1. Egy db „D" átmetszetű, öntött, zárt bronzgyűrű. Fekvése ismeretlen, átm.: 2,5 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,35 cm (BGLM ltsz. n.) [98. tábla 6].

23. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

24. sír (1959)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. Csak a koponya és a felsőtest csontjai maradtak *in situ* helyzetben.

Melléklete: nem volt.

25. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok kissé behajlított helyzetben feküdtek, a kézcsontok pedig feltehetően a medencén voltak. A váz bal oldalán fa koporsónyomok voltak megfigyelhetők.

Melléklete: nem volt.

26. sír (1959)

Kisgyermek (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

27. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: DNy–ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

28. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A váz körül fa koporsónyomok voltak megfigyelhetők.

Melléklete: nem volt.

29. sír (1959)

Kisgyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

30. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A koponya hiányzott.

Melléklete:

1. Halcsontok voltak a medence környékén.

31. sír (1959)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A vázból csak a koponya maradt meg.

Melléklete: nem volt.

32. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Mellékletei:

1–2. Két db lapos bronz lemeztöredék, h.: 1,9, illetve 1,3 cm (BGLM ltsz. n.) [98. tábla 7].

33. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Mellékletei:

1. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. A vége hiányzik, m.: 1,6×1,5 cm, átm.: 0,1 cm (BGLM ltsz. n.) [98. tábla 8].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyenesre vágott, nyitott végű karika, m.: 1,58×1,4 cm, átm.: 0,13 cm (BGLM ltsz. n.) [98. tábla 9].

34. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok kissé behajlított helyzetben voltak, a kézcsontok pedig valószínűleg a medencén feküdtek.

Melléklete: nem volt.

35. sír (1959)

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

36. sír (1959)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? Bolygatott. A vázból csak a koponya és a felsőtest csontjainak egy része maradt meg.

Melléklete: nem volt.

37. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

38. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok a felkarcsontra merőleges helyzetben feküdtek, a kézcsontok pedig a csigolyákon és a bordákon voltak.

Melléklete: nem volt.

39. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok kissé behajlított helyzetben feküdtek.

Melléklete: nem volt.

40. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

41. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Bolygatott. A jobb karcsontok hiányoztak. A felsőtest környékén famaradványok voltak megfigyelhetők.

Melléklete: nem volt.

42. sír (1959)

Gyermek. Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Mindkét kar alkarcsontjai erősen behajlított helyzetben a csigolyákon és a bordákon feküdtek.

Melléklete: nem volt.

43. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A felkarcsontok a váztól kissé távolabb, az alkarcsontok pedig behajlított helyzetben feküdtek, s így a kézcsontok a medencén helyezkedtek el.

Melléklete: nem volt.

44. sír (1959) [99. tábla 1–6]

Felnőtt. Csv. h.: ?, t.: Ny-DNy–K-ÉK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Mellékletei:

1. A nyakcsigolyákon feküdt 1 db kerek átmetszetű, háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű nyakperec 4 töredéke, átm.: kb. 13 cm, a huzal átm.: 0,28 cm (BGLM ltsz. n.).

2–3. A bordákon volt 2 db gyöngyház színű, kerek üveggyöngy, átm.: 0,55, illetve 0,6 cm (BGLM ltsz. n.).

4. A bordákon került elő 1 db bronztárgy töredéke, h.: 1,1 cm (BGLM ltsz. n.).

5. Ugyancsak a bordákon feküdt 1 db „D" átmetszetű, nyitott végű öntött bronzgyűrű, átm.: 2,37 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,27 cm (BGLM ltsz. n.).

6. A bordákon figyeltek meg 1 db „D" átmetszetű, zárt, öntött, ferde rovátkákkal díszített bronzgyűrűt, átm.: 2,5 cm, sz.: 0,48 cm, v.: 0,31 cm (BGLM ltsz. n.).

45. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny-ÉNy–K-DK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok kissé behajlított helyzetben feküdtek, a kézcsontok pedig a medencén.

Melléklete: nem volt.

46. sír (1959)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete: bizonytalan, hogy a sír tartalmazott-e leleteket.

47. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok kissé behajlított helyzetben feküdtek, a kézcsontok pedig valószínűleg a medencén.

Melléklete: nem volt.

48. sír (1959)

Neme, kora bizonytalan. Csv. h.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

Melléklete: nem volt.

49. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny-ÉNy–K-DK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkar- és kézcsontok a medencén voltak.

Melléklete:

1. A koponya jobb oldalán volt 1 db kerek átmetszetű, nyitott végű bronz huzalkarika, m.: 2,9×2,7 cm, átm.: 0,13 cm (BGLM ltsz. n.) [99. tábla 7].

50. sír (1959)

Gyermek (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű.

Melléklete: nem volt.

51. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz kissé a jobb oldalán feküdt, enyhén zsugorított helyzetben. Az alkarcsontok enyhén behajlított helyzetben voltak, a kézcsontok a medencén, a lábak csontjai pedig kissé felhúzott pozícióban voltak, a bal csontjai a jobb felett feküdtek.

Melléklete:

1. A nyakcsigolyáknál bronz huzal- és lemezdarabkák voltak (BGLM ltsz. n., elvesztek).

52. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A jobb alkarcsontok kissé behajlított helyzetben feküdtek, a kézcsontok pedig a medencén.

Melléklete: nem volt.

53. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A váz jobb és bal oldalán fa koporsónyomok voltak megfigyelhetők.

Melléklete: nem volt.

54. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: É-ÉNy–D-DK, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. Az alkarcsontok behajlított helyzetben, a kézcsontok pedig a medencén voltak. A váz körül fa koporsónyomok voltak megfigyelhetők.

Melléklete: nem volt.

55. sír (1959)

Felnőtt (?). Csv. h.: ?, t.: Ny–K, sm.: kb. 50 cm, sh.: ?, ssz.: ? A váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű. A bal alkarcsontok kissé behajlított helyzetben voltak, a kézcsontok pedig a medencén.

Mellékletei:

1. Egy db kerek, sötétibolyás-barnás színű, 3 vörösbarna szemmel és hurokfolyatott mintával díszített, lapított gömb alakú üveggyöngy, átm.: 1,32 cm, m.: 0,96 cm (BGLM ltsz. n.) [99. tábla 8].
2. Egy db bronzból öntött, zárt, háromszög átmetszetű, öntött bronz karikagyűrű, átm.: 2,45 cm, sz.: 0,54 cm, v.: 0,32 cm (BGLM ltsz. n.) [99. tábla 10].
3. Egy db bronztöredék, m.: 0,83×0,68 cm (BGLM ltsz. n.) [99. tábla 9].

63.3. ÉRTÉKELÉS

Sajnos a vallai kora középkori temető feltárásáról nem maradt fenn részletes dokumentáció, csupán egy kissé sematikus temetőtérkép [57. kép], néhány fotó és a korabeli híradások segíthetnek rekonstruálni a temetőt.

A térkép alapján a sírok a domb É–D-i sávjában helyezkedtek el, sorokat alkotva. Legalább 8 sor figyelhető meg, ebből a leghosszabb és a leginkább szabályos 10 sírból áll (1–3., 10., 12–14., 19., 32–33.). A kutatás ellenére a temető valószínűleg nem tekinthető teljesen feltártnak, hiszen a temető tömbjétől elszakadt temetkezések kikerülhettek a feltárás alól, annyi azonban talán valószínűsíthető, hogy a sírok nagyobb részét dokumentálták.

A *nemek aránya* nem állapítható meg, s a vázak életkori adatai sem ismertek, legfeljebb annyi, hogy gyermek- vagy már felnőtt korú volt-e az illető: a sírok 35%-ában gyermek, míg a többiben bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező felnőtt (?) személyek váza volt.

A *temetkezési szokások* tekintetében a sírok tájolása a Ny–K-i fő irányhoz igazodik, esetenként északi vagy déli irányú eltéréssel. Egyetlen erősen eltérő tájolás az 54. sír esetében figyelhető meg, mely csaknem É–D-i irányítású volt. A sírgödrök a temetőtérkép alapján feltételezhetően téglalap alakú aknasírok lehettek, sematikus – 30-50 cm-es – mélységük azonban kissé általánosító-

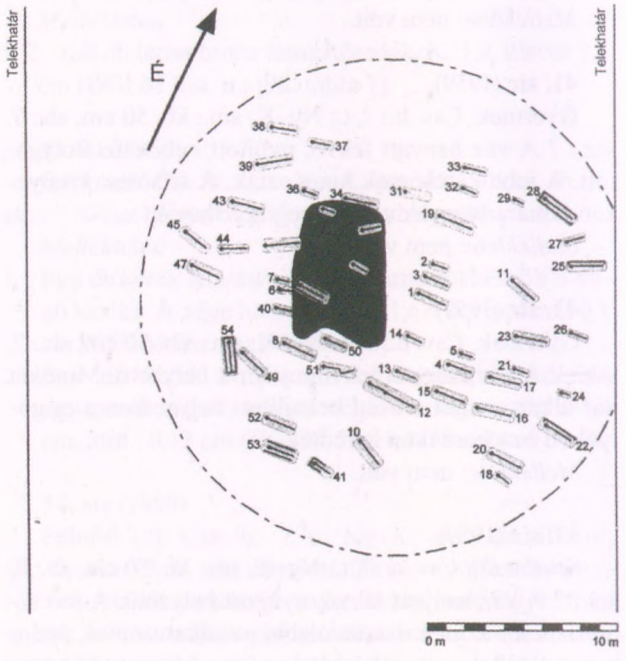

57. kép. Valla

nak hat, az alacsony értékek az erózió és a talajművelés hatásaival függhetnek össze. Több esetben is megfigyeltek a sírgödörben a koporsó egykori meglétére utaló famaradványokat (22., 25., 28., 41., 53–54. sír), ezek egy kivétellel felnőtt személyek voltak.

*Ételmelléklet*ként, esetleg rituális céllal egyaránt behelyezhették a 30. sírba az oda temetett gyermek medencéjének környékén lelt halcsontokat. A híradásokból sajnos nem derül ki, hogy rágcsálók bolygatták-e a váz medence környéki részét, s esetleg ezzel összefügghetnek-e a halcsontok, így ezt a lehetőséget is nyitva kell hagynunk.

Az *ékszerek* közül hajkarikákat két temetkezés tartalmazott. Egy db *S-végű karika* és 1 db *nyitott végű huzalkarika* került elő a 33. számú gyermeksírból, míg a 49. jelzésű felnőtt mellett 1 db sima, nyitott végű huzalkarika volt. Az S-végű karikák elterjedése a 10. század utolsó harmadára tehető,[392] míg a sima huzalkarikák használta általános volt a 10–11. század folyamán, s divatban maradt az S-végű karikák megjelenése után is.[393] Viszonylag kevés *gyöngy*öt figyeltek meg a temetőben. A nagyobb „D" átmetszetű (20., 44. sír) és a hurokfolyatott szemesgyöngyök (55. sír) a jellemző típusok. Sírbéli helyzetük ismeretének hiányában szerepük bizonytalan. A temetőből 2 db *nyakperec* került elő, egy bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező váz melléről (1. sír), továbbá 1 db egy valószínűleg felnőtt sírjából (44. sír). Előbbi vastag, míg utóbbi vékonyabb huzalból készült. Használatukkal a 10. század középső harmadától,[394] illetve a század végétől már valószínűleg számolhatunk.[395] A temetőből egyetlen, hegyesedő végű bronz *huzalkarperec* ismert, a 9. számú gyermeksírból. Ezek használatával már a 10. század elejétől számolhatunk, igazán elterjedté azonban csak a század második harmadában váltak, s egészen a 11. század második feléig megtalálhatók voltak.[396] A gyűrűk között többségében zárt, „D" átmetszetű karika*gyűrűk* találhatók (3., 22., 44., 55. sír), melyek többségében felnőttek sírjaiban voltak, míg az egyetlen háromrét hajlított huzalszálból sodrott gyűrű egy gyermek mellett került elő (9. sír).

A *használati és munkaeszközök* között mindössze egyetlen – mára sajnos elveszett – orsókarika található (1. sír). Ez a tárgytípus nem tartozik a honfoglalás kori temetkezések jellemző lelettárgyai közé, a 10. századi sírokban Istvánovits Eszter véleménye szerint feltételezhetően avar hatásként értékelhetők.[397]

Ami a temető kronológiáját illeti, azt a korabeli érmék hiányában a lelettípusok alapján kísérelhetjük meg felállítani. A rendelkezésre álló adatok alapján a 10. század közepén – második felében már használatban lehetett, használati idejének felső határaként, részint negatív adatokra támaszkodva – így egyes tárgytípusok hiányát alapul véve – a 11. század eleje jelölhető ki.

63.4. IRODALOM

Ohrenberger 1971; Fodor 1997, 46; Obenaus 2006, 92–102, *Taf.* 27–29.

[392] Szőke–Vándor 1987, 57.
[393] Szőke 1994, 269; Révész 2008, 402.
[394] Szabó 1980, 52–52; Istvánovits 2003, 291.
[395] Istvánovits 2003, 291.
[396] Langó 2000, 38–40.
[397] Istvánovits 2003, 358.

III.64. VÉDENY – *Horváth Ciprián – Kovács László*

(Weiden am See, A.)

64.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1983-ban egy helyi szőlőben szórványleletként került elő egy denár, 1993-ban pedig egy római kori település feltárása során találták meg egy kisebb, csüngős bronzveret hiányos csüngőtagját. Ez utóbbi a BGLM gyűjteményében található.[398]

64.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Berengár itáliai király (888–915) MEC 1016 típusú átlyukasztott milánói denára, amely 896/900 közé keltezett.
2. Egy db bronzból öntött kisebb csüngős veret csüngőtagja. Hiányos, m.: 1,6×2,5 cm (BGLM ltsz. n.) [99. tábla 11].

64.3. IRODALOM

Koch 1983; MEC = Grierson–Blackburn 1986; Hahn 1991, 59: b) 9.1; Kropf 1998.

[398] Kropf 1998.

III.65. VÉNEK-DUNAPART

65.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A település határában, a Duna szabályozási munkálatai közben 1902-ben egy lovas sírt találtak. A sírból kengyel, vascsat és 2 db sarkantyú került elő, melyek közül a sarkantyúkat a Győri Múzeumnak ajándékozta Szilárd István főmérnök. A sírról szóló tudósítás már a találás évében bekerült a Főgimnáziumi Értesítőbe,[399] majd 1903-ban az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain is napvilágot látott Börzsönyi Arnold tollából.[400] Két évvel később Börzsönyi ismét beszámolt róla, ekkor a sarkantyúk rajzait be is mutatta, nem említette azonban már a többi leletet.[401]

A sír leleteinek sorsáról sajnos csak ellentmondó információk állnak rendelkezésre, Lovas Elemér beszámolója szerint azok a múzeumba kerültek, Mithay Sándor szerint viszont elkallódtak, mielőtt a gyűjteménybe jutottak volna. Sajnos ma már nem lelhetők fel, s rajz is csupán a sarkantyúkról készült.[402]

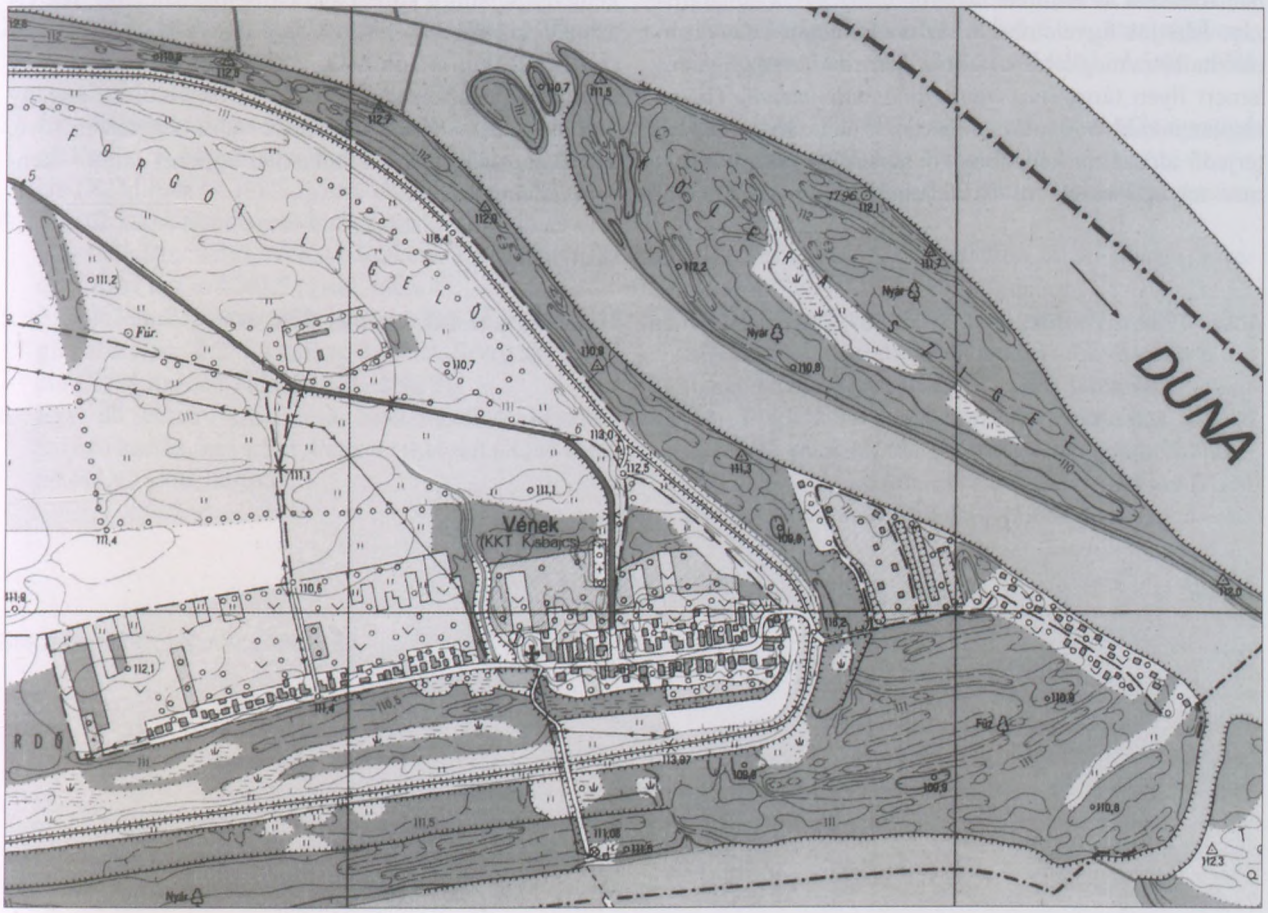

58. kép. Vének-Dunapart (1:10 000)

399 Acsay 1902.
400 Börzsönyi 1903, 187.
401 Börzsönyi 1905a, 187.
402 Börzsönyi 1903, 187; Börzsönyi 1905 a, 187; Lovas é. n. 141.

III.65. VÉNEK-DUNAPART

65.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db vascsat, elveszett.
2. Egy db vaskengyel, elveszett.

3–4. Két db vassarkantyú, a szárak síkjában lévő tüskével. Az egyik példány szárainak végei ellaposodók, alsó oldaluk karéjosan kialakított, két lyukkal ellátott, tüskéje kúp alakú, m.: 13,3×10 cm, elveszett. A másik szárainak végei ugyancsak ellaposodók, két – leginkább – téglalap alakú áttöréssel. Tüskéje négyoldalú rombusz alakú, m.: 13,5×9,9 cm, elveszett [95. tábla 2–3].

65.3. ÉRTÉKELÉS

Sajnos nem ismert, hogy a sírban az említetteken felül még milyen egyéb leletek lehettek, így a korhatározás tekintetében a sarkantyú mellett csupán a beszámolóban többször is említett „*honfoglaláskori*" meghatározást vehetjük figyelembe. A sarkantyú alapján ez utóbbi első hallásra megkérdőjelezhető, hiszen a mai napig nem ismert ilyen tárgytípus honfoglalás kori sírból. Típusa alapján inkább a 10. század közepétől a 11. század végéig terjedő időszakra keltezhető.[403] Mivel Börzsönyi ekkor már anyagismerete révén feltehetően helyesen tudta meghatározni a honfoglalás kori leleteket, így mérlegelendő, hogy talán több helyről származó leletek keveredhettek egymás mellé, melyben lehetett egy 10. századi kengyel is, ami a korhatározást befolyásolhatta. Ha viszont a leletek mégis egy sírból származnak, akkor itt egy mindeddig példa nélkül álló, már – részben vagy egészen – nehézlovas harcmodort folytató, de pogány módon eltemetett személy sírja válik feltételezhetővé, akivel legalább egy – feltehetően egyenes talpú – kengyelt is eltemettek.

65.4. IRODALOM

Acsay 1902, 103; Börzsönyi 1903, 187; Börzsönyi 1905a, 187; Lovas é. n. 141; Mithay 1956, 97.

[403] Ruttkay 1976, 348–349.

III.66. ISMERETLEN LELŐHELY

66.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Xántus János Múzeum gyűjteményében található több olyan tárgy, melyek lelőhelye ma már nem azonosítható, s némelyek esetében az is csupán valószínűsíthető, hogy ezek Győr-Moson megye területéről származnak. Bemutatásuk – ennek ellenére – úgy gondolom e munka keretein belül indokolt.

66.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Egy db sodrást utánzóan öntött, végein négyzetes átmetszetű, visszapödrött végű bronz nyakperec, m.: 10,6×10,75 cm, átm.: 0,39 cm, a négyzetes rész v.: 0,32×0,32 cm (XJM ltsz. 64.142.1.) [100. tábla 1].
2. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. S-vége hiányzik, m.: 2,4×2,5 cm, v.: 0,24 cm (XJM ltsz. 64.142.3.) [100. tábla 2].
3. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika. S-vége hiányzik, m.: 2,8×2,45 cm, v.: 0,18 cm (XJM ltsz. 64.142.3.) [100. tábla 3].
4. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 2,3×1,9 cm, v.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,38 cm (XJM ltsz. 64.142.5.) [100. tábla 4].
5. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 2,2×1,8 cm, v.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,37 cm (XJM ltsz. 64.142.6.) [100. tábla 6].
6. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 1,5×1,4 cm, v.: 0,14 cm (XJM ltsz. 64.142.4.) [100. tábla 5].
7. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült S-végű karika, m.: 1,5×1,2 cm, v.: 0,14 cm (XJM ltsz. 64.142.4.) [100. tábla 7].
8. Egy db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, bordázott S-végű karika, m.: 2,8×1,5 cm, átm.: 0,18 cm, S-vég sz.: 0,41 cm (XJM ltsz. 64.142.3.) [100. tábla 8].
9. I. Berengár (888–924) bizonytalan típusú, két ponton átlyukasztott denára, elveszett.
10. Gyermek Lajos (899–911) két ponton átfúrt denára, elveszett.
11. II. Lotár (947–950) két ponton átfúrt denára, elveszett.
12. Egy db kerek átmetszetű, sodrást utánzóan öntött, zárt állatfejes bronz karperec, m.: 7,7×7,1 cm, átm.: 0,52 cm (XJM ltsz. 69.14.22.) [100. tábla 9].
13. Egy db félköríves átmetszetű, rovátkolást utánzó mintával díszített, zárt, öntött állatfejes bronz karperec, m.: 7,3×7,2 cm, sz.: 0,64 cm, v.: 0,4 cm (XJM ltsz. n.) [100. tábla 10].

66.3. IRODALOM

Börzsönyi 1915; Kovács 1989, 89.

III.67. ISMERETLEN LELŐHELY – *Kovács László*

(Moson megye)

67.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Ismeretlen körülmények között előkerült és régiségkereskedőhöz jutott érmekincs vagy annak maradványa, amelyet Römer Flóris az alábbi leírásában mintegy mellékesen mosonyi, azaz Mosony megyei leletként említett.

67.2. LELETLEÍRÁS

1–169. Béla *dux* (1048?–1060) CNH I. 15. = H11 típusú 163 db denára, Salamon (1063–1074) CNH I. 19. = H14 típusú 6 db denára. A lelet érméi elkallódtak.

67.3. ÉRTÉKELÉS

A leletet bemutató cikke első felében Römer Flóris azt a helyzetet méltatta, hogy miután az országgyűlés több ezer forintos évi költségkeretet biztosított a Magyar Nemzeti Múzeum számára, a továbbiakban kevésbé kell majd tartani a hazai leletek külföldre kerülésétől. Az új helyzetben több régiségkereskedő kapcsolatot kezdett kiépíteni a múzeummal, így Egger (Dávid, Henrik és Sámuel) és Stern Löwy úr több hónapja várt arra, hogy a múzeum meg tudja vásárolni a bemutatott arany- és ezüsttárgyakat. Ezek között Römer „*egy rendkivül gazdag és feltűnést okozó éremleletet*" tartott közlésre érdemesnek, mert „*ily számmal és ily nagy változatossággal még alig fordultak elő az Árpád-kor első félévszázadából érmék, mint a jelzett Béla Dux-félék. Rupp alapmunkájában*[404] *ezeket nem sorolja a legritkábbak közé, és a BÉLA DVX betűjűekből 10 félét hoz fel, múzeumi gyűjteményünk eddig csak 17, és pedig nagyrészt igen silány és kopott példánnyal bírt, úgy hogy a mosonyi lelet nem csak gazdagságára s változatosságára nézve feltűnő, de az egyes példányok is mind csinosak, s épeknek mondhatók. Egészben véve csak négy darabot találtam meghatározhatlant.*".[405] Ezt követően egy táblázatban a 163 db Rupp I. típusú Béla *dux* (1048?–1060) denár előlapi keresztszárai közötti négy mező szigláinak alakja és elhelyezkedése alapján 70 változatot különített el, végezetül pedig Salamon (1063–1074) 6 db Rupp I. típusú denárát mutatta be.[406] Végül is az érméket bizonyára nem vásárolta meg az MNM, mert nem kerültek beleltározásra. A későbbi szakirodalomban a Béla *dux* veretek mellett többször is mellőzték a Salamon denárok említését,[407] csakúgy ahogy a leletkataszter is, amelyben a lelet megkettőzve, más-más hibával szerepel, először „*Ismeretlen lelőhely. Győr-Sopron megyében talált 169 db Béla dux denár*" alakban, majd „*Mosonmagyaróvár (Győr-Sopron m.), Moson. I. Béla és Salamon 169 db denára*" szöveggel.[408]

67.4. IRODALOM

Rupp 1841, 13–16; Römer 1870; Kniezsa 1938, 472: Nr. V/23; Jeszenszky 1941, 27, IV. táblázat; Lakos 1958, 14; Kovács 1991, 90: B. VI; Saltzer 1996, 65: Nr. 99.

[404] Rupp 1841.
[405] Römer 1870.
[406] Römer 1870, 208.
[407] Römer 1872, 94; Réthy 1894, 60; Éber 1904, 87.
[408] FÉK Nr. 11., 17. jegyzet.

IV. GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK LELETANYAGÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A vizsgálat alá vont két Árpád-kori megye területéről a fentiekben összesen 64 ismert és 3 bizonytalan vagy ismeretlen lelőhely bemutatása szerepelt [59. kép].[409]

Ezek között magányos sírok, temetők, temetőtöredékek és szórványleletek egyaránt vannak, melyek közül az ismert esetek a győr-pósdombi temetővel együtt legkevesebb 740 sírt jelentenek, amihez azonban hozzá kell számítani egyfelől, hogy több – vélelmezhetően akár nagyobb sírszámú, ún. köznépi jellegű – temető esetében is csupán a sírok leleteinek egy részét gyűjtötték össze, így azok sírszámáról sem rendelkezünk információval; másfelől az egyéb szórványleletek valószínűleg további bizonytalan számú temetkezéssel növelhetnék a sírszámot, nem is beszélve a bizonyosan elpusztult sírokról.[410] Kitekintve az eddig közzétett megyei korpuszokból megismert adatokra, az alábbiak láthatók: Baranya megyéből 1973-ig 41 lelőhely kb. 1980 sírja ismert,[411] míg Vas megyéből 1998-ig mintegy 30 lelőhely kb. 500 temetkezése dokumentált,[412] melyhez több mint 160 ismert és bizonytalan számú ismeretlen sorolható hozzá még az újabb feltárások nyomán.[413] Hajdú-Bihar megyéből – ám nem a közigazgatási egység teljes területéről – 17 lelőhely több mint 1300 sírja,[414] a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Rétköz 58 lelőhelyének 600 temetkezése,[415] valamint Heves megye 32 lelőhelyének 583 sírja szerepeltethető még.[416] Ennek alapján úgy gondolom, hogy a vizsgált terület, annak elhelyezkedése ellenére sem tekinthető perifériának a szó elnéptelenedett vagy csupán minimális számú lakossággal rendelkező földrajzi egység értelmében.

Sajnos a hitelesen feltárt temetők száma azonban meglehetősen alacsony. A nagyobb sírszámú temetők között a legfontosabb a lébény-kaszási, mely a két Árpád-kori megye egyetlen teljesen feltárt, nagyobb sírszámú temetőjének tekinthető, még akkor is, ha az ásatás megkezdése előtt nyilván több sír is megsemmisülhetett.[417] Nagy vesztesége a kutatásnak, hogy csak töredékében ismert a győr-pósdombi és az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető is. Mindkettő teljes sírszámát legfeljebb megbecsülni lehet. Feltételezhető, hogy a sírok nagyobb részét megmentették a vallai temetőben, noha az nem minden irányból lett kellően körülhatárolva. Mind az ikrény-silógödröki, mind a győr-téglavető-dűlői temetők sírszáma bizonytalan, az utóbbi nagy avar temetője nem is került teljesen feltárásra; az előbbi esetében pedig a későbbi rátemetkezések okoznak nehézséget.

Hitelesen és teljesen feltártnak tehát mindössze 2 temető (Győrszentiván-Károlyháza, Lébény-Kaszás-domb) tekinthető. Összesen 3 olyan sír (Koroncó-Bábota II., Koroncó-Dózsa Gy. u., Öttevény-Lenin u.) ismert, melyek valószínűleg magányos temetkezések voltak, így ezeket is ide soroltam. A temetők egy része esetében – noha a feltárás korszerű volt is – azok teljes feltártsága mégsem igazolható (pl. Győr-Fövenyes-domb, Győrszentiván-Söprűshegy). Egyes magányos sírok esetében pedig többször csupán valószínűsíthető, hogy nem egy nagyobb kiterjedésű temetővel állunk-e szemben. A magányos sírok kérdése a kutatásban vitatott helyet foglal el, hiszen kérdéses, hogy egymástól mekkora távolságon belül elhelyezkedő sírokat tekinthetünk egyetlen temetőnek, mely egyetlen közösség tagjait rejtette.

Továbbá a kronológiai besorolások esetenként még egy évszázadon belül sem leszűkíthető volta miatt két, egymástól kissé távolabb fekvő sírt nem választ-e el esetleg egy fél vagy akár egy teljes évszázad. A biztos adatok száma tehát sajnos nagyon alacsony, mindez pedig a településtörténeti vizsgálatok gátját is jelenti.

A temetők között négy (Győr-Székesegyház, Hegyeshalom-Belterület, Koroncó-Pusztatemető, Mosontarcsa (Andau, A.)) esetében valószínűsíthető, hogy templomhoz igazodott. A győr-székesegyházi sírkertből sajnos egyetlen hitelesen feltárt sír sem ismert, egyedül csak egy szórványként előkerült S-végű karika utal a temető kora Árpád-kori használatára, s ugyanezen tárgytípus ad alapot a koroncó-pusztatemetői sírkert hasonló korának feltételezésére. Mosontarcsa (Andau, A.) területéről két sír és egy szórványlelet került elő a település temploma mellől, a két, egymással szuperpozícióban lévő sír alapján felvetődik, hogy már az Árpád-korban többrétegűvé kezdhetett válni a temető. Hegyeshalom belterületén a

[409] A kötetben függelékként szereplő győr-pósdombi temető leleteire ebben a részben csupán egy-egy utalás történik, azok részletes elemzéséhez lásd Mesterházy Károly tanulmányát.

[410] Az objektív arányokhoz meg kell még említeni, hogy az oroszvári (Rusovce, Sl.) sírkert 68 temetkezésének feldolgozására nem nyílt lehetőségem; Lajtakáta (Gattendorf, A.) területén pedig egy 124 síros 10–11. századi temetőt tártak fel (Hofer 2010; Krenn–Mittermann 2010), mely szintén nem szerepel munkámban.

[411] Kiss 1983.

[412] Kiss 2000, 274.

[413] Pap 2012, 220–221.

[414] Nepper 2002.

[415] Istvánovits 2003, 442.

[416] Révész 2008, 395.

[417] A lajtakátai temető ilyen irányú megítélésére a teljes közlésig várnunk kell.

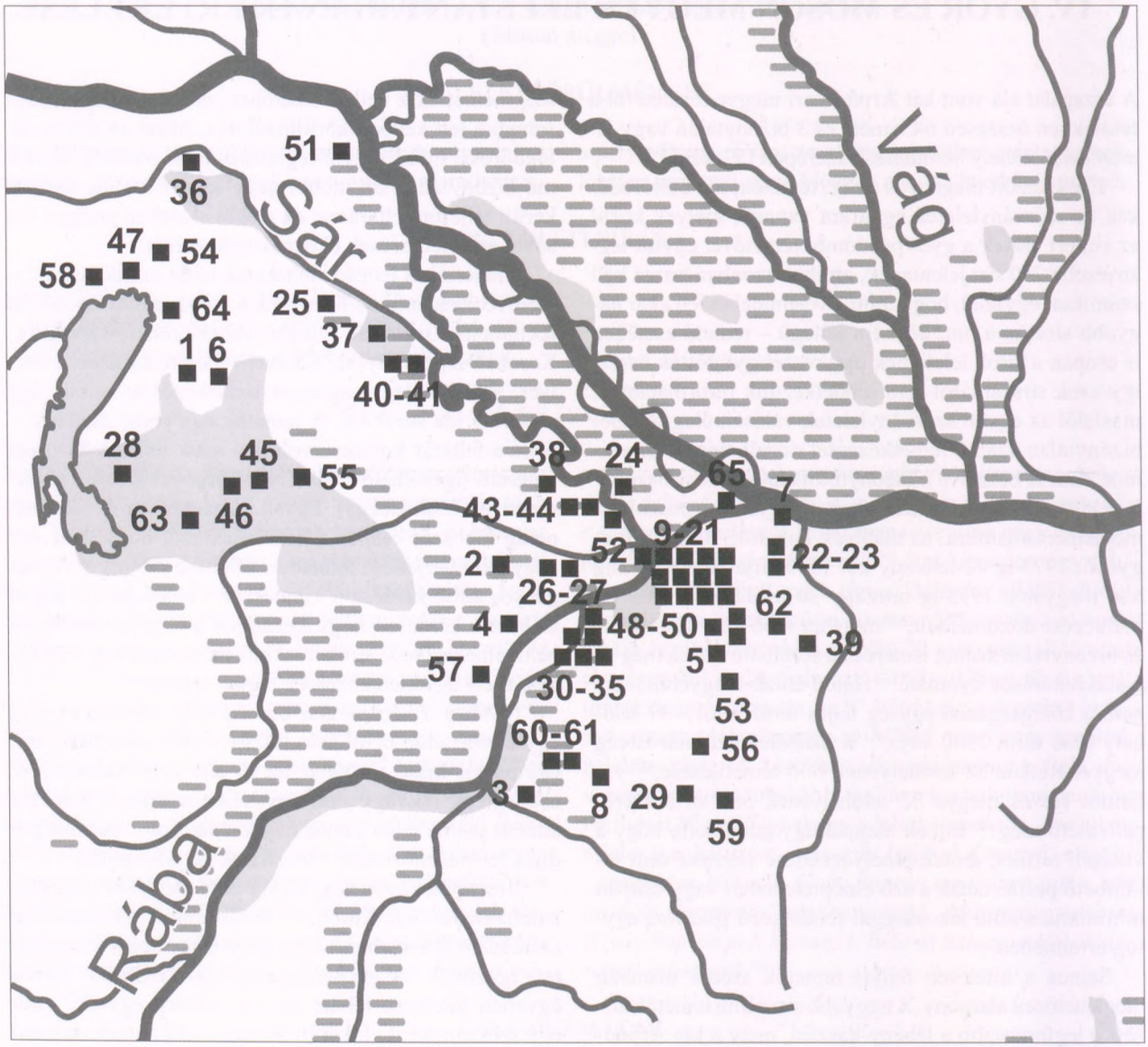

59. kép. Győr és Moson megyék bemutatott honfoglalás és kora Árpád-kori sírjai, temetői és szórványleletei: 1. Barátudvar (Mönchhof, A.), 2. Bezi-Péterházapuszta, 3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 4. Enese-Szabadság u. 72., 5. Écs-Tódomb, 6. Féltorony (Halbturn, A.), 7. Gönyű-Dunapart, 8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje, 9. Győr-Bácsa, Szent Vid, 10. Győr-Belváros, 11. Győr-Fövenyes-domb, 12. Győr-Lehel u., 13. Győr-Malomszéki-dűlő, 14. Győr-II. Rákóczi Ferenc u., 15. Győr-Révfalu, 16. Győr-Szabadhegy, 17. Győr-Székesegyház, 18. Győr-Téglavető-dűlő, 19. Győr-Újszállások, 20. Győr-Vasútállomás, 21. Győr-Víztorony, 22. Győrszentiván-Károlyháza, 23. Győrszentiván-Söprűshegy, 24. Győrzámoly-Régi plébánia, 25. Hegyeshalom-Belterület, 26. Ikrény-Mendel-domb, 27. Ikrény-Silógödrök, 28. Illmic (Illmitz, A.), 29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya, 30–31. Koroncó-Bábota I–II. sír, 32. Koroncó-Dózsa György u. 23., 33. Koroncó környéke, 34. Koroncó-Pusztatemető, 35. Koroncó-Rácz-domb, 36. Lajtafalu (Potzneusiedl, A.), 37. Levél-Újhelyi Imre tér, 38. Lébény-Kaszás-domb, 39. Mindszentpuszta-Pázmándfalu, 40. Mosonmagyaróvár-Királydomb, 41. Mosonmagyaróvár környéke, 43. Mosonszentmiklós, 44. Mosonszentmiklós-Lednice-domb, 45. Mosontarcsa-központ (Andau, A.), 46. Mosontétény (Tadten, A.), 47. Nyulas (Jois, A.), 48. Nyúl, 49. Nyúl-Öreghegy, 50. Nyúl-Páskom, 51. Oroszvár-Wiesenacker-dűlő (Rusovce, Sl.), 52. Öttevény-Lenin u. 62., 53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 54. Pándorfalu (Parndorf, A.), 55. Pusztasomorja-Tímár-domb, 56. Ravazd, 57. Rábacsécsény, 58. Sásony (Winden am See, A.), 59. Sokorópátka-Újtelep 17., 60. Tét-Belterület, 61. Tét határa, 62. Töltéstava, 63. Valla (Wallern, A.), 64. Védeny (Weiden am See, A.), 65. Vének-Dunapart

gótikus templom feltárása során került elő 5 sír, melyek leletanyaga Árpád-kori, s noha a temető templom körüli, a pogány szokások továbbélésének bizonyítékaként egy munkaeszközt is adtak az egyik elhunyttal. Nem dönthető el, hogy az Ikrény-Silógödrök területén feltárt temető „*soros*" részlete már az esetlegesen ekkor létező templom mellett helyezkedett-e el, vagy csupán később emeltek épületet részben az egykori sírkert fölé.

A *nemek aránya* temetőnként változó lehet, érdemi információkat azonban csak teljesen feltárt temetők esetében remélhetünk ezektől, erre viszont csupán a lébényi nyújt lehetőséget, ahol 33,34% a férfi, 31,31% a nő, 24,24% a gyermek, 9,09% a felnőtt, míg 2,02% a bizonytalan eset. Megközelítő pontosságúak csak az oroszvári (Rusovce, Sl.) adatok, ahol 36% férfi, 28% nő és 20,5% gyermek volt, míg a bizonytalan sírok aránya 15,5%. A vizsgált megyék feldolgozott temetőit tekintve pedig 25% a férfi, 22% a nő, 19% a gyermek és 34% a felnőtt, vagy bizonytalan besorolású.[418] Mindez – ebben a régióban legalábbis – nem támasztja alá, hogy a 9–11. századi temetők estében a női sírok aránya magasabb lenne.[419] Sajnos a csecsemősírok száma sem ismert pontosan, hiszen sok esetben – főként a korábban végzett feltárásoknál – csupán a „*gyermek*" szerepel, annak életkori adatai nélkül. Számuk azonban mégis alacsonynak tűnik, aminek talán oka lehet, hogy nem minden esetben a közösség által használt temetőben helyezték őket örök nyugalomra, mint az más, a korszakba tartozó sírkertek esetében is feltételezhető.[420] De ennek oka lehet a sírok kisebb mélysége vagy a váz csontjainak gyengébb megtartása is. Egyes 10–11. századi temetők életszerűtől eltérő nemi arányainak magyarázataként Mesterházy Károly több mérlegelendő lehetőséget – szolgák, kitelepített személyek stb. – is felsorol.[421]

A temetők és sírok a környék domborzati viszonyait tekintve általában kisebb kiemelkedéseken találhatók, mely gyakorlat általános volt a 10–11. századi Kárpát-medencében.[422] Szőke Béla megfigyelése szerint a sírok egy része, amennyiben vizek közelében helyezkedett el, úgy az azok partja fölé emelkedő teraszokon, avagy a közéjük ékelődő homokdombokon, több esetben pedig a domb oldalán, de nem annak víz felőli részén, hanem a vízparttól 80-100 méter távolságban volt.[423] Sajnos a jelentős mértékben beépített területeken az egykori domborzati viszonyok ma már nem rekonstruálhatók. Az ismert esetekben a lelőhelyek a környezetükből 0,5-5 méter magas kiemelkedéseken, illetve kisebb teraszos jellegű domboldalakon vannak. Dombok esetén azok gerincén vagy északi lejtőjén kaphattak helyet, amennyiben víz közelében voltak, attól való távolságuk 60-70 métertől egészen fél km-ig terjedhetett. Ritkábban sík területeken is felbukkannak, pl. Győr-Téglavető-dűlőben. Figyelemre méltó, hogy néhány lelőhely a Duna mentén található, feltételezhetően azonban ezek itt is teraszos jellegű magaspartokon vagy kisebb hordalékkúpokon helyezkedhettek el eredetileg. A talaj összetevőit tekintve a temetők egy része öntéstalajon található.[424] Bácsa esetében pedig egy felhagyott telepen ásták meg a sírokat.

A temetők *szerkezet*üket tekintve ún. soros jellegűeknek tűnnek. Ez a temetőtípus, melyben a sírok viszonylag szabályos sorokat alkotva helyezkednek el, a késő antikvitást követően az 5. században terjedt el. A soros elrendezés a vizsgált terület temetőiben is megfigyelhető, azonban nem tisztázott hány sírt számíthatunk már sornak, hiszen nem ritka, hogy a temetőtérkép alapján mindössze egyetlen sír alapján jelölhető ki egy-egy sor.[425] A soros jellegű temetők többségének ellenére nem lehet kizárni, hogy lehettek közöttük csoportos elrendezésűek is, hiszen pl. a nyúl-öreghegyi négy sír egymáshoz való viszonyáról semmilyen adat nem áll rendelkezésre. Temetőt kerítő *árok*[426] mindössze a győrszentiván-söprűshegyi lelőhely esetében határolta a sírkertet, noha ilyenek megfigyelésére a régebbi feltárásokon valószínűleg nem fordítottak figyelmet; a csupán részlegesen feltárt temetők esetében pedig erre nyilván nem volt lehetőség. A sírok egymástól mért távolságát illetően mindössze néhány temető esete vizsgálható. Lébény-Kaszáson egymástól az egy-egy sornak tekinthető sírok közti távolság 60 cm-től 8,5 méterig változott. Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjében – a nem teljes temetőtérkép, valamint a beszámolók alapján – annyi állapítható meg, hogy ez az érték 30-40 cm-től 180-190 cm-ig terjedt. Természetesen az elpusztult temetkezések ezt befolyásolhatnák.

Nehéz megítélni – a sírkertek nem teljes feltártsági foka miatt – a temetőket használó közösségek *lélekszám*át. Ennek meghatározása tekintetében a temető használatának időtartama és az átlagéletkor – mindkettő sokszor szintén meglehetősen bizonytalan – értékeit tekinthetjük kiindulópontnak. Egyedül az egyetlen,

[418] Lajtakáta (Gattendorf, A.) temetőjében a női és a férfisírok aránya hasonló, a gyermeksírok kb. 30-35%-os értéke mellett (Krenn–Mittermann 2010).
[419] Vö. Bakay 1975, 46.
[420] Kralovánszky 1989, 248.
[421] Mesterházy 1998, 30–31.
[422] Tettamanti 1975, 87–88; Szőke–Vándor 1987, 47.
[423] Szőke 1954, 136.
[424] Erdélyi 1995a, 97.
[425] Bende–Lőrinczy 1997, 238.
[426] Szabó 1970.

csaknem teljesen feltárt lébényi temető esetében próbálkozhatunk meg ennek megbecslésével, melynek sírjaiba – annak körülbelül fél évszázados használati idejét tekintve és 28-36 éves átlagéletkorral számolva[427] – 2-3 generációt temethettek. Mivel azonban az egy-egy korszakban élő csoportok természetes módon időben mindkét irányba nyitottak, így nehéz megbecsülni egy-egy generáció lélekszámát. A temetőt használó közösség egy-egy generációja extrém esetben sem állhatott azonban valószínűleg többől, mint 40-50 ember, s ez néhány családot jelenthetett csupán.

Temetkezési szokások. A sírok jellemző adatait az alábbi táblázat tartalmazza:

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sírmélység (cm)	Alapterület (m²)	Tájolás	Megjegyzés
Csikvánd-Csikvándi kavicsos	1. sír	Férfi	?	?	?	?	
	2. sír	Férfi	?	?	?	?	
Enese-Szabadság u. 72.	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	?	
	2. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	?	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 90	?	Ny–K	
	4. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	?	
	5. sír	Nő, 35-45 éves	?	92	?	DNy–ÉK	
Écs-Tódomb		Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
Győr-Bácsa, Szent Vid	16. sír	Férfi	?	100–115	?	ÉNy–DK	
	17. sír	Nő, csecsemő	Téglalap alakú aknasír	100	1,42		Kettős sír
	19. sír	Fiatal nő	Téglalap alakú aknasír	105	1,13	D-É	Koporsó nyoma
	20. sír	Nő (?)	Hosszúkás aknasír	100	?	Ny–K	
Győr-Fövenyes-domb	1. sír	Fiatal	Téglalap alakú aknasír	?	0,79	Ny–K	
	2. sír	Gyermek	Téglalap alakú aknasír	?	0,48	Ny–K	
Győr-Téglavető-dűlő	26. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	47. sír	Nő	?	?	?	ÉNy–DK	
	363. sír	Férfi	?	?	?	Ny–K	
	364. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	576. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	577. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	578. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	579. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	580. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	581. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	582. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	583. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	584. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	585. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	586. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	587. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	593. sír	Gyermek	?	?	?	K–Ny	
	594. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	595. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	596. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	600. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	601. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	602. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	603. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	604. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	607. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	608. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	609. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	610. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	611. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	612. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	613. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	

[427] Bende–Lőrinczy 1997, 239; Hüse 2003, 401.

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Győr-Téglavető-dűlő	614. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	615. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	617. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	618. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	619. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	622. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	625. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	626. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	627. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	629. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	630. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	631. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	634. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	637. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	638. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	639. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	640. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	642. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	643. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	644. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	645. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	650. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	651. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	659. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	702. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	754. sír	Gyermek	?	?	?	Ny–K	
	800. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
Győrszentiván-Károlyháza	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	10	?	Ny–K	
	2. sír	Gyermek	Téglalap alakú aknasír	?	1,53	Ny–K	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	50	1,78	Ny–K	
	5. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	25	1,44	Ny–K	
	6. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	35	1,56	Ny–K	
	7. sír	Neme, kora bizonytalan	Ívelt aknasír	31	1,5	Ny–K	
	8. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	?	0,98	Ny–K	
Győrszentiván-Söprűshegy	6. sír	Gyermek	Téglalap alakú aknasír	50	0,55	DNy–ÉK	
	8. sír	Kisleány	Téglalap alakú aknasír	110	0,9	ÉNy–DK	
	9. sír	Idős nő (?)	?	60	?	DNy–ÉK	
	10. sír	Férfi	Téglalap alakú aknasír	80	1,68	DNy–ÉK	Koporsó nyoma
	12. sír	Nő (?)	Téglalap alakú aknasír	100	1,43	DNy–ÉK	
	13. sír	Nő (?)	Téglalap alakú aknasír	80	1,4	DNy–ÉK	
	15. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	100	1,33	DNy–ÉK	
	16. sír	Neme, kora bizonytalan	?	60	?	DNy–ÉK	
	17. sír	Férfi (?)	Téglalap alakú aknasír	70	1,2	Ny–K	
	18. sír	Férfi (?)	Téglalap alakú aknasír	110	1,26	Ny–K	
	19. sír	Felnőtt	?	80	?	DNy–ÉK	
	20. sír	Férfi (?)	?	90	?	DNy–ÉK	
	22. sír	Gyermek	Téglalap alakú aknasír	110	1,75	DNy–ÉK	
	23. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	95	0,77	DNy–ÉK	
Győrzámoly-Régi plébánia		Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
Hegyeshalom-Belterület	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?		
	2. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?		
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?		
	4. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?		
	5. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?		

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Ikrény-Silógödrök	1/A-B. sír	Nő, csecsemő	Téglalap alakú aknasír	117–121	?	DNy–ÉK	Kettős sír
	4. sír	Felnőtt	Téglalap alakú aknasír	80		DNy–ÉK	
	5. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	?	?	DNY–ÉK	
	6. sír	Nő (?)	Téglalap alakú, padkás aknasír	113	1,3	DNy–ÉK	Koporsó nyoma
	7. sír	Férfi	Téglalap alakú aknasír	?	?	DNy–ÉK	
	8. sír	Felnőtt	?	123	?	DNy–ÉK	
	9. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	110	?	DNy–ÉK	
	10. sír	Gyermek, 4-6 éves	?	?	?	DNy–ÉK	
	11. sír	Felnőtt	Téglalap alakú aknasír	126	?	DNy–ÉK	
	12. sír	Gyermek, 4-5 éves	Téglalap alakú aknasír	82–86	0,79	DNy–ÉK	
	13. sír	Gyermek, 6-7 éves	Téglalap alakú aknasír	80–83	0,58	DNy–ÉK	
	14. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	139	0,82	DNy–ÉK	
	16. sír	Felnőtt	Téglalap alakú aknasír	?	?	DNy–ÉK	
	20. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	23. sír	Felnőtt	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	114	?	DNy–ÉK	
	36. sír	Felnőtt	Téglalap alakú aknasír	?	1,56	DNy–ÉK	
	39. sír	Neme, kora bizonytalan	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	?	?	?	
	40. sír	Neme, kora bizonytalan	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	?	?	?	
Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya		Férfi	?	?	?	?	
Koroncó-Bábota	I. sír	Férfi	?	?	?	?	
	II. sír	Nő	Téglalap alakú, padkás aknasír	110	?	Ny-ÉNy–K-DK	Koporsó nyoma
Koroncó-Dózsa György u. 23.		Nő	?	60	1,05	Ny-DNy–K-ÉK	
Koroncó-Rácz-domb		Nő	?	?	?	Ny–K	
Levél-Újhelyi I. tér	1/A sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	150	1,32	Ny–K	
	1/B sír	Férfi	?	?	?	?	
	2. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	4. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	5. sír	Nő (?)	?	?	?	?	
	6. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	7. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
Lébény-Kaszás-domb	1. sír	Férfi, 40-50 éves	?	?	?	Ny–K	
	2. sír	Gyermek, 11-12 éves	Téglalap alakú aknasír	83	0,74	É–D	
	3. sír	Nő (?), 40 év feletti	?	20	?	Ny–K	
	4. sír		Téglalap alakú aknasír	66	0,62	Ny–K	Üres sírgödör
	5. sír	Férfi, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	40	1,84	Ny-DNy–K-ÉK	A gödör alján feltöltés
	6. sír	Nő (?), 30-35 éves	Téglalap alakú aknasír	40	1,36	Ny–K	
	7. sír	Gyermek, 9-11 éves	Téglalap alakú aknasír	64	0,8	Ny–K	
	9. sír	Gyermek, 1,5-2 éves	Téglalap alakú aknasír	40	0,26	Ny–K	
	10. sír	Gyermek, 10-11 éves	Téglalap alakú aknasír	52	0,81	Ny–K	
	12. sír	Férfi, 40-50 éves	Téglalap alakú aknasír	50	1,36	Ny–K	
	14. sír	Nő (?), 40-60 éves	Enyhén ovális aknasír	35	1,35	Ny–K	Kövek a sírban
	15. sír	Férfi, 48-59 éves	Téglalap alakú aknasír	Kb. 50	1,03	Ny–K	
	16. sír	Férfi, 48-59 éves	Téglalap alakú aknasír	40	1,24	Ny–K	
	17. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	60–70	1,39	Ny–K	
	19. sír	Férfi, 23 év feletti	?	40	?	Ny–K	
	21. sír	Férfi (?), 17-18 éves	Téglalap alakú aknasír	40	1,03	Ny-ÉNy–K-DK	
	22. sír	Nő, 23 év feletti	Téglalap alakú aknasír	40	1,53	Ny–K	
	23. sír	Nő, 23 év feletti	Hosszúkás aknasír	35	0,94	Ny–K	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m²)	Tájolás	Megjegyzés
Lébény-Kaszás-domb	24. sír	Fiú (?), 15-16 éves	Téglalap alakú aknasír	35	0,78	Ny–K	
	25. sír	Nő, 30-35 éves	Téglalap alakú aknasír	35	0,98	Ny–K	
	26. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	40	2,64	Ny–K	
	27. sír	Nő, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	50	1,26	Ny–K	Koporsó nyoma
	28. sír	Férfi, 40-60 éves	Hosszúkás aknasír	40	1,3	Ny–K	
	29. sír	Gyermek, 6-7 éves	?	30	?	Ny–K	
	30. sír	Leány, 16-17 éves	Hosszúkás aknasír	46	1,03	Ny–K	
	31. sír	Nő, 23 év feletti	Téglalap alakú aknasír	28	1,94	Ny–K	Koporsó nyoma
	32. sír	Férfi, 50-57 éves	Téglalap alakú, padkás aknasír	56–65	1,74	Ny–K	
	33. sír	Nő, 41-57 éves	Téglalap alakú aknasír	49	1,6	Ny–K	
	34. sír	Nő, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	61	1,31	Ny–K	
	35. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	70	1,36	Ny–K	Kő a sírban
	36. sír	Férfi, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	50	1,54	Ny–K	
	37. sír	Gyermek, 1 év körül	Hosszúkás aknasír	?	0,6	Ny-DNy–K-ÉK	
	38. sír	Férfi, 50-60 éves	Hosszúkás aknasír	50	1,41	Ny–K	
	39. sír	Férfi, 42-52 éves	Hosszúkás aknasír	76	1,62	Ny–K	
	40. sír	Férfi, 34-43 éves	Téglalap alakú aknasír	50	1,5	Ny–K	
	41. sír	Férfi, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	43	1,65	Ny–K	
	42. sír	Férfi, 45-56 éves	Téglalap alakú aknasír	48	1,36	Ny–K	
	43. sír	Férfi, 40-50 éves	Téglalap alakú aknasír	45	1,01	Ny–K	
	44. sír	Nő, 50-60 éves	Téglalap alakú aknasír	42–45	1,21	Ny–K	
	45. sír	Férfi, 40-45 éves	Téglalap alakú aknasír	35	1,54	Ny–K	
	46. sír	Férfi (?), 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	35	1,03	Ny–K	
	47. sír	Fiú, 16-17 éves	Téglalap alakú aknasír	30–35	?	Ny–K	
	48. sír	Nő, 44-52 éves	Téglalap alakú aknasír	50	1,9	Ny–K	
	49. sír	Gyermek, 11-12 éves	Ovális aknasír	40	0,94	Ny–K	
	50. sír	Nő, *iuv.*	Hosszúkás aknasír	45	1,47	Ny–K	
	51. sír	Férfi, 23-25 éves	?	30	?	Ny–K	
	52. sír	Férfi, 40-46 éves	Téglalap alakú aknasír	40	1,27	Ny–K	
	55. sír	Nő, 50-60 éves	Téglalap alakú aknasír	40	?	Ny–K	
	56. sír	Nő, 59-67 éves	Téglalap alakú aknasír	?	?	Ny–K	
	58. sír	Nő, 61-67 éves	Téglalap alakú aknasír	54	1,22	Ny–K	
	59. sír	Gyermek, 8-9 éves	Téglalap alakú aknasír	45	0,91	Ny–K	
	61. sír	Nő, 21-23 éves	Téglalap alakú aknasír	?	0,95	Ny–K	
	62. sír	Nő, 20-22 éves	Téglalap alakú aknasír	65	0,91	Ny–K	
	63. sír	Nő, 51-59 éves	Téglalap alakú aknasír	66	1,17	Ny–K	
	64. sír	Nő, 50-59 éves	Téglalap alakú aknasír	75	1,28	Ny–K	
	65. sír	Nő, 50-60 éves	Téglalap alakú aknasír	48	1,59	Ny–K	
	66. sír	Nő, 50-60 éves	Téglalap alakú aknasír	68	1,34	Ny–K	
	67. sír	Férfi, 50-58 éves	Téglalap alakú aknasír	65	1,53	Ny–K	
	68. sír	Gyermek, 3-4 éves	?	30	?		
	70. sír	Leány, 16-17 éves	Téglalap alakú aknasír	53	1,57	Ny–K	
	71. sír	Nő, 18-20 éves	Téglalap alakú aknasír	35	1,34	Ny–K	
	72. sír	Nő, 40-50 éves	Téglalap alakú aknasír	35	0,96	Ny–K	
	73. sír	Férfi, 40-50 éves	Téglalap alakú aknasír	40–50	1,52	Ny–K	
	74. sír	Férfi (?), 17-18 éves	?	35	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	75. sír	Gyermek, 6 év körüli	Hosszúkás aknasír	30	0,94	Ny–K	
	76. sír	Gyermek, 1,5-2 éves	Téglalap alakú aknasír	50	0,71	Ny–K	A gödör alján feltöltés
	77. sír	Gyermek, 2-3 éves	Téglalap alakú aknasír	43–50	0,66	Ny–K	
	78. sír	Nő, 25-30 éves	Téglalap alakú aknasír	47	1,16	Ny–K	
	79. sír	Férfi, 40-50 éves	Téglalap alakú aknasír	40	1,25	Ny–K	
	80. sír	Nő, 22-25 éves	Téglalap alakú aknasír	35	0,88	Ny–K	
	81. sír	Férfi (?), 40-50 éves	Hosszúkás aknasír	40	1,02	Ny–K	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Lébény-Kaszás-domb	82. sír	Gyermek	?	30	?	Ny–K	
	83. sír	Nő, 40-60 éves	Hosszúkás aknasír	36–44	1,21	Ny–K	
	84. sír	Férfi, 50-60 éves	Téglalap alakú aknasír	45–52	1,49	Ny–K	
	85. sír	Gyermek, 7-8 éves	Téglalap alakú aknasír	40–45	1,05	Ny–K	
	86. sír	Férfi, 23 év felett	Téglalap alakú aknasír	35–40	?	Ny–K	
	87. sír	Gyermek, 6-7 éves	Téglalap alakú aknasír	35	?	Ny–K	
	88. sír	Férfi, 23-40 éves	Téglalap alakú aknasír	70	1,67	Ny–K	
	89. sír	Nő, 50-70 éves	?	52	1,7	Ny–K	A gödör alján feltöltés
	90. sír	Nő, 44-52 éves	Téglalap alakú aknasír	50–55	0,81	Ny–K	
	92. sír	Férfi, 40-50 éves	Téglalap alakú aknasír	43–54	1,45	Ny–K	Füles sírgödör
	93. sír	Gyermek, 9-11 éves	Téglalap alakú aknasír	36–38	?	Ny–K	
	94. sír	Gyermek, 7-8 éves	Téglalap alakú aknasír	35	0,76	Ny–K	
	95. sír	Férfi, 50-59 éves	Téglalap alakú aknasír	55–70	1,6	Ny–K	
	96. sír	Férfi (?), 23 év feletti	Téglalap alakú aknasír	35–40	1,39	Ny–K	
	97. sír	Férfi, 22-25 éves	Hosszúkás aknasír	40	1,63	Ny–K	
	98. sír	Nő, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	35	0,68	Ny–K	
	99. sír	Férfi, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	35–40	?	Ny–K	
	100. sír	Férfi, 20-30 éves, nő, 23 év feletti, gyermek, 8 év körüli, gyermek, 7-8 éves	Téglalap alakú aknasír	35	Kb. 1,55	Ny–K	Négyes sír
	104. sír	Férfi, 23-30 éves	Téglalap alakú aknasír	55	1,57	Ny–K	Füles sírgödör, alján feltöltés
	105. sír	Férfi (?), 23 év feletti	Hosszúkás aknasír	30	1,57	Ny-DNy–K-ÉK	
	106. sír	Férfi, 28-43 éves	Téglalap alakú aknasír	35–56	1,48	Ny–K	
	126. sír	Nő, 40-60 éves	Téglalap alakú aknasír	?	0,91	Ny–K	
	127. sír	Gyermek, 8-9 éves	Téglalap alakú aknasír	44	0,92	Ny–K	
	128. sír	Férfi, 40-60 éves	Ovális aknasír	46	0,84	Ny–K	
	129. sír	Férfi, 23 év felett	Téglalap alakú aknasír	45	?	Ny–K	
	130. sír	Nő, 23 év felett	Hosszúkás aknasír	41	?	Ny–K	
Mosonszentmiklós-Lednice-domb	2. sír	Felnőtt	Téglalap alakú aknasír	?	1,08	Ny–K	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	?	1,33	Ny–K	
	6. sír	Gyermek	Téglalap alakú, padkás aknasír	?	1,24	ÉNy–DK	
	7. sír	Neme, kora bizonytalan	?	84	1,66	DNy–ÉK	
	8. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	?	1,32	Ny–K	
	10. sír	Idős nő	Téglalap alakú aknasír	48	1,4	Ny–K	Koporsó (?) nyoma
	11. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	40	1,8	Ny–K	
	12. sír	Felnőtt	Téglalap alakú aknasír	?	0,88	Ny–K	
	17. sír	Gyermek	Téglalap alakú aknasír	46	1,82	ÉNy–DK	A sírgödör alján feltöltés
	18. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	30–35	1,26	Ny–K	
	21. sír	Nő (?)	?	50	2,34	Ny–K	Koporsó nyoma
	23. sír	Férfi	?	24	1,68	ÉNy–DK	
Mosonszentmiklós		Férfi	?	?	?	?	
Mosontarcsa	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	200	?	?	
	2. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 220–230	?	?	
Nyúl-Öreghegy	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	2. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	4. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	2. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	4. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	5. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	6. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	7. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	8. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	9. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	10. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	11. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	12. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	13. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	14. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	15. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	16. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	17. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	18. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	19. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	20. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	21. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	22. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	23. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	24. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	25. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	26. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	27. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	DNy–ÉK	
	28. sír	Férfi	?	120	?	?	
	29. sír	Férfi	?	130	?	?	
	30. sír	Férfi	?	100	?	?	
	31. sír	Nő	?	120	?	?	
	32. sír	Férfi	?	100	?	?	
	33. sír	Nő	?	?	?	?	
	34. sír	Férfi	?	80	?	?	
	35. sír	Férfi	?	120	?	?	
	36. sír	Férfi	?	100	?	?	
	37. sír	Férfi	?	100	?	?	
	38. sír	Gyermek	?	100	?	?	
	39. sír	Férfi	?	110	?	?	
	40. sír	Férfi	?	80	?	?	
	41. sír	Férfi	?	100	?	?	
	42. sír	Férfi	?	70	?	?	
	44. sír	Nő	?	120	?	?	
	45. sír	Férfi	?	140	?	?	
	46. sír	Férfi	?	140	?	?	A váz hossza 200 cm
	48. sír	Nő	?	160	?	?	
	51. sír	Férfi	?	130	?	?	
	52. sír	Nő	?	130	?	?	
	53. sír	Gyermek	?	80	?	?	
	57. sír	Nő	?	120	?	?	
	58. sír	Gyermek	?	80	?	?	
	59. sír	Férfi	?	130	?	?	
	60. sír	Nő	?	120	?	?	
	61. sír	Gyermek	?	100	?	?	
	62. sír	Férfi	?	120	?	?	
	64. sír	Gyermek	?	80	?	?	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	65. sír	Férfi	?	140	?	?	
	66. sír	Nő	?	120	?	?	
	67. sír	Gyermek	?	70	?	?	
	68. sír	Nő	?	125	?	?	
	69. sír	Férfi	?	130	?	?	
	70. sír	Nő	?	120	?	?	
	71. sír	Gyermek	?	80	?	?	
	72. sír	Nő	?	130	?	?	
	73. sír	Férfi	?	140	?	?	A váz hossza 200 cm
	74. sír	Férfi	?	120	?	?	
	75. sír	Nő	?	130	?	?	
	76. sír	Férfi	?	125	?	?	
	77. sír	Gyermek	?	70	?	?	
	79. sír	Férfi	?	100	?	?	
	81. sír	Gyermek	?	60	?	?	
	82. sír	Férfi	?	140	?	?	A váz hossza 200 cm
	83. sír	Gyermek	?	100	?	?	
	84. sír	Férfi	?	120	?	?	
	85. sír	Férfi	?	130	?	?	A váz hossza 190 cm
	86. sír	Nő	?	110	?	?	
	87. sír	Férfi	?	120	?	?	
	88. sír	Férfi	?	130	?	?	
	89. sír	Gyermek	?	90	?	?	
	90. sír	Nő	?	100	?	?	
	91. sír	Férfi	?	130	?	?	
	92. sír	Férfi	?	140	?	?	
	93. sír	Nő	?	115	?	?	
	94. sír	Gyermek	?	90	?	?	
	95. sír	Férfi	?	130	?	?	
	96. sír	Nő	?	115	?	?	
	97. sír	Gyermek	?	100	?	?	
	98. sír	Férfi	?	140	?	?	A váz hossza 200 cm
	99. sír	Gyermek	?	90	?	?	
	100. sír	Nő	?	130	?	?	
	102. sír	Férfi	?	120	?	?	
	103. sír	Férfi	?	110	?	?	
	104. sír	Férfi	?	120	?	?	
	105. sír	Nő	?	140	?	?	
	107. sír	Férfi	?	120	?	?	A váz hossza 196 cm
	108. sír	Gyermek	?	100	?	?	
	113. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	114. sír	Férfi	?	110	?	?	
	115. sír	Gyermek	?	100	?	?	
	116. sír	Férfi	?	110	?	?	
	118. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?		?	
	121. sír	Nő	?	130	?	?	
	123. sír	Nő	?	120	?	?	
	129. sír	Nő	?	115	?	?	
	131. sír	Gyermek	?	80	?	?	
	135. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	138. sír	Gyermek	?	80	?	?	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	139. sír	Férfi, *ad.-mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	?	ÉNy–DK	
	140. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	?	?	ÉNy–DK	
	141. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	?	?	ÉNy–DK	
	142. sír	Leány, *inf.* II.	?	50	0,72	ÉK-DNy	
	143. sír	Férfi, *ad.*	?	?	?	?	
	144. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	1,4	K–Ny	
	145. sír	Leány, *inf.* I.	?	60	0,48	K–Ny	
	146. sír	Gyermek, *inf.* I.	?	60	?	?	
	147. sír	Gyermek, 1-1,5 év	?	70	0,35	K–Ny	
	148. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	?	Ny–K	Koporsó nyoma
	149. sír	Gyermek, 3-4 év	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	0,33	Ny–K	Koporsó nyoma
	150. sír	Gyermek, 6-7 év	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	33	0,38	K–Ny	
	151. sír	Nő, *iuv.* (?)	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	1,04	K–Ny	
	152. sír	Nő, 18-23 év	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	0,93	Ny–K	
	153. sír	Felnőtt	?	70	1,54	Ny–K	
	154. sír	Nő, 25-28 év	?	65	2,16	Ny–K	
	155. sír	Gyermek	?	75	?	Ny–K	
	156. sír	Leány, *inf.* II.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	55	1,23	DK–ÉNy	
	157. sír	Nő, *mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	56	1,23	DNy–ÉK	
	158. sír	Nő, *iuv.-ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	80	0,9	Ny–K	
	159. sír	Nő, 25 év	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	75	1,08	Ny–K	Koporsó nyoma
	160. sír	Nő, 40-45	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	55	0,81	Ny–K	Koporsó nyoma
	161. sír	Nő, 35 év körül	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	80	0,68	Ny–K	
	162. sír	Fiú, 17 év	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	65	0,6	Ny–K	
	163. sír	Csecsemő	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	40	0,12	Ny–K	
	164. sír	Férfi, *mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	45	0,76	Ny–K	Koporsó nyoma
	165. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	0,45	Ny–K	
	166. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	35	0,45	Ny–K	
	167. sír	Felnőtt	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	65	1	Ny–K	
	168. sír	Csecsemő	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	45	0,21	Ny–K	
	169. sír	Nő, *iuv.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	1,08	Ny–K	
	170. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	55	0,9	Ny–K	
	171. sír	Nő, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	1,08	Ny–K	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m²)	Tájolás	Megjegyzés
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	172. sír	Csecsemő	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	30	0,21	Ny–K	
	173. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	120	5	Ny–K	
	174. sír	Nő, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	62	1,36	Ny–K	
	175. sír	Nő, *iuv.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	45	0,96	Ny–K	
	176. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	0,36	Ny–K	
	177. sír	Nő, *ad.-mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	1,62	Ny–K	
	178. sír	Férfi	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	65	1,14	Ny–K	
	179. sír	Nő	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	55	1,08	Ny–K	Kettős sír
	180. sír	Nő, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	65	0,7	Ny–K	A váz hason-fekvő helyzetű
	181. sír	Férfi, *mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	100	1,35	Ny–K	
	182. sír	Nő, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	100	1,6	Ny–K	Kettős sír
	183. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	85	1,26	Ny–K	Koporsó nyoma
	185. sír	Nő, *mat.-sen.*	?	70	0,85	Ny–K	
	186. sír	Gyermek, *inf.* II.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	0,6	Ny–K	
	187. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	80	1,26	Ny–K	Koporsó nyoma
	188. sír	Férfi, *ad.-mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	1,44	Ny–K	Koporsó nyoma
	189. sír	Fiú (?), *inf.* II.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	?	Ny–K	
	190. sír	Neme, kora bizonytalan	?	75	?	DNy–ÉK	
	191. sír	Neme, kora bizonytalan	?	75	?	Ny–K	
	192. sír	Férfi, *mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	1,52	Ny–K	
	193. sír	Gyermek	?	60	?	Ny–K	
	194. sír	Nő, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	0,85	Ny–K	
	195. sír	Férfi, *iuv.-ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	65	1,2	Ny–K	
	196. sír	Férfi, *sen.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	1,27	Ny–K	
	197. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	0,48	Ny–K	
	198. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	0,24	Ny–K	
	199. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	30	0,32	Ny–K	
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	1,02	Ny–K	Kettős sír, koporsó nyoma
	201. sír	Férfi	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	40	?	Ny–K	
	202. sír	Férfi (?), *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	50	1,02	Ny–K	
	203. sír	Férfi (?)	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	45	0,8	Ny–K	
	204. sír	Férfi	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	95	0,99	Ny–K	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sírmélység (cm)	Alapterület (m^2)	Tájolás	Megjegyzés
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	205. sír	Férfi, *ad.-sen.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	40	?	Ny–K	
	206. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	55	0,64	Ny–K	
	207. sír	Nő, *mat.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	0,8	Ny–K	
	208. sír	Gyermek, *inf.* I.	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	45	0,24	Ny–K	
	209. sír	Nő, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	35	0,6	Ny–K	
	210. sír	Férfi, *ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	70	1,02	Ny–K	
	211. sír	Neme, kora bizonytalan	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	15	?	Ny–K	
	212. sír	Neme, kora bizonytalan	?	30	?	Ny–K	
	213. sír	Férfi	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	0,85	Ny–K	
	214. sír	Nő, *ad.* (?)	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	35	1,02	Ny–K	Állapotos nő
	215. sír	Nő, *iuv.-ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	1,19	Ny–K	Koporsó nyoma
	216. sír	Nő, *iuv.-ad.*	Valószínűleg téglalap alakú aknasír	60	?	Ny–K	
	217. sír	Férfi, *ad.*	?	120	0,85	Ny–K	
	218. sír	Nő, *mat.*	?	130	0,82	Ny-DNy–K-ÉK	
	219. sír	Nő, *ad.*	?	70	0,82	DNy–ÉK	
	220. sír	Nő, *ad.*	?	95	0,85	Ny-DNy–K-ÉK	
	221. sír	Nő, *iuv.*	?	45	0,75	Ny–K	
	222. sír	Gyermek, *inf.* I.	?	45	0,65	Ny-DNy–K-ÉK	
	223. sír	Férfi, *ad.-mat.*	?	70	0,96	Ny–K	
	224. sír	Férfi, *mat.*	?	100	0,85	Ny-DNy–K-ÉK	Kövek a sírban
	225. sír	Férfi, *mat.-sen.*	?	130	1,08	Ny–K	
	226. sír	Férfi, *sen.*	?	75	1,05	Ny–K	
	227. sír	Nő, *mat.*	?	90	0,96	Ny-DNy–K-ÉK	
	228. sír	Férfi, *ad.*	?	80	1,02	Ny–K	
	229. sír	Nő, *mat.*	?	90	0,99	Ny-DNy–K-ÉK	
	230. sír	Férfi, *mat.-sen.*	?	120	1,05	Ny-DNy–K-ÉK	Kövek a sírban, koporsó nyoma
	231. sír	Férfi, *ad.*	?	120	1,02	Ny–K	
	232. sír	Nő	?	135	0,75	Ny–K	
	233. sír	Leány, *inf.* II.	?	130	0,7	Ny–K	
	234. sír	Nő, *ad.*	?	120	1,02	Ny–K	
	235. sír	Nő, *inf.* II.-*iuv.*	?	100	0,96	Ny-DNy–K-ÉK	Kövek a sírban, koporsó nyoma
Őttevény-Lenin u. 62.		Férfi, 40 év feletti	Téglalap alakú, padkás aknasír	103	?	Ny–K	
Pusztasomorja-Tímár-domb	6. sír	Nő	?	170	?	ÉNy–DK	
	7. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	100	?	Ny–K	
	10. sír	Neme, kora bizonytalan	Téglalap alakú aknasír	110	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	17. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	Kb. 100	Kb. 1,5	Ny-ÉNy–K-DK	
	18. sír	Férfi	Téglalap alakú aknasír	110	1,26	Ny–K	
	19. sír	Nő	Téglalap alakú aknasír	110	1,1	Ny–K	
Sokorópátka-Újtelep 17.		Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
Tét-Belterület		Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 150	?	Ny–K	
Töltéstava		Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Típus	Sír-mélység (cm)	Alap-terület (m²)	Tájolás	Megjegyzés
Valla	1. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	2. sír	Gyermek	?	Kb. 30	?	Ny–K	
	3. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	Ny–K	
	4. sír	Felnőtt	?	Kb. 30	?	Ny–K	
	5. sír	Gyermek	?	Kb. 30	?	Ny–K	
	6. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	7. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	8. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	9. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	10. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	11. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	12. sír	Férfi és nő (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	Kettős sír
	13. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	14. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	15. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	16. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	17. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	18. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	19. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	20. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	21. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	22. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	Koporsó nyoma
	23. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	24. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	25. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	Koporsó nyoma
	26. sír	Kisgyermek (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	27. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	DNy–ÉK	
	28. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	Koporsó nyoma
	29. sír	Kisgyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	30. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	31. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	?	
	32. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	33. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	34. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	35. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	36. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	37. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	38. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	39. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	40. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	41. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	42. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	43. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	44. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny-DNy–K-ÉK	
	45. sír	Felnőtt	?	Kb. 50	?	Ny-ÉNy–K-DK	
	46. sír	Neme, kora bizonytalan	?	Kb. 50	?	?	
	47. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	48. sír	Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	
	49. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny-ÉNy–K-DK	
	50. sír	Gyermek	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	51. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	52. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
	53. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	Koporsó nyoma
	54. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	É-ÉNy–D-DK	Koporsó nyoma
	55. sír	Felnőtt (?)	?	Kb. 50	?	Ny–K	
Vének-Dunapart		Neme, kora bizonytalan	?	?	?	?	

Az egyes temetkezőhelyeken az elhunytakat az esetek döntő többségében egyszerű, általában lekerekített sarkú, téglalap alakú *sírgödör*be temették. Természetesen ezek ritkán mutattak szabályos formát, attól különböző eltérésűek ismertek: valamelyik – általában a fej felőli – vége irányába kiszélesedő vagy oldalán szabálytalan. Az alapterület formavariánsai között enyhén ívelt, ovális és hosszúkás, ívelten vagy szabálytalanul záródó egyaránt van. Sem fülkés, sem padmalyos sír nem ismert, viszont a *padkás* sírgödrök[428] ritkábban megfigyelhetők. Ezek alacsonyabb számának az is oka lehet, hogy a padka dokumentálását lehetetlenné tették azok az esetek, amikor az a nyesési szint felett helyezkedett el.[429] A sírgödör körben volt padkás kialakítású a mosonszentmiklós-lednicei 6. és az ikrény-silógödröki 6. számú síroknál, míg a gödör északi vagy északkeleti részén képeztek ki padkát az öttevényi és a koroncó-bábotai II. sírban. Mindkét utóbbi sírnál ezen a padkán helyezték el a lócsontokat és a lószerszámot vagy csak magát a lószerszámot. A lébény-kaszási 32. sírban pedig a gödör délnyugati oldalán volt a padka. A sírgödrök *mérete* természetesen igazodott az elhunyt testméretéhez, többségében 0,6–1,5 m² között változott, extrém nagyságot mindössze egyetlen esetben, az oroszvári (Rusovce, Sl.) 173. sírnál dokumentáltak, mely a megadott méretek szerint 5 m²-es volt. A sír azonban egy római kori hulladékgödörbe volt beleásva, így felmerül a kérdés, hogy valóban ekkora volt-e maga a gödör, s nem a szuperpozíció okozta tévedéssel állunk-e szemben. Mindössze néhány esetben volt csupán megfigyelhető az eltemetett alkatához képest szűk sírgödör. Az avar kor végétől figyelhető meg a sírok méreteinek csökkenése, melyek az Árpád-korra érték el azt a szintet, mely még racionális volt.[430] *Mélység*ük változó, a két szélsőséges eset 10-20, illetve 170 cm, amihez természetesen még hozzá kellene számítani a humuszréteg vastagságát is. Valószínűleg azonban ennek hozzáadása után sem érte volna el egyik sír mélysége sem a 2 métert, kivételt csupán a mosontarcsai két temetkezés jelent a maga 200, illetve 220-230 cm-es mélységével. Temetőnként kisebb különbségek figyelhetők meg a sírgödrök mélysége között: a két legnagyobb sírkert közül Lébényben ezek sekélyebbek voltak, mint Oroszvár (Rusovce, Sl.) esetében. Míg az előbbinél 20, illetve 83 cm, 35-50 cm-es középértékkel, melyhez természetesen hozzáadódna még a humuszvastagság; addig Oroszváron (Rusovce, Sl.), ahol 15 cm volt a legsekélyebb, de több 30 cm-es mélység is előfordult, a többség 40-50 és 130-140 cm között mozgott. Ugyancsak 50 cm körüli volt a vallai sírok többségének mélysége, ám ez az érték kissé sematikusan meghatározottnak tűnő volta miatt óvatosan kezelendő. Természetesen ebben a kérdésben az erózió hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül, melynek bizonyára jelentős szerepe volt a 20 cm körüli – nyilván irreális – sírmélységek esetében. A környező megyék temetői közül a szakonyi sírkertben a sírok mélysége 40-100 cm között váltakozott, átlagosan 50-60 és 80-90 cm közötti volt. Vas megyében az Ikervár-Virág utcai temető esetében ez 30 és 170 cm között mozgott, átlagosan 60-120 cm volt, Sorokpolány-Berekalján 15 és 120 cm között volt, átlagosan 50-90 cm-t mértek. A környező területekkel összehasonlítva tehát a vizsgált két megye temetőiben is átlagosnak mondható a sírmélység. A sírok leletgazdagságát tekintve – a sírmélységet, mint olyan adatot, mely talán az egyén anyagi, társadalmi helyzetének reprezentációjára utaló jelzés is lehet – a mélyebb sírok nem tűnnek ki, tehát úgy látszik nem ástak jelentősen nagyobb, mélyebb sírokat ezeknek a személyeknek. Ez a tendencia a szomszédos területen fekvő szakonyi temetőben is megfigyelhető volt, ahol csak *„1-2 ásónyommal"* voltak mélyebbek a mellékletekben gazdagabb sírok.[431]

Sírépítmény nyoma egy esetben sem volt megfigyelhető, még az ún. füles sírgödröknél sem, melyek a lébény-kaszási temetőből (94., 102. sír) ismertek. A sírgödör részleges behantolásával az annak alján kialakított, néhány cm vastagságú *feltöltés*re fektették az elhunytakat ugyanezen temető négy (5., 76., 89., 104.) sírjában, valamint a mosonszentmiklós-lednice-dombi 17. sírban. Továbbá több sírnál is a koponya magasabb helyzete, annak temetés során történt alátámasztására utal. Klasszikus értelemben vett *kő- vagy téglapakolásos* temetkezés nem ismert.[432] Kövek a lébényi és az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető öt sírjából kerültek elő. Ezeket bizonyára szándékosan helyezték a sírokba, s nem a behantolás során a sírfölddel együtt kerültek be. Köztük egyszerű és a megmunkálás nyomait mutató terméskövek egyaránt lehettek, az előbbiek túlsúlya mellett. A sírokba került kövek azonban egyetlen esetben sem vették teljesen körbe, illetve fedték le a sírt, nem tekinthetők tehát épített sírszerkezetnek. Szabályosan egyedül az oroszvári (Rusovce, Sl.) 235. sírban lehetett megfigyelni köveket, ahol a lábak csontjainak végénél helyezkedett el félkörívben összesen 6 db. A váz szintjénél 20-60 cm-rel magasabban feküdtek kövek a 224. és a 230. sírban. Ezek a koporsóra helyezett, vagy már a sír részleges behantolása után a sírgödörbe tett kövek egyaránt lehetnek. A gondosan

428 Tettamanti 1975, 90.
429 Bende–Lőrinczy 1997, 225, 12. jegyzet.
430 Szőke 1994, 253.
431 Gömöri 1984, 94.
432 Pap 2002.

vagy csupán jelzésszerűen épített sír a kora Árpád-korban a reprezentáció eszköze volt,[433] míg a sírokban az elhunytra helyezett kövek szerepe lehetett a halott visszajárásának megakadályozása is, a koponya mellett előkerült köveknek pedig a deszkakeret megtámasztása.[434] A vizsgált területen azonban a kövek sohasem magán a váz csontjain, hanem vagy annál magasabb helyzetben, a koponya bal oldalán, vagy pedig a váz szintjén, a lábak végénél, esetleg a kar külső oldalán helyezkedtek el. A lébény-kaszási 14. sírban a bal combcsont helyén feküdt 3 db lapos kő, azonban a sír bolygatott volta miatt ez kritikusan kezelendő.

Az elhunytakat az esetek döntő többségében *hanyatt fekvő, nyújtott helyzet*ben temették el. A végtagok azonban a nyújtott helyzettől eltérőek is lehettek. A *karcsontok* helyzetét tekintve a leggyakoribb a váz mellett vagy enyhén a medence szélén, illetve a combcsontok végén lévő változat. E típus mellett az alábbi változatok ismertek: mindkét kéz a medencén; az egyik kar a test mellett nyújtva, míg a másik a medencén. Az alkarok erőteljesebben, a felkarra csaknem merőleges helyzetben történő behajlítása a jobb és a bal kar esetében is megfigyelhető volt. Ritkán ismert volt továbbá a kéznek az alsó állkapocshoz vagy a vállakhoz történő visszahajlítása is. A *lábak* elhelyezését tekintve csaknem kizárólagos a nyújtott helyzet.

Eltérések a hanyatt fekvő nyújtott helyzettől csupán kisebb számban ismertek: hason fekve temették el az oroszvári (Rusovce, Sl.) 180. sír halottját, míg enyhén zsugorított helyzet a lébény-kaszási 62., 76. és 100. sírból ismert. A zsugorított helyzetben eltemetett személyek sírjai a korszak más temetőiben esetenként a temető szélén vagy ahhoz közel kaptak helyet,[435] ez a lébényi temető esetében azonban nem érvényes. Hasonfekvő helyzetben történő temetés lehetősége feltételesen az oroszvári (Rusovce, Sl.) 1903. évi feltárás során előkerült néhány sír esetében vethető még fel. A megszokott fekvéstől eltérő helyzetű sírba helyezések magyarázataként több lehetőség is felmerült már a kutatásban, melyek szerint az ilyen módon eltemetett személyek rabok, rabszolgák vagy babonás hiedelmek alapján megbélyegzett személyek voltak.[436] Utóbbiak esetében a halott visszajárásától való félelem is indokolhatta az eljárást.[437] A lébényi temető 62. sírja esetében azonban nem számolhatunk az illető – adott közösségen belüli – alacsony társadalmi helyzetével, hiszen ez a sírkert legtöbb maradandó anyagú ékszerleletét és viseleti elemét szolgáltató sírja volt. Gazdagabb mellékletű zsugorított helyzetű váz más temetőből is ismert.[438]

A vázak és a sírgödrök *tájolása* a korszak temetőiben megszokott Ny–K-i fő irányhoz igazodik. Kisebb eltérések természetesen megfigyelhetők mind az északi, mind a déli irányban. A fő irányra merőleges, É–D-i irányú tájolás a lébényi temető 2. számú, a temető tömbjétől távolabb elhelyezkedő laza szerkezetű sírcsoportjában és Győr-Bácsa, Szent Vid 19. sírja esetében figyelhető meg, erőteljesebb eltérés ebbe az irányba pedig Valla (Wallern, A.) 54. sírjánál. A győr-téglavető-dűlői 593. számú gyermeksír esetében, továbbá az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető hat sírjánál a beszámoló K–Ny-i tájolásról tudósít.[439] Ennél az iránynál azonban fel kell vetni a lehetőségét, hogy ez talán csak a váz helyzetének nem megfelelő megkülönböztetéséből fakad. Összehasonlítva a lébényi és az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető ismert sírjainak irányát, a lébényi sírok tájolása egységesebbnek látszik, míg a másik temetőben nagyobbak az eltérések a Ny–K-i fő irányhoz képest. A tájolás eltéréseinek esetszáma mellett annak fő iránya is temetőnként eltérő lehet: a győrszentiván-söprűshegyi temetőben a sírok déli irányban térnek el, hasonlóan az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető 1903-ban feltárt sírjaihoz. A Ny–K-i iránytól való eltérések megfigyelésére csak a pontosabban dokumentált temetők esetében nyílik lehetőség; ez az ismert esetek többségében 90–112,5° között változik. A tájolás Ny–K-i iránytól történő eltéréseinek hátterében az uralkodó szélirány is állhat.[440] A fő iránytól teljesen eltérő esetek magyarázata azonban más kellett, hogy legyen. Az elhunytakat általában a sírgödör középtengelyében helyezték el.

A 10–11. századi Kárpát-medencében a magyarságra jellemző *koponyatrepanáció*[441] nyomára a két megyében egyedül a lébényi temető két sírjában bukkantak:[442] egy jelképes és egy tényleges beavatkozás formájában (17., 44. sír). A Kárpát-medencében megfigyelhető általános gyakorlattal[443] ellentétben a lébényi temetőben mindkét

[433] Ritoók 2010, 483.
[434] Tettamanti 1975, 95.
[435] Bende–Lőrinczy 1997, 226.
[436] Mesterházy 1998, 23–24.
[437] Révész 1996g, 39.
[438] Költő 2000.
[439] Börzsönyi 1905, 32; MTM A. ltsz.n.
[440] Tomka 1986, 165.
[441] Grynaeus 1996, 56–89, IX. tábla; Tomka 2000a, 66–80.
[442] Románd-Dióültetvényről gépi földmunka során került elő egy női koponya 2005. július 28-án, melyen jelképes trepanáció látható (XJM R. A. 79–2005.). Mivel egyéb korhatározásra alkalmas lelet nem ismert mellőle, így csupán feltételesen köthető a 10–11. századi magyarsághoz, ezért nem vettem fel a lelőhelyek közé.
[443] Grynaeus 1996, 86–89; Józsa–Fóthi 2007, 9, 11.

trepanált személy nő volt. A 10. században a beavatkozást hosszabb idővel túlélők aránya 81,2% volt.[444] A lébényi nők közül a ténylegesen trepanált koponyájú a beavatkozást néhány hónappal élhette túl.[445]

A szokás a 9. századi Kárpát-medencéből nem ismert, csak a magyar honfoglalást követően jelenik meg újra. A 10. században figyelhető meg nagy számban, a következő évszázad folyamán azonban visszaszorul. Árpád-kori érmével a vajdahunyad-kincseshegyi (Hunedoara, Ro.) 24. sírból, I. István (1000–1038) veretével együtt került elő ténylegesen trepanált koponya,[446] de – területenként valószínűleg eltérő arányban – még a 11. század utolsó harmadában[447] is vannak adataink a beavatkozás gyakorlatára.[448] A sebészeti trepanáció oka az esetek egy részében lehetett mechanikus eredetű sérülés kezelése is.[449] A beavatkozások elhelyezkedését vizsgálva a koponyaboltozat elülső és oldalsó részén, az esetek háromnegyedében annak bal oldalán történő helyzetéből Józsa László és Fóthi Erzsébet arra a megállapításra jutott, hogy ezek döntő többsége csontsérülés ellátását szolgálta.[450] A vizsgált terület leletanyagában viszont nem találtuk példáját kifejezetten harci cselekményből eredő csontsérülésnek, ennek oka azonban az embertani vizsgálatok gyakori hiánya is lehet.

Koporsó nyomára az esetek nagy százalékában a feltárás során megfigyelhető famaradványok vagy a fakoporsó okozta elszíneződések utaltak. Sajnos azonban ezek az egykori szerkezet rekonstrukciójához nem kínálnak elégséges adatokat. Jóval kisebb számban ismertek koporsószegek, ami bizonyára arra utal, hogy a koporsókat facsapolással állították össze. Szintén koporsóra utalnak azok az esetek, ahol a váz felett magasabban elhelyezkedő agyagedényt vagy köveket találtak, melyeket valószínűleg a temetés során a koporsóra helyeztek. Feltételesen ide sorolhatók továbbá azok a sírok is, ahol a csontok elmozdultak. Az ismert sírszámot tekintve azonban csupán néhány esetben bukkan fel koporsó nyoma, ami az eseteknek alig 1-2%-a. Aligha tévedünk tehát, amikor feltételezzük, hogy a koporsós temetkezések száma egykor ennél jóval nagyobb volt,[451] de ez vagy nem volt megfigyelhető, vagy nem fordítottak rá kellő figyelmet. A koporsók közül csupán néhány volt vasszegekkel, vagy -pántokkal összekapcsolva, szemben a győr-pósdombi temetővel, ahol több sírból is került elő vas koporsókapocs, ami az egyes közösségek gyakorlatának eltérő voltát mutathatja. A koporsós temetkezések Tettamanti Sarolta véleménye szerint a 10. század második felétől válhattak gyakoribbá,[452] míg a 11. századi, ún. köznépi temetőkben a szokás feltételezhetően széles körben elterjedt.[453] Nem a hagyományos értelemben vett koporsós temetkezések közé sorolhatók, de mégis itt kell megemlíteni, hogy a szakirodalomban megtalálható annak gondolata, hogy a padkás sírok esetében a padka a sírt fedő deszkalap alátámasztására szolgált.[454] Az ikrény-silógödröki 6. sírban a sírgödröt körbe övező padka gödör felőli mélyebb szélénél volt megfigyelhető koporsó nyoma. Itt tehát vagy a tulajdonképpeni gödörbe illeszkedett a faláda, vagy – és a csontok helyzete alapján talán ez tűnik valószínűbbnek – a padkát deszkalap fedhette. Nem zárható ki, hogy a padka csekély magassága miatt ez domború lehetett.

Többes sírok. A bizonytalan megítélésű vallai 12. sír kivételével összesen hat olyan sír került feltárásra, melyekben több személy váza feküdt, ebből három az oroszvári (Rusovce, Sl.) (197., 182., 200. sír), egy-egy pedig a Győr-Bácsa, Szent Vid (17.), Ikrény-Silógödrök (1/A–B. sír) és Lébény-Kaszás (100. sír) területén fekvő temetőből. Minden esetben felnőtt nők és gyermekek/csecsemők kerültek közös sírba, az egyetlen kivétel a lébényi 100. sír felnőtt férfi, nő és két gyermek temetkezésével. Ahol a pontosabb nemi és életkori adatok ismertek, ott az előbbiek kivétel nélkül *iuv.-ad.* korú nők sírjai voltak. Az újszülöttek a váz bal oldali bordáin, a bal felkarcsont végénél, a medence jobb oldalán vagy a combcsontok között helyezkedtek el az ismert esetekben. A lébényi 90. és az oroszvári (Rusovce, Sl.) 214. sírba temetett állapotos nőket nem soroltam a többes temetkezések közé, hiszen még a szülés előtt érte őket a halál. Az avar kori kettős és többes temetkezéseket – módszertani igénnyel – Tomka Péter elemezte,[455] megállapításait azonban a 10. század esetében is érvényesnek tekinthetjük. A kettős és többes temetkezések mindenütt – időtől és tértől függet-

444 Józsa–Fóthi 2007, 9.
445 Czigány 2000, 55.
446 Roska 1913, 175.
447 Bende–Lőrinczy 1997, 238.
448 Felmerült a lehetősége, hogy Zalavár-Vársziget, Kápolna temetőjének három, 12. század első évtizedeiben megásott sírjában előkerült koponyán trepanálás – vagy harci sérülések – nyomai láthatók (Ritoók 2010, 486). A trepanáció gyakorlatának későbbi korokban megfigyelhető volta mellett foglalt állást Józsa László és Fóthi Erzsébet is, véleményük szerint: „*nemcsak a 11. században, hanem két-háromszáz évvel később is több sikeres koponyalékelést végeztek*" (Józsa–Fóthi 2007, 8).
449 Éry 1994, 222.
450 Józsa–Fóthi 2007, 11.
451 Pap 2010.
452 Tettamanti 1975, 94.
453 Pap 2010, 113.
454 Türk 2009, 104.
455 Tomka 1992, 71; Tomka 2003, 14, 19, 11. jegyzet.

lenül – előfordulnak, *„normális"* arányuk 1-2% temetőnként, de természetesen mértékük változó is lehet.[456] A közös sírba temetett nő és gyermek esetében valószínűleg egymáshoz közelálló, rokon személyekkel számolhatunk, de genetikai vizsgálatok hiányában azonban csupán feltételezhető, hogy anyát és gyermekét helyezték örök nyugalomra. A 10–11. századi Kárpát-medencei, ún. köznépi jellegű temetőkben csak elszigetelten fordulnak elő, még ha néhány esetben magasabb értékek is megfigyelhetők voltak. A kettős sírokat tekintve a két személy eltemetésére azonban nem feltétlenül egy időpontban kerülhetett sor. Korabeli *rablás*ra utaló nyom nem került elő, noha a sok nem szakszerűen feltárt sír esetében ezt nem zárhatjuk ki. Kérdés, hogy a korabeli rablások hiánya azon sírjelek hiányát igazolja-e, melyek az elhunyttal eltemetett tárgyakra közvetve utalnának,[457] s ilyenek ezért nem történtek.

*Szuperpozíció*k is csak nagyon alacsony számban ismertek az egy korszakba tartozó temetkezések között, megfigyelhetők viszont a temető helyének esetleges megelőző korszakából származó objektumaival. Az oroszvári (Rusovce, Sl.) 172. sír esetében feltételezhető, hogy az egy utántemetés volt, talán az anya halála után gyermekét temették el ily módon, akinek a sírja így a 171. sír egy része felett helyezkedett el. Az ikrényi temetőben a kora Árpád-kori sírokat bolygatták vagy semmisítették meg az Árpád-kor késői szakaszában megásott sírok, szerencsére azonban a mélységbeli különbségek miatt nem minden esetben. Többször érte viszont jelenkori vagy a temetést esetleg akár több évszázaddal követő bolygatás a sírok egy részét. Az egy korszakba sorolható temetkezések szuperpozícióinak alacsony száma bizonyára a sírok jól látható jelöléséről, és talán a temetők rövidebb használati idejéről is tanúskodik.

A sírokból előkerülő tárgyak elhelyezkedését illetően néhány esetre érdemes kitérni. Az ikrényi 6. sírban a váz felett kb. 20 cm-rel feküdt egy – valószínűleg – huzalkarperec töredéke. Ennél a sírnál feltételezhető, hogy koporsós temetkezéssel vagy az elhunytat a padkára helyezett deszkával fedő temetkezési móddal kell számolnunk. Így jogosan merül fel a lehetőség, hogy a karperectöredéket a temetés során dobták be a sírba, mint azt más korabeli temetkezések esetében is megfigyelték.[458] Ugyancsak a sírba bedobott ékszer lehet az oroszvári (Rusovce, Sl.) 164. számú temetkezésből, a jobb lábszárcsontok mellől előkerült gyűrű is.

Étel- és italmelléklet. A vizsgált terület temetői között többen is megtalálhatók voltak az étel- vagy italmelléklet tárolására szolgáló agyagedények, vagy ritkán magára, a húsételre utaló állatcsontok.

A hét lelőhely megközelítőleg 78 olyan sírt tartalmazott, melyben túlvilági útravalóul szánt étel- vagy italmelléklet megléte igazolható vagy feltételezhető. Ezek döntő többsége kerámiaedényben került a sírba. Az összes edénymellékletes sír 96%-ában 1 db, 4%-ában 2 db edény került elő. Az edénymellékleteket tartalmazó sírok nemi arányait tekintve a teljes szám 41%-a férfi, 29%-a nő, 23%-a gyermek, míg a sírok 7%-a az eltemetett nemi és életkori adatait tekintve ismeretlen. A temetők között kiemelkedő az oroszvári (Rusovce, Sl.), ahol legkevesebb 70 sírból legalább 73 db agyagedény került elő, ami a temetőben lévő sírok 35%-át teszi ki. Lényeges, hogy 3 sírban is egynél több edény volt, noha a 10. századi kerámiás sírok fő jellemzője az egyetlen agyagedény melléklet.[459]

Az edények sírbéli helyzete azonban sajnos a sírok több mint felénél nem ismert. A dokumentált esetekben általában a lábak vagy a jobb lábcsontok végei előtt, a jobb vagy a bal lábszárcsontok külső oldalán, esetleg a koponyától balra vagy jobbra helyezkedtek el. Utóbbi helyzetben főként a Dunától keletre kerültek elő edények a sírokból,[460] míg a lábaknál lévő elhelyezés a nyugati területekre jellemző.[461] Az oroszvári (Rusovce, Sl.) 164. sírban a koponya felett 40 cm-rel helyezkedett el az agyagedény, így ebben az esetben valószínűleg a koporsóra helyezett étel- vagy italmellékletet tartalmazó edénnyel állunk szemben, s nem a sírba a temetés során behelyezett, így annak betöltésében lévő[462] edénnyel. Ugyancsak a koponya felett volt az edény a mosonszentmiklós-lednice-dombi 17. sírban is. A fej és a láb mellé helyezett agyagedények különösen gyakoriak a mai Szlovákia területén feltárt 9–10. századi temetőkben, de nem állnak példa nélkül a magyar szállásterületen sem.[463] Az edényben elhelyezett étel- vagy italmelléklet sírba helyezésének szokása a 10. század második és a 11. század első felének sírjai esetében figyelhető meg legtöbbször.[464]

[456] Steuer 2007, 197.
[457] Bende–Lőrinczy 1997, 236.
[458] Istvánovits 2003, 353.
[459] Kvassay 1984, 173.
[460] Istvánovits 2003, 355.
[461] Kvassay 1984, 175–176.
[462] Istvánovits 2003, 353.
[463] Istvánovits 2003, 355.
[464] Kvassay 1984, 173.

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Az ételmelléklet jellege	Az ételmelléklet elhelyezkedése
Écs-Tódomb	Feldúlt lovas sír	Neme, kora bizonytalan	Agyagedény	?
Győrzámoly-Régi plébánia		Neme, kora bizonytalan	Agyagedény	?
Lébény-Kaszás-domb	85. sír	Gyermek, 7-8 éves	Állatcsont	A sír délkeleti sarkában, a gödör aljánál kissé magasabban
Mosonszentmiklós-Lednice-domb	17. sír	Gyermek	Agyagedény, növényevő állat részleges vázcsontjai	A koponya felett, illetve a váz bal oldalán
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	18. sír	Férfi	Agyagedény	?
	23. sír	Neme, kora bizonytalan	Agyagedény	?
	25. sír	Neme, kora bizonytalan	Agyagedény	?
	28. sír	Férfi	Agyagedény	?
	31. sír	Nő	Agyagedény	?
	34. sír	Férfi	Agyagedény	?
	35. sír	Férfi	Agyagedény	?
	38. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	44. sír	Nő	Agyagedény	?
	46. sír	Férfi	Agyagedény	?
	48. sír	Nő	Agyagedény	?
	51. sír	Férfi	Agyagedény	?
	52. sír	Nő	Agyagedény	?
	53. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	58. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	62. sír	Férfi	Agyagedény	?
	65. sír	Férfi	Agyagedény	?
	67. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	68. sír	Nő	Agyagedény	?
	73. sír	Férfi	Agyagedény	?
	75. sír	Nő	Agyagedény	?
	81. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	85. sír	Férfi	Agyagedény	?
	86. sír	Nő	Agyagedény	?
	88. sír	Férfi	Agyagedény	?
	89. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	92. sír	Férfi	Agyagedény	?
	93. sír	Nő	Agyagedény	?
	94. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	95. sír	Férfi	Agyagedény	?
	97. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	99. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	102. sír	Férfi	Agyagedény	?
	103. sír	Férfi	Agyagedény	?
	104. sír	Férfi	Agyagedény	?
	107. sír	Férfi	Agyagedény	?
	108. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	114. sír	Férfi	Agyagedény	?
	116. sír	Férfi	Agyagedény	?
	129. sír	Nő	Agyagedény	?

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Az ételmelléklet jellege	Az ételmelléklet elhelyezkedése
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	131. sír	Gyermek	Agyagedény	?
	151. sír	Nő (?), *iuv.*	Agyagedény	A jobb lábcsontok végei előtt
	156. sír	Leány, *inf.* II.	2 db agyagedény, 2 db állatcsont	A lábcsontok végei előtt, illetve a koponya bal oldalán és a lábcsontok alatt
	157. sír	Nő, *mat.*	Agyagedény	A koponyatetőtől balra
	159. sír	Nő, 25 éves	Agyagedény	A lábcsontok végei előtt
	160. sír	Nő, *ad.-mat.*	Agyagedény	A lábcsontok végei előtt
	162. sír	Fiú, 17 éves	Agyagedény	A lábcsontok végei előtt
	164. sír	Férfi, *mat.*	2 db agyagedény	A koponya felett 40 cm-rel és a jobb lábcsontoktól kifelé 60 cm-re
	170. sír	Férfi, *ad.*	Agyagedény	A bal térdkalács magasságában, a lábcsontok külső oldalán
	173. sír	Férfi, *ad.*	Agyagedény	A bal lábszárcsontok alsó végének külső oldalán
	174. sír	Nő, *ad.*	Agyagedény	A koponya jobb oldalánál
	175. sír	Nő, *iuv.*	Agyagedény	A jobb lábcsontok külső oldalánál
	182. sír	Nő, *ad.*	Agyagedény, állatcsont	A bal és a jobb lábcsontok külső oldalánál
	183. sír	Férfi, *ad.*	Agyagedény	A jobb lábcsontok külső oldalánál
	187. sír	Férfi, *ad.*	Állatcsont	A bal szárkapocscsont középső részének külső oldalán
	188. sír	Férfi, *ad.-mat.*	Agyagedény	A bal lábcsontok végének külső oldalán
	194. sír	Nő, *ad.*	Agyagedény	A bal lábcsontok külső oldalán
	196. sír	Férfi, *sen.*	Agyagedény	A bal lábszárcsontok alsó résznek külső oldalán
	197. sír	Gyermek, *inf.* I.	Agyagedény	A lábcsontok végei előtt
	199. sír	Gyermek, *inf.* I.	Agyagedény	A jobb lábcsontok külső oldalánál
	201. sír	Férfi	2 db agyagedény	A jobb lábcsontok végnél
	203. sír	Férfi	Agyagedény	A bal térdkalács magasságában, a lábszárcsontok külső oldalán
	204. sír	Férfi	Agyagedény	A koponyatetőtől balra
	207. sír	Nő, *mat.*	Agyagedény	A lábcsontok végei előtt
	207. sír	Nő, *mat.*	Tojás	Az agyagedényben
	208. sír	Gyermek, *inf.* I.	Agyagedény	A jobb combcsont alsó részének külső oldalán
	208. sír	Gyermek, *inf.* I.	Tojás	A koponya jobb oldalánál
	210. sír	Férfi, *ad.*	Agyagedény	A jobb lábcsontok végénél
	211. sír	Neme, kora bizonytalan	Agyagedény	A bal lábcsontok külső oldalán
	212. sír	Neme, kora bizonytalan	Agyagedény	?
	215. sír	Nő, *iuv.-ad.*	Agyagedény	A jobb lábcsontok végének külső oldalán
	217. sír	Férfi, *ad.*	Tojás	A jobb kulcscsont és az állkapocs között
	219. sír	Férfi, *ad.*	Agyagedény	A jobb lábszárcsontok alsó részének külső oldalán
	219. sír	Nő, *ad.*	Tojás	Az agyagedényben
	229. sír	Nő, *mat.*	Agyagedény	A lábcsontok végei előtt
	229. sír	Nő, *mat.*	Tojás	Az agyagedényben
Öttevény-Lenin u. 62.		Férfi, 40 év felett	Juh combcsontja	A koponyától keletre, 3-4 cm-re
Valla	30. sír	Gyermek	Halcsontok	A váz medencéjén

Az edények sírbéli helyzete és az eltemetettek nemi és életkori adatai között nem figyelhető meg szabályszerűség. Mivel az agyagedényes sírokba temetett személyek között a felnőtt korúak vannak többségben, így ezekben az esetekben nem szélesíthető általános érvényűvé, hogy a kisebb gyermekek a számukra könnyebb fogyaszthatóság érdekében pépesebb – nyilván edényben lévő – ételt kaptak, míg a felnőttek rágást jobban igénylő, ám nagyobb tápértékkel rendelkező húsételt. Az edényekből növényi magvakra utaló nyomokról nem maradt fenn híradás; ha voltak is ilyenek, valószínűleg nem fordítottak rájuk figyelmet.

Az edények típusait tekintve a korszak sírjaiban ritka a kisebb tálka,[465] melynek legutóbbi összefoglalása 30 biztos és 9 bizonytalan példáját sorolta fel.[466] Az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben összesen 3 db ismert, ebből 1 db sajnos csak említés szintjén, 1 db egy közepes minőségű fotó alapján valószínűleg díszítetlen, talpkoronggal ellátott típus volt, míg a harmadik – ma is megtalálható – tálka belső oldalán csigavonallal díszített. A tálkák e típusai a halimbai temetőben a 10. század közepére/végére keltezhető sírokban találhatók.[467] Az edények döntő többsége azonban egyszerű, közepes méretű fazék volt, mely a korszak temetkezéseinek jellemző edénymelléklete volt.[468]

Az edények olyan arányú sírba tétele, mint az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben, más korabeli lelőhelyről tudomásom szerint nem ismert, összehasonlításul a korszak egyik kerámiaedényekben gazdag temetőjében, Halimba-Cseresen ez az arány nem egészen 14,5% volt.[469] Tettamanti Sarolta feltételezése szerint a Dunántúl északi felében éltek olyan népcsoportok, melyeknél az edényes temetkezés gyakoribb szokás volt; ezek temetői területileg zárt tömbben helyezkednek el.[470]

A környező területek edénymellékletes sírjait tekintve Vas megye csaknem fehér foltként jelentkezik, területén az edényben elhelyezett, túlvilágra szánt útravaló adásának szokása egyedül az Ikervár-Virág utcai 123. sír alapján igazolható,[471] azonban itt nem agyag-, hanem vaspántos faedényke formájában. Nyugatabbra, Ausztiában Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 32. sírja,[472] Füles (Nikits, A.) 1. számú temetkezése[473] és Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 12. sírja[474] szerepeltethető. Nem került elő edény viszont a Sopron megyei Szakonyban feltárt temetőből.[475]

A sírba helyezett ételt vagy italt tartalmazó edények számával összevetve a húsételre utaló *állatcsont* viszonylag ritka: az öttevényi és a vallai 30. sírból került elő egy juh combcsontja, illetve halcsontok. Kerámiaedénnyel együtt a mosonszentmiklós-lednicei 17., az oroszvári (Rusovce, Sl.) 156. és a 182. sírból kerültek elő, ezekben a sírokban azonban a csontos húsételt nem az edénybe helyezték, hanem külön került a sírba. A kisszámú adat nem teszi lehetővé annak vizsgálatát, hogy milyen állat, milyen minőségű húsa került a sírba. Az öttevényi sírból előkerült juh csontos húsa a leggyakoribb húsétel a korszak sírjaiban,[476] mely helyzetét tekintve megfelel a korszakban a leggyakoribbnak számító – a fej és a váll mellett fekvő – pozíciónak.[477] Úgy tűnik, hogy – főként az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben megfigyelhető jellegzetességek alapján – az útravalóul szánt ételt edényben helyezték a sírba, mely így talán annak jellegét is körvonalazhatja: a csontot is tartalmazó húsétel itt nem annyira jellemző, s a különböző kerámiaedények alapján talán inkább szemes, növényi alapanyagú ételekre gondolhatunk, vagy csontot nem tartalmazó húsra. Számolni kell azonban annak lehetőségével is, hogy sokszor csupán a feltárások korabeli színvonala megtévesztő, s az állatcsontok hiányát az okozza, hogy ezekre egyszerűen nem fordítottak figyelmet a 20. század elején.[478]

Tojások. A két egykori megye területéről csupán az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető 5 sírja tartalmazott tojást (207–208., 217., 219., 229. sír). Az újjászületés vagy a termékenység szimbólumaiként, esetleg bajelhárító szerepű tárgyként is értelmezett leletek a Kárpát-medence ún. köznépi jellegű temetőiben találhatók, főként gyermeksírokban.[479] A tojás sírba helyezése e korszakban nem csupán a magyar szállásterület sírjaiban volt megfigyelhető, példái ennek déli részétől[480] a mai Cseh-

[465] Kvassay 1984, 174.
[466] Takács 2012, 420–422, 444–446.
[467] Szigeti–Szilágyi 2009, 4.
[468] Kvassay 1984, 176–177.
[469] Török 1962.
[470] Tettamanti 1975, 104, 112.
[471] Hajmási–Kiss 2000, 62, 50. tábla.
[472] Obenaus 2006, 49, *Taf.* 5.
[473] Obenaus 2006, 77, *Taf.* 13.
[474] Kreitner 2000, 189, *Abb.* 15.
[475] Gömöri 1984.
[476] Lőrinczy–Türk 2011, 429.
[477] Révész 2006a, 139.
[478] Vályi 2000, 374; Istvánovits 2003, 357.
[479] Tettamanti 1975, 109; Istvánovits 2003, 357; Révész 2008, 437; Vörös 2008, 230.
[480] Korošec 1999, 131, 141.

ország délkeleti részéig[481] egyaránt fellelhetők. A szokás délvidéki megjelenése mögött a területen megerősödő magyar befolyás is feltételezhető.[482] Hasonlóan a letkés-téglaégetői,[483] a majsi,[484] a nyitrai (Nitra, Sl.)[485] vagy a Veszprém-Komarov utcai[486] sírkerthez, az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben sem csupán egyetlen sír tartalmazott tojást. Továbbá az is az átlagostól elütő jelenség, hogy az öt elhunyt közül csak egyetlenegy volt gyermek, míg három felnőtt nő és egy férfi. Úgy tűnik tehát, hogy ritkábban férfiak sírjaiba is kerülhetett tojás, mint azt a közelmúltban a magyar szállásterület keleti feléről újabb adatokkal is alátámasztották.[487] Éry Kinga megfigyelése szerint a tojásokat általában az ízületi végződések környékén helyezték el.[488] Az oroszvári (Rusovce, Sl.) sírokban a koponya vagy az állkapocs jobb oldalánál, illetve a behelyezett kerámiaedényekben voltak. Hasonló módon helyezhették sírba a már említett veszprémi temető 4. sírjában lévő tojásokat is.[489] Ezekben az esetekben azok ételmelléklet volta is felmerül. A tojások már az avar kori temetkezésekben is megtalálhatók voltak, esetenként 8-9 db is előkerülhetett a sírokból.[490] Vizsgált temetőnkben a tojás sírba helyezése a kisszámú adat alapján a 10. század második felében már adatolhatónak látszik. Mindez összhangban áll a letkési temetőben megfigyelt jelenséggel is, itt ugyanis a tojás mellett a 10. század harmadik harmadától keltezhető leletek – nyakperec, S-végű karikák – kerültek elő.[491] A nyitrai (Nitra, Sl.) temető tojásokat tartalmazó sírjai alapján itt még a 11. század második felében is helyezhettek tojásokat a sírokba.[492]

Érmek. A sírok, leletek keltezésében[493] azok *terminus post quem* időpontját szolgáltató korabeli érme meglehetősen kevés lelőhelyről ismert, melyeket összefoglalóan az alábbi táblázat tartalmaz [60. kép]:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/életkor	Típus/darab	Sírbéli helyzet	Megjegyzés
Barátudvar	Szórvány		Salamon (1063–1074) H7		
Bezi-Péterházapuszta	Szórvány		Aba Sámuel (1041–1044) H7 (2 db)		
Féltorony	Szórvány		Salamon (1063–1074) H17		
Győr-Bácsa, Szent Vid	16. sír	Férfi	I. István (1000–1038) *Stephanus Rex* H1	A szeméremcsontok előtt, egy csat és egy csiholó alatt	
Győr-II. Rákóczi Ferenc u.	Szórvány		12. századi magyar pénzek		
Győr-Révfalu	Szórvány		III. Niképhorosz Botaneiatész (1079–1081) aranypénze		
Győr-Szabadhegy	Szórvány		I. István (1000–1038)		
Győr-Téglavető-dűlő	26. sír	Neme, kora bizonytalan	„*itáliai érme*"	?	1 db kopott, átlyukasztott, valamint további bizonytalan érmék
	47. sír	Nő	I. Berengár (888–924), Provence-i Hugó (926–931), Provence-i Hugó és II. Lotár (931–947), II. Lotár (947–950)	A nyakcsigolyáknál	2-2 ponton átfúrtak

[481] Staňa 2006, 58.
[482] Korošec 1999, 141.
[483] Bakay 1978, 155.
[484] Kiss 1983, 159.
[485] Fusek 1998, 101.
[486] Perémi 1989, 4, 6.
[487] Nepper 2002, 155; Jakab 2009, 117.
[488] Éry 1968, 103–104.
[489] Perémi 1989, 4.
[490] Lezsák 2009, 152.
[491] Bakay 1978, 107.
[492] Fusek 1998, 101.
[493] Bálint 1995, 241–244; Kristó 1997, 236–239.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/életkor	Típus/darab	Sírbéli helyzet	Megjegyzés
Győr-Vasútállomás	Szórvány		I. István (1000–1038) H1a		
Ikrény-Silógödrök	23. sír	Felnőtt	II. Géza (1141–1162), továbbá 1 db meghatározatlanul elpusztult érme	A jobb kéz csontjai között	
Illmic	Szórvány		Béla *dux* (1048?–1060) vagy király (1060–1063) H11/12		
Lajtafalu	Szórvány		Salamon (1063–1074) H15		
Lébény-Kaszás-domb	Szórvány		I. István (1000–1038) *Lancea Regis* H2a		2 ponton átfúrt
Mosontétény	Kincslelet		I. László (1077–1095) H26 (67 db), H27 (18 db), H30 (13 db); Kálmán (1095–1116) H31 (424 db), H32 (50 db), H33 (84 db), H34 (179 db), H38 (20 db), H39 (296 db), H40 (117 db), H41 (263 db), II. István (1116–1131) H44 (75 db), H45 (106 db), H47a (201 db)		Agyagedényben
Nyulas	Szórvány		Salamon (1063–1074) H17, I. László (1077–1095) H28 és II. Béla (1131–1141) H49		
Nyúl	Szórvány		Salamon (1063–1074)	?	
Nyúl-Öreghegy	Feldúlt sír	?	Provence-i Hugó (926–931)	?	
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	221. sír	Nő, *iuv.*	Hadrianus császár (117–138)	A jobb felkarcsont mellett, a váz magasságában	
Pándorfalu	Szórvány		Salamon (1063–1074) H17		
Pusztasomorja-Tímár-domb	7. sír	Nő	I. István (1000–1038) *Stephanus Rex* H1 (?)	Az állcsúcs alatt és a jobb medence felső szélénél	Két félbe vágott
Ravazd	Szórvány		Kálmán (1095–1116) H35		
Sásony	Szórvány		I. András (1046–1060) H9		
Védeny	Szórvány		I. Berengár (888–915)		Átfúrt
Ismeretlen lelőhely	Szórvány		I. Berengár (888–915)		2 ponton átfúrt
	Szórvány		Gyermek (IV.) Lajos (900–911)		2 ponton átfúrt
	Szórvány		II. Lotár (947–950)		2 ponton átfúrt
	Szórvány		Béla *dux* (1048?–1060) H11 163 db		
	Szórvány		Salamon (1063–1074) H14 6 db		
	Szórvány		Kálmán (1095–1116)		

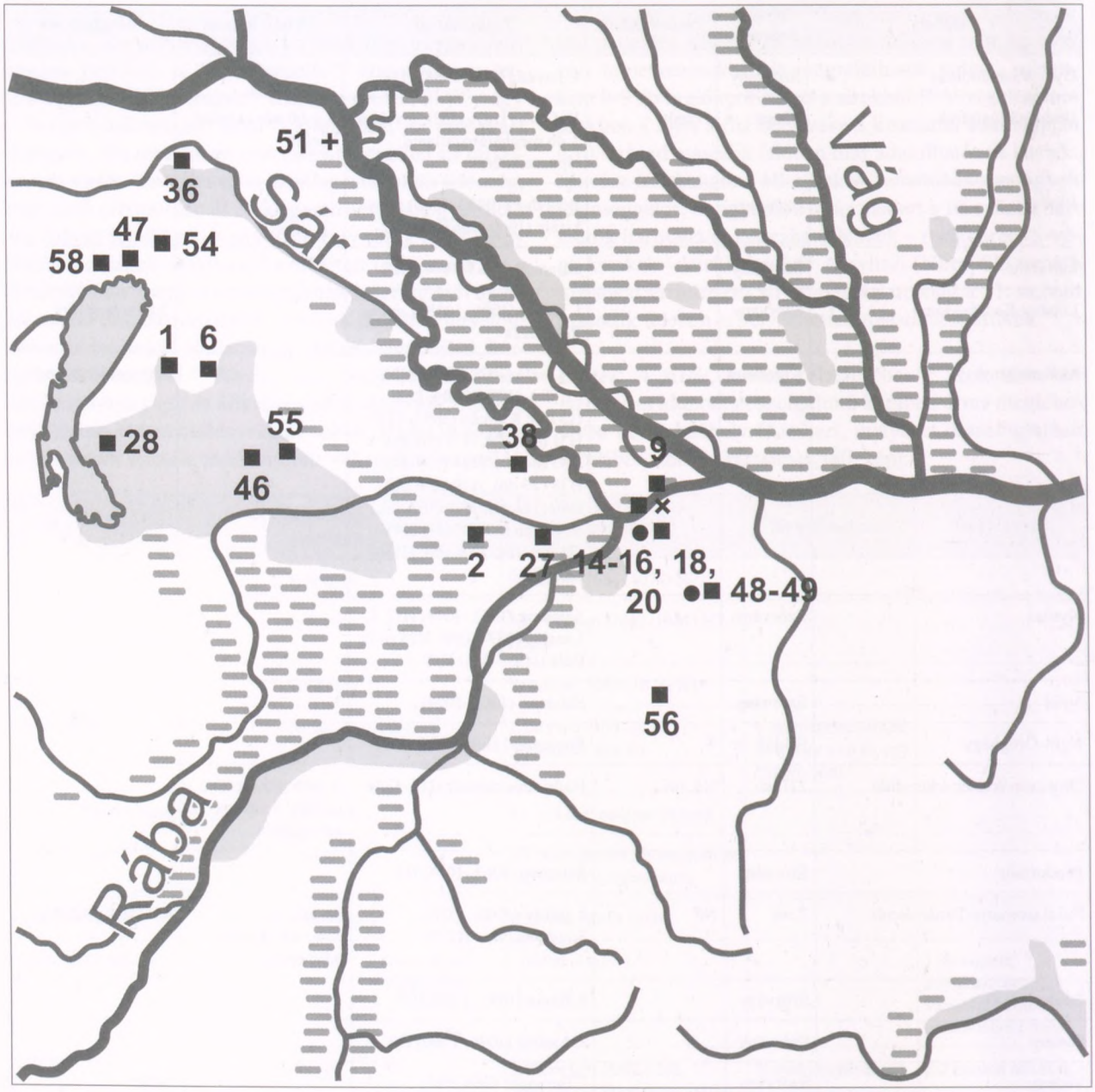

60. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott római kori (+), 10. századi nyugat-európai (●), 11. századi bizánci (×) és Árpád-kori (■) érméket tartalmazó temetői, kincs- és szórványleletei:
1. Barátudvar (Mönchhof, A.), 2. Bezi-Péterházapuszta, 6. Féltorony (Halbturn, A.),
9. Győr-Bácsa, Szent Vid 16. sír, 14. Győr-II. Rákóczi Ferenc u., 15. Győr-Révfalu, 16. Győr-Szabadhegy,
18. Győr-Téglavető-dűlő 26., 47. sír, 20. Győr-Vasútállomás, 27. Ikrény-Silógödrök 23. sír,
28. Illmic (Illmitz, A.), 36. Lajtafalu (Potzneusiedl, A.), 38. Lébény-Kaszás-domb, 46. Mosontétény (Tadten, A.),
47. Nyulas (Jois, A.), 48. Nyúl, 49. Nyúl-Öreghegy, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.) 221. sír,
54. Pándorfalu (Parndorf, A.), 55. Pusztasomorja-Tímár-domb 7. sír, 56. Ravazd,
58. Sásony (Winden am See, A.), 64. Védeny (Weiden am See, A.)

Az érmék között el kell választani egymástól a két fő csoportot alkotó 10. századi Kárpát-medencén kívül vert,[494] illetve a Magyar Királyság pénzverésének produktumaiként értékelhető, Árpád-házi királyok vereteit.[495] Sajnos azonban mindkét csoportban magas a szórványként előkerült darabok aránya.

A Kárpát-medencébe a 10. század folyamán az érmék – típusaiktól függően – zsákmányszerző hadjárathoz kapcsolódóan vagy kereskedelmi tevékenység nyomán egyaránt kerülhettek. A vizsgált területen ez utóbbira utaló arab dirhem nem került elő, minden további érme nyugat-európai uralkodó verete volt, mely bizonyára kalandozó harcosok zsákmányaként vagy nyugati adóként került ide. Három sírból, valamint szórványként kerültek elő ilyenek, kibocsátóik szerint Berengár itáliai király, majd császár (888–924), Gyermek (IV.) Lajos keleti frank király (900–911), Provence-i Hugó itáliai király (926–931), Provence-i Hugó és II. Lotár itáliai királyok (931–947), továbbá II. Lotár (947–950) itáliai király érméi. További egy – sajnos meghatározatlanul elpusztult – „*itáliai érme*" szerepeltethető ezeken kívül. Mivel csupán három nyugati vereteket tartalmazó sír ismert, így elterjedésük alaposabban nem vizsgálható. Egy érme legalább volt az egyik nyúl-öreghegyi sírban, Provence-i Hugó itáliai király (926–931) verete, egy „*itáliai érme*" és talán további egyéb érmek a győr-téglavető-dűlői 26. sírban, míg egy harmadikból (Győr-Téglavető-dűlő 47. sír) 4 db is előkerült: I. Berengár itáliai király, majd császár (888–924), Provence-i Hugó itáliai király (926–931), Provence-i Hugó és II. Lotár (931–947) itáliai királyok, valamint II. Lotár itáliai király (947–950) pénze. Az érmék típusai közül az azok záróveretét alkotó II. Lotár érméknek 8 Kárpát-medencei lelőhelye ismert, mind fegyveres, mind fegyvertelen férfi-, női és gyermeksírban megtalálhatók.[496] Az érmék a korabeli gyakorlatnak megfelelően nem fizetőeszközként szolgáltak, hanem különböző – pl. ruha-, csizma- vagy lószerszám – díszként kerültek felhasználásra. Ennek megfelelően egy vagy több ponton át lettek fúrva. Sajnos mindössze a győr-téglavető-dűlői 47. sír 4 db érméjének helyzete ismert: a nyakcsigolyák környékén fekvő érméket 2-2 ponton fúrták át. Valószínűleg tehát vagy nyakláncra felfűzve viselték ezeket, mely ékszer meglétét a gyöngyök is alátámaszthatják, de lehettek esetleg a ruha elülső oldalának felső részére is varrva. Sajnos ugyancsak ez az egyetlen sír, mely esetében az elhunyt neme ismert, az érméket egy felnőtt nő sírja tartalmazta. Börzsönyi Arnold tudósítása szerint „*a tetem nyakán csüngött*" az a három, két-két ponton átfúrt érme, melyek az ismeretlen lelőhelyű tárgyak között szerepelnek.[497] Börzsönyi ugyan Győr környékéről származóként tünteti fel az érméket, sőt a Berengár érme kapcsán azt írja, hogy hasonlít ahhoz a pénzhez, melyet „*Győrött az ősmagyar temető egyik női sírjában, közel az előbbihez*" találtunk – ami a jelen ismereteink szerint a téglavető-dűlői temetőre lenne vonatkoztatható – ám pontos lelőhelyük ennek ellenére nem azonosítható.

Mint említettem, dirhemlelet nem ismert a korszak sírjaiból, meg kell azonban jegyezni, hogy a mai Ausztria területén, nyugati irányban, az egykori Moson megye határától mintegy 10-15 km-re, Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) római légiós táborából egy dirhem készítésére is szolgáló öntőminta került elő, mely már Hampel József munkájából ismertté vált.[498] A nyugat-európai érmék között az itáliai és német uralkodók veretei találhatók meg, egyéb európai uralkodók pénzei – mindeddig – nem kerültek elő. Az érmék típusait tekintve a környező területekről Berengár itáliai császár (915–924) érméi Csorna-Sűlyhegyről és Neszmélyről, ugyanezen uralkodó bizonytalan típusú verete pedig Veszkény-Homokbánya 5. sírjából ismert. Provence-i Hugó itáliai király (926–931) érme ugyancsak Csornáról és Bakonyszombathelyről származik. Utóbbi lelőhelyen II. Lotár itáliai király (947–950) verete is előkerült.

A kalandozások kori érmék tehát nem a belső pénzforgalomról árulkodnak, noha akár csere alapjául is szolgálhattak, ám ekkor sem eredeti pénz szerepükben. Megoszlik a kutatás véleménye abban a kérdésben, hogy mennyi idő telhetett el az érmék verési ideje, megszerzése és sírba kerülése között. Legutóbb Révész László úgy foglalt állást, hogy legkésőbb a 10. század végére ezek sírba kerülhettek.[499] Területünkön alacsony számuk miatt csupán a győri-téglavető-dűlői 47. sír keltezésében nyújthatnak némi támpontot, ami mindössze néhány tárgytípust jelent. Sajnos azonban a finomabb keltezést ezek esetében sem teszi lehetővé, hiszen e tárgytípusok nem lépik túl az ún. klasszikus honfoglalás kori leletek használatával összefüggésbe hozott 10. század első kétharmadát. Az érmék leginkább a sír megásásának *terminus post quem* időpontjának meghatározásában használhatók. Jelzik továbbá, hogy akár többszörös áttételen keresztül is, de az érmékkel eltemetett személy, esetleg hozzátartozói valamilyen módon szert tettek ilyen – hadizsákmányként vagy adóként megszerzett – tárgyakra.

Az Árpád-kori veretek közül a szórvány darabokon felül 4 temetőből (Győr-Bácsa, Szent Vid 16. sír, Ikrény-Silógödrök 23. sír, Lébény-Kaszás-domb, Pusztasomorja-

494 Kovács 1989; Kovács 2011a.
495 Kovács 1997.
496 Bende–Lőrinczy–Türk 2002, 367.
497 Börzsönyi 1915, 98–99.
498 Hampel 1907, 266–267, 116. tábla; vö. Kovács 2008, 502–504.
499 Révész 2008, 399.

Tímár-domb 7. sír) összesen 4 db meghatározható érme került elő, valamint egy kincslelet.[500] Hitelesen feltárt temetkezésből származik a bácsai, az ikrényi és a pusztasomorjai, míg szórványként került elő a lébényi. További – meghatározatlanul elpusztult – de valószínűsíthetően Árpád-kori érme volt egy ikrényi sírban; ennek értékelése azonban bizonytalan. További hiteles feltárásból, a győr-pósdombi temető 216. sírjából került elő I. András (1046–1060) verete,[501] valamint a lajtakátai temetőből I. István (1000–1038) *Stephanus Rex* érme. A bizonytalan eseteket leszámítva egy nő és egy férfi, továbbá egy meghatározatlan nemű felnőtt sírjában voltak ilyen érmék. A kibocsátók szerint I. István 1 db H2 *Lancea Regis*, 1 db CNH I. 1. = H1 *Stephanus Rex* és 1 db valószínűleg ugyancsak CNH I. 1. = H1 *Stephanus Rex* verete, továbbá 1 db II. Géza (1141–1162) ismeretlen típusú érme. Síronként többségében csupán 1-1 db került elő belőlük, kivétel az ikrényi, ahol egy további, sajnos meghatározatlanul elpusztult érme is volt. Az ismert daraboknál a sírbéli helyzetük alapján, illetve ezek hiányában szerencsés esetben az érme átalakítását figyelembe véve következtethetünk felhasználásukra. Utóbbiak közé tartozik a lébényi temetőből szórványként előkerült *Lancea Regis* típusú, mindeddig ritka leletnek[502] számító érme, melyet két, egymás melletti ponton átfúrtak, ami a 10. századi hagyományok szórványos, főként gyermekek körében megfigyelhető továbbélésére utalhat.[503] E hagyomány helyenként meglepően sokáig fennmaradhatott, mint azt a püspökladány-eperjesvölgyi 409. gyermeksírból előkerült 2 db, 2-2 ponton átlyukasztott I. László (1077–1095) érmék igazolják.[504] Valószínűleg az elhunyt övön viselt tarsolyában került a sírba a bácsai érme, erről sírbéli helyzete, illetve a mellette – az érme felett – előkerült csiholó és csat is árulkodik. A magyarság körében – a szomszédos területekkel összehasonlítva – különösen elterjedt obulusadás szokásának biztosabb példáiként értelmezhetők az ikrényi és a pusztasomorjai pénzek.[505] Utóbbi sírból a két félbe vágott érme az állcsúcs alatt és a jobb medence felső szélénél helyezkedett el. Ez a fajta sírba helyezés eddig ezen az egyetlen eseten kívül csupán a magyarhomorogi temetőből ismert.[506] Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy az Ikervár-Virág utcai 80. sírban II. Boleszláv cseh fejedelem (967–999) hasonló módon elhelyezett, kettétört, átfúratlan érmét dokumentálták.[507] Az érmék eltörésének racionális magyarázata talán abban keresendő, hogy a félbevágott pénzekkel a denárnyinál kisebb értéket lehetett előállítani.[508] Valószínűleg túlvilági útravalóként helyezték az elhunyt kezébe II. Géza (1141–1162) érmét az ikrényi sírban. Mindegyik Árpád-kori érme ún. köznépi jellegű temetőből került elő, közülük azonban csak az említett két sír érméi tekinthetők halotti obulusnak. Mindkét sírban felnőtt személy nyugodott, a neme azonban csak az egyiknek ismert: egy nőről van szó (Pusztasomorja-Tímár-domb 7. sír). Mindez összhangban van az obolusadás során megfigyelt tendenciával, vagyis, hogy ez a szokás főként a felnőttek körére volt jellemző.[509] Az obulusként sírba helyezett pénzek aránya temetőnként eltérő lehetett; ez akár a 35%-ot is elérhette.[510] Mindez arra utalhat, hogy területünkön az obulusadás szokása nem számított elterjedtnek a temetőket használó közösségek körében, és/vagy azok használata lezárul az Árpád-kori érmék nagyobb arányú elterjedést megelőzően. Az obulusok alacsony száma azért is figyelemre méltó, mert ezen szokás ismeretével már a 9. századi magyarságnál, a Kárpát-medencébe költözést megelőzően is számolhatunk.[511] Az Árpád-korban – Jochen Giesler véleménye szerint – először I. András (1046–1060) uralkodása alatt terjedt el szélesebb körben.[512]

Az Árpád-kori érmék keltező értékével kapcsolatban is fennáll a már a nyugati pénzekkel kapcsolatban felmerült kérdés, vagyis, hogy mennyi idő telt el verési idejük és sírba helyezésük között. Ez akár több évtized is lehetett, hiszen az első királyok veretei a 11. század végéig forgalomban maradhattak.[513] A vizsgált sírokat tekintve az érmék sajnos nem segítenek pontosítani a velük előkerült tárgytípusok – nyitott végű huzalkarikák, csiholó, líra alakú csat – kronológiáját.

Kalandozások kori és kora Árpád-kori érme vizsgált területünkön egy sírból nem került elő, sőt, a két típus bizonyosan még egy temetőből sem dokumentált.

A Mosontétény (Tadten, A.) területén egy agyagedényben elrejtett 1913 darabos érmelelet zárópénzét II. István (1116–1131) veretei alkotják, megadva ezzel az elrejtés *terminus post quem* időpontját. A másik, 169 darabból álló érmekincs, melynek lelőhelyeként Moson megye szerepel Salamon (1063–1074) érméivel zárul.

[500] Továbbá Győr-Ménfőcsanak 10–11. századi telepéről Béla *dux* (1048?–1060) érme került elő (Tomka 2000b, 13).
[501] A szakirodalomban (Mesterházy 1974; Takács–Paszternák 2000, 264) tévesen Salamon (1063–1074) érme szerepel.
[502] Kovács 1997, 51–53.
[503] Kovács 2006, 232.
[504] Nepper 2002, 189, 382. tábla.
[505] Kovács 2010, 147–148.
[506] Kovács 2006, 228.
[507] Hajmási–Kiss 2000, 81.
[508] Kovács 2006, 228–229.
[509] Kovács 2006, 234.
[510] Szőke–Vándor 1987, 78.
[511] Kovács 2004, 46–47.
[512] Giesler 1981, 144.
[513] Kovács 1997, 207–210; Vályi 2000, 372.

Vélhetően kereskedelmi tevékenységhez köthető a győri főgimnázium gyűjteményébe Győr-Révfalu lelőhely megnevezéssel került III. Niképhorosz Botaneiatész (1079–1081) által veretett aranypénz.

Mindössze egyetlen római kori érme ismert a területről, mely az oroszvári (Rusovce, Sl.) 221. sírból származik. Ez Hadrianus császár (117–138) 118-ban vert érme.

Az érmék elterjedési területe azok kis száma miatt nem vizsgálható, s nem teszik lehetővé a velük együtt előkerült tárgytípusok keltezésének finomítását sem. Ennek oka, hogy pl. a szomszédos területekkel összevetve az Árpád-kori érméket tartalmazó sírok száma vizsgált területünkön alacsonynak tekinthető. Sopron megye esetében a szakonyi temetőben öt sírból összesen 6 db Árpád-kori érme került elő: *Stephanus Rex* (1000–1038) (2 db) és Salamon (1063–1074) (4 db) veretei.[514] Vas megyéből – bizonyára részint a jobb publikációs arányoknak köszönhetően[515] – 39 pénzmellékletes sír ismert: Sorokpolány-Berekalja: a 312 síros temetőből 19 sírból és szórványként került elő Árpád-kori érme, melyek közül a meghatározhatók I. István (1000–1038), I. András (1046–1060), Béla *dux* (1048?–1060), Salamon (1063–1074), Géza *dux* (1064–1074) és Kálmán (1095–1116) veretei.[516] A pénzes sírok teljes sírszámhoz viszonyított aránya: 6,08%. Szombathely-Szent Márton-templom 27. sírjából I. István (1000–1038) 1 db érme,[517] Szombathely-Kisfaludy Sándor u. 7–9. 24., 43., 45., 60., 74., 84., 92., 109., 155., 171., 175. sírjából a meghatározhatók között I. István (1000–1038), Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuel (1041–1044) és I. András (1046–1060) érméi voltak.[518] Kelet-Ausztria területéről Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 31. sírjából I. István (1000–1038), a 32. sírból pedig egy meghatározhatatlan töredék került elő. Pecsenyéd (Pöttsching, A.) 1. sírjában Salamon (1063–1074), Büdöskút (Steinbrunn, A.) 16. sírjában pedig II. Béla (1131–1141) érme volt.[519]

Ékszerek. A leletanyagban az egyik legnagyobb számban előforduló lelettípust a *hajkarikák* különböző fajtái alkotják. Ezek egyszerű, nyitott végű változatainak elkülönítését azonban sajnos gyakran megnehezíti, hogy a pontos sírbéli helyzet ismerete nélkül előkerült darabok esetében olykor felvethető azok gyűrűként történő alkalmazása is; továbbá nem minden esetben lehet elkülöníteni a hajkarikaként és a fülbevalóként használt karikákat.

Egyszerű, nyitott végű hajkarikák az alábbi lelőhelyekről ismertek:

Lelőhely	Sírszám	Nem, életkor	Darabszám	Megjegyzés
Győr-Bácsa, Szent Vid	17. sír	Nő	1	Bronz, enyhén négyzetes átmetszetű
Győr-Fövenyes-domb	2. sír	Gyermek	2	
Győrszentiván-Károlyháza	2. sír	Gyermek	3	Bronz, az egyik kissé négyzetes átmetszetű
Győrszentiván-Söprűshegy	8. sír	Kisleány	1	Bronz, kissé ovális
Hegyeshalom-Belterület	1. vagy 5. sír	?	2	Anyaga, típusa bizonytalan
Lébény-Kaszás-domb	44. sír	Nő, 50-60 éves	1	Bronz, nyitott végű
	56. sír	Nő, 59-67 éves	1	Bronz, nyitott végű
	62. sír	Nő, 20-22 éves	1	Bronz, nyitott végű
	71. sír	Nő, 18-20 éves	1	Bronz, nyitott végű
	77. sír	Gyermek, 2-3 éves	1	Bronz, nyitott végű
	82. sír	Gyermek	1	Ezüst, nyitott végű
	89. sír	Nő, 50-70 éves	1	Ezüst, nyitott végű
Mosonszentmiklós-Lednice-domb	21. sír	Nő (?)	1	Bronz, nyitott, gombos végű
Nyúl-Öreghegy	Feldúlt sír	?	1	Bronz
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	44. sír	Nő	1	Bronz
	113. sír	Neme, kora bizonytalan	1	Bronz
	129. sír	Nő	1	Bronz
	157. sír	Nő, *mat.*	1	Ezüst
	158. sír	Nő, *iuv.-ad.*	2	Bronz, körte alakú
	160. sír	Nő, 40-45 éves	1	Bronz
	161. sír	Nő, 35 éves	1	Bronz
	171. sír	Nő, *ad.*	9	Bronz
	207. sír	Nő, *mat.*	2	Ezüst
	219. sír	Nő, *ad.*	1	Bronz
Öttevény-Lenin u. 62.		Férfi, 40 év feletti	2	Ezüst
Pusztasomorja-Tímár-domb	6. sír	Nő	1	Bronz
	7. sír	Nő	2	Bronz, az egyik ovális átmetszetű
	17. sír	Nő	1	Bronz
Valla	49. sír	Felnőtt (?)	1	Bronz

514 Gömöri 1984, 96.
515 Krizsán 2010.
516 Kiss 2000, 200.
517 Kiss 2000, 248.
518 Ilon 2002, 187; Krizsán 2010, 125–127.
519 Obenaus 2006, 301.

Az avar korban feltűnő, de igazán csak a magyar honfoglalás után elterjedő ékszerfajta használata általános volt a 10. és 11. század folyamán, s divatban maradt az S-végű karikák megjelenése után is.[520] Ez a vizsgált megyék több sírja esetében is megfigyelhető, melyekben együtt fordult elő e két ékszertípus. Természetszerűleg elsősorban a nők és a gyermekek ékszerkészletében kapott helyet, férfisírokból csak ritkán ismert. Általában bronzból készültek, az ezüstpéldányok száma alacsonyabb. Síronkénti számuk egy és kilenc között változik, ez utóbbi azonban csupán egyetlen sírra vonatkozik (Oroszvár-Wiesenacker-dűlő 171. sír). Az eltemetettek döntő többsége csupán egy vagy két egyszerű huzalkarikát viselt.

A hajkarikák nagy darabszámú csoportját az *S-végű karikák* alkotják:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/életkor	Darab-szám	Megjegyzés
Gönyű-Dunapart	Szórvány	?	4	2 db bronz, 2 db ezüst
Győr-Bácsa, Szent Vid	19. sír	Fiatal nő	1	Bronz
Győr-Fövenyes-domb	2. sír	Gyermek	1	Ezüst, bordázott végű
Győr-Székesegyház	Szórvány	?	1	Aranyozott ezüst
Győr-Téglavető-dűlő	608. sír	Neme, kora bizonytalan	1	Bronz
Győr-Újszállások	Szórvány	?	2	Bronz, 1 db bordázott végű
Győrszentiván-Károlyháza	2. sír	Gyermek	2	Bronz, 1 db bordázott és 1 db sima végű
Győrszentiván-Söprűshegy	15. sír	Nő	1	Ezüst
Ikrény-Mendel-domb	Szórvány	?	2	?
Ikrény-Silógödrök	Szórvány	?	1	?
Koroncó-Pusztatemető	Szórvány	?	1	Arany, bordázott végű
Levél-Újhelyi I. tér	1/A. sír	Nő	1	?
	4. sír	Neme, kora bizonytalan	1	Bronz
	5. sír	Nő (?)	2	Bronz
Lébény-Kaszás-domb	17. sír	Nő, 18-63 év közötti	1	Bronz
	80. sír	Nő, 22-25 éves	1	Ezüst
	89. sír	Nő, 50-70 éves	1	Ezüst
	127. sír	Gyermek, 8-9 éves	1	Bronz
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	38. sír	Gyermek	3	2 db bronz, 1 db ezüst
	44. sír	Nő	1	Bronz
	48. sír	Nő	2	Bronz
	52. sír	Nő	1	Ezüst
	57. sír	Nő	1	Ezüst
	60. sír	Nő	8	Bronz, 2 db vége hiányos
	66. sír	Nő	3	Bronz
	75. sír	Nő	4	Bronz, 3 db vége hiányzik
	86. sír	Nő	2	Bronz
	96. sír	Nő	7	6 db bronz, 1 db ezüst
	100. sír	Nő	1	Bronz
	123. sír	Nő	1	Ezüst
	138. sír	Gyermek	7	6 db bronz, 1 db ezüst, 2 db vége deformálódott
	139. sír	Férfi, *mat.*	2	Bronz, végeik szélesre kalapáltak
	142. sír	Leány *inf.* I–II.	1	Bronz, vége hiányos
	150. sír	Gyermek, *inf.* I.	1	Eredetileg karikája törött volt, ma már a letört rész nem található meg
	156. sír	Leány, *inf.* II.	4	Bronz, az egyik vége hiányos
	159. sír	Nő, *ad.*	2	Bronz, 1 db hiányos
	171. sír	Nő, *ad.*	9	Bronz, 5 db sima és 4 db másfélszeres S-végű
	174. sír	Nő, *ad.*	1	Bronz
	182. sír	Nő, *ad.*	13	10 db bronz, 3 db ezüst. 9 db S-vége hiányzik vagy deformálódott
	183. sír	Férfi, *ad.*	2	Bronz
	187. sír	Férfi, *ad.*	1	Bronz
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.*	9	3 db bronz, 6 db ezüst. Egy db vége törött, 1 db vége hiányzik
	207. sír	Nő, *mat.*	1 vagy 2	Ezüst, egyik besorolása végének hiányossága miatt bizonytalan
	221. sír	Nő, *iuv.*	2	Bronz
	Szórvány	?	1	Bronz
	Szórvány	?	1	Bronz
Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna	Szórvány	?	1	Bronz
Pusztasomorja-Tímár-domb	19. sír	Nő	2	Bronz
Valla	33. sír	Gyermek	1	Bronz

[520] Szőke 1994, 269; Révész 2008, 402.

A korszak kutatása már korán felfigyelt erre a jellegzetes ékszerfajtára, s napjainkra elfogadottá vált, hogy etnikumjelző szereppel nem rendelkezik [61. kép].

Mindössze egyetlen aranyból készült változat került elő a koroncó-pusztatemetői lelőhelyről. Mivel a feltárásról pontosabb információ nem áll rendelkezésre, így a hajkarika előkerülési körülményeiről sem rendelkezünk megfelelő információkkal. Mindössze annyi látszik bizonyosnak, hogy egy kora Árpád-kori templom körüli temető egyik sírjából származik. Aranyból készült hajkarikák mind az egyszerű, mind az S-végű huzalkarikák között megtalálhatók e korszakban. Az arany S-végű ka-

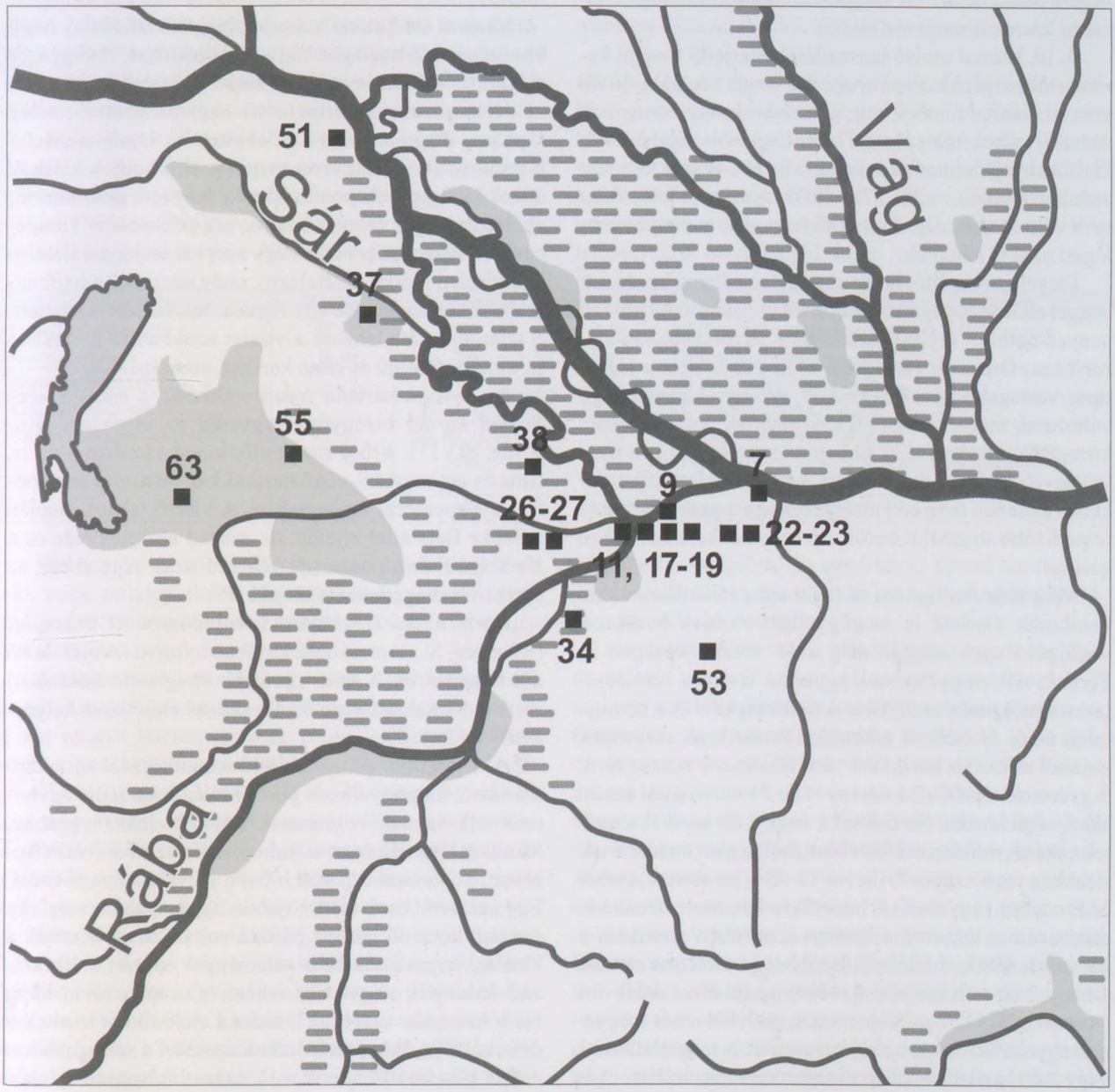

61. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott S-végű karikákat tartalmazó temetői: 7. Gönyű-Dunapart, 9. Győr-Bácsa, Szent Vid 19. sír, 11. Győr-Fövenyes-domb 2. sír, 17. Győr-Székesegyház, 18. Győr-Téglavető-dűlő 608. sír, 19. Győr-Újszállások, 22. Győrszentiván-Károlyháza 2. sír, 23. Győrszentiván-Söprűshegy 15. sír, 26. Ikrény-Mendel-domb, 27. Ikrény-Silógödrök, 34. Koroncó-Pusztatemető, 37. Levél-Újhelyi Imre tér 1/A., 4., 5. sír, 38. Lébény-Kaszás-domb 17., 80., 89., 127. sír, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.) 38., 44., 48., 52., 57., 60., 75., 86., 96., 100., 123., 138–139., 142., 150., 156., 159., 171., 174., 182–183., 187., 207., 221. sír, 53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 55. Pusztasomorja-Tímár-domb 19. sír, 63. Valla (Wallern, A.) 33. sír

rikák értékelése kapcsán Mesterházy Károly arra a megállapításra jutott, hogy ezek a már keresztény módon temetkező, tehetősebb személyek birtokában voltak.[521] A karika vége bordázott, ez a megoldás a 11. század közepén jelenhetett meg először.[522] A koroncói darab tipológiai besorolása alapján a 11. század második felére/végére keltezhető.[523] A tárgytípus hasonló keltezését további leletek is megerősítik.[524]

A 10. század utolsó harmadától elterjedő S-végű karikák többségének alapanyagául a bronz szolgált, 86 db készült ebből a fémből, míg az ezüst- – vagy aranyozott ezüst- – változatok száma 17 db. Legalább további 5 db karika anyaga sajnos nem ismert. Ez 6%-ot tesz ki, mely azonban a bronz – ezüst: 78 – 16%-os arányát jelentősen nem változtatná meg. Ennek az anyagiak mellett kronológiai okai is lehetnek.

Figyelemre méltó, hogy mindössze néhány bordázott véggel ellátott S-végű karika került csupán elő (Győr-Fövenyes-domb, Győr-Újszállások, Győrszentiván-Károlyháza, Oroszvár (Rusovce, Sl.)), s ezek sem a tárgytípus vastagabb huzalból készült, szélesre kalapált végű változatai, melyek ezüstből készülhettek, s a 11. század közepétől terjedtek el.[525] Ebben a kronológiai okok mellett egyéb tényezők is közrejátszhattak, a teljes kép érdekében azonban meg kell említeni, hogy a győr-pósdombi temető több sírjából is került elő ezüstből készült S-végű karika.

Mint már említettem, a típus sima huzalkarikákkal kombinált viselete is megfigyelhető volt, a bordázott végű példányok alapján még a 11. század közepén is. Férfiak, nők és gyermekek egyaránt viselték, természetesen nem azonos arányban. A szórványként és a bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező személyek sírjából előkerült karikákat nem tekintve 3 felnőtt férfi, 9 gyermek – ebből 2 kisleány – és 24 nő sírjából került elő S-végű karika. Férfiakkal 1 vagy 2 db karikát temettek csak el, minden esetben bronzból, a gyermek és a női sírokban ezek száma 7, illetve 13 db is lehetett, ezüstből és bronzból vegyesen. A temetőkre lebontott sironkénti darabszámot tekintve a lébényi temetőben sironként 1 db volt belőlük, a lelőhelyek többsége esetében szintén 1 vagy 2 db volt csupán. Kivételt igazából az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető képez csak, melyből a két megyében egyedüliként – a természetesen itt is megtalálható 1 vagy 2 db karikát tartalmazó temetkezések mellett – 3 és 13 közti darabszámban is megfigyeltek S-végű karikákat tartalmazó sírokat, összesen 9 esetben.

Területünkön a 10. század első felére keltezhető sírból nem ismert ez az ékszerfajta, kísérő leleteik nem teszik lehetővé a század második felénél korábbi keltezést, sőt, vélhetően annak is inkább vége jöhet csak számításba.

Viseleti módjukkal kapcsolatban feltételezhető, hogy bőr- vagy textilszalagba fűzve viselték őket,[526] vagy egy másfajta – főként a nyugati szláv területekre vonatkozó – rekonstrukció szerint textil- vagy bőrpántra, esetleg sapkára, főkötőre varrva is lehettek.[527] Sajnos a viseleti rekonstrukciót nagyban megnehezíti, hogy a karikák döntő többségének pontos sírbéli helyzete nem ismert, ahol erre mégis vannak adatok, ott az ékszer egymagában volt. Bizonyára helyes egy szerves anyaggal kombinált viseleti módot feltételezni, mely nem csak a hajfonatokba fűzött szalag, de egy fejpánt, fejdísz stb. is lehetett. S talán másfajta lehetett a viselet azokban az esetekben is, amikor S-végű és sima karikák kombinálódtak.

Az S-végű karikák másik változata a *másfélszeres S-végű karika* bizonyosan egyedül az oroszvári (Rusovce, Sl.) 171. sírból került elő, innen azonban 4 db is, sima és egyszeres S-végű karikákkal, valamint egy sodrott nyakpereccel egyetemben. A kísérő leletek alapján a Szőke Béla által kijelölt 10. század első negyede és a 10. század utolsó harmada közti időszak vége ebben az esetben is megfelelőnek látszik.[528]

*Körte alakú karikák*kal is mindössze az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető 158. sírjában nyugvó *iuv.-ad.* korú nőt temették el. A típus rövidebb ideig tartó használati ideje a 10. század vége és 11. század eleje közé helyezhető.[529]

A Dunántúl és az Alföld vonatkozásában eltérő számban megfigyelhető *pödrött végű karikák* ugyancsak ritkaságnak számítanak a terület leletanyagában. Mindkét ilyen ékszert tartalmazó sír az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben volt, ahol a karikák anyaga ezüst. Egy *ad.-sen.* korú férfi sírjában egymagában, míg egy *iuv.-ad.* korú nő mellett párban voltak. Megjelenésük a kutatásban megtalálható vélemények szerint a 10. század harmadik negyedére tehető, s csupán rövid ideig tartó használat után, a 11. század elején ki is mentek a divatból.[530] A keleti területeken azonban a vastagabb huzalból készült változatok a 11. század folyamán is hasz-

[521] Mesterházy 1983, 144–145.
[522] Szőke–Vándor 1987, 57.
[523] Mesterházy 1983, 145.
[524] Türk 2005, 217.
[525] Szőke–Vándor 1987, 57.
[526] Szőke–Vándor 1987, 57–59.
[527] Brather 2001, 281–284; Brather 2004a, 134.
[528] Szőke 1962, 44.
[529] Szőke–Vándor 1987, 53; Révész 2008, 402.
[530] Szőke 1962, 37; Révész 2008, 402.

nálatban maradhattak.[531] Az ékszer ólomból készült változata Vas megyében pedig még Kálmán (1095–1116) érmével együtt is megtalálható.[532]

Lefelé szélesedő spirálcsüngős karika is csak az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető két sírjából ismert mindössze: 2 db egy felnőtt nő mellett feküdt (123. sír), míg a harmadik egy bizonytalan nemű és életkorú személy sírjában volt (135. sír). Ez az ékszerfajta a késő avar temetők későbbi sírjaiban ritka, igazán csak a Karoling-kori temetőkben figyelhető meg. A magyar szállásterületnek főként északnyugati és déli, délkeleti részein találhatók, használatuk a 11. század közepén még igazolható.[533] Megjelenésük idejét tekintve Szőke Béla a 10. század közepét vagy harmadik negyedét jelölte meg.[534] A szlovákiai Csekejen (Čakajovce, Sl.) ennél korábbra, a 10. század első felére keltezte őket Maria Rejholcová.[535]

A korabeli sírokban ritkábban előforduló *gombos végű karika* egyedül a mosonszentmiklós-lednice-dombi 2. sírból ismert. Sajnos a lelet ma már nem található meg, az ásatási naplóban szereplő információk szerint a koponya bal oldalánál előkerült karika *„végei kis bütyökkel végződnek"*, ami valószínűvé teszi, hogy ez egy mindkét végén gombos kialakítású karika lehetett. A tárgytípus részletes elemzését a VI. fejezet tartalmazza.

Fülbevalók. Az egyes leletek értékelése körüli bizonytalansági tényező sajnos ennél az ékszertípusnál sem zárható ki teljesen. Mint azt a nyitott végű hajkarikáknál már említettem, nem minden esetben különíthetők el egyértelműen a hajkarikák és a fülbevalók, így ezeket nem szerepeltettem ez utóbbiak között, melyek az alábbi lelőhelyekről ismertek [62. kép]:

Lelőhely	Sírszám	Nem/életkor	Darabszám	Típus
Győr-Téglavető-dűlő	47. sír	Nő	2 db	B típusú gömbsorcsüngős, lánccal összekapcsolt
Koroncó-Bábota	II. sír	Nő	1 db	B típusú gömbsorcsüngős
Koroncó-Dózsa György u. 23.		Nő	1 db	B típusú gömbsorcsüngős
Koroncó-Rácz-domb		Nő	1 db	C típusú gömbsorcsüngős
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	48. sír	Nő, *inf.* II.-*iuv.*	1 db	Gyöngykoszorúkkal díszített
	68. sír	Nő	2 db	Félhold alakú, filigrán és granulációs díszítésű, kacsatalpas lánccsüngős
	105. sír	Nő	1 db	Öntött szőlőfürtdíszes

Fülbevalók tehát mindössze néhány sírból kerültek elő, ezek mindegyikében felnőtt nő vagy fiatal leány nyugodott. Sajnos hitelesen feltártnak csak a fülbevalókat tartalmazó sírok fele tekinthető.

A táblázatból kitűnik, hogy több darabbal egyedül a *gömbsorcsüngős fülbevalók*[536] vannak képviseltetve a két megye leletanyagában. Négy lelőhelyről három esetben azok B típusú variánsa (Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, Koroncó-Bábota II. sír, Koroncó-Dózsa Gy. u.), míg a negyedikben C típusú változatuk (Koroncó-Rácz-domb) került elő. A Koroncó-Dózsa Gy. utcai ezüstből, míg a többi bronzból készült. A pontos típusok meghatározását nehezíti, hogy párban mindössze a győri fülbevalók voltak, a többi B típusú fülbevaló pedig hiányos is. Annyi bizonyosnak látszik, hogy legalább kétféle változatot képviselnek, hiszen a győri karikájának alsó felén hurkos kialakítású részhez kapcsolódott a csüngő, míg a bábotai II. sír karikájának alján két kisebb karika szolgált e célra. A karika fülben való átfordulását előbbinél a huzal hurkos kialakítása, a bábotai esetében pedig a rövidebb taggal kapcsolódó bikónikus gömböcske szolgálta. Az egyetlen C típusú darab karikája nem került gyűjteménybe, ennek csüngőtagját három gömböcske díszíti.

Hitelesen feltártnak mindössze a győr-téglavető-dűlői, a koroncó-bábotai II. és a Koroncó-Dózsa Gy. utcai sír tekinthető, utóbbi kettőből azonban csupán 1-1 fülbevaló, vagy annak egy része került elő. A B típusú gömbsorcsüngős fülbevalók, mint azt már Révész László megállapította, főként a középrétegbe sorolható sírokból ismertek, jóval kisebb számban kerültek elő ún. köznépi jellegű temetőkből.[537] A fülbevalókat tartalmazó sírok egyéb leletei az elhunyt vagy családja tehetősebb anyagi helyzetére utalnak a vizsgált régiónkban is. A három koroncói temetkezésben rozettás lószerszámveretekkel együtt kerültek elő, s a győri sír is a feltárt temető leggazdagabb leleteket szolgáltató temetkezése volt. Figyelemre méltó, s talán egyes csoportok eltérő viseleti szokásaira enged következtetni, hogy noha a gömbsorcsüngős fülbevalók a rozettás lószerszámos sírok jellemző kísérőmellékletei, lánccal összekapcsolt gömbsorcsüngős fülbevalópár ilyen ló-

[531] Bende–Lőrinczy 1997, 227–229; Gáll–Gergely 2009, 60.
[532] Krizsán 2010, 121.
[533] Szőke 1994, 270; Demo 2009, 449–450.
[534] Szőke 1962, 41.
[535] Rejholcová 1995a, 59–60.
[536] Révész 1988.
[537] Révész 1988, 148.

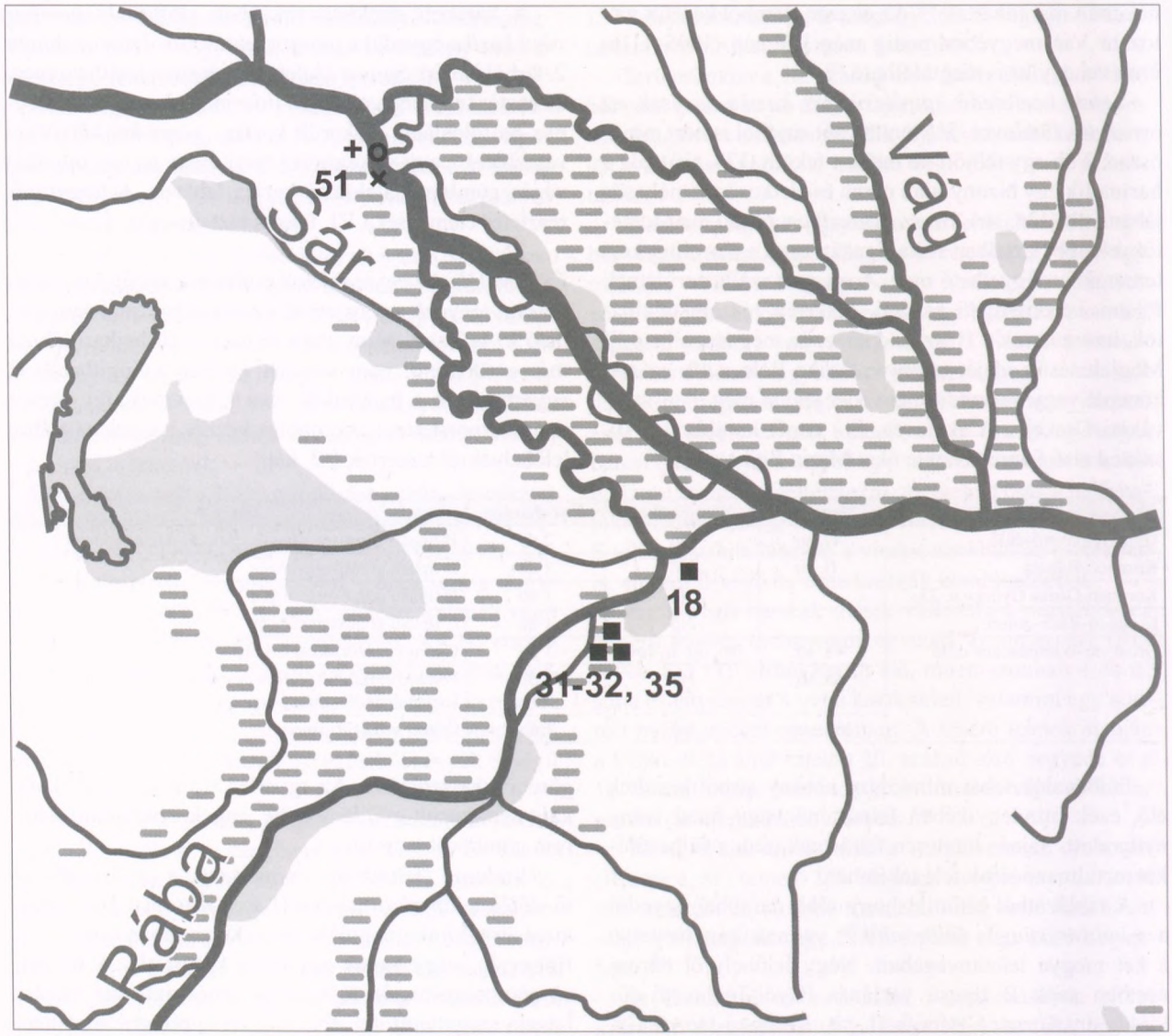

62. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott gömbsorcsüngős (■), szőlőfürtdíszes (o), gyöngykoszorúkkal díszített (+) és félhold alakú, lánccsüngős (×) fülbevalókat tartalmazó lelőhelyei: 18. Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, 31. Koroncó-Bábota II. sír, 32. Koroncó-Dózsa György u. 23., 35. Koroncó-Rácz-domb, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.) 48., 68., 105. sír

szerszámmal elhantolt nő sírjából mindeddig nem került elő.[538]

Ezek viseleti módját tekintve a fülbevaló elnevezés már eleve megszabni látszik, azonban ez korántsem bizonyos minden esetben. Már Börzsönyi Arnold beszámolt róla a győri sír kapcsán, hogy „*a koponya halántékai zöldesek voltak, de a fülönfüggők elpusztultak*".[539] Ez a tudósítás, ha a fülbevalók állapotát illetően pontatlan is, de azt jelzi, hogy a fülbevalók okozta bronzpatina a koponya halántékhoz közeli részén volt megfigyelhető (más lelet, mely ezt az elszíneződést okozhatta volna, nem került elő). Vagyis a „fülbevalókat" valószínűleg nem a fülbe akasztva viselték, hanem egy szerves anyagból készült fejdíszbe akasztva. Hasonló jelenséget dokumentáltak a Kőszeg-Kőszegfalvi-rétek területén feltárt temető 3. sírjában is.[540] Itt ugyanis a

[538] Horváth 2004a, 466.
[539] Börzsönyi 1903, 69.
[540] Horváth 2010, 26, 24. ábra.

fülbevalók a koponya hátsó része alatt helyezkedtek el, nem pedig annak két oldalán, ami valószínűvé teszi azok szerves anyagú fejfedőhöz/fejdíszhez kapcsolt viseletét.

A fülbevalók gömbsorcsüngős fajtája minden bizonnyal a magyarság keleti örökségének részei közé sorolható, ám míg a keleti területeken az öntött darabok dominálnak, addig a Kárpát-medencében a lemezes gömbökkel készült példányok túlsúlya a jellemző. A B típusú változat használati idejét Révész László a 9. század végétől – 10. század elejétől a 11. század első harmadáig határozta meg, míg a C típus használatával véleménye szerint a 920/30-as évektől számolhatunk, legfeljebb az ezredfordulóig.[541]

A fülbevalók elterjedési térképéből kitűnik, hogy kisebb koncentrálódásuk figyelhető meg vizsgált területünkön, Koroncó környékén.[542] A környező területek leletanyagából a Sopron megyei[543] Csorna-Sűlyhegy és Szakony-Tsz kavicsbánya 7. sírjából ismert. Ettől kissé délnyugatra Kőszeg-Kőszegfalvi-rétek lelőhelyéről került elő, mely a fülbevalótípus eddig ismert legnyugatibb példánya. A mai Burgenland leletmentes ebből a szempontból. Ezzel szemben nagyobb számban találhatók a Duna vonalától északra, ahonnan 13 lelőhelyről közöltek gömbsorcsüngős fülbevalókat.[544]

A többi fülbevaló mindegyike külön-külön típusba sorolható. Párhuzam nélkül állnak az oroszvári (Rusovce, Sl.) 68. sír *kacsatalpas lánccsüngőkkel ellátott, filigrán és granulált díszítésű, félhold alakú fülbevalói*, melyek a törtezüst leletek körébe sorolhatók.[545] A két fülbevaló között jól megfigyelhető méretbeli eltérés van, mely természetszerűleg a díszítésre is kihatással volt: a kisebb fülbevalón a granuláció zártabb, tömörebb helyet foglal el [63. kép]. A lánccal vagy sodrott csüngőtaggal ellátott fülbevalók bizánci előképei már az 5–6. századtól megtalálhatók voltak, s a 9. század 2. felében – feltételezhetően bajor-alemann hatásra – a Kelet-Alpok vidékén is elterjedtek.[546] Az oroszvári (Rusovce, Sl.) ún. „bizánci-orientális" fülbevalótípusok a cseh és a morva területeken, főként a várakkal rendelkező központokban található 9–10. századi női sírok jellemző leletei.[547] A fülbevalópár Mesterházy Károly véleménye szerint a 10. században kerülhetett földbe, s átmeneti formát alkot az aranyból készült bizánci áruk és az egyszerűbb változatok között.[548] Az ékszerek bízvást állíthatóan a temető vezérleletei közé sorolhatók, melyek annak egyik, ha nem a leggazdagabb sírjából kerültek elő.

63. kép. Oroszvár 68. sír, lánccsüngős fülbevalók

Ugyancsak a törtezüst leletek körébe tartozik a szintén Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjének 48. sírjából előkerült, *inf.* II.-*iuv.* korú nővel eltemetett *gyöngykoszorúkkal díszített fülbevaló*, mely azonban már a gyűjteménybe kerülésekor is hiányos volt – s azóta újabb része semmisült meg – így típusa nem állapítható meg, teljes formája pedig nem rekonstruálható. A két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalók a 10. század közepétől terjedtek el.[549]

A törtezüst leletek *szőlőfürtdíszes* változatának utánzatát láthatjuk az oroszvári (Rusovce, Sl.) 105. sír – sajnos azóta elveszett – fülbevalójában. A bronzból öntött ékszer pontos típusa – a rendelkezésre álló fotó és rajz alapján – nem állapítható meg, azonban mint arra Mesterházy Károly felhívta a figyelmet, sok esetben csupán

[541] Révész 1988, 149, 153.
[542] Révész 1988, 142–143, 1. kép.
[543] A Fertőszentmiklós-Szeredre-dűlői temetőből származó fülbevaló (Gömöri 2002, 166, 129. kép) a gömbsorcsüngős fülbevalók D típusába lenne sorolható, azonban a variáns kapcsán Révész László figyelmeztetett, hogy e típus talán nem is sorolható egyértelműen a gömbsorcsüngős fülbevalók közé (Révész 1988, 153), ezért nem is szerepeltettem.
[544] Rejholcová 1995, 64; Nevizánsky 2006, 296–297, *Obr.* 7.
[545] Mesterházy 2004, 243–245.
[546] Szőke 1992, 856; Gunjača–Milošević 2007, 446.
[547] Brather 2001, 286.
[548] Mesterházy 2004, 243–245; Mesterházy 2004a, 392–393, 396.
[549] Mesterházy 1994, 229.

toposzszerűen szerepel a szőlőfürtdíszes megnevezés a fülbevalók ezen változatával kapcsolatban.[550]

A vizsgált terület leletanyagában kisebb számban előkerült fülbevalók között párban csupán két sírból ismertek (Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, Oroszvár-Wiesenacker dűlő 68. sír), a többi esetben – még a hiteles feltárásoknál is – csupán egy-egy darabot tartalmazott a sír. Minden esetben felnőtt, illetve fiatalabb, valószínűsíthetően a felnőttkor küszöbén álló leányok mellől. Többségük a 10. századra keltezhető; úgy tűnik a 11. századi közösségek – ha viseltek is – a sírba már nem, vagy csak elvétve helyeztek fülbevalót. A fülbevalókat tartalmazó sírok egyéb leleteit tekintve gazdagabb leletek kerültek elő mindhárom gömbsorcsüngős fülbevaló mellől. A koroncói sírokban rozettás lószerszámdíszek és lócsontok, illetve ezüstveretes nyereg és ruhadíszek is voltak. A győri temetkezésben pedig lemezes hajfonatkorong és hólyagos fejű ezüstgyűrű is volt. Mindegyik sír tehát módosabb személyre utal. Az oroszvári (Rusovce, Sl.) 68. sír fülbevalói önmagukban is módos családból származó személy temetkezését sejtetik.

Összefoglalóan úgy tűnik a fülbevalók viselete nem volt jellemző a megyék teljes területére, temetőnként különbségek mutathatók ki. Egyfelől a Koroncó környékén eltemetettek, másfelől az oroszvári temetőben nyugvók mellé került ilyen ékszer.

Nyakperecek. A korszak főként ún. köznépi jellegű temetőinek egyik jellegzetes bronz ékszertípusából az alábbiakat ismerjük:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/életkor	Típus	Kísérőleletek
Győr-Téglavető-dűlő	593. sír	Gyermek	Sodrott, hurkos-kampós végű	–
Győr-Újszállások	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű, filigránszálakkal díszített	?
	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű	?
	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű	?
	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű	?
	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű	?
Győr-Víztorony		Nő	Sodrott, hurkos-kampós végű	Hajfonatkorong, gyűrű, karperec
Lébény-Kaszás-domb	62. sír	Nő, 20-22 éves	Sodrott, hurkos-kampós végű, ezüst filigránszálakkal díszített	Spirális fejdísz, 2 db karikagyűrű, 1 db nyitott hajkarika
Mosontarcsa	1. sír	Neme, kora bizonytalan	Sodrott, hurkos-kampós végű	–
	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű, filigránszálakkal díszített	?
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	86. sír	Nő	Sodrott, hurkos-kampós végű	Gyöngyök, 2 db S-végű karika, 1 db huzalkarperec, 1 db kerámiaedény
	96. sír	Nő	Sodrott, hurkos-kampós végű	9 db S-végű karika, gyöngyök, 2 db fülesgomb, kapszuladísz, bronzlánc, pánt- és fejesgyűrű, vasszeg
	145. sír	Gyermek	Sodrott, hurkos-kampós végű, ráhúzott huzalkarikával	–
	171. sír	Nő	Sodrott, hurkos-kampós végű	S-végű és sima huzalkarikák, pántgyűrű
	Szórvány 1903	?	Sodrott, hurkos-kampós végű	?
	Szórvány 1943	?	Egy szál bronzhuzalból készült, kampós végű	?
Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű, filigránszálakkal díszített	?
Pusztasomorja-Tímár-domb	6. sír	Nő	Sodrott, hurkos-kampós végű	Huzalkarika, pántkarperec, avar kori veret
Tét határa	Szórvány	?	Sodrott, hurkos-kampós végű, filigránszálakkal díszített	?
Valla	1. sír	Neme, kora bizonytalan	Sodrott, hurkos-kampós végű	Orsógomb
	44. sír	Felnőtt	Sodrott, hurkos-kampós végű	Gyöngyök, 2 db zárt karikagyűrű
Ismeretlen lelőhely	Szórvány	?	Sodrást utánzóan öntött, visszapödrött végű	

[550] MESTERHÁZY 1991, 151–152.

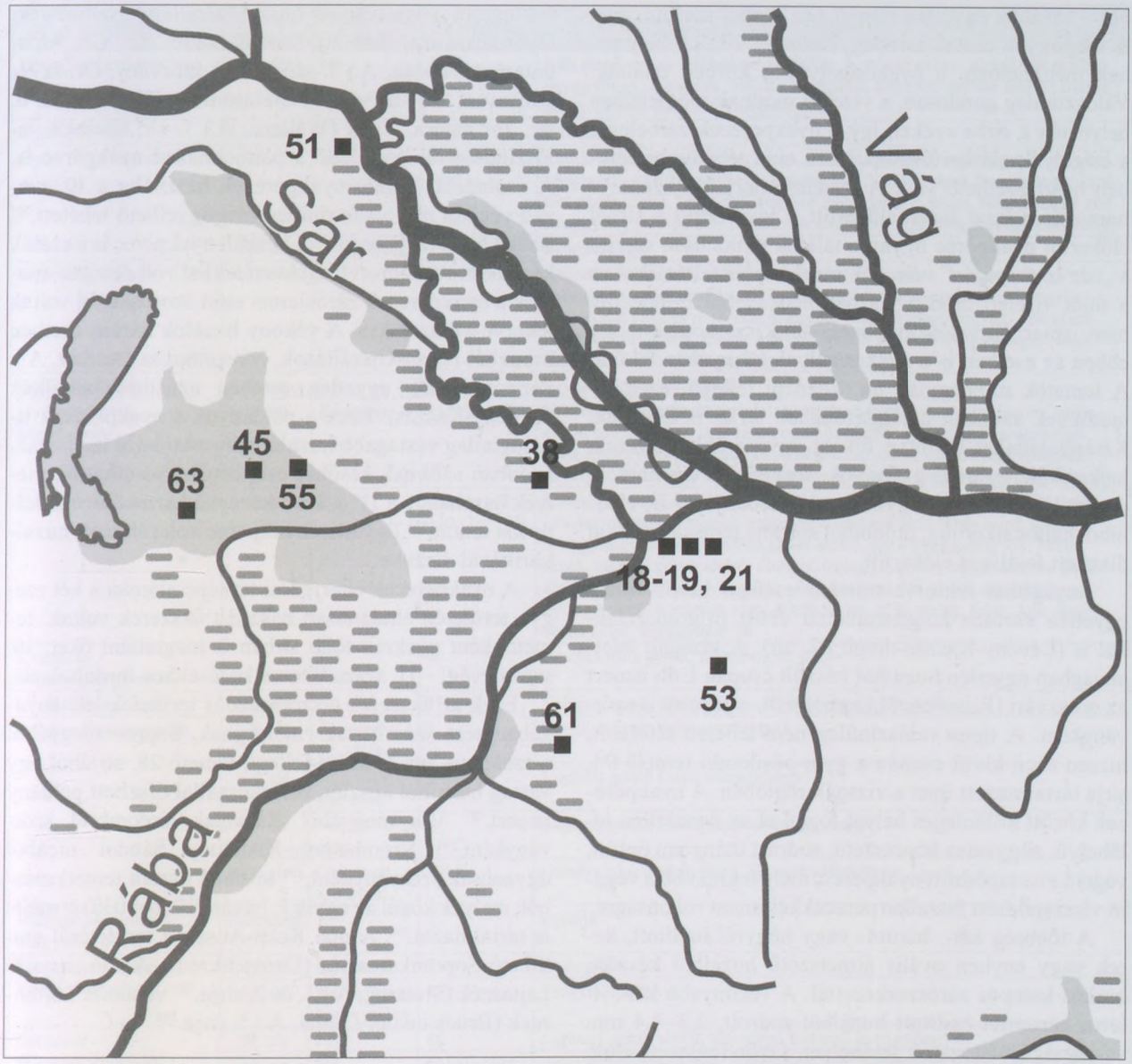

64. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott nyakperecet tartalmazó lelőhelyei:
18. Győr-Téglavető-dűlő 593. sír, 19. Győr-Újszállások, 21. Győr-Víztorony, 38. Lébény-Kaszás-domb 62. sír,
45. Mosontarcsa-Központ (Andau, A.) 1. sír és szórvány, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.) 86., 96., 145., 171. sír és szórvány,
53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 55. Pusztasomorja-Tímár-domb 6. sír,
61. Tét határa, 63. Valla (Wallern, A.) 1., 44. sír

A két Árpád-kori megye vizsgált temetői között 11 lelőhelyről – ebből egy ismeretlen – összesen 22 db nyakperec ismert [64. kép].[551]

Az általam elemzett darabok között sajnos 1 db lelőhelye ismeretlen, 10 db pedig szórványként, pontos lelőkörnyezetük ismerete nélkül került elő, s mindössze 11 db származik hiteles, vagy legalábbis pontosabban megfigyelt temetkezésből. A bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező sírokat nem tekintve, a – Vályi Katalin véleménye szerint a keleti kereszténység hatására elterjedő[552] – nyakperecek 6 női és 2 gyermeksírból – valószínűsíthetően kisleányok temetkezései-

[551] További példányok kerültek elő a lajtakátai, a győr-pósdombi, valamint az oroszvári temető 1974–1975-ben feltárt sírjaiból.
[552] Vályi 2000, 375.

ből – továbbá egyetlen felnőtt váz mellől kerültek elő. A megfigyelt esetek mindegyikében a viseleti helyzetnek megfelelően, a nyakcsigolyákon körben találták. Valószínűleg gondosan, a viseleti módnak megfelelően helyezték a sírba ezeket, így a nyakperecek záróeleme a csigolyák alá kerülhetett, mint ez a lébényi temetőben megfigyelhető volt. A pusztasomorjai 6. számú – homokbányászat során előkerült, s így feldúlt – sírból előkerült nyakperec ugyan a találók elmondása szerint a „*váz koponyáján*" volt, ám mivel hiteles feltárásból ez a fajta viseleti mód a Kárpát-medencéből mindeddig nem ismert,[553] valószínűbbnek tűnik számomra, hogy ebben az esetben is a nyakcsigolyák környékén feküdt. A temetők mindegyike ún. köznépi jellegű, ezen temetőknek azonban a leggazdagabb sírjai is lehetnek. Kísérőleleteiket tekintve főként egyszerűbb ékszerek, hajkarikák, gyűrűk, gyöngyök, karperecek említhetők, de figyelemre méltó a győri vagy a lébényi sír is, előbbiből hajfonatkorong, utóbbiból spirális fémszalagokkal díszített fejdísz is előkerült.

Anyagukat tekintve minden esetben bronz, mely egyetlen esetben kiegészülhetett ezüst filigránszálakkal is (Lébény-Kaszás-domb 62. sír). A vizsgált leletanyagban egyetlen huzalból készült csupán 1 db ismert az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőből, sajnos az is szórványként. A típus valószínűleg nem lehetett elterjedt, hiszen ezen kívül csupán a győr-pósdombi temető 94. sírja tartalmazott ilyet a vizsgált régióban. A nyakperecek között különleges helyet foglal el az ismeretlen lelőhelyű, négyzetes átmetszetű, sodrást utánzóan öntött, végein visszapödrött nyakperec, mely leginkább a végein visszapödrött huzalkarperecekkel mutat rokonságot.

A többség két-, három- vagy négyrét hajlított, kerek vagy enyhén ovális átmetszetű huzalból készült, hurkos-kampós zárószerkezettel. A vékonyabb két-, illetve háromrét hajlított huzalból sodrott, 2,3–4,4 mm vastagságú változatok lelőhelyei: Győr-Téglavető-dűlő 593. sír, Győr-Újszállások, Győr-Víztorony, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 86., 97., 145., 171. sír, Valla (Wallern, A.) 44. sír. Ezek a típusok valószínűleg megközelítőleg azonos időszakban jelenhettek meg, a 10. század középső harmadában már használatban lehettek.[554] A vastagabb huzalú, 4,5–8,2 mm átmérőjű nyakperecek három- vagy négyrét hajtott huzalból készülhettek: Győr-Újszállás, Lébény-Kaszás-domb 62. sír, Mosontarcsa (Andau, A.) 1. sír, illetve szórvány, Oroszvár (Rusovce, Sl.) szórvány, Pusztasomorja-Tímár-domb 6. sír, Tét határa, Valla (Wallern, A.) 1. sír, továbbá valószínűleg ide sorolható a pannonhalmi nyakperec is. A vastagabb huzalú nyakperecek használta a 10. század végétől már valószínűleg megfigyelhető lehetett.[555] Ezek között négy bronzból készült nyakperec is a szálak közé iktatott, sodrott filigránszálakkal volt díszítve, melyek a nyakperecek záróelemei előtt szorosan fel voltak tekerve a huzalokra. A vékony huzalok három esetben bronzból (Győr-Újszállások, Mosontarcsa (Andau, A.), Pannonhalma), egyetlen esetben ezüstből készültek (Lébény-Kaszás). Ezek a példányok a nyakperecek tipológiailag vastagabb huzalú változatai közé tartoznak, azonban azoknak későbbi csoportjába sorolhatók, melyek használata a 11. század középső harmada/vége irányába mutat.[556] Egyetlen nyakperec volt ráhúzott huzalkarikával díszítve.

A nyakperecek elterjedési térképe alapján a két megye területén általánosan használt ékszerek voltak, temetőnként gyakran több sírban is megtalálni őket. 10. század végi – 11. századi temetkezésekben fordultak elő.

Ezek az ékszerek a szomszédos területek leletanyagában sem számítanak ritkaságnak. Sopron megyéből a szakonyi, ún. köznépi jellegű temető 28. sírjából egy vastag huzalból készült, filigránszállal díszített példány ismert.[557] Vas megyéből Répcelak-Várdombról szórványként,[558] Szombathely-Kisfaludy Sándor utcából ugyancsak szórványként,[559] továbbá három temetkezésből, melyek közül az egyik I. István (1000–1038) érmejét is tartalmazta.[560] A mai Kelet-Ausztria területéről említhető Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 36. sírja,[561] Lajtaszék (Stotzing, A.) 1. és 2. sírja,[562] valamint Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 5. sírja.[563]

Gyöngyök, függők, kaurik. A leletanyag egyik leginkább változatos típusait a gyöngyök alkotják. A többségében üvegből készült gyöngyök mellett ritkábban az ásványi eredetű darabok is felbukkannak, továbbá a nyakláncok csigákkal és állatfogakkal kombinálva is megtalálhatók.

[553] Szemben a bolgár területekkel: Vážarova 1976, 203, *Obr.* 125; Grigorov 2003, 29–30.
[554] Szabó 1980, 52–52; Istvánovits 2003, 291.
[555] Istvánovits 2003, 291.
[556] Giesler 1981, 119; Révész 2008, 67.
[557] Gömöri 1984, 98.
[558] Buócz et al. 2000, 137, 58. tábla.
[559] Kiss 2000, 242, 84. tábla.
[560] Horváth é. n.
[561] Obenaus 2006, 59, *Taf.* 9.
[562] Obenaus 2006, 89, *Taf.* 22, 23.
[563] Kreitner 2000, 186–187, *Abb.* 9.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/élet-kor	Darabszám	Típus
Győr-Bácsa, Szent Vid	17. sír	Nő	1+2	Kék színű, teljes felületén ezüstfóliás, kettős kónikus, oldalán barázdált üveggyöngy; hengeres, oldalán barázdált, közepén sávban ezüst-, illetve aranyfóliával díszített üveggyöngyök
Győr-Belváros	Szórvány	?	1	Lunula
Győr-Téglavető-dűlő	47. sír	Nő	1+1+1+1+1 +1+1+1	Kerek, átfúrt ezüstkorong; sárga, háromtagú opak rúd üveggyöngy; zöld, hengeres, opak üveggyöngy; korong alakú, sárga opak üveggyöngy; lapított gömb alakú, kék színű áttetsző üveggyöngy; sárga, kéttagú opak rúd üveggyöngy; színtelen, bordázott, áttetsző üveggyöngy; szegmentgyöngy
	754. sír	Gyermek	1	Bronzcsengő
Győr-Újszállások	Szórvány		7+5+2+1	Szürkésfehér színű, oldalán bordázott, átlátszatlan, hengeres üveggyöngyök; szürkésfehér színű, átlátszatlan, hengeres, közepén enyhe bemélyedő résszel rendelkező, egykor fóliás üveggyöngyök; kék színű, kissé lapított gömb, illetve hagyma alakú, áttetsző üveggyöngy; sárga, hengeres, áttetsző üveggyöngy
Győr-Víztorony	Szórvány	?	1	Levél alakú ezüstcsüngő
Győrszentiván-Söprűshegy	8. sír	Kisleány	1+1+2+5+26	Gömbölyű, bordázott, színtelen, áttetsző üveggyöngy; hengeres, nyolcszögű hasáb alakú, zöld színű opak üveggyöngy; kéttagú, aranyszínű opak üveggyöngyök; kéttagú, fehéreszöld színű, opak üveggyöngyök; egytagú, fehér vagy fehéreszöld színű, áttetsző szegment üveggyöngyök
Koroncó-Bábota	II. sír	Nő	1+2+1+1+3 +10+2+1+88	Kerek füles ezüstfüggő; ovális féldrágakő gyöngyszemek; gömb alakú, ezüstszínű, átlátszatlan üveggyöngy; gömb alakú, fehér színű áttetsző üveggyöngy; fekete, lapított gömb alakú, opak üveggyöngyök; barna színű, lapított gömb alakú, áttetsző üveggyöngyök; sárga, csonka gúla alakú, áttetsző üveggyöngyök; zöld, csonka gúla alakú, áttetsző üveggyöngy; apró, hengeres vagy gömb alakú, zöld, sárga, fehér, kék vagy barna színű üveggyöngyök
Koroncó-Dózsa György u. 23.		Nő	1	Csonka gúla alakú, fekete lignittárgy
Levél-Újhelyi I. tér	5. sír	Nő (?)	177	Világosbarna, többtagú és szegment üveggyöngyök
Lébény-Kaszás-domb	2. sír	Gyermek, 12-13 éves	?	Barnásfeketés szemesgyöngyök
	68. sír	Gyermek, 3-4 éves	1	Lapított gömb alakú üveggyöngy
	89. sír	Nő, 50-70 éves	6	Lapított gömb alakú, szemes üveggyöngy
	127. sír	Gyermek, 8-9 éves	20+1	Gömb alakú üveggyöngy, kéttagú rúdgyöngy
Mosonmagyaróvár-Magyar u. 28.	Szórvány	?	1	Lunula
Mosonszentmiklós-Lednice-domb	17. sír	Gyermek	3	Gyöngyök
	18. sír	Neme, kora bizonytalan	1	Tengeri kagyló
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	28. sír	Férfi	46	Lapított gömb alakú, kék színű áttetsző üveggyöngyök
	44. sír	Nő	4+1+1+1+10 +6+4	Kaurik; szemesgyöngy; háromtagú kék; háromtagú fehér; kéttagú sárga; kéttagú kék rúdgyöngyök; sárga, kék és fehér színű szegment üveggyöngyök
	48. sír	Nő	2+1+2+2+2+ 1+10+1+2 +1+2	Öt- és négytagú, hengeres, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngyök; téglalap formájú, levágott sarkú hasáb alakú, kék színű, áttetsző üveggyöngyök; zöldeskék színű, gömb és lapított gömb alakú áttetsző üveggyöngyök; korong alakú, zöld színű, opak üveggyöngy; zöld színű, csonka gúla alakú opak üveggyöngyök; kéttagú, sárga színű, opak rúdgyöngy; sárga színű, opak szegmentgyöngy; kéttagú, kék színű, opak rúdgyöngy; kék színű, áttetsző szegmentgyöngy; kék színű, hengeres, áttetsző üveggyöngyök
	52. sír	Nő	1+28+1+1 (eredetileg 32 volt)	Csiga, hengeres, hordó és lapított gömb alakú üveggyöngyök; hordó alakú vörös ásványi gyöngy; lapított gömb alakú üveggyöngy
	57. sír	Nő	3+3+3+2+ 7+39	Kaurik; vörösbarna, csonka gúla alakú, opak üveggyöngyök; lilásbarnás csonka gúla alakú opak üveggyöngyök; zöld színű, hengeres és csonka gúla alakú, opak, illetve áttetsző üveggyöngyök; sárga, fehér vagy sárgás-fehér színű, hengeres, csonka gúla alakú opak üveggyöngyök
	66. sír	Nő	1	Kauri
	71. sír	Gyermek	2+2+1	Kaurik, lapított gömb alakú, hurokfolyatott díszítésű barna szemes üveggyöngyök; háromtagú, kék színű opak rúdgyöngy

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/élet-kor	Darabszám	Típus
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	86. sír	Nő	1+1	Négytagú, kék színű, opak rúdgyöngy; kéttagú, sárga opak rúdgyöngy
	90. sír	Nő	1	Rókaféle állat átfúrt tépőfoga
	96. sír	Nő	6+1+1+1+4+ 1+70+1	Kaurik; átfúrt állatfog; lapított gömb alakú fehér opak üveggyöngy; kéttagú sárga opak rúdgyöngy; három-, illetve négytagú sárgásfehér opak rúdgyöngyök; négyszögű, levágott sarkú hasáb alakú, kék színű áttetsző üveggyöngy; lapított gömb és csonka gúla alakú, zöld színű áttetsző és opak üveggyöngyök; spirálisan feltekert bronzszalag
	100. sír	Nő	1+1+1	Kauri; kékesszürke, spirálisan futó mélyebb részein fehér színű, lapított gömb alakú opak üveggyöngy; kissé tojásdad, lapos, fehéres színű, opak üveggyöngy
	113. sír	Neme, kora bizonytalan	1	Zöld, átlátszatlan, korong alakú üveggyöngy
	121. sír	Nő	3+1+1	Lapos, fekete, korong alakú átlátszatlan üveggyöngyök; henger alakú, fekete, fehér spirális berakással ellátott üveggyöngy; kéttagú, hasáb alakú üveggyöngy
	123. sír	Nő	1	Hengeres, kék színű, spirálisan futó mélyebb részeiben sárgás színű opak üveggyöngy
	129. sír	Nő	14	Barna színű, csonka kúp, hengeres és lapított gömb alakú opak üveggyöngyök
	150. sír	Gyermek, 6-7 éves	1	Hengeres, zöld színű üveggyöngy
	156. sír	Leány, *inf.* II.	3+5	Kaurik; zöld és szürkéskék színű hengeres üveggyöngyök
	159. sír	Nő, 25 éves	1+8+1+1	Kauri; henger alakú, fehéres színű rúdgyöngyök: 1 db két-, 1 db három-, 1 db négy-, 2 db öt-, 2 db hat- és 1 db héttagú rúdgyöngy; 1 db kettős kónikus, négyoldalú gyöngy; 1 db lapos bronzpántból hajlított kis gyűrű
	160. sír	Nő, *ad.-mat.*, 40-45 éves	1	Sárgásfehér színű, öttagú opak rúdgyöngy
	182. sír	Nő, *ad.*	5+1+3+1+5+ 2+6+3+42	Kaurik; zöld színű, egykor valószínűleg félhold alakú, felső oldalán lyukas, áttetsző üvegtárgy; öttagú, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngyök; négytagú, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy; háromtagú, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngyök; kék színű, áttetsző, ezüstszínű bevonattal ellátott rúdgyöngyök; sárga színű, kéttagú opak rúdgyöngyök, melyekből 3 db ezüstszínű bevonattal ellátott; lapított gömb alakú, csonka gúla és hengeres, áttetsző és opak üveggyöngy
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.*	4+1+4	Szürkésfekete, lapított gömb alakú, opak üveggyöngyök; nagyobb, borostyánszínű gömb alakú üveggyöngy; törött, hiányos gyöngydarabok
	206. sír	Férfi, *ad.*	1+1+1	Kék színű, áttetsző, hordó alakú üveggyöngy; öttagú, aranyszínű bevonattal ellátott rúdgyöngy; bizonytalan típusú gyöngy töredéke
	207. sír	Nő, *mat.*	4+1+2+1+3+ 2+1+1+1+1+ 1+1	Vöröses narancssárgás színű, négyélű hasáb alakú, levágott sarokkal rendelkező karneolgyöngyök; nyolcszögű hasáb alakú, fekete alapon világoskék sávos mintákkal díszített opak üveggyöngy; lapított gömb alakú, bordázott, a bordák közti árkokban kék színű festék nyomait őrző, fehéressárga színű, átlátszatlan üveggyöngyök; hétszögű, kettős csonka gúla alakú, fehér színű, áttetsző üveggyöngy; hagyma alakú, aranyszínű bevonattal ellátott üveggyöngyök; korong alakú, kék színű opak üveggyöngy; négyszögű levágott sarkú hasáb alakú, kék színű, áttetsző üveggyöngy; korong alakú, sárga színű, áttetsző üveggyöngy; kissé dinnyemag alakú, kék színű, áttetsző üveggyöngy; hatszögű hasáb alakú, kék színű, opak üveggyöngy; csonka gúla alakú, kék színű opak üveggyöngy; lapított gömb alakú, sárga színű, opak üveggyöngy, szemes díszítéssel
	215. sír	Nő, *iuv.-ad.*	1	Ragadozó állat tépőfoga
	220. sír	Nő, *ad.*	1	Sárga, kéttagú, opak rúdgyöngy
	227. sír	Nő, *mat.*	1	Megmunkált vadkanagyar
	234. sír	Nő, *ad.*	3+2+1+ 1+5+3	Hurokfolyatott díszítésű szemesgyöngyök; nagyobb és kisebb korong alakú üveggyöngyök; lapított gömb alakú üveggyöngy; hengeres üveggyöngyök; lapos, téglalap alakú üveggyöngyök
	Szórvány	?	1	Kauri
Pusztasomorja-Tímár-domb	6. sír	Nő	1	Avar kori öntött veret
Valla	20. sír	Felnőtt (?)	1	Barnásszürke színű kőgyöngy
	44. sír	Felnőtt	2	Fehéres színű, kerek üveggyöngyök
	55. sír	Felnőtt (?)	1	Hurokfolyatott díszítésű szemesgyöngy

A gyöngyök az ismert esetek többségében női vagy gyermeksírokból kerültek elő, mindössze két esetben tartalmazott férfisír ilyen leletet, azonban azok száma ebből egy esetben csupán néhány darab volt, szemben a jóval nagyobb darabszámot mutató női és gyermeksírokéval. Ezt tekintve a legnagyobb darabszámban gyöngy a felnőtt vagy a már idősebb nők sírjába került. Funkcióját tekintve sajnos nagyon sok bizonytalan sírbeli helyzetű darab nem értékelhető, de valószínűleg ezekben az esetekben is inkább nyakláncra gondolhatunk. Feltételezhető azonban az is, hogy esetenként ruhára varrva hordhatták őket, noha ez csupán a koroncó-bábotai II. sír esetében tűnik igazolhatónak. A terület leletanyagából nem ismerek olyan esetet, amikor a gyöngy huzalkarikára akasztva került volna elő. Ún. köznépi jellegű és gazdagabb leleteket szolgáltató temetkezésekben egyaránt jelen vannak, azonban az arány nagyon egyenlőtlen, kétségtelenül inkább az előbbiekre jellemzőek. További különbség lehet, hogy a már említett gazdagabb koroncói sírba nem nyakláncként kerültek a gyöngyök, hanem ruhadíszként, míg a köznépi jellegű közösségek esetében inkább ilyen viseleti módjuk valószínűsíthető.

A gyöngyök nyersanyaga szerint ásványi eredetű *karneolgyöngyök* az oroszvári (Rusovce, Sl.) 207. sírból ismertek. A *maturus* korú nő sírjában a különböző üveg- és millefiori gyöngyök mellett 4 db vöröses narancssárgás színű, négyélű hasáb alakú, levágott sarokkal rendelkező karneolgyöngy is volt. Ebből 2 db sötétebb, egyenletes vöröses színű, míg 2 db világosabb, sávokban különböző árnyalatokkal rendelkező. A karneolgyöngyök köznépi jellegű környeztük ellenére ezen közösségek módosabb személyeinek birtokában lehettek, ezt a nyakláncba fűzött egyéb gyöngyök mellett esetünkben a sírból származó további leletek is alátámasztani látszanak. A vizsgált területről ezen kívül gömb alakú karneolgyöngyök a győr-pósdombi 179. sírból is ismertek. Sajnos a koroncó-bábotai II. sír féldrágakő gyöngyei elvesztek, így értékelésük bizonytalan. *Téglalap alakú hasáb formájú, levágott sarokkal rendelkező gyöngyök*[564] az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető 48., 96. és 207. sírjából kerültek elő, mely típus már a 10. században megjelenhetett, s egészen a 12. század első feléig adatolható használatuk.[565] Az *ezüstfóliás gyöngyök* között különböző típusok vannak: hengeres, végein bordaszerűen kiemelkedő, középrészén mélyebben fekvő fóliás résszel ellátott; kettős kónikus, oldalán bordázott, teljes felületén ezüstfóliás. További ezüstbevonattal ellátott gyöngyök is ismertek a leletanyagból, melyeknél azonban – rossz megtartásuk, illetve egy részük elveszése miatt – nem lehet kétséget kizáróan eldönteni, hogy tényleges nemesfém fólia, vagy annak színét utánzó vékony üvegbevonat volt-e eredetileg a gyöngyön, esetleg a fóliát vékony, átlátszó üvegréteggel is bevonták. Bizonytalan voltuk miatt ezeket is ide soroltam, hiszen a technikai eljárás hasonló. Utóbbiak típusaik szerint gömb alakú vagy változó számban tagolt rúdgyöngyök lehetnek, továbbá egyetlen kettős kónikus, oldalán bordázott példány is ismert. A fóliás gyöngyök használati idejét Szőke Béla a 10. század utolsó negyede és a 11. század vége között határozta meg.[566] Szőke Béla Miklós és Vándor László szerint az arany- és ezüstfóliás gyöngytípus a 9. század végéről, a 10. század első feléből nem ismert, tehát nem hozhatták magukkal a magyarok keletről, így ezek valószínűleg már a Kárpát-medencében készültek, s kereskedelem útján Oroszországba és Svédországba is eljuthattak.[567] Ez a gyöngytípus a 10. század végétől lehetett használatban, több példány is 11. századi érmével együtt került elő pl. a szomszédos Vas megyéből,[568] használatuk felső határa a 12. század első fele lehet. Érmével keltezhető darab azonban ebből az évszázadból már nem ismert.[569] Az említett kettős kónikus, barázdált oldalú változat használata a 11. század első kétharmadára tehető.[570] *Többtagú rúdgyöngyök* vagy ezek egyes elemeire széttört *szegmentgyöngyök* ismertek az egyik legnagyobb számban. Minden esetben üvegből készültek, általában több, különböző darab alkotott egy-egy garnitúrát. Elemeiket tekintve a rúdgyöngyök 2–7 kerek vagy ovális átmetszetű tagból állhatnak, míg színük szerint fehéres, fehéreszöldes, szürke, kék, sárga vagy aranyszínűek. A szín és a tagok száma szerint az egyik leggyakoribb forma a kéttagú, sárga színű rúdgyöngy. Ebből a színből viszont nem ismert háromnál több elemből álló. A tagok száma szerint a legnagyobb változatosságot a fehéres, zöldesfehér színű gyöngyök alkotják, 5–7 tagú csak ebből a változatból ismert. A szegmentgyöngyök színei a fentiekkel megegyezőek. Nagyon elterjedt gyöngytípusról van szó, használatuk a 8–11. század között széles körben elterjedt volt.[571] Mint már említettem, a rúdgyöngyök között is vannak bevonattal ellátott darabok. A jó minőségű arany- és ezüstfóliás rúdgyöngyök már a 9. század első felében megtalálhatók voltak, a század közepétől azonban mi-

564 Szilágyi 1994, 82.
565 Szilágyi 1994, 107.
566 Szőke 1962, 89–90.
567 Szőke–Vándor 1987, 62.
568 Krizsán 2010, 126, 2. tábla.
569 Ritoók 1984, 102–103; Szilágyi 1994, 81, 107.
570 Szőke–Vándor 1987, 63.
571 Andrae 1973, 158; Eichert 2010, 152.

nőségük mind silányabbá vált, elmaradt arany- vagy ezüstbevonatuk is.[572] Ezek távoli rokonainak tekinthetők a 10. századtól – valószínűleg annak is inkább második felétől[573] – újra felbukkanó kisebb, tagolt rúdgyöngyök, melyek kivitelük színvonalában azonban nem érik el az előző évszázadban forgalomban lévőkét. Használatuk a 11. században is megfigyelhető volt.[574] A típus körében a kadmiumsárga változat használati ideje valószínűleg leszűkíthető a 11. század elejéig terjedő időszakra.[575]

Nem könnyű minden esetben elválasztani az előbbi csoporttól a *gömbölyű/hagyma alakú, oldalán bordázott gyöngyök*et (Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, Győrszentiván-Söprűshegy 8. sír, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 207. sír). Síronként 1 vagy 3 db került elő a színtelen, áttetsző vagy ezüstbevonattal ellátott típusból, mely minden esetben egyéb gyöngyök sorába illeszkedett.

Hurokfolyatott díszítésű szemesgyöngyök két lelőhely négy sírjából ismertek (Lébény-Kaszás 89., Oroszvár (Rusovce, Sl.) 44., 71., 234. sír). A lapított gömb alakú gyöngyök háromszor felnőtt nők, egyetlenegy esetben pedig gyermek sírjából valók, mindig egyéb díszekkel kombinálva vagy a típust több példánnyal képviselve. A szemesgyöngyök használata már a 10. század elejétől megfigyelhető volt, s azok még a 11. század közepén, sőt, talán még a második felében/végén is kerülhettek a sírokba.[576]

Gömb és lapított gömb alakú gyöngy a terület gyöngyöket tartalmazó sírjainak nagy részéből előkerült. Mind alakjukat, mind színüket és fényáteresztő képességüket tekintve változatos darabok ismertek: kék, fehér, fekete, ezüstszínű, barna, szürke és borostyánszínű, áttetsző és opak változatok egyaránt megtalálhatók. Számuk síronként eltérő, figyelemre méltó, hogy legnagyobb számban az oroszvári (Rusovce, Sl.) 28. számú, férfinak meghatározott sírból kerültek elő. A *hengeres vagy csonka gúla alakú gyöngyök* szintén nagyon elterjedtek voltak, kisebb méretben zöld, sárga, szürkésfehér, kék, barna vagy barnáslila színekben, áttetsző és opak változatban, néha síronként több tíz darab is volt belőlük; a legnagyobb számban az oroszvári (Rusovce, Sl.) 96. sírból kerültek elő: összesen 70 db. A nagyobb változat, a csonka gúla alakú már ritkább, az oroszvári (Rusovce, Sl.) 207. sír kék színű opak gyöngyei sorolhatók ide, az egyik enyhén dinnyemag alakot mutat. Úgyszintén kisebb a *kettős kónikus, csonka gúla alakú gyöngyök* száma; ezeknek két változata ismert az oroszvári (Rusovce, Sl.) 159. és a 207. sírból, sajnos előbbi ma már csak fotó alapján tanulmányozható. Szintén ritkábbak a *hordó alakú* üveggyöngyök is, melyek kék és vörös színűek voltak. *Korong alakú üveggyöngyök* kerültek elő hét női sírból (Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 48., 60., 113., 121., 207., 234. sír), sárga, fekete, kék vagy zöld színben, ezek nagyobb méretű változata a sír egyetlen gyöngylelete is lehetett. A *hengeres, oldalán függőlegesen bordázott gyöngyök* nemesfém fóliás részét (Győr-Bácsa, Szent Vid 17. sír) már említettem. Vannak azonban egyszerű, üvegből készült darabok is: ilyenek kerültek elő Győr-Újszállások lelőhelyen. Hasonló bordázott, ám alakjukat tekintve inkább a *lapított gömb alakú bordázott* típusok közé sorolhatók az oroszvári 207. sír gyöngyei, melyek egykori kék színéről a bordák közeiben meglévő festékmaradvány árulkodik. A típus a 10. század második felében már megtalálható volt, használata a 11. század végéig valószínűsíthető.[577] Különleges a terület leletanyagában az ugyanebből a sírból előkerült *szemesgyöngy*. Ez a típus ritka a korabeli sírokban, a magyar honfoglalást megelőzően azonban már a 8. század második és a 9. század első felében is megtalálhatók voltak, elterjedési területük és technikai kivitelük hasonló a millefioriszemes változatokéhoz.[578] Ugyanebből a sírból került elő egy kék színű, *nyolcszögű hasáb alakú*, oldalán világosabb sávos mintákkal díszített üveggyöngy. Ez a gyöngysor a sírkert egyetlen karneolgyöngyöket is szolgáltató temetkezésében volt, így alighanem ez a nyaklánc egykor különleges ékszer volt. Hasáb alakú gyöngy ismert még a győrszentiván-söprűshegyi 8. sírból is. Utóbbi a 10. századtól a 12. század első feléig megtalálható típus.[579] A *hengeres vagy lapított gömb alakú, oldalán spirálisan bemélyedő vagy berakott mintával díszített gyöngyök* mindhárom példánya az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőből származik, női vagy gyermeksírból, jellemzőjük a gyöngy alapszínétől eltérő minta. A hasonló gyöngytípusok a Kárpát-medencében már a 8–9. század folyamán megtalálhatók voltak,[580] a magyar honfoglalás után viszont csak a 10. század elejétől jelentek meg újra.[581] A hengeres típus a Kisalföld északi felének 10. századi temetőiben gyakori változat.[582]

572 Dekówna 1990, 233; Szőke 1994, 274.
573 Obenaus 2006, 227.
574 Szőke 1962, 54; Szőke–Vándor 1987, 63.
575 Szilágyi 1994, 107.
576 Szőke–Vándor 1987, 63; Szilágyi 1994, 107–108; Révész 2008, 237, 264.
577 Szilágyi 1994, 81; Obenaus 2006, 225–226.
578 Eichert 2010, 149–150.
579 Szilágyi 1994, 107.
580 Obenaus 2006, 224.
581 Szőke 1994, 275.
582 Rejholcová 1995a, 70.

Több, az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőről szóló régebbi sírleírásban felbukkan a „*bronzgyöngy*" kifejezés, egyes nyaklláncdíszek kapcsán. Ezek az alább, a gyűrűknél tárgyalandó kisebb spirális gyűrűk mellett *spirálisan feltekert vékony bronzszalag*ra, *-huzal*ra is vonatkozhatnak. Ezek a kisebb átmérőjű és kb. 1 cm hosszúságú tárgyak valószínűleg a nyakék részét képezték, de felhasználásuk másfajta funkcióban sem zárható ki.

A Kárpát-medencében a megelőző történeti korok után a honfoglaló magyarsággal jelenik meg újra a *kauricsigák* viselete.[583] Mint arra már a kutatás többször is rámutatott, többségében nők és kisleányok sírjaiból kerültek elő. Nincs ez másként a vizsgált területen sem, noha az általam vizsgált temetők közül mindössze egyetlen adatait tekinthettem át ebből a szempontból, hiszen csupán az oroszvári (Rusovce, Sl.) sírkertből kerültek elő ilyen csigaházak. (Ezen kívül a megyékből még a győr-pósdombi temető tartalmazott ilyen leleteket.) Úgy tűnik tehát, hogy a kaurik használata régiónként eltérő lehetett. Sajnos néhány csiga egykori meglétét ma már csak fotó vagy leírás bizonyítja. A kilenc sírból hét női, kettő pedig gyermek volt (44., 57., 66., 71., 96., 100., 156., 159., 182. sír), melyekből egy és hat közötti darabszámban kerültek elő a minden esetben átfúrt csigaházak. Egy további kauri lelőkörnyezete ma már azonosíthatatlan. Egyetlen esetben volt csupán magában a kauri (66), az esetek döntő többségében viszont egyéb más gyöngyök sorába illesztve helyezkedtek el, számuk két kivétellel azonban alatta marad ezekének. Felvarrt szerepben történő alkalmazásuk vagy hajfonathoz kapcsolásuk nem igazolható, de nem is vethető el. A tárgytípus keltezését tekintve figyelemre méltó, hogy míg az Alföldön már a honfoglalás korában megtalálhatók, addig a nyugati területeken csak a kora Árpád-korban terjedtek el.[584] Mindezt alátámasztják az oroszvári (Rusovce, Sl.) leletek is, a pontosabban keltezhető példányok olyan sírokból kerültek elő, melyeket leletanyaguk alapján valószínűleg nem keltezhetünk a 10. század utolsó harmada – vége elé. A kaurik mellett kúpos *csiga* háza az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőből került elő (52. sír), melyet ugyancsak felerősítve viseltek, valószínűleg felvarrva a ruhára vagy a hajfonatot díszítő szalagra.

A gyöngyök egyes típusaiból nagyon változatos nyakláncokat állítottak össze, gyakori kombináció volt a többtagú rúd- és szegmentgyöngyök, illetve a kisebb gömb, hengeres vagy csonka gúla alakú gyöngyök együttes alkalmazása, melyeket gyakran kombináltak kaurikkal.

A Kárpát-medencében a kutatás véleménye szerint a 10. század utolsó negyedében és a 11. század elején a magyar köznép viseletének részét alkották a félhold alakú csüngők, az ún. *lunulák*.[585] Ennél kissé későbbi időpontot állapított meg Jochen Giesler, véleménye szerint még a 11. század második felében is számolhatunk használatukkal.[586] Ez a tárgytípus főként női és gyermeksírokból ismert, termékenységgel összefüggő vagy bajelhárító szerepükkel számol a kutatás.[587] Győr és Moson megyékből 2 db került elő,[588] sajnos azonban mind a győr-belvárosi, mind a Mosonmagyaróvár-Magyar utcai darab szórvány. A mosonmagyaróvárihoz tipológiailag közel áll a dunaszekcsői,[589] míg a győrihez egy ógyallai[590] és egy pomázi[591] darab kínál jó analógiát. Ez a tárgytípus a Magyar Királyság területén elterjedt volt, nyugati irányban egészen a mai Burgenland területéig megtalálható,[592] kisebb számban Karintia és Steiermark területén is képviselve van, a Kelet-Alpok belsőbb részeiről azonban már hiányzik. A karintiai – 10. század második felére keltezhető – darabot importként, a magyar kulturális befolyás jeleként értékelte Stefan Eichert.[593] Noha a teljes Magyar Királyság területén elterjedt volt, kisebb területi egységeken belül azonban elterjedése eltéréseket mutat. Sopron megyéből a szakonyi temetőből egy sírból 1 db ismert csupán.[594] Vas megyéből Csepreg-Szentkirály 150. sír,[595] Ikervár-Virág u. 52., 97. sír,[596] Sorokpolány-Berekalja 72. sír[597] és Sitke-Hegyalja[598] sorolható fel. Kelet-Ausztriából Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 22. sír,[599] Középpulya (Mittelpulendorf, A.) IV. sír és Ligvánd (Nebersdorf, A.) 1. sír.[600] Különleges

583 Kovács 1999, 70–71; Kovács 2008a, 119–133, 340–406.
584 Szőke 1962, 54; Szőke–Vándor 1987, 62.
585 Kralovánszky 1959; Szőke 1962, 90–91.
586 Giesler 1981, 130–131, *Taf.* 53.
587 Révész 2008, 370–371.
588 A lelőhelyek sorát gyarapítja a lajtakátai temető is (Krenn–Mittermann 2010).
589 Kiss 1983, 55, 21. ábra.
590 Rejholcová 1976, 224.
591 MRT 5, 7/23.
592 Obenaus 2006, 248–254.
593 Eichert 2010, 163–164.
594 Gömöri 1984, 97–98.
595 Kiss–Sosztarits 2000, 30.
596 Hajmási–Kiss 2000, 74.
597 Kiss 2000, 199.
598 Könczöl 2007, 63.
599 Kreitner 2000, 193, *Abb.* 24.
600 Obenaus 2006, 248–254.

darab az oroszvári (Rusovce, Sl.) 182. sírból előkerült, zöld színű, üvegből készült, egykor valószínűleg félhold alakot utánzó kisméretű tárgy, melyet Szőke Béla üveglunulaként említett.[601]

Felfüggesztett *kerek dísz* két sírból ismert. A koroncó-bábotai II. számú temetkezésből egy szalagszerű füllel ellátott, felületén vésett mintával díszített, bronz hátlappal felszerelt ezüstdísz került elő, melyet sírbéli helyzete alapján valószínűleg a nyakban hordtak. A győr-téglavető-dűlői 47. sírban egy átfúrt ezüstkorong volt, mely a körülötte lévő gyöngyök alapján a nyakláncba lehetett illesztve.

Valószínűleg amulettként, bajelhárító szerepükben bízva[602] hordták az átfúrt *állatfogakat* vagy *agyarakat*, melyek egyedül az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető négy sírjából (90., 96., 215., 227. sír) kerültek elő. Ezek mindegyike női sír volt. Ragadozó állatok tépőfoga és megmunkált vadkanagyar volt köztük. A nyakcsigolyáknál vagy az alkarcsontnál figyelték meg ezeket, az azonban figyelemre méltó, hogy ezekből csak a 90. és a 96. sírból származó darab volt átfúrva. Így a többit talán hurkosan körbekötve vagy kisebb zacskóban erősíthették a nyakba. Feltétlenül figyelemre méltó ezzel a tárgycsoporttal kapcsolatban Istvánovits Eszter gondolata, hogy amennyiben e leletek többsége valóban a „közrendűek" rítusára jellemző inkább, akkor itt egy olyan szokással állunk szemben, mely a honfoglalás kori elit és a köznép rítusának és hitvilágának (?) eltérésére utalhat.[603] Érmével keltezhetően az állatfogak sírba helyezésének szokása a 11. század közepén még – ha régiónként eltérően is, de – igazolható.[604]

Bizonytalan, hogy mi volt a funkciója a Koroncó-Dózsa utcai sírból előkerült *csonka gúla alakú, fekete lignittárgy*nak. A bal felkarcsont végének belső részénél előkerült tárgy ugyancsak lehetett pl. kisebb zacskóban a nyakba akasztva is.

Győr-Téglavető-dűlő 754. számú gyermeksírjából egy bronzból öntött *csengő* is előkerült, melynek sírbéli helyzete azonban sajnos nem ismert. A csengők jelen ismereteink szerint nem számítottak elterjedtnek a 10–11. századi Kárpát-medencében,[605] noha ilyenek ruhadíszítő célzatú felhasználásáról korabeli írott forrás is beszámol.[606] A csengővel eltemetettek[607] többsége gyermek volt, ritkábban fiatal nő. A csengő a sírokból általában a koponya környékéről vagy a mellkas felső részének csontjai körül került elő, ritkán azonban a medencén is megfigyelték. Ennek alapján ezek valószínűleg a gyermekek nyakában lógtak – a nyaklánc egykori meglétét az előkerült gyöngyök is alátámasztják – alapvetően játékként szolgálva, miközben a nagyobb, így hangot jobban kiadni képes darabok egyben jelezhették is a szülőknek, gyermekük merre jár.[608] Kialakításukat tekintve a bronz- vagy rosszezüst változatok kúp alakúak, míg a vasból készült, nagyobb méretű példányok akasztójuk irányába kevésbé csökkenő átmérőjük révén inkább csonka gúlára emlékeztetnek. Kialakítását tekintve példányunkhoz legközelebb a valkóvári (Vukovar, Hr.) csengő áll.[609] Keltezésüket tekintve a kisszámú adatok jelenleg a 10–11. században belüli pontosabb keltezést nem teszik lehetővé. Legközelebb Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 2. sírjából,[610] illetve az Ikervár-Virág utcai 130. sírból[611] ismert, de megtalálhatók a teljes magyar szállásterületen.

A Győr-Víztorony környékén fekvő lelőhelyről szórványként előkerült *öntött, áttört, levél alakú ezüstcsüngő* pontos párhuzamát nem ismerem, felfüggesztett viseleti módját leszámítva egykori szerepét nehéz lenne meghatározni.

Láncok. Noha felhasználási területeik változatosak, a honfoglaló magyarság leletanyagában csupán kisebb számban találhatók szemekből összeállított láncok.[612] A vizsgált területről két sírból ismert e tárgytípus. Győr-Téglavető-dűlőn a 47. sírból egy fülbevalókat összekötő lánc került elő, gömbsorcsüngős fülbevaló karikájába akasztva. Az U alakú, középen visszahajlított szemekből álló lánc közepén ovális huzalkarika találha-

601 Szőke 1962, 91.
602 Dienes 1972, 46–52.
603 Istvánovits 2003, 297; vö. Fodor 2004, 5.
604 Dragotă et al. 2009, 75.
605 A tárgytípus népvándorlás korából származó Kárpát-medencei példányait Nagy Margit gyűjtötte össze: Nagy 2005, 103–104.
606 Kovács 2003, 297.
607 Ikervár-Virág u. 130. sír (Hajmási–Kiss 2000, 63, 53. tábla), Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 2. sír (Kreitner 2000, 186, *Abb.* 5), Letkés-Iskola 43. sír (Bakay 1978, 127, LVI. tábla), Majs-Udvari rétek 506. sír (Kiss 1983, 110, 74. ábra), Püspökladány-Eperjesvölgy 253. sír (Nepper 2002, 170, 189. tábla), Ptuj-Vár (Sv.) 239. sír (Korošec 1999, 131, *Taf.* 28), Sárrétudvari-Hízóföld 110. sír (Nepper 2002, 316, 279. tábla), Székesfehérvár-Demkóhegy 11. sír (Bakay 1966, 48–49, *Taf.* XXI), Valkóvár (Vukovar, Hr.) 408. sír (Demo 1996, 51, *Sl.* 33), ismeretlen lelőhely (Kiss 2000, 73), továbbá Szedres-Hídjapuszta, ahol *„szív alakú ezüst csengő"* (Ódor 1999, 160) került elő.
608 Kiss 2000, 73. – Hasonló funkciójuk lehetett egykor az ugyancsak nyakban viselt csörgőknek is (Kovács 1988, 150–151; Mesterházy 1997, 59).
609 Demo 1996, 51, *Sl.* 33.
610 Kreitner 2000, 186, *Abb.* 5.
611 Kiss 2000, 63, 53. tábla.
612 Horváth 2004a.

tó, mely egy levél alakú csüngőt tartott. A viseleti mód rekonstruálását nehezíti a sírrajz hiánya és a kissé szűkszavú leírás. A nyakcsigolyák körül elhelyezkedő lánc bizonyára az áll alatt futott, a fülbevalóknál már említett érvek miatt pedig valószínűsíthető, hogy a fülbevalók egy textilből készült fejdíszbe voltak akasztva. Nehezebb a másik lánc funkciójának meghatározása, mely az oroszvári (Rusovce, Sl.) 200. sírból ismert. Az alsó csigolyák jobb oldalán elhelyezkedő lánc szerepét nehéz megítélni, lehetett a ruhára varrva, de a nyakláncba fűzve is.

Győr és Moson megyék területéről ilyen láncékszerek tudomásom szerint máshonnan nem ismertek. Fülbevalókat összekötő láncok legközelebb a szlovákiai Galántáról (Galanta, Sl.) és Veszprém megyéből, Várpalotáról kerültek elő.[613] A közelmúltban ugyancsak Szlovákiából, Sarlókajsza (Lužianky, Sl.) 3. sírjából vált ismertté csüngővel ellátott nyaklánc.[614]

Hajfonatkorong. A honfoglaló magyarság női viseletében található jellegzetes tárgytípusnak mindössze két példánya került elő a vizsgált terület leletanyagából.[615] A győr-víztoronyi korongos sír feltárásról tudósító beszámolóban[616] melldíszként szereplő lemezes hajfonatkorong tehát valahol a felnőtt női váz felsőtestének csontjain, valószínűleg a bordákon fekhetett, a beszámoló alapján egymagában. A női sírokból származó korongok egymagukban előkerült darabjai kapcsán a szakirodalomban felbukkant annak a gondolata, hogy ezek a még hajadon leányok tulajdonában voltak,[617] az újabb feltárások azonban árnyaltabb megfogalmazásra késztetnek.[618] A lemélyedő koncentrikus körökkel díszített korong szélén az egyes és kettes félgömbfejű szegecsek és a furatok elhelyezkedése alapján, melyekből a korong szélének egy részén 6 db is található, feltételezhető, hogy a korong alsó széléhez valamilyen díszítő célzatú szalagot is kapcsolhattak. Az ásatási beszámoló szerint a koponya alatt selyemfoszlányokat lehetett megfigyelni. Amennyiben ez valamilyen fejdísz részét alkotta, akkor az talán a koronggal is összefüggésben állhatott. Bronz hátlapjának csupán kisebb darabkái maradtak meg a szegecsek alatt. A koronggal együtt előkerült nyakperec keltezését tekintve megerősíteni látszik azt a feltételezést, hogy a hajfonatkorongok egy részét még a 11. század elején is használhatták.[619] Példányunkhoz a leginkább hasonló, koncentrikus körökkel és azok közén négy bemélyedő, félgömb alakú mintával díszített darab a sárrétudvari-hízóföldi 118. sírból került elő.[620] További hasonló darabok a magyar szállásterület különböző részeiről ismertek: Gyula-Téglagyár 45. sír,[621] Püspökladány-Eperjesvölgy 17. sír, Sárrétudvari-Hízóföld 32. sír,[622] Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír,[623] Tiszanagyrév.[624] A püspökladányi és a sárrétudvari korongokról a négy lemélyedő kör alak hiányzik, ám rokon vonás, hogy mind a négy korong széle ugyancsak körben több ponton átfúrt. Keltezésüket tekintve figyelembe kell venni, hogy a lemezből készült példányok párhuzamai hiányoznak a kelet-európai területekről, ezért a 10. század elejénél korábbra ezek valószínűleg nem keltezhetők. A koronggal együtt előkerült nyakperec pedig a 10. század közepénél korábbi időpontot sem látszik igazolni. Az előkerült párhuzamok keltezése szempontjából a 10. század középső harmada már számításba vehető, felső időhatárukat illetően pedig legalább az ezredfordulóig feltételezhető ezek használata. Noha ritka, de korántsem párhuzam nélküli a hajfonatkorong és a nyakperec együttes viselete, sírba helyezése, mint arra a nagyszalonta-halomdombi 2. sír is példát szolgáltat.[625] A másik sajnos szórványként került elő Győr-Malomszéki-dűlő területéről. A bronzból öntött, áttört hajfonatkorong valószínűleg egy növényi minta előtt álló állatalakot jelenít meg.[626]

A hajfonatkorongok elterjedési területét tekintve vizsgált régiónkhoz közelebb a szakonyi temető 6. sírja áll, ám nem fém, hanem szarukorongjaival.[627] Tomka Péter 2001. évi feltárásán pedig Rábacsanak-Vasút sor 11. sírjából egy áttört, lovast ábrázoló fehérfém hajfonatkorong került elő.[628] Távolabb tekintve, Vas megye és Burgenland területéről nem ismert sem lemezes, sem öntött hajfonatkorong, a Duna északi oldalán, Délnyu-

613 Horváth 2004a, 469, 472.
614 Ruttkay 2006, 166, *Obr.* 90.
615 Kiss Attila a hajfonatkorongok között szerepeltette a pusztasomorja-tímár-dombi 18. sír római kori bronzkorongját is (Kiss 1985, 250), ám ezt ki kell zárnunk e tárgytípus köréből.
616 Börzsönyi 1894, 23, 45.
617 Dienes 1972, 65.
618 Révész 1999, 60.
619 Bálint 1991, 93–96.
620 Nepper 2002, 317–319, 273. tábla.
621 Bakay 1978, 180, LXV. tábla.
622 Nepper 2002, 132, 302, 132. tábla, 233. tábla.
623 Langó–Türk 2003.
624 Hampel 1900, 721–723, XCIX. tábla.
625 Lakatos 2005, 482, 2–3. kép.
626 Révész 2013, 401.
627 Erdélyi 1995a, 96.
628 XJM R. A. 463–69.

gat-Szlovákiában azonban több helyen is megtalálhatók.[629] Veszprém megyéből öntött változataik Halimbáról a 859. sírból[630] kerültek elő. Komárom–Esztergom megyéből a Dunaalmás-Tatai úti 1. sír szvasztikát ábrázoló korongja[631] említhető.

Karperecek. A leletanyag a tárgytípus változatos fajtáit tartalmazza, mind a pánt-, mind a huzal-, mind az állatfejes karperecek megtalálhatók. A két megye területéről [65. kép] az alábbi példányok ismertek:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/életkor	Típus	Kísérőleletek
Gyömöre-Friedrich Károly kertje		Nő, 30-35 éves	1 db egyenesre vágott végű ezüst pántkarperec	Aranyozott ezüst rozettás lószerszámveretek, levél alakú ezüstdíszek, ezüstveretes nyereg, kengyelpár, zabla
Győr-Bácsa, Szent Vid	17. sír	Nő, csecsemő	1 db bronzból öntött, nyitott végű állatfejes karperec, 1 db négyzetes átmetszetű bronz huzalkarperec	Bronz huzalkarika, gyöngyök, vastöredék
Győr-Lehel u.	Szórvány	?	1 db háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott, mindkét végén spirálisan kitöltött végű karperec	?
	Szórvány	?	1 db négyrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű karperec	?
	Szórvány	?	3 db hegyesedő végű bronz huzalkarperec	?
	Szórvány	?	1 db egyik végén egyenesre vágott, másikon lapos, téglalap alakúra kialakított bronz huzalkarperec	?
Győr-Újszállások	Szórvány	?	3 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec	?
	Szórvány	?	1 db ovális átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec	?
	Szórvány	?	1 db négyzetes átmetszetű, aszimmetrikusan hegyesedő végű bronz huzalkarperec	?
	Szórvány	?	1 db négyzetes átmetszetű, egyik végén kampós kialakítású bronz huzalkarperec	?
	Szórvány	?	1 db kiszélesedően lekerekített végű, aranyozott ezüst pántkarperec	?
	Szórvány	?	1 db kétrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású karperec	?
Győr-Víztorony		Nő	Típusa ismeretlen	Hajfonatkorong, nyakperec, gyűrű
	Szórvány	?	Típusa ismeretlen	?
Ikrény-Silógödrök	6. sír	Nő	1 db kerek átmetszetű huzalkarperec (?) töredéke	–
Koroncó-Bábota	II. sír	Nő	1 db kiszélesedően lekerekített végű, ezüstözött bronz pántkarperec	Rozettás lószerszámveretek, kengyelpár, zabla, ezüstveretes nyereg, gömbsorcsüngős fülbevaló, veretes csizma, féldrágakő és üveggyöngyök, fülesgombok, csüngődísz, kés, nyílcsúcs
Koroncó-Dózsa Görgy u. 23.		Nő	1 db kiszélesedően lekerekített végű ezüst pántkarperec	Fülbevaló, ruhadísz, csonka gúla alakú tárgy, huzalgyűrű, rozettás lószerszámveretek, kengyelpár, zabla, lócsontok
Koroncó-Rácz-domb		Nő	1 db egymásra hajló végű, aranyozott bronz pántkarperec	Rozettás lószerszámveretek, gömbsorcsüngős fülbevaló, akasztófülek, zabla, hevedercsat, kengyel, aranylemezkék, bronzkarika

[629] Točík 1968, 32, *Taf.* XXI; Točík 1992, 163, *Obr.* 110.
[630] Török 1962, 144, *Taf.* XII.
[631] Kralovánszky 1989, 244–245.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem/életkor	Típus	Kísérőleletek
Lébény-Kaszás-domb	17. sír	Nő, 18-63 év közötti	1 db kerek átmetszetű, egyik vége irányába elhegyesedő, bronz huzalkarperec	S-végű karika, huzalgyűrű
	27. sír	Nő, 40-60 éves	1 db négyzetes átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec	Bronz huzalgyűrűk, ruhadísz
	64. sír	Nő, 50-59 éves	1 db kerek átmetszetű, hegyesdő végű bronz huzalkarperec	Bronz huzalgyűrű
	89. sír	Nő, 50-70 éves	1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec	Ezüst S-végű és sima huzalkarika, üveggyöngyök, zárt ezüstgyűrű, vaskés
	93. sír	Gyermek, 9-11 éves	2 db kerek átmetszetű, hegyesedő, összenyomott végű bronz huzalkarperec	Nyitott bronz pántgyűrű
Lébény-Községi temető	Szórvány	?	1 db sodrást utánzóan öntött, zárt állatfejes bronz karperec	?
Mosonszentmiklós-Lednice-domb 6. sír		Gyermek	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec (?)	Vascsat
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	38. sír	Gyermek	1 db háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott karperec, végei hiányoznak.	S-végű karikák, sodrott karperec, vaskés, bronzdarabka, edény
	60. sír	Nő	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec	S-végű karikák, bronz pántgyűrűk, levél alakú ezüstlemez, gyöngy, kés, edény
	86. sír	Nő	1 db négyzetes átmetszetű bronz huzalkarperec	S-végű karikák, gyöngy, nyakperec, edény
	96. sír	Nő	1 db háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott karperec, végei hiányoznak	S-végű és sima huzalkarikák, nyakperec, bronztöredékek
	129. sír	Nő	1 db háromrét hajlított bronzhuzalból sodrott, mindkét végén spirálisan kitöltött és 1 db négyrét hajlított bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós végű karperec	Gyöngyök, edény, huzalkarika, pántgyűrű
	142. sír	Leány, *inf.* I–II.	1 db négyzetes átmetszetű bronz huzalkarperec	S-végű karika
	150. sír	Gyermek	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec	S-végű karika, gyöngy
	199. sír	Gyermek, *inf.* I.	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec	Vastárgy, edény
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.*	1 db kerek és 1 db ovális átmetszetű bronz huzalkarperec	S-végű karikák, gyöngyök, fülesgombok, kapszuladísz, bronzlánc, pánt- és fejesgyűrű, vasszeg
	206. sír	Férfi, *ad.*	1 db 4 bronzhuzalból fonott karperec. Végei hiányoznak	Gyöngyök
	207. sír	Nő, *mat.*	2 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalkarperec	S-végű és sima huzalkarikák, gyöngyök, pánt-, huzal- és karikagyűrű, vaskés, edény
	210. sír	Férfi, *ad.*	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec	Csiholó, kova, fenőkő, edény
	215. sír	Nő, *iuv.-ad.*	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec	Pödrött végű karikák, állatfog, bronzkarika, pánt- és karikagyűrűk, vaskés
Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna	Szórvány	?	2 db zárt, sodrást utánzóan öntött, állatfejes bronz karperec	?
Pusztasomorja-Tímár-domb	6. sír	Nő	1 db pontkörös díszítésű bronz pántkarperec	Nyakperec, hajkarika, avar kori veret
Valla	9. sír	Gyermek	1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarperec	Sodrott bronz huzalgyűrű
Ismeretlen lelőhely	Szórvány	?	1 db zárt, sodrást utánzóan öntött, állatfejes bronz karperec	?
	Szórvány	?	1 db zárt, rovátkolást utánzóan öntött, állatfejes bronz karperec	?

Karperecek női, férfi- és gyermeksírokból egyaránt ismertek. Kombináltan is viselték őket, sodrott és huzalkarperecek is kerülhettek elő párban.

Legnagyobb számban a területen a *kerek vagy ovális átmetszetű bronz huzalkarperecek* vannak jelen, összesen 12 sírból és szórványként 23 db ilyen karperec

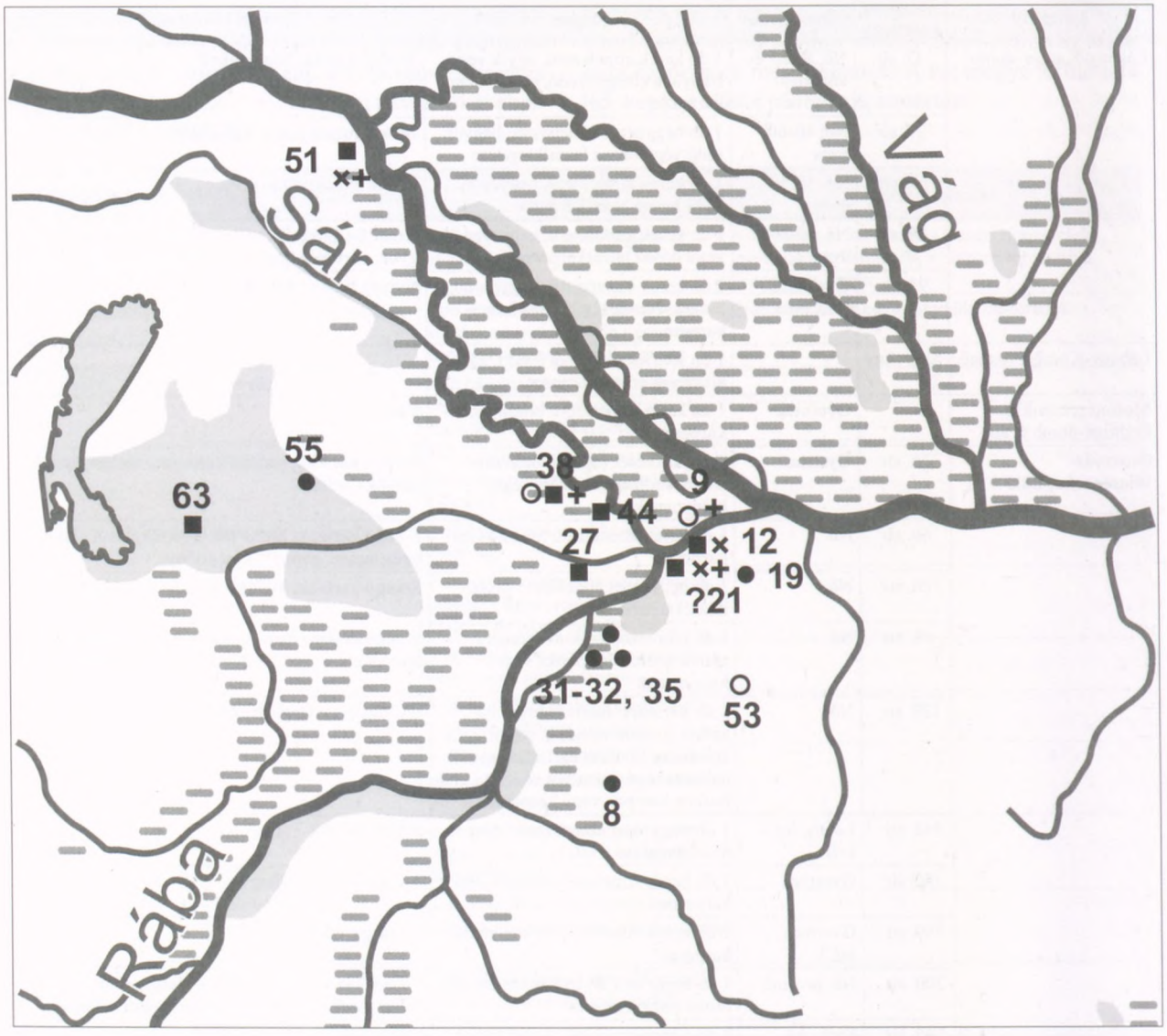

65. kép. Győr és Moson megyék megyék munkámban feldolgozott pánt- (•), huzal- (■), négyzetes átmetszetű huzal- (+), sodrott (×) és állatfejes (o), illetve bizonytalan típusú (?) karperecet tartalmazó sírjai, temetői: 8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje, 9. Győr-Bácsa, Szent Vid 17. sír, 12. Győr-Lehel u., 19. Győr-Újszállások, 21. Győr-Víztorony, 27. Ikrény-Silógödrök 6. sír, 31. Koroncó-Bábota II. sír, 32. Koroncó-Dózsa György u. 23., 35. Koroncó-Rácz-domb, 38. Lébény-Kaszás-domb 17., 27., 64., 89., 93. sír, valamint a község temetőjében előkerült szórvány, 44. Mosonszentmiklós-Lednice-domb 6. sír, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.) 38., 60., 86., 96., 129., 142., 150., 199–200., 206–207., 210., 215. sír, 53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 55. Pusztasomorja-Tímár-domb 6. sír, 63. Valla (Wallern, A.) 9. sír

került elő. Formai variánsaikat tekintve az egyik végén egyenesre vágott változatnak mindössze egyetlen példánya ismert, 19 db az általános, egyenletesen hegyesedő végű típus. A lébényi 93. sír karpereceit utólagosan összenyomták, így téve azokat alkalmassá a sírba temetett gyermek számára. Sajnos az előkerült karperecek közül csupán 14 db került elő hiteles feltárás során, ennek alapján viseletük főként a felnőtt nőkre volt jellemző; hét ilyen sírból került elő kerek átmetszetű huzalkarperec, míg a gyermeksírok száma négy, s csupán egyetlen férfitemetkezés van közöttük. Ezek többsége 1 db karperecet tartalmazott, mindössze két – egy női és egy gyermek- – sír tartalmazta párosan az ékszert. A kerek vagy kissé ovális átmetszetű, hegyesedő végű huzalkarperecek használatával már a 10. század elejétől számolhatunk, igazán elterjedté azonban csak a század második harma-

dában váltak, s egészen a 11. század második feléig megtalálhatók voltak.[632] Az egyetlen szálból készült huzalkarperecek ritkább változatai a *négyzetes átmetszetű huzalkarperecek*, melyek ugyancsak végeik irányába elhegyesedőek, ezeknek 6 példánya ismert (Győr-Bácsa 17. sír, Győr-Újszállások 2 db, Lébény-Kaszás 27. sír, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 86., 142. sír). Ezek a 10. század középső harmadánál korábbra nem helyezhetők, használatuk felső időhatárának pedig a 11. század vége – 12. század eleje tekinthető.[633]

Az ugyancsak egyetlen, ám többszörösen összehajtott fémszálból *sodrott karperecek* két temető három sírjából, továbbá szórványként kerültek elő, összesen mintegy 6 db. Típusaik meghatározását azonban bizonyos esetekben megnehezíti vagy egyenesen lehetetlenné teszi végeik hiánya avagy töredékes volta, így 2 db nem is kategorizálható be. *Mindkét végén spirálisan kitöltött*, sodrott karperec bizonyosan 2 db ismert (Győr-Lehel u., Oroszvár (Rusovce, Sl.) 129. sír). Ez a típus a 10. század második negyedétől már használatban lehetett, egészen a 11. század végig.[634] A sodrott karperecek másik változata, a *hurkos-kampós záródású* karperecek három példánnyal vannak képviselve, utóbbi két lelőhelyen kívül még a győr-újszállásoki temetőből került elő. Használati idejük a mindkét végén spirálissal kitöltött karperecekéhez hasonló.[635] Szokatlan darab egy győr-újszállásoki szórvány karperec, mely valószínűleg nyakperecből lett másodlagosan karperecc é alakítva. *Több szálból fonott karperec* egyedül az oroszvári (Rusovce, Sl.) 206. sírból ismert, sajnos az is töredék, így záródása bizonytalan. Ezek megjelenésével a 10. század végétől számolhatunk.[636]

A főként módosabb személyek által viselt *pántkarperecek* öt sírból és egy esetben szórványként kerültek elő, összesen 6 példányban, bronz- és ezüstváltozatban (Gyömöre-Friedrich Károly kertje, Győr-Újszállások, Koroncó-Bábota II., Koroncó-Dózsa u., Koroncó-Rácz-domb, Pusztasomorja-Tímár-domb). Megtalálhatók a típus bronzból készült, ezüst- vagy aranybevonattal ellátott, ezüstből, illetve aranyozott ezüstből készült példányai is. Ezek többsége díszítetlen, egyetlen bordadíszes ezüst, valamint ugyancsak egyetlen pontkörös díszítéssel ellátott bronz pántkarperec kivételével. Ezek a karperecek – a szórvány darabokat nem számítva – minden esetben női sírokból ismertek, ritkábban ún. köznépi jellegű, de jellemzőbben a gazdagabb leleteket szolgáltató temetkezésekből. Négy példány is rozettás lószerszámokkal eltemetett nők mellett volt, e két leletcsoport kapcsolata közismert.[637] Keltezésüket tekintve az ezüstváltozatok használata a „rangos" személyek körében főként a 10. század első két harmadában gyakori, míg a díszített bronzváltozatok még a 11. század első évtizedeiből is kimutathatók.[638]

Állatfejes karperecek. A vizsgált leletanyagban összesen 6 db ilyen karperec[639] szerepeltethető: Győr-Bácsa 17. sír,[640] Ismeretlen lelőhely – 2 db,[641] Lébény,[642] Pannonhalma – 2 db (bizonytalan típus). Ezek közül azonban csupán a győr-bácsai tekinthető hitelesen feltártnak, mely egy felnőtt nő sírjából került elő, egy négyzetes átmetszetű huzalkarpereccel együtt. A pannonhalmi temetőből származók (2 db) szórványként kerültek elő, s a lébényi ugyancsak szórvány darab mellett további 2 db pedig ismeretlen helyről származik. Nyitott és zárt változatuk egyaránt megtalálható. A minden esetben bronzból öntött változatok felosztásának alapját Kovács László csoportosítása adja.[643] A karperecek keltezése szempontjából használatuk legkorábban a 10. század második felétől valószínűsíthető.

Az állatfejes karperecek elterjedési területét tekintve nyugati irányban mind Burgenland: Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.), Lajtaszék (Stotzing, A.) 1. sír,[644] mind Vas megye területéről: Ikervár-Virág u. 116. sír,[645] Sorokpolány-Berekalja 1. sír,[646] Szombathely-Kisfaludy S. u.,[647] Zsennye[648] sorolhatók fel példái. Komárom-Esz-

632 Langó 2000, 38–40.
633 Szabó 1980, 66; Giesler 1981, 124, *Taf.* 53; Langó 2000, 40–41; Révész 2008, 417.
634 Langó 2000, 43; Révész 2008, 417.
635 Révész 2008, 417.
636 Szabó 1980, 66–67.
637 Révész 2001, 65.
638 Révész 1996, 90.
639 Feltételesen itt kell megemlíteni egy további állatfejes karperecet is Győr-Újszállásokról, melyet Fábry Nándor említ, s az talán e korszakba tartozható is lehetett (Takács–Paszternák 2000, 286, 22. jegyzet). Ménfőcsanak-Szeles-dűlő kora Árpád-kori telepén a 436. objektumból egy további példánya ismert a karperectípusnak (Takács 2006, 538).
640 Kovács 1994, 5c típus.
641 Kovács 1994, 3b típus.
642 Kovács 1994, 3c típus.
643 Kovács 1994, 116–138.
644 Obenaus 2006, 277.
645 Hajmási–Kiss 2000, 60–61, 48. tábla.
646 Kiss 2000, 150, 59. tábla.
647 Horváth é. n.
648 Kiss 2000, 264, 88. tábla.

tergom megyéből távolabb, Esztergom vidékéről[649] és Tarján-Téglaház-dűlőből[650] ismert a típus. Hasonló arányban kerültek elő Veszprém megyéből: Balatonakali-Hegytető, Gic, Halimba-Cseres, Ismeretlen lelőhely.[651] A Dunától északra, Közép- és Nyugat-Szlovákia területén is megtalálhatók, noha kisebb számban: Nyitra (Nitra, Sl.), Ismeretlen lelőhely,[652] illetve Körmöcbánya (Kremnica, Sl.) környéke.[653]

Figyelemre méltó a Győr-Lehel utcai – sajnos pontos lelőkörülményeinek ismerete nélkül előkerült – karperec, melynek egyik végén téglalap alakú, geometrikus mintákkal díszített elem látható, s a kerek átmetszetű bronz karperec másik végének törésfelülete alapján azon is jó eséllyel feltételezhető az ilyen végződés egykori megléte. E késő római kori karperectípus ún. archaikaként kerülhetett a 10–11. századi sírba.

Gyűrűk. A terület leletanyagában nagyobb számban ismertek különböző típusú gyűrűk:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	Típus	Kísérőleletek
Győr-Lehel u.	Szórvány	?	1 db szögletes átmetszetű, egymás mellé hajló végű bronz huzalgyűrű	?
Győr-Téglavető-dűlő	47. sír	Nő	1 db hólyagos fejű, aranyozott ezüstgyűrű	Lánccal összekapcsolt gömbsorcsüngős fülbevalók, gyöngyök, fülesgombok, bronzlemezkék, pénzek
	640. sír	?	1 db belső és két szélső oldalán egyenes, a külsőn félköríves, zárt, bronzból öntött karikagyűrű, egyik részén rövid, egyenes résszel	–
Győr-Újszállások	Szórvány	?	1 db hólyagos fejű gyűrű, 1 db karika-, 1 db pánt-, 1 db hárombordás pántgyűrű	?
Győr-Víztorony		Nő	„Ezüstgyűrű"	Nyak- és karperec, hajfonatkorong
Győrszentiván-Károlyháza	2. sír	Gyermek	1 db kissé négyszögletes átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű	S-végű és sima huzalkarikák
Győrszentiván-Söprűshegy	23. sír	Nő (?)	1 db zárt, sodrást utánzóan öntött ezüst karikagyűrű	–
Hegyeshalom-Belterület	1. vagy 5. sír	?	?	?
Koroncó-Dózsa György u. 23.		Nő	1 db kerek átmetszetű, nyitott végű bronz huzalgyűrű	Gömbsorcsüngős fülbevaló, ruhadísz, csonka gúla alakú tárgy, pántkarperec, kengyelpár, zabla, rozettás lószerszámveretek
Koroncó környéke	Szórvány	?	1 db dudorosan öntött, zárt ezüst karikagyűrű	?
Lébény-Kaszás-domb	6. sír	Nő (?), 30-35 éves	1 db nyitott, kerek átmetszetű bronz huzalgyűrű	–
	10. sír	Gyermek, 10-11 éves	1 db nyitott, egyenesre vágott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű	–
	17. sír	Nő, 18-63 éves	1 db nyitott, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű	S-végű karika, huzalkarperec
	22. sír	Nő, 23 év feletti	1 db bronzból öntött, nyitott, közepén bordadíszes pántgyűrű	–
	27. sír	Nő, 40-60 éves	2 db nyitott végű, bronz huzalgyűrű	1 db ruhadísz, 1 db huzalkarperec
	31. sír	Nő, 23 év feletti	1 db nyitott végű, bronz pántgyűrű	Vascsat (?), vasszeg
	42. sír	Férfi, 45-56 éves	1 db nyitott végű bronz pánt- és 1 db zárt bronz karikagyűrű	Vaskés (?)
	44. sír	Nő, 50-60 éves	1 db sodrást utánzóan öntött ezüstgyűrű	Bronzhuzal hajkarika

649 Prohászka 2001, 18.
650 Kovács 1994, 129.
651 Kovács 1994, 120–131.
652 Kovács 1994, 126, 130.
653 Stegmann–Rajtár 2002.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	Típus	Kísérőleletek
Lébény-Kaszás-domb	56. sír	Nő, 59-67 éves	1 db rovátkolt díszítésű, zárt bronz karikagyűrű	Bronzhuzal hajkarika
	58. sír	Nő, 61-67 éves	1 db nyitott végű bronz huzalgyűrű	–
	59. sír	Gyermek, 8-9 éves	1 db nyitott végű bronz pántgyűrű	–
	61. sír	Nő, 21-23 éves	1 db nyitott, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű	–
	62. sír	Nő, 20-22 éves	1 db zárt, sodrást utánzóan öntött ezüst és 1 db zárt ezüst karikagyűrű	Spirális fejdísz, sodrott bronz nyakperec, bronzhuzal hajkarika
	64. sír	Nő, 50-59 éves	1 db nyitott végű, bronz huzalgyűrű	Bronz huzalkarperec
	65. sír	Nő, 50-60 éves	1 db zárt, dudorosan öntött ezüstgyűrű	Vaskés
	71. sír	Nő, 18-20 éves	2 db zárt, sodrást utánzóan öntött ezüstgyűrű	Nyitott végű bronzhuzal hajkarika
	83. sír	Nő, 40-60 éves	1 db nyitott, hegyesedő végű ezüst huzalgyűrű	–
	85. sír	Gyermek, 7-8 éves	1 db zárt ezüst karikagyűrű	Vasdarab, állatcsont
	89. sír	Nő, 50-70 éves	1 db zárt, sodrást utánzóan öntött ezüstgyűrű	Gyöngyök, bronz huzalkarperec, sima és S-végű ezüst huzalkarika, vaskés
	93. sír	Gyermek, 9-11 éves	1 db nyitott, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű	2 db bronz huzalkarperec
Mindszentpuszta-Pázmándfalu	Szórvány	?	1 db fonott, elkalapált végű ezüstgyűrű	?
Nyúl	Szórvány	?	„Ezüstgyűrűk"	?
Nyúl-Öreghegy	Szórvány	?	1 db foglalattal ellátott, ezüst pántgyűrű	?
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	38. sír	Gyermek	1 db nyitott, félköríves átmetszetű bronz pántgyűrű	S-végű karikák, sodrott huzalkarperec, bronztöredék, vaskés
	57. sír	Nő	1 db nyitott, háromszög átmetszetű, egymásra hajló végű pántgyűrű és 1 db kerek átmetszetű, hegyesedő, egymásra hajló végű bronz huzalgyűrű	Egykor csüngős ruhadísz felső tagja, gyöngyök, kauricsigák
	60. sír	Nő	2 db nyitott, félköríves átmetszetű, kissé egymásra hajló végű bronz pántgyűrű	S-végű huzalkarikák, huzalkarperec, levél alakú dísz
	66. sír	Nő	1 db nyitott, egymásra hajló, ferdére vágott végű, rovátkolt díszítésű bronz pántgyűrű	S-végű huzalkarikák, kisebb bronzpántból hajlított gyűrű, kauricsiga
	75. sír	Nő	1 db nyitott, félköríves átmetszetű, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű	S-végű huzalkarikák, zárt, öntött bronzkarika, spirálisan összehajtott bronzpántok
	90. sír	Nő	1 db nyitott, félköríves átmetszetű, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű	Állatfog, bronzlemezke, bronzpánt, szeges bronzlemezke
	100. sír	Nő	1 db nyitott, félköríves átmetszetű, egymásra hajló végű bronz pántgyűrű	Kauricsiga, gyöngyök, S-végű huzalkarika, bronztárgyak
	118. sír	?	1 db nyitott, négyzetes átmetszetű, összenyomott végű, aranyozott bronz huzalgyűrű	–
	123. sír	Nő	1 db zárt, kissé félköríves átmetszetű bronz karikagyűrű	Spirálcsüngős karikák, S-végű karika, bronz huzalkarika, gyöngy
	129. sír	Nő	1 db lapos, bronz pántgyűrű	Gyöngyök, karperec, huzalkarika, kerámiaedény
	138. sír	Gyermek	1 db zárt, bronzból öntött lépcsős fejű gyűrű; 1 db egykor poncolt díszítésű pántgyűrűből kialakított kisebb gyűrű	S-végű karikák, huzalkarikák, kisméretű spirális bronzpánt, kúp és félgömb alakú díszek
	156. sír	Leány, *inf.* II.	1 db nyitott végű, kissé félköríves átmetszetű bronz pántgyűrű	S-végű karikák, kauricsigák, gyöngyök, edények, állatcsont
	158. sír	Nő, *iuv.-ad.*	1 db zárt, enyhén lencse átmetszetű bronz karikagyűrű	Körte alakú karikák
	159. sír	Nő, 25 éves	1 db nyitott végű bronz pántgyűrű	S-végű karikák, huzalkarika darabja, gyöngyök, kerámiaedény
	160. sír	Férfi, *ad.-mat.*	1 db nyitott, háromszög átmetszetű bronz pántgyűrű	Huzalkarika, gyöngy, kerek ruhadísz veret, kerámiaedény

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	Típus	Kísérőleletek
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	164. sír	Férfi, *mat.*	1 db nyitott, 3 bordás bronz pántgyűrű és 1 db nyitott, félköríves átmetszetű bronz pántgyűrű	Vaskés, csiholó, edények
	167. sír	Felnőtt	1 db nyitott, díszítetlen bronz pántgyűrű	Vaskés, állatcsont
	171. sír	Nő, *ad.*	1 db nyitott, 3 bordás bronz pántgyűrű	Másfélszeres és S-végű huzalkarikák, sima huzalkarikák, nyakperec
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.*	1 db nyitott, 3 bordás bronz pántgyűrű és 1 db bronzkarikával és ezüstfoglalattal ellátott, filigrán és granulált díszítésű fejesgyűrű	S-végű karikák, kapszuladísz, gyöngyök, fülesgomb, bronzlánc, huzalkarperecek, vasszeg
	207. sír	Nő, *mat.*	1 db nyitott bronzhuzal és 2 db nyitott bronz pántgyűrű és 1 db pentagrammás bronzgyűrű	S-végű és huzalkarika, huzalkarperecek, gyöngyök, vaskés, edény
	215. sír	Nő, *iuv.-ad.*	2 db nyitott, 3 bordás bronz pántgyűrű, 2 db zárt bronz karikagyűrű	Pödrött végű karikák, huzalkarperec, állatfog, vaskés, edény
	219. sír	Nő, *ad.*	1 db nyitott végű, díszítetlen bronz pántgyűrű	Huzalkarika, edény
	227. sír	Nő, *mat.*	1 db zárt, spirálfejű bronz huzalgyűrű	Vadkanagyar, üvegtöredék
	233. sír	Leánygyermek, *inf.* II.	1 db nyitott, 3 bordás bronz pántgyűrű	–
	Szórvány	?	1 db lencse átmetszetű zárt karikagyűrű	?
	Szórvány	?	1 db körte alakú bronz pántgyűrű	?
Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna	Szórvány	?	1 db fonott és 1 db sodrott, hegyesedő végű ezüstgyűrű	?
	Szórvány	?	1 db sodrást utánzóan öntött ezüstgyűrű	?
Pusztasomorja-Tímár-domb	17. sír	Nő	1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egymásra hajló végű gyűrű	Huzal hajkarika
	18. sír	Férfi	1 db kerek átmetszetű, nyitott végű bronz huzalgyűrű	Másodlagosan felhasznált bronzkorong
	19. sír	Nő	1 db kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz huzalgyűrű	S-végű huzalkarikák
Valla	3. sír	Neme, kora bizonytalan	1 db bronz karikagyűrű	–
	9. sír	Gyermek	1 db három bronzhuzalból sodrott gyűrű	Huzalkarperec
	22. sír	Felnőtt (?)	1 db bronz karikagyűrű	–
	44. sír	Felnőtt	1 db bronz karikagyűrű, 1 db „D" átmetszetű bronz huzalgyűrű	Gyöngyök, nyakperec, bronztárgy
	55. sír	Felnőtt (?)	1 db bronz karikagyűrű	Gyöngy, bronztöredék

A legegyszerűbb példányok az *egyszerű, nyitott végű huzalgyűrűk* voltak. Ezek szinte kivétel nélkül bronzból készültek, ezüstváltozatuk mindössze a lébény-kaszási 83. sírból került elő. A bronzváltozatok szögletes, háromszög, „D" vagy kerek átmetszetű huzalból ismertek, hegyesedő vagy egyenesre vágott végekkel rendelkeznek, melyek nyitottak, összenyomottak, egymásra vagy egymás mellé hajlók egyaránt lehettek. Síronként döntően 1 db került elő, két sírban (Lébény-Kaszás 27. sír, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 57. sír) voltak párosan. Megtalálhatók női, férfi- és gyermeksírokban egyaránt, noha ez utóbbiakat mindössze 2-2 sír képviseli, míg a további bizonytalan eseteket nem számítva a női sírok száma 15. Az egyszerű huzalgyűrűk használatával már a 10. század elejétől számolhatunk, egészen a 11. század végéig.[654]

Minden bizonnyal a honfoglaló magyarság egyik keleti örökségének körébe tartozó tárgytípusát a *hólyagos fejű gyűrűk* alkotják, melyeknek két példánya ismert. Mindkettő Győrben került elő, a téglavető-dűlői 47. és az újszállásoki temetőben, utóbbi lelőkörülményei nem ismertek. Kelet-európai párhuzamaik alapján e gyűrűk használata a honfoglalástól valószínűsíthető, azonban mivel a Kárpátoktól keletre található területeken csak öntött példányok ismertek, ez ellentmond a tárgytípus feltételezett szaltovói eredeztetésének.[655] Így talán a lemezből készült változatok a 9. század végénél kissé későbbi időpontot sejtetnek. Felső időhatárukat tekintve a 10. század végénél, az ezredfordulónál későbbi időpont viszont már kevésbé tűnik valószínűnek.[656] Hólyagos fejű gyűrűk a szomszédos Sopron megyéből is ismertek. A szakonyi temető 1. és 6. sírjából egy-egy aranygyűrű ismert,[657] Die-

[654] Révész 2008, 420.
[655] Lőrinczy–Türk 2011, 435.
[656] Horváth 2005, 131.
[657] Horváth 2005, 136.

nes István beszámolója szerint pedig a győr-újszállásoki gyűrűvel teljesen azonos, aranyból készült, poncolt díszítésű ékköves gyűrű került elő egy rábacsanaki sírból.[658] A típus hiányzik azonban Vas megye korabeli leletanyagából és Burgenlandból is. Nem ismert Komárom-Esztergom megyéből sem, míg Veszprém megye egy példánnyal van képviselve (Nagyvázsony-Nőzsér A sír).[659]

A zárt karikagyűrűk között egyetlen *pentagrammával díszített*, bronzból öntött ékszer található. Az erősen kopott mintázatú gyűrű az oroszvári (Rusovce, Sl.) 207. sírból, egy *maturus* korú nő sírjából került elő. A balkáni eredetű gyűrűtípust Keszi Tamás elemezte, véleménye szerint ezek a 10. század végére mentek ki a forgalomból.[660] Eredményeit a rétközi leletanyag elemzése is megerősítette.[661] Ugyancsak egyetlen *lépcsős fejű gyűrű* került elő a területről, az oroszvári (Rusovce, Sl.) 138. sírból. A típus Szőke Béla és Paola Korošec meghatározása szerint is a 10–11. század fordulójára volt jellemző.[662] Fellépési idejét az ezredfordulóra helyezte Jochen Giesler is, véleménye szerint azonban ezek a 11. közepéig használatban maradhattak.[663] E tárgytípus elterjedése temetőnként meglehetősen változó képet mutathat, jól szemléltetve az egyes tárgyak elterjedése közötti akár jelentős különbségeket is egy-egy területen belül: Halimbán öt sírból került elő,[664] Ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) temetőjében 13 sírból ismert,[665] míg a csekeji (Čakajovce, Sl.) temetőből hiányzik. Párhuzam nélkül áll a vizsgált területen az oroszvári (Rusovce, Sl.) 227. sírból előkerült, leginkább a *spirális fejű gyűrű*kkel rokonságot mutató darab is. Ez az ékszertípus karikáját tekintve huzal vagy pánt egyaránt lehetett, melyeket egymással ellentétesen összecsavart, spirális kialakítású huzal köt össze.[666] A típust Mesterházy Károly a korszak skandináv-viking eredetű tárgyai közé sorolta, melyek a honfoglalás után már megjelenhettek a magyarságnál.[667]

A foglalattal ellátott gyűrűk közé tartozik az oroszvári (Rusovce, Sl.) 200. sír *filigrán és granulált díszítésű, foglalattal ellátott gyűrű*je, mely egykor kék üvegbetéttel volt díszítve. Sajnos a tárgy elveszett, így csupán fotó alapján vizsgálható. Kivitelét tekintve úgy tűnik valódi filigrán és granulációs díszítéssel rendelkezett, a kevésbé szem előtt lévő karika azonban bronzból, míg a jobban látható foglalat ezüstből készült. Hasonló megoldás egyes hólyagos fejű gyűrűk esetében is megfigyelhető.[668] Kissé egyszerűbb kivitelű változata „Köttlach jellegű" fülbevalók kíséretében a kranji (Sv.) 132. sírból ismert.[669] A recézett szélű foglalat nagy területen elterjedt, párhuzamai több helyről is ismertek, pl. a sárrétudvari-hízóföldi 165. sírból[670] vagy a ptuj-vári (Sv.) 2. sírból.[671] A korszak kutatása ezeket a gyűrűket a bizánci kultúrkörbe tartozó kereskedelmi áruknak határozta meg, melyek bronzváltozatainak használatával a 11. század elejétől számolhatunk.[672] A vizsgált megyék leletanyagából pontos párhuzamát nem ismerem, a típus egyszerűbb, öntött változata a győr-pósdombi 217. sírból,[673] valamint a lajtabrucki 24. sírból[674] származik. Veszprém megyéből egy cseténi gyűrű[675] említhető még a kissé távolabbi párhuzamok között, s ugyancsak egyszerűbb változat a Szombathely-Kisfaludy Sándor u. 103. sírjából előkerült gyűrű.[676]

A *zárt, sodrást utánzóan öntött* karikagyűrűk példányai a vizsgált temetőkben kivétel nélkül ezüstből készültek, öntött készítési technikájuk ellenére felületükön utólagos véséssel is igazíthatták a mintát. A típus alapanyagaként az ezüst mellett azonban ritkábban a bronz is felbukkan, mint ezt a győr-pósdombi 94., vagy a Veszprém megyében található királyszentistváni temető 1. sírjából[677] előkerült lelet mutatja. Tipológiailag megkülönböztethetjük a teljes felületén sodrást utánzó kialakítással rendelkező és az alsó felén elvékonyodó, díszítetlen résszel ellátott változatot. Ez utóbbi mintha a több szálból fonott ezüstgyűrűket imitálná. Összesen három lelőhely öt sírjából, illetve szórványként kerültek elő ezek a leletek (Győrszentiván-Söprűshegy 23.

658 XJM R. A. 463–69.
659 Horváth 2005, 135.
660 Keszi 1999, 142.
661 Istvánovits 2003, 307.
662 Szőke 1962, 98; Korošec 1999, 133–134.
663 Giesler 1981, 110, *Taf.* 53.
664 Török 1962, *Taf.* C.
665 Hanuliak 1994, 52–53.
666 Demo 1996, 54, *Sl.* 37; Demo 2009, 529.
667 Mesterházy 1993, 458.
668 Horváth 2005, 124.
669 Modrijan 1975, 28, *Taf.* 4.
670 Nepper 2002, 331, 291. tábla.
671 Korošec 1999, 158, *Taf.* 2.
672 Giesler 1981, 110–111, *Taf.* 53; Mesterházy 1991, 156–161; Kovács 1994, 141–142; Tomičič 2004, 417.
673 Mesterházy 1991, 160, 167.
674 Kreitner 2000, 193–195, *Abb.* 30.
675 MRT 2, 20/4.
676 Horváth é. n.
677 Pintér 2004, 100, 130.

sír, Lébény-Kaszás 44., 62., 71., 89. sír, Pannonhalma). A sírok általában 1-1 db-ot tartalmaztak; egyetlen temetkezésben volt csupán 2 db a típusból, mindegyik ismert eset felnőtt nő sírja volt. A típust – méretét tekintve – nem lehetett utólagosan alakítani, bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy gyermekek temetkezéseiből hiányoznak. Szőke Béla véleménye szerint az ezredforduló táján jelentek meg.[678] A zárt karikagyűrűk 10–11. századi keltezését Szőke Béla Miklós és Vándor László is elfogadta.[679] A felvidéki csekeji (Čakajovce, Sl.) temetőben előkerült típusokat ennél kissé korábbi időpontra helyezte Maria Rejholcová, véleménye szerint azok a 10. század második felében már megjelenhettek.[680] A típusnak az ún. Bjelo-Brdo körben való későbbi megjelenése mellett foglalt állást Gabriel Fusek és Paola Korošec is.[681] Legutóbb Révész László keltezte a zárt karikagyűrűket a 10. század utolsó harmadától a 11. század végéig terjedő időszakra.[682] A ténylegesen sodrott gyűrűk öntött változatának tekinthető e típus, mely tipológiailag több alcsoportba osztható. Felmerült a kutatásban, hogy megjelenésük a Kárpátoktól keletre fekvő területek befolyásának eredménye is lehet.[683] A vizsgált területtel szomszédos részeken Vas megyéből egy sírból, az Ikervár-Virág u. 43. számú temetkezésből ismert,[684] a Sopron megyei Szakonyból nem került elő, s Veszprém megye területéről sem közölt nagyobb számban: Halimba-Cseresen csupán két sírban volt,[685] egy további példány a királyszentistváni 1. sírból származik.[686] Nagyobb számban kerültek elő viszont a Kisalföld északi részének temetőiben, a mai Szlovákia területéről: Csekej (Čakajovce, Sl.) 37., 59., 118., 208., 258. sír,[687] Ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) 50., 99., 378., 387. sír,[688] Nyitra (Nitra, Sl.) 74. sír,[689] Galánta (Galanta, Sl.).[690] A kelet-ausztriai temetők, így Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 4. sír,[691] Sopronkeresztúr 32. sír (Deutschkreuz, A.), Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 30., 36., 47., 48., 51. sír, Középpulya (Mittelpulendorf, A.), Kishöfflány (Kleinhöfflein, A.), Büdöskút (Steinbrunn, A.) 3. sír[692] mellett a szlovéniai ptuji temető több sírjában (19., 37., 42., 188. sír) is megtalálhatók voltak.[693] Nyugati irányban azonban érezhetően csökken a számuk, a krajni temetőből[694] már nem került elő. Ez a gyűrűtípus nem tartozik az ún. Köttlach kör jellemző leletanyagába.[695]

A zárt karikagyűrűk között két *dudorosan öntött* változat található, mely Koroncó környékéről szórványként, továbbá a lébény-kaszási 65. sírból ismert. Ez a gyűrűtípus valószínűleg legkorábban a 10. század végén jelenhetett csak meg, használata biztosabban a 11. század közepétől adatolható.[696] Félköríves átmetszetű, *kétoldalt rovátkolt díszítésű, zárt bronz karikagyűrű* is mindössze Lébény-Kaszás 56. sírjából ismert.

A gyűrűk nagy csoportját alkotják a különböző pántgyűrűk. A nyitott végű, *díszítetlen pántgyűrűk* már a késő avar, majd a Karoling-korban is megtalálhatók voltak, korai példányaik főként bronzból készültek, a 10. század végéig ezek végeit szegeccsel vagy forrasztással kapcsolták össze, de már ebben az évszázadban is egyre többször jelentek meg az egyszerűen csak egymáshoz hajtott végű gyűrűk.[697] A vizsgált területről ismert példányok kivétel nélkül bronzból készültek, a 11. századtól készülhettek ezek gyakrabban ezüstből.[698] Maria Rejholcová a 10. század harmadik harmadára és a 11. századra keltezte ezeket a csekeji (Čakajovce, Sl.) temetőben.[699] A gyűrűket egyszerű, néhány milliméter széles, díszítetlen bronzpántból alakították ki, melyek végeik irányába elkeskenyedőek is lehettek, végükön egyenesek vagy kissé ferdére vágottak.

Poncolt díszítésű pántgyűrűk. Ezek az ékszerek ugyancsak lapos vagy körszelet alakú bronzpántból készültek, felületük azonban poncolt mintával díszített:

[678] Szőke 1962, 97.
[679] Szőke–Vándor 1987, 76.
[680] Rejholcová 1995a, 77.
[681] Fusek 1998, 108; Korošec 1999, 134.
[682] Révész 2008, 371.
[683] Korošec 1999, 134.
[684] Hajmási–Kiss 2000, 50, 22. tábla.
[685] Török 1962, 164, 169.
[686] Pintér 2004, 100, 130.
[687] Rejholcová 1995, 77.
[688] Hanuliak 1994, 50.
[689] Fusek 1998, 108.
[690] Točík 1992, 156, *Obr.* 96.
[691] Kreitner 2000, 186, *Abb.* 7.
[692] Obenaus 2006, 290–292.
[693] Korošec 1999, 134.
[694] Sagadin 1987.
[695] Giesler 1980.
[696] Giesler 1981, 112, *Taf.* 53; Korošec 1999, 132.
[697] Szőke–Vándor 1987, 68; Szőke 1992, 871–872.
[698] Szőke–Vándor 1987, 68.
[699] Rejholcová 1995a, 76.

farkasfog/zegzug alakban ívelődő, kettős vonalú minta, vagy a két szélén rovátkolást utánzó elemek láthatók. Végeik egyenesek, összenyomottak és egymásra hajlók egyaránt lehetnek. A gyűrűk ezen típusa ugyancsak megtalálható már a késő avar kortól kezdve, azonban a díszítetlen változatokhoz hasonlóan ezüstből csak a 11. század közepétől készültek.[700]

Hármas bordázatú pántgyűrűk. A nyitott, egyenes, egymásra hajló végű típus cizelláltabb változatain a szélek rovátkolt, illetve a bordákat elválasztó árkokban pontozott díszítéssel is készülhettek, melyek kizárólagosan bronzból öntött változatban ismertek. A győr-újszállásoki szórvány darab mellett az oroszvári (Rusovce, Sl.) (164., 171., 200., 215., 233. sír) temetőben fordulnak elő, annak 5 sírjából összesen 6 db származik. A pántgyűrűk három női, egy férfi és egy kisleány temetkezésében voltak, 2 db egyedül a 215. számú női sírból került elő. Keltezésüket tekintve Jochen Giesler véleménye szerint a 10. század utolsó harmadától számolhatunk a 11. század közepéig.[701] Ezt a keltezést az oroszvári leletek is megerősíteni látszanak.

Itt kell megemlíteni azokat a *kisméretű, spirálisan feltekert pántgyűrűk*et, melyek ugyancsak az oroszvári 75. és 138. sírból kerültek elő. Noha a gyűrűk közé sorolhatók, ezekben az esetekben kétségtelen, hogy azokat nem a kézen, hanem a nyaklánc díszei közé fűzve viselték, mint azt több más korabeli sírban is megfigyelték.

Több szálból *fonott vagy sodrott, elkalapált végű ezüstgyűrű* 3 db került elő a területen, sajnos azonban mindhárom szórványként (Mindszentpuszta, Pannonhalma 2 db). A törtezüst leletek körébe sorolható a típus, melynek elterjedési területe a Kárpát-medencére korlátozódik, az azzal szomszédos területeken már nem található meg, kivéve keleti irányban.[702] Jochen Giesler véleménye szerint a gyűrűknek ez egy relatíve késői formája, melyek használatát a 11. század második felére helyezte,[703] s a csekeji (Čakajovce, Sl.) temető elemzése során hasonló keltezést valószínűsített Mária Rejholcová is.[704] Ezzel szemben Szőke Béla Miklós és Vándor László már a 11. század elejétől számol viseletükkel.[705] A gyűrűtípus 11. század második felében történő használatát a Magyar Királyság különböző részein fekvő temetők érmével keltezhető sírjai is megerősítik.[706] A típus megtalálható a vizsgált megyékben ezeken kívül még a győr-pósdombi temető 42. és 43. sírjaiban is. Sopron megyéből a szakonyi temető 47. sírja[707] tartalmazott ilyen ékszert. Vas megye területén pedig a sorokpolányi temetőben[708] tártak fel ilyen ékszereket tartalmazó sírokat. Ebből az egyetlen temetőből több ilyen gyűrű ismert, mint Győr-Moson megyék teljes területéről. További „sodrott-fonott ezüstgyűrűk" voltak a Ják-Bencés apátság területén feltárt temetőben is.[709] Viseletének szokása tehát közösségenként valószínűleg eltérő lehetett.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	A ruha- vagy övdísz, csat típusa	Megjegyzés
Enese-Szabadság u. 72.	3. sír	Neme, kora bizonytalan	1 db négyzetes bronzveret	
Győr-Bácsa, Szent Vid	16. sír	Férfi	1 db líra alakú bronzcsat	
Győr-Malomszéki-dűlő	Szórvány		2 db bronz övveret	
	Szórvány		1 db pajzs alakú kisebb bronz szíjvég	
Győr-Téglavető-dűlő	47. sír	Nő	1 db átfúrt, összehajtott bronzlemez	
Győr-Újszállások	Szórvány	?	1 db kétosztatú bronzcsat	
	Szórvány	?	1 db hosszúkás bronzcsat	
	Szórvány	?	3 db kisebb csüngős veret felső tagja és 6 db egytagú, kerek veret	
Győrszentiván-Söprűshegy	8. sír	Kisleány	2 db csüngős veret alsó tagja	Másodlagos felhasználásban
	22. sír	Gyermek	2 db vaskarika	
Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya		Férfi	1 db övcsat, 2 db övveret	
Koroncó-Bábota	II. sír	Nő	Lábbeli veretek, gyöngyök és aranyfoszlányok	

700 Szőke–Vándor 1987, 74; Korošec 1999, 132–133.
701 Giesler 1981, 109–110.
702 Szőke–Vándor 1987, 74–75.
703 Giesler 1981, 113, *Taf.* 53.
704 Rejholcová 1995a, 77.
705 Szőke–Vándor 1987, 74.
706 Točík 1992, 170–171; Fusek 1998, 107–108; Nepper 2002, 217, 220; Istvánovits 2003, 303.
707 Gömöri 1984, 94, 10. kép.
708 Kiss 2000, 194.
709 Valter 2005, 539.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	A ruha- vagy övdísz, csat típusa	Megjegyzés
Koroncó-Dózsa György u. 23.		Nő	Fél rombusz alakú lemezdísz	
Koroncó-Rácz-domb		Nő	Téglalap alakú aranylemezkék	
Koroncó környéke	Szórvány	?	Öv- vagy függesztőszíj csat	
	Szórvány	?	Szíjvég	
	Szórvány	?	4 db szív alakú, feltehetően egykor kéttagú veret alsó tagjai	
	Szórvány	?	Kisebb kerek veret	
Lébény-Kaszás-domb	9. sír	Gyermek, 1,5-2 éves	Emailberakásos korongfibula	
	27. sír	Nő, 40-60 éves	Kisebb, négyzet alakú veret	
	48. sír	Nő, 44-52 éves	Nagyobb csüngős veret négyzetes felső része	
	62. sír	Nő, 20-22 éves	Fejdíszen lévő spirális szalagok	
Mosonmagyaróvár-Magyar u. 28.	Szórvány	?	Líra alakú csat	
	Szórvány	?	Líra alakú csat	
Mosonmagyaróvár-Királydomb	Szórvány	?	Levél alakú rézlemez	Másodlagos helyen
Mosonszentmiklós		Férfi	Ezüstveret	
Mosonszentmiklós-Lednice-domb	6. sír	Gyermek	Vascsat	
Nyúl-Páskom	Szórvány	?	Bronz övveret	
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	57. sír	Nő	Kéttagú csüngős veret kerek, felső része	
	60. sír	Nő	Levél alakú ezüstlemez	
	160. sír	Nő, 40-45 éves	Egytagú kerek veret	
	189. sír	Fiú (?) *inf.* II.-*iuv.*	Vaskarika	
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.* korú	Kapszuladísz	Tűszerkezete hiányzik
	225. sír	Férfi, *mat.-sen.* korú	Ovális csatkarika	
	Szórvány	?	Pödrött végű csatkarika (?)	
Rábacsécsény	Szórvány	?	Négyzetes veret	
Védeny	Szórvány	?	Csüngős veret csüngőtagja	

Öv- és ruhadíszek, csatok. Lelőhelyeik és típusaik az alábbi táblázatból olvashatók ki:

Övveretek. E tárgytípus csupán kis számban ismert vizsgált területünk leletanyagából, és sajnos mindegyik esetben több bizonytalansági tényező is szerepel. A nyúl-páskomi szórvány veret esetében kérdéses, hogy korabeli objektumra utal-e, s ha igen, az milyen jellegű: sír vagy telepjelenség, hiszen a felszín közelében talált veret egykor elveszített darab is lehet. Szegecshosszai alapján egykor valószínűleg inkább öv (esetleg ruha), semmint lószerszám dísze lehetett. Ugyancsak hordoz bizonytalansági tényezőket a Győr-Malomszéki-dűlőben előkerült 3 db veret, melyek közül hasonlósága alapján azonban 2 db vélhetően egy garnitúrához tartozott egykor, így itt nagyobb eséllyel feltételezhetünk veretes övvel eltemetett személyt. A kajárpéc-gyűri 2 db veret sírból származik, ahonnan a csat is előkerült. A háromszög alakú verettípus párhuzamai a Kárpát-medencén kívül Kelet-Európában is megtalálhatók, keltezésük tekintetében a kutatók a 10. század első harmadát/felét valószínűsítik.[710] A MNM gyűjteménye Koroncó környékéről származóként feltüntetett szíjvége ugyancsak díszíthetett veretes övet. Szórványként egy további ezüstből öntött övveret került elő Ménfőcsanak-Széles földeken.[711]

Összesen tehát 1 biztosan sírból származó és 4 szórványként előkerült veret utal csak a fémdíszes övek egykori jelenlétére. A veretes övek a vizsgált területtel szomszédos régiókban eltérő képet mutatnak. Az egykori Sopron megyéből Acsalag és Dőr lelőhelyeken kerültek elő.[712] Vas megyéből csupán egy, a honfoglalás kori leletanyagtól elütő vas övveretkészlet ismert.[713] Nem közöltek ilyet Burgenland területéről sem. Komárom-Esztergom megyéből azonban, közel a győri megyehatárhoz került elő a banai temető,[714] melynek 1. sírjából aranyozott ezüst

[710] Kovács 1993, 159–166; Révész 2008, 429–430.

[711] http://www.mnm-nok.gov.hu/hireink/regeszeti-munkaink/423-evezredek-emlekei-menfocsanak-hataraban. [letöltés időpontja: 2012. január 7.]

[712] Szőke 1954.

[713] Kiss 2000, 31, 4. tábla.

[714] Kiss–Bartha 1970.

övveretek származnak. Ezen kívül a Dunaalmás-Tatai úti 4. sír[715] és a neszmélyi temető[716] leletei említhetők még. Veszprém megye a bakonyszombathelyi lelőhellyel képviselteti magát.[717] A Dunától északra lévő terület viszont már jóval gazdagabb ilyen lelőhelyekben.[718]

Csatok. A kajárpéc-gyűri veretekhez tartozó övcsat is előkerült, ez egyszerű, „D" alakú, csattest nélküli típus. A Kárpát-medencében a honfoglaló magyarsággal megjelent, övcsatként, függesztőn és a lószerszámon egyaránt alkalmazott, s a 10–11. század folyamán általánosan használt *líra alakú csat*[719] hiteles feltárásból csupán Győr-Bácsa, Szent Vid 16. sírjából ismert, itt az öv záróelemét alkotta. Az ikrény-silógödröki 9. sír betöltéséből előkerült csat esetében csupán feltételezhető e csoportba tartozása. Mint arra Révész László rámutatott, a líra alakú csattípus többségében a díszítetlen övek záróeleme volt,[720] ez a bácsai esetében sem volt másként, azonban ehhez az övhöz valószínűleg szerves anyagú tarsoly csatlakozott. A csat 5,16 cm-es hosszát tekintve kiemelkedik a típus átlagos méretéből. Bizonytalan az egykori funkciója a mosonmagyaróvári csatoknak; ezek mérete átlagos, illetve annál kissé kisebb. A Győr-Újszállások területén előkerült csatok valószínűleg övcsatként szolgálhattak, alakjuk hasonlósága ellenére azonban nem a líra alakú csatok családjába tartoznak. Díszítetlen, egyszerű textil- vagy bőröv záróeleme lehetett az oroszvári (Rusovce, Sl.) 225. sírból származó ovális bronzkarika is, valamint hasonló funkciója tételezhető fel az ugyanezen temető 189. sírjából, továbbá a győrszentiván-söprűshegyi 22. sírból előkerült vaskarikáknak is. Ezek férfi-, fiú-, illetve gyermeksírok voltak. Ugyancsak egy vascsattal felszerelt öv volt a mosonszentmiklós-Lednice-dombi 6. számú gyermeksírban is. Mint arra Istvánovits Eszter felhívta a figyelmet,[721] öv sírba helyezésével azokban az esetekben is számolni kell, amikor annak közvetlen nyoma nem kerül elő, viszont a medence környékén megfigyelhetők a valószínűleg ahhoz kapcsolva sírba helyezett tárgyak. Vélhetően csatkarikaként szolgált az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőből szórványként előkerült, négyzetes átmetszetű, épségben maradt végén visszapödrött karika is. A Veszprém megyei Halimbáról ismert jó analógiája,[722] de a típus megtalálható már az avar kori sírokban is.[723]

A *fém ruhadíszek* között a legnagyobb számban és változatosságban az ún. kisebb csüngős díszek és az egytagú kisebb veretek vannak. Ezek között némelyik másodlagosan felhasznált. Bronz vagy ezüst ruhadíszek 8 temető 8 sírjából, továbbá szórványként ismertek, kizárólag nők és gyermekek sírjaiból.

Mindössze egyetlen lemezből préselt, *rombusz alakú* dísz ismert, mely a váz felső bordáin feküdt, azonban az átlagtól eltérően ez csupán egy fél darab volt, melynek párhuzamát Dunaújvárosból közölték.[724] Nem sorolható tehát határozottan a rombusz alakú ruhadíszek csoportjába, melyek elterjedése főként a Dél-Alföldre jellemző.[725] Sopron megyéből tudomásom szerint nem közölték, Vas megye területéről pedig mindössze az Ikervár-Virág utcai 7. számú férfisírból[726] kerültek eddig elő. Ettől nyugatra azonban már nem ismertek, Burgenland leletmentes ebből a szempontból. A Dunától északra, Szlovákia területéről viszont nagyobb számban sorolhatók fel.[727]

Talán ugyancsak ruhadísz lehetett a győr-téglavető-dűlői 47. sírból származó *átfúrt bronzlemez* is.

Az öntött veretek között bizonyára másodlagosan használták fel annak a *nagyobb csüngős veret*nek a felső részét, mely a lébény-kaszási 48. sírból ismert. A ruhadíszeknek ez a típusa valószínűleg a 10. század 20-as éveitől lehetett használatban,[728] s a Kárpát-medence egyes részein – valószínűleg ugyancsak másodlagosan felhasználva, egy I. István (1000–1038) érme alapján[729] – még a 11. században is temettek ilyennel. A verettípus elterjedési területe egyenetlen, bizonyos területekről hiányzik, vagy csupán ritkábban fordul elő.[730] Ezek közé tartozik a Nyugat-Dunántúl sávja is, míg a Dunától északra viszont több lelőhelye sorolható fel.[731]

A vizsgált területről 2 db *négyzetes veret* is előkerült. A rábacsécsényi veret fellelésének körülményei nem ismertek, s az enesei 3. sírból származó veret kap-

715 Kralovánszky 1989, 245–246.
716 Hampel 1900, 550–554.
717 FÉK Nr. 37.
718 Vö. Točík 1968; Révész 1996, 103–133.
719 Révész 1989.
720 Révész 1989, 516.
721 Istvánovits 2003, 326.
722 Török 1962, 144, *Taf.* XII.
723 Pl. Lippert 1969, *Taf.* 16, 54.
724 Bóna 1971, 170, 1. kép.
725 Lőrinczy–Türk 2011, 432.
726 Hajmási–Kiss 2000, 44, 8. tábla.
727 Nevizánsky 2006, 298–299, *Obr.* 8.
728 Mesterházy 1989, 249.
729 Dragotă 2006, 126, *Pl.* XXXI.
730 Bálint 1991, 132–136, *Taf.* XLIV.
731 Točík 1968, 10, 37, 63, *Taf.* II., XXV., LIII–LIV.

csán is csak annyi látszik bizonyosnak, hogy az a váz felkarcsontjának felső végénél feküdt. Helyzete alapján leginkább ruhadísznek tarthatjuk. Ezek a veretek a 10. századra keltezhetők, kisebb számban, talán másodlagosan felhasználva azonban valószínűleg még a 11. század elején is számolhatunk használatukkal.[732] Hasonló négyzetes veretek váltak ismertté az utóbbi években a régiónkkal többé-kevésbé szomszédos területekről: a Délnyugat-Szlovákia területén fekvő lévai (Levica, Sl.) 3. sírból is,[733] feloldva ezzel e terület leletmentes voltát.

A kisebb *egytagú és* a *csüngőtaggal ellátott veretek* funkcióját általában ingnyakdíszként határozza meg a kutatás, ám ez óvatosan kezelendő.[734] A leletanyag az alábbi típusokat tartalmazza: lekerekített sarkú négyzet alakú, sarkaiban négy kerek mintával, ezeket elválasztó gyöngyözött vonallal ellátott füles veret (Lébény-Kaszás 27. sír); kisebb csüngős veret, középrészén kör alakban bemélyedő felső résszel (Oroszvár (Rusovce, Sl.) 57. sír); kisebb kerek veret, melynek középpontja félgömbszerűen kiemelkedő, melyet két, egymástól kiemelkedő bordával elválasztott, gyöngyözött keret övez (Oroszvár 160. sír); kerek, közepén gyöngyözött kerettel övezett félgömbszerű kiemelkedéssel, majd egy díszítetlen sávot követően ismét gyöngyözött kerettel díszített, eredetileg csüngős veret felső, akasztófüles tagja (Győr-Újszállások); kerek, közepén lemélyített, hatágú csillagot utánzó aranyozott mélyedésből félgömbszerűen kiemelkedő mintával díszített veret (Győr-Újszállások); kerek, kiemelkedő középrészét övező sugaras mintával és aranyozott sávval díszített veret (Koroncó környéke); csüngős veretek alsó tagjai (Győrszentiván-Söprűshegy 8. sír).

Győr-Újszállások lelőhelyén a csüngős veretek felső tagjai és a kerek veretek szórványként kerültek elő, így ezek viseleti módja nem ismert, s ez érvényes a Koroncó környéki darabokra is. A lébény-kaszási 27. sírból előkerült *kisebb téglalap alakú veret* a bal kulcscsont belső végénél helyezkedett el. S mivel nyakláncra utaló leletek nem kerültek elő, továbbá a felerősítésre szolgáló fülei is megtalálhatók voltak, ezért egykor valószínűleg a ruha közepén kapott helyet. Az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető 57. sírjából egy füles, kerek veret került elő, sajnos sírbéli helyzetének ismerete nélkül. A 160. sír pedig egy kisebb kerek veretet tartalmazott, mely a nyakcsigolyákon feküdt, 1 db gyöngy mellett. A győrszentiván-söprűshegyi 8. sírból származó csüngős díszek csüngőtagjait is a ruhadíszek között kell megemlíteni, ám ebben az esetben lehetséges, hogy azokat másodlagosan, a nyaklánc díszei közé fűzve viselték. Azért csak feltételezhető azonban, mert a felső – felerősítésre szolgáló tag – hiánya még nem kétségtelen bizonyíték a nyak díszei közé illesztett felhasználásra, pl. az Ikervár-Virág utcai 66. sír esetében a 7 db csüngős dísz alsó tagját idéző veret a mellkason, egy-egy 3, illetve 4 tagból álló, többé-kevésbé egyenes vonalat mutató sorban[735] feküdt,[736] hasonlóan, mint a nagyobb, kéttagú veretek esetében többször is megfigyelték.[737] Valószínűleg ruhadísz lehetett a mosonszentmiklósi ezüstveret is.

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint a fém ruhadíszek viselete nem volt jellemző a vizsgált területi egységen belül, ennek sem a 10., sem a 11. századi sírokban nincs nyoma nagyobb számban. A ruhadíszek azonban bizonyára megbecsült tárgyak lehettek, ezt mutatja, hogy egy-egy részük elvesztése, letörése után tovább használták azokat, ám ekkor talán már megváltozott funkcióban. A teljes veretkészletűnek tekinthető garnitúrákkal szemben ezek nagyon szegényesnek számítanak, noha a magyar szállásterület egyéb részein sem számít ismeretlen jelenségnek, hogy mindössze egy-egy – általában kisebb csüngős veret fele – feküdt a sírban.[738] Meg kell említeni, hogy kissé rendszertelenül összeállítottak a környező területek egyes sírjainak veretkészletei is, pl. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 2., 23. sír.[739]

A fém ruhadíszek hiánya különösen szembetűnő a szomszédos Vas megye leleteivel összevetve, ahol az ikervári temetőben 14 sírban is volt fém ruhadísz,[740] továbbá Szombathely-Kisfaludy S. u.,[741] illetve egy ismeretlen lelőhely[742] sorolható ide. Sopron megyében a szakonyi temetőből két, ezüstlemezzel és feldarabolt rozettával ellátott sír ismert.[743] Burgenland területéről a sopronkeresztúri (Deutschkreuz, A.) 36. sírból 1 db ismert.[744] Távolabb,

[732] Horváth 2004, 161.
[733] Nevizánsky 2006, 287, *Tab.* V.
[734] Révész 2001, 21.
[735] P. Hajmási Erika és Kiss Gábor leírása szerint „V" alakban helyezkedtek el (Hajmási–Kiss 2000, 53, 33. tábla), a sírrajz alapján azonban számomra inkább egy-egy egyeneshez közelítő vonalhoz hasonlít. Természetesen lehetséges – mint azt a rekonstrukciós rajz (Kiss–Zágorhidi 2004, 37–38. kép) is mutatja –, hogy ezek a ruha két szélén voltak, s annak zárása „V" alakú helyzetüket eredményezte.
[736] Hajmási–Kiss 2000, 53, 28. kép, 33. tábla.
[737] Kürti 1996, 151.
[738] A rétközi temetők kapcsán: Istvánovits 2003, 320–321.
[739] Kreitner 2000.
[740] Hajmási–Kiss 2000, 73.
[741] Kiss 2000, 242, 84. tábla.
[742] Kiss–Smidt 2000, 269, 89. tábla.
[743] Gömöri 1984, 99.
[744] Obenaus 2006, 59, *Taf.* 9.

nyugati irányban megtalálhatók a lajtabrucki (Bruck an der Leitha, A.) temető 2. és 23. sírjában[745] is, mely a lébényi kisebb, téglalap alakú verethez kínál jó analógiát.

A ruhadíszek között kell megemlíteni a *veretes csizmák*at is. Ez a fajta viseleti elem egyedül a koroncó-bábotai II. sírból ismert. A veretes csizmák a honfoglalás kori módosabb nők viseletének részét alkották, használatuk a 10. századra jellemző, a rákövetkező évszázad sírjaiból már nem ismertek.[746] A fémdíszes lábbelik viselete – úgy tűnik – ritkábban a férfiak körében is megtalálható lehetett, egy kiskundorozsmai sírban bukkantak ennek nyomára.[747] Mint arra Révész László rámutatott,[748] a veretdíszes csizmák gyakoriak a rozettás lószerszámvereteket is tartalmazó sírokban, ez a koroncó-bábotai II. sírra is igaz. A környező területekről veretes csizma a Sopon megyében található csorna-sűlyhegyi temetőben,[749] Veszprém megyében a Balatonfüred-Morvai u. 1. sírban,[750] továbbá a Duna északi oldaláról Vörösvár (Cervenik, Sl.) 8. sírjában, Bánkeszi (Banov, Sl.) temetőjének 23. sírjában és a szeredi (Sered, Sl.) 7/53. sírban[751] volt megfigyelhető.

Szintén a ruhadíszek közé sorolhatók a fémdíszes *fejékek*. Győr-Moson megyében ennek két példája is ismert, s mivel a korszak kutatásában a téma teljességre törekvő feldolgozása mindeddig nem történt meg, úgy vélem érdemes kissé bővebben foglalkozni a kérdéssel.

ADATOK A 10–11. SZÁZADI NŐI FEJDÍSZEK KÉRDÉSKÖRÉHEZ

Közismert, hogy a honfoglalás kori régészet egyik legnehezebb feladata alighanem a korabeli viselet rekonstruálása, melynek okai közül az egyik, hogy a Kárpát-medencei talaj kémiai összetétele miatt az eltemetett szerves anyagok nagyon ritkán maradnak csak fenn. Szintén nehezíti a rekonstrukciót, hogy a 10. századi magyarság viseletére vonatkozó forrásadataink meglehetősen szűkösek, ezért a korabeli ruházat újjáalkotásának alapját elsősorban a sírokban megfigyelt jelenségek – főként a maradandó anyagú díszek elhelyezkedései – szolgáltathatják. E rekonstrukciók nehézsége azonban, hogy a sírban lévő veretek vagy rozetták helyzete nem alkalmas a ruha szabásmintájának meghatározására.[752] További tévedések forrásai lehetnek a temetési szertartás során végrehajtott cselekmények, a ruházat megoldása, viseleti módjától eltérő sírba helyezése,[753] valamint, hogy egyes verettípusok nem csupán egyfajta viseleti elem díszítésére szolgálhattak.[754]

Az elmondottak miatt rendkívül nehéz feladatot jelent a korabeli ruházat újjáalkotása, köztük a fejdíszeké is, hiszen erről korabeli írott forrással,[755] vagy képi ábrázolással,[756] sem épségben fennmaradt lelettel nem rendelkezünk, ezért egykori meglétükre csupán a koponyán vagy annak környékén előkerülő díszekből, esetleg ezek egykori meglétéről árulkodó patinanyomokból következtethetünk.

A továbbiakban a fejdíszek megnevezést használom[757] ezekre az elemekre, mivel azt ma már teljes biztonsággal nem lehet megállapítani, hogy az egykori díszek mit ékesítettek, hiszen egy-egy veret vagy rozetta természetesen más-más elemen is felhasználható volt.[758] Arról azonban árulkodnak, hogy ezek a fejdísz mely részén helyezkedtek el, lehetővé téve azok felosztását. A Kárpát-medence korabeli sírjaiból az alábbi esetekben valószínűsíthető ilyen elemek egykori megléte:

1. *Almásfüzítő-Nagykolónia-Homokbánya 1. sír*: a női váz koponyája körül 9 db kerek, aranylemezből préselt, sugaras díszítésű rozetta feküdt. Felerősítésükre a széleiken lévő lyukak szolgáltak, átm.: 1,8 cm. *Kísérő leletek*: gömbsorcsüngős fülbevalók, kés.[759]

745 Kreitner 2000, 186, 193, *Abb.* 5, 27.
746 Révész 1996, 103.
747 Bende–Lőrinczy–Türk 2002, 364–365.
748 Révész 2001, 65.
749 Szőke 1954, 131.
750 Perémi 1986, 115, 120.
751 Točík 1968, 14, 19–20, 43–44, *Taf.* V, XI, XXXIV.
752 Kürti 1996, 152; Mesterházy 1997, 50.
753 Révész 1996g, 38.
754 Révész 2001, 21.
755 A férfiak sisakviseletére vonatkozólag a 954. évnél Folcuin a következőket írta, *A lobbes-i apátok története* című művében: „*És már elérkezett a húsvéti napok szent ünnepe – ami akkor április 2-ra esett – kora reggel egyszerre csak, lám, lovak patái által felvert porfelhő homályosította el az eget, és mintegy a Föld távoli végeiből, bőrsisakok ezrei bukkantak fel.*" (Kordé 1995, 230). Csúcsos fejfedőre utaló süvegcsúcs került elő a beregszászi (Beregovo, Ukr.) 1. sírból (Kovács 2003). Kiss Gábor véleménye szerint süvegveretként szolgálhatott az Ikervár-Virág utcai 37. sírból származó kerek ezüstdísz is, mely a férfi váz koponyája mögött helyezkedett el (Kiss 2000, 48, 73, 17. tábla).
756 A honfoglaló magyarsággal összefüggésbe hozott ábrázolások közül sem az aquileiai lovas (Marosi 1996, 1027; Bóna 2000, 89–90), sem a Képes Krónika ábrázolásai (Kristó 1977, 138–140; Marosi 1996, 1031) nem használhatók forrásként. Az utemilszki tál ábrázolásának magyar vonatkozását elfogadja: Fodor 2001, 219–220, megkérdőjelezi: Langó 2006.
757 Természetesen egyéb megnevezések is helytállóak lehetnek, pl. fejfedő, hajleszorító pánt, sapka stb.
758 Kürti 1996, 151, 48. jegyzet.
759 Kiss 1987, 127, *Abb.* 2; Révész 2001, 24, 18/a. kép.

2. *Balatonújlak-Erdő-dűlő 17. sír*: a női váz jobbra fordult koponyáján kerek, sugaras díszítésű rozettás és négyzet alakú aranyozott ezüstveretek feküdtek. A koponyatető jobb oldalának homlokhoz közeli részén 2 db kerek rozetta, egymás mellett, egyenes vonalban; mellettük, a koponya bal oldala felé egy négyzetes öntött veret. Mindhárom előoldalával felfelé. A bal halántékhoz tapadva, ugyancsak előoldalával felfelé feküdt egy harmadik rozetta. A koponyatetőn, a koponyatető bal oldalának homlokhoz közeli részén és a bal halántékon 1-1, előoldalával lefelé mutató helyzetű rozetta volt. A jobbra fordult koponya halánték közeli része alól további 1 db rozetta került elő. *Kísérő leletek*: huzalkarika, gömbsorcsüngős fülbevalók, ruhadíszek, karperec, fülesgombok, ezüstlemezke.[760]

3. *Bugyi-Ürbőpuszta-Juhászföld 1. sír*: a női váz koponyáján 7 db kisebb és 6 db nagyobb méretű, négy részre osztott mintázatú aranylemezből préselt rozetta és egy aranylemezke feküdt. Széleiken felerősítésre szolgáló lyukak láthatók, átm.: 2, illetve 2,3 cm. *Kísérő leletek*: aranylemezke.[761]

4. *Ellend-Nagygödör-dűlő 110. sír*: a női váz koponyáján bronzhuzalból spirálisan meghajlított dísz feküdt több darabban. A koponyán látható patinanyomok tanúsága alapján hátul, a nyakszirti rész alján, kétoldalt, kissé a fül fölött haladva övezte a koponyát. Alatta 4-5 cm szélességben bőrfoszlányok voltak megfigyelhetők, átm.: 0,7 cm. *Kísérő leletek*: S-végű és spirálcsüngős karikák, gyöngyök, karperec, gyűrű.[762]

5. *Fadd-Jegeshegy I/225. sír*: a 15-16 éves leány balra fordult koponyájának tetején, szorosan egymás mellett 2 db csüngős veret feküdt a csonthoz tapadva, csüngős részükkel a homlok irányába. Ezek mellett további 2 db a koponyatetőtől kissé távolabb, 4 db pedig a jobb kulcscsont felett került elő. *Kísérő leletek*: S-végű karika, gyöngyök, karperec, gyűrű.[763]

6. *Gyomaendrőd-Kádár-tanya A sír*: a 18-25 éves bolygatott női váz agykoponyáján hat helyen, kb. 4-6 cm átmérőjű zöld patinafoltok láthatók: mindkét oldalon a halántékcsontot, illetve a falcsontot érintve, a bal oldali falcsont középrészén, a homlokcsont bal oldalán és annak középső részén, valamint a homlokcsont jobb oldali részén a szemüreghez közelebb. A sírból került elő 9 db kerek, koncentrikus, szélén gyöngyözött kerettel övezett, hátterén aranyozott ezüstrozetta, melyek közül 6 db valószínűleg összefüggésben áll az említett patinafoltokkal. Felvarrásukra a peremen lévő 4-4 lyuk szolgált, átm.: 2,6 cm. *Kísérő leletek*: ruhadíszek, karperec.[764]

7. *Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír*: a sírban nyugvó leány koponyájának két oldalán – több helyen összefüggő sorban – összesen 13 db négyzetes, hátoldalán négy füllel ellátott, köztük pedig párosával 21 db rozetta alakú, hátoldalán egy-egy nittszeggel rendelkező ezüstveret feküdt, m.: 1,8× 2,1 cm, a rozetták átm.: 0,7 cm [102. tábla 1]. *Kísérő leletek*: huzalkarikák, ruhadíszek.[765]

8. *Hajdúszoboszló-Árkoshalom 9. sír*: a 14-16 éves leány koponyája helyén, melyet munkagép bolygatott, vékony bronz-szalagból készült, spirálisan meghajlított díszek darabkái feküdtek. Közülük 4 db azonos átmérőjű, míg az ötödik vékonyabb, átm.: 1,1 illetve 0,7 cm. *Kísérő leletek*: S-végű karikák, gyöngyök, nyakperec, gyűrű [101. tábla 3].[766]

9. *Harta-Freifelt 22. sír*: a sírban nyugvó 20 év körüli nő koponyájának tetején, annak jobb oldalán, a homlokhoz közelebb eső részen, egymás mellett 2 db közepén bemélyedő, peremmel ellátott kerek ezüstveret feküdt. *Kísérő leletek*: ruhadíszek, gyűrűk.[767]

10. *Hencida-Szerdekhalom 1. sír*: a 12-13 éves leány koponyáján körben 17 db kerek, középen áttört gyöngykerettel övezett, hátoldalán 3 nittel ellátott bronzveret feküdt, átm.: 1,9 cm. *Kísérő leletek*: fülbevaló, hajfonatkorongok, fülesgombok.[768]

11. *Hódmezővásárhely-Kopáncs 17. sír*: a női váz koponyáján 9 db kerek felső taggal és szív alakú alsó résszel rendelkező ezüst csüngős dísz feküdt, hátoldalukon két-két füllel, valamint egy csüngős dísz kerek, felső tagja. A csüngős veretek közül a 7 db azonos veret közül 3 egymás mellett helyezkedett el egy vonalban, ferdén a koponya hátsó része irányába. A 2 db azonos veret közül az egyik a koponya jobb oldalán a csüngők utolsó darabjaként, míg az 1 db kerek veret ezek után következett. Valószínűleg hasonló módon feküdtek a veretek – a kerek kivételével – a koponya bal oldalán is. A csüngős veretek egyik középen lévő tagjának felső része a koponyatetőre merőleges helyzetben állt, m.: 4,4, illetve 4,8 cm [102. tábla 3–4]. *Kísérő leletek*: huzalkarikák, gyűrűk, kés.[769]

[760] Siklósi 2004, 34, XI. tábla. – A sír dokumentációjába Siklósi Zsuzsanna (ELTE) szívességéből tekinthettem bele, amit ezúton is szeretnék megköszönni!

[761] Kiss 1987, 127–128, *Abb.* 4.; Révész 2001, 24, 18/b. kép.

[762] Dombay 1960, 142, XVII. tábla.

[763] Közöletlen. A sír dokumentációjába Ódor János Gábor (WMMM) szívességéből tekinthettem be, fogadja érte köszönetemet!

[764] Kovács 2011b, 290, 4. ábra.

[765] Fodor 1996b, 230, 4. kép.

[766] Nepper 2002, 60, 26. tábla.

[767] Kustár–Langó 2003, 31–34, 14. kép. – A sír dokumentációjába Langó Péter (MTA BTK RI) szívességéből tekinthettem be, fogadja érte köszönetemet!

[768] Fettich 1937, 96, XXXX. tábla.

[769] Párducz 1943, 185–186, LXIII. tábla; Bálint 1991, 69, *Taf.* XXI.

12. *Karos-Eperjesszög II/47. sír*: a 40 év körüli nő koponyája alatt töredékes, átfúratlan aranylemezkék feküdtek. *Kísérő leletek*: lócsontok, lószerszám, gömbsorcsüngős fülbevalók, ruhadíszek, karperec, fülesgombok, gyűrű, kés.[770]

13. *Kecskemét-Csongrádi út*: a 16-18 éves leány koponyájának helyén kétféle dísz töredékei feküdtek, továbbá egy aranyozott ezüstfüggő, átm.: 2, illetve 1,5 cm. *Kísérő leletek*: gömbsorcsüngős fülbevalók, ruhadíszek, karperec, hajfonatkorongok [103. tábla 9–10].[771]

14. *Kecskemét-Lakihegy A sír*: a sírban nyugvó 18-20 éves leány koponyájának homloki részén 8 db préselt aranyozott ezüstrozetta feküdt, gyöngyözött kerettel és növényi mintával díszítve. Szélük a felerősítéshez átfúrt, átm.: 2,3 cm. *Kísérő leletek*: ruhadíszek, karperec, fülesgomb [103. tábla 7].[772]

15. *Kecskemét-Lakihegy B sír*: a női váz koponyájának homlokán és a halántékfalakon papírvékonyságú, préselt, gyöngyözött kerettel övezett rozetták voltak, közülük azonban csupán öt darabot lehetett megmenteni, átm.: 2,3 cm [103. tábla 8]. *Kísérő leletek*: lószerszám, ruhadíszek, karperec, fülesgombok.[773]

16. *Kiskundorozsma-Hosszúhát 595. sír*: a 60 év körüli nő koponyája mögött kb. 20 cm-rel 3 db aranyozott ezüst, préselt, középpontjukból sugarasan induló mintákkal díszített rozetta feküdt. Szélükön felvarrásra szolgáló lyukak láthatók. További 3 db rozetta került elő a sírföld átszitálása során, átm.: 2–2,2 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, lószerszám, ruhadíszek, karperec, gyűrű, fémdíszes csizma, állatcsont, agyagedény.[774]

17. *Kistokaj-Homokbánya 24. sír*: a női váz koponyáján és alatta 2-2 db préselt, közepén növényi mintával, szélén gyöngyözött kerettel övezett ezüstrozetta feküdt, felerősítésük az egykor rajtuk lévő lyukakon át történt, átm.: 2,2 cm *Kísérő leletek*: gömbsorcsüngős fülbevalók, gyöngyök, ruhadíszek, hajfonatkorongok, karperecek, fülesgombok [102. tábla 2; 103. tábla 6].[775]

18. *Koroncó-Rácz-domb*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

19. *Kunágota 4. sír*: a gyermek váz koponyája alatt feküdt egy levél alakú, csepp alakban bemélyedő közepén aranyozott, felső szélén két ponton átfúrt ezüst lószerszámveret, melynek szélei rá voltak hajtva a koponyára, m.: 12,5 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, lószerszám, huzalkarikák, karperec.[776]

20. *Letkés-Téglaégető II/40. sír*: az *inf.* I-es korú kislány szétesett koponyájának töredékein erős bronz patinanyomok voltak láthatók 2 cm szélességben, melyet spirálisan meghajlított, szalagszerű bronzdíszek okoztak. Ebből azonban már csupán egy 6 cm-es darab maradt meg eredeti helyén, a koponya alatt. A jobb szemüregtől mérve 36 cm hosszan volt megfigyelhető a patina, vagyis egykor csaknem körülérte a kislány fejét. A lemez sz.: 0,6–0,7 cm, a spirál átm.: 0,7–1 cm. *Kísérő leletek*: karperec, gyűrűk, tojás [101. tábla 2].[777]

21. *Lébény-Kaszás 62. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

22. *Magyarhomorog-Kónyadomb 95. sír*: „*süveg alsó szegélyének vagy pártának a díszei*" voltak a sírból előkerült kerek veretek.[778]

23. *Oroszháza-Pusztai-tanya 2. sír*: az idősebb női váz koponyájának tetejénél és homlokának jobb oldalánál 3, illetve 1 db kerek, aranyozott ezüstből préselt rozetta feküdt, spirális díszítéssel, peremükön felvarrásra szolgáló lyukakkal, átm.: 3,4 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, lószerszám, ruhadíszek, karperec, kés, ár, veretes nyereg.[779]

24. *Pécs-Vasas 33. sír*: a női váz koponyája alatt és körülötte, valamint hozzátapadva 12 db csüngős dísz feküdt. Három db szorosan egymás mellett, a koponya hátulján, kissé jobboldalt helyezkedett el, a csonthoz tapadva. Kerek tagjaik voltak felül. Két db a koponya mögött volt, ezeket valószínűleg a koponya beszakadásakor bekövetkezett földmozgás mozdította el a helyükről. A koponya alatt hátul, szorosan egymás mellett, részben egymáson fekve további 7 db. Köztük és a koponyacsont között szíj- és szövetmaradványok voltak. A koponya körül 6 db kerek veret is megfigyelhető volt. Egy db a koponyától távolabb fekvő csüngős dísz és a koponya között lapján, 1 db a bal felső karszár végétől néhány cm-re a koponya irányában élén, 1 db a koponya mögött, egy csüngős dísztől balra lapján, 2 db a bal homlok széle alatt lapján, 1 db pedig ugyancsak lapjával fölfelé a koponya alatt. A csüngős vereteket bronzból öntötték, felső tagjuk kerek, középrészük bemélyedő, szélük gyöngyözött kerettel övezett. Csüngőtagjuk szív alakú, ugyancsak gyöngyözött kerettel övezett. A kerek tagok hátoldalán két-két fül található. A 6 db kerek veret közepe bemélyedő, szélük gyöngyözött kerettel övezett, hátoldalukon két-két fül helyezkedik el. A csüngős veretek m.: 3,3 cm, a kerek veretek átm.:1,2 cm. *Kísérő leletek*:

770 Révész 1996, 24, 64. tábla.
771 Szabó 1955, 124, XXXI. tábla.
772 Szabó 1955, 123, XXIX. tábla.
773 Szabó 1955, 124, XXX. tábla.
774 Lőrinczy–Türk 2011, 421–422, 9. kép.
775 Végh 1993, 55–56, 68, 11. kép.
776 Móra 1926, 11–13, 7. kép.
777 Bakay 1978, 101–103; XLIX. tábla.
778 Dienes 1965.
779 Dienes 1965b, 145–146, 6. ábra.

S-végű karika, gyöngyök, lunula, nyakperec, karperec, gyűrű.[780]

25. *Püspökladány-Eperjesvölgy 55. sír*: a 15-17 éves leány koponyájának homlokcsontján, a halántékon és a mellkas középső részén három bronzlemezből készült rozetta feküdt, sugaras díszítéssel. Rajtuk egy-egy felvarrásra szolgáló lyuk található, átm.: 2,9 cm. *Kísérő leletek*: huzalkarika, karperecek, gyűrűk, őrlőkő.[781]

26. *Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír*: a 4-5 éves gyermek koponyáján körben öntött bronz csüngős veretek 9 felső és 1 alsó tagja helyezkedett el. A vereteket fülekkel erősítették fel, ahol azok letörtek, ott fúrt lyuk szolgált a felerősítésre, átm.: 1,45–1,8, illetve 1,9×2,85 cm. *Kísérő leletek*: huzalkarikák, gyöngyök, lunula, kereszt, karperec, gyűrű, érme [103. tábla 3–5].[782]

27. *Püspökladány-Eperjesvölgy 158. sír*: a 23-40 éves nő koponyáján hátracsúszva, bronzhuzalból spirálisan meghajlított dísz több darabja feküdt, átm.: 0,7 cm. *Kísérő leletek*: huzalkarikák, gyöngyök, karperec [101. tábla 4].[783]

28. *Püspökladány-Eperjesvölgy 207. sír*: a 25-34 éves nő szétnyomódott koponyájának jobb oldalánál és a bal szemgödörben 2 db kerek, csonka kúp alakú, ezüstből öntött, hátoldalán 2-2 szegeccsel ellátott veret feküdt, átm.: 1,8, illetve 1,9 cm. *Kísérő leletek*: gyöngyök, karperec, karika, fülesgombok.[784]

29. *Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír*: a 15-17 éves leány koponyája alatt téglalap alakú bőr- vagy textilfolt helyezkedett el, amely alatt két sorban kék, fehér, fekete színű hasáb és gömb, valamint karika alakú, zöld és fehér berakásos, illetve sima üvegpaszta gyöngyök voltak. Ezek eredetileg fel lehettek erősítve a téglalap alakú anyagra. *Kísérő leletek*: fülbevaló, gyöngyök, csörgő, nyakperec, fülesgombok, karperecek, gyűrű [103. tábla 2].[785]

30. *Sárrétudvari-Hízóföld 102. sír*: a *iuv.* korú nő koponyáján 4 db ezüstből öntött kerek, bemélyedő aranyozott középrésszel ellátott veret feküdt. Hátoldalukon téglalap alakú átfúrt fül található, átm.: 1,2 cm. *Kísérő leletek*: ruhadíszek, karperecek, hajfonatkorong, fülesgombok, ár.[786]

31. *Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír*: a 20-21 év körüli női váz koponyájának két oldalán, továbbá a szemgödörnél feküdt 3 db aranyozott ezüstrozetta, kettős gyöngyözött kerettel díszítve. *Kísérő leletek*: lánccal összekapcsolt gömbsorcsüngős fülbevalók, hajfonatkorongok, ruhadíszek, karperec.[787]

32. *Tiszabercel-Ráctemető 12. sír*: a női váz koponyáját aranyozott ezüstből készült veretek vették körül: 2 db a koponya tetejénél, 2 db a koponya jobb oldalánál, 1-1 db a koponya bal szemöldökívén és állkapcsának bal oldalán, 1 db pedig a koponya bal oldala mellett feküdt. A veretek csüngős díszek felső tagjaira hasonlítanak. Szélük gyöngyözött kerettel övezett, némelyiken látható a csüngőt tartó fül. Hátoldalukon felvarrásra szolgáló fül nem látható, ám lehetséges, hogy csupán a veretek rossz állapota miatt nem látszik, m.: 1,7 cm. *Kísérő leletek*: fülesgomb, gyűrűk.[788]

33. *Tiszabercel-Ráctemető 29. sír*: a női váz koponyája körül *„ezüstpitykék"* feküdtek. Ezek közül 2 db csüngős, aranyozott ezüstveret volt, hátoldalukon egy-egy füllel. Négy db kerek, aranyozott ezüstveret, hátoldalukon egy-egy füllel, h.: 2,8 cm. *Kísérő leletek*: ruhadíszek, fülesgombok, gyűrű, kés.[789]

34. *Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő 16. sír*: a női váz koponyájában, a bal szemgödör fölött csepp alakú, granulált díszítésű ezüstfüggő feküdt. *Kísérő leletek*: ruhadíszek, fülesgombok, kapocs, vaskés.[790]

35. *Tiszalúc-Sarkadpuszta 163. sír*: a 21-25 éves nő koponyáján 3 db aranyozott ezüstből öntött kerek veret feküdt. Középrészük bemélyedő, szélük gyöngyözött kerettel övezett, hátoldalukon felvarrásra szolgáló fül található. A veretek eredetileg csüngős díszek voltak, ám eltávolították róluk az egykori csüngőt tartó fület. *Kísérő leletek*: huzalkarika, gyöngyök, ruhadíszek, másodlagosan felhasznált veret.[791]

36. *Tiszanána-Cseh-tanya 4. sír*: a 3-4 éves gyermek koponyája mögött 3 db átfúrt, nyugat-európai ezüstpénz volt. *Kísérő leletek*: érmék, kés, agyagedény.[792]

37. *Újlót (Veľké Lovce, Sl.) 1. sír*: a váz koponyáján vékony bronz-szalagból hajlított spirális díszek feküdtek, belsejükben szervesanyag-maradványokkal, átm.: 0,9–1 cm, h.: 24,9 cm [101. tábla 1]. *Kísérő leletek*: S-végű karikák, karperecek, gyűrűk.[793]

38. *Várpalota-Semmelweis u. 1. sír*: a 18-22 éves női váz erősen töredékes koponyáján több kerek patinanyom

[780] Dombay 1961, 71–73, IV. tábla.
[781] Nepper 2002, 139, 218, 146. tábla.
[782] Nepper 1996, 251, 16. kép; Nepper 2002, 146, 90. kép, 160. tábla.
[783] Nepper 2002, 153–154, 169. tábla.
[784] Nepper 2002, 163, 218, 184. tábla.
[785] Nepper 2002, 174, 103. kép, 193. tábla.
[786] Nepper 2002, 314, 236/b. kép, 260. tábla.
[787] Langó–Türk 2003.
[788] Istvánovits 2003, 194, 184. tábla.
[789] Istvánovits 2003, 195, 185. tábla.
[790] Révész 2003, 435; Prohászka–Révész 2004, 163, 16. kép.
[791] Kovács 1986b, 221, 2. kép.
[792] Révész 2002, 269–271, 290, 6. ábra.
[793] Nevizánsky 2011, 169, *Obr.* 1.

volt megfigyelhető, ezekben pedig bőr vagy nemez nyomai. A kb. 4 cm átmérőjű kerek foltok az egész koponyán megmaradtak, kivéve a homlokcsontot. Itt részben a szemgödör, a bal arccsontok és az állkapocs bal oldalán voltak. E patinanyomokat azok a préselt kerek, közepükön kidomborodó, gyöngyözött kerettel övezett ezüstdíszek okozhatták, melyek pereme kissé behajló, szélük mellett újabb gyöngykeret fut. Oldalukon kis lyuk található, az egyik dísz esetében megmaradt a felerősítésre szolgáló vékony lenszálacska is. Összesen tíz darab került elő, átm.: 2,3 cm. *Kísérő leletek*: lánccal összekapcsolt gömbsorcsüngős fülbevalók, gyöngyök, karperecek, fülesgombok.[794]

39. *Várpalota-Semmelweis u. 11. sír*: a 18-22 éves korú női váz koponyájánál 7 db kerek, ezüstlemezből préselt, kúp alakú, közepén kidomborodó két gyöngykerettel övezett fémdísz feküdt. Szélükön egymás mellett két kis lyuk látható. Közülük 3 db a koponya tetején, további 3 a koponya bal oldalánál ívesen, élére fordulva, míg a hetedik a koponyától északra feküdt, átm.: 2,8 cm. *Kísérő leletek*: huzalkarikák, gyöngyök, ruhadíszek, karperecek, fülesgomb, tűtartó (?).[795]

Kutatástörténet

A honfoglalás kori párták vizsgálatára önálló tanulmányt több mint fél évszázada szentelt Szabó Kálmán.[796] Három Kecskemét környéki sírlelet elemzése alapján megállapította, hogy a pártaviselet ismert volt a 10. századi Kárpát-medencében. Véleménye szerint ez a magyarság keleti örökségéhez tartozott, s nem csupán az új hazába költözést követően terjedt el körükben. László Gyula a szeged-bojárhalmi 3. sírban nyugvó nő ruházatának rekonstruálása során nagyobb fémkorongokkal és csüngős veretekkel díszített pártát említett; rekonstrukciós rajzán a csúcsos süveg peremére ilyen díszeket helyezett,[797] míg a hencida-szerdekhalmi 1. sír esetében az ugyancsak csúcsos süveg peremét kerek, áttört veretek övezik.[798] Több honfoglalás kori fejdísz ábrázolása látható az *50 rajz a honfoglalókról* című művében is.[799] Szőke Béla meglátása szerint a honfoglaló magyarság vezető- és középrétegének első csoportjába tartozó nők pártájának vagy süvegének peremét aranyszalag díszíthette, áttört hajfonatkorongjaik is innen csüngtek alá, míg a második csoport pártáját vagy sapkájának peremét díszíthették a kéttagú csüngők és a lemezkorongok.[800] Dienes István az orosháza-Pusztai-tanyai 2. sírban nyugvó nő ruházatát alkotta újjá, ahol a csúcsos süveget elgondolása alapján négy kerek rozetta díszítette.[801] Véleménye szerint a nők selyemből vagy brokátból készült köntöseik fémdíszeihez hasonló ékítményekkel szegélyezett pártát és süveget viseltek.[802] Bálint Csanád a női fejdíszek bemutatása alkalmával az azokon elhelyezkedő préselt rozettákról és öntött veretekről írt; meglátása szerint a hódmezővásárhelyi leletben a koponyán előkerült csüngős díszek a hajfonatba fűzött szalaghoz tartozhattak,[803] esetleg egy lapos, kicsi főkötő peremére lehettek felerősítve.[804] V. Szathmári Ibolya a honfoglalás kori leányok fejdíszeit a következőképpen rekonstruálta: vászonszalagra vagy vászonnal és bársonnyal bevont bőrszalagra préselt vereteket, korongokat erősítettek.[805] Mesterházy Károly a párták díszítésére szolgáló rozettákat és csüngős vereteket, pontsordíszes áttört karikákat, továbbá gyöngyöket említ.[806] A párták bemutatása kapcsán M. Nepper Ibolya azok díszítésére felhasznált hajszálvékony bronzlemezből préselt, kerek rozettákról ír, melyek olykor aranyozott bronzból vagy ezüstből is készülhettek, ezeket erősítették fel a 2-3 cm széles bőr- vagy textilszalagra.[807] A női viselet összefoglaló módon történő bemutatása kapcsán Kürti Béla foglalta össze a pártára vonatkozó ismereteket, az alábbi típusok szerint osztályozva: elő- és konty-, valamint a koponyát körülvevő párta.[808] A középkori pártaviselet összefoglalása Béres Mária tollából született meg, ebben a honfoglalás korától a késő középkorig kimutatható pártákat díszítményeik alapján öt csoportba sorolta: fémveretekkel, rozettákkal, flitterekkel; gyöngyökkel; sodronyhuzalokkal; boglárokkal díszített párták; valamint egyszerű, szerves anyagú szalagból készült darabok. Típusaik szerint pedig: karika-, homlok- és kontypárták. Véleménye szerint e fejrevalók mindig

794 Perémi 1986, 122–125, III. tábla; Fóthi 1998, 74.
795 Fóthi 1998, 75; Perémi 2001, 158, 6, 10. ábra.
796 Szabó 1955.
797 Noha e rekonstrukció több ponton is megkérdőjelezhető, hatása mégis máig érzékelhető a honfoglalás kor kutatásán belül (Kürti 1996, 149; Mesterházy 1997, 49).
798 László 1944, 152, 164, 17., 21. kép.
799 László 1982.
800 Szőke 1962, 26–27.
801 A rekonstrukciós rajzot László Gyula készítette (Madaras 2006, 246).
802 Dienes 1965b, 149, 9. ábra; Dienes 1972, 63.
803 Dienes István véleménye szerint a csüngők sapka vagy süveg peremét díszíthették (Dienes 1978, 112).
804 Bálint 1977, 122, 126, LXXXI. tábla; Bálint 1991, 69, *Taf.* XXI.
805 Szathmári 1992, 7–8; Szathmári 1993, 193–194.
806 Mesterházy 1993, 292; Mesterházy 1997, 50–51, 58.
807 Nepper 1996a, 52–54.
808 Kürti 1996, 150–151.

rendelkeztek valamilyen jelképes tartalommal.[809] A hajadonokat megillető párta Kárpát-medencei történetét a későbbiekben Selmeczi László elemezte, cáfolva ennek honfoglalás kori meglétét.[810] Egyes leletek kapcsán napjainkig több fejéket, fejfedőt, kendőt, hajfogót stb. ábrázoló rekonstrukciós rajz is napvilágot látott [pl. 103. tábla 1].

A honfoglalás kori fejdíszek vizsgálata során a leginkább hiteles forrásaink a – lehetőleg szakszerűen feltárt – sírokból származó koponyán vagy annak környékén előkerülő díszek, esetleg azok egykori nyomait őrző patinanyomok lehetnek. Kellő kritikával kell azonban eljárni ezek funkciójának megállapításakor, hiszen a koponyán előkerülő veretek, nemesfém lemezek halotti szemfedő részei is lehettek;[811] de kerülhettek a koponyára egyéb, a viseleti helyzettől eltérő módon sírba helyezett elemek is, melyek ugyancsak lehettek fémdíszesek.

A fejdíszek felosztása

A vizsgált tárgycsoport tagjait egyfelől osztályozhatjuk a rájuk erősített díszek szerint, illetve e díszítőelemek elhelyezkedése alapján elkülöníthető típusaik alapján. Nézzük először a díszítéshez felhasznált elemek szerinti csoportosítást.

Öntött veretek

Több más viseleti elemhez hasonlóan az öntött vereteket fejdíszeken is megtaláljuk a 10–11. századi Kárpát-medencében. Ezek a veretek az alábbi fő csoportokba sorolhatók:

1. Négyágú ezüstveretek.[812]
2. Kisebb ezüstrozetták.[813]
3. Kisebb csüngős bronz-,[814] vagy ezüstveretek.[815]
4. Kisebb kerek veretek:[816]
   4. a. Kerek, szélén gyöngyözött kerettel övezett bronzveretek.[817]
   4. b. Kerek, középen a veret alakját követően árkolt bronzveretek, melyek középrésze sima és bemélyedő egyaránt lehet.[818]
   4. c. Kerek, középen a veret alakját követően bemélyedő aranyozott ezüst-[819] és ezüstveretek.[820]
   4. d. Kerek, középen bemélyedő, szélén gyöngyözött kerettel övezett bronz-[821] vagy aranyozott ezüstveretek.[822]
5. Kerek, közepén áttört, gyöngyözött kerettel díszített bronzveretek.[823]
6. Kerek, csonka kúp alakú ezüstveretek.[824]
7. Szív alakú, egykor csüngős veret alsó tagja.[825]

A vereteket vizsgálva tehát kisebb csüngős díszek,[826] ezek felső kerek tagjai és ritkán csüngőrészük, kerek veretek,[827] egyetlen esetben pedig kisebb rozetták és négyágú veretek találhatók. A kisebb csüngős veretek felső tagjai között vannak olyanok is, melyeket átalakítva – a csüngők függesztési füleit eltávolítva – használtak fel, bizonyára másodlagosan.

Ezeket többségükben fúrt lyukak vagy a veretek hátoldalán lévő fülek segítségével rögzítették. Két szegcsekkel felerősített veretsor került elő: a hajdúdorogi és a hencidai.[828]

Nem egy esetben többfajta veretet használtak fel díszítésre: így csüngős és kerek vereteket,[829] nem töre-

[809] Béres 1996; Béres 1998.
[810] Selmeczi 2006, 50–57.
[811] Dienes 1963; Fodor 1973; Róna-Tas 1995, 161–165.
[812] Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír.
[813] Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír.
[814] Pécs-Vasas 33. sír.
[815] Hódmezővásárhely-Kopáncs 17. sír, Tiszabercel-Ráctemető 12., 29. sír. A fadd-jegeshegyi 225. sírból származó csüngős veretek közeltelenek.
[816] E csoportban tüntettem fel azokat a kerek vereteket, melyek között vannak eredetileg ilyennek készült és másodlagosan felhasznált, egykor kisebb csüngős díszek felső tagjai is. Ez utóbbiakat többször átalakítva, csüngőik kapcsolódási füleit eltávolítva, magát a veretet átfúrva használták fel. Alakjuk miatt azonban véleményem szerint e csoportba sorolandók.
[817] Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír (4 db).
[818] Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír (3 db).
[819] Sárrétudvari-Hízóföld 102. sír.
[820] Harta-Freifelt 22. sír.
[821] Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír (2 db), Pécs-Vasas 33. sír.
[822] Tiszalúc-Sarkadpuszta 163. sír.
[823] Hencida-Szerdekhalom 1. sír.
[824] Püspökladány-Eperjesvölgy 207. sír.
[825] Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír.
[826] Bálint Csanád tipológiai felosztása szerint: Hódmezővásárhely-Kopáncs 17. sír – I/a és I/h altípus; Pécs-Vasas 33. sír – I/b altípus (Bálint 1991, 123–126).
[827] A hencidai 1. sírból származó kerek díszekhez hasonló veretek kerültek elő a békés-Hidas-háti temetőből (MRT 10, 74, 123. tábla). A pontos sírbéli helyzet ismerete nélkül előkerült veretek esetében azonban véleményem szerint nem bizonyítható, hogy azok valamilyen fejdíszen helyezkedtek el (vö. Mesterházy 1997, 51). E verettípus ezüstlemezből készült, ruhadíszként való használata a sóshartyán-hosszútetői 30. sír alapján igazolt (Fodor 1973, 34, 3. kép).
[828] Fodor 1996b, 230, 4. kép; Fettich 1937, 96, XXXX. tábla.
[829] Ez a tendencia megfigyelhető a felsőruhák díszítésénél is, ahol többször is együtt alkalmazták az egytagú és a csüngős díszeket.

kedtek tehát mindig az egységes díszítésre. A kerek és a kisebb csüngős veretek a ruhán és a fejdíszeken egyaránt megtalálhatók, a rombusz alakú díszekből azonban tudomásom szerint máig nem került elő valószínűsíthetően fejdíszen elhelyezkedő. Ezek ritkábban feltűnnek ugyanakkor szemfedőkön.

Préselt rozetták

A koponyán vagy a koponya környékén előkerült lemezből préselt rozetták felosztása a következő:

1. Kerek, középpontjukból sugarasan induló mintákkal díszített arany-,[830] aranyozott ezüst-[831] vagy ezüstrozetták [103. tábla 6].[832]
2. Kerek, két gyöngyözött kerettel díszített ezüstrozetták [103. tábla 8].[833]
3. Kerek, középpontos, négy részre osztott arany-[834] vagy bronzrozetták.[835]
4. Kerek, középpontos, szélén körben spirálisan csavarodó mintával díszített ezüstrozetták.[836]
5. Kerek, középpontos, szélén gyöngyözött kerettel, majd lemélyedő sávval, illetve ezt követő kerek gyűrűvel és árkolással elválasztott kiemelkedő középrésszel díszített ezüstrozetták.[837]

A rozetták anyagát tekintve arany, aranyozott ezüst, ezüst és bronz egyaránt megtalálható. Átmérőjük átlagosan 2-3 cm, felerősítésük a széleiken lévő változó számú lyukon átfűzött vékony textilszállal történhetett. Ezeket nem varrták azonban minden esetben peremüknél körben fel, ismert olyan eset is, amikor csupán egyetlen lyukon átfűzött szálacska tartotta a díszt. Mivel a rozetták vékony lemezből készültek, szilárdságuk növelése végett hátlappal merevítették őket: ásatási megfigyelések szerint bőrszerű anyaggal voltak kitöltve.[838] Bőr helyett viaszt vagy gyantát is alkalmazhattak, de a rozettákat varrhatták vastagabb bőr- vagy textilszalagra is,[839] mely többé-kevésbé kitöltve őket hátlapként is szolgált, így biztosítva szilárdabb tartást.

Gyöngyök

Ékszerként és díszítőelemként az egyik legnagyobb számban gyöngyöket találunk a 10–11. századi Kárpát-medencei női sírokban. Főként nyaklánccként felfűzve viselték őket, de megtalálhatók hajfonatkorongok függesztő szíjain, magába a hajfonatba fűzve vagy a ruhára varrva, de került már elő felvarrt gyöngyökkel ellátott fejdísz is, melynek díszítéséhez felhasznált elemei tovább osztályozhatók:

1. Üveggyöngyök [103. tábla 2]:[840]
   1. a. lapított gömb alakú
   1. b. kisméretű, szemes
   1. c. kéttagú rúd alakú
   1. d. lapított hasáb alakú
   1. e. korong alakú
   1. f. csonka kúp alakú
   1. g. kettős csonka kúp alakú
2. Kauri.[841]

Annak, hogy mindössze egyetlen ilyen lelet ismert, oka lehet egyrészt, hogy a gyöngyös fejdíszek pontos azonosítását nem egy esetben nehezíti a gyöngyök egyéb díszítő célzatú felhasználása: számolni kell annak lehetőségével is, hogy a temetési szertartás során a nyakban viselt gyöngyök közül egy vagy több darab is a koponya alá kerülhetett,[842] de megtévesztő lehet egy gyöngyökkel díszített hajfonat vagy hajfonatpár is.[843] Másrészt a

830 Almásfüzítő-Nagykolónia 1. sír.
831 Kiskundorozsma-Hosszúhát 595. sír.
832 Balatonújlak-Erdő-dűlő 17. sír, Kistokaj-Homokbánya 24. sír.
833 Kecskemét-Lakihegy B sír, Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír, Várpalota-Semmelweis u. 1., 11. sír.
834 Bugyi-Ürbőpuszta 1. sír.
835 Püspökladány-Eperjesvölgy 55. sír.
836 Orosháza-Pusztai-tanya 2. sír.
837 Gyomaendrőd-Kádár-tanya A sír.
838 Bálint 1971, 70; Bálint 1977, 129.
839 Révész 2001, 27.
840 E gyöngyök mindegyike a püspökladány-eperjesvölgyi 289. sírból került elő.
841 Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír.
842 Több más sírban is feküdtek a koponya alatt különböző gyöngyök: a sárrétudvari-hízóföldi 57. sírban a csecsemő váz koponyája alatt 5 db szemesgyöngy feküdt (Nepper 2002, 306, 240. tábla). Jelen esetben az elhunyt fiatal korára való tekintettel – úgy vélem – nem a kontyot összefogó egykori fejdísz nyoma került elő – hiszen egy ilyen fiatal gyermeknek nem lehetett olyan hosszú haja, melyet kontyba foghatnának – hanem e gyöngyök nyakláncra vagy valamilyen fejdísz hátsó részére lehettek varrva. A gyöngyök nyakdíszként történő felhasználásának lehetőségét azonban gyengíti az az érv, hogy minden darab a koponya alatt feküdt, s nem a nyak vagy a fej környékén. A püspökladány-eperjesvölgyi 103. sírban a koponya alatt feküdt 4 db hengeres, ezüstfóliás üveggyöngy (Nepper 2002, 146, 159. tábla). Az 528. sírban ugyancsak a koponya alól került elő 3 db szemes és 1 db hengeres gyöngy (Nepper 2002, 202, 214. tábla). A letkés-iskolai 6. sírban a koponya alatt feküdt 3 db színes üveggyöngy (Bakay 1978, 121, LVI. tábla). Ezekben az esetekben sem került elő más, nyakláncra utaló lelet, így talán itt is gyöngyös fejdísz nyomai maradtak fenn, noha e gyöngyöket természetesen a hajfonatba is fűzhették. A karos-eperjesszögi II/3. sírban a koponya körül feküdt 17 db üveggyöngy, a II/25. sírban a koponya körül és a bordák között 40 db üveggyöngyöt leltek, míg a III/7. sírban a koponya bal oldala alatt 6 db gyöngy volt. E síroknál sem dönthető el azonban kétséget kizáróan, mi volt a gyöngyök szerepe: ruhára, süvegre vagy az arról lecsüngő szalagra egyaránt varrhatták őket (Révész 1996, 81).
843 Pl. Szolnok-Szanda-Beke Pál halma 1. sír (Madaras 2006, 247), Szegvár-Oromdűlő 249. és 289. sír (Bende–Lőrinczy 1997, 233).

párták gyöngyös díszítése csak a 14–15. századtól vált uralkodóvá a Kárpát-medencében.[844]

Spirális fémdíszek

Az ilyen fémtekercsek meglehetősen ritka daraboknak számítanak a korszak leletanyagában, pontos funkciójuk sem mindig ismert.[845] Két fő csoportra oszthatók:

1. Vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból szorosan feltekercselt spirális díszek [101. tábla 4].[846]
2. Keskeny bronz-szalagból kialakított spirális díszek [50. tábla 1; 101. tábla 1–3].[847]

E típus átmérője mindegyik darab esetében szinte teljes hosszában azonos, kivéve a Hajdúszoboszlón talált egyik darabot.[848] Dombay János meglátása szerint az ellendi fejdísznél egy vastagabb fonalat csavartak körül fémhuzalokkal, így készítve el azt.[849] Mivel azonban a spirális tekercsek többsége szabályosságot mutat, valószínűbbnek tűnik számomra, hogy inkább fordítva készülhettek: egy hengeres mintára tekercselték fel a vékony huzalt vagy szalagot, majd méretre vágták. Az így elkészített spiráltekercsekbe ezt követően fűztek valamilyen szerves anyagot.

Egyedi leletek

Néhány esetben szokatlannak tűnő díszek kerültek elő a koponya környékéről, melyek kapcsán feltételezhető, hogy azok valamilyen fejdísszel állhattak kapcsolatban:

1. Másodlagosan felhasznált díszek:
   1. a. Szív alakú, ezüst lószerszámdísz.[850]
   1. b. Granulált díszítésű, egykor fülbevaló részét alkotó ezüstcsüngő.[851]
   1. c. Pénzek.[852]

Közismert, hogy a magyarok a kalandozások során megszerzett korabeli pénzeket nem fizetőeszközként használták, hanem díszként. Nyakba akasztva, ruhára, lószerszámra, övre, sőt csizmára varrva is megfigyelték már a honfoglalás kori sírokban, de alkalmazták szemfedő részeként is. Úgy vélem feltételezhető, hogy e kör kibővíthető a fejdíszekkel is.[853]

[844] Szathmáry 1993, 194. – A fej körül kerültek elő apró – 0,5 mm átmérőjű – gyöngyök a harta-freifelti 4. és 10. sírban; ezek talán valóban egy finom szövésű fátyol díszei lehettek egykor (Kustár–Langó 2003, 27–28). Feltételezhető *„foglalatba"* varrt üvegbetétekkel díszített fejfedők létezése is: a karos-eperjesszögi II/25. sírban 2 db félgömb alakú üvegbetét volt a koponya és a bordák körül elhelyezkedő gyöngyök között, míg a 45. sírban a váz koponyája körül feküdt 3 db félgömb alakú üvegbetét. Az előbbi esetben Révész László véleménye szerint a fejdíszt vagy az arról lecsüngő szalagokat, míg utóbbiaknál a süveget díszíthették, bőr- vagy textilfoglalatban (Révész 1996, 20, 24).

[845] Spirális huzalok kerültek elő a vágtornóci (Trnovec nad Váhom, Sl.) 248. sírból (Točík 1971, 155–156) és a szentmihályúri (Michal nad Žitavou, Sl.) 9. sírból (Točík 1971, 193) is, ezeket Bakay Kornél (Bakay 1978, 155, 149. jegyzet) pártadíszként határozta meg. Funkciójuk azonban korántsem egyértelmű, hiszen utóbbi spiráltöredéket Anton Točík nyaklánccnak tartotta, míg a tornóci darab pontos sírbéli fekvése nem ismert (Točík 1971, 155–156, 193; Tomka 2000a, 81, 7. jegyzet). A hajdúszoboszló-árkoshalmi 226. sírból a váz nyaki részéről került elő egy spirálisan meghajlított, bronzhuzalból készült tárgy. A sárrétudvari-poroshalmi 9. sírban a gerincoszlop bal oldalánál, gyöngyökkel együtt feküdt 4 db spirális bronzhuzal tekercs. E leletek M. Nepper Ibolya véleménye szerint egykor torques/diadém részét alkothatták, melyeket másodlagosan, nyaláncba fűzve viseltek (Nepper 2002, 94, 105, 399–400, 94. tábla, 361. tábla). Véleményem szerint azonban a leletek formai hasonlóságán nyugvó érvelés nem kétségtelen bizonyíték azok egykori funkciójának meghatározásához. A nyakban viselt gyöngyök és kagylók közé fűzve viselhette életében tulajdonosa azt a spirális bronz huzaltekercset, mely a kistokaj-homokbányai 4. sírból (Végh 1993, 54, 5. kép) került elő. A karos-eperjesszögi III/9. sírban a koponya jobb oldala mellett spirálisan meghajtott, bőrmaradványokat közrefogó ezüstszalagok feküdtek, melyek Révész László meglátása szerint a fejdísz lecsüngő szalagjait ékesíthették (Révész 1996, 35, 96, 118. tábla). A II. temető 11. sírjában pedig a férfi váz állkapcsa alatt feküdt egy spirális ezüstszalag (Révész 1996, 17, 17. tábla). Bakay Kornél pártadíszként szolgáló spirálsodronyt említ a szob-vendelini 20. sírból is (Bakay 1978, 56, 142–143). A temető feldolgozását Darázsy Beatrix végezte el, ebben az eredeti dokumentáció alapján megállapította, hogy a 20. férfisírban előkerült lelet egy karika töredéke, és nem spirális huzal volt (Darázsy 1984, 11). Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a Szerzőnek, hogy szakdolgozatát rendelkezésemre bocsátotta!

[846] Ellend-Nagygödör-dűlő 110. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 158. sír.

[847] Hajdúszoboszló-Árkoshalom 9. sír, Letkés-Téglaégető II/40. sír, Lébény-Kaszás 62. sír, Újlót (Veľké Lovce, Sl.) 1. sír.

[848] Nepper 2002, 60, 26. tábla.

[849] Dombay 1960, 142.

[850] Kunágota 4. sír.

[851] Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő 16. sír.

[852] Tiszanána-Cseh-tanya 4. sír.

[853] Több olyan sír is került már elő napjainkig, melyben a koponya alatt egy vagy több átfúrt érme feküdt. Majs-Udvari rétek 53. sír: a balra fordult koponya jobb oldalán, félig alatta, laposra kalapált, átfúrt érme feküdt, mellette pedig kerek ólomlemez töredékei (Kiss 1983, 80, 53. ábra, 13. tábla). Tardoskedd-Paptag 1. sír: a koponya alatt volt 1 db két helyen átlyukasztott dirhem (Kovács 1989, 68, *Taf.* XV). Kenézlő-Fazekaszug II/37. sír: a koponya alatt feküdt Burgundi Rudolf nyugati frank király (926–936) két helyen átfúrt ezüstérme (Fettich 1931, 89, 69. kép). Az ellend-nagygödör-dűlői 144. sírban a koponya alatt 4 db átfúrt római érme, egy késő avar kisszíjvég egyik lemeze, továbbá 1 db bronz fülesgomb volt (Dombay 1960, 144, XIX. tábla). E pénzek valószínűleg nem lehettek halotti obulusok, egyrészt sírbéli helyzetük miatt, másrészt, mivel akkor nem kellett volna őket átfúrni, a lyuk tehát minden bizonnyal a felerősítés céljára szolgált. (Természetesen nem lehet perdöntő érv egy érme obulus funkciójának meghatározása során, hogy az átfúratlan, hiszen kerültek már elő átfúrt, biztosan obulusként alkalmazott pénzek is (Bende–Lőrinczy–Türk 2002, 359, 29. jegyzet).) Az érmék közül egy helyen volt átlyukasztva a majsi, az ellendi és a kenézlői. Két, egymás mellett lévő ponton fúrták át a tardoskeddi dirhemet. Az, hogy az érme egyetlen helyen volt átfúrva, még nem kérdőjelezheti meg, hogy azt felvarrva viselték, hiszen a várpalotai 1. sírból származó díszek is csupán egyetlen ponton voltak átfúrva. Hasonló lehet a helyzet a két, egymás mellett lévő helyen átfúrt érmékkel is, erre a másik várpalotai sír szolgáltat példát: kúpos

2. Vékony aranylemezkék

Végül meg kell emlékezni arról, hogy néhány sír alapján feltételezhető a nemesfém lemezzel, lemezekkel ellátott fejdíszek egykori megléte is.[854] Ezeknek nemcsak a rekonstruálása, hanem egykori meglétük azonosítása sem kis nehézséget okoz, hiszen rájuk csupán egyes gyakran töredékes vagy a feltárás során elporladó lemezdarabkák utalnak. Hasonló lemezkék a viselet egyéb elemeit, sőt a lószerszámot is díszíthették,[855] melyeket a rajtuk lévő lyukakon átvezetett cérnával varrhatták fel, de átfúratlan lemezek esetében valamilyen foglalatba is helyezhették őket.[856]

A fejdíszek szabása

Talán ennek rekonstruálása jelenti a legnehezebb feladatot, hiszen a díszek elhelyezkedése által alkotott rendszerek alapján a fejdísz szabása teljes biztonsággal nem alkotható újjá.[857]

A pártákat maradandó anyagú díszeik elhelyezkedése alapján Kürti Béla osztotta fel elő- és konty-, valamint koponyát körülölelő típusokra.[858] Néprajzi adatok alapján a kontypárta a leányok kontyát három oldalról keretezte; az előpárta középen felmagasodó, a fejtetőn viselt; míg a karika-, koszorú- vagy abroncspárta a homlok fölött viselve kerítette a fejet.[859] E pártatípusok azonban nem tekinthetők a honfoglalás kori viselet továbbélő elemeinek.[860]

Valószínűsíthetően a díszek e viseleti elemeknek csupán egy részét díszíthették, így arról nem tájékoztatnak, hogy ez csupán egy szalagszerű pánt volt-e, mely a fejen körbefutott vagy ez a fejék annak tetejét is beborította-e annak alakját követően, esetleg annál magasabban, csúcsosan záródva.

A fej elülső részénél elhelyezkedő rozettákkal vagy veretekkel ellátott fejdíszek[861]

Fémdíszeik elhelyezkedése alapján e típusba sorolható a legtöbb vizsgált sír: Püspökladány-Eperjesvölgy 55. sír: a homlokcsonton helyezkedett el 1 db kerek, préselt dísz, 107. sír: a koponyán félkörívben feküdt 10 db bronzveret, míg a 207. sírban a szétnyomódott koponya jobb oldalánál és a bal szemgödörben helyezkedett el egy-egy fémveret. Sárrétudvari-Hízóföld 102. sír: a koponyán 4 db ezüstveret volt. Tiszalúc-Sarkadpuszta 163. sír: a koponyán 3 db kerek veretet találtak. Balatonújlak-Erdő-dűlő 17. sír: a koponyatető jobb oldalának homlokhoz közeli részén feküdt 2 db kerek rozetta, mellettük a koponya bal oldala felé pedig 1 db négyzetes, öntött veret. Mindhárom előoldalával felfelé. A bal halántékhoz tapadva ugyancsak előoldalával felfelé feküdt egy harmadik rozetta. A koponyatetőn, a koponyatető bal oldalának homlokhoz közeli részén és a bal halántékon pedig 1-1 előoldalával lefelé mutató helyzetű rozetta feküdt. A koponya alól további 1 db rozetta került elő.[862]

díszeit két, egymás melletti ponton fúrták át (Perémi 1986, 122–125, III. tábla). A kenézlői II/37. sírban a nyak táján 3 szem gyöngy és egy kagyló feküdt (Fettich 1931, 89, 69. kép), a majsi 53. sírban az állkapocs és a nyakcsigolyák környékén gyöngyök és kauri helyezkedett el (Kiss 1983, 80, 53. ábra, 13. tábla), a tardoskeddi sírban ugyancsak volt gyöngy és kauri is (Kovács 1989, 68, *Taf.* XV), míg az ellendi 144. sírban kétféle gyöngy feküdt a nyaknál (Dombay 1960, 144, XIX. tábla). Ezekben a sírokban tehát nyaklánc megléte is valószínűsíthető, így az érmék akár azokra is lehettek fűzve, melyek így a temetés során a koponya alá kerülhettek. Az azonban már valószínűtlennek tűnik számomra, hogy – az ellendi sírt leszámítva – csak az érmék vagy az azokhoz hasonló kerek díszek kerültek a koponya alá, az egyéb felfűzött elemekből – pl. gyöngyökből vagy kagylókból – egy darab sem. Mindezért talán nem rugaszkodunk el nagyon az egykori valóságtól, ha számításba vesszük annak lehetőségét is, hogy ezekben az esetekben vagy azok valamelyikében az érmék nem a nyakláncon helyezkedtek el, hanem valamilyen fejdísz hátsó részén, esetleg a hajba fűzött szalagokon.

854 Karos-Eperjesszög II/47. sír, Koroncó-Rácz-domb. A bugyi-ürbőpusztai 1. sírban a rozetták mellett egy aranylemezke is volt a koponyán.

855 Révész 1996, 77, 249. jegyzet; Kürti 2003, 233; Langó–Türk 2004, 375–376.

856 Ez a típus férfisírokban is megtalálható: a tiszabezdéd-harangláb-dűlői 4. sírban a homlokcsonton talált háromszög alakú, sarkaikon átfúrt ezüstlemezek minden bizonnyal valamilyen fejdíszhez tartozhattak (Prohászka–Révész 2004, 143, 165, 4. kép); csakúgy, mint a 8. sírban a koponya homlokán lévő lemezek (Istvánovits 2003, 320). A karos-eperjesszögi III/13. sírban a férfi váz koponyájának homlokcsontján 2 db átfúratlan ezüstlemez feküdt (Révész 1996, 37, 130. tábla).

857 Sajnos több sír sem értékelhető ebből a szempontból, hiszen bizonytalan a fémdíszek helyzete: Almásfüzítő-Nagykolónia, Bugyi-Ürbőpuszta, Kecskemét-Csongrádi út, Tiszabercel-Ráctemető 29. sír. Ezekben az esetekben csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a sír valamilyen fejdíszt tartalmazott. A bugyi-ürbőpusztai sírban lévő kétféle rozetta nagyobb száma (13 db) alapján talán annyi feltételezhető, hogy ezek körbe vagy majdnem teljesen körbe kerítették a koponyát, a kétféle rozetta azonban feltétlenül óvatosságra int!

858 Kürti 1996, 151.

859 Flórián–Gaborján 1981, 198–200.

860 *„Az egyszerű formai hasonlóság nem elegendő ahhoz, hogy évszázadokat, nemegyszer teljes évezredet próbáljunk közbeeső pillérek nélkül áthidalni"* (Balassa 1990, 287). *„[...] erős kételyt táplálok a mai magyar néprajztudomány kompetenciájával kapcsolatban, ha az a [...] honfoglalás kora bármely kérdésére vonatkozik"* (Kósa 1996, 978).

861 A fémdíszek helyzete alapján leginkább ebbe a csoportba lenne sorolható a kiskundorozsma-hosszúháti 595. sír.

862 Jelen esetben tehát kétféle fémdísz került elő a koponyáról és alóla: 7 db rozetta és 1 db négyzetes veret. Ezek közül azonban a négyzetes veretet véleményem szerint kizárhatjuk a fejdísz részei közül. A sírból további 3 db ilyen veret került elő a gerincoszlop bal oldalánál, a többi veretnél magasabban, a jobb alkar felett – ezek előlapjukkal lefelé feküdtek – és a sírgödör délnyugati végében. Az ilyen típusú veretek főként a női ruha vagy öv díszítésére szolgálhattak, hiteles feltárásból nem ismert olyan eset, mikor a koponyán feküdtek volna (vö. Horváth 2004, 157–159). Úgy gondolom, jelen esetben a temetés során végrehajtott cselekmények következtében kerülhetett 1 db négyzetes veret a koponyára, valószínűleg a ruházat megoldása, viseleti módjától eltérő sírba helyezése kapcsán. A 7 db rozetta közül a három előoldalával lefelé fekvő darab nyilván nem lehetett a fejdíszen, ezek valamilyen más viseleti elemhez tartozhattak (esetleg a fejdísz egy levágott részét

Kecskemét-Lakihegy A sír: a koponya homloki részén találtak 8 db ezüstkorongot, míg a B sírban a koponya homloki részén és a halántékfalakon voltak a rozetták. Orosháza-Pusztai-tanya 2. sír: a koponya tetejénél és homloki részének jobb oldalánál préselt fémdíszek helyezkedtek el. Hódmezővásárhely-Kopáncs 17. sír: 9 db csüngős és 1 db kerek veret helyezkedett el a váz koponyáján, a csonthoz tapadva. A veretek nagyrészt körben övezték a koponyát, annak hátsó része kivételével. A közzétett fotó és rajz alapján úgy tűnik a 7 db azonos veret egymás mellett feküdt, a koponya hátsó része felé lejtő egyenes vonalban, ezek sorát zárta a koponya jobb és talán bal oldalán is a 2 db azonos csüngő, az 1 db kerek veret pedig a koponya jobb oldali veretsorának végén helyezkedett el [102. tábla 3–4].[863] Koroncó-Rácz-domb: a koponya homlokán vékony, téglalap alakú aranylemezkék feküdtek. Várpalota-Semmelweis u. 11. sír: a koponyán, valamint annak környékén 7 db kerek fémdísz volt. Közülük 3 db a koponya tetején, további 3 db a koponya bal oldalánál ívesen, élére fordulva, míg a hetedik a koponyától északra feküdt. Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír: a koponya két oldalán, valamint a szemgödörnél feküdt 3 db rozetta. Tiszabercel-Ráctemető 12. sír: a koponyát aranyozott ezüstből készült pitykék vették körül, melyek közül 2 db a koponya tetejénél, 2 db a koponya jobb oldalánál, 1-1 db a koponya bal szemöldökívén és állkapcsának bal oldalán, 1 db a koponya bal oldala mellett, 1 db pedig a bal mellkasban feküdt. Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő 16. sír: a koponya felső részében a bal szemüreg felett 1 db ezüstfüggő volt. Tiszanána-Cseh-tanya 4. sír: a koponya mögött 3 db átfúrt érme feküdt. Fadd-Jegeshegy I/225. sír: a koponya tetejénél 4 db kisebb csüngős dísz feküdt, ebből kettő a koponyacsonton, szorosan egymás mellett, csüngős részükkel a homlokcsont irányába. További 4 db ilyen veret pedig a jobb kulcscsontnál feküdt, ez utóbbiakat állatjárat mozdíthatta el a koponyától. Harta-Freifelt 22. sír: a koponya tetején feküdt 2 db veret.[864] Valószínűleg ide sorolható a Gyomaendrőd-Kádár-tanyai A sír is, ahol a rozetták okozta patinanyomok a koponya elülső és oldalsó részén voltak megfigyelhetők.

Díszeik száma és elhelyezkedése alapján ezek lehettek csupán a homloknál vagy a koponya tetejének elülső részénél díszítettek, a homlokon vagy a koponyatető elülső részén[865] át a halántékokig díszesek, avagy egészen a falcsontokig fémdíszekkel ellátottak. Díszeik szorosan egymás mellett vagy ütemes rendben sorakozva is elhelyezkedhettek. Szabásukat tekintve nincsenek biztos adataink: szalagszerű, állandó méretűek, avagy például végeik megkötésével szabályozhatók egyaránt lehettek; mint ahogy sapkák, kendők stb. elülső részén is elhelyezkedhettek ezek a díszek.

A fej hátsó részénél elhelyezkedő fémdíszekkel vagy gyöngyökkel ellátott fejdíszek

Ritkábbak azok a sírok, melyek ilyen fejdíszek meglétére utaló leleteket tartalmaztak. A fentebb már említett, esetenként bizonytalan funkciójú gyöngyöket és pénzeket tartalmazó sírokon felül az alábbi temetkezések sorolhatók nagyobb valószínűséggel ebbe a csoportba: Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír: a váz koponyája alatt téglalap alakú bőr- vagy textilfolt helyezkedett el, amely alatt két sorban üvegpaszta gyöngyök és 1 db kauri volt. Karos-Eperjesszög II/47. sír: a koponya alatt átfúratlan aranylemezkék feküdtek. Kunágota 4. sír: a koponya alatt egy szív alakú, két helyen átfúrt ezüstlemezt találtak.

A püspökladányi sírban valószínűleg egy rövidebb bőr- vagy textilszalag lehetett, melyre két sorban varrhatták fel a gyöngyöket [103. tábla 1].[866] Méreténél fogva e fejék valószínűleg csupán a kontyot foghatta össze. Rögzítésére feltehetőleg tűt használhattak,[867] mivel fém- vagy csonttű nem került elő, így az valószínűleg fából lehetett.

A kunágotai sírból származó ezüstlemez Móra Ferenc megfigyelése szerint „*párta*" módjára hajtartóként szolgálhatott.[868] Sajnos a koponya teljesen széthullott – a lemez helyzetére a nyakszirtcsonton megfigyelt patina utal – arról nem szól a tudósítás, hogy az trepanált volt-e, s az egykori szügyelődísz nem a beavatkozás helyét borította-e.[869] A lószerszámdíszek másodlagos – ruhadíszként vagy ékszerként történő – felhasználása nem szá-

alkothatták?), melyet a fejre terítettek a temetés alkalmával. Nehezen ítélhető meg a jobbra fordult koponya halánték közeli része alatt, előlapjával lefelé fekvő rozetta egykori szerepe, amely akár a fejdíszen is elhelyezkedhetett.

863 A koponya rajzán (Bálint 1991, *Taf.* XXI/1) ez utóbbi veret nincs ábrázolva, a fotón (Bálint 1991, *Taf.* XXI/1) azonban jól látható.

864 Kustár Rozália és Langó Péter meglátása szerint a veretek talán kendő vagy a fej alakját követő fejfedő díszei lehettek (Kustár–Langó 2003, 31).

865 A koponyatetőn vagy annak hátsó részénél előkerülő díszek talán a sír behantolása vagy bolygatása következtében kerülhettek oda a homlok vagy a fej homlokhoz közeli részéről. A láthatóság szempontjából ugyanis e többségében lapos veretek vagy rozetták a koponya tetején kevésbé érvényesültek volna, a csüngős díszek pedig minden bizonnyal megközelítőleg függőleges helyzetben lehettek egykor.

866 Nepper 2002, 174–175.

867 A haj, kendő vagy fejfedő viseletével összefüggésben álló tűk használata már a 10–11. századtól megfigyelhető, előzménye lehet a 12–13. századi hasonló hajviseletnek (Bóna 1978, 140–141; Kiss 2000, 72).

868 Móra 1926, 12–13.

869 A koponya környékén előkerülő ezüstlemezek nem számítanak ismeretlennek a Kárpát-medencei 10. századi sírokban, azok szolgálhattak trepanáció borítására is. Ezt már a verebi sír kapcsán Érdy János megfigyelte (Érdy 1868, 15, 25).

mít ismeretlennek a 10. századi Kárpát-medencében,[870] lehetséges tehát, hogy ezt a tárgyat valamilyen szerves anyagra erősítve viselték a koponya hátsó részénél.

Ugyancsak tarkó közeli részén ékített fejdíszre utalhatnak a karosi II/47. sírból – a koponya alól – előkerült aranylemezkék is. Mivel a sír hajfonatkorongokat is tartalmazott, így felvetődik a lehetősége, hogy a lemezkék egy – a hajviselet szempontjából funkció nélküli – fejfedőn is lehettek.

Ezek között tehát egyfelől szalagszerű, néhány cm széles bőr- vagy textilpántok lehettek. Amennyiben szerves anyagú részük nem érte körbe a koponyát, rögzítésükre fatűt használhattak.[871] E díszek is lehettek azonban egy fejfedőre vagy sapkára stb. erősítve is.

A fejet körben övező spiráldíszes, rozettás vagy veretes fejdíszek

Véleményem szerint az alábbi sírok leletei tartoznak ide: Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír: a jobbra fordult koponya két oldalán összesen 13 db négyágú és 21 db rozetta alakú veret feküdt, egyenes sorban, egy-egy négyzetes veret között, kapcsolódási pontjaik alsó és felső oldalán egy-egy rozettával [102. tábla 1].[872] Hencida-Szerdekhalom 1. sír: a koponyán körben 17 db kerek bronzveret feküdt. Kistokaj-Homokbánya 24. sír: a koponyán és alatta 2-2 db préselt rozetta volt [102. tábla 2]. Várpalota-Semmelweis u. 1. sír: a váz erősen töredékes koponyáján több kerek patinanyom volt megfigyelhető, ezekben pedig bőr vagy nemez nyomai. A kb. 4 cm átmérőjű kerek foltok az egész koponyán megmaradtak, kivéve a homlokcsontot. Itt részben a szemgödör, a bal arccsontok és az állkapocscsont bal oldalán találhatók. E patinanyomokat az előkerült préselt ezüstdíszek okozhatták. Pécs-Vasas 33. sír: a váz koponyája alatt és körötte 12 db csüngős dísz feküdt. Három db szorosan egymás mellett, a koponya hátulján, kissé jobboldalt a csonthoz tapadva. Kerek tagjaik voltak felül. Két db a koponya mögött volt, ezeket valószínűleg a föld mozgása mozdította el helyükről. A koponya alatt hátul szorosan egymás mellett, részben egymáson fekve további 7 db. Köztük és a koponyacsont között szíj- és szövetmaradványok voltak. A koponya körül további 6 db kerek veret feküdt. Egy db a koponyától távolabb fekvő csüngős dísz és a koponya között lapján, 1 db a bal felkarcsont végétől néhány cm-re a koponya irányában élén, 1 db a koponya mögött, egy csüngős dísztől balra a lapján, 2 db a homlok bal széle alatt a lapján, 1 db pedig ugyancsak lapjával fölfelé a koponya alatt. Jelen esetben a koponya hátuljánál és a koponya mögött lévő csüngős díszek szinte bizonyosan a fej hátsó részénél helyezkedtek el egykor, valamint a kerek veretek egy része is, azonban a homlok bal széle alatt lévő 2 db kerek veret alapján feltételezhető egy olyan fejdísz, melyet hátsó részén szorosan egymás mellett lévő csüngős – és talán ezek szélein elhelyezkedő kerek – veretekkel, míg elülső részén dominánsan kerek veretekkel díszítettek. Ennek alapján ez is a koponyát körülölelő díszek típusába sorolható. Ellend-Nagygödör-dűlő 110. sír: a váz koponyáján bronzhuzalból spirálisan meghajlított dísz feküdt több darabban. A patinanyomok tanúsága alapján hátul, a nyakszirti rész alján, kétoldalt kissé a fül fölött haladva övezte a koponyát. Alatta 4-5 cm szélességben bőrfoszlányok voltak megfigyelhetők. Letkés-Téglaégető II/40. sír: a váz szétesett koponyájának töredékein erős bronz patinanyomok voltak láthatók 2 cm szélességben, melyet spirálisan meghajlított, szalagszerű bronzdíszek okoztak. Ebből azonban csupán egy 6 cm-es darab maradt meg eredeti helyén, a koponya alatt. A jobb szemüregtől mérve 36 cm hosszan volt megfigyelhető a patina, vagyis egykor csaknem körülérte a koponyát. Lébény-Kaszás 62. sír: leírását lásd az adott lelőhelynél! Püspökladány-Eperjesvölgy 158. sír: a váz koponyáján hátracsúszva spirális tekercs több darabja feküdt. Újlót (Veľké Lovce, Sl.) 1. sír: a váz koponyáján voltak a spirális díszek, ezek töredékesen mért 25 cm-es hossza ugyan nem érte volna körbe a koponyát, de a spirálban futó szalag bizonyára körbefogta azt, így vélhetően ez is ebbe a csoportba sorolható, csakúgy, mint a hajdúszoboszló-árkoshalmi 9. sír, ahol a váz koponyájának helyén – melyet munkagép bolygatott – vékony bronz-szalagból spirálisan meghajlított díszek darabkái feküdtek.

E viseleti elemek díszítésére préselt rozettákat, különböző vereteket vagy ezek kombinációját, továbbá spirális tekercseket is felhasználtak. Az előbbiek esetén azok valószínűleg többé-kevésbé ütemesen sorakozva helyezkedtek el, míg az utóbbiak teljesen vagy csaknem teljesen körbe kerítették a koponyát. Egykori szabásuk sajnos ezeknek sem határozható meg teljes biztonsággal, a fejet borító sapkák, szalagszerű *„diadémok"* egyaránt lehettek köztük.

Az ellendi spiráltekercs két végén, a koponya jobb és bal oldalán egy-egy spiráltekercs végű karika is előkerült. Dombay János feltételezése szerint e karikák spirális végeit a bronztekercs két végét befogadó tokká képezték ki, s e két karikát egy szalaggal összekötve

[870] Ruhadíszként felhasznált csörgős lószerszámveret került elő a sándorfalvi 93. sírból (Fodor 1996, 351, 5. kép). Ugyancsak másodlagosan, hajfonatdíszként szolgálhatott a Tiszaeszlár-Vörösmarty utcai 3. sírból származó szív alakú szügyelődísz (Csallány 1970, 268, *Abb.* 8, 11, *Taf.* XXXIV). A püspökladány-eperjesvölgyi 138. sírból pedig egy díszként viselt, palmettamintás öntött szügyelődísz látott napvilágot (Nepper 1996, 251, 15. kép; Nepper 2002, 150, 165. tábla).

[871] Ritkábban fémtűk használatát is megfigyelték a korszak temetkezéseiben, pl. Obenaus 2006, 312.

[872] Kürti Béla ezt a kontypárták között említi (Kürti 1996, 150–151).

fogták össze a spiráltekercs két végét.[873] Érvelésének súlyát véleményem szerint azonban gyengíti, hogy a spiráltekercs végeit valószínűleg nem fogta volna be szilárdan a spirálcsüngős karika – a leletek fotója alapján kétségesnek tűnik számomra az is, hogy egyáltalán belefért volna-e – hacsak azokon nem húzták volna át a spirál belsejében húzódó szalagot. Természetesen nem zárható ki a két karika spiráltekercset záró funkciója sem, az esetek többségében azonban valószínűbb, hogy a spiráltekercseket egyszerűen a rajta vagy rajtuk keresztülhúzott szerves anyaggal kötötték össze, ami merevítést is adott a tekercseknek, hiszen azok önmagukban alkalmatlanok lettek volna fejdísznek. Legutóbb Nevizánszky Gábor közölt Újlótról (Veľké Lovce, Sl.) hasonló darabot, melynek belsejében szerencsésen megőrződött a szerves anyag – len, kender vagy gyapjú – maradványa is, újabb adattal alátámasztva, hogy ezeket nem önmagukban, hanem belsejükben szerves anyagokkal kombinálva viselték.

Több olyan rekonstrukció is készült napjainkig, melyen csúcsos fejfedő, süveg látható.[874] A csúcsos süveg meglétére – tudomásom szerint – a mai napig az egyetlen bizonyíték a beregszászi (Berehove, Ukr.) 1. sírból előkerült süvegcsúcsdísz.[875] E lelet azonban csupán arra utal, hogy a fejfedő teteje csúcsba futó módon végződött, annak többi részlete azonban sajnos nem ismert. Kérdés továbbá az is, hogy mennyire lehet ebből az egyetlen leletből általános következtetéseket levonni, valamint, hogy ez a férfisírból származó lelet alapot adhat-e hasonló női fejfedők rekonstruálására.[876] Csúcsos, a végén egyetlen kerek verettel díszített fejfedőt rekonstruált M. Nepper Ibolya a püspökladány-eperjesvölgyi 92. sír kapcsán.[877] A sírrajz és -leírás azonban véleményem szerint nem támasztja alá, hogy a kerek veretek közül az egyik egy süveg csúcsán helyezkedett volna el. Gyakorlati szempontból is átgondolandónak tűnik számomra, hogy egy kúposan végződő fejfedő csúcsára egy kevésbé odaillő, sík alapterületű veretet illesztettek volna. Mindezekkel természetesen nem akarom elvetni a nők körében viselt csúcsos fejfedők, süvegek meglétének lehetőségét, azonban közvetlen bizonyíték – úgy vélem – egyelőre nincs rá.[878]

Valószínűleg a ruhák alapanyagához hasonló anyagokat használtak a fejdíszek készítése során is, az azonban korántsem bizonyos, hogy egy személy esetén ugyanabból az anyagból készült a ruha és a fejfedő. Sajnos a fejdíszek, fejfedők anyaga rendkívül kevés esetben maradt meg, akkor is csupán apró darabkái: a halimba-cseresi 1. sírban az összetört koponyán zöld patina látszott, az egykori fejdíszből azonban csupán egy zöld rozsdával átitatott vászondarabka maradt meg.[879] Az ellend-nagygödör-dűlői 110. sírban a koponyán körben bőr, míg a püspökladány-eperjesvölgyi 289. számú temetkezésben a koponya mögött bőr vagy textil nyomai mutatkoztak. A pécs-vasasi 33. sírban a koponya és a veretek között szíj- és szövetmaradványok voltak.

A gyöngyökkel vagy egyéb fémből készült elemekkel ellátott darabok minden bizonnyal azonban csupán egy kisebb részét alkották a 10–11. században viselt fejdíszeknek, fejfedőknek. Aligha tévedünk, amikor feltételezzük, hogy az anyagba szőtt mintákkal, hímzéssel, rátétekkel ellátottak vagy az egyszerű díszítetlenek jóval elterjedtebbek lehettek egykoron. Ez utóbbiaknak pedig minden bizonnyal funkcionális szerepe volt.

M. Nepper Ibolya véleménye szerint a Püspökladány-eperjesvölgyi 158. sírból származó, spirális bronzhuzalból készített fejdísz dunai bolgár kapcsolatokat mutat,[880] csakúgy, mint a 289. sír kontypártája.[881] Az egykorú bolgár területeken valóban megtalálható a fejen viselt „diadém",[882] azonban ezeken a területeken sodrott vagy sodrást utánzóan öntött nyakperec helyzetét figyelték meg a koponyán, nem pedig egy valószínűsíthetően fejdísz részeként szolgáló spirális tekercsét, mely – azt gondolom – önmagában alkalmatlan lett volna viseleti elemnek. Ebből tehát – véleményem szerint – megalapozatlan bolgár kapcsolatokra következtetni. Ugyancsak nem látszik megerősíteni a bolgár kapcsolatot az sem, hogy a Kisalföldön, továbbá a Dunakanyarban is került elő ilyen tárgy, nem csupán a magyar szállásterület déli-délkeleti részén.[883]

[873] Dombay 1960, 142.
[874] László 1944, 17, 21. kép; Dienes 1972, 37; Kürti 1996, 161, 6. kép.
[875] Kovács 2003a.
[876] A nők csúcsos süvegeinek megléte csupán a férfiak viselete alapján tételezhető fel (Kürti 1996, 150–151).
[877] Nepper 1993a, 94.
[878] A 10–11. századi Kárpát-medencében a sírleletek tanúságai szerint az asszonyok és leányok nem használtak frizurájuk díszítésére díszvagy varkocsfésűt, mindössze egyetlen hiteles lelet ismert e tárgytípusból (Mesterházy 2012).
[879] Török 1962, 144. – Ez az adat Török Gyula ásatási feljegyzéseiben szerepel, melyet a temető feldolgozását végző Szigeti Judit szívességéből láthattam. Fogadja érte köszönetemet!
[880] Szalontai Csaba meglátása szerint e tárgy kereskedelmi áruként kerülhetett a Kárpát-medencébe (Szalontai 2001, 116–117).
[881] Nepper 1993, 209–210.
[882] Văzarova 1976, 203, *Obr.* 125; Grigorov 2003, 29–30.
[883] A Kárpát-medencei bolgár fennhatóság kérdéséhez: Szalontai 2000.

Összefüggő elemek

A fejdíszek, fejfedők, fejszalagok stb. viselete valószínűleg összefüggehetett egyéb más elemmel, elemekkel is, amikor a kettőt együtt alkalmazták. Ilyen lehet egyes fülbevalók esete. A 10–11. századi Kárpát-medencei női sírokból származó fülbevalók gyakran párosával kerültek elő, vannak azonban olyan esetek is, amikor egy-egy sír kettőnél több, akár 6-8 db ilyen ékszert is tartalmazhatott. Ezeknél a síroknál feltétlenül számolnunk kell azzal, hogy a fülbevalókat – vagy azok egy részét – nem a fülbe, hanem valamilyen fejfedőbe, fejdíszbe, homlokpántba stb. akasztva vagy ahhoz erősítve viselték, esetleg a hajfonatokba fűzött szalagokhoz kapcsolták életükben viselőik.[884] Ilyen lehet továbbá a gömbsorcsüngős fülbevalók egy részének – főként azok lánccal összekapcsolt változatainak – esete, amikor a fülbevalókat valamilyen fejfedőbe akasztva is viselhették,[885] sőt, mint már említettem, ilyenre példát az önmagukban álló fülbevalók kapcsán is ismerünk.[886] Ugyancsak feltételezhető a félhold alakú fülbevalók ilyen viseleti módja is, erről részletesen a VI. fejezetben szólok.

A koponya hátsó részénél előkerülő díszek alapján felvetődik a kontyszerű hajviselet lehetősége is, ez pedig felhívja a figyelmet arra, hogy nem tekinthető kizárólagosnak a haj varkocsokba fonása a 10–11. századi Kárpát-medencében. A fejdíszek szolgálhattak kendők, fátylak stb. rögzítésére is.

A fém, ritkábban gyöngyös fejdíszeket tartalmazó sírok egyéb leleteit vizsgálva nyerhetünk több-kevesebb információt az eltemetett személy egykori társadalmi, anyagi helyzetét illetően.[887] Ezek díszítéséhez bronz-, ezüst- és aranyelemeket egyaránt felhasználtak, az egy-egy garnitúrát alkotó nemesfémek összsúlya azonban meglehetősen csekély, több esetben is csupán néhány grammnyi arany vagy ezüst. Bronzveretekből már nagyobb össztömeget kitevő készletek ismertek, e fém azonban nyilván olcsóbb volt. A sírok egyéb leleteit vizsgálva rögtön szembetűnő a lovas vagy lószerszámos sírok alacsony száma, lószerszámveretek pedig egyedül a koroncói temetkezésből kerültek elő. Négy sírból lemezes, kettőből öntött hajfonatkorongpár, egyből pedig lemezes hajfonatkorong került elő. Tíz sír tartalmazott fülbevalót,[888] ezekből hét a gömbsorcsüngős típusba sorolható. A sírok harmadában volt hajkarika: huzal és S-végű, síronként általában 1 vagy 2 db. Ruhadíszeik között főként kisebb kerek és/vagy csüngős díszek találhatók, ritkábbak a rombusz alakúak. Két négyzetes és egy nagyobb csüngős veretgarnitúrát tartalmazó sír ismert hagyatékukból. Magas a karperecek száma. Ezek között pánt-, huzal-, sodrott és 1 db állatfejes karperec említhető. Három sírból került elő torques. A sírok harmada tartalmazott valamilyen gyűrűt: karika-, huzal-, pánt-, pentagrammás, ritkábban kő- vagy üvegbetétes darabot. Gyöngyeik főként üvegből készültek, de megtalálhatók a kaurik is. Munkaeszközeik között kések és árak vannak.

E sírok jelentős részében tehát valószínűleg kevésbé tehetős személyek nyugodtak, köznépi jellegű, nem egy esetben nagyobb sírszámú temetőben. Úgy tűnik tehát, hogy a fém vagy gyöngyös fejdíszek viselete kevésbé volt jellemző a kifejezetten módosabb rétegek leányaira, asszonyaira, noha a sírok egy kisebb része kétségtelenül e csoportba sorolható. A nemesfém súlyában kifejezhető alacsony értéke ellenére bizonyára igényes öltözék volt egykor a gyomaendrődi, az orosházi és talán a kistokaji sírokban is, ahol azonos rozetták díszítették a ruhát és a fejdíszt is.[889] Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a köznépi jellegű temetők e sírjai nem egy esetben a temető leggazdagabb leleteket szolgáltató temetkezései voltak.

A sírokba temetett személyek nemi hovatartozását[890] és életkorát figyelembe véve az alábbi megállapítás vonható le: a sírokba temetett személyek egy jelentős része fiatal, 16-18 év alatti, nem egy esetben csupán néhány éves gyermek volt.[891] A következő nagyobb csoport már

[884] A 8. század végétől, 9. század elejétől terjed el, hogy a nők több pár fülbevalót viselnek a homlokpántjukról alácsüngő szalagokba akasztva (Szőke 1992, 130–132; Szőke 1999, 86).

[885] Ennek a fajta viseleti módnak a lehetőségét az avar kori, lánccal összekapcsolt fülbevalók kapcsán Garam Éva is felvetette (Garam 2005, 173). Mechtild Schulze a keszthely-fenékpusztai 9. sír kapcsán utalt rá, hogy a fiatal gyermekek az összekapcsolt fülbevalókat nem a fülükbe akasztva viselhették, hanem hajhálóhoz, főkötőhöz kapcsolva (Schulze 1984, 333).

[886] Felmerült a korszak kutatásában annak lehetősége is, hogy a hajfonatkorongok valamilyen fejfedőről, fejszalagról, vagy az ehhez kapcsolt szalagokról csüngtek alá (pl. Fettich 1937, 96; László 1944, 164, 21. kép; Csallány 1959, 290; Szőke 1962, 26). A fejkötőről alácsüngő lemezes hajfonatkorongok elvi lehetőségét Szabó János Győző is elfogadta, noha nagy biztonsággal nem mutathatta ki (Szabó 1969, 111–112).

[887] A módszer megbízhatóságával szembeni kritika: Bálint 1995, 122. A női viselet a honfoglalás kori Kárpát-medence esetében nem magának a nőnek, hanem az apának vagy a férjnek a társadalmi helyzetét tükrözhette (Bálint 2006, 326).

[888] Itt nem számítom azokat a sírokat, melyekben a fülbevalók magasabb száma utalhat fejdísz egykori meglétére.

[889] Valamilyen fejdíszt természetesen a gazdagabb leleteket szolgáltató további sírokban nyugvó személyek is viselhettek életükben, aligha lehet kétséges azonban, hogy pl. egy selyemből készült finom kendő vagy fejék legalább ennyire értékes lehetett, azonban ennek nem maradt nyoma.

[890] Bizonytalan az alábbi sírokban nyugvó személy neme: Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír, Tiszanána-Cseh-tanya 4. sír, továbbá Kunágota 4. sír. Ez utóbbi Kürti Béla véleménye szerint feltehetően fiú volt (Kürti 1999), míg az újlóti (Veľké Lovce, Sl.) 1. sírban vélhetően fiatal lány vagy felnőtt nő nyugodott.

[891] Fadd-Jegeshegy I/225. sír, Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír, Hajdúszoboszló-Árkoshalom 9. sír, Hencida-Szerdekhalom 1. sír, Kecskemét-Csongrádi út, Letkés-Téglaégető II/40. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír, Sárrétudvari-Hízóföld 102. sír.

idősebb, 18-20 év körüli vagy e feletti nőkből áll.[892] Két sírba pedig 60 év feletti nőket temettek.[893] A spirális fejdíszekkel eltemetett nők közül kettő fiatal, 16 éven aluli, egy 20-22 éves, míg egy harmadik 23-40 év közötti volt.[894] A rozettás és a veretes díszítés nem mutat korcsoportonkénti eltérést. A koponya hátsó részénél előkerült díszeket tartalmazó sírokban nyugvó személyek közül kettőt fiatalon, 18 éves koruk előtt érte a halál.[895] A koponyát körülölelő fejdíszek ugyancsak a fiatalabb leányok viseletére lehettek jellemzők: az általam ismert sírok több mint felében 18-22 év alatti nők nyugodtak, öt váz pontosabb életkori adatai nem ismertek, míg egy nőt 23-40 éves kora között érte a halál.[896] A koponya elülső részénél előkerült díszek többségében ugyancsak fiatalabb, 22-25 év alatti leányok, nők sírjaiból ismertek,[897] noha ritkábban idősebb nő sírjában is megfigyelték.[898]

A rendelkezésemre álló adatok alapján tehát főként a fiatalabb nők és leányok viseletének részét alkották e fejdíszek, a legújabb kutatási eredmények szerint azonban ez nem párta volt.[899] Nem bírtak tehát jelképes tartalommal,[900] pusztán díszítő szerepük volt.

Úgy gondolom valószínűsíthetjük, hogy e fejdíszeket életükben is viselték a sírokba temetett személyek[901] – ha nem is a mindennapok során, de jeles alkalmakkor[902] –, azaz nem csupán a temetési szertartás során adták velük.[903] Különösen díszesek lehettek azok az összeállítások, amikor a fejdísz mellett a felsőruhát is azonos rozettákkal díszítették.

A spirális szalagokkal vagy huzalokkal ellátott fejdíszek a Kisalföld északi és déli része, a Dunakanyar, a Dél-Dunántúl és a Tisza–Berettyó közéről ismertek. Úgy tűnik a rozettás díszítés inkább a Tiszától nyugatra volt jellemző, míg a veretes nagyobb részben a Tiszától keletre. Az elülső részükön, valamint a koponyát körbe övezve díszített fejékek országos elterjedést mutatnak. Természetesen a későbbi feltárások e képet akár jelentősen is módosíthatják, hiszen a rendelkezésünkre álló adatok meglehetősen szűkösek.

Noha a *gyöngyök*nél már említettem, mégis ruhadíszként történő felhasználását is fel kell vetni a koroncó-bábotai II. sír gyöngyeinek és vékony aranyfoszlányainak, melyek valószínűleg a ruhára lehettek erősítve.

ADATOK A 10–11. SZÁZADI LEVÉL/SZÍV ALAKÚ DÍSZEK KÉRDÉSKÖRÉHEZ

Levél/szív alakú díszek az oroszvári (Rusovce, Sl.) 33. sírból és a Mosonmagyaróvár-Liliom utcai sáncátvágás során kerültek elő vizsgált területünkön. Sajnos az oroszvári darab sírbéli helyzete nem ismert, a mosonmagyaróvárit pedig – amit annak másodlagos felhasználását igazolóan többször is átfúrtak – egy települési rétegben találták. Mivel ezen tárgytípusok feldolgozása máig nem történt meg, úgy vélem talán nem lesz céltalan kissé bővebben foglalkozni velük, melyeknek az alábbi példányait ismerjük a Kárpát-medencéből:

[892] Gyomaendrőd-Kádár-tanya A sír, Karos-Eperjesszög II/47. sír, Kecskemét-Lakihegy A sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 207. sír, Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír, Tiszalúc-Sarkadpuszta 163. sír, Várpalota-Semmelweis u. 1., 11. sír.

[893] Kiskundorozsma-Hosszúhát 595. sír, Orosháza-Pusztai-tanya 2. sír.

[894] Hajdúszoboszló-Árkoshalom 9. sír, Letkés-Téglaégető II/40. sír, Lébény-Kaszás 62. sír.

[895] Kunágota 4. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír.

[896] Ellend-Nagygödör-dűlő 110. sír, Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír, Hajdúszoboszló-Árkoshalom 9. sír, Hencida-Szerdekhalom, Kistokaj-Homokbánya 24. sír, Letkés-Téglaégető II/40. sír, Lébény-Kaszás 62. sír, Pécs-Vasas 33. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 158. sír, Újlót (Veľké Lovce, Sl.) 1. sír, Várpalota-Semmelweis u. 1. sír.

[897] Fadd-Jegeshegy 225. sír, Gyomaendrőd-Kádár tanya A sír, Harta-Fereifelt 22. sír, Kecskemét-Lakihegy A sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 55., 107. sír, Sárrétudvari-Hízóföld 102. sír, Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír, Tiszalúc-Sarkadpuszta 163. sír, Tiszanána-Cseh tanya 4. sír, Várpalota-Semmelweis u. 11. sír.

[898] Orosháza-Pusztai tanya 2. sír.

[899] „*A magyar népi kultúra honfoglalás kori rétegében nincs nyoma annak, hogy a szűzi hajadonok, s főleg istenhez való viszonyuk olyan kiemelt jelentőségű lett volna, hogy ezen minőség és viszony, mint jelkép egy meghatározott fejdíszben, a pártában tárgyiasult, tárgyiasulhatott volna. [...] a honfoglaló magyarok nem ismerték és nem használták a pártát.*" (Selmeczi 2006, 55–57).

[900] Vannak olyan tárgytípusok vagy viseleti szokások, melyek esetében felmerült a korszak kutatásában, hogy azok a családi állapotra vonatkozó jelképes tartalommal bírtak. Említettem már, hogy az általában párosával előkerülő hajfonatkorongok egymagukban előkerülő darabjai kapcsán Dienes István elválasztotta egymástól az asszonyok és a leányok hajviseletét, véleménye szerint előbbiek két, míg utóbbiak egy varkocsba fonták hajukat, ez az oka annak, hogy bizonyos sírokból csupán egy korong került elő (Dienes 1972, 65). Elmélete az újabb feltárások ismeretében azonban feltétlenül átgondolandó (vö. Révész 1999, 60). Szőke Béla feltételezését, miszerint a hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk az asszonyi állapot jelei lennének (Szőke 1962, 17, 27) Kovács László cáfolta (Kovács 1989a, 171–173). Feltételezhető, hogy egyes közösségeken belül a hajkarikák és a gyöngyök viselete is összefüggésben állt a személy életkorával és családi állapotával (Szőke–Vándor 1987, 58–59).

[901] Egy sír felülmellékletezésének problematikájához: Bálint 1995, 120–122. – A vékony nemesfém lemezből készült díszek használata esetlegesen azok sérülékeny mivolta miatt kérdőjelezhető meg. Ha azonban csak a ravatalon öltöztették volna ebbe az elhunytat, úgy nem lett volna indokolt ezeket szélükön körben felvarrni, elég lett volna jelképesen felerősíteni.

[902] „*Külön vizsgálatot igényelne annak megállapítása, mely tárgyak kísérték tulajdonosaikat az életből a ravatalra s onnan a sírba. Így tekintve, nem annyira azt szemlélteti a kiállítás* [a millecentenáriumi – H. C.], milyen *volt a honfoglaló előkelők megjelenése, mint inkább azt*, milyennek kívántak látszani *ravatalukon – s feltehetőleg hatalmuk reprezentálásának alkalmai által az életben is.*" (Marosi 1997, 162).

[903] Selmeczi László tanulmányában cáfolta az ún. halotti párta 10. századi meglétét is (Selmeczi 2006, 50–57).

1. *Alsóverecke (Nyizsni Vorota, Ukr.)*: ismeretlen körülmények között került elő 1 db levél alakú, öntött ezüstveret. Közepét árkolt, kiemelkedő dudor díszíti, a felület öt részre osztott. A felosztott mezőkben egy-egy háromlevelű növényi minta látható. Oldala karéjos, öt kisebb gömböcskével díszített, háttere aranyozott. Hátsó oldalán 5 db szegecs található, m.: 4,8×4,2 cm [104. tábla 2].[904]

2. *Balatonszemes-Lander J. u.*: *ad.* korú férfi bolygatott sírjából származik egy levél alakú, ezüstből öntött, csörgős lószerszámveret. Előoldalának növénymintás kiemelkedő középrészén két lyuk található, körülötte ugyancsak növényi mintás, a felső oldal középpontjától kétfele induló, hullámszalagot utánzó díszítés látható. Hátoldalán 5 db szegecs helyezkedik el, ezek segítségével erősítették hozzá az aranyozott bronz, közepén ellentétes irányban kidomborodó hátlapot. Az így kialakított üregben bronzgolyócska található. A hátlap kissé nagyobb az előlapnál, m.: 5,16×4,35 cm, a hátlap h.: 5,4 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, aranyozott ezüst öv- és tarsolyveretek, kengyel, íjcsontok, nyílcsúcsok, tegez veretei, Berengár itáliai király (*rex*) (888–915) és császár (*imperator*) (915–924) átfúrt érméi, Theophilosz & II. Mikhaél & Kónsztantinosz társcsászárok (832?–839?) negyedbe vágott aranyszolidusza, tűzkövek, nyereg ezüstdísze.[905]

3. *Besenyőtelek-Tepélypuszta II/12. sír*: bolygatott férfisírból került elő több rosszezüst huzalból sodrott tárgy, melyek egymáshoz hurkos végükkel kapcsolódnak. Az egyik végén töredékes – valószínűleg egykor levél alakot utánzó – csüngő látható. Füle szalagszerű, közepe kidudorodó, m.: 1×1 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, tegez, vastárgy, kengyelpár, hevedercsat, zabla.[906]

4. *Békés-Hidas-hát*: valószínűleg nagyobb sírszámú elpusztított temetőből származik négy ezüstlánc. Egyik közepén a láncszemhez szalagszerű füllel kapcsolódó, közepén kidomborodó, levél alakú csüngő található. A másik három lánc végén egy-egy hasonló csüngő látható, m.: 2,2×1,8, 2,3×1,8, 1,8×1,6, 2,1×1,6 cm.[907]

5. *Bocsár (Bočar, Srb.) 8. sír*: feldúlt *iuv.* korú női váz mellől került elő egy bronzlemezből készült, levél alakú csüngő. Közepén kidomborodó, levél alakú, lemélyített közepű minta látható. Szalagszerű füle visszahajlított, felülete két helyen átfúrt, m.: 3,5×2,9 cm. *Kísérő leletek*: kengyel, 2 db bronz huzalkarika, bronz fülesgomb, 2 db bronz szőlőfürtdíszes fülbevaló, bronzcsörgő, rovátkolt végű bronz huzalkarperec, spirálisan kitöltött végű sodrott bronz karperec [105. tábla 1].[908]

6. *Bodrogszerdahely-Bálványdomb (Streda nad Bodrogom, Sl.) 1937/2. sír*: a sírból 4 db levél alakú ezüstdísz került elő. 2 db levél alakú, öntött ezüst lószerszámdísz. Közepük levél alakban áttört, oldalukon a mintához igazodó egy-egy karéj látható. Felületüket aranyozott hátterű növényi minta díszíti. Hátoldalukon öt szegecs helyezkedik el, az egyiknek megmaradt a réz hátlapja is, m.: 4,1×3,6 cm. 1 db levél alakú, felületén növényi mintával díszített, hátoldalán öt szegeccsel ellátott, aranyozott ezüstveret, m.: 7,1×6 cm. 1 db levél alakú, szélével párhuzamosan 5 helyen átfúrt ezüstlemez, m.: 1,9×1,7 cm. *Kísérő leletek*: öv- és lószerszámveretek, készenléti íjtegez veretei, nyílcsúcs, zabla, különböző veretek [106. tábla 1; 107. tábla 6].[909]

7. *Budapest-Farkasrét*: feldúlt férfisírból származik 7 db ezüstből öntött, levél alakú lószerszámdísz. Levél alakban kidomborodó, három helyen áttört középrészüket gyöngyözött keret övezi. Felső oldalukon rombusz alakú plasztikus dísz található, mely a két, felerősítésre szolgáló hosszabb szegecset takarja. A hátoldalon rombusz alakban további négy szegecs található, mely a hátlapként szolgáló – ellentétesen kidomborodó – bronzlemezt rögzíti, így biztosítva a golyócska helyét, m.: 4,4×3,3 cm. *Kísérő leletek*: aranyozott ezüst övveretek, aranyozott ezüst tarsolyveretek, övveret alakú ezüst lószerszámveretek [107. tábla 1].[910]

8. *Debrecen-Csemete u.*: ismeretlen körülmények között előkerült bronzcsüngő, közepén szív alakú bemélyedéssel.[911] A leltárkönyvi bejegyzés szerint: *„Rézből való, közepén szív alakú lyukakkal körülvett lapos dísz tárgy (csüngő).”*[912]

9. *Galánta-Papföld* (Galanta, Sl.) *13. sír*: a hanyatt fekvő női váz nyakcsigolyájának környékén feküdt 1 db zárt ezüstlánc, a mellkas jobb oldalánál pedig 4 db levél alakú ezüstdísz. Egy db közepén levél alakban bemélyedő, aranyozott. Két db közepe ugyancsak lemélyített, aranyozott, szélén gyöngyözött keret fut, beljebb pedig nagyobb, félgömbszerű kiemelkedésekkel díszített. A negyedik is hasonló, ám ennél sűrűbb mind a gyöngyözött keret, mind a belső felület díszítése. Töredékes, hiányos darabok, h.: kb. 4 cm. *Kísérő leletek*: rombusz alakú aranyozott ezüstdíszek, bronz fülesgomb, morva díszgomb, spirálisan kitöltött végű sodrott bronz karperec, hurkos-kampós végű sodrott bronz karperec,

[904] Fettich 1937, 73, 32. tábla; Bálint 1977, 198; Révész 1996b, 127.
[905] Költő 1990, 92–94, 6. ábra; Költő 1996.
[906] Révész 2008, 66, 17. tábla.
[907] MRT 10, 1/66.
[908] Stanojev 1989, 33, 35; Bálint 1991, No. 29, *Taf.* LVI.
[909] Erdélyi 1995, 71, 3. kép; Révész 1996c; Fodor 2009, 60; Nevizánsky–Košta 2009, 308–309, *Tab.* IV, VI.
[910] Dienes 1973, 190, 6. ábra.
[911] FÉK Nr. 207.; Kovács 1993a, 65; DM ltsz. 152/1906.
[912] Az információért Szilágyi Krisztián Antalnak (DM) szeretnék köszönetet mondani!

B típusú bronz gömbsorcsüngős fülbevalópár, nyílcsúcs, gyöngyök.[913]

10. *Gádoros-Bocskai u. 4. sír*: a „*leány*" váz bal lábánál lókoponya, mellette pedig egy zabla volt. Ettől „*távolabbra*" került elő 1 db levél alakú, préselt ezüstdísz. Középső része levél alakban bemélyedő, aranyozott, felső oldalánál öntött, levélcsokor alakú, 3 szegecscsel ellátott dísz található, mely rögzíti a réz hátlapot is, m.: 8,8×6 cm. *Kísérő leletek*: arany fülbevaló, ezüst lemezgomb, gyöngyök, ezüstlemezkék, bronz fülesgomb, 2 db ezüstgyűrű, rombusz alakú aranyozott ezüstveret, kerek préselt díszek, ruhadíszítő ezüstlemezek, ezüst csizmadíszek, kengyelpár, zabla, lócsontok, vascsat, famaradvány.[914]

11. *Gáva-Vásártér 33. sír*: a 23-25 éves nő koponyájától nyugatra és annak jobb oldalánál 1 db ezüstlánc feküdt. A szemek sorozatát két nagyobb átmérőjű huzalkarika szakítja meg, melyek közül az egyikhez 1 db levél alakú, középen levél alakban kidomborodó, aranyozott csüngő kapcsolódik, szegecselt szalagszerű füllel, m.: 4,6×3,3 cm. *Kísérő lelet*: vaskés.[915]

12. *Gégény-Monokdomb*: elásott leletegyüttesből származik 1 db ezüstcsésze, 7 db aranyozott ezüstveret és 3 db levél alakú, ezüstlemezből készült dísz. Közepük kör alakban bemélyedő, aranyozott, felső oldaluk 2-2 ponton átlyukasztott, m.: 7,8×7 cm [108. tábla 1].[916]

13. *Gödöllő*: valószínűleg elpusztított női sírból származik egy áttört ezüst hajfonatkorongpár, aranyozott ezüstrozetta, bronz fél fülesgomb, Athelstan wessexi király (924–939) átfúrt érme, valamint 4 db levél alakú ezüstcsüngő. A csüngők közül 3 db közepe levél alakban lemélyített, aranyozott, a negyediken lemélyített félhold alakú, felette pedig kerek, bemélyedő minta látható. Felső oldalukon szalagszerű, visszapödrött fül található, m.: 3,5×2,9 cm [104. tábla 4–7].[917]

14. *Gyömöre-Friedrich Károly kertje*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

15. *Győr-Téglavető-dűlő 47. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

16. *Gyula-Téglagyár 31. sír*: a sírból egy huzalszemekből álló lánc került elő, melynél a szemek sorozatát vastagabb huzalkarikák szakítják meg, szám szerint 4 db. Az egyik karikán lemezfül maradványa látható, mely egykor valószínűleg egy levél alakú csüngőt rögzített, s hasonlók lehettek a lánc további karikáin is. *Kísérő leletek*: huzalkarikák.[918]

17. *Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Büdöskút 1. sír*: feldúlt férfisírból került elő 4 db átfúrt ezüstlemez. Egy szabálytalan, három pedig levél alakú, m.: 2,5×3,2; 2,5×2,8; 2,2×2,3 cm. *Kísérő leletek*: kengyelpár, zabla, nyílcsúcsok.[919]

18. *Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Büdöskút 7. sír*: a női sírban, az arckoponya jobb oldalán és részben a csontokon volt egy ezüstlánc, melyen csüngő függött egykor. A hiányos csüngő felső oldala ívelt, szalagszerű fülébe akasztva sodrott huzal látható, bizonyára ezzel kapcsolódott a lánchoz, m.: 1,7×1 cm. *Kísérő leletek*: gyöngy, rombusz alakú aranyozott ezüstdíszek, bronz fülesgomb, bronz huzal- és spirálisan kitöltött végű huzalkarperec.[920]

19. *Hetény-Disznólegelő (Chotín, Sl.) 300. sír*: a feldúlt sír anyagából mindössze két ezüstlánc maradt meg. Mindkettő zárt, az egyiken 1 db, a másikon 3 db huzalkarika található, melyekhez a lemezzel egybefüggő, előrenéző irányban visszahajlított szalagfül segítségével egy-egy levél alakú, közepén ugyancsak levél alakban kiemelkedő bordával díszített csüngő kapcsolódik, m.: 3,2×2,4 cm. Az egyik csüngőnek csupán a füle maradt meg.[921]

20. *Ibrány-Esbó halom 197/a sír*: a 16-18 éves női váz bordái felett feküdt 4 db aranyozott ezüstből készült, levél alakú csüngő. Három db egymás mellett, kissé ívelt sorban, míg a negyedik a középső alatt. Szélük körben gyöngyözött keretelést utánzó díszítésű, közepük levél alakban bemélyedő, aranyozott. Felső oldalukon a csüngővel egybefüggő lemezes fül található. Mögöttük a feltárás során kör alakú sötét elszíneződés látszott, h.: 4,6–5 cm. *Kísérő leletek*: ezüst huzalkarika, sodrott bronz nyakperec, gyöngyök, rókafog csüngő, ólomkereszt, bronz fülesgomb, aranyozott ezüst hajfonatkorongpár, aranyozott ezüst csüngős dísz, vaseszköz, bronzcsörgő, 3 db bronz huzalkarperec, veretrátétest utánzó ezüst pántkarperec, 2 db bronzhuzal bokaperec [104. tábla 9–12].[922]

21. *Ipolykiskeszi* (Male Kosihy, Sl.) *269. sír*: a hanyatt fekvő női váz bal kulcscsontja és a felkarcsont között feküdt 1 db ezüstlemezből kivágott, levél alakú csüngő, felső oldalán két helyen átlyukasztva, m.: 2,3×1,8 cm. *Kísérő leletek*: bronz hajfonatkorongpár, gyöngyök,

[913] Točík 1992, 143, *Obr.* 92.
[914] Fettich 1937, 103; Bálint 1991, 46, *Taf.* VII.
[915] Istvánovits 2003, 61, 45. tábla.
[916] Istvánovits 2003, 65–66, 49. tábla.
[917] Hampel 1900, 488–489, XXV; Fettich 1937, LXXI. tábla; Mesterházy 1996b.
[918] Bakay 1978, LXI. tábla.
[919] Nepper 2002, 44, 48, 13. tábla.
[920] Nepper 2002, 49, 16. tábla.
[921] Dušek 1955, 263; Točík 1968, 31, *Taf.* XIX.
[922] Istvánovits 1996; Istvánovits 2003, 97–100, 96. tábla.

kaurik, spirálisan kitöltött végű sodrott bronz karperec, poncolt díszítésű bronz pántgyűrű [109. tábla 4].[923]

22. *Karos-Eperjesszög II/3. sír*: az *inf.* II. korú leány vázának bal oldalán, a térd magasságában feküdt 1 db levél alakú, négy helyen átfúrt ezüstlemez, egy másik ezüstlemezkével együtt, m.: 2,4×2 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, gyöngyök, 2 db huzalkarika, ezüstlemezkék, ezüst pántkarperec, zabla, kerámiák, állatcsont.[924]

23. *Karos-Eperjesszög II/49. sír*: idős nő rablott és bolygatott sírjából származik 1 db levél alakú, préselt ezüstlemezből készült lószerszámdísz, melynek középrésze kidomborodó, annak közepe pedig levél alakban lemélyített. Felső oldalán kettős, egyenes taggal összekötött félgömbfejű szegecs található, m.: 6,1×5,2 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, gyöngyök, aranyozott ezüst csótárdísz, aranyozott ezüst rozettás és bronz lószerszámveretek, ezüstcsörgő, nyereg fából készült maradványai és annak ezüstlemez és félgömbfejű szegecs díszei, kengyelpár, zabla, aranyfóliával borított bronz huzalkarika [105. tábla 5].[925]

24. *Karos-Eperjesszög II/52. sír*: *mat.* korú férfi hanyatt fekvő váza. A bal karcsontok mellett szablya, a szablya középső harmada felett 9 db, a szablya pengéjének felső harmada és a jobb oldali bordák felett pedig további 1-1 db levél alakú ezüstveret feküdt. Ezek közül 3 db öntött, vörösréz hátlappal felszerelt, középrészük kidomborodó, három helyen áttört, benne bronzgolyócska található. A veretek felső oldalán egy-egy gömböcske látható. Hat db ezüstből préselt, közepük levél alakban kidomborodó, árkolással övezett. Felső oldalukon 1-1 rozettás fejű szegecs található. További 2 db kisebb, az előzőekhez hasonló, de nem rozettás, hanem félgömbfejű szegeccsel ellátott, m.: 5,2×4,9; 5,7×4,9; 4,9×3,6 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, arany huzalkarika, hullámosra hajlított ezüst karperecpár, hólyagos fejű aranygyűrű, aranyozott ezüst övveretek, ezüst tarsolylemez, kova, vaskés, aranyozott ezüstveretes szablya, zabla, bronz és aranyozott ezüst övveret alakú lószerszámveretek és csüngő, csont tömlőszáj, aranyozott ezüst készenléti íjtartó tegez veretei, tegez vasmerevítői és veretei, nyílcsúcsok, íjcsontok, hevedercsat, kengyelpár, ezüstlemezekkel díszített nyeregmaradványok, Gyermek (IV.) Lajos keleti frank király (900–911) átfúrt veretei és Iszmaíl ibn Ahmad számánida uralkodó (892–907) 904/905-ben vert átfúratlan dirhemei [105. tábla 4, 10].[926]

25. *Karos-Eperjesszög III/11. sír*: *mat.* korú férfi hanyatt fekvő váza. A lábvégeknél lókoponya és lábcsontok voltak. A lábujjpercek és a lókoponya között egyebek mellett 6 db szív alakú, aranyozott ezüst, bronz hátlappal felszerelt dísz feküdt. Felső oldalukon egy-egy gömböcske található, oválisan kidomborodó középrészükben 1-1 bronzgolyócska helyezkedik el, m.: 5×4,2 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, állatcsont, arany hajkarika, arany- és ezüstlemezek, bronz fülesgomb, aranyozott ezüst övveretek, vaskés, aranyozott ezüstveretes szablya, aranyozott ezüstveretes készenléti íjtegez, íjcsontok, tegez vasmerevítői, nyílcsúcsok, övveret alakú aranyozott ezüst lószerszámveretek, lószerszámot díszítő ezüstlemezek, hevedercsat, zabla, kengyelpár [105. tábla 9].[927]

26. *Kenézlő-Fazekaszug I/3. sír*: feldúlt férfisírból származik 1 db hiányos bronzlemez. Középrésze levél alakban bemélyedő, aranyozott. Felül kettő, két oldalán pedig egy-egy lyuk található, m.: 11×10,1 cm. Hiányos volta ellenére alakjának jelenlegi aránya alapján véleményem szerint egykor levél alakú lehetett. *Kísérő leletek*: lócsontok, zabla, szablya, ezüst tarsolylemez.[928]

27. *Kétpó*: a bizonytalan körülmények között előkerült leletegyüttesben található 3 db levél alakú dísz. Ebből kettő ezüstből préselt, bronz merevítő lemezzel, kettős gyöngyözött kerettel, közepén pedig növényi mintával díszített. Hossz- és kereszttengelyében 3+2 lyukkal rendelkezik, m.: 6,2×5,4; 6,7×5,3; 6,4×6,2 cm. A harmadik alsó felében ovális, lemélyedő aranyozott minta látható. Felső oldalán 2 db félgömbfejű ezüstszegecs, alsó csúcsában pedig egy furat látható, m.: 5,9×5,2 cm. A levél alakú csüngők véleményem szerint női sír mellékletei lehettek [107. tábla 4].[929]

28. *Kistokaj-Homokbánya 5. sír*: a női váz koponyája alatt feküdt 2 db lánccal összekapcsolt gömbsorcsüngős fülbevaló. A láncon 4 db 1,2 cm átmérőjű karika volt, visszahajtott kis ezüstlemez fül maradványával. A koponya alatt, a lánc közelében 4 db levél alakú ezüstlemezből készült csüngő helyezkedett el, töredékes állapotban. A préselt csüngők szélével párhuzamosan kiemelkedő borda fut, ennek belső oldalán pedig lemélyített sáv húzódik, m.: kb. 2,9×2,7 cm. *Kísérő leletek*: B típusú ezüst gömbsorcsüngős fülbevalópár, gyöngyök, rombusz alakú ezüstdíszek, préselt ezüstrozetták, 2 db bronz fülesgomb, pödrött végű, díszített ezüst pántkarperec, dudoros ezüst fejesgyűrű.[930]

[923] Hanuliak 1994, 130, *Tab.* LV.
[924] Révész 1996, 16, 9. tábla.
[925] Révész 1996, 25, 69, 161. tábla.
[926] Révész 1996, 27, 90, 158. tábla.
[927] Révész 1996, 36, 128, 160. tábla.
[928] Jósa 1914, 305, 5. kép; Révész 1996d.
[929] Selmeczi 1980, 254, 258, *Abb.* 5, 6, 13; Révész 1996, 211. jegyzet; Madaras–Selmeczi 1996, 236.
[930] Végh 1993, 54, 6. kép.

29. *Kolozsvár-Zápolya u. (Cluj, Ro.) 11. sír*: bolygatott férfisírból származik egy aranyozott ezüst, öntött csörgős lószerszámveret. Előlapjának közepe kidomborodó, rajta két lyukkal, a veret felületét növényi minta díszíti. Hátlapján 5 db szegecs található, melyek rögzítik a vörösréz, közepén az előlappal ellentétesen enyhén kidomborodó hátlapot. A veret belsejében vasgolyócska található. A hátlap kissé nagyobb az előlapnál, m.: 3,8×3 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, zabla, kengyel, veretes lószerszám, szablya, íjászfelszerelés, csonttárgy, líra alakú csat, ezüstdísz.[931]

30. *Koroncó-Bábota II. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

31. *Kunágota 4. sír*: a gyermek váz koponyája alatt feküdt 1 db levél alakú ezüstlemez, középen ugyancsak levél alakú, lemélyített, aranyozott résszel. Felső oldalán két furat látható, m.: 12,5×12 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, kengyelek, zabla, 2 db ezüst huzalkarika, vas hevedercsat, hullámosra hajlított ezüst huzaldarabok.[932]

32. *Kunszentmárton-Köttön-dűlő*: 28-30 éves nő sírjából került elő egy ezüst nyaklánc. A szemek sorozatát nagyobb huzalkarika szakítja meg, melyhez levél alakú, középen levél alakban lemélyített, aranyozott résszel ellátott, visszahajtott szalagszerű füllel rendelkező csüngő kapcsolódik, m.: 3,6×2,9 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, zabla, kengyelpár, bronz fülesgombok, bronz karkötő, bronz fülbevaló, bronzkarika, kauri.[933]

33. *Letkés-Téglaégető II/76. sír*: 25 év körüli nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váza. A bal lapocka alatt, előlapjával a sírfenék felé fordulva 1 db levél alakú ezüstlemez feküdt, míg párja másodlagos helyzetben a bal térdtől kifelé 9 cm-re volt, gyöngyökkel együtt a sírfenéktől 5 cm-re. A díszek felületén pontozott minta alkotta vonalak láthatók: a lemezek szélével párhuzamos két sorban, melyek közül a belsőket – azok csúcsából indulva – egyenes vonal köti össze a közepén lévő, levél alakú, ugyancsak pontozott vonallal, m.: 4,4×4 cm. *Kísérő leletek*: gömbsorcsüngős fülbevalópár, gyöngyök, átfúrt ezüstlemezke, kés (?), vascsat [104. tábla 1].[934]

34. *Máriabesnyő-Szakál M. telke*: női sír, melyből láncos csüngő töredékei kerültek elő.[935]

35. *Mosonmagyaróvár-Moson, Királydomb*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

36. *Nagykeszi (Veľké Kosihy, Sl.)*: sírok leletei közül származik 1 db levél alakú bronzdísz. Felső oldalán lyuk található, mely felett az anyag kitört, m.: 3,4×2,9 cm [109. tábla 3].[936]

37. *Nagyrév*: valószínűleg női sírból származik egy másodlagos felhasználású, aranyozott ezüst, poncolt növényi mintával díszített lemez. Eredeti széle felső és alsó oldalán látható, hossztengelyének felső oldalán két elkalapált végű szegecs található, hátoldalán a szalagszerű fül egy darabkájával, m.: 4,8×3,8 cm. *Kísérő leletek*: aranyozott ezüst hajfonatkorongpár, ezüst pántkarperec, ezüstlánc, ismeretlen anyagból készült veret [105. tábla 8].[937]

38. *Naszvad (Nesvady, Sl.) 2. sír*: a férfi váz bal kézcsontjainál 5 db rosszezüstből készült, levél alakú lemez feküdt, tengelyükben alul és felül 1-1 lyukkal. Hasonló lemezkék feküdtek a sírban lévő ló koponyája és annak lábszárcsontjai között, m.: 2×1,4 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, rosszezüst tarsolyfüggesztő, aranyozott bronzcsat, csiholó, kova, tegez, nyílcsúcsok, íjcsont, ezüst ruhadíszítő szalagok, zabla, kengyel, hevedercsat, átfúrt ezüstlemezkék [109. tábla 7].[938]

39. *Oroszlámos-Vasútállomás (Banatsko Arandelovo, Srb.)*: nagyobb sírszámú feldúlt temetőből került elő 3 db levél alakú ezüstcsüngő. Az egyiket egy poncolt, növényi mintával díszített, aranyozott hátterű, nagyobb méretű tárgyból vágták ki. A csüngő fő díszítését egy háromlevelű növényi minta alkotja, de láthatók rajta további kisebb, töredékeikben megmaradt levélrészletek is. Felső oldalán két lyuk található, az egyikben lévő szegecs egy szalagszerű, ugyancsak másodlagosan kivágott, poncolt díszítésű fület rögzít, m.: 4,4×3,35 cm [105. tábla 6]. A második felületén levél alakú, kiemelkedő, aranyozott borda található. Szalagszerű füle vörösréz szegeccsel rögzített, mellette van egy másik apró lyuk is, m.: 4,5×3,25 cm [105. tábla 2]. A harmadik közepén ellipszis alakú mélyedésben csepp alakú, alul dudorossá váló kiemelkedés látható. Szalagszerű fülét réz-szegecs rögzíti, m.: 3,5×2,9 cm [105. tábla 3].[939]

40. *Oroszvár-Wiesenacker-dűlő* (Rusovce, Sl.) *60. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

41. *Piliny-Leshegy 2. sír*: 20 év alatti nő sírjából származik 2 db levél alakú ezüstdísz. A nagyobb közepe levél alakban lemélyített, aranyozott, míg a kisebb esetében középrésze kerek, bemélyedő, ugyancsak aranyozott. Az előbbi felső oldalán növényi mintás, a hátoldalán három szegeccsel és alátétlemezzel ellátott öntvény

[931] László 1943, 16, I. tábla; Gáll–Gergely 2009, 34, 38. tábla.
[932] Móra 1926, 11–13, 7. kép.
[933] Nemeskéri 1948, 387; Dienes 1972, 54. kép.
[934] Bakay 1978, 117, LIII. tábla.
[935] Fodor 1979.
[936] Nevizánszky 1996, 275, VII. tábla.
[937] Hampel 1896, 143, XLIX. tábla.
[938] Szőke 1941, 222, IV. tábla; Točík 1968, 36–37, *Taf.* XXV.
[939] Stanojev 1989, 14–19; Kovács 1993a, 38–39, 45–46, 2., 8. kép; Bálint 1991, 244, *Abb.* 57.

helyezkedik el, míg az utóbbi rögzítését két félgömbfejű szegecs szolgálta, m.: 10,2×10, illetve 10×9,9 cm. *Kísérő leletek*: ló- és kutyacsontok, líra alakú bronzcsat, vaskés, zabla, kengyelpár, arany fülbevalópár, gyöngyök, csüngő, aranyozott ezüst és bronz rozettás lószerszámveretek, Provence-i Hugó itáliai király (926–931) átfúrt érméi [108. tábla 2].[940]

42. *Ptuj-Vár* (Sv.) *13. sír*: a hanyatt fekvő női váz nyakcsigolyáinál helyezkedett el egy ezüstlánc, melynél a szemek sorát 3 db nagyobb átmérőjű huzalkarika szakítja meg, ezekhez egy-egy levél alakú, közepén ugyancsak levél alakban bemélyedő, aranyozott ezüstcsüngő kapcsolódik a felső oldalukon lévő furatokkal. Két csüngő egy, míg a harmadik két ponton átfúrt, m.: kb. 4×2,7 cm. *Kísérő leletek*: ezüst és bronz S-végű karikák, másodlagos felhasználású bronzlánc [109. tábla 8–10].[941]

43. *Püspökladány-Eperjesvölgy 138. sír*: a 3-4 éves gyermek vázának jobb kulcscsont felőli végén, csúcsával a koponya felé mutató irányban feküdt 1 db levél alakú, növényi mintával díszített, közepén áttöréssel ellátott öntött veret. Hátoldalán három aklaszeg található: felső oldalának közepén, valamint két oldalán; csúcsa másodlagosan átfúrt, m.: 5×3,4 cm. *Kísérő leletek*: gyöngyök, vastorques, vascsat (?), vas karperec (?), állatcsont [107. tábla 5].[942]

44. *Rábacsanak-Vásártéri-dűlő*: feldúlt, valószínűsíthetően férfisírból került elő 4 db aranyozott ezüst, levél alakú öntött dísz. Középpontjuk kúposan kiemelkedő, kerek áttöréssel ellátott, melyet lemélyedő, kerek, a veret hossztengelye irányába kinyúló tagokkal rendelkező aranyozott rész övez. A veretek oldalán három-három gömböcske alakú, aranyozott dísz látható. Rögzítésüket 3-3 ellentett lemezkével ellátott szegecs szolgálta az öntvények hátoldalán, m.: 5,13×4,85 cm [106. tábla 3].[943]

45. *Rácalmás-Göböljárás*: két gyermeksírból kerültek elő díszes, nagyméretű szív alakú csüngők és kis bronzkeresztek.[944] Levél alakú, plasztikus gyöngysorral díszített ezüstlemez feküdt a rácalmási 10. századi temető egyik sírjában, a mellkason, a bordák alatt. Valószínűleg egy női ékszer volt.[945] Selmeczi László adatát Bóna István helyesbítette, így Kovács László a felvarrt vagy felszegecselt kisebb levél alakú ruhadíszek között említi.[946]

46. *Sarlókajsza* (Lužianky, Sl.) *3. sír*: a váz csigolyáin és a bordákon feküdt 1 db levél alakú csüngővel díszített ezüstlánc maradványa. A lánc U alakú szemek egybehurkolásával készült, melyek zárását egy hurkos-kampós végű huzalkarika biztosította. A csüngő is egy ilyen karikához csatlakozott, felső oldalán lévő, szalagszerű füle segítségével. A lemez közepén levél alakú bemélyedő rész található, m.: 6,3×5,2 cm.[947]

47. *Sándorfalva-Eperjes 93. sír*: a női sírból, az „*öv tájékán*" került elő 1 db aranyozott, ezüstből öntött csörgős lószerszámveret. Középrésze kidomborodó, két helyen áttört. Felületét növényi minta díszíti, felső oldalán gömbszerű kiemelkedés látható. Hátoldalán öt szegecs helyezkedik el. Hátlapja hiányzik, m.: 4,3×3,4 cm. *Kísérő leletek*: nyílcsúcs, 2 db fülesgomb, 20 db aranyozott ezüst kisebb kerek veret, 6 db nagyobb, préselt ezüstrozetta.[948]

48. *Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír*: a 14 éves leány váz állkapcsa alatt feküdt egy bronzlánc, hiányos bronzlemez csüngővel. *Kísérő leletek*: bronz hajfonatkorongpár, 2 db fülesgomb, gömbsorcsüngős fülbevaló, gyöngyök, kaurik.[949] E lelet feltételesen sorolható ide, mivel a láncokon a levél alakú csüngőtípus terjedt el, így valószínűleg ez is ilyen lehetett egykor.

49. *Sárrétudvari-Poroshalom 2. sír*: az 50-60 év körüli férfi vázának jobb térdkalácsa, illetve a jobb kézcsontok felett volt 3 db levél alakú ezüstlemezből készült dísz. Két db kerekdedebb, végén csúcsba futó, hossztengelyében két helyen átlyukasztott; míg a harmadik nagyobb, keskenyebb vége lekerekített, felső oldalán kettő, lekerekített csúcsában pedig egy harmadik lyukkal, ezekben megmaradt a cérna maradványa is, m.: 2,2×1,6; 2,1×1,5; 4,8×1,7 cm. A koponyától nyugatra egyéb veretek mellett feküdt 2 db levél alakú, közepén árkolt, félgömbszerű kiemelkedéssel díszített, aranyozott öntött ezüstveret. Oldala 3-3 gömböcskével díszített, felső oldalán két, oldalán egy-egy lyuk látható, némelyikben megmaradt a szegecs is, m.: 6,8×6,2 cm. *Kísérő leletek*: állatcsontok, lócsontok, zabla, kengyelpár, hevedercsat, kés, csiholó, íj, nyíl, tegez, veretes öv, ezüst pántkarperec, aranylemezkék [106. tábla 2].[950]

50. *Solt-Tételhegy*: feldúlt női sírból származik 2 db rosszezüstből készült, szív alakú csüngő. Közepük szív alakban kidomborodó, körötte árkolt, felső oldalukon

940 Nyáry 1873, 19–23; Hampel 1900, 517–518; Révész 1996e.
941 Korošec 1941, 12; Korošec 1985.
942 Nepper 2002, 150, 165. tábla.
943 XJM ltsz. 53.332.4.
944 Horváth–Bóna 1979.
945 Selmeczi 1980, 258, 16. jegyzet.
946 Kovács 1993a, 54.
947 Ruttkay 2006, 166, *Obr.* 90.
948 Fodor 1985, 25–30; Fodor 1996.
949 Éry 1968, 128, XXX. tábla.
950 Nepper 2002, 396, 398, 352., 358. tábla.

szalagszerű, különálló, egy-egy szegeccsel rögzített fül található, egyikben huzalkarikával. Az egyik csüngőn a fül egy része kettőbe hajtott, annak két oldalán egy-egy lyuk látható, m.: 2,9×3,4 cm. *Kísérő leletek*: aranyozott ezüst hajfonatkorong, veretrátétest utánzó ezüst pántkarperec [104. tábla 3].[951]

51. *Sóshartyán-Hosszútető 30. sír*: a hanyatt fekvő női váz jobb oldalának mellkasi részén, megközelítőleg a szegycsont végétől indulva, a váll felé mutató irányban 3 db ezüstlemezből készült, levél alakú függő feküdt. Közepük levél alakban kidomborodó, körötte árkolt, egyiknél megmaradt a szalagszerű fül kis darabkája is. A másik két példánynál a hátoldalra felszegecselt szalagszerű, a hátsó oldal felé visszapödrött rézfül látható. A függőktől lejjebb, a gerincoszlopra csaknem merőlegesen töredékes ezüstlánc feküdt. A csüngők hiányosak, m.: 2,9×3,4; 2,8×2,8; 1,9×1,7 cm. *Kísérő leletek*: B típusú ezüst gömbsorcsüngős fülbevalópár, ezüst hajfonatkorongpár, bronzhuzalból sodrott tárgy, préselt ezüstrozetta, bronz fülesgombok, poncolt díszítésű, pödrött végű ezüst pántkarperec, spirálisan kitöltött végű sodrott bronz karperec, I. Kegyes (Jámbor) Lajos frank császár (814–840) érme [109. tábla 11–13].[952]

52. *Szakony-Kavicsbánya*: gyermeksírból származik 1 db nagyobb ezüstlemezből kivágott, levél alakú, növényi és geometrikus mintával díszített lószerszámdísz. Felső oldalán két félgömbfejű szegeccsel ellátott.[953]

53. *Szatymaz-Őszeszék*: feldúlt női sírból került elő 1 db levél alakú, közepén enyhe bordával övezett, a borda által határolt részen belül ugyancsak levél alakban bemélyedő, nagyobb ezüstlemez, felső oldalán két virágmintás fejű, léctaggal összekapcsolt bronzrozettával, m.: 7,5×6,2 cm. A díszített, másodlagosan kivágott lemeznél a középrész nem őrizte meg a felület szimmetriáját,[954] annak alsó felében helyezkedik el. *Kísérő leletek*: kengyel, bronz rozettás lószerszámveretek, hevedercsat.[955]

54. *Százhalombatta*: feldúlt lovas sírból származik 1 db levél alakú, közepén levél alakban lemélyített és aranyozott ezüstlemez. Felső oldalán két rozettás fejű szegecs található, melyek hátoldalokun elkalapáltak, m.: 9,9×8 cm. A szegecsek az elkalapált végük előtt kb. 2 mm hosszúak. *Kísérő leletek*: lócsontok, 2 db aranyozott ezüstveret, líra alakú csat, szíjvég [108. tábla 3].[956]

55. *Szeged-Algyő 105. sír*: a 6 éves kora környékén elhunyt leány sírjából 1 db ezüstből készült, levél alakú lemez került elő, a jobb oldali bordákon, az ugyancsak itt fekvő hajfonatkorong széle mellett, kissé élén állva. A lemez felső oldalán három, csúcsában egy félgömb alakú kidomborodás látható, melyekből a lemez hossztengelyében lévő kettő átlyukasztott. Középső részén bemélyedő, aranyozott rész látható, mely egy félhold alakú minta részét mutatja. A lemezt feltehetően egy nagyobb hajfonat (?) díszből vágták ki, h.: 3,5 cm. *Kísérő leletek*: aranyozott ezüst hajfonatkorongpár, ólomkereszt, kaurik, kerek aranyozott ezüstveretek, préselt kerek rozetták, gyöngyök, ezüst szemfedő díszek [104. tábla 8].[957]

56. *Szeged-Jánosszállás 5. sír*: a sírban a lókoponyán „*pokrócszövet maradványa*" feküdt, rajta pedig 3 db szív alakú, ezüstlemezből kivágott, bemélyített középrésszel rendelkező dísz, „*kerek, homorú gombbal*", továbbá átlyukasztott ezüstlemezek. *Kísérő leletek*: lócsontok, aranyozott ezüst övveretek, kard/szablya,[958] tegez, nyílcsúcsok, kengyel, hevedercsat, vascsiholó, kovakő.[959]

57. *Szegvár-Oromdűlő 6. sír*: a sírból került elő 1 db levél alakú, szélével párhuzamosan futó gyöngyözött mintával díszített ezüstlemez, melynek csúcsából hasonló, egyenes vonalú minta indul a lemez közepe felé, m.: 2,3×1,9 cm. *Kísérő leletek*: ezüstrozetta, kisebb kerek veret, 2 db hajkarika.[960]

58. *Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír*: a 20-21 év körüli női váz koponyája alatt feküdt egy gömbsorcsüngős fülbevalókat összekötő ezüstlánc, közepén nagyobb átmérőjű huzalkarikával. A lelet feltételesen, a láncékszerek hasonló csüngői alapján sorolható ide. *Kísérő leletek*: kerek, aranyozott ezüstveretek, aranyozott ezüst hajfonatkorongpár, aranyozott ezüst nagyobb csüngős veretek, B típusú gömbsorcsüngős fülbevalók, bronz huzalkarperec.[961]

59. *Szentes-Nagyhegy, Nagypatéi út*: a 30 síros temetőből származó leletek között található 1 db levél alakú, közepén levél alakban bemélyedő, szélén gyöngyözött kerettel övezett dísz.[962]

60. *Szentes-Nagyhegy, Gyarmati S. szőlője*: 1905/06-ban előkerült egyéb leletek mellett volt egy bronz nyaklánc, 4 db szív alakú préselt bronzlemez, szív alakban

[951] Hampel 1907, 137–138, 27. tábla.
[952] Fodor 1973, 43, 3. kép.
[953] Dienes 1970, 12, 11. kép; Kovács 2001, 13.
[954] Kovács 1993a, 53.
[955] FÉK Nr. 938.; Szőke 1962, 14; Bálint 1991, 250.
[956] Henszlmann–Nyáry 1877, 97–98; Hampel 1900, 589–590; Mesterházy 1996a.
[957] Kürti 1980, 327, I. tábla; Kürti 1983, 258, 37. grafikai melléklet; Kürti 1998, 29; Kürti 2001, 21–22, 23. kép.
[958] A fegyver típusa kérdéses: vö. Kovács 1995, 174.
[959] FÉK Nr. 954.; Kürti 1994, 376; MNM R. A. ltsz. n.
[960] Szél 1943, 181, LX. tábla.
[961] Langó–Türk 2003.
[962] Bálint 1991, No. 282, *Taf.* LXIV; Kovács 1993a, 53.

bemélyített középrésszel, továbbá 1 db szív alakú, aranyozott bronzlemez, szív alakban kidomborodó középrésszel.[963]

61. *Szentes-Szentlászló 95. sír*: a nyújtott helyzetű női váz bal alkarcsontjainak „*közepe felé*" feküdt 1 db levél alakú, középen ugyancsak levél alakban bemélyedő ezüstlemez, felső oldalán három – háromszög alakban elhelyezkedő – szegeccsel felerősített szalagszerű füllel, m.: 4,6 cm. *Kísérő lelet*: bronz pántkarperec [109. tábla 5].[964]

62. *Szentes környéke*: egyéb leletek között található 2 db levél alakú csüngő is. Mindkettő közepe levél alakban bemélyedő, egyik füle teljesen hiányzik, a másiké szalagszerűen visszahajtott [109. tábla 6].[965]

63. *Szolnok-Strázsahalom*: feldúlt sírokból került elő 5 db levél alakú, tengelyükben felül – egyetlen esetben attól kissé a széle irányában –, továbbá alul átfúrt, kissé szabálytalanul kivágott ezüstlemez, h.: 3,1; 2,1; 2,2; 2,4, illetve 2,5 cm. *Kísérő leletek*: aranyozott ezüst tarsolylemez, 2 db ezüst és 5 db bronz övveret, veretek, préselt rombusz alakú veret, hajkarika, vastárgyak, (II.) Naszr ibn Ahmad, számánida uralkodó (914–943) 920/21-ben vert dirheme.[966]

64. *Szőreg-Homokbánya A. sír*: feldúlt női sírból származik 2 db levél alakú, középen levél alakban kidudorodó, felső oldalán átfúrt ezüstlemez, m.: 3,6×3,15 cm. *Kísérő leletek*: bronz hajfonatkorongpár, bronz fülesgomb, gyöngyök, spirálisan kitöltött végű, sodrott bronz karperec, pödrött végű, poncolt díszítésű pántkarperec.[967]

65. *Tarnaörs-Rajnapart 6. sír*: 13-14 éves fiú sírja. A térdektől lefelé, a jobb lábszár- és a lábfejcsontok körül összesen 30 db ezüstlemezből kivágott lószerszámdísz feküdt. Többségük átfúrt, négyzetes vagy téglalap alakú, továbbá háromszög vagy szabálytalan formájú töredék. Van továbbá 2 db levél alakú is. Egyik kissé szabálytalanabb, sarkosra vágott, felső oldalán oválisan átlyukasztott; míg a másik nagyobb, közepén levél alakban kidomborodó, aranyozott, egykor nagyobb lemezből kivágott, felső oldalán átfúrt, m.: 3,5×2,4, illetve 4,9×3 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, állatcsont, aranylemezből készült kar- és lábperecek, aranylemez, vaskés, zabla, kengyelpár, átfúrt lószerszámot díszítő ezüstlemezkék.[968]

66. *Tengelic*: valószínűleg feldúlt női sírból származó leletek kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba, melyek a következők: kengyelpár, hevedercsat, zabla, ezüst pántkarperec, 10-16 db kerek bronzrozetta[969] és 1 db szíjvég, továbbá 1 db bronzból öntött, T alakú, előoldalán vésett mintával díszített, hátoldalán 3 szegecscsel rendelkező veret, m.: 2,4×1,5 cm.[970] Ez utóbbi valószínűleg egy nagyobb, levél alakú lószerszámdíszen volt egykor.[971]

67. *Tiszaeszlár-Dióskert A sír*: feldúlt női sírból származik 5 db levél alakú dísz. Közepük levél alakban bemélyített, felső oldalukon egy-egy szalagszerű fül található. Négy db azonos, míg az ötödik kisebb, m.: 4,8×3,2, illetve 3,8×2,7 cm. *Kísérő leletek*: B típusú bronz gömbsorcsüngős fülbevaló, rombusz alakú aranyozott ezüstveret, kerek és csüngős aranyozott ezüstveretek, gyöngyök, bronz fülesgomb.[972]

68. *Tiszaeszlár-Dióskert 7. sír*: a női sírból származik egy gömbsorcsüngős fülbevalókat összekötő lánc, közepén nagyobb átmérőjű huzalkarikával. *Kísérő leletek*: karláncok, aranyozott ezüst ruhadíszek.[973]

69. *Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sír*: a női váz koponyájának jobb oldalán – kissé alatta – 1 db levél alakú ezüstlemez feküdt, közepén levél alakban bemélyedő, aranyozott résszel. Felső oldalán a lemez hossztengelyében rozettás fejű szegecs található. Párja a bal kulcs- és a felkarcsont között volt, rendkívül hiányos és töredékes állapotban, de a rozettás fejű szegecs itt is megmaradt. Az épebb példány m.: 5,1×4,8 cm. *Kísérő leletek*: bronz huzalkarikák, pödrött végű ezüst pántkarperec, sodrott ezüst karperec, ezüst csizmaveretek, rombusz alakú és csüngős aranyozott ezüstveretek, gyöngyök, ezüstlánc, ezüstlemez [108. tábla 4].[974]

70. *Tiszavasvári-Aranykerti tábla 2. sír*: 23-50 év közötti nő hanyatt fekvő váza. A könyök vonalában a mellkas jobb oldalán, csúcsával a koponya felé mutató irányban helyezkedett el 1 db vékony, levél alakú ezüstlemez, mely közepén bemélyedő, aranyozott. Szélesebb felén nincs nyoma fülnek, így valószínűleg furatokon át rögzítették. Erősen hiányos. *Kísérő leletek*: lócsontok,

963 FÉK Nr. 1020.; Bálint 1991, No. 280.
964 Szélt 1941, 244, VIII. tábla 10; Bálint 1991, No. 293, *Taf.* LIX.
965 Bálint 1991, 258, No. 298, *Taf.* LXb.
966 Fettich 1937, 81, LXIV; Szőke 1962, 20; Fodor 1996a.
967 Bálint 1991, 76–79, *Taf.* XXIII.
968 Révész 2008, 281–282, 69. tábla.
969 Ódor János Gábor 16 db ezüstözött bronzrozettát (Ódor 1999, 163), míg Révész László 10 darabot említ (Révész 2001, 64).
970 Hampel 1900, 651, LXV. tábla; Mesterházy 1989, 8. kép; Ódor 1999, 163.
971 Szőke 1962, 13.
972 Németh 1966, 89; Németh 1996, 190–192, 1. kép.
973 Horváth 2004a, 472.
974 Csallány 1970, 267–268, *Abb.* 8, 11, *Taf.* XXXIV.

ezüst huzalkarika, ezüstlemez töredékei, ezüst ruhadíszítő szalagok, vaskés, állatcsont, kengyel, zabla.[975]

71. *Tiszavasvári-Aranykerti tábla 9. sír*: 3-4 éves gyermek hanyatt fekvő váza. A bal oldali bordák és az alsó gerinccsigolyák felett egy-egy levél alakú, aranyozott ezüstcsüngő feküdt. Felületüket egymástól eltérő, poncolt növényi minta díszíti, felső oldaluknál szalagszerű, visszahajlított füllel. A két csüngőt egy-egy növényi mintás lemezből vágták ki, m.: 4,3×3,3 cm. A jobb oldali medencelapát felett félig egymásra csúszva pedig két kisebb, bemélyített és aranyozott közepű ezüstcsüngő volt, két oldalán egy-egy lyukkal. Valamilyen nagyobb tárgyból vágták ki ezeket is, m.: 3×2,7 cm. *Kísérő lelet*: vasmorzsalék [105. tábla 7; 109. tábla 2].[976]

72. *Törtel-Nyilas, vasúti megálló*: feldúlt női sírból került elő 2 db ezüstlemezből készült levél alakú dísz. Középrészükön egy-egy kerek, kidomborodó minta látható, melyet lemélyedő aranyozott sáv övez, ebből a lemez csúcsa felé pedig egy levél alakú minta indul. A lemezek szélén, azzal párhuzamosan gyöngyözött keretet utánzó díszítés fut. Az egyik lemez kissé nyúlánkabb forma, m.: 5,9×5,5, illetve 5,1×5,8 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, hajkarika, préselt rozetták, öntött kerek ruhaveretek, csizmaveretek, bizonytalan számú aranyozott ezüst rozettás lószerszámveret, csonthenger.[977]

73. *Udvarnok (Dvorníky, Sl.) 2. sír*: a gyermek váznak csak lábcsontjai maradtak meg, ezeknél helyezkedett el 1 db levél alakú, vékony, aranybevonattal ellátott ezüstlemez. Szélével párhuzamosan enyhén árkolt, középrésze kissé kidomborodó. Az árkolt részben körben hat lyuk látható, m.: 3,1×2,5 cm [109. tábla 1].[978]

74. *Várpalota-Semmelweis u. 1. sír*: 18-22 éves nő feldúlt sírjából származik egy kétrészes ezüstlánc. A szemek sorozatát 5 db huzalkarika szakítja meg, ebből négyhez ónozott bronzlemezből kivágott, levél alakú csüngők kapcsolódnak szalagszerű füleik segítségével, melyeket egy-egy nittszeggel erősítettek a csüngőkhöz. Ezek előlapja középen levél alakban kidudorodó, hátoldalukon poncolt palmettaminta egy-egy kisebb részlete látszik, m.: 3,5×3 cm. *Kísérő leletek*: préselt ezüstdíszek, B típusú gömbsorcsüngős ónozott bronz fülbevaló, bronz fülesgomb, kaurik, pödrött végű ezüst és ónozott bronz pántkarperec, két vékony ezüsthuzalból sodrott töredék.[979]

75. *Zemplén-Szélmalomdomb (Zemplín, Sl.)*: férfi sírjából származik 4 db ezüstből öntött, csörgős, levél alakú lószerszámdísz. Középrészük kidomborodó, teljes felületüket növényi (?) minta díszíti, ennek háttere aranyozott. Hátoldalukon öt szegecs található, ezek rögzítik a három esetben vas, illetve egynél a réz hátlapot. A kidomborodó, két lyukkal rendelkező részben kis golyócska található, m.: 7,1×4,2 cm. *Kísérő leletek*: lócsontok, kengyelpár, zabla, aranyveretes szablya, nyílcsúcsok, csiholó, kova, hevedercsat, csésze, favödör, arany huzalkarikák, nyak-, kar- és lábperecek, ezüst lemezkorongok, aranyozott ezüst ruhaveretek, aranyozott ezüstveretes öv, aranyozott ezüstveretes lószerszám, aranylemezkék [107. tábla 3].[980]

76. *Ismeretlen lelőhely*: a MNM gyűjteményében található egy öntött, aranyozott ezüstből készült, nyújtott csepp alakú, csörgős lószerszámdísz. Kidomborodó közepe két helyen áttört, körötte hullámszalagot utánzó növényi minta látható. Hátoldalán öt szegecs található, melyek közül a felső oldalon lévő kettő hosszabb a többinél. Hátlapja hiányzik, m.: 5,5×3,1 cm [107. tábla 2].[981]

77. *Ismeretlen lelőhely*: a Savaria Múzeum gyűjteményében található, valószínűleg sírokból származó 10–11. századi leletek között 1 db ezüstből öntött, levél alakú dísz. Felületén bordás díszítés, pontsor és növényi minta látható. Hátoldala sima, csúcsában egyetlen lyuk látható, m.: 5,2×4,5 cm.[982]

Kutatástörténet

E „*szív idomú*" díszekre már Hampel József kitért a honfoglalás kor emlékeit bemutató munkájában. A Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű, egykor csörgős veretének funkciójával kapcsolatban ugyan még bizonytalan volt, hogy az a lószerszám szíjazatán avagy a nyeregkápán helyezkedett-e el, azonban a nagyobb, lemezes díszeket határozottan a lószerszám szíjazatára helyezte: a homlokszíjra vagy a szügyelőre. Ahol a sír 2 darabot tartalmazott, ott az egyik, illetve a másik helyre is. Megállapította azt is, hogy csak a lemez felső része volt a bőrre erősítve, a többi szabadon csüngött.[983] Erre a tényre később a szerencsésen megőrződött gyömörei lelet kapcsán Börzsönyi Arnold is felhívta a figyelmet.[984] A levél alakú kisebb és nagyobb csüngőket egyaránt a

[975] Révész 2005, 165, 173, VI. tábla.
[976] Révész 1996a; Révész 2005, 169, 173, XIV. tábla.
[977] Dienes 1965a; Révész 2001, 64; MNM R. A. XVI. 289/1964.
[978] Točík 1968, 24, *Taf.* XV.
[979] Perémi 1986, 122, III., V. tábla; Fóthi 1998, 74.
[980] Budinský-Krička–Fettich 1973, 36–37, *Abb.* 24.
[981] Mesterházy 1996c.
[982] Kiss 2000, 269, 90. tábla.
[983] Hampel 1900, 774–776, 778–780.
[984] Börzsönyi 1912, 217.

tarsolylemezek körébe sorolta Fettich Nándor.[985] A levél alakú díszek korabeli bolgár területen található analógiáira Fehér Géza hívta fel a figyelmet.[986] A hasonló darabok hajfonatdíszként történő felhasználására pedig Csallány Dezső utalt.[987] A budapest-farkasréti sír lószerszámának vizsgálata kapcsán Dienes István a csörgős vereteket a szügyelő és – talán – a farhám díszeinek határozta meg.[988] Bakay Kornél a szív alakú lemezcsüngőket a nyakban viselt díszek közé sorolta, melyek véleménye szerint a jellegzetes ősi magyar viselet részei voltak.[989] Révész László megállapítása szerint a férfiak lószerszámát túlnyomórészt öntött csüngők díszítették, míg a lemezesek többsége női sírokból került elő. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a levél alakú díszek nemcsak a szügyelőt, hanem a kantárt is díszíthették, eredményeit rekonstrukciós rajzon is bemutatva.[990] Az egyes csüngők különböző szempontok szerinti lelőhelyeiből Elena Dabrowska,[991] Željko Demo,[992] Kiss Attila,[993] Paola Korošec,[994] S. Perémi Ágota,[995] Költő László[996] és K. Végh Katalin[997] is közölt egy-egy összeállítást, e munkákban azok bizonyos szempontú értékelése is megtalálható. A főként az Alföld déli részén előforduló levél alakú csüngők elterjedését Bálint Csanád térképezte fel.[998] Kronológiai helyzetüket tekintve Jochen Giesler azokat az „*Altmagyarisch*" csoportba sorolta, melyek véleménye szerint a 970-es évekig lehettek használatban.[999] Egy Preslawból előkerült levél alakú dísz kapcsán a típus ázsiai és kelet-európai párhuzamait Stojan Witljanov tekintette át,[1000] s további 11. századi bolgár analógiák is közlésre kerültek.[1001] Közülük egy nagyobb méretű, lószerszámot díszítő példány Kijevből Bulgáriába kerülése Gelena Radoslavova véleménye szerint, a 11. század 40-es éveinek besenyő inváziója nyomán történhetett.[1002] A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom, Sl.) 2. sírból származó levél alakú díszek Nevizánszky Gábor és Jiří Košta véleménye szerint a szügyelő és a farhám díszei lehettek, Kelet-Európában ezek a magyar leleteknél később lépnek fel, s használatuk is tovább megfigyelhető.[1003] Az ún. keleti tálak némelyikén látható lovas ábrázolások – ezeken a lószerszám levél alakú díszekkel ellátott – esetleges magyar vonatkozását Langó Péter[1004] majd Fodor István[1005] vizsgálta, egymástól eltérő eredményre jutva. A levél alakú díszekkel Kovács László foglalkozott a legalaposabban, az oroszlámosi (Banatsko Arandelovo, Srb.) leletek közzététele kapcsán.[1006] Gyűjtése nyomán tanulmányában 4 fő csoportba sorolta ezeket, főként felhasználásuk alapján: a lószerszám, a nyak, a ruha díszei, valamint a közöletlen darabok, melyek a negyedik csoportot alkották. Tárgyalta díszítésüket, technikai kivitelüket, valamint közölte az érmével keltezett példányokat is.

A díszek típusonkénti felosztása

Elsőként egy terminológiai jellegű kérdésre szeretnénk kitérni. Az egyes tárgyak alakjának megnevezésére legtöbbször a levél/szív/csepp alak szerepel az egyes tanulmányokban, de emellett egyéb megnevezések is felbukkannak.[1007] Úgy gondolom formájuk és egykori viseleti helyzetük adja meg a megnevezés alapját, hiszen pl. a csúcsával felfelé álló díszt inkább a csepp alakú, míg a fordított helyzetben lévőt inkább a levél alakú elnevezés illeti. Ugyancsak el kell választani a levél és a szív alakot, utóbbi felső oldalának közepe karéjos vonalban zárul, míg előbbi többé-kevésbé szabályos köríves. A két csoport között helyezkedik el a felső oldalán karéjos, ám az ívelt rész közepén egy-egy gömböcskével díszített forma, mely így félköríves alakot mutat.

985 Fettich 1937, 82–84.
986 Fehér 1940, 53–63.
987 Csallány 1970, 281.
988 Dienes 1973, 211.
989 Bakay 1978, 157, 156. jegyzet.
990 Révész 1996, 72, 40. 2. kép; Révész 2001, 21, 14. kép.
991 Dabrowska 1979, 343–344.
992 Demo 1983, 275–278.
993 Kiss 1985, 254–255.
994 Korošec 1985, 339–340.
995 Perémi 1986, 127–128.
996 Költő 1990, 94.
997 Végh 1993, 62–63.
998 Bálint 1991, 148, *Taf.* XLVII.
999 Giesler 1981, 90, *Taf.* 53.
1000 Witljanov 1990.
1001 Dontcheva–Petkova 2005, 148.
1002 Radoslavova 2009, 452.
1003 Nevizánsky–Košta 2009, 350.
1004 Langó 2006.
1005 Fodor 2008.
1006 Kovács 1993a, 53–54, 70. jegyzet.
1007 Pl. MNM Ismeretlen lelőhely: tojásdad (Hampel 1900, 737), nyújtott csepp (Mesterházy 1996c, 394); Zemplén: pajzs (Budinský-Krička–Fettich 1973, 36).

Több más honfoglalás kori tárgytípushoz hasonlóan a leletanyag változatossága, illetve az egyes darabok közti – esetenként többszörös – átfedések miatt sokszor itt sem könnyű markánsan körülhatárolható csoportokat és alcsoportokat felállítani. A közöletlen darabok ugyancsak nehezen vagy sehogy (többnyire csupán feltételesen, az esetleges szűkszavú leírás alapján) sorolhatók be. Hasonló helyzetben vagyunk az erősen hiányos darabokkal kapcsolatban is. A leletanyag indokolatlan mértékű felaprózódását elkerülendő, így egy-egy csoport vagy alcsoport felállításánál csak a főbb szempontokat vettem figyelembe.

Nem könnyű egyértelmű szabályt felállítani továbbá a „*csüngők*" elő- és hátoldalát illetően sem, hiszen ami egyik irányból nézve bemélyedő, az a másik oldalról kidomborodó. Sajnos sok esetben így kevésbé világos, melyik volt a csüngő elő és hátoldala. Szerencsések azok az esetek, mikor az aranyozás vagy a díszítés, esetleg a fül vagy a szegecsek segíthetnek eldönteni a kérdést.

Maga a „*csüngő*" elnevezés sem minden esetben megfelelő, hiszen a pl. a felszegecselt díszek – még ha csupán annak felső oldalánál voltak is rögzítve – nem csüngtek szabadon, mint pl. a huzalkarikával láncokhoz kapcsolódó vagy szalagfüllel rögzített darabok – hanem szilárdan feküdtek a szerves anyagon.

A magam részéről – e szempontok figyelembe vételével – az alábbi felosztást javaslom e díszek kivitelét illetően [66. kép]:

I. a. Nagyobb levél alakú, felső oldalának közepén 2–4 lyukkal, ebben esetlegesen négyes egybefüggő vagy egy-egy önálló szegeccsel ellátott ezüstdíszek [4–5. tábla].[1008]

I. b. Kisebb levél alakú, ezüst- vagy bronzlemezek. Felső oldalukon szalagfüllel ellátott vagy egy, illetve más esetekben tengelyükben alul és felül két, illetve két oldalukon egy-egy, esetleg két-két helyen, ritkán körben átfúrt, 2–4 cm-es díszek, melyeket a szalagfül letörése után át is fúrhattak [109. tábla 1–4, 7].[1009]

II. a. Nagyobb levél alakú, közepén vagy ritkán annak alsó felében ugyancsak levél vagy kör alakban bemélyedő, gyakran aranyozott, felső oldaluk közepén 2 vagy 3 lyukkal, melyekben önálló vagy összekapcsolt fejű virágos, T alakú bimbós-indás, félgömbfejű, illetve ma már ismeretlen típusú szegecsekkel ellátott, esetleg csupán a lyukak segítségével rögzített, 6–12 cm közti ezüstdíszek, melyekben a T alakú szegecs bronzból is készülhetett [108. tábla 1–3].[1010]

II. b. Kisebb levél alakú, bronz vagy ezüst, közepén ugyancsak levél alakban bemélyedő, esetenként aranyozott, ritkán a szélét és a középrészt a lemez csúcsával összekötő vonalban pontozott sorral vagy gyöngyözött kerettel és kidomborodó mintákkal ellátott díszek. Felső oldalukon a lemezzel egybefüggő vagy külön felszegecselt szalagszerű füllel, ritkábban furattal vagy furatokkal ellátott, esetenként huzalkarikához kapcsolódó, általában 3–4 cm-es darabok [59. tábla 4; 69. tábla 45; 109. tábla 5–6, 8–10].[1011]

III. Levél alakú, közepén levél vagy kör alakban kidomborodó, egybefüggő vagy külön felszegecselt szalagszerű füllel, ritkábban felső oldaluk közepén elhelyezkedő furattal ellátott, bronzból vagy ezüstből készült, 3–5 cm-es díszek, melyek esetenként nagyobb lemezből kivágva, a kidomborodó részen aranybevonattal ellátottak is lehetnek [109. tábla 11–13].[1012]

IV. Levél alakú, közepén ugyancsak levél alakban kidomborodó, vékonyabb éles vagy szélesebb tompa bordával ellátott, a lemezzel egybefüggő vagy utólag felszegecsel fülű 3–4 cm-es bronz- vagy ezüstdíszek, melyek közül egyetlen darab szélét gyöngyözött keret övezi [105. tábla 1–2, 104. tábla 9–12].[1013]

V. Levél alakú, közepén levél alakban enyhén kidomborodó, körben árkolt mintával díszített, felső oldalán egy-egy virág- vagy félgömbfejű szegeccsel ellátott, 4–6 cm-es ezüstdíszek [105. tábla 4].[1014]

VI. Levél alakú, közepén levél alakban kidomborodó, ebben ugyancsak levél alakú, bemélyedő – esetenként aranyozott – középrésszel ellátott, ezüstlemezből

[1008] Gyömöre-Friedrich Károly kertje.

[1009] Hajdúböszörmény-Bodaszőlő 1. sír, Ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) 269. sír, Karos-Eperjesszög II/3. sír, Nagykeszi (Veľké Kosihy, Sl.), Naszvad (Nesvady, Sl.) 2. sír, Sárrétudvari-Poroshalom 2. sír, Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom, Sl.) 1937/2. sír, Szolnok-Strázsahalom, Tarnaörs-Rajnapart 6. sír, Tiszavasvári-Aranykerti tábla 9. sír, Udvarnok (Dvorníky, Sl.) 2. sír.

[1010] Gégény-Monokdomb, Kenézlő-Fazekaszug, Kétpó, Kunágota 4. sír, Piliny-Leshegy 2. sír, Százhalombatta, Szatymaz-Őszeszék, Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sír. Feltételesen ide sorolható a tengelici T alakú szegecs is. A tiszaeszlári dísz ugyan csak 5,1 cm magas, ám alsó felének egy része hiányzik. A leírás alapján valószínűleg ebbe a csoportba sorolható további 3 db ilyen dísz, melyek Nyíregyháza határában kerültek elő (Jósa 1903).

[1011] Galánta-Papföld (Galanta, Sl.) 13. sír, Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, Kunszentmárton-Köttön-dűlő, Sarlókajsza (Lužianky, Sl.) 3. sír, Mosonmagyaróvár-Moson-Királydomb, Ptuj-Vár (Sv.) 13. sír, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 60. sír, Szentes-Nagyhegy, Gyarmati S. szőlője, Szentes-Nagyhegy, Nagypátéi út, Szentes-Szent László, Szentes környéke, Tiszaeszlár-Dióskert A. sír, Tiszavasvári-Aranykerti tábla 2. sír.

[1012] Békés-Hidas-hát, Gáva-Vásártér 33. sír, Gödöllő, Sóshartyán-Hosszútető 30. sír, Szentes-Nagyhegy, Gyarmati S. szőlője, Szőreg-Homokbánya A sír, Tarnaörs-Rajnapart 6. sír, Várpalota-Semmelweis u. 1. sír.

[1013] Bocsár (Bočar, Srb.) 8. sír, Hetény-Disznólegelő (Chotín, Sl.) 300. sír, Ibrány-Esbó halom 197/a sír, Kistokaj-Homokbánya 5. sír, Oroszlámos-Vasútállomás (Banatsko Arandelovo, Srb.).

[1014] Karos-Eperjesszög II/52. sír.

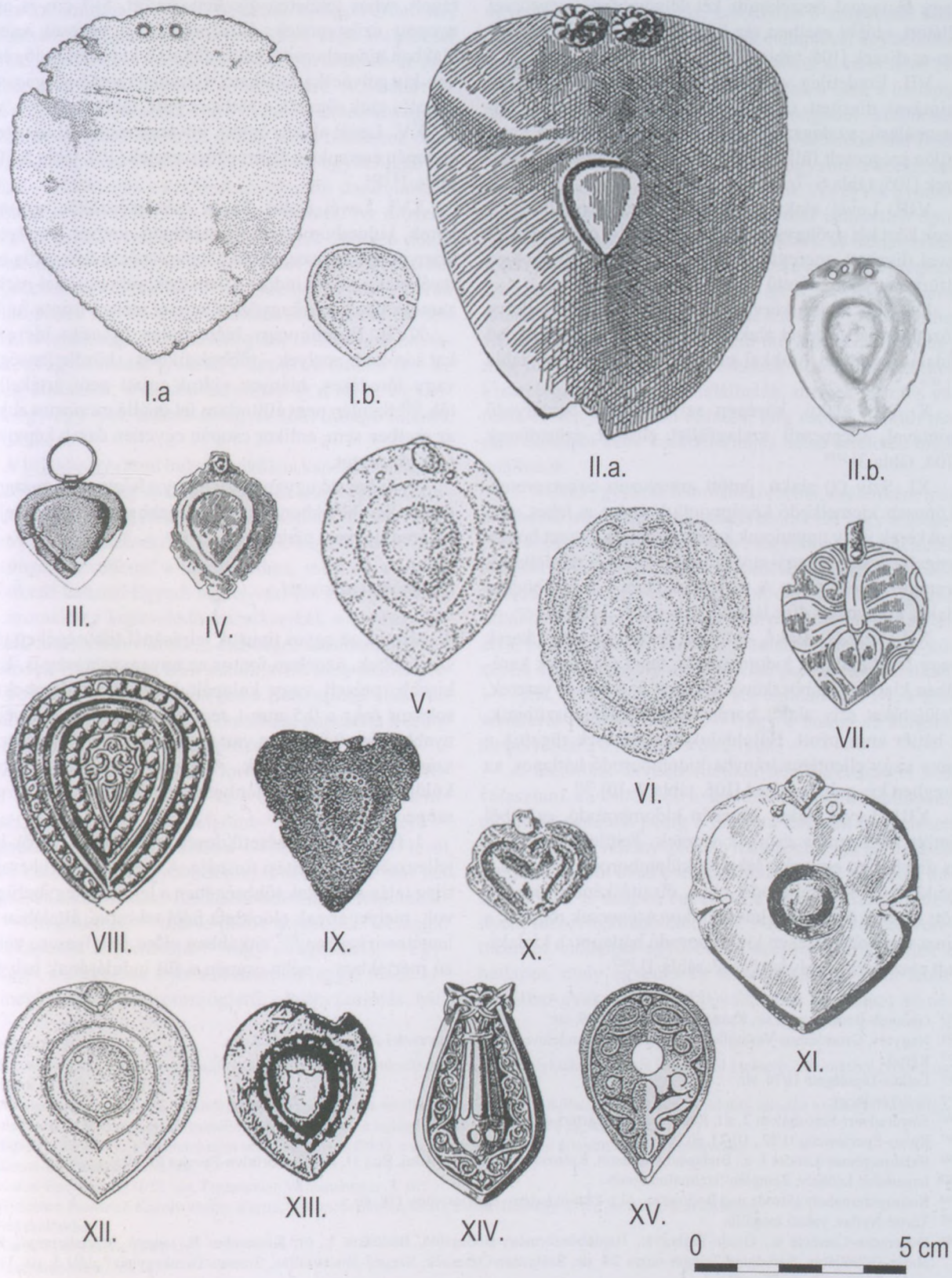

66. kép. A levél/szív alakú díszek felosztása

készült díszek. Felső oldalukon T alakú növénymintás vagy léctaggal összekötött két félgömbfejű szegeccsel ellátott, előbbi esetben réz hátlappal is rendelkező 6–9 cm-es díszek [105. tábla 5].[1015]

VII. Eredetileg valamely nagyobb, poncolt növényi mintával díszített tárgyból kivágott, másodlagos felhasználású, szalagszerű, a lemezzel egybefüggő vagy külön szegecselt füllel ellátott 4–5 cm-es, levél alakú díszek [105. tábla 6–7, 8].[1016]

VIII. Levél alakú, ezüstből préselt, bordákkal, s azok közt két gyöngysorral, közepén pedig növényi mintával díszített, merevítő hátlappal ellátott, több helyen átfúrt, nagyobb méretű díszek [107. tábla 4].[1017]

IX. Szív alakú, körvonalával párhuzamosan, illetve középpontjában levél alakban pontozott mintával, felső oldalán egyetlen lyukkal ellátott ezüstdísz [104. tábla 1].[1018]

X. Szív alakú, középen szív alakban bemélyedő mintával, szegecselt szalagfüllel ellátott ezüstdíszek [104. tábla 3].[1019]

XI. Szív (?) alakú, öntött aranyozott ezüstveretek. Kúposan kiemelkedő középpontjuk áttört is lehet, melyet kerek vagy ugyancsak kerek, azonban a veret hossztengelye irányába egy-egy kinyúló taggal is rendelkező, aranyozott rész övez. A veretek oldalán 3-3 gömböcske alakú, aranyozott dísz látható [106. tábla 2–3].[1020]

XII. Szív (?) alakú, ezüstből öntött, közepén kerek vagy levél alakban kidomborodó, felső oldalának karéjában kisebb gömböcskével díszített 5–6 cm-es veretek. Felületüket szív alakú borda vagy bordák díszíthetik, a háttér aranyozott. Hátoldalukon szegecsek rögzítik a sima vagy ellentétes irányba kidomborodó hátlapot, az üregben kis golyócskával [105. tábla 9–10].[1021]

XIII. Levél alakú, közepén kidomborodó, ezüstből öntött, 4–5 cm-es csörgős veretek. Felületük díszített és díszítetlen egyaránt lehet, a kidomborodó részen 2-3 lyukkal. E kidomborodó részt díszítésként gyöngyözött keret is övezheti. Hátoldalukon szegecsek rögzítik a sima vagy ellentétesen kidomborodó hátlapot, a kialakított részben kis golyóval [107. tábla 1].[1022]

XIV. Nyújtott csepp alakú, oldalán és/vagy tetején tagolt, teljes felületén díszített, öntött, 5–7 cm-es aranyozott ezüstveretek. Középrészük ugyancsak csepp alakban kidomborodó, két lyukkal. E kidomborodó részben kis golyócska található. Hátoldalukon 5 szegecs található, ezek rögzítik a hátlapot [107. tábla 2–3].[1023]

XV. Levél alakú, öntött, növényi mintával díszített, közepén esetenként áttört ezüstveretek [107. tábla 5; 106. tábla 1].[1024]

XVI. Levél alakú díszek, középrészükön egy-egy kerek, kidomborodó minta található, melyet lemélyedő aranyozott sáv övez, ebből a lemez csúcsa felé pedig egy levél alakú minta indul. A lemezek szélén, azzal párhuzamosan pedig gyöngyözött keretet utánzó minta fut.[1025]

XVII. Egyedi vagy bizonytalan típusok. Ide azokat soroltam, melyek – többségükben – közöletlenségük vagy töredékes, hiányos voltuk miatt nem értékelhetők.[1026] Szintén nem állítottam fel önálló csoportot abban az esetben sem, amikor csupán egyetlen darab képviselné a csoportot.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a leletanyag gyarapodása a későbbiekben bizonyára újabb csoportok létrejöttét eredményezi majd.

III. Technikai kivitel

A méretek az egyes típusok leírásánál többségében már szerepeltek, azonban fontos az anyagvastagság is. Ez a kisebb, préselt vagy kalapált kialakítású daraboknál sokszor még a 0,5 mm-t sem éri el. Ugyancsak vékonyabb, átlag 0,5–1 mm vastagságúak a nagyobb, lószerszámon használt díszek. A díszek felerősítése három különböző módon történhetett: füllel, lyukakkal vagy szegecsekkel.

1. fül: a kisebb méretű, levél/szív alakú csüngők legjellemzőbb felerősítési formája. A szalagszerű fül eredetileg talán az esetek többségében a lemezzel egybefüggő volt, melyet annak előoldala felől tekintve, általában ellentétes irányban,[1027] ritkábban előre felé ívesen, változó mértékben – néha csupán a fül indulásának helyéig,

[1015] Gádoros-Bocskai u. 4. sír, Karos-Eperjesszög II/49. sír.
[1016] Nagyrév, Oroszlámos-Vasútállomás (Banatsko Arandelovo, Srb.), Tiszavasvári-Aranykerti tábla 9. sír.
[1017] Kétpó.
[1018] Letkés-Téglaégető II/76. sír.
[1019] Solt-Tételhegy.
[1020] Sárrétudvari-Poroshalom 2. sír, Rábacsanak-Vásártéri-dűlő.
[1021] Karos-Eperjesszög II/52., III/11. sír.
[1022] Balatonszemes-Lander J. u., Budapest-Farkasrét, Kolozsvár-Zápolya u. (Cluj, Ro.) 11. sír, Sándorfalva-Eperjes 93. sír.
[1023] Ismeretlen lelőhely, Zemplén-Szélmalomdomb.
[1024] Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom, Sl.), Püspökladány-Eperjesvölgy 138. sír.
[1025] Törtel-Nyilas, vasúti megálló.
[1026] Deberecen-Csemete u., Gyula-Téglagyár, Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Büdöskút 1. sír, Kiszombor B. temető, Máriabesenyő, Rácalmás-Göböljárás, Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír, Szatymaz-Őszeszék, Szeged-Jánosszállás, Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír, Tiszaeszlár-Dióskert 7. sír, Tiszafüred.
[1027] A leletek nagyobb száma mellet az is arra utalhat, hogy ez lehetett az általános forma, hogy a Tiszavasvári-Aranykerti tábla 9. sírjában talált másodlagosan kivágott csüngőn is a hátoldal felé hajlik vissza a fül.

máskor spirálisabban – visszahajlítottak. A másik megoldás az, amikor a külön lemezből kivágott fület 1-1, ritkábban 2 db, néha csupán elhajlított végű szegeccsel rögzítették. A felső felén kiszélesedő fül ezekben az esetekben a lemezt két oldaláról fogta közre. A Sóshartyánon előkerült 3 darabból kettő esetén a lemez anyagától eltérő szalagszerű bronzfül annak hátsó oldalához csatlakozik, míg a harmadiknál a csüngővel egybefüggő fül látható. Különleges a szentes-szentlászlói darab, ahol a hátoldalon lévő fület 3 db szegecs tartotta. Az oroszlámosi (Banatsko Arandelovo, Srb.) egyik csüngőn pedig látható egy további lyuk is, így a fület vagy valóban két szegeccsel erősítették fel,[1028] aminek így egykor nyilván szélesebbnek kellett lennie mostani állapotánál. De felmerül a lehetősége, hogy esetleg két füllel is számolhatunk, avagy a másik lyuknál – amint ez látható is – az anyag átszakadt, s ezután helyezték át a fület. Ugyancsak egy-egy lyuk látható az egyik solti csüngő fülének két oldalán.[1029]

A fülekbe gyakran huzalkarikák is kapcsolódhatnak. Ez szinte kizárólag csak a láncokhoz kapcsolódó csüngőkre jellemző, végeik egymásra hajlóak és összeforrasztottak is lehetnek.[1030] Ritkábban kapcsolódott csak a csüngő közvetlenül a láncszemhez, mint az a békési láncoknál látható. Egyedi a ptuj-vári (Sv.) darab, ahol a láncszemekhez kapcsolódó huzalkarikák a lemezen található furatokban vannak. Lehetséges azonban, hogy ez az eredeti fül letörése után alkalmazott kényszermegoldás volt. Ugyancsak különleges a Bodaszőlőn előkerült darab, ennél ugyanis sodrott huzalszál kapcsolta a csüngőt a lánchoz, valószínűleg aprócska szalagfüllel.[1031]

2. szegecs: több markáns formája ismert, melyek főként a nagyobb levél alakú és a csörgős díszek felerősítését szolgálták. Külön félgömb-[1032] vagy virágfejű[1033] szegeccsel rögzítették a kisebb – 4–6 cm közötti – levél alakú díszeket. A nagyobb lemezeknél viszont már két szegecset alkalmaztak. Ezek lehettek önálló félgömbfejű,[1034] virágmintás;[1035] illetve páros szegecsek: léctaggal összekapcsolt félgömbfejű[1036] vagy virágmintás;[1037] egybefüggő, a szegecsek fejét adó díszített taggal rendelkező: megközelítőleg háromszögletű, növényi mintás, hátoldalán 4 szegeccsel,[1038] vagy a leggyakrabban T alakú, ugyancsak növénymintás, hátoldalán 3 szegeccsel ellátott.[1039] A csörgős vereteket azok előlapjával egybeöntött szegecsekkel rögzítették, melyek közül a veret felső részén elhelyezkedők hosszabbak voltak a csak a hátlapot tartóknál. A felfüggesztés szempontjából különösen érdekes a nagyobb bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom, Sl.) dísz, ennek hátoldalán ugyanis a szegecsek annak teljes hosszában megtalálhatók. Az egyik gyömörei darabot pedig több helyütt ma már ismeretlen típusú vékony szegecsekkel erősítették fel. A szegecseken gyakran megmaradt a szorítólemezke is. Ahol a szegecs/szegecsek nem maradtak meg, ott a meglévő furatok száma és helyzete a fenti tendencia alapján talán segíthet valószínűsíteni azt, hogy egykor milyenek lehettek vagy még inkább milyenek nem lehettek. Az öntött díszeken kizárólagosan szegecsek találhatók, melyek csörgős veretek esetén azok felső oldalán, míg csörgő nélküli társaik esetében azok csaknem teljes hátsó felületén megtalálhatók.

3. lyukak: gyakori felerősítési forma, esetenként már bizonyára másodlagos megoldásként, a fül vagy a szegecsek letörése után, illetve ha a megváltozott funkcióhoz ezekkel nem lett volna kivitelezhető a kapcsolás. Több típusra is jellemző, de a nagyobb díszeken lévő lyukak inkább az egykori szegecsek hiányára utalhatnak, s nem arra, hogy a díszt felvarrták. Általában a felső oldal közepén vagy a tengely alsó és felső pontja előtt található 1-1 lyuk. Ritkábban a lemez két oldalán van 1-1, a körvonalával párhuzamosan 5-7 vagy a hossz- és keresztengelyében 2-2, illetve 3 és 2 lyuk.

A technikai kivitelt illetően természetesen el kell választani az öntött és a lemezből készült darabokat, utóbbiak esetében pedig a hidegen kalapált és a préselt változatot. A vékony préselt lemezeknél merevítésként csupán a kétpói díszek kaptak hátlapot, s a lemezből kalapáltaknál is csupán egyetlen, a gádorosi rendelkezett ilyen, merevítést adó elemmel. Az öntött csörgős vereteken az előlappal egybeöntött szegecsek rögzítették a hátlapot, mely egyenes és kidudorodó egyaránt lehet. A hátlap gyakran nagyobb volt, mint az előlap, az né-

[1028] Kovács 1993a, 38.

[1029] Hasonló fülkiképzésű összehajlított téglalap alakú bronzcsüngő ismert az ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) temető 231. sírjából (Hanuliak 1994, 128, *Tab.* XLVIII).

[1030] A láncokhoz kapcsolódó darabokon kívül csupán a solt-tételhegyi csüngőkön található huzalkarika. A feldúlt, minden bizonnyal hiányosan megmentett leletanyagú sír esetében kérdéses, hogy a csüngőkhöz kapcsolódott-e egykor lánc.

[1031] Sajnos a leírás erre a részletre nem tér ki (Korošec 1985), s az a rajz alapján sem állapítható meg bizonyosan.

[1032] Karos-Eperjesszög II/52. sír.

[1033] Karos-Eperjesszög II/52. sír, Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sír.

[1034] Gyömöre-Friedrich Károly kertje, Kétpó, Koroncó-Bábota II. sír, Piliny-Leshegy 2. sír, Szakony-Kavicsbánya.

[1035] Százhalombatta.

[1036] Karos-Eperjesszög II/49. sír.

[1037] Szatymaz-Őszeszék.

[1038] Gyömöre-Friedrich Károly kertje.

[1039] Gádoros, Piliny-Leshegy, Tengelic. E szegecsforma felismerhető pl. az eperjeskei 2. sír készenléti íjtegezén lévő veretben (Révész 1996f, 75, 8. kép) vagy a tiszanánai tarsolylemez (Révész 2008, 284–285, 71. tábla) tengelyében alul és felül.

hány esetben talán másodlagosan is kerülhetett a csörgős veretekre.

A díszeket elkészíthették továbbá másodlagosan felhasznált, általában növényi mintával díszített – egykor nagyobb – lemezekből is. Ezekben az esetekben a minta természetszerűleg nem teljes, a tiszavasvári lemezek díszítései pedig eltérőek, így a két egykor teljes lemez – talán hajfonatkorong (?) – mintája vélhetően különbözött egymástól.

Felhasználás szerinti csoportosítás

Láncokat díszítő csüngők. A szemekből álló láncok karakterisztikus díszítőelemei ezek, melyek a láncszemek sorozatához, vagy azt megszakítva külön elemmel kapcsolódnak. Nyak- és fülbevalókat összekötő láncokon egyaránt megtalálhatók, de ritkábban feltűnnek fej- vagy hajfonatdíszként viselt láncokon is.[1040]

Nyakláncok: a nyakban viselt, szemekből álló láncok jellegzetes csüngői[1041] ezek a darabok.[1042] Minden esetben azok megközelítőleg középső részén helyezkedik el 1 vagy 3 db.[1043] Sajnos néhány esetben ezek oly mértékben hiányosak vagy töredékesek, hogy típusba sorolásuk nem lehetséges, de a láncoknál megfigyelhető díszítő tendencia alapján nagy valószínűséggel ezek is levél alakúak lehettek egykor. Többségükben huzalkarikával kapcsolódnak, de sodrott huzalszállal vagy elvétve magához a láncszemhez[1044] is csatlakozhatnak a nagyobb részben szalagszerű, a csüngővel egybefüggő vagy külön – eredetileg vagy utólagos javítás során – felszegecselt fülekkel (ezek egy garnitúrán belül is megtalálhatók és valószínűleg a csüngők javításáról árulkodnak), ritkábban a csüngő felső részén elhelyezkedő furattal kapcsolódva.

A besenyőteleki II/12. sírból előkerült sodrott huzalok egyikének végén látható egy kisebb méretű csüngő. Sajnos viseleti módjáról a sír bolygatottsága miatt nincsenek információk. Magát a huzalokat vizsgálva mind azok nyaklánckénti való összeállítása, mind azok függőlegesen – láncos csüngőként (lásd alább) – történő viselete lehetséges. E tárgy mind a huzalok, mind a csüngők mérete tekintetében – jelen ismereteink szerint – eltér a Kárpát-medencei láncoktól. A nyakláncokon az alábbi típusú csüngők láthatók: II. b, III., IV.

Fülbevalókat összekötő láncok: a nyakláncok mellett a honfoglalás kori láncékszerek másik jellemző csoportját a fülbevalókat összekötő láncok alkotják. Természetesen a levél alakú csüngők e láncokon is megtalálhatók.[1045] Kivitelüket tekintve az egyszeres szerkezetű nyitott és a zárt, kettős szerkezetű láncok is jelen vannak. Előbbiek esetében a csüngő vagy a csüngők többé-kevésbé pontosan a lánc közepénél vagy közepénél és annak végein helyezkedhetnek el. A megosztva viselt várpalotai láncnál azonban a középső rész mellett a huzalkarikák a lánc hosszabbik részének közepénél és a megosztott lánc két kapcsolódási pontjainál – ahol azok a fülbevalókhoz csatlakoztak – helyezkednek el. A galántai (Galanta, Sl.) lánc viseleti módja a leírásban nem szerepel, ennek megállapításában annak rajza sem visz közelebb a megoldáshoz. A magam részéről úgy gondolom ebben az esetben a két, egymáshoz közel elhelyezkedő huzalkarika egyik darabja volt a fülbevalóba akasztva, a másik, a rövidebb felső láncon helyezkedett el, mely a harmadik karikával kapcsolódott a másik fülbevalóhoz. A másik két karika megközelítőleg azonos hosszúságú láncszakasz után következik. Itt tehát – amennyiben e viseleti mód helytálló, a mellkasnál csak két csüngő volt, míg a másik kettő a három karika közül valamelyik kettőben.[1046] A csüngők egy-egy lánc esetében általában főbb vonalaikban azonosak, legfeljebb kisebb javítások vagy sérülések okozhatnak eltérést.

A gömbsorcsüngős fülbevalókat összekötő láncokon a II. b., III. és IV. csoportba tartozó csüngők találhatók. Néhány esetben együtt fordulnak elő a gömbsorcsüngős fülbevalók és a csüngők, de fémlánc nélkül. Fel kell tenni a kérdést a fülbevalókat összekötő láncok viseleti módja kapcsán, hogy létezhettek-e egykor valamilyen szerves anyaggal, s azon esetleges díszekkel összekötött fülbevalók? Levél/szív alakú díszek és gömbsorcsüngős fülbevaló egy sírból az alábbi lelőhelyekről ismert: Letkés-Téglaégető II/76. sír, Tiszaeszlár-Dióskert A sír. Bocsáron (Bočar, Srb.) pedig a 8. sírban 2 db szőlőfürtdíszes fülbevaló volt.

Fej- vagy hajfonatdíszként viselt láncos csüngők: a honfoglaló magyarság leletanyagában ritkán előforduló ékszertípusnak biztosan mindössze egyetlen lelőhelyét ismerem. Békés-Hidas-háton három U alakú szemekből álló lánc végein található egy-egy csüngő, mely az az-

[1040] Horváth 2004a. – Nagyréven a csüngők mellett egy rövidebb láncdarabka is előkerült, sajnos azonban ezek esetleges összetartozása nem igazolható. Szentes-Nagyhegyen ugyancsak csüngők és nyaklánc is előkerültetek, de ezek összetartozása sem igazolható.

[1041] Gáva-Vásártér 33. sír, Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Büdöskút 7. sír, Hetény-Disznólegelő (Chotín, Sl.) 300. sír, Kunszentmárton-Kötton-dűlő, Ptuj-Vár (Sv.) 13. sír, Sarlókajsza (Lužianky, Sl.) 3. sír, Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír.

[1042] A szemekből készült nyakláncokon ritkán egyéb függesztett dísz is megfigyelhető: a hajdúdorog-gyúlási 19. sírból előkerült kereszt valószínűleg ezüstláncon függött egykor (Fodor 1996b, 230, 3. kép).

[1043] Valószínűleg 3 db csüngő lehetett egykor a gáva-vásártéri láncon is (Horváth 2004a, 462, 13. jegyzet).

[1044] Erre az egyik békési lánc szolgáltathat példát, amennyiben azt nyaklánckénti használták.

[1045] Galánta (Galanta, Sl.) 13. sír, Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, Gyula-Téglagyár, Kistokaj-Homokbánya 5. sír, Sóshartyán-Hosszútető 30. sír, Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír, Tiszaeszlár-Dióskert 7. sír, Várpalota-Semmelweis u. 1. sír.

[1046] Az egyik talán a rövidebb láncon lévő másik karikában, míg a negyedik valamelyik fülbevalóhoz kapcsolódó karikában.

zal egybefüggő, szalagszerű füllel kapcsolódik az utolsó láncszemekhez (III. típus).

Nyakdíszként viselt csüngők: noha viseleti módjukat tekintve hasonlóak a nyakláncokhoz, azonban nem szemekből összeállított fémláncokon, hanem szerves anyagra felfűzve viselték ezeket a csüngőket, gyakran egyéb díszek társaságában. A püspökladány-eperjesvölgyi 138. sírban a jobb kulcscsont felett feküdt a tárgy, átfúrt csúcsával a koponya felé, 6 db gyönggyel együtt. Az öntött, levél alakú dísz esetében – mely a XV. csoportba sorolható – a csüngő csúcsa volt átfúrva, ezen húzhatták át a zsinórt. A hetényi (Chotín, Sl.) lánc alapján, melyen 3 db csüngő volt, jó eséllyel feltételezhető, hogy lehetett olyan nyakdísz is, melynél 3 db csüngő lehetett szerves anyagra fűzve. A közöletlen rácalmási csüngők ugyancsak nyakékként szerepelnek.[1047] Valószínűleg ennél azonban magasabb lehetett a nyakban viselt csüngők száma, ám a sírbéli helyzet ismeretének, illetve az egyéb meghatározást segítő elemeknek a hiánya sok esetben nem teszi lehetővé a funkció pontos meghatározását.

Ruhadíszként viselt csüngők:[1048] ezek azonosítása lényegesen nehezebb feladatot jelent, mint a fémből készült nyakláncokon viselt csüngőké, hiszen még hiteles feltárás esetén is több variációs lehetőséggel számolhatunk: a mellkas vagy a vállak környékén előkerülő csüngők a ruha és a nyaklánc díszei is lehettek, sőt, a hajfonatokat díszítő szerepet is mérlegelni kell. Tovább nehezíti a kérdés megítélését, hogy sajnos mindössze néhány csüngő pontos sírbéli helyzete ismert. A funkció eldöntését nem könnyíti meg a felerősítési mód vizsgálata sem, ami felvarrólyuk, fül és szegecs segítségével is történhetett. Kérdéses azonban, hogy a szalagfüles példányok lehettek-e felvarrva, hiszen hiteles feltárásból csak a felfüggesztett viseleti mód igazolható. Az Ibrány-Esbó halmi 197/a. sír csüngői a mellkas középső része felett kerültek elő, valamilyen szerves anyag által kirajzolt elszíneződés alatt. A textilre vagy bőrre erősített díszek esetében azonban kérdéses, hogy azok magán a felsőruhán voltak-e.[1049] Ha egy középtájon záródó ruhával számolunk, melyhez a mellkas és a medence között, kissé ferde vonalban elhelyezkedő gombok tartoztak, akkor valószínűleg nem lehettek a csüngők ennek a díszei.[1050] Istvánovits Eszter felvetette a melldísz lehetőségét.[1051] Ez akár lehetett egy keményebb bőr, melyet a nyakba akasztva is viselhettek, nem feltétlenül a ruhára varrva. A sándorfalvi másodlagosan felhasznált lószerszámdísz az „*öv táján*" feküdt, itt Fodor István véleménye szerint a ruha nem viseleti helyzetben, hanem a halottra terítve került a sírba,[1052] így a helyzet is csupán megközelítőleg lehet pontos. A Tiszavasvári-Aranykerti táblai 9. sírban a bal oldali bordák és az alsó gerinccsigolyák felett egy-egy nagyobb, a jobb medencelapát felett pedig félig egymásra csúszva két kisebb díszt találtak. Ezek talán a ruhát díszíthették egykor, figyelemre méltó azonban, hogy felfüggesztési módjuk – fül és lyuk – eltérő.

Biztos adataink alapján úgy tűnik tehát, hogy nem volt jellemző a csüngők ruhadíszként történő alkalmazása, szemben a hasonló formát mutató, de kisebb öntött veretekkel, melyeket valószínűleg felső tagjuk elvesztése után, több helyütt is tovább alkalmaztak, eredeti állapotuknak megfelelő díszítőrendszert alkotva a ruházaton.

Hajfonatdíszként viselt csüngők: a honfoglaló magyarság anyagi kultúrájának egyik legjellemzőbb elemei a hajfonatdíszítő korongok. E korongok mellett a varkocsokat egyéb – pl. fém-, üveg- – elemek felhasználásával is díszíthették, ritkán pedig e csüngők is megtalálhatók. A hajfonatdíszként viselt csüngőknél el kell választani a hajfonatkorongok helyett és az azok mellett alkalmazott díszeket.

Ritka változat, amikor a korongokat levél alakú csüngőkkel helyettesítették. A Tiszaeszlár-Vörösmarty utcai 3. sírban a koponya jobb oldalán, részben kissé alatta feküdt 1 db másodlagosan felhasznált dísz, míg párja a bal kulcscsont és a felkar között volt. Mindkét esetben gyöngyök is kerültek elő ezek közelében. E két ékszer itt bizonyára hajfonatdíszként szolgált,[1053] melyeket valószínűleg a hajfonatba fűzött szerves anyaghoz kapcsoltak, s erre erősítették fel a gyöngyöket is. Letkés-Téglaégetőn a 2 db csüngő közül az egyik a bal lapocka alatt feküdt előlapjával lefelé, míg a másik példány másodlagos helyzetben, a bal „*térdtől*" kifelé, gyöngyökkel együtt, a sírfeneknél 5 cm-rel magasabban. Bakay Kornél véleménye szerint a díszek a gyöngyökkel együtt nyakéket alkottak.[1054] A magam részéről azonban nem zárnám ki a lehetőségét, hogy a hajfonatokat díszíthették.

Bizonyos kapcsolat megfigyelhető a csüngők és a hajfonatkorongok között:[1055] másodlagosan, valószínű-

[1047] Kovács 1993a, 54, 71. jegyzet.
[1048] Paola Korošec véleménye szerint a ptuji (Ptuj, Sv.) lánc a nyaknál viselt ruhadísz is lehetett (Korošec 1985, 340).
[1049] A sírban nyugvó nő ruhájának viseleti rekonstrukcióján (Szinyéri 1993, 3. kép) e díszek nincsenek azon ábrázolva.
[1050] Kérdés, hogy a bal váll magasságában és a mellkasnál lévő egy-egy gomb ezekkel azonos ruhán volt-e, hiszen utóbbi a nyak díszei közé is lehetett fűzve.
[1051] Istvánovits 2003, 290.
[1052] Fodor 1985, 30.
[1053] Csallány 1970, 263. – Bóna István véleménye szerint a hajfonatkorongokat helyettesíthették fém csüngőpárok is (Bóna 1971, 172).
[1054] Bakay 1978, 157, 156. jegyzet.
[1055] Fettich Nándor a hajfonatkorongokat és a levél alakú csüngőket is a tarsolylemezek körébe sorolva együtt tárgyalta (Fettich 1937, 82–84).

leg nagyobb korongokból kivágott csüngők használata; hajfonatkorong helyett levél alakú dísz alkalmazása; hajfonatkorongokkal együtt a viselet részét alkotó csüngők alkalmazása.[1056]

Fejékként viselt csüngők: a hajfonatot díszítő előbbi csoporthoz hasonlóan, másodlagosan használtak fel egy eredetileg lószerszám díszítésére szolgáló ezüstlemezt a fej díszítésére a kunágotai 4. sírban. Noha ebben a sírban lócsontok és lószerszám is volt, mégis, a csüngő sírbéli helyzete jelen esetben – mint fentebb már említettem – inkább fejdíszre utal.

Lószerszámdíszek: a veretekkel díszített lószerszámok[1057] között nagyobb számban találhatók ilyen díszek. Legnagyobb számban a nagyobb lemezes változatok képviseltetik magukat, de jelen vannak az öntött példányok is. Típusaik szerint: I. a., II. a., V., VI., VIII., XI., XII., XIII., XIV., XV., XVI.

Sajnos csupán néhány sír esetében rendelkezünk pontosabb megfigyelésekkel a díszek helyzetét illetően.[1058] A karos-eperjesszögi II/49. sír korabeli rablásnak és bolygatásnak esett áldozatul, így se a kérdéses dísz, se a mellette elhelyezkedő rozettás veretkészlet fekvése és egykori darabszáma nem ismert. A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom, Sl.) 4 db veret elhelyezkedése szintén ismeretlen, az öntött darabok azonban – a hasonló díszítőrendszereket tekintve – talán a szügyelő elején voltak. Mivel hiteles feltárásból férfisírból mindezidáig nem ismert ruhadíszként viselt levél alakú dísz, így a negyedik, kisebb lemezből készült tárgy is feltételesen a lószerszámot díszíthette. Nem ismert a budapest-farkasréti és a Kolozsvár-Zápolya utcai (Cluj, Ro.) veret, továbbá a kenézlő-fazekaszugi lemez elhelyezkedése sem. Az előbbiek elhelyezkedéséről az alább tárgyalandó részben lesz még majd szó. Némiképp több információ áll rendelkezésre a gyömörei sírról, melyben a csüngők a bal lábszár mellett feküdtek különböző magasságokban, a nyereg maradványaival együtt, míg a kengyelek a lábfejek előtt helyezkedtek el. Börzsönyi Arnold leírásában[1059] a további mellékletek egy része a fej alatt feküdt, a koponya hátsó feléhez pedig bőrfoszlányok tapadtak és zöldes patinanyomok voltak láthatók. Beszámolt arról is, hogy a rozetták a szíjak között voltak, mely szíjak „*mintegy vánkost alkottak*", továbbá itt feküdt a zabla is. A rozetták és a zabla egymáshoz közeli fekvését többször is említi. Ezzel szemben Szőke Béla megállapítása szerint a bőrfoszlányok, melyeket az ezüstveretek oxidja konzervált, lepréselődött hajcsomók voltak.[1060] Annyi bizonyosnak látszik, hogy a nyeregmaradványok, a kengyelek és a levél alakú csüngők voltak egymáshoz közel, míg a másik csoportot a rozetták és a zabla alkotják, így a nagyobb díszek lehettek a szügyelőn vagy a farhámon egyaránt, a kantáron viszont valószínűleg nem.[1061] A díszek közül az egymagában álló – a megmaradt bőrnyomok alapján – kétszer olyan széles szíjon volt, mint a 6 hasonló darabból az egyik. A pilinyi sír két nagyobb levél alakú ezüstdísze Nyáry Jenő beszámolója szerint a „*paripa szügyénél*" feküdt. Ezt az információt nem könnyű értelmezni, valószínűnek tartom, hogy nem a pontos sírbéli helyzetre, hanem inkább már a lószerszámon rekonstruált elhelyezkedésre vonatkozik.

A pontosan dokumentált eseteket tekintve a karosi II/52. sírban a bal könyök felett és a felkarcsont külső oldalán feküdt a 11 db veret, a III/11. sírban pedig a lábvégeknél fekvő lókoponya és a lábszárcsontok mellett volt a zabla, a kengyelek, a nyeregveretek és a lószerszámdíszek. A sárrétudvari-poroshalmi 2. sírban a koponyától nyugatra kerültek elő a veretek, a zabla és a kengyelek társaságában, míg a lókoponya és a lócsontok a váz bal oldalán voltak. A 34 db[1062] veret közül 29 (?) db – köztük a levél alakúak is – feküdt egymáshoz közel, több egybefüggő sorozatban. A kisebb veretek két-két sorozatban, előlappal felfelé és lefelé voltak.[1063] A két nagyobb veret előlapjával felfelé volt, az egyik egy előlapjával lefelé mutató hosszúkás veret felett. A lószerszám rekonstrukciója[1064] véleményem szerint kissé sematikus, a veretek sírbéli helyzete ezt nem minden ponton támogatja, inkább a veretek száma és formája alapján felállítottnak tűnik. A két nagyobb veret ezen nem szerepel, azokat a

[1056] Csallány Dezső a piliny-leshegyi és a százhalombattai nagyobb levél alakú díszeket a hajfonatdíszek között említi (Csallány 1970, 280). Noha a százhalombattai leletek lelőkörülményei bizonytalanok, ez mégis inkább – eredetileg bizonyosan – lószerszám dísze volt.

[1057] Révész 1996, 54–79.

[1058] A kolozsvári lószerszámot László Gyula rekonstruálta: László 1943, 7. kép. A karos-eperjesszögi II/52. és III/11. sír rekonstrukciói: Révész 1999, 93; Révész 2001, 22, 14. kép.

[1059] Börzsönyi 1912, 215–219.

[1060] Szőke 1954, 128.

[1061] A kantárt László Gyula rekonstruálta (László 1943, 80, 22. kép). „*A homlok és a pofaszíj kereszteződésénél mindig nagyobb méretű és hosszabb szegecsű veretet találunk, mint a homlokon és a pofaszíjon. Ezek a veretek néha, mint a gyömörei lószerszámon látható, a szügyelő kisebb vereteivel egyeznek meg.*" (Mesterházy 1980, 101).

[1062] A leleteket bemutató táblákon összesen 35 db veret látható. A 356. táblán 5 db hosszúkás veret látható, ebből a típusból a leleteket bemutató fotón azonban csak 4 db van, így valószínűleg ez lehet a számbeli eltérés oka.

[1063] A szíj a sírba helyezéskor nem csavarodhatott annyira, hogy a szorosan egymás mellett lévő veretek egymás melletti tagjai előlappal lefelé, illetve felfelé feküdjenek, így azok valószínűleg külön szíjon lehettek.

[1064] Nepper 2002, 402, 248. kép.

Szerző a szügyelőre helyezte.[1065] A koroncó-bábotai II. sírban a 2 db dísz a lábfej bal oldalánál feküdt, rozettás lószerszámdíszek és nyeregdíszek társaságában, melyeket László Gyula a farhám végeire helyezett. A gádorosi sírban a bal lábánál lókoponya, mellette zabla, ettől távolabb pedig a levél alakú dísz feküdt. A zempléni sírból származó lószerszámveretek a lábszáraknál feküdtek, pontos helyzetük azonban nem ismert.[1066] Tarnaörsön a térdektől lefelé, a jobb lábszár és a lábfej körül, a kengyelpár, a zabla és a hevedercsat társaságában feküdt összesen 2 db levél alakú dísz, szögletes és szabálytalan lemezkékkel együtt. A karosi II/3. sírban a levél alakú ezüstlemezke – egy másik ezüstlemezkével együtt – a bal térd, illetve a lábszár felső részének külső oldalán volt, míg a zabla a combcsont mellett. Ebben az esetben e dísz talán a kantáron lehetett. Naszvad (Nesvady, Sl.) 2. sírjában a levél alakú díszek egy része a lólábcsontok között, 2 db kerek lemezke a lókoponya töredékei között, a kengyel pedig a két boka között volt, ezektől kissé távolabb pedig a zabla. A levél alakú lemezkék másik, kisebb csoportja pedig a jobb combcsont külső oldalán, a kéz csontjai között volt. Noha a ló lábcsontjai is a lábak jobb oldalán feküdtek, ebben az esetben mégis valószínűbbnek tűnik számomra, hogy ezek nem a lószerszámon, hanem talán inkább egy tarsolyon lehettek.

Viseleti helyzetükhöz a sírban lévő elhelyezkedés mellett szorosan kapcsolódik azok felfüggesztési/felerősítési módozata is, melyek a rekonstrukciót megkönnyíthetik. Szíjon való elhelyezkedésük alapján megállapíthatjuk, hogy a csörgős veretek közül az előlappal ellentétesen kidomborodó hátlappal rendelkező példányok esetében a szíjat a veret felső oldalán, a két fémlap közé mintegy befogták[1067] vagy a veret felső részén lévő, a csupán hátlapot rögzítőeknél hosszabb szegecsekkel erősítették fel.[1068] Az előbbiek teljes felületükkel egyébként sem tudtak volna felfeküdni a szíjra, hacsak a hátlap kidudorodásának helyét a szíjból ki nem vágták volna. Valószínűleg így lehettek felerősítve az Ismeretlen lelőhelyű, a kolozsvári és a zempléni veretek is. Gyömörén a 6 db kb. 9 cm-es levél alakú dísz egyikének hátoldalán megmaradt az 1,8 cm széles bőrmaradvány, míg a hetedik – öntött szegeccsel rendelkező – dísz hátoldalán látható nyomok alapján ez a szíj 3,8 cm széles volt. Tehát teljes magasságuknak legfeljebb csak kevesebb mint fele vagy negyede feküdt rá a szíjra. E megoldás – a gyakorlati okokat figyelembe véve – valószínűsíthető a többi nagyobb, szegecsekkel csupán felső felükön ellátott díszek esetében is.

Az öntött – de nem csörgős, rendszerint kisebb méretű – veretek esetében, amennyiben felső és alsó pontjukon is van szegecs, akkor teljes felületükkel is felfeküdhettek a bőrre, de természetesen lehettek egy lecsüngő szalagon is. A nagyobb méretű veretek esetében is feltehető, hogy több-kevesebb közülük teljes felületével felfeküdt a szíjra. Erre mutatnak példát az alsóvereckei (Nyizsni Vorota, Ukr.) és a bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom, Sl.) öntött veretek, melyek hátoldalán a szegecsek a veretek hossz-, illetve kereszttengelyének csaknem szélénél helyezkednek el, s valószínűleg ilyenek lehettek a püspökladányi, továbbá a rábacsanaki díszek is, melyek 3-3 szegecse ugyancsak arra utal, hogy e veretek teljes felületükön felfeküdtek a szíjra.

A levél alakú nagyobb díszek száma 1 és 8 között változik. A csörgős típusból[1069] is vannak nagyobb számú készletek. Hiteles feltárásból azonban sajnos csupán három helyről ismert. Ezek Karos-Eperjesszög II/52. sír: 3 db, III/11. sír: 6 db, Zemplén-Szélmalomdomb: 4 db. A budapest-farkasréti sír esetében nem lehet kizárni, hogy azok közül elkallódhatott egy vagy több darab is, még ha a veretek nagyobb száma (7 db) ez ellen szól is. Ugyancsak kérdéses, hogy csupán egyetlen darab volt-e a balatonszemesi és a kolozsvári sírban.

E díszek gyakran kerültek elő egyéb lószerszámdíszekkel. A levél alakú, I. a, II. a. és a VI. csoportba sorolható lemezdíszek mellett rozettás lószerszámveretek 6 sírból kerültek elő. Közismert, hogy az egyes rozettás veretkészletek egykor mennyire változatosak voltak, ez itt is megfigyelhető, az egyes – sajnos esetenként hiányos – készletek jelentős különbségeket mutatnak. A hiteles feltárásból származó koroncó-bábotai II. sírban 2 db nagyszíjvég és 4 db nagyobb, füles rozetta, továbbá 3 db kisebb, övveret alakú dísz volt.[1070] Gyömöréről 3 db kisszíjvég, 2 db nagy füles és 11 db kis rozetta ismert. Piliny-Leshegyen 2 db nagy- és 4 db kisszíjvég, 7 db nagyobb és 2 db kisebb rozetta, továbbá 13+32 db kisebb aranyozott ezüst-, illetve bronzrozetta volt. A leletek egy részének valószínűsíthető elveszése ellenére is 10-16 db bronzrozetta és 1 db kisszíjvég került gyűjteménybe Tengelicről, a levél alakú lószerszámdísz egykori meglétére utaló T alakú szegeccsel együtt. Az ugyancsak hiányos karosi II/49. sírban 1 db nagy- és

[1065] Nepper 2002, 398.

[1066] A sírból előkerült veretek lehetséges helyzetét Révész László elemezte, véleménye szerint a csörgős veretek a szügyelőről vagy a farhámról csünghettek le (Révész 1996, 76).

[1067] Karos-Eperjesszög II/52., III/11. sír, Balatonszemes-Lander J. u.

[1068] Budapest-Farkasrét, Ismeretlen lelőhely. Ez azért is érdekes, mert a csörgők sima és ellentett módon kidomborodó hátlappal rendelkeztek, így elképzelhető, hogy utóbbiak a lecsüngő szíj végén kaptak helyet, míg előbbiek magán a szíjon, arra merőleges helyzetben.

[1069] Lószerszám díszítésére a honfoglalás korában kisebb csörgőket is felhasználtak: Révész 1996, 55, 98.

[1070] László Gyula véleménye szerint szegecshosszaik és sírbéli helyzetük alapján a 3 db övveret és a 2 db levél alakú dísz egy szíjon, a farhám átkötő szíján volt (László 1943, 12).

2 db kisszíjvég, 2 db nagyobb füles és 5 db kisebb rozetta, 3 db korongos veret, 1 db virágfejű szegecs és 1 db csótárdísz volt. A szatymaz-őszeszéki sírból 2 db bronzrozetta maradt meg.[1071]

A másik jellemző lószerszámveret típusából, az övveret alakúból 8 db keskenyebb és 10 db szélesebb került elő a minden bizonnyal hiányosan fennmaradt leletanyagú budapest-farkasréti sírból, csörgős veretekkel. Karoson a II/52. sírban 1 db nagyobb csüngő, 4 db négyzetes veret, 48 db kétféle övveret alakú, 10 db rozettás szegecs, 2 db kettős szegecs, 2 db szárny alakú veret és 1 db szíjvég volt, csörgős szív és levél alakú díszekkel. A III/11. sírban a csörgős veretek mellett 2 db nagyobb és 5 db kisebb kerek veret, 2 db kisebb és 2 db nagyobb szíjvég és 30 db övveret alakú dísz volt. Sárrétudvari-Poroshalmon 2 db nagyobb és 2 db kisebb kerek, 1 db ovális, áttört közepű, 4 db hosszúkás és 23 db bemélyedő közepű veret volt.[1072] Zemplén-Szélmalomdombon a 4 db csörgős veret mellett 153 db övveret és különböző szíjvég alakú, kerek és növényi mintás veret is volt. A tarnaörsi levél alakú, közepén hasonlóan kidomborodó, aranyozott és az egyszerűbb levél alakú dísz mellett további 28 db szögletes és szabálytalan, átfúrt ezüstlemezke volt. Balatonszemesen valószínűleg a lószerszámot díszítette 8 db levél alakú öntött ezüstdísz.[1073]

Az övveret alakú lószerszámdíszek tehát főként a csörgős vereteket – s ritkábban a levél alakúakat is – tartalmazó készletekkel együtt tűnnek fel. A nagyobb levél alakú díszek kapcsán úgy tűnik, hogy azokat többségében a rozettás lószerszámdíszekkel – ha nem is a lószerszám azonos részein – alkalmazták. A lemezből kivágott, kisebb levél alakú díszeket pedig ugyancsak lemezből kivágott lószerszámdíszek kísérhetik.

Úgy tűnik tehát, hogy e díszeket minden esetben egyéb lószerszámdíszekkel – ha nem is azonos helyre felszerelve – alkalmazták.

Bizonytalan esetek: sajnos a leletek egy jelentős része ide sorolható. Kevésbé biztos az algyői dísz egykori funkciójának meghatározása. A hossztengelyében lévő két lyuk a felvarrt viseleti módot valószínűsíti, ennek megfelelően ruhadíszként közölte Kürti Béla.[1074] A későbbiekben viszont arról írt, hogy a dísz bronzláncon lógott.[1075] A lánc a sírrajzon nincs feltüntetve, a sírbéli helyzet alapján úgy gondolom nem zárható ki az sem, hogy a levél alakú díszt a hajfonatkorong szíjára erősítve is viselhették, ebben az esetben a párja pedig a másik oldalon lévő kereszt lehetett. Talán ezt támaszthatja alá, hogy annál a korongnál feküdt, melynek egyik része három ponton átlyukasztott. Némiképp hasonló a helyzet az ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) 269. sírnál, ahol a váz bal kulcscsontja és a felkarcsont között feküdt 1 db levél alakú, II. a. típusú dísz, az ugyancsak a bal kulcscsontnál fekvő hajfonatkorongok mellett pedig gyöngyök, kaurik és egy összenyomott pántgyűrű is volt. Felerősítési módja – egymás melletti lyukpár – az, ami jelen esetben talán inkább biztosabban utal nyakláncra. A találók kiszedték a tiszaeszlár-dióskerti A sír mellékleteit, így azok fekvéséről sincs közelebbi információ, továbbá joggal feltételezhető az is, hogy a leletek közül több-kevesebb is elkallódhatott. Noha nem zárható ki a fülbevalókat összekötő lánc – esetleg szerves anyag – egykori megléte, ám egy csüngőben sem volt huzalkarika, ami a fülbevalókat összekötő láncokra szinte kivétel nélkül jellemző, így valószínűbbnek tűnik, hogy a csüngők vagy egy részük ruha- és/vagy nyakdíszként is szolgálhatott egykor. Szentes-Szentlászlón a bal alkar közepe felé helyezkedett el a csüngő. Az egymagában álló dísz a nyakban és a ruhán egyaránt lehetett, talán a temetési rítus vagy a bolygatás, esetleg a bomlási folyamatok hatására került feltáráskor megfigyelt helyére. A tiszavasvári-aranykerti 2. sírban a könyök vonalában, a mellkas jobb oldalán, csúcsával a koponya felé mutató irányban 1 db II. b. típusú, levél alakú ezüstlemez feküdt. A tárgyat Révész László véleménye szerint felvarrva viselték.[1076] A bocsári (Bočar, Srb.) csüngő (IV. típus) sírbéli helyzete sem ismert, a sírból származó csörgő pedig nyakba akasztott zsinórra is lehetett fűzve, melyen akár a csüngő is helyet kaphatott, de nem zárható ki itt sem annak ruhadíszként történő alkalmazása. A Gödöllőn talált 4 db csüngő (III. típus) felhasználása sem ismert.[1077] A hajdúböszörmény-bodaszőlői 1. sírból előkerült csüngőket M. Nepper Ibolya szemfedő díszeiként határozta meg.[1078] A sír megtalálók általi bolygatása azonban némiképp kétkedésre ad okot. Az udvarnoki (Dvorníky, Sl.) 2. sírban a lábaknál feküdt a körben hat ponton átfúrt dísz. A sárrétudvari-poroshalmi 2. sírban a váz jobb térdkalácsa felett és a jobb kézfej csont-

[1071] Bizonytalan, hogy a százhalombattai sírban milyen leletek voltak még, az aranyozott ezüstboglár megnevezést többféle tárgyra is alkalmazták egykor. A gégényi lelet esetében a levél alakú díszekkel együtt előkerült veretek nagy valószínűséggel kantárdíszek lehettek (Istvánovits 2003, 321).

[1072] A 3 db lemezből kivágott dísz valószínűleg nem a lószerszámhoz tartozott.

[1073] Költő László e vereteket tarsoly zárószíjának vereteiként határozta meg (Költő 1990, 88–90), míg Révész László kantárdíszként értelmezte (Révész 1996, 74).

[1074] Kürti 1980, 327.

[1075] Kürti 2001, 22.

[1076] Révész 2005, 173.

[1077] Figyelemre méltó a hasonlóság az ibrányi sírral: hajfonatkorongpár, 4 db csüngő.

[1078] Nepper 2002, 48.

jai környékén feküdt 3 db I. b. típusú levél alakú dísz. Sajnos a közlemény nem nevezi meg pontosan, hogy a kétféle dísz közül melyik feküdt a térd magasságában. A kézcsontoknál fekvő díszek közelében kés, csiholó és kova is volt, ezek talán a veretes övön lévő tarsolyban is lehettek, melyet e lemezkékkel is díszíthettek. Nyak- és ruhadíszként egyaránt viselhették az oroszvári (Rusovce, Sl.) díszt, hiszen a sírbéli helyzet ismeretének hiánya mindkettőt lehetővé tenné. A két különböző méretű lyuk valószínűleg különböző időpontokban történt átlyukasztásra, s talán ekkor a funkció megváltozására is utalhat.

Kronológia. A keltezéshez támpontot nyújtó korabeli pénz több sírból is ismert, ezek a következők:[1079] a gödöllői sírból Athelstan wessexi király (924–939) átfúrt érme, a győr-téglavető-dűlői 47. sír záróverete II. Lotár itáliai király (947–950) átfúrt érme, Ibrány-Esbó halom 197/b[1080] sír: nagy valószínűséggel egy 10. század első feléből származó dirhem utánzata, Piliny-Leshegy 2. sír: Provence-i Hugó itáliai király (926–931) átfúrt érme, Karos-Eperjesszög II/52. sír: Iszmaíl ibn Ahmad számánida uralkodó (892–907) 904–905-ben vert átfúratlan dirhemei, Gyermek (IV.) Lajos keleti frank király (900–911) átfúrt érméi, Balatonszemes: Berengár itáliai császár (*imperator*) (915–924) átfúrt érme, Szolnok-Strázsahalom: (II.) Naszr ibn Ahmad, számánida uralkodó (914–943) 920–921-ben vert átfúratlan dirheme.

A karosi II/52. sír *terminus post quem* időpontja 905. A közepesen kopott dirhem esetében azonban évekbe is telhetett, míg a Kárpát-medencébe jutott, s majd talán újabb évekbe, míg a sírba. A győri 47. sír záróverete legkorábban 947-ben kerülhetett tulajdonosához, az azonban ugyanúgy átfúrt, mint a gödöllői sír verete, melynek *terminus post quem* időpontja 924.[1081] Ez a pénz megszerzése után azonban valószínűleg ugyancsak használatban maradhatott. A piliny-leshegyi 2. sír esetében ez az időpont 926, míg a balatonszemesi esetében 915, azonban ezek az érmék is átfúrtak.

Az érmével keltezhető példányok tehát – a karosi II/52. sír kivételével – nem kerülhettek földbe a 10. század második évtizedét megelőzően. A temetők között pedig a 10. századi nyugat-európai és az Árpád-kori érmék is megtalálhatók.

A csüngőkkel szerves egységet alkotó tárgyak közül a nyakláncok használatával a 10., kisebb számban még a 11. század elején is számolhatunk; míg a fülbevalókat összekötő láncok földbe kerülése többségében a 10. század második negyedétől valószínűsíthető.[1082] A csörgős veretekkel kapcsolatban keleti párhuzamaikat figyelembe véve, főként azok korai voltára utaló vélemények szerepelnek a szakirodalomban.[1083] A férfisírokból származó veretes lószerszámok a 10. század első kétharmadáig,[1084] míg rozettás társaik a 10. század elejétől a 11. század első harmadáig tartó besorolást kaptak.[1085] Magukat a csüngőket tekintve a nagyobb lemezből – valószínűsíthetően hajfonatkorongokból – kivágott darabok (VII. típus) kapcsán feltétlenül figyelembe kell venni, hogy e korongoknak – keleti előzményeik hiányában[1086] – Kárpát-medencei kialakulásával lehet csak számolni. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a korongokat bizonyára használták is, talán nem is kevés ideig, mielőtt – valószínűsíthető sérülésük után – csüngőket vágtak ki belőlük, még későbbi időpont jöhet számításba.

Az egyes sírokat illetően az ibrányi temetkezést Istvánovits Eszter a 10. század közepére keltezte.[1087] A sír leletanyaga – egyszerű mellkereszt,[1088] sodrott nyakperec,[1089] csüngős veret[1090] másodlagos felhasználású tagja, illetve a veretrátétest utánzó pántkarperec – alapján úgy tűnik a század második negyede jöhet a legkorábban számításba. A letkés-téglaégetői II. temető Bakay Kornél véleménye szerint a 930/40-es évek és az 1100-as évek között volt használatban.[1091] A sírt – leletanyaga és temetőben elfoglalt helyzete alapján – valószínűleg a 10. század közepénél korábbra nem keltezhetjük. A bocsári (Bočar, Srb.) 8. sír sodrott[1092] és rovátkolt díszítésű huzalkarperecei a 10. század második negyede, közepe elé valószínűleg nem keltezhetők. A szentes-szentlászlói temető első sírjai a leletanyag alapján legkorábban talán a 10. század középső évtizedei körül kerülhettek megásásra, Salamon (1063–1074) érme mellett a leletanyag is alátámasztja annak 11. századi használatát. A szőreg-homokbányai sír lemezes hajfonatkorongja által képviselt típus valószínűleg még a 11. század

[1079] Az egyes sírok esetében csak a legkésőbbi kibocsátású érmét szerepeltetem.
[1080] A 197/a és b jelű temetkezés közös koporsóval történt.
[1081] A pénzek nem hitelesen feltárt sírból származnak: Kovács 1989, 106.
[1082] Horváth 2004a.
[1083] Pl. Mesterházy 1989, 238–239; Fodor 1996, 351.
[1084] Révész 1996, 77.
[1085] Révész 2001, 57.
[1086] Bálint 1994, 42.
[1087] Istvánovits 2003, 373. – Az ibrányi temető keltezéséhez továbbá: Révész 2008, 400, 444. jegyzet.
[1088] Langó–Türk 2004, 388–389.
[1089] Révész 2008, 417.
[1090] Mesterházy 1989, 249–250; Bálint 1994, 45.
[1091] Bakay 1978, 158.
[1092] Révész 2008, 417.

első felében is használatban lehetett.[1093] A pödrött végű, díszített pántkarperecek elterjedése a 10. második felére tehető.[1094] Mivel a temető leletanyaga is inkább a 10. század későbbi évtizedei, illetve a 11. század felé mutatnak, valószínűleg az A sír sem keltezhető a 10. század utolsó évtizedei elé. Ugyancsak egy pödrött végű, díszített pántkarperec alapján feltételezhető a sóshartyáni 30. sírnak 10. század második felére történő keltezése. A Kolozsvár-Zápolya utcai temető korszakolása szempontjából figyelemre méltó, hogy az 1. sírból trapéz alakú kengyel is előkerült, e sír tehát aligha keltezhető a 10. század második harmada elé.[1095] Ugyancsak a temető későbbi használatát erősíthetik az 5. sír fülbevalói is.[1096] Mivel a bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom, Sl.) veretek előkerülési körülményei pontosan nem ismertek, így azok keltezése csak a temető alapján lehetséges. Annak használati idejét Révész László a 10. század első felére helyezte.[1097] A kunágotai levél alakú dísszel együtt előkerült hullámosra hajlított huzalkarperecek legújabb keltezése a 10. század első felét jelöli meg.[1098] A temető azonban egy kétélű kard alapján[1099] valószínűleg használatban volt még a század közepén, talán annak második felében is. Az algyői temetőt Kürti Béla véleménye szerint a 10. század közepe után nem sokkal hagyták fel.[1100] A temető leletanyagában található tárgytípusok között több olyan is van – pl. csüngős díszek,[1101] hurkos-kampós záródású sodrott-[1102] és pödrött végű pántkarperecek,[1103] egyszerű mellkereszt[1104] – melyek használata a kutatás jelen állása szerint a 10. század második negyedénél előbb nem igazolható. Milan Hanuliak az ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) temető legkorábbi periódusába sorolta a 269. sírt.[1105] Ez valószínűnek látszik, ám a keltezés felső határaként megadott 950-es évek a sírból származó, spirálisan kitöltött végű karperec alapján kissé korai lehet. A sándorfalvi temetőt Fodor István a 10. század középső harmadára keltezi.[1106] A leletanyag azonban tartalmaz olyan tárgytípusokat is, melyek a kutatás jelen állása szerint későbbi keltezést is lehetővé tennének. A tiszaeszlár-dióskerti temető használati idejével kapcsolatban is csak annyi bizonyos, hogy 963-ban még legalább használatban volt. Az A sír a csüngős díszek alapján a 10. század harmadik évtizedétől tűnik keltezhetőnek. A hajdúböszörmény-bodaszőlői temető leletanyaga alapján a 10. század közepén már használatban lehetett: a nagyobb méretű csüngős veretek, a sodrott, spirálisan kitöltött végű és hurkos-kampós végződésű sodrott karperecek sem zárják ezt ki. Ugyancsak a temető későbbi használatát erősítheti – a fentebb már említett datálások tükrében – egy szórványként előkerült pödrött végű, díszített pántkarperec. A tarnaörs-rajnaparti sírt Révész László a 10. század első felére keltezte.[1107]

Úgy tűnik tehát, hogy a nagyobb levél alakú díszek használata a 10. század középső harmadában még – érmével keltezhetően – megfigyelhető volt, az egyéb kísérőleletek azonban a század végi keltezésnek sem mondanak ellent. Megjelenési idejüket tekintve számomra a 10. század eleje tűnik a legkorábbi lehetséges időpontnak. A csörgős változatok talán kissé korábbiak is lehetnek, s esetleg már a 9–10. század fordulóján megjelenhettek, használatuk a század középső harmadában még valószínűleg megfigyelhető lehetett. A kisebb levél vagy szív alakú lemezből készült csüngők a 10. század végén még forgalomban voltak, de a magam részéről a 11. század elején történő használatukat is reálisnak tartom. Megjelenésük idejét tekintve a 10. század eleje ma még nem igazolható, megfelelően nagyszámú keleti párhuzamaik hiányában helyi kialakulásuk feltételezhető.

Elterjedés. Az egyes típusok lelőhelyeinek térképre vetítése [1. térkép] az alábbiakat mutatja: a csörgős lószerszámvereteknek a kisszámú leletanyag alapján felvázolható elterjedése a Felső-Tisza-vidéken, Erdélyben és a Tisza alsó folyása mentén található, míg a nagyobb levél alakú, lemezes változatok az általam vizsgált területeken kívül főként a Tisza felső és alsó folyása mentén találhatók, de a Dunántúl északi részéről is ismertek. Egyelőre hiányozni látszanak – vagy közöletlenek – viszont a Kisalföld északi felének sírjaiból. A kisebb, ugyancsak lemezből készült, levél alakú díszek viszont az erdélyi részek kivételével, s a dél-dunántúli lelőhelyek alacsony száma mellett országos elterjedést mutatnak.

[1093] Bálint 1991, 93–96.
[1094] Révész 1996, 92.
[1095] Révész 1996, 123.
[1096] Mesterházy 1994, 229.
[1097] Révész 1996c, 138.
[1098] Révész 2008, 415.
[1099] Kovács 1990.
[1100] Kürti 1998, 23.
[1101] Mesterházy 1989, 249–250; Bálint 1994, 45.
[1102] Révész 2008, 417.
[1103] Révész 1996, 91–92.
[1104] Langó–Türk 2004, 388–389.
[1105] Hanuliak 1994, 67.
[1106] Fodor 1996, 349.
[1107] Révész 2008, 282.

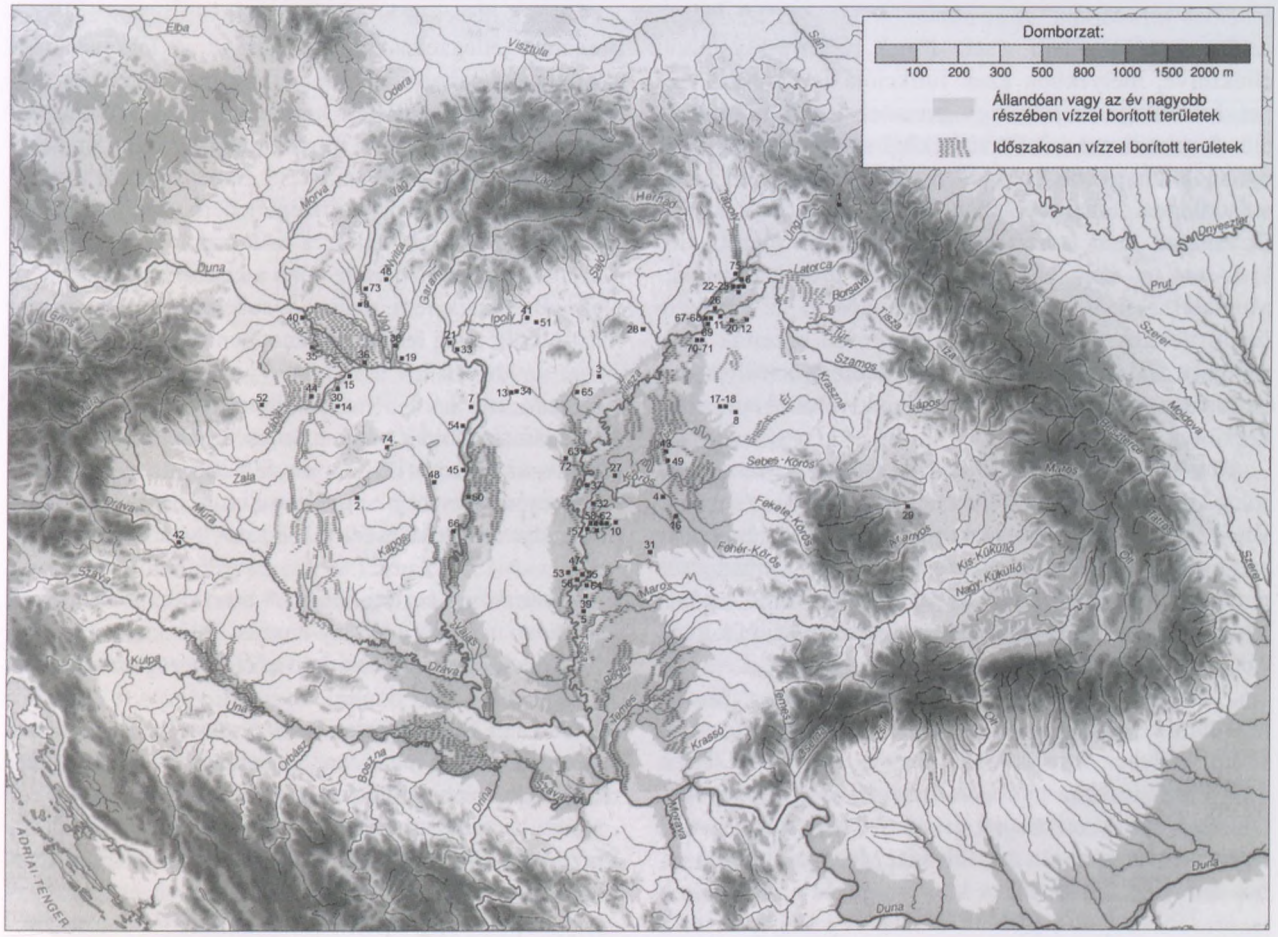

1. térkép: 1. Alsóverecke (Nyizsni Vorota, Ukr.), 2. Balatonszemes-Lander J. u., 3. Besenyőtelek-Tepélypuszta II/12. sír, 4. Békés-Hidas-hát, 5. Bocsár (Bočar, Srb.) 8. sír, 6. Bodrogszerdahely-Bálványdomb (Streda nad Bodrogom, Sl.) 1937/2. sír, 7. Budapest-Farkasrét, 8. Debrecen-Csemete u., 9. Galánta-Papföld (Galanta, Sl.) 13. sír, 10. Gádoros-Bocskai u. 4. sír, 11. Gáva-Vásártér 33. sír, 12. Gégény-Monokdomb, 13. Gödöllő, 14. Gyömöre-Friedrich Károly kert, 15. Győr-Téglavető-dűlő 47. sír, 16. Gyula-Téglagyár 31. sír, 17-18. Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Büdöskút 1., 7. sír, 19. Hetény-Disznólegelő (Chotín, Sl.) 300. sír, 20. Ibrány-Esbó halom 197/a sír, 21. Ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) 269. sír, 22-24. Karos-Eperjesszög II/3., 49., 52. sír, 25. Karos-Eperjesszög III/11. sír, 26. Kenézlő-Fazekaszug I/3. sír, 27. Kétpó, 28. Kistokaj-Homokbánya 5. sír, 29. Kolozsvár-Zápolya u. (Cluj, Ro.) 11. sír, 30. Koroncó-Bábota II. sír, 31. Kunágota 4. sír, 32. Kunszentmárton-Köttön-dűlő, 33. Letkés-Téglaégető II/76. sír, 34. Máriabesnyő-Szakál M. telke, 35. Mosonmagyaróvár-Királydomb, 36. Nagykeszi (Veľké Kosihy, Sl.), 37. Nagyrév, 38. Naszvad (Nesvady, Sl.) 2. sír, 39. Oroszlámos-Vasútállomás (Banatsko Arandelovo, Srb.), 40. Oroszvár-Wiesenacker-dűlő (Rusovce, Sl.) 60. sír, 41. Piliny-Leshegy 2. sír, 42. Ptuj-Vár (Sv.) 13. sír, 43. Püspökladány-Eperjesvölgy 138. sír, 44. Rábacsanak-Vásártéri-dűlő, 45. Rácalmás-Göböljárás, 46. Sarlókajsza (Lužianky, Sl.) 3. sír, 47. Sándorfalva-Eperjes 93. sír, 48. Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír, 49. Sárrétudvari-Poroshalom 2. sír, 50. Solt-Tételhegy, 51. Sóshartyán-Hosszútető 30. sír, 52. Szakony-Kavicsbánya, 54. Százhalombatta, 55. Szeged-Algyő 105. sír, 56. Szeged-Jánosszállás 5. sír, 57. Szegvár-Oromdűlő 6. sír, 58. Szentes-Derekegyházi oldal 5. sír, 59. Szentes-Nagyhegy, Nagypatéi út, 60. Szentes-Nagyhegy, Gyarmati S. szőlője, 61. Szentes-Szentlászló 95. sír, 62. Szentes környéke, 63. Szolnok-Strázsahalom, 64. Szőreg-Homokbánya A. sír, 65. Tarnaörs-Rajnapart 6. sír, 66. Tengelic, 67-68. Tiszaeszlár-Dióskert A., 7. sír, 69. Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sír, 70-71. Tiszavasvári-Aranykerti tábla 2., 9. sír, 72. Törtel-Nyilas, vasúti megálló, 73. Udvarnok (Dvorníky, Sl.) 2. sír, 74. Várpalota-Semmelweis u. 1. sír, 75. Zemplén-Szélmalomdomb (Zemplín, Sl.)

Viselőik társadalmi besorolása. A láncon, nyakban, hajfonatban és ruhán viselt díszek néhány kivételtől eltekintve, melyekben ezek funkciója is kérdéses lehet, kizárólagosan női vagy gyermeksírokból kerültek elő. A ruhadíszek között sírjaikból szinte teljesen hiányoznak a nagyobb csüngős veretek, az egyetlen ilyen másodlagos felhasználásban került az ibrányi sírba. Ugyancsak nem ismertek egyéb nagyobb méretű díszek sem, pl. négyzetes veretek vagy préselt rozetták. Megtalálhatók viszont kisebb csüngős és az egytagú öntött veretek, továbbá a kisebb préselt rozetták és a rombusz alakú díszek. Nagyobb számban kerültek elő hajfonatkorongok, melyek egyetlen kivétellel lemezből készültek.

Fülbevalókat összekötő láncok esetén természetszerűleg gömbsorcsüngős fülbevalókat találunk, azonban a láncot nem tartalmazó sírokra is a gömbsorcsüngős típus a jellemzőbb, egyetlen sírból került elő csupán ettől eltérő, szőlőfürtdíszes pár. Mind a huzal-, mind a pántkarperecek megtalálhatók, nem jellemző viszont a gyűrűk viselete.

A nagyobb, eredeti funkciójuk szerint lószerszámon alkalmazott díszek esetében természetes a lovas temetkezés, melyhez veretes lószerszám is járulhatott. Ezen felül a férfisírokban szinte csaknem mindegyikben megtalálható volt a veretekkel díszített öv és a fegyverzet egyes elemei, gyakran a szablya is. Megközelítőleg azonos arányban találhatók a karperecek és a ruhadíszek is, kisebb viszont a gyűrűk száma. A csörgős veretek – egyetlen másodlagosan, nem eredeti funkciójában felhasznált darab kivételével – férfisírokból ismertek, övveret alakú lószerszámdíszekkel együtt. A nagyobb lemezből készült, levél alakúak pedig a rozettás lószerszámok jellemző kiegészítői.

Mindebből kitűnik, hogy a lószerszámon alkalmazott öntött vagy lemezes díszek a leggazdagabb leleteket tartalmazó temetkezésekben is megtalálhatók, természetesen azonban nem mindegyik sorolható e kiemelkedő sírok közé, ám a lovas temetkezés, illetve az egyéb leletek a női sírok esetében is a módosabb rétegre utalnak. A férfiak kapcsán ez még annyival egészíthető ki, hogy a sírjaik erősen fegyveres jellegűek voltak. A kisebb levél alakú díszek a Szőke Béla[1108] által elkülönített két jellemző női csoport hagyatékából hiányoznak, azonban egyéb leleteik többé-kevésbé jobb módban élő személyeket sejtetnek. Kisebb sírszámú temetők és nagyobb, ún. köznépi jellegű sírkertek gazdagabb leleteket szolgáltató sírjai ezek.

Ezek a díszek a honfoglaló magyarság anyagi kultúrájának jellegzetes elemeit alkotják. A lószerszámon alkalmazott csörgős díszek párhuzamai megtalálhatók a kelet-európai területek korabeli leletanyagában, továbbá az öntött, növényi mintázattal díszített változatokat is ismerjük e területekről.[1109] Nem ismerem viszont a nagyobb, levél alakú, középen bemélyedő mintával díszített, szegecselt lemezes változatot,[1110] s nagyobb számban megfelelő párhuzamait a kisebb levél vagy szív alakú díszeknek sem, melyek a ruha vagy a nyak díszei lehettek, illetőleg feltűnnek láncokon is.

Kapszuladísz. A 10–11. századi magyar szállásterületen fellelhető sírokban csaknem teljesen ismeretlen tárgytípusnak, az oroszvári (Rusovce, Sl.) 200. sírból került elő tudomásom szerint az egyetlen biztos példánya, melynek részletes értékelését a VI. fejezet tartalmazza.

Emailberakásos korongfibula. A bronz kapszuladíszhez hasonlóan unikális a lébény-kaszási 9. sír korongfibulája is, melynek értékelését szintén a VI. fejezet tartalmazza.

Gombok. El kell választanunk egymástól a funkcionálisan, a ruha zárásához használt kisebb és a nagyobb méretű, díszítő célzatú gombokat, az ún. morva díszgombokat.

A ruha zárását biztosító öntött fülesgomb 4 lelőhely 8 sírjából ismert: 7 nőt és 1 gyermeket temettek el fémgombos ruhában. A tárgytípus döntő többségét az egyszerű, tömör vagy két félből álló, bronzból öntött gombok alkotják. Azonban a napjainkig már több helyről is előkerült ezüst fülesgombok felhívják a figyelmet arra, hogy e tárgytípus sem csupán bronzból készült a korszakban. Mind a tömör, mind az üreges változatok megtalálhatók esetenként rovátkolt/vésett vagy öntéssel kialakított díszítéssel is.

Sajnos a sírbéli helyzete csupán 9 darabnak ismert. A megfigyelt esetek alapján úgy tűnik a ruhák elején, illetve azok felsőbb részén, már nyaknál helyezkedtek el. A viseleti rekonstrukció megalkotásánál azonban óvatosan kell eljárni, s figyelembe kell venni, hogy helyzetük sem feltétlenül utal a szabásmintára.[1111] Alacsony számuk miatt úgy tűnik nem volt jellemző a fémgombok használata, két esetben fém ruhadíszekkel együtt kerültek elő. A két megye területén használatuk a 11. században is adatolható. Győr és Moson megyék leletei alátámasztani látszanak azt a megfigyelést, hogy a sok fémgombbal záródó ruha a tehetősebbekre volt jellemző.[1112] Természetesen annak lehetősége is fennáll, hogy

[1108] Szőke 1962, 11–27.

[1109] Orlov 1983, 32–33; Orlov 1984, 35–37; Vitljanow 1990, 197–198.

[1110] A kutatás számára új feladatot kínálhatnak az Augsburg környékén előkerült, mindeddig párhuzam nélkül álló díszek: http://www.br.de/nachrichten/schwaben/pferdegeschirr-archaeologische-staatssammlung-100.html [letöltés időpontja: 2013. június 3.].

[1111] Kürti 1996, 152.

[1112] Istvánovits 2003, 299.

Lelőhely	Sírszám	Nem, életkor	Darabszám	Síron belüli helyzet
Győr-Téglavető-dűlő	47. sír	Nő	3 db	A bordákon, három különböző helyen
	754. sír	Gyermek	1 db	?
Koroncó-Bábota	II. sír	Nő	4 db	A gerinccsigolyák jobb oldalánál, a jobb felkarcsont belső oldalán, valamint a jobb oldali medencelapát felső széle mellett feküdt
Koroncó-Rácz-domb		Nő	7 db	?
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	68. sír	Nő	2+1 db	?
	105. sír	Nő	1 db	?
	121. sír	Nő	2 db	?
	200. sír	Nő, *iuv.-ad.* korú	2 db	A csigolyák két oldalán, a kulcscsontokhoz közeli részen

nem minden gomb ugyanahhoz a ruhadarabhoz tartozott, így a megállapítás lényegét nem módosítva, azt annyiban talán pontosíthatjuk, hogy a több fémgombos viselet nyomai a módosabb személyek sírjaiból ismertek.

A ruha zárásával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy két vonalban feküdt 3-3 db azonos típusú, de egymástól különböző veret a lajtabrucki 23. sírban, mely az őket publikáló szerző véleménye szerint a ruha gombolását szolgálta.[1113]

Noha megnevezésüket tekintve a gombok közé sorolhatók, funkciójuk mégis inkább díszítő lehetett az ún. *morva díszgombok*nak. E tárgytípus a morva fémművesség karakterisztikus emlékei közé sorolható,[1114] melyek több honfoglalás kori sírban is megtalálhatók voltak.[1115] Győr és Moson megyék területéről csupán 2 db került elő, az oroszvári (Rusovce, Sl.) 68. sírból. Fekvése sajnos egyiknek sem ismert, a szláv területeken megfigyelhető viseleti mód szerint ezek tartozhattak fejdíszhez, de lehettek a nyakláncra fűzve, illetve a ruha mellkasi részére varrva is.[1116] Ezen tárgytípus használata már a honfoglalástól, sőt talán már azt megelőzően is ismert lehetett a magyarság körében.[1117] Hasonlóan a morva területeken megfigyelhető tendenciához, ahol a díszgombok gyakran magasabb szociális helyzetű személyek sírjaiból kerültek elő,[1118] az oroszvári (Rusovce, Sl.) példányok is a temető egyik maradandó anyagú leletekben leggazdagabb temetkezéséből láttak napvilágot. Ez a tárgytípus további Kárpát-medencei példányait tartalmazó eddig ismert sírokra is érvényesnek tekinthető.

Használati eszközök. A mindennapi munka során igénybe vett eszközök között a legnagyobb számban egyszerű *vaskés*eket találunk, melyek lelőhelyeit az alábbi táblázat mutatja:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	A kés síron belüli helyzete
Hegyeshalom-Belterület	1. vagy 5. sír	Neme, kora bizonytalan	?
Koroncó-Bábota	II. sír	Nő	Az ágyékcsigolyák bal oldalánál
Lébény-Kaszás-domb	2. sír	Gyermek, 12-13 éves	A jobb combcsont külső oldalánál
	42. sír	Férfi, 45-56 éves	A sírgödör jobb oldali falánál, a térdek magasságában
	65. sír	Nő, 50-60 éves	A jobb alkar- és kézcsontok külső oldalánál
	72. sír	Nő, 40-50 éves	A jobb felkarcsont belső oldalánál
	89. sír	Nő, 50-70 éves	A jobb alkarcsontok felső részénél, kissé a csontokon
Mosonszentmiklós-Lednice-domb	23. sír	Férfi	A bal alkarcsontok mellett
Öttevény-Lenin u. 62.		Férfi, 40 év feletti	A koponyától keletre, néhány cm-re egy juh combcsonttól
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	31. sír	Nő	1 db
	35. sír	Férfi	2 db
	38. sír	Gyermek	?
	72. sír	Nő	?
	152. sír	Nő, 18-23 éves	A bal kézcsontok alatt
	157. sír	Nő, *mat.*	A bal felkarcsont alsó részének belső oldalán
	162. sír	Fiú, 17 év körüli	A jobb combcsont középső részének külső oldalán
	164. sír	Férfi, *mat.*	A bal oldali medencelapáton

[1113] Kretiner 2000, 193, 197, *Abb.* 27, 38.
[1114] Pavlovičová 1995; Pavlovičová 1996; Chorvátová 2008.
[1115] Mesterházy 2000.
[1116] Brather 2001, 273.
[1117] Horváth 2008, 66; Révész 2008, 426.
[1118] Poláček 2000, 194; Brather 2001, 273.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	A kés síron belüli helyzete
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	167. sír	Felnőtt	A jobb kézcsontok alatt, a combcsont belső oldalán
	173. sír	Férfi, *ad.*	A bal combcsont fejénél, a bal kézcsontok alatt
	188. sír	Férfi, *ad.-mat.*	A jobb combcsont felső részének belső oldalán, a jobb kézcsontok alatt
	192. sír	Férfi, *mat.*	A bal combcsont felső oldalának külső oldalánál
	196. sír	Férfi, *sen.*	A bal felkarcsont középső részének külső oldalánál
	203. sír	Férfi (?)	A medence bal oldala mellett
	207. sír	Nő, *mat.*	?
	215. sír	Nő, *iuv.-ad.*	A bal alkarcsontok alsó részének külső oldalán
	225. sír	Férfi, *mat.-sen.*	A bal combcsont felső részének külső oldalán
	234. sír	Nő, *ad.*	A bal felkarcsont középső részének belső oldalán, részben a bordákon
	Szórvány	?	?

A csoport értékelését sajnos azonban nagyban megnehezíti, hogy közöttük jelentős számban fordulnak elő rossz megtartású, hiányos darabok. Az értékelhető kések nyéltüskével ellátott, háromszög átmetszetű pengével rendelkező, hegyesedő végű példányok. Tipológiailag három csoportba sorolhatók: 1. a nyéltüske és a kés hegye is megközelítőleg a hát vonalában fut, mindkettő az él irányából keskenyedik el, 2. nyéltüskéje és hegye is fokozatosan elkeskenyedő, megközelítőleg a penge hossztengelyében összefutva, 3. nyéltüskéje fokozatosan elkeskenyedő, míg a hegye a kés pengéjének hátához fut. Hosszúságuk az épebb példányok esetében 5 és 14 cm között változik. Tok vagy nyél maradványa egyetlen esetben sem volt megfigyelhető.

Összesen 6 lelőhely, 27 sírjából és 1 esetben szórványként került elő vaskés, összesen 29 db, amiből látható, hogy az esetek többségében sironként csak egy-egy kés a jellemző, mindössze egyetlen temetkezésből ismert 2 db. Legnagyobb számban természetszerűleg itt is az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőből kerültek elő.

A késmellékletes sírok temetőn belüli aránya Lébényben 5,1%, Oroszváron (Rusovce, Sl.) 9,5%. Az eltemetettek nemi és életkori adatait tekintve a legnagyobb számú kést szolgáltató oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben 50% a férfi, 39% a nő, 5,5% a gyermek és szintén 5,5% a bizonytalan besorolású. Lébény esetében ez az arány 20–60–20%. Összefüggés a kés helyzete és az elhunyt neme, életkora között nem figyelhető meg.

A sírokból általában a viseleti helyzetnek megfelelően kerültek elő, a váz jobb vagy bal oldalán a medence környékén, ami arra utalhat, hogy az övhöz erősítve vagy a derék környékére helyezték a sír behantolása előtt. Itt is csupán két temető vizsgálható azonban érdemben. Lébény esetében kizárólag a vázak jobb oldalán, Oroszváron (Rusovce, Sl.) a 6 ismeretlen vagy bizonytalan esetet leszámítva 10 sírban a bal, 3 sírban pedig a jobb oldalon volt a kés. Lébényben tehát férfiak, nők, gyermekek sírjába egyaránt a jobb oldalra került a kés, míg Oroszváron (Rusovce, Sl.) a biztos esetekben a férfiak döntően a bal oldalon, míg a nők kizárólagosan ott hordták a kést. Néhány esetben egyéb kisebb tárgyakkal együtt kerültek elő, ami talán a kés környékén viselt tarsolyra utal, vagy a kés is magában a tarsolyban volt. Felmerült a szakirodalomban annak lehetősége, hogy a nem viseleti módnak megfelelően – csigolyáknál, koponyánál, bokacsontoknál stb. – sírba helyezett késeknek rontáselhárító szerepük is lehetett.[1119] Ilyen módon sírba helyezett kés a vizsgált területről nem ismert. Az öttevényi sírban a kést ugyan a koponya környékén találták, azonban ez valószínűleg a húsétel mellé csomagolva került a koponyához, s így ebben az esetben bizonyára evőeszközként.[1120]

A szomszédos régiók ismert temetőivel összevetve a kések aránya hasonlónak mondható. A szakonyi temetőben 2 férfisírban volt kés,[1121] ami a feltárt sírszám 3,9%-a. Az ikervári temetőben 11 férfi és 1 nő mellett volt,[1122] ami 9,2%-ot tesz ki, míg Sorokpolányban mindössze egyetlen férfisírban, ami 0,3%.[1123] A mai Szlovákia területén[1124] ez az arány hasonló, pl. Ipolykiskeszi (Male Kosihy, Sl.) 4,7%,[1125] de néhány temető esetében magasabb is lehet: Érsekújvár (Nové Zámky, Sl.) sírkertjében pl. 13%,[1126] míg a közeli Szimő (Zemnon, Sl.) esetében pedig csaknem 23%.[1127] A Kárpát-medence déli területein ez az arány 6% körül mozog.[1128]

[1119] Tomka 1972, 69; Gömöri 1984, 97.
[1120] Révész 2008, 429.
[1121] Gömöri 1984, 97.
[1122] Hajmási–Kiss 2000, 79–80.
[1123] Kiss 2000, 199.
[1124] Drenko 1986.
[1125] Hanuliak 1994, 30–31.
[1126] Rejholcová 1974, 447.
[1127] Rejholcová 1979, 417–418.
[1128] Sagadin 1987, 124.

A késeknek a temető kronológiai helyzetére[1129] vonatkozó információtartalmuk nincs, a sírokban a mindennapi használati eszközök a 11. század első felében még megtalálhatók voltak.[1130] Tomka Péter felvetette, hogy a 10–11. századi kisalföldi temetők egy részében a késsel történő temetkezés avar kori hagyományainak halvány nyoma is felfedezhető.[1131]

Az egyéb használati eszközök között *tűtartók*, *fenőkövek*, *csiholók* és *kovák* vannak:

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	Tárgytípus	Síron belüli helyzet
Győr-Bácsa, Szent Vid	16. sír	Férfi	Lant alakú csiholóacél	A szeméremcsontok előtt, egy líra alakú csat felett
Győr-Újszállások	Szórvány	?	Ovális csiholóacél	?
Győrszentiván-Károlyháza	8. sír	Neme, kora bizonytalan	Lyukasztó (?)	A sírföldből
Oroszvár-Wiesenacker-dűlő	154. sír	Nő, 25-28 éves	Tűtartó	A bal oldali alsó bordáknál
	164. sír	Férfi, *mat.*	Lant alakú csiholóacél	A jobb oldali medencelapát alatt
	173. sír	Férfi, *ad.*	Lant alakú csiholóacél, kovakő	A bal kézcsontoknál
	185. sír	Nő, *mat.-sen.*	Tűtartó	A medence bal oldalánál, az alkarcsontok külső oldalán
	210. sír	Férfi, *ad.*	Lant alakú csiholóacél, kovakő, fenőkő	A jobb alkarcsontok középrésze alatt
	225. sír	Férfi, *mat.-sen.*	Lant alakú csiholóacél, kovakövek	A medence bal oldalánál
	230. sír	Férfi, *mat.-sen.*	Vasszeggel ellátott agancstárgy	A jobb felkarcsont alsó részén
Valla	1. sír	Neme, kora bizonytalan	Orsókarika	?

Tűtartók. A Kárpát-medencei 10–11. századi sírokból ritkábban előkerülő tárgytípusnak[1132] vizsgált területünkről két példánya ismert. Mindkettő Oroszvárról (Rusovce, Sl.) került elő, a 154. és a 185. sírból. Ezekben felnőtt nő nyugodott, ami nem mond ellent Révész László megfigyelésének, mely szerint a tűtartók többsége idősebb nők sírjaiból került elő.[1133] Előbbi esetben a bal oldali alsó bordáknál, míg utóbbinál a medence bal oldalánál. A tűtartók a 10–11. században belül pontosabb kronológiai értékkel nem bírnak.[1134] Már a Karoling-korban megfigyelhető használatuk után a honfoglaló magyarokkal jelennek meg újra.[1135] Nyitva kell hagyni a kérdést, hogy vajon miért ilyen kisszámú tűtartó ismert a magyar honfoglalás utáni sírokból, szemben pl. az avar kori temetkezésekkel.

A tűzgyújtáshoz használt *csiholóacélok*, *kovák* sírbéli helyzete eltérően az előkerült késekétől, a váz bal és jobb oldalán egyaránt 2-2 esetben volt megfigyelhető, illetve a szeméremcsontok előtt is került elő csiholó. Valószínűleg tehát ezeket is az övhöz kapcsolva – kisebb tarsolyban, melybe a kova és a csiholó mellé egyéb tárgyak is kerülhettek – helyezték a sírba. Mint arra Istvánovits Eszter felhívta a figyelmet, ezekben az esetekben értelemszerűen az öv meglétét is fel kell tételezni.[1136] A csiholók a megszokott lant alakú formát mutatják, az igényesebb példányok vége S alakban visszahajló. Kevésbé elterjedt formát képvisel a győr-újszállásoki darab, melynek párhuzama Szombathely-Kisfaludy S. u. temetőjéből, az ellendi I. temető 251. sírjából[1137] vagy a csanytelek-dilitori temető 37. sírjából[1138] került elő, az utóbbi I. István (1000–1038) érmével együtt. A kovakövek a csiholók mellett helyezkedtek el, síronként általában 1 db került elő belőlük, kivétel az oroszvári (Rusovce, Sl.) 94. sír, melyben 3 db kova is volt. Mindössze egyetlen *fenőkő* található a terület leletanyagában, mely az oroszvári (Rusovce, Sl.) 210. sírból került elő. A téglalap alakú, háromszög átmetszetű, felső oldalán átfúrt fenőkő egy csiholóacél és egy kovakő társaságában feküdt, bizonyára az övhöz kapcsolt tarsolyban.

A tarsolyviselet szempontjából figyelemre méltó, hogy a csiholók és a kovák azonos arányban voltak megtalálhatók mind a jobb, mind a bal oldalon, tehát azok

[1129] Kiss 1968, 245.
[1130] Vályi 2000, 373.
[1131] Tomka 1972, 67.
[1132] Pálóczi-Horváth 1971, 24–26; Révész 2000, 16–18; Révész 2008, 427.
[1133] Révész 2000, 18.
[1134] Rejholcová 1995a, 51.
[1135] Szőke 1994, 276.
[1136] Istvánovits 2003, 326.
[1137] Dombay 1960, 148, XXII.
[1138] Széll 1941, 249, X. tábla.

helyzete a jobb[1139] és a bal fél[1140] egyaránt lehetett. Az a tarsoly, melyben a csiholók és a kovák voltak lehetett a késekkel azonos, vagy azzal ellentétes oldalán is a deréknak.

Fegyverek. A területről ismert temetők jellegüket tekintve nem sorolhatók az erőteljes katonai vonásokat mutató sírkertek közé, melyek nagy számban a Felső-Tisza-vidéken helyezkednek el. Ezekben a temetőkben a férfisírok aránya legalább 50%, bennük fegyverrel eltemetett férfiak nyugodtak, míg a nők és gyermekek száma alacsony vagy egyenesen hiányzik.[1141]

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	A fegyver típusa
Csikvánd-Csikvándi kavicsos	Feldúlt sír	Férfi	„Kard"
	Feldúlt sír	Férfi	4 db nyílcsúcs
Győr-Téglavető-dűlő	363. sír	Férfi	1 db nyílcsúcs
Győr-Víztorony	Szórvány	?	1 db nyílcsúcs
Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya	Feldúlt sír	Férfi	1 db egyélű vaskard
Koroncó-Bábota	I. sír	Férfi (?)	Nyílcsúcsok és tegez (?)
	II. sír	Nő	1 db nyílcsúcs
Levél-Újhelyi Imre tér	1/B sír	Férfi	„Nyugati típusú kard"
Lébény-Kaszás-domb	32. sír	Férfi, 50-57 éves	1 db nyílcsúcs
Mosonmagyaróvár-Moson, Királydomb	Szórvány	?	1 db nyílcsúcs (?)
Mosonszentmiklós	Feldúlt sír	Férfi	2 db nyílcsúcs
Nyúl-Öreghegy	Feldúlt sír	Férfi	Tegezveretek, nyílcsúcs

Összesen csupán 10 sírból került elő valamilyen fegyver, további két esetben pedig szórványként. A temetkezésből származó leletek között a leggyakoribbak a *nyílcsúcsok* voltak, melyek között azonban valószínűleg rituális céllal kerülhetett 1 db a koroncó-bábotai II. számú női sírba. Ugyancsak 1 db nyílcsúcs volt a győr-téglavető-dűlői 363. és a lébény-kaszási 32. sírban, ezek szintén kerülhettek rituális céllal is az elhunyt férfiak mellé, de utalásként is az illetők foglalkozására. Tomka Péter felvetette továbbá az esetleges közösségi tulajdonból való részesedésre utaló szerepüket.[1142] Ugyancsak egyetlen nyílcsúcs volt a győr-pósdombi temető 39. sírjában is, a bal könyök táján.[1143]

Minden bizonnyal *tegez* merevítője volt a nyúl-öreghegyi 2 db bronzveret, melynek tipológiai értelemben jó párhuzama az Ikervár-Virág utcai temetőből ismert.[1144] A tegezben lévő nyílcsúcsok közül azonban mindössze egyetlen, deltoid alakú (?) került elő. Ugyancsak tegezbe helyezett nyílcsúcsokkal temették el a Mosonszentmiklós határában előkerült lovas sírban nyugvó férfit. Esetleges további fegyvereiről azonban nem maradt fenn információ. A tegez megléte mindkét sír esetében feltételezheti az íj sírba helyezését is, még ha arra utaló csontborítások nem is kerültek elő.

A szúró- és vágófegyverek között unikális a kajárpéci *egyélű kard*, melynek csupán egyetlen rokon darabja ismert a Kárpát-medencéből, lelőhelye Felsőszeli.[1145] A veretes övvel eltemetett férfi valószínűleg a 10. század első harmadában hunyt el.[1146] Nyugati típusú *kétélű kard* a Levél községben feltárt I/B jelzésű férfisírból ismert. Sajnos a kard markolatvasa ma már nem található meg a HM gyűjteményében, Pusztai Rezső beszámolója szerint azonban *„nyugati típusú"* fegyverhez tartozott. Ugyancsak Levél községben előkerült, lovas sírból származó kardról tettek említést a helyi lakosok, amit azonban visszatemettek. A találó elbeszélése szerint ugyancsak volt egy *„kard"* a csikvándi sírban is. Ez utóbbi kettő sajnos bizonytalan adat, a korszakolás és a fegyvertípus kétséges megállapítása miatt nem értékelhető, s nem sorolható ide a Győr-Déli földeken talált kard sem.[1147]

A csupán bizonytalanul felvehető adatok mellett is látszik, hogy kevés kétélű kard ismert a leletanyagból. Talán a nyugati típusú fegyverzettel összefüggésben megemlíthető, hogy a kétélű kardos sírok gyakori kísérőmelléklete, a trapéz alakú kengyeltípus is mindössze egyetlen példánnyal van képviselve, Mosonszentmiklós környékéről. A nyugati típusú kardok a kutatás jelen állása szerint a 10. század második felében terjedhettek el, azonban bizonyára tovább használhatták a szablyákat is.[1148] Az ún. köznépi temetők kronológiai helyzete kapcsán felmerült azonban annak a lehetősége is, hogy e két fegyvernem egymás mellett létezhetett már a 10. század első felében is.[1149]

A két megyéből szablya tudomásom szerint nem ismert, legközelebb Rábacsanakról és Banáról azonban egy-egy bronzellenzős példány került elő, utóbbi tausírozott díszítésű.

Lovas sírok, lószerszámok. A két egykori megye területéről kisebb számban ismertek csak tényleges vagy jelképes lovas temetkezések.

[1139] Kiss 2000, 80.
[1140] Istvánovits 2003, 327.
[1141] Révész 1991; Révész 1996, 193–206; Bóna 1997.
[1142] Tomka 2000, 22.
[1143] XJM ltsz. 69.21.21.2.
[1144] Hajmási–Kiss 2000, 104.
[1145] Fodor 2001, 21; Kovács 2001, 13.
[1146] Kovács 1993, 166.
[1147] Kovács 1990, 46–47.
[1148] Kovács 1990.
[1149] Istvánovits 2003, 343.

Lelőhely	Sírszám/ szórvány	Nem, életkor	Lócsontok	Zabla	Kengyel	Egyéb
Csikvánd-Csikvándi kavicsos		Férfi	•	?	?	„*Kard*", vasmorzsalékok
		Férfi	?	?	• 1 db körte alakú	4 db nyílcsúcs, „*rugós szerkezetű tárgy*"
Enese-Szabadság u. 72.	2. sír	?	•	?	?	
	4. sír	?	•	?	?	Fémtárgyak
Écs-Tódomb		?	?	?	• 2 db körte alakú	Agyagedény
Gyömöre-Friedrich Károly kertje		Nő, 30-35 éves	–	• Oldalpálcás	• 2 db körte alakú	Rozettás és levél alakú lószerszám-díszek, nyereg ezüst lemezdíszei, hevedercsat, karperec
Győrzámoly		?	•	?	?	?
Koroncó-Bábota	I. sír	Férfi (?)	–	?	• 1 db	3 db nyílcsúcs és tegezmaradvá-nyok (?), hevedercsat
	II. sír	Nő	-	• Oldalpálcás	• 2 db körte alakú	Rozettás és levél alakú lószerszám-veretek, bronzveretek és -csatok, nyereg ezüst lemezdíszei, lyukvédő veretek, hevedercsat, vascsat, fülbevaló, gyöngyök, függő, vaskés, nyílcsúcs, fülesgombok, karperec
Koroncó-Dózsa György u. 23.		Nő	•	• Oldalpálcás	• 2 db egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű	Rozettás lószerszámveretek, heve-dercsat, fülbevaló, függő, gyűrű, ruhadísz, karperec
Koroncó környéke	Szórvány	?	?	?	?	Rozettás lószerszámveretek
Koroncó-Rácz-domb		Nő	–	• Oldalpálcás	• 1 db félkör alakú, kissé aszimmetri-kus gombos nyakú, keresztben álló, téglalap alakban áttört fülű	Rozettás lószerszám-veretek, hevedercsat, nyereg, aranylemezkék, fülesgombok, fülbevaló, akasztófülek
Levél-Újhelyi Imre tér		Férfi	?	?	?	„*Fegyverek, kard és pénzek*"
Mosonmagyaróvár-Mo-son, Királydomb	Szórvány			• 1 db zabla		Másodlagos helyen
Mosonmagyaróvár környéke	Szórvány				• 1 db trapéz alakú, fémberakásos	
Mosonszentmiklós		Férfi	?	• Oldalpálcás	• 1 db körte alakú	2 db nyílcsúcs, ezüstveret
Nyúl-Öreghegy	Feldúlt sír	?	?	?	?	?
	Feldúlt sír	?	?	?	?	?
	Feldúlt sír	?	?	?	?	?
	Feldúlt sír	?	?	?	?	?
Öttevény-Lenin u. 62.		Férfi, 40 év feletti	•	• Oldalpálcás	• 1 db egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű, 1 db háromszög alakú, gombos nyakú, téglalap fülű	2 db huzalkarika, vaskés, állatcsont, lócsontok
Sokorópátka-Újtelep 17.		?	•	• Csikózabla	?	Vasdarabok
Tét-Belterület	Feldúlt sír	?	•	?	?	?
Töltéstava		?	?	• Csikózabla	• 2 db körte alakú kengyel	?
Vének-Dunapart	Magányos (?) sír	?	?	?	• Ismeretlen típus	Csat, 2 db sarkantyú

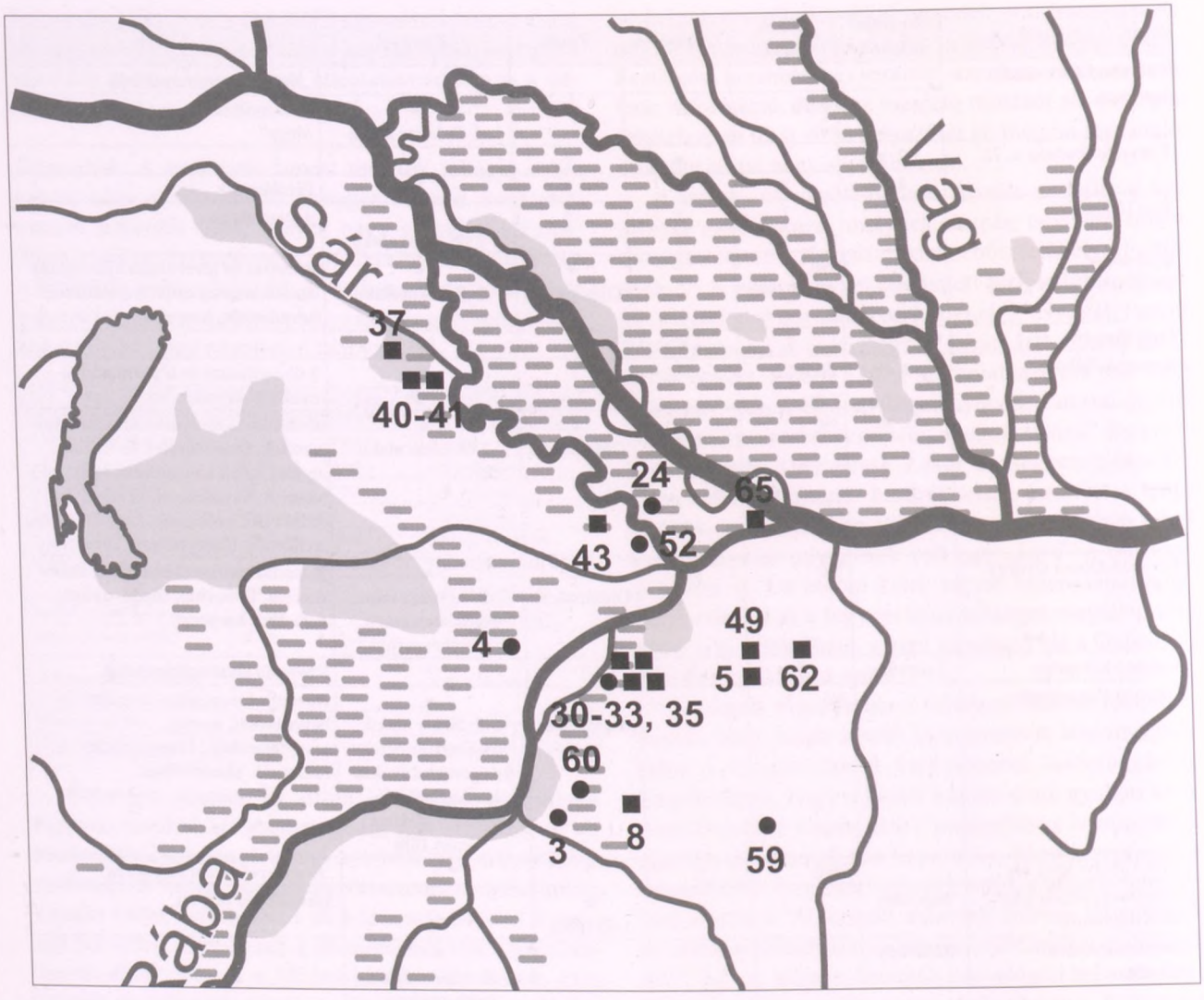

67. kép. Győr és Moson megyék lovas (●) és lószerszámos (■) sírjai: 3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 4. Enese-Szabadság u. 72., 5. Écs-Tódomb, 8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje, 24. Győrzámoly-Régi plébánia, 30–31. Koroncó-Bábota I–II. sír, 32. Koroncó-Dózsa György u. 23., 33. Koroncó környéke, 35. Koroncó-Rácz-domb, 37. Levél-Újhelyi Imre tér, 40. Mosonmagyaróvár-Királydomb, 41. Mosonmagyaróvár környéke, 43. Mosonszentmiklós, 49. Nyúl-Öreghegy, 52. Öttevény-Lenin u. 62., 59. Sokorópátka-Újtelep 17., 60. Tét-Belterület, 62. Töltéstava, 65. Vének-Dunapart

Az Árpád-kori Győr és Moson megyék területéről összesen tehát kb. 20 lelőhelyről van adat, legkevesebb 23 lovas sír előkerüléséről [67. kép].

Ebből azonban az előkerülés tényén kívül szinte semmilyen információval nem rendelkezünk a győrzámolyi, az enesei 2. és 4. sírról, a töltéstavai, a levéli és a vénei temetkezésekről, sőt némelyik korszakolása is csupán feltételes. Az enesei sírok esetében annyi bizonyos, hogy a sírok lócsontokat tartalmaztak, továbbá az egyikből előkerült vastárgyak talán a lószerszám részei lehettek. Az előkerülés körülményeinek tekintetében már több információ áll rendelkezésre a csikvándi, az écsi, a koron-

có-bábotai I., a mosonszentmiklósi és a sokorópátkai sírokról, ezek leletei közül több darab is fennmaradt. Sajnos nem rendelkezünk pontosabb információval a nyúl-öreghegyi temetőről sem, mely pedig a vizsgált terület egyetlen olyan ismert temetője lehet, ahol több lovas sír előkerülésével számolhatunk. Ezek közül az előkerült tegez és nyílcsúcs alapján legalább egy fegyveres férfisír volt. A feltárás körülményeit tekintve több információ sajnos a sírok csupán kisebb részéről áll rendelkezésre.

A sírok között 6 volt tényleges lovas sír, mely lócsontokat és lókoponyát is tartalmazott, míg 4 sírba csupán a lószerszámok kerültek. Sajnos több sír esetében sem dönthető el ma már, hogy a sírba lócsontokat és lószerszámokat, vagy csak az utóbbiakat helyezték-e. A tényleges lovas sírok közül is csupán két esetben ismert a lócsontok és a lókoponya helyzete, mindkettő a lábak bal oldalán feküdt, az öttevényi sírban az itt kialakított padkán. A lókoponya tájolásáról egyedül a Koroncó-Dózsa utcai sírnál maradt híradás, ez a korszakra jellemző temetkezések többségéhez hasonlóan[1150] az emberi koponya irányába mutatott. Bolygatottsága ellenére feltételezhető, hogy hasonló helyzetben volt a lókoponya az öttevényi sírban is. A jelképes lovas temetkezésekben a lószerszám a váz bal oldalán, ugyancsak a padkán helyezkedett el (így a koroncó-bábotai II. sírban), míg Gyömörén a kengyelpár a lábcsontok előtt, a nyereg a lábszárak mellett, a zabla és a rozettás lószerszámveretek pedig a koponya mögött voltak. A megfelelőbben dokumentált eseteket tekintve a honfoglalás kori lovas temetkezések Bálint Csanád által felállított I. csoportjába sorolható a Gyömöre-Friedrich Károly kertjei, a koroncó-bábotai I., II. sír, a koroncó-Rácz-dombi, míg a lovas temetkezések II. csoportjába illeszkedik a Koroncó-Dózsa utcai és az öttevényi sír.[1151] A lovas sírok közé a bizonytalan nemi besorolású sírokat nem tekintve 6 férfi és 4 nő sírja sorolható.

A lószerszámokon belül az ismert típusú *zablák* között 6 oldalpálcás és 4 csikózabla volt. *Oldalpálcás zablák* 4 nő és 2 férfi sírjából kerültek elő, melyek közül lócsontokat a Koroncó-Dózsa utcai női és az öttevényi férfisír tartalmazott. Ezek között az oldalpálcák lehettek egyszerű, díszítetlen kialakításúak vagy kovácsmunkával díszítettek: végeik gombos vagy hosszuk jelentős részén dudoros kiképzésűek. Különleges, a honfoglalás kori sírokból mindössze egyetlen nagy vonalakban hasonló párhuzammal rendelkezik a koroncó-bábotai II. sír állatfejes zablája. A zabla technikai részleteinek leírásában László Gyula beszámolójára támaszkodhatunk, aki Kiss Ferenc ötvöstanár szakvéleményét tolmácsolta.[1152] A kovácsoltvas zabla állatfejeket mintázó végei bronzból készültek, ezeket és a vas oldalpálca közeli részeit pedig rézlemezzel borította be egykori készítője, melyet aztán poncolóval tett kidolgozottabbá. Állatfejes zabla ezen kívül mindössze a hencida-szerdekhalmi 5. sírból ismert, ez azonban bronzból öntött.[1153] E sírból – hasonlóan a bábotaihoz – rozettás lószerszámveretek és veretes csizma is előkerült. Mint arra a kutatás többször is rámutatott, a rozettás lószerszámvereteket is tartalmazó női sírok gyakori kísérőmellékletei voltak az oldalpálcás zablák.[1154] Mindezt a vizsgált terület leletei is alátámasztják, a hat oldalpálcás zablát tartalmazó sírból négyből is kerültek elő ilyen veretek. Sajnos a csikózablákat tartalmazó sírok egyikének antropológiai adatai sem ismertek, s nem rendelkezünk érdemi információval leletkörnyezetüket tekintve sem, továbbá többségük ma már nem található meg. Valószínűleg azonban ezek egyszerű, egyetlen karikával ellátott darabok lehettek.

Kengyelek. Vizsgált területünkön 11 sírból összesen 16 db kengyel ismert, további 1 db pedig szórványként került elő. Sajnos egy sír esetében csak a kengyelek előkerülésének ténye látszik biztosnak, azok típusáról nincs adat, s nem ismert az sem, hogy a bábotai I. sírban milyen kengyelt találtak. A kengyelek többsége a *körte alakú* változatok közé sorolható: 8 db tartozik ide, melyek 2 női, 2 férfi és 1 bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező temetkezésből származnak. Típusaik szerint lapos szárú, téglalap fülű (Csikvánd), négyzetes átmetszetű szárakkal és ugyancsak téglalap alakú füllel ellátott (Gyömöre, Mosonszentmiklós), szögletes szárú, enyhe nyakkiképzéssel rendelkező, téglalap fülű (Écs), továbbá lapos, jelképes nyakkal és téglalap alakú füllel rendelkező (Koroncó-Bábota II. sír). Ez utóbbi különleges abból a szempontból, hogy lapos szárain kovácsmunkával kialakított, farkasfog alakú, vonalas mintát utánzó díszítés látható. Ennek párhuzamát nem ismerem a honfoglalás kori leletanyagban, noha a kengyelek kovácsolással kialakított díszítése nem példa nélküli. Jóval jellemzőbb azonban a fémberakás, melyről alább lesz szó. Ún. *karoling-normann típusú*, egyenes talpú kengyel az öttevényi sírból került elő, azonban nem párban, hanem egy egyenes talpú, boltozatos szárú kengyellel. A típus feldolgozását Mesterházy Károly[1155] és Kovács László[1156] végezte el. Megállapításaik szerint e típus a

[1150] Lőrinczy–Türk 2011, 428.
[1151] Bálint 1969, 108–110.
[1152] László 1941, 9.
[1153] Fettich 1937, 96–97.
[1154] Szőke 1962, 17; Révész 2001, 65.
[1155] Mesterházy 1981.
[1156] Kovács 1985.

kelet-európai területekről hiányzik, így a magyarokhoz valószínűleg bajor-német közvetítéssel kerülhetett. Használati idejüket mindkét szerző a 10. század első kétharmadában határozta meg, míg Balogh Csilla[1157] véleménye szerint azok akár a század harmadik harmadáig is használatban maradhattak. A karos-eperjesszögi II/51. sírból származó, Iszmaíl ibn Ahmad számánida uralkodó (892–907) 898–899-ben vert dirheme, II. Ahmad ibn Iszmaíl számánida uralkodó (907–914) 910–911-ben vert dirheme, valamint Tahir ibn Muhammad szaffárida uralkodó (901–909) 906–907-ben vert dirheme mellett előkerült kengyel kapcsán Révész László[1158] meglátása szerint a kengyelek használata már a honfoglalók *„első generációjánál"* is megfigyelhető volt, míg Mesterházy Károly[1159] szerint azok inkább csak a *„második generációra"* jellemzőek. Nem számítanak elterjedtnek a Koroncó-Dózsa György utcai és az öttevényi sírból előkerült *egyenes talpú, boltozatos szárú* kengyelek sem, melynek példányait Révész László gyűjtötte fel.[1160] Megállapításai szerint ez a kengyeltípus főként férfisírokból ismert, elterjedésének súlypontja a Dunántúl, valamint a Tisza-mente, melynek 10. század első kétharmadában megásott sírjaiból kerültek elő. Mindössze egyetlen *trapéz alakú* kengyel ismert a területről, sajnos azonban az is szórványként. Ennek a kengyeltípusnak a feldolgozása Kovács László nevéhez fűződik.[1161] Megfigyelési szerint a típus elterjedési ideje a 10. század második felére tehető, néhány korai példánya azonban már a század 40-es, 50-es évei körül megjelenhetett.[1162] Kovács kiemelte e kengyelek gyakori fémberakásos díszítését, s közölte is ennek 30 db példányát. A Mosonmagyaróvár környékéről előkerült szórvány kengyel szárainak elülső oldalát díszíti huzalberakás. A minta ütemesen sorakozó, mely a talpaló két, szárakhoz közeli részén már megtalálható, majd folytatódik a talpalót a szárakkal összekapcsoló gombokon, a szárakon, el egészen a kengyel füle alatti részig, ahol egy „×" alakú berakás helyezkedik el. Az ütemesen sorakozó huzalberakás a fül két szélén is megtalálható, a kengyelszíj számára szolgáló áttörésig.

A trapéz alakú kengyeltípus jellemzője a fémhuzal-berakás, csupán kisebb számban ismertek lemezes technikával díszített példányok.[1163] Talán egyfajta átmenti formának (?) is tekinthetők a szorosan egymás mellé helyezett huzalberakások, melyek így a szélesebb lemezberakás benyomását keltik. A kengyel felületén kialakított vájatokba a huzal nem feküdt bele teljesen, s azt nem csiszolták a behelyezés után az alapfém síkjával egybe sem. Mindez a technikai kivitel szempontjából lényeges. A megfigyelések szerint ugyanis a nyugati ötvösség gyakorlatában az a jellemző, hogy a tausírozott felületet lecsiszolják (kővel, acéllal, krétaporral), ezzel szemben a keleti ízlés ezt elhagyta, a beültetett tausírozást domborúan meghagyva.[1164] Maga a fémberakás ritkán tűnik fel a területen, legközelebb a – már említett – banai sírból ismert ez a technika, ám ott a bronz szablyaellenző berakásai lecsiszoltak.

A trapéz alakú kengyeltípus nem számít elterjedtnek a vizsgált megyék szomszédos területein sem. Így sem Sopron megyéből, sem Burgenland területéről nem ismert trapéz alakú kengyel. Vas megyéből pedig mindössze egyetlen sírból került elő, az ikervári 37. számú temetkezésből.[1165] Ez azonban ugyancsak huzalberakással díszített, csakúgy, mint a már a Zala megyei zalaszentgróti homokbányából előkerült kengyelpár.[1166] Ezek jelenlegi adataink szerint kijelölik a tárgytípus nyugati irányú elterjedésének határát is. A mosonmagyaróvári kengyel díszítésének legközelebbi párhuzama a székesfehérvár-demkóhegyi 33. sírból került elő.[1167] Továbbá hiányossága ellenére is nagyon közeli analóg darabja a Kiskundorozsma-Hosszúhát területén feltárt temető 500. sírjából ismert.[1168]

Figyelemre méltó, hogy mindössze egyetlen ilyen trapéz alakú kengyel ismert a területről, melynek – mint arra Révész László felhívta a figyelmet[1169] – az időrend szempontból is jelentősége lehet. A kétélű kardos sírok alacsony száma mellett ez is azt látszana alátámasztani, mintha a 10. század második felében már nem temetkeztek volna pogány módon ebben a régióban. Az ugyanis kevésbé tűnik meggyőző érvnek, hogy hiányoztak volna e területről a kétélű karddal és az ehhez szorosan kapcsolódó trapéz alakú kengyellel felszerelt férfiak.

Nyereg sírba helyezésére a kengyeleken felül a *hevedercsatok*, továbbá a *lyukvédő veretek* is utalnak.

[1157] Balogh 2003, 287–288.
[1158] Révész 1996, 45.
[1159] Mesterházy 1981, 221.
[1160] Révész 1999a, 273–282.
[1161] Kovács 1986; Kovács 1986a.
[1162] Révész 1996, 46.
[1163] Horváth 2009, 65, 33. jegyzet; Horváth 2013.
[1164] Hatházi 2005, 188.
[1165] Hajmási–Kiss 2000, 49, 20. tábla.
[1166] Dienes 1960, 109–112, II. tábla.
[1167] Bakay 1966, 62, XLII. tábla.
[1168] Lőrinczy–Türk 2011, 421, 6. kép.
[1169] Révész 2008, 441.

Az előkerült hevedercsatok egyszerű egy és kétosztatú típusok, míg a lyukvédő veretek között S alakú és négyzetes alapterületű, csonka gúlát mutató variánsok is vannak. Különlegesek azok az esetek, amikor a nyereg félgömbfejű bronz- vagy ezüstszegecsekkel felerősített, csúcsba futó módon záródó *ezüstlemezek*kel volt díszítve, mint ez a gyömörei és a koroncó-bábotai II. sírban is megfigyelhető volt. A sírbéli helyzet és a pontosan dokumentált hasonló díszek alapján ezek bizonyára a nyeregkápán kaptak helyet. Mindkét sírban rozettás lószerszámveretek is voltak. Ezüstlemezekkel díszített nyereg a környező területekről a Sopron megyei szakonyi temető 7. sírjából,[1170] és Szlovákiából Léva (Levica, Sl.) temetőjének 3. számú temetkezéséből[1171] ismert.

A fémveretekkel díszített lószerszámok között kizárólag *rozettás lószerszámveretek*kel díszített garnitúrák találhatók, míg a női sírok másik – igaz kevésbé jellemző – lószerszámvereteiből, az övveret alakúakból a mai napig egyetlen darab sem került elő. Összesen 4 sírból, továbbá szórványként kerültek elő a rozettás veretek, melyek a korszak kutatásában már évtizedek óta kiemelt szerepet játszanak. A rozettás lószerszámok Győr és Moson megyékben is kizárólag női sírokból ismertek, melyek közül a Koroncó-Dózsa Gy. úti sírba a lószerszámok mellett a ló részleges teteme is bekerült. A rozettás lószerszámokkal eltemetett személyek viseletének „uniformizáltsága" mellett azonban a készletek síronként változatos összetételben kerültek elő, ez alól a vizsgált régió sem jelent kivételt. Mindössze 4 db ovális és 2 db pajzs alakú, ezüstből öntött lószerszámveret volt a koroncó-bábotai II. számú sírban. Ehhez társult 2 db nagyobb levél alakú dísz, továbbá 4 db ötszög és 3 db kisebb pajzs alakú és 2 db pajzs alakú testtel rendelkező csat. A sír lószerszámát László Gyula rekonstruálta, ebben a rozettás lószerszámvereteket a szügyhámra, a levél alakú díszeket és a kisebb pajzs alakú vereteket a farhámra, míg a többi fémdíszt a kengyelszíjra helyezte.[1172] Nem tudjuk, hány darabból állhatott egykor a teljes gyömörei veretkészlet, valószínűleg azonban a teljes veretszám nagyobb része gyűjteménybe került. Az, hogy a páratlanul megőrzött kisszíjvég negyedik darabja esetlegesen egykor még megtalálható volt-e, vagy már a sírba sem került, esetleg a sír kibontása során kallódott-el, nem megállapítható. A javított veretek esetében bizonyára hosszabb használatra kell következtetnünk. A leletben szerencsésen megőrződött a vereteket tartó bőrszíj egy része, ami nagyban elősegítette a veretek funkciójának meghatározását. Bizonyára hiányosan került gyűjteménybe a koroncó-rácz-dombi sír lószerszám veretkészlete, mely azóta sajnos tovább fogyatkozott. A Koroncó-Dózsa utcai sírból 28 db bronzrozetta ismert.

A rozetták anyagát és számát tekintve esetenként jelentősebb különbségek is megfigyelhetők. Arra a tényre, hogy a rozettás készletek között nincs két egyforma, a kutatás már évtizedekkel ezelőtt rámutatott.[1173] A lószerszámveretek között bronz- és ezüstváltozatok is vannak, melyek közül bizonyára hosszabb ideig használták azokat, melyeket az eredeti szegek letörése után átfúrva, szegecsekkel erősítettek fel.

Rozettás lószerszámveretek az egykori Sopron megyéből a csorna-sülyhegyi temető két sírjából[1174] és a szakonyi 7. számú temetkezésből[1175] ismertek. A szomszédos Veszprém megyéből, a megyehatárhoz közeli Gicről szórványként, Nagyvázsony-Nőzsérről viszont temetkezésből[1176] származnak. A Duna északi partjáról, a mai Szlovákia délnyugati részéről Érsekújvár (Nové Zámky, Sl.) 59. sír[1177] és másodlagos felhasználásban Vágtornóc (Trnovec nad Váhom, Sl.)[1178] említhető.

A rozettás lószerszámveretek eltérő sűrűségben ugyan, de a 10. századi magyar szállásterület valamennyi régiójában megtalálhatók,[1179] a Kárpát-medencétől keletre előkerült változatok magyar hatásnak tulajdoníthatók.[1180] Vizsgált területünkön észrevehetően koncentrálódnak Koroncó környékén, ahol legalább 4, ilyet tartalmazó sír is előkerült. Társadalomtörténeti értékelésük kapcsán a kutatás többször utalt rá, hogy e lószerszámdíszek jelezhették az egyén társadalmi helyzetét.[1181]

[1170] Erdélyi 1995a, 96; Gömöri 2000, 355, 1. kép.
[1171] Nevizánsky 2006, 287–288, *Tab.* VI.
[1172] László 1941, 16–17, 12. kép.
[1173] Mesterházy 1980, 101.
[1174] Lakner 1887, 20–23, III. ábra.
[1175] Erdélyi 1995a, 97; Gömöri 2002, 31, 6, 10. kép.
[1176] MRT 2, 138, 29. tábla.
[1177] Rejholcová 1974, 440–441, *Tab.* VII.
[1178] Točík 1971, 141, *Taf.* XXI.
[1179] Révész 2001, 65.
[1180] Fodor 2009a.
[1181] Mesterházy 1980, 99–100; Révész 2001, 65–69.

V. TERÜLETI VIZSGÁLATOK

V.1. A SÍROK, TEMETŐK KRONOLÓGIAI VIZSGÁLATA

A 10–11. századi temetőket több periódusba osztva vizsgálhatjuk. A klasszikus értelemben vett honfoglalás[1182] korát a régészeti szakirodalomban általában a 895. évtől[1183] a 10. század közepéig vagy első háromnegyedéig keltezhető sírok, temetők alkotják. Maga a honfoglalás kor kifejezés azonban eltérően meghatározott a történeti és a régészeti kutatásban. A történettudomány szorosan véve a 895/6–900 közötti időszakot érti ezen, a 970-ig tartó szakaszt a történészek már a kalandozások koraként értelmezik. A régészettudomány a honfoglalás kora esetében viszont legalább a 970-ig terjedő időszakot sorolja ide.[1184] Ha pedig még az államalapítás korát is hozzávesszük ehhez, úgy akár a 894–1116 közötti időszak figyelembe vételének lehetősége is felmerül,[1185] vagyis a magyarság megjelenése és a Kálmán uralkodásának vége között eltelt több mint két évszázad.

A korszak régészeti kutatásának egyik legfontosabb kérdése a megfelelő kronológiai rendszer felállítása lenne, ám ez sajnos a mai napig nélkülözi az egységesen elfogadott álláspontot. Ennek okai között szerepel a leletanyag közöletlensége, mely az alapot nyújthatná az egyes tárgytípusok feldolgozásához,[1186] s így az időrend kialakításához. További probléma, hogy alacsony a korabeli pénzzel – legalább a *terminus post quem* időpontra – keltezhető sírok száma, s 955 után ezek csaknem teljesen el is tűnnek a sírokból. Nagyobb számban pedig újra csak a 11. századtól jelennek meg. A természettudományos keltezés adatai – azok bizonytalansági mutatói, az egymástól eltérő mérési eredmények,[1187] illetve a megállapított tágabb időhatárok miatt – sem minden esetben visznek közelebb a megoldáshoz. Mindezen okok miatt a honfoglalás kori régészetben rendszerint egy teljes évszázad harmada, negyede, fele vagy ezen értékek többszöröse szerepel az egyes tanulmányokban egy-egy időegységként. Kivételként Jochen Giesler egy tanulmánya említhető,[1188] melynek keltezési eredményei azonban vitatható következtetések levonásához vezettek.[1189]

A század első felére/kétharmadára általában az ún. klasszikus honfoglalás kori temetkezéseket szokás keltezni. E művészet, anyagi kultúra hanyatlását az elapadó zsákmánnyal és a belső változásokkal szokás indokolni, mely a 10. század vége felé következett be.[1190]

A feldolgozás hiányosságai mellett további nehézséget okoz, hogy ritkák azok a tárgytípusok, melyek valószínűleg csupán néhány évtizedig lehettek használatban, míg az egyszerűbb ékszerek – pl. hajkarikák, gyöngyök, gyűrűk – jelentős része akár két évszázadot is felölelhetett. Hasonló a helyzet az Árpád-kori kerámia esetében is, mely szintén nehezen keltezhető másfél évszázados időszaknál pontosabban, ezért a korszakokat is átfedéssel szokás ábrázolni, azokat a 10. század eleje – 11. század vége közötti szakaszra helyezve.[1191] Továbbá bizonyos esetekben a kronológiai beosztások valamelyik irányba nyitottak, így vagy a tárgyak megjelenésének hozzávetőleges időpontja szerepel, esetleg negatív érvként olyan időpont, ami előtt azokat nem használhatták, vagy egy olyan pont, amikor még igazolhatóan forgalomban voltak. Ezek azonban csupán arról tájékoztatnak, hogy mai ismereteink szerint mi előtt vagy mi után nem számolhatunk a temető használatával. Ez a több évtizeden keresztül használt tárgytípusok esetén szintén csak egy szélesebb időtartam kijelölésére alkalmas, hiszen nem tudjuk, hogy a tárgytípus, melyre a keltezés épül, megjelenését követően mennyi idővel került sírba. Szemléletes példát nyújtanak erre a tárgyak készítési, használati és földbe kerülési ideje közötti összefüggések – készítési idő, használati idő, földbe kerülési idő stb. – vizsgálata során megfogalmazott felvetések.[1192]

Mint említettem, a 10. század első kétharmada napjainkig az egyik leggyakrabban alkalmazott keltezési időintervallum. A sírok, temetők besorolásánál egy to-

[1182] Maga a *„honfoglalás"* kifejezés – széles körben való elterjedtsége és használata ellenére – sem megkérdőjelezhetetlen terminus, a folyamat valószínűsíthetően jelentősebb harcoktól mentes, békés lefolyása miatt többször is felmerült a megfelelőbb *„honalapítás"* kifejezés használatának szükségessége (Király 2006, 84–87; Zoltán 2008, 356).

[1183] Természetesen nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy már 895 előtt megtelepedhettek magyar csoportok a Kárpát-medencében, hiszen itt már a 860-as évektől megfordultak (Szalontai 1996, 31; Vékony 2002, 183).

[1184] Kristó 1994a; Kristó 1997, 236.

[1185] Takács 2009, 226.

[1186] Révész 1998, 528.

[1187] Révész 2006, 422.

[1188] Giesler 1981.

[1189] Kovács 1985a.

[1190] Mesterházy 1998a, 155, 157; Fodor 2003, 337.

[1191] Takács 2009, 239, 242.

[1192] Fettich 1931, 104; Bálint 1995, 243–244; Steuer 2010, 17–39.

vábbi történeti érv is markánsan szerepelt, ez pedig I. István (1000–1038) trónra lépése és a keresztény Magyar Királyság születése. Mára azonban világossá vált, hogy az ezredforduló nem jelentette automatikusan a korábbi szokások megszűnését, hiszen mind az írott források, mind pedig a régészeti leletek a 11. századi fegyverrel, ételmelléklettel, sőt, néhány bizonytalan adat alapján valószínűleg még a lóval vagy lószerszámokkal történő temetkezések megléte mellett szólnak.[1193] Közismert Levente 1047. évi pogány módra történő eltemetésének forráshelye,[1194] mely eset, ha a kivételek közé is tartozott,[1195] tanúsítja, hogy az átállás nem volt zökkenőmentes.

Létezett tehát egy átmeneti időszak, mely bizonyára rendkívül differenciált volt. Legelőbb talán az egyén viseletének, ékszerkészletének részét nem képező, s a temetési rítus körébe sorolható szokások nyomán a sírba kerülő elemek száma csökkenhetett, pl. a ló, lószerszám, fegyver, ételmelléklet; majd a viselet elemei szegényesedhettek el, vagy csupán nem kerültek sírba. Ez utóbbi az esetleges lovas sírokra is érvényes lehet, amennyiben nem került a sírba lóáldozatra utaló lelet, a ló feláldozása nyomtalan marad. Természetesen a fordítottja sem zárható ki: vagyis keresztény temetkezési szokások esetleges továbbélése és/vagy megjelenése talán már az ezredfordulót megelőzően is.

Felmerül a kérdés, hogy megfelelő-e a 10. és a 11. századi kategóriák alkalmazása, és nem a 10., 10–11. és a 11. századra[1196] történő felosztás-e a helyesebb. Magam is ez utóbbi kategóriákat alkalmaztam: így a 10., a 10–11. (ebben az esetben a sírszámok és a leletanyag alapján több esetben is valószínűbb 10. század 2. fele és a 11. század eleje, vagy ennek egy része), a 11., illetve a 11–12. század lehetnek a vizsgált horizontok (utóbbi esetében is inkább a 12. század első feléig terjedő időszak a reálisabb). Természetesen ezek a beosztások sem minden esetben megkérdőjelezhetetlenek, s ezek alkalmazása kissé uniformizálja, esetenként bizonyára meg is növeli a keltezés időintervallumát. További problémát okoz a temetők nagy többségének nem teljes feltártsága, ami jelentősen csökkenti az azok alapján levonható következtetések megbízhatóságát, míg a szórványleletek ebből a szempontból alig-alig nyújthatnak információt.

Az első kategória tehát a 10. század [68. kép]. Az ide sorolt lelőhelyek száma azonban csalóka is lehet, hiszen – Istvánovits Eszter módszeréhez[1197] hasonlóan – magam is ebbe a kategóriába soroltam be többségében azokat a lelőhelyeket, melyekről lovas temetkezés vagy arra utaló nyom került elő.

A Mosoni-Duna mentén elsőként egy kissé bizonytalan, valószínűsíthetően a mosoni ispáni vár közelében elhelyezkedő 10. századi lelőhely említhető, melyet részben vagy egészben már az erősség építése során elpusztíthattak, kitermelve, majd feltöltésként felhasználva annak földjét. A sír vagy a temető – mely ekkor már valószínűleg nem volt a felszínen érzékelhető – valahol az erősség közelében helyezkedhetett el, hiszen bizonyára nem nagy távolságról hordták a földet a munkához. A biztosabban ismert lelőhelyek azonban a Lajta és a Mosoni-Duna torkolatának környezetéből csak a 10. század közepétől keltezhetők, így azok már a következő, 10–11. századi csoportban szerepelnek.

Kelet felé haladva a Mosoni-Duna jobb partján következik Mosonszentmiklós és Öttevény két, egymáshoz közel fekvő lovas temetkezéses sírja. Ezek már talán kijelölik a 10. századi sírok egy csoportját. Az öttevényi a kengyelpár alapján feltehetően a 10. század első felében/kétharmadában került megásására. Mindkét sír lovas temetkezés volt, ám nem ismert, hogy az öttevényihez hasonlóan a mosonszentmiklósi is tartalmazott-e lócsontokat. Különbség viszont, hogy fegyvert csupán a mosonszentmiklósi férfi mellé helyeztek. Az öttevényi esetében valószínűsíthető, hogy magányos temetkezés volt, ez a mosonszentmiklósi esetében viszont kérdéses.

Valószínűleg külön csoportként kezelhetjük a Szigetköz keleti felében lévő, az előbbi síroktól a Mosoni-Duna által elválasztott győrzámolyi és véneki temetkezéseket. Mindkettő szorosan igazodik a Duna mosoni ágának vonalához, sajnos azonban mindkét sírról alig van információ. A győrzámolyi esetében egy tényleges lovas temetkezést és kerámiaedénybe helyezett étel- vagy italmellékletet is tartalmazó sírral számolhatunk, melynek esetleges további leletei azonban nem ismertek. A véneki határban, a Duna szabályozásakor előkerült lovas sír kapcsán vascsat és vaskengyel megléte valószínűsíthető, továbbá egyedülálló módon egy pár sarkantyút is e sírból származóként tüntet fel az arról beszámoló tudósítás. Ezek a sírok valószínűleg elválaszthatók a Csallóköz keleti területén megfigyelhető kisebb települési tömbtől.[1198]

A Rába és a Rábca által határolt területen helyezkedik el az enesei temető, mely talán lovas sírokat is tartalmazhatott egykor, sajnos azonban leletanyagából mindössze egyetlen négyzetes veret maradt fenn, s nem is minden sír esetében igazolható kétséget kizáróan annak 10. századi volta. Talán ugyancsak egy további 10. századi sírra vagy temetőre utalhat a Rábacsécsényről származó hasonló, ám szórványként előkerült veret is.

[1193] Kovács 2011, 84, 43. jegyzet.
[1194] Kristó 1999, 400.
[1195] Bálint 2000, 346.
[1196] Istvánovits 2003, 442; Takács 2009.
[1197] Istvánovits 2003, 442.
[1198] Nevizánsky 1994, 173.

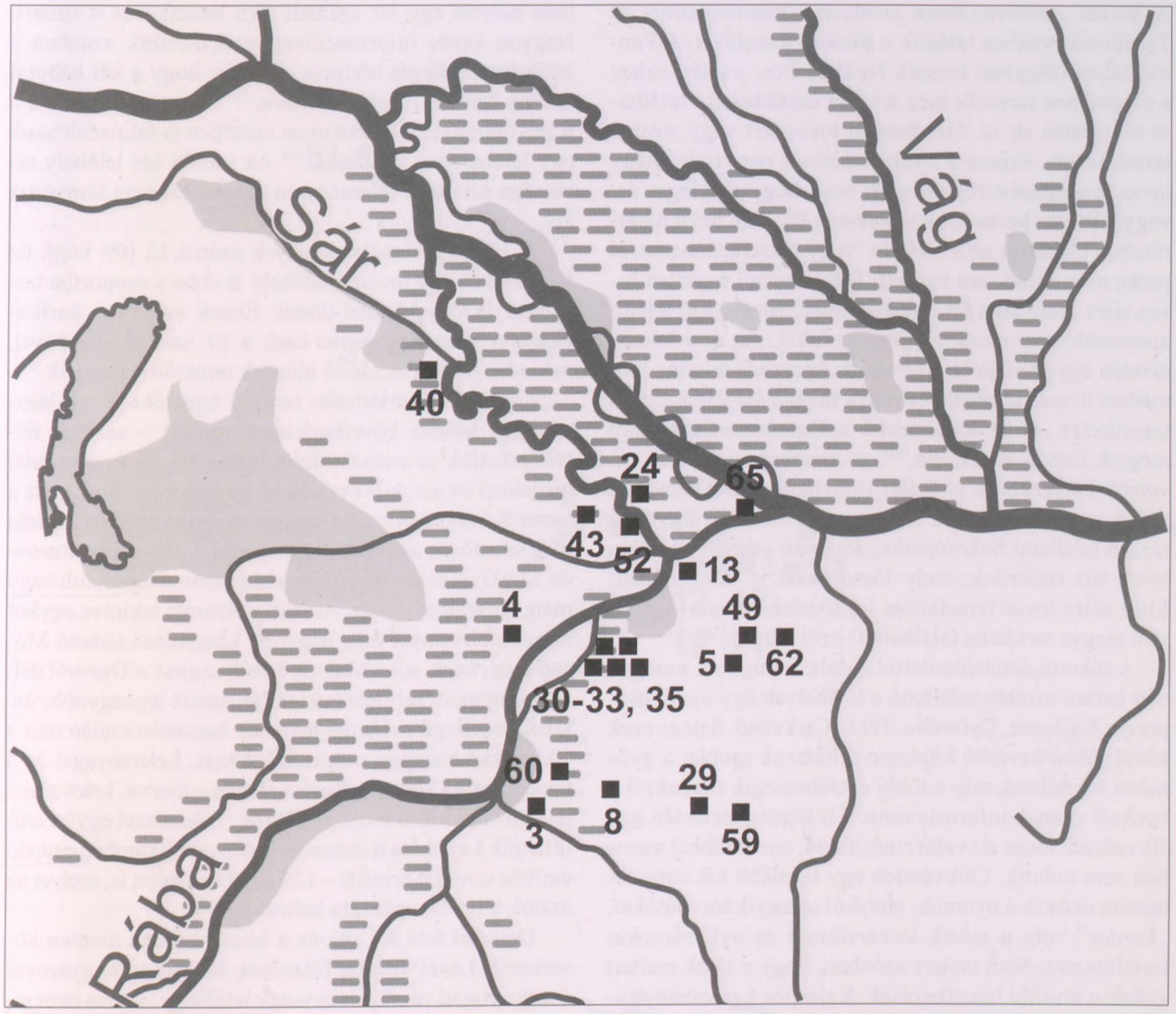

68. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott 10. századi lelőhelyei:
3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 4. Enese-Szabadság u., 5. Écs-Tódomb, 8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje, 13. Győr-Malomszéki-dűlő, 24. Győrzámoly-Régi plébánia, 29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya, 30–31. Koroncó-Bábota I–II. sír, 32. Koroncó-Dózsa Gy. u. 23., 33. Koroncó környéke, 35. Koroncó-Rácz-domb, 40. Mosonmagyaróvár-Királydomb, 43. Mosonszentmiklós, 49. Nyúl-Öreghegy, 52. Öttevény-Lenin u. 62., 59. Sokorópátka-Újtelep 17., 60. Tét-Belterület, 62. Töltéstava, 65. Vének-Dunapart

Ezzel a Rába–Duna vonalától nyugatra lévő lelőhelyek végére is értünk. Győr város területéről csak a 10. század folyamán használt temetőt nem ismerünk (legalábbis biztosan azonosítani nem tudunk), ám már ebben az évszázadban megnyithatták azokat a sírkerteket, melyek a város belterületén fekszenek: Téglavető-dűlő, Újszállások, Víztorony. Ez utóbbiak használata azután minden bizonnyal átnyúlt a következő évszázadba is, míg előbbinek is kb. az ezredfordulóig történő használata feltételezhető, s így már a 10–11. századi lelőhelyek között szerepelnek. Amennyire az előkerült leletek alapján megállapítható, a környék talán legkorábbi temetője a 10. század bizonytalan részében használt, a várostól egy kissé távolabbi körben található Malomszéki-dűlőben helyezkedik el. Sajnos létezésére csak szórványleletek utalnak, azonban azok darabszáma és összetétele alapján úgy gondolom, hogy egy több sírból álló temető jogosan feltételezhető.

A 10. századi lelőhelyek Győr megye középső és déli részén találhatók. Kelet felől indulva topográfiai helyzetüket tekintve úgy tűnik, hogy a Sokorói-dombság nagymértékben befolyásolta a településtörténetet.

A három dombvonulatot elválasztó Pannonhalmi- és Tényői-völgyekben találjuk a sírokat, temetőket. A Pannonhalmi-völgyben fekszik Nyúl és Écs, s talán ehhez a csoporthoz tartozik még a kissé északkeletre található töltéstavai sír is. Mindhárom lovas sírt vagy sírokat tartalmazott. Sajnos a nyúli temetőről nem tudni hány lovas temetkezést rejtett, s azt sem, hogy tényleges és/vagy jelképes lovas sírok voltak-e (a Páskom nevű határrészben előkerült szórvány öv- vagy lószerszámveretről pedig még ennyi sem ismert). Töltéstaváról egyetlen lovas sírra utaló adat áll rendelkezésre, ám ez sem jelenti automatikusan annak magányos voltát. Az écsi leletek szintén egyetlen sírra utalnak, de korszerű feltárás hiányában itt sem dönthető el annak magányos volta. Lovas temetkezés ehhez legközelebb a Komárom-Esztergom megyei Banán került elő,[1199] ez azonban már kissé távolabb helyezkedik el keleti irányban, s leletanyaga is eltérő vonásokat mutat. Nyugatra, a Tényői-völgy déli részén található Sokorópátka, ahonnan szintén egyetlen lovas sírt ismerünk, mely lócsontokat is tartalmazott. Ettől délre lovas temetkezés legközelebb a már Veszprém megye területén található Gicről ismert.[1200]

A sokorói dombvonulattól indulva nyugatra, a megye déli határa mentén található a lelőhelyek egy újabb csoportja: Kajárpéc, Gyömöre, Tét és Csikvánd. Sajnos ezek közül többé-kevésbé hitelesen feltártnak csupán a gyömörei tekinthető, míg a többi esetében csak magukról a sírokról vannak információink. Tét község területén egy 10. századi lovas sír valószínűsíthető, ennél többet azonban nem tudunk. Csikvándon egy legalább két síros temetőre utalnak a nyomok, melyből az egyik lócsontokat, *„kardot"*, míg a másik lószerszámot és nyílcsúcsokat tartalmazott. Nem ismert azonban, hogy e sírok mellett voltak-e további temetkezések. Kajárpéc kavicsbányájából egy veretes övvel és egyélű karddal eltemetett férfi sírja adatolt, ám nem tudni, hogy magányos sír volt-e, avagy egy temető része. Ezektől dél felé egy leletmentes sáv mutatkozik. A megye egyik leggazdagabb leleteket szolgáltató temetkezése a gyömörei, mely – annak ellenére, hogy a találók kibontották – csaknem hitelesen feltártnak tekinthető.

A Marcal jobb partján fekvő Koroncó község Győr megye leggazdagabb 10. századi lelőhelye. Két hitelesen feltárt, női rozettás lószerszámvereteket tartalmazó temetkezése mellett egy harmadik is előkerült, ez azonban csupán részleteiben megmentett, s feltehetően egy negyedik sírra – esetleg további sírokra – utalhatnak a Koroncó környéki szórványos veretek. Ugyancsak a bábotai dombról, de sajnos közelebbről meg nem határozható helyről egy 10. századi férfi temetkezés is ismert. Nagyon kevés információval rendelkezünk azonban e lelőhelyek jellegét tekintve. Kérdés, hogy a két bábotai sír egy temető részét alkotta-e,[1201] avagy nem, illetve a Rácz-dombi és a Dózsa utcai esetében is felmerült azok egy lelőhelyhez tartozása.[1202] Az utóbbi két lelőhely távolsága azonban véleményem szerint ezt nem támasztja alá.

A 10–11. századi lelőhelyek száma 12 [69. kép], de feltételesen egy további lelőhely is ebbe a csoportba tartozhat: Ikrény-Mendel-domb. Ennek szórvány karikaékszerei azonban csupán csak a 10. század közepével, második felével kezdődő időszak temetőit jelezhetik.

Az ebbe a periódusba tartozó temetőknél – a leletanyaguk kínálta következtetések mellett – azért is feltételezhetjük az ezredfordulót legfeljebb fél évszázaddal megelőző és azt 4–5 évtizeddel követő periódust, mert a temetők ismert sírszáma csupán egyetlen esetben haladja meg jelentősen a százas nagyságrendet: Oroszvár (Rusovce, Sl.) 271 – és további bizonytalan számú elpusztult vagy máig feltáratlan – sírja. A teljes sírszámát tekintve egykor minden bizonnyal még nagyobb kiterjedésű temető Moson megyének, sőt a Magyar Királyságnak a Dunától délre eső nyugati területeinek eddig ismert legnagyobb, ún. köznépi jellegű sírkertje, melynek használata talán már a 10. század közepén megkezdődhetett. Leletanyagát és a temetkezések rítusát tekintve idegen – morva, kelet-alpi – jellegű vonások is megfigyelhetők. Talán ezzel együtt említhetjük Lajtakáta (Gattendorf, A.) – munkámban csupán említés szintjén érintett – 124 síros temetőjét is, melyet az ásatók a 10–11. századra kelteztek.[1203]

Délkelet felé a Lajta és a Mosoni-Duna mentén következik Levél község főterének és Mosonmagyaróvár északnyugati részének egy-egy lelőhelye, sajnos ismereteink azonban mindkettő esetében rendkívül szegényesek. A levéli csupán részben feltárt, valószínűleg több sír is elpusztult a leletmentések elvégzése előtt, a megfigyelt sírok leletanyaga pedig elveszett, így pontosan nem vizsgálható. Ez már csak azért is a kutatás fájó veszteségei közé tartozik, mivel az előkerült *„nyugati típusú"* kétélű kard az egyetlen a környéken. Ez a tárgytípus, valamint az S-végű karika arra utal, hogy talán csak a 10. század közepe után, de valószínűleg még az ezredforduló környékén is temetkezhettek ide. Mosonmagyaróvár területén a föld-fa szerkezetű erősség környezetében feldúlt – fentebb már említett lelőhely – mellett valószínűleg egy itteni sírra vagy temetőre utalhat a város északnyugati részén talált, tausírozással díszített trapéz alakú kengyel. Mindkét lelőhely esetében hasonló vonás, hogy

[1199] Kiss–Bartha 1970.
[1200] Hidvéghi 1912.
[1201] Révész 1996, 65–66.
[1202] Langó–Mende 2006, 234, 17. jegyzet.
[1203] Krenn–Mittermann 2010.

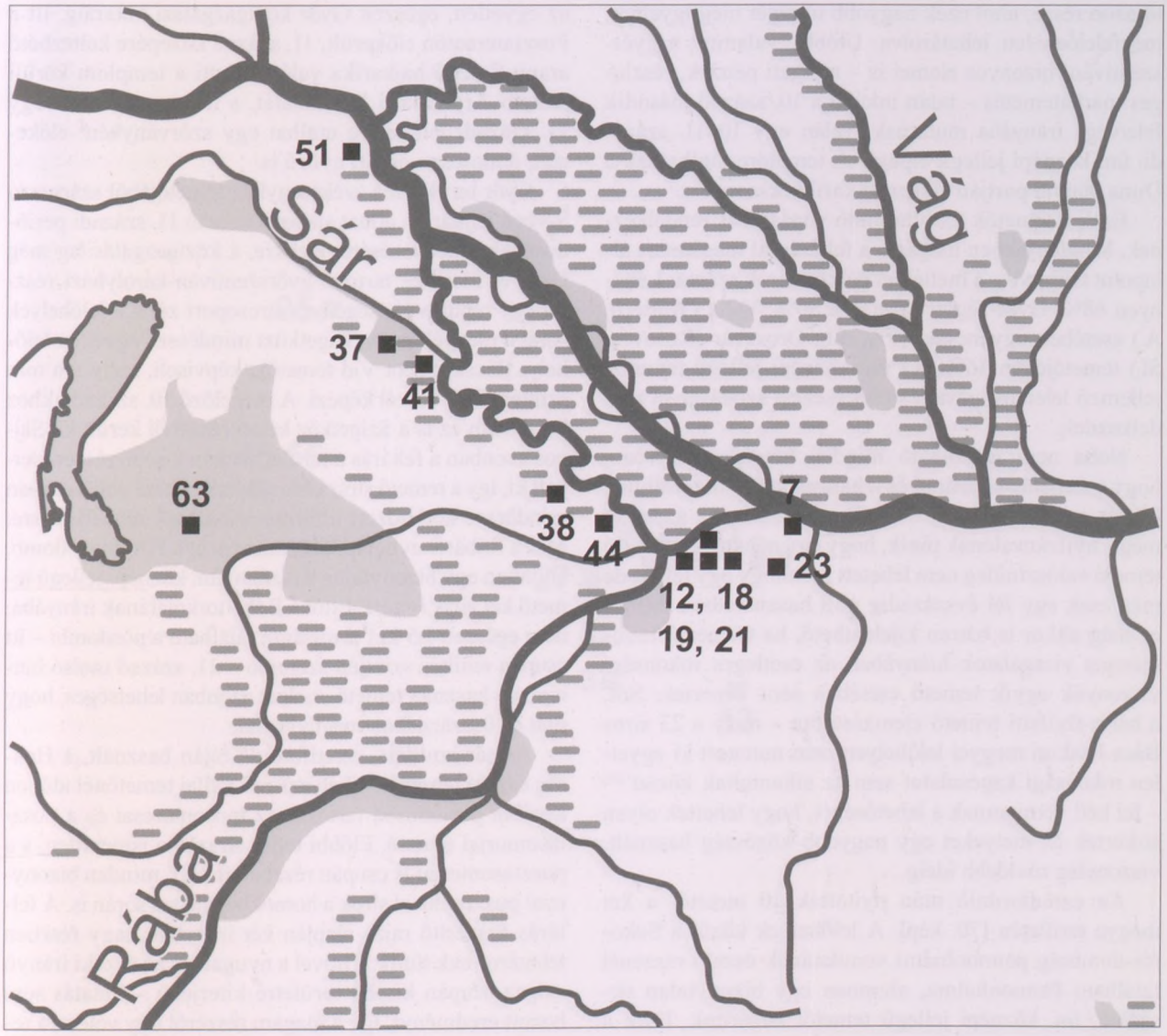

69. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott 10–11. századi lelőhelyei:
7. Gönyű-Dunapart, 12. Győr-Lehel u., 18. Győr-Téglavető-dűlő, 19. Győr-Újszállások, 21. Győr-Víztorony, 23. Győrszentiván-Söprűshegy, 37. Levél-Újhelyi Imre tér, 38. Lébény-Kaszás-domb, 41. Mosonmagyaróvár környéke, 44. Mosonszentmiklós-Lednice-domb, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.), 63. Valla (Wallern, A.)

lovas sírra utaló leletek vagy arról beszámoló tudósítások is ismertek. Az előkerült leletanyag alapján inkább a 10. század második felében vagy az ezredforduló táján megásott temetkezésekkel számolhatunk ezek esetében.

A Rábától nyugatra fekvő korabeli sírkertek egy további esete a Hanság északi szélén elhelyezkedő Valla (Wallern, A.) temetője. Sajnos azonban itt sem lehet elvetni, hogy az 55 sír mellett további feltáratlan vagy elpusztult sírok is lehettek egykor. A megyék egyetlen teljesen feltárt temetője a lébény-kaszási 96 sírban 99 megfigyelt temetkezéssel. Az egykori sírszám, ha a minden bizonnyal a feltárás megkezdése előtt elpusztult temetkezéseket is figyelembe vesszük, meghaladhatta ugyan a százas értéket, ám jelentősen talán nem. A már a Rába folyótól keletre található győrszentiváni temető teljes sírszáma bizonytalan, ám itt sem tűnik megalapozottnak néhány tucat sírnál többel számolni. Sajnos szintén nem ismert a győr-újszállásoki temető sírjainak száma, míg a téglavető-dűlői esetében annyi talán valószínűsíthető, hogy ha pusztultak is el, vagy maradtak feltáratlanul 10–11. századi sírok, a 61 megfigyelt temetkezés a sírszám nagyobbik hányada lehet, hiszen a teme-

tő azon része, ahol ezek nagyobb tömbjét megfigyelték, megfelelően lett lehatárolva. Utóbbi, valamint a győrszentiváni bizonyos elemei is – nyugati pénzek, részleges marhatemetés – talán inkább a 10. század második fele/vége irányába mutatnak. Talán egy 10–11. századi, ún. köznépi jellegű elpusztult temetőre utalhatnak a Duna gönyűi partján előkerült karikaékszerek is.

Ezek a temetők több hasonló vonással is rendelkeznek. Mindegyikben magas – a feltárással megismert állapotot tekintve – a melléklet nélküli sírok száma: Lébényen 68%, Győr-Téglavető-dűlőn 80%, Valla (Wallern, A.) esetében ugyancsak 80%, míg Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjében 46%. Az ún. köznépi jellegű temetők jellemző leletanyagával és temetkezési szokásaival rendelkeznek.

Noha nem igazolható minden kétséget kizáróan, hogy a temetők sírszáma és a használat időintervalluma között egyenes arányú összefüggés lenne, az azonban mégis nyilvánvalónak tűnik, hogy egy néhány sírból álló temető valószínűleg nem lehetett nemhogy egy teljes, de még csak egy fél évszázadig sem használatban. Mindez még akkor is bátran kijelenthető, ha természettudományos vizsgálatok hiányában az esetleges rokonsági viszonyok egyik temető esetében sem ismertek. Sőt, a harta-freifelti temető elemzése óta – mely a 23 síros Bács-Kiskun megyei lelőhelyen nem mutatott ki egyetlen rokonsági kapcsolatot sem az elhantoltak között[1204] – fel kell vetni annak a lehetőségét, hogy lehettek olyan sírkertek is, melyeket egy nagyobb közösség használt, viszonylag rövidebb ideig.

Az ezredforduló után nyitottak 10 temetőt a két megye területén [70. kép]. A lelőhelyek közül a Sokorói-dombság pannonhalmi vonulatának északi részénél található Pannonhalma, ahonnan egy bizonytalan sírszámú, ún. köznépi jellegű temetőt ismerünk. Ettől a vonulattól keletre egy szórványként talált gyűrű utalhat talán egy hasonló jellegű sírra vagy temetőre, Mindszentpuszta és Pázmándfalu között. További 11. századi lelőhelyek ettől délre, az egykori Győr megye területéről eddig nem ismertek, a hasonló jellegű csetény-szőlőhegyi[1205] és bakonykoppányi[1206] temetők már távolabb, Veszprém megye területén találhatók.

A Sokorói-dombságtól nyugatra sajnos mindössze egyetlen szórványként előkerült leletet ismerünk Tétről, ahol a település határában előkerült nyakperec sejtethet 11. századi sírt vagy sírmezőt. Ettől azonban egészen a Rába folyásáig nem ismert másik, az ezredforduló utáni időszakból származó lelőhely. Északi irányban Koroncó az egyetlen, egészen Győr közigazgatási határáig. Itt a Pusztatemetőn előkerült, 11. század közepére keltezhető arany S-végű hajkarika valószínűsíti a templom körüli temető Árpád-kori használatát, s talán ugyancsak egy 11. századi lelőhelyre utalhat egy szórványként előkerült, dudorosan öntött gyűrű is.

Győr területén a székesegyház temetőjéből származó S-végű hajkarika adhat alapot a temető 11. századi periódusának feltételezésére. Keletre, a közigazgatásilag még Győr területéhez tartozó győrszentiván-károlyházi részről egy rendkívül szegényes sírcsoport zárja a lelőhelyek sorát a megyében. A Szigetközt mindössze egyetlen lelőhely: Bácsa, Szent Vid temetője képviseli, mely ma már szintén Győr részét képezi. A megelőző 10. századiakhoz hasonlóan ez is a Szigetköz keleti részéből került ki. Sajnos azonban a feltárás a terület csupán kisebb részére terjedt ki, így a temető sírszámára, szerkezetére vonatkozóan mindössze korlátozott információk állnak rendelkezésre. Már a Rábától nyugatra helyezkedik el a Fövenyes-domb, ahonnan egy bizonytalan sírszámú ún. köznépi jellegű temető két sírja ismert. Ettől a Rába torkolatának irányába, nem egészen 1,5 km távolságra található a pósdombi – itt csupán említés szintjén szereplő – 11. század utolsó harmadáig használt temető, melyet azonban lehetséges, hogy már a 10. században megnyitottak.

A már említett, ezredforduló táján használt, a Hanság északi peremén elhelyezkedő vallai temetőnél időben későbbi periódusba tartozik az mosontarcsai és a pusztasomorjai temető. Előbbi teljes sírszáma ismeretlen, s a pusztasomorjai is csupán részben feltárt, minden bizonnyal pusztultak el sírok a homokbányászat során is. A feltárás összesítő rajza alapján két irányban nagy részben lehatároltnak tűnik, s mivel a nyugati és az északi irányú – igaz csupán kisebb területre kiterjedő – kutatás sem hozott eredményt, így a magam részéről úgy vélem, a temető legfeljebb 30-40 síros lehetett. A feltárt sírok alapján – amennyiben feltételezzük, hogy nem csupán a mellékleteket tartalmazó sírokat mentették meg, s a temető többségét kitevő, melléklet nélküli sírokból pedig mindössze egy került elő, ami az arányt befolyásolná – egy tehetősebb közösség képe rajzolódhat ki. A Lajta mentén fekvő Hegyeshalomról pedig egy templom körüli temető bizonytalan számú sírja közül 5 került feltárásra.

Már a 11. század végére, a 12. század első felére keltezhető Ikrény-Silógödrök temetője. Az egykori temető sírszámát sajnos a későbbi kőtemplom építése és a rátemetkezések okozta pusztítás miatt nem lehet megállapítani.

[1204] Bálint–Langó 2008, 1217, 1. jegyzet.
[1205] MRT 4, 20/4.
[1206] MRT 4, 5/2.

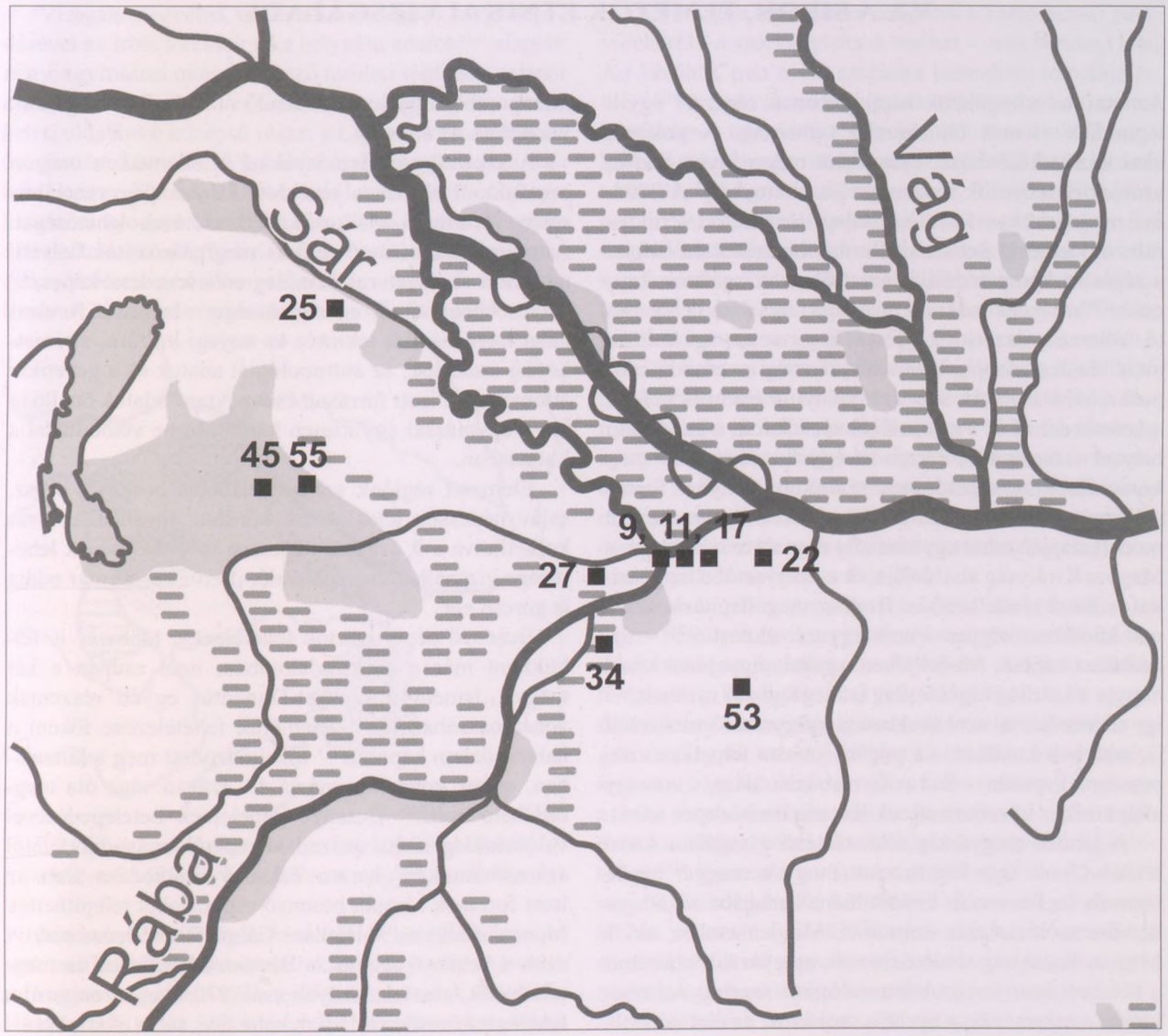

70. kép. Győr és Moson megyék munkámban feldolgozott 11. századi lelőhelyei: 9. Győr-Bácsa, Szent Vid, 11. Győr-Fövenyes-domb, 17. Győr-Székesegyház, 22. Győrszentiván-Károlyháza, 25. Hegyeshalom-Belterület, 27. Ikrény-Silógödrök, 34. Koroncó-Pusztatemető, 45. Mosontarcsa (Andau, A.), 53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 55. Pusztasomorja-Tímár-domb

V.2. A SÍROK, TEMETŐK ETNIKAI VIZSGÁLATA

Az etnikus vizsgálatok napjainkban a régészet egyik leginkább vitatott témakörébe tartoznak. A polémia okai között különböző, esetenként tudományon kívüli, szubjektív tényezők is szerepet játszhatnak.[1207] A 2004. évi monografikus feldolgozásában bemutatott strukturális modelljével Sebastian Brather határozottan cáfolta a régészet kompetenciáját az etnikus vizsgálatok kapcsán,[1208] melynek hatása a magyar kutatásban is érezhető. Véleménye szerint kérdéses, hogy az anyagi kultúra mely vonásai alapján kísérelhetjük meg az etnikai csoportok elhatárolását, s az erre irányuló elemzés helyett a kereskedelmi és a kulturális kapcsolatok, a gazdasági helyzet vizsgálandó, hiszen az egyén számára az etnikum másodlagos kérdésnek számított, melynél fontosabb volt a társadalmi helyzet. A strukturális szerkezetű modell alapján tehát egy személy egyszerre lehetett pl. a Magyar Királyság alattvalója, de a magyartól eltérő etnikai tudattal rendelkező is. Brather megállapításai szakmai körökben vegyes – nem egyszer elutasító[1209] – fogadtatást kaptak. Modelljében ugyanis figyelmen kívül hagyta a hitvilág régészetileg is megfogható nyomait,[1210] így a temetkezési szokásokban megfigyelhető vonásokat is, melynek kutatása – a pogány módra temetkező népességek kapcsán – fontos forrásbázist alkot, s ami így akár etnikus következtetések levonására is alapot adhat.

A kérdés magyarság felől történő vizsgálata során Kristó Gyula úgy fogalmazott, hogy a magyar népbe tartozás legfontosabb kritériumának magába az államkeretbe való tartozás számított. Minden ember, aki a Magyar Királyság alávetettje volt, magyarnak számított a korabeli írott források frazeológiája szerint. Az etnikumot a származás, a nyelv, a szokások, az életmód stb. jellemezhetik. Elsősorban tehát nem etnikumot, hanem nyelvi állapotot lehet megállapítani, *„az etnikai komponensek sokkal bonyolultabbak voltak annál, mint ami az egysíkú, egyveretű forrásanyagból kitetszik"*.[1211] Noha Kristó ezt a véleményt a magyar etnikum meghatározása során fogalmazta meg, felvetése mégis módszertani szempontból figyelembe veendő más etnikai csoportok vizsgálata során is.

A szkeptikus véleményekkel[1212] ellentétben magam sem tudom elvetni a régészeti forrásanyag vizsgálata során levonható etnikus következtetések lehetőségét. Ám sírokra lebontott etnikus meghatározások helyett, melyre a régészet valószínűleg sohasem lesz képes,[1213] helyesebbnek tűnik egy közösséget vizsgálni. A vizsgálat forrásbázisát tekintve az anyagi kultúra, a temetkezési szokások, az antropológiai adatok és a genetikai állomány, az írott források és a névtani adatok önállóan vagy egymással együttesen ható szerepe vetődött fel a kutatásban.

Elemzett régiónk szempontjából a besenyő, orosz, szláv népesség jelenlétének kérdése, továbbá az avar kori, illetve a 9. századi népesség továbbélésének lehetősége vizsgálható/vizsgálandó, illetve került már eddig is górcső alá.

Besenyő népcsoportok feltételezése többször is felbukkant már a szakirodalomban, nem csupán e két megye, hanem a Nyugat-Dunántúl egyéb részeinek vonatkozásában is.[1214] Jelenlétük feltételezése főként a határvédelem kapcsán[1215] fogalmazódott meg a kutatásban, ennek gondolata már a 19. század vége óta megtalálható volt.[1216] Besenyő népelemek betelepedésével valószínűleg a 10. század közepétől, második felétől számolhatunk,[1217] hiszen Taksony uralkodása alatt az írott források alapján besenyő csoportokat telepíthettek Moson vidékére.[1218] Hatházi Gábor feltételezése szerint ezek a besenyő telepek a Bécsi-medencén túl is megtalálhatók lehettek, melyek csak 970 után, ezen terület feladását követően tolódtak kelet felé, talán ekkor kerülhettek a Nyugat-Dunántúl, Sopron és Győr környékére. Az írott források alapján azonban ezek a gócpontok a 10. század végére jelentősen megritkultak.[1219] A 11–13. század folyamán – Pálóczi Horváth András véleménye szerint – Győr, Moson és Sopron megyékben nem nagy számban és eléggé elszórtan éltek csak besenyők.[1220]

[1207] A kérdés vizsgálatát esetenként egzisztenciális tényezők indukálják: Bollók 2006, 266, 281.
[1208] Brather 2004.
[1209] Bierbrauer 2005, 21–24; Curta 2009, 293–319.
[1210] Vida 2006, 213.
[1211] Kristó 2000, 10–11, 41.
[1212] Pl. Lübke 2001, 77; Bálint 2006; Brunner 2006.
[1213] Révész 1997, 221.
[1214] A Vas megyei lelőhelyekkel kapcsolatban: Kiss 2000, 282–283; Sopron megye vonatkozásában: Gömöri 2002, 33–35.
[1215] Göckenjan 1972, 96–102.
[1216] Villányi 1891, 65–67.
[1217] Tóth 1994, 101; Györffy 2000, 50–51.
[1218] Erdélyi 1997, 107; Kniezsa 2000, 438.
[1219] Hatházi 1990, 27.
[1220] Pálóczi Horváth 1996, 14–15.

Vizsgált megyéink területén a besenyők megtelepedésével az írott források és a helynévi adatok[1221] alapján négy, egymással nem érintkező területi tömbben számol a kutatás.[1222] Ezek a Fertő-tó északi partvidéke, annak keleti oldalának középső része, a Lajta és a Duna folyók érintkezési környezete, továbbá Győr megyében, a Rábától keletre [71. kép]. Utóbbi területen Györffy György kutatásai nyomán besenyők megtelepedésével Tét falu déli és Baráti község keleti részén, továbbá Kajártól nyugatra, Szerecseny faluban számolhatunk. Ezek a települések a 13. század végére magyarosodhattak el.[1223]

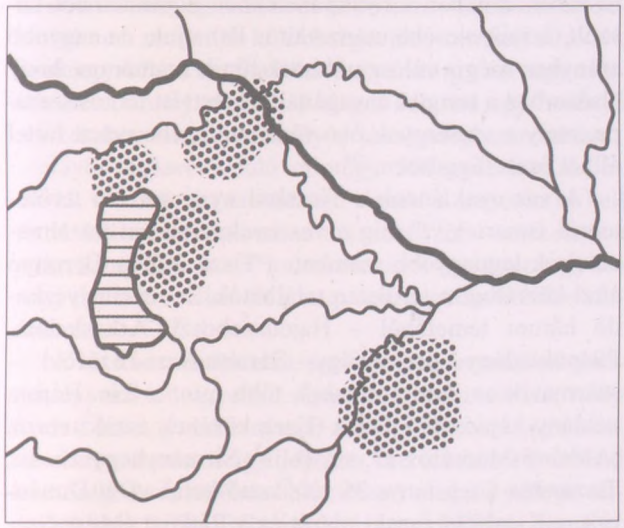

71. kép. A besenyő szállásterületek feltételezhető elhelyezkedése Győr és Moson megyék területén

A besenyő közösségek ezen adatok alapján felvázolható területi elhelyezkedését tekintve Györffy mutatott rá, hogy a nagyobb szállásterületek mocsaras, rétes vidékeken találhatók, véleménye szerint ebben nagyállattartó életmódjuk és ezeknek a területeknek a magyarok által üresen hagyott volta egyaránt közrejátszhatott.[1224] A nagyállattartó gazdálkodással való összefüggést Pálóczi Horváth András is hangsúlyozta.[1225]

Az említett területeket vizsgálva a Fertő északi partvidékéről – a szórványleletek mellett – csak Nyulas (Jois, A.) későbbi, már a 12. századra keltezhető temetője ismert.[1226] A Lajta mentén Lajtakáta (Gattendorf, A.) sajnos közöletlen – így ebből a szempontból nem értékelhető – lelőhelyét kell megemlíteni, míg a Lajta és a Duna közötti területhez pedig Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetője sorolható.[1227] A Fertő keleti partvidékéről csupán bizonytalan megítélésű lelőhelyek ismertek, a Hanság északi részén sorakoznak a földrajzilag legközelebbiek, nyugatról keletre haladva: Valla (Wallern, A.), Mosontarcsa (Andau, A.) és Pusztasomorja. A legnagyobb számban azonban a Rábától keletre, a Baráti – Szerecseny vonalig kijelölhető területről ismertek. Itt helyezkedik el többek között Koroncó, Csikvánd, Tét és Gyömöre. A Sokorói-dombság nyugati részétől induló lelőhelyek leletanyagát és temetkezési szokásait a besenyőknek tulajdonítható, kisszámú és gyakran szórványként előkerült leletanyaggal[1228] összevetve köztük nem található olyan, melyet nagy biztonsággal besenyőnek tarthatnánk.

Azok közül a tárgytípusok közül, melyeknek esetleges besenyő etnikumjelző szerepe felmerült már a kutatásban, az egyetlen, az utolsóként említett, a feltételezhetően besenyők által (is) lakott területnek ugyan földrajzilag szomszédságában, de már a Rábától nyugatra eső egyik temetőjéből került elő. Két szombathelyi sírkert vizsgálata kapcsán Kiss Gábor vetette fel, hogy a kora Árpád-kori vas ékszerek elemzése talán fogódzót kínálhat a besenyő etnikum kérdésének megítéléséhez.[1229] Tudomásom szerint a többségében bronzból vagy ezüstből készült különböző ékszerek vasból előállított változata egyedül[1230] a győr-pósdombi temető 65. sírjából került elő a gyermek vázának nyakcsigolyái környékén, egy 9 szemből álló vaslánc (és nyakperec?).[1231]

Az ékszerek vasból készült változatai közül a vaslláncok a gyermekek sírjaiból ismertek a korszak temetőiből, melyek esetében nem zárható ki, hogy az alapanyagként felhasznált vashoz kapcsolódó babonás okokból miatt kerülhettek sírba ezek a tárgyak.[1232]

[1221] Györffy 1990, 124–129.
[1222] Pálóczi Horváth 1989, 28–29; Gömöri 2002, 34, 11. kép.
[1223] Györffy 1987, 567, 569, 582, 604, 635, 639; Györffy 1998, 137–138.
[1224] Györffy 1940, 495–496.
[1225] Pálóczi Horváth 1998, 112.
[1226] Obenaus 2006, 356, 361, 370.
[1227] Wolf Mária feltételezése szerint nem lehet kizárni, hogy besenyő határőrök jelenlétével is számolhatunk Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjében (Wolf 2004, 152).
[1228] Petkes 2006.
[1229] Kiss 2005, 154, 29. jegyzet.
[1230] A győr-újszállásoki temetőből előkerült 4 db vasgyűrű egykori funkciója – ékszer, használati tárgy stb. – kérdéses.
[1231] Mesterházy Károly közleményében vasláncot említ, a leltárkönyv adatai szerint ezzel szemben a lánc mellett a sírban 3 db vashuzal is volt, melyek közül az egyik vége erősen visszahajlított, a bejegyzés szerint egykor „*ezüstlemezzel ellátott vas nyakperec*" volt (XJM ltsz. 70.5.13.).
[1232] Vö. Horváth 2004a, 463–464.

A vastorquesek általam ismert példányainak[1233] száma messze alatta marad a bronzból készült változatokénak. Típusaikat tekintve a piliny-sirmányhegyi darab kivételével minden esetben kerek átmetszetű huzalból készültek. Ezek közül a vékonyabbak 1,2–3 mm, míg vastagabb társaik 4–6,5 mm átmérőjűek. A pontos méretek megállapítását sajnos azonban nagymértékben befolyásolja a vas korrodálódása. A sodrott nyakperecek valószínűleg – hasonlóan a bronzváltozatokhoz – két- vagy háromrét hajlított szál összesodrásával készülhettek. Négy vagy annál több szálból sodrott, valamint láncosan fonott vas nyakperec tudomásom szerint máig nem került elő a Kárpát-medence korabeli sírjaiból.

A nyakperecek a Kárpát-medence 10. és 11. századi temetkezéseiből legtöbbször gyermek, kisebb számban női sírokból kerülnek elő,[1234] noha nem teljesen ismeretlenek, mégis ritkaságnak számítanak viszont a férfiak temetkezéseiben. Mindez a vas nyakperecek esetében is megfigyelhető, az értékelhető eseteket tekintve 16 gyermek – a legifjabb 2-3 éves volt –, 1 nő és 1 férfi sírjából láttak napvilágot.

A vas nyakperceket tartalmazó sírok közül a többség csupán egyszerű ékszereket, hajkarikát, gyöngyöket, valamint karperecet tartalmazott. Ruhájukat néhány egyszerű – kerek, csüngős, rombusz vagy ovális – dísszel ékesítették. Sírjaikat szemlélve kiemelkedőnek számít egy bronz nyakperec, valamint egy ezzel azonos sírból származó csuklós pántkarperec. Meglepően hasonló leletek kerültek elő az aldebrői 13. és az ibrányi 206. sírból: hajkarika, hajfonatkorongok, karperecek, ruhadíszek.[1235] E két utóbbi sír messze a legtöbb leletet szolgáltatta. Jelentősnek mondható továbbá egy arany hajkarika és két préselt rombusz alakú arany ruhadísz, melyek a sárrétudvari-hízóföldi 162. sírban voltak.[1236] A vas nyakpereccel eltemetett személyek viselete és ékszerkészlete tehát – a sírjaikból származó leletek tanúsága szerint – szegényesnek mondható, két gazdagabb sír kivételével mind ún. köznépi jellegűek.

Érdekes párhuzam vonható a vasláncok és a vas nyakperecek közé, hiszen – mint az látható volt – a vas nyakpereceket rejtő sírok nagy többségében gyermek váz feküdt, míg ez a tendencia a vas nyakláncok esetében kizárólagosnak mondható.[1237] Meg kell jegyezni, hogy Mözs-Szárazdombon együtt került elő vaslánc és nyakperec.

A különbféle vasból készült ékszerek gyakran a szegényebb társadalmi rétegekre jellemzők, melyek az értékesebb anyagból – bronz, ezüst, arany – előállított, mintaképül szolgáló tárgyakat utánozták.[1238] Az esetek egy részében ezekben a nyakperecekben nemesfémből készült társaik olcsóbb utánzatait is láthatjuk, de nagyobb arányban mégis valószínűbbnek tűnik számomra, hogy elsősorban a torques anyagának lehetett itt fontos szerepe, mely a vastárgyak óvó-védő szerepébe vetett hittel állhat összefüggésben.[1239]

A vas nyakláncok a Tisztától nyugatra eső területekről ismertek,[1240] míg a vas nyakpereceket tartalmazó sírok legnagyobb számban a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott területen találhatók, az itt elhelyezkedő három temetőből – Hajdúszoboszló-Árkoshalom, Püspökladány-Eperjesvölgy, Sárrétudvari-Hízóföld – származik az ismert darabok több mint a fele. Három példány képviseli a Duna–Tisza közének északi részét (Aldebrő-Mocsáros 13. sír, Piliny-Sirmányhegy 16. sír, Tiszanána-Cseh-tanya 25. sír), kettő-kettő a Dél-Dunántúlt, a Kisalföld északi részét és a Rétközt (Mözs-Szárazdomb 25. sír, Vörs-Papkert B 595. sír; Alsóvárad (Dolný Hradok, Sl.) 3. sír, Csekej (Čakajovce, Sl.) 471. sír; Ibrány-Esbó-halom 204., 206. sír), egy pedig Erdélyt (Gyulafehérvár (Alba Iulia, Ro.)-Brănduşei u. 3. sír).

Ezen tárgyak kísérőleletei, valamint a sírok esetében megfigyelhető temetkezési szokások sem különböznek a hasonló korú sírok leleteitől és temetkezési szokásaitól. Ez a probléma, a homogenitás a gátja az etnikus meghatározásnak is, hiszen a besenyők magyarságba olvadása valószínűleg a 10. században gyorsabban ment végbe.

[1233] Aldebrő-Mocsáros 13. sír (Révész 2008, 23–24, 3. tábla), Alsóvárad (Dolný Hradok, Sl.) 3. sír (Nevizánsky–Kujovský 1991, 554–555, *Obr.* 4.), Csekej (Čakajovce, Sl.) 471. sír (Rejholcová 1995, 51, LXXIV. tábla), Gyulafehérvár (Alba Iulia, Ro.)-Brănduşei u. 3. sír (Drămărean et al. 1998, 187, *Pl.* V.), Hajdúszoboszló-Árkoshalom 77. sír (Nepper 2002, 69, 37–38. tábla), Hajdúszoboszló-Árkoshalom 136. sír (Nepper 2002, 78, 67. tábla), Ibrány-Esbó-halom 204. sír (Istvánovits 2003, 102, 100. tábla), Ibrány-Esbó-halom 206. sír (Istvánovits 2003, 103, 101. tábla), Mözs-Szárazdomb 25. sír (Mészáros 1975, 12, 40. kép), Piliny-Sirmányhegy 16. sír (Nyáry 1904, 61–62), Püspökladány-Eperjesvölgy 138. sír (Nepper 2002, 150, 165. tábla), Püspökladány-Eperjesvölgy 460. sír (Nepper 2002, 194–195, 207. tábla), Sárrétudvari-Hízóföld 17. sír (Nepper 2002, 299, 226. tábla), Sárrétudvari-Hízóföld 83. sír (Nepper 2002, 310, 251. tábla), Sárrétudvari-Hízóföld 162. sír (Nepper 2002, 330, 288. tábla), Sárrétudvari-Hízóföld 170. sír (Nepper 2002, 333, 295. tábla), Sárrétudvari-Hízóföld 217. sír (Nepper 2002, 343, 313. tábla), Tiszanána-Cseh-tanya 25. sír (Révész 2008, 290, 81. tábla), Vörs-Papkert B 595. sír (Költő 1996a, 188). Feltételesen ide sorolható továbbá Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 38. sírja is (Obenaus 2006, 60, *Taf.* 9).

[1234] Szabó 1980, 61.

[1235] Révész 2008, 23–24, 3. tábla; Istvánovits 2003, 103, 101. tábla.

[1236] Nepper 2002, 330, 288. tábla.

[1237] Horváth 2004a, 463.

[1238] Vida–Völling 2000, 62.

[1239] A vastárgyakhoz kapcsolódó babonás elképzelésekhez: Solymossy 1933. Kérdés természetesen, hogy ezek gyökerei meddig nyúlnak vissza időben.

[1240] Horváth 2004a, 464.

Az írott források alapján ezt a folyamatot nem lassították a jogi elkülönülés tényezői, így ez lehet az oka, hogy a 11–12. században ezek az egységek már nem, vagy alig mutathatók ki.[1241] A korai besenyő leletanyag tehát jelenleg nem különíthető el a magyarság leletanyagától, aminek Révész László véleménye szerint az lehetett az oka, hogy mindkét népesség ugyanannak a steppei kultúrkörnek a része volt, így anyagi kultúrája és temetkezési szokásai nem, vagy csupán régészetileg nem kimutatható vonásokban tértek el egymástól.[1242] Mindez érvényes Győr és Moson megyék vizsgált temetőire is: sem leletanyagukat, sem temetkezési szokásaikat tekintve nem mutatnak különbséget más korabeli síroktól. Ezek egyikében sem található olyan tárgy és/vagy rituális elem, amely megfelelő alapot adhatna egy besenyő etnikumhoz tartozó személy sírjának meghatározására.

Győr-Téglavető-dűlő mintegy 900 avar kori és 61 10–11. századi sírt tartalmazó temetője kapcsán ki kell térnünk a szakirodalomban már többször – konkrétan e temető kapcsán is –[1243] elemzett avar–magyar, együtt- vagy egymás mellett élés, vagyis az avar továbbélés kérdésére.

A két korszak temetkezései ebben a temetőben eltérnek egymástól, egyetlen olyan sír sem került elő, mely rítusát és/vagy leletanyagát tekintve kevert jellemvonásokat mutatna, s így jogosan merülhetne fel a fenti lehetőség. A temetőben felbukkanó magyar jellegű sírmellékletek Szőke Béla meglátása szerint nem *„magyar egyénnel"* kerültek sírba, hanem az *„őslakosság"* tagjainak átvételéről tanúskodik.[1244] Ugyancsak a továbbélő avarság kérdéséhez kapcsolódhatnak bizonyos temetkezési szokások, illetve az anyagi kultúra elemei között megfigyelhető bizonyos jegyek is. Tomka Péter felvetette, hogy a 10. és 11. századi kisalföldi temetők egy részében a késsel történő temetkezés avar kori hagyományainak halvány nyoma felfedezhető fel.[1245] Az étel- vagy italmellékletre utaló kerámiaedények sírokba helyezésének szokásában ugyancsak a továbbélő 9. századi hagyomány nyomát feltételezte.[1246] Istvánovits Eszter a rétközi lelőhelyek elemzése kapcsán a padmalyos sírformát, a tojásokat, az állatcsontokat és nyakláncok állatfog csüngőit, valamint a kerámiaedények készítéstechnikáját sorolta ezek közé.[1247] Utóbbiakból a vizsgált területünkön a kések, a tojások és a felfűzött állatfogak is megtalálhatók a sírokban. Ennek ellenére azonban nehéz egyértelműen állást foglalni.

A győr-téglavető-dűlői temetőt megnyitó közösség valamikor a 10. század közepén/második felében áshatta meg az első sírokat a 7–8. század folyamán használt avar temető korábbi északnyugati részének szélén.[1248] Felső időhatárát tekintve a kalandozások kori érmék, illetve az Árpád-házi királyok vereteinek hiánya, s a temető leletanyagának elemzése alapján, annak használata a 10. század végén vagy a 11. század elején valószínűleg lezárult. A fokozatosan elszegényedő, a magyar honfoglalást megélő, s utána is helyben maradt és temetkezett népesség létének kérdésében nehéz megfelelő állásfoglalást kialakítani. A ma ismert kb. 2500 avar kori temető között mindössze néhány olyan ismert csupán, melyet mind a magyar, mind az avar népesség egyaránt használhatott.[1249] Az azonban kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok nem egy lakossággal nem rendelkező *„üres"* területre érkeztek, s ezek az *„őslakosok"* később – pl. a Dunántúl területén is – a magyar etnogenezis részeivé váltak.[1250] Pozitív és negatív vélemények egyaránt elhangzottak már az avar–magyar kapcsolatok kérdésének tekintetében, a kutatásban jelenleg meghatározó – elutasító – véleményt Bóna István fogalmazta meg.[1251] Azonban, mint arra Révész László figyelmeztetett, a kérdés megítélése ennél jóval összetettebb.[1252] Nyilván nem lehet kategorikusan kizárni az avar korszak továbbélő népességének és a magyarság érintkezésének lehetőségét,[1253] sőt, logikusan feltételezhető, hogy a helyben talált lakosság a magyar etnogenezis részévé vált. Az antropológia és a logikai érvek mellett azonban éppen a régészetiek hiányoznak, hiszen jelenleg még nehezen tudjuk elkülöníteni a továbbélő 8–9. századi népesség sírjait, temetőit.[1254]

Kérdés marad továbbá, hogy még avarnak nevezhetünk-e egy ilyen – akár már egy teljes évszázada központilag szervezetlen formában vagy új hatalmi egység alá betagozódva élő – csoportot. De még nehezebb an-

[1241] Hatházi 1990, 34.
[1242] Révész 2008, 450.
[1243] László 1944, 67–68.
[1244] Szőke 1954, 125, 130.
[1245] Tomka 1972, 67.
[1246] Tomka 2011a, 203, 208–209.
[1247] Istvánovits 2003, 448.
[1248] Bödöcs–Andrási 2002.
[1249] Szentpétery 1997, 78.
[1250] Éry 1994, 218; Tomka 1997, 74; Szabados 2010, 221, 38. jegyzet.
[1251] Bóna 1996, 37–40.
[1252] Révész 2008, 449–450.
[1253] Pl. Vályi 2000, 397; Istvánovits 2003, 448.
[1254] Szőke 1994a, 83; Kovács 2011, 87.

nak eldöntése, hogy ezen csoportok tagjai önmagukat milyen módon határozták meg, vagyis etnikai tudatuk milyen lehetett.[1255] Nyilvánvalóan élhettek olyan személyek a Kárpát-medence nyugati felében, akiknek ősei már a késő avar korban is helyben laktak, hiszen aligha képzelhető el, hogy Nagy Károly hadjáratai az avarokat teljesen megsemmisítették volna, s csak a Karoling uralom alatt beköltözött népek lakták volna Pannoniát. Egy terület benépesültségének megszakadása ugyanis rendkívül ritka jelenség.[1256]

A győri temetőben lévő szuperpozíciók alapján a korábbi sírok egy része valószínűleg már nem látszott a felszínen, erre utalnak az egymásra temetések, viszont a temetőtérkép tanúsága szerint az avar kori sírokat a későbbiek nagyobb arányban kerülik ki, így felvetődik a lehetőség, hogy ezek a sírok még valamilyen formában érzékelhetőek voltak.[1257] Ezért kicsi – a 61 sírból csupán 3 – a szuperpozíciók száma. Mosonszentmiklós-Lednice-dombon szintén voltak avar sírok is, ezek közül két sír is részben egy-egy avar kori temetkezés felett helyezkedett el, ami viszont arról tanúskodik, hogy ekkor már ezek nem látszottak, s nem volt olyan személy sem, aki beszámolt volna róluk.

Különböző tényezők – pl. a sírjelölés ismeretének hiánya – miatt nem állapítható meg, hogy egy-egy temető sírjai az utolsó sírok megásása után mennyi ideig lehettek még észlelhetők. Aligha tévedünk azonban, ha feltételezzük, hogy a sír megásása után legalább néhány évtizedig még valamilyen formában észrevehetők lehettek, s ha maguk a sírok már nem is, esetleg a temető helye egyéb felszíni jelek alapján felismerhető lehetett.[1258] Mindennek lehet(ne) egy – jelenleg rendkívül bizonytalan – kronológiai tanulsága is. Amennyiben a győr-téglavető-dűlői temető használata a 7–8. századra tehető,[1259] így elméletileg már az utolsó avar sírok is földbe kerülhettek a 8. század végén, s ha az újonnan megtelepülőket tekintve helyes az általam feltételezett 10. század közepi nyitás, úgy a sírok egy részének helye jelen esetben másfél évszázad múltán is érzékelhető lehetett.

A kérdés megítéléséhez figyelembe kell vennünk, hogy egymást követően megtelepedett közösségek, – kultúráktól függetlenül – eltérő korszakokban is gyakran ugyanazokat a helyeket tartották alkalmasnak temetkezés céljára. Vizsgált korszakunk temetkezései mellett római kori sírok Győrszentiván-Söprűshegyen, ős- és római kori temetkezések Lébény-Kaszás és Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjében is előkerültek.

Ez utóbbi temető kapcsán már többször is megfogalmazódott a kutatásban orosz népesség jelenlétének lehetősége. A feltételezés alapjául egyfelől a település neve szolgált, mely az *orosz*, *oroszi* típusú helynevek közé sorolható, ezek egy része pedig valószínűleg oroszföldi harcosok emlékét őrizhette meg.[1260] Másfelől írott forrásadatokkal is rendelkezünk: Anonymus híradása alapján Zolta vezér a német határvidékre oroszokat telepített, feladatukul pedig vár építését szabta.[1261] Anonymus honfoglalás korára vonatkozó forrásértéke közismerten megkérdőjelezhető, így bizonyára a várat sem a druzsina katonái építették, hiszen az oroszvári római erőd sarkában lévő Restkastell jó állapota miatt az valószínűleg használható állapotban volt ekkor.[1262] A Hildesheimi Évkönyvekben megtalálható információ szerint a 11. század első évtizedeiben Szent Imre „*az oroszok hercege*" (*dux Ruizorum*) volt.[1263] Vezetése alatt szolgáltak az antik Gerulata területére határvédelmi céllal telepített népek.[1264] Ez a forráshely is vitatott értelmezésű azonban, így nem zárható ki az sem, hogy nem a határvédőkre, hanem a testőrség tagjaira, azok etnikumára történt itt utalás, esetleg csupán az országban megtelepedett oroszok feletti uralmat tükrözi a feljegyzés.[1265]

A Kárpát-medence területének 10. és 11. századi oroszföldi kapcsolatokat mutató emlékanyagával, vagy annak egyes elemeivel napjainkig több tanulmány is foglalkozott,[1266] itt említve a föld-fa szerkezetű várak építését is.[1267] Régészeti módszerekkel Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjében az egykori Rusz területéről vagy Skandináviából származó határvédők jelenléte nem igazolható, a temető ugyanis nem mutat keleti szláv vagy

[1255] Szőke Béla Miklós (Szőke 1996c, 43) és Takács Miklós (Takács 1997, 177) is úgy foglalt állást, hogy az avarok etnikai önazonosságukat nem veszítették el a magyar honfoglalásig. A besenyők kapcsán Pálóczi Horváth András megállapítása szerint a valószínűleg nyelvileg és kulturálisan már régen beolvadt besenyők etnikai öntudata 300-350 éves magyarországi tartózkodás után is újjáéledhetett. Később az etnikai önállóság fennmaradását a magyarországi besenyők esetében legfeljebb két évszázadban határozta meg (Pálóczi Horváth 1998, 113–114).

[1256] Brather 2004, 538.

[1257] Tomka 1971, 94, 99. jegyzet.

[1258] Szőke 1996b, 75.

[1259] Bödöcs–Andrási 2002.

[1260] Györffy 2000, 513; Kniezsa 2000, 425; Fodor 2001, 25.

[1261] Kristó–Szőke 1994.

[1262] Bóna 1998, 26–27; Tomka 2000b, 17–18.

[1263] Thoroczkay 1999, 216.

[1264] Kristó 1988, 267; Györffy 2000, 313–314.

[1265] Veszprémy 2001a, 34.

[1266] Pl. Fodor 1981; Kovács 1995b.

[1267] Tomka 2000b, 18.

normann sajátosságot. A több száz síros temetőből nem ismert egyetlen olyan sír sem, melynek kapcsán ez jó eséllyel valószínűsíthető lenne. Ennek azonban oka lehet az is, hogy vagy nem ezt a temetőt használták, vagy asszimilációjuk révén már nem különültek el az ún. köznépi jellegű közösségtől ezek a személyek.[1268] Figyelemre méltó azonban az is, hogy a sírmező általam feldolgozott részéből nem került elő egyetlen fegyver sem, noha annak pogány jellege miatt ilyeneket egy katonáskodó közösség esetében talán joggal várhatnánk.

Nem kerülhető meg a – győri nagy avar temető kapcsán részben már említett – 9. századi népesség továbbélésének kérdése sem.[1269] Ennek feltételezése a történeti érvek alapján jogos, hiszen bizonyára nem volt néptelen a Dunántúl a magyarok bejövetelének, *„pannoniai letelepedésének"*[1270] idejében, s feltehetően nem is vált azzá a 10. század elején sem, még akkor sem, ha számolhatunk is elvándorlással a világi és egyházi előkelőségek, valamint szolgálónépeik körében.[1271]

A 9. században a mai Kisalföld déli felének nyugati része a Fertő-tó környékéig egy nagyobb, önálló műveltségi csoport része volt, mely a Duna mentén, az Ybbs folyó torkolatától egészen a Fertőig terjedő területre terjedt ki, s a kutatásban a *„Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn"* csoport néven szerepel.[1272] Ettől keletre azonban – így vizsgált területünkön, s az egykori Pannonia déli részén is – már csak szórványosan bukkan fel a csonkolt marhakoponyás temetkezési mód, ami ezen csoport egyik legjellemzőbb vonása. Megoszlik a kutatás véleménye a kisalföldi temetők használati idejét illetően is: kevésbé merült fel ezek 9. századot követő, folyamatos 10. századi használatának lehetősége, szemben a Dunántúl déli részének sírkertjeivel. Ennek oka feltehetően a mosaburgi központ jelentősége nyomán kialakuló népességkoncentrációban keresendő.

A magyarság megjelenése vélhetően nem törölte ki a karoling időszak emlékét, melynek hatásai részben még a sírok *„eszköztárában"* is megtalálhatók lehettek.[1273] Ilyen – egyes kutatók véleménye szerint – továbbélő jegyeket a leletanyag értékelése kapcsán többet is említettem már. A vizsgált területen – a már említett győr-téglavető-dűlői temetőn felül – azonban mindössze egyetlen olyan temető található,[1274] melynek kapcsán a 9. századi népesség továbbélésének, s ezzel párhuzamosan a temető 10. századot megelőző használatának gondolata felmerült: ez Oroszvár (Rusovce, Sl.) nekropolisza.[1275]

Az antropológiai kutatás felől közelítve meg a kérdést, a vizsgálatba bevonható forrásanyag alapján Botyán Olga úgy foglalt állást, hogy a temetőben nyugvó személyek valószínűsíthetően a szláv elemekből álló pannon alaplakosságból kerültek ki.[1276] Éry Kinga vizsgálatai ugyancsak felvetették annak lehetőségét, hogy a temetőben avar kori népesség továbbélésének lehetősége is mérlegelendő, de nem zárható ki az sem, hogy ez, valamint a honfoglalók egy csoportjával kimutatható hasonlóság oka a közös kelet-európai előzményekben keresendő, s harmadik lehetőségként azt sem vetette el, hogy a temetőben nyugvók egy része a honfoglaló magyarsággal a Kárpát-medencébe érkezett szlávok közül került ki.[1277]

A régészeti forrásbázist illetően az egyes tárgytípusok mellett a temetkezési szokásokban, s az azokból levonható megfigyelésekben próbálhatunk fogódzót keresni. Azonban itt sem könnyű egyértelműen a Karoling-korba sorolható továbbélő vonásokat felfedezni. Ugyancsak sok esetben áthidalhatatlan nehézséget okoz a teljes temetőtérkép hiánya, a sírgödrök méretének, alakjának, a vázak helyzetének, a mellékletek pontos elhelyezkedésének csupán részleges ismerete.

A temető szerkezete – a rendelkezésre álló adatok alapján – ún. soros jelleget mutat, ez a temetőtípus nem mutat eltérést a 9. század közepétől megfigyelhető, hasonló szerkezettel bíró Dunántúlon elhelyezkedő vidéki temetőktől,[1278] melyeket minden bizonnyal a magyarok megérkezéséig, sőt, azután is tovább használtak. A sírszám sem visz közelebb a megoldáshoz, hiszen a nagyobb, százas nagyságrendet meghaladó sírszámú temetők sem ismeretlenek a 9. században.

A sírok alakjáról keveset tudunk, mélységük azonban nem mutat jelentős eltéréseket a Karoling-kori panno-

[1268] Tomka 2000b, 18.

[1269] Győr-Moson-Sopron megyék Karoling-kori lelőhelyeit térképen ábrázolta: Tomka 1994, 101, 1. kép; Tomka 2011a, 199, *Abb.* 1.

[1270] Wolfram 2001, 123.

[1271] Szőke 2004, 178.

[1272] Szőke 2000; Szőke 2004, 185–186.

[1273] Tomičić 2011, 111.

[1274] Tomka Péter meglátása szerint a Győr-Bácsa, Szent Vid területén feltárt sírokat annak a telepnek a lakói ásták, mely már a 9. század végén létezhetett (Tomka 2000b, 14). A mindössze 4 síros temetőtöredék azonban alaposabb vizsgálatra nem alkalmas. A feltárás éves beszámolójában ugyancsak nem zárták ki a szerzők a lajtakátai temető 9. századi nyitását sem (Krenn–Mittermann 2010). A temető ilyen irányú megítélésére azonban a teljes közlésig nem vállalkozhatunk.

[1275] Ebben feltehetően közrejátszhatott a lelőhely földrajzi helyzete, s esetenként talán már a tudománytörténet körébe sorolható, nemzetállami szempontok is.

[1276] Bottyán 1972, 88, 107.

[1277] Éry 1982, 54, 61–62, 66.

[1278] Szőke 2005a, 27.

niai temetőkben megfigyelhető értékektől, ám az erősen hagyományőrző 9. századi közösségek által megásott, 2 méternél is mélyebb gödröknek nincs nyoma.[1279] Teljes temetőtérkép hiányában az egyes sírcsoportok esetleges mélységbeli különbsége nem vizsgálható.

A vázak helyzetében az általános hanyatt fekvő, nyújtott helyzet a 9. században is a legelterjedtebbnek mondható, az ettől való eltérés – pl. a hason fekvő helyzet – ugyancsak felbukkan a magyarság „*pannoniai letelepedését*" megelőző évszázadban is.[1280] De megfigyelhető a végtagok behajlítása is, ennek esetleges hitvilági okára a későbbiekben még visszatérek.

A rituális, azaz az ételmellékletek körébe sorolta Török Gyula[1281] és Szőke Béla Miklós is a 9. századi sírokban lévő tojásokat.[1282] Ezek az oroszvári temetőben is megtalálhatók voltak. A magyar honfoglalást megelőző korszakba sorolható sírokat tekintve a Kisalföld délnyugati részén, a mai Sopronkőhida környékén élt és temetkezett közösség sírjaiban a koporsóba került a tojás. Gyermekek esetében kétszer a bal boka mellett, a bokacsontok között, a medencénél, a gerinc mellett, valamint a koponya bal oldalánál figyelték meg.[1283] Bizonyára nem minden közösségnél lehetett azonban szokásban tojás vagy tojások sírba helyezése, hiszen Sopron-Présháztelep vagy Páli-Dombok temetőjében nem figyeltek meg ilyeneket.[1284] Pannonia déli részén, Esztergályhorváti-Alsóbárándpusztán a 317 sírból 11 tartalmazott tojást, ebből 8 gyermek-, 2 férfi- és 1 női sír volt. Négy sírban a koponya mellett, ebből egy esetben az edényben, két sírban a lábfejnél, egy-egy esetben pedig a jobb alkar belső oldalán, a szeméremcsonton, a bal combcsont külső oldalán, a térd alatt és a sírgödör déli oldalának közepénél kerültek elő.[1285] Garabonc I. temetőjében két sírban volt tojás,[1286] Balatonszentgyörgy-Vasútállomáson pedig egy gyermek bokájánál 4 db, s egy felnőtt nő lábszárcsontjai között további 1 db volt.[1287]

A 9. századi – bár nem általános érvényű – szokásokkal szemben jellegzetes, hogy kevés az állatcsont is, noha nem lehet kizárni, hogy ezekre nem fordítottak elég figyelmet a feltárás során, továbbá nem ismert sem az állatok fajtája, sem az, hogy azok melyik része került sírba. A szintén ételmelléklet sírba helyezésére utaló kerámiadények számának tekintetében viszont közismert az oroszvári temető egyedülálló volta. Ezen szokás esetében is felmerülhet a 9. századi hagyományok továbbélésének lehetősége,[1288] az azonban érdekes, hogy a magyar honfoglalást követő időszakban az agyagedényben a sírba helyezett étel- vagy italmelléklet adása – temetőnként ugyan bizonyára regionális eltéréseket mutatva –, de döntően csak a 10. század középső harmadától,[1289] második felétől volt jellemző.[1290]

Ugyanakkor már a késő avar kori, majd a 9. századi pannoniai sírokba is került edényben étel vagy ital. Az agyagedények temetőnként változó arányban ismertek, ezek százalékos aránya egyfelől lehet magas is: a teljes vagy a feltárt sírszám 20,[1291] 30[1292] vagy akár 40%-a[1293] is lehet, de 43%-ot[1294] is dokumentáltak már. Templom körüli sírkertek esetében azonban természetesen jóval alacsonyabb, esetleg egyenesen elenyésző ez a szám: Zalaszabar-Borjúállás szigeten mindössze a sírok 0,6%-a tartalmazott kerámiaedényt.[1295]

Az edények női, férfi- és gyermeksírokban egyaránt megtalálhatók voltak, s a korszak sírjaiba változatos elhelyezésben kerülhettek.[1296] Vizsgált területünk szűkebb régiójában, Győr-Moson-Sopron megyében, Himodon a 9. századi gyermeksírokban főként a lábak végei előtt, ritkábban a koponyánál, míg a férfisírokban egy esetben a koponyánál és egyszer a lábaknál kerültek elő.[1297] A sopronkőhidai temetőben[1298] a kerámiaedényeket a koporsón belül és azon kívül egyaránt megtaláljuk. Főként a gyermeksírokból ismertek, ott is elsősorban a lábak végeinél, a koporsón kívül vagy a váz felett, ugyancsak a

[1279] Szőke 1994, 252.
[1280] Szőke 1996, 133; Straub–Tokai 2007, 83–84.
[1281] Török 1973, 36, 66. jegyzet.
[1282] Szőke 2005a, 26.
[1283] Török 1973, 36.
[1284] Tomka 1969; Tomka 2000c. Hozzá kell azonban tenni, hogy a bolygatott vagy feldúlt, megsemmisült sírok esetében nem rendelkezünk hitelt érdemlő információval.
[1285] Müller 2004, 13.
[1286] Szőke 1994, 255.
[1287] Bakay 1978, 188.
[1288] Tomka 2011a, 203, 208–209.
[1289] Szigeti–Szilágyi 2009.
[1290] Kvassay 1984, 173.
[1291] Müller 2004, 13; Straub–Tokai 2007, 86.
[1292] Szőke 1994, 255.
[1293] Török 1973, 37.
[1294] Bakay 1978, 188.
[1295] Müller 1996, 136.
[1296] Straub–Tokai 2007, 86.
[1297] Tomka 2011a, 209–223.
[1298] A temetőhöz tartozó telepet Tomka Péter a 9. század 2. és 3. harmadára keltezte (Tomka 1998, 54).

koporsón kívül. A női sírokban a váz felett, a koporsón kívül, a lábaknál – az esetek többségében ugyancsak a koporsón kívül –, egy esetben pedig a sírgödör padkáján dokumentálták őket. A férfisírok esetében elsősorban a bal láb mellett, a koporsón kívül, ugyancsak a koporsón kívül a váz felett, ritkábban pedig a faszerkezeten belül figyelték meg. Két-két edény csak női és gyermeksírokban volt: két női sírnál a lábaknál, egynél pedig a koporsón. A gyermeksíroknál magán a koporsón, a koponya mögött és a lábaknál, a lábcsontok helyén, valamint a koporsón kívül, a bal kézcsontoknál került elő 2 db edény.[1299] Páli-Dombok temetőjében egyetlen férfisírban a koponyától jobbra került elő 1 db edény, mely eredetileg a koporsón volt.[1300] Csorna-Laky D. u. 8. század végén használt temetőjében a koponyától jobbra kerültek elő az edények.[1301] Sopron-Présháztelep 9. század második felében használt sírkertjében az edényeket a lábaknál figyelték meg, egy részük a koporsón kívül volt. Egyetlen női sírban figyeltek csak meg két edényt, a sír láb felőli végénél, a váznál magasabban.[1302] Nemesvölgy (Edelstal, A.) 8. századi lelőhelyén a kerámiaedények – két sír kivételével, melyekben azok a koponya felett helyezkedtek el – mindig a lábcsontok végeinél voltak.[1303] Csúny – szintén klasszikus késő avar kori leletanyagot tartalmazó – temetője esetében rendszerint a lábak végeihez, esetenként a lábszárak valamelyik oldalához, ritkán pedig a fej környékére helyezték az edényben lévő étel- vagy italmellékletet.[1304] Távolabbi kitekintésben Sárváron a felnőtt és gyermeksírok fele-fele arányban tartalmaztak edényt vagy annak töredékét, a hat sír közül – mely a sírszám 10,5%-a – két esetben a lábak végeinél figyelték meg ezeket.[1305] Esztergályhorváti temetőjében a 63 kerámiaedényt tartalmazó sír többségénél az elhunyt lábánál vagy attól keletre került elő az edény, 10 sírba került kettő, míg 2 sírba három darab.[1306] A lábak végei előtti helyzet volt a jellemző Garabonc temetőjében is.[1307] Az I. temetőben a gyermeksírokban a lábak végeitől jobbra, illetve a bal láb csontjainak külső oldalán, a lábak végeitől jobbra és balra, a koponya jobb és bal oldalánál, de a váznál magasabban, a jobb combcsont alsó felének külső oldalán (ugyancsak a váznál magasabban), de a sírgödör rézsűs oldalú falán is megfigyelték. De ismertek felnőtt férfi koponyájától balra és a jobb lábszárcsontok külső oldalán is. Kerámiaedény és pántos vödör együttese a lábak végeinél egy fiatal férfi sírjából került elő, egy idősebb férfi mellett pedig 3 db a jobb karcsontok külső oldalán, a jobb oldali alsó bordák felett és a jobb lábszárcsontok külső oldalán helyezkedett el.[1308] A II. temetőben két edény egy felnőtt férfi sírjában a lábak végeinél volt, egy gyermeknél pedig annak lábcsontjainak végeinél került elő.[1309] A Keszthely-Fenékpusztán a sírokból 1 és 3 közötti darabszámban előkerülő edények főként a gyermeksírokra voltak jellemzőek. A keleti temetőrészben 69, a nyugati részen 46% a kerámiaedényes gyermeksírok aránya, míg a felnőttek esetében ez az arány 55, illetve 21%.[1310]

A sírfeneknél magasabban elhelyezkedő – így feltehetően a halotti tor folyamán használt, majd a sír behantolásakor bedobott – egésszé nem összeállítható edénytöredékek több 9. századi pannoniai temetkezésben is megtalálhatók.[1311] Agyagedény-töredékek az oroszvári temető sírjaiból is kerültek elő, s volt, hogy nem a sírfeneken, hanem annál magasabban, a sír betöltésében. Ezek esetében azonban nehéz eldönteni, hogy nem a feltárás során szenvedtek-e roncsolódást, esetleg a temető helyszínének megelőző korokból származó kultúrrétegéből kerülhettek-e oda, avagy valóban töredékként helyezték-e őket a sírba. Az edénytöredékek sírokba helyezésének szokása megtalálható a 10. és a 11. század folyamán is, melyekben az edénymelléklet adásának elcsökevényesedett formáját fedezhetjük fel.[1312]

Együtt tekintve a tojásokat és az edényeket Oroszváron három sírban is a kerámiaedényben voltak a tojások, melyek a lábcsontok végeinél vagy a jobb lábszárcsontok alsó részének külső oldalán helyezkedtek el. A Karoling-kori temetkezések közül Sopronkőhidán a tojás a bal boka mellett, míg az edény a lábfej csontjain, máskor a koponya és a lábcsontok bal oldalán, illetve a gerinc mellett és a lábfej csontjain voltak, de nem a kerámiaedényben.[1313] Az edénybe helyezett tojásra a délebbre lévő Esztergályhorváti temetőjében csupán egy sír mutat

[1299] Török 1973, 11, 15, 17, 20, 24, 27, 29, 37.
[1300] Tomka 2000c, 183–184.
[1301] Bella 1894.
[1302] Tomka 1969, 62, 81, 89.
[1303] Sőtér 1898, 193–228.
[1304] Sőtér 1898, 117–165.
[1305] Szőke 1992b, 139.
[1306] Müller 2004, 13.
[1307] Szőke 1994, 256.
[1308] Szőke 1992a, 209, 214–215, 221–222, 225–227.
[1309] Szőke 1992a, 248–250.
[1310] Müller 2011, 179, *Abb.* 4.
[1311] Müller 2004, 12–13; Müller 2011, 182.
[1312] Szigeti–Szilágyi 2009.
[1313] Török 1973.

példát.[1314] Ugyancsak különbség, hogy a megelőző korszak temetkezési szokásaiban megtalálható kerámiaedénybe helyezett csontos hús – elsősorban tyúk – az oroszvári temetőben nem bukkan fel, így vélhetően a halottakkal pépes ételt vagy csont nélküli húst adtak.

Az oroszvári kerámiákat tekintve a homokot is tartalmazó csillámos, aprókaviccsal kevert soványítási mód jellemző. A csillámpalával történő soványítás megfigyelhető Sopronkőhidán, de homokkal együtt Sárváron is, azonban a közölt leletanyag alapján úgy tűnik nem jellemző annak aprókaviccsal kombinált felhasználása. Az edények formavilágát illetően a karoling típusokhoz hasonlóan nagyobb száj-, mint fenékátmérővel rendelkező edénytípusok a jellemzőek.[1315] Ugyancsak megtalálhatók a 10. és 11. századi sírokban ritka, de már az avar kortól fogva ismert kisebb tálkák.[1316] Az edények típusait illetően Sopronkőhidán a kisebb asztali edények mellett nagyobb számban vannak jelen a nagyobb méretű, konyhai vagy tároló funkciójú fazekak.[1317] Ez az ausztriai Duna-vidék temetőiben is megfigyelhető,[1318] valamint Sopron-Présháztelep temetőjében is a nagyobb méretű, széles fazekak a jellemzőek.[1319] Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjében is megtalálhatók mind a kisebb méretű asztali edények, mind a közepes, konyhai vagy tároló funkciójú fazekak, melyek a legnagyobb számban előkerült darabok. Ritkábbak viszont a nagyméretű tárolóedények.

A díszítést illetően markáns különbség, hogy az oroszvári edényeken gyakori egyszeres hullám- és csigavonal nem jellemző a 9. századi Kisalföld déli részén előkerült sírok kerámiaanyagára. Ahol egymással kombinált elemek – egyenes és hullámvonal, illetve ezek kötegelt változatai – bukkannak fel egy edényen, ott a kezdő motívum a hullámvonal vagy a hullámvonalköteg, majd a csigavonalas vagy az egyenes vonalú köteg következik. Ez a tendencia a sopronkőhidai 9. századi település kerámiájának többsége esetében is megfigyelhető,[1320] a temetőből származó agyagedények esetében azonban már nem. A 9. századi hagyomány továbbélésének tekinthető az edények peremének belső díszítése,[1321] mely egyetlen tálkán a vizsgált temetőnkben is felbukkan. Szintén a díszítéshez sorolható az edények mindkét oldalának – az oroszvári temetőben ugyancsak egy edényen megfigyelhető – engób bevonata, amivel kapcsolatban – a halimba-cseresi temető edényeinek elemzése során – Szigeti Judit és Szilágyi Veronika úgy foglalt állást, hogy ennek avar kori hagyományokban gyökerező eredete valószínűsíthető.[1322]

Meglehetősen ritkák a koporsók nyomai, ám ennek oka a fémből készült elemeket nem tartalmazó szerkezetek esetében a feltárási technika vagy a megfigyelési lehetőségek kedvezőtlen volta is lehetett. A 9. századi sírok esetében a megfigyelt koporsós temetkezések aránya jóval nagyobb volt. Azon néhány eset alapján, amikor a megfigyelésre mégis lehetőség nyílt, megállapítható, hogy mind a koporsók, mind az azoknak ásott gödrök mérete jelentős eltéréseket mutat a 9. századi értékekhez képest, ahol a koporsók a felnőttek számára általában 180–200–220 cm körüli méretben készültek, míg a sírgödör ezeknél legalább 20-30 cm-rel volt hosszabb, s a vázak és a gödrök hossza közti eltérés 60–100 cm között volt több temetőben is. Oroszvár esetében, ahol koporsóra utaló megfigyeléseket tehettek a feltárók az említett különbség egyetlen esetben volt csak 30 cm-rel nagyobb, míg többnyire mindössze 10-15 cm volt. Hozzá kell azonban tennem, hogy ezekben az esetekben sem a koporsó két vége és a sírgödör fala, hanem a váz és a sírgödör hossza alapján lehetett erre következtetni. Így a koporsó csaknem kitöltötte a test és a sírgödör fala közötti részt, legalábbis hosszirányban.

Négy sírból kerültek elő különböző, esetenként megmunkált kövek. Az a már avar korban is megfigyelhető szokás, miszerint a sírokba különböző köveket helyeztek, az azt követő Karoling-korban is megtalálható volt.[1323] Terjedése összefügghet a birodalom terjeszkedése nyomán bekövetkező hitvilági változásokkal is.[1324] A részleges kőborítású sírok Pannonia területén főként az igazgatási központok templom körüli sírkertjeiben koncentrálódnak, arányuk esetenként akár a sírszám negyedét is elérheti.[1325] A Rábától északra – Pannonia déli részével összevetve – számuk alacsonyabb, s úgy tűnik, mintha csak a temetők későbbi (?) periódusában bukkannának fel.[1326] Funkciójuk azokban az esetekben, amikor a koporsó alatt vagy annak oldala és a sírgödör

[1314] Müller 2004, 13.
[1315] Szőke 2000, 324.
[1316] Kvassay 1984, 174.
[1317] Szőke 1994, 256; Tomka 1998, 49–50.
[1318] Szőke 1994, 256.
[1319] Tomka 1969, 89.
[1320] Tomka 1998, 52.
[1321] Garam 1981, 141–145; Szigeti–Szilágyi 2009.
[1322] Szigeti–Szilágyi 2009.
[1323] Müller 2011, 179.
[1324] Tomka 1969, 80.
[1325] Szőke 1992b, 127–128.
[1326] Szőke 1992b, 129–130.

fala között kerültek elő,[1327] a koporsó megtámasztása lehetett, mint ez a 10. és 11. századi sírok esetében is valószínűsíthető.[1328] A koporsóra helyezett kövek pedig feltehetően hitvilági jelentéssel bírhattak.[1329]

Oroszvári temetőnkben ezek két esetben voltak a váznál magasabban, de nem felette, hanem a koponya bal oldalától kissé távolabb, esetleg a koponya és a kulcscsont között. Sajnos ezekben az esetekben koporsó nyomait nem lehetett megfigyelni, így legfeljebb a kövek alapján gondolhatunk arra, hogy annak tetejére kerültek, esetleg a már részben betemetett sírba. Két sírnál sajnos bizonytalan, hogy a kövek a sírgödör alján, vagy annál magasabban voltak-e. Az egyikben a váz jobb oldali karcsontjainak külső oldalán, míg a másikban 1 db a koponya bal oldala mellett, 6 db pedig a lábcsontok végeinél, félkörívben helyezkedett el, így utóbbiaknak talán a koporsó megtámasztása volt a feladatuk. A sírok teljes kőborítása azonban ismeretlen.

A kövek sírokba helyezésének szokása – noha mind a 9. századi, mind a későbbi sírok esetében is megfigyelhető – nem tekinthető kontinuusnak, hiszen a kora Árpád-kori temetőkben csak egy időbeli hiátus után lép fel újra.[1330] Sajnos az oroszvári négy sír nem keltezhető pontosabban, így nem szolgál újabb adatokkal a kérdéshez.

A leletanyag nem, vagy csupán ritkábban tartalmaz olyan tárgytípusokat, melyek már a 9. században is megtalálhatók voltak, s használatuk feltehetően megérte a magyarok megjelenését. A 9. századi drótékszerek viseleti szokásait tekintve, a Karoling Birodalom keleti irányú terjeszkedésének nyomán jelent meg az ékszerek új viseleti formája, amikor a fej két oldalán több pár karikaékszert viseltek, minden bizonnyal a halántéknál alácsüngő szalagokhoz kapcsolva.[1331] Sajnos pontosabb megfigyelések hiányában a karikaékszerek viseletét csupán azok darabszámának tükrében elemezhetjük az oroszvári síroknál. Ezek a korabeli tendenciáknak megfelelően többségében párosan[1332] kerültek elő, s minden bizonnyal szerves anyaghoz kapcsolt viseleti mód tételezhető fel azoknál a síroknál is, melyekből több pár karikaékszert is ismerünk a koponya két oldaláról. A legtöbb (18 db) a 171. számú sírban volt, melyben az állkapocs bal oldalánál, a karikaékszerektől néhány cm-re megfigyelt „*ruha maradványok*" talán e fejdísz szerves anyagú részét alkották egykor. Kérdés marad azonban, hogy ebben a 9. századi viselet hagyománya bukkan-e fel, hiszen a fémből készült ékszerek szerves anyagú viseleti elemekkel kombinált módja nem ismeretlen a hajkarikák mellett más ékszereknél – fülbevalóknál – sem. Meg kell azonban jegyezni, hogy a környező területek korabeli temetőiből ilyen nagy számban nem ismertek a koponya környékéről karikaékszerek, ám ennek nem csak 9. századi hagyományokban gyökerező oka lehet. Noha a láncocskás csüngőjű, félhold alakú fülbevalók megtalálhatók Pannoniában is, ám ezek tipológiailag eltérnek az oroszvári 68. sír fülbevalóitól, s szintén nem pontos megfelelőik az ún. Kettchenohrring típusú ékszerek sem.

A női gyöngyviseletben a 9. században a jellemzők a többtagú rúdgyöngyökből álló nyakláncok voltak.[1333] Ezek a típusok temetőnkben is megtalálhatók, minőségük azonban már a 9. század közepétől megfigyelhető romló tendenciát mutatja.[1334] Ezeket és az egyszerű gömb vagy lapított gömb alakú gyöngyöket nem számítva egyetlen olyan gyöngysor ismert csupán, melyben egy, már a 9. században is megtalálható millefioriszemes gyöngyökhöz hasonló technikai kialakítású darab is volt, ám a vele együtt előkerült egyéb gyöngyök nem támogatják a sír 9. század végére, 10. század elejére történő keltezését.

Mind a karperecek,[1335] mind a gyűrűk[1336] viseletének szokása megtalálható a 9. században, ám a század közepének, második felének kisalföldi temetőiből a karperecek már hiányoznak. A gyűrűk ugyanakkor megtalálhatók, ezek között egyszerű és szegecselt végű pántgyűrűk, valamint pajzsos fejű gyűrűk is szerepelnek. Az említett típusok közül a vizsgált temetőben egyedül az egyszerű pántgyűrűk vannak meg, sem azok szegecselt változata, sem a pajzsos fejű típusok nem ismertek, noha ezek használata a 9. század végén még megfigyelhető volt.

A 9. századi férfiviselet puritán egyszerűsége[1337] vagy a közösség tagjainak kevésbé tehetős volta egyaránt okozhatta, hogy a férfiak mellől általában nem került elő ékszer vagy ruhadísz, de még csak övcsat sem. Utóbbi oka lehetett a bőröv beszerzési nehézsége is.[1338] Az oroszvári temető férfisírjai sem bővelkednek fém övcsatokban, ilyen tárgy mindössze két sírból ke-

[1327] Tomka 1969, 80.
[1328] Tettamanti 1975, 95.
[1329] Pl. Török 1973, 33; Szőke 1992b, 133–134.
[1330] Szőke 1992b, 127–129; Szőke 1996d, 620–621.
[1331] Szőke–Vándor 1987, 58; Szőke 2000, 325–326.
[1332] Tomka 1969, 83.
[1333] Szőke 1994, 274.
[1334] Szőke 1992, 881, *Abb.* 1.
[1335] Szőke 1992, 866–869.
[1336] Szőke 1992, 869–873.
[1337] Szőke 2000, 328.
[1338] Tomka 1969, 82.

rült elő, ám az egykori övről alácsüngő – többségében használati – tárgyak utalnak az egyszerű, csat nélküli textil-, esetleg bőröv meglétére. Ezen tárgyak között a kések sírokba helyezésével kapcsolatban is megtalálható a szakirodalomban annak gondolata, hogy a 10. és 11. századi kisalföldi temetők egy részében a szokás avar kori előzményekre mehet vissza.[1339] Az oroszvári temető késeinek rossz megtartása miatt azonban főként sírbéli helyzetüket vizsgálhatjuk. A temetőben – legalábbis az általam feldolgozott részét illetően – 9,5%-ot tesz ki a késes sírok aránya, ami a 9. századi temetőkben megfigyelt arányokkal összevetve alacsony. Főként férfisírokból (50%) ismertek, de női (39%), egyetlen esetben pedig gyermeksírból (5,5%) kerültek elő egy felnőtt korú személy nemi hovatartozása pedig kérdéses (5,5%). A sírokban többségében a vázak bal oldalán feküdtek, ami a Karoling-kori kisalföldi temetőkben is a jellemző viseleti helyzet volt,[1340] s csak a 10. századtól vált jelentősebbé a jobb oldali viselet.[1341] A 9. századi pannoniai szokásoknak megfelelően a kések nemre és korra való tekintet nélkül kerülhettek a sírokba, bár gyermekek mellett viszonylag ritkák.[1342] Páliban a sírok 30%-a tartalmazott kést, melyek kétféle méretben ismertek: a kisebbek a női, míg a nagyobbak férfisírokból származtak. Ezeket a bal oldalon, a medencénél vagy a kéz csontjainál dokumentálták.[1343] A kések méretbeli különbsége a két nem temetkezéseiben Sopronkőhidán is megfigyelhető volt.[1344] Ott a sírok 41%-a tartalmazott kést, a férfi- (50%) és női (38%) sírok többsége mellett néhány gyermeksírból (12%) származik. Sopron-Présháztelep temetőjében 75, míg Himodon 25% az arány.[1345] Keszthelyen a sírok 42, illetve 17%-a tartalmazott ilyet, elhelyezkedésüket tekintve egyetlen jobb oldalon lévő esettől eltekintve a bal oldalon kerültek elő.[1346] Sárvár esetében felnőtt, valószínűsíthetően férfisírokból kerültek elő kések: 2 esetben a jobb, 4 esetben a bal oldalon, ezek együttesen a temető sírszámának 10,5%-át teszik ki.[1347]

A kések hossza – a jobb megtartású példányok esetében – 5,1 és 12,5 cm között váltakozik, a sok töredékes, hiányos példány alapján nehéz megítélni, volt-e jelentős méretbeli különbség a női és a férfisírba helyezett kések között, az azonban megfigyelhető, hogy ezek – főként a férfisírok esetében – kisebbek a Karoling-kori temetőkből származó daraboknál. Típusaikat illetően a sopronkőhidai típusú temetőkre jellemző hosszú, csontnyelű késeknek[1348] nem ismert egyetlen példánya sem. Tok vagy nyél maradványa – szemben a 9. századi temetőkkel, melyekből többségében fa/bőr, ritkábban fémmel kombinált tok került elő – itt egyetlen esetben sem volt megfigyelhető.

Ugyancsak sírba kerültek az elhunyttal a tűzgyújtás eszközei, a csiholók, kovák. Négy férfi temetkezésben figyeltek meg ilyen leleteket, medence környéki helyzetük övhöz kapcsolódó viseleti módra utal. Az egyszerű textil- vagy bőrövhöz erősített tarsolyba helyezett hasonló eszközök természetesen a Karoling-korban is megtalálhatók voltak, a csiholók formája nem mutat jelentős eltéréseket: a háromszög alakú középrésszel rendelkező darabok az avar kortól egészen a 10–11. századig megtalálhatók voltak a karoling peremterületeken.[1349] Egyetlen fenőkő került csupán elő; ezek a Duna–Rába között, Sopron környékén a 9. századi sírokban is feltűnően ritkák.[1350] Az egyszerű, díszítetlen csont tűtartók tipológiailag későbbiek[1351] a talán még a 9. század 2. harmadának végén is használatban lévő díszített példányoknál,[1352] az oroszvári temetőből az előbbiek két példánya ismert.

Az egyes tárgyak sírokba helyezését illetően jellemző a viseleti helyzet. Mindössze egyetlen olyan hiteles feltáráson megfigyelt esetet ismerünk, amikor attól markánsan eltérő helyre került valamilyen ékszer: a 164. sír esetében, ahol a lábszárcsont mellett feküdt 1 db gyűrű. Ennek alapján úgy vélem aligha vonható párhuzam azon 9. századi szokással, amikor a fej vagy a kar ékszerei nem viseleti helyükön, hanem attól eltérően, együtt kerültek elő.[1353]

Végül meg kell említeni, hogy nem dokumentáltak egyetlen kereszténységre utaló temetkezési szokást és/vagy tárgyi leletet sem. A kartartásokat illetően a behajlított helyzet sem a 9., sem a 10. és 11. század esetében nem tekinthető az elhunyt vallására nézve irányadónak.[1354]

[1339] Tomka 1972, 245.
[1340] Szőke 1992a, 75.
[1341] Szőke 1994, 260.
[1342] Szőke 2000, 328, 72. jegyzet.
[1343] Tomka 2000c, 197.
[1344] Szőke 2000, 328, 72. jegyzet.
[1345] Török 1973; Tomka 1969; Tomka 2011a.
[1346] Müller 2011, 179, 183–184.
[1347] Szőke 1992b, 135.
[1348] Szőke 2000, 328, 69. jegyzet, 339.
[1349] Szőke 1992b, 135.
[1350] Szőke 1992b, 135.
[1351] Tomka 1969, 89.
[1352] Szőke 1992, 884.
[1353] Szőke 1992a, 131–132.
[1354] Szőke 1994, 254; Takács 2005a, 91.

Véleményem szerint a felsorakoztatott érvek alapján a magyarok megjelenését megelőző időből továbbélő népességet egyértelműen kimutatni a temetőben, – hacsak nem feltételezzük, hogy ezt a csoportot a melléklet nélküli, vagy pontosabban nem keltezhető sírokban találhatjuk meg – jelenleg kétséget kizáróan nem lehetséges. Van ugyan néhány olyan vonás, mely megengedné 9. századi szokások – s ezzel együtt természetesen személyek – továbbélésének feltételezését, ám ezek értékelésének kérdésében ma még nehéz egyértelmű állásfoglalást kialakítani.

Nem tudok kimutatni vizsgált területünkön továbbélő, kereszténynek tekinthető közösségeket sem. Ebben bizonyára közrejátszik az is, hogy a magyarok érkezése visszavetette az egyházi struktúrák fejlődését, s hatással volt a keresztény szlávok identitására is.[1355] Néhány kereszténységre utaló – ám a kérdés jellegéből fakadóan bizonytalan megítélésű[1356] – esetről a határvidék kérdéskörének elemzése kapcsán még szó lesz, azonban meg kell említeni, hogy a vizsgált lelőhelyek egyikéről sem került elő kereszt,[1357] sem kereszt ábrázolással ellátott tárgy.

V.3. MIKROREGIONÁLIS VIZSGÁLATOK

E fejezet célkitűzése a területen található lelőhelyek esetlegesen kirajzolódó csoportjainak meghatározása, melyek az ún. mikrorégiós jellegű vizsgálatokkal válnak lehetségessé. Az ilyen jellegű elemzések főként az utóbbi években kerültek a kutatás figyelmének homlokterébe, noha ennek szükségességére már 1975-ben Kiss Attila felhívta a figyelmet.[1358]

A középkorban az emberi élettereket tekintve a zárt, apró mikrovilágok voltak csaknem kizárólagosan a jellemzőek,[1359] s valószínűleg a 10. és 11. századi Kárpát-medence esetében is ilyen területi egységekben folyt az emberek élete, ami indokolja e vizsgálat elvégzését.

Noha a települési kép felvázolása alatt a megtelepedésnek ténylegesen otthont adó telepeket, falvakat, tanyaszerű településeket, esetleg sátortáborokat kellene vizsgálnunk, a 10. és részben még a 11. század speciális helyzetét tekintve most mégis a sírok, temetők alapján kísérlem meg ennek bemutatását. A módszer nem tekinthető azonban félrevezetőnek, hiszen a temetők többsége valószínűleg a telepek közelében helyezkedett el.[1360]

A mikrorégiós jellegű kutatások lényege, hogy a leletanyag elemzésével körvonalazhatjuk az adott kisebb területi egységeket, s pontosíthatjuk ennek határain belül ismereteinket a kronológiai rendszerek, a temetőszerkezeti típusok kapcsán. Noha a mikrorégió fogalmának meghatározása kevésbé egyértelmű, kiterjedése valószínűleg azonos lehet egy-egy tájegységével,[1361] hiszen a földrajzi környezet differenciáltsága alapot adhat bizonyos egységek elkülönítéséhez.[1362]

Kérdés marad azonban, hogy milyen szempontok alapján tekinthetünk egy sírt vagy temetőt a mikrorégió részének, s mi alapján jelölhetők ki annak határai?[1363] Különböző jellegű sírok esetén pedig milyen temetkezések állíthatók egymás mellé, avagy a tájegység határain belül minden, megközelítőleg egykorú összes temetkezést ide kell-e sorolnunk? Erre a kérdésre már részben Szőke Béla megpróbált választ adni, mikor az általa felállított vezető réteg első és második csoportjába tartozó férfi- és női sírokat próbálta egymás mellé állítani.[1364] A hasonló leletanyaggal és hasonló temetőszerkezettel rendelkező lelőhelyeken túl kérdés az is, hogy milyen vonásokat lehet/kell még figyelembe venni. Továbbá megválaszolásra vár, hogy mik azok az időbeli határok, melyeken belül egy-egy mikrorégióval számolhatunk. Vagyis ha egy-egy lelőhely vagy sír a 10. századra keltezhető, már egy mikrorégiót alkothat-e, hiszen szélsőséges esetben – jelen keltezési lehetőségeinket tekintve – köztük akár fél vagy háromnegyed évszázadnyi különbség is lehetett, ami a települési viszonyokban már jelentős változást okozhatott, s így nehéz bizonyítani a sírok egy vagy több, folyamatosan helyben élő közösséghez tartozását. S mivel akárcsak negyed évszázadnyi pontossággal sem

[1355] Pleterski 2011, 152.

[1356] Schülke 2000.

[1357] A 10. és 11. századi sírokból származó kereszteket legutóbb Révész Éva gyűjtötte fel (Révész 2010).

[1358] Kiss 1975, 77.

[1359] Kristó 2003b, 49.

[1360] Révész–Takács 2006, 18. – A próbálkozás nem példa nélkül álló a nyugat-európai régészeti kutatásban sem: az itáliai langobard településtörténet felvázolását Volker Bierbrauer is a sírok, temetők alapján kísérelte meg (Bierbrauer 2003), továbbá Herwig Friesinger is ezek alapján vizsgálta az Enns és a Wienerwald közötti terület 9–10. századi betelepülését (Friesinger 1975).

[1361] Révész 2008, 452–453.

[1362] Tyszkiewicz 2000, 46.

[1363] Lőrinczy Gábor és Türk Attila a Maros torkolatvidék Duna–Tisza közére eső részét vizsgálta egy mikrorégióként (Lőrinczy–Türk 2011, 443–444).

[1364] Szőke 1962, 11–27.

lehet ezeket keltezni, így a kérdés megítélése nem mentes a buktatóktól.

A 10. századi lelőhelyeket tekintve a leginkább egyértelműnek tűnően körülhatárolható csoportot Koroncó és környékének lelőhelyei jelentik. A település a Csornai-sík kistájának keleti részén található, a Marcal jobb partja mentén. Ebbe a csoportba a bábotai I–II., a Dózsa utcai és a Rácz-dombi sír tartozhat. Továbbá Koroncó környékéről szórvány leletek is ismertek, amik a lelőhelyek számát tovább növelhetik.

A felsorolt lelőhelyek egy kb. 2 km átmérőjű körben helyezkednek el, melynek topográfiai helyzete azonban nem egységes. A beépítettség miatt a község belterületének eredeti állapota sajnos nem ismert, azonban a Dózsa utcai lelőhely a Sokorói–Bakony-ér északi partján húzódó alacsony terasz egy félszigetnyi nyúlványának legmagasabb pontján került elő, míg a bábotai I–II. sír a Marcal jobb partján lévő, átlag 4-5 méter magasságú dombon, azonban valószínűsíthetően nem a vízfolyás felé eső részen. A folyómenti teraszokon megfigyelhető települési koncentrációra – részben a koroncói cserépbográcsos leletek kapcsán – már Szőke Béla felhívta a figyelmet.[1365]

Mint már többször említettem, kérdéses, hogy ezek milyen temetkezések voltak. A bábotai II. sír kapcsán nem lehet kizárni, hogy a 19. század második felében előkerült lovas sírral együtt egy temető részét képezte,[1366] azonban ezek egymástól való távolsága ismeretlen, így bizonyítani sem tudjuk. A Dózsa utcai és a Rácz-dombi esetében pedig véleményem szerint kizárhatjuk, hogy egy temető részei lennének. További bizonytalansági tényezőt jelenthet, hogy a sírok csak nagyobb időintervallumot tekintve számíthatók egykorúnak. A Rácz-dombi sír megítélése bizonytalan, a Dózsa utcai azonban három oldaláról legalább 14-16 méter távolságban át lett vizsgálva, így ez valószínűleg tényleg magányos temetkezés lehetett. Több alföldi temető esetében megfigyelték azonban, hogy egy-egy „magányos" sírtól 150-200 m-es távolságra egy-egy temető is elhelyezkedett, így ezekben az esetekben inkább a közösségtől elkülönülő sírokról beszélhetünk.[1367] Ugyancsak eltérő kép rajzolódik ki a Maros torkolatvidéken megfigyelt jelenségekhez képest, mivel Koroncón és Gyömörén is a nemesfémekben gazdagabb sírok közvetlen közelében nem került elő temető, míg előbbieknél a temetőkben találhatók a nemesfémekben gazdagabb sírok, s a szegényesebbek magányosak.[1368] Mindez Sopron megye lelőhelyei esetében is érvényes. S ugyancsak említésre érdemes, hogy Lőrinczy Gábor és Türk Attila adatgyűjtése szerint a Maros torkolatvidékén található régióban a magányos sírok között 15 férfi mellett csupán 3 nő ismert, 5 bizonytalan esettel egyetemben. Így a mikrorégió egyik jellemzője a *„magányos"* férfitemetkezések nagy száma.[1369] Noha Győr megyében sajnos a rosszabb feltártsági mutatók miatt a kép kevésbé tiszta, azonban nagy valószínűséggel csupán női magányos sírok ismertek: a gyömörei és a Koroncó-Dózsa utcai.

Ha ezek egyetlen közösség sírjai voltak, akkor kérdésként merül fel, vajon mi indokolhatta, hogy – amennyiben lakóhelyük állandó volt – halottaikat mégis egymástól, s az állandó szálláshelytől távolabb temessék el?

Talán az egyes sírokban nyugvó személyek eltérő anyagi helyzetére vagy környezetük temetkezési rítusára utalhat, hogy lovat csak a Dózsa utcai sír esetében áldoztak, a másik két sírba csak a lószerszám került. Ennek helyzetét tekintve e kettő közül azonban csupán a bábotai esetében rendelkezünk információval, ahol azok a gödör padkáján voltak. A Rácz-dombi sírral való esetleges eltérései vagy hasonlóságai így nem vizsgálhatók. Vélelmezhetően mindhárom sírban felnőtt nő nyugodott. A sírok leletanyagát tekintve a csoport vezérleleteinek számító rozettás lószerszámokat illetően a mindössze 6 db-ot tartalmazó bábotai II. sírban ezek ezüstből készültek, Rácz-dombon 35 db ezüstözött bronz-, 1 db aranyozott és ezüstözött bronz- és 2 db ezüst-, míg a Dózsa utcában 28 db bronzveret volt. A bábotai készletet azonban levél alakú ezüstdíszek és bronz kengyelszíjveretek egészítik ki, továbbá ezüstlemezekkel díszített nyereg. Talán egy – esetleg több (?) – további hasonló sírra utalnak a Koroncó környékéről előkerült szórvány rozettás lószerszámveretek. Ékszerkészletüket tekintve mindhárom sírban gömbsorcsüngős fülbevaló volt (B, illetve C típusú). Pántkarperec ezüstözött és aranyozott bronz-, illetve ezüstváltozatban. A rozettás lószerszámmal eltemetettekre közismerten nem jellemző a fém ruhadíszek viselete.[1370] Bábotán valószínűleg gyöngyökkel és nemesfém lemezkékkel díszített ruha és veretes lábbeli, a Dózsa utcában mindössze egyetlen bronz ruhadísz, míg a Rácz-dombon a díszített fülesgombok mellett aranylemezkékkel ellátott fejék volt a sírban. Ezek a közös jegyek azonban nem csupán erre a 3 sírra jellemzőek. Szőke Béla[1371] már rámutatott ezekre a hasonlóságokra, így a mikorégiót ez esetben inkább a lelőhelyek közelsége körvonalazhatja. A sírok azon-

[1365] Szőke 1955, 87.
[1366] Révész 1996, 65–66.
[1367] Lőrinczy–Türk 2011, 431.
[1368] Lőrinczy–Türk 2011, 443.
[1369] Lőrinczy–Türk 2011, 443.
[1370] Révész 2001, 65.
[1371] Szőke 1962, 11–19.

ban ilyen területi egységre valószínűleg csak abban az esetben utalhatnak, amennyiben kiderülne, hogy ezek több közösséghez tartozhattak, nem egyetlen család tagjai voltak. Továbbá az sem lényegtelen, hogy több család, egy hoszabb-rövidebb időintervallumon – mondjuk 20-30 éven – belül eltemetett nőtagjai voltak, avagy egy család, esetleg egyéb társadalmi egység generációnként egymást követő tagjai.

A rozettás lószerszámos sírok elhelyezkedését tekintve azok között olyan temető, melynek sírjai egymástól – a legközelebbi ismert eseteket tekintve – legalább 1 km-re találhatók, mint a koroncói sírok esetében, tudomásom szerint nem ismert, így ezeket talán egymással nem összefüggő lelőhely temetkezéseinek kell tartanunk. Mindez azért lényeges, mert a környező területeken – főként Sopron megyében – található rozettás vereteket tartalmazó sírok mindegyike – a gyömörei kivételével – temetőből került elő. Úgy tűnik tehát e területen jellemző lehetett a rozettás lószerszámokkal eltemetett nők magányos sírokba helyezése.

Koroncón a sírok értelmezésével kapcsolatban felmerült a lehetőség, hogy az *„előkelők"* több generáción át azonos helyre temetkeztek, vagy, hogy egy, talán két előkelő feleségeinek temetkezéseiről van szó, s ezek környékén nemzetségi alcsoportokat lokalizálhatunk.[1372] Mesterházy Károly utalt rá, hogy a gazdag női sírok az egykori nemzetségi és igazgatási központokban találhatók, vagy a sírok a későbbi megyeszékhelyek szomszédságában helyezkednek el.[1373] Tomka Péter egy *„igazi úr"* szállásának asszonyait rejtő sírokról írt.[1374] A korszak kutatása többször próbált választ adni arra a kérdésre, hogy a rozettás lószerszámokat tartalmazó női sírok mellé milyen férfisírok állíthatók.[1375] Feltűnő, hogy a gazdag férfiak temetkezései hiányoznak, míg a *„rangos"* női sírok csoportja Koroncón legalább három temetkezéssel is képviseltetve van, így *„bizonyos, hogy valahol ott kell lenni a hasonló gazdagságú és társadalmi állású férjnek is"*.[1376] A gazdag leleteket szolgáltató férfisírok hiányát Mesterházy a Meroving-kori analóg példák alapján az öröklődő nemesség kialakulásával hozta kapcsolatba,[1377] mely már a 10. század első felében megindulhatott, míg a női temetkezések tovább őrizték a régi szokásokat.[1378] Továbbra is megválaszolandó kérdés marad azonban, hogy a közösség többi tagját hová temették, s miért kerültek feltehetően magányos sírba ezek a nők. Mint ahogy kérdés az is, hogy mi lehetett a sorsa ennek a közösségnek a 11. században. Egy csábító feltételezésként értékelhető csupán az az arany S-végű karika, mely Koroncó-Pusztatemetőn került elő.

Nem tisztázott kérdés az sem, hogy megközelítőleg mekkora lélekszámú közösség alkothat egy mikrorégiót. Ha a gazdaságföldrajzi feltételeket vesszük figyelembe, mely hasonló gazdálkodási módot tesz lehetővé, s így kihat a társadalomszerkezetre is,[1379] akkor bizonyára egy lélekszámát tekintve nagyobb közösség jöhet csupán számításba, s valószínűleg egy mikrorégió is nagyobb területet ölelhetett fel egy néhány km átmérőjű térségnél, még ha a lelőhelyek ezen belül feltűnően koncentrálódnak is. Ezért indokolt a kitekintés a távolabbi területek irányába. A koroncói rozettás csoporttól délre, kb. 10 km-re található a gyömörei sír, majd ettől délkeletre, mintegy 15-20 km-re, már Veszprém megyéhez tartozik a gic-szőlőhegyi sírlelet.[1380] A gyömörei valószínűleg magányos sír lehetett, míg a gici kapcsán az előkerült S-végű karika adott kétkedésre okot annak lovas sírból való származását illetően.[1381] A forrásbázis gyarapodása nyomán azonban mára hitelesen feltárt ezüst S-végű karikát, lócsontokat, fegyvert, ételmellékletet tartalmazó sír is ismertté vált,[1382] így talán nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a gici leletek egy sírból kerültek elő.[1383] A temetkezés magányos volta természetesen más kérdés. Az ún. köznépi jellegű leletanyag alapján felmerült, hogy a rozettás lószerszámos sír egy ún. köznépi jellegű temetőben volt, ami szintén nem példa nélkül álló a korszakban.[1384] Itt jött el az a pont, hogy meg kell próbálni olyan sírokat is e csoportba sorolni, melyek a markáns, s az eddigi elemzés során kitüntetett helyzetbe hozott lelettípust, a rozettás lószerszámvereteket nem tartalmazták. Ezek pedig a Sokoró környéki sírok és temetők lehetnek, jelesül Csikvánd, Écs, Kajárpéc, Nyúl, Sokorópátka és Töltéstava. Ezek a lelőhelyek a kajárpéci kivételével lovas sírt vagy sírokat tartalmaztak, az egyetlen említett kivétel pedig veretes övével és unikális kardjával Győr megye talán egyik legkorábbi sírjai

[1372] Mesterházy 1980, 100; Mesterházy 1998, 31.
[1373] Mesterházy 1995a, 1039.
[1374] Tomka 2000b, 14.
[1375] Hiteles adatokkal erre vonatkozólag csupán a karos-eperjesszögi II. temető esetében rendelkezünk (vö. Révész 2001, 66–68).
[1376] Mesterházy 1998, 31–32.
[1377] Mesterházy 1998, 31–32.
[1378] Mesterházy 1995a, 1044–1045.
[1379] Révész 2008, 452.
[1380] Hidvéghi 1912.
[1381] Dienes 1960, 116–117.
[1382] Lichtenstein–Rózsa 2005.
[1383] Perémi 1998, 36.
[1384] Pl. Érsekújvár (Nové Zámky, Sl.), ahol a köznépi jellegű, 11. század második feléből származó érméket is tartalmazó temetőben, annak tömbjétől kissé elkülönülő helyen fekvő 59. sírban voltak rozettás lószerszámveretek (Rejholcová 1974).

közé sorolható. Továbbá úgy vélem ide állítható a már Komárom-Esztergom megye területére eső, de még a győri megyehatár közelében, csaknem egy É–D-i irányú vonal mentén elhelyezkedő bársonyos-strázsahalmi,[1385] Bakonyszombathely-Feketevízi erdői[1386] és talán a Bana-Ördögásta hegyi[1387] lelőhelyek is, melyek hasonló jelleget mutatnak. A bársonyosi kengyelek egy magányos lovas sír megmaradt emlékei is lehetnek, míg a banai és a bakonyszombathelyi lelőhelyeken egy-egy kisebb sírszámú, de lovas sírt vagy sírokat is tartalmazó, fegyveres, kalandozások korabeli – Bakonyszombathelyen a *terminus post quem*: 947 – érméket szolgáltató sírok ismertek. E csoport határát megközelítőleg a Cocnó patak jelölheti. Valószínűleg a Sokorói-dombság körzetében elhelyezkedő lelőhelyek Győr megyei csoportjához sorolhatók a már említett gic-szőlőhegyi és a Gic-Tsz major[1388] területén előkerült sírok is. Előbbi kapcsán a rozettás lószerszámveretekkel együtt talált S-végű karika alapján a lelőhely a 10. század második felétől/végétől keltezhető. A Tsz majorban pedig legalább egy további lovas sír is lehetett, s talán egy harmadik – időben minden bizonnyal későbbi – lelőhelyre utal egy szórványként előkerült állatfejes karperec.[1389] Gictől nyugatra, Lovászpatonának egy közelebbről be nem határolható részéről került elő egy kengyel,[1390] mely talán ugyancsak egy 10. századi lovas sírra utalhat. E nagyobb területi egység déli határát pedig esetleg a kup-fenyődombi sír jelölheti ki, melyből kengyel, zabla, valamint elveszett „*pitykék és boglárok*" kerültek elő.[1391] Ettől délre azonban a Bakony vonala leletmentes sávként jelentkezik, s csak a Balaton északi részén tűnnek fel újra hasonló temetkezések.[1392]

Mint ahogy a korai alapítású vármegyék tájegységeket metszettek többfelé,[1393] úgy – amennyiben elemzésem helyes – a vizsgált területen a mikrorégiók sem követték mindenben a kistájak, tájegységek határait. A mai kistájak határait alapul véve Koroncó község a részben Sopron megyéhez tartozó Rábaköz középtájának Csornai-sík nevű kistájához tartozik, azonban csaknem annak északkeleti részén található. Gyömöre viszont már a Pápa–Devecseri-sík területére esik, Gic pedig a keletebbre található Pannonhalmi-dombság részét képezi, annak közvetlenül déli határán. Természetesen mindez csak a mai tájegységekkel történt összevetésben igaz.

Feltétlenül egy egységként kell vizsgálni Győr városát és annak környékét, hiszen a város történelmi szerepe miatt is adódik ennek szükségessége. Noha már a 10. században nyithattak temetőket a későbbi központ területén, ezek jellege markánsan eltérő a közelben fekvő, előbb elemzett Koroncó környéki lelőhelyektől, ezért nem kerültek említésre ott.

Az Árpád-kori Győr központja a 119 m-es átlagos tengerszint feletti magassággal rendelkező Káptalan-dombon elhelyezkedő, megközelítőleg háromszög alakú, mintegy 3 ha kiterjedésű ispáni vár volt, mely az I. István (1000–1038) által létrehozott megye központját alkotta.[1394] Az erősség megépítése azonban már minden bizonnyal megelőzte a vármegye létrejöttét, hiszen 997-ben Koppány felnégyelt testének egyik részét már ennek kapujára szegezték ki. A domb kedvező stratégiai fekvésének köszönhetően vált a környék meghatározó pontjává. A Duna és a Rába átkelője a Mosoni-Duna kikötője felett ellenőrzést biztosított. Nyugaton a Rába, északon a Duna képezett természetes határt, de alatta futott a Ny–K-i irányú fő közlekedési út, amely itt ágazott el Fehérvár felé, s ide torkollott a Veszprém felől jövő út is.[1395]

A Mosoni-Duna és a Rába összefolyásánál fekvő településről a magyarok megjelenését megelőző időszak régészeti nyomai mindeddig nem kerültek elő, vagyis a terület valószínűleg lakatlan volt.[1396] A településen azonban az újonnan érkezők régészeti emlékei alapján már a 10. század első felében számolhatunk megtelepedéssel, erre a Káptalan-dombon előkerült, stratigráfiai helyzete és leletanyaga alapján Tomka Péter által a 10. század első felére keltezett, földbe mélyített, tűzhellyel rendelkező ház alapján következtethetünk, melyet egy államalapítás kori geredavázas raktárépület rétegzett felül.[1397]

Bizonyosan a 10. század első harmadára/felére keltezhető temetőket, sírokat azonban jelenleg még nem ismerünk, ám ebben a kronológiai rendszerek kidolgozatlan volta mellett a temetők rossz feltártsági mutatói is szerepet játszhatnak. Jellegüket tekintve azonban azok a magányos vagy csupán kisebb sírszámú, ugyanakkor

[1385] FÉK Nr. 59.
[1386] FÉK Nr. 37.
[1387] Kiss–Bartha 1970.
[1388] MRT 4, 31/5.
[1389] FÉK Nr. 338.
[1390] MRT 4, 43/***.
[1391] MRT 4, 39/4.
[1392] Perémi 1998, 28–33.
[1393] Kristó 2003b, 87.
[1394] Tomka 1996; Bóna 1998, 29; Tomka 2000b, 9–14.
[1395] Tomka 2006, 113–114.
[1396] Tomka 1996; Tomka 2000b, 10.
[1397] Tomka 1996; Tomka 2000b, 12.

gazdagabb leleteket és/vagy lócsontokat, lószerszámokat is szolgáltató sírok, temetők, melyeket általában a 10. század első felére/kétharmadára (is) keltez a kutatás, jelenleg nem ismertek.[1398] A módosabb személyek temetkezéseinek tartható sírok között is csupán kettő, a győr-téglavető-dűlői 47. és a győri víztorony mellett előkerült hajfonatkorongos sír említhető, ám ezek egyike sem keltezhető jelen ismereteink szerint a 10. század közepe elé. Az utóbbi lelőhely hajfonatkorongjának párhuzamai a Dunától keletre találhatók. Az egyetlen olyan lelőhely, amely megengedné a 10. század középső harmadára történő keltezést (is) és leletanyaga alapján hasonló is lehetett az említett kisebb sírszámú, gazdagabb leletanyagú temetőkhöz, Győrtől kissé távolabb, a Malomszéki-dűlőben található. A szórványként előkerült leletanyag alapján a lelőhellyel kapcsolatban fentebb elmondottakat azonban csak feltárás tudná igazolni vagy cáfolni.

Az ismert, pontosabban keltezhető temetkezések száma a 10. század második felétől mutat emelkedést. Ezek a többször sajnos csupán hiányosan vagy mindösszse a leletek begyűjtésére korlátozódóan megmentett, s így pontos sírszámuk ismerete nélkül elpusztult temetők valószínűleg nagyobb sírszámúak is lehettek egykor. A rendelkezésünkre álló adatok alapján legalább 8 temetővel számolhatunk a mai város területén és közvetlen közelében, ezek közül a központi részen található a győr-újszállásoki, a Lehel utcai, a már említett téglavető-dűlői, illetve a víztorony melletti temető, továbbá ide sorolható, de már a templom körüli típusba tartozik a győr-székesegyházi. A település központjától kissé távolabbi körben pedig Bácsa, Szent-Vid, Pósdomb, valamint Fövenyes-domb következik.

A Káptalan-dombon elhelyezkedő székesegyházi temető az egyetlen, mely a középkori város területén található.[1399] A késő középkori városfalaktól néhány száz méterre külső irányban helyezkednek el az újszállási és a víztorony környéki temetők, melyek az ún. „homokgödröki" lelőhelykomplexum részét alkotják, mely elnevezés a város területén fekvő bányára vonatkoztatható.[1400] Sajnos azonban erről a területről nem maradt fenn sem térkép, sem összesítő felmérés.[1401] A sírok bizonyára több csoportot alkothattak, melyek közül a tereptárgyakat figyelembe véve a víztorony környékén és az Újszállások nevű sertéstelep környezetében fekvők sorolhatók egy-egy csoportba, s így valószínűleg egy-egy temetőhöz. E két temető kiterjedése nem ismert, így esetleges távolságuk megbecsülése is csak bizonyos tűréshatárok között lehetséges. Segítséget Győr város korabeli térképe nyújthat, mely a topográfiának is hasznos alapja. Ezen fel van tüntetve a víztorony épülete és a sertésszállások is,[1402] egymástól mintegy 400 méter távolságra. Börzsönyi Arnold 1894. évi beszámolója szerint a két terület között *„néhány holdnyi szántóföld"* volt.[1403] A két sírkertben Paszternák István két közösség egy időben használt temetőit feltételezte.[1404] A víztorony melletti sírkert véleményem szerint a 10. század közepétől keltezhető legkorábban, s felmerült a sírobulusok alapján annak 12. századi használata is.[1405] Az újszállásoki esetében a 11. század végi használat sem zárható ki. Ez utóbbi temető lehet Szőnyi Eszter véleménye szerint talán a két sírkert közül a korábban megnyitott.[1406] Kérdés azonban, hogy e két sírkert *„egy, vagy – mint az valószínűbb – két faluhoz tartozott-e"*,[1407] hiszen egy temető mindig egy településhez tartozik.[1408]

A homokgödröki lelőhelykomplexumtól légvonalban déli irányban, mintegy 700-800 m-re következik a győr-téglavető-dűlői, beletemetett 10–11. századi sírokkal is rendelkező, ám döntően avar kori temető. Ebben volt található a város egyik gazdagabb temetkezése, amely megásásának *terminus post quem* időpontja 947. Földrajzi távolságát tekintve a következő, még a város központi részén található a Lehel utcai sírkert. A rendkívül szegényes forrásbázis alapján annyi talán elmondható róla, hogy legkorábban a 10. század második negyedétől/közepétől keltezhető temető hasonló jellegű, de feltehetően kisebb sírszámú lehetett, mint a téglavető-dűlői. Ezek a sírkertek egy kb. 2 km átmérőjű, a Mosoni-Dunától és a Rábától délkeletre fekvő körben találhatók. A Győr területéről, bizonytalan körülmények

[1398] Felmerült, hogy bizonyos temetőkben – Győr-Újszállások (Takács–Paszternák 2000, 261), Győr-Szeszgyár, Győr-Téglavető-dűlő (Tomka 2000b, 14) – lovas sírok is voltak, melyek így korábbi keltezést tennének lehetővé. A magam részéről a Téglavető-dűlői temetőből ilyenre utaló adatot nem ismerek, a homokgödröki temetőrészlet esetében pedig ugyancsak kritikával kell kezelni az ilyen információkat, mivel nem ismert, hogy a bizonytalan összefüggésben emlegetett lókoponyák (Takács–Paszternák 2000, 261) milyen jellegű és korú objektumból kerültek elő. Mindez érvényes a Téglavető-dűlő területéről ismert, feltételesen csont markolatborításúnak meghatározott szablyára is (Takács–Paszternák 2000, 262–263).

[1399] Takács–Paszternák 2000, 262.

[1400] Takács–Paszternák 2000, 255–262.

[1401] Szőnyi 2007, 12; XJM R. A. 39–2008.

[1402] Borovszky 1908, 1. térkép; Takács–Paszternák 2000, 294, 1. kép.

[1403] Börzsönyi 1984, 20.

[1404] Takács–Paszternák 2000, 256.

[1405] Szőnyi 2007, 26.

[1406] Szőnyi 2007, 24.

[1407] Szőnyi 2007, 26.

[1408] Mesterházy 1995a, 1037.

között előkerült szórványlelet – Győr-Belváros – kapcsán felmerül a lehetősége, hogy sír vagy sírok helyére utalhat ez is.

A temetőket tekintve délnyugati irányban már egy következő, távolabbi részen – a Káptalan-dombtól számítva mintegy 3-5 km átmérőjű körben – fekszik a Fövenyes- és a pósdombi sírkert, melyek használati idejüket tekintve e központ temetőinél – az újszállásoki kivételével – későbbiek lehetnek. A Fövenyes-dombi két sír egyike egy bordázott S-végű karika alapján, míg a pósdombi egy hasonló lelettípus mellett I. András (1046–1060) érme alapján is igazolhatóan használatban volt még a 11. század közepét követően, az utóbbit azonban már a 10. században is megnyithatták.[1409] Egy még külsőbb körbe sorolható Ikrény-Silógödrök érmével keltezhetően 11. század végi – 12. századi temetője, s szintén sírra vagy sírokra utalhatnak a Mendel-dombon előkerült hajkarikák, feltételezhetően a 10. század második felével kezdődő időszakból. A Káptalan-dombtól kb. 4-5 km-re az ellenkező, É–ÉK-i irányban, a Mosoni-Duna által elválasztva található Bácsa, Szent-Vid lelőhelye. A sajnos csupán kisebb részben feltárt, egy felhagyott település területén nyitott temető a 11. századi megtelepedést igazolja. Ugyancsak ÉK-i irányban, ma már Győr részét képezi, ám a 10–11. század folyamán attól még elválasztható volt Győrszentiván, ahonnan két temetőt ismerünk. A söprűshegyi részen egy bizonytalan sírszámú temető 14 temetkezése került elő, melyek keltezése tekintetében az ezredfordulót megelőző és azt követő évtizedek valószínűsíthetők, míg Károlyházán egy leletekben rendkívül szegény 11. századi sírkertet dokumentáltak.

Győr központi területére tehát jelen ismereteink szerint jellemzőbbek a vélhetően nagyobb sírszámú, ún. köznépi jellegű temetők, melyekben előfordulhat egy-egy gazdagabb, a 10. század közepén/második felében megásott sír is. Kisebb sírszámú, lovas és/vagy fegyveres sírt vagy sírokat is tartalmazó 10. századi lelőhelyek azonban eddig nem ismertek, sem hasonló „magányos" sírok (az egyetlen kivétel a Malomszéki-dűlőben lévő temető lehet). Az ilyen paraméterekkel bíró lelőhelyek Győrtől távolabb, azt annak északi részének kivételével csaknem teljesen körbe övezve helyezkednek el. A város területén történt, a 10. század korábbi részében lezajlott megtelepedést azonban a stratigráfiai helyzetét tekintve Tomka Péter által a 10. század első felére keltezett[1410] települési objektum igazolni látszik, így fel kell vetni, hogy talán csak nem ismerjük fel a korai sírokat. A település topográfiai helyzetét tekintve a temetők alapján az ispáni központ környékét laza körben övező, önálló, de a központ ellenőrzése alá tartozó szállásokkal, később falvakká alakuló települési szerkezettel számolhatunk.[1411] Ezek között a már 10. század folyamán, annak közepén/második felében megnyitott temetők (Téglavető-dűlő, Víztorony) az ispáni várhoz közelebb helyezkednek el,[1412] míg a feltételezhetően csak az ezredforduló után nyitott sírkertek inkább egy távolabbi körben vannak.

A lelőhelyek és az ott eltemetett személyek számát vizsgálva feltűnő, hogy a 11. századi sírok száma jelentősen meghaladja a 10. századi temetkezésekét. Ennek oka még feltárásra vár. Számolhatunk egy a népesség számában bekövetkező növekedést mutató tendenciával, amit talán a kevésbé valószínű demográfiai robbanás helyett inkább áttelepüléssel indokolhatunk. Elképzelhető azonban az is, hogy – mint már említettem – nem ismerjük fel a temetőknek a 10. század első felére helyezhető rétegét. Ha feltételezzük, hogy az eltérő reprezentáció miatt[1413] nem láthatók ezek, akkor is kérdés marad, hogy temetőszerkezeti típusok közül a kisebb sírszámú temetők miért hiányoznak (természetesen ennek is lehet kutatástörténeti oka, az egyetlen kivételt talán a Malomszéki-dűlőbe lokalizálható jelenthetné, amennyiben feltárás hitelesítené). A reprezentáció szerepével kapcsolatosan pedig megválaszolásra vár, hogy Győrben esetleg miért nem kerültek már sírba azok a tárgyak, melyek az innen 10-15 km-re fekvő Koroncón még igen. Kevésbé tűnik számomra reális magyarázatnak, hogy a mai megyeszékhely területén ne éltek volna olyan módosabb személyek, akikkel ezeket eltemethették volna.

Sajnos a temetőkhöz tartozó telepeket nem, vagy csupán kevéssé ismerjük. A már említett Káptalan-dombi kőkemencés gödörház, majd az azt felülrétegző cölöpszerkezetes tárház mellett Árpád-kori településnyomok a város területén több helyről is ismertek: a Budai út mentén a Széchenyi téren, valamint a Rákóczi utca 18. és 59. számú telkeken.[1414] Ez a terület déli és keleti irányból csaknem a Rábától a Mosoni-Duna vonaláig ívesen öleli az ispáni várat, annak elhelyezkedését tekintve a mai Bécsi kapu tértől indulóan, megközelítőleg a Kisfaludy és a Liszt Ferenc utca vonalában, majd a Kis János utca vonalánál a Duna irányába fordulva, s végül a Bástya és az Apáca utca között tér vissza majdnem a vár északkeleti sarkáig.[1415] Ez a suburbium területe, amelynek falusias jellegű települései az Esztergom-

[1409] Takács–Paszternák 2000, 264.
[1410] Tomka 1996; Tomka 2000b, 12.
[1411] Takács–Paszternák 2000, 264.
[1412] Tomka 2000, 2. kép.
[1413] Tomka 1996a, 253; Tomka 2000b, 14.
[1414] Tomka 2000b, 13; Tomka 2006, 114.
[1415] Szőnyi–Tomka 2006, 5. ábra; Tomka 2011b.

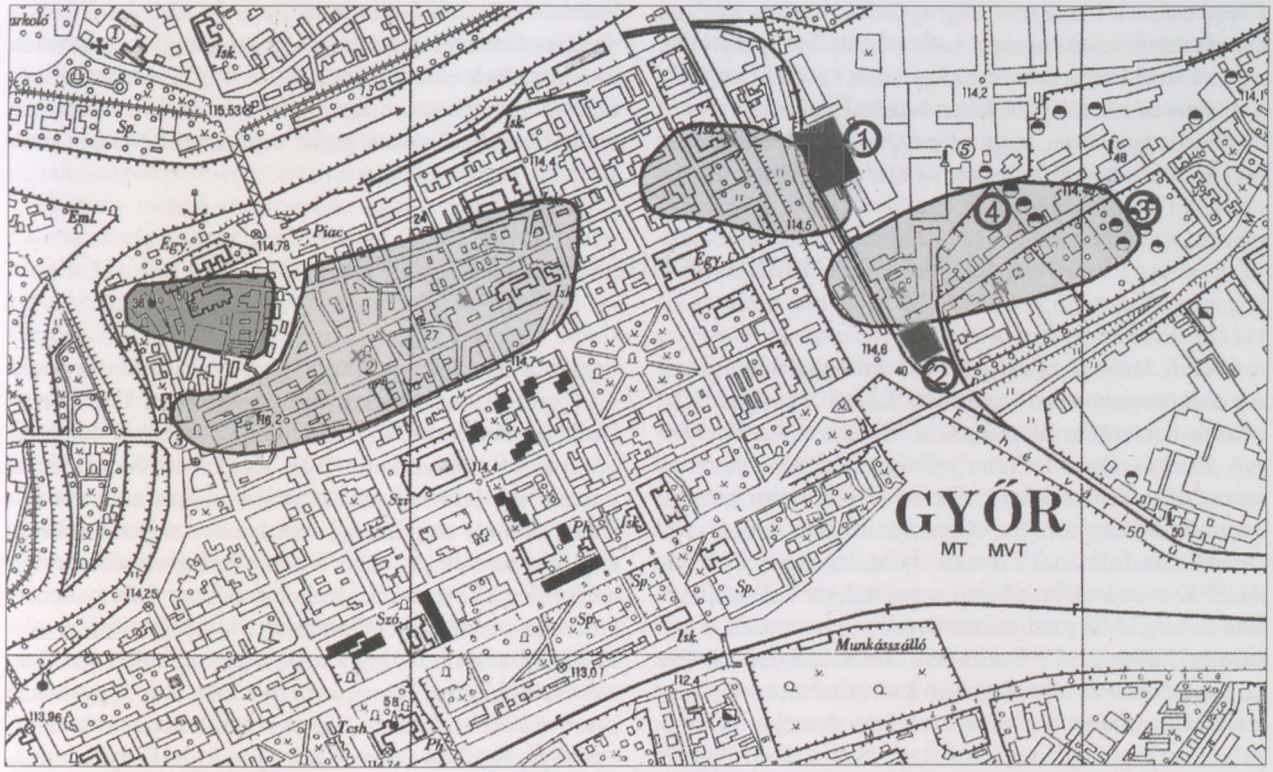

72. kép. Győr az Árpád-korban: ispáni vár, váralja, keleti külváros:
1. Vagongyár, 2. Víztorony, 3. Újszállások, 4. Homokgödrök

ba, majd Budára vezető út mentén helyezkednek el.[1416] A település azonban jellegét tekintve eltért a tisztán mezőgazdasági jellegű telepektől, a földbe mélyített kemencék megléte és az állattartásra utaló árokrendszerek hiánya felveti a kézműipari foglalkozások űzésének lehetőségét is.[1417] Településre utaló nyomok az ún. Vagongyárnál, a Vas Gereben és a Kiss János utca közti részen is kerültek elő, ez a település Tomka Péter véleménye szerint a 10. század első felére, csaknem a honfoglalás utánra keltezhető. További telepnyomok kissé távolabb, az ún. Homokgödröknél voltak megfigyelhetők, melyek ugyancsak ehhez a komplexumhoz sorolhatók, s a felsorolt telepjelenség-csoportok egymással összefüggtek.[1418] A Homokgödrök területének korabeli elnevezése ismeretlen,[1419] s nem lehet kizárni, hogy a többitől kissé elkülönülve, önálló plébániatemplommal is rendelkezett [72. kép].[1420]

Kora Árpád-kori telepnyomokként értékelhetők a téglavető-dűlői temető területén megfigyelt tűzhelyek is,[1421] s ugyancsak a kora Árpád-kori megtelepedést igazolják a bácsai telepjelenségek. Győrszentiván söprűshegyi részén, a feltárt temetőtől délnyugatra, az ún. Zsombékos-dűlőben kerültek elő terepbejárás során Árpád-kori telepre utaló leletek.[1422] Győr déli határában, Ménfőcsanak területén a Széles-dűlőben pedig egy 10–11. századi település ismert, melyet Béla *dux* érme (1048?–1060) alapján a 11. század közepét követően hagyhattak fel.[1423]

A Káptalan-dombi telep – a jellege alapján – egy felesleget termelni képes gazdaságot körvonalaz, mely magyarázatául szolgálhat a 10. századi várbelső tárházára és az ezredforduló után épült raktárépület meglétére.[1424] Ipari tevékenységre utaló műhelyek nyomait lehetett dokumentálni a Vagongyár területén folytatott feltáráson is,

[1416] Tomka 2007, 64.
[1417] Tomka 2000, 7–9.
[1418] Tomka 2007, 66, 70.
[1419] Szőke Béla ezt Szent Benedek-falvával azonosította (Szőke 1959, 94).
[1420] Tomka 2000, 7–8; Tomka 2006, 114, 116.
[1421] Tomka 1971, 62–64; Tomka 1996.
[1422] Szőnyi–Tomka 1985, 98.
[1423] Takács 1996; Tomka 2000b, 13.
[1424] Tomka 2000, 11.

e telep lakói a mezőgazdasági termelés mellett ipari és kereskedelmi tevékenységet is folytattak, bekapcsolódva a dunai kereskedelembe, csakúgy, mint ez a már említett Káptalan-dombi telep esetében is feltételezhető.[1425]

Sajnos úgy látom, hogy a forrásbázis jelenleg nem teszi lehetővé további mikroregionális vizsgálatok lefolytatását, és be kell látni azt is, hogy a vizsgálatok célkitűzésénél említett lehetőségre, a kronológiai rendszerek finomításának elvégzésére a leletanyag nem adott alkalmat. A feldúlt vagy csupán részlegesen feltárt temetők mellett ennek alapvető gátját a pénzzel keltezett sírok alacsony száma jelenti.

V.4. NAGYOBB TERÜLETI KITEKINTÉS

A kisebb területi egységek után érdemes kitekinteni a kissé távolabbi területekre is. Keleti irányban, Komárom-Esztergom megyében a 10. századi lelőhelyek egy jelentős része a Duna jobb partján képződött teraszos részeken található, főként Komáromtól keletre: Szőny-Timföldgyár,[1426] Almásfüzitő-Nagykolónia,[1427] Dunaalmás-Tatai út,[1428] Neszmély-Meleges hegy,[1429] Bajót.[1430] Kissé távolabb a folyó vonalától, de valószínűsíthetően még ebbe a csoportba sorolható a szomód-bocskahegyi lelőhely is.[1431] Ezek közül Dunaalmás, Neszmély és Szomód lovas sírt vagy sírokat is tartalmazó, esetenként fegyveres, kalandozások kori érméket is szolgáltató sírjai és sírkertjei ismertek. Szőny-Timföldgyár területéről pedig egy temető 4 sírjáról van adat, mely Vékony Gábor meglátása szerint 10. századi volt.[1432] Almásfüzitőn préselt aranyrozettákkal és gömbsorcsüngős fülbevalópárral eltemetett női sírt találtak.[1433] Kissé távolabb ezektől, legkevesebb egy feldúlt női sírra utalhatnak a bajóti csüngős veretek, a veretrátétes karperec és az S-végű karikák, melyek azonban már a 10. század második felének irányába mutatnak, s inkább ún. köznépi jellegű temetkezést valószínűsítenek.[1434] A folyótól dél felé Szomód-Bocskahegyen egy lovas, fegyveres, 924. évi *terminus post quem* dátumot biztosító arab dirhemeket is tartalmazó sír ismert,[1435] kérdés azonban, hogy magányosan-e vagy temetőből. A megtelepedés természetföldrajzi tényezőit tekintve figyelemre méltó, hogy e lelőhelyek egy része – Bajót, Neszmély, Szomód – kikerüli a Gerecse-hegység magasabban fekvő területeit, s annak szélét követik, ami a Sokorói-dombság völgyeiben elhelyezkedő Győr megyei lelőhelyeket juttathatja eszünkbe. Komáromtól nyugatra azonban hasonló lelőhely mindeddig nem ismert, a Duna mentén egy leletmentes sáv után a már Győr megyében található Gönyű következik, ám a mindössze néhány ismert karikaékszer alapján jellemezhető lelőhely esetében valószínűbbnek tűnik, hogy annak jellege különbözött az előbbiektől, s ún. köznépi környezetre utal. Ugyancsak kissé távolabb, a Cuhai–Bakony-ér folyása által határolva helyezkedik el Bana, Bársonyos és Bakonyszombathely,[1436] melyeket ezért a már említett Sokoró környéki csoporthoz soroltam. Talán ide lehetne még sorolni a csetényi kengyelpárt és zablát is, mely valószínűleg egy lovas sírra utal.[1437]

Veszprém megye északi részéről kevesebb lelőhelyet tartanak nyilván. A Sokorói-dombság körzetében elhelyezkedő lelőhelyek Győr megyei csoportjához is sorolhatjuk a gic-szőlőhegyi és a homokbányai lelőhelyeket, mindkettő lovas sírral vagy sírokkal, továbbá egy harmadik lelőhelyre utal egy szórványként előkerült állatfejes karperecpár.[1438] A megyehatártól kissé távolabb déli irányban szegényes, ún. köznépi jellegű temetők sorakoznak: Csetény-Szőlőhegy,[1439] Dudar-Kőbánya,[1440] Bakonykoppány-Kavicsbánya,[1441] Pápa-Mika

[1425] Tomka 2007, 74.
[1426] FÉK Nr. 1057.
[1427] Kiss 1987.
[1428] Kralovánszky 1989.
[1429] Hampel 1900, 550–554.
[1430] MRT 5, 2/***.
[1431] FÉK Nr. 1054.
[1432] Vékony 1999, 192.
[1433] Kiss 1987.
[1434] MRT 5, 2/***.
[1435] FÉK Nr. 1054.
[1436] FÉK Nr. 37., Nr. 59.; Kiss–Bartha 1970.
[1437] Hampel 1907, 110–111.
[1438] FÉK Nr. 338.; Kovács 1994, 122.
[1439] MRT 4, 20/4.
[1440] Perémi 1998, 38.
[1441] MRT 4, 5/2.

gyár,[1442] továbbá a település környékének közelebbről ismeretlen lelőhelye vagy lelőhelyei,[1443] s már a Sopron megyéhez közeli északi határról Kemenesszentpéter-Dombi-dűlő.[1444] Ezen temetők leletanyaga – S-végű karika, állatfejes kar- és nyakperec – a 10. század közepének, második felének irányába mutat.

Sopron megye területének leggazdagabb lelőhelye Csorna, mely csaknem a Rába és Rábca folyók, valamint a Hanság által közrezárt terület középpontjában helyezkedik el. A település Csatár és Sűlyhegy nevű részéről több temetőt is ismerünk, sajnos azonban mindegyik számos bizonytalan ponttal rendelkezik. Csatáron legalább 6 lovas sír volt, az egyikből torques, egy másik lovas temetkezésből sodrást utánzóan öntött gyűrű, de főként Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) érme alapján annak a 11. század középső részéig tartó használatára lehet következtetni. Sűlyhegyen egy vagy két, egymás közelségében lévő, ám nem feltétlenül egy időben használt temető is létezhetett, ahonnan legkevesebb 3 lovas sír is előkerült, ebből kettő rozettás lószerszámveretekkel. A fegyveres sírra vagy sírokra az előkerült nyílcsúcsok utalnak. *Terminus post quem* időpontként Provence-i Hugó itáliai király (926–931) átfúrt érme szolgál. Hasonló jellegű – ám lovas temetkezésekre nem utaló – leletanyaggal rendelkezik Dőr-Kápolna-dűlő,[1445] ahonnan veretes öv került gyűjteménybe. Kérdés, hogy ezeket a Csorna környéki lelőhelyeket egy csoportba sorolhatjuk-e a mosonszentmiklósi, öttevényi, enesei lelőhelyekkel. Sajnos az enesei és a rábacsécsényi sírokról szinte alig rendelkezünk információval, a mosonszentmiklósi és az öttevényi azonban illeszkedne e sírok közé, amennyiben határként nem a Rábcát jelölnénk ki. Nem mondana ellent ennek a csoportosításnak sem kronológiai, sem – a vízfolyást nem számítva – természetföldrajzi tényező. Az egyetlen probléma, hogy Csorna környékéről magányos lovas temetkezések nem ismertek, míg az öttevényi ilyen lehetett.

Csornától délre, egy kissé távolabbi körbe esik Rábapordány-Patyi-domb,[1446] ahol egy szórvány csörgő talán egy sírt vagy temetőt sejtet; Rábacsanak-Homokbánya[1447] vélhetően legalább 3 lovas temetkezést, bronzellenzős szablyát, kétélű kardot is tartalmazó sírjai; Páli-Kavicsbánya[1448] nyílcsúcsokat is szolgáltató temetkezései; Himod-Káposztás[1449] részleges lovas, íjcsontos, de a 10. század második fele, 11. század eleje irányába mutató ékszereket is felvonultató temetőtöredéke; Röjtökmuzsaj-Zsebedomb[1450] tegezes, nyílcsúcsos férfisírja, s talán még ide sorolható Szakony-Kavicsbánya[1451] gazdag leleteket adó temetője is. Ettől délre pedig már Vas megye területén Vasasszonyfa-Meszleni határában került elő két sír,[1452] melyek egyikéből Provence-i Hugó és II. Lotár itáliai királyok (931–945) érme ismert, a sírban azonban további érmék is voltak. A település közelebbről meg nem határozható helyéről pedig 2 db vaskengyel közölt. Ezt a csoportot talán a Kelet-Alpok nyúlványai zárják, az itt lévő, a mai Burgenland területére eső temetők azonban már a 10. század vége/11. század irányába mutatnak.

Csornától nyugatra, a Hanság déli részén – szemben a Moson megye esetében említett 10–11. és 11. századi lelőhelyekkel – a 10. századra keltezhető temetők sorakoznak, részben a Győr és Kapuvár között húzódó út mentén. A már említett csornai temetők mellett ilyen Acsalag-Hosszúdomb is,[1453] melynek csüngős veretei a 10. század középső harmadával kezdődő időszakra utalnak; valamint Veszkény, ahol a Tormostyán-dűlőben egy legalább 11 síros temető volt, melynek sírjai között tényleges lovas temetkezés mellett legalább 3 jelképes lovas sír is előkerült.[1454] A sodrott nyakperec alapján a temető talán a 10. század közepére datálható. Továbbá Kapuvár – bizonytalan – fegyveres férfisírja lenne még ide sorolható.[1455]

A megtelepedést befolyásoló tényezők között a folyók lényeges szerepére a kutatás többször felhívta már a figyelmet.[1456] Ennek megfelelően a Kisalföld déli felében is nagy szereppel bírtak a folyók, mint a Mosoni-Duna, a Rába, a Rábca, de a Sokorói–Bakony-ér is,[1457] azonban főként nem a nagyobb folyók, hanem a kisebb patakok voltak igazán fontosak.[1458] A folyók kiemelt szerepe

[1442] MRT 4, 61/12.
[1443] MRT 4, 61/***.
[1444] Perémi 1998, 38.
[1445] Szőke 1954, 129–130.
[1446] Tomka 1997a.
[1447] Erdélyi 1995a, 95–96.
[1448] Uzsoki–Szőke 1960.
[1449] Tomka 2011.
[1450] Gömöri 2002, 108, 66. kép.
[1451] Erdélyi 1995a, 96; Révész 2006, 417–419.
[1452] Kiss 2000, 257–260.
[1453] FÉK Nr. 5.
[1454] Erdélyi 1995a, 96–97.
[1455] Erdélyi 1995a, 95.
[1456] Takács 2000, 79–80; Kristó 2003b, 16–17.
[1457] Révész–Takács 2006, 21.
[1458] Takács 2006b, 17.

azonban nem csupán a síkvidéki területekre vonatkoztatható, hasonló jelenség figyelhető meg a Kisalföldet észak felől határoló Kárpátok esetében is, ahol a 10. századi települések folyók völgyeiben találhatók.[1459] Vizsgált területünkön a Duna mosoni ága játszott fontos szerepet, de a Pándzsa patak mentén, a Sokoró-völgyében, továbbá a Lajta, a Marcal és a Rába vonalán egyaránt megtalálhatók a lelőhelyek. Különbség azonban Komárom-Esztergom megyével szemben, hogy ott a Duna főága mentén helyezkedik el a lelőhelyek egy jelentős része, míg Győr és Moson megyékben ez kevéssé jellemző, ami alátámasztja, hogy a Mosoni-Duna jobb partja jelentősebb szereppel bírt, mint a Szigetköz – legalábbis északi – területe. Ennek oka abban is keresendő, hogy a természeti viszonyok itt kedvezőbbek voltak, mint a folyók által közrezárt területen, s a hajózás a Duna szabályozásáig is a mosoni ágon folyt.[1460]

A lelőhelyek által kirajzolható településszerkezetet tekintve a lelőhelyek száma Győr megyében lényegesen magasabb a mosoni értékeknél. A szomszédos Sopron megyéből kb. 30 lelőhelyet ismerünk. A temetők jellegét illetően az ún. magányos sírok többsége is Győr területén található, a hasonló mosoni sírok leleteik gazdagságát tekintve ugyanakkor elmaradnak a rozettás csoport Koroncó környéki példáitól. A kutatás jelen helyzete alapján úgy tűnik, mindkét megye területéről hiányoznak a kisebb sírszámú, gazdagabb leleteket szolgáltató temetők, ám nem zárható ki, hogy ezt esetenként a kutatás hiányossága is okozhatja, így feldúlt, esetleg nem teljesen feltárt voltuk miatt nem ismerjük fel ezeket. Jelenleg úgy tűnik fontos különbség Sopron megyével szemben, hogy annak területéről biztosan nem ismert eddig nagyobb, a százas nagyságrendet meghaladó sírszámú, ún. köznépi jellegű temető. A kisebb sírszámú, gazdagabb temetők viszont jellemzőbbek Sopron megyére, ilyenek Rábacsanakról, Veszkényről, Szakonyból és Csornáról is előkerültek, ez utóbbiak között több rozettás lószerszámokat tartalmazó sír is volt, ami – mint már említettem – eltér a Győr megyeiek vélhetően „magányos" sírjaitól.

A településeket tekintve megállapítható, hogy a Hanság keleti széléig, sőt tovább nyugati irányban, el egészen a Lajta folyóig ugyanolyan településszerkezettel számolhatunk már a 10–11. században is, mint az ország belsőbb területein. Falusias jellegű települések Moson és Győr vára között is voltak, csak a mosoni vártól nyugatra nem került elő ilyen lelőhely, ezt azonban szintén okozhatja a kutatás hiányossága is.[1461] Kérdés, hogy a kisebb sírszámú temetők milyen jellegű településekre utalnak. Kis lélekszámú közösség hosszabb ideig használt temetője, vagy egy mobilis közösség sírkertje is elképzelhető. Esetleg még az államalapítás korában is meglévő vándorló falu temetője.[1462] Mivel csupán néhány nagyobb sírszámú temető ismert, így adódik a feltételezés, hogy a nagyobb, falusias jellegű települések száma kisebb volt, s tanyaszerű megtelepedés lehetett az igazán jellemző.

[1459] Parczewski 1997.
[1460] Göcsei 2004.
[1461] Takács–Révész 2006, 30.
[1462] Takács 2000, 80.

VI. RÉGÉSZETI ADATOK GYŐR ÉS MOSON MEGYÉK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TÖRTÉNETÉHEZ

A fejezet a bemutatott forrásbázis felhasználásával szolgáltat adatokat a két megye és a Dunántúl nyugati részének egykori történetéhez. Természetesen ehhez elengedhetetlenné válik az elemzés kiterjesztése a Győr és Moson megyék határain túli területekre, illetve a vizsgálatba bevonható további forráscsoportokra is. A kronológiai, a mikroregionális és a nagyobb területeket átfogó elemzésben Győr és Moson megye – valamint az azokkal többé-kevésbé szomszédos területek – lelőhelyeit már érintettem, a nyugati területek és a határvidék településtörténetének vizsgálatához azonban elengedhetetlen az ezeken átívelő kitekintés. A határvidék kérdéskörének elemzése két fő részre osztható, melyek azonban egymással korrelálnak. Egyfelől a katonai-politikai szempontok szerinti határvidék kérdése, valamint az ezzel összefüggő kulturális, a határvidékeken megfigyelhető ún. kapcsolati zóna vizsgálata, melyben az egyes népességek közötti érintkezés esetlegesen megmutatkozik. Ennek során a Nyugat-Dunántúlnak és a Kelet-Alpok vidékének Dunától délre eső területét szeretném elemzés alá vonni.

VI.1. A HATÁRVIDÉK KÉRDÉSE

A 10–11. század vonatkozásában az első és legfontosabb kérdés a határ, melynek problematikája az utóbbi időben népszerű témája volt a kutatásnak, jó néhány tanulmány foglalkozik új, módszertani szempontból is ezzel a kérdéssel.[1463] Fogalma a mai, modern értelmében világos, ám annak jellege a történeti korokat tekintve már kevésbé egyértelmű.

A kora középkorban a pontosan kijelölt határok, ha nem is számítottak teljesen ismeretlenek, mégis kevésbé voltak jellemzőek. Ezek vonala többé-kevésbé természetföldrajzi tényezőkhöz kötődött. Ahol ilyen markáns tényező nem szabta meg azt, ott a szárazföldi határok azonban gyakran elmosódtak. Az írott források mellett ezek elemzéséhez a történeti és névtani adatok mellett főként a régészeti leletek nyújthatnak fogódzót.

Mindenekelőtt módszertani problémát jelent a határ fogalmának, jellegének meghatározása. A kora középkorban az elhatárolásnak/elhatárolódásnak különböző formái ismertek, melyek nem fejezhetők ki csupán a határvédelmet szolgáló *limes* vagy *marcha* kifejezéssel.[1464] Kérdéses ezek térbeli kiterjedése, egy vagy két dimenzós – vonal vagy zóna – jellege,[1465] ebből következően pedig, hogy a két szomszédos területet határvonal, avagy egy szélesebb zóna[1466] választja-e el egymástól.

Az újabb kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a határok nem minden esetben jelentettek markáns választóvonalat, a korai történelem társadalmait ugyanis a legtöbb esetben nem választották el egymástól éles, zárt határok.[1467] Ezek a határok nem természettől fogva léteztek, hanem népek és államok, szociális csoportok és vallási felekezetek tartották fenn azokat.[1468] A határok kialakulását a 9–11. századi Közép-Európa esetében befolyásolhatta politika, ideológia, mentalitás, kultúra, de a természetföldrajz is.[1469] Ám idővel ezek fokozatosan elmosódtak, és a határok átjárhatóvá váltak.[1470] A Karoling Birodalom keleti határa sem jelentett átléphetetlenül zárt vonalat, mely a határ két oldalán az egymástól való teljes elzárkózást biztosíthatta volna.[1471]

A határ problematikája kapcsán nem kerülhető meg azon módszertani kérdés sem, hogy a régészeti leletek alapján készített elterjedési térképeket – melyek alapján kísérletet tehetünk bizonyos területi egységek meghatározására – hogyan és milyen módon kell értelmezni. Az újabb kutatás ezeket ma már kellő kritikával kezeli. Figyelembe kell venni, hogy a régészeti leletanyag csak egy kis részletét ábrázolja az egykori teljes spektrumnak,[1472] s e leletanyag megjelenését ábrázoló térképek ritkán mutatják az egyes tárgyak valós elterjedését.[1473]

[1463] Hardt 2000; Pohl 2000; Reimitz 2000.
[1464] Reimitz 2000, 17–18.
[1465] Pohl 2000, 16–18.
[1466] Fehr 2008, 101.
[1467] Brather 2004, 536.
[1468] Pohl 2008, 131.
[1469] Giesler 1997, 1; Hardt 2000, 56.
[1470] Pohl 2008, 131.
[1471] Hardt 2000.
[1472] Giesler 2008, 406.
[1473] Steuer 2004, 59–60.

Azonban, ha a határt nem is rajzolják ki, de Jochen Giesler véleménye szerint a viseletben megfigyelhető orientáció a kulturális – s ezzel együtt természetesen politikai – befolyásra is utal.[1474] Elsősorban azonban a megtelepedési területeket tükrözi.[1475] Továbbá a határokat vizsgálva úgy tűnik – a kutatás meghatározó részének véleménye szerint –, hogy éles kulturális határok helyett inkább egy ún. kapcsolati zóna lehet a vizsgálat kiindulópontja,[1476] melyben maguk a kultúrák, anyagi műveltségek (s természetesen a személyek is) találkoznak, s így befolyásolják egymást, de ezzel együtt el is mossák az éles kulturális határokat, s így a két oldal – legalábbis Sebastian Brather véleménye szerint – hamarosan szétválaszthatatlanná válik. Így ami továbbviheti a vizsgálatokat, az nem is annyira az egyes kultúrák megkülönböztetése, hanem a kulturális szintézis, a többes alapon zajló fejlődési folyamatok vizsgálata.[1477] Elemezni kell a kialakult – politikai, gazdasági, szociális – helyzetet, melyben a csere megtörténik.[1478] Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a vizsgált kapcsolatrendszerek differenciáltak is lehetnek, ezért fontos a kisebb, regionális egységek kutatása.[1479] Az átmeneti zónák vizsgálatához így a régészeti leletanyag elemzése elengedhetetlen, hiszen ezekben tükröződhetnek kultúrtörténeti választóvonalak,[1480] szociális *„határok"*, s a különbségek sokaságán belül megfigyelhető határok.[1481]

A kérdés kapcsán újfent meg kell említeni az etnikai identitás kérdését, hiszen a határ összefüggésben van az etnikummal, mivel a határvidék mindig magában rejti az adott terület etnikai és politikai átalakulásának lehetőségét.[1482]

A határok jellegének vizsgálata során fontos tényezőként kell megemlíteni, hogy fizikai értelemben vett szerepük mellett a korabeli ember számára ezek bírhattak szimbolikus jelentéssel is. Így a frankok és a *„hunok"* – az avarok, majd a magyarok – között elhelyezkedő határ nem csupán a keresztények és a pogányok közti választóvonal volt, hanem a *„jót"* és a *„gonoszt"* határoló, így egészében véve az üdvözülés és az apokalipszis jelképeként értelmezett vonal.[1483] Mindez lecsapódhatott az írott hagyományban is. A nyugat-európai historiográfia toposzszerű megállapításaiban tükröződött szemléletmódjuk: a keresztény és a pogány világ összecsapásának eszméje, melyben gyakran évszázados kliséket is felhasználtak.[1484] Geopolitikai helyzetét tekintve különösen igaz ez a mai Ausztria területét illetően, mely egészen a 20. századig mintegy frontvonalként tekintett terület volt a rómaiak és a barbárok, a keresztények és a pogányok között.[1485] A konkrét határokra vonatkozóan az írott hagyományban az avarokat egy sánc választotta el Nagy Károly birodalmától, ám a forrás alapján nem világos, hogy ezt ki építette. Az elválasztó akadály, az ún. *clus*ák megléte a honfoglaló magyarok kapcsán is felbukkan, melyeket Arnulf morva háborúja alkalmával rombolt le.[1486] Az Arnulf királlyal szembeni negatív megnyilatkozások mellett a sáncok lerombolása ebben a szövegkörnyezetben tulajdonképpen egy bibliai eredetű apokaliptikus motívum átvétele Liudprand *Antapodosis* című művében.[1487] Az Enns pedig, mint a magyaroktól elválasztó határ, a bajor krónikás hagyományban tulajdonképpen Nagy Károly egy évszázaddal korábbi, avarokra vonatkozó határának felidézése.[1488]

A magyar szakirodalomban a határvidék, a határvédelem kapcsán általában – a mára kutatástörténeti okokból már többféle jelentéssel is rendelkező[1489] – gyepű szerepel,[1490] mely valójában a határvédelem szakszava. Ezen általában egy területsávot szokás érteni, azon belül pedig egy természetes és mesterséges objektumok alkotta védelmi rendszert. Az ennek felrajzolására tett kísérletek több mint egy évszázados múltra tekintenek vissza.[1491] Mivel az elmúlt évtizedekben a kutatás korábbi nézeteit is összefoglalva több kutató is tárgyalta a nyugati gyepű kiterjedését [73. kép], ezért felmentve érzem magam a kutatástörténet áttekintésétől, az újabb véleményeket azonban alább megemlítem.

[1474] Giesler 2008, 407.
[1475] Brather 2004, 532.
[1476] Brather 2004, 536; Pohl 2008, 131.
[1477] Brather 2004, 564–565.
[1478] Brather 2004, 413–414.
[1479] Hardt 2000, 40.
[1480] Giesler 1978, 64.
[1481] Pohl 2000, 14.
[1482] Vékony 1983, 236; Schmauder 2000, 79–81.
[1483] Pohl 2008, 123.
[1484] Körmendi 2009, 31–39.
[1485] Pohl 2000, 13.
[1486] Sebők 1995, 212–213; Göckenjan 1996, 133; Horváth 2002, 212–213; Süttő 2005, 330–331.
[1487] Pohl 2008, 122.
[1488] Reimitz 2000, 151; Nowotny 2007, 224–225.
[1489] Sallai 2002, 273–274.
[1490] Kristó 1994.
[1491] Vö. Kristó 1994.

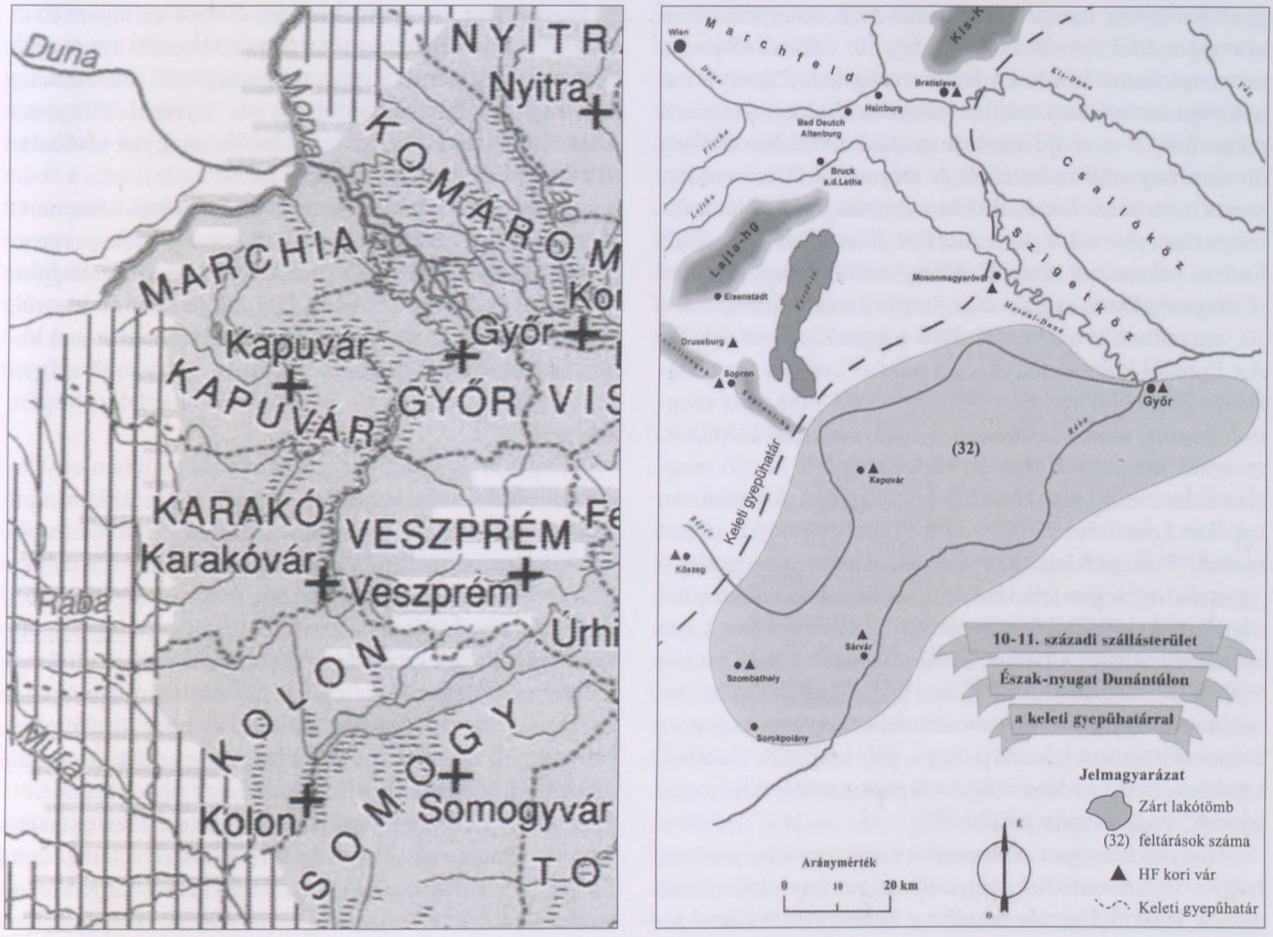

73. kép. A nyugati gyepű feltételezett kiterjedése az egyes történeti munkákban

Sopron megyében a kutatás a magyarság megtelepedésével már a 10. század első felében számol, elsősorban a szakonyi temető leletei alapján.[1492] Vas és Zala megye esetében azonban megfogalmazódtak olyan vélemények is, hogy területük a 10. század elején még határsáv volt, így az előbbi benépesülése csak 955 után indulhatott meg,[1493] az utóbbi pedig csupán az Árpád-kortól kezdett benépesülni.[1494] A 10. századi belső gyepűvonal a Kapuvár – Vasvár – Győrvár – Zalaszentiván – Válicka völgye vonalán át húzódhatott, el egészen a Mura folyóig.[1495] Lényegében 11. század előtti leletanyag nem ismert a Felső-Válicka, illetve a Szévíz–Principális-völgytől nyugatra. Ettől keletre, a Zala É–D-i folyásáig terjedő területről is csak a 10. század második felére, annak is inkább utolsó harmadára keltezhető leleteket tartanak számon.[1496] A 11. századi gyepűvonal ettől kissé nyugatra, megközelítőleg a Zala torkolatvidékéig húzódhatott, míg a 11. századi gyepűelve még távolabb nyugati irányba tolódva, a Kerka és a Mura összefolyásától a Kerka völgyén át húzódott.[1497]

Az ún. gyepű külső vonalának határaként a 900–955 közötti időszakban az egyes tanulmányokban általában az Enns folyó szerepel,[1498] mely azonban – mint említettem – a nyugati krónikairodalomban tulajdonképpen az avarok Nagy Károly alatti határának felidézése. Megközelítőleg az ennek vonalától keletre elhelyezkedő terület az, melynek uralmi viszonyai a honfoglaló magyar szállásterület, majd a Szent István által alapított Ma-

[1492] Gömöri 2002, 33.
[1493] Kiss 2000, 280.
[1494] Szőke 1996a, 30.
[1495] Szőke–Vándor 1987, 84, 43. kép; Kiss–Tóth 1999, 111.
[1496] Vándor 1994, 220.
[1497] Szőke–Vándor 1987, 84, 43. kép.
[1498] Pl. Vándor 1994, 218; Bóna 2000, 36; Gömöri 2002, 35; Szőke 2004, 181–182.

gyar Királyság nyugati határvidékének, kiterjedésének szempontjából igazán lényeges. A 10. század elején, a pozsonyi csatát követően Bajorország keleti irányú expanziója az említett terület irányába csaknem teljesen megszűnt,[1499] s majd csak a század második felében ölt újra nagyobb méreteket. A folyótól a Bécsi-erdőig, annak települési képét illetően csupán kisebb határőrtelepekkel számol a kutatás. Ezt Kiss Gábor és Tóth Endre véleménye szerint Bécs önálló magyar neve is megerősítheti, utalva arra, hogy a város környéke a 10. században a magyarok által megszállt pont volt.[1500] Az Ennstől keletre fekvő *„gyepűelve"* német megszállása a későbbiekben az augsburgi csata után már megindulhatott, ekkor kezdődött a határvédelem kiépítése, melynek ütemét a Karantán Hercegség 976 körüli megszervezése is gyorsíthatta.[1501] Így a gyepű fokozatosan tolódott kelet felé: 970/973-ig a Fischa folyóig húzódott vissza,[1502] majd Melk 984. évi elfoglalása után pedig a *„gyepűelve"* teljes feladása, s a Bécsi-erdőig való terület német megszállása következett be.[1503] Ekkor már a Lajta vonala alkothatta a határt.[1504] Az Ostmark keleti határát 970 és 1063 között Jochen Giesler is a Lajta–Fischa vonalánál jelölte ki.[1505] Fontos azonban, hogy ez csupán a Duna menti sávot jelentette, így a déli területek esetében kérdéses, hogy a Mura völgyét is ekkor adták-e fel a magyarok, vagy csupán később.[1506]

Nagyon lényeges szempont a határ vonatkozásában, hogy a 10. század közepéig, a nyugati irányú kalandozó akciók lezárultáig más lehetett a határvidék/határvédelem jellege, mint a nyugati irányba történő esetleges elzárkózást, majd nyitást követően. Ebben az időszakban a birodalmi integráció a barbárnak tekintett magyarok irányába még nem valósult meg, míg a 9. században a karoling fennhatóság/befolyás stb. nyomai világosan megmutatkoznak nemcsak a későbbi magyar szállásterület, de pl. Dalmácia esetében is.

Elsőként ennek a területnek a viszonyait szeretném elemezni, ám elsősorban nem katonai/védelmi szempontból, hanem településtörténeti szempontok alapján. Minderre azért van szükség, hogy képet kapjunk arról, hogy megfelelő-e e területet csupán kisebb létszámú katonai csoportok lakhelyének tekinteni, s nagyobb arányú benépesülését csak a 10. század második felére/végére helyezni.

A kérdés megítélése szempontjából azonban egy lényeges elemet nem ismerünk, vagyis, hogy miként, milyen – egységes, avagy területenként változó – szemléletmód alapján tekintettek a magyarok a 10. században a Kárpát-medence nyugati felére, mely a megtelepedést alapvetően befolyásolhatta. A fontosabb stratégiai pontokat (pl. átkelők, utak) bizonyára érdekükben állt megszállni vagy legalább ellenőrzésük alá vonni; csakúgy, mint a gazdaság szempontjából lényeges területeket. Nem tudjuk azonban mi volt a helyzet a számukra értéktelenebb területekkel. Működött-e egy olyan szemléletmód, amely a lehető legtávolabbi területek birtoklására vagy legalább a fennhatóság kiterjesztésére törekedett. Kristó Gyula jogosan figyelmeztetett rá, hogy a két fogalom: a *„hatáskör"* és a *„megszállt terület"* különválasztandó egymástól, hiszen ezek nem fedték egymást.[1507]

VI.1.1. TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZET

A természetföldrajzi környezet szerepe közismert a megtelepedést illetően, így a településterület nyugati irányú kiterjedését is nyilvánvalóan befolyásolta a természeti kép. Északról tekintve egyedül a Duna völgye volt nyugati irányban nagyobb távolságra nyitott a Bécsi-medence felé, el egészen a Bécsi-erdőig. Természetes akadályt jelentett azonban a Fertő és a Hanság mocsaras, időszakosan vagy állandó jelleggel vízzel borított területe. Ehhez csatlakozott a Fertő-tó mögött húzódó Lajta-hegység vonulata is. Maga a Lajta folyó azonban legfeljebb tájékozódási pontként szolgálhatott, akadályt – különösen nyáron – nem jelenthetett a magyarok számára.[1508] A kisebb vízfolyások általában amúgy is inkább valamely belső határt jelölhették a korszakban, nem pedig az államhatárt.[1509] A hegy, illetve a tó déli oldalán a Balfi-dombvidék és az Alpokalja Sopron környéki területe rendelkezett még hasonló természetföldrajzi viszonyokkal. Soprontól délre azonban az Alpok keleti nyúlványai zárták le a Dunántúl nyugati részét, ami csupán a folyók völgyeiben volt nyitott nyugat felé.[1510]

[1499] Zeller 2008, 79.
[1500] Kiss–Tóth 1999, 113.
[1501] Kiss 2000, 277.
[1502] Gömöri 2002, 35.
[1503] Kiss–Tóth 1999, 113.
[1504] Gömöri 2002, 35.
[1505] Giesler 1997, 195; Giesler 2008, 400, *Abb.* 1.
[1506] Kiss–Tóth 1999, 113.
[1507] Kristó 2002, 254–255.
[1508] Brunner 2000, 245.
[1509] Winckler 2010, 75.
[1510] Kiss–Tóth 1999, 107.

VI.1. A HATÁRVIDÉK KÉRDÉSE

A megtelepedést befolyásoló tényezők felől közelítve a kérdést, a Kárpát-medence természetföldrajzi adottságai kedvező lehetőségeket nyújtottak a nagyállattartó, steppei földművelő és szőlőművelő tevékenység folytatásához is.[1511] Az életmód megítélésének eltérő volta miatt a szakirodalomban azonban markánsan eltérő vélemények fogalmazódtak meg a honfoglaló magyarság megtelepedésével kapcsolatban. Főként Kristó Gyula munkássága hangsúlyozta a 10. század első felében a magyarság nomád voltát, s kutatási eredményeit is ennek rendelte alá, esetenként figyelmen kívül hagyva, sőt megkérdőjelezve a régészeti kutatások eredményeit, illetve kompetenciáját a településtörténeti vizsgálatokkal kapcsolatban.[1512] A régészeti bizonyítékok és a természetföldrajzi tényezők azonban a Kárpát-medence esetében kizárják a tisztán ló- és juhtartás dominanciájára épülő nomadizmus létjogosultságát,[1513] így Kristó véleményével ellentétben az egykori települési terület nem csupán a sík, legeltetésre alkalmas részekre terjedhetett ki, hanem magába foglalhatta a nagyobb tengerszint feletti magasságú, erdőségekkel borított területeket is, melyek közül a buja aljnövényzetű tölgy-, és elegyes erdők különösen alkalmasak voltak legeltetésre.[1514]

VI.1.2. NÉVTANI ADATOK

Az elméleti megfontolások és a természetföldrajzi tényezők után az egyes forráscsoportokat kell áttekinteni, melyek a kérdés vizsgálatához hozzájárulhatnak. Elsőként a névtani adatok következnek, melyek a források egy speciális csoportját alkotják. Ezek forrásértékéről azonban a kutatás jelen állása szerint erősen megoszlanak a vélemények: mind a személynevekből képzett 10. századi helynevek felhasználhatóságáról, mind a törzsi helynevek adatainak forrásértékéről.[1515]

A határvédelem kapcsán a foglalkozásnevekből képzett helynevek esetében nem igazolható minden esetben, hogy a határvédelemben részt vevő személyek lakták, mint ahogy a fordítottja is igaz: nyilván nem csupán azokon a településeken élhettek várnépek, melyek nevében ennek emléke megőrződött. A bizonytalanság ellenére talán mégis az „őr" alakot mutató helynevek használhatók fel legnagyobb valószínűséggel a határvédelem szerkezetének rekonstrukciójakor.[1516] Anélkül, hogy a két forráscsoportot – a régészeti és a helynévi anyagot – szorosan összekapcsolnám, mégis meg kell említenem, hogy a foglalkozásnevekből képzett helynevek esetében a határvédelmi berendezkedésre, határőrökre utaló nevek közül a Győr-Moson-Sopron megyében található Levél, Kapuvár és Röjtökmuzsaj[1517] esetében Levél és Röjtökmuzsaj területéről korabeli fegyveres férfi/férfiak temetkezése/temetkezései ismertek, míg egy kapuvári sír esetében ennek lehetősége vetődik fel. Megjelent a kutatásban annak lehetősége is, hogy a mai Ausztria területén található „Valva = falva" utótaggal rendelkező helynevek is valamiféle magyar településre utalhatnak.[1518] Ez azonban szintén nem igazolható, mivel a -falva, -falu utótag csupán 1200 táján kezdett személynevekhez járulni, helységnevek képzése során.[1519] Módszertani szempontból nyilvánvalóan ugyancsak negatív előjellel lehet itt megemlíteni az Itáliában megőrződött helyneveket is, mint pl. „*Magyar gázló*"[1520] vagy a „*via Ungarorum*".[1521] A Niederösterreich területén található magyar kapcsolatokat mutató helyneveket Elisabeth Schuster vizsgálta.[1522] Eredményei alapján a magyar eredetű és magyar helynévvel képzett nevek a tartomány egész területén, a német eredetű, de magyarokra vonatkozó utalást tartalmazó nevek pedig inkább a tartomány keleti részén találhatók, melyeket így nagy valószínűség szerint a németül beszélő telepesek adhattak.

[1511] Frisnyák 2000, 54.
[1512] Kristó 1995, 97–127; Kristó 1996; Révész 1997; Takács 1997; Kristó 2003, 214–215.
[1513] Az egyes érveket összefoglalja: Takács 2000, 78–79.
[1514] Kiss 2000, 131.
[1515] Pl. Kristó–Makk–Szegfű 1973; Kristó 1995, 255–275; Kiss 1996; Dénes 1996; Györffy 1997; Rácz 2006; Baski 2009 – gyakran egymásnak ellentmondó megállapításokkal!
[1516] Kristó–Makk–Szegfű 1973, 650–654.
[1517] Kiss 1996, 696; Kiss 1997a, 181; Kovács 2010, 17.
[1518] Zöllner 2000, 50.
[1519] Kiss 1996, 970.
[1520] Vörös 1996, 134.
[1521] Kiss–Tóth 1987, 127.
[1522] Schuster 1995.

VI.1.3. RÉGÉSZETI LELŐHELYEK

Ezután tekintsük át a nyugati terület korabeli lelőhelyeinek topográfiai helyzetét, azok jellegét, leletanyagát. A Cuhai-Bakony-ér torkolatától indulva, a Bakony északnyugati oldalán át, a Balaton nyugati részén keresztül, a Principális csatorna vonaláig terjedő, majd a Mura folyása mentén nyugat felé forduló, s megközelítőleg a mai Burgenland nyugati határán át a Dunához visszatérő területről az alábbi korabeli lelőhelyeket ismerem, ahonnan sír, temető vagy ezekre jellemző szórványlelet ismert [74. kép]:[1523] 68. Győr-Pósdomb, 69. Lajtakáta (Gattendorf, A.), 70. Bakonykoppány-Kavicsbánya, 71. Balatonberény-Ady E. u., 72. Balatonberény-Táncsics M. u., 73. Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, 74. Balatonmagyaród-Felső-Koloni dűlő, 75. Balatonújlak-Erdő-dűlő, 76. Bezeréd, Nagykapornak-Pókaszepetk országút, 77. Bögöt, 78. Bősárkány-Temető, 79. Büdöskút (Steinbrunn, A.), 80. Celldömölk-Bencés apátság, 81. Celldömölk-Ság hegy, 82. Csatár, 83. Csempeszkopács,

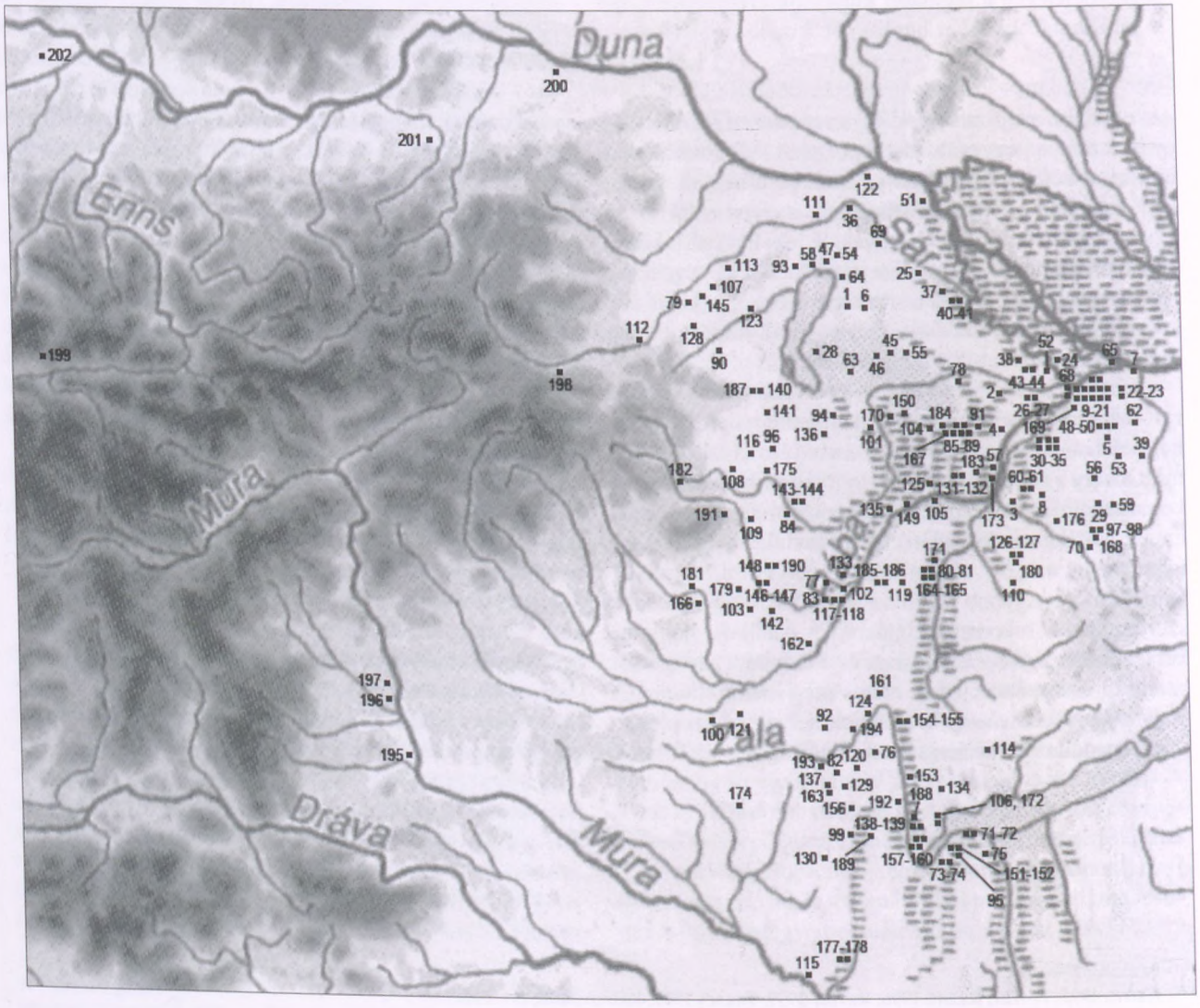

74. kép. A Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék általam ismert releváns lelőhelyei:
1. Barátudvar (Mönchhof, A.), 2. Bezi-Péterházapuszta, 3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 4. Enese-Szabadság u. 72., 5. Écs-Tódomb, 6. Féltorony (Halbturn, A.), 7. Gönyű-Dunapart, 8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje,

[1523] A lelőhelyek számozása a Győr és Moson megyei lelőhelyek katalógusban található számozásának sorrendjét követi. A Kárpát-medence lelőhelyeinek szócikk-szerű felsorolását lásd: FÉK. Az egyes megyék közül Vas megye korabeli lelőhelyeinek bemutatása: Kiss 2000, Pap 2012; Somogy megye: Költő–Bajzirk 2008; Sopron megye: Erdélyi 1995a; Gömöri 2002; Veszprém megye: Perémi 1998; Zala megye: Szőke–Vándor 1987, Vándor 1994, Ritoók 2007; a mai Burgenland területe pedig: Obenaus 2006.

9. Győr-Bácsa, Szent Vid, 10. Győr-Belváros, 11. Győr-Fövenyes-domb, 12. Győr-Lehel u., 13. Győr-Malomszéki-dűlő, 14. Győr-II. Rákóczi Ferenc u., 15. Győr-Révfalu, 16. Győr-Szabadhegy, 17. Győr-Székesegyház, 18. Győr-Téglavető-dűlő, 19. Győr-Újszállások, 20. Győr-Vasútállomás, 21. Győr-Víztorony, 22. Győrszentiván-Károlyháza, 23. Győrszentiván-Söprűshegy, 24. Győrzámoly-Régi plébánia, 25. Hegyeshalom-Belterület, 26. Ikrény-Mendel-domb, 27. Ikrény-Silógödrök, 28. Illmic (Illmitz, A.), 29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya, 30–31. Koroncó-Bábota I–II. sír, 32. Koroncó-Dózsa György u. 23., 33. Koroncó környéke, 34. Koroncó-Pusztatemető, 35. Koroncó-Rácz-domb, 36. Lajtafalu (Potzneusiedl, A.), 37. Levél-Újhelyi Imre tér, 38. Lébény-Kaszás-domb, 39. Mindszentpuszta-Pázmándfalu, 40. Mosonmagyaróvár-Királydomb, 41. Mosonmagyaróvár környéke, 43. Mosonszentmiklós, 44. Mosonszentmiklós-Lednice-domb, 45. Mosontarcsa-Központ (Andau, A.), 46. Mosontétény (Tadten, A.), 47. Nyulas (Jois, A.), 48. Nyúl, 49. Nyúl-Öreghegy, 50. Nyúl-Páskom, 51. Oroszvár-Wiesenacker-dűlő (Rusovce, Sl.), 52. Öttevény-Lenin u. 62., 53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 54. Pándorfalu (Parndorf, A.), 55. Pusztasomorja-Tímár-domb, 56. Ravazd, 57. Rábacsécsény, 58. Sásony (Winden am See, A.), 59. Sokorópátka-Újtelep 17., 60. Tét-Belterület, 61. Tét határa, 62. Töltéstava, 63. Valla (Wallern, A.), 64. Védeny (Weiden am See, A.), 65. Vének-Dunapart, 68. Győr-Pósdomb, 69. Lajtakáta (Gattendorf, A.), 70. Bakonykoppány-Kavicsbánya, 71. Balatonberény-Ady E. u., 72. Balatonberény-Táncsics M. u., 73. Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, 74. Balatonmagyaród-Felső-Koloni dűlő, 75. Balatonújlak-Erdő-dűlő, 76. Bezeréd, Nagykapornak-Pókaszepetk országút, 77. Bögöt, 78. Bősárkány-Temető, 79. Büdöskút (Steinbrunn, A.), 80. Celldömölk-Bencés apátság, 81. Celldömölk-Ság hegy, 82. Csatár, 83. Csempeszkopács, 84. Csepreg-Szentkirály malom, 85. Csorna-Acsalag, Hosszúdomb, 86. Csorna-Csatár, 87. Csorna-Hosszúdomb, 88. Csorna-Sűlyhegy, a homokbánya valószínűsíthetően déli oldala, 89. Csorna-Sűlyhegy, a homokbánya északi oldala, 90. Darufalva (Draßburg, A.), 91. Dőr-Kápolna-dűlő, 92. Egervár-Kápolna-dűlő, 93. Feketeváros (Purbach, A.), 94. Fertőszentmiklós-Szeredre-dűlő, 95. Főnyed-Gólyásfa, 96. Füles (Nikits, A.), 97. Gic-Szőlőhegy, 98. Gic-Tsz major, 99. Hahót-Cseresznyés-dűlő, 100. Hegyhátszentmárton-Fő u., 101. Himod-Káposztás, 102. Ikervár-Virág u., 103. Ják-Bencés apátság, 104. Jobaháza-Borsody-domb, 105. Kemenesszentpéter-Dombi-dűlő, 106. Keszthely-Apát-domb, 107. Kishöfflány (Kleinhöfflein, A.), 108. Középpulya (Mittelpulendorf, A.), 109. Kőszeg-Kőszegfalvi rétek, 110. Kup-Fenyődomb, 111. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), 112. Lanzenkirchen, 113. Lajtaszék (Stotzing, A.), 114. Lesenceistvánd-Szőlőhegy, 115. Letenye, Templom környéke, 116. Ligvánd (Nebersdorf, A.), 117. Medgyeskovácsi-Kövecsesi-dűlő, 118. Medgyeskovácsi-Munkás u., 119. Mesteri-Intapuszta, 120. Nagykapornak, 121. Nádasd, 122. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.), 123. Oszlop (Oslip, A.), 124. Pakod, 125. Páli-Kavicsbánya, 126. Pápa-Mika gyár, 127. Pápa-Várostelek, 128. Pecsnyéd (Pöttsching, A.), 129. Pölöske, 130. Pusztaszentlászló-Deáksűrű, 131. Rábacsanak-Homokbánya, 132. Rábacsanak-Vasút sor 3., 133. Rábasömjén-templom, 134. Rezi-Gyöngyössi csárda, 135. Répcelak-Várdomb, 136. Röjtökmuzsaj-Zsebedomb, 137. Sárhida-Határi-dűlő, 138. Sármellék-Repülőtér II., 139. Sármellék-Vasútállomás, 140. Sopronbánfalva-Magdolna-kápolna, 141. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.), 142. Sorokpolány-Berekalja, 143. Szakony-Kavicsbánya, 144. Szakony-Tsz major, 145. Szárazvám (Müllendorf, A.), 146. Szombathely-Kisfaludy S. u., 147. Szombathely-Szent Márton-templom, 148. Vasasszonyfa-Meszleni határ, 149. Városfalu-Tsz istállók, 150. Veszkény-Tormostyán dűlő, 151. Vörs-Majori-dűlő, 152. Vörs-Papkert B., 153. Zalaszántó, 154. Zalaszentgrót-Polgárváros, Kisszentgrót, 155. Zalaszentgrót-Téglagyár, 156. Zalaszentmihály-Téglagyár, 157. Zalavár-Községi I. temető, 158. Zalavár-Városziget, 159. Zalavár-Kápolna, 160. Zalavár-Récéskút, 161. Zalavég-Templom mellett, 162. Zsennye-Kastélykert, 163. Bak-Határi-dűlő, 164. Celldömölk-Vulkán fürdő, 165. Celldömölk-Zsidó temető, 166. Csejke (Eisenberg, A.), 167. Csorna-Soproni út, 168. Gic, 169. Győr-Ménfőcsanak, 170. Kapuvár-Gyümölcs-domb, 171. Kemenesszentmárton, 172. Keszthely-Deák F. u., 173. Kisárpás, 174. Kozmadombja (?), 175. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), 176. Lovászpatona, 177. Nagykanizsa, 178. Nagykanizsa környéke, 179. Nárai-Jáki úti belső dűlő, 180. Pápa, 181. Pinkaóvár (Burg, A.), 182. Pörgölény (Pilgersdorf, A.), 183. Rábapordány-Patyi-domb, 184. Rábatamási, 185. Sitke-Hegyalja, 186. Sitke-Hercseg hegy, 187. Sopron-Jerevánváros rész, 188. Szentgyörgyvár (?), 189. Szentpéterúr környéke, 190. Vasasszonyfa, 191. Velem-Szent Vid, 192. Zalacsány-Zala meder, 193. Zalaegerszeg-Zrínyi gimnázium, 194. Zalaszentiván-Kisfaludihegy, 195. Altenmarkt bei Leibnitz, 196. Graz-Schubertgasse, 197. Judendorf-Strassengel, 198. Köttlach, 199. Krung, 200. Langenschönbichl, 201. Mautern, 202. Unterhaid

84. Csepreg-Szentkirály malom, 85. Csorna-Acsalag, Hosszúdomb, 86. Csorna-Csatár, 87. Csorna-Hosszúdomb, 88. Csorna-Sűlyhegy, a homokbánya valószínűsíthetően déli oldala, 89. Csorna-Sűlyhegy, a homokbánya északi oldala, 90. Darufalva (Draßburg, A.), 91. Dőr-Kápolna-dűlő, 92. Egervár-Kápolna-dűlő, 93. Feketeváros (Purbach, A.), 94. Fertőszentmiklós-Szeredre-dűlő, 95. Főnyed-Gólyásfa, 96. Füles, 97. Gic-Szőlőhegy, 98. Gic-Tsz major, 99. Hahót-Cseresznyés-dűlő, 100. Hegyhátszentmárton-Fő u., 101. Himod-Káposztás, 102. Ikervár-Virág u., 103. Ják-Bencés apátság, 104. Jobaháza-Borsody-domb, 105. Kemenesszentpéter-Dombi-dűlő, 106. Keszthely-Apát-domb, 107. Kishöfflány (Kleinhöfflein, A.), 108. Középpulya (Mittelpullendorf, A.), 109. Kőszeg-Kőszegfalvi rétek, 110. Kup-Fenyődomb, 111. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), 112. Lanzenkirchen, 113. Lajtaszék (Stotzing, A.), 114. Lesenceistvánd-Szőlőhegy, 115. Letenye, Templom környéke, 116. Ligvánd (Nebersdorf, A.), 117. Medgyeskovácsi-Kövecsesi-dűlő, 118. Medgyeskovácsi-Munkás u., 119. Mesteri-Intapuszta, 120. Nagykapornak, 121. Nádasd, 122. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.), 123. Oszlop (Oslip, A.), 124. Pakod, 125. Páli-Kavicsbánya, 126. Pápa-Mika gyár, 127. Pápa-Városlelek, 128. Pecsnyéd (Pöttsching, A.), 129. Pölöske, 130. Pusztaszentlászló-Deáksűrű, 131. Rábacsanak-Homokbánya, 132. Rábacsanak-Vasút sor, 133. Rábasömjén-templom, 134. Rezi-Gyöngyössi csárda, 135. Répcelak-Várdomb, 136. Röjtökmuzsaj-Zsebedomb, 137. Sárhida-Határi-dűlő, 138. Sármellék-Repülőtér II., 139. Sármellék-Vasútállomás, 140. Sopronbánfalva-Magdolna-kápolna, 141. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.), 142. Sorokpolány-Berekalja, 143. Szakony-Kavicsbánya, 144. Szakony-Tsz major, 145. Szárazvám (Müllendorf, A.), 146. Szombathely-Kisfaludy S. u., 147. Szombathely-Szent Márton-templom, 148. Vasasszonyfa-Meszleni határ, 149. Városfalu-Tsz istállók, 150. Veszkény-Tormostyán dűlő, 151. Vörs-Majori-dűlő, 152. Vörs-Papkert B., 153. Zalaszántó, 154. Zalaszentgrót-Polgárváros, Kisszentgrót, 155. Zalaszentgrót-Téglagyár, 156. Zalaszentmihály-Téglagyár, 157. Zalavár-Községi I. temető, 158. Zalavár-Várszíget, 159. Zalavár-Kápolna, 160. Zalavár-Récéskút, 161. Zalavég-Templom mellett, 162. Zsennye-Kastélykert, 163. Bak-Határi-dűlő, 164. Celldömölk-Vulkán fürdő, 165. Celldömölk-Zsidó temető, 166. Csejke, 167. Csorna-Soproni út, 168. Gic, 169. Győr-Ménfőcsanak, 170. Kapuvár-Gyümölcs-domb, 171. Kemenesszentmárton, 172. Keszthely-Deák F. u., 173. Kisárpás, 174. Kozmadombja (?), 175. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), 176. Lovászpatona, 177. Nagykanizsa, 178. Nagykanizsa környéke, 179. Nárai-Jáki úti belső dűlő, 180. Pápa, 181. Pinkaóvár (Burg, A.), 182. Pörgölény (Pilgersdorf, A.), 183. Rábapordány-Patyi-domb, 184. Rábatamási, 185. Sitke-Hegyalja, 186. Sitke-Hercseg hegy, 187. Sopron-Jereván városrész, 188. Szentgyörgyvár (?), 189. Szentpéterúr környéke, 190. Vasasszonyfa, 191. Velem-Szent Vid, 192. Zalacsány-Zala meder, 193. Zalaegerszeg-Zrínyi gimnázium, 194. Zalaszentiván-Kisfaludihegy, 195. Altenmarkt bei Leibnitz,[1524] 196. Graz-Schubertgasse,[1525] 197. Judendorf-Stassengel,[1526] 198. Köttlach,[1527] 199. Krungl,[1528] 200. Langenschönbichl,[1529] 201. Mautern,[1530] 202. Untehaid.[1531]

A fenti lista tartalmazza a 10. és 11. századi sírok, temetők, kincs- és szórványleletek mellett azokat a sírkerteket is, melyek használata esetenként még a 12. századba is átnyúlt. Sajnos azonban a 163–194. számúak a Győr és Moson megyék kapcsán már bemutatott szórvány vagy bizonytalan adatok körét gyarapítják, így a településtörténeti vizsgálatok szempontjából forrásértékük erősen megkérdőjelezhető, s más lelőhelyek egy részének értékelését sem könnyíti meg azok gyakran nem teljes és/vagy hiteles feltárása és a lelőhelyek mintegy harmadának közöletlensége. Ez utóbbiak mind közrejátszanak abban, hogy esetenként az sem ismert, s talán már soha nem is válik nyilvánvalóvá, hogy egy vagy több temetővel számolhatunk-e az adott területen. Az újabb feltárások nyomán a forrásbázis nyilván idővel bővülni fog, s a szakszerű ásatások részletes megfigyelésekre, a beruházások vagy kutatási projektek pedig teljes temetőfeltárásokra is lehetőséget nyithatnak. Mivel azonban a közeljövőben erre vélhetően nagyobb arányban még aligha kerül sor, s a korábbi feltárások közlése is nyilván éveket, sőt, reálisan tekintve alighanem egy évtizedet is igénybe vehet majd, ezért talán nem lesz haszon nélküli próbálkozás a településtörténet soron következő vizsgálatának kísérlete. Eredményei időtállóságát természetesen az eljövendő kutatás ítéli majd meg. A 195–202. számú lelőhelyek a később tárgyalandó, ún. kapcsolati zóna szempontjából bírnak nagy jelentőséggel.

A településtörténet vizsgálata a Győr és Moson megyék kapcsán alkalmazott felosztás szerint történik,

[1524] Mader 1986, 138.
[1525] Mader 1986, 141.
[1526] Modrijan 1963, 80–81, *Abb.* 23; Korošec 1979, 132, *Tabl.* 77.
[1527] Pittioni 1943.
[1528] Korošec 1979, 33–34, 121–123.
[1529] Friesinger 1975, 75–76, *Taf.* 23.
[1530] Schmitsberger 2006.
[1531] Fettich é. n.

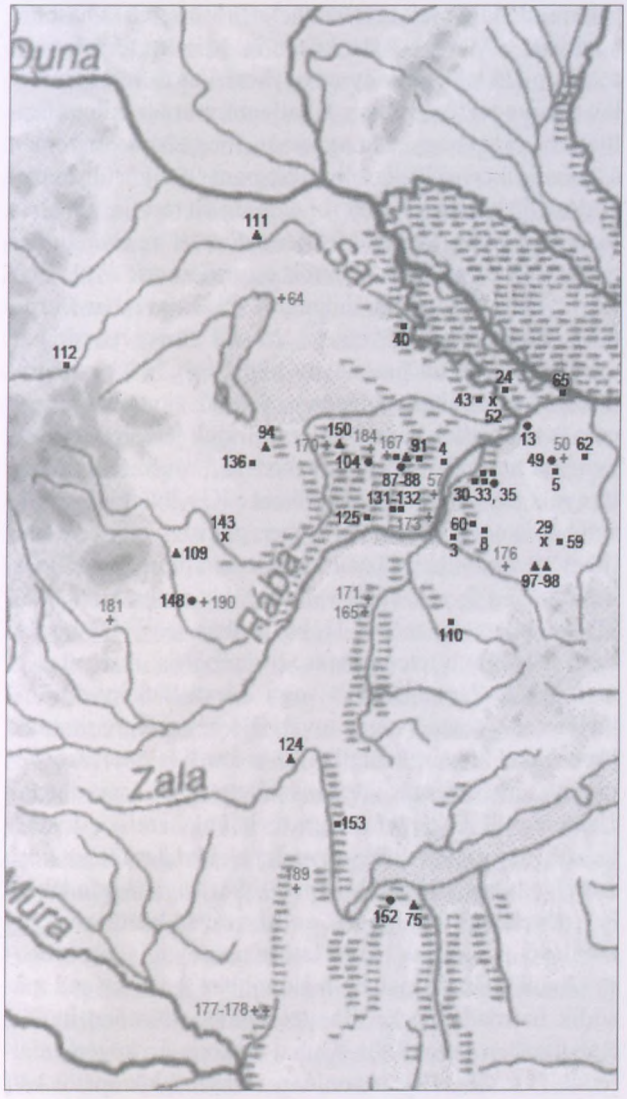

75. kép. A Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék 10. századi sírjai, temetői (■), a század első felére, kétharmadára keltezhető lelőhelyek (x), a század második harmadától keltezhető temetők (●), a század középső részétől keltezhető lelőhelyek (▲), valamint a szórványleletek (+): 3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 4. Enese-Szabadság u., 5. Écs-Tódomb, 8. Gyömöre-Friedrich Károly kertje, 13. Győr-Malomszéki-dűlő, 24. Győrzámoly-Régi plébánia, 29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya, 30–31. Koroncó-Bábota I–II. sír, 32. Koroncó-Dózsa Gy. u. 23., 33. Koroncó környéke, 35. Koroncó-Rácz-domb, 40. Mosonmagyaróvár-Moson, Királydomb, 43. Mosonszentmiklós, 49. Nyúl-Öreghegy, 50. Nyúl-Páskom, 52. Öttevény-Lenin u. 62., 57. Rábacsécsény, 59. Sokorópátka-Újtelep 17., 60. Tét-Belterület, 62. Töltéstava, 65. Vének-Dunapart, 75. Balatonújlak-Erdő-dűlő, 87. Csorna-Hosszúdomb, 88. Csorna-Sűlyhegy, déli oldal, 91. Dőr-Kápolna-dűlő, 94. Fertőszentmiklós-Szeredre-dűlő, 97. Gic-Szőlőhegy, 98. Gic-Tsz major, 104. Jobaháza-Borsody-domb, 109. Kőszeg-Kőszegfalvi rétek, 110. Kup-Fenyődomb, 112. Lanzenkirchen, 124. Pakod, 125. Páli-Kavicsbánya, 131. Rábacsanak-Vásártéri-dűlő, 132. Rábacsanak-Vasút sor, 136. Röjtökmuzsaj-Zsebedomb, 143. Szakony-Kavicsbánya, 148. Vasasszonyfa-Meszleni határ, 150. Veszkény-Tormostyán-dűlő, 152. Vörs-Papkert B., 153. Zalaszántó, 165. Celldömölk-Zsidó temető, 167. Csorna-Soproni út, 170. Kapuvár-Gyömölcs-domb, 171. Kemenesszentmárton, 173. Kisárpás, 176. Lovászpatona, 177. Nagykanizsa, 178. Nagykanizsa környéke, 181. Pinkaóvár, 184. Rábatamási, 189. Szentpéterúr környéke, 190. Vasasszonyfa

s a módszertani szempontból ott említett megjegyzések természetesen itt is érvényesek. Az első kategória tehát a 10. század, ahol a fentebb már bemutatott két megye lelőhelyeihez a következők csatlakoztathatók: 75. Balatonújlak-Erdő-dűlő, 87. Csorna-Hosszúdomb, 88. Csorna-Sűlyhegy, a homokbánya déli oldala, 91. Dőr-Kápolna-dűlő, 94. Fertőszentmiklós-Szeredre-dűlő, 97. Gic-Szőlőhegy, 98. Gic-Tsz major, 104. Jobaháza-Borsody-domb, 109. Kőszeg-Kőszegfalvi rétek, 110. Kup-Fenyődomb, 112. Lanzenkirchen, 124. Pakod, 125. Páli-Kavicsbánya, 131. Rábacsanak-Vásártéri-dűlő, 132. Rábacsanak-Vasút sor, 136. Röjtökmuzsaj-Zsebedomb, 143. Szakony-Kavicsbánya, 148. Vasasszonyfa-Meszleni határ, 150. Veszkény-Tormostyán-dűlő, 152. Vörs-Papkert B., 153. Zalaszántó; kiegészítve a szórványleletekkel, bizonytalan adatokkal: 50. Nyúl-Páskom, 57. Rábacsécsény, 165. Celldömölk-Zsidó temető, 167. Csorna-Soproni út, 170. Kapuvár-Gyümölcs-domb, 171. Kemenesszentmárton, 173. Kisárpás, 176. Lovászpatona, 177. Nagykanizsa, 178. Nagykanizsa környéke, 181. Pinkaóvár (Burg, A.), 184. Rábatamási, 189. Szentpéterúr környéke, 190. Vasasszonyfa [75. kép].

A 10. századi lelőhelyek Moson megyei csoportjához délnyugat felől kapcsolódnak a Sopron megyeiek. Topográfiai helyzetüket tekintve a 10. századiak döntő többsége az egykori megyén belül a Rábaközben, a Hanságtól délre helyezkedik el. Győr megye már bemutatott, s itt a mai Veszprém megye néhány lelőhelyével (97–98.) is kiegészített területe mellett ez a 10. századi nyugat-dunántúli lelőhelyek másik fő koncentrálódási területe.

A legkorábbi megtelepedés biztos nyomai azonban sajnos csak rendkívül alacsony számban ismertek. A terület egyik, ha egyenesen nem a legkorábbi temetkezése a kajárpéci (29.) lehet, mely vélhetően a 10. század első harmadában megásásra került. Azonban a mindössze

egyetlen, az is részben csak a találó elmondása alapján ismert sírról sajnos ennél többet nem is mondhatunk. Vélhetően a század első 60-70 évében temették el az öttevényi férfit, az ismert adatok alapján magányosan; s hasonló időszak valószínűsíthető a szakonyi temető esetében is, mely azonban már a hosszabb-rövidebb ideig tartó természetes közösség állandó megtelepedésének bizonyítékaként több sírt is tartalmazott.

Azok a sírok, melyeket jelen ismereteink szerint nem tudunk a századon belül pontosabban datálni, a lelőhelyek említett két koncentrálódási területén felül a Szigetközben és a Mosoni-Duna mentén, a Lajta torkolatáig húzódnak. Úgy tűnik tehát, hogy a század középső részéig valahol itt lehetett a településterület határa a folyó mentén, vagy mint már említettem a mosonmagyaróvári elpusztított temető bizonytalan volta miatt esetleg ennél talán kissé keletebbre. Nyugati irányban (a védenyi szórvány Berengár érme értékelését nyitva kell hagynunk) csak a század második felétől jelennek meg a lelőhelyek, így ezek bemutatása már a következő szakasz témája lesz. A legtávolabbi, nyugaton előkerült sír azonban nem itt, hanem Lanzekirchen területén került elő.[1532] Erről sajnos nehéz lenne megítélni, hogy a század melyik részében került megására, illetve, hogy állandóan ott élő népesség, esetleg katonai közösség tagja volt-e az eltemetett, vagy talán csupán egyetlen esemény emlékét őrzi a sír. A kora 10. századi településterülettől elszakadt volta inkább az utóbbira, vagy pedig egy katonai közösségre utalhat, s talán ezt támogathatja, hogy a Rozália- és a Soproni-hegység által a magyar szállásterülettől elzárt helyen fekszik, ami egy békés közösség esetében kevésbé indokolható területválasztás lenne. A magam részéről úgy látom a településterület majd csak a 11. században közelíti meg a Lajta mentén előkerült sír környékét. A következő korabeli lelőhely ettől távolabb, légvonalban mintegy 50 km-re, a Fertő déli részén elhelyezkedő Röjtökmuzsaj (136.) temetője, mely azonban már egy életvitelszerűen megtelepedett közösség sírkertje lehet. Ugyancsak a terület lakottságára utalnak a Sopron-Jereván városrészen és a soproni Bánfalvi út mentén feltárt telepjelenségek, előbbit már a 9–10. század fordulójától lakhatták, míg utóbbi a 10. századra datálható.[1533] A Nyugat-Dunántúl középső és déli részét azonban csupán egy-egy, a 10. századon belül nehezen besorolható lelőhely képviseli: Kup-Fenyődomb és Zalaszántó (110., 153.). A Zala É–D-i folyásától nyugatra tudomásom szerint mindeddig csak szórványleletek ismertek, s hasonló a helyzet a Marcal–Rába közén is. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az egykori Vas és részben Kolon megye területe ekkor lakatlanul maradt volna. Említettem már, hogy a magyarság megjelenése nyomán a Zalavár környéki karoling központ 900 körüli összeomlása[1534] kihatással volt a lakosság életére is, azonban bizonyára nem minden közösség döntött az elvándorlás mellett. A 9. századi temetők egy részének – pl. Esztergályhorváti–Alsóbárándpuszta,[1535] Zalaszabar-Borjúállás sziget[1536] – a következő század első évtizedeiben történő folyamatos használata a közösség helyben maradásának bizonyítéka. Mégha ezekbe az újonnan érkezők nem is telepedtek be, anyagi kultúrájuk jelenlétére bizonyítékot szolgáltatnak a kereskedelem révén felbukkanó tárgyak. Ezeket mindeddig főként a Kis-Balaton környezetéből ismerjük, de a kérdésben pozitív példaként említhető Szombathely-Szent Márton-templom temetője is, mely köré a 9. századtól valószínűleg megszakítás nélkül temetkeztek, még a 11. században is.[1537] De hozhatunk példákat a telepkutatások köréből is, mint pl. Kemenespálfa-Zsombékos[1538] vagy Sárvár-Faképi-dűlő,[1539] melyek a 9. század végén továbbélő népességre utalnak. Ha ezekkel kiegészítenénk a 10. századi lelőhelyeket bemutató térképet, már jóval kisebb területek maradnának „lakatlanul". Bizonyára nem tévedünk, amikor feltételezzük, hogy a temetők vagy telepek jövőbeni teljes körű feldolgozása során ezek száma – akár nagyságrendekkel is – növekedni fog, így a 9. és 10. század között ma még meglévő „hiátusnak" kutatástörténeti okai is lehetnek.

Azok a sírok, melyek legkorábban a 10. század második harmadában kerülhettek földbe, döntően itt is a Rábaközben és a Rába–Cuhai-Bakony-ér közén találhatók (13., 35., 49.), hasonlóan a század közepétől keltezhető temetőkkel. De úgy tűnik ebben az időszakban bukkannak fel a lelőhelyek először a Fertőtől délre, a Rábca és a Gyöngyös közén is. A tó felől nézve délre található lelőhelyek elhelyezkedése főbb vonalakban követi az Alpokalja nyúlványainak körvonalát. Kelet felé, a Marcal középső folyásának vidékéről, a Rábától keletre mindeddig csupán szórványleletek ismertek, azonban a 10. század közepétől, illetve végétől történő megtelepedést a celldömölki Alsó-dűlő telepjelenségei[1540] alapján joggal feltételezhetjük. A Kis-Balaton környékén is a század középső harmadában jelenhettek csak meg az újonnan érkezők első nyomai: Balatonújlak-Erdő-dűlő

[1532] Daim 2006.
[1533] Gömöri 2002, 144–154, 154–160.
[1534] Szőke 2007, 150.
[1535] Müller 2004.
[1536] Müller 1994.
[1537] Kiss–Tóth 2000.
[1538] Pap 2012a.
[1539] Pap 2013.
[1540] Pap 2012, 139, 152–153. jegyzet.

(75.) és Vörs-Papkert B. (152.) temetője. Az előzetes közlemények alapján az előbbi keltezéséhez II. Lotár itáliai király (947–950) érme nyújthat *terminus post quem* időpontot, s a század középső részére utalhat egy sodrott bronz karperec is; míg az utóbbi ismert tárgytípusainak – pödrött végű karika, ezüstfóliás gyöngy, sodrott nyak- és karperec, pödrött végű pántkarperec, kétélű kard – egy része csak a 10. század második negyedének második felétől keltezhető legkorábban. Így tehát ha a *„késő avar kori népesség a 9. században át helyben maradva megéri az Árpád által vezetett honfoglalók dunántúli megtelepedését”*,[1541] akkor legalább 3-4 évtizedig békésen folytatták életüket, vagy ha nem, akkor egy újonnan érkező népesség vett birtokba a 10. század valamelyik évtizedében egy olyan temetőt, melynek sírjai még jól érzékelhetők lehettek, ami befolyásolhatta temetkezésük rendjét. Vélhetően e két temető utolsó periódusával lehetett párhuzamos Vörs település másik jelentős sírkertje, a Majori-dűlőben feltárt. Az ugyancsak előzetes közleményből[1542] ismert lelőhely így azonban már a következő kronológiai szakaszban kap helyet. A Zala folyó torkolatvidékétől délkeletre eddig csak szórványlelet utalhat a 10. századi megtelepedésre, de talán nem rugaszkodunk el nagyon az egykori valóságtól, ha felvetjük, hogy a 10. század második felében a magyarság már megtelepedhetett a Kis-Balaton és a Mura közti vidéken, sőt az ennél délebbi megjelenés lehetőségét is mérlegelnünk kell. Ezt támogathatja ugyanis a folyótól délre mintegy 7-8 km-re található tüskeszentgyörgyi (Sv. Juraj u Trnju, Hr.) 5. sír, még akkor is, ha a temető egyéb leletei, mint az S-végű karikák[1543] inkább már a század végén és az új évezredben használt temetőre utalnak.

Már a 10. században megkezdődhettek a temetkezések, s a temetőket vagy azok egy részét töretlenül használhatták az ezredforduló után is a Győr és Moson megyei lelőhelyeken felül az alábbiak esetében: 69. Lajtakáta (Gattendorf, A.), 73. Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, 74. Balatonmagyaród-Felső-Koloni dűlő, 78. Bősárkány-Temető, 81. Celldömölk-Ság hegy, 85. Csorna-Acsalag, 86. Csorna-Csatár, 96. Füles, 101. Himod-Káposztás, 102. Ikervár-Virág u., 103. Ják-Bencés apátság, 105. Kemenesszentpéter-Dombi-dűlő, 106. Keszthely-Apát-domb, 111. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), 113. Lajtaszék (Stotzing, A.), 116. Ligvánd (Nebersdorf, A.), 117. Medgyeskovácsi-Kövecsesi-dűlő, 120. Nagykapornak, 129. Pölöske, 135. Répcelak-Várdomb, 151. Vörs-Majori-dűlő, 154. Zalaszentgrót-Polgárváros, 155. Zalaszentgrót-Téglagyár; valamint a korszak szórványleletei: 10. Győr-Belváros, 26. Ikrény-Mendel-domb, 168. Gic, 169. Győr-Ménfőcsanak, 174. Kozmadombja (?), 185. Sitke-Hegyalja, 188. Szentgyörgyvár (?), 192. Zalacsány-Zala meder [76. kép].

Ennek a periódusnak az elején természetesen még használhatták az előző szakasz végének temetőit, sőt, akár a 9. századi temetőket is, mint ezt a szombathelyi Szent Márton-templom sírkertje mutatja (151.). Azonban a másik irányba is nyitott a csoport, hiszen a balatonmagyaródi (74.) és a jáki (103.) temetők vélhetően a 11. század második felében is használatban voltak még.

A lelőhelyek topográfiai helyzetét illetően a 10. század második felében változásoknak lehetünk tanúi. Az egyik leginkább szembetűnő, hogy a Rábaközben elkezd csökkeni a sírok, temetők száma. Csorna-Acsalag és -Csatár (85–86.)[1544] mellett a terület északi részéről mindössze Bősárkány említhető, mint biztosabban a század második felére/végére keltezhető lelőhely.[1545] Acsalagról egy köznépi jellegű, de veretes öv jelenlétére utaló leleteket szolgáltató temető ismert,[1546] míg Csatáron egy lovas sírokat és valószínűleg Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) érmét is tartalmazó temető.[1547] Sajnos ez utóbbi megítélése szintén nem mentes a bizonytalanságtól, melyet talán csak a leletanyag kritikai kiadása világíthatna meg, azonban ennek ellenére a lovas sírokból előkerült vastag huzalú sodrott torques és a sodrást utánzóan öntött gyűrű is lehetővé teszi a temető 10. század végére, 11. század elejére történő keltezését, így ezek a sírok – akár egy nyughelyet alkottak az említett érmés sírral, akár két temetőt feltételezhetünk, mint a csorna-sűlyhegyi esetében –[1548] azt gondolom jogosan helyezhetők a 10–11. századi csoportba. Kétélű kardja alapján talán még ide is sorolnánk a rábacsanaki homokbánya lelőhelyét is,[1549] de a két kard közül az egyik fegyver korábbi, így a másik megítélése is kérdéses lehet.[1550] A 10. század második felétől a lelőhelyek száma a Rába, valamint a Cuhai-Bakony-ér közti területen is visszaesik, s helyzetüket tekintve eltolódás figyelhető meg északi irányban: azokat már a Mosoni-Duna és a Rába összefolyásánál, a mai Győrben és annak vonzáskörzetében találjuk. Ezek a temetők – mint említettem

[1541] Költő–Szentpéteri 1996, 103.
[1542] Költő 2003; Költő 2003a.
[1543] Tomičić 1986, 136; Sokol 1996, 86.
[1544] Bella 1984; Hampel 1900, 554–560.
[1545] Gömöri 2000, 31.
[1546] FÉK Nr. 5.
[1547] Bella 1984.
[1548] Szőke 1954, 131–132.
[1549] XJM R. A. ltsz. n.
[1550] Kovács 1995, 174.

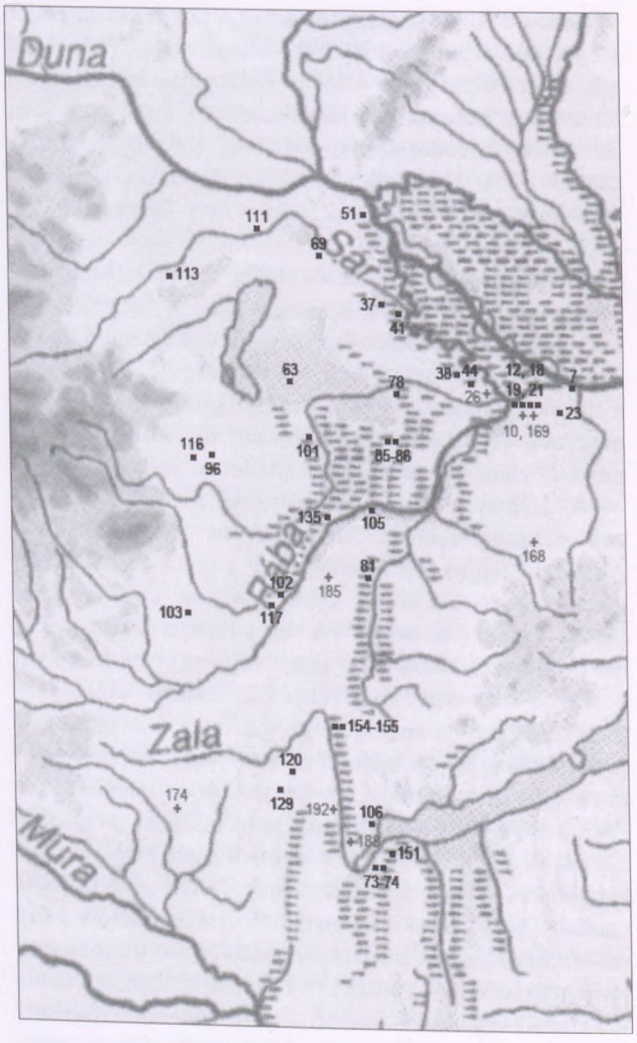

76. kép. A Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék 10–11. századi sírjai, temetői (■), valamint szórványleletei (+): 7. Gönyű-Dunapart, 10. Győr-Belváros, 12. Győr-Lehel u., 18. Győr-Téglavető-dűlő, 19. Győr-Újszállások, 21. Győr-Víztorony, 23. Győrszentiván-Söprűshegy, 26. Ikrény-Mendel-domb, 37. Levél-Újhelyi Imre tér, 38. Lébény-Kaszás-domb, 41. Mosonmagyaróvár környéke, 44. Mosonszentmiklós-Lednice-domb, 51. Oroszvár (Rusovce, Sl.), 63. Valla (Wallern, A.), 69. Lajtakáta (Gattendorf, A.), 73. Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, 74. Balatonmagyaród-Felső-Koloni dűlő, 78. Bősárkány-Temető, 81. Celldömölk-Ság hegy, 85. Csorna-Acsalag, 86. Csorna-Csatár, 96. Füles, 101. Himod-Káposztás, 102. Ikervár-Virág u., 103. Ják-Bencés apátság, 105. Kemenesszentpéter-Dombi-dűlő, 106. Keszthely-Apát-domb, 111. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), 113. Lajtaszék (Stotzing, A.), 116. Ligvánd (Nebersdorf, A.), 117. Medgyeskovácsi-Kövecsesi-dűlő, 120. Nagykapornak, 129. Pölöske, 135. Répcelak-Várdomb, 151. Vörs-Majori-dűlő, 154. Zalaszentgrót-Polgárváros, 155. Zalaszentgrót-Téglagyár, 168. Gic, 169. Győr-Ménfőcsanak, 174. Kozmadombja (?), 185. Sitke-Hegyalja, 188. Szentgyörgyvár (?), 192. Zalacsány-Zala meder.

– jellegüket tekintve már ún. köznépi jellegűek. A másik szembetűnő változás a lelőhelyek megjelenése a Mosoni-Duna, sőt távolabb nyugat felé, a Duna vidékén is, továbbá a Lajta mentén, annak főként jobb oldalán. Úgy tűnik tehát fokozatosan nyugat felé tolódik a települési tömb határa, mely ekkor már elérte a Lajta folyását. Erre utal a folyó jobb partján fekvő Lajtaszék (Stotzing, A.), de még hangsúlyosabban a bal parti Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) temetője, hiszen aligha valószínű, hogy a települési terület tömbjétől messzebb elszakadva éltek volna itt közösségek, melyek – mint később látni fogjuk – nem katonai jellegűek voltak.

A Fertő és a Rába közti területen ennyire jelentős nyugati irányú eltolódás nem érzékelhető, jellemzően a Rába folyása mentén bukkannak fel a temetők, valamint kelet felé, a Marcal mellett említhető egy további lelőhely. A két folyó közéről tehát most már temetőket is ismerünk, szemben a megelőző korszakból egyedüliként ismert telep- és szórványleletekkel. A Hegyhát területéről továbbra sem ismerek korabeli temetőt, azonban a Zala É–D-i völgyétől a 10. századdal szemben már nyugatabbra is jelentkeznek, csakúgy, mint a Balaton nyugati részénél. Vélhetően a 10. század közepétől temetkeznek a Vörs-Majori-dűlő területén feltárt temetőbe, míg az egyik legnagyobb nekropoliszt a Kis-Balaton mentén, Balatonmagyaródon csak a század végétől kezdik használni. Ennek környezetében a korszakra jellemző szórt települések rendszere is megfigyelhető volt.[1551]

A 11. századra, vagy nagyobb részben e századra keltezhető temetők, kincsleletek: 68. Győr-Pósdomb, 70. Bakonykoppány-Kavicsbánya, 71. Balatonberény-Ady E. u., 72. Balatonberény-Táncsics M. u., 74. Balatonmagyaród-Felső-Koloni-dűlő, 76. Bezeréd, 77. Bögöt, 79. Büdöskút (Steinbrunn, A.), 80. Celldömölk-Bencés apátság, 82. Csatár, 83. Csempeszkopács, 84. Csepreg-Szentkirály, 90. Darufalva (Draßburg, A.), 92. Eger-

[1551] Kvassay 2006, 261.

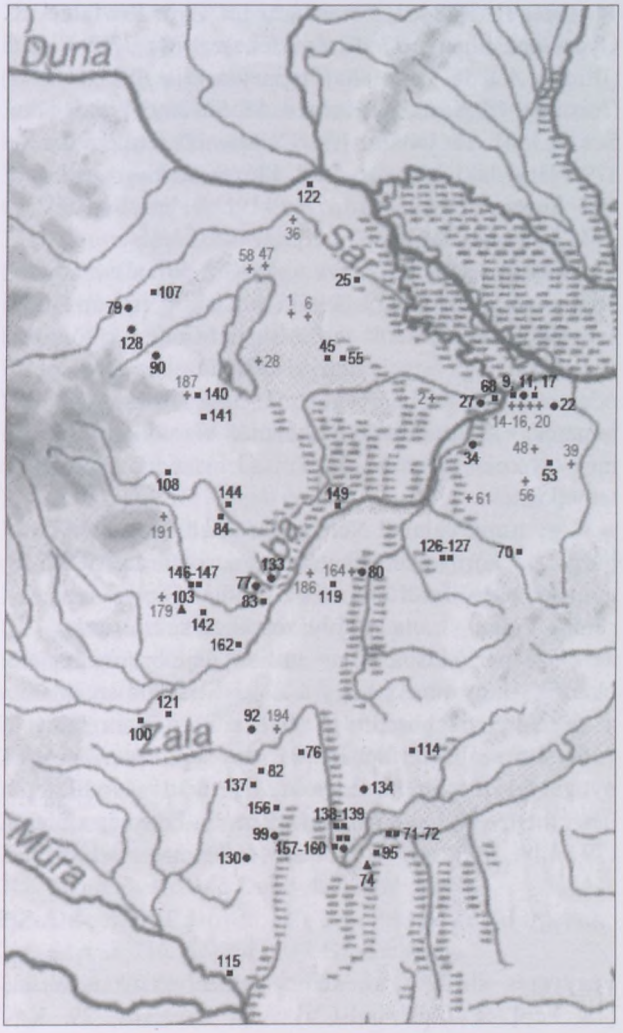

77. kép. A Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék 11. századi sírjai, temetői, kincs- (■) és szórványleletei (+), a század középső részétől keltezhető lelőhelyek (●), valamint azok, melyek már a 10. században is használatban lehettek, de nagyobb részben mégis a 11. századra keltezhetők (▲): 1. Barátudvar (Mönchhof, A.), 2. Bezi-Péterházapuszta, 6. Féltorony (Halbturn, A.), 9. Győr-Bácsa, Szent Vid, 11. Győr-Fövenyes-domb, 14. Győr-II. Rákóczi Ferenc u., 15. Győr-Révfalu, 16. Győr-Szabadhegy, 17. Győr-Székesegyház, 20. Győr-Vásútállomás, 22. Győrszentiván-Károlyháza, 25. Hegyeshalom-Belterület, 27. Ikrény-Silógödrök, 28. Illmic (Illmitz, A.), 34. Koroncó-Pusztatemető, 36. Lajtafalu (Potzneusiedl, A.), 45. Mosontarcsa (Andau, A.), 47. Nyulas (Jois, A.), 48. Nyúl, 53. Pannonhalma-Boldogasszony-kápolna, 55. Pusztasomorja-Tímár-domb, 56. Ravazd, 58. Sásony (Winden am See, A.), 61. Tét határa, 68. Győr-Pósdomb, 70. Bakonykoppány-Kavicsbánya, 71. Balatonberény-Ady E. u., 72. Balatonberény-Táncsics M. u., 74. Balatonmagyaród-Felső-Koloni-dűlő, 76. Bezeréd, 77. Bögöt, 79. Büdöskút (Steinbrunn, A.), 80. Celldömölk-Bencés apátság, 82. Csatár, 83. Csempeszkopács, 84. Csepreg-Szentkirály, 90. Darufalva (Draßburg, A.), 92. Egervár-Kápolna-dűlő, 95. Főnyed-Gólyásfa, 99. Hahót-Cseresznyés-dűlő, 100. Hegyhátszentmárton-Fő u., 103. Ják, 107. Kishöfflány (Kleinhöfflein, A.), 108. Középpulya (Mittelpullendorf, A.), 114. Lesenceistvánd-Szőlőhegy, 115. Letenye, templom környéke, 119. Mesteri-Intapuszta, 121. Nádasd, 122. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.), 126. Pápa-Mika gyár, 127. Pápa-Várostelek, 128. Pecsnyéd (Pöttsching, A.), 130. Pusztaszentlászló-Deáksűrű, 133. Rábasömjén-Templom, 134. Rezi-Gyöngyössy csárda, 137. Sárhida-Határi-dűlő, 138. Sármelék-Repülőtér II., 139. Sármellék-Vasútállomás, 140. Sopronbánfalva-Magdolna-kápolna, 141. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.), 142. Sorokpolány-Berekalja, 144. Szakony-Tsz major, 146. Szombathely-Kisfaludy S. u., 147. Szombathely-Szent Márton-templom, 149. Városfalu, 156. Zalaszentmihály-Téglagyár, 157. Zalavár-Községi I. temető, 158. Zalavár-Városliget, 159. Zalavár-Kápolna, 160. Zalavár-Récéskút, 162. Zsennye-Kastélykert, 164. Celldömölk-Vulkán fürdő, 179. Nárai-Jáki úti belső dűlő, 186. Sitke-Hercseg hegy, 187. Sopron-Jerevánváros rész, 191. Velem-Szent Vid, 194. Zalaszentiván-Kisfaludihegy.

vár-Kápolna-dűlő, 95. Főnyed-Gólyásfa, 99. Hahót-Cseresznyés-dűlő, 100. Hegyhátszentmárton, 103. Ják, 107. Kishöfflány (Kleinhöfflein, A.), 108. Középpulya (Mittelpullendorf, A.), 114. Lesenceistvánd-Szőlőhegy, 115. Letenye, templom környéke, 119. Mesteri-Intapuszta, 121. Nádasd, 122. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.), 126. Pápa-Mika gyár, 127. Pápa-Várostelek, 128. Pecsnyéd (Pöttsching, A.), 130. Pusztaszentlászló-Deáksűrű, 133. Rábasömjén-templom, 134. Rezi-Gyöngyössy csárda, 137. Sárhida-Határi-dűlő, 138. Sármellék-Repülőtér II., 139. Sármellék-Vasútállomás, 140. Sopronbánfalva-Magdolna-kápolna, 141. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.), 142. Sorokpolány-Berekalja, 144. Szakony-Tsz major, 146. Szombathely-Kisfaludy S. u., 147. Szombathely-Szent Márton-templom, 149. Városfalu, 156. Zalaszentmihály-Téglagyár, 157. Zalavár-Községi I. temető, 158. Zalavár-Városliget, 159. Zalavár-Kápolna, 160. Zalavár-Récéskút, 162. Zsennye-Kastélykert; valamint szórványleletek: 1. Barátudvar (Mönchhof, A.), 2. Bezi-Péterházapuszta, 6. Féltorony (Halbturn, A.),

14. Győr-II. Rákóczi Ferenc u., 15. Győr-Révfalu, 16. Győr-Szabadhegy, 17. Győr-Székesegyház, 28. Illmic (Illmitz, A.), 36. Lajtafalu (Potzneusiedl, A.), 47. Nyulas (Jois, A.), 48. Nyúl, 56. Ravazd, 58. Sásony (Winden am See, A.), 61. Tét határa, 164. Celldömölk-Vulkán fürdő, 179. Nárai-Jáki úti belső dűlő, 186. Sitke-Hercseg hegy, 187. Sopron-Jerevánváros rész, 191. Velem-Szent Vid, 194. Zalaszentiván-Kisfaludihegy [77. kép].

A 11. századi lelőhelyek térképére pillantva látható, hogy e század mintegy „kitölti" az eddig csupán ritkásan lakottnak ábrázolt területeket. Mindez különösen szembetűnő, ha figyelembe vesszük, hogy az előző periódus második felében/végén már használatban voltak e temetők, s mint említettem, közülük bizonyíthatóan van még olyan is, melybe a 11. század második feléig még temetkeztek.

Úgy tűnik valahol Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) környékén lehetett az ezredforduló táján a nyugati településterület széle. Több lelőhelyet is ismerünk a Vulka – Lajta vízfolyások közti sávról, ezért – és az előző periódusban már említett lajtabrucki temető okán is – úgy tűnik, hogy a Lajtával szemben inkább a kissé nyugatabbra folyó Fischa környékén lehetett valahol a szállásterület határa. A településterület délnyugat felé történő húzódása a 11. század második felében érhette el a Lajta mentén a Rozália-hegység előterét (79., 128., 90.), míg ettől kissé délkeletre a lelőhelyek a Soproni-hegység és a Balfi-dombság között találhatók. A Fertő környezetében és a Hanság területén is magasabb a lelőhelyek száma ekkor már, bár ezek között is sok olyan van, melyre csupán szórványleletek utalnak. A Rába és Cuhai-Bakony-ér középső és déli részén felbukkanó temetők pedig arra mutatnak, hogy a terület előző periódusban megfigyelt topográfiája talán csak a lelőhelyek rejtve maradásának számlájára írható. Ugyancsak magasabb a sírok, temetők száma a Rábca alsó és középső folyása, valamint a Rába és a Pinka által felölelt területen, az előző periódushoz képest kissé nyugatabba tolódva az Alpokalján. Némiképp erőteljesebb a Kemeneshát reprezentáltsága is, s úgy tűnik a 11. században jelennek meg a lelőhelyek először a Hegyhát területén is, ekkor azonban már a Vasvári sánctól nyugatra is. Ennek okai között vélhetően elsősorban a természetföldrajzi tényezők szerepe emelhető ki. A Zala folyásától délre és a Balaton nyugati részénél a lelőhelyek száma ugyancsak magasabb: a 11. század középső részétől megfigyelhetők a folyó É–D-i vonalától indulóan az előző periódushoz képest kissé nyugatabbra is (99., 130.).[1552] A leginkább meglepő azonban az, hogy a Rábaközből szinte nem ismert a 11. század második felére keltezhető lelőhely vagy lelet, noha bizonyára nem néptelenedett el a terület, még akkor sem, ha a 10. századtól fogva a lelőhelyek száma folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott is.

VI.1.4. A SÍROK JELLEGE

Fegyveres sírok[1553] az alábbi lelőhelyekről ismertek [78. kép]: 3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya, 30. Koroncó-Bábota I. sír, 37. Levél-Újhelyi Imre tér, 43. Mosonszentmiklós, 49. Nyúl-Öreghegy, 75. Balatonújlak-Erdő-dűlő, 86. Csorna-Csatári major, 88. Csorna-Sűlyhegy, 101. Himod-Káposztás, 102. Ikervár-Virág u., 111. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), 112. Lanzenkirchen, 125. Páli-Kavicsbánya, 131. Rábacsanak-Homokbánya, 136. Röjtökmuzsaj-Zsebedomb, 143. Szakony-Kavicsbánya, 150. Veszkény-Tormostyán-dűlő, 151. Vörs-Majori-dűlő, 152. Vörs-Papkert B., 154. Zalaszentgrót-Polgárváros, 155. Zalaszentgrót-Téglagyár; továbbá a bizonytalan esetek, szórványok: 170. Kapuvár-Gyümölcs-domb, 174. Kozmadombja, 175. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), 192. Zalacsány-Zala meder.

Ennél a felsorolásnál feltétlenül érdemes feltüntetni a források egy további speciális csoportját alkotó, többségében föld-fa szerkezetű[1554] várakat, melyek a vizsgált terület nyugati részéről is ismertek, illetve elhelyezkedésük eddigi lokalizálásának hiányában egykori meglétük valószínűsíthető:[1555] 203. Egervár,[1556] 204. Darufalva (Draßburg, A.),[1557] 205. Győr,[1558] 206. Győrvár,[1559] 207. Ikervár,[1560] 208. Kapuvár/Babót,[1561] 209. Körmend,[1562]

[1552] Ezek sorába tartozhat a Kisbucsa határában feltárt soros temető is, melynek megismert 30 sírja közül több is Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) ezüstérmét tartalmazta: www.tvkeszthely.hu/hirek/3337/arpad-kori-sirok-a-76-os-ut-menten [letöltés időpontja: 2013. június 7.].

[1553] Ebben az összeállításban nem szerepelnek azok a sírok, melyekből csupán 1 db nyílcsúcs került elő.

[1554] A földvár megnevezés Bóna István véleménye szerint nem megfelelő terminus ezekre az erősségekre (Bóna 1998, 23).

[1555] A számozás a Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék lelőhelyeinek felsorolásához folytatólagosan csatlakozik.

[1556] Kiss–Tóth 1999, 108.

[1557] Gömöri 2000, 36–39.

[1558] Tomka 1976; Bóna 1998, 29–30; Tomka 2006.

[1559] Kiss–Tóth 1999, 108.

[1560] Kiss 2000, 278.

[1561] Gömöri 2000, 42–44; Takács 2006.

[1562] Kiss 2000, 278.

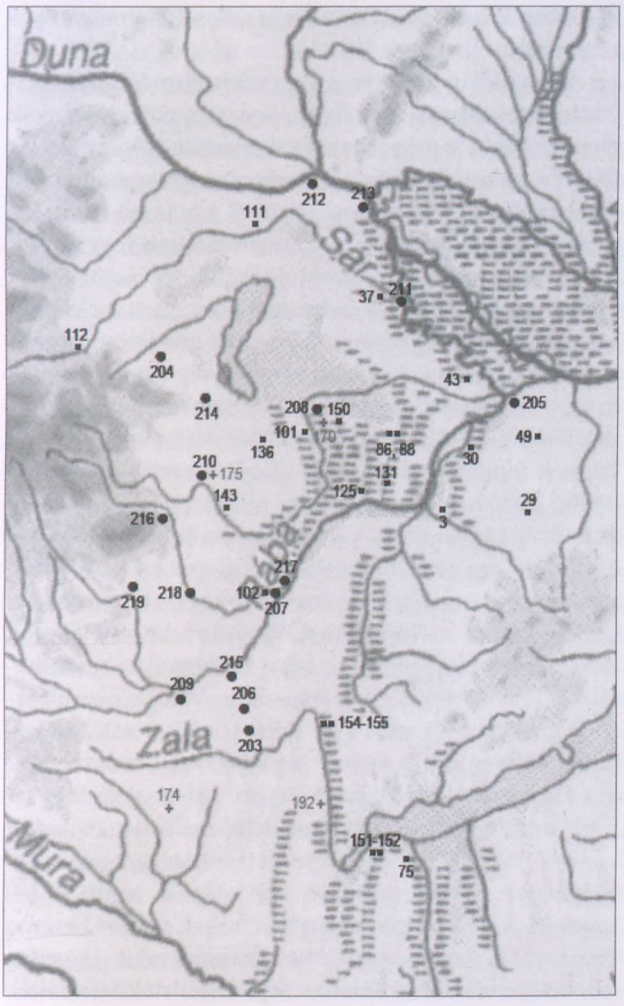

78. kép. A Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék fegyveres sírjai (■), szórványleletei, bizonytalan adatai (+) és legnyugatibb erősségei (●):
3. Csikvánd-Csikvándi kavicsos, 29. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya, 30. Koroncó-Bábota I. sír,
37. Levél-Újhelyi Imre tér 1/B. sír,
43. Mosonszentmiklós, 49. Nyúl-Öreghegy,
75. Balatonújlak-Erdő-dűlő, 86. Csorna-Csatári major, 88. Csorna-Sűlyhegy, 101. Himod-Káposztás, 102. Ikervár-Virág u., 111. Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), 112. Lanzenkirchen, 125. Páli-Kavicsbánya, 131. Rábacsanak-Homokbánya,
136. Röjtökmuzsaj-Zsebedomb,
143. Szakony-Kavicsbánya, 150. Veszkény-Tormostyán-dűlő, 151. Vörs-Majori-dűlő, 152. Vörs-Papkert B.,
154. Zalaszentgrót-Polgárváros,
155. Zalaszentgrót-Téglagyár;
továbbá a bizonytalan esetek, szórványok:
170. Kapuvár-Gyümölcs-domb, 174. Kozmadombja,
175. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.),
192. Zalacsány-Zala meder;
valamint a többségében föld-fa szerkezetű erősségek:
203. Egervár, 204. Darufalva (Draßburg, A.),
205. Győr, 206. Győrvár, 207. Ikervár,
208. Kapuvár/Babót, 209. Körmend,
210. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.),
211. Mosonmagyaróvár-Moson,
212. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.),
213. Oroszvár (Rusovce, Sl.), 214. Pinkaóvár (Burg, A.),
215. Sárvár, 216. Sopron, 217. Szombathely,
218. Vasvár, 219. Velem-Szent Vid

210. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.),[1563] 211. Mosonmagyaróvár-Moson,[1564] 212. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.),[1565] 213. Oroszvár (Rusovce, Sl.),[1566] 214. Pinkaóvár (Burg, A.),[1567] 215. Sárvár,[1568] 216. Sopron,[1569] 217. Szombathely,[1570] 218. Vasvár,[1571] 219. Velem-Szent Vid.[1572]

Mindezeket térképre vetítve az alábbi kép körvonalazódik: a fegyveres sírok egy kisebb része egyfelől a Lajta bal partján fekszik. A lanzenkircheni sírról említettem, hogy a 10. századon belül nehezen keltezhető, a lajtabrucki temető azonban véleményem szerint inkább annak végére, vagy az új évezred elejére datálható, s földrajzi helyzete alapján talán valóban jelölheti a magyar szállásterület kiterjedését.[1573] Mint már említettem, e sírkert elhelyezkedése arra hívja fel a figyelmet, hogy a folyó nem feltétlenül tekinthető határfolyónak, legalábbis a 10. század vége felé. Továbbá ennek alapján a Fertő északi végét és a Dunát összekötő sánc esetében inkább annak 18. század eleji kronológiai helyzetét valószínűsíthetjük, s nem 10–11. századi voltát.[1574] Keleti irányba haladva az egykori szárazföldi közlekedési út közelében

[1563] Kaus 1987; Bóna 1998, 101; Gömöri 2000, 46–47.
[1564] Tomka 1987; Bóna 1998, 34; Tomka 2000b.
[1565] Obenaus 2006, 38–42; Wawruschka 2009, 144.
[1566] Kristó–Szőke 1994; Bóna 1998, 26–27, 90–91, 4. kép.
[1567] Kiss 2000, 279.
[1568] Kiss 2000, 278.
[1569] Bóna 1998, 34; Gömöri 2000, 49–93.
[1570] Kiss 2000, 278.
[1571] Kiss–Zágorhidi Czigány 2007.
[1572] Kiss 2000, 279; Fekete 2007.
[1573] Takács 2006b, 17.
[1574] Kiss–Tóth 1999, 109.

található Levél, ahonnan legalább egy – kétélű kardja alapján már valószínűleg a 10. század második felére, 11. század elejére keltezhető – fegyveres sírját ismerjük. Tovább haladva szintén az egykori út közelében helyezkedik el a mosonszentmiklósi íjászfelszereléssel eltemetett férfi sírja. Oroszvártól Győrig tehát a Duna, illetve a Mosoni-Duna mentén biztosan mindössze két fegyveres sír ismert, ennek azonban oka lehet az is, hogy a hadvonulásoknál a terep kedvezőtlen adottságai miatt gyakrabban használták a Győr – Árpás – Csorna – Kapuvár – Sopron útvonalat, szemben a Mosoni-Duna partján futó úttal.[1575] Az utak szerepe azért is lényeges, mivel a határvédelem során ezek ellenőrzése nyilván elsődleges feladat volt. Különösen a nehézpáncélos seregek szempontjából volt nélkülözhetetlen a megfelelően kiépített út, hiszen ilyenek hiányában ezek a vizenyős területeken gyakorlatilag nem is tudtak haladni.[1576]

Kissé magasabb a fegyveres sírok száma Győr megyében, a Rábától keletre eső területen; a lelőhelyek számát illetően azonban nagyobb tömbjük a Fertő-tó, a Hanság és a Rába közti szakaszon, de elsősorban a Rábaközben található, ami hasonló képet mutat a 10. századi, gazdagabb leleteket szolgáltató lelőhelyek elhelyezkedésével. Nem egy esetben így természetesen ugyanazon lelőhelyekről van szó. A Hanság déli szélén futó, fentebb már említett Csorna – Kapuvár – Sopron útvonal mentén található Csorna, Veszkény, Röjtökmuzsaj és a kapuvári bizonytalan sír. Ettől délebbre pedig Rábacsanak, Páli, Himod és Szakony. Déli irányban egy kisebb hiátus után, Vas megyében mindeddig egyedül Ikervár temetőjében bukkannak fel újra a 10. század második felére keltezhető fegyveres sírok, melyekben talán a Rába átkelőjének őrzőit azonosíthatnánk.[1577] Noha szórványként Locsmándról egy 11. századi kétélű kard,[1578] több helyről pedig nyílcsúcsok ismertek, az azonban mindenképp figyelemre érdemes, hogy Vas megyében a Rába vonalától nyugati irányba eddig nem került elő másik, a 10. századra keltezhető fegyveres sír, s mindössze egy vasasszonyfai feldúlt sír esetében merülhet fel a fegyvermelléklet egykori meglétének a lehetősége. Szintén alacsonyabb a 10. századi fegyveres sírokat tartalmazó lelőhelyek száma Zala megyében. Zalaszentgrót két temetője, Vörs majori-dűlői és papkerti részén, továbbá Balatonújlak-Erdő-dűlő mellett bizonytalan adatként két kardlelet említhető Kozmadombjáról és Zalacsány mellől, a Zala medréből. A biztosan fegyverrel temetkező férfiak sírjai tehát a Zala É–D-i szakaszától keletre, illetve a Kis-Balaton környékén találhatók.

A temetőket tekintve a fegyveres sírok aránya átlagosan alacsonynak mondható. Sajnos a pontos arányok megítélését itt is megnehezíti a nem teljes és/vagy hiteles feltárás, valamint a közöletlenség. A legmagasabb talán a balatonújlaki temetőben volt, ahol a teljesen feltárt temető 17 sírjából legalább öt sírban találtak fegyvert.[1579] Sajnos nem ismert a Vörs-Majori-dűlő területén feltárt temető aránya, pedig a balatonújlaki mellett ez is hitelesen, és csaknem teljesen feltártnak tekinthető. Annyi azonban bizonyos, hogy két sírban volt csontmerevítős íj, több sírban pedig tegez egykori meglétére utaltak annak fémből készült vasalásai. Vörs másik temetőjében, a Papkert területén négy sírból íjászfelszerelés, egy sírból pedig kétélű kard került elő, ami a feltárt sírok kb. 13%-a. Ikervár-Virág utcában a sírok kevesebb mint 10%-ból került elő egynél több nyílcsúcs, illetve az íjászfelszerelés más része, a temető azonban nem teljesen feltárt, csakúgy mint a Rábacsanak-Vásártéri-dűlőn előkerült sírkert, melyből egy sajnos kissé bizonytalan korszakolású kétélű kard mellett szablya és szekerce előkerüléséről van adat, a sírszám és a leletösszefüggések bizonytalan volta miatt azonban legfeljebb feltételezhetünk két fegyveres sírt. Ugyancsak két sírban volt fegyver Csikvánd-Csikvándi kavicsos lelőhelyén, az előkerült *„kard"* megítélése azonban itt is kérdéses. Csorna-Sűlyhegyen, a homokbánya déli oldalán legalább két lovas íjász sírja volt a temetőben, míg Csorna-Csatáron egy további fegyveresről van biztosabb adat. Egyetlen íjászfelszereléssel eltemetett férfi sírját dokumentálták a röjtökmuzsaj-zsebedombi és a szakonyi temetőben is. Veszkény-Tormostyán-dűlőben legalább két sírban volt fegyver, csakúgy, mint Himod-Káposztás, Páli-Kavicsbánya, Zalaszentgrót-Polgárváros és Zalaszentgrót-Téglagyár lelőhelyein. Talán ugyancsak két fegyveres, ám kétélű kardos temetkezés volt a levéli temetőben, ebből azonban egyik csupán elmondás alapján ismert. Egy-egy fegyveres sírról van adat Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.), Lanzenkirchen, Koroncó-Bábota I., Kajárpéc és Mosonszentmiklós lelőhelyekről, ebből a kajárpéci kivételével íjászok, míg Nyúl-Öreghegyen legalább további egy íjász sírja feltételezhető. A döntő többség sírjaiba tehát nagyobb arányban íjászfelszerelés került, jóval ritkábbak a szúró- és vágófegyverek.

A csikvándi, kajárpéci, lanzenkircheni és mosonszentmiklósi sírt leszámítva ezek a temetők jellegüket

[1575] Kiss–Tóth 1987, 129.
[1576] Borosy 1977, 545.
[1577] Kiss 2000, 278.
[1578] Kaus 2006, 274.
[1579] Siklósi 2004.

tekintve messze elmaradnak a Felső-Tisza-vidék erősen katonai jellegű sírkertjeitől, ahol az eltemetettek legalább fele férfi volt, míg a női és gyermeksírok száma ezekhez képest alacsony, vagy teljesen hiányzik.[1580] A sajnos alig ismert rábacsanaki mellett leginkább még a balatonújlaki mutat hasonló vonásokat az előbb említettekkel, azonban a női és gyermeksírok kiegyenlített száma utóbbinál is cáfolja, hogy mesterségesen szervezett katonai közösség élt volna a vidéken. A jelzett különbségek annak ellenére is biztosnak látszanak, hogy a felsorolt temetők között gyakorlatilag alig van hitelesen és teljesen feltárt, s ami mégis, az közöletlen. Az arány így csak hozzávetőlegesen állapítható meg, a fegyveres sírok temetőnkénti legmagasabb értéke csaknem 30%, átlagban azonban csupán 5-10% között mozog.

A felsoroltak közül – földrajzi elhelyezkedésüket is figyelembe véve – a lanzenkircheni lenne köthető talán a legnagyobb valószínűséggel fegyveres egységhez, de felmerült az eltemetett valamely kalandozó akció során elesett harcossal történő azonosítása is.[1581] Azonban mivel hiteles feltárás hiányában csupán egyetlen sírról van tudomásunk, így nehéz lenne kétséget kizáróan állást foglalni. A lajtabrucki – bizonytalan sírszámú – temető egyetlen fegyveres sírja mellett női és gyermeksírok is előkerültek, így aligha lehet egy olyan egységként meghatározni az ide temetkező közösséget, mely „*a Bécsi-medencét és a Kisalföldet összekötő legfontosabb járható irány előretolt őrzését (időbeli értesítést és riasztást) képviseli*".[1582] Helyzetét tekintve a magányos, ám jóval keletebbre fekvő kajárpéci, csikvándi, mosonszentmiklósi sírok határőrökhöz kötése sem igazolható kétséget kizáróan. Említettem már, hogy a helynévi adatok alapján a röjtökmuzsaji és a levéli temetők, valamint a csupán említésből ismert kapuvári sír esetében lenne feltételezhető a határőrzéssel való kapcsolat, azonban a temetők itt sem mutatnak erőteljes katonai jelleget, sőt, ennek épp az ellenkezője igaz.

Módszertani jellegű kérdés természetesen, hogy a határőrök temetőit főként a Felső-Tisza vidékéről ismert sírkertek képe alapján rekonstruálhatjuk-e, nem feledve természetesen az esetleges időbeli távolságot,[1583] és a közösségeket megszervező hatalom talán eltérő voltát sem. Ha azonban a felső-tiszai példákat keressük, azoknak nincs nyoma nem csupán Győr és Moson, hanem Sopron, Vas és Zala megyék területén, továbbá Kelet-Ausztriában sem. Nincs nyomuk fegyvereseknek nagyobb számban azokban a temetőkben sem, melyeket talán családi vagy Kovács László terminológiájával élve szállási[1584] sírkerteknek is tarthatnánk. Ezekkel kapcsolatban nem lehet kizárni, hogy a harcosok békeidőben családi kötelékekben éltek, s megöregedvén, szolgálatukat feladván családjukkal együtt temetkeztek,[1585] ezért egykori tevékenységük homályban marad.

Egyenesen adódik azonban a kérdés, hogy miért alacsony a fegyveres sírok száma, ha a határ őrzését biztosítani kellett. Erre részint magyarázatot szolgáltathat az előbb elmondott érv, de azt is figyelembe kell venni, hogy a 10. század első felében a nyugati irányú hadjáratok offenzív volta miatt a határ védelmére kevésbé lehetett szükség. Itt érdemes visszautalni arra, hogy a fegyveres sírt/sírokat tartalmazó lelőhelyek fele nem keltezhető a 10. század középső része elé, s ezek között vannak azok a nagyobb temetők, melyek a fegyveres sírok számának jelentős részét kiteszik. A 10. század második felében megváltozó helyzet ezek megjelenését indokolná, azonban vélhetően még ennél is nagyobb mértékben. Ezt a problémát részben kézenfekvő megoldásként oldhatná fel, hogy ezen a területen a reprezentáció más jellege[1586] miatt nem kerültek sírba az esetlegesen hivatást tükröző tárgyak (ez azonban vélhetően inkább csak regionális szinten érvényesült, hiszen a területről több olyan sír is dokumentált, melybe az elhunyt mellé mégiscsak bekerült egykori fegyvere). Azonban az előbb elmondottak is csupán részben oldják fel a problémát, mert az államalapítás folyamatában, s az uralkodói központ tekintetében fontos szerepet betöltő Székesfehérvár környékének korabeli sírjai között – melyek esetében az eltérő reprezentáció hasonló okok miatt véleményem szerint szintén felvethető – több kétélű karddal, már valószínűleg a 10. század közepén, második felében eltemetett férfi sírja ismert. Azonban még ezek száma is alacsony, így az itt előkerült sírok leletei jól mutatják, hogy a régészeti forrásbázis valószínűleg nem tükrözi a valós helyzetet.[1587]

[1580] Révész 1991; Révész 1996, 193–206; Bóna 1997. – Az újabb kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy a fegyveres sírokat tekintve a különbség halványabb a Dunától északra és délre eső területek között, mint azt korábban feltételezték (Takács 2006a, 239). Azonban az északi terület fegyveres jellege – számomra – még így is erőteljesebbnek tűnik.

[1581] Nevizánsky 2011, 157.

[1582] Torma 2008, 25.

[1583] Az utóbbiak többségének lezárultát a 10. század közepére helyezi a kutatás (Révész 1996, 204–206; Bóna 1997, 1457).

[1584] Lőrinczy–Türk 2011, 419.

[1585] Mesterházy 1995a, 1040.

[1586] Tomka 1996, 253. – Az ezzel összefüggő 9. századi előzmények szerepét ugyancsak jelentősnek ítéli: Bálint 2000a, 16–17.

[1587] Mesterházy 2002, 334. – A kérdéssel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy Győr és Moson megyék területéről lovas temetkezések ismertek, ám a gazdagabb leleteket szolgáltató temetkezések Koroncó kivételével ritkák, ami talán kevésbé tehetős személyekre utalhat. A ló sírba helyezése a temetkezési rítus részét képezi, ám ez sem választható el egyértelműen a reprezentációtól. Az ékszerek és fegyverek ugyancsak ennek körébe sorolhatók, így kérdés marad, hogy ha egyik szokást gyakorolták, vagyis a lócsontokat a sírba helyezték, akkor a másik – ékszerek, fegyverek stb. – miért szorult háttérbe.

A határvédelemmel szintén kapcsolatba hozható föld-fa szerkezetű erősségek építésével a magyar szállásterületen Bóna István véleménye szerint legkorábban a 10. század utolsó harmadától számolhatunk, hiszen az ezt megelőző időszakban ilyen szerkezetű védművekkel a magyarok támadó fellépése nyomán veszélybe került népek igyekeztek védekezni.[1588] Németh Péter bő egy évtized távlatában már úgy fogalmazott, hogy nem zárható ki ezek létesítése már Géza vagy István korát megelőzően sem, s ilyenek nem is csupán a központi hatalom akaratából épülhettek.[1589] A nyugat-dunántúli erősségek Takács Miklós véleménye szerint a Magyar Királyság kiterjedésének határát jelzik, melyek a német hódítás megakadályozására épültek.[1590] A településterület időbeli változása miatt azonban előfordulhatott, hogy ezek láncolatán túl is letelepedtek közösségek, ezt mutathatják azok a lelőhelyek, melyeket ezek vonalától nyugatra találunk, de itt lehet megemlíteni azokat a lelőhelyeket is, melyek pl. a Lajta-hegység nyugati oldalán bukkannak fel, mely vonulat bizonyára része volt a védelmi rendszernek, déli végéhez közel egy erősséggel. A váraktól nyugatra kiterjedő települési területet a Locsmánd (Lutzmannsburg, A.) várától nyugatra fekvő Ligvánd (Nebersdorf, A.) és Középpulya (Mittelpulendorf, A.) lelőhelye is megerősíti. Utóbbi megközelítőleg a darufalvi (Draßburg, A.) és a Velem-Szent vidi erősségek vonalában fekszik. Ettől a képzeletbeli vonaltól nyugatra már valóban nem ismert jelenleg korabeli – magyar közösséghez köthető – lelőhely.

Itt szeretnék kitérni röviden e terület néhány további jellemző vonására. A leletanyagot tekintve a Dunántúl közismerten szegényesebb azokban a tárgytípusokban, melyeket a honfoglalás kor ún. vezérleletei közé sorolhatunk. Egyedül a rozettás lószerszámveretekről nem mondató ez el, főként Koroncó környékéről, kisebb számban pedig a csornai régióból ismert lelőhelyeiknek köszönhetően. Elterjedésük tehát nem egyenletes, a középső és déli területekről eddig hiányoznak. Ezzel szemben a hajfonatkorongok Győr-Malomszéki-dűlő, Téglavető-dűlő és Víztorony, Rábacsanak-Vásártéri-dűlő, Szakony-Homokbánya és már jóval délebbre, Balatonújlak-Erdő-dűlő és Vörs-Majori-dűlő lelőhelyein kerültek elő, így itt a terület középső része nem reprezentált (legalábbis napjainkig). Nagyon szegényesek a fém ruhadíszek, a nagyobb csüngős díszekből pedig nem ismert egyetlenegy teljes veretkészlet sem, de ritkák az ún. rombusz alakú és a nagyobb, préselt rozetták is. Ritkák a veretekkel díszített övek is, az általam elemzett megyékből mindössze egyetlen biztos lelőhelyük ismert (Kajárpéc), valamint további három szórvány darab, míg Sopronból három lelőhelyen is dokumentáltak ilyet. Zala megye leletmentes ebből a szempontból, s Vas megyéből is csupán egyetlen – a korabeli temetőkben unikálisnak számító – vas övveretkészlet ismert mindeddig Csepregről.[1591] Még szembetűnőbb a kétélű kardok és a trapéz alakú kengyelek alacsony száma, noha nem zárható ki, hogy a 10. század közepétől elterjedő tárgytípusok hiányát az eltérő reprezentáció is okozhatja. De ritkák a már a 10. század első felében is használt szablyák is, melyek ekkor – még ha az eltérő reprezentáció korai térnyerésével számolunk is –, de legalábbis a század elején még vélhetően sírba kerülhettek. Győr-Moson megyékből bizonyosan egyetlen darab sem ismert. Sopron megyéből Rábacsanak lelőhelyről egy bronzellenzővel szerelt példányt ismerünk,[1592] további két szablyát pedig Gömöri János közölt, sajnos lelőhelyük megnevezése nélkül.[1593] Sem Vas, sem pedig Zala megyéből nem ismerek ilyen fegyvert.

Az említettek alapján úgy tűnik tehát, hogy a Dunától délre eső területeken a 10. századi magyarság korábban megjelenhetett, mint a Nyugat-Dunántúl középső és déli területein, hiszen főként itt találjuk meg azokat a sírokat, temetőket, melyek 10. század első felére történő keltezése felmerülhet; esetleg – kevésbé hihető megoldásként – ilyen karakterisztikus jellegű leletanyaggal csak az itt megtelepedők rendelkeztek. Ennek oka a természetföldrajzi viszonyok kínálta lehetőségek mellett bizonyára geopolitikai is lehetett, talán az avarokhoz hasonlóan[1594] a magyarok is a szállásterület *„legsérülékenyebb részének"* a Duna völgyét tekintették, melyet biztosítani kellett, s politikai fennhatóságuk kiterjesztése után csak ezt követően, a 10. század közepétől húzódtak Vas[1595] és Zala[1596] irányába. Látható tehát, hogy a fegyveres sírok alapján aligha lehet számottevően ide telepített határvédelmi egységekkel számolni – amelyek mégis megfigyelhetők, azokat természetes módon többször is a kommunikációs vonalak, stratégiai pontok mentén találjuk –, így ha ezek az egykori valós képnek csupán kisebb részletét tükrözik is, még úgyis feltétlenül számolhatunk a természetföldrajzi tényezők jelentős szerepével a kérdésben (pl. a Hanság esetében). Ez azonban még nem jelenti automatikusan, hogy ezen vagy az ettől nyugatra fekvő területen feltétlenül egy lakatlanul hagyott gyepű-

[1588] Bóna 1996a, 233; Bóna 1998, 63–64.
[1589] Németh 2010, 648–649.
[1590] Takács 2006a, 240.
[1591] Kiss–Sosztarits 2000, 31.
[1592] XJM ltsz. 64.205.1.2.
[1593] Gömöri 2002, 106, 62. kép.
[1594] Szőke 2004, 181.
[1595] Kiss 2000, 280.
[1596] Vándor 1994, 218–220.

sáv meglétét valószínűsíthetnénk, még akkor sem, ha lehettek is olyan területek, mint pl. a Bécsi-erdőtől keletre fekvő terület, ahol vélhetően csak I. István (1000–1038) uralkodásától számolhatunk nagyobb arányú megtelepedéssel.[1597] A következő fejezetben több Duna vidéki lelőhelyet is bemutatok a 10. és 11. századból, melyek úgy gondolom erősen megkérdőjelezik egy széles, lakatlan gyepű meglétét a Duna medencéjében. Véleményem szerint a nyugat-dunántúli lelőhelyek bemutatott településtörténete, a folyó fizikai tulajdonságaival egyetemben a Lajta határ szerepét is cáfolja. Ezt a szerepet sokkal inkább a Fischa tölthette be.

VI.2. KAPCSOLATI ZÓNA? ADATOK A KELET-ALPI JELLEGŰ LELETANYAG KÁRPÁT-MEDENCEI KÉRDÉSKÖRÉHEZ

Fontos kutatási irány az ún. kapcsolati zóna vizsgálata, mely földrajzi értelemben azt a területet jelenti, ahol az egymással szomszédos hatalmi alakulatok, anyagi kultúrák egymás közelségében helyezkednek el, illetve érintkeznek. Ez jelen esetben az Ostmark, illetve délen a 976 környékén megszervezett Karantán Hercegség,[1598] valamint a Magyar Fejedelemség, később pedig a Magyar Királyság. Természetesen ez nem egy határvonal két oldalát jelenti, egyfelől annak kiterjedése, másfelől az aktuális erőviszonyok változása miatt megfigyelhető mobilitása kapcsán sem.

A vizsgálat során mind a magyar szállásterülettel többé-kevésbé szomszédos nyugati területek hatását mutató Kárpát-medencei régészeti forrásokat, mind pedig a magyar jellegű leletek és/vagy rituselemek Kelet-Alpok vidéki[1599] előfordulását vizsgálat alá kell vonni. E kettő elemzése során rajzolódhatnak ki a kulturális kapcsolatok okozta jelenségek. Nézzük elsőként a Kelet-Alpok vidékének anyagi kultúráját![1600]

Az Alpok keleti részének 9–11. századi anyagi kultúráját gyakran az ún. Köttlach jelzővel illetik, e fogalom azonban tulajdonképpen egy kutatástörténeti emlék továbbélésének tekinthető, mely nevét az 1853-ban feltárt, akkor még Steiermark részét képező, s régies formában Kettlach nevű település temetőjéről kapta.[1601] Ezt azonban ekkor még a római kor előtti periódusba sorolták,[1602] az emailos ékszerek pedig 5–6. századi besorolást is kaptak.[1603] A kutatásban a *„Köttlach kultúra"* mellett többféle elnevezése is szerepel, pl. *„Karantán-Köttlach kultúrkör", „Karantán-Köttlach kultúrcsoport"*. Mint azonban arra többen is figyelmeztettek, a leletanyag alaposabb elemzése nélkül ezek a kategóriák automatikusan nem alkalmazhatók,[1604] így magam általában a kelet-alpi jelzőt használom. A kultúra elterjedési területének körülhatárolása sem egyértelmű, mint ahogy pl. Karintia sem volt a korai időkben egy egzakt módon körülhatárolható képződmény.[1605] Az ún. Karantán-Köttlach körön belül is több kulturális régiót lehet a 9–10. században elkülöníteni, melyek a terület politikai beosztásainak felelnek meg.[1606]

Főbb vonalaiban ez a vidék a Karoling Birodalom keleti területeit öleli fel, a lelőhelyek alapján kirajzolhatóan Isztira–Friaul területétől indulóan, Karintián át egészen a Duna-medencéig, míg nyugatról keletre a Traun és az Enns folyók közti résztől egészen az Alpokalja vidékéig terjedt. A kultúra szakaszolását a régészeti forrásbázis alapján az egyes tárgytípusok figyelembe vételével végezte el Jochen Giesler, aki három korszakot különített el: a Köttlach előtti periódust, a Köttlach I., illetve a Köttlach II. fázist, ezek abszolút dátumokban a 8. század vége és a 9. század első fele, a 9. század közepe és a 10. század közepe, valamint a 10. század közepe és a 11. század első fele közötti időszakot jelentik. A Köttlach előtti fázis jellemző tárgytípusait a lemezgömbös és drótcsüngős fülbevalók, karikaékszerek, többtagú és millefioriszemes gyöngyök alkotják. Az I. fázist a préselt fibulák és S-végű karikaékszerek jellemzik, míg a II. fázisra az emailos fülbevalók és fibulák a jellemzőek. Giesler kutatásai mellett a leletanyag technikai kialakítása alapján földrajzi egységeket is kijelöltek, a lemezből préselt vagy huzalból készült ékszereket a Karatán csoport, míg az öntött, emailos leleteket a Köttlach kör

[1597] Brunner 2000, 245.
[1598] Kiss–Tóth 1987, 128.
[1599] Az Alpok területének különböző – biológiai, földrajzi és történeti – szempontú felosztásai különböző definíciók születését eredményezték. Az *Ostalpen* kifejezés megközelítőleg az Inn folyó völgyétől a Steiermark és Niederösterreich területéig lévő részt foglalja magába (Winckler 2010, 22–24, *Abb.* C, D).
[1600] Itt most nem foglalkozom a nyugati irányba vezetett hadjáratok (Király 2006, 87) során megszerzett tárgyakkal (pl. Kovács 2011a), mivel ezek beszerzésének módja, s esetlegesen annak helyszíne miatt is, az ún. kapcsolati zóna szempontjából véleményem szerint irrelevánsak.
[1601] Giesler 2001.
[1602] Friesinger 1975, 1.
[1603] Kramer 1994, 25; Nowotny 2007, 231.
[1604] Kramer 1994, 31.
[1605] Kramer 1994, 28–32.
[1606] Šribar–Stare 1979, 209; Giesler 1997, 170–176.

sajátjának meghatározva. Anyagi értelemben Giesler véleménye szerint ez egy Ottó-kori birodalmi kultúra, egy „ékszerkoiné", melynek II. fázisa azonban nem az elsőből fejlődött ki.

Kutatástörténet

A Kelet-Alpok vidék jellegzetes, 9–11. századi anyagi kultúrájának Kárpát-medencei kapcsolatait célzó vizsgálatok igénye már a 20. század első felében megjelent a honfoglalás kor régészeti kutatásában, sőt az analóg köttlachi leletekre a Dettán (Deta, Ro.) előkerült ékszerek kapcsán már 1896-ban Kárász Leó (=Hampel József) rámutatott.[1607] Fettich Nándor az 1940-es évek végén a témában önálló monográfia készítését tervezte. Munkája során feltehetően támaszkodott Karl Dinklage magyarországi múzeumokban végzett kutatómunkájára, melynek során a német kutató „*számos zománcos bronzot talált, amelyek eddig publikálatlanok voltak.*" Megállapította, hogy „*Magyarország, illetőleg a Kárpát-medence sokkal gazdagabb Kettlach-stilusú emlékekben, mint ahogy azt az eddigi irodalom alapján gondolni lehetne.*" Fettich munkája, melyben főként a kultúra ornamentikáját elemezte, s annak összetevői között a pusztai népek – avarok, magyarok – szerepét is felvetette, s így azt, mint a pogány és a keresztény világ találkozásából kifejlődött művészetet értelmezte, sajnos kéziratban maradt, több elkészült fejezetére pedig csupán utalás található a szakirodalomban.[1608] Véleménye szerint a Kárpát-medencei sírokból származó ilyen tárgyak mind import példányok voltak, nem helyi készítmények. Nemeskéri János Dél-Németország és Ausztria múzeumait érintő külföldi tanulmányútján, 1943-ban vizsgálta a Köttlach kultúra Kárpát-medencei kapcsolatait,[1609] sajnos azonban ennek eredményei homályban maradtak. Török Gyula a halimbai temető monografikus feldolgozása során utalt a temető leletanyagának köttlachi párhuzamaira.[1610] A Köttlach jellegű tárgytípusok 10. századi magyar településterületen történő ritka felbukkanása Bálint Csanád véleménye szerint a csupán kisebb mértékű kereskedelmi kapcsolatok bizonyítéka lehet a Köttlach kultúrkörrel, melynek északkeleti határa a Dráva lehetett. Egyúttal felhívta a figyelmet arra is, hogy a dettai (Deta, Ro.) feldúlt temető leletei alapján Josip Korošec feltételezése,[1611] mely a „*Köttlach-kultúrából odatelepített családról*" számolt be, erősen megkérdőjelezhető.[1612] Jochen Giesler megállapítása szerint a gombos végű karikák nem az ún. Bijelo Brdo kultúra formáihoz tartoznak, hanem a kelet-alpi miliő idegen formáiként értelmezhetők. Beosztása szerint a Bijelo Brdo kultúra I/korai fázisába sorolható ezek többsége, noha csupán kisebb számban bukkannak fel, s az „*Altmagyarischen*" kategóriába sorolható leletek közül pedig egyenesen hiányoznak.[1613] Kozák Károly a Köttlach jellegű tárgyak Eger környékére kerülését nem kereskedelmi tevékenységhez, hanem a térítő papok kíséretével érkező személyek köréhez kapcsolta.[1614] Kiss Attila a majsi temető monografikus feldolgozása során a gombos végű karikák és a korongfibulák felgyűjtését végezte el, megjelenésüket a Köttlach kultúra területéről származtatva.[1615] A tápé-malajdoki temető egyes fülbevalói, fejékszerei kapcsán Kürti Béla azok karantán körben található analógiáira utalt, s további leleteket is figyelembe véve szerinte ezek már nem feltétlenül csupán kereskedelmi tevékenységhez kapcsolhatók.[1616] A szalacsi (Sălacea, Ro.) temető kapcsán Bóna István szlovén vagy bajor asszony jelenlétét valószínűsítette az ott előkerült emailos, félhold alakú fülbevaló alapján.[1617] Takács Miklós utalt arra a tényre, hogy a Köttlach kultúra leletanyagához a Délnyugat-Dunántúl és a Dráva–Száva köz nyugati részének leletanyaga áll közelebb. Felhívta továbbá a figyelmet a kultúrának a Kárpát-medence nyugati részében mutatkozó 9. századi hiányára, s a kérdés vizsgálatának fontosságára.[1618] A Kelet-Alpok vidékének 8–11. századi régészeti kultúrájának kutatási helyzetét 1987-ben Szőke Béla Miklós foglalta összse.[1619] Mesterházy Károly Magyarország 10–11. századi kereskedelmének elemzése nyomán térképen közölte az egyes ismert tárgytípusok – gombos végű karikák, lemezes vagy zománcos félhold alakú fülbevalók, korongfibulák és az ún. rovásírásos gyűrűk – lelőhelyeit, melyek véleménye szerint nagyobb számban csak a 11. századtól jelennek meg.[1620] Felhívta a figyelmet a gyöngykoszorúkkal díszített karikájú fülbevalók karantán körben való gyakoriságára, így – véleménye szerint

[1607] Kárász 1896, 231.
[1608] Fettich é. n.; Fettich 1943, 26, 67; Fettich 1947, 30; Fettich 1971, 44; FÉK Nr. 9.; Bálint 1976, 250; Mesterházy 2001, 457–458.
[1609] MNM R. A. 63.O.I.
[1610] Török 1962, 25–26, 40, 42, 48, 50, 56–58.
[1611] Korošec 1954, 58–59.
[1612] Bálint 1976, 250; Bálint 1991, 191–193.
[1613] Giesler 1981, 125–126.
[1614] Kozák 1981, 37–39.
[1615] Kiss 1983, 172–173, 193, 83–84. kép.
[1616] Kürti 1983, 236.
[1617] Bóna 1986, 210, 216.
[1618] Takács 1991, 506–507.
[1619] Szőke 1987, 47–51.
[1620] Mesterházy 1993, 459–460, 5. ábra.

– a magyarországi példányok Dalmácia vagy az Al-Duna irányából érkező kereskedelmi tevékenységre utalnak.[1621] A huroksorral díszített fülbevalók kapcsán pedig csatlakozott Jochen Giesler álláspontjához,[1622] miszerint ezek az Al-Duna vidékéről magyar közvetítéssel kerülhettek a Kárpát-medencétől nyugatra.[1623] Călin Cosma a szalacsi (Sălacea, Ro.) és a zilahi (Zalau, Ro.) temető fülbevalói és a gombos végű karikák kapcsán mutatott rá azok Köttlach jellegére. Megállapítása szerint, ha etnikai azonosításra nem is alkalmasak ezek az ékszerek, de a kulturmiliőt kijelölik, melyből az ezekkel eltemetett személyek érkeztek. A leletek korábbi keltezése mellett foglalt állást, azokat a 9. század vége és a rákövetkező évszázad vége közti időszakra keltezte. Véleménye szerint Északnyugat-Románia területén megfigyelhető egy elkülönülő csoport, mely a sírjaikból levonható tanulságok alapján a Köttlach terület irányába mutat.[1624] Tomka Péter a Kárpát-medence korabeli nyugati kapcsolatainak vizsgálata során elemezte többek között a lébény-kaszási temetőből előkerült korongfibulát, annak Mainz környéki eredetét valószínűsítve.[1625] Gáll Erwin az S-végű karikák Erdély területén történő megjelenési idejének vizsgálata kapcsán foglalkozott a gombos végű huzalkarperecekkel és a Köttlach-típusú fülbevalókkal. Véleménye szerint a kultúra hatása nyugati irányból érte el a Kárpát-medencét.[1626] Detta (Deta, Ro.) temetőjének kelet-alpi jelleget mutató tárgytípusai alapján az ott eltemetettekben egy számos importterméket használó, vegyes etnikumú népcsoportot tételezett fel, a gombos végű karpereceket pedig a Köttlach kultúra jellegzetességeinek körébe sorolta.[1627] A Pétervására temetőjéből származó ékszereket Révész László a 11. század közepén érkezett, idegen eredetű telepesekhez kapcsolta.[1628]

A Karantán-Köttlach kultúrkör kutatási helyzetét Walter Modrijan foglalta össze 1977-ben.[1629] Az oberösterreichi kutatást 1993-ban Vlasta Tovornik mutatta be,[1630] míg a steiermarki helyzetről Brigitte Mader,[1631] majd Diether Kramer összefoglalása adott képet.[1632] A Kelet-Alpok vidékét ért birodalmi hatásról pedig Vida Stare készített összefoglalót.[1633] Szlovénia kora középkori emlékei kutatásának összefoglalását Tina Milavec publikálta,[1634] Karintia korabeli temetőit pedig Stefan Eichert dolgozta fel.[1635] Az ún. Köttlach kultúra alapvető összefoglalásait Paola Korošec és Jochen Giesler munkái jelentik.[1636]

Több olyan tárgytípust ismerünk a magyar szállásterületről, majd a későbbi Királyság határain belüli területről, melynek kapcsán azok Kelet-Alpok vidéki vagy nyugat-európai eredete valószínűsíthető.[1637] Ezek közül jelen elemzés 4 fő típusra épül: a gombos végű karikákra, a félhold alakú fülbevalókra, a fibulákra és a kapszuladíszekre. A bizonytalan vagy átmeneti típusoknak tekinthető tárgyakat nem vontam be az elemzésbe, s nem szerepelnek azok sem, melyek rendkívül egyszerű megoldásuk révén nem igényeltek különösebb előképeket. A munka során végzett anyaggyűjtés földrajzi határainak kijelölése során a könnyebb helyzet talán a nyugati irányt tekintve állt rendelkezésre, ebbe az irányba megközelítőleg a mai Burgenland nyugati határát tekintettem az anyaggyűjtés, így ezzel párhuzamosan a magyar szállásterülethez sorolható lelőhelyek határának. Nehezebb azonban délnyugati irány kijelölése, ahol a Dráva vonala[1638] valóban kézenfekvő megoldásnak tűnik, ám a folyótól délre is találhatók olyan lelőhelyek, melyek esetében a magyar jelenlét kérdése felmerült, s nem tisztázottak e terület korabeli uralmi viszonyai sem.[1639] Ennek

1621 Mesterházy 1990, 90.
1622 Giesler 1981, 126–128.
1623 Mesterházy 1990, 105–107.
1624 Cosma 1994, 329; Cosma 2001, 507–508; Cosma 2002, 134, 325.
1625 Tomka 2005; Tomka 2011.
1626 Gáll 2007, 240–242.
1627 Gáll 2013, 93, 327.
1628 Révész 2008, 446.
1629 Modrijan 1977.
1630 Tovornik 1993.
1631 Mader 1986, 133–136.
1632 Kramer 1994.
1633 Stare 1985.
1634 Milavec 2009.
1635 Eichert 2010.
1636 Korošec 1979; Giesler 1980; Giesler 1981, 125–126; Giesler 2001; Giesler 2008, 400–403.
1637 A nyugati jellegű leletanyag között említhetjük meg – a már említett kalandozó akciók során megszerzett tárgyakon felül – a grafitos kerámiákat, melyek főként Mautern és Bécs környékéről ismertek a Dunától délre eső területen (Felgenhauer–Schmiedt 1998, 201; Scharrer–Liška 2007, 29–31). Mivel azonban ezek önálló kutatási program keretein belül kerülnek feldolgozásra, így a magam részéről csupán megemlítek néhány ilyen leletet: formája és alapanyaga alapján kereskedelmi tevékenységre utal egy grafitos, kiöntőcsöves kerámiaedény, mely Győr-Káptalandombon került elő, egy 10. század középső részére keltezhető objektumban (Tomka 1996; Tomka 2005), de előkerült ilyen kerámiaedény a Vagongyár területén folytatott feltárás során is, mely egy Kelet-Ausztria felől importált grafitos példány (Tomka 2007, 70).
1638 Bálint 1976, 250.
1639 Takács 2006, 233–235, 243–244.

ellenére itt, a folyó keleti részénél húztam meg az anyaggyűjtés határát. Szerepelnek viszont a folyó déli partján, a Dunával való torkolatvidék környékén található lelőhelyek. Így összesen 46 db gombos végű karika, 20 db fülbevaló, 11 db fibula és 1 db kapszuladísz szolgált az elemzés tárgyául.

Gombos végű karikák

A különböző gombokban végződő, ékszerként használt tárgyak egyik fő elterjedési területe a Kelet-Alpok vidéke. Ezeknek a magyar szállásterületről az alábbi példányait ismerem:

1. *Bjelo-Brdo, Hr.*: sírleletből került elő 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végei irányában kissé elvékonyodó, végein egyenes záródású gombokkal rendelkező karika, m.: 2,4×2,3 cm, hv.: 0,25 cm [110. tábla 1].[1640]

2. *Csekej (Čakajovce, Sl.) 159. sír:* az *inf.* III. korú gyermek koponyája mellett feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén egyenesre vágott, másikon kerekded gombban végződő huzalkarika. Átm.: 2,1 cm, hv.: 0,15 cm.[1641]

3. *Csekej (Čakajovce, Sl.) 664. sír:* a *mat.* korú női váz koponyájának bal oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, mindkét végén kerekded gombos kialakítású karika. M.: 2,3×2,1 cm, hv.: 0,2 cm. Kísérő lelet: gyöngy.[1642]

4–5. *Eger-Vár, Székesegyház 472. sír*: a váz koponyájának egyik oldalán feküdt 1 db nagyobb átmérőjű, kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, egyik végén egy, a másikon két gombban végződő, ráhúzott kettős kónikus, zöld színű üveggyönggyel díszített karika. A koponya másik oldalán hasonló huzalkarika helyezkedett el, ennek vége három, illetve öt gombban végződik, m.: 3,3×3,2 cm, hv.: 0,2 cm, illetve m.: 3,3×2,8 cm, hv.: 0,18 cm [110. tábla 2–3].[1643]

6. *Ellend-Szilfa-dűlő 92. sír*: a női váz koponyájának két oldalán feküdt 1-1 db ezüst huzalkarika; ezek közül az egyik kerek átmetszetű, egyik végén hengeres gombbal ellátott, a másik végén lekerekített kialakítású, m.: 2,6×2,4 cm, hv.: 0,2 cm. Kísérő lelet: huzalgyűrű.[1644]

7. *Ellend-Szilfa-dűlő 143. sír*: a női váz koponyája alatt helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén kerekded gombos, a másikon elhegyesedő végű karika, m.: 3,2×2,9 cm, hv.: 0,18 cm. Kísérő leletek: 2 db huzalgyűrű.[1645]

8. *Győr-Pósdomb 16. sír*: a váz bal kézcsontjai között feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén gombos kialakítású, a másikon egyenetlenül levágott karika, átm.: 2 cm. Kísérő leletek: 2 db ezüst, S-végű karika.[1646]

9. *Győr-Pósdomb 24. sír*: a 25-30 éves női váz jobb kézcsontjai között volt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült karika, hegyesedő végeinek egyike gombos kialakítású, átm.: 2,5 cm. Kísérő lelet: S-végű karika.[1647]

10. *Győr-Pósdomb 77. sír közeléből*: 1 db kerek átmetszetű, végéig azonos átmérőjű bronzhuzalból készült, hengeres gombokban végződő karika, m.: 3,1×3 cm, hv.: 0,2 cm [110. tábla 4].[1648]

11. *Győr-Pósdomb 134. sír*: az 51-60 éves női váz mellett került elő 1 db mindkét végén gombos kialakítású, bronzhuzal karika, m.: 2,7×2,5 cm, hv.: 0,21 cm. Kísérő lelet: huzalgyűrű [110. tábla 5].[1649]

12. *Győr-Pósdomb 136. sír*: a 15-18 éves korú váz koponyája alatt került elő 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén ferdére vágott, a másikon elhegyesedő, gombos kialakítású karika, m.: 2,5×2,3 cm. Kísérő leletek: huzalgyűrű, 2 db huzalkarperec, sodrott nyakperec, vasszeg/vasár.[1650]

13. *Gyulavarsánd-Laposhalom (Vărşand, Ro.) 15. sír*: a leány vázának mellkasi részén feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén gombos kialakítású karika, m.: 2,5×2,2, hv.: 0,18 cm. Kísérő leletek: S-végű és huzalkarikák, sodrott és pántkarperec, fülesgombok.[1651]

14. *Halimba-Cseres 30. sír*: az *ad.* korú női váz koponyájának jobb oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén hengeres gombbal rendelkező, a másikon kissé ferdére vágott végű huzalkarika, m.: 2,7×2,1 cm, hv.: 0,15 cm. Kísérő leletek: S-végű karika, pántgyűrű, agyagedény [110. tábla 6].[1652]

[1640] Hampel 1907, 150, 43. tábla.
[1641] Rejholcová 1995, 18
[1642] Rejholcová 1995, 74
[1643] Kozák 1981, 34–35, 29. kép.
[1644] Dombay 1960, 153, XXVI. tábla.
[1645] Dombay 1960, 155, XXVIII. tábla.
[1646] XJM ltsz. 69.21.8.2.
[1647] XJM ltsz. 69.21.13.2.
[1648] XJM ltsz. 70.5.19.
[1649] XJM ltsz. 70.5.38.
[1650] XJM ltsz. 70.5.40.
[1651] Medgyesi 1995, 102, XXIII. tábla.
[1652] Török 1962, 145, *Taf.* XXVII.

15. *Halimba-Cseres 70. sír*: a *mat.* korú női váz jobb oldali bordáin feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén gombos, a másikon egyenes végű huzalkarika, m.: 2,8×2,6 cm, hv.: 0,2 cm. Kísérő leletek: 4 db szőlőfürtdíszes fülbevaló, 1 db S-végű karika [110. tábla 7].[1653]

16–20. *Halimba-Cseres 71. sír*: az *ad.* korú női váz koponyatetejének jobb oldalától kb. 15 cm-re feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, mindkét végén kerekded gombos kialakítású karika, sima és S-végű karikák mellett. A koponya bal oldalánál helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén kerekded gombos karika. A jobb oldali bordákon feküdt további 3 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén lekerekített vagy hegyesedő, a másikon kerekded gombos végű karika, m.: 3,3×3,2 cm, hv.: 0,17 cm; m.: 2,5×2,3 cm, hv.: 0,18 cm; m.: 2,6×2,3 cm, hv.: 0,18 cm; m.: 2,1×2 cm, hv.: 0,18 cm; illetve m.: 2,4×2,2 cm, hv.: 0,17 cm. Kísérő leletek: huzal- és S-végű karikák [110. tábla 8–11].[1654]

21. *Halimba-Cseres 148. sír*: a *sen.* korú női váz bal oldali járomcsontja mellett, 3 db huzalkarikával együtt feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén lekerekített, a másikon kerekded gombos végű huzalkarika, m.: 1,4×1,2 cm, hv.: 0,16 cm. Kísérő leletek: 2 db S-végű és 1 db sima huzalkarika.[1655]

22. *Halimba-Cseres 456. sír*: a *iuv.* korú női váz koponyájának bal oldalától 10 cm-re feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén ferdére vágott, a másikon gombos kialakítású karika, m.: 1,8×1,7 cm, hv.: 0,16 cm.[1656]

23–24. *Ikervár-Virág u. 98. sír*: a 12-13 éves leány koponyája mögött, néhány cm-re a sír vége irányába került elő 1 db bronzhuzalból készült karika, egyik végén hengeres gombbal, a másikon enyhén lekerekített végződéssel. A koponya jobb csecsnyúlványánál, a koponya alatt volt 1 db bronzhuzalból készült további karika, melynek egyik vége ferdére vágott, a másik kerekded gombos kialakítású, m.: 2,1×1,8 cm, hv.: 0,15 cm, illetve m.: 1,6×1,6 cm, hv.: 0,15 cm. Kísérő leletek: 1 db huzalkarika, pánt- és huzalgyűrű, ár (?) [110. tábla 12–13].[1657]

25. *Ikervár-Virág u. 130. sír*: az 1-3 éves leánygyermek vázának bal alkarcsontjain helyezkedett 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végei felé hegyesedő, egy-egy kettős kónikus gombban végződő karika, m.: 3,8×3,7 cm, hv.: 0,2 cm. Kísérő leletek: S-végű karika, gyöngy, csengő, pántgyűrű [110. tábla 14].[1658]

26. *Ikervár-Virág u. 137. sír*: a 9-11 éves leány váz jobb kezének ujjcsontjai között feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén ferdére vágott, a másik – elhegyesedő – végén gombos kialakítással rendelkező karika, m.: 2,2×2 cm, hv.: 0,22 cm. Kísérő leletek: hajkarikák, ruhadíszek, karperecek, gyűrűk [110. tábla 15].[1659]

27–28. *Majs-Udvari rétek 475. sír*: az *inf.* I-es korú váz jobb alkarcsontjainak felső része felett 5 cm-rel találtak 2 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végeiken elvékonyodó nyakkal kialakított, egyenesre vágott végű gombokkal rendelkező karikát, m.: 2,3×2,2 cm, hv.: 0,25 cm; illetve m.: 2,7×2,5 cm, átm.: 0,3 cm. Kísérő leletek: S-végű karikák, gyöngyök, huzalkarperec, I. András (1046–1060) érme [111. tábla 1–2].[1660]

29. *Majs-Udvari rétek 479. sír*: a *mat.* korú női váz jobb combcsontja alatt feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült karika, egyik végén elvékonyodó nyakkal kialakított kerekded gombbal, a másikon hegyesedően záródva, m.: 2,3×2,2 cm, hv.: 0,2 cm [110. tábla 16].[1661]

30. *Majs-Udvari rétek 919. sír*: a *sen.* korú női váz bal combcsontjának külső oldalán feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végein elvékonyodó nyakkal kialakított, egyenesre vágott végű gombokkal ellátott huzalkarika, m.: 2,1×2 cm, hv.: 0,16 cm. Kísérő leletek: hajkarika, 3 db gyűrű.[1662]

31. *Majs-Udvari rétek 931. sír*: az *ad.* korú női váz jobb combcsontjának belső oldalán, annak felső részénél volt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végein kerekded gombokkal rendelkező huzalkarika, m.: 2,4×2,2 cm, hv.: 0,3 cm. Kísérő leletek: huzalgyűrű, S-végű karikák.[1663]

32–33. *Majs-Udvari rétek 1114. sír*: az *inf.* II-es korú váz koponyája alatt feküdt 2 db körte alakú, vékony bronzhuzalból készült, egyik végén kerekded gombos, a másikon elhegyesedő végű karika, m.: 1,5×1 cm, hv.: 0,1 cm; illetve m.: 1,3×0,9 cm, hv.: 0,11 cm. Kísérő leletek: gyöngyök, pántgyűrű.[1664]

[1653] Török 1962, 147, *Taf.* XXVIII.
[1654] Török 1962, 147, *Taf.* XXVII.
[1655] Török 1962, 148, *Taf.* XXVII.
[1656] Török 1962, 165, *Taf.* LXXXI.
[1657] Hajmási–Kiss 2000, 57, 41. tábla.
[1658] Hajmási–Kiss 2000, 63, 53. tábla.
[1659] Hajmási–Kiss 2000, 64–65, 54. tábla.
[1660] Kiss 1983, 107, 40. tábla.
[1661] Kiss 1983, 107, 40. tábla.
[1662] Kiss 1983, 137, 82. tábla.
[1663] Kiss 1983, 137–138, 83. tábla.
[1664] Kiss 1983, 149, 98. tábla.

34–35. *Marosgombás-Kiss Magura nyergén (Gâmbaş, Ro.) 2. sír*: a női váz alkarcsontjain volt 3 db huzalkarperec, melyek közül 2 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, gombos végű, aranyozott (?), m.: 6×5,8 cm, hv.: 0,5 cm, illetve m.: 6×6 cm, hv.: 0,5 cm. Kísérő leletek: hegyesedő végű huzalkarperec, kisebb kéttagú csüngős dísz alsó fele, 3 db huzalgyűrű [111. tábla 6–7].[1665]

36. *Maroskarna B. temető (Blandiana, Ro.) 11. sír*: az 55 év körüli férfi sírjából került elő 1 db kerek átmetszetű, gombos végű bronz huzalkarperec. Kísérő leletek: szablya, nyílcsúcsok, S-végű és sima huzalkarikák, huzalkarperec, átm.: 6,8 cm, hv.: 0,3×0,4 cm [111. tábla 5].[1666]

37. *Mohács-Alsómező*: feldúlt sírokból került elő többek között 1 db kerek átmetszetű bronz huzalkarika. Elvékonyodó végei kerekded gombos záródásúak, m.: 2,5×2,4 cm, hv.: 0,2 cm [111. tábla 3].[1667]

38. *Mosonszentmiklós-Lednice-domb 2. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

39. *Nádudvar-Mihályhalom I. sír*: a valószínűsíthetően női sírból került elő 1 db kerek átmetszetű, végei felé hegyesedő bronz huzalkarika, melynek két végén egy-egy kisebb gomb helyezkedik el, m.: 1,8×1,8 cm, hv.: 0,18 cm. Kísérő leletek: állatfejes és huzalkarperec, huzalgyűrű.[1668]

40. *Palotabozsok-Kirchegrund 23. sír*: a női váz koponyájának bal oldalán helyezkedett el 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyenesre vágott végű gombokkal ellátott karika, m.: 2,5×2,3 cm, hv.: 0,14 cm.[1669]

41. *Perkáta-Nyúli-dűlő*: a temető egyik sírjából került elő 1 db gyűrűként használt gombos végű karika.[1670]

42. *Szárász-Szlavónia-dűlő*: szórványként került elő 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végei felé hegyesedő, kerekded gombos végű karika, m.: 2,8×2,3 cm, hv.: 0,22 cm [111. tábla 4].[1671]

43. *Szászváros-Dealul Premilior X2 (Orastie, Ro.) 11. sír*: a „*mellékletei alapján női*" váz bal alkarcsontjain feküdt 1 db kerek átmetszetű, gombos végű bronz huzalkarperec, átm.: 6,7 cm, hv.: 0,36 cm [111. tábla 8].[1672] Kísérő leletek: huzalkarperec, 2 db huzalkarika, gyűrű.[1673]

44. *Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 39. sír*: a női váz bal kézcsontjai között feküdt 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, végei irányába enyhén elvékonyodó, mindkét végén kerekded gombos kialakítású karika, m.: 2,5×2,6 cm, hv.: 0,27 cm. Kísérő leletek: kauri, pántgyűrű, agyagedény [112. tábla 1].[1674]

45. *Valkóvár* (Vukovar, Hr.) *326. sír*: a női váz hiányzó bal alkarcsontjainak helyén feküdt 1 db lekerekített sarkú, négyzet átmetszetű, mindkét végén gombos kialakítású, bronzból készült karperec, m.: 6,9×6,6 cm, hv.: 0,4 cm. Kísérő leletek: nyakperec, gyöngyök, gyűrűk, csörgő, kéttagú csüngős veret csüngőtagja [112. tábla 3].[1675]

46. *Zilah* (Zalau, Ro.) *1. sír*: a felső részénél bolygatott gyermek vázcsontjait tartalmazó sírból származik 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, kerekded gombos végű karika, m.: 4,5×4,1 cm, hv.: 0,15 cm. Kísérő leletek: emailberakásos fülbevaló, huzalkarikák [112. tábla 2].[1676]

A gombos végű karikákat különböző szempontok alapján osztályozzák a szakirodalomban, úgymint: a végek kialakítása,[1677] a méret, a huzalvastagság és a végek kialakítása[1678] vagy az alak, a méret és a végek kialakítása.[1679] A katalógusban szereplő, fotó vagy rajz alapján megfelelően tanulmányozható karikák[1680] véleményem szerint tipológiailag nyolc csoportra oszthatók, méretük, de még inkább végeik kialakítása alapján [79. kép]:

I. Teljes hosszában megközelítőleg azonos átmérőjű, többségében kerek, egyetlen esetben négyzetes átmetszetű, végein általában nagyobb gombokban záródó karperecek [111. tábla 5–8; 112. tábla 3].[1681]

[1665] Gáll 2013, 322, 165. tábla.
[1666] Gáll 2013, 331, 169. tábla.
[1667] Kiss 1983, 237, 105. tábla
[1668] Mesterházy 1968, 138, IV. tábla.
[1669] Dombay 1961, 82, XIII. tábla.
[1670] Hatházi Gábor (EMMI) szíves közlését és a hivatkozás lehetőségét ezúton is köszönöm!
[1671] Kiss 1983, 285, 153. kép.
[1672] Gáll 2013, 467, 257. tábla.
[1673] Gáll nyílcsúcsokat is említ a szászvárosi (Orastie, Ro.) gombos végű karperecet tartalmazó 10. (!) sír leletei között (vö. Gáll 2007, 241). Ezek a legújabb közlésben (Gáll 2013, 467) viszont nem szerepelnek, ezért nem vettem figyelembe.
[1674] Petkes 2011, 193, 12. kép.
[1675] Demo 2009, 286–287.
[1676] Cosma 2001, 535, *Taf.* 46; Cosma 2007.
[1677] Šmid 1908, 23; Korošec 1947, 64; Vuga 1975, 36–37; Schwarz 1984, 23.
[1678] Pöllath 2002, 128–130.
[1679] Eichert 2010, 41–43.
[1680] Közöletlenség, illetve a tárgy időközben történt elkallódása miatt nem sorolhatók be az alábbi darabok: Mosonszentmiklós-Lednice-domb 2. sír, Perkáta-Nyúli-dűlő.
[1681] Maroskarna (Blandiana, Ro.) 11. sír, Marosgombás (Gâmbaş, Ro.) 2. sír (2 db), Szászváros (Orastie, Ro.) 11. sír, Valkóvár (Vukovar, Hr.) 326. sír.

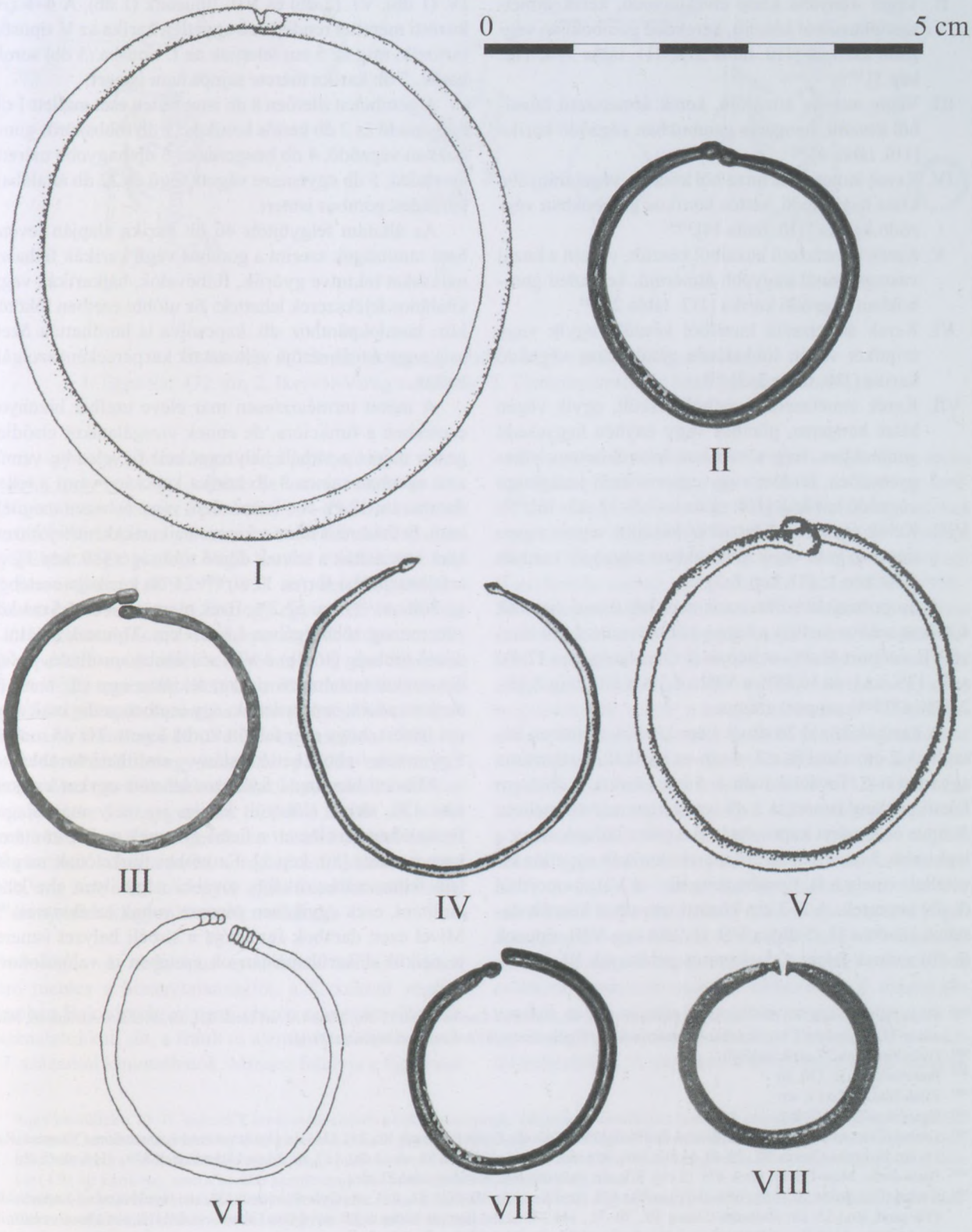

79. kép. A gombos végű karikák Kárpát-medencei típusai

II. Végei irányába kissé elvékonyodó, kerek átmetszetű huzalból készült, kerekded gombokban végződő karikák [110. tábla 5, 8; 111. tábla 3–4; 112. kép 1].[1682]

III. Végig azonos átmérőjű, kerek átmetszetű huzalból készült, hengeres gombokban végződő karika [110. tábla 4].[1683]

IV. Kerek átmetszetű huzalból készült, végei irányába kissé hegyesedő, kettős kónikus gombokban végződő karika [110. tábla 14].[1684]

V. Kerek átmetszetű huzalból készült, végein a huzal vastagságánál nagyobb átmérőjű, kerekded gombokban végződő karika [112. tábla 2].[1685]

VI. Kerek átmetszetű huzalból készült, egyik vagy mindkét végén többszörös gombokban végződő karika [110. tábla 2–3].[1686]

VII. Kerek átmetszetű huzalból készült, egyik végén kissé hengeres, gömbös vagy enyhén hegyesedő gombokban, míg a másikon lekerekítetten, elhegyesedően, ferdére vagy egyenetlenül levágottan végződő karikák [110. tábla 6–7, 9–13, 15–16].[1687]

VIII. Kerek átmetszetű huzalból készült, végein egyenesre vágott végű gombokban végződő karikák [110. kép 1; 111. kép 1–2].[1688]

A csoportosítás során az ismeretlen típusú karikák 4,3%-os aránya mellett a legnagyobb darabszámot kitevő VII. csoport 43,4%-ot képvisel. Összességében 17,4% a II., 13% az I. és 10,85% a VIII., 4,3% a VI., míg 2,25–2,25% a III–V. csoport aránya.

A karikák közül 26 db 2–3 cm közötti méretben készült. A 2 cm alatti és a 3–4 cm-es karikák darabszáma egyaránt 6-6. Továbbá 1 db 4–5 cm közötti, 5 db 5 cm feletti példány ismert, a 2 db ismeretlen méretű mellett. A típus és a méret kapcsolatát vizsgálva látható, hogy a legkisebb, 2 cm-t el nem érő méretű karikák egyetlen kivétellel – mely a II. típusba tartozik – a VII. csoportból (8 db) ismertek. A 2–3 cm közötti méretben készült darabok között a II. (5 db), a VII. (12 db) és a VIII. típusok (5 db) vannak jelen. A 3–4 cm-es példányok III. (1 db), IV. (1 db), VI. (2 db) és VII. típusúak (1 db). A 4–5 cm közötti mérettel rendelkező egyetlen karika az V. típusba tartozik, míg az 5 cm felettiek az I. típusba (5 db) sorolhatók, 2 db karika mérete sajnos nem ismert.

A gombokat illetően 8 db ismeretlen eset mellett 1 db hegyesedő és 2 db kettős kónikus, 1 db többszörös gombokban végződő, 4 db hengeres és 3 db nagyobb méretű kerekded, 5 db egyenesre vágott végű és 22 db általában kerekded gombos ismert.

Az általam felgyűjtött 46 db karika alapján levonható tanulságok szerint a gombos végű karikák felhasználásukat tekintve gyűrűk, fülbevalók, hajkarikák vagy általános fejékszerek lehettek. Ez utóbbi esetben főkötőhöz, homlokpánthoz stb. kapcsolva is hordhatták őket, míg nagyobb átmérőjű változataik karperecként szolgálhattak.

A méret természetesen már eleve utalhat bizonyos esetekben a funkcióra, de ennek vizsgálatakor elsődlegesen mégis a sírbéli helyzetet kell figyelembe venni, ami azonban sajnos 8 db karika kapcsán – ami a teljes darabszám 17,4%-a – ismeretlen, vagy nehezen megítélhető. Felhasználásukat tekintve hajkarikaként/fejékszerként használták a leletek döntő többségét [80. kép 1], ez a felhasználási forma 17 sír[1689] 24 db karikája esetében igazolható,[1690] ami 52,2%. Ezek mérete 1,4 és 4,5 cm között mozog, többségében 1,8–2,7 cm. Típusaik szerint a döntő többség (16 db) a VII. variánsba sorolható. A fejékszereket tartalmazó sírokat tekintve egy váz nemi és életkori adatai ismeretlenek, egy esetben pedig csak annyi ismert, hogy már felnőtt korba lépett. Tíz nő mellett 5 gyermek – ebből kettő kislány – említhető továbbá.

Minden bizonnyal fejékszer lehetett egykor az ikervári 130. sírból előkerült karika is, mely másodlagos funkcióban kerülhetett a fiatal gyermek mellé, immáron karperecként [80. kép 2]. Ez utóbbi funkciónak megfelelő felhasználás ritkább, további négy ilyen sírt lehet említeni, ezek egyikében párosan voltak az ékszerek.[1691] Mivel ezen darabok funkciója a sírbéli helyzet ismerete nélkül előkerült példányok esetében is valószínűnek

[1682] Csekej (Čakajovce, Sl.) 664. sír, Győr-Pósdomb 134. sír, Halimba-Cseres 71. sír (1 db), Majs-Udvari rétek 931. sír, Mohács-Alsómező, Nádudvar-Mihályhalom I. sír, Szárász-Szlavónia-dűlő, Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 39. sír.

[1683] Győr-Pósdomb 77. sír közeléből.

[1684] Ikervár-Virág u. 130. sír.

[1685] Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír.

[1686] Eger-Vár 472. sír (2 db).

[1687] Csekej (Čakajovce, Sl.) 664. sír, Ellend-Szilfa-dűlő 92., 143. sír; Győr-Pósdomb 16., 24., 136. sír; Gyulavarsánd-Laposhalom (Vărşand, Ro.) 15. sír; Halimba-Cseres 30., 70–71. (4 db), 148., 456. sír; Ikervár-Virág u. 98. sír (2 db), 137. sír; Majs-Udvari rétek 479., 1114. sír (2 db).

[1688] Bjelo-Brdo; Majs-Udvari rétek 475. (2 db), 919. sír; Palotabozsok-Kirchegrund 23. sír.

[1689] Csekej (Čakajovce, Sl.) 159., 664. sír, Eger-Vár 472. sír; Ellend-Szilfa-dűlő 92., 143. sír; Győr-Pósdomb 136. sír; Gyulavarsánd-Laposhalom (Vărşand, Ro.) 15. sír; Halimba-Cseres 30., 70–71., 148., 456. sír; Ikervár-Virág u. 98. sír; Majs-Udvari rétek 1114. sír; Mosonszentmiklós-Lednice-domb 2. sír; Palotabozsok-Kirchegrund 23. sír; Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír.

[1690] Noha a sírban megfigyelt helyzet nem igazolja, mégis úgy vélem a majsi 475. sír karikáit is a legnagyobb eséllyel fejékszereknek határozhatjuk meg.

[1691] Maroskarna (Blandiana, Ro.) 11. sír; Marosgombás (Gâmbaş, Ro.) 2. sír (2 db); Szászváros (Orastie, Ro.) 11. sír; Valkóvár (Vukovar, Hr.) 326. sír. Gáll Erwin véleménye szerint egykor karperecként használták a zilahi (Zalau, Ro.) 1. sírból előkerült gombos végű karikát is, a másik két huzalkarikával együtt (Gáll 2013, 546–547). Véleményem szerint azonban ez inkább fejékszer lehetett egykor. Noha kétségtelen,

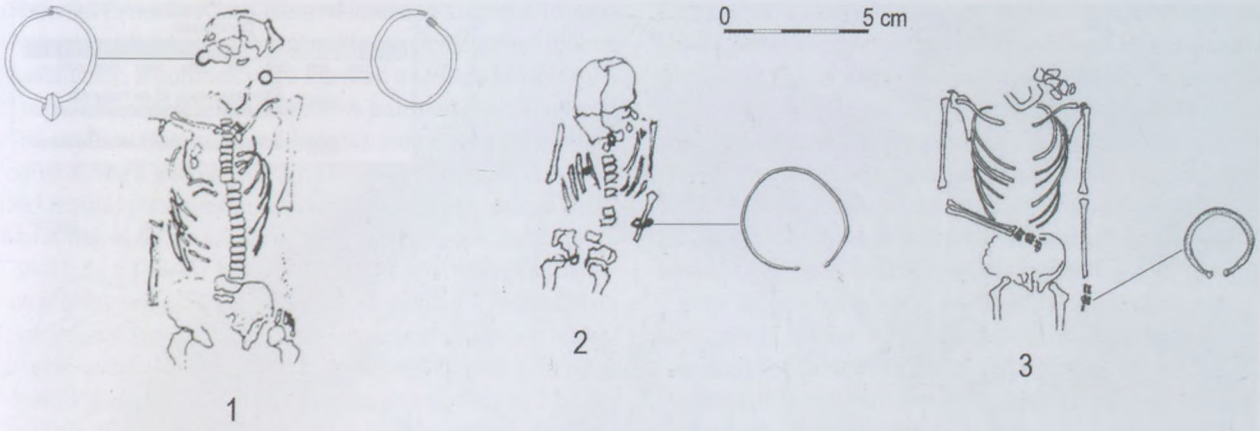

80. kép. A Kárpát-medencei gombos végű karikák felhasználása,
1: Eger-Vár 472. sír, 2: Ikervár-Virág u. 130. sír, 3: Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 39. sír

tűnik, így nagy biztonsággal megállapítható ezek számaránya, mely így 13%. A méret az ismert esetekben 6 és 6,9 cm között változik, 3 nő, 1 férfi és 1 gyermek sírjából kerültek elő. A pontosan ismert sírbéli fekvésük alapján gyűrűként 8 db gombos végű karikát viseltek [80. kép 3], három a majsi (479., 919., 931. sír), kettő a győr-pósdombi temetőben (16., 24. sír), egy-egy az ikervári 137. és a törökszentmiklós-szenttamáspusztai 39. sírban, továbbá a perkáta-nyúli-dűlői temetőben volt, ami összesen 17,4%.[1692] Ez regionális eltérésre utalhat. Méretük 2 és 2,6 cm között változik, típusaik szerint többségében a VII. (4 db) kisebb számban a II. (2 db) és egy esetben a VIII. típusba sorolhatók, az egy ismeretlen perkátai mellett. Két bizonytalan nemi és életkori adatokkal rendelkező vázat nem tekintve 1 leánygyermek mellett 5 felnőtt női sírból kerültek elő. A Kárpát-medencei viseleti módot tekintve a karikák közül a perkátai esetet nem tekintve 4 db a jobb, míg 3 db a bal kéz egyik ujján volt a temetés során, az arány tehát kiegyenlítettnek mondható.

Kronológia. A tárgytípus eredetének kérdése sajnos nem mentes a bizonytalanságtól, a 8. század végétől azonban Bajorország nyugati részén már számolhatunk használatukkal, sőt, a frank és alemann területeken már a 7. századtól kimutathatók. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy az ékszerek kultúrtörténeti értelmezése során figyelembe kell venni, hogy eredetük az említett terület felé mutat, hiszen az ún. Köttlach horizont, melyben ezek szintén megtalálhatók, időben fiatalabb.[1693] Jochen Giesler a karikákat a Kelet-Alpok vidékén a Köttlach II-es fázisba sorolta, mely abszolút dátumokban a 950–1050 közötti időszakot jelenti.[1694] Feltehetően azonban itt már a 10. század közepét megelőzően is számolhatunk használatukkal. Szlovénia nagyszámú leletanyaga alapján a karikák különböző méretű változatai egyaránt megtalálhatók voltak már a 9. században.[1695] Tipológiailag a vékonyabb huzalú, kevésbé profilált gombokkal rendelkező karikák azonban idősebbnek tűnnek a vastagabb változatoknál. Az utóbbiakat a 9–11. század közé keltezte Milan Sagadin, míg a vékonyabb változatokat a 9. század első felére helyezte.[1696] A 9. század elejétől látszik igazolhatónak használatuk Steiermark területén is.[1697] A karintiai darabokat tipológiailag elkülönítve osztályozta Stefan Eichert.[1698] Véleménye szerint a végeiken hengeres gombokkal rendelkező, nagyobb átmérőjű példányok már a 8. század végétől, a kerek – méretükben csökkenő tendenciát mutató – változatok a 9. század közepétől, míg a végein többszörösen tagolt, vagy csak az egyik végén gombos kialakítású példányok a 10. századtól keltezhetők. A végeiken többszörösen tagolt karikák

hogy készültek a 10–11. századi Kárpát-medencében kisebb testtömegű, vékonyabb testalkatú személyek számára is alkatuknak megfelelő ékszerek, azonban az eredetileg is karperecnek készült gombos végű ékszerek mindegyike méretét tekintve nagyobb a kérdéses karikánál, ezért számomra valószínűbbnek látszik, hogy jelen esetben ez egykor eredeti funkcióját tekintve fejékszer lehetett (csakúgy, mint az ikervári 130. sír karikája), amit a később bemutatandó ékszerkombinációk is alátámaszthatnak.

1692 A sírbéli helyzet ismerete nélkül vagy szórványként előkerült leletek esetében talán a gyűrűként történő alkalmazás valószínűsíthető azokban az esetekben is, amikor a karikák végei kevésbé voltak összenyomva.

1693 Schwarz 1984, 22–29.

1694 Giesler 1980.

1695 Pleterski–Belak 2002, 288; Gutjahr 2008, 344–345.

1696 Sagadin 1987, 110–111.

1697 Gutjahr 2008, 344–345.

1698 Eichert 2010, 45, 67–69.

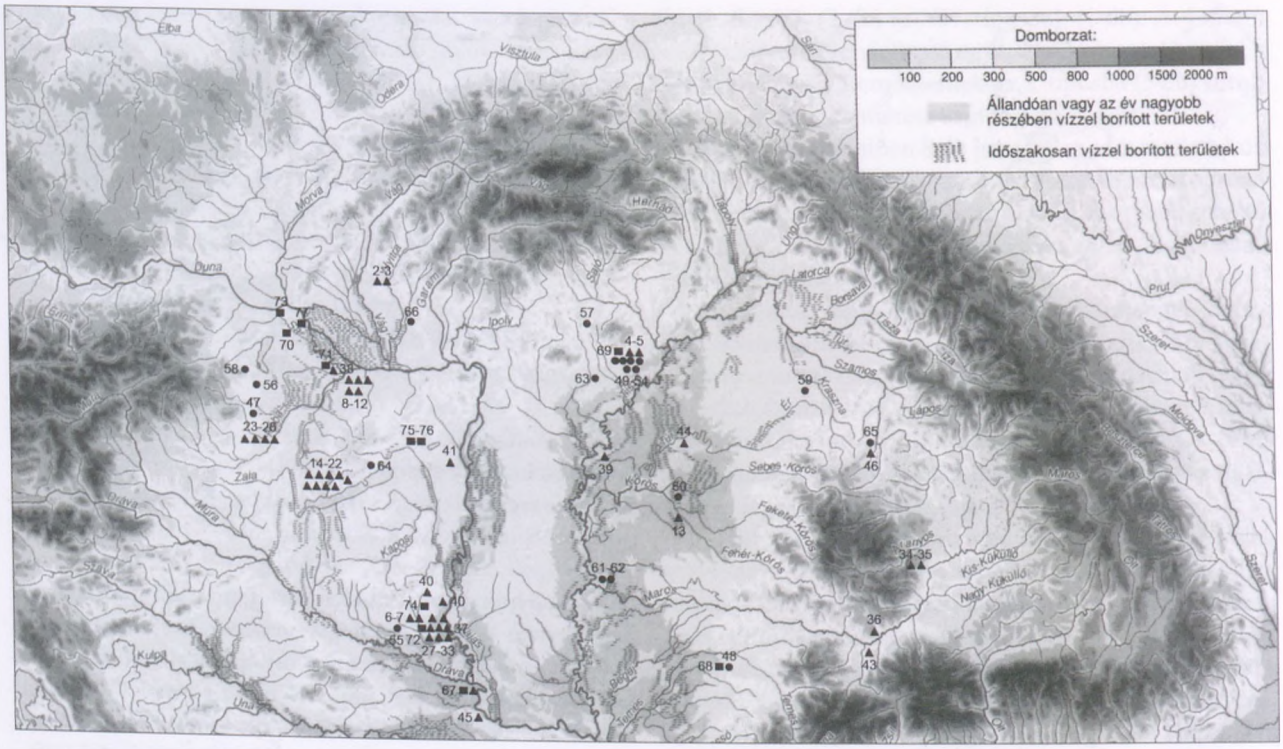

2. térkép: 1. Bjelo-Brdo, Hr., 2-3. Csekej (Čakajovce, Sl.) 159., 664. sír, 4-5. Eger-Vár, Székesegyház 472. sír, 6-7. Ellend-Szilfa-dűlő 92., 143. sír, 8-12. Győr-Pósdomb 16., 24., 77. sír közeléből, 134., 136. sír, 13. Gyulavarsánd-Laposhalom (Vărşand, Ro.) 15. sír, 14-22. Halimba-Cseres 30., 70., 71., 148., 456. sír, 23-26. Ikervár-Virág u. 98., 130., 137. sír, 27-33. Majs-Udvari rétek 475., 479., 919., 931., 1114. sír, 34-35. Marosgombás-Kiss Magura nyergén (Gâmbaş, Ro.) 2. sír, 36. Maroskarna B. temető (Blandiana, Ro.) 11. sír, 37. Mohács-Alsómező, 38. Mosonszentmiklós-Lednice-domb 2. sír, 39. Nádudvar-Mihályhalom I. sír, 40. Palotabozsok-Kirchegrund 23. sír, 41. Perkáta-Nyúli-dűlő, 42. Szárász-Szlavónia-dűlő, 43. Szászváros-Dealul Premilior X2 (Orastie, Ro.) 11. sír, 44. Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 39. sír, 45. Valkóvár (Vukovar, Hr.) 326. sír, 46. Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír, 47. Csepreg-Szentkirály malom 97. sír, 48. Detta-Újtemető (Deta, Ro.), 49-54. Eger-Vár, Székesegyház 128., 278. sír, 55. Hirics-Forrószög, 56. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), 57. Pétervására-Vár 11. sír (?), 58. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 38. sír, 59. Szalacs-Vidahegy (Sălacea, Ro.) 4/B sír, 60. Tarhos-Városerdő-dűlő 7. sír, 61-62. Tápé-Lebő, 63. Verpelét-Templom, 64. Veszprém, 65. Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír, 66. Zsitvabesenyő (Bešenov, Sl.) 21. sír, 67. Bjelo-Brdo, Hr. 192. sír, 68. Detta-Újtemető (Deta, Ro.), 69. Eger-Vár, Székesegyház 128. sír, 70. Lajtakáta (Gattendorf, A.), 71. Lébény-Kaszás-domb 9. sír, 72. Majs-Udvari rétek 685. sír, 73. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36. sír, 74. Pécs-Vasas 30. sír, 75. Székesfehérvár-Bazilika mögötti temető, 76. Székesfehérvár, 77. Oroszvár-Wiesenacker-dűlő (Rusovce, Sl.) 78. sír

9. század végétől a 10. század első feléig történő használata mellett foglalt állást Andrej Pleterski is.[1699]

A Kárpát-medencei leletek közül a nádudvar-törökla-ponyagi gombos végű karikát Mesterházy Károly a 11. század első harmadára, azon belül is nagyobb valószínűséggel a század első évtizedére keltezte.[1700] A törökszentmiklósi temető korábbi, nyugati részét – melyben a gombos végű karikát tartalmazó 39. sír is található – Petkes Zsolt a 10. század középső és utolsó harmadára datálja.[1701] Az ellend-szilfa-dűlői temető Kiss Attila meglátása szerint a 11. század eleje és annak második fele között volt használatban,[1702] míg a Majs-Udvari rétek területén feltárt sírkertet a 960/70-es évek és a 11/12. század fordulója között használhatták.[1703] Az Ikervár-Virág utcai temetőt P.

[1699] Pleterski 1983, 149–150.
[1700] Mesterházy 1968, 150.
[1701] Petkes 2011, 208–209.
[1702] Kiss 1983, 59.
[1703] Kiss 1983, 176.

Hajmási Erika és Kiss Gábor véleménye szerint a 10. század második fele és a 11. század közepét megelőző időben használták, a gombos végű karikák a temető idősebb, 11. századi részében találhatók.[1704] A halimba-cseresi temető 30. sírjából előkerült, a felszedés során sajnos elporladt ezüst S-végű karika[1705] a sír 11. századi megásására utal. Horizontál stratigráfiai helyzetük alapján ugyancsak legkorábban a 10. század második fele jöhet számításba a 70–71. és a 148. sír keltezésére, amit a 70. sír szőlőfürtdíszes fülbevalója is támogat. A szászvárosi (Orastie, Ro.) karpereces sírt Gáll Erwin a 10. század második felére/végére keltezte.[1706] Jellegük alapján ugyancsak a 10. századra keltezhető Maroskarna (Blandiana, Ro.) és Marosgombás (Gâmbaş, Ro.) temetője is. Az utóbbi esetében a 10. század első fele sem zárható ki, míg az előbbi az S-végű karika alapján inkább annak végére datálható.[1707] Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a Magyar Fejedelemség, majd a későbbi Magyar Királyság területén található gombos végű karikák közül a karperecként viselt példányok korábbinak tűnnek a kisebb karikáknál, ezek már elvileg a 10. század középső részében használatban lehettek. Sajnos a kisebb karikákat tekintve sem az előkerült leletek száma, sem a lelőkörülményeik kínálta lehetőségek nem elegendők ahhoz, hogy az egyes típusok pontos kronológiai rendszereit felállítsuk, s az esetleges különbségeket meghatározzuk. Általánosságban annyi mondható el, hogy a 10. század utolsó évtizedei – 11. század eleje előtt ezek a kisebb karikák valószínűleg nem kerülhettek földbe, s ilyenekkel még a 11. század közepén/végén is temetkeztek, mint ezt néhány ilyen karikákat kísérő lelet – I. András (1046–1060) érme, bordázott S-végű karikák – alapján bizonyosan feltételezhetjük, legalábbis a győr-pósdombi és a Majs-Udvari réteken feltárt temetőkben. Nyitva kell azonban hagynunk a kérdést, hogy a minden valószínűség szerint helyben készült másolatoknak tartható nagyobb karikák esetében – mint ahogyan az a későbbiekben látható lesz – mi lehetett a tárgyak mintaképe.

Elterjedés, viselőik társadalmi besorolása, nemi és életkori adataik. Az ún. köznépi temetők ritka ékszerei ezek a darabok, noha kisebb számban templom körüli és kisebb sírszámú temetőkből is előkerültek már. Azonban ez utóbbiak is inkább az ún. köznépi jellegű temetőkhöz hasonlatosak bizonyos vonásaikban. Térképre vetítve a lelőhelyeket, a gombos végű karikák egy csoportját a Duna–Dráva összefolyásának tágabb környezetében találjuk. Szintén egy tágabb terület jelölhető ki a Dunántúl északi részén. A karperecnek készült, és így is használt gombos végű karikák egy csoportja a Kárpát-medence délkeleti részén körvonalazódik. A karikák típusait illetően az egyenesre vágott végű gombokkal rendelkező, VIII. típusba sorolható darabok a Duna–Dráva körzetéből, míg a hengeres gombokkal ellátott példányok a Dunántúl középső és északi részéről kerültek elő [2. térkép].

Az értékelhető nemi és életkori adatokkal rendelkező sírok között mindössze 2 férfi temetkezés van, mindkettőből karperec került elő. Lényegében 4 eset bizonytalan, 5 esetben pedig csupán annyi ismert, hogy már felnőtt korba lépett az eltemetett. A 9 gyermeksír mellett azonban a női sírok száma dominál: 17-ből került elő gombos karika. A nemi és életkori adatok és az esetleges típusok, viseleti módok összefüggéseit tekintve a nagyobb átmérőjű, karperecként viselt gombos végű karikák 1 férfi, 3 nő és 1 gyermek mellől ismertek. A fejékszerként viselt karikák döntően a női sírokból dokumentáltak, 5 gyermek és egy ismeretlen nemű és életkorú váz mellett 10 női sírból ismert ez a fajta viseleti mód. Gyűrűként is döntően a nők ékszerkészletére volt jellemző, 5 ilyen eset ismert, míg egy gyermek mellett két váz nemi és életkori adatai ismeretlenek.

Félhold alakú fülbevalók

A Kelet-Alpok vidékének egyik jellemző ékszertípusából az alábbi példányokat ismerem a magyar szállásterület korabeli leletanyagából:[1708]

47. *Csepreg-Szentkirály malom 97. sír*: a 8-14 éves leány koponyájának jobb halánték közeli része alatt feküdt 1 db félhold alakú, alsó ívén gyöngyözött mintát utánzóan díszített, kékeszöld és piros színű emailberakásos, bronzból öntött fülbevaló, mely kétfelé nyíló, stilizált növényi motívummal díszített, m.: 4,2×2,7 cm. Kísérő leletek: 5 db S-végű karika, 1 db pántgyűrű [112. tábla 4].[1709]

48. *Detta-Újtemető* (Deta, Ro.): feldúlt sírok leletei között volt 1 db bronzból öntött, félhold alakú, felső, homorú oldalán karéjosan záródó fülbevaló. Felületének közepén háromágú mintát utánzó zománcberakás látható, melyet bordával elválasztott, leginkább fekvő „V" alakot utánzó, zöld színű emailberakás övez, m.: 2,4×2,3 cm [112. tábla 5].[1710]

[1704] Hajmási–Kiss 2000, 81–82.
[1705] Az információért Szigeti Juditnak szeretnék köszönetet mondani!
[1706] Gáll 2007, 241; Gáll 2013, 470.
[1707] Gáll 2007, 245.
[1708] A lelőhelyek számozása követi a gombos végű karikák lelőhelyeinek számozását, melyhez folytatólagosan csatlakoznak a fibulák és az egyetlen kapszuladísz számai.
[1709] Kiss 2000, 33, 3. tábla.
[1710] Kárász 1896, 226, 229; Bálint 1991, 218. *Taf.* LIII.

49–50. *Eger-Vár, Székesegyház 128. sír*: a gyermek váz koponyája alatt feküdt 2 db bronzból öntött, félhold alakú fülbevaló. Az egyik fülbevaló félhold alakú teste gyöngyözött kerettel övezett, rajta kék alapon piros színű rekeszzománcos emailberakással kialakított növényi minta látható. A másik fülbevaló testének homorú oldala karéjosan zárul, felületén ugyancsak rekeszzománcos kialakítású, kék alapon piros színű, ám az előzőtől eltérő növényi mintát utánzó emailberakással díszített, m.: 3,6×3,5, illetve 3,5×3,4 cm. Kísérő lelet: korongfibula [113. tábla 1–2].[1711]

51–54. *Eger-Vár, Székesegyház 278. sír*: az *ad.* korú nő koponyájának két oldalán, részben alatta helyezkedett el 1-1 db huzalkarika, felette pedig 1-1 db félhold alakú, rézből készült, félköríves, vésett vonalakból álló díszítéssel ellátott fülbevalópár, m.: 3,2×2,6, illetve 2,5×2,5 cm. Kísérő leletek: 3 vagy 4 db[1712] huzalkarika, 2 db félhold alakú, csúcsban összefutó belső ívvel, áttört lappal rendelkező fülbevaló [113. kép 3–4].[1713]

Fodor László szintén e sír mellékleteként közölt 2 db középen kétfelé nyíló növényi mintával díszített, emailberakásos, homorú ívén gyöngysort utánzóan díszített, csaknem azonos félhold alakú fülbevalót is, m.: 3,5×3,5, illetve 3,4×3,5 cm [113. kép 5–6].[1714] Leírásában azonban a Kozák Károly által bemutatott vésett díszítésű fülbevalók szerepelnek, míg a fotón az emailberakásos ékszerek. Emiatt ezeket csupán feltételesen sorolhatjuk e sír leletei közé.

55. *Hirics-Forrószög*: valószínűleg sírleletből került elő 4 db huzalkarika mellett 1 db ezüstből készült, félhold alakú fülbevaló.[1715] A vázlatrajz alapján valószínűleg tremolírozott, esetleg díszítetlen és nem emailberakásos volt [112. tábla 6].

56. *Locsmánd* (Lutzmannsburg, A.): szórványként került elő 1 db bronzból öntött, félhold alakú fülbevaló. Felső, homorú oldalán karéjosan zárul, felületén stilizált „*lótuszvirágot*" ábrázoló mintával. Ennek közepén egy háromágú, két oldalról egy-egy fekvő „V" alakú mintával határolt rész látható, kék színű zománcberakással, m.: 1,9×2,8 cm [112. tábla 7].[1716]

57. *Pétervására-Vár 11. sír (?)*: feltehetően e sírhoz tartozhatott egy szórványként előkerült, félhold alakú, felső, homorú oldalán karéjosan záruló, emailberakással díszített fülbevaló. Középpontján háromágú mintát utánzó, emailberakással kitöltött mélyedés található, melyet ennek körvonalát alkotó bordával elválasztott, fekvő „V" alakú mintával ellátott emailberakás övez, egészen a fülbevaló bordaszerű széléig, m.: 4,4×3,4 cm [112. tábla 9].[1717]

58. *Sopronkeresztúr* (Deutschkreuz, A.) *38. sír*: a gyermek váz koponyájának bal oldalán, 2 db gyöngy és 1 db vastöredék mellett volt 1 db félhold alakú, bronzból öntött emailberakásos fülbevaló. Díszítése rossz megtartása miatt nem vizsgálható, m.: 2,9×2,6 cm. Kísérő leletek: S-végű karika, 2 db gyöngy, vastöredék [112. tábla 8].[1718]

59. *Szalacs-Vidahegy* (Sălacea, Ro.) *4/B sír*: a 30-35 éves nő és 60 éves férfi vázát rejtő kettős sírban a női váz koponyájának jobb oldalán feküdt 1 db bronzból öntött, félhold alakú fülbevaló, alsó ívén farkasfog alakú mintával díszítve. Közepén kereszt alakú minta látható, melynek vízszintes szárai hosszabbak, mint a függőlegesek, s vörös színű emailberakással díszített. A mintát kétoldalt egy-egy kékeszöld színű emailberakással díszített, fekvő „V" alakot utánzó rész övezi, m.: 3,7×2,7 cm. Kísérő lelet: huzalkarika [113. tábla 7].[1719]

60. *Tarhos-Városerdő-dűlő 7. sír*: a férfi váz nyakcsigolyáján feküdt 1 db ezüstből öntött, félhold alakú fülbevaló töredéke, m.: 2,1×1,6 cm.[1720] A sírból egyéb lelet nem került elő, ám a koponya homlokcsontján zöld patina volt megfigyelhető.[1721]

61–62. *Tápé-Lebő*: valószínűleg női sírleletből származik 2 db félhold alakú, bronzból öntött fülbevaló. Mindkettő homorú oldala gyöngyözött kerettel övezett, felületükön *Grubenemail* technikával kialakított, kék színű emailberakás látható. Mintázatuk eltérő: az egyik sematikusan megjelenített, feltehetően egy állat – talán párduc – ábrázolásával rendelkezik, míg a másik szimmetrikus, kevésbé stilizált, kétfelé nyíló növényi mintát ábrázol, m.: 3,8×2,8, illetve 4,1×2,7 cm [113. tábla 8–9].[1722]

[1711] Kozák 1981, 36–37, 4. kép; Fodor 2008, 132–133, 93–94. kép.

[1712] A közlemény alapján (Kozák 1981, 17) nem lehet megállapítani, hogy az említett huzalkarika darabok lehettek-e részei a félhold alakú, vésett fülbevalóknak, vagy azok 1 db karikát alkottak.

[1713] Kozák 1981, 17, 24, 21. kép; Fodor 2008, 132–133, 93–94. kép.

[1714] Fodor 2008, 133, 95. kép.

[1715] Kiss 1983, 61, 32. ábra

[1716] Kaus 1987, 336–337, *Abb.* 7; Kaus 2006, 250, *Abb.* 4.

[1717] Fodor 2008a, 265, 191. kép.

[1718] Obenaus 2006, 60, *Taf.* 9.

[1719] Cosma 2001, 508, 528, *Taf.* 27; Gáll 2007, 241, *Taf.* 1; Gáll 2013, 463.

[1720] A közlemény a tárgyat lunulaként határozta meg (MRT 10, 11/2), ám annak alakja véleményem szerint inkább a fülbevalók közé sorolja.

[1721] MRT 10, 11/2.

[1722] FÉK Nr. 1072.; Kürti 1983, 236; Bálint 1991, 258, *Taf.* LXI. – A fülbevalók jó minőségű fotóit Langó Péter (MTA BTK RI) bocsátotta rendelkezésemre, segítségét köszönöm.

63. *Verpelét-Templom*: a templom körüli temető egyik, feltehetően gyermeksírjában volt egy – sajnos a restaurálás során elveszett – félhold alakú réz vagy bronz fülbevaló, felületén valószínűleg vésett, ívelt vonalakkal díszítve.[1723]

64. *Veszprém*: sírleletből származik egy félhold alakú, bronzból öntött, homorú oldalán karéjosan záródó emailberakásos fülbevaló. Középpontján háromágú mintát utánzó mélyedésben sárga színű zománc ül, ezt sávval elválasztott zöld és kékeslila színű, fekvő „V" alakú berakás díszíti [112. tábla 10].[1724]

65. *Zilah* (Zalau, Ro.) *1. sír*: bolygatott gyermeksírból került elő 1 db félhold alakú, bronzból öntött, szimmetriatengelyéből kétfelé nyíló, kiemelkedő növényi mintával és kékeszöld színű emailberakással díszített fülbevaló, m.: 3,3×2,9 cm. Kísérő leletek: gombos végű karika, huzalkarikák [114. tábla 1].[1725]

66. *Zsitvabesenyő (Bešenov, Sl.) 21. sír*: a felnőtt női váz koponyájának jobb oldali halántékcsontja mellett volt 1 db bronzból öntött, alsó felén keskeny félhold alakú, karikáján kampós záródású fülbevaló, átm.: 3 cm. Kísérő leletek: huzalkarika, 4 db fülesgomb [114. tábla 2].[1726]

A félhold alakú, tremolírozott vagy emailos berakással díszített fülbevalók a Kelet-Alpok vidék női ékszerkészletének jellegzetes részét alkották. Jellemzőjük a nevükbe foglalt félhold alakú test, melynek előoldala tremolírozott mintával vagy emailberakással díszített, esetenként díszítetlenül hagyott, míg hátoldaluk az esetek többségében egyszerű, díszítetlen. A mintákat tekintve az emailos változatok között növényi, állati – főként négylábú állat ábrázolása, ritkábban madárábrázolás – vagy geometrikus motívumok sorakoznak. Technikai kivitelüket tekintve jellemző az ún. *Grubenemail* technika, s ritkább a *Zellenemail*os változat.[1727] Ez utóbbiból mindeddig csak növényi motívumok ismertek.[1728] A 9. század végén és a 10. század elején terjedek el, elsősorban azonban a 10. századra jellemzőek, a rákövetkező évszázadban régészetileg már nehezen mutathatók ki.[1729] Ábrázolásaik főként itáliai és Rajna-vidéki eredetűek.[1730] A lemezből kovácsolt vagy öntött technikával készült, tremolírozással díszített fülbevalók díszítőmotívumai is több csoportba sorolhatók,[1731] de természetesen díszítetlenek is találhatók közöttük. A 9. században már megtalálható ékszerek előképei a 6–7. századi bizánci fülbevalók között már jelen voltak.[1732] A Kárpát-medencéből tudomásom szerint öt lelőhelyről kerültek elő, sajnos ebből azonban csak 3 db vizsgálható, mivel a verpeléti elveszett, a hiricsi ékszerről pedig csak egy vázlatrajz ismert, míg a tarhosi nagy része hiányzik.

A felsorolt – s kellően tanulmányozható mintázattal rendelkező – fülbevalók között csaknem kizárólag növényi motívummal díszített példányok találhatók. Ezek a minták rendkívül változatos formákban jelennek meg, még a minta egészét tekintve egy-egy csoportba sorolható darabok is részleteikben különbözhetnek egymástól. A növényi minta kialakításának többfélesége a kutatásban különböző megnevezések – pl. *„palmetta", „lóhere", „lótuszvirág"* – létrejöttét eredményezte, az ábrázolás tartalmában azonban általában az ún. életfát szokás azonosítani.[1733]

Az egyetlen állatábrázolásos darab a tápé-lebői egyik fülbevaló, ezen valószínűleg egy párduc ábrázolását láthatjuk.

Az emailberakásos fülbevalók felsorolt példányait – véleményem szerint – az alábbi típusokba oszthatjuk [81. kép]:

I. 1. Félhold alakú, homorú oldalán karéjosan záródó, ún. *Grubenemail* technikával díszített fülbevalók. Ezek középpontjában egy három- vagy négyágú, közepén üreges minta látható, mely alakját tekintve valószínűleg ugyanazt a mintát hivatott megjeleníteni, ám a fülbevaló karéjosan záródó felső oldala alatt elhelyezkedő csúcsának mérete okozhatja egy újabb *„ág"* létrejöttét. Ezeket két oldalt egy-egy fekvő „V" alakot utánzó, ugyancsak emailberakásos minta övezi [112. tábla 5, 7, 9–10; 113. tábla 7].[1734]

I. 2. a. Félhold alakú, homorú belső oldalukon gyöngyözött mintát utánzó, felületükön bordák által kirajzolt, kétfelé nyíló növényi mintával, ennek közein ún. *Grubenemail* technikával kialakított berakással díszített fülbevalók [113. tábla 5–6, 9].[1735]

I. 2. b. Félhold alakú, felületén kiemelkedő, kétfelé nyíló növényi mintával díszített, ennek hátterében ún.

[1723] Kozák 1981, 25.
[1724] Fettich é. n.
[1725] Cosma 2001, 535, *Taf.* 46; Gáll 2007, 241.
[1726] Nevizánsky 1979, 378, *Taf.* II.
[1727] Stare 1985, 284; Kramer 1994, 48.
[1728] Giesler 1989, 235.
[1729] Eichert 2010, 111–112.
[1730] Stare 1985, 204.
[1731] Eichert 2010, 99.
[1732] Eichert–Mehofer 2011, 30.
[1733] Fettich é. n.; Modrijan 1975, 11–12.
[1734] Detta (Deta, Ro.), Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), Pétervására-Vár 11. sír (?), Szalacs (Sălacea, Ro.) 4/B sír, Veszprém.
[1735] Eger-Vár 278. sír, Tápé-Lebő.

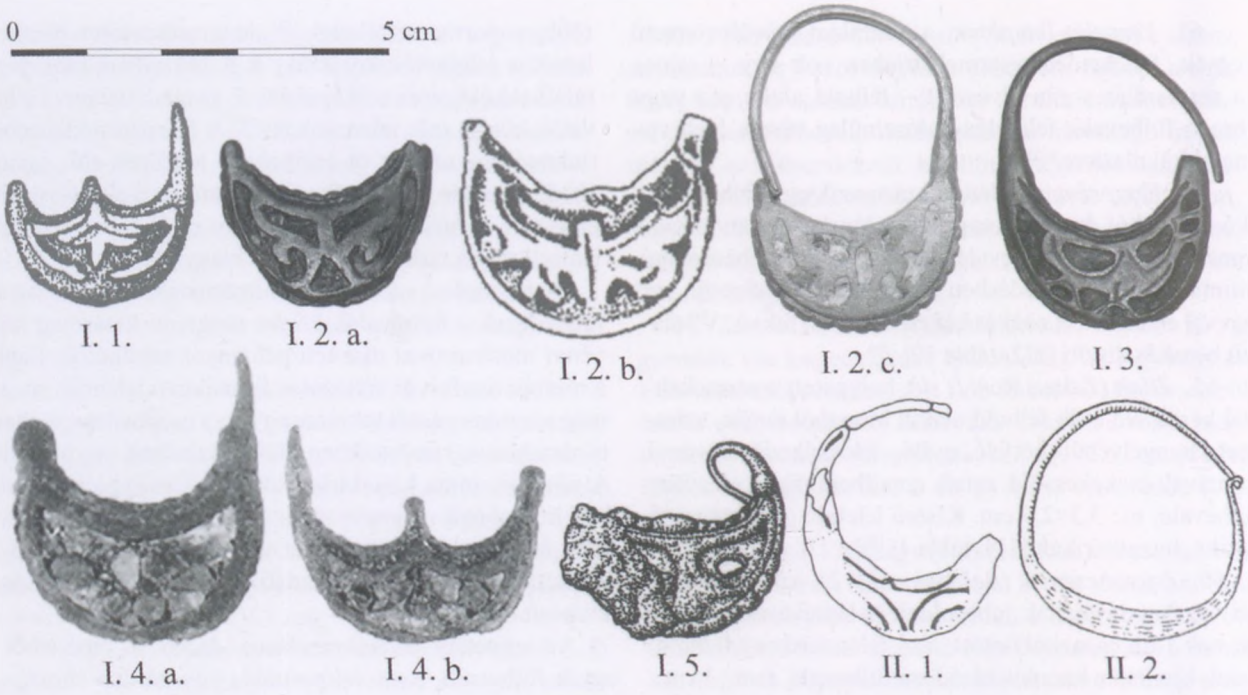

81. kép. A félhold alakú fülbevalók Kárpát-medencei típusai

Grubenemail technikával kialakított berakással ellátott fülbevaló [114. tábla 1].[1736]

I. 2. c. Félhold alakú, alsó oldalán gyöngyözött kerettel övezett fülbevaló, felületén ún. *Grubenemail* technikával kialakított, kétfelé nyíló növényt ábrázoló mintával [112. tábla 4].[1737]

I. 3. Félhold alakú, *Grubenemail* technikával díszített fülbevaló, melynek felületén állatábrázolás látható [113. tábla 8].[1738]

I. 4. a. Félhold alakú, szélén gyöngyözött kerettel ellátott, karikához csatlakozó részénél egy-egy gömbbel rendelkező, ún. *Zellenemail* technikával díszített fülbevaló. Felületén kék alapon piros színű növényi minta látható [113. tábla 1].[1739]

I. 4. b. Félhold alakú, homorú oldalán karéjosan záródó, gyöngyözött kerettel ellátott, karikához csatlakozó részén egy-egy gömbbel díszített, ún. *Zellenemail* technikával díszített fülbevaló. Felületén kék alapon piros növényi minta látható [113. tábla 2].[1740] Az egri fülbevalók díszítésük állapota miatt, illetve megfelelő fotó hiányában nehezen írhatók le pontosabban, mivel azonban mind a fülbevalók alakja, mind mintázatuk eltérő, ezért soroltam külön csoportba őket.

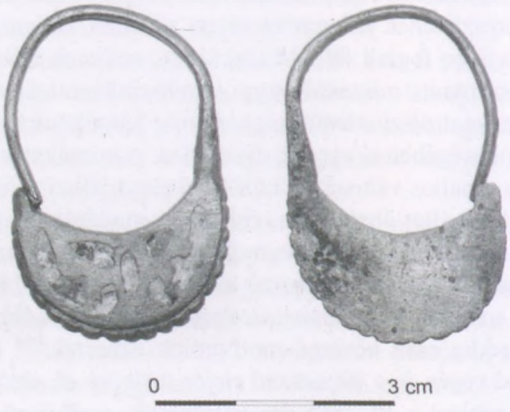

82. kép. Csepreg-Szentkirály malom, félhold alakú fülbevaló

I. 5. Félhold alakú, szélén gyöngyözött kerettel övezett, karikához csatlakozó részén valószínűleg egy-egy gömbbel ellátott, ún. *Grubenemail* technikával díszített fülbevaló [112. tábla 8].[1741] Mivel díszítése rossz megtartása miatt nem ismert, ezért soroltam önálló csoportba.

[1736] Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír.
[1737] Csepreg-Szentkirály malom 97. sír.
[1738] Tápé-Lebő.
[1739] Eger-Vár 128. sír.
[1740] Eger-Vár 128. sír.
[1741] Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 38. sír.

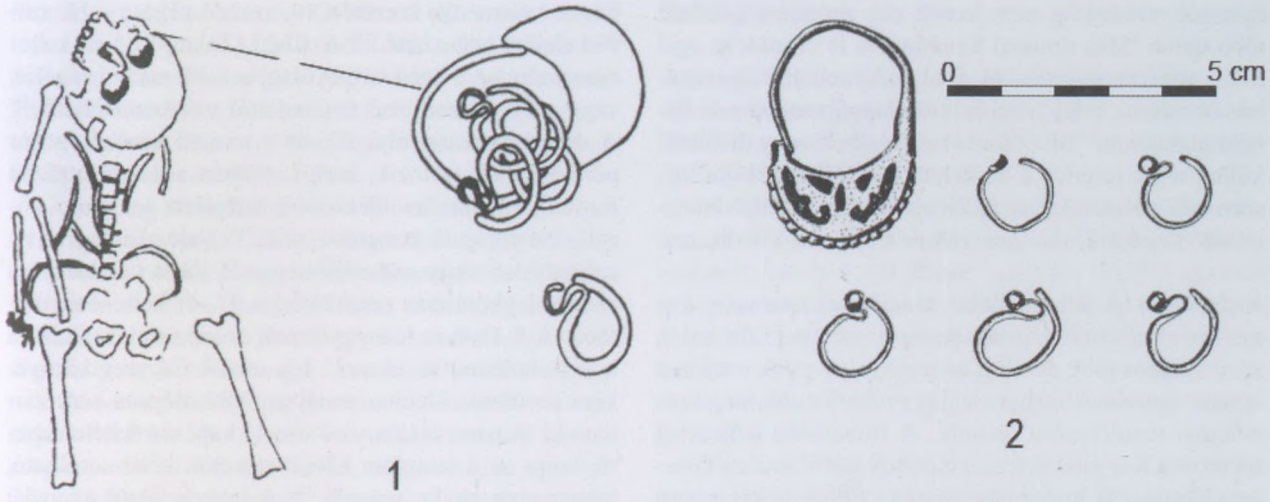

83. kép. Csepreg-Szentkirály malom 97. sír, 1: sírrajz, 2: leletrajzok

II. 1. Félhold alakú, tremolírozott, egyes és kettős ívelt vonalakkal díszített fülbevalók [113. tábla 3–4].[1742]

II. 2. Vékony félhold alakú, díszítetlen, karikáján kapcsos záródású fülbevaló [114. tábla 2].[1743]

A fülbevalók viseleti módját tekintve alighanem helyesebb itt is a semleges fejékszer megnevezést használni. Azért fejékszer, mert bizonyára ezeket sem a fülben, hanem valamilyen szerves anyagú elemmel kombinálva viselték, vagy mint *„hajfonat függőpár"*[1744]. A fülbevalók mérete, azok karikáinak esetleges kampós záródása, vagy a merev karikák végének szorosan a fülbevaló teste mellé hajlása [82. kép] mindezt már önmagában is felveti, így ebből azokban az esetekben is kiindulhatunk, amikor az ékszer sírbéli helyzete nem ismert. Sajnos az előkerült fülbevalók közül ez utóbbi 8 db esetében is fennáll, így ezekben az esetekben nem is rendelkezünk információval arról, hogy ezeket a fül környékén, avagy attól eltérő helyen, pl. magasabban, a halánték táján viselhették-e.

A kevés dokumentált eset közül azonban a szerves anyagba akasztott viseletre egyéb jelek is utalhatnak. Ilyen a csepreg-szentkirályi 97. sír, ahol a fülbevaló mellett 6 db S-végű karika is előkerült egy csoportban [83. kép]. Bizonyára ezek is egy textil- vagy bőrelemhez kapcsolódtak, ha a kimozdult koponya ellenére viseleti megfigyelést mégis tehetünk, akkor nem a hajfonathoz vagy a fejdíszhez kapcsolt szalagon, legalábbis nem annak alsóbb részén, hanem a koponya magasságában.

Az Eger-Vár területén feltárt 278. sírban ugyancsak egy szerves anyagú elemmel összekapcsolt viseleti módja feltételezhető a koponya két oldalán, egymáson fekvő helyzetben előkerült 2-2 db fülbevalónak, illetve 1-1 db huzalkarikának [92. kép 1], hiszen ezeket aligha viselhették a fülbe akasztva, egymáson fekvő helyzetük pedig véleményem szerint kizárja, hogy részben a fülben, részben pedig a fejfedőhöz vagy szalaghoz stb. kapcsolt elemen lettek volna, így bizonyára egy elemhez tartoztak a 2 db félhold alakú, csúcsban összefutó belső ívvel, áttört lappal rendelkező fülbevalóval együtt. Zsitvabesenyő (Bešenov, Sl.) 21. sírjában a koponya jobb halántékcsontja mellett volt 1 db fülbevaló 1 db huzalkarikával. Az ékszer magasabb fekvése itt is kizárja a fülben történő viseletét, melyet támogat annak kampós vége is. Szalacs (Sălacea, Ro.) 4/B sírjában a koponya jobb oldalán volt 1 db fülbevaló, míg a bal oldalon 1 db huzalkarikát dokumentáltak. Úgy gondolom ebben az esetben is hasonló viseleti mód feltételezhető, hiszen sem az összenyomott végű huzalkarikát, sem a karikájával félhold alakú testére szorosan ráhajló fülbevalót nem lehetett volna egykönnyen a fülben lévő lyukba akasztani. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 38. sírjában a koponya bal oldalán, 2 db gyöngy és 1 db vastöredék mellett volt 1 db fülbevaló.

A *„fülbevaló"* megnevezéstől eltérően, az ékszerek nem fülben történő viseleti módja a Kárpát-medencében sem számít ritkaságnak, a 4–8 db szőlőfürtös típust tartalmazó temetkezésekben ennek lehetősége már az ékszerek darabszáma alapján is adott, azonban – mint már többször említettem – a csupán 2 db gömbsorcsüngős változatot rejtők esetében is találunk erre példát. Meg kell azonban jegyezni, hogy a félhold alakú fülbevaló-

[1742] Eger-Vár 278. sír.
[1743] Zsitvabesenyő (Bešenov, Sl.) 21. sír.
[1744] Bóna 1986, 210.

típusból mindeddig nem került elő síronként kettőnél több darab. Más típussal kombinálva is csupán az egri 278. számú temetkezésből, ahol ezek mellett 2 db csúcsban összefutó, belső ívvel és áttört lappal rendelkező, félhold alakú volt.[1745] Ez talán szemléletbeli vagy divatbéli különbségre (esetleg a beszerzés nehézségére?) utalhat, szemben a Kelet-Alpok vidék sírjai alapján kikövetkeztethető viselettel, ahol nem ritka a síronként 4–8 db sem.

Kronológia. A félhold alakú, emailberakásos vagy tremolírozott díszítésű, ritkán pedig díszítetlen fülbevalók között sajnos több darab is szórvány, így róluk csupán a temető egészének leletei alapján próbálhatunk meg kronológiai tanulságokat levonni. A fülbevalók keltezését tekintve a Kárpát-medencei darabok közül Jochen Giesler a Köttlach II. horizontba sorolta a fülbevalókat is, ami abszolút dátumokban a 950–1050 közti időszakot jelenti.[1746] Beosztását azonban több kritika is érte.[1747] A kranji temető relatív koronológiai vizsgálata során a tremolírozott, félhold alakú fülbevalókat a Köttlach kör idősebb, míg az emailos változatokat annak fiatalabb periódusába osztotta be Milan Sagadin,[1748] míg a ptuji temetőben Paola Korošec mindkettőt a Karantán-Köttlach horizont fiatalabb fázisába sorolta.[1749] A félhold alakú fülbevalók között Stefan Eichert véleménye szerint az emailos változatok valószínűleg későbbiek lehetnek a tremolírozott díszítésű példányoknál, noha a két változatot együttesen is használták. A zománcozott példányok Karintiában a 10. században, annak is talán a második felében terjedhettek el, a 11. században viszont már régészetileg nehezen mutathatók ki.[1750] Az emailberakás nélküli fülbevalók használatával Horvátország területén egészen az ezredfordulóig számol Maja Petrinec.[1751] A két fülbevalótípus használati idejének esetlegesen nagyobb intervallumára, s területenként eltérő voltára utalnak az egy temetőn belül megfigyelhető, *„fordított kronológiai helyzetű"* esetek, amikor a tremolírozott változat a temető későbbi fázisában helyezkedik el.[1752]

A Kárpát-medencei fülbevalókat tartalmazó temetkezések közül a szalacsi (Sălacea, Ro.) kettős sír Gáll Erwin véleménye szerint a 10. század végére – 11. század elejére keltezhető.[1753] A zilahi (Zalau, Ro.) sír keltezése pedig az S-végű karika alapján a 10. század végétől, vagy a 11. század első évtizedeitől valószínűsíthető.[1754] A csepreg-szentkirályi 97. sír a temető korábbi, soros periódusához tartozik, mely azonban a 11–12. század fordulójára már az időközben felépített templom körül elhelyezkedő temetővé vált.[1755] Valószínűleg a 11. század első vagy második negyede jöhet véleményem szerint legkorábban számításba a 97. sír keltezését illetően. A 8-14 éves leánygyermek azonban másodkézből is birtokolhatta az ékszert, így annak Csepreg környékére kerülését illetően ennél korábbi időpont sem zárható ki. A pétervására-vári temető kapcsán feltételezhető, hogy az a templom körüli temetők közé sorolható, leletanyaga 10–11. századi.[1756] A leletek közül az ezüst S-végű karikák, valamint a félhold alakú, csúcsban összefutó belső ívvel, áttört lappal rendelkező fülbevaló[1757] inkább a 10. század vége és a 11. század irányába mutat. Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) 38. sírja az S-végű karika alapján legkorábban a 10. század végétől kezdődő időszakra helyezhető, azonban a temető egyéb leletei – I. István (1000–1038) érme, bordázott S-végű karika, filigrándíszes, vastag huzalú nyakperec – inkább annak későbbi, 11. századi használatát támasztják alá. Az egri vár temetőjének 278. sírját egy – a pétervásári temető kapcsán már említett – fülbevaló a 11. századra keltezi. A 128. sírról annyi mondható el, hogy rétegtani helyzete alapján korábbi a 129. sírnál,[1758] mely egy nagyobb méretű S-végű karika alapján valószínűleg legkorábban az ezredfordulótól keltezhető, ám ez sajnos a 128. sír szempontjából alig nyújt információt. A locsmándi (Lutzmannsburg, A.) fülbevalót Karl Kaus a 9. század második vagy a 10. század első felére keltezte.[1759] A dettai (Deta, Ro.) temető keltezése során használható S-végű karika típusát a Bánátban a 10. század végétől datálhatjuk.[1760] A szőlőfürtdíszes fülbevaló öntött változata pedig a 10. század második felétől keltezhető.[1761] A temető így legkorábban valószínűleg a 10. század közepén kerülhetett megnyitásra. Zsitvabesenyő (Bešenov,

[1745] A Fodor László által ugyanennél a sírnál említett fülbevalókat (Fodor 2008a, 133) bizonytalan voltuk miatt itt nem vettem számításba.
[1746] Giesler 1980.
[1747] Nowotny 2007, 231–234.
[1748] Sagadin 1987, 134–138.
[1749] Korošec 1999, 119–120.
[1750] Eichert 2010, 111–112.
[1751] Petrinec 2009, 592.
[1752] Tomičić 1993, 559.
[1753] Gáll 2007, 241; Gáll 2013, 463.
[1754] Gáll 2007, 245; Gáll 2013, 549.
[1755] Kiss 2000, 31.
[1756] Fodor 2008a, 265.
[1757] Mesterházy 1991, 146; Tomičić 1993, 559; Langó 2012, 248.
[1758] Fodor 2008, 143.
[1759] Kaus 2006, 250.
[1760] Ota 2008, 269.
[1761] Giesler 1981, 145; Istvánovits 2003, 288.

Sl.) sírkertjét Nevizánszky Gábor a 9–10. század fordulója és a 10. század vége közötti időszakra keltezte.[1762] Sajnos a fülbevalót tartalmazó 21. sírból más, pontosabb keltezést lehetővé tévő lelet nem került elő, a sír horizontál stratigráfiai helyzete véleményem szerint a 10. század középső harmadát valószínűsíti.

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján annyit tudtunk megállapítani, hogy az emailberakásos fülbevalók pontosabban keltezhető példányai közül a Kárpát-medencében némelyik már a 10. század utolsó harmadával kezdődő időszakra is helyezhető, de a többség esetében azonban csak a 11. század látszik bizonyosnak. A dettai példány alapján viszont felmerül a lehetősége a korábbi, 10. századi keltezésnek, esetleg nem is csupán annak utolsó harmadára, s úgy tűnik az egyetlen, Zsitvabesenyőről (Bešenov, Sl.) ismert kampós záródású, díszítetlen ékszer 10. század közepi besorolást kaphat.

Elterjedés, viselőik társadalmi besorolása, nemi és életkori adataik. A sírokat tartalmazó temetők között a többség az ún. soros jellegű, köznépi temetők kategóriájába tartozik.[1763] Mindössze Eger-Vár, Pétervására-Vár és Verpelét sírjai igazodtak templomhoz. Kísérőmellékleteiket tekintve a sírok kivétel nélkül szegényesek. S-végű karikákat és gyűrűt a csepregi, hasonló karikákat, gyöngyöket és vastöredékeket a sopronkeresztúri (Deutschkreuz, A.) 38. sír tartalmazott. Huzalkarikák és további fülbevalók az egri 278. sírban, míg fibula ugyanezen temető 128. sírjában volt. Szalacs (Sălacea, Ro.) 4/B sírjában 1 db huzalkarika, a zsitvabesenyői (Bešenov, Sl.) 21. sírban ugyanezen ékszer és 4 db fülesgomb, Zilah (Zalau, Ro.) 1. számú temetkezésében pedig 2 db huzalkarika mellett 1 db gombos végű karika is volt. Három gyermek, egy 8-14 éves leány, egy *ad.* korú és egy felnőtt nő, valamint egy felnőtt férfi nemi és életkori adatai ismertek csupán. Az, hogy férfisírból – a váz nyakcsigolyáján – is került elő ilyen ékszer, ha elsőre szokatlannak is tűnik, nem példa nélkül álló a Kelet-Alpok vidékén sem. A Kárpát-medencében a fülbevalók legnagyobb koncentrálódása Egerben és annak környékén figyelhető meg, de nagyobb számban ismertek a Nyugat-Dunántúl Fertő környéki részéről, illetve attól délre is [2. térkép].

Korongfibulák[1764]

A harmadik fő csoportot a korongfibulák alkotják. A viseleti elemként, ruházati kiegészítőként vagy ékszerként[1765] használt daraboknak többféle díszítésű példányait ismerjük:

67. *Bjelo-Brdo 192. sír*: a sírból került elő 1 db kerek, bronzból öntött, ún. pénzlenyomatos díszítésű[1766] fibula, melynek középrészén kerek gyűrűbe foglalt, egyenlő szárú kereszt alakú minta, körülötte pedig írásjelekhez hasonló elemek láthatók: CAVLVS (?). Alján tűbefogó található, tűje azonban hiányzik, átm.: 2 cm. Kísérő lelet: nyakperec ráhúzott gyűrűvel, gyűrű, gyöngy, csörgő [114. tábla 4].[1767]

68. *Detta-Újtemető* (Deta, Ro.): feldúlt sírok leletei között volt 1 db kerek, bronzból öntött, felületén négyágú mintával díszített, zöld színű *Grubenemail* berakással ellátott korongfibula. Hátoldalán tű egykori helye található, átm.: 2,6 cm [114. tábla 5].[1768]

69. *Eger-Vár, Székesegyház 128. sír*: gyermek sírjából került elő 1 db bronzból öntött, korong alakú, *Grubenemail* berakásos fibula. Széle kettős gyöngyözött kerettel díszített, felülete négy részre osztott, melyekben emailberakás helyezkedik el. Kozák Károly beszámolója szerint középrészén egy kisebb körben, feltehetően egy madár alakja látható, átm.: 2,7 cm. Kísérő leletek: 2 db emailberakásos fülbevaló [114. tábla 6].[1769]

70. *Lajtakáta* (Gattendorf, A.): a 124 síros 10–11. századi temető egyik sírjából került elő 1 db kerek, bronzból öntött, szélén farkasfogmintát utánzó díszítéssel rendelkező sávval, ebben pedig egy kiterjesztett szárnyú madárábrázolással ellátott fibula. A farkasfogmintával díszített külső sávon és a madáralak hátterében kék színű *Grubenemail* berakás látható, átm.: 2,8 cm [114. tábla 7].[1770]

71. *Lébény-Kaszás-domb 9. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél [114. tábla 8]!

72. *Majs-Udvari rétek 685. sír*: az *inf.* II-es korú váz mellkasi részének közepén feküdt 1 db kerek, szélén rovátkolt mintával díszített sávval ellátott, enyhén kiemelkedő középrésszel rendelkező bronz korongfibula. Egykori tűje hiányzik, átm.: 2,3 cm. Kísérő leletek: S-végű

[1762] Nevizánsky 1979, 404.

[1763] A tápé-leboi fülbevalók tévesen szerepelnek a szakirodalomban, mint lovas sírból előkerült leletek, azok ugyanis évekkel később kerültek napvilágra a szórványként fellelt lószerszámoknál (Kürti 1983, 236).

[1764] Itt nem szerepelnek azok a korábbi történelmi korokból származó példányok, melyek 10–11. századi sírokból kerültek elő. A veszprémfajszi templomrom 71. sírjából előkerült 3 db fibulát pedig azért nem vettem be a gyűjtésbe, mert azok valószínűsíthetően bizánci pénzek lenyomatait őrzik (Ritoók 1984, 98, 103, *Abb.* 12–13), ezért a Kelet-Alpok leletanyagát tekintve irreleváns szerepeltetésük. A fibulákról S. Perémi Ágota (LDM) szolgáltatott információt, segítségét köszönöm! Bizonytalan volta miatt a dettai (Deta, Ro.) nagyobb korongfibulát is kihagytam gyűjtésemből.

[1765] Eichert–Mehofer 2011, 29.

[1766] „*Szent István-féle érem* (?) *utánzása*" (Hampel 1907, 160).

[1767] Brunšmid 1903, 73, *Sl.* 23.

[1768] Kárász 1896, 226, 229; Cosma 2007, 239–240, *Taf.* 1; Gáll 2013, 92, *Taf.* 18.

[1769] Kozák 1981, 36–37; 31. kép; Fodor 2008, 143.

[1770] Hofer 2010; Krenn–Mittermann 2010.

karikák, gyöngyök, gyűrűk, sodrott, filigránszálakkal díszített nyakperec, huzalkarperec.[1771] [114. tábla 9].

73. *Németóvár* (Bad Deutsch-Altenburg, A.) *36. sír*: a felnőtt váz mellett volt 1 db kerek, bronzból öntött, felületén három „V" alakú mintával tagolt, közepén kisebb körrel ellátott, szürkés/szürkészöld színű, *Zellenemail* berakással ellátott korongfibula. Tűje hiányzik, átm.: 1,98 cm. Kísérő leletek: S-végű karikák, gyűrű [114. tábla 3].[1772]

74. *Pécs-Vasas 30. sír*: a gyermek váz állkapcsa alatt feküdt 1 db kerek bronz korongfibula. Középpontja félgömbszerűen kidomborodó, a fibula peremét és felületét a kör sugarának kb. felénél egy-egy gyöngyözött keret alakú minta díszíti. Hátlapján tűszerkezet ráforrasztásának nyomai láthatók, átm.: 2,4 cm. Kísérő leletek: S-végű karikák [114. tábla 10].[1773]

75. *Székesfehérvár-Bazilika mögötti temető*: a *„váz mellén"* fekvő helyzetben került elő 1 db bronzból öntött, emailberakásos korongfibula. Kerek, kékeslila színű középmezejében egy négylábú állatalak látható, szájában és a háta fölött vörös színű zománccal. Ezt egy gyűrű veszi körbe, melyhez 3 db háromszög alakú, kékeslila színű, *Grubenemail* berakású mintával díszített elem csatlakozik, ezek közein egy-egy madáralak látható, átm.: 3,2 cm [114. tábla 12].[1774]

76. *Székesfehérvár*: a város egyik temetőjéből[1775] került elő 1 db kerek, felületének egyik részén poncolt mintával (?) díszített, hátoldalán tű lábával és akasztójával ellátott korongfibula. A tű hiányzik, átm.: 1,7 cm [114. tábla 11].[1776]

77. *Magyarország (?)*: egy feltehetően magyarországi lelőhelyű *Grubenemail* berakásos korongfibula található a mainzi RGZM gyűjteményében. Felületének közepén kerek, kiemelkedő gyűrű található, melyre csúcsaival négy – háromszög alakú – minta támaszkodik, melyek így kereszt alakot formáznak. Emailberakása már nem figyelhető meg. Tűszerkezete hiányzik, átm.: 3,4 cm [114. tábla 13].[1777]

A fibulák típusait tekintve széles a skála, s mint arra Kiss Attila utalt, az ismert példányok egy részének kapcsán felmerül a lehetőség, hogy a zománc lekopása előtt ezek is egykor emailos díszítésűek voltak.[1778] A fibulákat – véleményem szerint – az alábbi típusokba sorolhatjuk [84. kép]:

I. Középen kerek elemre csúcsukkal támaszkodó háromszögek alkotta négyágú mintával díszített, *Grubenemail* berakásos fibulák ún. *Fraunehofen* típusa [114. tábla 5, 13].[1779]

II. Hasonló, ám csupán háromágú mintát mutató, közepén és az ágak közeiben egy-egy állatalakkal díszített, *Grubenemail* berakásos fibula [114. tábla 12].[1780]

III. Kerek, szélén kettős gyöngyözött kerettel övezett, középrészén négyágú mintával ellátott, ún. *Grubenemail* technikával díszített fibula [114. tábla 6].[1781]

IV. Kerek, peremén rovátkolt díszítésű sávval, kissé kiemelkedő középrésszel rendelkező fibula [114. tábla 9].[1782]

V. Kerek, középpontjában félgömbszerűen kidomborodó, peremén és felületén – a kör sugarának kb. felénél – egy-egy gyöngyözött kerettel díszített fibula [114. tábla 10].[1783]

VI. Kerek, szélén cizellált díszítésű sáv részletével (?) ellátott, ám esetleges további mintázatát tekintve bizonytalan díszítéssel rendelkező fibula [114. tábla 11].[1784]

VII. Kerek, középpontjában körbe zárt egyenlő szárú kereszttel, körülötte írásjelekhez hasonló elemekkel rendelkező, pénzérmét utánzó fibula [114. tábla 4].[1785]

VIII. Kerek, három „V" alakú mintával tagolt, középkörrel ellátott, ún. *Zellenemail* technikával díszített korongfibula [114. tábla 3, 8].[1786]

IX. Kerek, középpontjában kiterjesztett szárnyú madárábrázolással, ennek hátterében, valamint az

[1771] Kiss 1983, 122, 60. tábla.
[1772] Obenaus 2006, 50, *Taf.* 6.
[1773] Dombay 1961, 71, III. tábla.
[1774] Fettich é. n.; Korošec 1979, 132–133; *Tabl.* 160.
[1775] Nagy Géza a demkóhegyi 5. sírból származóként közli (Nagy 1892, 309), ezzel szemben Lichtneckert József beszámolójában a maroshegyi lelőhely szerepel (Lichtneckert 1893, 266–267).
[1776] Nagy 1892, 309.
[1777] Giesler 1978, 60, *Abb.* 1.
[1778] Kiss 1983, 173.
[1779] Detta (Deta, Ro.), Magyarország (?).
[1780] Székesfehérvár-Bazilika mögötti temető.
[1781] Eger-Vár 128. sír.
[1782] Majs-Udvari rétek 685. sír.
[1783] Pécs-Vasas 30. sír.
[1784] Székesfehérvár.
[1785] Bjelo-Brdo 192. sír.
[1786] Lébény-Kaszás-domb 9. sír, Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36. sír.

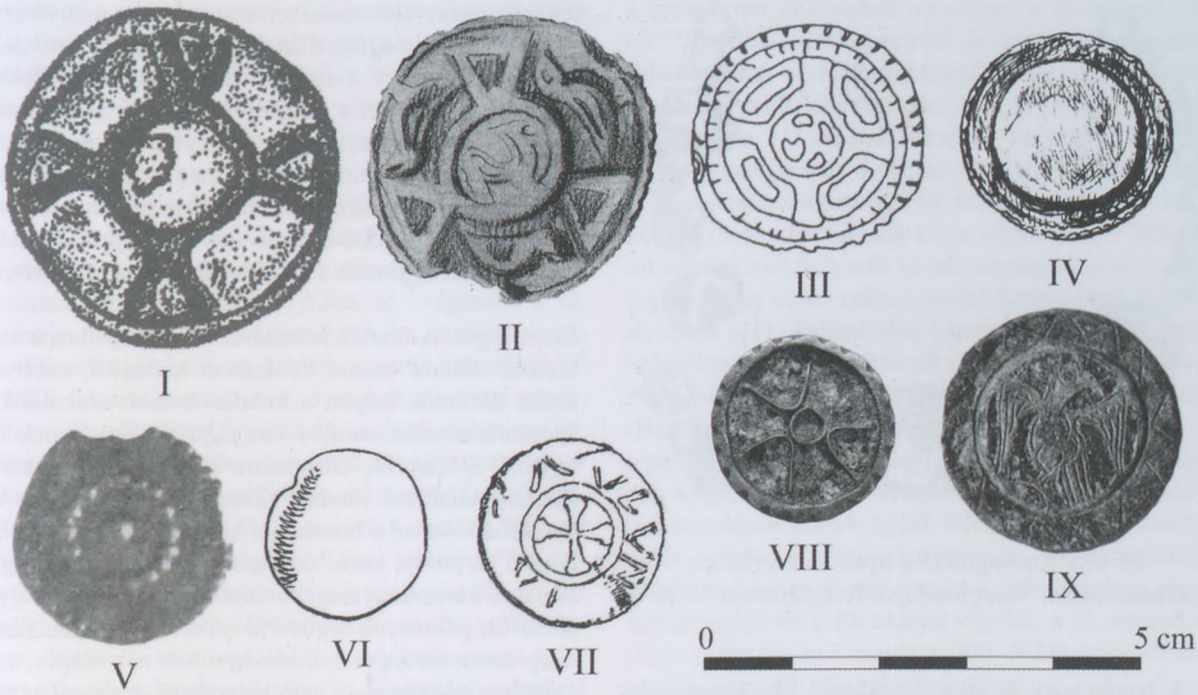

84. kép. A Kárpát-medencei fibulák felosztása

ékszer peremén *Grubenemail* berakással díszített korongfibula [114. tábla 7].[1787]

A korongfibulák kapcsán is érvényes a fülbevalók kapcsán már említett megfigyelés, hogy körükben ugyancsak ritkábbak a cellaemailos változatok. Az 5 db biztosan ismert, ún. *Grubenemail* technikával díszített fibula mellett 2 db ún. *Zellenemail*os példány említhető: Lébény-Kaszás-domb 9. sír és Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36. sír. A nyugati területek leletanyagához képest alacsony az állatábrázolásos fibulák száma, s mindeddig hiányoznak a szent ábrázolású fibulák.

Az I. típusba tartozó, ún. *Frauenhofen* típusú fibulák jellemzője a kereszt alakú minta, melyhez kiegészítő díszítésként azonban egyéb motívumok is csatlakozhatnak, s ezek így már különálló csoport létrehozását indokolják. Méretük átlag 3,1–3,5 cm között változik, de 4 cm-es méretben is ismert.[1788] A II. csoportba sorolt fibula hasonló az előbbihez, azonban itt a csúcsukra állított háromszögek alkotta háromágú minta közeiben egy-egy madár, míg bordával övezett középrészében egy négylábú állat (oroszlán?) látható. A IV. típus a korongfibulák középrészén sík vagy kiemelkedő résszel, ezt szélén gyöngyözött vagy sraffozott kerettel ellátott változatai közé sorolható, melyek 2,17 és 4,15 cm közötti méretben ismertek, a többség átmérője kb. 3 cm.[1789] Az V. pedig a koncentrikus mintával díszített korongfibulák csoportjába tartozik,[1790] míg a VII. az ún. *Münzenabdruck* típus, mely érmeképekkel díszített.[1791] A VIII. típust képviselő cellaemailos változat jellemzője, hogy felületét „V" alakú lemezberakásokkal tagolt minták osztják fel, melyek közepén kisebb kör alakú minta is előfordulhat. A típus három, illetve négyágú mintázatú egyaránt lehet, s a középen lévő kisebb kör kialakítása valószínűleg hely függvénye volt. Peremük rovátkolt díszítésű és egyszerű, díszítetlen egyaránt lehetett. A négyágú mintával díszített példányoknál a tűtartó tengelye a kereszt egyik ágával azonos, illetve a két tengely között futó helyzetben is megfigyelhető. E fibulatípus leggyakoribb színei a vörös, a fehér, a zöld, a kék és a sárga.[1792] A IX. típusba sorolt, madárábrázolással díszített ruhakapcsoló a középpontos díszítéssel, koncentrikus peremmel ellátott típusba tartozik. Ezek a hasonló ábrázolású Ottó-kori birodalmi ékszerek egyszerűbb változatainak tekinthetők.[1793]

[1787] Lajtakáta (Gattendorf, A.).
[1788] Giesler 1978; Wamers 1994, 82–85.
[1789] Wamers 1986, 183, *Abb.* 181; Wamers 1994, 98.
[1790] Modrijan 1975, 14.
[1791] Berghaus 1994, 106–115, *Abb.* 72; Schulze–Dörrlamm 1999.
[1792] Stare 1985, 202; Wamers 1994, 50–51.
[1793] Wamers 1986, 182; Giesler 1989, 235, 238.

85. kép. Korongfibulák nyakláncba fűzött felhasználása, Veszprémfajsz-Templomrom 71. sír

A honfoglalás és kora Árpád-kori viseletben a korongos fibuláknak Kiss Attila véleménye szerint funkciója nem volt, s emiatt a majsi temető feldolgozása során a tárgytípusnak is csupán néhány ismert lelőhelyét sorolhatta fel.[1794] Mivel az esetek többségében a fibulák tűszerkezete teljesen vagy részben hiányzik, így ebből következően már részint adódik a feltételezés, hogy azokat másodlagosan használták. A majsi 385. sírban a fibulát valószínűleg a gyöngysorba illesztették egykor. Ez utóbbi felhasználási módnak jól megfigyelt példáját mutatja a veszprémfajszi templomrom mellett feltárt temető 71. sírja, melynek – gyűjtésemben ugyan nem szereplő – 3 db bizánci érme lenyomatát ábrázoló korongfibulája a nyakban viselt gyöngyök közé volt fűzve [85. kép].[1795] Kérdéses a pécs-vasasi 30. sírban az állkapocs alatt – gyöngyök vagy egyéb nyakdísz nélkül – előkerült, ám egykori tűszerkezetének csupán felforrasztott nyomával rendelkező fibula szerepe. Mivel a tárgy csaknem teljesen ép, felfűzésre szolgáló furat bizonyosan nem volt rajta, így nyakba csak kisebb zacskóban akaszthatták volna, amiből adódik a lehetőség, hogy egy eredeti funkciójára már alkalmatlanul, ám annak megfelelő helyén – mintegy jelképesen (?) – került a sírba (esetleg tűszerkezete a földben vagy a feltárás, restaurálás során semmisült meg). A tű- vagy a tűszerkezet ma megfigyelhető hiánya – úgy vélem – nem lehet perdöntő érv a funkció meghatározását illetően. Ugyancsak megfelel a sírbéli helyzet az eredeti funkció kívánta helynek a majsi 685. sírban, ahol a gyermek mellkasának középrészénél figyelték meg, s ide kapcsolódik a lébény-kaszási 9. sírból származó korongfibula is, mely a váz jobb oldali felső bordáin volt [97. kép 3]. A viseleti mód összefüggéseire a későbbiekben még visszatérek.

Kronológia. A fibulák keltezését tekintve sajnos a megbízható adatok száma korántsem kielégítő, ezért abszolút dátumok helyett a kutatás inkább szakaszokba, lelethorizontokba sorolva tárgyalja ezeket. Ennek oka egyfelől a Karoling Birodalom középső és nyugati területein található fibulák előkerülési körülményeiben keresendő. Mivel a birodalom központi területein a 7/8. század fordulója körül megszűnt a mellékletadás gyakorlata a keresztény hagyományok előretörésével, így az előkerült példányok legtöbbje szórvány, melyek főként települések feltárása nyomán kerültek napvilágra, s így általában pontosabban nem keltezhető stratigráfiai rétegekben.[1796] A kerek emailos fibulák viselete a Karoling Birodalom központi területein képi ábrázolás alapján a 9. század első harmadában már igazolhatónak látszik,[1797] s a régészeti leletek is hasonló időszakot, a 8. század végét – a 9. század elejét valószínűsítik.[1798] A kelet-alpi területek hasonló leleteivel kapcsolatban Giesler úgy foglalt állást, hogy azok a központi területekkel összevetve időben későbbiek, s használatuk csak a 10–11. századra szűkíthető.[1799] Ezeket a Köttlach kultúra II. fázisába sorolta, mely abszolút dátumokban a 950–1050 közötti időszakot jelenti.[1800] Beosztását azonban – mint a fülbevalók kapcsán már említettem – több kritika is érte. Giesler véleményéhez hasonlóképp foglalt állást Vida Stare is, a kelet-alpi darabok 10–11. századi használatát a Rajna-vidékiek 9. századi megjelenésével összevetve, a területek között megfigyelhető időbeli eltérést a kulturális befolyás későbbi jelentkezésével indokolva.[1801]

Az I., *Frauenhofen* típusú fibulák keltezése tekintetében Giesler – hasonlóan a kultúra beosztását érintő kronológiájához – a 10. század második felét és a 11. század első felét jelölte meg,[1802] a típus azonban feltehetően a 11. század teljes egészében megtalálható lehetett.[1803] A II. tí-

[1794] Kiss 1983, 175. – A szerző által hivatkozott oroszvári 2. sírból ilyen korongfibula nyomát nem találtam, leginkább a 200. sírból származó kapszuladísz jöhetne számításba ennek kapcsán.
[1795] Ritoók 1984, 98, 103, *Abb.* 12–13.
[1796] Modrijan 1977, 291; Haseloff 1986, 227; Giesler 1989, 231.
[1797] Bergmann 1999, 441.
[1798] Stare 1985, 201, 205; Haseloff 1986, 227; Giesler 1989, 233; Steuer 2011, 73.
[1799] Giesler 1989, 233.
[1800] Giesler 1980.
[1801] Stare 1985, 204.
[1802] Giesler 1978, 68.
[1803] Ulriksen 2002, 160.

pusú fibulán található motívumok keltezéséhez aprócska adat, hogy ezek megtalálhatók a 10. és a kora 11. századi Ottó-kori művészet eszköztárában,[1804] ám így sajnos a Giesler által felállított beosztást nem pontosítják. A IV. típus példái már a 900-as évektől megfigyelhetők, egészen a 11. század első harmadáig, de főként 10. század késői időszakára jellemzők.[1805] A Karoling-korba sorolható, ún. Münzfibel típus használatával már a 9. század elejétől számolhatunk, nagyobb számban azonban csak a század második felétől terjedtek el, s egészen a 12. századig forgalomban maradtak.[1806] Az általam bemutatott darab ezen időszak későbbi részére keltezhető.[1807] A VIII. típusba sorolt, kerek, 3 vagy 4 elemmel tagolt, cellaemailos fibulák a 9. század közepétől egészen a 10. századig megtalálhatók, az utóbbi évszázadban azonban talán már csak mint korábban készült tárgyak maradtak forgalomban.[1808] A németóvári darabot Herbert Mitscha-Märheim az ezredfordulóra keltezte,[1809] s felhívta a figyelmet a förki, a leletközlő szerint 10. század második felére keltezhető[1810] párhuzamra. Ez utóbbi darabot Stefan Eichert legutóbb a 9. századra vagy a 10. század korai szakaszára datálta.[1811] A négyágú mintával díszített Ptuj, Spondnja-hajdinai temetőből előkerült fibula a temető keltezése alapján a 10. és a 11. század első harmadára keltezhető.[1812] A szakirodalomban azonban az emailberakásos korongfibulák 9. század végére,[1813] 10. század első harmadára[1814] történő keltezése is megtalálható e keleti területeken előkerült leletekkel kapcsolatban is, így nincs okunk ezeket csupán a 10. század közepével kezdődő időszakra helyezni. A típusnál kronológiai különbséget jelenthet a tagoló elemek száma: a három „V" alakú elemmel tagolt darabok valószínűleg fiatalabbak lehetnek négy részre osztott társaiknál.[1815]

A Kárpát-medencei darabok közül a majsi temető 385. sírja a vastag huzalú S-végű karikák, a rombusz átmetszetű, hegyesedő végű huzalkarperec és a karneolgyöngy alapján a 11. század elé nem keltezhető. Vastag huzalú, filigrándíszes nyakperece alapján e század második negyedétől datálható a 685. sír is. Ugyancsak vastag – de filigrándíszítés nélküli – nyakperec került elő a bjelo-brdói 192. sírból, ez a típus a 10. század végétől[1816] kezdődő időszakra utal. A temető érméi azonban inkább annak 11. századi használatáról tanúskodnak.[1817] Temetőn belüli helyzete alapján a sír megásása is legkorábban a 11. század közepére helyezhető.[1818] Pécs-Vasas temetője már a 10. század első felében/közepén is használatban lehetett, felső időhatárának a 11. század közepe, második felének eleje tekinthető.[1819] Horizontál stratigráfiai helyzete és leletanyaga alapján a 30. sír legkorábban a 10. század utolsó harmadától keltezhető, talán a 11. század első harmadának végéig terjedő időszakra. A 10–11. századra keltezi Martin Krenn és René Mittermann a lajtakátai temetőt.[1820] Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36. sírját a szélesre kalapált S-végű karikák alapján ugyanakkor a legkorábban az ezredfordulóra keltezhetjük, a temető 11. századi használatát annak egyéb leletei – sodrást utánzóan öntött gyűrűk, állatfejes karperecek – is alátámasztják. A lébény-kaszási 9. sírt csupán a sírkert egésze alapján keltezhetjük, ez a 10. század végétől, a 11. század elejéig – talán éppen I. István (1000–1038) uralkodásának idejéig – terjedő időszakot jelentheti.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a dettai (Deta, Ro.) példányok alapján – a fülbevalókhoz hasonlóan – itt is felmerül a lehetősége a korábbi, 10. századi keltezésnek, esetleg nem is csupán annak utolsó harmadára, így ez utóbbi lehetőség is mérlegelendő. A mindössze három pontosabban keltezhető példány alapján jelenleg óvatosan mégis inkább a 10. század vége – 11. század jelölhető meg nagyobb arányú megjelenésüket illetően.

Elterjedés, viselőik társadalmi besorolása, nemi és életkori adataik. A fibulák nagy többsége a Dunántúlról ismert. Eger-Vár, Detta (Deta, Ro.) és Bjelo-Brdo (Hr.) lelőhelye képviseli csak a Kárpát-medence többi részét. Sajnos a 2-2 példánnyal képviselt darabok között mindkettő lelőhelyét csak a két cellaemailos változatnál ismerjük, ezek egymás földrajzi közelségében, a Duna Kárpát-medencei felső folyása mentén kerültek elő [2. térkép].

[1804] Wamers 1986, 184.
[1805] Wamers 1986, 183, Wamers 1994, 98.
[1806] Berghaus 1994, 106–115; Schulze–Dörrlam 1999, 271; Hildberg 2006, 194.
[1807] Korošec 1979, 340.
[1808] Wamers 1986, 594–595; Wamers 1994, 50–54.
[1809] Mitscha-Märheim 1955, 41.
[1810] Dinklage 1952, 66–67.
[1811] Eichert 2010, 54.
[1812] Bitec–Knific 2001, 116.
[1813] Stare 1985, 204; Knific–Sagadin 1991, 86; Eichert 2010, 128.
[1814] Breibert 2008, 13.
[1815] Eichert 2010, 128.
[1816] Istvánovits 2003, 291.
[1817] Mirnik 2004, 214, 228.
[1818] Tomičić 1991, 116.
[1819] Kiss 1983, 265.
[1820] Krenn–Mittermann 2010.

Sajnos a fibulák között több szórvány is van, s a ruhakapcsolón felül nem tartalmazott más leletet a lébény-kaszási 9. sír. S-végű karikákat a pécs-vasasi 30., hasonló ékszert és gyűrűt pedig a németóvári 36. sírban találtak. Ráhúzott gyűrűvel díszített nyakperec, gyűrű, gyöngy és csörgő a bjelo-brdoi 192. sírban, míg filigrándíszes nyakperec, S-végű karikák, gyöngyök, karperec és gyűrűk a Majs-Udvari réteki 685. sírban volt. A fibulákat tartalmazó temetők többsége jellegét tekintve itt is a soros, ún. köznépi jellegű sírkertek közé sorolható.

A szórványként előkerült darabokon felül mindössze öt személy – Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36., Eger-Vár 128., Lébény-Kaszás 9., Majs-Udvari rétek 685. és a Pécs-Vasas 30. sír – életkori adatai ismertek. Az utóbbi négy gyermek volt. Ahol pontosabb meghatározás is rendelkezésre áll, ott 1,5-2 éves (Lébény) vagy *inf.* II. korú (Majs), míg a németóvári 36. sír esetében csak annyi ismert, hogy már felnőtt korba lépett. A régészeti leletanyag alapján véleményem szerint a majsi és a pécsi gyermek kisleány, míg a németóvári felnőtt nő lehetett. A nyugat-európai példányok egy jelentősebb részéhez hasonlóan[1821] a VIII. típusú cellaemailos díszítésű lébényi fibula a Kárpát-medencében is gyermeksírból került elő.

Kapszuladíszek

A korongfibulákhoz részben hasonló kapszuladísz[1822] a magyar szállásterületről mindössze egyetlen lelőhelyről ismert:[1823]

78. *Oroszvár* (Rusovce, Sl.) *200. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél [115. tábla 1]!

Ezzel a Kárpát-medencéből ismert leletek felsorolásának végére is értünk, az oroszvári (Rusovce, Sl.) kapszuladíszhez hasonló, ritka tárgytípusok tudomásom szerint mindeddig kizárólag a Kelet-Alpok vidékéről ismertek, melynek példáit az alábbi katalógus tartalmazza:[1824]

1. *Bled-Pristava II/107. sír*: gyermeksírból került elő 1 db bronzlemezből készült, kidomborodó középrészén tízágú, egyenes vonalú rozettás mintával ellátott kapszuladísz. Pereme díszítetlen. Hátoldalán épségben maradt a tűszerkezet, átm.: 2,1 cm. Kísérő leletek: 2 db huzalkarika, 1 db gyűrű [115. tábla 2].[1825]

2. *Bohinjska Srednja vas 12. sír*: a férfi váz nyakcsigolyáinál, a felső bordákon került elő 1 db kapszuladísz, melynek azonban csupán kerek, hátoldalán tűbefogó nyomával rendelkező hátlapja maradt meg, átm.: 2,4 cm. Kísérő leletek: 6 db huzalkarika, 1 db fibula, 4 db gyűrű.[1826]

3. *Diemlach Kapfenberg*: 1 db bronzlemezből készült, középpontján egymást metsző, egyenes vonalú, háromágú mintával ellátott kapszuladísz. Pereme díszítetlen, átm.: 2,3 cm [115. tábla 3].[1827]

4. *Diemlach Kapfenberg*: 1 db bronzlemezből készült, kidomborodó középrészén cikcakk vonallal kialakított, egyenlő szárú kereszttel díszített kapszuladísz. Pereme díszítetlen, átm.: 2,3 cm [115. tábla 4].[1828]

5–6. *Förk 8. sír*: A felnőtt női váz bal oldali bordáin feküdt 1 db bronzlemezből készült, díszítetlen peremű kapszuladísz, mely kidomborodó középrészén egyes vonalú négyágú mintával díszített, melyet félköríves és karéjos vonalak öveznek. Hátlapján a tűszerkezet forrasztásnyoma látható, átm.: 2,4 cm. A váz jobb felkarcsontjának végénél, kb. a váll magasságában került elő 1 db bronzlemezből készült, négyzet alakú keretbe foglalt négyágú, kettős egyenes vonalú, egymást keresztező mintával rendelkező lemezdísz. Tűszerkezete hiányzik, átm.: 3,5 cm. Kísérő leletek: 3 db fülbevaló, 1 db gyűrű [115. tábla 5–6].[1829]

7. *Förk 15. sír*: felnőtt nő sírjából került elő 1 db bronzlemezből készült kapszuladísz, melynek kidomborodó középrészén négyágú, egyes vonalú minta látható, amely egy kereszt alakú mezőben helyezkedik el, melyet négy félköríves, ugyancsak egyes vonalú minta rajzol ki. Pereme sima, hátlapján a tűszerkezet forrasztásnyoma látható, átm.: 2,2 cm. Kísérő leletek: 2 db huzalkarika, 1 db gyűrű [115. tábla 7].[1830]

8. *Förk 17. sír*: leánygyermek sírjából került elő 1 db bronzlemezből készült, egyes vonalú, félköríves vonalak

[1821] Bergmann 1999, 441.

[1822] A szakirodalomban különböző megnevezésekkel illetik a tárgytípust: *fibule*: Korošec 1955, 248; *knopfförmige Fibel*: Dinklage 1963, 38; *Kapselfibel*: Giesler 1980, 97, *Anm.* 5; *knopfartige Fibel, Kapsel, Scheibenknopffibel, Bronzeknopfscheibe, hohle Rundfibel*: Tovornik 1980, 113; *Scheibenfibel*: Modrijan 1975; Šribar–Stare 1979, 220; *Blechfibel mit erhöhtem Mittelteil*: Pleterski–Belak 2002; *Dosenfibel*: Obenaus 2006, 536; Eichert 2010.

[1823] A Valla (Wallern, A.) temetőjének 32. sírjából előkerült bronz lemeztöredékek Martin Obenaus felvetése szerint kapszula- vagy lemezdísz megmaradt részei is lehetnek (Obenaus 2006, 337). Bizonytalan volta miatt e leletet azonban nem vettem fel gyűjtésembe.

[1824] Noha e csoportba tartozóként említi a szakirodalom a Bled-Pristava II/23. sírból előkerült fibulát (Knific 1974, 319, *Plan* II.; Tovornik 1980, 113), azt véleményem szerint mégsem tekinthetjük ide tartozónak, hiszen markánsan különböző jegyekkel rendelkezik. Brakteata megnevezéssel illeti: Korošec 1979, 95.

[1825] Kastelic–Škerlj 1950, 38, 52; Korošec 1979, 104, *Tabl.* 32/2a.

[1826] Šmid 1908, 20, *Taf.* III; Sivec–Rajterič 1975, 72, *Taf.* III/3.

[1827] Dinklage 1963, 38–39, *Abb.* 3/9; Korošec 1979, 108, *Tabl.* 37/3g.

[1828] Dinklage 1963, 38–39, *Abb.* 3/6, Korošec 1979, 108, *Tabl.* 37/3f.

[1829] Eichert 2010, 204, *Taf.* 15.

[1830] Eichert 2010, 205, *Taf.* 16.

által kirajzolt, kereszt alakú mintával díszített kapszuladísz. Pereme díszítetlen, hátlapján a tűszerkezet forrasztásának egykori nyoma látható, átm.: 2,7 cm. Kísérő leletek: 1 db huzalkarika, gyöngy [115. tábla 8].[1831]

9. *Gars-Thunau*: szórványként került elő 1 db bronzlemezből készült, valószínűleg díszítetlen kapszuladísz. Tűszerkezete megőrződött, átm.: 2,3 cm [115. tábla 11].[1832]

10. *Georgenberg bei Micheldorf 25/A sír*: a felnőtt női váz felső csigolyáin, a kulcscsontok között feküdt 1 db bronzlemezből készült, valószínűleg egyenes vonalú, háromágú mintával, ezek közein pedig félköríves díszítésekkel ellátott kapszuladísz. Peremét rovátkolt minta övezi, hátlapján a tűszerkezet forrasztásának egykori nyoma látható, átm.: 3,3 cm. Kísérő leletek: 2 db huzalkarika, 1 db gyűrű [115. tábla 10].[1833]

11. *Hausmenning bei Amstetten 4. sír*: a gyermek váz mellkasi részének közepén, a felső csigolyákon, megközelítőleg a kulcscsontok között feküdt 1 db bronzlemezből készült, egyenes vonalú mintával kialakított, orans kartartású, imádkozó alakot megjelenítő mintával díszített kapszuladísz. Hátlapján a tűláb és a tűbefogó megtalálható, átm.: 2,5 cm [115. tábla 9].[1834]

12. *Jaunstein*: szórványként került elő 1 db bronzból készült lemezdísz. Felületén egyenes vonalú mintával kialakított növényi motívum látható. Hátoldalán megfigyelhető a tűszerkezet forrasztásnyoma, átm.: 2,4 cm [116. tábla 1].[1835]

13–15. *Köttlach*: szórványként került elő 3 db bronzlemezből készült kapszuladísz. Egy db egyenes vonalú mintával kialakított, egyenlő szárú kereszttel díszített. Pereme díszítetlen, hátlapja hiányzik, átm.: 2,8 cm.[1836] Egy db cikcakk alakú vonalakkal kialakított háromágú, ennek közein az ágakat összekötő kettős félköríves, ugyancsak cikcakk alakú vonalakból álló mintákkal díszített kapszuladísz. Peremén is cikcakk alakú minta látható. Hátlapja hiányzik, átm.: 2,2 cm.[1837] Egy db valószínűleg cikcakk alakú vonalakból álló, megfigyelhető részlete alapján többágú mintával rendelkező, peremén szintén cikcakk mintával ellátott kapszuladísz. Hátlapja hiányzik, átm.: kb. 3,1 cm [116. tábla 2–4].[1838]

16–17. *Kranj-Pfarrkirche 1964/112. sír*: a sírból került elő 2 db bronzlemezből készült kapszuladísz. Egyik középrészén kettős, egymást keresztező vonalakból álló háromágú minta látható, melynek ágait ugyancsak kettős, ívelt vonalak kötik össze, míg peremén cikcakk minta húzódik. Tűje hiányzik, átm.: 2,7 cm. A másik példány középrészének díszítése sajnos nem megállapítható, peremén azonban itt is megfigyelhető a cikcakk minta, átm.: 2,5 cm. Kísérő leletek: 4 db fülbevaló, gyöngyök, 1 db gyűrű [116. tábla 5–6].[1839]

18. *Kranj-Iskra 277. sír*: a feldúlt, meghatározhatatlan nemi és életkori adatokkal rendelkező váz mellett került elő 1 db bronzlemezből készült, kettős, egymást metsző, cikcakk alakú vonalakkal kialakított háromágú mintával díszített kapszuladísz. Tűszerkezete hiányzik, átm.: 2,4 cm. Kísérő leletek: 2 db huzalkarika, 1 db fülbevaló [116. tábla 7].[1840]

19. *Krungl Mitterndorf*: 1 db bronzlemezből készült, kettős vonalakból álló, háromágú mintával díszített kapszuladísz. Pereme díszítetlen, átm.: 2,6 cm [116. tábla 8].[1841]

20. *Mengeš*: sírok leletei közül került elő 1 db bronzlemezből készült kapszuladísz. Kidomborodó középrészén cikcakk vonallal kialakított, egyenlő szárú kereszt alakú minta látható, míg peremén ugyancsak cikcakk alakú minta fut körbe. Tűje hiányzik, átm.: 2,4 cm [116. tábla 9].[1842]

21. *Pusčava*: szórványként került elő 1 db bronzlemezből készült kapszuladísz. Közepén négyágú, egyenes vonalú mintával kialakított díszítés látható, melynek ágai között egy-egy félköríves minta helyezkedik el. Pereme díszítetlen. Tűszerkezete hiányzik, átm.: 3,4 cm [116. tábla 10].[1843]

22. *Oroszvár* (Rusovce, Sl.) *200. sír*: leírását lásd az adott lelőhelynél!

23. *Sankt Egidi*: 1 db kerekded, sík lemez töredékei, mely egykor lehetséges, hogy díszített volt. Tűszerkezete nem maradt meg, arra csupán rozsdanyomok utalnak. Kapszuladísz hátlapja vagy lemezdísz lehetett, átm.: 2,8 cm.[1844]

[1831] Eichert 2010, 206, *Taf.* 16.
[1832] Friesinger 1965, 86, *Abb.* 14/5; Korošec 1979, *Tabl.* 82/15.
[1833] Tovornik 1980, 84, *Textabb.* 2/3.
[1834] Breibert–Szameit 2008, 136, 144, *Taf.* 2.
[1835] Eichert 2010, 221, *Taf.* 38.
[1836] Pittioni 1934, 16, *Taf.* X/4.
[1837] Pittioni 1934, 16, *Taf.* X/5., Korošec 1979, *Tabl.* 47/6.
[1838] Pittioni 1934, 16, *Taf.* X/6., Korošec 1979, *Tabl.* 47/5.
[1839] Modrijan 1975, 28–29, *Taf.* 5; Korošec 1979, 119, *Tabl.* 69/4a–b. Az idézett közleményekben található tárgyrajzok sajnos nem minden ponton egyeztethetők össze egymással, leírásomban így próbáltam a leginkább hasonló vonásokat mutató ábrázolásokat alapul venni.
[1840] Sagadin 1987, 96, *Tabl.* 40.
[1841] Korošec 1979, 82, *Tabl.* 71/2c.
[1842] Šmid 1908, 35–36, *Taf.* III/5, Bitec–Knific 2001, 375.
[1843] Pleterski–Belak 2002, 273, *Taf.* 5/25.
[1844] Vuga 1975, 34, *Fig.* I/4.

24. *Sankt Peter bei Moosburg*: szórványként került elő 1 db bronzlemezből készült kapszuladísz, felületén egyes vonalakkal kialakított, négyágú minta látható. Pereme díszítetlen. Hátlapja hiányzik, átm.: 2,6 cm [116. tábla 11].[1845]

25. *Tulln-Sporthauptschule 7. sír*: a fiatal lány bordáin, megközelítőleg a mellkasi rész közepén feküdt 1 db bronzlemezből készült, díszítetlen kapszuladísz. Felületén rákorrodált textildarabka látható. Tűszerkezete megtalálható, átm.: 2,4 cm. Kísérő leletek: 2 db huzalkarika [116. tábla 12].[1846]

26. *Turida Sedegliano*: 1 db bronzlemezből készült, háromágú, egyenes vonalú mintával, az ágak közein pedig egy-egy félköríves vonallal ellátott kapszuladísz. Hátlapja hiányzik, átm.: 2,6 cm [116. tábla 13].[1847]

27. *Zwettendorf 75. sír*: 40-50 éves férfi (?) sírjából került elő 1 db bronzlemezből készült kapszuladísz. Kidomborodó középrészén kettős, egyenes vonalú mintával kialakított háromágú díszítés látható. Pereme díszítetlen. Hátlapja hiányzik, átm.: 2,2 cm. Kísérő leletek: 1 db huzalkarika, gyöngy [116. tábla 14].[1848]

28. *Zwettendorf 113. sír*: a 35 év körüli női váz koponyájának bal oldalán, felszegecselt korabeli érmével és érmetöredékekkel együtt került elő 1 db bronzlemezből készült, kettős, egyenes vonalakból kialakított, háromágú mintával, az ágak közein pedig egy-egy karéjos mintával ellátott lemezdísz. Tűszerkezete hiányzik, átm.: 2,3 cm. Kísérő leletek: 2 db fülbevaló, 2 db huzalkarika, gyöngyök, 2 db pénzérme [116. tábla 15].[1849]

A szakirodalomra támaszkodó anyaggyűjtésem alapján összesen 24 db kapszuladíszt, 3 db lemezdíszt és 1 db bizonytalan típusba sorolható díszt ismerek. Ezek között azonban sajnos magas a szórvány- vagy a publikációs lehetőségek okozta nehézségek miatt nem kellően tanulmányozható darab. A kapszuladíszek közös jellemzője a forrasztással összekapcsolt, többségében domború elő- és a sík hátlap, ez utóbbira szintén forrasztással erősítették fel a tűszerkezetet. Ez az elem, vagy annak bizonyos részlete azonban mindössze 4 db kapszuladísz esetében maradt meg, a többiről – gyakran a teljes hátlappal együtt – hiányzik, s csupán a forrasztásnyomok utalnak egykori meglétükre. Ennél is rosszabb az arány a lemezdíszek esetében, ott ugyanis egyetlen esetben sem maradt meg a tűszerkezet, legfeljebb a már említett forrasztás nyomai.

A tárgytípus közvetlen tipológiai előképei nem ismertek, egyfelől a Karoling-kori ékszerek, másfelől pedig az ún. *Buckelfibel* típusok is számításba jöhetnek.[1850] A két részből álló tárgyak felülete ritkán díszítetlen, az esetek nagyobb részében növényi minta, kereszt vagy rozetta látható rajtuk; az utóbbiak kapcsán azonban a négyágú növényi motívum és a rozetta elválasztása sok esetben bizonytalan.[1851] Az előkerült darabok többségén a készítők tremolírozott technikával hívták életre a mintát. Felosztásuk ennek alapján lehetséges, azonban a típusok nagyfokú változatossága természetszerűleg a csoportok számát is növeli. A minták alakja mellett a díszítés kialakítása szempontjából lényeges lehet, hogy azok vonalait egyenes vezetésű véset alkotja-e, avagy cikcakk alakú. Ezeket a szempontokat figyelembe véve – a leletanyag túlzott felaprózását azonban elkerülendő – magam az alábbi csoportok elkülönítését javaslom [86. kép]:

I. a. Háromágú, kettős, egymás alatt futó, egyenes vagy cikcakk vonalú mintával ellátott, peremén díszítetlen kapszuladísz [116. tábla 7–8, 14].[1852]

I. b. Háromágú, kettős, egymás alatt futó egyenes vonalú mintával, az ágak között, azokat összekötő ugyancsak kettős, ívelt mintákkal díszített kapszuladísz [116. tábla 5].[1853]

II. a. Háromágú, cikcakk vonalú mintával, az ágak között félköríves díszítéssel ellátott, peremén rovátkolt vagy cikcakk alakban futó, egyenes vonalú mintával díszített kapszuladísz [115. tábla 1, 10].[1854]

II. b. Háromágú, az ágakat összekötő kettős, félköríves, cikcakk vonalú mintával kialakított, peremén cikcakk alakban futó, egyenes vonalú mintával díszített kapszuladísz [116. tábla 3].[1855]

III. a. Egyenes vonallal kialakított, háromágú, csúcspontjukkal érintkező levél alakú minták alkotta díszítéssel ellátott kapszuladísz [115. tábla 3].[1856]

[1845] Fuchs 1992, 284, *Abb.* 8/5.
[1846] Krenn et al. 1994, 184, 186, *Abb.* 6/3.
[1847] Šribar–Stare 1976, 470, *Tab.* IV/6.
[1848] Heinrich 2001, 42, *Taf.* 58.
[1849] Heinrich 2001, 52, *Taf.* 59.
[1850] Wamers 1994, 96–104; Eichert 2010, 89–90.
[1851] Pleterski–Belak 2002, 89–90.
[1852] Kranj-Iskra 277. sír, Krungl Mitterndorf, Zwettendorf 75. sír.
[1853] Kranj-Pfarrkirche 1964/112. sír.
[1854] Georgenberg bei Micheldorf 25/A sír, Oroszvár 200. sír.
[1855] Köttlach.
[1856] Diemlach Kapfenberg.

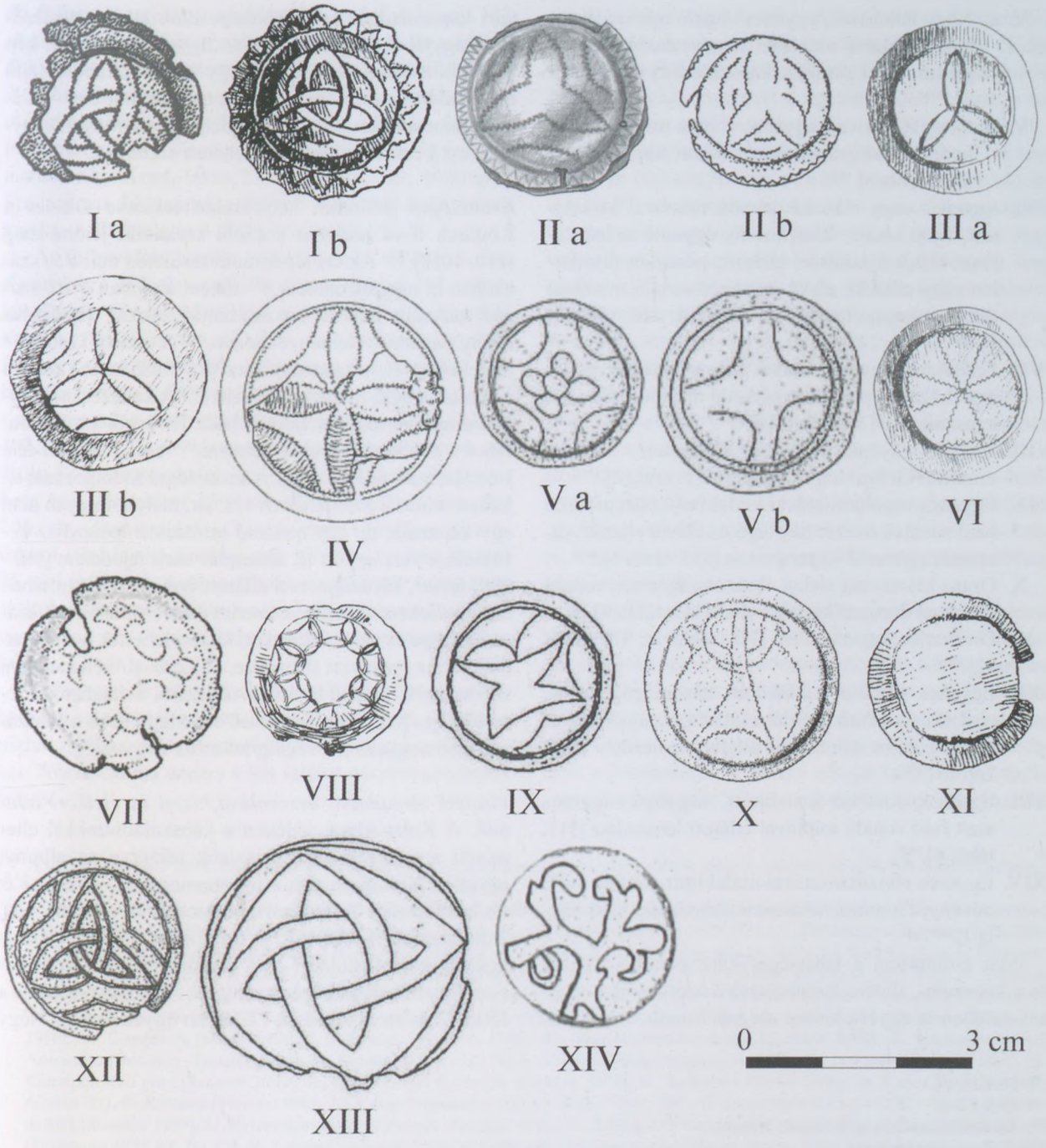

86. kép. A kapszula- és lemezdíszek felosztása

III. b. Egyenes vonallal kialakított, háromágú, csúcspontjukkal érintkező levél alakú minták alkotta díszítéssel, az ágak között félköríves elemekkel rendelkező kapszuladísz [116. tábla 13].[1857]

IV. Cikcakk vonallal kialakított négyágú mintával, az ágak közein hasonló technikájú félköríves elemekkel rendelkező kapszuladísz [116. tábla 10].[1858]

[1857] Turrida Sedegliano.
[1858] Pusčava.

V. a. Négy félköríves, egyenes vonalú minta alkotta kereszt alakú mezőben elhelyezkedő, négyágú mintával díszített kapszuladísz [115. tábla 7].[1859]

V. b. Négy félköríves, egyenes vonalú minta alkotta kereszt alakú díszítéssel ellátott kapszuladísz [115. tábla 8].[1860]

VI. Egyenes vagy cikcakk vonalú mintával kialakított, felső részén kiszélesedő, egyenlő szárú kereszt alakú díszítéssel ellátott, peremén díszítetlen vagy cikcakk alakú, egyenes vonalú mintával díszített kapszuladísz [115. tábla 4; 116. tábla 2, 9].[1861]

VII. Felületén négyágú, annak végein kétfelé nyíló, ezek közepén pedig kiemelkedő mintával díszített kapszuladísz [116. tábla 11].[1862]

VIII. Tízágú, egyenes vonallal kialakított, rozettás mintával ellátott kapszuladísz [115. tábla 2].[1863]

IX. Egyenes vonalú mintával kialakított, középrészén ívelt vonalak övezte négyágú mintával ellátott, díszítetlen peremű kapszuladísz [115. tábla 5].[1864]

X. Orans kartartású alakot ábrázoló, egyenes vonalú mintával díszített kapszuladísz [115. tábla 9].[1865]

XI. Díszítetlen kapszuladísz [115. tábla 11; 116. tábla 12].[1866]

XII. Egyenes vonallal kialakított, háromágú, kettős, egymás alatt futó vonalú mintával, az ágak között pedig karéjos mintákkal ellátott lemezdísz [116. kép 15].[1867]

XIII. Egyenes vonallal kialakított, négyágú, egymás alatt futó vonalú mintával ellátott lemezdísz [115. tábla 6].[1868]

XIV. Egyenes vonalú mintával kialakított, kétfelé nyíló növényi (?) mintával díszített lemezdísz [116. tábla 1].[1869]

Már említettem a lehetséges kapcsolatot a fibulák és a kapszula-, illetve lemezdíszek között, ami a viseleti módban is egyértelműen megnyilvánult. Az oroszvári kapszuladíszt is a ruhakapcsolók elhelyezkedésének nagyjából megfelelő helyen figyelték meg [99. kép 3]. Jelen esetben azonban e tárgy mégis inkább díszítő célzattal bírhatott, hiszen – mint már említettem – a vékony lemezből készült darab legfeljebb valamilyen könnyű textil összekapcsolására lehetett alkalmas.

Kronológia. Időrendi helyzetüket tekintve Giesler a Köttlach II-es horizont korábbi szakaszát jelölte meg (950–1050).[1870] Az Ostalpenraum területén már a 9. században is megjelenhettek,[1871] főként azonban a 10. század második felében használhatták ezeket, legalábbis Milan Sagadin véleménye szerint.[1872] A temető későbbi – legfeljebb a 11. század elejéig tartó – periódusába sorolta a kutatás a beld-pristavai 107. sírt.[1873] A keltezési bizonytalanságot jól mutatja, hogy Vlasta Tovornik a tullni darabot a 850 körüli évekre keltezte,[1874] ami a Giesler-féle I-es fázisnak felelne meg. A kronológia kidolgozását illetően fontos a zwettendorfi 113. sír, melyből ugyan nem egy kapszula, de egy hasonló mintázatú lemezdísz került elő, s vele együtt II. Boleszláv cseh fejedelem (967–999) átfúrt, két szegeccsel ellátott érméi.[1875] Karintiában Stefan Eichert véleménye szerint ezek a típusok a 9. század közepe és az ezredforduló között lehettek használatban.[1876] Az oroszvári (Rusovce, Sl.) 200. sír véleményem szerint a 10. század utolsó évtizedeitől keltezhető, a temető teljes használati idejét tekintve legfeljebb a 11. század első negyedének végéig/második negyedéig.

Viselőik társadalmi besorolása, nemi és életkori adataik. A Kelet-Alpok vidékén a kapszuladíszekkel eltemetett személyek ékszerkészletét tekintve az elhunyt egyetlen fémtárgya volt a hausmenningi 3. sírban. Két db huzalkarika Tulln-Sporthauptschule 7. sírjában volt, 2 db huzalkarikát és 1 db gyűrűt pedig Bled 107., Georgenberg bei Micheldorf 25/A és Förk 15. sírja tartalmazott. Egy huzalkarikát és gyöngyöt, illetve gyöngyöket a förki 17. és a zwettendorfi 71. sírban figyeltek meg. Négy

[1859] Förk 15. sír.
[1860] Förk 17. sír.
[1861] Diemlach Kapfenberg, Köttlach, Mengeš.
[1862] St. Peter bei Moosburg.
[1863] Bled-Pristava II/107. sír.
[1864] Förk 8. sír.
[1865] Hausmenning bei Amstetten 4. sír.
[1866] Gars-Thunau, Tulln-Sporthauptschule 7. sír.
[1867] Zwettendorf 113. sír.
[1868] Förk 8. sír.
[1869] Jaunstein.
[1870] Giesler 1980.
[1871] Dinklage 1963, 34; Pleterski–Belak 2002, 288–289; Breiber–Szameit 2008, 136.
[1872] Sagadin 1987, 121.
[1873] Pleterski 2008, 239.
[1874] Tovornik 1980, 114.
[1875] Heinrich 2001, 52–53.
[1876] Eichert 2007, 54; Eichert 2010, 89–90, 172, *Abb.* 46.

db fülbevaló, gyöngy nyaklánc és gyűrű a kranji 112. sír, 3 db fülbevaló és gyűrű pedig a förki 8. sír esetében dokumentált. A zwettendorfi 113. sírból 2 db fülbevaló, 2 db huzalkarika, gyöngyök és 2 db érme került elő (ez utóbbi esetben a lemezdísz bizonyára a fejet – fejfedőt, hajpántot stb.-t – díszítette). Egy db fülbevaló és 2 db huzalkarika Kranj-Iskra 277. sírjában volt. Bohinjska Srednaj vas 12. számú – férfi[1877] – sírjából 6 db huzalkarika, 1 db fibula és 4 db gyűrű került elő.

A fülbevalók között félhold alakú (Förk 8. sír, Kranj-Iskra 277. sír), szőlőfürtdíszes (Kranj 112. sír) és kétgömbös (Zwettendorf 113. sír) is található. Hasonló az oroszvári (Rusovce, Sl.) 200. sír leletanyaga is: 9 db S-végű karika, gyöngyök, fülesgomb, láncdarabka, 2 db huzalkarperec, 2 db gyűrű. A kapszula- és lemezdíszek – a bizonytalan eseteket nem számítva – gyermek (Bled 107. sír, Förk 17. sír, Hausmenning bei Amstetten 4. sír, Tulln-Sporthauptschule), női (Förk 8., 15. sír, Georgenberg bei Micheldorf 25/A sír, Oroszvár (Rusovce, Sl.) 200. sír, Zwettendorf 113. sír) vagy ritkábban férfisírokból (Bohinjska Srednaj vas 12. sír (?), Zwettendorf 75. sír) ismertek. Antropológiai vizsgálatok hiányában, a sírok leletanyagára alapozva – véleményem szerint – ugyancsak női vagy kisleány sírnak határozható meg a kranji 112. sír is.

Az egyes Kárpát-medencében előkerült tárgytípusok bemutatásánál már említettem a sírok alapján meghatározható felhasználási formákat és a tipológiai csoportokat. Nézzük most ezeket a két terület összehasonlításában is!

A gombos végű karikák felhasználását illetően természetesen a magyar szállásterülettől nyugatra és délnyugatra eső területeken [87. kép][1878] is a fejékszerként történő viseleti mód volt a legjellemzőbb. Ugyan a karikák sokszor a fülbevaló megnevezéssel szerepelnek a szakirodalomban, azonban az egykori funkció tekintetében ez bizonyára nem minden esetben megfelelő kifejezés,[1879] a semleges fejékszer terminus[1880] pontosabb, hiszen ezeket ugyancsak viselhették a hajfonathoz vagy valamilyen szerves anyagú pánthoz, fejfedőhöz stb. kapcsolva is.[1881] Darabszámukat és elhelyezésüket tekintve természetesen többféle eset ismert: vannak olyan sírok, amelyek csupán 1 db-ot tartalmaznak, de szimmetrikusan elhelyezve találtak már egy sírban kettő – azaz 1-1 – darabot, de méret és típus szerint elkülönítve 2-2 vagy 3-3 darabot is dokumentáltak már. Természetesen a huzalkarikákat fülbevalókkal vagy egyéb elemekkel – akár sima huzalkarikákkal – is kombinálhatták. A díszítőrendszer egészét tekintve úgy tűnik megfigyelhető volt egyfajta törekvés ezek szimmetrikusan történő viseletére, a fej két oldalán, a fül környékén vagy magasabban, a halánték körül.

A fejékszerként alkalmazott gombos végű karikák közül a 4–5 cm közötti méretben készült változatok megtalálhatók Bajorország korabeli leletanyagában is,[1882] a legnagyobb méretűeket azonban a Kelet-Alpok vidékéről ismerjük [88. kép]: 5,2–5,4 cm-es darabokat közöltek Steiermark északi területéről.[1883] Valószínűsíthető a Niederösterreich déli részén található köttlachi temetőből előkerült 5,7 cm-es karikák ilyetén felhaszná-

[1877] A közlemény (Šmid 1908, 20) az elhunyt német férfiként határozza meg, a váz sírban mért hossza 179 cm volt, az előkerült ékszerek azonban némileg kétkedésre adhatnak okot a nem meghatározását illetően.

[1878] Főként a Kelet-Alpok vidékére fókuszáló, ám teljességre nem törekvő gyűjtésem során – a már bemutatott Kárpát-medencei példányokon felül – az alábbi lelőhelyek anyagában találtam ilyen karikákat: 21. Altenmarkt (Schwarz 1975, 358), 22. Bad Goisern (Schwarz 1975, 358), 23. Batuje sv. Juraj (Bitec–Knific 2001, 378), 24. Bled-Grad (Korošec 1979), 25. Bled-Prstava (Knific 1974), 26. Bodešče (Knific–Pleterski 1981), 27. Bohinjska Srednja vas (Korošec 1979), 28. Cerklje na Gorejskem (Valič 1971), 29. Cividale (Schwarz 1975, 358), 30. Corno di Rosazzo (Korošec 1979), 31. Crnomelj (Korošec 1979), 32. Diemlach Kapfenberg (Mitscha-Märheim 1966), 33. Dreulach (Eichert 2010), 34. Dvograd (Branko 1970), 35. Enns-Lorch (Tovornik 1980, 124–128), 36. Förk (Eichert 2010), 37. Georgenberg bei Micheldorf (Tovornik 1980), 38. Gomjenica (Miletić 1967), 39. Gradac (Petrović 1965), 40. Graz-Jesiutenuniversität (Gutjahr 2008), 41. Hausmenning bei Amstetten (Breibert–Szameit 2008), 42. Hermagor (Eichert 2010), 43. Hohenberg (Fischblach 1897), 44. Jaunstein (Eichert 2010), 45. Kamniku Mali grad (Sagadin 2001), 46. Komenda pri Kamniku (Korošec 1979), 47. Kolbnitz (Eichert 2010), 48. Kopra (Marušič 1987, *fusnota* 70.), 49. Köttlach (Pittioni 1943), 50. Kranj-Farna cerkev (Bitec–Knific 2001, 369), 51. Kranj-Iskra (Sagadin 1987), 52. Kranj-Mestna hiša (Korošec 1979), 53. Krizevska vas pri Moravcah (Korošec 1979), 54. Krungl-Mitterndorf (Fischblach 1897), 55. Langenschönbichl (Friesinger 1975, 88, *Taf.* 23), 56. Lavant Kirchbichl (Eichert 2010, 44), 57. Legen sv. Jurij (Bitec–Knific 2001, 379), 58. Ljubljana St. Peter (Bitec–Knific 2001, 376), 59. Ljubljanica (Bitec–Knific 2001, 377), 60. Ločnik (Korošec 1979), 61. Mengeš (Bitec–Knific 2001, 375), 62. Molzbichl (Eichert 2010), 63. Pottenbrunn (Eichert 2010, 44), 64. Predloka (Boltin–Tome 1977; Boltin–Tome 1981), 65. Ptuj-Vár (Korošec 1999), 66. Pusčava (Pleterski–Belak 2002), 67. Roje pri Moravčah (Korošec 1979), 68. St. Egidi Murau (Korošec 1979), 69. St. Daniel im Gailtal (Eichert 2010), 70. Sankt Peter bei Moosburg (Fuchs 1992), 71. Smokuč (Valič 1963), 72. Strance-Vinodol (Cetinić 2011), 73. Stari trg. Slovenj Gradec (Korošec 1979), 74. Smartno pri Cerkljah (Korošec 1979), 75. Tolmin (Knific 1990), 76. Trebnje (Knez 1966), 77. Tribalj sv Marija (Cetinić 2011), 78. Tulln-Sporthauptschule (Krenn et al. 1994), 79. Turku v Spodnje Gore (Knific–Pleterski 1993, 235–240), 80. Turrida (Korošec 1979), 81. Veli Dol (Matejčič 1974), 82. Villach-Judenbichl (Eichert 2010), 83. Villach-Judendorf (Eichert 2010), 84. Villach-St. Jakob (Eichert 2010), 85. Wieselburg (Eichert 2010, 44), 86. Zirovnica (Korošec 1979), 87. Zwettendorf (Heinrich 2001), 88. Žminj (Marušič 1987), 89. Žale pri Zasip (Knific–Pleterski 1993, 240–251).

[1879] Schwarz 1984, 22; Pöllath 2002, 128.

[1880] Eichert 2007, 52.

[1881] Gleirscher 2007, 38.

[1882] Schwarz 1984, 22; Pöllath 2002, 129–130.

[1883] Dinklage 1963, 40.

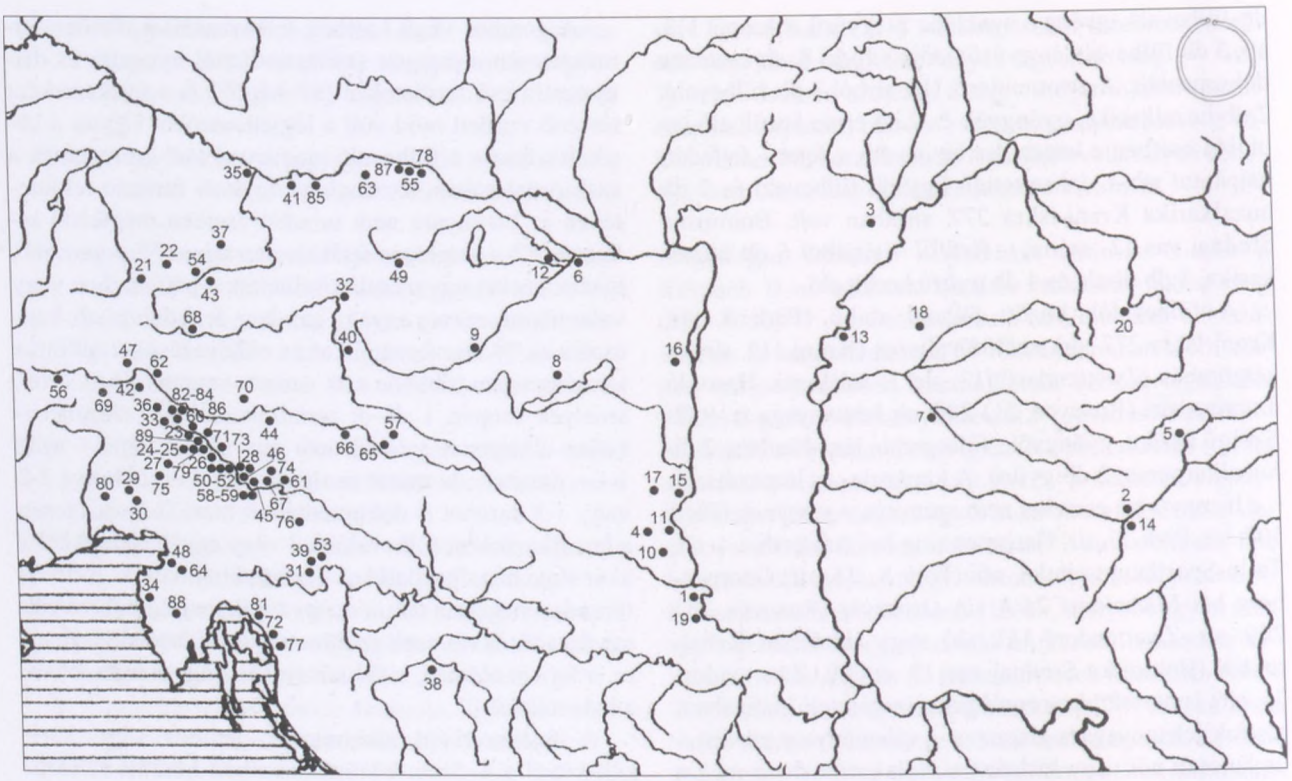

87. kép. Gombos végű karikák a Kárpát-medencében és a Kelet-Alpok vidékén:
1. Bjelo-Brdo, 2. Maroskarna (Blandiana, Ro.), 3. Eger-Vár, Székesegyház,
4. Ellend-Szilfa-dűlő, 5. Marosgombás (Gâmbaş, Ro.), 6. Győr-Pósdomb,
7. Gyulavarsánd-Laposhalom (Vărşand, Ro.), 8. Halimba-Cseres, 9. Ikervár-Virág u.,
10. Majs-Udvari rétek, 11. Mohács-Alsómező, 12. Mosonszentmiklós-Lednice-domb,
13. Nádudvar-Mihályhalom, 14. Szászváros (Orastie, Ro.), 15. Palotabozsok-Kirchegrund,
16. Perkáta-Nyúli-dűlő, 17. Szárász-Szlavónia-dűlő, 18. Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta,
19. Valkóvár (Vukovar, Hr.), 20. Zilah (Zalau, Ro.), 21. Altenmarkt, 22. Bad Goisern,
23. Batuje sv. Juraj, 24. Bled-Grad, 25. Bled-Prstava, 26. Bodešče,
27. Bohinjska Srednja vas, 28. Cerklje na Gorejskem, 29. Cividale,
30. Corno di Rosazzo, 31. Crnomelj, 32. Diemlach Kapfenberg, 33. Dreulach,
34. Dvograd, 35. Enns-Lorch, 36. Förk, 37. Georgenberg bei Micheldorf,
38. Gomjenica, 39. Gradac, 40. Graz-Jesuitenunivesität, 41. Hausmenning bei Amstetten,
42. Hermagor, 43. Hohenberg, 44. Jaunstein, 45. Kamniku Mali grad, 46. Komenda pri Kamniku,
47. Kolbnitz, 48. Kopra, 49. Köttlach, 50. Kranj-Farna cerkev, 51. Kranj-Iskra,
52. Kranj-Mestna hiša, 53. Krizevska vas pri Moravcah, 54. Krungl-Mitterndorf,
55. Langenschönbichl, 56. Lavant Kirchbichl, 57. Legen sv. Jurij,
58. Ljubljana St. Peter, 59. Ljubljanica, 60. Ločnik, 61. Mengeš, 62. Molzbichl,
63. Pottenbrunn, 64. Predloka, 65. Ptuj-Vár, 66. Pusčava, 67. Roje pri Moravčah,
68. St. Egidi Murau, 69. St. Daniel im Gailtal,
70. Sankt Peter bei Moosburg, 71. Smokuč, 72. Strance-Vinodol,
73. Stari trg. Slovenj Gradec, 74. Smartno pri Cerkljah, 75. Tolmin, 76. Trebnje,
77. Tribalj sv Marija, 78. Tulln-Sporthauptschule,
79. Turku v Spodnje Gore, 80. Turrida, 81. Veli Dol, 82. Villach-Judenbichl,
83. Villach-Judendorf, 84. Villach St. Jakob, 85. Wieselburg, 86. Zirovnica,
87. Zwettendorf, 88. Žminj, 89. Žale pri Zasip

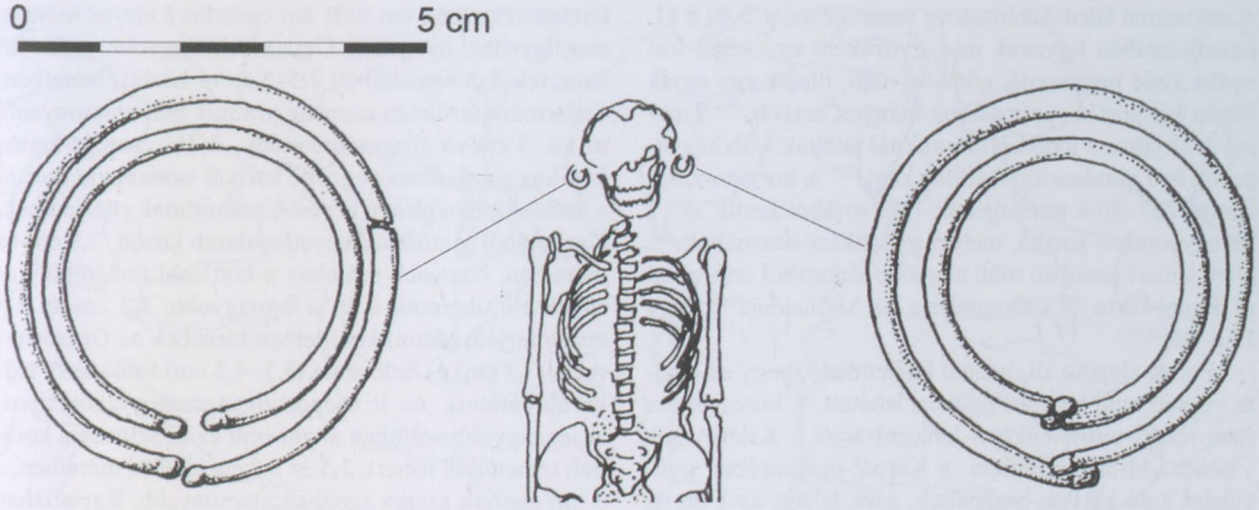

88. kép. Nagyobb átmérőjű gombos végű karikák sírban megfigyelt jellemző helyzete a Kelet-Alpok vidékén

lása is. Ugyanebben a méretben Karintiában[1884] is sírba kerültek, valamint Szlovéniából is közöltek 5–5,5 cm-es karikákat,[1885] Horvátországban pedig egészen 5,9 cm-es méretig megjelennek.[1886]

Gyakrabban használtak azonban a fejfedő, haj- vagy homlokpánt stb. díszítésére közepes, 3–4 cm átmérőjű és kisebb, 3 cm alatti karikákat. Ezek között nagyobb számban az alábbi méretben készült példányok ismertek:[1887] Niederösterreich sírjaiból – itt most nem számítva azokat a köttlachi temetőből előkerült darabokat, melyek mérete megengedné karperecként[1888] történő felhasználásukat – 1,5 és 4,1 cm-es méretben kerültek elő. Oberösterreich temetőiből hasonló, 1,5–4 cm közötti karikákat ismerek. Steiermark területén 2,9–3,4 cm közti, míg Karintiában 2,1 és 4,7 cm között váltakozó méretű karikákat dokumentáltak. Míg Szlovénia temetőiből többségében 1,5 és 4,9 cm közti méretben kerültek elő, addig Horvátország esetében ez 2 és 4 cm között mozog.

A már említett bizonytalan eseteket nem számítva Bajorországban és a Kelet-Alpok vidékén sem ismerek olyan esetet, amikor gombos végű karikát karperecként használtak volna. A kelet-alpi temetőkben a karperecek viselete elenyésző, ahol ilyenek mégis megtalálhatók, ott ezek általában mint idegen, külső befolyásra visszavezethető elemként szerepelnek a szakirodalomban,[1889] s ezek típusaikat tekintve is eltérnek a Kárpát-medencei daraboktól.

A gombos végű karikák gyűrűként történő felhasználására ezzel szemben mind Bajorországból, mind a Kelet-Alpok vidékéről hozhatunk példákat. Előbbi területről a szakirodalom legtöbbször ugyanazt a dietldorf-matzhauseni 12. sírt említi,[1890] ami talán arra utalhat, hogy ez a fajta viseleti mód azért nem számított elterjedtnek. Típusaikat tekintve ezek végeik irányába elkeskenyedő, gömbös végekkel ellátott karikák. Ugyancsak ritkábban bukkannak fel a Kelet-Alpok vidékén is ebben a felhasználási formában. Wieselburg temetőjéből egy sírból ismert.[1891] Zwettendorfban a 28. számú női váz kézcsontjainál került elő 1 db egyik végén kissé hengeres gombban, a másikon ferdére vágottan végződő karika.[1892] Karintia korabeli temetőit feldolgozó monográfiájában Stefan Eichert mindössze két olyan, a 9. század végére – 10. századra keltezhető sírt említ (Förk 1943/5. és Willach-Judenbichl 33. sír), amelyben a dokumentált gombos végű karikákat valószínűleg gyűrűként viselték.[1893] Ebből azonban csupán az utóbbi ilyetén felhasználása biztos. Ez az egyik végén 4 gombos, a másikon elhegyesedő, feltehetően hiányos karika volt.

[1884] Gleirscher 2007.
[1885] Valič 1978; Knific–Pleterski 1981, 506.
[1886] Cetnić 2011, 57, *Tabl.* XV/1–2.
[1887] Gyűjtésem – mint említettem – nem lehetett teljességre törekvő, az átlagos tendenciákat azonban valószínűleg mutatja.
[1888] A tárgyak leírása során a nagyobb átmérőjű karikákat karperecként közli: Pittioni 1943, 18–19.
[1889] Friesinger 1975, 89; Korošec 1979, 223, 341; Kramer 1994, 39; Breibert 2008, 13.
[1890] Schwarz 1984, 22; Pöllath 2002, 128–130; Hembach 2003, 97.
[1891] Pöllath 2002, 128.
[1892] Heinrich 2001, 28, *Taf.* 57. – A közlemény ugyan hajkarikának nevezi a tárgyat, ám a bal kéznél megfigyelt helyzete véleményem szerint inkább gyűrűként történő alkalmazását valószínűsíti, aminek nem mond ellent mérete sem.
[1893] Eichert 2010, 96, 256, *Taf.* 32.

A szlovéniai Bled-Schlossberg temetőjében a 2. és a 81. temetkezésben figyeltek meg gyűrűként egy végei irányába kissé hegyesedő, gömbös végű, illetve egy egyik végén két gombos, a másikon hiányos karikát.[1894] Trebnje 2. sírjában a jobb kézcsontoknál találtak 1 db hegyesedő végű gombos karikát [89. kép].[1895] A horvátországi Žminj 227 síros temetőjének 188. sírjából került elő 1 db egygombos karika, melyet gyűrűként használtak.[1896] Nem ismert azonban több nagyobb sírkertből sem, mint pl. Kranj-Iskra,[1897] Georgenberg bei Micheldorf[1898] vagy Ptuj-Vár.[1899]

Ennek alapján alighanem kijelenthető, hogy ez a fajta viseleti mód kevésbé gyakori lehetett. A kis esetszám nem mutat területenkénti koncentrációt a Kelet-Alpok vidékén. Mint említettem, a Kárpát-medencében gyűrűként 8 db karikát használtak, ezek között az 1 db ismeretlen típusú mellett, 1 db végein egyenesre vágott végű gombokban végződő, 2 db végei irányába kissé elvékonyodó, kerek átmetszetű huzalból készült, kerekded gombokban végződő és 4 db csupán egyik végén gombos típusú karikákat találunk. Ezek tehát különböznek a fentiek jó részétől. A legjelentősebb különbséget azonban minden bizonnyal az ismert esetszámok mutatják, hiszen a Kelet-Alpok vidékről és részben a távolabbi nyugati területekről ismert, karikákat tartalmazó síroknak és maguknak a gyűrűnek alkalmas karikáknak a száma sokszorosa a Kárpát-medencei daraboknak.

A gombos végű karikák tipológiai párhuzamait tekintve az általam I. csoportba sorolt, nagyobb méretű karikákhoz alakra ugyan hasonló, kerekded gombokban végződő karikák ismertek a Kelet-Alpok vidék korabeli leletanyagából, ám ezek mérete elmarad a Kárpát-medencei darabok 6–6,9 cm közötti nagyságától. A felosztásom szerinti II. csoportba sorolt karikák alacsonyabb számban, de megtalálhatók Niederösterreich, Oberösterreich, Steiermark, Karintia temetőiben is, átlagosan 2–4 cm közötti méretben. Nagyobb számban azonban Szlovéniából ismertek, itt méretük 2 és 4,4 cm között változik. Kisebb – 2–2,4 cm-es – méretben és alacsonyabb számban pedig Horvátországból is közöltek ilyeneket. A III. csoportba sorolható hengeres gombokkal rendelkező karikák Niederösterreich területén 2,3–5,7 cm közötti méretben kerültek elő, a területen ez az egyik legnagyobb számban ismert típus. Karintiában pedig egyenesen a legnagyobb darabszámban előkerült változat, méretük középértéke 3,64 cm volt, ám egészen 5 cm-es méretig megfigyeltek ilyeneket. Ugyancsak nagyobb számban ismertek Szlovéniából is, 2,5–5,5 cm közötti méretben. Steiermark területén azonban számuk már alacsonyabb, itt kb. 3 cm-es átlagos méretűek. A IV. csoport kettős kónikus gombokban végződő karikái ismereteim szerint a Kelet-Alpok vidékén kevésbé számítottak elterjedtnek. Karintiából mindössze egyetlen darab közölt, 3,8 cm-es méretben. Nagyobb számban a köttlachi temetőből kerültek elő, méretük is itt a legnagyobb: 3,2 cm-től 5,5 cm-ig terjed. Méretüket illetően kisebbek az Oberösterreich (3,3 cm) és Szlovénia (3,5–4,3 cm) területéről előkerült darabok. Az V. csoport ugyancsak gyakori típus. A legnagyobb számban alighanem ez is Szlovénia korabeli temetőiből ismert, 2,5 és 5,6 cm közötti méretben, a 3 cm alattiak száma azonban alacsonyabb. Karintiában a második legnagyobb számban előkerült változatot alkotják, méretük középértéke 3,34 cm.[1900] A niederösterrechi darabok mérete 2,9 és 3,8 cm között változik. Hasonló méretben, de alacsonyabb számban Oberösterreich területén is felbukkannak. Horvátországban 3,1 és 4 cm között mozog a méretük, de a darabszám itt is alacsony. A VI. csoport végein többgombos karikái a déli területeken bukkannak fel: Friaul keleti részén, Karintiában 2,53 cm-es középméretben, Szlovéniában nagyobb darabszámban, 3 és 5,8 cm közötti méretben. Méretében hasonló (3,2–5,9 cm), de számát illetően már alacsonyabb arányban Horvátországban is jelen vannak. A VII. csoport egyik végén különböző alakú gombokkal, míg másikon ugyancsak különbözően, de gombok nélkül záródó karikák elterjedtnek számítottak az Ostalpenraum területén.[1901] Megtalálhatók Kelet-Friaulban is,[1902] Niederösterreich több, korabeli temetőjében, 1,5–3 cm közötti méretben, s ritkán Steiermarkban is. Karintiában a középértékük 3,57 cm, míg Szlovéniában 1,5 és 4,5 cm között változik. Ismertek Horvátországból is, egészen annak keleti részéig, 2,2 és 3 cm közötti méretben. A típus általános elterjedése ellenére talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a Kárpát-medencéből előkerült darabok száma háromszorosa a Karintia területéről ismert példányoknak. A VIII. csoport példái viszont ismereteim szerint kevésbé jellemzőek a K-Alpok vidékére, mindössze néhány ilyen karikáról van tudomásom Niederösterreich és Szlovénia területéről, de egészen a mai Szerbia déli részéig is felbukkannak.[1903]

[1894] Valič 1964, 28, 42, *Tabl.* I/1, XVI/1.
[1895] Knez 1966, 510, *Tabl.* 1.
[1896] Marušić 1987, 50, 116, *Tabl.* XII/6.
[1897] Sagadin 1987.
[1898] Tovornik 1980; Zabehlicky 1984.
[1899] Korošec 1999.
[1900] Eichert 2010, 43–44.
[1901] Breibert–Szameit 2008, 138.
[1902] Valič 1964, 52.
[1903] Marjanović–Vujović 1987.

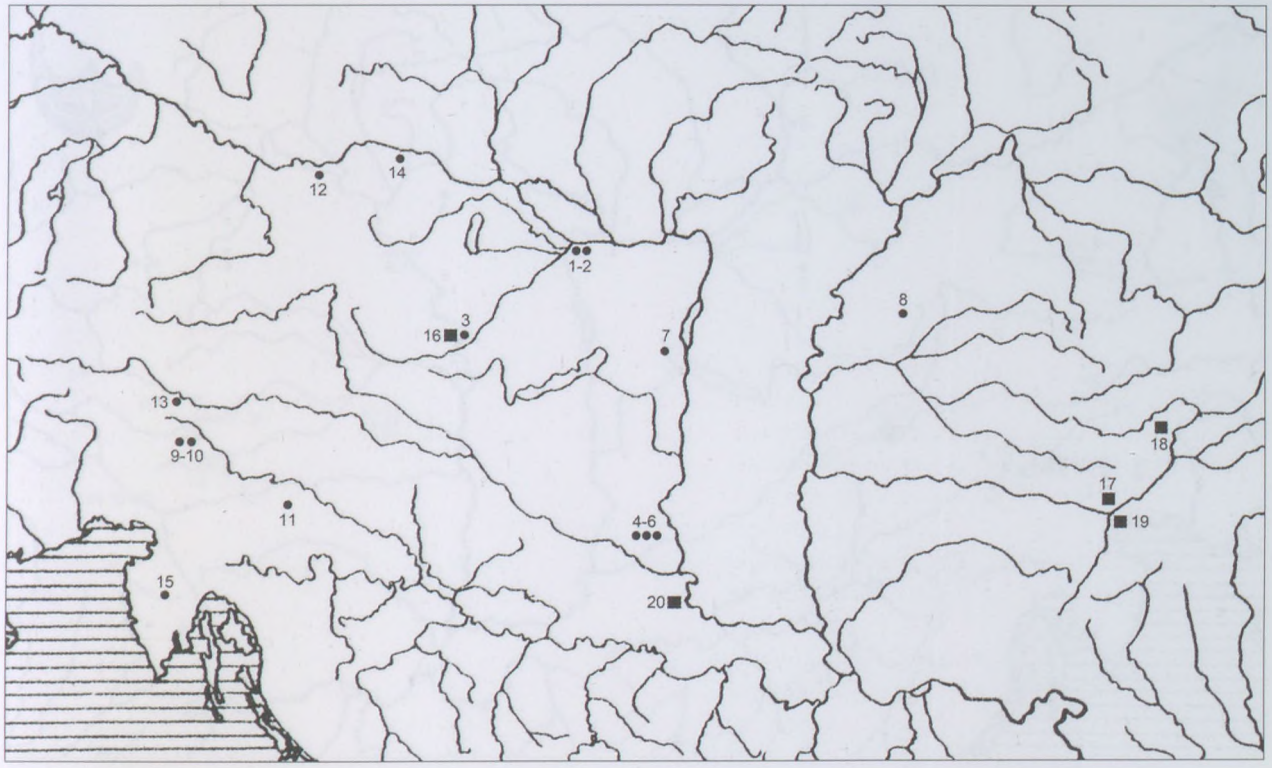

89. kép. Gyűrűként (●) és karperecként (■) felhasznált gombos végű karikák a Kárpát-medencében és a Kelet-Alpok vidékén: 1–2. Győr-Pósdomb 16., 24. sír, 3. Ikervár-Virág u. 137. sír, 4–6. Majs-Udvari-rétek 479., 919., 931. sír, 7. Perkáta-Nyúli-dűlő, 8. Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 39. sír, 9–10. Bled-Schlossberg 2., 81. sír, 11. Trebnje 2. sír, 12. Wieselburg, 13. Willach-Judenbichl 33. sír, 14. Zwettendorf 28. sír, 15. Žminj 188. sír, 16. Ikervár-Virág u. 130. sír, 17. Maroskarna (Blandiana, Ro.) 11. sír, 18. Marosgombás (Gâmbaş, Ro.) 2. sír, 19. Szászváros (Orastie, Ro.) 11. sír, 20. Valkóvár (Vukovar, Hr.) 326. sír

Összehasonlítva a Kelet-Alpok vidék és a Kárpát-medence gombos végű karikáit, megállapítható, hogy az utóbbiak döntő többsége csupán 1,3 és 3,1 cm közötti nagysággal bír, az átlag pedig 2,3–2,7 cm. Természetesen különbség mutatkozik a felhasználást illetően is: míg a Kelet-Alpok vidékén elterjedtek a 4,5 cm körüli, sőt, azt meghaladó méretű, fejékszerként alkalmazott karikák, hasonlóan a szintén nagyobb átmérőjű S-végű karikákhoz,[1904] addig a Kárpát-medencéből ehhez közeli méretben készült karika mindössze egyetlen sírnál szolgálhatott – véleményem szerint – fejékszerként, a zilahi (Zalau, Ro.) 1. sír esetében. Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a típuson belül a legnagyobb méretű karikákat – tudomásom szerint – mégis a karperecként alkalmazott Kárpát-medencei darabok alkotják, mely ekhez hasonló méret, s mint említettem, felhasználási forma sem ismert a Kelet-Alpok vidék leletanyagából.

Az emailos, félhold alakú fülbevalók elterjedési területét 1975-ben Klaus Schwarz térképezte fel.[1905] Az ékszer elterjedéséből kitűnik, hogy a bizánci előképekre visszavezethető típus megtalálható a kelet-bajor területektől egészen Északkelet-Dalmáciáig. A keleti területeken elterjedésük súlypontja a mai Ausztria (Karintia, Steiermark, Nieder- és Oberösterreich), illetve Szlovénia Kelet-Alpok vidéki részeire esik.[1906] Itt tehát nem csupán egy ún. Köttlach kultúrkörön belüli *„karantán-szláv"* ékszerformáról lehet beszélni, hanem egy jóval szélesebb körben elterjedt ékszertípusról.[1907]

Az egyes típusokat tekintve a Kárpát-medencei I. 1. típus párhuzamai főként Kranj környékére jellemzők.[1908]

[1904] Pöllath 2002, 130; Brather 2004a.
[1905] Schwarz 1975, 359–360, *Abb.* 20; Kramer 1994, 68.
[1906] Schwarz 1975, 360, *Abb.* 20; Eichert 2010, 98.
[1907] Kramer 1994, 68.
[1908] Modrijan 1975, 12.

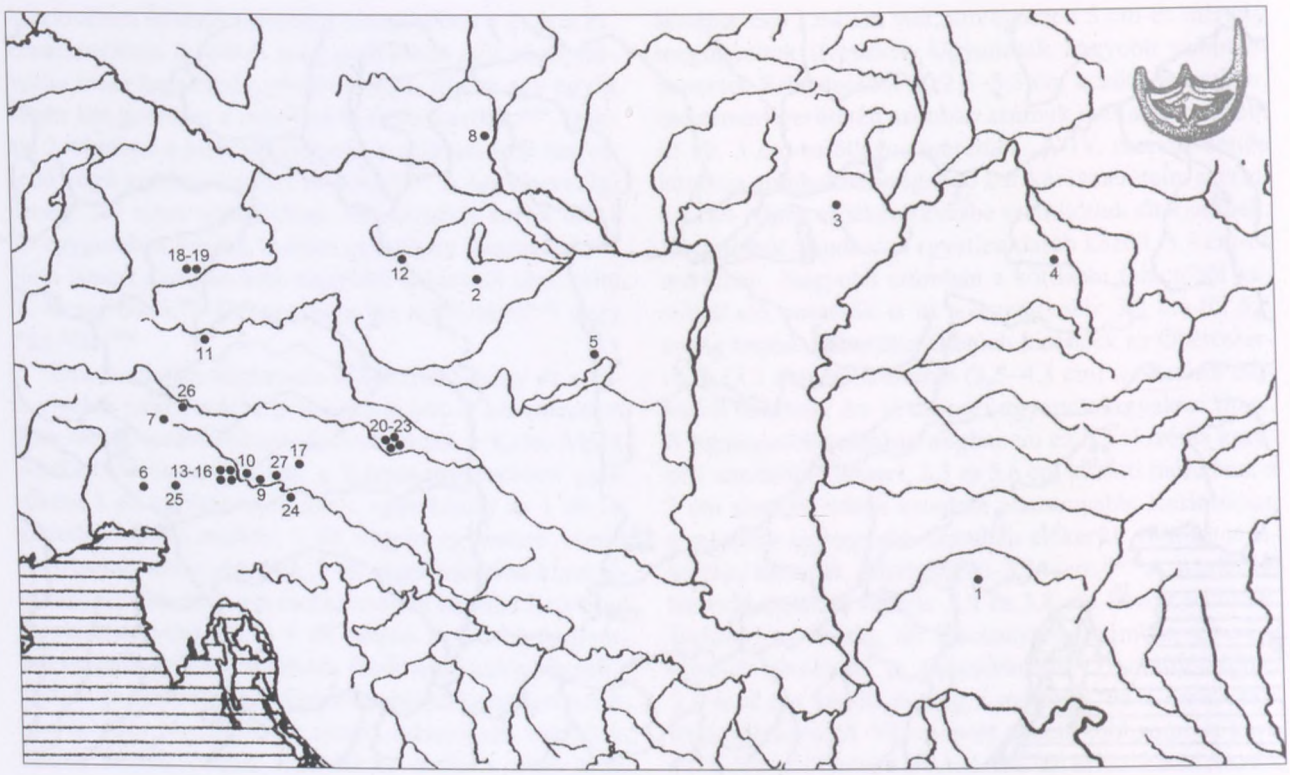

90. kép. Az I. 1. típusú fülbevalók elterjedése a Kárpát-medencében és a Kelet-Alpok vidékén:
1. Detta (Deta, Ro.), 2. Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), 3. Pétervására-Vár, 4. Szalacs (Sălacea, Ro.), 5. Veszprém, 6. Corno di Rosazzo, 7. Dreulach, 8. Drösing, 9. Dravlje-Bistrica, 10. Komenda pri Kamniku, 11. Koren, 12. Köttlach, 13. Kranj-Farna cerkev, 14. Kranj-Pfarrkirche, 15–16. Kranj-Iskra, 17. Krizevska vas, 18–19. Krungl, 20–23. Ptuj, 24. Roje pri Moravcah, 25. Tolmin, 26. Villach-Judendorf, 27. Žirovnica

Az itt feltárt temető 118. sírjából és szórványként is ismert,[1909] de megtalálhatók Szlovénia középső és további északi területein, főként Ljubljana környékén csoportosulva: Dravlje-Bistrica,[1910] Komenda pri Kamniku,[1911] Križevska Vas,[1912] Roje pri Moravčah,[1913] Žirovnica,[1914] de Szlovénia nyugati részén is felbukkan: Tolmin.[1915] A szlovén határhoz közel, de már a mai Olaszország területén, Corno di Rosazzoból is adatolható,[1916] kelet felé pedig Ptuj temetőjének két sírjából került elő.[1917] Detta (Deta, Ro.) temetője azonban, ha csupán szórványosan is, de egészen a mai Nyugat-Románia területéig történő elterjedésüket mutatja, sőt a szalacsi (Sălacea, Ro.) 4/B sír még távolabbi megjelenésükre utal. Megtalálhatók Karintiában,[1918] s tovább északi irányban Steiermark területén is: Köttlach[1919] és Krungl temetőiben,[1920] sőt a Dunától északra is, a Morva folyó térségében [90. kép].[1921]

Az I. 2. a. típusba sorolható egri és tápéi ékszer jó analógiája a köttalchi temetőből ismert.[1922] Szintén ha-

[1909] Sagadin 1987, 85, *Tabl.* 18., 44.
[1910] Korošec 1979, 108, *Tabl.* 26.
[1911] Korošec 1979, 122, *Tabl.* 76.
[1912] Korošec 1979, 121–123, *Tabl.* 53.
[1913] Korošec 1979, 131, *Tabl.* 74.
[1914] Sagadin 1983, 131.
[1915] Knific–Žbona–Trkman 1990, 511, *Tabl.* 2.
[1916] Šribar–Stare 1976, 472.
[1917] Korošec 1999, 120, *Taf.* 8, 19.
[1918] Knific–Žbona–Trkman 1990, 511, *Sl.* 3.
[1919] Pittioni 1943, 13, *Taf.* VI/10.
[1920] Fischblach 1897, 143, V/3–4; Breibert 2008, 10, *Taf.* 2.
[1921] Theune et al. 2009, 87, 114, *Abb.* 9.
[1922] Pittioni 1943, 13, *Taf.* VI/13.

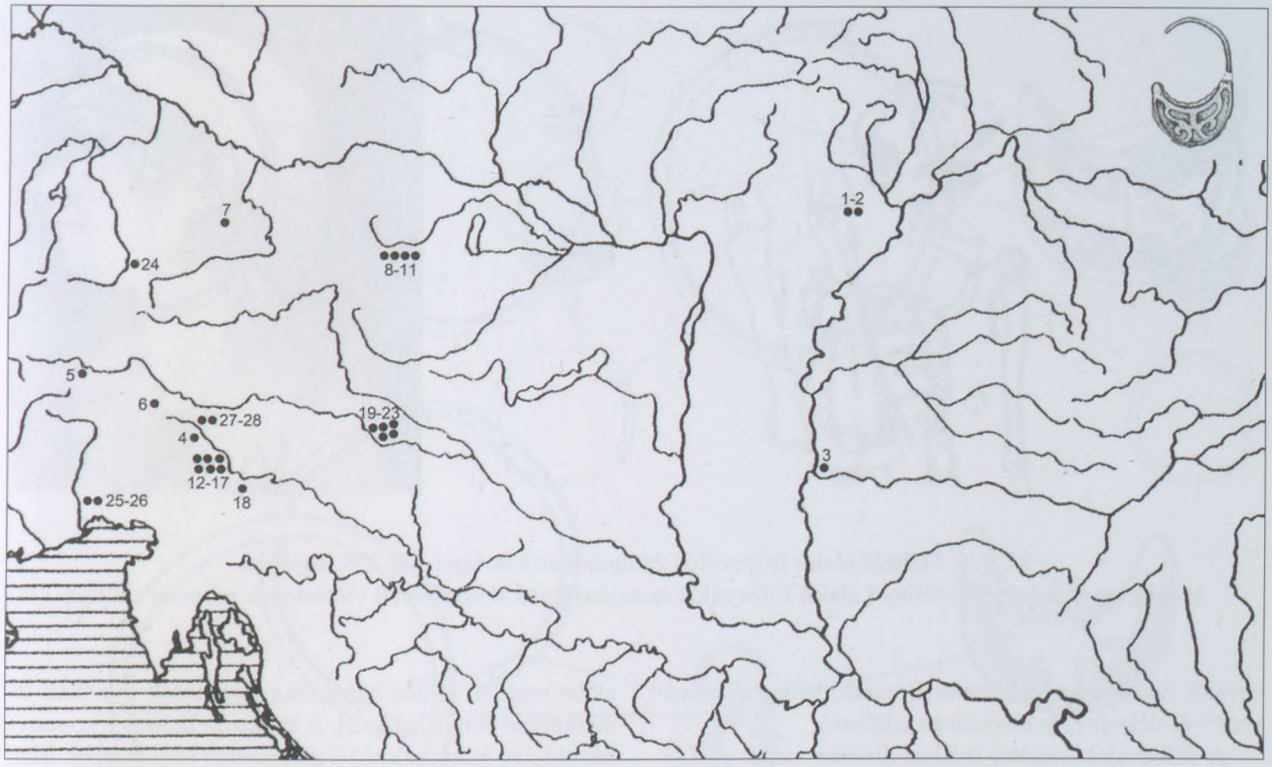

91. kép. Az I. 2. a. típusú fülbevalók a Kárpát-medencében és a Kelet-Alpok vidékén:
1–2. Eger-Vár, 3. Tápé-Lebő, 4. Bled-Pistava, 5. Flaschberg,
6. Förk, 7. Georgenberg bei Micheldorf, 8–11. Köttlach, 12–13. Kranj-Farna cerkev,
14–16. Kranj-Iskra, 17. Kranj-Pfarrkirche, 18. Ljubljana, 19–23. Ptuj,
24. Salzburg, 25–26. Šempeter, 27–28. Žirovnica

sonló a díszítése egy förki fülbevalónak.[1923] A középtengelyből kétfelé nyíló ágú *„életfát"* ábrázoló (Csepreg-Szentkirály 95. sír, Eger-Vár 278. sír, Tápé-Lebő, Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír), ám megformálását tekintve eltérő fülbevalóknak is több példánya közölt Kranj környékének temetőiből.[1924] Kevésbé részletesen kidolgozott formája a ptuj-vári 100., 115. és 269. sírból, továbbá szórványként került elő.[1925] De megtalálhatók Bled, Ljubljana,[1926] Žirovnica,[1927] Flaschberg,[1928] valamint Šempeter és Salzburg[1929] lelőhelyein is [91. kép].

A másik tápéi darab az állatábrázolásos példányokhoz sorolható, melyhez talán a párducábrázolással díszített párhuzamok állnak a legközelebb: Köttlach, Krungl, Kranj és Corno di Rosazzo lelőhelyein.[1930] A kevésbé jellemző, általam az I. 4. a–b. típusba sorolt cellaemailos változatnak vizsgált területünkről mindössze két példánya ismert. A hasonló technikai kivitelű, növényi mintákkal díszített fülbevalók megtalálhatók Kranj 132. sírjában,[1931] Ptuj-Vár 143. sírjában,[1932] Graz, St. Martinban[1933] és Zwettendorf 68. sírjában.[1934] A félhold alakú, tremolírozott fül-

[1923] Korošec 1979, 112–115, *Tabl.* 40.
[1924] Modrijan 1975, 27–28, 30, *Taf.* 4, 9; Korošec 1979, 81–82, *Tabl.* 152; Sagadin 1987, 115, *Tabl.* 40.
[1925] Korošec 1999, 120, *Taf.* 10–11, 31, 42.
[1926] Sagadin 1987, 155.
[1927] Korošec 1979, 140–141, *Tabl.* 61.
[1928] Korošec 1979, 23, *Tabl.* 39.
[1929] Slabe 1981, 155, *Fig.* 2.
[1930] Modrijan 1975, 12; Šribar–Stare 1979, 215.
[1931] Modrijan 1975, 27, *Tabl.* 4.
[1932] Korošec 1999, 120, *Taf.* 13.
[1933] Modrijan 1963, 58, *Abb.* 16.
[1934] Heinrich 2001, 39–40, *Taf.* 58.

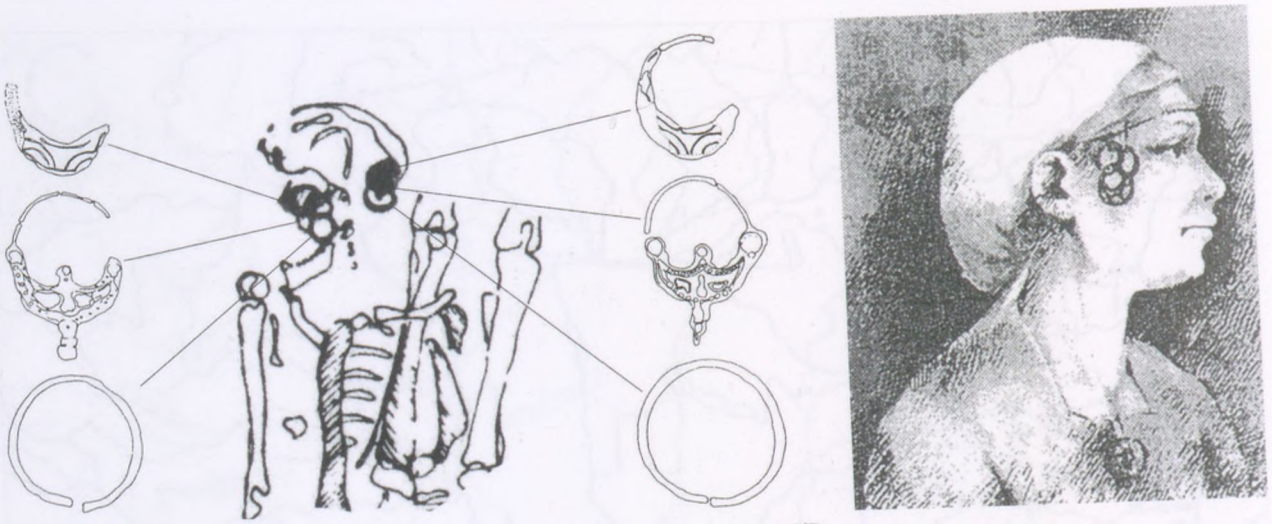

92. kép. Félhold alakú fülbevalók és huzalkarikák Eger-Vár 278. sírjában
és a Kelet-Alpok vidéki félhold alakú fülbevalók huzalkarikákkal kombinált viseletének rekonstrukciója

bevalók nagy része Karintia déli részén, Villach környékén[1935] és délebbre, Szlovéniában található.

A fülbevalók viseleti módját illetően sajnos a Kárpát-medencéből kevés pontos megfigyelésre támaszkodhatunk. Az ékszerek bemutatása során már említettem, hogy azok vélhetően valamilyen szerves anyagú elembe – fejfedőbe, fejdíszbe stb. – akasztva kerülhettek felhasználásra. Mindez a Kelet-Alpok vonatkozásában is igaz, hiszen a fülbevalókat itt is gyakran nagyobb darabszámban, többször kiegészítő elemekkel – egyéb fülbevalókkal, huzalkarikákkal – együtt viselték. Ezek viseleti módjáról a Paola Korošec által készített rekonstrukciót mutatom be [92. kép 2], melynek alapjául a Kranj-Farna cerkevi 251. sírban megfigyeltek szolgáltak.[1936] Mellé állítva az egri vár temetőjének 278. sírjáról készült rajzot [92. kép 1], alighanem jogosan feltételezhetünk hasonlóságot.

Ugyancsak a fülbevaló huzalkarikákkal (köztük 1 db gombos végűvel) együttesen történő alkalmazását valószínűsíthetjük a zilahi (Zalau, Ro.) 1. sír esetében, melynek sírrajza ugyan a váz felső részének bolygatása miatt nem áll rendelkezésre, azonban a leletek együttese [93. kép 1] meglehetős párhuzamosságot mutat a Kelet-Alpok vidékről ismert hasonló kombinációkkal, melyek közül most a kranj-iskrai 270. sírt mutatom be, amely az előbb említett sírhoz hasonlóan ugyancsak gyermek temetkezése volt [93. kép 2]. A sírrajzon látható a koponya két oldalán elhelyezkedő 2 db gombos végű karika, illetve 1 db fülbevaló. Szintén valamilyen szerves anyaggal kombinált viseleti módra következtethetünk a már említett csepregi 97. sírnál is.

A fibulák között az általam I. típusba sorolt, ún. *Frauenhofen* típusúak elterjedésének egyik súlypontja a Kelet-Alpok vidékén található. Nyugati irányban felbukkannak még Mainz környékén is, de a Jütland félszigeten is megtalálhatók. A dettai (Deta, Ro.) példány alapján kelet felé egészen a mai Északnyugat-Románia területéig terjedtek el [94. kép].[1937]

Ez utóbbi példányhoz legközelebb a frauenhofeni, a mainzi, a thunau am kampi, illetve egy kranji fibula áll. Egy különálló csoportot alkot a típuson belül a köttlachi, a krungli és klementi ruhakapcsoló,[1938] s ide sorolható a georgenberg bei micheldorfi 43. sír ékszere is,[1939] továbbá egy Oberleiserbergből származó fibula.[1940] A Giesler által elkülönített ún. *Frauenhofen* csoportot kitágítva értelmezte Paola Korošec, aki az általam II. típusba sorolt székesfehérvári fibulát más ruhakapcsolókkal egy csoportba sorolta.[1941] A IV. típusú fibulák a Kelet-Alpok vidéke mellett Németország területéről, Mainz környékéről, Dániából és Svédország déli részéről egyaránt is-

[1935] Eichert 2010, 103.
[1936] Korošec 1990, 29.
[1937] Giesler 1978, 64, *Abb.* 2; Wamers 1994, 83, *Abb.* 53.
[1938] Giesler 1978, 60.
[1939] Pertlvieser 1980, 68–72, *Taf.* VII.
[1940] Korošec 1979, 162–163, *Tabl.* 120.
[1941] Korošec 1979, 214–215.

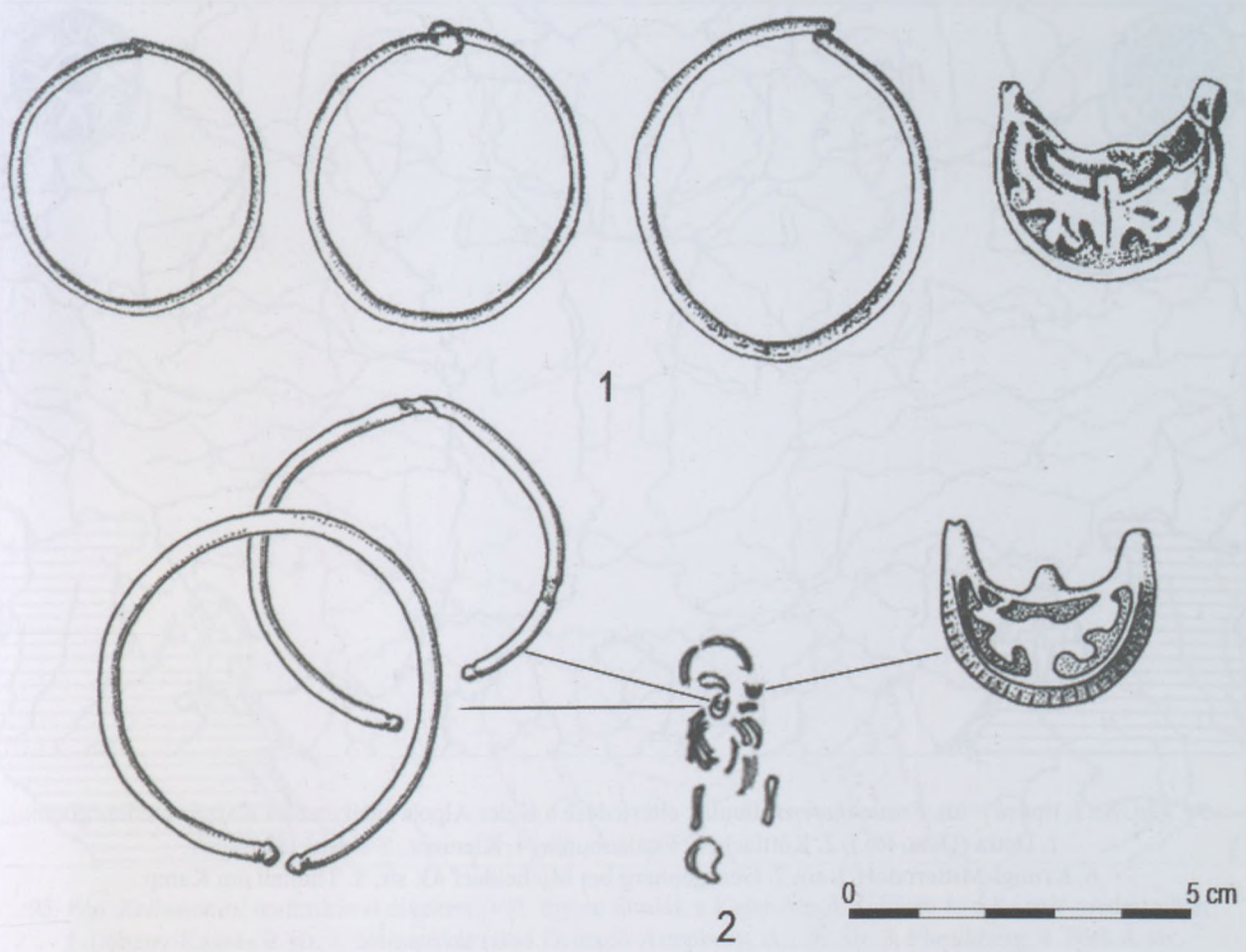

93. kép. Sír- és leletrajzok: 1. Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír, 2. Kranj-Iskra 270. sír

mertek.[1942] A VII. típusba sorolt, korabeli érmét utánzó ruhakapcsoló közvetlen párhuzamait pedig főként Németország és Hollandia területéről ismerjük, de megtalálhatók a Jütland félsziget déli részén is.[1943] A VIII. típusba sorolt németvári és lébényi példányok típusa is rendkívül széles körben elterjedt, lelőhelyei felölelik a mai Németország középső részét, egyik súlypontja Mainz és környéke, ennek oka azonban a kutatás intenzitása is lehet. Megtalálhatók Hollandia és Dánia déli területein is. A törzsterülettől egy leletmentes sávval mintegy választóvonalként elválasztva, távolabb került elő a Kelet-Alpok vidékéről több példány is: Dalmáciától, Szlovénián, Karintián át egészen Niederösterreichig, de megtalálhatók Bécs környékén is [95. kép].[1944] Kérdés azonban, hogy az említett leletmentes sáv valójában viseleti eltérést, esetleg temetkezési szokásbeli különbséget jelent-e ezen a területen, s nem csupán a kutatás esetleges állapotát tükrözi-e, hiszen nemrég Salzburgból és környékéről közöltek hasonló fibulát, további más korongfibulákkal együtt,[1945] ami inkább utóbbi feltevést erősíti.

A lébényi 1,81 cm-es méretét tekintve azok két jellemző nagyságú – 1,5–1,7 cm, illetve 2–2,2 cm-es – csoportja[1946] között helyezkedik el. Ebbe a méretbeli csoportba sorolja 1,9 cm-es átmérője a németvári 36. sír fibuláját is, ennek pereme azonban keskenyebb, s nem kapott gyöngyözött díszítést sem. Ugyancsak hármas mintázatú, de már középkör nélküli és mindössze 1,4

[1942] Wamers 1986, 183, *Abb.* 181; Wamers 1994, 98, *Abb.* 63.
[1943] Berghaus 1994, 106–115, *Abb.* 72; Schulze–Dörrlamm 1999.
[1944] Giesler 1978, 66, *Abb.* 4; Haseloff 1986, 227; Wamers 1986, 185; Wamers 1994, 50–54, *Abb.* 31; Panum Bastrup 2009, 518–520.
[1945] Krauss 1998; Hampel 2009, 54, *Abb.* 43.
[1946] Wamers 1994, 51.

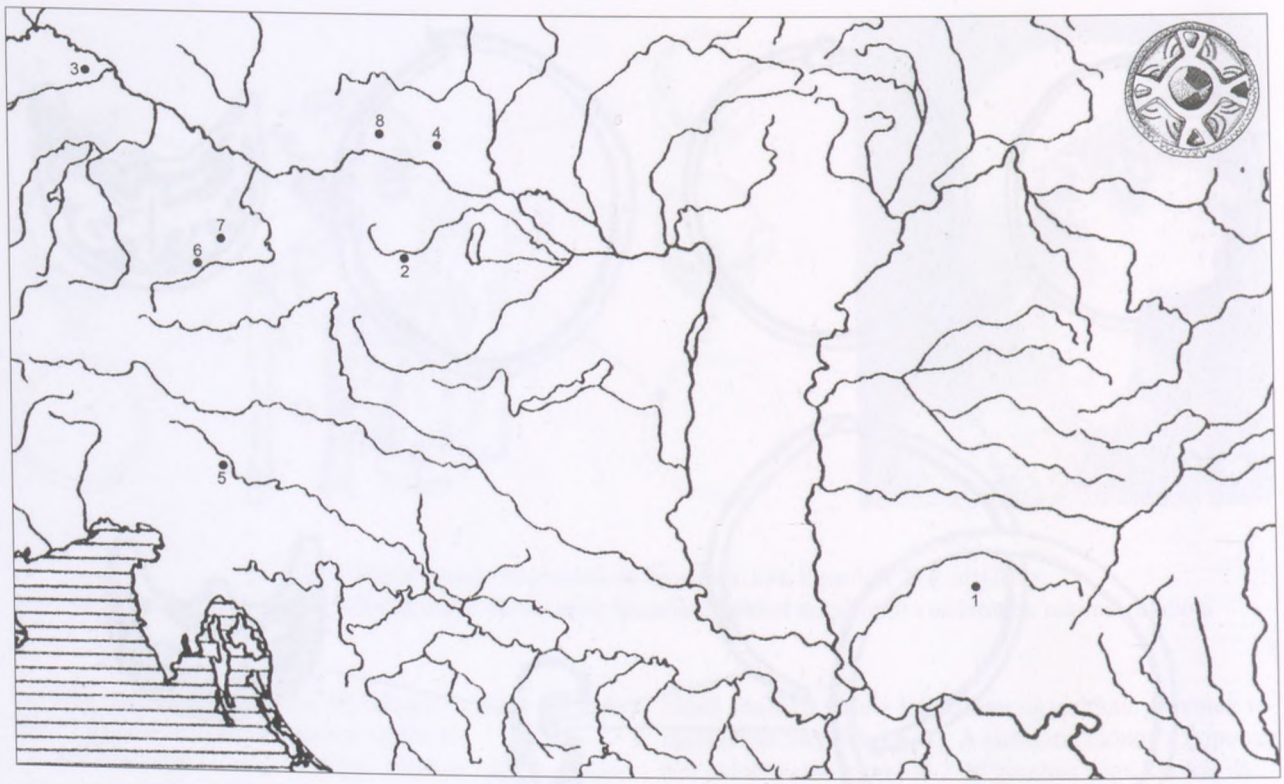

94. kép. Az I. típusú – ún. *Frauenhofen* – fibulák elterjedése a Kelet-Alpok vidékén és a Kárpát-medencében: 1. Detta (Deta, Ro.), 2. Köttlach, 3. Frauenhofen, 4. Klement, 5. Kranj 181/64. sír, 6. Krungl-Mitterndorf 7. sír, 7. Georgenberg bei Micheldorf 43. sír, 8. Thunau am Kamp

cm átmérőjű változat a kranji 271. sírból származó darab.[1947] Méretében – 2,2 cm – és négy, kereszt alakban elhelyezkedő, középkörös díszítésében is kissé távolabbi párhuzam a förki 4. sírból származó ruhakapcsoló.[1948] Ugyancsak 2,2 cm az átmérője egy falschbergi fibulának.[1949] Négyágú mintával díszített, de középkör nélküli változata, 1,8 cm-es méretben Ilidže bei Sarajevoból ismert,[1950] míg középkörrel ellátott, ugyancsak négyágú mintával díszített a Ptuj, Spondja-Hajdina 6. sírjából származó darab [96. kép].[1951] Gyöngyözött peremmel és háromágú mintával díszített fibula pedig Krungl 144. sírjából került elő.[1952] Úgy tűnik, míg a *Frauenhofen* típusú darabok inkább a Kelet-Alpok vidék északibb, addig a *Zellenemail* technikával díszítettek annak délibb területein mutatnak koncentrációt.

A ruhakapcsolókat illetően a Kelet-Alpok vidék és Nyugat-Európa korabeli temetkezései, valamint az utóbbi területek képi ábrázolásai [97. kép 1–2] alapján férfiak és nők egyaránt használhattak ilyeneket, ám míg előbbiek a jobb vállon, addig utóbbiak középen, esetenként párosan.[1953] A Kárpát-medence sírjaiból előkerül fibulák közül a pécs-vasasi 30. sírból tűszerkezete nélkül előkerült, a majsi 685. sírból ugyancsak tűje nélkül fellelt és a lébény-kaszási 9. sírból [97. kép 3] szintén hiányos tűszerkezettel előkerült korongfibula megfelel az eredeti funkció megkívánta helynek. A magam részéről nem zárnám ki azt a lehetőséget sem, hogy esetleg egy eredeti funkciójára már alkalmatlan ruhakapcsoló került, mintegy jelképesen a sírba, annak eredeti funkciója megkívánta helyre (talán a köpenyre).

[1947] Sagadin 1987, 95–96, *Pl.* 39.
[1948] Dolenz 1960, *Abb.* 1.
[1949] Wamser 1994, 206.
[1950] Kellner 1897, 150, *Fig.* 56.
[1951] Bitec–Knific 2001, 384/13.
[1952] Eichert 2010, 128. – Bosznia területéről szerepel egy négy részre osztott mintázatú, középkörrel ellátott fibula a szakirodalomban (Janković 2007, 70. *Sl.* 57.). Sajnos az ott hivatkozott publikációhoz nem tudtam hozzájutni, s noha az az Ilidže bei Sarajevoból közölt fibulától eltérő, mégsem zárható ki, hogy egy esetleges ismételt restaurálás miatti, esetleg a bemutatott rajz pontatlansága okozta félreértésről van szó, és lényegében ugyanarról a tárgyról van szó, ezért nem vettem fel a gyűjtésbe.
[1953] Wamers 1986, 188–189; Kramer 1994, 62–64.

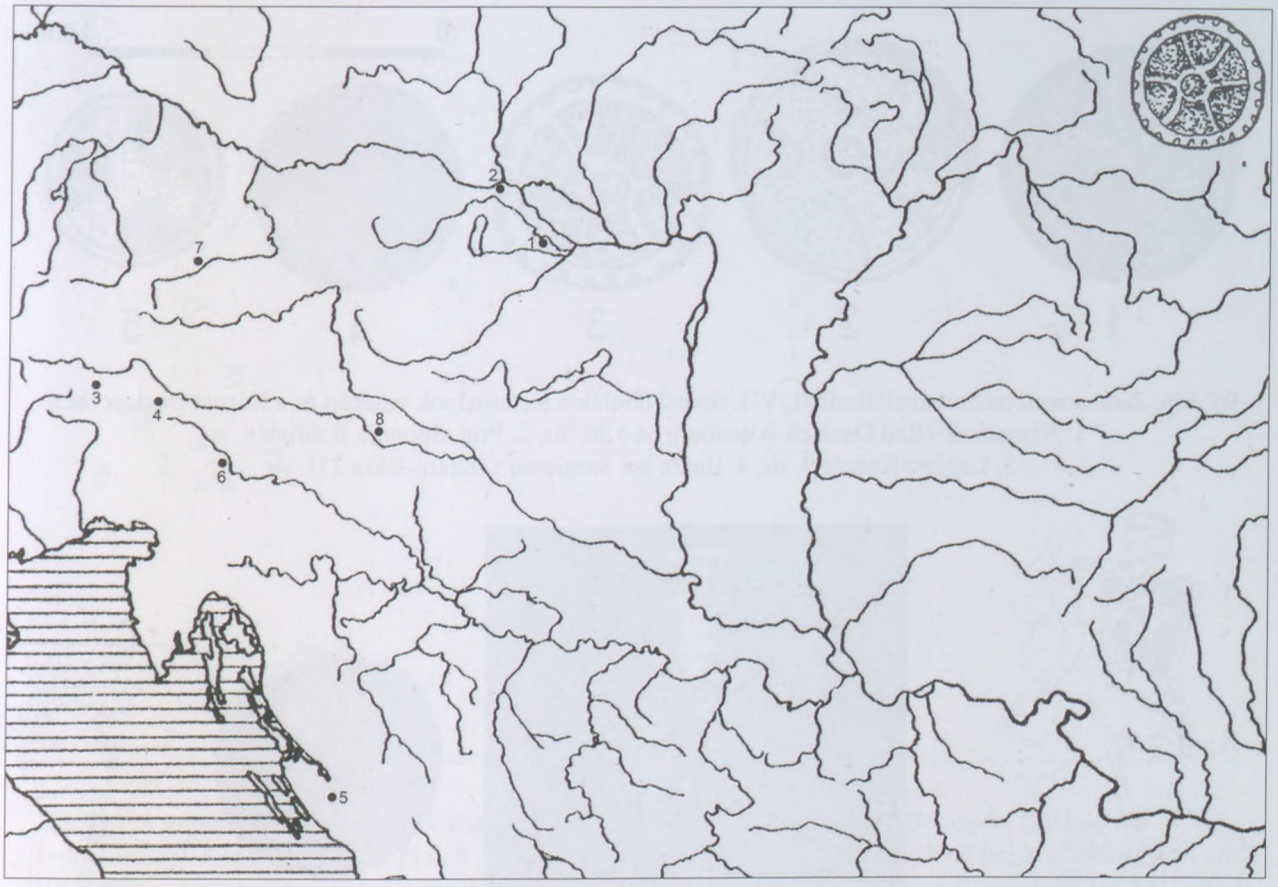

95. kép. Zellenemail technikával díszített, VII. típusú fibulák a Kelet-Alpok vidékén és a Kárpát-medencében: 1. Lébény-Kaszás 9. sír, 2. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36. sír, 3. Flaschberg, 4. Förk 4. sír, 5. Ilidže bei Sarajevo, 6. Kranj-Iskra 271. sír, 7. Krungl 144. sír, 8. Ptuj, Spondja-Hajdina 6. sír

A fibulák esetében az ismert leletek kis száma megerősíteni látszik Kiss Attila megállapítását, mely szerint a korongos ruhakapcsolók nem bírtak funkcióval a Kárpát-medence 10–11. századi viseletében.[1954] Mindez még akkor is feltételezhető, ha tudjuk, hogy a régészeti leletanyag csupán kisebb részletét ábrázolja az egykori valóságnak,[1955] mint ezt a karantán-szlovén jellegű tárgyak elterjedésével kapcsolatban Mesterházy Károly is feltételezte.[1956] A ruha zárására ekkor elsősorban a fülesgombok szolgáltak, s rendkívül ritka az ettől eltérő, kapcsolótaggal záródó ruhára utaló nyom.[1957] Valószínűnek látszik tehát, hogy a magyarság viseletéből döntően hiányzott az a köpenyszerű ruhadarab, melynek összefogását kapcsolótűk szolgálták, ezért alacsony e leletek száma.

A Kárpát-medencéből ismert egyetlen kapszuladísz legjobb párhuzamát Georgenberg bei Micheldorf 25/A sírjából ismerem [115. tábla 10], s egy hasonló példány pedig a köttlachi temetőből közölt [116. tábla 3]. A tárgytípus a Kelet-Alpok vidékének korabeli temetőiben nem számít ismeretlennek, a Gloggnitz melletti köttlachi lelőhelyen kívül több korabeli temetkezésből is előkerült már.

Noha ritkábban megtalálhatók egészen Észak-Itáliáig is, jelenlétük nagyobb számban mégis Szlovéniából és Ausztriából adatolható. Észak felé haladva Karintiától Steiermarkon át egészen Nieder- és Oberösterreichig jelen vannak, elsősorban azonban a Dunától délre, amit jól mutat, hogy a folyótól északra mindeddig tudomásom szerint csupán egyetlen példány közölt. Kele-

[1954] Kiss 1983, 173.

[1955] Steuer 2004, 59–60; Giesler 2008, 406.

[1956] Mesterházy 1993, 459.

[1957] Szemben az avar kori viselettel, mindössze egyetlen sírból ismert a felsőruha zárására szolgáló kapcsolópár a szakirodalomból, a Csongrád megyei Kömpöcről: Kürti 1994, 376–377.

96. kép. Zellenemail technikával díszített, VII. típusú fibulák a Kelet-Alpok vidékén és a Kárpát-medencében: 1. Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.) 36. sír, 2. Ptuj, Spondja-Hajdina 6. sír, 3. Lébény-Kaszás 9. sír, 4. Ilidže bei Sarajevo, 5. Kranj-Iskra 271. sír

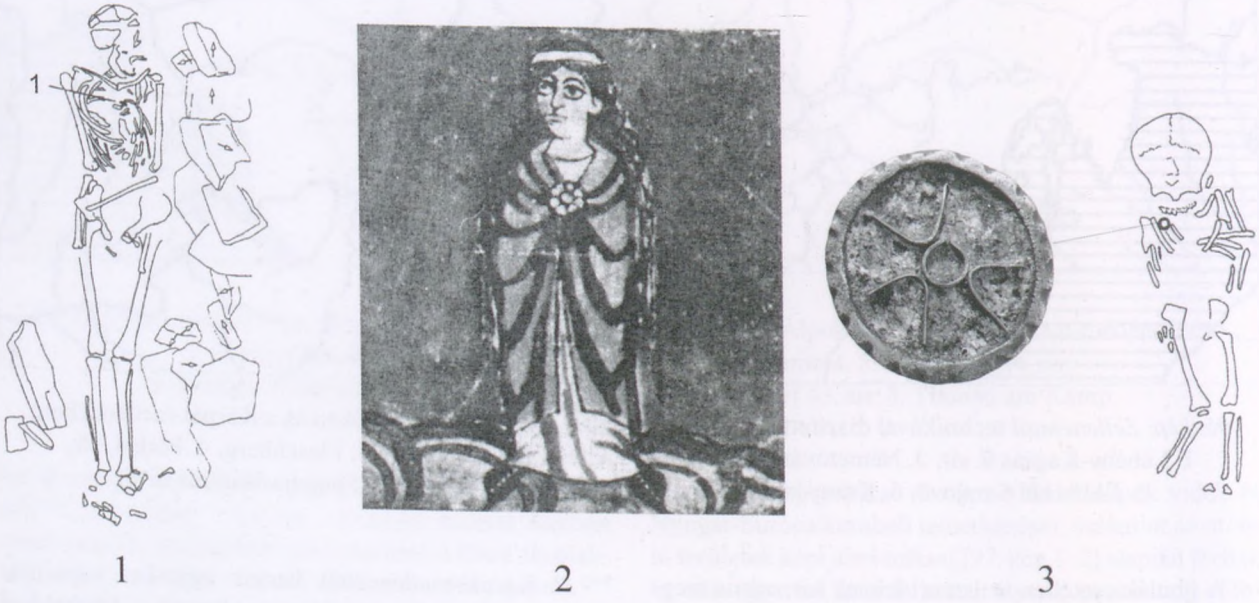

97. kép. 1. Nyugat-európai fibula sírban megfigyelt helyzete, 2. A fibulaviselet képi ábrázolása, 3. Lébény-Kaszás 9. sír, a fibula sírban megfigyelt helyzete

ti irányban Burgenland területéről azonban már csupán egy bizonytalan példány ismert, Valla (Wallern, A.) temetőjének 32. sírjából, mely Martin Obenaus meglátása szerint kapszuladísz hátlapja vagy hasonló díszítésű lemezfibula töredéke is lehetett.[1958] Maga a tárgytípus hiányzik a mai Németország területéről,[1959] szemben az előképként számításba vehető ún. *Buckelfibel* típusával, mely Észak-Németországban és Skandináviában is megtalálható,[1960] hasonlóan a fibulákat díszítő rozettás mintázathoz.[1961] Az oroszvári (Rusovce, Sl.) példány jelenleg úgy tűnik a tárgytípus legkeletibb biztos példánya lehet. A kapszula- és a – jóval kisebb számban ismert – lemezdíszek elterjedése nem mutat eltérést. Az egyes típusokat tekintve nyilvánvalóan csupán azok kapcsán tehetünk lényegi észrevételt, melyekből több darab ismert. Ennek alapján úgy tűnik, az I. a. típus a tárgytípus teljes elterjedési területén megtalálható, míg a II. a. típus ennek északi, Dunától délre eső részéről ismert. A VI. típus pedig a tárgytípus elterjedési területének középső részén koncentrálódik.

A kapszuladíszeket a Kelet-Alpok vidék sírjaiban a viseleti módnak megfelelő helyen, többségében a bordá-

[1958] Obenaus 2006, 99, 337, *Taf.* 27.
[1959] Obenaus 2006, 338.
[1960] Wamers 1994, 98, *Abb.* 63.
[1961] Eichert 2010, 134–135.

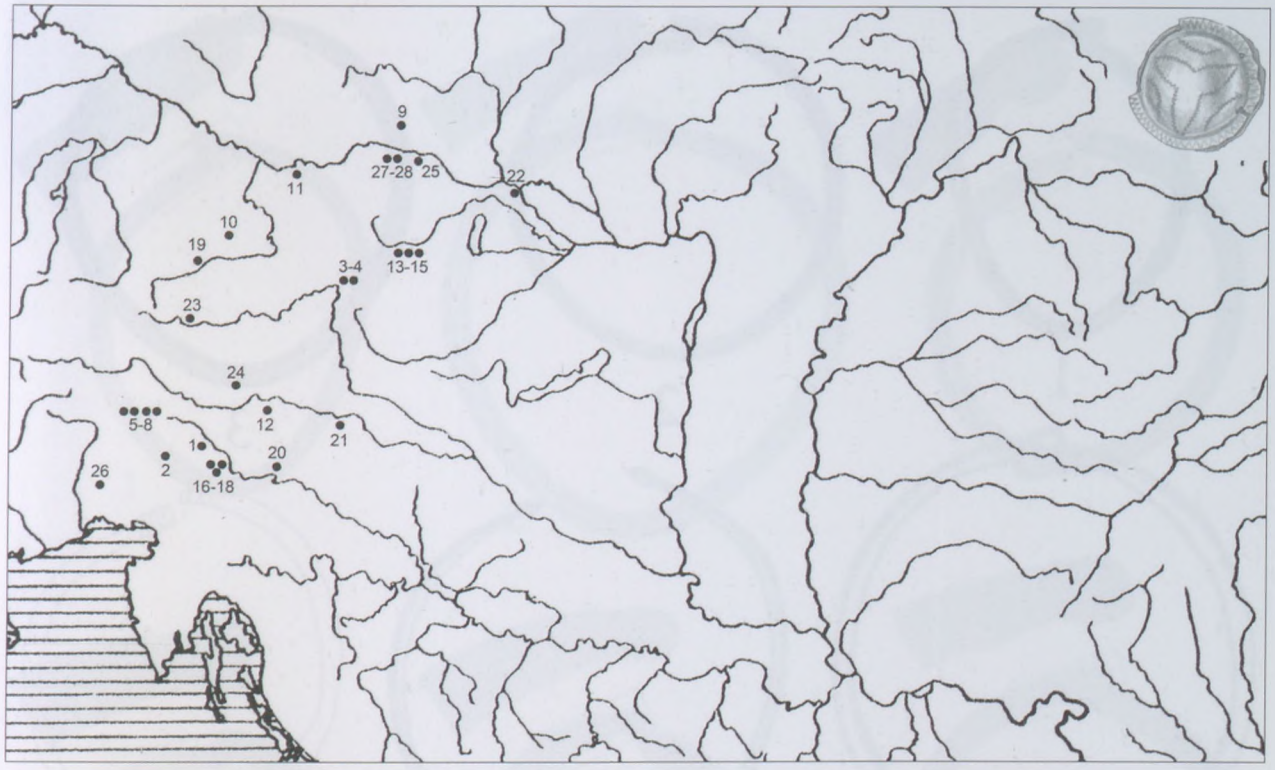

98. kép. A kapszula- és lemezdíszek elterjedése: 1. Bled-Pristava II/107. sír, 2. Bohinjska Srednja vas 12. sír, 3–4. Diemlach Kapfenberg, 5–8. Förk 8., 15., 17. sír, 9. Gars-Thunau, 10. Georgenberg bei Micheldorf 25/A sír, 11. Hausmenning bei Amstetten 4. sír, 12. Jaunstein, 13–15. Köttlach, 16–17. Kranj-Pfarrkirche 1964/112. sír, 18. Kranj-Iskra 277. sír, 19. Krungl Mitterndorf, 20. Menges, 21. Pusčava, 22. Oroszvár (Rusovce, Sl.) 200. sír, 23. Sankt Egidi, 24. Sankt Peter bei Moosburg, 25. Tulln-Sporthauptschule 7. sír, 26. Turida Sedegliano, 27–28. Zwettendorf 75., 113. sír

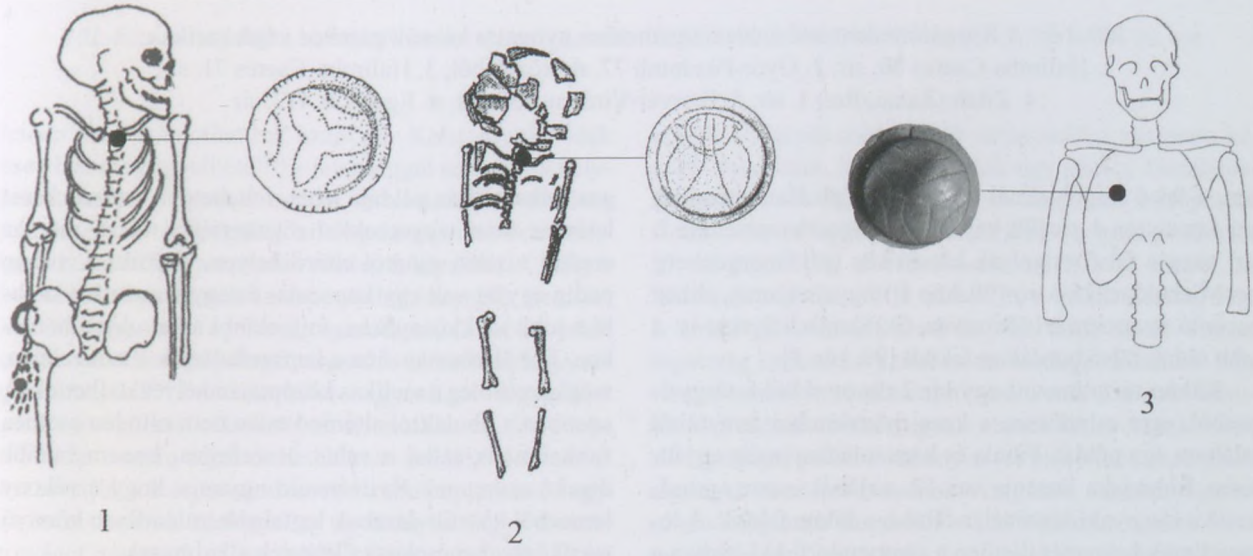

99. kép. A kapszuladíszek sírbéli helyzete a Kelet-Alpok vidék sírjaiban (1–2) és az oroszvári (Rusovce, Sl.) temetőben (3)

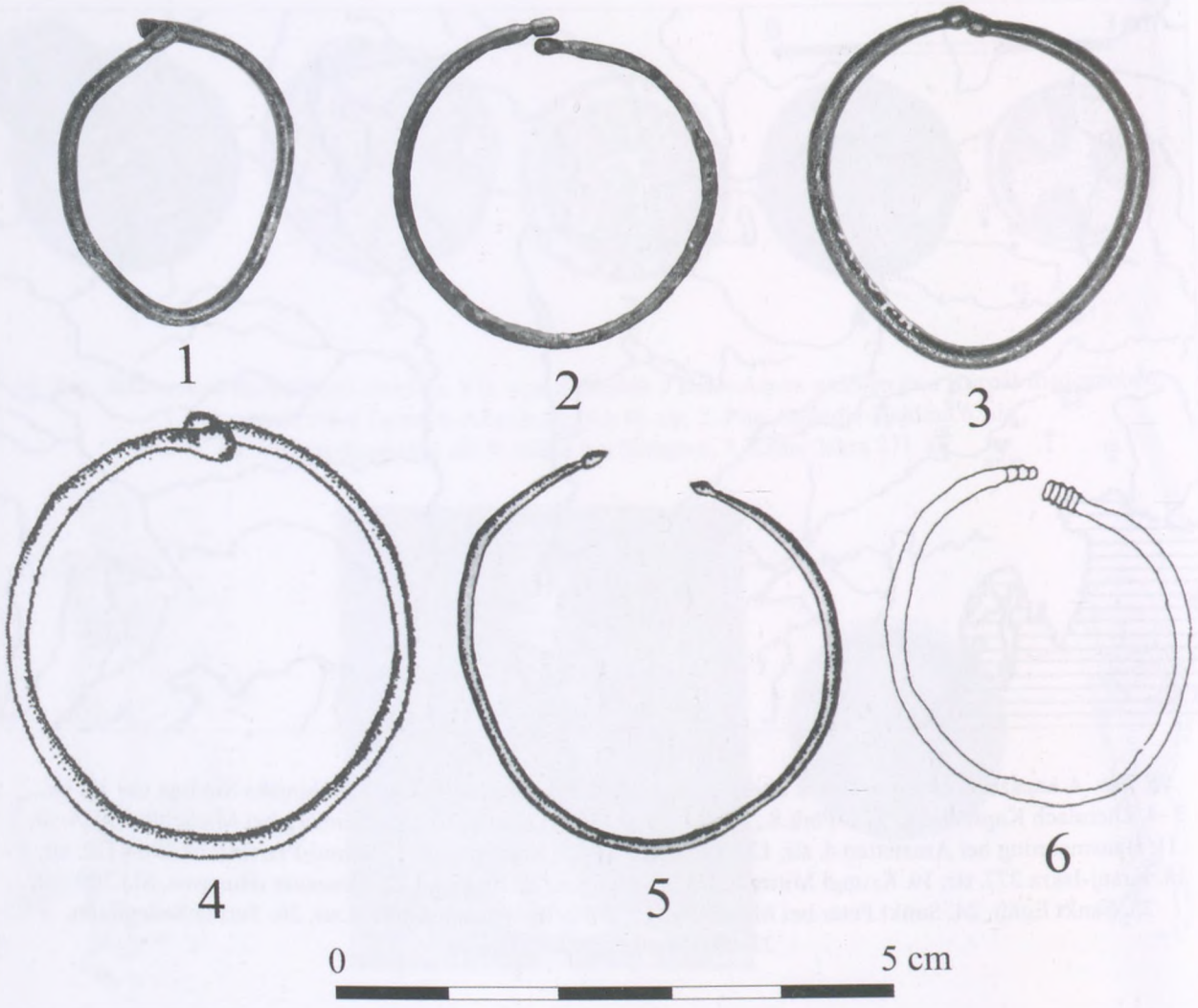

100. kép. A Kárpát-medencétől valószínűsíthetően nyugatra készült gombos végű karikák: 1. Halimba-Cseres 30. sír, 2. Győr-Pósdomb 77. sír közeléből, 3. Halimba-Cseres 71. sír, 4. Zilah (Zalau, Ro.) 1. sír, 5. Ikervár-Virág u. 130. sír, 6. Eger-Vár 472. sír

kon, a felső csigolyáknál középtájon (pl. Hausmenning bei Amstetten 4. sír [99. kép 2], Tull-Sporthauptschule 7. sír) vagy a felső csigolyák környékén (pl. Georgenberg bei Micheldorf 25/A sír [99. kép 1]) figyelték meg, ehhez hasonló az oroszvári (Rusovce, Sl.) darab helyzete is: a jobb oldali felső bordákon feküdt [99. kép 3].

Ritkán tartalmazott egy sír 2 db-ot ebből a tárgytípusból, erre mindössze a kranj-pfarrkirchei temetőből találtam egy példát. Fibula és kapszuladísz pedig együttesen Bohinjska Srednja vas 12. sírjából ismert, mindkettő a váz nyaki részénél, a felső bordákon feküdt. A lemezdíszek helyzetét illetően a zwettendorfi 113. sírban a koponya bal oldalán, 1 db felszegecselt pénzérmével és érmetöredékekkel együtt került elő, 1 db nagyobb átmérőjű huzalkarika alatt. Ez minden bizonnyal a másodlagos felhasználás példája lehet, feltehetően a tűszerkezet letörése után szegecsekkel rögzítették a díszt, már az eredeti viseleti módtól eltérő helyen. A förki 8. sírban pedig együtt volt egy kapszula- és egy lemezdísz, utóbbi a jobb váll környékén, míg előbbi a bal oldali bordákon. Ebből következően a kapszuladíszek a ruha elején, megközelítőleg a mellkas középtáján helyezkedhettek el, azonban a fibuláktól eltérően talán nem minden esetben funkcionális céllal a ruhát összefogva, hanem inkább díszítő szereppel. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a vékony lemezből készült darabok legfeljebb valamilyen könnyű textil összekapcsolására lehettek alkalmasak.

A vizsgált tárgytípusok döntő többsége minden bizonnyal a magyar szállásterülettől nyugatra készült egykor. Így a fülbevalókat, fibulákat és kapszuladíszt il-

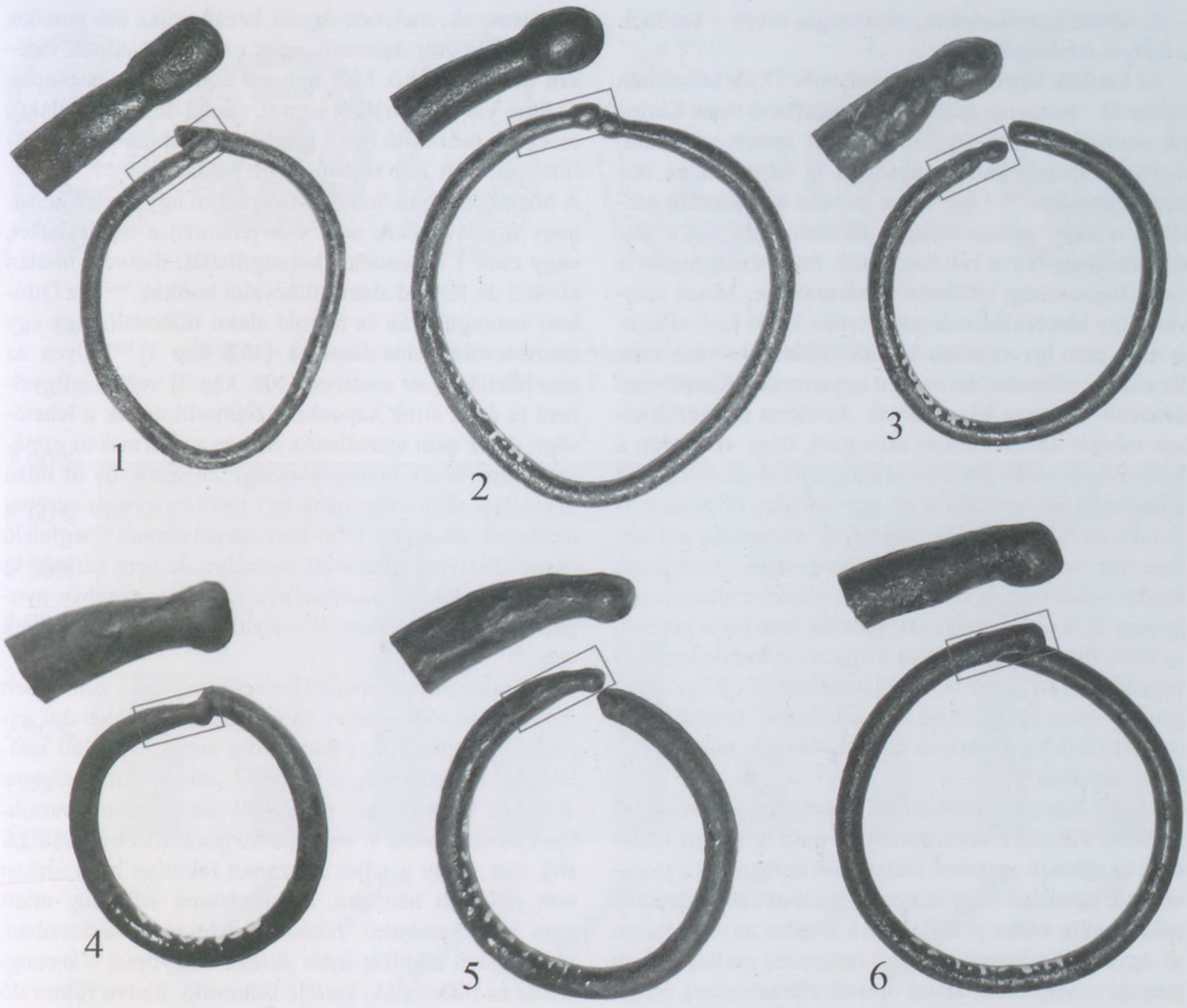

101. kép. Válogatás a halimba-cseresi temető gombos végű karikái közül: 1. 30. sír, 2–5. 71. sír, 6. 70. sír

letően nem számolhatunk azzal a – Kelet-Alpok vidék esetében megfigyelhető[1962] – jelenséggel sem, hogy helyben készített tárgyakat import motívumokkal díszítettek. Az egyes tárgytípusok analóg darabjai mellett azonban vizsgálni kell a másolás esetleges kérdését is, mely a kulturális kapcsolatok szempontjából lényeges elem lehet. Ha ugyanis ez a jelenség igazolható, az azok – jelen esetben a kelet-alpi jellegű tárgyak – hatásának nagyságát mutatják.[1963] Ezzel azonban – úgy vélem – egyedül a gombos végű karikák esetében számolhatunk. Ha a legtöbbször csupán rajzban bemutatott hasonló leletekkel összevetjük a Kárpát-medencei darabokat, látható, hogy az itteni darabok tipológiailag ugyanolyan nagy változatosságot mutatnak. A karikák között azonban elkülönít-hetjük a Kárpát-medencétől valószínűleg nyugatra készült darabokat, legalábbis azok egy részét. Gombjaik, méretük és alakjuk alapján úgy vélem ebbe a csoportba sorolhatók az Eger-Vár 472. sírjából, a győr-pósdombi 77. sír közeléből, a halimba-cseresi 30., 71. sírból, az Ikervár-Virág utcai 130. sírból és a zilahi (Zalau, Ro.) 1. sírból előkerült darabok is [100. kép]. Kellő visszafogottság szükséges azonban az esetleges készítési hely vizsgálatának kérdésében, hiszen a már többször említett reprezentáció eltérő gyakorlata a Kelet-Alpok vidék leletgazdagságát látva könnyen tévútra vihet. A tárgyak esetleges készítési helyének vizsgálata azonban önmagában még nem elegendő, a későbbiekben természetesen mérlegelni kell azt is, hogy ezek mely úton-módon

[1962] Stare 1985, 204.
[1963] Brather 2004, 564.

– pl. rablás, kereskedelem, népmozgás révén – kerültek a Kárpát-medencébe.

A karikák közül a – győr-pósdombi 77. sír közelében előkerült – hengeres gombokkal rendelkező típus Karintia temetőinek legnagyobb számban ismert változata, mellyel kapcsolatban azonban ott is felmerült az import lehetősége.[1964] Úgy vélem mindez a pósdombi esetében is nagy valószínűséggel feltételezhető; azt a kérdést azonban nyitva kell hagynunk, hogy a mai Ausztria vagy Bajorország területéről származik-e. Mivel szórvány, így idekerülésének módját más forrás nem világítja meg, nem így azonban a zilahi (Zalau, Ro.) ékszerét. Ez a tárgy véleményem szerint ugyancsak a Kárpát-medencétől nyugatra készülhetett. Azonban ide kerülésének módját illetően fontos szempont, hogy vélhetően a Kelet-Alpok vidék sírjaiban megfigyelhető módon került felhasználásra, továbbá a sír egy emailos fülbevalót is tartalmazott, ami inkább személyek mozgására utalhat. Eger-Vár temetőjének végein többgombos karikáinak idegen voltát talán a kiegészítő díszítésként alkalmazott gyöngyök is támogatják, s ugyancsak nem helyi készítése tételezhető fel az Ikervár-Virág utcai kettős kónikus végződésű karikának is. Úgy gondolom jó eséllyel nyugati darabnak határozható meg a halimbai temető említett két karikája is, melyek kapcsán további megfigyeléseket tehetünk.[1965]

A 101. kép szemlélteti a halimba-cseresi temető egyes karikáit, kiemelve azok gombjait, melyek között láthatóan az egészen egyszerű kialakítású daraboktól a jó minőségű, kerekded vagy hengeres gombokkal rendelkező példányokig széles a skála. Nem feledve természetesen az egyén lehetőségeitől függő beszerzés esetlegességét (anyagi szempontok, egyes típusok elérhetősége), mégis felvetődik, hogy nem lehet-e a gyengébb minőségű karikákat a jó minőségű darabok helyi utánzatainak tekinteni. Mivel a nagyobb átmérőjű, karperecként alkalmazott karikákhoz méretben és felhasználás tekintetében hasonló darabokat nem ismerek a Kelet-Alpok vidékéről, ezért ebben az esetben – úgy gondolom – feltételezhetjük azok helyi készítését, ahol a gombokban végződő forma átvétele történhetett meg, ám már egy megváltozott méretű és funkciójú tárgynál.

Ékszerkombinációk. A fülbevalóval együtt alkalmazott gombos végű karika esetét már említettem, melynek azonban a Kárpát-medencéből csupán egyetlen példája ismert. A fülbevalókat tartalmazó sírok között olyat nem ismerek, melyben együtt került volna elő emailos és tremolírozott díszítésű, mint ez a Kelet-Alpok vidékén megfigyelhető. Más típussal kombinálva is csupán az Egri-Vár 278. sírjából ismert, ahol 2 db félhold alakú, csúcsban összefutó belső ívvel, áttört lappal rendelkező fülbevaló volt 2 db tremolírozott példánnyal.[1966]
A fibulák kapcsán Schulze-Dörrlamm úgy foglalt állást, hogy a szláv nőkre nem volt jellemző a fibulaviselet, vagy csak 1 db emailos korongfibulát, illetve a fibulán kívül 2 db félhold alakú fülbevalót hordtak.[1967] Az Ottókori korongfibulák és félhold alakú fülbevalók így egy ékszerkombinációt alkotnak [102. kép 1].[1968] Ilyen az eger-vári 128. sír esetében [102. kép 2] volt megfigyelhető (a detai sírok kapcsán is felmerül ennek a lehetősége, de ez nem igazolható). Sajnos a gyermeksír esetében felmerülnek bizonytalansági tényezők, de itt talán jó eséllyel azonosíthatnánk egy valóban nyugat-európai területről érkezett, Ottó-kori szokásoknak megfelelő ékszerkészlettel eltemetett személyt, de nem zárható ki egy már a Kárpát-medencében született, azonban nyugati mintájú viseletben, ékszerekkel eltemetett gyermek sem.

Mindez már részben előre vetítette, hogy a hitelesen feltárt sírok többségében csupán egyetlen kelet-alpi jellegű tárgytípus volt, ötben pedig annak egyedüli mellékletét alkották (Eger-Vár 472. sír, Halimba-Cseres 456. sír, Majs-Udvari rétek 479. sír, Mosonszentmiklós-Lednice-domb 1. sír, Palotabozsok-Kirchegrund 23. sír). Azt, hogy a teljes sírszámot tekintve hány sírban volt egyedüli leletként, a nagyszámú szórvány miatt nem lehet vizsgálni. Három sírt leszámítva azonban, ahol egynél többféle ilyen jellegű tárgytípus – korongfibula és fülbevalók, kétféle fülbevaló, illetve fülbevaló és gombos végű karika – is előkerült, kísérőmellékleteik nem különböznek a Kárpát-medence más temetőiben is megtalálható típusoktól: sima és S-végű huzalkarikák, pánt- vagy huzalgyűrűk, gyöngyök, ritkábban karperecek vagy ruhadíszek. Jellemzően tehát az ún. köznépi jellegű sírokban előforduló leletek ezek. A természetszerűleg gyakran párosával előkerülő fülbevalók mellett a gombos végű karikák 1 és 5 db közti számban ismertek.

Ezek aránya a temetők egészét szemlélve általában alacsony, vagy egyenesen elenyésző. Nehezíti azonban a helyes arányok megállapítását, hogy több temető sem tekinthető teljesen feltártnak, továbbá kérdés, hogy csak a mellékletes sírok számát, avagy a temető teljes sírszámát célszerű-e figyelembe venni. A kelet-alpi jelleget muta-

[1964] Eichert 2010, 43, 45.
[1965] Magam csupán a győr-pósdombi, a halimba-cseresi és az ikervár-virág utcai temető karikáinak egy részét tudtam személyesen tanulmányozni, a többiek esetében a közleményekben bemutatott ábrákra támaszkodtam.
[1966] Hasonló fülbevaló ismert a pétervására-vári temetőből is, azonban az ugyancsak itt előkerült félhold alakú, emailberakásos fülbevalóval való esetleges kapcsolata ismeretlen.
[1967] Schulze-Dörrlamm 1992, 117.
[1968] Kramer 1994, 67.

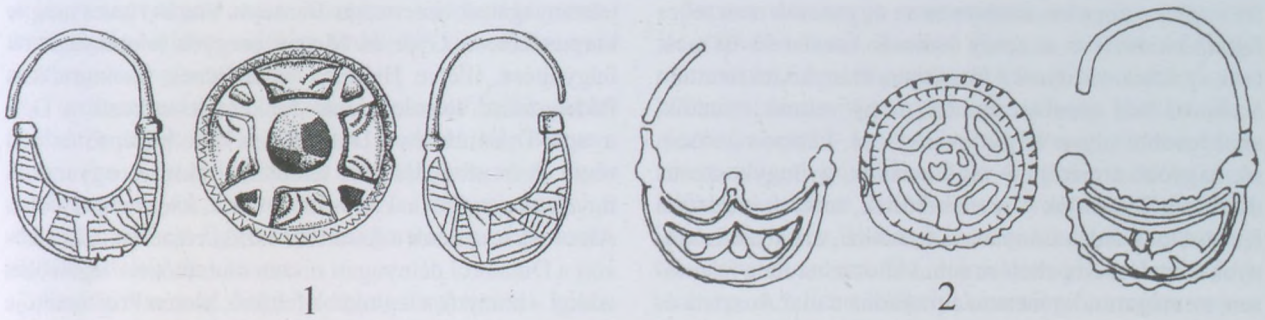

102. kép. Ékszerkombinációk a Kelet-Alpok vidékén és a Kárpát-medencében: 1. Kranj 181. sír, 2. Eger-Vár 251. sír

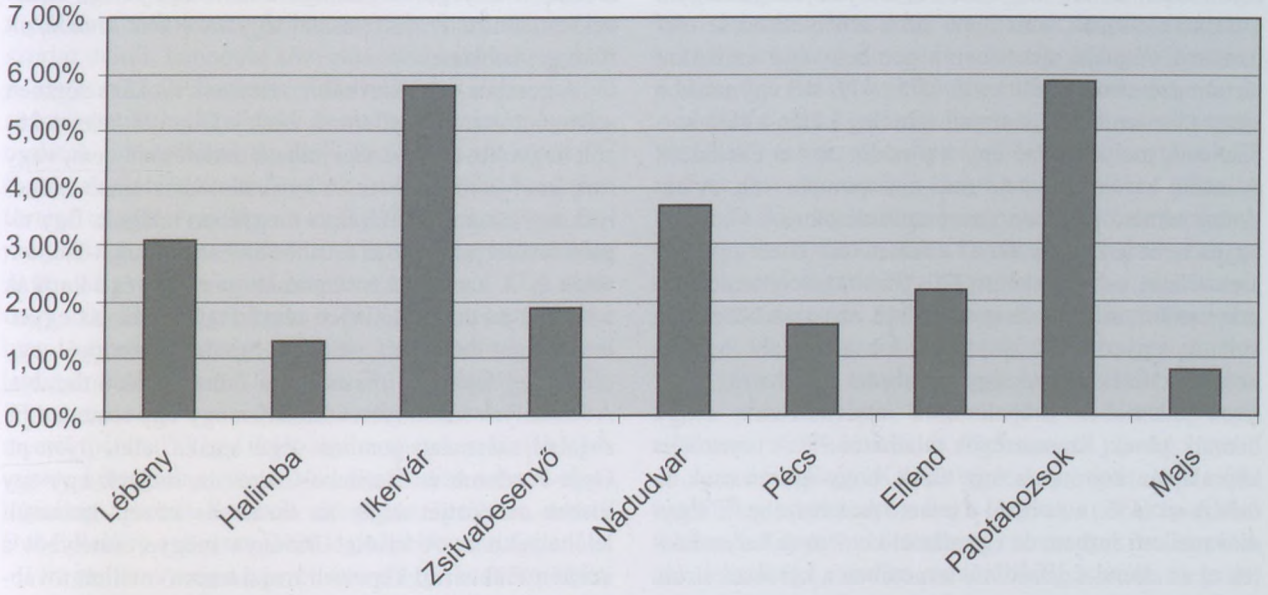

103. kép. A gombos végű karikákat, félhold alakú fülbevalókat és korongfibulákat tartalmazó egyes Kárpát-medencei sírok temetőnkénti arányai, a mellékleteket tartalmazó sírokat tekintve

tó leletanyagot tekintve mind a négy fő típus – gombos végű karika, fülbevaló, korongfibula és kapszuladísz – közül, az egész darabszámát alapul véve a 46 db gombos végű karika 59%-ot, a 20 db fülbevaló 25,6%-ot, a 11 db fibula 14,1%-ot és az 1 db kapszuladísz pedig 1,3%-ot tesz ki.

A teljes sírszámhoz viszonyítva,[1969] az általam vizsgált kelet-alpi jellegű tárgyakat tartalmazó síroké a majsi temetőben 1137/5 – 0,43%, de ha csak a mellékletes sírokat vesszük, akkor 619/5 – 0,8%. Lébény-Kaszáson 98/1 – alig 1%, illetve 32/1 – 3,1%. A nem teljesen feltárt halimba-cseresi esetében ez az arány: 932/6 – 0,64%, illetve 434/6 – 1,3%, míg a szintén nem minden temetkezésében ismert Ikervár-Virág utcai esetében 140/5 – 3,57%, illetve 86/5 – 5,81%. Győr-Pósdombon, ahol a temetkezések jelentős része szintén elpusztult 217/4 – 1,84%, Nádudvar-Mihályhalmon kb. 52/1 – 1,9%, illetve 27/1 – 3,7%, Pécs-Vasas esetében 161/1 – 0,62%, illetve 63/1 – 1,58%, Ellend-Szílfa-dűlőn 178/2 – 1,12%, illetve 91/2 – 2,19%, Palotabozsok-Kirchegrundon 80/1 – 1,25%, illetve 17/1 – 5,88%. Zsitvabesenyő (Bešenov, Sl.) szintén nem teljesen feltárt temetőjében 129/1 – 0,77%, illetve 53/1 – 1,88% [103. kép]. A kisebb sírszámú, esetenként csupán néhány síros temetőknél ez az arány természetszerűleg magasabb lehet: Zilah (Zalau, Ro.): 12/1 – 8,33%, illetve 4/1 – 25%; Szalacs (Sălacea, Ro.) 12/1 – 8,33%, illetve

[1969] Sajnos a maradandó anyagból készült tárgyakat nem tartalmazó sírok esetében az egyén esetleges Kelet-Alpok irányába mutató reprezentációja régészetileg megfoghatatlan, ezért úgy vélem a mellékleteket tartalmazó sírok arányát is be kell mutatni.

5/1 – 20% – ám a kis sírszám és az ugyancsak nem teljes feltárások miatt ez az arány óvatosan kezelendő. Itt most csak az általam kiemelt 4 tárgytípus arányait tekintettem át, hozzá kell azonban tennem, hogy vannak temetők, ahol további olyan tárgytípusok – pl. kampós záródású, nagyobb átmérőjű S-végű karikák, gyöngykoszorús díszítésű fülbevalók – is előkerültek, melyek eredete a Kelet-Alpok vidék irányába is mutathat, azonban az arányokat ezek szerepeltetése sem változtatná meg jelentősen, az még mindig messze elmaradna a mai Ausztria és Szlovénia területén található temetőkben megfigyelhető arányoktól.

A kelet-alpi jellegű leleteket magában foglaló sírok temetőn belüli elhelyezkedését illetően csupán néhány olyan sorolható fel, melyekben több ilyen jellegű tárgyat tartalmazó is volt, s az ilyen sírok elhelyezkedése elemezhető. A majsi sírkertben a gombos végű karikákat tartalmazó sírok közül kettő (475., 479. sír) egymáshoz közel (5 m-en belül), ám valószínűleg külön-külön sorban volt, melyek közé egy harmadik sor is ékelődött. A másik három a temető más-más pontján volt. A halimbai temető esetében természettudományos vizsgálat ugyan nem támasztja alá az eltemetettek közötti rokoni kapcsolatot, azonban két sír (70., 71. sír) közvetlenül egymás mellett, míg egy harmadik (148. sír) ezek közelében volt. A negyedik (30. sír) pedig kissé távolabb helyezkedett el. Ezek a sírok egy csoportba sorolhatók, mely sírok jellemzően „kőpakolásos" temetkezések, avagy bennük kövek, limonitrögök találhatók.[1970] A temetőtérkép alapján számomra úgy tűnik, hogy igazán csak az ötödik sír (456.) sorolható a temető más részébe.[1971] Egymás melletti sorban, de egymástól kb. 7 m-re helyezkedtek el az ellend-szilfa-dűlői temetőben a kérdéses sírok. Az Ikervár-Virág utcai temetőben ugyancsak egymás közelében helyezkedtek el a kelet-alpi jellegű tárgytípusokat tartalmazó sírok, ugyanakkor a kérdés szempontjából a legfontosabbak közé sorolható egri sírok között sajnos nem figyelhető meg összefüggés.

Elterjedés. A Kárpát-medencében előkerült leletek együttes térképre vetítése [2. térkép] után látható, hogy a vizsgált leletcsoport az egykori Győr, Moson, Sopron és Vas megyék területén koncentrálódik. Ugyancsak nagyobb számban kerültek elő a Balaton északi partjáról, Baranya megyéből, Mohács és Pécs vonzáskörzetéből, s talán ehhez a csoporthoz sorolhatók a Duna–Dráva összefolyásánál, illetve a Dél-Baranyában feltárt lelőhelyek is. Továbbá jelentős számban ismertek Heves megyéből, főként Eger vidékéről. Ennek okai között azonban szerepet játszhatnak kutatástörténeti okok is, azaz ezen területek leletanyagának ismertsége: Baranya, Vas és Heves megye korpuszkötete, Győr és Moson megyék leletanyagának felgyűjtése, illetve Halimba temetőjének monografikus feldolgozása. Jelenleg fehér foltként jelentkezik a Délnyugat-Dunántúl és a Duna–Tisza köze középső és déli része. A honfoglalás kori temetőket tekintve ugyancsak figyelemre méltó a Felső-Tisza-vidék leletmentes volta. Alacsony a számuk a Kisalföld északi részén is. Ezek között a Dunántúl délnyugati részén mutatkozó – legalábbis eddigi – hiányuk a leginkább feltűnő, hiszen Ptuj temetője mindössze 30 km-re helyezkedik el a Mura folyásától, s a kérdést csupán részben oldja fel, hogy a terület betelepülése nagyobb számban csak a 11. századtól indult meg. A leletek Eger környéki koncentrálódását nem számítva a Dunántúl lényegesen gazdagabb kelet-alpi jellegű emlékekben, amire természetesen magyarázatként kínálkozik földrajzi helyzete.

A gombos végű karikák viseletének szokása döntően a Dunántúlon volt jellemző, ezek a Dunától keletre közölt nagyobb, ún. köznépi jellegű temetőkből nem, vagy csupán elvétve ismertek. A karikákat tartalmazó lelőhelyek egy csoportját Baranya megyében találjuk. Egy tágabb terület jelölhető ki továbbá az Északnyugat-Dunántúlon is. A karperecként használt gombos végű karikák a Kárpát-medence délkeleti részén találhatók, az egyetlen nyugat-dunántúli példány minden bizonnyal egy eredetileg fejékszer másodlagos felhasználású darabja. A lelőhelyek sűrűsödését általában egy-egy temető több sírjából származó gombos végű karika jelzi, ilyen pl. Győr-Pósdomb és Halimba-Cseres is, melyek egy-egy kisebb csoportját adják az észak- és közép-dunántúli lelőhelyeknek. A kivétel Baranya megye, amelyből a szintén több sírral képviselt majsi temető mellett további lelőhelyek – Ellend, Mohács, Palotabozsok, Szárász – említhetők egy kisebb földrajzi egységen belül, melyek tartalmazták ezt a típusú ékszert. A területen lévő ékszertípus erősebb koncentrációja alapján (hiszen vélhetően nem csupán egyetlen, hanem több közösségnél is adatolható megléte) egy erős délnyugati hatás meglétét láthatjuk igazolhatónak.

A fülbevalók összességét tekintve Sopron és Vas megye, valamint Heves területén körvonalazódik egy-egy csoport. Két olyan típus is ismert, melyek legalább 2 lelőhelyről is előkerültek. Ezek közül a növényi mintás I. 1. típus ismert öt lelőhelye csaknem lefedi az összes – kelet-alpi jellegű – tárgy lelőhelye által kirajzolt területet. A másik, ugyancsak növényi mintás, kétfelé nyíló életfával díszített I. 2. a. típus a Dunától keletre Egerből és Tápéról ismert. Érdekes, hogy a tremolírozott és az emailberakásos fülbevalók kétharmada a Dunától kelet-

[1970] Szigeti Judit szíves közlését köszönöm!

[1971] Török Gyula a II. fázisba sorolta a 30., 70–71. és a 148. számú temetkezéseket, míg a 456. számút a III. fázisba: Török 1962, 144–159, 159–169.

re látott napvilágot, az ún. Karantán-Köttlach kör törzsterületétől távolabbi vidéken. Erdélyből viszont ilyen ékszer mindeddig nem ismert.

Fordított az arány viszont a korongfibulák tekintetében, melyek két kivétellel a Dunántúlról, illetve a Duna–Dráva összefolyásának körzetéből ismertek. Győr és Moson megyék, valamint Baranya Duna menti szakaszán sűrűsödnek. Egy kisebb csoportot képezhet továbbá Székesfehérvár körzete.

Említettem már, hogy az egyes tárgytípusok készítési helyének kérdésében nagyon sok a bizonytalanság. A gombos végű karikák kapcsán már bemutattam azok feltehetően nyugati készítésű darabjait. A fülbevalók esetében a párhuzamok egyértelműen a Kelet-Alpok vidék déli részének irányába mutatnak. Kelet-Ausztria területére ezek Vinko Šribar és Vida Stare véleménye szerint délről, Pannonia közvetítésével kerültek egykor. A kovácsolt, életfamintás fülbevalókat is déli irányból származtatják, véleményük szerint azok az intenzív kapcsolatok bizonyítékai Karintia és Steiermark között.[1972] Ennek alapján feltételezhetnénk azok további, észak felé történő terjedését is, hiszen az É–D-i futású egykori Borostyánkőút nyomvonaláról több lelőhelyet is ismerünk. A fibulák esetében ezzel szemben az I. és a VIII. típus nagy valószínűséggel Rajna-vidéki áruként határozható meg. A bizonytalanságtól leginkább mentesnek az utoljára maradt oroszvári (Rusovce, Sl.) kapszuladísz tűnik. E tárgytípusnak a mai Németország területéről nem ismertek példái,[1973] így kelet-alpi területeken történő készítése kétségtelennek látszik, figyelembe véve a tipológiailag hasonló darabok elterjedési területét, annak Dunától délre eső része jöhet leginkább számításba.

Itt említem meg az ezzel összefüggő utak kérdését, hiszen a kapcsolatok során elengedhetetlen ezek áttekintése, ugyanis az adott környezetben feltűnő idegen jellegű tárgyak utalhatnak a terület gazdasági, kereskedelmi viszonyaira, körvonalazzák a kommunikációs csatornák nagyságát, illetve jelölhetnek útvonalakat is.[1974] A Római Birodalom térhódítása során létesített, s a birodalom bukása után is vélhetően használatban maradt, É–D-i irányú egykori Borostyánkőút,[1975] mely a Muraszombat – Szombathely – Locsmánd (Lutzmannsburg, A.) – Sopron vonalon át vezetett Bécs irányába, leletekkel jól alátámasztható: Ikervár, Csepreg, Locsmánd (Lutzmannsburg, A.), Sopronkeresztúr (Deutschkreuz, A.) lelőhelyei révén. Az egykori római utak közül a Duna menti *limes*út[1976] – mely Győr és Moson érintésével vezetett nyugati irányba a folyó mentén – szintén olyan lelőhelyek mellett fut, ahonnan ilyen jellegű tárgyakat ismerünk: Győr-Pósdomb, Mosonszentmiklós, Lébény, Oroszvár (Rusovce, Sl.), Németóvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.). Ezen lelőhelyek esetében természetesen a Dunán történő folyami hajózás szerepét is mérlegelni kell, hiszen ha lehetséges volt, bizonyára ez a lehetőség a szárazföldi utakkal szemben szívesebben választott közlekedési mód volt.[1977] Mint már említettem, figyelemre méltó ugyanakkor, hogy délnyugat felől, a Muraszombat – Vasvár – Veszprém útvonalnak csupán Veszprém környéki részétől ismerünk kelet-alpi jellegű tárgyakat, a Mura és a Zala folyók közti terület leletmentes.

Mára a többé-kevésbé folyamatos 9. századi anyagközlések nyomán több olyan lelőhely is ismertté vált,[1978] melyekről előkerültek a Kelet-Alpok vidékre jellemző lelettípusok, még ha nem is nagy számban, de arra utalva, hogy ezek jelen voltak a Dunántúlon. Mivel az egyes típusok kronológiai helyzetét már említettem, így itt már csak arra szeretnék utalni, hogy az ún. klasszikus leletanyagot szolgáltató sírok leletei között csupán a gombos végű karperecek találhatók meg, egyéb ékszerek nem. Sajnos a dettai (Deta, Ro.) temető a kérdést nem segít eldönteni, a zsitvabesenyői (Bešenov, Sl.) pedig inkább ún. köznépi jellegű. Kérdés tehát, hogy miért nem találhatók meg a kelet-alpi jellegű tárgyak a 10. század első felében a Kárpát-medencében, hiszen ezek beszerzésének lehetősége minden valószínűség szerint megvolt, ugyanis 899 és 952 között Friaulon át vezetett a magyarok útja Itáliába. Még ha a támadások nyomán a terület idővel részben el is néptelenedhetett, teljesen lakatlanná azonban feltehetően nem vált,[1979] így a lehetőség adott volt, hiszen erről a területről nagy számban ismertek kelet-alpi jellegű leletek.[1980]

A kelet-alpi jellegű leletanyag Kárpát-medencei emlékeinek áttekintése után vizsgáljuk meg a kérdést annak másik oldaláról, vagyis, hogy milyen „*magyar*

[1972] Šribar–Stare 1979, 210, 215.

[1973] Obenaus 2006, 338.

[1974] Brather 2004, 555–567; Vida 2006, 212.

[1975] Az ókori utak részleges használata már a magyarok Dunántúlon való megjelenése után megtörténhetett, hiszen Észak-Itáliából a Borostyánkőúton lehetett a legrövidebben elérni a Dunántúlt, s ezen út használata korabeli éremlelet alapján is igazolhatónak látszik: Kiss–Tóth 1987, 127.

[1976] A római kori *limes*út egyes részei a magyarok Kárpát-medencei megjelenésekor is megfelelő állapotban lehettek, így azokat az újonnan beköltözők használhatták is: Petrovics 1994; Kiss 2000, 276; Visy 2000, 122.

[1977] Wolfram 1987, 435.

[1978] Pl. Zalaszabar-Borjúállás sziget (Müller 1991, 169; Müller 1994, 93–94; Szőke 2002, 110), Lukácsháza-Szőlőhegy (Kiss 2000, 275), Balatonöszöd-Temetői-dűlő (Belényesy–Horváth 2004, 24).

[1979] Svoljšak–Knific 1976, 82–83, *Sl.* 27; Pleterski 2013, 168.

[1980] Mader 1991, 44–45.

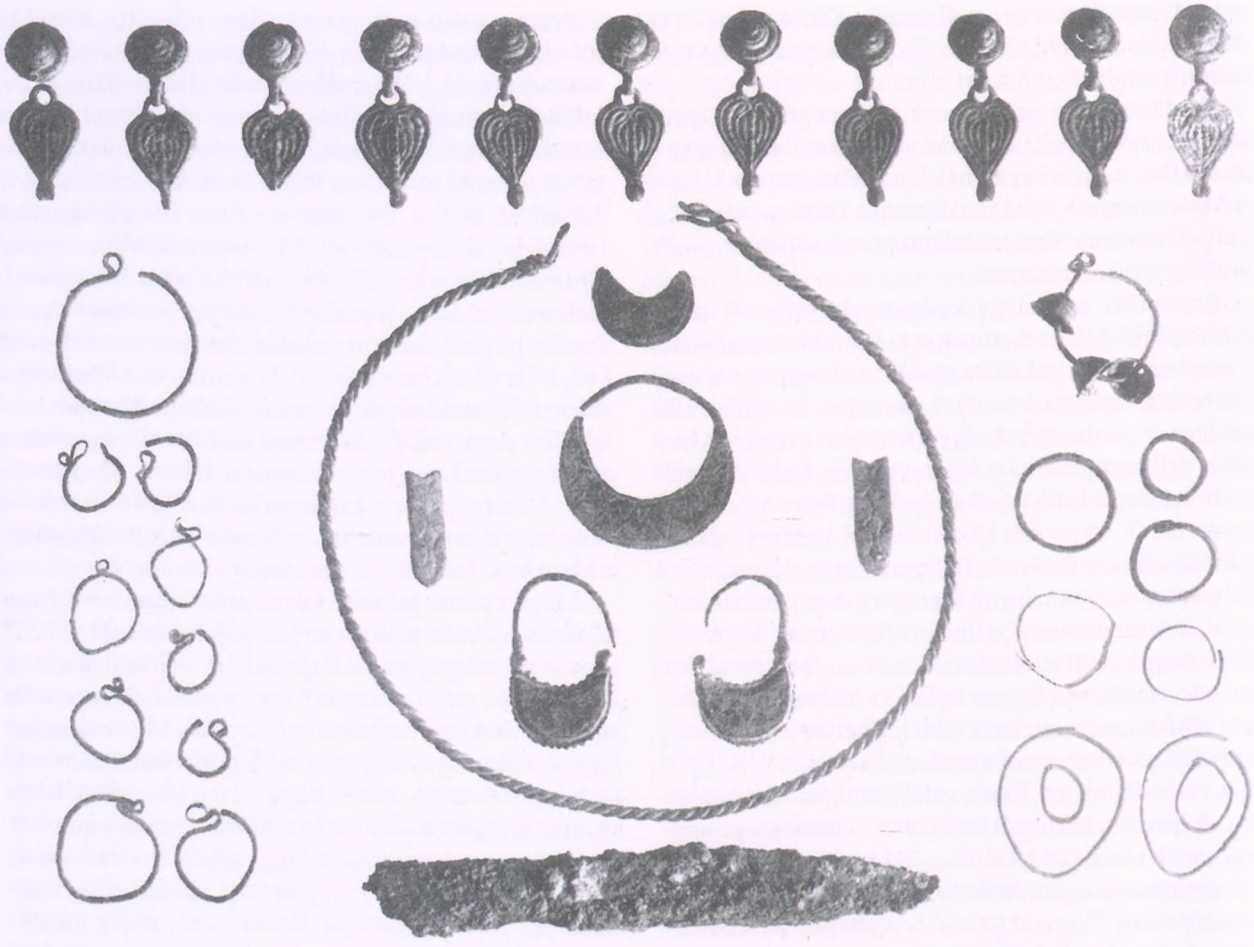

104. kép. Leletek Langenschönbichl lelőhelyéről

típusú"[1981] leletek, temetkezési szokások ismertek a Magyar Fejedelemség, majd a Magyar Királyság feltételezhető határától nyugatra eső területről, s ezek milyen módon interpretálhatók.

A kutatásban már évtizedekkel ezelőtt felmerült, hogy az ún. Köttlach kultúra vizsgálata során a jellegzetes lelettípusok mellett szükséges megvilágítani a többi odakerült tárgytípust – pl. kéttagú csüngők, lunulák, szőlőfürtdíszes fülbevalók, S-végű karikák – is, melyeknek eddig esetleg kevesebb figyelem jutott.[1982]

Az első és legfontosabb kérdés, hogy melyek azok a leletek, rituselemek, melyeket figyelembe kell venni. Míg a Kelet-Alpok vidékének anyagi kultúrája kapcsán ez viszonylag egyértelmű volt, fordítva már tartalmaz bizonytalansági tényezőket.[1983]

Elsőként a kisebb csüngős és egytagú díszeket említem meg, melyek magyar jellege kétségtelennek tűnik, noha azok megtalálhatók a korabeli bolgár területek leletanyagában is. Összesen 5 olyan lelőhely szerepel a szakirodalomban, ahol előkerült ez a tárgytípus: Német-

[1981] A szakirodalomban megtalálható kifejezést használom én is, ami azért is megfelelőnek tűnik, mert nem tudjuk bizonyítani, hogy minden személy, akit olyan tárgytípusokkal és/vagy temetési rítus alapján temettek el, melyeket a magyarságra jellemzőnek tekint a kutatás, a magyar etnikumhoz tartozott-e.

[1982] Šribar–Stare 1979, 221.

[1983] Noha a korabeli Európában a lovas vagy lószerszámos temetkezések elsősorban a magyar szállásterületen figyelhetők meg, másik nagy csoportjuk pedig Skandináviában található, főként a települési vagy uralmi központokban koncentrálódva (Kind 2008), azonban ennek ellenére ezeket, valamint a fegyverzet körébe sorolható leleteket a vizsgálatba nem vontam be, hiszen a magyar szállásterülettől vagy a későbbi Magyar Királyság területéről távolabb előkerült leletek fegyveres konfliktus emlékei is lehetnek, tehát nem feltétlenül a magyar megtelepedésé. A többségében előforduló nyílcsúcsok mellett ez vonatkozik az Augsburgnál előkerült szablyára is (Schulze-Dörrlamm 2006, 61, *Abb.* 11). A fegyveres konfliktussal való összefüggés gondolata sírból előkerült fegyverlelet esetében is felbukkan a szakirodalomban: Profantová 2008, 158.

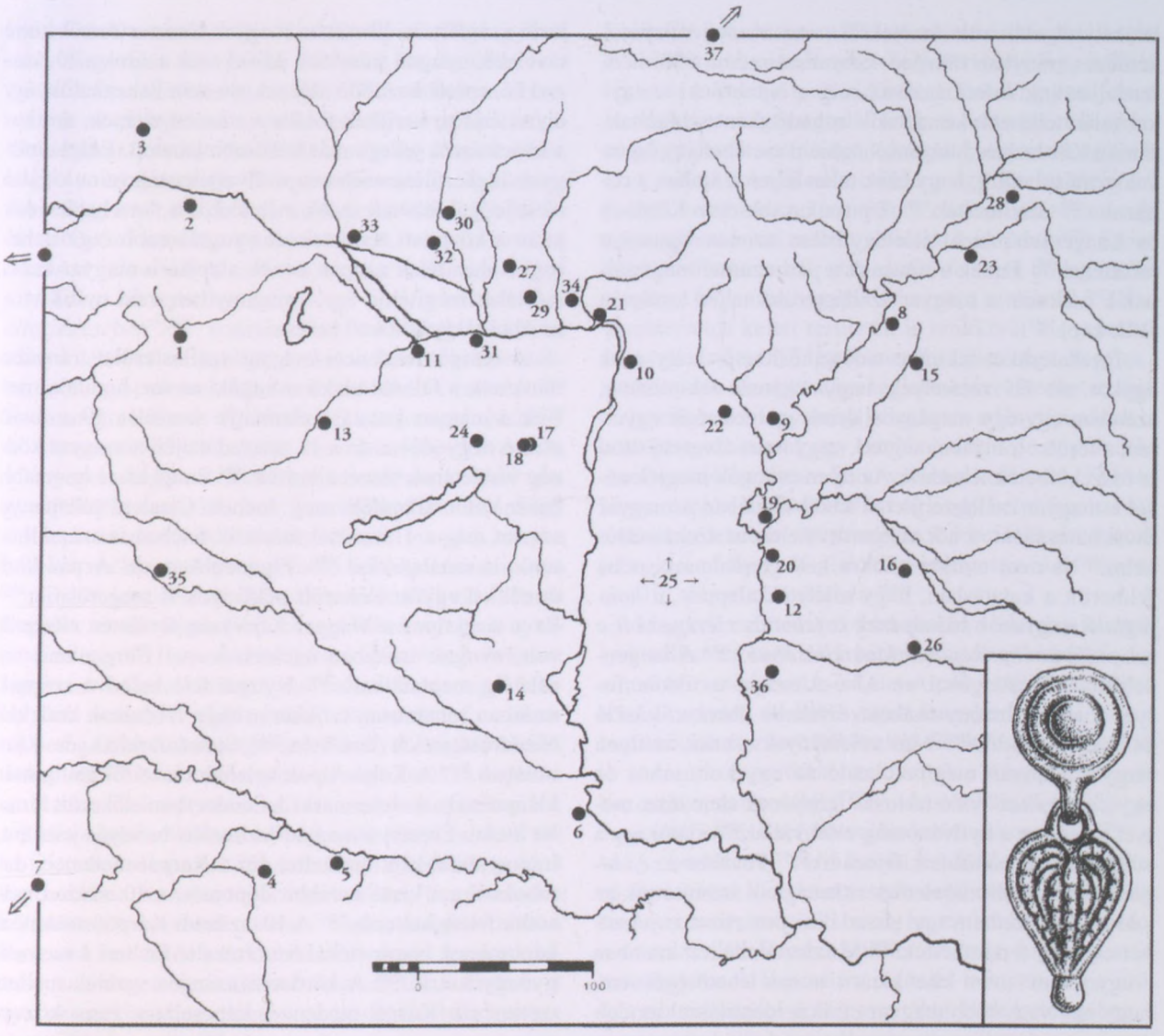

105. kép. A Köttlach és Langenschönbichl lelőhelyeken előkerült csüngős díszek típusának elterjedése: 1. Köttlach, 2. Langenschönbichl, 3. Gars, 4. Gomjenica, 5. Kočićevo, 6. Valkóvár, 7. Pordenone, 8. Ároktő, 9. Besenyszög, 10. Dunakeszi, 11. Győrszentiván, 12. Hódmezővásárhely, 13. Ikervár, 14. Pécs, 15. Püspökladány, 16. Szabadkígyós, 17–18. Székesfehérvár, 19. Szelevény, 20. Szentes, 21. Szob, 22. Tápiószele, 23. Tiszabercel, 24. Várpalota, 25. Ismeretlen lelőhely, 26. Arad, 27. Zsitvabesenyő, 28. Kisdobra, 29. Csúz, 30. Udvarnok, 31. Komárom, 32. Taksonyfalva, 33. Csölle, 34. Ipolykiskeszi, 35. Ptuj, 36. Rábé, 37. Zelenče

óvár (Bad Deutsch-Altenburg, A.),[1984] Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) 2., 23. sír,[1985] Köttlach,[1986] Langenschönbichl [104. kép].[1987] Továbbá Fettich Nándor kéziratos munkája szerint az unterhaidi 3. számú temetkezéséből is ilyen csüngők ismertek.[1988]

Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) temetőjében a két sírban egykor legalább 5 db csüngős és 6 db egytagú, illetve 5 db csüngős és 3 db egytagú, Köttlachban legalább 13 db csüngős, míg Langenschönbichlben 11 db csüngős veret volt. Ezek közül azonban az utóbbi két

[1984] Takács 2006, 239.
[1985] Kreitner 2000, 186, 193, *Abb.* 5, 27.
[1986] Pittioni 1943, 16, *Taf.* X.
[1987] Friesinger 1975, 88, *Taf.* 23.
[1988] Fettich é. n. 40–41. – A Dunától északra Gars-Thunau lelőhelyről is ismertek ilyen veretek: Friesinger 1965, 86, *Abb.* 14.

lelőhelyről előkerült veretekről – az eredeti állapotot kérdéses arányban tükröző – darabszámukon felül nem rendelkezünk információval, míg a lajtabrucki – egykor talán teljesebb készletek – ruhadíszként szolgáltak. Emiatt Köttlach és Langenschönbichl esetében is csupán valószínűsíthetjük, hogy ezek talán teljes számban a ruházatot[1989] díszíthették.[1990] Típusaikat tekintve Köttlach és Langenschönbichl leletegyüttese azonos típusokat tartalmaz.[1991] Ennek a típusnak a párhuzamai megtalálhatók csaknem a magyar szállásterület teljes területén [105. kép].[1992]

Értékelésüket tekintve valószínűsíthető, hogy ezek egykor ott élt személyek hagyatékának tekinthetők, szemben egy-egy magányos sírral, melyek akár egyetlen, a terület irányába megtett, vagy azon átvezető úttal is összeköthetők lehetnek. Az ilyen csüngők megjelenését a magyar szállásterületen kívül általában a magyar divat hatásaként, a női viselet átvételeként szokás értékelni,[1993] s nem etnikai okokra kell gondolnunk, noha felmerült a kutatásban, hogy a leletek alapján *„a honfoglaló magyarok köznépének is jelentős szerepe volt a település etnikai képének kialakításában"*.[1994] A langenschönbichli csüngőket az Alsó-Ausztria területén folyó árucsere bizonytékaként értékelte Révész László és Takács Miklós.[1995] Más vélemények szerint az ilyen tárgyak kapcsán megfontolandó az egy kultúrához és egy *„szerephez"* való tartozás igényének elemzése, melyet az ember a nyilvánosság előtt vállal,[1996] s ami így a ruházaton keresztül is kifejeződik.[1997] Továbbá az *„idegen"* ruházati díszítőelemek ritkaságnak számítottak az adott környezetben, így társadalmi presztízst is jelenthettek vagy teremthettek.[1998] Mindezek mellett azonban – úgy vélem – nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy egy vagy több magyar etnikai identitással rendelkező személy is élhetett a magyar törzsterülettől kissé távolabb, nyugati irányban. Mivel ezek a sírok a 10. század közepétől kezdődő időszak elé nem keltezhetők, így olyan érában kerültek földbe e viseleti elemek, amikor a kapcsolatok jellege már békésebb lehetett. Ezért e tárgyak idekerülése esetében a divatjelenség mint kiváltó ok is joggal feltételezhető, még akkor is, ha a határvidék talán a központi területeknél nyugtalanabb régió lehetett. Nehéz tehát csupán ennek alapján a magyar hatás mértékét megítélni, így – amennyiben mód nyílik rá – további tárgyakat kell keresni.

A Kárpát-medencei magyar szállásterület irányába mutatnak a félhold alakú csüngők, az ún. lunulák, melyek a magyar kutatás véleménye szerint a 10. század utolsó negyedében és a 11. század elején a magyar köznép viseletének részét alkották.[1999] Ennél kissé hosszabb használatot állapított meg Jochen Giesler, véleménye szerint még a 11. század második felében is számolhatunk használatukkal.[2000] Elgondolását az Árpád-kori érmékkel együtt előkerült példányok is megerősítik.[2001] Ez a tárgytípus a Magyar Királyság területén elterjedt volt, nyugati irányban egészen a mai Burgenland területéig megtalálható.[2002] Nyugat felé haladva számuk azonban rohamosan csökken, ritkán fordulnak csak elő Niederösterreich területén,[2003] Steiermarkban és Karintiában.[2004] A Kelet-Alpok belsőbb részeiről pedig már hiányoznak. A steiermarki Judendorfban előkerült lunulát Stefan Eichert a magyar kulturális befolyás jeleként, import darabként értékelte, ám a Kárpát-medencei daraboknál azt kissé korábbi időpontra, a 10. század második felére keltezte.[2005] A 10. századi Kárpát-medencei kapcsolatok bizonyítékaként értékelte Eichert a szemesgyöngyöket is.[2006] A köttlachi csüngős veretek mellett ugyancsak Kárpát-medencei kapcsolatra vagy közve-

[1989] Eltérő példákat mutatnak azok a sírok, ahol az ingnyakdíszeket másodlagosan használták fel, általában a nyaklánc díszei közé illesztve. Ezek száma azonban messze alatta marad a köttlachi vagy a langenschönbichli darabok számának (amennyiben feltételezzük, hogy egy-egy sírból vagy legalábbis nem darabonként különböző sírokból származnak), sőt, néha másodlagos alakítás nyomai is felfedezhetők rajtuk: Demo 2009, 472.

[1990] Herwig Friesinger nyakdíszként határozta meg a langenschönbichli csüngős díszeket (Friesinger 1975, 88), míg Martin Krenn rekonstrukciós rajzán a lajtabrucki 23. sír vereteinek a ruha zárásában betöltött szerepét feltételezte (Krenn 2000, 198, *Abb.* 23).

[1991] Míg Željko Demo osztályozásában a 13. (Demo 1983, 288–290), addig Bálint Csanád felosztásában az I/a típust (Bálint 1991, 123–126).

[1992] Demo 1983, 288–290, *Sl.* 12; Demo 2009, 534–535; Bálint 1991, 123, 126, *Taf.* XLIII.

[1993] Bálint 2000, 344; Felgenhauer–Schmiedt 2006, 266; Takács 2006, 239. – Fettich Nándor ettől eltérő véleményt fogalmazott meg, véleménye szerint *„a germán és szláv népek, nem igen gondolhattak arra, hogy az ő ellenségeiknek a pusztai népeknek legjellegzetesebb kultikus ékszereit átvegyék vagy azokat utánozzák."* (Fettich é. n. 40–41).

[1994] Mesterházy 1975, 288.

[1995] Révész–Takács 2006, 44.

[1996] Brunner 2006, 275.

[1997] Brather 2004, 559–563.

[1998] Brather 2004, 561.

[1999] Kralovánszky 1959; Szőke 1962, 90–91.

[2000] Giesler 1981, 130–130, *Taf.* 53.

[2001] Demo 2009, 481–482.

[2002] Obenaus 2006, 248–254.

[2003] Friesinger 1975, 104.

[2004] Korošec 1979, 33–34, 121–123.

[2005] Eichert 2010, 162–164.

[2006] Eichert 2010, 244–245.

títésre utal a temetőből előkerült lépcsős fejű gyűrű, mely tárgytípus elterjedése főként a Dunántúlon és a Kisalföld északi felén igazolható.[2007] Ezeknek az ékszereknek az elterjedése azonban erőteljes regionális különbségeket is mutat. Szőke Béla még úgy foglalt állást, hogy a nyakperecek Kárpát-medencei megjelenése összefüggethetett a Köttlach kultúra hatásával,[2008] Szabó János Győző azonban rámutatott arra, hogy „*Karintia, illetve a szlovének X. századi anyagi kultúrája aligha játszhatott szerepet nyakpereceink megformálásban és elterjedésében*".[2009] Ezért a folyamat inkább fordított irányú lehetett. A nyakpereceket a kelet-alpi temetőkben a magyar elemek közé sorolta Jochen Giesler is.[2010] Ezek megtalálhatók Köttlach,[2011] Langenschönbichl[2012] és Altenmarkt[2013] lelőhelyein, összesen 2, 1, illetve 1 db, s lényeges, hogy az előbbi két temetőben további magyar jellegű leletek is voltak. Észrevehető azonban, hogy a Kárpát-medence déli részén számuk nyugati irányba haladva csökken. A ptuji temető feldolgozása kapcsán – melyből legalább 16 db nyakperec került elő – Paola Korošec az ún. Bjelo-Brdo elemek közé sorolta a nyakpereceket is.[2014] Hasonló kialakítású ékszerek, 2 db fonott karperec a Graz melletti, Judendorf-Strassengel lelőhelyéről ismert,[2015] egy további „*Bijelo Brdo*" variánsról pedig Graz-Schubertgasse lelőhellyel Brigitte Mader tudósított.[2016] Mint már a gombos végű karikák kapcsán említettem, a karperecek szintén nem voltak jellemzők a Kelet-Alpok vidékére, a 9–10. században relatíve ritka leletnek számítanak.[2017] A fent említett példányokkal kapcsolatban Korošec úgy foglalt állást, hogy mivel a különböző karperecek viselete általánosságban nem a Karantán kultúrkör karakterisztikus része, így azok bizonyosan idegen elemekként értelmezhetők, s azokat – a nyakperecekhez hasonlóan – az ún. Bjelo-Brdo kultúra elemei közé sorolta.[2018]

A sírokba helyezett étel- és italmellékletre utaló agyagedények Köttlach, Lajtabruck (Bruck an der Leitha, A.) és Mautern[2019] lelőhelyein is megtalálhatók. A sírokba kerámiaedényben helyezett étel- vagy italmellékletek a Kelet-Alpok vidékén, a Karoling-kori temetkezésekben még megtalálhatók voltak, ám már ekkor megfigyelhető volt, hogy a karoling expanzió nyomán ezek száma fokozatosan csökken. Így Karintiában a 9. század korai időszakára voltak csak jellemzők, s még ugyanebben a században eltűntek a sírokból.[2020] Steiermark területén is a 9. század első felében, de legkésőbb e század folyamán hagytak fel ezzel a szokással.[2021] Niederösterreich keleti területén is rendkívül kis számban ismertek csupán.[2022] Így felmerül a lehetősége, hogy ez a szokás talán a magyarság megjelenésével éledhetett újjá. A honfoglaló magyarság jellegzetes edénytípusának, a cserépbográcsoknak egy kisebb, grafitos peremtöredéke – a Dunától északra – Sand várában került elő.[2023] Ezen tárgy alapján feltételezhető, hogy egy helyi fazekas készítménye lehetett, aki a magyarok étkezési kultúrájában jellegzetes helyet elfoglaló főzőedény utánzását végezte el a 10. század első felében.[2024]

Meg kell említeni továbbá azokat a leleteket is, amelyek vélhetően nem a Kárpát-medencében készültek, ám annak közvetítésével is a Kelet-Alpok vidékére kerülhettek, sőt, onnan tovább nyugati irányba. Ilyenek az ún. huroksorral díszített fülbevalók. Ezek az Al-Duna vidéki ékszerek importként kerülhettek a Kárpát-medencébe, majd onnan tovább,[2025] de ide sorolhatjuk továbbá az ún. szőlőfürtdíszes fülbevalók öntött változatait is.[2026]

A bemutatott forrásbázis értékelésének következő lépéseként kísérletet teszek ezek etnikai, kulturális értelmezésére, még akkor is, ha ez korántsem problémamentes vállalkozás. Említettem már, hogy az etnikai vizsgálatok kapcsán a régészet kompetenciája erősen vitatott kérdéssé vált az utóbbi évek kutatásában, s ugyancsak különböző vélemények születtek a régészeti források egyéb módon történő értelmezhetőségének határait illetően is. Mégsem kerülhető meg a kérdés, s ahol

2007 Demo 2009, 518–521, *Fig.* 46.
2008 Szőke 1962, 93.
2009 Szabó 1980, 54, 21. jegyzet.
2010 Giesler 1997, 299.
2011 Pittioni 1943, 13, *Taf.* XII.
2012 Friesinger 1975, 75–76, *Taf.* 23.
2013 Mader 1986, 138.
2014 Korošec 1999, 124.
2015 Modrijan 1963, 80–81, *Abb.* 23; Korošec 1979, 132, *Tabl.* 77.
2016 Mader 1986, 141.
2017 Friesinger 1975, 89.
2018 Korošec 1979, 223, 341.
2019 Schmitsberger 2006.
2020 Eichert 2010, 200–201.
2021 Gutjahr 2008, 353–354.
2022 Obenaus 2006, 322–323.
2023 Felgenhauer–Schmiedt 2006, 263, *Abb.* 7.
2024 Révész–Takács 2006, 33; Takács 2006, 228.
2025 Giesler 1981, 126–128; Mesterházy 1990, 105–107; Mesterházy 1995; Ota et al. 2009; Eichert 2010, 97–98.
2026 Mesterházy 1991, 152–154.

lehet a forrásokat is érdemes tovább szélesíteni, a tulajdonképpeni tárgyak, azok viseleti módja és kombinációi mellett a sírok, temetők egyéb jellemzőit is bevonva a vizsgálatba, hiszen a tárgyak mögött lévő ember az, akit az egykori valóságból talán leginkább meg kellene ismernünk.[2027] Noha az említett kapcsolati zóna csak a Nyugat-Dunántúl és a Kelet-Alpok vidék területét jelentené/jelenthetné, azonban a bemutatott kelet-alpi jellegű tárgytípusok teljes Kárpát-medencei felgyűjtése révén az értékelést mégis a teljes magyar szállásterület vonatkozásában érdemes elvégezni.

A kelet-alpi jellegű forrásbázis szempontjából az egyik legfontosabb a mai Heves megye, azon belül is Eger környéke. Ebből témánk szempontjából a leginkább érdeklődésre az Egerben feltárt temető tarthat. Magukon az előkerült tárgyakon felül azok viseleti módja, együttes alkalmazása is több egyezést mutat a Kelet-Alpok vidék sírjaiban megfigyeltekkel. Már a temető feltárója, Kozák Károly felvetette a lehetőségét, hogy a *„köttlachi leletek"* a 973-ban Quedlinburgból hazatérő követekkel, vagy nem sokkal utánuk kerültek Egerbe, az ide érkező egyházi személyek kíséretében.[2028] Írott források szólnak a 11. század közepén vallon telepesek Eger vidékére történő telepítéséről, illetve észak-itáliai hospesek megjelenéséről, bár ez utóbbiak főként csak az Alpok előteréből érkezett népességet jelezhetik.[2029] Nyugati népesség megjelenésével az utóbbi terület mellett feltehetően a Kárpát-medence más részein is számolhatunk, még ha a 10–11. század folyamán valóban csupán szórványosan is,[2030] s nagyobb számban inkább majd csak a 11. század végétől. Azonosításukat azonban nagyban megnehezítik a viseleti elemeket, mellékleteket nélkülöző temetkezési szokásaik.[2031] Eger kapcsán mégis jó eséllyel feltételezhetjük, hogy a temetőben az ilyen ékszerekkel eltemetettek körében a Kelet-Alpok vidékéről érkező, vagy már a Kárpát-medencében született, de előbbi területre jellemző viseletben, ékszerkészlettel eltemetett – saját vagy családjuk által képviselt kulturális identitással rendelkező – személyek sírjai bukkantak elő. Ha a forrásbázist kissé kibővítve szemléljük, akkor talán a Kelet-Alpok vidékén belül annak is inkább déli területe jöhetne leginkább számításba, hiszen az egri 278. sírból, valamint Pétervására-Vár lelőhelye esetében pedig az emailos fülbevalóval egy temetőből olyan félhold alakú, csúcsban összefutó belső ívvel, áttört lappal rendelkező fülbevalók ismertek, melyek elterjedése az Északnyugat-Balkán irányába mutat. Ezt az ékszertípust fülben való viselete mellett szerves anyagú fejfedőbe, pántba stb. akasztva is felhasználhatták.[2032] Meg kell említeni továbbá, hogy a VI. típusba sorolt többgombos végződésű karikák ugyancsak a Délkelet-Alpok területére jellemzőek, s a típus a Kárpát-medencében mindeddig csak Egerből ismert, ami az itteni népesség kapcsolatainak meghatározásához talán szintén adalékul szolgálhat.

A Tiszántúlról csak annak középső részéről ismert szórványos előfordulásuk, a Duna–Tisza közéről pedig nem ismerem példáikat. A Kárpát-medence keleti, délkeleti részén, megközelítőleg a Partium, a Bánság és Erdély területén ugyancsak nagyobb – bár a Kárpát-medence egészét tekintve nem kiemelkedően nagy – számban találjuk meg ezeket a tárgyakat. Itt elsősorban a gombos végű karikák jellemzőek, a nagyobb átmérőjű, karperecként viselt darabok döntő többsége innen származik. Mivel ezek helyi másolása – úgy vélem – feltételezhető, ez már önmagában utal a területet ért kelet-alpi hatásra. Az itt megfigyelhető jellegzetességek alapján Călin Cosma már kitért az egyes temetők Köttlach kultúrához fűződő kapcsolataira.[2033] Sajnos maguknak a tárgyaknak a jelenlétén felül a dettai (Deta, Ro.) temető esetében más megállapítást nem tehetünk, pedig ez a temető rendkívül fontos lehetett volna, hiszen megmaradt leletei alapján több kelet-alpi jellegű tárgyat is tartalmazott (azt, hogy a megmaradtakon felül menynyit, csupán találgathatjuk). Ezért itt talán alkalom nyílt volna megfigyelni azok viseleti módján túl akár együttesen viselt ékszerkombinációkat is – pl. fibula és fülbevalók stb. –, ami lehetőséget teremtett volna az etnikai és/vagy kulturális identitás vizsgálatára. Ilyen azonban egyedül talán csak a zilahi (Zalau, Ro.) 1. sír esetében lehetséges. Említettem már, hogy a gombos végű karika típusa a magyar szállásterülettől nyugatra történő készítési helyre utal, ami a fülbevalót, továbbá feltételezhető viseleti módját tekintve is egyértelműen nyugati irányba mutat. Azt a kérdést azonban nyitva kell hagynunk, hogy a gyermek valahonnan a Kelet-Alpok vidékéről érkezett-e a Szamos mentére, vagy már itt született, s halálakor idősebb rokonai adták vele ékszereiket. Ezek bizonyára megbecsült darabok lehettek, hiszen a temető kiemelkedő leleteit alkotják. A feltárt 12 sírból további kelet-alpi jellegű leletek azonban már nem kerültek elő, ami akár a temetőt használó közösségen belüli kisebb csoport feltételezését is megengedi. Călin Cosma részben hiányzó jellegzetességek, s az ezekkel szemben viszont megtalálható tárgytípusok, rituális elemek

[2027] Lübke 2001, 77–78.
[2028] Kozák 1981, 39.
[2029] Révész 2008, 450.
[2030] Kristó 2000; Kristó 2003a.
[2031] Ritoók 2010, 475.
[2032] Tomičić 2003, 140–141, *Sl.* 1; Langó 2012, 209, 8. ábra.
[2033] Cosma 2007.

alapján lokalizált a mai Északnyugat-Románia területén egy elkülönülő csoportot, ami a Kelet-Alpok irányába mutat.[2034] Érvelése azonban véleményem szerint megkérdőjelezhető, hiszen vizsgálatában figyelmen kívül hagyta, hogy a marosgombási (Gâmbaş, Ro.) temetőben is dokumentáltak ilyen jellegű ékszereket – a szerző által negatív érvként említett – lovas temetkezésekkel és fegyverekkel együtt. Maroskarnán (Blandiana, Ro.) pedig ugyancsak szablya és nyílcsúcsok kerültek elő, így ezek hiánya az említett csoportnál sem lehet perdöntő érv. Meg kell továbbá említeni, hogy a dettai (Deta, Ro.) temető öv- vagy lószerszámverete a feldúlt sírok esetében felvetheti a lehetőségét annak is, hogy egy vagy több sírban veretdíszes öv és/vagy lószerszám is lehetett, még akkor is, ha egy-egy veret másodlagos, eredeti funkciótól eltérő alkalmazása nem ismeretlen a korszakban a Kárpát-medence déli részén sem.[2035]

A Dunán átlépve a lelőhelyek egyik fő elterjedési területe a Dunántúl délkeleti része, a Duna–Dráva vidéke, elsősorban pedig Baranya megye. A leletanyag jellegét tekintve azonban e terület eltér a Nyugat-Dunántúlon, illetve Eger környékén megfigyelhető tendenciáktól: itt döntően huzalkarikák és kisebb részben fibulák reprezentálják a kelet-alpi jellegű leletanyagot, mely utóbbiak között azonban emailos díszítésűek nem találhatók. Egy ruhakapcsoló sírban megfigyelt helyzete utalhat talán csak nyugati köpenyviselet nyomára. Rendkívül alacsony a fülbevalók száma, továbbá erről a területről a Kárpát-medencétől vélhetően nyugatra készült gombos végű karikát sem tudok kimutatni.[2036]

Észak felé a Balaton és a Velencei-tó környékén a lelőhelyek száma alacsonyabb, elsősorban a halimbai temető jelzi a leletek sűrűsödését. Ebben a temetőben ugyan a karikák egy részét tartalmazó sírok egyéb jellemzőik alapján is egy csoportba sorolhatók, nehéz lenne azonban bizonyosan megítélni kulturális, etnikai hovatartozásukat.

A Kisalföld leletekkel kevéssé reprezentált északi feléről Csekej (Čakajovce, Sl.) lelőhelyének két sírjából 1-1 db gombos végű karika ismert. Zsitvabesenyő (Bešenov, Sl.) temetőjéből a félhold alakú fülbevaló mellett egy granulált, gyöngykoszorúval díszített fülbevaló is előkerült,[2037] utalva arra, hogy ha szórványosan is, de itt is felbukkannak ilyen ékszerek. Mivel egy temető alapján általános érvényű következtetéseket nem tehetünk, így csupán azt említem meg, hogy ezek keltezése alapján úgy tűnik, mintha ebben a temetőben legalábbis korábban megjelentek, s feltehetően hamarabb földbe is kerültek volna. Az ezekkel eltemetett személyek kulturális/etnikai identitásáról nehéz lenne bármi továbbit mondani.

Ezzel el is értünk a tulajdonképpeni nyugati területekhez, ahol ugyancsak sűrűsödnek a lelőhelyek, különösen annak északi és középső részén. Győr megye területéről a győr-pósdombi temetőből ismerünk ilyen ékszereket. Ezek között valószínűsíthetően a Kárpát-medencétől nyugati irányban készült darab is van, a kérdéses sírok további leletei azonban belesimulnak a korszak ún. köznépi anyagi kultúrájába, nem mutatnak semmiféle nyugati orientációt, s amennyire a töredékes adatok alapján megítélhető, ez igaz a temető egészére is. Ugyanez mondható el a mosonszentmiklós-lednice-dombi sírkertről is, azzal a különbséggel, hogy abból csupán egyetlen gombos végű karika ismert. Tovább haladva a Mosoni-Duna mentén következik Lébény-Kaszás temetője. A 9. sírból előkerült fibula tűje ugyan hiányzik, fekvése azonban igazodik a ruhakapcsolók viseleti módjának megfelelő pozícióhoz. Ezért ha itt – és a hasonló majsi 685. sírban – valóban egy nyugati fajta köpenyviselet nyoma bukkant elő, akkor mérlegelni kell, hogy ez milyen további következtetések levonására adhat alapot. Ha figyelembe vesszük a ruházat és a személyes tárgyak szerepéről a szakirodalomban – konkrétan a Kelet-Alpok régészeti leletanyaga kapcsán is –[2038] megfogalmazott azon véleményeket,[2039] mely szerint ezek további jelentéssel bírtak, s kifejezték az egyén szociális státuszát, így közvetítve azt a táradalom egésze felé, továbbá azt a kérdést, hogy egy sír leletei alapján kulturális identitást is lehetséges-e meghatározni,[2040] akkor itt vajon egy ilyen idegen identitású személy sírját feltételezhetjük-e. S mivel a lébényi esetében egy 1,5-2 éves gyermeknek ilyen öntudata – mely viseletén, ékszerkészletén keresztül fejeződött volna ki – bizonyára nem lehetett még, akkor legalábbis a felvetés szintjén valószínűleg nem is egyetlenegy emberé lehetett ezen öntudat az adott közösségen belül, hiszen a gyermeket bizonyára szülei vagy rokonai hantolták el, akik a temetés soron ezt a tárgyat – talán a köpennyel együtt – a sírba helyezték, utalva ezzel saját öntudatukra. Bizonytalansági tényezőt jelent természetesen továbbra is, hogy ezt a tárgyat valóban másodlagosan használták-e fel,[2041] avagy az ékszer viselteti módjának megfelelően egy köpenyszerű ruhadarabot összefogva került-e a sírba. Mindez viszont

[2034] Cosma 2007.
[2035] Tomičić 2010, 120–121.
[2036] Hozzáteszem, hogy a tárgyak egy része máig csupán az 1960-as években megjelent tanulmányokból ismert, melyek nyomdatechnikai minősége azok pontos megismerhetőségének lehetőségét jelentősen korlátozza.
[2037] Nevizánsky 1979, 380, *Tab.* IV.
[2038] Kramer 1994, 71.
[2039] Brather 2001, 271–272; Panum Baastrup 2009, 524.
[2040] Brather 2004, 565–567.
[2041] Tomka 2005, 141.

alapot adhatna annak feltételezéséhez is, hogy egy felnőtt – de legalábbis a gyermek koránál mindenképp idősebb személynek megfelelő – viseleti elemben temették el, s így itt tulajdonképpen a biológiai és a temetés során megmutatkozó, a társadalom által megítélt szociális nem közti különbségtétel nyoma bukkant-e fel.[2042] Vagy az ok ennél jóval prózaibb volt: a szerető szülő valami különlegeset akart még utoljára gyermekének adni.

További kérdésként merülhet fel az elhunyt, vagyis jelen esetben inkább családja hitének kérdése, mivel ezek a korongfibulák a korai keresztény szimbólumok közé sorolhatók,[2043] s felmerült a kutatásban elterjedésüknek keresztény missziós tevékenységgel való összefüggése is.[2044] Nem csupán a lébényi fibula esetében, hanem az egri vár leleteinek kapcsán is megfogalmazódott korábban a keresztény népesség jelenlétének lehetősége.[2045] Az emailos ékszereken feltűnő keresztény elemek ugyanis bizonyos területeken valóban összefüggésben állhatnak a kereszténység megjelenésével, avagy újra felerősödésével, mint az pl. a 9. század elejétől Karintiában megfigyelhető volt.[2046] Azonban sem ez, sem más merev séma nem tekinthető feltétlen bizonyítéknak az elhunyt vagy a temetést végzők hitvilágára vonatkozóan, hiszen nem tisztázott, hogy mely kritériumok alapján lehet ilyen személyeket elkülöníteni.[2047] Egy kora középkori sír esetében nehéz megítélni a benne talált leletek és/vagy a temetési rítus alapján, hogy a sírban fekvő illető a keresztény közösség tagja volt-e. Mindez a Kelet-Alpok vidékének temetkezéseire is igaz.[2048] A magyar szállásterület, majd a későbbi Magyar Királyság esetében ez még a templom körüli temetőkbe hantolt személyek esetében is kérdéses, hiszen a temetést a hátramaradottak végzik, s így befolyásolhatják az elhunyt ilyen irányú reprezentációját. Az esetek többségében tehát a korongfibulák olyan funkció nélküli díszítőelemek lehettek, melyek szimbolikus kifejezőereje, jelentése nem bizonyítható, még ha ilyen interpretációjukat elvetni sem lehet egyértelműen. Gyakorlati szempontból pedig a magyarság viseletéből vélhetően ekkor hiányzott az a köpenyszerű ruhadarab, amit ruhakapcsolókkal foghattak volna össze, a ruházat zárására ekkor – az egyetlen ismert kömpöci példát kivéve – gombok szolgáltak.

A lébényi fibula rokon darabja a németóvári 36. sírból ismert. A fentebb megfogalmazott gondolatok itt is érvényesek, ráadásul a sír egyéb leletei sem mutatnak nyugati irányultságot. A sírkert általános lelettípusai mellett – a már citált csüngős vereteken felül – az állatfejes karperecek és a kerámiaedény melléklet is inkább keleti irányba mutat. A temető etnikai besorolása a szakirodalomban kérdéses,[2049] ám magam sem látom akadályát annak, hogy magyar közösséghez kapcsoljuk, s a leletanyag nyugati irányú elemeit esetlegesen kulturális kapcsolatokkal magyarázzuk.[2050] Igen valószínű, hogy a lébényi és a németóvári fibulák – mint arra már Tomka Péter is utalt[2051] – Mainz környékéről származhatnak.[2052]

E két fibulát tartalmazó lelőhely között helyezkedik el az oroszvári (Rusovce, Sl.) temető, melynek 200. sírjából származik a magyar szállásterület – tudomásom szerint – egyetlen eddig ismert kapszuladísze, mely a Kelet-Alpok vidéki sírokban megfigyelt helyzettel nagyjából azonos helyen volt, analóg darabjait már bemutattam. Ezzel együtt olyan fémkarikákkal kiegészített huzalkarikák is előkerültek, melyek a karikák már említett gyöngyös díszítését idézhetik. A 68. sírból származó lánccsüngős fülbevalók párhuzamai ugyancsak a Délkelet-Alpok vidék irányába mutatnak,[2053] de a sírból előkerült morva díszgombok alapján morva etnikai jelenlét lehetősége is felmerült már a kutatásban.[2054]

Oroszvár (Rusovce, Sl.) temetőjétől délnyugatra mintegy 10 km-re, Lajtakátán (Gattendorf, A.) egy előzetes közlemény alapján ismert emailberakásos fibula utalhat a nyugati hatásra.

Sopron megyében a locsmándi (Lutzmannsburg, A.) és a sopronkeresztúri (Deutschkreuz, A.) fülbevalók mellett Röjtökmuzsaj-Zsebedombról ismert egy gyöngykoszorúkkal díszített, kampós végű ékszer, melynek paralel darabjait a Kelet-Alpok vidékén találjuk, s hasonló mondható el a himodi temető alsó ívén félholddal díszített fülbevalójáról is.[2055] Dél felé tovább az Ikervár-Virág utcai temető gombos végű karikáin

[2042] Farkas 1987, 14–16; Štular 2007, 49–50.
[2043] Spiong 2001; Panum Baastrup 2009.
[2044] Ulriksen 2002, 157; Müller–Wille 2005, 454–457.
[2045] Kozák 1981, 38–39.
[2046] Gleirscher 1996, 25.
[2047] Schülke 1998; Nowotny 2007, 195.
[2048] Kramer 1994, 33.
[2049] Makkay 2010, 63–64.
[2050] Giesler 1997, 299.
[2051] Tomka 2000, 19; Tomka 2011.
[2052] Ezzel szemben Mesterházy Károly – aki ezt a leletet talán még nem ismerhette – a karantán-szlovén vidékről eredeztette az emailos korongfibulákat, a lemezes vagy zománcos fülbevalókat és a gombos végű karikákat: Mesterházy 1993, 459. A hasonló ruhakapcsolók közül ugyancsak a német területről származó import darabnak tekinti a förki fibulát Stefan Eichert is: Eichert 2007, 54.
[2053] Kamenjarin 2009, 110; Tomka 2011.
[2054] Bálint 1976, 250.
[2055] Tomka 2005, 141, *Abb.* 14; Tomka 2011a, 200–204, *Abb.* 4.

felül a 100. sír nagyobb méretű, kampós S-végű karikái említendők,[2056] Csepreg kapcsán pedig az emailberakásos fülbevaló.[2057] Úgy gondolom, hogy a leletanyag egy része kapcsán itt elsősorban a Borostyánkőút és a kereskedelem szerepét kell kiemelnünk – ami a fülbevalók esetében talán utalhat azok származási helyére is – és talán kevéssé a népmozgásoknak kell tulajdonítanunk e tárgytípusok megjelenését, hiszen a személyes kapcsolatok szorosabb jeleként értékelhető ékszerkombinációk, illetve azok analóg viseleti módjai – Eger temetőjével szemben – ebből a régióból nem ismertek. Ez utóbbit véleményem szerint alátámaszthajta az ikervári karperecként sírba helyezett gombos végű karika is, hiszen itt bizonyosan nem a Kelet-Alpok vidékén megfigyelhető viseleti mód szerint, azaz fejékszerként került a sírban, hanem másodlagos felhasználásban: a gyermek karjára helyezve. Emiatt – úgy gondolom – megengedhető a feltételezés, hogy sem a gyermek, sem szülei nem idegen etnikumúak vagy idegen kulturális identitással rendelkezők lehettek.

Ezzel azonban a magyar szállásterületen elhelyezkedő lelőhelyek végére értünk. Figyelemre méltó, hogy ezek a leletek közöletlen voltuk miatt a kutatás számára eddig vagy homályban maradtak, vagy teljesen hiányoznak a délnyugat-dunántúli temetőkből, közülük is elsősorban Zalavár környéki hiányuk feltűnő. A 9. század második felének karoling központjában, illetve az annak vonzáskörzetében található temetőkben még felbukkannak (elsősorban fejékszerek formájában),[2058] arányaik megítélésére azonban ezen temetők közléséig várnunk kell. Jelentős mértékben elterjedtnek vélhetően mégsem számítottak, mint ahogy a Dunántúl Karoling-kori viseletében sem tudott meggyökerezni a Kelet-Alpok vidékén is kedvelt zománcos fibulák viselete.[2059] Az ún. Köttlach kultúra is számos vonásban eltért a Mosaburg/Zalavár központból kisugárzó műveltségtől, ennek kapcsán pedig már megfogalmazódott a kérdés a kutatásban, hogy vajon a Kerka völgye ekkor lakatlan határsávként működött-e.[2060]

A magyar honfoglalás után, a 10. század elején bizonyára új fejezet kezdődött a Délnyugat-Dunántúlon élő emberek mindennapjaiban, akik közül az előkelő világi és egyházi személyek, továbbá szolgálónépük egy része feltehetően elvándorolt, azonban bizonyára voltak olyanok is, akik helyben maradtak.[2061] Ennek ellenére mégis úgy tűnik, hogy a karoling uralom időszakával szemben ekkor már minimális szinten sem éltek a kelet-alpi kapcsolatok, legalábbis – az általam ismert közölt leletanyagban – olyan tárgytípusok nem találhatók, melyek erre utalnának. Érdekes továbbá az is, hogy nem csupán a 10. század elején, hanem annak végén, sőt, a 11. században sem ismertek ilyen leletek erről a területről. A 10. század eleji hiány talán részben még indokolható lenne azzal, hogy a Mura-vidék népessége megfogyatkozott, esetleg a terület határvédelmi zóna részévé vált. A 10. század második felében azonban ezzel már aligha magyarázható. A 10. század második felétől ugyanis megjelennek a lelőhelyek a Dunántúl délnyugati részén, s a Mura–Dráva vonalától délre is ismerünk több olyan lelőhelyet, amely egyértelműen igazolja a megtelepedést, kizárva a lehetséges magyarázatok sorából egy lakatlanul hagyott területsáv elválasztó, a kommunikációt megnehezítő, vagy egyenesen lehetetlenné tevő szerepét. Sőt, a 10. századtól kezdve a Mura és a Lendva folyók sík vidéke – a Lendva torkolatától kicsit feljebb – már kifejezetten intenzíven lakott volt.[2062] Úgy tűnik azonban, hogy hiába számol a kutatás ekkortól már a nyugati kulturális befolyással ezen a terülten,[2063] annak aránya feltehetően alacsony lehetett, nyugatról kelet felé fokozatosan elhalványuló, avagy régészetileg nem megfogható.[2064] A kelet-alpi hatás Horvátország területén főként már csupán szórványleletek esetében figyelhető meg,[2065] így a Dráva–Mura vidékén felbukkanó leleteket általában mint idegen környezetben lévő tárgyakat definiálják,[2066] import daraboknak határozva meg azokat.[2067] Feltehetően ez indokolja a Délnyugat-Dunántúl leletmentességét is (s ez talán a baranyai leletanyag fent említett eltérő voltára is magyarázat lehet), hiszen már

[2056] Hajmási–Kiss 2000, 58, 42. tábla.

[2057] Kiss 2000, 33, 3. tábla.

[2058] Zalaszabar-Borjúállás-sziget több sírjából is karantán típusú lemez és üveggyöngycsüngős fülkarika ismert (Müller 1991, 169–170; Müller 1994, 93–94; Szőke 2002, 110), Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta temetőjében pedig feltehetően a karantán területről származó üveggyöngyös és drótcsüngős függőket dokumentáltak (Müller 2004, 18).

[2059] Szőke 2005, 135.

[2060] Szőke 1996, 31. – A 9. századi ún. *vor-Köttlach-Horizont* (Giesler 1980, 89, *Abb.* 6.) vagy Karantán-Köttlach kör (Korošec 1990, *Archäologische Karte*) területi kiterjedését illetően a leletanyag elemzése ma már annak keleti irányban történő nagyobb kiterjedését mutatja (Szőke 1992, 843).

[2061] Szőke 2004, 178.

[2062] Guštin 2006, 253.

[2063] Tomičić 1992, 113–123.

[2064] A régészeti leletanyag elterjedését térképen ábrázolja: Giesler 1980, 89–93, *Abb.* 7–9.

[2065] Bálint 1976, 250.

[2066] Giesler 1980, 89–93, *Abb.* 8.

[2067] Ilyen pl. a Mura–Dráva torkolat vonzáskörzetében, a Mura vonalától mintegy 10 km távolságban délre előkerült, legkorábban a 10. század közepétől keltezhető šenkoveci temető emailberakásos, félhold alakú fülbevalója, melyet Vladimir Sokol import darabnak határozott meg, utalva a környezetében idegen voltára: Sokol 1996, 86.

a mai Horvátország területén is csupán alacsony mértékben reprezentált, a távolabbi területekre pedig – úgy tűnik – szinte semmi sem került ebből az irányból a kérdéses leletanyagból. Ez talán a Vasvár – Muraszombat út kommunikációs szerepének – jelen témánk szempontjából legalábbis – alacsony volta mellett is szól.

Felderítésre vár ugyanakkor a Partium és a Bánság területén fellelt, a karperecekkel szemben nem helyi készítésű tárgyak útvonala. Említettem már, hogy a leletek főként a Dunántúlon találhatók, ennek oka azonban nem a helyi továbbélő hagyományokra vezethető vissza, hanem a terület geopolitikai helyzetére.

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a Kárpát-medencében, a magyar szállásterületen régészetileg megfogható egy nyugati irányból érkező „hatás", mely kereskedelemi tevékenység és népmozgás lecsapódása egyaránt lehet, néhány esetben pedig igen nagy valószínűséggel meghatározhatók nyugat-európai etnikai és/vagy kulturális identitással rendelkező személyek sírjai is, melyek kapcsán vélhetően feltételezhetünk a környéken élt hasonló identitású kisebb-nagyobb közösséget/közösségeket is; a leletek többsége azonban inkább a kereskedelem hatásával magyarázható. Illetve, ha az érintett tárgyak között voltak is korábbi generációs bevándorlók tárgyaiként érkező darabok, mire azok – esetleg csak az utódokkal – sírba kerültek, magukon a tárgyakon felül már semmiben sem emlékeztettek esetleges eredeti, korábbi állapotukra. A feltételezett másolás lehetősége azonban utalhat arra is, hogy a közösség igényelte ezeket, de a beszerzés lehetősége talán már nem volt biztosított, ezért helyben készültek utánzataik, ami egy anyagi kultúráját szilárdabban őrző csoportra is utalhat, vagy egyszerűen csak ezek valamiért keresettebb tárgyakká váltak. Mindezek természetesen csak felvetés jellegű megállapítások.

Nyugati irányban haladva tovább, a magyar szállásterület zárt tömbjétől már kissé elszakadva találjuk az egyik legfontosabb temetőt, a Gloggnitz mellett található Köttlach település területén, ami még úgy is jelentős, hogy leletösszefüggései sajnos ismeretlenek. A lanzenkircheni sírtól kevesebb mint 20 km-re, nyugati–délnyugati irányban elhelyezkedő lelőhely esetében ezért bizonytalan, hogy a magyar jellegű leletek egy-egy sírból kerültek-e elő, avagy a sírok, melyek ezeket tartalmazták, kevert eszköztárral rendelkeztek-e. Elvileg a nyakperec és a csüngős, továbbá a kerek veretek – több Kárpát-medencei példa alapján – származhatnának egy sírból, kettő vagy több nyakperec sírba helyezése azonban, ha nem is példa nélkül álló, de nem jellemző a korabeli temetkezésekre. Ennek alapján talán nem megalapozatlan a feltételezés, hogy több olyan sírral is számolhatunk, melyekben magyar jellegű leletek voltak. A síronként több lunula viselete a Nyugat-Dunántúl korabeli temetkezéseiben – ha szintén nem is példa nélkül álló, de – nem tekinthető jellemzőnek, szemben a déli[2068] és ritkábban a Dunától északra fekvő területek leletanyagával. Lényeges elem, hogy az agyagedények alapján igazolható a sírokba helyezett étel- és/vagy italmelléklet adásának szokása is. A köttlachi temető sírszáma ugyan bizonytalan, s mint említettem a leletösszefüggések is kérdésesek, ám az így is megállapítható, hogy itt legalább 12 db edény került elő. A temető egyfajta regionális különállásról tanúskodik, mely mind az edények sírba helyezését, mind a kerámia előállítási technikáját tekintve másfajta orientálódást mutat, s eltér a tartomány északi részén tapasztalhatóktól,[2069] de különbségeket mutatnak az edények a Kárpát-medencei 10–11. századi sírokból megismert daraboktól is. Kérdés, hogy ez a jelenség a 9. századi szokások továbbélésével magyarázható-e, avagy már a magyarság hatásként, mely hatás a 10. század középső részétől terjedt el a magyar szállásterületen. Mivel a temető vélhetően csak a 10. század középső részétől keltezhető, így talán az utóbbi látszik valószínűbbnek. Azonban ha így is volt, csak a szokás átvételével számolhatunk, hiszen a megőrződött edények markáns különbségeket mutatnak a magyar szállásterület edényeitől. Ugyancsak a pogány temetkezési szokások körébe sorolhatók az előkerült munka- és/vagy használati eszközök, mint a kések és a csiholók, melyek sírba helyezése azonban nem tulajdonítható feltétlenül magyar hatásnak, a szokás ugyanis megtalálható volt más kelet-alpi temetőkben is. A csiholók között a lant alakú darabok általánosan elterjedtek voltak, a kések között azonban a magyar szállásterületről ismert daraboktól tipológiailag jelentősen eltérők is vannak. A Kárpát-medencei kapcsolatokat – annak közvetítő szerepét – húzzák alá a huroksorral díszített és a szőlőfürtdíszes, öntött fülbevalók, a lépcsős fejű gyűrű, továbbá a pödrött végű, kettős farkasfogmintával díszített karperec, s amennyiben sírból került elő – s nem az elhunyt halálát okozta – a levél alakú nyílcsúcs. A nyugati jellegű leletanyagban az ún. *Frauenhofen* típusú fibulák között egy különálló csoportot alkot a köttlachi, a krungli és a klementi ruhakapcsoló,[2070] s ide sorolható a georgenberg bei micheldorfi 43. sír ékszere is,[2071] továbbá egy Oberleisbergből származó fibula.[2072] Szintén a nyugati irányú orientáció fedezhető fel az állatábrázolásos fibulákban, s a nagyszámú tremolírozott fülbevalóban. Az előkerült emailos példányok között a kétfelé nyíló életfával

[2068] Demo 2009, 482–483.
[2069] Felgenhauer–Schmiedt 2006, 258.
[2070] Giesler 1978, 60.
[2071] Pertlwieser 1980, 68–72, *Taf.* VII.
[2072] Korošec 1979, 162–163, *Tabl.* 120.

és a közepén három- vagy négyágú mintával díszített példányok Kárpát-medencei analógiáit már érintettem. A Kárpát-medencei kapcsolatokra utalnak még a félhold alakú, hullámos belső ívvel rendelkező fülbevalók, melyeket Mesterházy Károly a bizánci–balkáni eredetű ékszerek közé sorolt,[2073] s így ezek az ékszerek is feltehetően a Kárpát-medence közvetítésével kerülhettek a Kelet-Alpok vidékére. Nyugati irányba mutatnak viszont a huzalból készült, két félből összeállított gömböcskékkel, s ezek közein feltekercselt huzalszálakkal ellátott fejékszerek, kampós végződéssel.

A magyar jellegű tárgyak, vagy a magyar szállásterület irányába mutató tárgytípusok és rituselemek aránya ebben a temetőben tűnik a legmagasabbnak, s földrajzilag a legközelebbi párhuzamát is e temető leletei kínálják az emailberakásos fülbevalók Nyugat-dunántúli csoportjának. Giesler nyitva hagyta annak kérdését, hogy vajon a magyar jellegű leletek csupán kulturális kapcsolatot, avagy a magyar etnikum jelenlétét támasztják-e alá. A köttlachi temető alapján arra következtetett, hogy ez a terület legalább a magyarok kulturális befolyási övezetéhez tartozott, az egykori német lakosság jelenlétére – véleménye szerint – a környéken csupán a locsmándi emailos fülbevaló utal. A hasonló emailos tárgytípusok magyar környezetben való felbukkanását viszont már nem etnikus csoportokkal, hanem kulturális kapcsolatokkal indokolta.[2074]

A köttlachi temető földrajzilag kissé elszakad a megtelepülés fő területének tekinthető Duna völgyétől. A folyó fontos szerepe, mely a megtelepedést nyilvánvalóan befolyásolta, Niederösterreich területén is megfigyelhető volt.[2075] Nem messze innen, Gloggnitz-Schaftkogel lelőhelyéről egy szórvány emailberakásos fibula és 6 db nyílcsúcs került elő, ami egyéb leletek mellett Celine Wawruschka véleménye szerint egy kora középkori uralmi centrumra utalhat.[2076] Lanzenkirchentől néhány km-re északkeletre, Lichtenwörth területén 2 sírt dúltak fel, továbbá ugyancsak sírból származik 1 db kerámiaedény, ennek közelében pedig legalább 5 db 10–11. századi kerámiaedény került még elő, sajnos azonban lelőkörülményeik pontosabb ismerete nélkül.[2077]

A Bécsi-erdő jobb oldali Duna partján több olyan lelőhelyet is ismerünk, melyeket az azokat publikáló vagy értékelő szakemberek a 10. századra helyeztek. Ilyen pl. Klosterneuburg egyszerű karikaékszereket tartalmazó temetője, melyet szegényes mellékletei miatt keresztény népesség temetkezőhelyének tartanak, s ahonnan egy emailberakásos félhold alakú fülbevalót tartalmazó sír is előkerült.[2078] Szintén kereszténynek tartott népesség 10. század végi temetőjét közölték Tullnból.[2079] Nyugati irányba haladva tovább egy másik fontos temető a langenschönbichli. Sajnos a feltártsági mutatói ennek sem jobbak, mint az egykor Steiermark részét képező köttlachi temetőnek. Mindössze annyi bizonyos, hogy 17 sírt tártak fel, a leletkontextusok azonban itt is ismeretlenek, s bizonytalan, hogy esetlegesen a temető hány sírja maradhatott még a földben.[2080] A már említett leletek mellett ennél a temetőnél érdemes kitérni az előkerült 2 db kisszíjvég alakú veretre. Sajnos az nem bizonyítható, hogy egyetlen sír egyetlen ruhadarabjához tartoztak, az pedig még kevésbé, hogy az ugyancsak ott dokumentált csüngős veretekkel együtt. Amennyiben azonban mégis így lett volna, úgy felmerülhet a lehetősége, hogy az előbbiek a veretek sorát zárhatták két oldalról. Ez pedig azért lehet figyelemre méltó, mert ilyen kisszíjvég alakú veretekkel záródó csüngős díszek kombinációja a Kápát-medencéből is csupán néhány esetben ismert.[2081] A díszítőrendszer lehetséges egyezése és ily módon unikális volta így felvethetné, hogy itt valóban egy olyan személy vagy legalább egy olyan ruhadarab nyoma bukkant fel, aki vagy ami a magyar szállásterületről származik. A köttlachi temető kapcsán már említett, lemezgömbökkel díszített fülbevalók ebben a temetőben is megfigyelhetők, csakúgy, mint a nyugati irányban mindössze néhány km-re található Zwettendorfban.[2082] Az utóbbi sírkertjében azonban már nincs nyoma magyar jellegű tárgyaknak, csupán a fejékszerként viselt, szegecsekkel felerősített II. Boleszláv cseh fejedelemhez (967–999) kapcsolható érmék elgondolkodtatók, s feltűnnek a huroksorral díszített fülbevalók is, melyeknek – mint említettem – Kárpát-medencei közvetítése feltehető. II. Boleszláv érméi a Kárpát-medencében is előkerültek, többek között Ikervár-Virág u. 80., Komáromszentpéter 89. és Székesfehérvár-Szárazrét 104. sírjából, továbbá szórványként. Megjelenésük feltehetően a korabeli kereskedelemmel, esetleg a meginduló keresztény térítéssel magyarázható.[2083] Kissé távolabb, de még mindig a Duna vonzáskörzetében találjuk Mautern temető-

[2073] Mesterházy 1991, 145.
[2074] Giesler 1997, 299, *Fussn.* 546.
[2075] Wawruschka 2009, 131.
[2076] Wawruschka 2009, 138.
[2077] Friesinger–Friesinger 1977, 119; Friesinger 1978, 3–4.
[2078] Wawruschka 2009, 144–145.
[2079] Krenn et al. 1994.
[2080] Friesinger 1975, 88.
[2081] Legutóbb Soroksáron figyeltek meg hasonló díszítőrendszert: Bencze–Szigeti 2010, 56–57, 9–14. kép.
[2082] Heinrich 2001.
[2083] Kovács 1989, 106.

jét, melynek 44. sírjába temetett gyermek jobb lábszárának külső oldalán helyezkedett el 1 db kerámiaedény, ami szórványos példát szolgáltat az étel- és italmelléklet sírba helyezésének szokására a természettudományos keltezés alapján 10. századra datált[2084] sír esetében. A legtávolabbi kapcsolódási pontot pedig Unterhaid csüngős veretei jelentik.[2085] Steiermark déli részén és Karintia területén azonban már csupán egy-egy tárgy – pl. nyak- és karperecek – mutat a kapcsolatok irányába, ezek főként a mai tartományi központ, Graz környékén kerültek elő.

Mit lehet ezek után mondani a temetők és a leletek alapján e vidék jellegéről? Több sírt és temetőt tekintettünk át egy legkevesebb 100–150 km-es sávban, főként ennek északi részén. A Duna menti temetők etnikai jellegét nem könnyű megítélni, a kutatás már a megelőző, 9. századi sírok leletanyagának értelmezése során is egy sok etnikumból álló népességszerkezetet hangsúlyoz.[2086] Mindez bizonyára a 10. és a 11. század esetében is érvényes volt. A csupán egyszerű karikaékszereket tartalmazó síroknak nem csupán etnikai, de sokszor még kronológiai értékelése is bizonytalan. Azonban az egy-egy anyagi kultúrára jellemzőnek tartott tárgytípusok értékelése sem mentes a bizonytalanságtól. A kelet-alpi, a nyugat-európai és a Kárpát-medencei népesség mellett a Dunától északra fekvő Morva Fejedelemség anyagi kultúrájának emlékei is megtalálhatók a területen, a helynévi adatok és az írott források pedig tovább bővítve a lehetőségek körét besenyőkre, oroszokra utalnak. Azok a sírok, melyek markánsan kevert leletanyaggal rendelkeznek, többségében Niederösterreich egyes régióiban, déli irányban pedig Szlovénia északkeleti részén, elsősorban Ptuj temetőjében kerültek feltárásra. Ez utóbbi a kevert eszköztár alighanem legmarkánsabb lelőhelye. Ezzel a sírkerttel kapcsolatban Paola Korošec nem is a terület hovatartozását, sokkal inkább a népességének a szomszédos keleti területekkel folytatott intenzív kapcsolatait emeli ki.[2087]

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a kétségtelenül megfigyelhető kétirányú kapcsolatok ellenére mégsem alakult ki egy olyan egybefüggő zóna – régészeti módszerekkel legalábbis nem tudjuk ennek meglétét igazolni –, melyben a két műveltség találkozási helyénél ezekből egy harmadik, sajátosan egyedi arculatú kultúra jött volna létre, mint az a 9. századi Pannonia esetében, az ún. Sopronkőhida–Pitten–Pottenbrunn csoport esetében megfigyelhető.[2088] Mindössze két olyan temetőnk van (Köttlach, Langenschönbichl), melyeknél egy ilyen folyamat lehetősége regionális szinten mérlegelendő, ám azért csak mérlegelendő, mert a leletösszefüggések ismeretének hiánya miatt nem zárható ki, hogy ezek még a „keveredés" előtti állapotot tükrözik.

A hiány okai bizonyára összetettek lehettek: kezdetben bizonyára az ellenséges viszonyok, az ebből fakadó elzárkózás, a 10. század közepéig a magyarság alacsonyabb számaránya a területen, valamint a sporadikus kapcsolatok jöhetnek szóba. Miután pedig a 11. századdal kezdődően a kapcsolatok békésebbé váltak, s a településterület képe már intenzívebb megtelepedésre utal, akkortól viszont az anyagi kultúra több vonásában is hasonló képet mutat mindkét oldalon, így a Magyar Királyság alattvalóinak viseletében lassacskán visszaszorulnak azok a jellegzetes elemek, melyek ennek az anyagi kultúrának karakterisztikus emlékei voltak, s így ezek hiányában, ha egykor volt is, egy ilyen folyamat már valószínűleg láthatatlanná vált. De természetesen a mentális, szubjektív tényezők szerepe is lényeges lehetett a kérdésben.

[2084] Schmitsberger 2006, 429.
[2085] Fettich é. n. 40–41.
[2086] Nowotny 2007, 233.
[2087] Korošec 1999, 150.
[2088] Szőke 2000.

VII. GRAVEYARDS AND FINDINGS OF COUNTY GYŐR AND MOSON FROM THE CONQUEST PERIOD AND FROM THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE

My work examines the graves and graveyards from the period of the Hungarian Conquest and the early Árpádian age of the territory of Győr and Moson counties. The territory of the former two counties will form the geographical frames, but while outside the contemporary borders, the county borders mean the dividing line, within the territory of the modern Hungary the administrative lines of today fill this function in majority. The temporal frames will be formed by, on the one hand, the occupation of Transdanubia in – according to our present knowledge – 900 and on the other hand, the end of the 11th century and the beginning of the 12th century.

After analyzing the source basis, we shall sketch the relations of the territory of the time. First we shall show the period sites, then the assessment of the individual phenomena and object types will follow, providing the ground for the examinations of the history of settlements, which will partly lead to the examination of the borderland character of the western territory, which of course required the use of a significantly larger source basis.

VII.1. NATURAL GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT

The two counties found in the Kisalföld major region of the Danube Basin are bordered from the north by the Danube, which is in connection with all the three middle regions of the major region, the Győr Basin, the Komárom-Esztergom Plain and the Marcal Basin. Regarding their soil conditions, the different alluvial soils are typical; their climate conditions during the 10–11th centuries were quite similar to our time. Among the natural geographical conditions the most important were the hydrographical ones. Before the river controls, this region was rich in marshes and swamps, often exposed to flood danger, having territories covered with contiguous water, lying in the windiest part of Transdanubia.

VII.2. THE HISTORY OF RESEARCH OF CEMETERIES AND BURIAL SITES OF GYŐR AND MOSON COUNTIES IN THE AGE OF THE HUNGARIAN CONQUEST AND THE LATE ÁRPÁDIAN AGE

We have had information concerning the provenience of the first period graves of the territory since the middle of the 19th century, but at that time we can only reckon with the conservation of some parts of findings coming from graves uncovered by chance. The first site known also by us is the Győr-Újszállások graveyard, from which finds could have turned up even at the end of 1850's and at the beginning of the 1860's. Nevertheless the first burials, whose finds could have got to public collections, with record and publication in 1865 in Pannonhalma, were found the same year in Koroncó. It had a great importance for the research of the period that on Flóris Rómer's initiative the Archaeological Cabinet was formed in the Benedictine Grammar School in Győr in 1859, giving a significant momentum to interest in archaeology, and beside *The Archaeological News* then *The Archaeological Bulletin*, the publication of the finds found place in the bulletin of the cabinet and in the annual reports informing about the growth of the cabinet as well. In 1890 Ágost Sőtér began the excavation of the graveyard with the highest grave number in Moson county, on Wiesenacker field, in Oroszvár (Rusovce, Sl.), which was continued in 1903 by him, in 1938 by Nándor Fettich, while in 1942/43 by Árpád Bottyán and János Nemeskéri. Particularly many graves or graveyards were turned up at the beginning of the 20th century; the rescue and the publication of the majority of them is connected with Arnold Börzsönyi. The leader of the collection of the Benedictine Grammar School searched on Győr-Téglavető field, in Mosonszentmiklós, Gyömöre and Nyúl-Öreghegy as well. Béla Cigány, school- and headmaster in Koroncó then in Győr, rescued finds on Koroncó-Rácz hill in 1934, then in 1936 in Csíkvánd. The works of Elemér Lovas is of great importance as well, who – beside his excavations – drew up the archaeological cadastre of Győr county, published the history of archaeological collection of Győr and presented the historical geography of Koroncó. At the end

of 1946 Béla Szőke got to Győr and became the curator of the Museum of Győr. His synthesizing works are of the greatest importance among his writings, in which he regarded and analyzed the entire territory of Kisalföld as a whole. He devoted a separate study to the period history of Győr, and dealt with the history of Kisalföld in the 9–10th century in a separate study too. In his work, of great importance up to this day, published in 1962 and entitled *The Archaeological Relics of the Hungarians in the Age of the Hungarian Conquest and the Early Árpádian Age*, he relied on more finds of Kisalföld during the analyses.

In his register of finds, published the same year as the second volume of the *Archaeological Studies*, referring to collections till 1959 and entitled *The Grave Finds in the Age of the Hungarian Conquest and the Early Árpádian Age in the Middle-Danube Basin*, 28 period sites can be found from Győr and Moson counties. The research of the period owes much to Rezső Puszta's activity too, who between 1965 and 1970, with smaller interrupts made rescue excavations on Pusztasomorja-Tímár hill. In 1968 and 1974 he rescued graves on the main square of Levél village. In 1960 on the inner territory of Öttevény, András Uzsoki excavated a horse grave, in 1968 he worked together with Károly Kozák in the graveyard of Győr Cathedral from the early Árpádian period. They excavated period graves in 1974 Győrszentiván, in 1987–1988 in Bácska part of Győr with the leadership of Eszter Szőnyi and Péter Tomka. The Lébény-Kaszás graveyard containing 98 observed graves, excavated in 1991–1992 is attached to Tomka's name as well. Recently a graveyard with small grave number was excavated in Győrszentiván-Károlyháza with the leadership of Szilvia Bíró. The finds and documentation of these graves and graveyards can be found in the collections and archives of BGLM, HM, MNM and XJM. Further we used the relevant data of the heritage of Géza Fehér, Nándor Fettich, János Nemeskéri, Aladár Radnóti and Béla Szőke.

VII.3. THE GRAVE FINDS FROM THE AGE OF THE HUNGARIAN CONQUEST AND THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE OF GYŐR AND MOSON COUNTIES

The basis of the investigation is the analysis of graves and cemeteries presented here. We shall present 18 sites, which were known till now only from preliminary articles or excavation reports, 8 sites have not been presented in the technical literature up to this day, and 23 sites were critically published again. Thus the analysis will be based on at least 740 graves from 63 sites. Unfortunately the sites are poorly opened up. Altogether the excavation of 2 cemeteries and 3 so called solitary graves can be regarded as authentic and complete. The material known only partly from the reports of the individual graves has further declined to our day, the material of at least 25 sites are damaged, unfortunately several times, the whole find material has disappeared or perished.

The presentation of the sites happened as follows: first a report was made of the circumstances of finding, and then followed the grave and find description, the assessment, and finally the relevant archival indexes and those of the technical literature. The EOV maps can also be found here, as well as the eventual cemetery maps and other figures relating to the topography of the sites.

VII.4. THE ASSESSMENT OF THE FINDS OF GYŐR AND MOSON COUNTIES

Unfortunately the burials excavated by non-specialists, or the partial destruction of the sites, have made it to a greater extent difficult to draw consequence regarding the structure and chronology of the cemeteries. The number of the anthropological data is also low.

As far as the geographical conditions of the region are concerned, the cemeteries and graves are generally situated on smaller moulds, which practice was common in the Carpathian Basin in the 10–11th centuries. In known cases the sites can be found on moulds 0,5–5 meter higher than their environment, or on smaller terraced hillsides. In case of hills, they can be found on their ridge, or on the northern slope, and if they were near to water, their distance from it could expand from 60-70 meter to as much as half a km. Rarely they can turn up on plain territories, some sites however can be found near the Danube, on terraced high banks or on smaller cones made from stream deposit.

The sites can be divided into three groups: the solitary graves, the so called raw cemeteries, and the graveyards around churches. Three graves can be ranked among the first group, while 4 sites turned up from around a church. Unfortunately among the so called raw cemeteries – which are the biggest group – only Lébény-

Kaszás can be considered as fully and authentically excavated, while the biggest cemetery known up to this day of Moson county, in Oroszvár (Rusovce, Sl.) is only known in parts. A ditch bordering a cemetery can be observed in only one case.

In most case, the defunct were buried in a simple, rectangular-shaped grave, with rounded corner; the orientation of the skeletons is adjusted to the main west–east direction. Neither graves with niche nor with sidewall niche was found, meanwhile graves with berm can be observed in 5 cases. No clue refers to grave monument and the stone- or tailed roof graves are missing as well. The classification of the graves with stones got into is uncertain. In the Lébény-Kaszás and Mosonszentmiklós-Lednice hill cemeteries the defunct were laid on an embanked layer in some graves. The wooden remains found during the excavation or the discolorations caused by them could refer to a coffin, but unfortunately not that way in any case that they could render its reconstruction possible. Nevertheless it can be stated that metal nails, clamp-irons were only rarely used to it.

The defunct were laid into the graves on their back, in extended position, which was general at that period. Naturally several differences can be observed regarding the limbs. One prone burial and two in contracted position are known. One of the latter turned up from Grave 44 in Lébény, which was the burial providing the richest metal finds, querying thus the hypothesis that the persons buried in contracted position could have been of servile state. Trepanation can be documented only in two graves in Lébény.

Clue referring to period plunder is not known, superposition was only observable in Graves 171 and 172 in Oroszvár (Rusovce, Sl.), and the latest was supposedly an after burial. Adult women and children lied in five graves, but for lack of genetic examinations, we can only render it probable that these graves hid mothers and their children.

The deceased were laid generally in the middle axis of graves. There is only one known empty tomb, which has to be further explained by the research. But on our territory it can be excluded that they were cenotaphs of armed men fallen abroad.

The individual object types – in known cases – were generally found in the place according to wearing custom, there are only two graves where accessories thrown into the grave turned up.

Food or drink supplements come from 78 graves of 7 cemeteries, in majority referred to by clay pots holding them. This custom is known in great number from the Oroszvár (Rusovce, Sl.) cemetery, where 35% of graves included pottery, which is without parallel up to this day in the cemeteries of the Hungarian territory.

The number of coins coming from 6 sites, 5 graves and as stray finds in 2 cases, furthermore 6 items from unknown sites is 34. Unfortunately the type of only 29 of them can be determined. We should separate among them the coins coming from the time of the Hungarian incursions and of the early Árpádian age, which did not turn up from any grave – or even any cemetery – from the area of these counties.

Among the finds, the different types of lock rings are the most frequent. The separation of their simple, penannular version is often rendered more difficult by the fact that in case of pieces found without knowing their exact position in grave, their use as ring can also be supposed, moreover, the use of jewelries as lock ring and earring cannot be separated in every case. The simple, penannular wire rings and the S-terminalled rings were most frequently worn, but sometimes the coiled, one and a half fold, S-terminalled, broadening downward lock-rings with spiral pendant can also be observed.

Earrings are known from 7 graves, in greatest number the earrings with cast-bead row pendent type are known, among them the earrings from Grave 47 of Győr-Téglavető field were connected by chain. The crescent-shaped earring with chain pendent decorated with filigree and granulation having turned up from Grave 68 in Oroszvár (Rusovce, Sl.) is unique.

Among the characteristic jewelry type of the so called commonalty cemetery, the collars, 22 are known, in determinable cases from female or child graves. Beside one piece made of a single wire and one cast example imitating twist, each one is twisted of bronze wire, and four of them is supplemented by filigree.

The types of pearls show a great variety, nevertheless pearl made of metal is not known. Cowries, smaller snails occur as well, while lunulas and animal teeth are known only in smaller number.

Only one braid ornament made of sheet is known, whose parallels have been up to this day reported from sites found east of Danube.

The find material includes the variety of bracelet types, band, wire and animal headed pieces can be found as well. The bronze wire bracelets of round or oval cross-section are present in the greatest number, from 12 graves and sporadically 23 pieces of bracelets turned up. They were mainly worn by adult women, from six graves of this type turned up wire bracelet of round cross-section, while the number of child graves is three, and there is only one male burial with this type of jewelry. Seven examples of wire bracelets of square cross-section are known. Among the twisted bracelets, pieces spirally filled on both ends and loop-in-loop and hooked terminalled can equally be found. Band bracelets turned up from five graves and in two cases sporadically, altogether in 7 examples, in bronze and silver

version, in each case from female grave. Among the 6 pieces of animal headed bracelets only one, the jewelry of the Grave 17 in Bácsa comes from authentic excavation.

Among the rings almost every type characteristic of the age can be found, a two ball-headed and one equipped with bronze ring and silver framework, ornamented with filigree and granulation from Grave 200 of Oroszvár (Rusovce, Sl.) rise above the others.

Unfortunately the belt mounts of all the three sites can be considered stray, among the dress fittings some smaller pieces having one and two parts, furthermore one piece of secondary use with bigger pendant and two pieces of square-shaped mounts are known. The use of metal button was less characteristic, since bronze or silver buttons turned up from only 7 graves. Two so called Moravian ornamental buttons are documented; they turned up from Grave 68 of Oroszvár (Rusovce, Sl.) containing the earlier mentioned crescent-shaped earrings with chain pendants. The number of weapons is low, beside the only – though unique till today – single-edged sword, the elements of archer equipments can be mentioned. We should note that boned bow has not been known up to this day.

Among the horse graves we should highlight the harness mounts with rosette, whose gathering in the Koroncó area is overmuch remarkable. Horse bits and bridle bits of a foul, furthermore the different types of stirrups can equally be found, one of them is decorated with trapezoid metal inlay.

VII.5. TERRITORIAL EXAMINATIONS

This chapter includes examinations related to the history of settlements.

VII.5.1. CHRONOLOGICAL EXAMINATIONS

The graves, cemeteries can be rated into three chronological sections. The first one is the 10th century, with all the horse graves, these sites are solitary, or have only few graves, often including horse grave or graves, mainly situated between Rába and Concó brook and along the Moson-Danube. The grave number of the cemeteries from the 10–11th centuries is twelve, but because of the cemeteries with higher grave number, the majority of graves belongs here. the so called commonalty graveyards are found along the Danube and its Moson arm. The 11th century is represented by ten sites, but most of them are unfortunately ravaged or sporadic.

VII.5.2. THE ETHNICAL EXAMINATION OF GRAVES AND CEMETERIES

Nowadays the possibility of ethnical determination is one of the disputed questions of Archaeology. It reckons with the possibility of the presence of more ethnics as well on our examined territory. On the basis of written sources and toponymic data the research reckons with the settlement of Petchenegs in four separated territorial blocks. No such archaeological source turned up on these territories – and even on the whole territory of the two counties either – on the basis of which their presence would be supposable. The examination of the graves from the 10–11th centuries found in Győr-Téglavető field from the cemetery in the Avar age, brought negative results as well, they cannot be regarded as a proof of a surviving Avar population. Regarding the Oroszvár (Rusovce, Sl.) cemetery, the written sources and the toponymic data raise the question of the presence of a Russian population, while a part of the archaeological finds seem to refer to a surviving population from the 9th century. We could not detect eastern Slavic population with archaeological methods in the cemetery, and there are only some vague trace as well referring to a population dwelling here in the century preceding the Hungarian Conquest, which do not help solve the question unambiguously.

VII.5.3. MICRO REGIONAL EXAMINATIONS

My investigations separated two minor regions, in Győr and in Koroncó area, and as far as our definition is correct, it seems they cannot be in every case identified with the natural geographic borders. On the basis of a larger territorial examination it can be seen that the majority of sites can be found on the territory of Moson county, but in spite of that it is quite obvious that up to Leitha we can reckon with a similar settlement structure to that of the Hungarian territories and the later territories of the Hungarian Kingdom.

VII.6. ARCHAEOLOGICAL DATA TO THE HISTORY OF GYŐR AND MOSON COUNTIES OF THE AGE OF CONQUEST AND THE EARLY ÁRPÁDIAN AGE

In this chapter we try to provide data with the help of presented source basis to the period history of the two counties and that of the western part of Transdanubia.

VII.6.1. THE QUESTION OF BORDERLAND

Regarding the 10–11th centuries, the first and most important question is the methodological problematic of the border. Its examination will be followed by the analysis of natural geographic and toponymic data, and then we examined the topographical situation of the sites of the western region with their character and finds, representing their situation in a map as well. We ranked them among three chronological units too, like in the case of Győr and Moson counties. On the basis of it, it can be seen that the Moson county group of 10th century sites is connected with those of Sopron county from south-west. Regarding their topographic situation, the great majority of the sites from the 10th century is situated in Rábaköz, south of Hanság, their westernmost occurrence is Szakony and Röjtökmuzsaj. Cemeteries providing richer finds are characteristic of Rábaköz too, and within it, rather its western part. In Vas county two blocks of them seem to stand out, one is the territory between Pinkaóvár (Burg, A.) and Vasasszonyfa, the other is east of Rába river, in the Celldömölk area.

In the case of graves and cemeteries from the 10–11th century compared with the block of those in Rábaköz from the 10th century, a swing to the west can be observed, and a site is known even from the north-west part of Lake Fertő. In the 11th century cemeteries turn up farther in the west, up till the Pecsnyéd (Pöttsching, A.)–Középpulya (Mittelpullendorf, A.) line, approximately in territorial equipartition. On the territory of Vas county, this significant swing to the west of the 10–11th century cemeteries cannot be observed compared with those from the 10th century. In Zala county the sites dated from the period beginning with the middle of 10th century can be found in the north-east part of the county, near Zala valley, or near Kis-Balaton.

Regarding the settlement territory in 11th century, a swing to the west can be observed in Sopron county, which is however not characteristic of Vas county. Meanwhile, in the case of Zala county, sites can be found in the west, as far as Válicka valley.

Regarding the types of cemetery structures, the so called commonalty cemeteries with greater grave number can be found on the whole examined territory, even if not in the same proportion.

Graveyards providing ampler finds with smaller grave number – at most 30-40 graves – are known up to this day only from Sopron county. Whereas the solitary ones often containing bridle ornament with rosette as well, are rather typical of the Győr area.

Regarding the finds, it is widely known that Transdanubia is deficient in those object types, which can be ranked among the so called dominant type of the age of Conquest. The bridle ornaments with rosette are the only exception. The metal brade ornaments are rare, the metal dress fittings are scanty and only some sites of belts decorated with mounts are known. More conspicuous is the almost entire lack of the double-edged swords and the trapezoid stirrups, though the lack of the object types spreading from the middle of the 10th century can be caused by the diverse representation as well. Nevertheless the sables already used from the first half of 10th century are scarce, which – even if the early spread of diverse representation is taken into consideration, at least in the beginning of the century – could have got into graves here.

On the basis of the above mentioned arguments it is probable that the Hungarians of the 10th century could have appeared earlier in the areas south of the Danube than in the central and southern part of Transdanubia. The reason for this could be, beside the possibilities provided by the natural geographic conditions, surely geopolitical as well; the Hungarians, similarly perhaps to the Avars, regarded the Danube valley as the most vulnerable part of their whole territory, which needed to be covered.

VII.6.2. THE SO CALLED CONNECTION ZONE? DATA TO THE QUESTION OF EAST-ALPINE TYPE FINDS IN THE CARPATHIAN BASIN.

The so called connection zone in geographical sense means the territory, where the neighboring political powers can be in contact with each other. It is in present case the Ostmark, on the south, the Caranthane Principate and the Hungarian Principate then the Hungarian Kingdom. During the examination, both the archaeolo-

gical sources of the Carpathian Basin showing western European influence and its opposite, the Eastern Alpine occurrence of the Hungarian-like finds or/and ritual elements should be scrutinized. Through the analysis of these two will be outlined the phenomena caused by cultural relations.

Above the objects which can be regarded as uncertain or transitional types, and the exception of those not needing any particular archetype because of their very simple solution; the button terminalled rings, the fibulas and the earrings with engraved pattern or with enamel inlay can be ranked here. The button terminalled rings are known in largest number. 46 pieces have turned up from 34 graves and as stray finds; they can be ranked typologically among four major categories. They were used as head jewelry, bracelet or ring. The crescent-shaped earrings are known from 15 sites, which can be ranked among two main groups on the basis of their ornaments: the pieces with enamel inlay and with engraved pattern; the previous can be ranked among two further subcategories. Fibulas turned up from 11 sites and because of their various forming, almost each one belongs to a separate group. The earliest occurrence had the button terminalled rings, among them especially the ones with longer diameter, which could have already appeared in the middle of the 10th century in graves, while the ones with shorter diameter could have got into graves from the last quarter of the century. The earrings could have appeared in graves from the 970/80's as well, while the fibulas can be dated from the turn of the millennium. Regarding the occurrence of these objects, the rate is 70% female, 22% infant and 8% male grave in known cases. We can notice a certain site concentration on the northern shore of Balaton, on the territory of Győr, Moson, Sopron, Vas, Baranya, Heves counties, but it can also be caused by the different research processes. Regarding both the way of wear and the combination of certain object types, eastern Alpine parallels can be detected. The Hungarian-like object types and ritual elements are known from 6 sites, they are mainly the smaller monomial mounts or mounts with pendant, collars, bracelets, lunulas, earrings and food and drink furniture. Fashion, commerce and ethnical identity also arose in the technical literature in connection with the above. In generally we can say that in spite of the undoubtedly observable bilateral connections, we cannot speak of the formation of a contiguous zone – or at least with archaeological methods it cannot be justified – where on the encounter of the two cultures a third one would have come into existence with a special and unique profile as it was observable in the case of Pannonia in the 9th century. Moreover, our examination did not justify the existence of a borderland ('gyepű') either, at least in the case of Danube valley and the role of Leitha as a border river cannot be justified either, at least in the second half of the 10th century.

VIII. IRODALOMJEGYZÉK

ACSAY 1902 Acsay F. közreadja. *FgÉ* 1901–1902: 1902.

ACSAY 1903 Acsay F. közreadja. *FgÉ* 1902–1903: 1903.

ACSÁDI 1965 Acsádi Gy.: A középkori magyar halandóságra vonatkozó paleodemográfiai kutatások eredményei. *Történeti Statisztikai Évkönyv* 1963–1964: 1965, 3–34, 295–297.

ADAM *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. [VAH 13/1–2.] Budapest 2002.

ÁDÁM–MAROSI 1975 *A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék*. Szerk.: Ádám L.–Marosi S. [Magyarország tájföldrajza 3.] Budapest 1975.

ALBEKER 1970 Albeker M.: Győr-Pósdomb. *RégFüz* I: 23 (1970), 64.

ALFÖLD *Az Alföld társasalma*. Szerk.: Novák L. [Az Arany János Múzeum Közleményei 8.] Nagykőrös 1998.

ANDRAE 1973 Andrae, R.: Mosaikaugperlen – Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa. *ActaPraehistArch* 4 (1973), 101–198.

ARADI 1998 M. Aradi Cs.: A főnyed-gólyásfai Árpád-kori temető és település eddigi ásatásainak összegzése. *SMK* 13 (1998), 113–154.

ASZT 2004 Aszt Á.: Mosonmagyaróvár területének története a középkor végéig. *MMM* 7/2 (2004), 12–30.

ASZT 2006 Aszt Á.: „Markalf hazája…" Újabb régészeti kutatások a mosoni ispáni központban. *Arrabona* 44/1 (2006), 9–40.

ÁKÍF *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gy. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.] Szeged 1999.

BAIERN *Baiern und Slawen in Oberösterreich*. Red.: Holter, K. Linz 1980.

BAKAY 1966 Bakay, K.: Gräberfelder aus den 10.–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz I. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966): 1966, 43–88.

BAKAY 1975 Bakay K.: A X–XI. századi magyar köznép temetkezési rendjének egyik változata. *SMK* 2 (1975), 23–47.

BAKAY 1978 Bakay K.: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. *StCom* 6 (1978).

BALASSA 1990 Balassa I.: A magyar őstörténetkutatás néprajzi lehetőségei. *MT* 1990/3, 287–291.

BARB–DWORSCHAK 1936 Barb, A.–Dworschak, F.: Der Fund von Tadten, Burgenland. *NZ* 29 (1936), 69–72.

BASKI 2009 Baski I.: A helynevek és a régészettudomány. In: *„Kun-kép" A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk.: Rosta Sz. Kiskunfélegyháza 2009, 249–258.

BAYERN *Die Bayern und ihre Nachbarn*. Hrsg.: Friesinger, H.–Daim, F. Wien 1985.

BÁLINT 1969 Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFMÉ* 1969/1, 107–114.

BÁLINT 1971 Bálint Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. *BMMK* 1 (1971), 49–88.

BÁLINT 1976 Bálint Cs.: A magyarság és az ún. Bjelo Brdói Kultúra. *Cumania* 4 (1976), 225–254.

BÁLINT 1977 Bálint Cs.: A honfoglaláskor. In: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I/1.* Szerk.: Hajdú P.–Róna-Tas A.–Kristó Gy. Szeged 1977, 121–164.

BÁLINT 1991 Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. [Studia Archaeologica 11.] Budapest 1991.

BÁLINT 1994 Bálint Cs.: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: *HÉR* 39–46.

BÁLINT 1995 — Bálint Cs.: *A kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai.* [MŐK 8.] Szeged 1995.

BÁLINT 2000 — Bálint Cs.: A honfoglalástól az államalapításig. In: EURÓPA 342–348.

BÁLINT 2000a — Bálint Cs.: Választás Kelet és Nyugat között – és mennyire volt az? In: VÁLASZÚTON 11–22.

BÁLINT 2006 — Bálint Cs.: Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai). *Sz* 140 (2006), 277–347.

BÁLINT–LANGÓ 2008 — Bálint Cs.–Langó P.: A történeti genetikai módszerrel elemzett, 10–11. századi embercsontok kiválasztásának szempontjai. *MT* 2008/10, 1217–1219.

BÁNHEGYI 1977 — Bánhegyi M.: *A Győri Czucor Gergely Bencés Gimnázium Jubileumi Évkönyve 1626–1976.* Győr 1977.

BELÉNYESY–HORVÁTH 2004 — Belényesy K.–Horváth T.: Balatonöszöd-Temetői-dűlő. In: Honti Szilvia et al.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). *SMK* 16 (2004), 23–25.

BELLA 1894 — Bella L.: Csornai leletek. *ArchÉrt* 14 (1894), 131–135.

BENCZE–SZIGETI 2010 — Bencze Z.–Szigeti J.: Honfoglalás kori temető Soroksár határában (M0 BP 09). *BudRég* 42–43 (2009–2010): 2010, 53–80.

BENDE–LŐRINCZY 1997 — Bende L.–Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. *MFMÉ StudArch* 3 (1997), 201–285.

BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002 — Bende L.–Lőrinczy G.–Türk A.: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. *MFMÉ StudArch* 8 (2002), 351–402.

BERGMANN 1999 — Bergmann, R.: Karolingisch-ottonische Fibeln aus Westfalen. In: *799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit.* Hrsg.: Stiegemann, Ch.–Wemhoff, M. Mainz 1999, 438–444.

BERGHAUS 1994 — Berghaus, P.: Münzfibeln. In: WAMERS 1994, 106–115.

BÉRES 1996 — Béres, M.: Archäologische Angaben zur Trachtensitte der mittelalterlichen Korollen. *ActaEthnHung* 41 (1996), 111–134.

BÉRES 1998 — Béres M.: Régészeti adatok a középkori pártaviseleti szokásokhoz. In: *Viselet és társadalom, avagy a ruha teszi az embert.* Szerk.: Szűcs J. Szeged–Csongrád 1998, 16–18.

BIERBRAUER 2003 — Bierbrauer, V.: Frühe langobardische Siedlung in Italien: Gräberarchäologie und Siedlungarchäologie – metodische Probleme ihrer Interpretation. In: *I longobardi dei ducati di Spoletto e Benevento. Atti del XVI Congresso internazionale di studi sull'alto Medioevo.* Ed.: Fondazione Centro italiano di studi sul'alto Medioevo. Spoleto 2003, 29–77.

BIERBRAUER 2005 — Bierbrauer, V.: Archäologie der Langobarden in Italien: etnische Interpretation und Stand der Forschung. In: *Die Langobarden Herrschaft und Identität.* Hrsg.: Pohl, W.–Erhart, P. Wien 2005, 21–66.

BITEC–KNIFIC 2001 — Bitec, P.–Knific, T.: *Od rimljanov do Slovanov, Predmeti.* Ljubljana 2001.

BOLLÓK 2006 — Bollók Á.: Új irány a kora középkori etnogenezis-kutatásban? Gillet, Andrew (szerk.): On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages. *Korall* 24–25 (2006), 265–282.

BOLLTIN-TOME 1977 — Bolltin-Tome, E.: Trije staroslavensi grobovi v Predloki. *Balcanoslavica* 6 (1977), 131–140.

BOLLTIN-TOME 1981 — Bolltin-Tome, E.: Elementi ketlaške kulturne skupine na grobišču v Predloki. *AV* 32 (1981), 600–606.

BOROSY 1977 — Borosy A.: Határőrség és határőrök az Árpád-korban. *HK* 24/3 (1977), 543–557.

BOROVSZKY 1908 — Borovszky S.: *Győr vármegye.* Budapest 1908.

BOTTYÁN 1972 — Bottyán O.: Az oroszvári X–XI. századi népesség embertani vizsgálata. *AnthropHung* 11 (1972), 83–136.

BÓNA 1964 — Bóna, I.: Der Silberschatz von Darufalva. *ActaArchHung* 16 (1964), 151–169.

BÓNA 1971 — Bóna I.: Honfoglalás kori magyar sír Dunaújvárosban. *ArchÉrt* 98 (1971), 170–175.

VIII. IRODALOMJEGYZÉK

BÓNA 1978 — Bóna, I.: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchoff im südlichen Staadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia* 16 (1978), 99–150.

BÓNA 1986 — Bóna I.: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Erdély története I.* Szerk.: Makkai L.–Mócsy A. Budapest 1986, 107–234, 575–582.

BÓNA 1996 — Bóna I.: Honfoglalás és régészet. *Korunk* 8 (1996), 21–40.

BÓNA 1996a — Bóna I.: Baráti megjegyzések és kiegészítések Németh Péter írásához. *Műemlékvédelmi Szemle* 1996/1, 230–234.

BÓNA 1997 — Bóna I.: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai. *MT* 1997/12, 1451–1461.

BÓNA 1998 — Bóna I.: *Az Árpádok korai várai.* Debrecen 1998.

BÓNA 2000 — Bóna I.: *A magyarok és Európa a 9–10. században.* Budapest 2000.

BÖDÖCS–ANDRÁSI 2002 — Bödöcs A.–Andrási J.: Győr-Téglavető-dűlő. In: *ADAM* 150.

BÖRZSÖNYI 1894 — Börzsönyi A.: Régi magyar emlékek a győri kath. főgymn. Régiségtárában. *FgÉ* 1893–1894: 1894, 5–46.

BÖRZSÖNYI 1888 — Börzsönyi A.: Az 1884–1888-ig szerzett régészeti tárgyaknak ismertetése s azok lelethelyei. *FgÉ* 1887–1888: 1888, 143–183.

BÖRZSÖNYI 1897 — Börzsönyi A.: *Kalauz a győri Szent-Benedek-rendi főgymnasium régiségtárában.* Győr 1897.

BÖRZSÖNYI 1902 — Börzsönyi A.: Győri sírmező a régibb középkorból (I–II. közlemény). *ArchÉrt* 22 (1902), 12–24, 128–143.

BÖRZSÖNYI 1903 — Börzsönyi A.: Pogány magyar sírokról. *ArchÉrt* 23 (1903), 67–70, 187.

BÖRZSÖNYI 1904 — Börzsönyi A.: Győri sírmező a régibb középkorból. *ArchÉrt* 24 (1904), 15–41.

BÖRZSÖNYI 1905 — Börzsönyi A.: Győri sírmező a régibb középkorból. *ArchÉrt* 25 (1905), 16–33.

BÖRZSÖNYI 1905a — Börzsönyi A.: Régi magyar emlékek a Győri Múzeumban. *ArchÉrt* 25 (1905), 186–188.

BÖRZSÖNYI 1906 — Börzsönyi A.: Győri sírmező a régibb középkorból. *ArchÉrt* 26 (1906), 302–321.

BÖRZSÖNYI 1908 — Börzsönyi A.: Győri sírmező a régibb középkorból. *ArchÉrt* 28 (1908), 208–230.

BÖRZSÖNYI 1910 — Börzsönyi A.: Győr vármegye őstörténete. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye.* Szerk.: Borovszky S. Budapest 1910, 250–268.

BÖRZSÖNYI 1912 — Börzsönyi A.: Gyömörei sírlelet a honfoglalás korából. *ArchÉrt* 32 (1912), 214–219.

BÖRZSÖNYI 1913 — Börzsönyi A.: Szerk. *FgÉ* 1912–1913: 1913.

BÖRZSÖNYI 1915 — Börzsönyi A.: A győri főgimnáziumi múzeum és a környékbeli kincsleletek. *NK* 14 (1915), 97–100.

BRANKO 1970 — Branko, M.: *Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje Kaštela Dvograd.* [HistriaArch 1.] Pula 1970.

BRATHER 2001 — Brather, S.: *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa.* Berlin 2001.

BRATHER 2004 — Brather, S.: *Etnische Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie.* Berlin–New York 2004.

BRATHER 2004a — Brather, S.: Schläfenringe. In: *RGA* 27, 132–139.

BREIBERT 2008 — Breibert, W.: Grabfunde aus Krungl in der Steiermark. Neues zu einem altbekannten frühmittelalterlichen Gräberfeld. *Schild von Steier* 2008/4, 7–21.

BREIBERT–SZAMEIT 2008 — Breibert, W.–Szameit, E.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hausmenning bei Amstetten, Niederösterreich. *ArchA* 92 (2008), 133–154.

BRUNNER 2000 — Brunner, K.: Zwischen Topos und Romantik. Das Bild der Magyaren einst und jetzt. In: VÁLASZÚTON 241–248.

BRUNNER 2006 — Brunner, K.: Bridning a Dark Age – Szenarien zum historischen Hintergrund. In: DAIM–LAUERMANN 2006, 273–279.

BUDINSKÝ-KRIČKA–FETTICH 1973 — Budinskỳ-Krička, V.–Fettich, N.: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplín.* Bratislava 1973.

BUÓCZ et al. 2000 — P. Buócz T.–Kiss G.–Tóth G.–Tobischka K.: Répcelak-Várdomb, Homokbánya. In: KISS 2000, 135–143.

BURNŠMID 1903 Burnšmid, J.: Hrvatske sredovječne starine. *VHAD* 7 (1903), 30–97.

CENTRAL EUROPE Central Europe in 8th–10th century. Ed.: Čaplovič, D.–Doruľa, J. Bratislava 1997.

CETINIĆ 2011 Cetinić, Ž.: *Stranče – Vinodol. Starohrvatsko groblje na Gorici*. Rijeka 2011.

CHIDIOŞAN 1969 Chidioşan, N.: O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea. *SCIV* 20 (1969), 611–615.

CHIRILĂ–HOPÎRTEAN 1978 *Chirilă, E.– Hopîrtean, A.:* Tezaurul monetar de la Turda (Contribuţii numismatice la problema penetraţiei ungurilor în Transilvania în secolul XI). *Potaissa* 1 (1978), 59–73.

CHORVÁTOVÁ 008 Chorvátová, H.: Gombíky s tepanou výzdobou. *Zborník Slovenského Národného Múzea* 102 (2008), 153–170.

COSMA 1994 Cosma, C.: Morminte din secolele IX–X p. Ch. descoperite la Zalău (Jud. Sălaj). *EphNap* 4 (1994), 323–329.

COSMA 2001 Cosma, C.: Einzelgräber und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9.–10. Jh. im Westen und Norden Rumäniens. In: *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata*. Ed.: Cosma, C.–Tamba, D.–Rustoiu, A. Zalău 2001, 499–565.

COSMA 2002 Cosma, C.: *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII–X. d. h.* Cluj-Napoca 2002.

COSMA 2007 Cosma, C.: Die Gräberfed von Köttlach-Typ aus West- und Nordwestrumänien. *EphNap* 16–17 (2006–2007): 2007, 227–253.

CURTA 2008 Curta, F.: Introducion. In: *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Ed.: Curta, F. Leiden–Boston 2008, 1–12.

CURTA 2009 Curta, F.: *Text, Context, History and Archaeology. Studies in Late Middle Ages*. Bucureşti–Brăila 2009.

CZIGÁNY 2000 Czigány J.: Lékelt koponya a Lébény-Kaszásdomb 44. sz. sírjából. *Arrabona* 38 (2000), 51–62.

CZIGÁNY 2003 Czigány J.: Adatok a jelképes koponyalékeléshez (Lébény-Kaszásdomb 17. sz. sír). *Arrabona* 41 (2003), 57–64.

CSALLÁNY 1970 Csallány, D.: Weiblicher Haarflechtschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 22 (1970), 261–299.

DABROWSKA 1979 Dabrowska, E.: Élements hongrois dans les trouvailles archéologiques au nord des Carpathes. *ActaArchHung* 31 (1979), 341–356.

DAIM 2006 Daim, F.: Ein frühungarische Reitergrab in Lanzekirchen, Niederösterreich. Mit einem Beitrag von Bendeguz Tobias. In: DAIM–LAUERMANN 2006, 269–272.

DAIM–LAUERMANN 2006 *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Hrsg.: Daim, F.–Lauermann, E. [MonRGZM 64.] Mainz 2006.

DANNENBERG 1876–1905 Dannenberg, H.: *Die deutsche Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit I–IV*. Berlin 1876 (I), 1894 (II), 1898 (III), 1905 (IV).

DARÁZSY 1984 Darázsy B.: *A szob-vendelini X. századi temető*. [Szakdolgozat – kézirat.] Budapest 1984.

DEKÓWNA 1990 Dekówna, M.: Herkunft der im Friedhof Zalakomár gefunden Glasperlen im Lichte der technologischen Untersuchungen. *WMMÉ* 15 (1990), 231–242.

DEMBSKI–SCHULZ 1980 Dembski, G.–Schulz, K.: Winden am See. *FÖ* 19 (1980), 674.

DEMO 1983 Demo, Ž.: Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji. *Podravski Zbornik '83* (1983), 271–301.

DEMO 1996 Demo, Ž.: *Vukovar Lijeva Bara*. Zagreb 1996.

DEMO 2009 Demo, Ž.: *Ranosrednjovekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar–Lijeva Bara (X–XI. stoljeće)*. Zagrebu 2009.

DÉNES 1996 Dénes J.: A Nyugat-Dunántúl a 10. században. *Vasi Szemle* 50 (1996), 357–370.

DIENES 1960 Dienes I.: 10. századi magyar temető Zalaszentgróton. In: *A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960*. Szerk.: Szentmihályi I. Zalaegerszeg 1960, 107–128.

DIENES 1963 Dienes I.: Honfoglalóink halottas szokásának egyik ugorkori eleméről. *ArchÉrt* 90 (1963), 108–112.

Dienes 1965	Dienes I.: Magyarhomorog-Kónyadomb. *RégFüz* I: 18 (1965), 51.
Dienes 1965a	Dienes I.: Törtel. *RégFüz* I: 18 (1965), 53.
Dienes 1965b	Dienes I.: A honfoglaló magyarok. In: *Orosháza története*. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 136–174.
Dienes 1970	Dienes I.: *A honfoglalás kora*. [Magyar művészettörténet 1.] Budapest 1970.
Dienes 1972	Dienes I.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.
Dienes 1973	Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. *FolArch* 24 (1973), 177–217.
Dienes 1975	Dienes I.: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: *Urali népek*. Szerk.: Hajdú P. Budapest 1975, 77–108.
Dienes 1978	Dienes I.: Opponenesi vélemények Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. *ArchÉrt* 105 (1978), 107–127.
Dinklage 1952	Dinklage, K.: Emmersdorf, BH Villach. *FÖ* 4 (1952), 66–67.
Dinklage 1963	Dinklage, K.: Das frühmittelalterliche Reihengräberfeld Diemlach, Steiermark. *Schild von Steier* 11 (1963), 35–42.
Dolenz 1960	Dolenz, H.: Frühmittelalterliche Bodenfunde aus Kärnten. *Carinthia* 1 (1960), 727–749.
Dombay 1960	Dombay J.: Árpád-kori temetők Baranyában I. *JPMÉ* 5 (1960), 135–158.
Dombay 1961	Dombay J.: Árpád-kori temetők Baranyában II. *JPMÉ* 6 (1961), 69–84.
Dončeva-Petkova 2007	Dončeva-Petkova, L.: Zur ethnischen Zugehörigkeit einiger Nekropolen des 11. Jahrhunderts in Bulgarien. In: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 2.* Ed.: Henning, J. Berlin–New York 2007, 643–660.
Dontcheva-Petkova 2005	Dontcheva-Petkova, L.: *Odratsi. Vol. 2.* Szofia 2005.
Dövényi 2010	*Magyarország kistájainak katasztere*. Szerk.: Dövényi Z. Budapest 2010.
Dragotă 2006	Dragotă, A.: *Aspecte multiculturalitate spirituală (Aspects du multiculturalisme spirituel).* [Bibliotheca Septemcastrensis 23.] Alba Iulia 2006.
Dragotă et al. 2009	Dragotă, A.–Drîmbărean, M.–Rustiou, G. T.–Oţa, S.–Delenau, V.: *Necropole medieval timpurie de la Alba Iulia–str. Brânduşei*. Alba Iulia 2009.
Drămbărean et al. 1998	Drămbărean, M.–Rodean, N.–Gligor, A.–Moga, V.–Anghel, D.: O nouă necropolă medieval timpurie descoperită la Alba Iulia. *Apulum* 30 (1998), 187–205.
Drenko 1986	Drenko, Z.: Nož v hrobovoch zo 7. až 10. Storočia na Slovensku. *Zborník SlNM* 80 (1986), 137–143.
Dušek 1955	Dušek, M.: Kostrové pohrebištez X. a XI. storočia v Chotíne na Slovensku. *SlA* 3 (1955), 244–264.
Ebenhöch 1865	Ebenhöch F.: Koroncó története. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 4 (1865), 338–357.
Ebenhöch 1868	Ebenhöch F.: A koroncói (Győr m.) vidéknek kő-, bronz- és vas-korszaki leletei. *ArchKözl* 7 (1868), 166–180.
Ebenhöch 1874	Ebenhöch F.: Őskor. In: *Győr megye és város egyetemes leírása*. Szerk.: Fehér I. Budapest 1874, 357–377.
Eichert 2007	Eichert, S.: Förk im frühen Mittelalter. *Rudolfium, Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten 2005:* 2007, 45–62.
Eichert 2010	Eichert, S.: *Die frühmittelalterlichen Gräberfelder Kärntens*. Klagenfurt 2010.
Eichert–Mehofer 2011	Eichert, S.–Mehofer, M.: Frühmittelalterliche Emailscheibenfibeln aus Villach. *Archäometallurgie und experimentelle Archäologie. Neues aus Alt-Villach* 48 (2011), 29–66.
Environmental	*Environmental Archaeology in Transdanubia*. Ed.: Zatykó, Cs.–Juhász, I.–Sümegi, P. [VAH 20.] Budapest 2007.
Enzsöl 2002	Enzsöl I.: Sőtér Ágoston. In: Magyar 801–802.
Erdélyi 1995	Erdélyi I.: A bodrogszerdahelyi honfoglalás kori temető. *Studia Nova* 2/4 (1995), 69–81.
Erdélyi 1995a	Erdélyi I.: A honfoglaló magyarság régészeti emlékei a nyugati végeken. *Studia Nova* 3/4 (1995), 93–100.

ERDÉLYI 1997 Erdélyi I.: *A Bajkáltól a Balatonig. Régészeti adatok a töröknyelvű népek történetéhez.* Budapest 1997.

ERDÉLYI 2002 Erdélyi I.: *A magyar honfoglalás és előzményei.* Budapest 2002.

EURÓPA *Európa közepe 1000 körül.* Szerk.: Wieczorek, A.–Hins, H.-M. Stuttgart 2000.

EUROPA IM 10 JH. *Europa im 10 Jahrhundert.* Hrsg.: Henning, J. Mainz 2008.

ÉBER 1904 *Éber L.:* A richárdpusztai éremlelet. *NK* 3 (1904), 87–91.

ÉRDY 1868 Érdy J.: A verebi pogány sír. *MTA Évkönyvei* 9 (1848–1859): 1868, 14–27.

ÉRTESÍTVÉNY 1876 *Értesítvény a pannonhalmi Szt.-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1875/6. tanév végén.* Győr 1876.

ÉRY 1968 K. Éry, K.: Reconstruction on the tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data. *Alba Regia* 8–9 (1967–1968): 1968, 93–147.

ÉRY 1982 Éry K.: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6–12. századi népességeinek embertanához. *VMMÉ* 16 (1982), 35–85.

ÉRY 1991 Éry K.: Nemeskéri János (1914–1989). *ArchÉrt* 118 (1991), 85–86.

ÉRY 1994 Éry K.: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: *HÉR* 217–224.

ÉVEZREDEK *Évezredek üzenete a láp világából.* Szerk.: Költő L.–Vándor L. Kaposvár–Zalaegerszeg 1996.

FARKAS 1987 Farkas Gy.: Temetési rítus és nemiség. *MuKuCsoM* 1986: 1987, 12–16.

FEHÉR 1940 Fehér G.: *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége.* Budapest 1940.

FEHÉR 1953 Fehér G.: Zalavári ásatások (1951–1952). *ArchÉrt* 80 (1953), 31–52.

FEHÉR 1954 Fehér, G.: Les fouilles de Zalavár (1951–1953). Rapport préliminaire. *ActaArchHung* 4 (1954), 201–274.

FEHÉR 1956 Fehér, G.: Beiträge zum Problems des ungarish-slawischen Zusammenlebens. *ActaArchHung* 8 (1956), 269–318.

FEHÉR 1957 Fehér, G.: Die landnahmenden Ungarn und ihr Verhältnis zu den Slawen des mittleren Donaubeckens. *StSl* 1957, 7–58.

FEHR 2008 Fehr, H.: Germanische Einwanderung oder kulturelle Neuorientierung? Zu den Anfängen des Reihengräberhorizontes. In: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter.* Hrsg.: Brather, S. Berlin–New York 2008, 67–102.

FEKETE–VARGA 2006 *Magyarország tájainak növényzete és állatvilága.* Szerk.: Fekete G.–Varga Z. Budapest 2006.

FEKETE 2007 Fekete M.: Szentvid vára. *Savaria* 31 (2007), 77–155.

FEKETE–KISS 2000 Fekete M.–Kiss G.: Velem-Szentvid. In: KISS 2000, 261–263.

FELGENHAUER-SCHMIEDT 1998 Felgenhauer-Schmiedt, S.: Graphittonkeramik des Früh- und Hochmittelalters in Niederösterreich. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa.* Hrsg.: Poláček, P. Brno 1998, 199–212.

FELGENHAUER-SCHMIEDT 2006 Felgenhauer-Schmiedt, S.: Niederösterreich im 10. Jahrhundert. In: DAIM–LAUERMANN 2006, 253–267.

FETTICH 1931 Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *ArchÉrt* 45 (1931), 48–112.

FETTICH 1937 Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművessége.* [ArchHung 21.] Budapest 1937.

FETTICH 1943 Fettich N.: *Magyar stílus az iparművészetben I.* Budapest 1943.

FETTICH 1947 Fettich N.: *Magyar stílus az iparművészetben III.* Budapest 1947.

FETTICH 1971 Fettich N.: Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben. *Ethn* 82 (1971), 44–69.

FETTICH é. n. Fettich N.: *A Kettlach-kultúra avar és ősmagyar elemei.* [Kézirat] H. n. É. n.

FETTICH–NEMESKÉRI 1943 Fettich N.–Nemeskéri J.: *Győr története a népvándorlás korában.* Győr 1943.

FÉK Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei.* [RégTan 2.] Budapest 1962.

FIGLER 1988 Figler A.: Bácsa-Szt. Vid. *RégFüz* I: 41 (1988), 74–75.

FIGLER 1993 Figler A.: Győr-Fövenyesdomb. *RégFüz* I: 45 (1993), 11–12.

VIII. IRODALOMJEGYZÉK

FIGLER 1994 — Figler A.: Mosonszentmiklós-Lednice domb. *RégFüz* I: 46 (1994), 20–21.

FIGLER 1997 — Figler A.: Mosonszentmiklós-Lednice domb. *RégFüz* I:48 (1997), 19.

FIGLER 2002 — Figler A.: Ikrény, Silógödrök. *RKM* 1999: 2002, 209–211.

FIGLER–TAKÁCS 2006 — Figler A.–Takács K.: Régészeti adatok Ikrény középkori történetéhez. In: *Ikrény múltjából.* Szerk.: Csóka F. Ikrény 2006, 33–40.

FISCHBLACH 1897 — Fischblach O.: Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból. *ArchÉrt* 17 (1897), 133–146.

FLÓRIÁN–GABORJÁN 1981 — Flórián M.–Gaborján A.: Párta. In: *Magyar néprajzi lexikon.* Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1981, 198–200.

FODOR 1973 — Fodor I.: Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. *ArchÉrt* 100 (1973), 32–41.

FODOR 1979 — Fodor I.: Máriabesenyő. *RégFüz* I: 32 (1979), 80.

FODOR 1981 — Fodor I.: A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században (a régészeti leletek alapján). *SzMMÉ* 1981, 85–89.

FODOR 1985 — Fodor I.: Honfoglaláskori temető Sándorfalván. *AASzeg* 5 (1985), 17–33.

FODOR 1996 — Fodor I.: Sándorfalva. In: *HMK* 348–351.

FODOR 1996a — Fodor I.: Szolnok-Strázsahalom. In: *HMK* 282–285.

FODOR 1996b — Fodor I.: Hajdúdorog-Gyúlás. In: *HMK* 229–231.

FODOR 1997 — Fodor I.: A nyugati határvidék honfoglalás kori leletei. *Árgus* 1997/4, 46–47.

FODOR 2001 — Fodor I.: Az államalapítás korának hadserege. *Makói Múzeum Füzetei* 98 (2001), 17–39.

FODOR 2003 — Fodor I.: A honfoglaló magyarok hiedelemvilága és művészete. In: *A magyar régészet az ezredfordulón.* Szerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 333–337.

FODOR 2004 — Fodor I.: *A magyarok ősi vallásáról.* [Vallástudományi Tanulmányok 6.] Budapest 2004.

FODOR 2008 — Fodor I.: Prémkereskedelem, művészet, hitvilág. In: *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön.* Szerk.: Novák L. F. [Az Arany János Múzeum Közleményei 9.] Nagykőrös 2008, 127–192.

FODOR 2009 — Fodor I.: *Őstörténet és honfoglalás.* [Magyarország története 1.] Budapest 2009.

FODOR 2009a — Fodor, I.: Ein ungarischer Fund aus dem 10. Jahrhundert in Kasan. *ActaOr* 62 (2009), 303–313.

FODOR 2008 — Fodor L.: Eger-Vár, a Székesegyház temetője. In: RÉVÉSZ 2008, 124–161.

FODOR 2008a — Fodor L.: Pétervására-Vár. In: RÉVÉSZ 2008, 265–266.

FONT 2009 — Font M.: *Államalapítás 970–1038.* [Magyarország története 2.] Budapest 2009.

FÓTHI 1998 — Fóthi E.: A Veszprém megyei honfoglalók embertani vizsgálta. In: *Veszprém és környéke a honfoglalás korában.* Szerk.: Fodor Zs. [Veszprémi Múzeumi Konferenciák 8.] Veszprém 1998, 68–90.

FRIESINGER 1965 — Friesinger, H.: Beiträge zur Beschiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreich im 9.–11. Jahrhundert. *ArchAustr* 37 (1965), 79–114.

FRIESINGER 1975 — Friesinger, H.: Studien zur Archäologie der Slawen in Niderösterreich I. *MPK* 15–16 (1971–1974): 1975.

FRIESINGER 1978 — Friesinger, H.: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. *MPK* 17–18 (1975–1977): 1978.

FRIESINGER– FRIESINGER 1977 — Friesinger, H.– Friesinger, I.: Niederösterreich im 9. und 10. Jh. In: *Germanen, Awaren, Slawen im Niederösterreich. Das erste Jahrtausend nach Christus.* Hrsg.: Gründler, J. Wien 1977, 103–126.

FRISNYÁK 1999 — Frisnyák S.: *Magyarország történeti földrajza.* Budapest 1999.

FRISNYÁK 2000 — Frisnyák S.: A Kárpát-medence. In: EURÓPA 53–54.

FUCHS 1992 — Fuchs, M.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Moosburg in Kärnten (Österreich). *AKor* 22 (1992), 279–286.

FUSEK 1998 — Fusek, G.: Gräber mit Árpádenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra. *SlA* 46/1 (1998), 71–118.

GALLUS 1942 — Gallus S.: A Győri Városi Múzeum 1941. évi koroncói ásatása. *GySz* 13 (1942), 39–46.

GARAM 1981 Sz. Garam É.: VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. *CommArchHung* 1981, 137–147.

GARAM 2005 Garam É.: Avar kori női fejdíszek. *ZM* 14 (2005), 169–181.

GÁLL 2007 Gáll E.: S-végű hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencében. *Acta Siculica* 2007, 239–251.

GÁLL 2013 Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10-11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei.* [MHKÁS 6.] Szeged 2013.

GÁLL–GERGELY 2009 Gáll E.–Gergely B.: *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez.* Kolozsvár 2009.

GEDAI 1969 Gedai, I.: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus dem 11.–13. Jahrhunderten. *ActaArchHung* 21 (1969), 105–148.

GIESLER 1978 Giesler, J.: Zu einer Gruppe mittelalterlicher Emailscheibenfibeln. *ZAM* 6 (1978), 57–72.

GIESLER 1980 Giesler, J.: Zur Archäologie des Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. *AKorr* 10 (1980), 85–98.

GIESLER 1981 Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *PZ* 56 (1981), 3–167.

GIESLER 1989 Giesler, J.: Ottonischer Emailschmuck. In: *RGA* 7 (1989), 230–240.

GIESLER 1997 Giesler, J.: *Der Ostalpenraum vom 8. bis. 11. Jahrhundert. Studien zur Archäologischen und Schriftlichen Zeugnissen. Teil 2.* Rahden 1997.

GIESLER 2001 Giesler, J.: Köttlachkultur. In: *RGA 17.* Hrsg.: Beck, H.–Geuenich, D.–Steuer, H. New York–Berlin 2001, 155–161.

GIESLER 2008 Giesler, J.: An der Südostgrenze des Reiches – der Ostalpenraum im 10. Jahrhundert. In: EUROPA IM 10 JH. 397–409.

GLEIRSCHER 1996 Gleirscher, P.: Neues zum Gracarca-Friedhof über Grabelsdorf. *Carinthia* 186 (1996), 11–46.

GLEIRSCHER 2007 Gleirscher, P.: Frühmittelalterliche Grabfunde aus Oberkolbnitz im Mölltal. *Rudolfium, Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten* 2005: 2007, 37–38.

GÖCKENJAN 1972 Göckenjan, H.: *Hilfsvölker und Grenzwächter im Mittelalterlichen Ungarn.* Wiesbaden 1972.

GÖCKENJAN 1996 Göckenjan, H.: A német évkönyvek híradásai a magyar honfoglalásról. In: *HÍF* 131–141.

GÖCSEI 1990 Göcsei I.: *Győr-Sopron megye földrajza.* Győr 1990.

GÖCSEI 2004 Göcsei I.: Mosonmagyaróvár természetföldrajza. *Moson Megyei Műhely* 7 (2004), 5–11.

GÖMÖRI 1984 Gömöri J.: XI. századi temető Szakonyban. Appendix: Pap I.: A szakonyi XI. századi temető embertani anyagának vizsgálata. *CommArchHung* 1984, 81–108.

GÖMÖRI 2000 Gömöri J.: Sopron és környéke a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Gondolatok az új állandó kiállítás kapcsán. *SSzl* 2000/4, 343–373.

GÖMÖRI 2002 Gömöri J.: *Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban.* Sopron 2002.

GRENZE *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter.* Hrsg.: Pohl, W.–Reimitz, H. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 1.] Wien 2000.

GRIERSON–BLACKBURN 1986 Grierson, Ph.–Blackburn, M.: *Medieval European Coinage. I: The Early Middle Ages (5th–10th Centuries).* Cambridge 1896.

GRIGOROV 2003 Grigorov, V.: A Contribution to the Study of the Old Bulgarian Diadem (the 8th–9th centuries). *Arheologia* 44/1 (2003), 29–38.

GRYNAEUS 1996 Grynaeus T.: *Isa por ... A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk.* Budapest 1996.

GULYÁS 1941 Gulyás P.: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest 1941.

GUNJAČA–MILOŠEVIĆ 2007 Gunjača, V. G.–Milošević, A.: Dva nova zanimljiva srednjovjekovna grobna nalaza iz okolice Sinja. *Prilozi* 24 (2007), 443–452.

GUŠTIN 2006 Guštin, M.: Between the Slavs and Madyars. *ZM* 15 (2006), 249–258.

GUTJAHR 2008 — Gutjahr, Ch.: Das frühmittelalterliche Körpergräberfeld in der ehemaligen Jesuitenuniversität (Alte Universität) in Graz, Steiermark. *FÖ* 46 (2007): 2008, 339–368.

GYÖRFFY 1940 — Györffy Gy.: *Besenyők és magyarok.* Különnyomat a Kőrösi-Csoma archívum I. kiegészítő kötetéből. Budapest 1940.

GYÖRFFY 1987 — Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest 1987.

GYÖRFFY 1990 — Györffy Gy.: *A magyarság keleti elemei.* Budapest 1990.

GYÖRFFY 1997 — Györffy Gy.: A magyar törzsek és törzsi helynevek. In: *HÉNY* 221–234.

GYÖRFFY 1998 — Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Budapest 1998.

GYÖRFFY 2000 — Györffy Gy.: *István király és műve.* Budapest 2000.

GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994 — Györffy Gy.–Zólyomi B.: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: HÉR 13–37.

GYŐR — *A régi Győr emlékei.* [Győr szab. kir. város múzeumának kiállításai a Város Kultúrházában II.] Győr 1940.

HAHN 1991 — *Hahn, W.:* Fundmünzen des 10. und 11. Jahrhunderts aus Österreich. *MÖNG* 31 (1991), 50–59.

A HALÁL ÁRNYÉKÁNAK — *„...A halál árnyékának völgyében járok..." A középkori templom körüli temetők kutatása.* Szerk.: Ritoók Á.–Simonyi E. [OpHung 6.] Budapest 2005.

HAJMÁSI–KISS 2000 — P. Hajmási E.–Kiss G.: Ikervár-Virág utca. In: KISS 2000, 41–118.

HAJMÁSI–KISS 2000a — P. Hajmási E.–Kiss G.: Répcelak-Várdomb, homokbánya. In: KISS 2000, 135–143.

HAMPEL 1896 — Hampel J.: *A honfoglalási kor hazai emlékei.* Budapest 1896.

HAMPEL 1900 — Hampel J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfői.* Szerk.: Pauler Gy.–Szilágyi S. Budapest 1900, 507–830.

HAMPEL 1905 — Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III.* Braunschweig 1905.

HAMPEL 1907 — Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* Budapest 1907.

HAMPEL 2009 — Hampel, U.: Kreuz und Blütenkronen – die frühmittelalterlichen Scheibenfibeln vom Residenzplatz. In: *Der Residenzplatz. Fenster zu Salzburgs Geschichte. Katalog zur Ausstellung im Salzburg.* Hrsg.: Höglinger, P. [F.Ö. Materialhefte A, Sonderheft 10.] Salzburg 2009, 52–54.

HANULIAK 1994 — Hanuliak, M.: *Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.–11. storočia.* Nitra 1994.

HARDT 2000 — Hardt, M.: Linien und Säume, Zonen und Räume an der Ostgrenze des Reiches im frühen und hohen Mittelalter. In: GRENZE 39–56.

HASELOFF 1986 — Haseloff, G.: Email. Die Zeit der Karolinger. In: *RGA* 7, 209–228.

HATHÁZI 1990 — Hatházi G.: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. A besenyők. *HK* 103 (1990), 22–60.

HATHÁZI 2005 — Hatházi G.: *Sírok, kicsek, emberek.* Budapest 2005.

HEINRICH 2001 — Heinrich, W.: *Zwetendorf – Ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert.* [MPK 42.] Wien 2001.

HELDENGRAB — *Heldengrab im Niemandsland. Ein frühungarischen Reiter aus Niederösterreich.* Hrsg.: Daim, F. Mainz 2006.

HEMBACH 2003 — Hembach, T.: *Die Ausgrabung in der Domerschulstraße in Würzburg.* Frankfurt am Main 2003. [www.ub.uni-bamberg.de/elib/volltexte/2004/6.html, a letöltés időpontja: 2012. 09. 12.]

HENSZLMANN–NYÁRY 1877 — Henszlmann I.–Nyáry A.: Ősmagyar sírok. *ArchÉrt* 11 (1877), 97–98.

HÉNY — *Honfoglalás és nyelvészet.* Szerk.: Kovács L.–Veszprémy L. [HSSZ 3.] Budapest 1997.

HÉR — *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Kovács L. [HSSZ 1.] Budapest 1994.

HIDVÉGHI 1912 — Hidvéghi S.: Sírleletek a honfoglalás korából. *ArchÉrt* 32 (1912), 320–322.

HILBERG 2006 — Hilberg, V.: Zwischen Dorestad und Konstantinopoel – Goldmünzen und Münzschmuck der Wikingerzeit aus Haithabu. In: *Magischer Glanz. Gold aus*

der archäologischen Sammlungen Norddeutschlands. Hrsg.: Bleile, R. Schleswig 2006, 186–195.

HÍF — *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk.: Kovács L.–Veszprémy L. [HSSZ 2.] Budapest 1996.

HKÍF — *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk.: Olajos T., H. Tóth I. és Zimonyi I. közreműködésével Kristó Gy. Szeged 1995.

HMK — *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével szerk.: Fodor I. Budapest 1996.

Hofer 2010 — Hofer, N.: Burgenland. *FÖ* 48 (2009): 2010, 12.

Horváth–Bóna 1979 — B. Horváth J.–Bóna I.: Rácalmás-Göböljárás. *RégFüz* I: 32 (1979), 81.

Honfoglaló őseink — Honfoglaló őseink. Szerk.: Veszprémy L. Budapest 1996.

Horváth 1935 — Horváth T.: *Az üllői és kiskőrösi avar temető*. [ArchHung 19.] Budapest 1935.

Horváth 2002 — Liudprand: Antapodosis. Ford.: Horváth J. In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk.: Györffy Gy. Budapest 2002, 212–220.

Horváth 2004 — Horváth C.: Adatok a honfoglalás kori kő- és üvegbetéttel díszített fegyverek, tarsolyok és veretek kérdésköréhez. *CommArchHung* 2004, 151–171.

Horváth 2004a — Horváth C.: Láncékszerek a honfoglalás kori leletanyagban. *MFMÉ–StudArch* 10 (2004), 459–482.

Horváth 2005 — Horváth C.: Hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk honfoglaláskori sírokban. *DMÉ* 77 (2004): 2005, 121–148.

Horváth 2008 — Horváth C.: Poncolt hátterű ornamentikával díszített tárgyak honfoglalás kori sírokban. *Arrabona* 46/2 (2008), 49–92.

Horváth 2009 — Horváth C.: Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek kérdésköréhez. (A levélmintákkal díszített kengyelek). *JAMÉ* 60 (2009), 55–78.

Horváth 2011 — Horváth C.: Rusovce/Oroszvár 10–11. századi temetője. Kutatástörténet. *Arrabona* 49/1 (2011), 121–134.

Horváth 2012 — Horváth C.: 10. századi sírok Kőszeg-Kőszegfalvi-rétek területén. *Savaria* 35 (2012), 187–205.

Horváth 2013 — Horváth C.: X–XI. századi, tausírozással díszített, trapéz alakú kengyel Mosonmagyaróvár határából. *Arrabona* 50 (2012): 2013, 7–48.

Horváth é. n. — Horváth C.: *11. századi temető Szombathely-Kisaludy Sándor utca területén*. [Kézirat.]

Huszár 1979 — Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest–München 1979.

Hüse 2003 — Hüse L.: Ibrány-Esbó-halom X–XI. századi népességének paleodemográfiai vizsgálata. In: Istvánovits 2003, 400–412.

Ilon 2002 — Ilon G.: Előzetes beszámoló a szombathely-szentmártoni kora Árpád-kori temető feltárásáról. In: Központok és falvak 183–202.

Ilon 2003 — Ilon G.: Mesteri, Intapuszta temető. *RKM* 2001: 2004, 190–191.

Ilon 2004 — Ilon G.: Mesteri, Intapuszta. *RKM* 2002: 2004, 239.

Ilon 2004a — Ilon G.: Mesteri, Intaháza. *RKM* 2003: 2004, 259.

Ilon 2007 — Ilon G.: Mesteri-Intaháza, Inta-puszta. *RKM* 2006: 2007, 229.

Istvánovits 1996 — Istvánovits E.: Ibrány-Esbóhalom. In: *HMK* 145–150.

Istvánovits 1996a — Istvánovits E.: 10–11. századi temető Ibrány-Esbó halmon. In: Magyar honfoglalás 25–46.

Istvánovits 2003 — Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga*. [MHKÁS 4.] Nyíregyháza–Budapest 2003.

Iványi 1898 — Iványi E.: Nyílt levél. *Sz* 32 (1898), 669–670.

Jakab 2009 — Jakab A.: X–XI. századi temető Nyíregyháza-Felsősima határából (M3-as autópálya 161. lelőhely). *JAMÉ* 60 (2009), 79–149.

Janković 2007 — Janković, Đ.: *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoléća*. Beograd 2007.

Jeszenszky 1939–1940 — *Jeszenszky G.:* Szent László korabeli magyar éremlelet és tanulságai. *NK* 38–39 (1939–1940), 26–38.

Jeszenszky 1941 — *Jeszenszky G.:* A vezérek pénzverése. *NK* 40 (1941), 24–27.

Jósa 1903 — Jósa A.: Múzeumunk gyarapodása. *Nyirvidék* 24 (1903), 15–16.

Jósa 1914 — Jósa A.: Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. *ArchÉrt* 34 (1914), 169–184.

Józsa–Fóthi 2007 — Józsa L.–Fóthi E.: Trepanált koponyák a Kárpát-medencében (a leletek számbavétele, megoszlása és lelőhelyei). *Folia Anthropologica* 6 (2007), 5–18.

Kastelic–Škerlj 1950 — Kastelic, J.–Škerlj, B.: *Slovanska nekropola na Bledu.* Ljubljana 1950.

Kardos 2001 — Kardos A.: Pusztai Rezső munkásságának bibliográfiája. *Arrabona* 39 (2001), 15–18.

Kaus 1987 — Kaus, K.: Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg) (A Burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatainak eredményei 1891–1986-ig). *SSzl* 41 (1987), 330–339.

Kaus 2006 — Kaus, K.: *Burgenland. Archäologie und Landeskunde.* Eisenstadt 2006.

Kápolnás 2006 — Kápolnás O.: Bottyán Árpád élete és munkássága. In: *Az aranyszarvas nyomában. A Blaskovich fivérek és a magyar régészet kapcsolata.* Szerk.: G. Moró Cs. Tápiószele 2006, 131–136.

Kárász 1896 — Kárász L.: A dettai ékszerek. *ArchÉrt* 16 (1896), 226–232.

Kellner 1897 — Kellner, J.: Römische Baureste in Ilidže bei Sarajevo. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina* 1897, 131–162.

Kemenjarin 2009 — Kemenjarin, I.: *Bijaći – Stombrate rezultati arheoloških istraživanja starohrvatskoga groblja.* Zagreb 2009.

Keszi 1999 — Keszi T.: 10. századi zárt lemezgyűrűk pajzs alakúan kiszélesedő fejjel, pentagramma és madár ábrázolással. In: *A népvándorlás kor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai.* Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 1999, 133–148.

Kind 2008 — Kind, T.: Archäologische Funde von Teilen der Reiterausrüstung aus Europa und ihr Beitrag zur Kultur- und Sozialgeschichte der Ottonenzeit. In: Europa im 10 Jh. 283–300.

Király 2006 — Király P.: *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve.* [Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungaricae 10.] Nyíregyháza 2006.

Kiss 1968 — Kiss A.: A magyar államalapítás telepítéseinek tükröződése a dunántúli köznépi temetőkben. *ArchÉrt* 95 (1968), 243–256.

Kiss 1969 — Kiss, A.: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken. *MFMÉ* 1969/2, 175–182.

Kiss 1975 — Kiss A.: Megjegyzések a mai Szlavónia és Szeremség X–XI. századi ethnikai viszonyaihoz és az ún. Bjelo Brdo kultúra névadó temetőjének értékeléséhez. *JPMÉ* 17–18 (1972–1973): 1975, 73–84.

Kiss 1983 — Kiss A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei.* [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1.] Budapest 1983.

Kiss 1985 — Kiss, A.: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Bayern 218–379.

Kiss 1987 — Kiss, A.: Beigaben von zwei Frauengrabern der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzítő, Bugyi). *Alba Regia* 23 (1987), 127–136.

Kiss 1996 — Kiss L.: A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében. *MT* 1996/8, 964–971.

Kiss 1997 — Kiss L.: Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: *HÉNY* 187–197.

Kiss 1997a — Kiss L.: Korai magyar helységnévtípusok. In: *HÉNY* 177–186.

Kiss 2000 — Kiss L.: A magyarok nyelvi-etnikai-kulturális sajátosságai. In: Európa 131–132.

Kiss 2000a — Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei.* [MHKÁS 2.] Szombathely 2000.

Kiss 2005 — Kiss G.: Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen. In: A halál árnyékának 151–162.

Kiss–Bartha 1970 — Kiss, Á.–Bartha, A.: Graves of the Hungarian Conquest at Bana. *ActaArchHung* 22 (1970), 219–290.

Kiss–Smidt 2000 — Kiss G.–Smidt E.: Ismeretlen lelőhely (Savaria Múzeum). In: Kiss 2000a, 269.

Kiss–Sosztarics 2000 — Kiss G.–Sosztarics O.: Csepreg-Szentkirály, Malom. In: Kiss 2000a, 25–33.

KISS–TÓTH 1987 — Kiss G.–Tóth E.: A vasvári „római sánc" és a „katonák útja" időrendje és értelmezése (Adatok a korai magyar gyepűrendszer topográfiájához I.). *CommArchHung* 1987, 101–137.

KISS–TÓTH 1999 — Kiss G.–Tóth E.: Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gyepű topográfiájához. In: MAGYAROK TÉRBEN ÉS IDŐBEN 105–124.

KISS–TÓTH 2000 — Kiss G.–Tóth E.: Szombathely-Szent Márton-templom. In: KISS 2000a, 244–256.

KISS–ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2004 — Kiss G.–Zágorhidi Czigány B.: *Közös múltunk a középkori Vas vármegyében.* Vasvár 2004.

KISS–ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2007 — Kiss G.–Zágorhidi Czigány B.: A Vasvári ispáni sáncvár. *Savaria* 31 (2007), 157–185.

KMTL — *Korai Magyar Történeti Lexikon.* Főszerk: Kristó Gy. Szerk.: Engel P.–Makk F. Budapest 1994.

KNEZ 1966 — Knez, T.: Staroslovenski grobovi v Trebnjem. *AV* 17 (1966), 507–512.

KNIEZSA 1938 — *Kniezsa I.:* Magyarország népei a XI-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II.* Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 365–472.

KNIEZSA 2000 — Kniezsa I.: *Magyarország népei a XI. században.* Budapest 2000.

KNIFIC 1974 — Knific, T.: Horizontalna stratigrafija grobišča Bled-Pristava II. *Situla* 14/15 (1974), 315–326.

KNIFIC 1990 — Knific, T.: Staroslovansko grobišce pri sv Uhru u Tolmin. *AV* 41 (1990), 505–520.

KNIFIC–PLETERSKI 1981 — Knific, T.–Pleterski, A.: Staroslovansko gorobišče Dlesc pri Bodeščah. *AV* 32 (1981), 482–523.

KNIFIC–PLETERSKI 1993 — Knific, T.–Pleterski, A.: Staroslovanski grobišči v Spodnjih Gorjah in Zasip. *AV* 44 (1993), 235–267.

KNIFIC–SAGADIN 1991 — Knific, T.–Sagadin, M.: *Pismo brez Pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem.* Ljubljana 1991.

KNIFIC–ŽBONA-TRKMAN 1990 — Knific, T.–Žbona-Trkman, B.: Staroslovansko grobišče pri Sv. Urhu v. Tolminu. *AV* 41 (1990), 505–520.

KOCH 1983 — Koch, B.: HG Weiden am See, MG Weiden am See, VB Neusiedl am See. *FÖ* 22 (1983), 353.

KOCH–SCHULZ 1978 — Koch, B.–Schulz, K.: Streufunde auf der Joiser Trift. *FÖ* 17 (1978), 427.

KORDÉ 1995 — Kordé Z.: Folcuin. In: *HKÍF* 228–231.

KOROŠEC 1941 — Korošec, J.: *Staroslovenska gorobišča v severni Sloveniji.* Celje 1941.

KOROŠEC 1947 — Korošec, J.: *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji.* Celje 1947.

KOROŠEC 1954 — Korošec, J.: Pomen nekaterih nakitnih predmetov, najdenih v Detti v Banatu. *AV* 5/1 (1954), 50–62.

KOROŠEC 1955 — Korošec, J.: Slovanska najdišča v vzhodni Furlaniji (Scoperte archeologiche del periodo slavo nel Friuli orientale). *AV* 6 (1955), 247–257.

KOROŠEC 1979 — Korošec, P.: *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karatanskih Slovanov I–II.* Ljubljana 1979.

KOROŠEC 1985 — Korošec, P.: Ungarische Elemente aus der Nekropole auf der Burg zu Ptuj. *AV* 36 (1985), 337–350.

KOROŠEC 1990 — Korošec, P.: *Alpski Slovani.* Ljubljana 1990.

KOROŠEC 1999 — Korošec, P.: *Nekropola na Ptujskem gradu turnirski prostor.* Ptuj 1999.

KOVÁCS 1970 — Kovács L.: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. *Alba Regia* 11 (1970), 81–108.

KOVÁCS 1985 — Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I: Temető utca 5. (Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez). *CommArchHung* 1985, 125–139.

KOVÁCS 1985a — Kovács, L.: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. [Recenzió.] *ActaArchHung* 37 (1985), 207–222.

Kovács 1986 — Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez). *CommArchHung* 1986, 93–121.

Kovács 1986a — Kovács, L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaArchHung* 38 (1986), 195–225.

Kovács 1986b — Kovács L.: A tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 11. századi magyar temető (előzetes jelentés). *ArchÉrt* 113 (1986), 218–223.

Kovács 1988 — Kovács L.: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. *CommArchHung* 1988, 125–158.

Kovács 1989 — Kovács, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts.* [Fontes ArchHung 19.] Budapest 1989.

Kovács 1989a — Kovács L.: A nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészet. *CommArchHung* 1989, 165–176.

Kovács 1990 — Kovács L.: Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. *ArchÉrt* 117 (1990), 39–47.

Kovács 1991 — *Kovács L.:* Salamon pénzveréséről. *Sz* 125 (1991), 79–106.

Kovács 1993 — Kovács L.: Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc-gyűri kavicsbányában (Győr-Moson-Sopron m.). *CommArchHung* 1992: 1993, 159–171.

Kovács 1993a — Kovács L.: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka). *MFMÉ* 1991/92–1: 1993, 37–74.

Kovács 1994 — Kovács, L.: *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.* [VAH 6.] Budapest 1994.

Kovács 1995 — Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. Adattár. *CommArchHung* 1995, 153–189.

Kovács 1995a — Kovács L.: Újra a nagyharsányi kincsről és a LANCEA REGIS köriratú denárról. *Sz* 129 (1995), 1075–1104.

Kovács 1995b — Kovács L.: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja). In: *Kelet és nyugat között. Történeti Tanulmányok Kristó Gyula Tiszteletére.* Szerk.: Koszta L. Szeged 1995, 291–305.

Kovács 1996 — Kovács L.: Fegyves és vitéz. In: Honfoglaló őseink 81–108.

Kovács 1997 — Kovács L.: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről.* [VAH 7.] Budapest 1997.

Kovács 1999 — Kovács L.: Volt-e a magyaroknak kauricsigapénzük? A kérdés általános és konkrét megközelítése. *Sz* 133 (1999), 63–84.

Kovács 2001 — Kovács L.: A magyar kalandozások. A *Makói Múzeum Füzetei* 98 (2001), 5–16.

Kovács 2003 — Kovács L.: Viselet, fegyverek. In: Kristó 2003, 284–392.

Kovács 2003a — Kovács, L.: Beregszász–Birka: Beitrage zu den Mützen Blechspitze des 10. Jahrhunderts. *ActaArchHung* 54 (2003), 205–241.

Kovács 2004 — Kovács L.: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére.* Szerk.: Erdei Gy.–Nagy B. Budapest 2004, 43–49.

Kovács 2006 — Kovács L.: A magyarhomorog-kónyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről. *Studia Caroliensia* 2006/3–4, 215–248.

Kovács 2008 — Kovács, L.: Muslimische Münzen im Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. *Antaeus* 29–30 (2008), 479–533.

Kovács 2008a — Kovács, L.: *Vulvae, Eyes, Snake Heads. Archaeological finds of Cowrie Amulets.* [BAR IS 1846.] 2008.

Kovács 2008b — Kovács, L.: Die zwischen 1000 und 1141 verborgenen Hortfunde de Karpatenbeckens. *ActaArchHung* 59 (2008), 429–455.

Kovács 2010 — Kovács L.: I. István király pénzverése. *Turán* 13 (2010), 145–152.

Kovács 2010a — Kovács H.: *Határvédelemre utaló helynevek az Árpád-korban.* [Szakdolgozat – kézirat.] Debrecen 2010.

Kovács 2011 — Kovács L.: Észrevételek a 9–11. századi magyarság régészeti emlékeihez. In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szerk.: Cabello, J.–C. Tóth N. Nyíregyháza 2011, 77–92.

Kovács 2011a — Kovács L.: *A magyar kalandozások zsákmányáról.* Budapest 2011.

Kovács 2011b — Kovács L.: Egy-egy apró 10. és 11. századi temetőmaradvány: Gyomaendrőd-Kádár-tanya, Gyomaendrőd-Ugari-dűlő I. In: *„Fél évszázad terepen".* Szerk.: Kővári K.–Miklós Zs. Budapest 2011, 287–302.

Kozák 1981 — Kozák K.: Az Egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása II. *EMÉ* 18 (1980–1981): 1981, 5–46.

Kozák–Uzsoki 1970 — Kozák K.–Uzsoki A.: A győri székesegyház feltárása (1969). *Arrabona* 12 (1970), 111–164.

Kósa 1996 — Kósa L.: A magyar műveltség kezdetei: a rekonstrukció módszerei és lehetőségei. *MT* 1996/8, 972–981.

Költő 1990 — Költő L.: A Balatonszemes, Lander Jenő utcai honfoglalás kori lovas sír. In: *Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről.* Szerk.: Reőthy F.–Stirling J. Balatonszemes 1990, 85–101.

Költő 1996 — Költő L.: Balatonszemes. In: *HMK* 361–362.

Költő 1996a — Költő L.: Az első honfoglalók a Balaton partján. In: Magyar honfoglalás 187–196.

Költő 2003 — Költő L.: Vörs, Majori-dűlő. *RKM* 2000: 2003, 234.

Költő 2003a — Költő L.: Vörs, Majori-dűlő. *RKM* 2001: 2003, 238–239.

Költő–Bajzik 2008 — Költő L.–Bajzik A.: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról. *SMK* 18 (2008), 171–224.

Költő–Horváth 2004 — Költő L.–Horváth P.: Vörs-Majori dűlő 357. számú sírban talált tegez zárszerkezetének restaurálása, rekonstruálása. *SMK* 16 (2004), 223–236.

Költő et al. 1992 — Költő, L.–Lengyel, I.–Pap, I.–Szentpéteri, J.: Vorläufige Ergebnisse der Ausgrabungen am Gräberfeld Vörs aus dem 9.–11. Jahrhundert (Ungarn, Komitat Somogy). *SlA* 40 (1992), 223–242.

Költő–Szentpéteri 1990 — Költő L.–Szentpéteri, J.: Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy kora középkori népesség régészeti emlékeinek feltárása Vörsön. *Forrás* 1990/10, 69–78.

Költő–Szentpéteri 1996 — Költő L.–Szentpéteri J.: A 8–10. századi kontinuitás kérdései a vörsi 8–10. századi temető kapcsán. In: *Ljude ob Muri–Népek a Mura mentén.* Ur.: Balažic, J.–Vándor, L. Muraska Sobota–Zalaegerszeg 1996, 101–105.

Könczöl 2007 — Könczöl L.: *Öt alsó-kemenesháti falu régészeti topográfiája. Gérce, Kemeneskápolna, Mesteri, Sitke és Vásárosmiske.* [Szakdolgozat – kézirat.] Szombathely 2007.

Körmendi 2009 — Körmendi T.: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. *Korall* 38 (2009), 30–46, 198–199.

Középkor — *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I–II.* Szerk.: Benkő E.–Kovács Gy. Budapest 2010.

Központok és falvak — *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon.* [Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6.] Szerk.: Kisné Cseh J. Tatabánya 2002.

Kőszegi 1958 — Kőszegi F.: Az oroszvári bronzkori temető. *FolArch* 10 (1958), 43–59.

Kralovánszky 1959 — Kralovánszky A.: Adatok a Kárpát-medencei félhold alakú csüngők kérdéséhez. *ArchÉrt* 86 (1959), 76–82.

Kralovánszky 1989 — Kralovánszky A.: Honfoglalás kori leletek Dunaalmáson, Tatán. In: *Komárom megye története I.* Szerk.: Bíró E.–Szatmári S. Tatabánya 1989, 244–282.

Kramer 1994 — Kramer, D.: Bemerkungen zur Mittelalterarchäologie in der Steiermark. 2. Teil: Gräberfelder, Slawen und Bayern. *ZHVS* 85 (1994), 25–72.

Krammer 1962 — Krammer J.: Szőke Béla. *Arrabona* 4 (1962), 5–8.

KRASKOVSKÁ 1974 — Kraskovská, Ľ.: *Gerulata Rusovce*. Bratislava 1974.

KRAUSS 1998 — Krauß, R.: KG Lenzing, MG Saalfelden am Steinernen Meer, VB Zell am See. *FÖ* 36 (1997): 1998, 898.

KREITNER 2000 — Kreitner, T.: Ein madjarenzeitliches Gräberfeld des 10. Jahrhunderts aus Bruck an der Leitha, NÖ – Ein Vorbericht. *FÖ* 39 (2000), 182–198.

KRENN–MITTERMANN 2010 — Krenn, M.–Mittermann, R.: KG Gattendorf, OG Gattendorf, PB Neusiedl am See. *FÖ* 48 (2009): 2010, 453.

KRENN et al. 1994 — Krenn, M.–Roudriguez, H.–Wewerka, B.–Jeitler, M.: Archäologische Untersuchungen im Bereich der Sporthauptschule Tulln, NÖ. *FÖ* 32 (1993): 1994, 171–200.

KRISTÓ 1977 — Kristó Gy.: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Budapest 1977.

KRISTÓ 1988 — Kristó Gy.: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest 1988.

KRISTÓ 1994 — Kristó Gy.: Gyepű. In: *KMTL* 242.

KRISTÓ 1994a — Kristó Gy.: Honfoglalás kor. In: *KMTL* 267.

KRISTÓ 1995 — Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése*. [Szegedi Középkortöténeti Könyvtár 8.] Szeged 1995.

KRISTÓ 1996 — Kristó Gy.: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: HONFOGLALÓ ŐSEINK 207–222.

KRISTÓ 1997 — Kristó Gy.: A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről (Rendhagyó válasz bírálóimnak). *Sz* 131/1 (1997), 234–275.

KRISTÓ 1999 — Kristó Gy.: 14. századi krónikakompozíció. In: *ÁKÍF* 361–401.

KRISTÓ 2000 — Kristó Gy.: Magyarország népei Szent István korában. *Sz* 134 (2000), 3–44.

KRISTÓ 2002 — Kristó Gy.: *Árpád-fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről*. Budapest 2002.

KRISTÓ 2003 — Kristó Gy.: *Háborúk és hadviselés az Árpád-korban*. Budapest 2003.

KRISTÓ 2003a — Kristó Gy.: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest 2003.

KRISTÓ 2003b — Kristó Gy.: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. [Szegedi Középkortöténeti Könyvtár 19.] Szeged 2003.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973 — Kristó Gy.–Makk F.–Szegfű L.: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *HK* 20/4 (1973), 639–660.

KRISTÓ–SZŐKE 1994 — Kristó Gy.–Szőke B. M.: Oroszvár. In: *KMTL* 510.

KRIZSÁN 2010 — Krizsán Zs.: Pénzzel keltezett sírleletek Vas megye Árpád-kori temetőiben. *Savaria* 33 (2010), 119–143.

KROPF 1984 — Kropf, W.: KG Winden am See, OG Winden am See, VB Neusiedl am see. *FÖ* 23 (1984), 349.

KROPF 1998 — Kropf, W.: KG Weiden am See, OG Weiden am See, VB Neusiedl am See. *FÖ* 36 (1997): 1998, 893.

KUSTÁR–LANGÓ 2003 — Kustár R.–Langó P.: *Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában*. [Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár 7.] Kalocsa 2003.

KÜRTI 1980 — Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. *MFMÉ* 1978–1979/1: 1980, 323–347.

KÜRTI 1983 — Kürti B.: A helyi lakosság tárgyi hagyatéka. In: *Szeged története I.* Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 232–238.

KÜRTI 1994 — Kürti B.: Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10-11. századi történetéhez. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 369–386.

KÜRTI 1996 — Kürti B.: A honfoglaló magyar női viselet. (Leletek és rekonstrukciók). In: MAGYAR HONFOGLALÁS 148–161.

KÜRTI 1998 — Kürti B.: Az algyői temetőről röviden. *MuKuCsoM* 1997: 1998, 15–36.

KÜRTI 1999 — Kürti B.: Móra Ferenc Kunágotája. In: *Lovassírok Kunágotán*. Szerk.: Lengyel A. [Csanádvármegyei Könyvtár 5.] Szeged 1999, 16–17.

KÜRTI 2001 — Kürti B.: *Sírok üzenete. Honfoglaló magyarok temetője Algyő határában*. Algyő 2001.

KÜRTI 2003 Kürti B.: Avar lovas – magyar lovas Szőregen és Eperjesen. *MFMÉ StudArch* 9 (2003), 229–242.

KVASSAY 1984 Kvassay, J.: Keramikbeigaben in den Gräbern des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatencebken. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und andere Ethnika im 6.–10. Jahrhundert.* Hrsg.: Šalkovsky, P. Nitra 1984, 173–178.

KVASSAY 2005 Kvassay J.: Árpád-kori és késő középkori településrészletek Balatonmagyaród-Alsó-Koloni-dűlő lelőhelyen. *ZM* 15 (2006), 259–280.

LAKATOS 2005 Lakatos A.: Honfoglalás kori sírok Nagyszalonta-Halomdombról (Salonta, Románia). *CommArchHung* 2005, 481–492.

LAKNER 1887 Lakner A.: A csornai leletekről. In: *A Sopronmegyei Régészeti Társulat Első Évkönyve.* Szerk.: Récsei V. Sopron 1887, 16–27.

LAKOS 1958 Lakos J.: Rupp. I. és a CNH. I. éremképeinek egyeztetése. *Az Érem* 14 (1958), 14–15.

LANGÓ 2000 Langó P.: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. *JAMÉ* 42 (2000), 33–57.

LANGÓ 2006 Langó P.: „Vadat űzni feljövének". *Limes* 2006/1, 85–106.

LANGÓ 2010 Langó P.: A kora Árpád-kori temetők kutatása. In: KÖZÉPKOR 445–469.

LANGÓ 2012 Langó P.: A csúcsban összefutó, belső ívvel és áttört lappal rendelkező, félhold alakú fülbevalók elterjedése és klasszifikációja Közép- és Kelet-Európa 10–11. századi leletanyaga alapján. In: *Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetele.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 205–228.

LANGÓ–MENDE 2006 Langó P.–Mende B. G.: Honfoglalás kori sírok Enesén. *Arrabona* 44/1 (2006), 231–250.

LANGÓ–TÜRK 2003 Langó P.–Türk A.: *Honfoglalás kori női sír Szentes Derekegyházi oldal határrészéből.* Szentes 2003.

LÁSZLÓ 1941 László Gy.: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* [ArchHung 27.] Budapest 1941.

LÁSZLÓ 1943 László Gy.: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben.* Kolozsvár 1943.

LÁSZLÓ 1944 László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.

LÁSZLÓ 1955 László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.* [ArchHung 34.] Budapest 1955.

LÁSZLÓ 1982 László Gy.: *50 rajz a honfoglalókról.* Budapest 1982.

LEZSÁK 2009 Lezsák G.: A kunszállási avarok temetkezési szokásai. In: *„In terra quondam Avarorum..." Ünnepi tanlmányok H. Tóth Elvíra 80. születésnapjára.* Szerk.: Somogyvári Á.–V. Székely Gy. Kecskemét 2009, 145–164.

LICHTENSTEIN–RÓZSA 2005 Lichtenstein L.–Rózsa Z.: Nagyszénás, Svábföld 562. sz. tanya. *RKM* 2004: 2005, 252.

LICHTNECKERT 1893 Lichtneckert J.: Újabb leletekről a Sz.Fehérvári Demkóhegyen. *ArchÉrt* 13 (1893), 266–269.

LIPPERT 1969 Lippert, A.: *Das awarische Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich.* Wien 1969.

LIPTÁK 1951 Lipták, P.: Anthropologische Beiträge zum Problem der Ethnogenesis der Altungarn. *ActaArchHung* 1 (1951), 231–249.

LIPTÁK 1962 Lipták P.: Honfoglaláskori csontvázlelet Öttevényben. *Arrabona* 4 (1962), 27–31.

LOVAS 1937 Lovas E.: Pannonhalma környéke az ó- és középkorban. Régészeti tanulmány. *PSz* 1937, 24–42.

LOVAS 1937a Lovas E.: A győrvidéki régészeti kutatás és gyűjtés története. Első közlemény. *GySz* 8 (1937), 1–19.

LOVAS 1937b Lovas E.: A győrvidéki régészeti kutatás és gyűjtés története. Második közlemény. *GySz* 8 (1937), 57–70.

LOVAS 1941 Lovas E.: Győrváros régészeti katasztere (Első közlemény). *GySz* 12 (1941), 170–181.

Lovas 1942	Lovas E.: Győrváros régészeti katasztere (Második közlemény). *GySz* 12 (1942), 14–20.
Lovas é. n.	Lovas E.: *Győrmegye Régészeti Kataszter jegyzetek.* [Kézirat.] h. n. é. n.
Lovas–Mithay 1938	Lovas E.–Mithay S.: Régészeti krónika. *GySz* 9 (1938), 174–179.
Lovas–Orbán 1939	Lovas E.–Orbán D.: Koroncó történeti földrajza. *GySz* 10 (1939), 127–137.
Lőrinczy–Türk 2011	Lőrinczy G.–Türk A.: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közi oldalának 10. századi településtörténetéhez. *MFMÉ StudArch* 12 (2011), 419–480.
Lübke 2001	Lübke, Ch.: *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichen Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert).* Wien 2001.
Madaras 2006	Madaras L.: Honfoglalás kori temető Szolnok határában (Új adatok a honfoglalás kori női viselethez). *CommArchHung* 2006, 213–251.
Madaras–Selmeczi 1996	Madaras L.–Selmeczi L.: Kétpó. In: *HMK* 236–238.
Mader 1986	Mader, B.: *Die Alpenslawen in der Steiermark.* Wien 1986.
Mader 1991	Mader, B.: Die frühmittelalterliche Fundsituation in Friaul (Aspekte zur slawischen Siedlungschronologie). *ZM* 3 (1991), 41–47.
Magyar honfoglalás	*A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Szerk.: Révész L.–Wolf M. Miskolc 1996.
Magyar	*Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Szerk.: Bodó S.–Viga Gy. Budapest 2002.
Magyarok	*Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia Tatabánya–Esztergom.* Szerk.: Fülöp É. M.–Kisné Cseh J. [Tudományos Füzetek 11.] Tata 1999.
Makkay 2010	Makkay J.: A Lajtától az Óperenciáig. *Turán* 13 (2010), 49–98.
Marjanović-Vujović 1987	Marjanović-Vujović, G.: Srednevekovne nekropole i Serbiji evidentirane kroz arheoloska izkopavana. *Starinar* 37 (1986): 1987, 191–209.
Marosi 1996	Marosi E.: A honfoglalás a művészetben. *MT* 1996/8, 1026–1034.
Marosi–Somogyi 1990	*Magyarország kistájainak katasztere I.* Szerk.: Marosi S.–Somogyi S. Budapest 1990.
Marušić 1987	Marušić, B.: *Starohrvatska nekropola u Žminju (Altkroatische Nekropole in Žminj).* [Histria Archaeologica 17–18 (1986–1987)] Pula 1987.
Marx 1983	Marx M.: Bak-Határi dűlő. *RégFüz* I:36 (1983), 77.
Matejčič 1974	Matejčič, R.: *Istrazivanje dijele Starohrvatske nekropole u velom dolu kod Križišća u Vinodolu.* [Histria Archaeologica 5.] Pula 1974.
Medgyesi 1994	Medgyesi P.: Újkígyós-Skoperda-tanya. *RégFüz* I: 48 (1994), 76.
Medgyesi 1995	Medgyesi P.: Avar kori sírlelet (?) és 10–11. századi magyar köznépi temető részletei Gyulavarsánd-Laposhalomról. *Altum Castrum* 4 (1995), 98–118.
Megay 1963	Megay G.: A Mezőzombor-Bálványdombi honfoglalás kori temető. *HOMÉ* 3 (1963), 37–53.
Mesterházy 1968	Mesterházy K.: Adatok a honfoglaláskori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád. *DMÉ* 49 (1966–1967): 1968, 131–178.
Mesterházy 1971	Mesterházy K.: Győr-Pósdomb. *RégFüz* I: 24 (1971), 58.
Mesterházy 1974	Mesterházy K.: Győr-Pósdomb *RégFüz* I: 27 (1974), 73.
Mesterházy 1975	Mesterházy K.: Herwig Friesinger, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, XV. és XVI. kötet, Wien 1971-74. 28 kép, 42 tábla, 2 táblázat, 12 lelőhelytérkép és 1 helyszínrajz. [Recenzió.] *SMK* 2 (1975), 286–288.
Mesterházy 1980	Mesterházy K.: *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál.* Budapest 1980.
Mesterházy 1981	Mesterházy K.: Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *FolArch* 32 (1981), 211–223.
Mesterházy 1983	Mesterházy K.: Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák. *Alba Regia* 20 (1983), 143–151.

MESTERHÁZY 1989 Mesterházy K.: A Felső–Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. *Agria* 25–26 (1989), 235–274.

MESTERHÁZY 1990 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. *FolArch* 41 (1990), 87–113.

MESTERHÁZY 1991 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben II. *FolArch* 42 (1991), 145–174.

MESTERHÁZY 1993 Mesterházy K.: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Sz* 127/2 (1993), 450–468.

MESTERHÁZY 1994 Mesterházy K.: Az ún. tokaji kincs revíziója. *FolArch* 44 (1994), 193–242.

MESTERHÁZY 1995 Mesterházy, K.: Die Beziehungen zwischen Byzanz und dem frühmittelalterlichen Ungarn im Lichte der materiellen Kultur. In: MITTELDONAUGEBIET 71–86.

MESTERHÁZY 1995a Mesterházy K.: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. *Sz* 129 (1995), 1033–1051.

MESTERHÁZY 1996a Mesterházy K.: Batta. In: *HMK* 365.

MESTERHÁZY 1996b Mesterházy K.: Gödöllő. In: *HMK* 390–391.

MESTERHÁZY 1996c Mesterházy K.: Ismeretlen lelőhely. In: *HMK* 394.

MESTERHÁZY 1997 Mesterházy K.: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. *Életünk* 1997/1, 30–67.

MESTERHÁZY 1998 Mesterházy K.: Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata. In: ALFÖLD 19–45.

MESTERHÁZY 1998a Mesterházy K.: A honfoglaló magyarok művészete és az Abbaszida-iraki művészet. *Sz* 132/1 (1998), 129–159.

MESTERHÁZY 2000 Mesterházy K.: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. *CommArchHung* 2000, 211–227.

MESTERHÁZY 2001 Mesterházy K.: Fettich Nándor és a magyar honfoglalás régészete. *Vasi Szemle* 55/4 (2001), 452–458.

MESTERHÁZY 2002 Mesterházy K.: Dunántúl a 10. században. *Sz* 136/2 (2002), 327–340.

MESTERHÁZY 2004 Mesterházy, K.: Hacksilberfunde im Karpatenbecken. In: ZBORNÍK 235–250.

MESTERHÁZY 2004a Mesterházy K.: Lengyel–magyar kapcsolatok a 10–11. században. *Sz* 138 (2004), 381–402.

MESTERHÁZY 2012 Mesterházy K.: Fésületlen dolgaink. Honfoglalás kori fésűk. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 813–822.

MEZŐSI 2011 Mezősi G.: *Magyarország természetföldrajza*. Budapest 2011.

MÉSZÁROS 1975 Mészáros Gy.: A mözs-szárazdombi X–XI. századi magyar köznépi temető. *BBÁMÉ* 4–5 (1973–1974): 1975, 3–76.

MILAVEC 2009 Milavec, T.: A review research into the Early middle Ages in Slovenia. *AV* 60 (2009), 249–270.

MILETIĆ 1967 Miletić, N.: Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. *Glasnik ZMS* 21–22 (1966–1967): 1967, 81–154.

MIRNIK 2004 Mirnik, I.: Novac iz starohrvatskih grobova (Coins from Early Croatian Graves). *VAMZ* 37 (2004), 205–250.

MITHAY 1956 Mithay S.: *Régészeti adatok a Győri járás történetéhez*. Győr 1956.

MITHAY é. n. Mithay S.: *Gyömöre. Kiszállási napló 1948*. [XJM R.A. ltsz. n.]

MITHAY–BOTTYÁN 1940 Mithay S.–Bottyán Á.: Első koroncói ásatás a Bábotán (1939). *GySz* 11 (1940), 174–183.

MITSCHA-MÄRHEIM 1955 Mitscha-Märheim, H.: Gräberfunde am Kirchenberg in Bad Deutsch-Altenburg, N.-Ö. *ArchAustr* 18 (1955), 32–44.

MITSCHA-MÄRHEIM 1966 Mitscha-Märheim, H.: Zwei „Knöpfchenringe" aus Lorch. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 111 (1966), 293–295.

MITTELDONAUGEBIET *Mitteldonaugebiet und Südosteuropa im frühen Mittelalter*. Hrsg.: Štefanivicová, T. [Studia Arachaeologica et Mediaevalia 1.] Bratislava 1995.

MODRIJAN 1963 Modrijan, W.: Die Frühmittelalterlfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark. *Schild von Steier* 11 (1963), 45–83.

MODRIJAN 1975 Modrijan, W.: *Der Karatanisch-Köttlacher Kulturkreis. Frühmittelalterlicher Schmuck.* [Schild von Steier. Beiträge zur steiarischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde. Kleine Schriften 16.] Ljubljana–Graz 1975.

MODRIJAN 1977 Modrijan, W.: Der Forschungsstand zum »Karantanisch-Köttlacher Kulturkreis«. *AKo* 7 (1977), 291–294.

MONS SACER *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve.* Szerk.: Takács I. Pannonhalma 1996.

MÓRA 1926 Móra F.: *Lovassírok Kunágotán.* [Csanádvármegyei Könyvtár 5.] Szeged 1926.

MRT 2 Éri I.–Kelemen M.–Németh P.–Torma I.: *Veszprém Megye Régészeti Topográfiája. A veszprémi járás.* [Magyarország Régészeti Topográfiája 2.] Budapest 1969.

MRT 4 Dax M.–Éri I.–Mihay S.–Palágyi Sz.–Torma I.: *Veszprém Megye Régészeti Topográfiája. A pápai és a zirci járás.* [Magyarország Régészeti Topográfiája 4.] Budapest 1972.

MRT 5 Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I.: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás.* [Magyarország Régészeti Topográfiája 5.] Budapest 1979.

MRT 7 Dinnyés I.–Kővári K.–Lovag Zs.–Tettamanti S.–Topál J.–Torma I.: *Pest Megye Régészeti Topográfiája. A budai és a szentendrei járás.* [Magyarország Régészeti Topográfiája 7.] Budapest 1986.

MRT 10 Jankovich B. D.–Medgyesi P.–Nikolin E.–Szatmári I.–Torma I.: *Békés megye régészeti topográfiája. Békés és Békéscsaba környéke.* [Magyarország régészeti topográfiája 10.] Budapest 1998.

MURA *Ljude ob Muri – Népek a Mura mentén.* Ur.: Balažic, J.–Vándor L. Muraska Sobota–Zalaegerszeg 1996.

MÜLLER 1987 Müller R.: XI. századi sír Rezi-Gyöngyösi csárdánál. *ZM* 26 (1987), 75–81.

MÜLLER 1991 Müller, R.: Ethnische Verhältnisse in der Umgebung von Keszthely und Zalavár im 9.–10. Jahrhundert. In: *Baiern, Ungarn und Slawen im Donauraum.* Red.: Katringer, W.–Marckhgott, G. Linz–Donau 1991, 163–172.

MÜLLER 1994 Müller R.: Karoling udvarház és temetője Zalaszabar-Borjúállás-szigetről. In: *HÉR* 91–98.

MÜLLER 1996 Müller R.: Zalaszabar-Borjúállás-sziget. In: ÉVEZREDEK 135–140.

MÜLLER 2002 Müller R.: Szentgyörgyvár földrajzi környezete és régészeti emlékei. In: Müller R.–Szatlóczki G.–Haász G.–Petánovics K.: *Szentgyörgyvár története.* Zalaegerszeg 2002, 9–26.

MÜLLER 2004 Müller R.: Régészeti összefoglaló az Esztergályhorváti-Alsóbárándpusztán feltárt karoling-kori temetőről. In: *Karoling-kori emlékek.* Szerk.: Tóth G. Szombathely 2004, 9–31.

MÜLLER 2011 Müller, R.: Karolingerzeitliche Bestattungen in Keszthely-Fenékpuszta. *Antaeus* 31–32 (2011), 173–198.

MÜLLER-WILLE 2005 Müller-Wille, M.: The Cross goes North: Carolingian Times between Rhine and Elba. In: *The Cross goes North. Process of Conversion in Northern Europe, AD 300–1300.* Ed.: Carver, M. Woodbridge 2005, 443–462.

NAGY 1892 Nagy G.: A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében. *ArchÉrt* 12 (1892), 299–315.

NAGY 2005 Nagy M.: Kora népvándorláskori gyermeksír amulettekkel Mártélyról (Csongrád megye). *ZM* 14 (2005), 97–127.

NEMESKÉRI 1942 Nemeskéri J.: Jelentés az 1942. évi oroszvári ásatásról. Kora-árpádkori temető. *Mosonvármegye* 42 (1942), szeptember 27. 3.

NEMESKÉRI 1943 Nemeskéri J.: Árpádkori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban. *DuSzle* 10 (1943), 316–319.

NEMESKÉRI 1948 Nemeskéri J.: Újabb adatok a X. századi magyarság embertani ismeretéhez. *ArchÉrt* 3 (1946–1948): 1948, 382–393.

NEPPER 1993 M. Nepper I.: 9–10. századi bolgár-szláv leletek Hajdú-Bihar megyében. In: *Az Alföld a 9. században.* Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 207–226.

NEPPER 1993a — M. Nepper, I.: Neuere Gräberfelder aus der Landnahmezeit aus Hajdú-Bihar Komitat. *DMÉ* 69 (1991): 1993, 79–107.

NEPPER 1996 — M. Nepper I.: Püspökladány-Eperjesvölgy. In: *HMK* 245–256.

NEPPER 1996a — M. Nepper I.: Viselet Ékszerek, ruhadíszek. In: *HMK* 52–55.

NEPPER 2002 — M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* [MHKÁS 3.] Budapest–Debrecen 2002.

NEVIZÁNSKY 1979 — Nevizánsky, G.: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. *SlA* 27 (1979), 375–404.

NEVIZÁNSZKY 1994 — Nevizánszky G.: A Kárpát-medence északi térségének régészete a honfoglalás korában. In: *HÉR* 171–180.

NEVIZÁNSZKY 1996 — Nevizánszky G.: Újabb adatok a mai Szlovákia honfoglalás kori településtörténetéhez. In: MAGYAR HONFOGLALÁS 274–287.

NEVIZÁNSKY 2006 — Nevizánsky, G.: Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. *SlA* 54/2 (2006), 285–328.

NEVIZÁNSKY 2011 — Nevizánsky, G.: Nepublikované hrobové nálezy z 10. a 11. storočia z južného a západného Slovenska. *ŠtZ* 49 (2011), 143–172.

NEVIZÁNSKY–KOŠTA 2009 — Nevizánsky, G.–Košta, J.: Výskum staromad'arského jezdeckého pohrebiska v Streda nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937. *SlA* 57/2 (2009), 301–354.

NEVIZÁNSKY–KUJOVSKÝ 1991 — Nevizánsky, G.–Kujovský, R.: Kostrové pohrebisko z prevej polovice 10. Storočia v Tekovskom Hrádku. *AR* 43 (1991), 552–561.

NÉMETH 1966 — Németh P.: Az 1965.–1966. évek fontosabb régészeti adatai Szabolcs-Szatmárban. *SzSzBSz* 1 (1966), 84–90.

NÉMETH 1996 — Németh P.: Tiszaeszlár-Dióskert. In: *HMK* 190–192.

NÉMETH 2010 — Németh P.: A korai magyar várakról – Vasvár ürügyén. *Vasi Szemle* 64 (2010), 645–650.

NOWOTNY 2007 — Nowotny, E.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hohenberg, Steiermark. Mit Exkursen zur historischen und archäologischen Situation im Ostalpenraum. *ArchAustr* 89 (2005): 2007, 177–250.

NYÁRY 1873 — Nyáry J.: A pilini Leshegyen talált csontvázakról. *ArchKözl* 9 (1873), 16–23.

NYÁRY 1904 — Nyáry A.: Pilinyi árpádkori temető. *ArchÉrt* 24 (1904), 50–70.

OBENAUS 2006 — Obenaus, M.: *Arpadenzeitliche Gräberfelder und Grabfunde des 10. bis 12. Jahrhunderts in Österreich.* [Manuskript. Uinversitätsbibliothek Wien. Signatur II–1429891.] Wien 2006.

OHRENBERGER 1971 — Ohrenberger, A.: Wallern im Burgenland. *FÖ* 7 (1956–1960): 1971, 165.

ORLOV 1983 — Orlov, S.: Pivdennoruskij centr hudozhnoy metaloobrobki X st. *ArhKiev* 44 (1983), 29–47.

ORLOV 1984 — Orlov, S.: Srednedneprovskaja tradicija hudožestvennoj metallobrabotki v X–XI. vv. In: *Kul'tura i iskusstvo srednevekogo goroda.* Pod red.: Rusanova, I. P. Moskva 1984, 32–52.

OŢA 2008 — Oţa, S.: Verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, descoperite pe teritoriul Banatului. *Cercetări Arheologice* 14–15 (2007–2008): 2008, 269–304.

OŢA et al. 2009 — Oţa, S.–Dragotă, A.–Rustoiu, G.–Drîmbărean, M.: Podoabe medievale decorate cu sârmă buclată. Cerceii. *Apulum* 49 (2009), 65–82.

ÓDOR 1999 — Ódor J.: Honfoglalás és kora Árpád-kori soros temetők sírleleteinek katasztere Tolna megyében. *WMMÉ* 21 (1999), 151–173.

PANUM BAASTRUP 2009 — Panum Baastrup, M.: Carolingian-Ottonian disc brooches – early Christian symbols in Viking age Danmark. In: *Glauba, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa.* Hrsg.: Freeden, U. von–Friesinger, H.–Wamers, E. Bonn 2009, 517–528.

PAP 2002 — Pap I. K.: Téglás és téglakeretes temetkezések a Délkelet-Alföldön. *CommArchHung* 2002, 177–194.

PAP 2010 — Pap I. K.: Koporsós temetkezések a Szombathely-Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjében. *Savaria* 33 (2010), 93–117.

PAP 2012 — Pap I. K.: Államalapítás kori temető Rábasömjén temploma mellett. – Régészeti adatok Vas megye templom körüli temetőinek kialakulásához. *Savaria* 35 (2012), 211–250.

PAP 2012a — Pap I. K.: Koraközépkori településrészlet Kemenespálfa-Zsombékoson (Vas megye). In: SÖTÉT IDŐK REJTÉLYEI 119–186.

PAP 2013 — Pap I. K.: Sárvár-Fakép-dűlő kora Árpád-kori kerámiaanyaga. Adatok a fogaskerékminta Vas megyei megjelenéséhez. *Savaria* 36 (2013), 243–277.

PARCZEWSKI 1997 — Parczewski, M.: Die karpatische Grenzzone in der frühmittelalterlichen Stammeszeit. In: CENTRAL EUROPE 56–60.

PÁRDUCZ 1943 — Párducz M.: Árpádkori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson. *Dolgozatok* 19 (1943), 183–194.

PERÉMI 1986 — S. Perémi Á.: Honfoglaláskori leleltek Veszprém megyében. *VMMK* 18 (1986), 115–133.

PERÉMI 1989 — S. Perémi Á.: Honfoglalás-kori köznépi temető Veszprémben. *Veszprémi Történeti Tár* 2 (1989), 3–17.

PERÉMI 1998 — S. Perémi Á.: Veszprém megye 10–11. századi régészeti emlékei. In: *Veszprém és környéke a honfoglalás korában*. Szerk.: V. Fodor Zs. [Felolvasóülések Veszprém történetéből 5.] Veszprém 1998, 21–52.

PERÉMI 2001 — S. Perémi Á.: A Várpalota-Semmelweis utcai honfoglaláskori köznépi temető. In: *A népvándorláskor fiatal kutatóinak VII. konferenciája*. Szerk.: Kiss M.–Lengvári I. Pécs 2001, 157–213.

PETRINEC 2009 — Petrinec, M.: *Groblja od. 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split 2009.

PETROVIĆ 1965 — Petrović, D.: Srednevekovna nekropola na Donickom brdo (Gradacs kod Kragnjavec). *Starinar* 13–14 (1962–1963): 1965, 275–292.

PAVLOVIČOVÁ 1995 — Pavlovičová, E.: On Chronology of Buttons Decorated by Plant Palmetto Motifs. In: MITTELDONAUGEBIET 104–113.

PAVLOVIČOVÁ 1996 — Pavlovičová, E.: Vypovedacej schopnosti gombika u naddunajských v 9. storoči. *SlA* 44/1 (1996), 95–153.

PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971 — Pálóczi-Horváth A.: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában. *BMMK* 1 (1971), 7–48.

PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 — Pálóczi Horváth A.: *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest 1989.

PÁLÓCZI HORVÁTH 1996 — Pálóczi Horváth A.: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In: *Zúduló sasok*. Szerk.: Havassy P. [Gyulai Katalógusok 2.] Gyula 1996, 7–36.

PÁLÓCZI HORVÁTH 1998 — Pálóczi Horváth A.: Kunok a kelet-európai sztyeppén és Magyarországon. In: ALFÖLD 109–146.

PETKES 2006 — Petkes Zs.: 12. századi temetőrészlet Sárbogárd-Templom-dűlőből. Újabb régészeti adatok a Sárvíz völgy 10–12. századi történetéhez. *Alba Regia* 35 (2006), 93–115.

PETKES 2011 — Petkes Zs.: Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 10–11. századi temetője. *Arch-Ért* 136 (2011), 181–213.

PERTLVIESER 1980 — Pertlvieser, M.: Die frühmittelalterlichen Gräberfeldgrabungen des OÖ. Landesmuseums. In: BAIERN 43–80.

PETROVICS 1994 — Petrovics I.: Út. In: *KMTL* 702.

PICHLEROVÁ 1977 — Pichlerová, M.: Ďalšie hroby z 10.–11. Storočia v Bratislava-Rusovciach. *AVANS* 1976: 1977, 232–233.

PICHLEROVÁ 1980 — Pichlerová, M.: Výskum pohrebiska z doby bronzovej, doby rímskej a z povelkomoravského obobia v Bratislave-Rusovciach. *AVANS* 1978: 1980, 218–223.

PICHLEROVÁ 1983 — Pichlerová, M.: Pokračovanie výskumu v Bratislave-Rusovciach. *AVANS* 1982: 1983, 208–211.

PICHLEROVÁ 2004 — Pichlerová, M.: K porblematike pevnostnej palácovej stavby v Gerulate-Bergli. *Zborník SlNM* 98 (2004), 109–128.

PICHLEROVÁ–STLOUKAL 1978 Pichlerová, M.–Stloukal, M.: K problematike ranostredovekých pohrebísk v Rusovciach. *ZbornikSlNM* 72 (1978), 123–144.

PINTÉR 2004 Pintér L.: Királyszentistván templom körüli temetője. *VMMK* 23 (2004), 99–121.

PITI 1999 Piti F.: A pécsi püspökség alapítólevele. In: *ÁKÍF* 92–94.

PITTIONI 1943 Pittioni, R.: *Der Frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach Landkreis Gloggnitz, Niederdonau.* Brünn–München–Wien 1943.

PLETERSKI 1983 Pleterski, A.: Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega gribišča Sedlo na Bjelskem gradu. *AV* 33 (1982): 1983, 134–150.

PLETERSKI 2008 Pleterski, A.: *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi.* [Opera Instituti Archaeologici Slovaniae 14.] Ljubljana 2008.

PLETERSKI 2011 Pleterski, A.: Frühmittelalterliche Identitäten and Aussagemöglichkeiten der archäologischen Quellen. *Antaeus* 31–32 (2011), 143–154.

PLETERSKI 2013 Pleterski, A.: *The invisible Slavs: Župa Bled in the prehistoric Early Middle Ages.* Ljubljana 2013.

PLETERSKI–BELAK 2002 Pleterski, A.–Belak, M.: Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu. *AV* 53 (2002), 233–300.

POHL 2000 Pohl, W.: Soziale Grenzen und Spielräume der Macht. In: GRENZE 11–18.

POHL 2008 Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflict, Migrations and Ethnic Process.* Bucureşti–Brăila 2008.

POLÁČEK 2000 Poláček, L.: Mikulcice. In: EURÓPA 194–195.

PÖLLATH 2002 Pöllath, R.: *Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern I–IV.* München 2002.

PROFANTOVÁ 2008 Profantová, N.: Problém interpretace staromad'arských nálezu v Čechách. In: *Bitka pri Bratislave v roku 907.* Zost.: Štefanovičová, T.–Hulínek, D. Bratislava 2008, 149–158.

PROHÁSZKA 2001 Prohászka P.: Észrevételek Esztergom 10. századi szerepéhez. *Limes* 14/1 (2001), 7–30.

PROHÁSZKA–RÉVÉSZ 2004 Prohászka P.–Révész L.: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatainak tükrében. *JAMÉ* 46 (2004), 137–168.

PUSZTAI 1969 Pusztai R.: Levél, Újhelyi Imre tér. *RégFüz* I: 22 (1969), 62.

PUSZTAI 1969a Pusztai R.: Pusztasomorja-Tímárdomb. *RégFüz* I: 22 (1969), 67.

PUSZTAI 1971 Pusztai R.: Pusztasomorja-Tímárdomb. *RégFüz* I: 24 (1971), 13.

PUSZTAI 1972 Pusztai R.: Pusztasomorja-Tímárdomb. *RégFüz* I: 25 (1972), 62.

PUSZTAI 1975 Pusztai R.: Levél, Újhelyi Imre tér 11–12. *RégFüz* I: 28 (1976), 14.

PUSZTAI 1979 Pusztai R.: Mosonmagyaróvár településtörténetének vázlata a római kortól a XV. századig. In: *Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez.* Szerk.: Gecsényi L. Győr 1979, 4–19.

PUSZTAI–TOMKA 1972 Pusztai R.–Tomka P.: Mosonmagyaróvár-Moson-Királydomb. *RégFüz* I: 25 (1972), 71.

RADNÓTI–GABLER 1982 Radnóti A.–Gabler D.: A rusovcei (Oroszvár) ásatások (1942–1943). Appendix: Gabler D.: Az ásatás során talált terra sigillaták. *CommArchHung* 1982, 47–71.

RADOSLAVOVA 2009 Radoslavova, G.: An Application from the Early Medieval Layer at Abritus. Eurika. In: *In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae.* Red.: Grogorov, V. Sofia 2009, 447–452.

RÁCZ 2006 Rácz A.: Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdése. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Szerk.: Hoffmann I.–Tóth V. Debrecen 2006, 9–29.

REIMITZ 2000 Reimitz, H.: Soziale Grenzen und Spielräume der Macht. In: GRENZE 11–18.

REJHOLCOVÁ 1974 Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch. *SlA* 22 (1974), 435–463.

REJHOLCOVÁ 1976 Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove-Bohatej. *SlA* 24 (1976), 191–234.

REJHOLCOVÁ 1979 Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10. storočia v Zemnom. *SlA* 27 (1979), 405–436.

Rejholcová 1995 — Rejholcová, M.: *Das Gräberfeld von Čakajovce (9.-12. Jahrhundert) Analyse.* [Archaeologica Slovaca Monographiae 15.] Nitra–Budapest 1995.

Rejholcová 1995a — Rejholcová, M.: *Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie).* Nitra 1995.

Réthy 1894 — *Réthy L.:* Margitszigeti árpádkori éremlelet. *ArchÉrt* 14 (1894), 60–62.

Révész 1988 — Révész L.: Gömbsorcsüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 25–26 (1986–1987): 1988, 141–159.

Révész 1989 — Révész L.: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 27 (1989), 513–541.

Révész 1991 — Révész L.: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? *MFMÉ* 1984–1985/2 (1991), 615–639.

Révész 1996 — Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez.* [MHKÁS 1.] Miskolc 1996.

Révész 1996a — Révész L.: Tiszavasvári-Aranykerti tábla In: *HMK* 198–200.

Révész 1996b — Révész L.: Alsóverecke. In: *HMK* 127.

Révész 1996c — Révész L.: Bodrogszerdahely. In: *HMK* 136–139.

Révész 1996d — Révész L.: Kenézlő. In: *HMK* 150–157.

Révész 1996e — Révész L.: Piliny-Leshegy. In: *HMK* 402–403.

Révész 1996f — Révész L.: Eperjeske. In: *HMK* 72–76.

Révész 1996g — Révész L.: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka. In: *HMK* 37–52.

Révész 1997 — Révész L.: Kristó Gyula könyvéről. *Sz* 131/1 (1997), 215–233.

Révész 1998 — Révész L.: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. *MFMÉ–StudArch* 4 (1998), 523–532.

Révész 1999 — Révész L.: *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.* Budapest 1999.

Révész 1999a — Révész L.: Honfoglalás kori temető Tengőd-Hékútpusztán. *HOMÉ* 37 (1999), 267–299.

Révész 2000 — Révész L.: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. *JAMÉ* 42 (2000), 7–32.

Révész 2001 — Révész L.: *Aranyszántás Balotán.* Budapest–Kiskunhalas 2001.

Révész 2002 — Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszanána-Cseh tanyán. *FolArch* 49–50 (2001–2002): 2002, 263–303.

Révész 2003 — Révész L.: A bezdédi honfoglalás kori temető. Egy régészeti fikció nyomában. In: Istvánovits 2003, 432–449.

Révész 2005 — Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszavasvári-Aranykerti táblán. *JAMÉ* 47 (2005), 161–213.

Révész 2006 — Révész L.: Magyar honfoglalás kori sírok keltezési lehetőségei. Régészeti keltezés – természettudományos keltezés. *Arabona* 44/1 (2006), 411–440.

Révész 2006a — Révész, L.: Auswertung der Funde. In: Daim–Lauermann 2006, 119–158.

Révész 2008 — Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői.* [MHKÁS 5.] Budapest 2008.

Révész 2010 — Révész É.: Zarándokkeresztek a X–XI. századi sírokban. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6.* Szerk.: G. Tóth P.–Szabó P. Szeged 2010, 189–201.

Révész 2013 — Révész L.: Honfoglalás kori áttört állatalakos hajfonatkorongok a Kárpát-medencében. In.: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Szerk.: Anders A.–Balogh Cs.–Türk A. Budapest 2013, 401–420.

Révész–Takács 2006 — Révész L.–Takács M.: *Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban.* Budapest 2006.

RGA 7 — *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 7.* Hrsg.: Jankuhn, H.–Ranke, K.–Wenskus, R. Berlin–New York 1986.

RGA 17 — *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 17.* Hrsg.: Beck, H.–Geuenich, D.–Steuer, H. Berlin–New York 2001.

RGA 27 — *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 27.* Hrsg.: Beck, H.–Geuenich, D.–Steuer, H. Berlin–New York 2004.

Ritoók 1984 — Ritoók Á.: Árpád-kori temetkezések Veszprémfajszon (Előzetes jelentés a templomrom körüli temető feltárásáról). *VMMK* 17 (1984), 93–106.

RITOÓK 2007 Ritoók, Á.: Medieval settlement history of the Little Balaton region. In: ENVIRONMENTAL 156–162.

RITOÓK 2010 Ritoók Á.: A templom körüli temetők régészeti kutatása. In: KÖZÉPKOR 473–494.

ROSKA 1913 Roska M.: Árpádkori temető Vajdahunyadon. *Dolgozatok* 4 (1913), 166–198.

RÓMER 1870 *Rómer F.:* Bela dux. Magyarországi nagy éremlelet. *ArchÉrt* 3 (1870), 206–208.

RÓMER 1872 Rómer F.: Érdekes árpádkori éremlelet. *ArchÉrt* 7 (1872), 94–96.

RÓNA-TAS 1995 Róna-Tas A.: *A magyarság korai története (Tanulmányok).* [MŐK 9.] Szeged 1995.

RUPP 1841 Rupp, I.: *Numi Hungariae hactenus cogniti I.* Budae 1841.

RUTTKAY 1976 Ruttkay, A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. *SlA* 24 (1976), 245–395.

RUTTKAY 2006 Ruttkay, M.: Nové staromaďarské pohrebisko v Lužiankach. *AVANS* 2004: 2006, 165–167.

SAGADIN 1983 Sagadin, M.: Zaščitno izkopavanje staroslovanskih grobov v lopi cerkve sv. Martina v Mostah pri Žirovnici. *AV* 33 (1983), 124–131.

SAGADIN 1987 Sagadin, M.: *Kranj-križišče Iskra (nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja).* Ljubljana 1987.

SAGADIN 2001 Sagadin, M.: Staroslovansko grobišče na Malem gradu v Kamniku. *AV* 52 (2001), 359–372.

SALLAI 2002 Sallai J.: A gyepűrendszer térképe. In: KÖZPONTOK ÉS FALVAK 273–283.

SALTZER 1996 Saltzer E.: *A történelmi Magyarország területén fellelt 156 árpádházi éremkincslelet összefüggő áttekintése.* Budapest 1996.

SAUER 1997 Sauer, F.: Der romanische Karner von Kleinhöfflein im Burgenland. *FÖ* 35 (1996): 1997, 333–335.

SCHARRER-LIŠKA 2007 Scharrer-Liška, G.: *Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa und ihr Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte.* [Mon RGZM 68.] Mainz 2007.

SCHMAUDER 2000 Schmauder, M.: Überlegungen zur östlichen Grenze des karolingischen Reiches unter Karl dem Großen. In: GRENZE 57–98.

SCHMITSBERGER 2006 Schmitsberger, O.: Absolutdatierung frühmittelalterlicher Gräber aus Mautern, Niederösterreich. *FÖ* 44 (2005): 2006, 429–433.

SCHULZE 1984 Schulze, M.: Frühmittelalterliche Kettenohrringe. *AKkor* 14 (1984), 325–335.

SCHULZE-DÖRRLAMM 1992 Schulze-Dörrlamm, M.: *Der Mainzer Schatz der Kaiserin Agnes aus dem mittleren 11. Jahrhundert.* Sigmaringen 1992.

SCHULZE-DÖRRLAMM 1999 Schulze-Dörrlamm, M.: Münzfibeln der Karolingerzeit. *AKkor* 29 (1999), 271–288.

SCHULZE-DÖRRLAMM 2006 Schulze-Dörrlamm, M.: Spuren der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. In: HELDENGRAB 43–62.

SCHUSTER 1995 Schuster, E.: Niederösterreichische Ortsnamen magyarischer Herkunft. *Unsere Heimat* 66/4 (1995), 291–300.

SCHÜLKE 1998 Schülke, A.: Glaubensvorstellung, religiöse Praktiken? Die 'Christianisierung' als Forschungsproblem am Fallbeispiel der Südwestdeutschen Gräberarchäologie. *BzMÖ* 14 (1998), 55–64.

SCHÜLKE 2000 Schülke, A.: Die „Christianisierung" als Forschungsproblem der südwestdeutschen Gräberarchäologie. *ZAM* 27–28 (1999–2000): 2000, 85–117.

SCHWARZ 1975 Schwarz, K.: Der frühmittelalterliche Landesbau im Nordost-Bayern archäologisch gesehen. In: *Ausgrabungen in Deutschland. Teil 2.* [Mon RGZM 1–2.] Mainz 1975, 338–409.

SCHWARZ 1984 Schwarz, K.: *Frühmittelalterlicher Landesbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwals und Oberpfälzer Wald.* [Mon RGZM 5.] Mainz 1984.

SEBŐK 1995 Sebők F.: Liudprand. In: *HKÍF* 211–216.

SELMECZI 2006 Selmeczi L.: „…Istenül adattál édes szűz koronám" Adatok a párta történetéhez a Kárpát-medencében. *Ethn* 117 (2006), 17–64.

SELMECZI 1980 Selmeczi, L.: Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó. *ActaArchHung* 32 (1980), 251–269.

Siklósi 2004 — Siklósi Zs.: Balatonújlak-Erdő-dűlő. In: Honti Sz. et al.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). *SMK* 16 (2004), 31–34.

Sivec-Rajterič 1975 — Sivec-Rajterič, I.: Gleicharmige Bügelfibeln in dem altsässigen und Karantanisch Köttlacher Kulturkreis. *Balcanoslavica* 4 (1975), 67–80.

Slabe 1982 — Slabe, M.: Something About the Ear-rings from the Cemetery at Šempeter (Ljubljana). *AI* 20–21 (1980–1981): 1982, 154–158.

Sokol 1996 — Sokol, V.: Hrvatska u ranom srednjem vijeku. In: Mura 83–100.

Solymossy 1933 — Solymossy S.: A vas babonás ereje. *Ethn* 44 (1933), 97–117.

Sótonyi 1962 — Sótonyi L.: Az öttevényi honfoglaláskori lófossiliák anatómiai vizsgálata. *Arrabona* 4 (1962), 32–53.

Sötét idők rejtélyei — *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén.* Szerk.: Liska A.– Szatmári I. Békéscsaba 2012.

Sőtér 1894 — Sőtér Á.: Gyakorlati utbaigazítás régi sírmezők tudományos fölkutatására. *ArchÉrt* 14 (1894), 289–295.

Sőtér 1898 — Sőtér Á.: Csúny, Edelstahl, Oroszvár. In: *Mosonmegyei Történeti és Régészeti Egylet Évkönyve.* Szerk.: Sörös P. Mosonmagyaróvár 1898, 117–165, 193–228, 240–248.

Sőtér 1898a — Sőtér Á.: Nyílt levél. *Sz* 32 (1898), 957–959.

Spiong 2001 — Spiong, S.: Kreuzemailfiebel. In: *RGA* 17, 328–329.

Šmid 1908 — Šmid, W.: Altslowenische Gräber Krains. *Carniola* 1 (1908), 17–44.

Šribar–Stare 1976 — Šribar, V.–Stare, V.: Od kod Ketlaške najdbe v Furlaniji? *AV* 25 (1974): 1976, 462–482.

Šribar–Stare 1979 — Šribar, V.–Stare, V.: Das Verhältnis der Steiermark zu den übringen Regionen der Karantanisch-Köttlacher Kultur. *Schild von Steier* 15–16 (1978–1979): 1979, 209–225.

Staňa 2006 — Staňa, Č.: *Velkomoravske pobřebiště v Rajhradě a Rajhradicích. Katalog.* Brno 2006.

Stanojev 1989 — Stanojev, N.: *Nekropole aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina.* Novi Sad 1989.

Stare 1985 — Stare, V.: Die Einflüsse des Rheinlandes auf den Südostalpenraum vom 9. bis 11. Jahrhundert. In: Bayern 201–205.

Stegmann-Rajtár 2002 — Stegmann-Rajtár, S.: Bronzový náramok so zvieracími hlavičkami z 10.–11. stor. *AVANS* 2001: 2002, 200–201.

Steiniger 1964 — *Steiniger, H.: Die münzdatierte Keramik des Mittelalters und der frühen Neuzeit in Österreich.* Wien 1964.

Steiniger 1985 — *Steiniger, H.: Die münzdatierte Keramik in Österreich 12. bis 18. Jahrhundert. Fundkatalog.* Wien 1985.

Steuer 2004 — Steuer, H.: Die Ostsee als Kernraum des 10. Jahrhunderts und ihre Peripherien. Siedlungsforschung. *Archäologie – Geschicht – Geographie* 22 (2004), 59–88.

Steuer 2007 — Steuer, H.: Totenfolge. In: *RGA* 35, 189–208.

Steuer 2010 — Steuer, H.: *European Society in the First Milleneum AD. Archaeology, History and Methodology.* Bucureşti–Brălia 2010.

Steuer 2011 — Steuer, H.: Zur archäologischen Korrelation von Awarenzeit, Karolingerzeit und Wikingerzeit. *Antaeus* 31–32 (2011), 53–80.

Straub–Tokai 2007 — Straub P.–Tokai Z. M.: Karoling-kori temető Nagykanizsa-Palinban. *RKM* 2006: 2007, 79–104.

Štular 2007 — Štular, B.: Posamezniki, skupnost in obred v zgodnjem srednjem veku. Primer grobiščnih podatkov z Malega gradu v Sloveniji. *Studia Mythologica Slavica* 10 (2007), 23–50.

Süttő 2005 — Süttő Sz.: Cremonai Liudprand történeti művei. In: Peter Classen–Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században.* Budapest 2005, 309–559.

Svoljšak–Knific 1976 — Svoljšak, D.–Knific, T.: Vipavska dolina Zgodnjesrednjevška najdišča. *Situla* 17 (1976).

SZABADOS 2010 Szabados Gy.: A magyarok bejövetelének hadtörténeti szempontú újraértékelése. *HK* 123 (2010), 215–235.

SZABÓ 1969 Szabó J. Gy.: A honfoglalás kori lemezes korongok viselete. *EMÉ* 1 (1969), 95–117.

SZABÓ 1970 Szabó J. Gy.: A honfoglaláskori temetőárkok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásatásokról. *ArchÉrt* 97 (1970), 264–271.

SZABÓ 1980 Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. *EMÉ* 16–17 (1978–1979): 1980, 45–136.

SZABÓ 1955 Szabó K.: Honfoglaláskori párták. *FolArch* 7 (1955), 123–125.

SZABÓ 2005 Szabó P.: A Győri Múzeum gyűjteményének kialakulása. In: *A harmadik aranyvonat győri kincsei*. Szerk.: Székely Z. Győr 2005, 15–25.

SZALONTAI 1996 Szalontai Cs.: Az Alföld a 9. században. In: *Honfoglaló magyarság–Árpád-kori magyarság. Antropológia–Régészet–Történelem*. Szerk.: Pálfi Gy.–Farkas L. Gy.–Molnár E. Szeged 1996, 23–41.

SZALONTAI 2001 Szalontai Cs.: Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében? In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. [MŐK 15.] Szerk.: Felföldi Sz.–Sinkovics B. Budapest 2001, 106–129.

SZAMEIT 2000 Szameit, E.: Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. In: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo I*. Ureil: Bratož, R. Ljubljana 2000, 507–547.

SZATHMÁRY 1992 V. Szathmáry I.: Debreceni párta. *HMMK* 51 (1992), 5–23.

SZEGEDY 1960 Szegedy, E.: Beiträge zur Metalltechnik der IX–XI. Jahrhunderte in Ungarn. *ActaArchHnug* 12 (1960), 299–330.

SZENTKUTI 2001 Szentkuti K.: A 75 éves Pusztai Rezső köszöntése. *Arrabona* 39 (2001), 9–14.

SZENTPÉTERI 1997 Szentpéteri J.: Az avar népesség továbbélése a 9–10. században. *Életünk* 1997/11, 76–83.

SZÉLL 1941 Széll M.: XI. századi temetők Szentes környékén. *FolArch* 3–4 (1941), 231–255.

SZÉLL 1943 Széll M.: Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád megye területén. *Dolgozatok* 19 (1943), 176–182.

SZIGETI–SZILÁGYI 2009 Szigeti J.–Szilágyi V.: *A Halimba-Cseres X–XII. századi temető kerámiaanyaga*. [M. a.]

SZILÁGYI 1994 Szilágyi, K.: Perlentypen aus dem X.–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. *PamArch* 85 (1994), 75–110.

SZINYÉRI 1993 Szinyéri P.: Az Ibrány-Esbó-halmi honfoglalás kori, ún. hajfonatkorong restaurálása. *SzSzBSz* 28 (1993), 392–395.

SZŐKE 1941 Szőke B.: Honfoglalás kori sírok Naszvadon. *FolArch* 3–4 (1941), 214–224.

SZŐKE 1954 Szőke B.: Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez. *ArchÉrt* 81 (1954), 119–137.

SZŐKE 1955 Szőke B.: Cserépbográcsaink kérdéséhez. *ArchÉrt* 82 (1955), 86–90.

SZŐKE 1959 Szőke B.: Fejezetek Győr koraközépkori történetéből. *Arrabona* 1 (1959), 83–100.

SZŐKE 1962 Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. [RégTan 1.] Budapest 1962.

SZŐKE 1986 Szőke B. M.: Kora-középkori tanulmányok I. (A Kárpát-medence IX–X. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései). *ZM* 25 (1986), 21–36.

SZŐKE 1987 Szőke B. M.: Kora-középkori tanulmányok II. (A Kárpát-medence IX–X. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései). *ZM* 26 (1987), 47–64.

SZŐKE 1992 Szőke, B. M.: Beziehungen zwischen dem Oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: *Awarenforschungen II*. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 841–968.

SZŐKE 1992a Szőke, B. M.: Die landschaftsgeschichtlichen Verhältniss im unteren Zalatal. Karolingerzeitliche Gräberfeld I–II von Garabonc-Ófalu. *Antaeus* 21 (1992), 33–39, 41–204.

Szőke 1992b — Szőke, B. M.: Das karolingerzeitliche Gräberfed von Sárvár-Végh Malom. *CommArchHung* 1992, 125–158.

Szőke 1992c — Szőke B. M.: 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. *ZM* 4 (1992), 129–168.

Szőke 1994 — Szőke B. M.: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I-II. *ZM* 5 (1994), 251–317.

Szőke 1994a — Szőke B. M.: A Kárpát-medence a 9. században. In: *HÉR* 77–84.

Szőke 1996 — Szőke B. M.: Karoling-kor. In: Évezredek 123–135.

Szőke 1996a — Szőke B. M.: A Kerka völgye a Krisztus utáni első évezredben (Csesztreg és környékének településtörténeti kérdései a római megszállástól a magyar államalapításig). In: *Fejezetek Csesztreg történetéből.* Szerk.: Vándor L. [Zalai Kismonográfiák 2.] Zalaegerszeg 1996, 21–32.

Szőke 1996b — Szőke B. M.: A Muravidék kora középkori története. In: Mura 65–82.

Szőke 1996c — Szőke B. M.: Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban). In: Honfoglaló őseink 11–44.

Szőke 1996d — Szőke B. M.: A karoling-kori Kárpát-medence a régészet tükrében. *Életünk* 1996/6–7, 599–633.

Szőke 1996e — Szőke, B. M.: Siedlungsreste und Gräber aus dem frühem Mittelalter von Gelsesziget, Böröncze und Hahót-Cseresznyés. *Antaeus* 23 (1996), 167–181.

Szőke 1999 — Szőke B. M.: A Dunántúl lakossága és a honfoglaló magyarok. In: Magyarok 73–103.

Szőke 2000 — Szőke B. M.: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cunpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe). *SSzl* 2000/4, 310–342.

Szőke 2002 — Szőke B. M.: Mosaburg/Zalavár. In: *Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása.* Szerk.: Vándor L. Zalaegerszeg 2002, 89–101, 106–115.

Szőke 2002a — Szőke, B. M.: Zalaegerszeg-Zrínyi Gimnázium (Gymnasium). In: *ADAM* 426.

Szőke 2004 — Szőke B. M.: A határ fogalmának változásai a korai középkorban (Adatok a Kerka-vidék kora középkori történetéhez). *ZM* 13 (2004), 177–192.

Szőke 2005 — Szőke, B. M.: Borders, border defences and border guards in the early Middle Ages. *Antaeus* 28 (2005), 117–142.

Szőke 2005a — Szőke B. M.: Templom, egyén és közösség a Karoling Birodalom keleti területén. In: A halál árnyékának 19–30.

Szőke 2007 — Szőke, B. M.: Migration period settlement history of the Little alaton region. In: Environmental 128–150.

Szőke–Ritoók 2003 — Szőke B. M.–Ritoók Á.: Zalavár, vársziget, Szent Hadrianus (Adorján) zárándoktemplom. *RKM* 2001: 2003, 246.

Szőke–Ritoók 2003 — Szőke B. M.–Ritoók Á.: Zalavár, vársziget. *RKM* 2003: 2005, 311.

Szőke–Vándor 1987 — Szőke B. M.–Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője.* [Fontes Arch-Hung] Budapest 1987.

Szőnyi 2007 — Szőnyi E.: Régi idők ásatásai. A terület régészeti kutatástörténete. In: Vagongyár 9–30.

Szőnyi–Tomka 1985 — T. Szőnyi E.–Tomka P.: Győrszentiván-Söprűshegy: késő római és kora Árpád-kori temető. *CommArchHung* 1985, 97–123.

Szőnyi–Tomka 1996 — Szőnyi E.–Tomka P.: Pannonhalma környékének története a bencések megjelenéséig. In: Mons Sacer 38–45.

Szőnyi–Tomka 2006 — Szőnyi E.–Tomka P.: *Győr régészeti öröksége.* Győr 2006.

Takács 2006 — Takács K.: „Castrum porte Bobuth" Kapuvár és Babót az Ápád-korban. *Arrabona* 44/1 (2006), 37–536.

Takács 1991 — Takács M.: A Kárpát-medence, az Alpok délkeleti része és a Balkán-félsziget kapcsolatai a 7–9. században. A Jugoszláviai kutatások újabb eredményei. *MFMÉ* 1984–1985/2: 1991, 503–529.

Takács 1996 — Takács M.: Honfoglalás és kora Árpád-kori telepfeltárások az M1-es autópálya nyugat-magyarországi szakaszán. In: *Magyar honfoglalás* 197–217.

TAKÁCS 1997 — Takács M.: A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről) *Sz* 131/1 (1997), 168–215.

TAKÁCS 2000 — Takács M.: Az államszervezés-kori Magyarország gazdálkodása és települési képe. In: EURÓPA 78–83.

TAKÁCS 2005a — Takács M.: Egy vitatott kéztartásról. In: A HALÁL ÁRNYÉKÁNAK 85–101.

TAKÁCS 2006 — Takács M.: A Ménfőcsanak-Szeles dűlői lelőhelyen 1990–91-ben feltárt, Árpád-kori veremházak. *Arrabona* 44/1 (2006), 537–565.

TAKÁCS 2006a — Takács, M.: Siedlungsgeschichte Auswertung. In: DAIM–LAUERMANN 2006, 211–252.

TAKÁCS 2006b — Takács, M.: Kurze Darstellung der siedlungsarchäologischen Ergebnisse. In: HELDENGRAB 15–20.

TAKÁCS 2009 — Takács, M.: Über die Chronologie der mittelalterlichen Siedlungsgrabungen in Ungarn. Erläuterungen zwei chronologischen Tabellen. *ActaArchHung* 60 (2009), 223–252.

TAKÁCS 2012 — Takács M.: A Kárpát-medence 10–11. századi cserpéedény-lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – másodszor. In: SÖTÉT IDŐK REJTÉLYEI 405–500.

TAKÁCS–PASZTERNÁK 2000 — Takács M.–Paszternák I.: A Győr-Homokgödröki 10–11. századi temetőrészletek és település. *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2 (2000), 253–309.

TETTAMANTI 1971 — Tettamanti S.: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető. *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.

TETTAMANTI 1975 — Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StCom* 3 (1975), 79–123.

THEUNE et al. 2009 — Theune, C.–Winkelbauer, I.–Fritzl, M.–Greußing, I.–Lantschik, G.–Weißling, R.: Das Land an der March im Mittelalter. *ArchAustr* 93 (2009), 79–150.

THOROCZKAY 1999 — Thoroczkay G.: Hildesheimi Évkönyv. In: *ÁKÍF* 213–219.

TOČÍK 1968 — Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.* Bratislava 1968.

TOČÍK 1971 — Točík, A.: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jh. in der Südwestslowakei. *SlA* 19 (1971), 135–276.

TOČÍK 1992 — Točík, A.: Materyaly k dejinám juznélo Slovenska v. 7.–14. storoči. *ŠtZ* 28 (1992), 5–250.

TOMIČIĆ 1986 — Tomičić, Ž.: Juraj u Trnju, Čakovec. In: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnaoj Hrvatskoj.* Red.: Marković, Z. Zagreb 1986, 136.

TOMIČIĆ 1991 — Tomičić, Ž.: Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II. *Prilozi* 8 (1991), 95–148.

TOMIČIĆ 1992 — Tomičić, Ž.: Neuere Erforschung der Bijelo Brdo – Kultur in Kroatien (Nova istraživanja bjelobrdske kulture u Hrvatskoj). *Prilozi* 9 (1992), 113–123.

TOMIČIĆ 1993 — Tomičić, Ž.: Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskog segmenta srednjovjekovnog goroblja Ptuj-Grad. In: *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva.* Red.: Lamut, B. Ptuj 1993, 543–579.

TOMIČIĆ 2003 — Tomičić, Ž.: O nekim vezama ranosrednjovjekovne Slavonije i Dalmacije na primjeru polumjesecolikih naušnica s privjeskom. *Starohrvatska prosvjeta* 3/30 (2003), 139–157.

TOMIČIĆ 2004 — Tomičić, Ž.: O prstenima s kalotom iz ranosrednjovjekovnog groblja Zvonimirovo-Veliko Polje (Hrvatska). In: ZBORNÍK 415–418.

TOMIČIĆ 2010 — Tomičić, Ž.: Spoznaje o arheološkom naslijeđu ranosrednjojekovnog groblja na položaju Bagruška kraj Petoševaca. *Archaeologia Adriatica* 4 (2010), 117–166.

TOMIČIĆ 2011 — Tomičić, Ž.: Der Süden Pannoniens in der Karolingerzeit. *Antaeus* 31–32 (2011), 93–112.

TOMKA 1969 — Tomka P.: A sopron-présháztelepi IX. századi temető. *Arrabona* 11 (1969), 59–91.

TOMKA 1971 — Tomka P.: A Győr-Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai. *Arrabona* 13 (1971), 55–97.

TOMKA 1972 Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. *Arrabona* 14 (1972), 27–73.

TOMKA 1975 Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. *Arrabona* 17 (1975), 5–90.

TOMKA 1976 Tomka, P.: Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr-Sopron. *ActaArchHung* 28 (1976), 391–410.

TOMKA 1986 Tomka, P.: Archäologische Studien zur Ethnographie der awarenzeitlicher Wölker. *MAGW* 116 (1986), 155–168.

TOMKA 1987 Tomka P.: Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncvárak történetéhez. *SSzl* 1987/2, 147–155.

TOMKA 1991 Tomka P.: Győr-Bácsa, Szt. Vid domb. *RégFüz* I: 42 (1991), 56.

TOMKA 1992 Tomka P.: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában. In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I.* Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 65–73.

TOMKA 1994 Tomka P.: 9. századi népesség a Kisalföldön. In: *HÉR* 99–107.

TOMKA 1994a Tomka P.: Lébény-Kaszásdomb. *RégFüz* I: 46 (1994), 17–20.

TOMKA 1994b Tomka P.: Az M1 autópálya Győrt elkerülő szakaszának régészeti feltárásai. *Közlekedésépítés- és mélyépítéstudományi szemle* 44 (1994), 378–384.

TOMKA 1996 Tomka P.: Győri ispáni vár. In: *HMK* 424.

TOMKA 1996a Tomka P.: „Őseinket felhozád" A honfoglaló magyarság. Kiállítás Miskolcon 1995. július 17–1996. január 31. *CommArchHung* 1996, 251–253.

TOMKA 1997 Tomka P.: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk* 1997/1, 68–75.

TOMKA 1997a Tomka P.: Rábapordány-Patyi domb. *RégFüz* I: 49 (1997), 77.

TOMKA 1998 Tomka P.: A sopronkőhidai 9. századi település. *Arrabona* 36 (1998), 45–85, 294.

TOMKA 2000 Tomka P.: *Államalapítás, ispáni vár, megye. Világi és egyházi központok a X–XI. század fordulóján. Kalauz az ezredéves kiállításhoz.* Győr 2000.

TOMKA 2000a Tomka P.: Régészeti kommentár a Lébény-Kaszás 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyaleletéhez. *Arrabona* 38 (2000), 63–96.

TOMKA 2000b Tomka P.: Vármegyéink kialakulásának kezdetei a régészeti kutatások tükrében. In: *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből.* Szerk.: Horváth J. Győr 2000, 9–20.

TOMKA 2000c Tomka, P.: Gräberfeld aus dem 9. Jh. in Páli-Dombok. *CommArchHung* 2000, 177–210.

TOMKA 2003 Tomka P.: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések. *Arrabona* 41 (2003), 11–56.

TOMKA 2005 Tomka, P.: Die Rolle des mittleren Donauabschnittes in der Völkerwanderungszeit. In: *Wassewege: Lebensladern – Trennungslinien.* Hrsg.: Carnap-Bomhein, C. von–Frieseinger, H. Wenmünster 2005, 125–147.

TOMKA 2006 Tomka P.: A győri ispáni vár. *Castrum* 3 (2006), 113–116.

TOMKA 2007 Tomka P.: A honfoglalástól a török időkig. Amit Győr középkori történetéről megismerhetünk. In: VAGONGYÁR 63–92.

TOMKA 2011 Tomka, P.: Das Westverbindung im 10–11. Jahrhundert – Das Beispiel Transdanubiens. [M. a.]

TOMKA 2011a Tomka, P.: Teil eines Gräberfeldes aus der Karolingerzeit von Himod, Flur Káposztás. *Antaeus* 31–32 (2011), 199–224.

TOMKA 2011b Tomka P.: 10. századi település a győri Vagongyár területén. In: *Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében.* Szerk.: Kolozsi B.–Szilágyi K. A. Debrecen 2011, 267–305.

TORMA 2008 Torma B. Gy.: A 907. évi pozsonyi csata katonapolitikai háttere és hadművészeti modellezése. In: *Egy elfeledett didadal. A 907. évi pozsonyi csata.* Szerk.: Torma B. Gy.–Veszprémy L. Budapest 2008, 11–166.

TOVORNIK 1980 Tovornik, V.: Das Gräberfeld der Karantanisch-Köttlacher Kulturgruppe auf dem Georgenberg bei Micheldorf, pol. Bezirk Kirchdorf/Krems. In: BAIERN 81–132.

TOVORNIK 1993 Tovornik, V.: Zur Entsvicklung der frühmittelalterlichen Forschung in Oberösterreich (K vývoju včasnostredovekého bádania v Hornom Rakúsku). *ŠtZ* 29 (1993), 269–276.

TÓTH 2002 Tóth L.: Ebenhöch Ferenc. In: MAGYAR 219–220.

TÓTH 2002a Tóth L.: Lovas Elemér. In: MAGYAR 569–570.

TÓTH 2002b Tóth L.: Szőke Béla. In: MAGYAR 859–860.

TÓTH 2003 Tóth L.: Czigány Béla életútja (1901–1991). *Arrabona* 41 (2003), 346–349.

TÓTH 1994 Tóth S. L.: Besenyő–magyar kapcsolatok. In: *KMTL* 100–101.

TÖRÖK 1962 Török, Gy.: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.* [ArchHung 39.] Budapest 1962.

TÖRÖK 1973 Török Gy.: *Sopronkőhida IX. századi temetője.* [Fontes ArchHung]. Budapest 1973.

TÜRK 2005 Türk A.: Árpád-kori templom, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000–2001. évi ásatásokról). In: A HALÁL ÁRNYÉKÁNAK 213–219.

TÜRK 2009 Türk A. A.: Adatok és szempontok a Kárpát-medence X–XI. századi hagyatékában megfigyelt sírformák és temetkezési szokások klasszifikációjához. In: *Avarok, bolgárok, magyarok.* Szerk.: Csáji L. K. Budapest 2009, 87–128.

TYZKIEWICZ 2000 Tyzkiewicz, J.: A középkori ember a maga földrajzi környezetében. In: EURÓPA 46–48.

ULRIKSEN 2002 Ulriksen, J.: Scheibenförmige Kreuzemailfibeln des 9. bis 12. Jahrhunderts in Dänemark und Schonen. *Offa-Zeitschrift* 58–60 (2002–2003): 2003, 145–165.

UZSOKI 1960 Uzsoki A.: Öttevény, Lenin u. 62. *RégFüz* I: 14 (1960), 72.

UZSOKI 1962 Uzsoki A.: Honfoglalás kor magyar lovassír Öttevényben. *Arrabona* 4 (1962), 9–26.

UZSOKI 1965 Uzsoki A.: A győri és Győr környéki régészeti gyűjtés és kutatás története. *Arrabona* 7 (1965), 5–96.

UZSOKI 1968 Uzsoki A.: A Győr „Újszállások" régészeti lelőhely kutatástörténete. *Arrabona* 10 (1968), 9–49.

UZSOKI–SZŐKE 1960 Uzsoki A.–Szőke B.: Honfoglaláskori magyar sírok Páliban. *Arrabona* 2 (1960), 9–12.

VAGONGYÁR *A Vagongyár alatt–A Vagongyár előtt.* Szerk.: Bíró Sz.–Molnár A.–Nagy A. [A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetői 2.] Győr 2007.

VALIČ 1963 Valič, A.: Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju. *AV* 13–14 (1962–1963): 1963, 565–574.

VALIČ 1971 Valič, A.: Šmartno pri Cerkijah na Gorenjskem. *AV* 21–22 (1970–1971): 1971, 275–284.

VALTER 2005 Valter I.: A Ják nemzetség Árpád-kori lakóhelye Jákon. *CommArchHung* 2005, 537–564.

VALTER–HAJMÁSI 2004 Valter I.–P. Hajmási E.: Ják, Bencés apátság. In: *RKM* 2002: 2004, 220.

VALTER–HAJMÁSI 2004a Valter I.–P. Hajmási E.: Ják, Bencés apátság. In: *RKM* 2003: 2004, 232–233.

VAŇA 1954 Vaňa, Z.: Madaria slovane ve svetele archeologický nalezu X–XII. stoleti. *SlA* 2 (1954), 51–93.

VARSIK 1996 Varsik, V.: Archäologische Topographie des antiken Gerulata. In: *Gerulata I.* Hrsg.: Kuzmová, K.–Rajtár, J. Nitra 1996, 7–47.

VÁLASZÚTON *Válaszúton. Pogányság–Kereszténység. Kelet–Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről.* Szerk.: Kredics L. Veszprém 2000.

VÁLYI 2000 Vályi K.: Régészeti emlékek. In: *Európa és Magyarország Szent István korában.* Szerk.: Kristó Gy.–Makk F. [Dél-Alföldi Évszázadok 12.] Szeged 2000, 365–385.

VÁNDOR 1994 Vándor L.: A település kialakulása (900–1245). In: *Nagykanizsa. Városi monográfia I.* Szerk.: Béli J.–Rózsa M.–Lendvai A. Nagykanizsa 1994, 215–424.

VÄŽAROVA 1976 Väžarova, Ž.: *Slavjani i prabălgari.* Sofija 1976.

VÉGH 1993 K. Végh K.: A kistokaji honfoglalás kori temető. *HOMÉ* 30–31 (1993), 53–103.

VÉKONY 1983 Vékony G.: A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok.* Szerk.: Tőkei F. Budapest 1983, 215–236.

VÉKONY 1999 Vékony G.: Komárom-Esztergom megye a honfoglalás korában. In: MAGYAROK TÉRBEN ÉS IDŐBEN 183–210.

VÉKONY 2002 Vékony G.: *Magyar őstörténet–magyar honfoglalás.* Budapest 2002.

VELTER 2002 *Velter, A.-M.: Transilvania în secolele V–XII. Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V–XII. Bucureşti 2002.*

VESZPRÉMY 2001a Veszprémy L.: Hadszervezet Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés.* Szerk.: Kristó Gy. [Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 27.] Budapest 2001, 31–41.

VIDA 1996 Vida T.: Harc egy múzeumért. Lovas Elemér pályája (1889–1949). In: MONS SACER 309–319.

VIDA 1999 Vida, T. *Die awarenzeitliche Keramik I. (6–7. Jh.)* [VAH 8.] Budapest 1999.

VIDA 2006 Vida T.: Az etnikum kérdése a német kora középkori régészetben 1945 után. *Korall* 24–25 (2006), 203–215, 302–303.

VIDA–VÖLLING 2000 Vida, T.–Völling, T.: *Das Brandgräberfeld von Olympia.* [Archäologie in Eurasien 9.] Leidorf 2000.

VILLÁNYI 1891 Villányi Sz.: *Győrmegye és város anyagi miveltségtörténete kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000–1301.* Győr 1891.

VIRÁGH 1935 Virágh T. közreadja, *FgÉ* 1934–1935: 1935.

VISY 2000 Visy Zs.: *A ripa Pannonica Magyarországon.* Budapest 2000.

VITLJANOW 1990 Vitljanow, St.: Ein vergoldetes Silbermedallion aus Preslaw. *ActaArchHung* 42 (1990), 195–204.

VÖRÖS 1996 Vörös I.: A magyarok hadi ménjei és igavonói az írott források és a régészeti leletek alapján. In: HONFOGLALÓ ŐSEINK 128–146.

VÖRÖS 2008 Vörös I.: A honfoglaló magyarok háziállatai. In: Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei.* Budapest 2008, 227–232.

VUGA 1975 Vuga, D.: Le scoperte del primo Medioevo a Mengeš. *Balcanoslavica* 4 (1975), 33–50.

WAMERS 1986 Wamers, E.: Fibel und Fibeltracht. Karolingerzeit. In: *RGA* 7, 176–192.

WAMERS 1994 Wamers, W.: *Die frühmittelalterliche Lesefunde aus der Löhrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz.* Mainz 1994.

WAWRUSCHKA 2009 Wawruschka, C.: *Frühmittelalterliche Siedlungsstrukturen in Niederösterreich.* [MPK 68.] Wien 2009.

WINCKLER 2010 Winckler, K.: *Mensch und Gebirge im Frühmittelalter: Die Alpen im Vergleich.* [Uinversitätsbibliothek Wien. Studienkennzahl lt. Studienblatt: A 092312.] Wien 2010.

WITLJANOV 1990 Witljanov, S.: Ein vergoldetes Silbermedallion aus Preslaw. *ActaArchHung* 42 (1990), 195–204.

WOLF 2004 Wolf M.: Niellódíszes bronzcsat Edelény-Borsodról. *HOMÉ* 43 (2004), 139–159.

WOLFRAM 1987 Wolfram, H.: *Die Geburt Mitteleuropas: Geschichte Österreichs von seiner Entstehung, 378–907.* Berlin 1987.

WOLFRAM 2001 Wolfram, H.: A magyarok és a frank–bajor Ostmark. *Történelmi Szemle* 43 (2001), 123–132.

ZABEHLICKY 1984 Zabehlicky, H.: Neues von Georgenberg bei Micheldorf. *Jahrbuch des OÖ Muselavereins Gesellschaft für Landeskunde* 129 (1984), 87–116.

ZBORNÍK *Zborník na počesť Dariny Bialekovej.* Red.: Fusek, G. Nitra 2004.

ZELLER 2008 Zeller, B.: Grenz- und Grauzonen im Osten des ostfränkisch-ottonischen Reiches von Konrad I. bis Otto I. In: *Im Schnittpunkt frühmittelalterlicher Kultu-*

ren. Niederösterreich an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert. Red.: Zehetmayer, R. St. Pölten 2008, 71–91.

ZOLTÁN 2008 Zoltán A.: Király Péter, A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. *MNy* 104/3 (2008), 355–359.

ZÖLLNER 2000 Zöllner, E.: *Ausztria története*. Budapest 2000.

ZSOLDOS 2001 Zsoldos A.: Szent István vármegyéi. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés.* Szerk.: Kristó Gy. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.] Budapest 2001, 43–54.

ZSOLDOS 2010 Zsoldos A.: Korai vármegyéink az újabb történeti kutatások fényében. *Castrum* 11 (2010), 5–13.

IX. RÖVIDÍTÉSEK

A. = Ausztria
Abb. = *Abbildung* ('kép', német)
ad. = *adultus* ('érett' [fiatal felnőtt], latin)
Anm. = *Anmerkung* ('megjegyzés', német)
átm. = átmérő
BGLM = Landesmuseum Burgenland, Eisenstadt
CNH = *Corpus Nummorum Hungariae* (Réthy L.: *Corpus Nummorum Hungariae. Egyetemes magyar éremtár I. kötet. Árpád-házi királyok kora*. Budapest 1899).
csv. h. = csontváz hossza
D = dél
DM = Déri Múzeum, Debrecen
É = észak
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
EMMI = Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest
é. n. = év nélkül
f. átm. = fenékátmérő
falv. = falvastagság
Fig. = *figure* ('ábra', olasz)
Fig. = *figure* ('ábra', angol)
Fussn. = *Fussnote* ('lábjegyzet', német)
H = Huszár (Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest–München 1979.)
h. = hossz
H. C. = Horváth Ciprián
HM = Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár
Hr. = Horvátország
hv. = huzalvastagság
inf. = *infans* ('gyermek', latin)
iuv. = *iuvenilis* ('ifjú', latin)
K = kelet
KHGy = Kajárpéc Helytörténeti Gyűjtemény, Kajárpéc
LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
ltsz. = leltári szám
ltsz. n. = leltári szám nélkül
m. = méret
m.a. = megjelenés alatt
mat. = *maturus* ('érett' [érett felnőtt], latin)
Mgtsz = Mezőgazdasági Termelő Szövetkezet
MTA BTK RI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest
MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MNM NÖK = Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest
MTM = Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest
Ny = nyugat
Obr. = *obraz* ('kép', szlovák; 'kép', bolgár)
Pl. = *planşetă* ('tábla', román)
R. A. = Régészeti Adattár
rek. = rekonstrukció
RGZM = Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz
Ro. = Románia
sen. = *senilis* ('idős', latin)

sh. = sírhossz
Sl. = Szlovákia
Sl. = *slika* ('fotó', 'kép', szerb)
sm. = sírmélység
Srb. = Szerbia
ssz. = sírszélesség
Sv. = Szlovénia
sz. = szélesség
sz. á. = szájátmérő
SzTE = Szegedi Tudományegyetem, Szeged
S-vég sz. = S-vég szélessége
t. = tájolás
Tabl. = *tabla* ('tábla', szlovén)
Tab. = *tabuľa* ('tábla', szlovák)
Taf. = *Tafel* ('tábla', német)
Textabb. = *Textabbildung* ('szöveges kép', német)
Tsz. = Termelő szövetkezet
Ukr. = Ukrajna
ún. = úgynevezett
v. = vastagság
WMMM = Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd
XJM = Xántus János Múzeum, Győr

AASzeg	Acta Universitas Szegediensis. Sectio Antiqua, Szeged
ActaPraehistArch	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin
ActaOr	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AnthropHung	Anthropologia Hungarica, Budapest
AR	Archeologické Rozhledy, Praha
ArchAustr	Archaeologia Austriaca, Wien
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
AI	Archaeologia Iugoslavica, Beograd
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapest
AKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ASM	Archaeologica Slovaca Monographiae, Nitra
AVANS	Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku, Nitra
AV	Arheološki Vestnik, Ljubljana
Arrabona	A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei, Győr
BAR IS	British Archaelogical Reports International Series, Oxford
BBÁMÉ	A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
BudRég	Budapest Régiségei, Budapest
BzMÖ	Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Vienna
Castrum	A Castrum Bene Egyesület Hírlevele, Budapest
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét
DMÉ	Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolgozatok Sz	Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
Dolgozatok K	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
DuSzle	Dunántúli Szemle, Szombathely
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
EphNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca

Ethn	Ethnographia, Budapest
FgÉ	A Győri Bencés Gimnázium Értesítője, Győr
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
Fontes ArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
FÖ	Fundberichte aus Österreich, Wien
Glasnik ZMS	Glasnik Zemaljskog Muzeja Sarajevo, Sarajevo
GySz	Győri Szemle, Győr
HK	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest
HMÉ	A Hansági Múzeum Évkönyve, Mosonmagyaróvár
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
HSSz	A honfoglalásról sok szemmel, Budapest
JAMÉ	A Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
Korall	Korall, Társadalomtörténeti folyóirat, Budapest
Korunk	Korunk, Kolozsvár
Limes	Limes, Tatabánya
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien
MFMÉ StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MHKÁS	Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, Budapest–Szeged
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MMM	Moson Megyei Műhely, Mosonmagyaróvár
MNy	Magyar Nyelv, Budapest
Mon RGZM	Monographien der Römisch-Germanisches Zentralmuseums, Mainz
MÖNG	Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, Wien
MŐK	Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged–Budapest
MPK	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
MuKuCsoM	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
Műemlékvédelmi Szemle	Műemlékvédelmi Szemle, Budapest
NK	Numizmatikai Közlöny, Budapest
NZ	Numizmatische Zeitschrift, Wien
OpHung	Opuscula Hungarica, Budapest
PamArch	Památky Archeologické, Praha
Potaissa	Potaissa. Museul de Istorie, Turda
Prilozi	Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Zagreb
PSz	Pannonhalmi Szemle
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin
RGA	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin–New York
RégFüz	Régészeti Füzetek, Ser. I., Budapest
RégTan	Régészeti Tanulmányok, Budapest
RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon, Budapest
Schild von Steier	Schild von Steier, Graz
SCIV	Studii şi Cercetări de Istorie Veche, Bucureşti
SlA	Slovenská Archeológia, Bratislava
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
SSzl	Soproni Szemle, Sopron
Starinar	Starinar – Institut Archéologique Beograd, Beograd
StCom	Studia Commitatensia, Szentendre
StSl	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Studia Archaeologica	Studia Archaeologica, Budapest
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied, Nitra
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok

SzSzBSz	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Nyíregyháza
Sz	Századok, Budapest
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
Vasi Szemle	Vasi Szemle, Szombathely
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VDSUA	Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Wiesbaden
VHAD	Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društava, Zagreb
VMMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Bonn
ZGy	Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg
ZHVS	Zeitschrift des Historischen Vereins Schwaten
ZM	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
Zborník SlNM	Zborník Slovenského Národného Múzea, Bratislava
ZSNM Hist	Zborník Slovenského Národného Múzea História Ročník, Bratislava

X. KÉPEK/TÁBLÁK JEGYZÉKE

A kötetben szereplő Győr és Moson megyék, valamint a Nyugat-Dunától és a Kelet-Alpok területét ábrázoló térképek Fodor 2009, 85. alaptérképének felhasználásával készültek. A közreadott fotók a szerző felvételei, az ezektől eltérő, az egyes publikációkból átvett ábrák hivatkozását itt tüntetem fel:

1. kép: Györffy–Zólyomi 1994 nyomán
11–12. kép: Uzsoki 1968 nyomán
16. kép: Szőnyi–Tomka 1985 nyomán
24–25. kép: Mithay–Bottyán 1940 nyomán
41., 56–57. kép, 62–63., 98., 99. tábla (1–10.): Obenaus 2006 nyomán
45. kép: Pichlerová 2004 nyomán
71. kép: Pálóczi Horváth 1989 nyomán
72. kép: Tomka 2011b nyomán
73. kép 1: Torma 2008, 2: Font 2009 nyomán
80. kép 1: Kozák 1981, 2: Kiss 2000, 3: Petkes 2011 nyomán
83. kép: Kiss 2000 nyomán
85. kép: Ritoók 1984 nyomán
88. kép: Sagadin 1987 nyomán
92. kép 1: Kozák 1981, 2: Korošec 1990 nyomán
93. kép 1: Cosma 2002, 2: Sagadin 1987 nyomán
97. kép: Wamers 1986 nyomán
99. kép 1: Tovornik 1980, 2: Breibert–Szameit 2008 nyomán
104. kép: Friesinger 1975 nyomán
105. kép: Demo 2009 nyomán
99. tábla 11: Kropf 1998 nyomán

XI. FÜGGELÉK

A GYŐR-PÓSDOMBI 10–11. SZÁZADI TEMETŐ

Mesterházy Károly

1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1969 tavaszán a győri Új Élet Mgtsz homokbányát nyitott a Pós-dombon. A markológéppel végzett humuszeltávolítás és a kitermelés során emberi csontokat és bronz ékszereket találtak, melyekről kissé megkésve, csak április végén értesítették a győri Xántus János Múzeumot. A leletmentést Albeker Mária végezte el május 5–16., június 4–30. között, valamint július 2-án, illetve szeptember 10–25. között (1–50. sír). Ugyanakkor szeptember 23–25. között Szőke Béla Miklós egyetemi hallgató helyettesítette őt. A szeptemberi ásatás idején főleg a 15–17. szelvények feltárása volt soron, melyek közül azonban csak a 15. szelvényt tárták fel teljesen. A 16–17. szelvényt az ásatást vezető Albeker Mária betegsége miatt csak részben kutatták át, és az 50. sírig dokumentálták. A 15–17. szelvény térképén azonban további sírok helyét is bejelölték, sőt egynek (52. sír) a sírrajzát is elkészítette Szőke Béla Miklós. 1970. május 6. és május 27., valamint június 26. és július 16. között Mesterházy Károly folytatta a leletmentést az 51–145. sírok feltárásával. Az újabb sírok egy részének a helyét már Szőke Béla Miklós bejelölte, csupán a feltárásuk maradt el. Mesterházy Károly a sírokat a saját feltárási sorrendje szerint átszámozta, a temetőtérképet egységesítette. Eközben azonban figyelmen kívül hagyta a Szőke Béla Miklós által lerajzolt 52. sírt, amelynek következtében két különböző 52. sírrajzunk is van. 1971. szeptember 16. és október 2. között további 56 temetkezést sikerült megmenteni (146–201. sír). Ebben a két évben a homokkitermelés főleg a feltárt területen folyt. 1972-ben azonban mulasztást követtünk el, mivel nem értesítettük az Mgtsz-t a feltárás ideiglenes megszakításáról, ők viszont eladták a homokbányászás jogát egy vállalatnak, amely bejelentés nélkül lehumuszolta a domb további jelentős területét, s ezzel néhány sír kivételével a temető feltáratlan része megsemmisült (1972. szeptember végén, október elején). 1973. május 23.-án a lehumuszolt felületen már csak a legmélyebben lévő egy-két sír helyét állapíthattuk meg. Köztük volt az egyik „leggazdagabb" női temetkezés is (215. sír). A temető délnyugati szélén találtunk még további bolygatatlan sírokat is (202–217. sír), az egyikben volt a temető egyetlen sír obulusa, I. András (1046–1060) denára (216. sír).[1]

A lelőhely a GYSEV vasútvonal és a Rába között fekszik, mintegy 3 km-re a hegyeshalmi és csornai vasútvonal elágazásától, az azóta már elbontott 3. számú GYSEV őrháztól délnyugatra, kb. 400 m-re [1. kép]. Az ásatási szelvények bemérése a Pós-domb északi széle felett húzódó magasfeszültségi vezeték traverzének betonlábához történt, a két, egymástól 200 m-re levő traverz felezőpontjából mért merőlegestől 90 m-re délre [2. kép]. 1999-ben újra azonosítva a lelőhelyet megállapíthattuk, hogy az 1969-ben bemérési pontként használt vezeték a jelenleg látható számos vezeték közül a legészakibb. Pós-domb ennek két traverze között, az itt megközelítőleg K–Ny-i irányú vezetéktől délre fekszik. Közülük a keletinek, azaz a Rába felőlinek a száma 769.

A domb a Rába egykori árterében feküdt, déli szélén erekkel tagolt vizenyős rét terült el. A temető a domb déli lejtőjén került elő. A sírok a dombtetőre nem húzódtak fel. A domb homokjába ásott sírgödrök foltja ritkán volt látható: vagy csak kisebb szakaszokat lehetett felismerni, vagy inkább határozatlan foltok jelentkeztek a vázak körül. Éppen ez nehezítette meg a koporsókapcsok helyének megfigyelését is.

A sírleleteket az ásatási szakaszoknak megfelelően leltározta be a szerző Győrben. Az első ásatási periódus (1–45. sír) leleteinek leltári száma: XJM ltsz. 69.21.1.–69.21.29. A második szakasz (46–145. sír) 70.5.1.–70.5.51. számokon, a harmadik és negyedik szakasz (146–217. sír) leletei pedig 74.3.1.–74.3.29. számokon vannak nyilvántartva. Az első két szakasz néhány véletlenül kimaradt tárgyát, így az 1. számú sír gyűrűjét, az 52. sír koporsószegét, az 56. és 58. sír koporsókapcsait, a 66. sír vasszegét szintén ekkor leltároztuk be 74.3.30–34. számon. A három utolsó szakaszban is rendszeresen fényképeztük a sírokat, a negatívok azonban egy tekercs kivételével elvesztek, így azokról a sírokról, amelyeket nem rajzoltunk le, fotódokumentáció sem maradt. A feltárást a Xántus János Múzeum költségén végeztük, azzal a külön kívánsággal, hogy ne kérjünk a MNM Adattárától pénzt. A harmadik szakaszban erre lehetőségünk lett volna, s akkor talán kisebb lett volna az elpusztított sírok száma.

[1] Albeker 1970, 64; Albeker 1970a, 316; Mesterházy 1971, 58; Mesterházy 1974, 73. – Ez utóbbi helyen tévesen Salamon denáráról van szó a 216. sírral kapcsolatban, ami a későbbiekben zavart okozott. A temető négy zsugorított sírját Szabó János Győző dolgozta fel (Szabó 1976, 48, 74). Az 1990-es években, a Régészeti Intézet munkatársaként Paszternák István tervezte a Győr-Sopron megyei honfoglalás kori leletek feldolgozását. Ennek során a Pós-dombi temető feldolgozásában is részt vett volna, amint erről egy rövid temetőleírás is tanúskodik (vö. Takács–Paszternák 2000, 263–264).

1. kép. Győr-Pós-domb (1:25000)

A sírok leírásánál az eredeti, vonásban mért tájolási adatokat adjuk meg, mivel a fokokra történő átszámítás többnyire tört értékeket adna ki. A közölt kis ábra [3. kép] segítségével viszonylag egyszerűen összevethető a két rendszer adatsora. A nemre és az életkorra vonatkozó adatok közül elsőként az ásatáson megállapított meghatározást adjuk meg. Utána zárójelben az antropológus szakember, Mende Balázs Gusztáv (MTA BTK RI) nem- és kormeghatározása következik. Az eredeti nem-meghatározás feltüntetésére azért van szükség, mert a csontanyag a mosáskor néhány százalékban keveredett, aminek következtében jelentős eltérések adódnak a csontvázak számozásában. Az antropológiai anyag végül a Természettudományi Múzeum Embertani Tárába került.

2. kép. Győr-Pós-domb dél-délnyugat felől

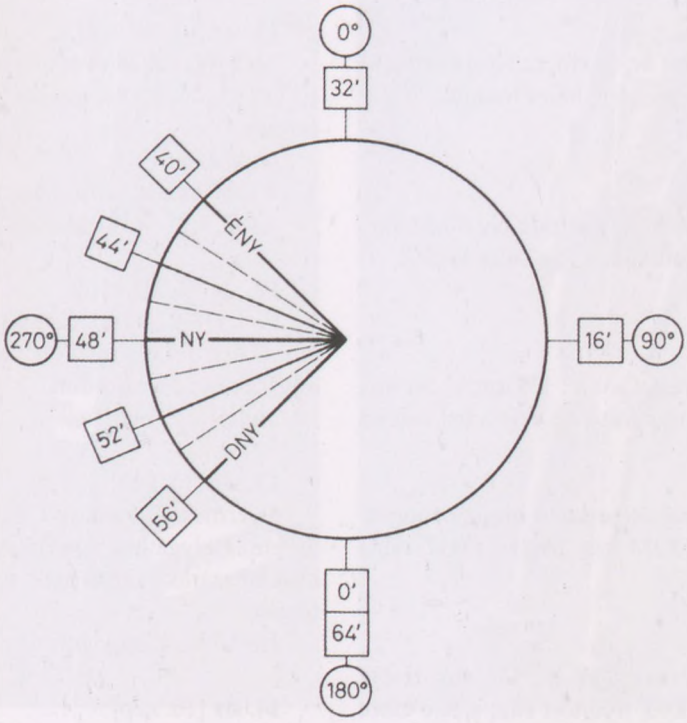

3. kép. A sírok tájolásának vázlata

2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír [4. kép, 10. kép]

Nő (45-54 éves) és gyermeke (3-4 éves). Csv. h.: 162 cm (nő), 81 cm (gyermek), t.: Ny 49', sm.: 48 cm. Háton fekvő, nyújtott vázak, a gyermek szorosan a női váz jobb keze mellett.

Melléklete:

1. A nő jobb kezén zárt bronzgyűrű, domború oldala rovátkolt, átm.: 2,2 cm (XJM ltsz. 74.3.34) [117. tábla 1].

2. sír [4., 10. kép]

Férfi (nő, 50-70 éves). Csv. h.: 143 cm, t.: Ny 44', sm.: 84 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya kissé magasabban feküdt.

Melléklete: nem volt.

3. sír [4. kép]

Férfi. Csv. h.: 163 cm, t.: Ny 47,5', sm.: 67 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a bal kar vállban elhúzva a törzstől körülbelül 10 cm-re.

Melléklete: nem volt.

4. sír

Gyermek. Csv. h.: 91 cm, t.: Ny 49,5', sm.: 52 cm. Bolygatott, a bal váll és a csípő között hiányoznak a csontok, a jobb kar a test mellett nyújtva.

Melléklete: nem volt.

5. sír

Gyermek (2-3 éves). Csv. h.: 69 cm, t.: Ny 48', sm.: 51 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult.

Melléklete: nem volt.

6. sír [4. kép]

Férfi (40-46 éves). Csv. h.: 175 cm, t.: Ny 48,5', sm.: 74 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a feje balra fordult.

Melléklete: nem volt.

7. sír [5. kép]

Nő (gyermek, 13-14 éves). Csv. h.: 132 cm, t.: Ny 46', sm.: 76 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje a bal vállára fordult.

Melléklete:

1. A jobb kézen háromszög átmetszetű bronz pántgyűrű, átm.: 2,3×2,3 cm (XJM ltsz. 69.21.1.) [117. tábla 2].

8. sír [10. kép]

Nő (gyermek, 12-14 éves). Csv. h.: 146 cm, t.: Ny 49', sm.: 63 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a feje előre néz.

Mellékletei:

1. A jobb alkaron bronz karperec, rombikus átmetszetű, hegyesedő végű, nyitott, átm.: 7,17×7,38 cm (XJM ltsz. 69.21.2.1.) [117. tábla 4].
2. A koponya jobb oldalán törött ezüst S végű hajkarika, bordázatlan, keskeny S véggel, átm.: 1,35 cm, S vég sz.: 2 mm (XJM ltsz. 69.21.2.2.) [117. tábla 3].

9. sír [10. kép]

Nő. Sm.: 86 cm. A markológép által feldúlt sír, a koponya és a hosszúcsontok egy részét lehetett megmenteni. Háton fekvő, nyújtott váz, a tájolás nem mérhető.

Melléklete:

1. A koponya bal oldalán nyitott ezüst huzalkarika, átm.: 2,5×2,6 cm (XJM ltsz. 69.21.3.) [117. tábla 5].

10. sír [5., 10. kép]

Leány (7-8 éves). Csv. h.: 102 cm, t.: Ny 46', sm.: 67 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a feje előre néz.

Mellékletei:

1. A fej bal oldalán a váll mellett ezüst S végű hajkarika, bordázott, átm.: 2,08×2,6 cm, huzalv.: 2 mm, S vég sz.: 0,5 cm (XJM ltsz. 69.21.4.1.) [117. tábla 7].
2. Főleg a nyakcsigolyák és a koponya alatt nyaklánc 100-nál több apró, fekete, lapos korong, és lencse alakú üvegpaszta gyöngyszemből, átm.: 0,4 cm (XJM ltsz. 69.21.4.2.) [117. tábla 8].

11. sír [6., 10. kép]

Férfi (nő, 28-34 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: Ny 50', sm.: 62 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya kissé balra fordult.

Melléklete:

1. A jobb kézen hármas bordájú bronz pántgyűrű, átm.: 2,1×2,3cm (XJM ltsz. 69.21.5.) [117. tábla 6].

12. sír [6., 10. kép]

Férfi (18-22 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: Ny 50', sm.: 50 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya előre néz, az agykoponya hátrafordult.

Melléklete: nem volt.

13. sír [10. kép]

Gyermek (5-6 éves). Csv. h.: 56 cm, t.: Ny 46', sm.: 56 cm. Bolygatott, feje, jobb felkarja, jobb válla és az alsó lábszárak hiányoznak, az alkarok a medencébe helyezve.

Melléklete: nem volt.

14. sír [10. kép]

Férfi. Csv. h.: 162 cm, t.: Ny 49', sm.: 64 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya balra fordult.

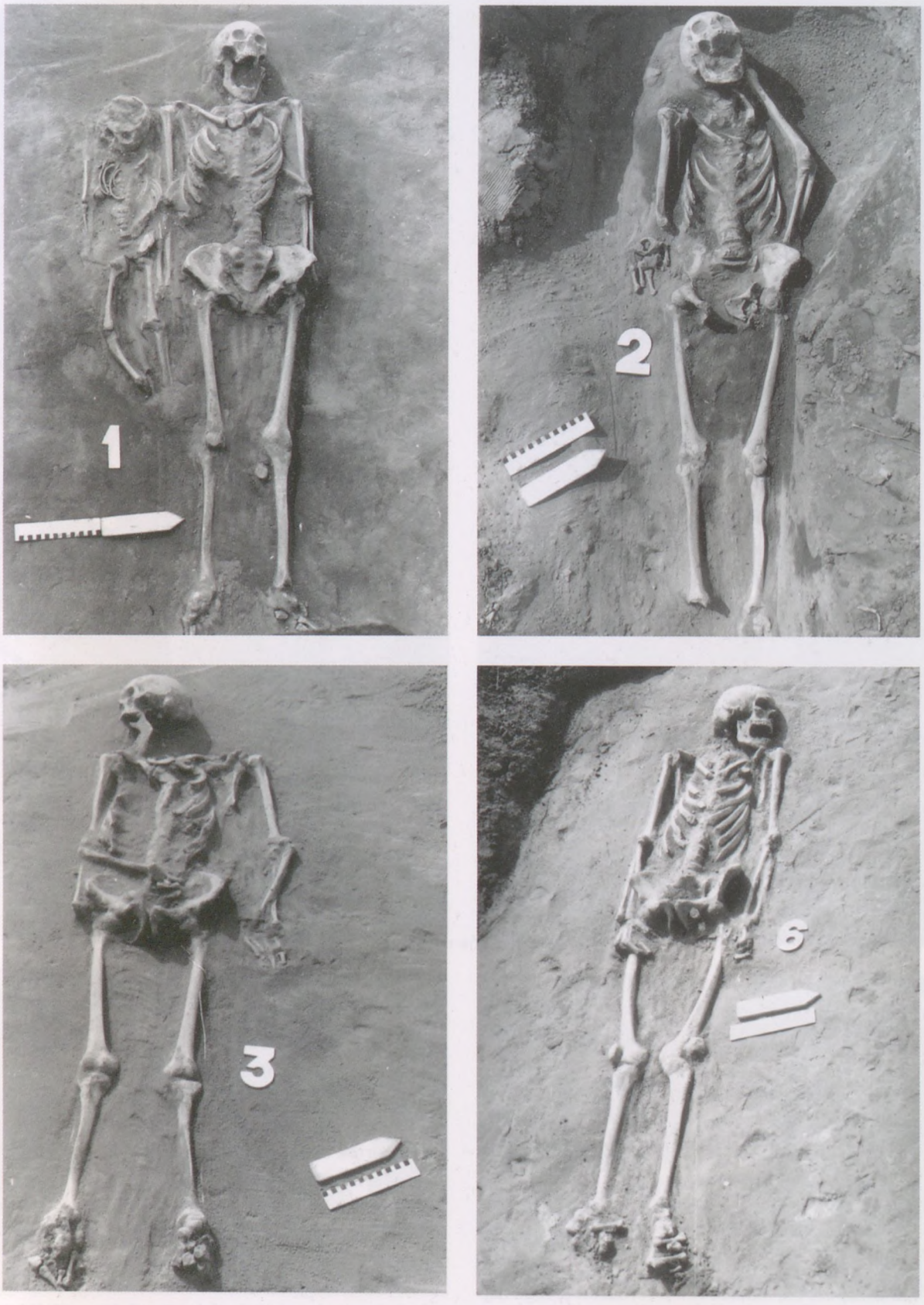

4. kép. Győr-Pós-domb 1–3., 6. sír

5. kép. Győr-Pós-domb 7., 10. sír

Mellékletei:

1. A jobb könyök vonalában koporsókapocs, h.: 4,3 cm (XJM ltsz. 69.21.6.2.) [117. tábla 9].
2. A koponya bal oldalán, a koponya alatt sima S végű ezüstkarika, átm.: 1,9×2,1 cm, S vég sz.: 4 mm (XJM ltsz. 69.21.6.2.) [117. tábla 10].

15. sír [10. kép]

Nő. Csv. h.: 133 cm, t.: Ny 46', sm.: 54 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya balra fordult.

Melléklete:

1. Az állkapocs bal oldalán ezüst bordázott S végű hajkarika, S vége letörött és elveszett, átm.: 1,75×1,4 cm (XJM ltsz. 69.21.7.) [117. tábla 11].

16. sír [11. kép]

Férfi. Csv. h.: 166 cm, t.: NyDNy 50', sm.: 49 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult.

Mellékletei:

1–2. A koponya jobb oldalán a *mandibula* felett ezüst hajkarika bordázott S véggel, átm.: 2,4×2,65 cm, S vég sz.: 6 mm, huzalv.: 2 mm (XJM ltsz. 69.21.8.1.) [117. tábla 13], a párja a jobb oldalon, a negyedik borda mellett, átm.: 2,36×2,55 cm, S vég sz.: 6 mm (XJM ltsz. 69.21.8.3.) [117. tábla 14].

3. A bal kéz ujjpercei alatt bronz huzalgyűrű, egyik végén gombocskával, átm.: 2,4×2,4 cm (XJM ltsz. 69.21.8.2.) [117. tábla 12].

17. sír [11. kép]

Gyermek. Csv. h.: nem mérhető, t.: Ny 48', sm.: 80 cm. Csontjait a markológép csípőtől felfelé összeforgatta, hiányosan gyűjthettük össze.

Melléklete:

1. A bal lábszár külső oldalán, középtájon bronz S végű hajkarika, átm.: 2,14 cm, huzalv.: 1,5 mm (XJM ltsz. 69.21.9.) [117. tábla 16].

18. sír [7. kép]

Férfi. Csv. h.: 155 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 114 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponyáját tönkretették.

Melléklete: nem volt.

19. sír [11. kép]

Gyermek. Csv. h.: 88 cm, t.: Ny 48', sm.: 49 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, összeroppant.

Melléklete: nem volt.

20. sír [11. kép]

Férfi (nő, 18-20 éves). Csv. h.: 153 cm, t.: Ny 49', sm.: 49 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult.

Melléklete:

1. A váz alatti földből ezüst S végű hajkarika, széles, bordázott véggel, átm.: 3,3×3,85 cm, S vég sz.: 8 mm (XJM ltsz. 96.21.10.) [117. tábla 17].

21. sír [11. kép]

Nő. Csv. h.: 125 cm, t.: Ny 45', sm.: 73 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a medence, a bordák és a karcsontok hiányoznak.

Mellékletei:

1. Kisméretű, bronz S végű hajkarika, bordázatlan, átm.: 1,9×1,74 cm, S vég sz.: 3 mm (XJM ltsz. 69.21.11.3.) [117. tábla 20].
2. Sima és szögletes átmetszetű bronzgyűrű, az egyik végén hegyesedő. A medence mellett, a jobb oldalon, átm.: 1,9×2,2 cm (XJM ltsz. 69.21.11.2.) [117. tábla 18].
3. A bal kézen mindkét végén hegyesedő bronz huzalgyűrű, átm.: 1,9×2,05 cm (XJM ltsz. 69.21.11.1.) [117. tábla 19].

22. sír

A sírszám kimaradt.

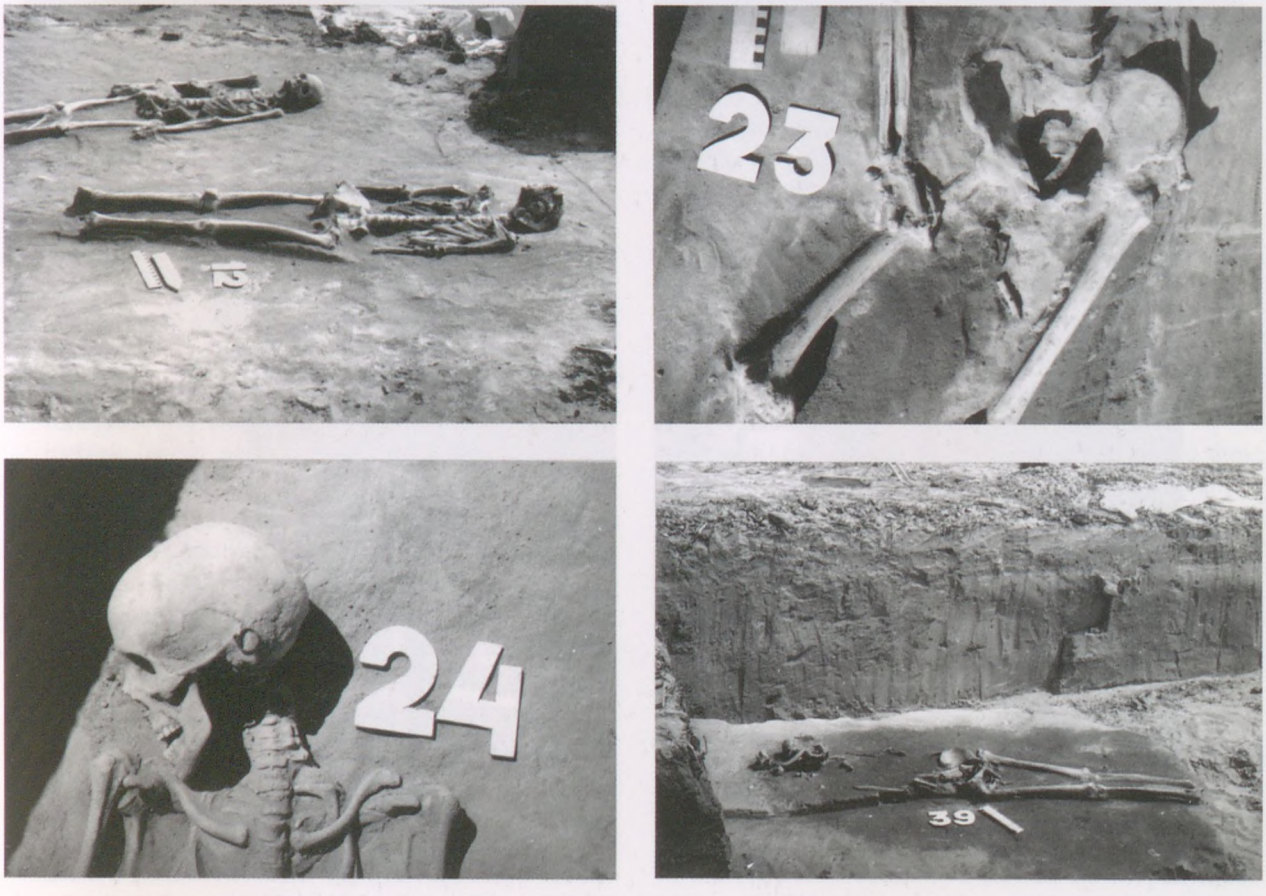

6. kép. Győr-Pós-domb 11–12., 23–24., 39. sír

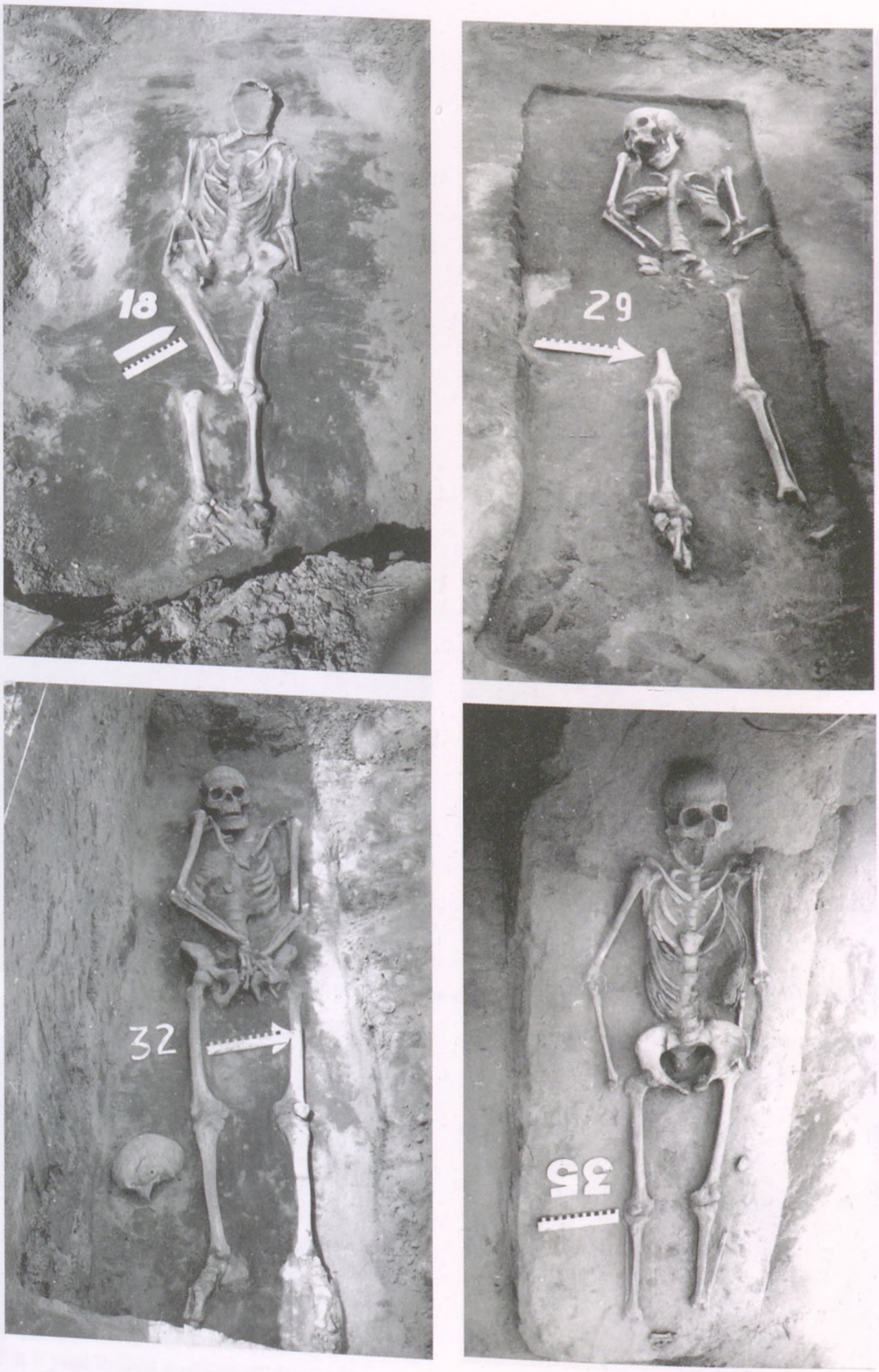

7. kép. Győr-Pós-domb 18., 29., 32., 35. sír

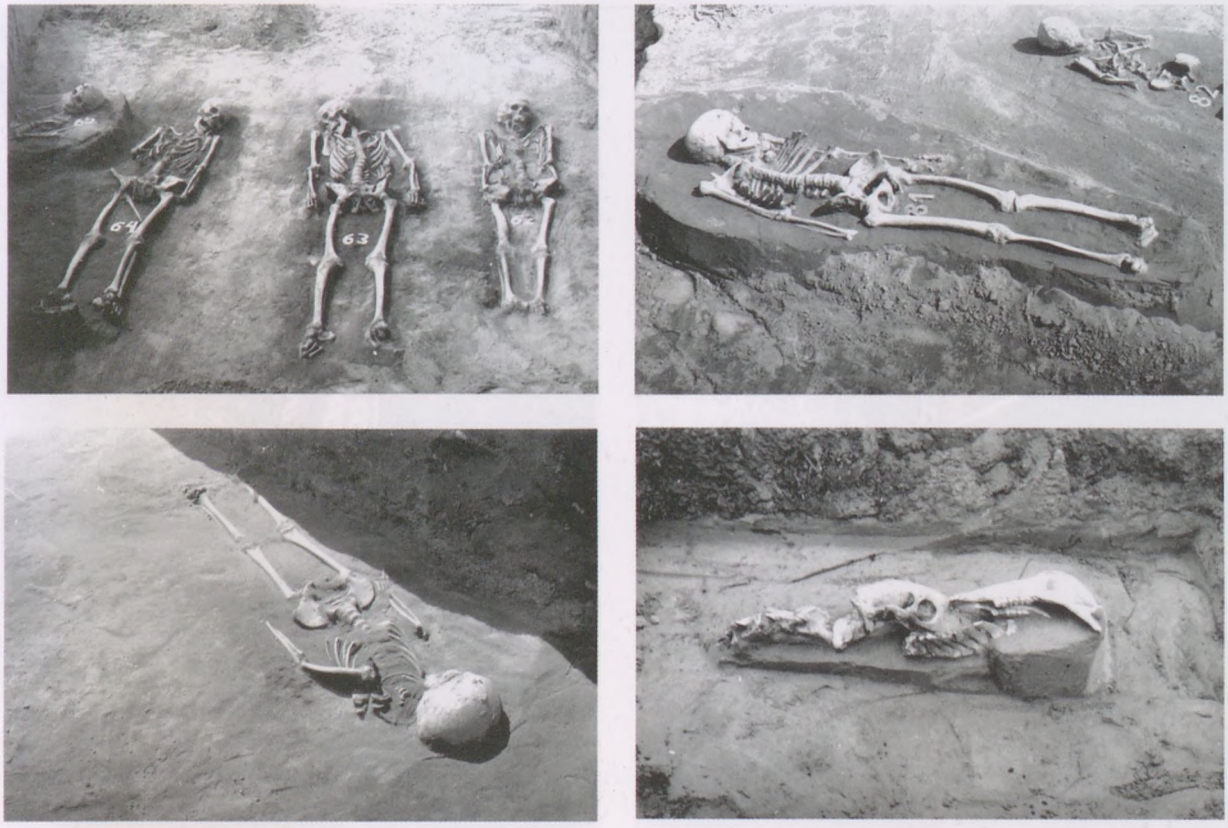

8. kép. Győr-Pós-domb 62–65., 81–82., 94. sír és a lókoponya a temető szélén

23. sír [6., 11. kép]

Nő (?). Csv. h.: 169 cm, t.: ÉÉK 29', sm.: 81 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a jobb láb térdben hajlik. A csontok rossz megtartásúak. A sír keresztben fekszik a 21. sír alatt.

Mellékletei:

1. A két combcsont között, a jobb forgó közelében elrozsdásodott vaspánttöredékek (tarsoly részei?), melyek három nagyobb darabbá egészíthetőek ki. Az egyik pánt két darabban, egyik vége lekerekített, h.: 5 cm, sz.: 1 cm; a másik vége töredékes, ívelt alakú. A második darab három részre törött, mindkét vége csonka, szélessége ennek is 1 cm, h.: 5 cm. A nagyobbik töredék széle olyan, mintha behajlítva lett volna. A harmadik töredék 1 cm széles, 2,4 cm hosszú pánt, vasszegecs nyomaival, letörött vége derékszögben behajlítva. Az első töredéken két vasszegecs nyoma látszott (nem rajzolható állapotú, XJM ltsz. 69.21.12.1.).

2–3. Ugyanott csont tűtartó, hengeres sima csontból, középen félkör alakú kivágással, amilyen sípokon szokott lenni. A csőben egy 6,6 cm hosszú csonttű volt, h.: 6,2 cm, csőátm.: 1,2, illetve 1,1 cm (XJM 69.21.12.2–3.) [117. tábla 15].

24. sír [6., 11. kép]

Nő (25-30 éves). Csv. h.: 152 cm, t.: Ny 52', sm.: 76, illetve 72 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult.

Melléklete:

1. A koponya bal oldalán, a halántékon bordázatlan ezüst S végű hajkarika, vékony huzalból, átm.: 2,06×2,3 cm, S vég sz.: 3,4 mm (XJM 69.21.13.1.) [117. tábla 22].
2. A jobb kézen hegyesedő végű bronz huzalgyűrű, átm.: 2,4×2,5 cm (XJM ltsz. 69.21.13.2.) [117. tábla 21].

25. sír [11. kép]

Az ásatási napló gépelt másolatából kimaradt a leírása. A sírfotó szerint feldúlt sír. Nő (?) (gyermek, 4,5-5,5 éves). Csv. h.: kb. 95 cm, t.: Ny 50', sm.: ? Háton fekvő, hiányos váz.

Melléklete:

1. Bordázatlan bronz S végű hajkarika, átm.: 1,6×1,8 cm, S vége sz.: 5,5 mm [118. tábla 1].

26. sír [11. kép]

Nő (?) (59-65 éves). Csv. h.: 125 cm (koponya nélkül), t.: NyDNy 52', sm.: 65 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, régi sírbolygatás miatt hiányzik a koponya.

9. kép. Győr-Pós-domb 69., 88. sír

Mellékletei:

1. A bal medencecsonton bordázatlan ezüst S végű hajkarika, átm.: 2,3×2,05 cm, S vég sz.: 3 mm (XJM ltsz. 69.21.15.2.) [118. tábla 2].
2. A jobb alsó lábszár külső oldalán egy ujjperccel együtt hegyesedő végű bronz huzalgyűrű, átm.: 2,35×2,4 cm (XJM ltsz. 69.21.15.1.) [118. tábla 3].

Az ásatás kéthetes megszakadása miatt körülbelül két sírt elpusztítottak a homokot kitermelő munkások. Az egyik sírhoz koporsókapocs tartozott. Szórványleletként kezeltük, a sírok sem kaptak számot.

27. sír

Újkori bolygatással feldúlt sír (férfi (?) 23-? éves). Sm.: 82 cm. Sem fénykép, sem rajz nem készült róla.

28. sír

Újkori bolygatással feldúlt sír. Csak koponyatöredékek jelezték a helyét. Sm.: mintegy 70 cm. Fotó és rajz nem készült róla.

29. sír [7., 12. kép]

Nő (23-60 éves). Csv. h.: 145 cm, t.: NyDNy 52', sm.: 92 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya jobbra fordult, az alkarok a medencére téve, a bal alkar bolygatott.

Mellékletei:

1. A koponya alatt, a jobb oldalon egyszerű ezüst huzalkarika, kissé D átmetszetű, átm.: 2,1×1,9 cm (XJM ltsz. 69.21.16.1.) [118. tábla 5].
2. A bal kézen ezüst huzalgyűrű, egyik vége hegyesedő, átm.: 2,2×2,2 cm (XJM ltsz. 69.21.16.2.) [118. tábla 4].

30. sír [12. kép]

Férfi (23-30 éves). Csv. h.: 171 cm, t.: Ny 47,5', sm.: 64 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya a jobb vállra fordul, a jobb alkar a medencén.

Melléklete: nem volt.

31. sír [12. kép]

Gyermek (8-9 éves). Csv. h.: 115 cm, t.: Ny 48', sm.: 97 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya előre néz, összeroppant.

Melléklete: nem volt.

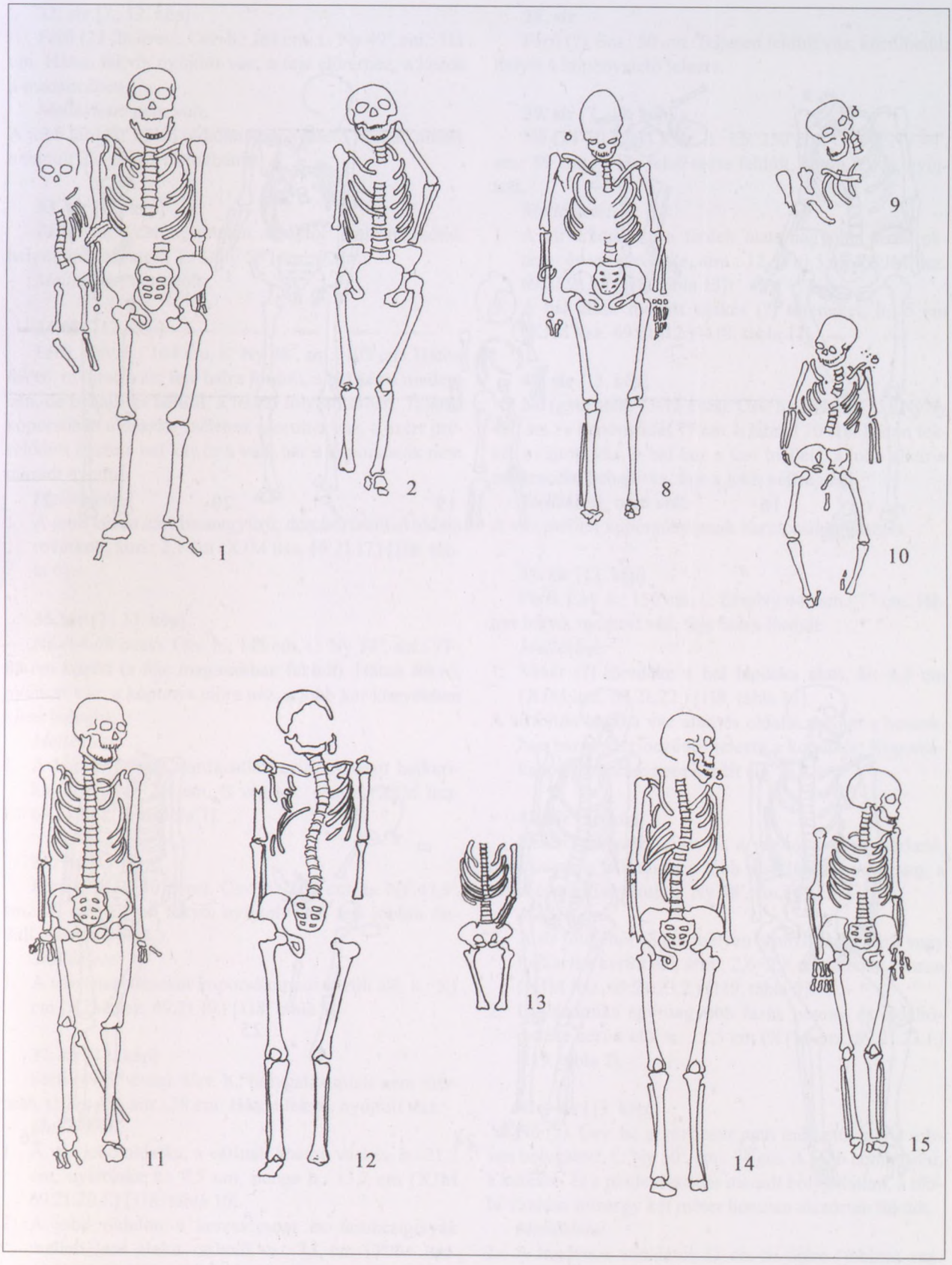

10. kép. Győr-Pós-domb 1–2., 8–15. sír

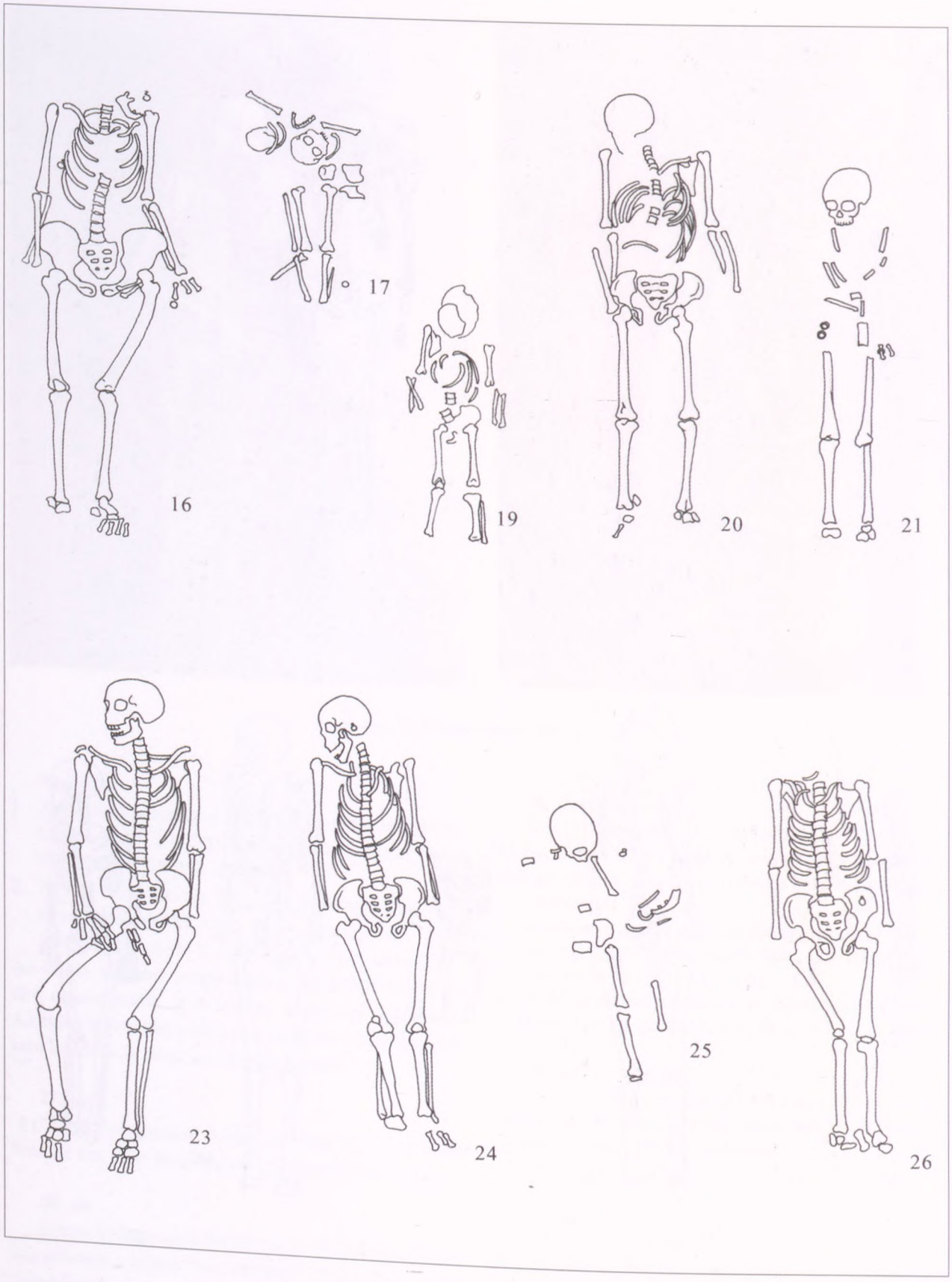

11. kép. Győr-Pós domb 16–17., 19–21., 23–26. sír

32. sír [7., 12. kép]

Férfi (23-26 éves). Csv. h.: 161 cm, t.: Ny 49', sm.: 111 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a feje előre néz, a kezek a medencében.

Melléklete: nem volt.

A jobb lábszár külső oldalán koponyatető feküdt, amely a feldúlt 33. sírhoz tartozhatott.

33. sír [12. kép]

Férfi váz. Feldúlt, csupán deréktól lefelé maradtak helyükön a csontok. T.: DNy 56', sm.: 92 cm.

Melléklete: nem volt.

34. sír [12. kép]

Férfi. Csv. h.: 164 cm, t.: Ny 48', sm.: 103 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a bal kéz a medencén, de behajlítás nélkül, a felkar folytatásában. Talán a koporsóban a deszka széléhez szorult a váz, s ezért préselődött össze a bal kar és a váll, bár a koporsónak nem maradt nyoma.

Melléklete:

1. A jobb kézen zárt bronzgyűrű, domború külső oldala rovátkolt, átm.: 2,1 cm (XJM ltsz. 69.21.17.) [118. tábla 6].

35. sír [7., 13. kép]

Nő (64-70 éves). Csv. h.: 145 cm, t.: Ny 50', sm.: 77–85 cm között (a feje magasabban feküdt). Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya előre néz, a jobb kar könyökben kissé behajlik.

Melléklete:

1. A koponya alatt bordázatlan ezüst S végű hajkarika, átm.: 1,9×2,4 cm, S vég sz.: 4 mm (XJM ltsz. 69.21.18.) [118. tábla 7].

36. sír [12. kép]

Férfi (?) (34-40 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: Ny 47,5', sm.: 77 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, összeroppant.

Melléklete:

1. A váz felszedésekor koporsókapocs került elő, h.: 5,1 cm (XJM ltsz. 69.21.19.) [118. tábla 8].

37. sír [12. kép]

Férfi (49-55 éves). Csv. h.: bolygatás miatt nem mérhető, t.: Ny 48', sm.: 38 cm. Háton fekvő, nyújtott váz.

Mellékletei:

1. A váz jobb oldalán, a vállnál hosszú vaskés, h.: 21,2 cm, nyéltüske h.: 7,5 cm, penge h.: 13,7 cm (XJM 69.21.20.1.) [118. tábla 10].
2. A jobb oldalon a keresztcsont és farokcsigolyák mellett lant alakú csiholó, h.: 7,1 cm (XJM ltsz. 69.21.20.2.) [118. tábla 9].

38. sír

Férfi (?). Sm.: 50 cm. Teljesen feldúlt váz, körülbelüli helyét a koponyatető jelezte.

39. sír [7., 13. kép]

Nő (24-30 éves). Csv. h.: kb. 150 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 59 cm. A váz felső része feldúlt, háton fekvő, nyújtott.

Mellékletei:

1. A sír földjében, a térdek alatt nagyobb fazék perem- és válltöredéke, átm.: 12,5×10,5 cm (XJM ltsz. 69.21.21.1.) [118. tábla 13].
2. A bal alkar mellett vaskés (?) töredékei, h.: 5 cm (XJM ltsz. 69.21212.) [118. tábla 11].

40. sír [13. kép]

Nő (gyermek, 13-15 éves). Csv. h.: 154 cm, t.: ÉNyNy 43', sm.: a koponyánál 77 cm, a lábnál 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a bal kéz a test mellett, a jobb alkar a medencébe behajlítva, feje a jobb vállra néz.

Melléklete: nem volt.

A váz mellett koporsónyomok barna csíkja látszott.

41. sír [13. kép]

Férfi. Csv. h.: 150 cm, t.: ÉNyNy 44', sm.: 77 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult.

Melléklete:

1. Vasár (?) töredéke a bal lapocka alatt, h.: 4,3 cm (XJM ltsz. 69.21.22.) [118. tábla 12].

A sírfolton belül a váz alatt és oldalai mellett a homokban barna elszíneződés jelezte a koporsót. Koporsókapocs azonban nem került elő.

42. sír [13. kép]

Ismeretlen nemű. Csv. h.: a vázhossz nem mérhető, mivel csak a bal láb és a jobb alsó lábszár volt meg, a többi csont hiányzott, t.: Ny 48', sm.: 69 cm.

Mellékletei:

1. A sír földjéből 68 cm mélyen bronzhuzal gyűrű vagy hajkarika került elő, átm.: 2,6×2,8 cm, huzalv.: 3 mm (XJM ltsz. 69.21.23.2.) [119. tábla 3].
2. Ugyanonnan egy nagyobb fazék perem- és oldaltöredéke került elő, h.: 12,5 cm (XJM ltsz. 69.21.23.1.) [119. tábla 2].

42a. sír [13. kép]

Nő (?). Csv. h.: a vázhossz nem mérhető, mivel erősen bolygatott, t.: Ny 50', sm.: 74 cm. A jobb combcsont, a kereszt- és a medencecsont maradt bolygatatlan, a többi vázrész mintegy két méter hosszan elszórtan feküdt.

Mellékletei:

1. A medence vonalától 32 cm-re délre (jobbra) vasszeg, amely a felszedéskor, illetve a restaurálás során elpusztult.

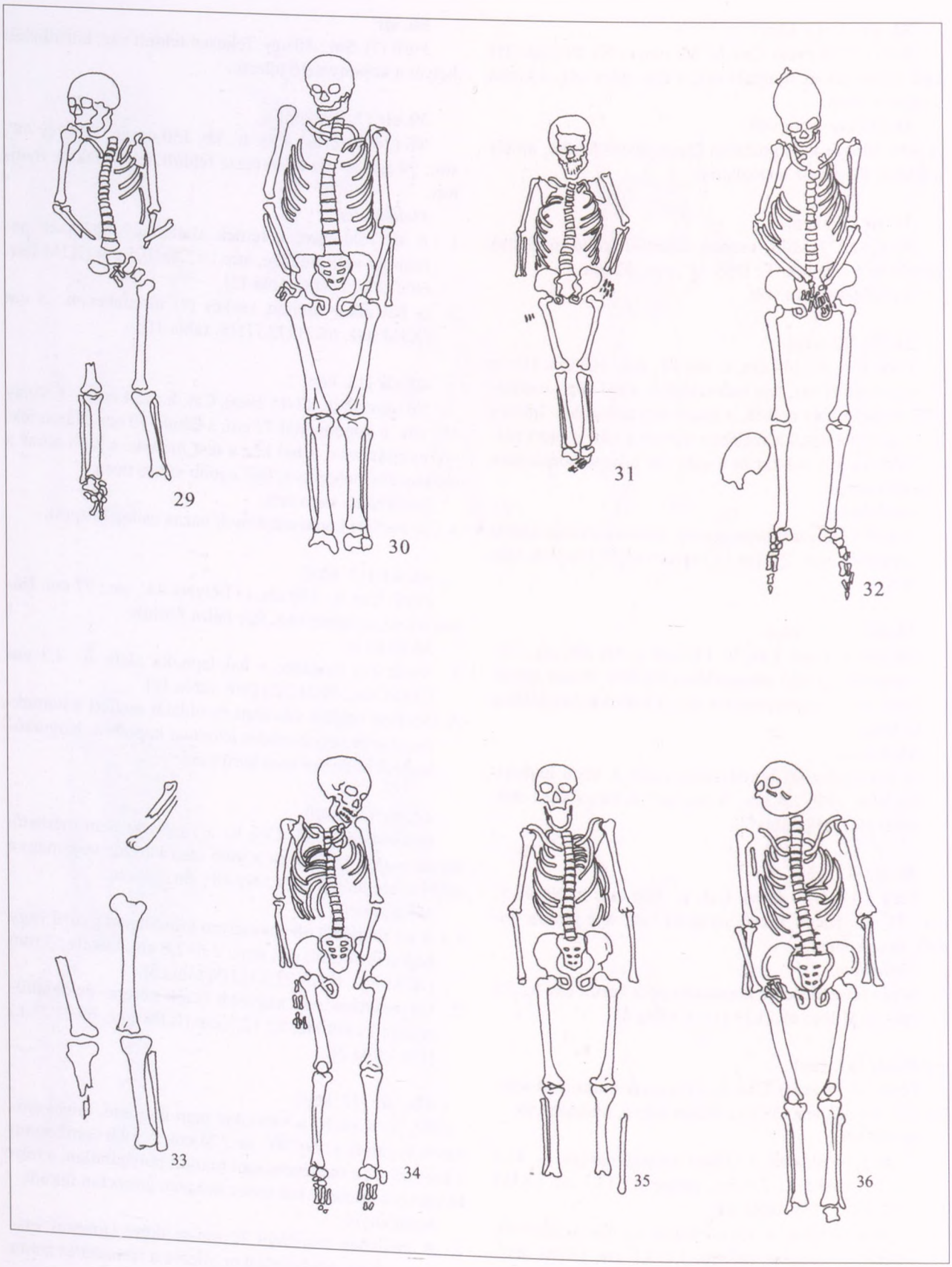

12. kép. Győr-Pós-domb 29–36. sír

2. A jobb combcsont alatt egy ujjpercen négy szál huzalból fonott ezüstgyűrű, átm.: 2,4×2,4 cm (XJM ltsz. 69.21.24.) [119. tábla 1].

43. sír [13. kép]

Nő (?). Csv. h.: 151 cm, t.: Ny 51', sm.: 69 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a fej jobbra fordult, a bordák és a jobb alkar bolygatottak.

Mellékletei:

1–2. A koponya alatt a jobb oldalon, a váll mellett sima ezüst hajkarika, átm.: 2,4×2,5 cm (XJM ltsz. 69.21.25.1.) [119. tábla 5], a párja a jobb bokától 40 cm-re volt, átm.: 2,4×2,5 cm, huzalv.: 1,7 mm (XJM ltsz. 69.21.25.2.) [119. tábla 7].
3. A helyéről elmozdult hajkarika mellett széles, vastag bronz pántgyűrű volt, átm.: 2,2×1,7 cm (XJM ltsz. 69.21.25.3.) [119. tábla 4].
4. A jobb kézen négy szál ezüsthuzalból font gyűrű, átm.: 2,2×2,3 cm (XJM ltsz. 69.21.25.4.) [119. tábla 8].

A sír földjében állatcsontok, pl. lófog (XJM ltsz. 69.21.25.5.) [119. tábla 6]) és kerámiatöredékek is voltak.

44. sír [13. kép]

Ismeretlen nemű. Sm.: 70-80 cm-től. A 41. sír lába végétől feldúlt váz csontjai húzódtak szabálytalan csoportosulásban, sem a vázhossz, sem a tájolás nem volt mérhető.

Melléklete: nem volt.

45. sír [13. kép]

Férfi (?). Csv. h.: 149 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 96 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz.

Melléklete:

1. A bal kézen bronz pántgyűrű, átm.: 1,9 cm (XJM ltsz. 69.21.26.1.) [119. tábla 9].
2. A fej jobb oldalán vasszeg (?), h.: 1,5 cm (XJM ltsz. 69.21.26.2.) [119. tábla 10].

A sír földjében kerámiatöredék volt.

46. sír [14. kép]

Férfi. Csv. h.:nincs adat , t.: fej ÉNy 42', sm.: 67–72 cm. A jobb oldalán fekvő, zsugorított váz, jobb alkarját az arca elé húzza, a bal alkar derékszögben behúzva a hasra.

Melléklete: nem volt.

47. (= 60.) **sír**

Sm: 30–35 cm. Csak a koponya töredékei maradtak meg.

Melléklete: nem volt.

48. sír [14. kép]

A 46. sír lábánál levő idegen váz csontjainak maradványait jelezték e számmal.

49. sír [14. kép]

Férfi (nő, 20–23 éves). Csv. h.: 153 cm, t.: NyDNy 53', sm.: 53–65 cm között, a sírfenék a boka felé mélyül. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult.

Melléklete: nem volt.

50. sír

Gyermek. Sm.: 30–35 cm. Vázcsontok nem voltak, vázhossz, tájolás nem mérhető.

Melléklete: nem volt.

51. sír [14. kép]

Nő (?) (48-54 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: ÉNy 39,5', sm.: 100 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 54 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a jobb medence felett homokkődarab feküdt. A sír felett két másik, nagyobb homokkődarab volt.

Mellékletei:

1. A fej bal oldalán, a száj vonalában egyszerű bronz huzalkarika, végei egymásra érnek, átm.: 2,5×2,7 cm (XJM ltsz. 70.5 2.) [120. tábla 2].
2. A bal alkar közepe táján a külső oldalon egyszerű bronz huzalgyűrű, átm.: 2,2×2,1 cm (XJM ltsz. 70.5.1.) [120. tábla 1].

52. sír [mindkét 52-es sír: 14. kép]

Férfi. Csv. h.: 120 cm (a térdig), t.: NyÉNy 44', sm.: 90 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult. A sírt Szőke Béla Miklós már az előző évben beszámozta (54. sír).

Mellékletei:

1–2. Két vasszeg a sírföldben. A rajzoltatás idejére az egyik szeg darabokra esett szét, h.: 7,4, illetve 6,5 cm (XJM ltsz. 74.3.30.) [119. tábla 12].

53. sír [14. kép]

Férfi. Csv. h.: 145 cm, t.: ÉNy 41', sm.: 95 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a bal kar a test mellett nyújtva, a jobb alkar a hason keresztben fekszik.

Melléklete: nem volt.

54. sír [14. kép]

Férfi (18-29 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: ÉNy 42,5', sm.: 90 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a bal alkar hiányzik, a jobb elmozdulva, a test mellett nyújtva.

Melléklete: nem volt.

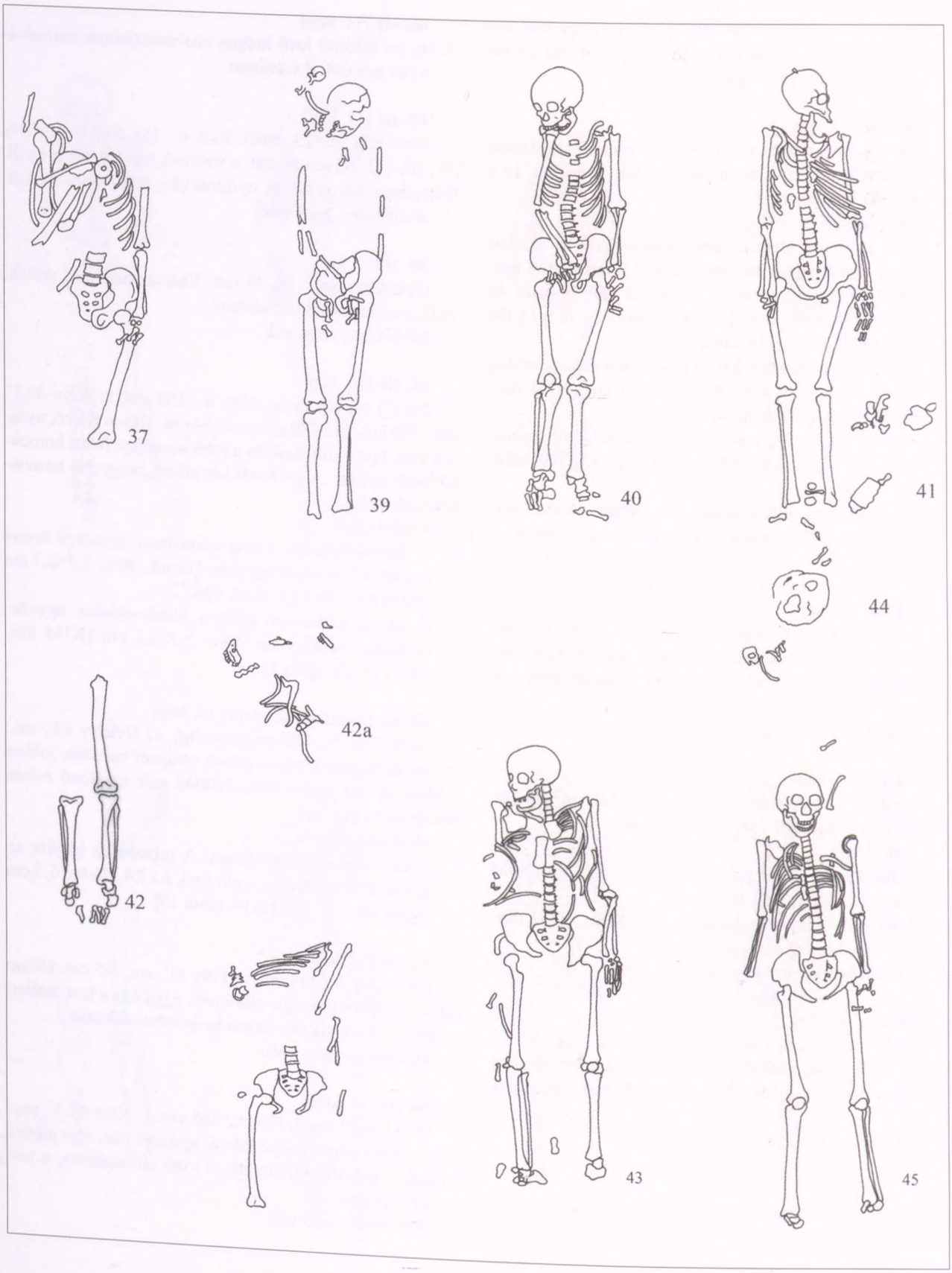

13. kép. Győr-Pós-domb 37., 39–45. sír

55. sír [14. kép]

Nő (gyermek, 11-14 éves). Csv. h.: 130 cm, t.: NyÉNy 44,5', sm.: 80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a jobb oldali bordák hiányoznak.

Melléklete: nem volt.

56. sír [15. kép]

Nő (?). (51-60 éves). Csv. h.: 145 cm, t.: ÉNy 41', sm.: 90 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a bordák hiányoznak. A sírt Szőke Béla Miklós már bemérte.

Mellékletei:

1–2. A fej mindkét oldalán egy-egy nyitott bronz huzalkarika, átm.: 1×2,3 cm, illetve 2,2×2,2 cm (XJM ltsz. 70.5.4–5.) [120. tábla 4–5].

3. A jobb kézen zárt, D átmetszetű bronz pántgyűrű, átm.: 2,14×2,24 cm (XJM ltsz. 70.5.3.) [120. tábla 3].

A sír mellett egy koporsókapocs került elő, egyik vége letörött, h.: 6 cm (XJM ltsz. 74.3.31.) [123. tábla 2].

57. sír [15. kép]

Férfi (?) (30-60 éves). T.: NyÉNy 45', sm.: 90 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a bal alsó lábszára a jobb láb alá hajtva.

Melléklete: nem volt.

58. sír [15. kép]

Gyermek (8-9 éves). T.: ÉNy 40,5', sm.: nem jelölt. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, az alkarok hiányoznak. Szőke Béla Miklós számozásában ez volt az 51. sír, térképük szerint pedig az 57.

Melléklete: nem volt.

Egy koporsókapcsot találtak a közelében, h.: 6,8 cm (XJM ltsz. 74.3.32.) [123. tábla 3].

59. sír [15. kép]

Nő (37-43 éves). Csv. h.: 155 cm, t.: NyDNy 53', sm.: 60 cm. A sírt már Szőke Béla Miklós megtalálta, majd visszatakarta. A bal kar az új feltáráskor mozdult ki a helyéről.

Melléklete:

1. A jobb csípő és a combcsont mellett nagy darab hús ételmelléklet (gerinc és farcsont). A csontokon égés és szenesedés nyomai látszottak, a halott mellett pedig pernye nyomait találtuk meg.

60. sír

Valójában azonos a 47. sírral. Már Szőke Béla Miklós megtalálta, de nem tárta fel. Tévedésből kapott új sírszámot.

61. sír [15. kép]

Gyermek (12-13 éves). Csv. h.: 120 cm, t.: ÉNy 40', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé jobbra fordult.

Melléklete: nem volt.

62. sír [8., 15. kép]

Nő (?) (34-40 éves). Csv. h.: 155 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a kezek szorosan a test mellett, a vállak is összeszorítva.

Mellékletei:

1–2. A fej jobb oldalán egyszerű, egyik végén hegyesedő bronz hajkarika, átm.: 2,37×2,5 cm (XJM ltsz. 70.5.6.) [120. tábla 6], a párja egy egyenletes vastagságú bronz huzalkarika a fogakon, átm.: 2,5×2,2 cm (XJM ltsz. 70.5.7.) [120. tábla 7].

63. sír [8., 15. kép]

Férfi. Csv. h.: 170 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a kezek lazán szétterülve a test mellett.

Melléklete: nem volt.

64. sír [8., 15. kép]

Férfi (nő, 23-26 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 70 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje a bal vállra néz, a jobb alkar részben a csípő alatt és részben a combcsontok között.

Mellékletei:

1. A szegycsont felett, másodlagos helyen vas koporsókapocs, h.: 3,5 cm (XJM ltsz. 70.5.8.) [120. tábla 8].
2. A láb végében és a bal comb belső oldalánál fadarabok (koporsó nyomai) (XJM ltsz. 70.5.50.).

65. sír [8., 16. kép]

Gyermek (8-10 éves). Csv. h.: 108 cm, t.: ÉÉK 38', sm.: 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé balra fordult.

Mellékletei:

1–5. A nyak táján, az áll alatt nyaklánc elemei:

1–2. Másodlagos felhasználásban két aranyozott ezüst csüngős veret alsó része, átm.: 2,6×2,1 cm, illetve 2,7×1,9 cm (XJM ltsz. 70.5.11–12.) [120. tábla 12–13].

3. Kilenc kis karikából álló vaslánc töredéke, h.: kb. 5 cm (XJM ltsz. 70.5.13.) [120. tábla 11].

4. Csepp alakú ezüstlemez töredéke, két lyukkal átütve, h.: eredetileg kb. 2 cm (XJM ltsz. 70.5.13.) [120. tábla 14].

5. Egy darab kauri csiga, h.: 1,45 cm (XJM ltsz. 70.5.14.) [120. tábla 15].

6–7. A combok között négyszögletes átmetszetű, zárt huzalgyűrű, átm.: 1,8×1,8 cm (XJM ltsz. 70.5.9.) [120. tábla 9], valamint egy nyitott bronz pántgyűrű,

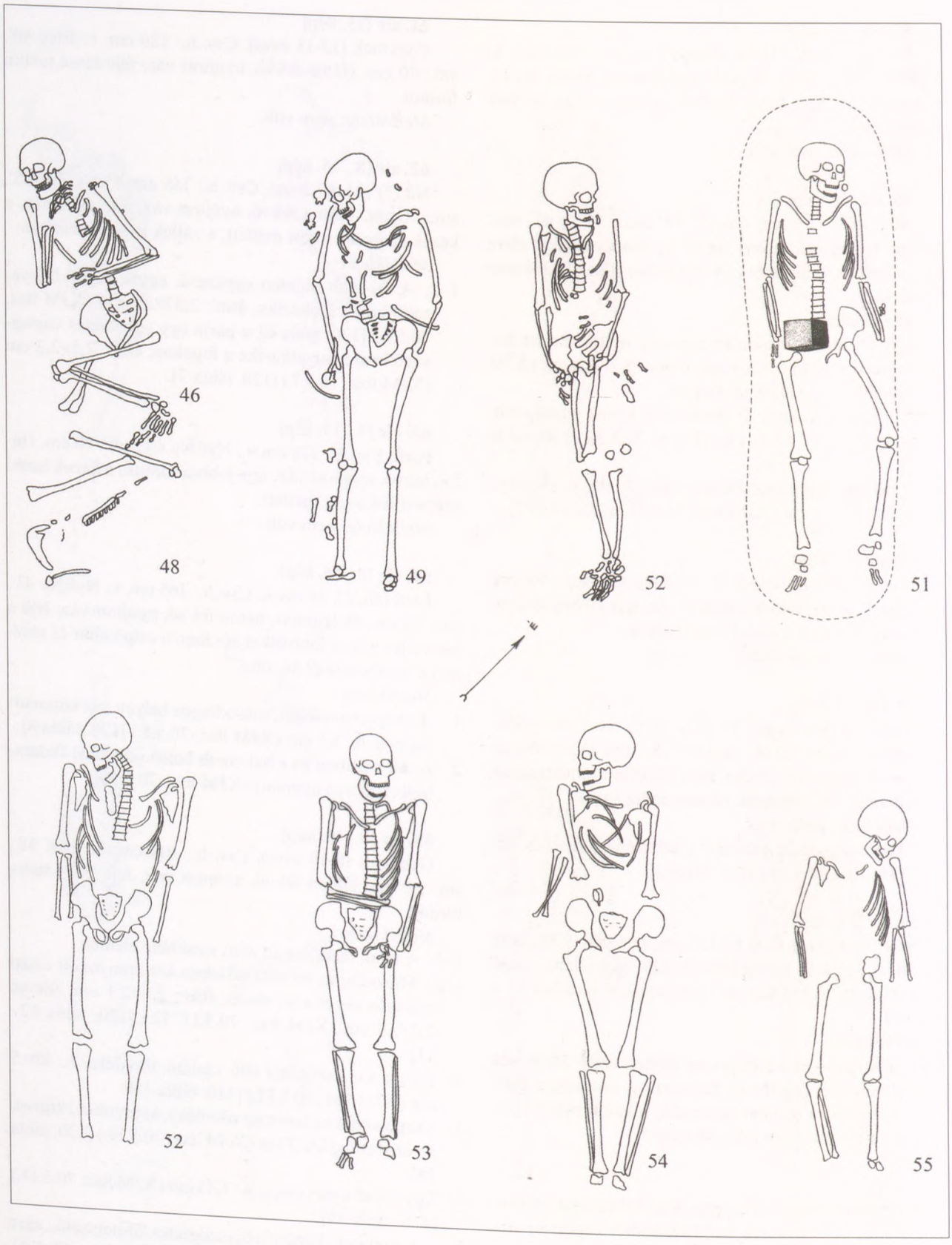

14. kép. Győr-Pós-domb 46., 48–49., 51–55. sír

felületén két sor poncolt díszítéssel, átm.: 1,8×1,7 cm (XJM ltsz. 70.5.10.) [120. tábla 10].

66. sír [16. kép]

Gyermek. Csv. h.: 70 cm (mérhető), t.: NyÉNy 43,5', sm.: nincs jelölve. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott, hiányos váz, feje jobbra fordult. Szőke Béla Miklós számozásában ez volt az 55. sír.

Melléklete:

1. Egy db vasszeg, félgömbölyű feje csonka, h.: 4,8 cm, (XJM ltsz. 74.3.33.) [119. tábla 13-14, két nézetben).

67. sír

Férfi (48-58 éves) és nő (50-80 éves) teljesen feldúlt váza, a csontok két csoportban. Sm.: kb. 60 cm. Csupán dokumentációs fotófelvétel készült róla.

68. sír

Csecsemő (1-1,5 éves). Csak a koponyája és néhány kis csont jelezte a helyét.

Melléklete: nem volt.

69a. sír [9., 16. kép]

Nő (62-68 éves). Csv. h.: 155 cm, t.: ÉNy 40', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, az alkarok a hason.

Melléklete:

1. A bal alkar mellett bronz pántgyűrű, átm.: 2×2,02 cm (XJM ltsz. 70.5.15.) [120. tábla 16].

69b. sír [9., 16. kép]

Gyermek (2 éves). Csv. h.: kb. 70 cm, t.: ÉNy 40' (azonos a 69a. sírban fekvő idős nőével), sm.: a női váz felett 20 cm-rel feküdt.

Melléklete: nem volt.

70. sír

Gyermek (6-7 éves). Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult. Csak fényképeztük, egyéb adatai hiányoznak.

Melléklete: nem volt.

71. sír [16. kép]

Férfi (66-72 éves). Csv. h.: 170 cm, t.: Ny–ÉNy 44,5', sm.: 65–70 cm között. Háton fekvő, nyújtott váz, feje bolygatott, előre néz.

Melléklete:

1. Vaskés (az előkerülés helyét nem jegyeztük fel), kettétörve, háta egyenes, tüskéje hosszú, a penge széles, közepesen hosszú, h.: 9 cm (XJM ltsz. 70.5.16.) [120. tábla 17].

72. sír [16. kép]

Nő (?) (gyermek, 13-15 éves). Csv. h.: 145 cm, t.: NyÉNy 43,5', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje megbolygatva, a bal láb térdben a jobb láb felé bemozdult.

Melléklete:

1. A bal kézen zárt bronz huzalgyűrű, csak a külső oldala domború, átm.: 2,35×2,4 cm (XJM ltsz. 70.5.17.) [120. tábla 18].

73. sír [16. kép]

Nő (?) (Szabó János Győző szerint, aki elsőként vizsgálta meg a vázat, 13–15 év közötti leány). T.: a többivel ellentétes irányítású: fej KÉK 21', láb Ny–DNy 53', sm.: 60 cm. Zsugorított váz, a bal oldalán fekszik, de a medencéje, a combcsontok felső része és a gerinc jó része hiányzik, egy nagyobb beásással elpusztították.

Melléklete: nem volt.

74. sír [16. kép]

Gyermek (7-8 éves). Csv. h.: 100 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 60 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult.

Melléklete:

1. A jobb láb végében bronz pántgyűrű, mindkét peremen beponcolt rovátkákkal díszített, átm.: 2,2×1,8 cm (XJM ltsz. 70.5.18.) [120. tábla 19].

75. sír

Csecsemő (3-6 hónapos). A magasan fekvő, nagyon rossz megtartású maradványokat csak térképeztük.

76. sír [16. kép]

Férfi (58-67 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 95 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a vállak szinte összepréselve, szorosan a törzshöz simuló karok, feje jobbra fordult. Valószínűleg keskeny koporsóba eltemetett váz.

Melléklete: nem volt.

77. sír [16. kép]

Férfi (64-70 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 56 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé balra fordult, az agykoponya elmozdult az állkapocstól.

Melléklete:

1. A fejtől nyugatra 80 cm-re bronz hajkarika, nyitott végein kis gombocskával, átm.: 3×3,1 cm (XJM ltsz.70.5.19.) [120. tábla 20].

78. sír [17. kép]

Nő. Csv. h.: 140 cm, t.: Ny 47,5', sm.: 55 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a jobb kéz lazán a medencére hajtva, a bal kézfej a combon.

Melléklete: nem volt.

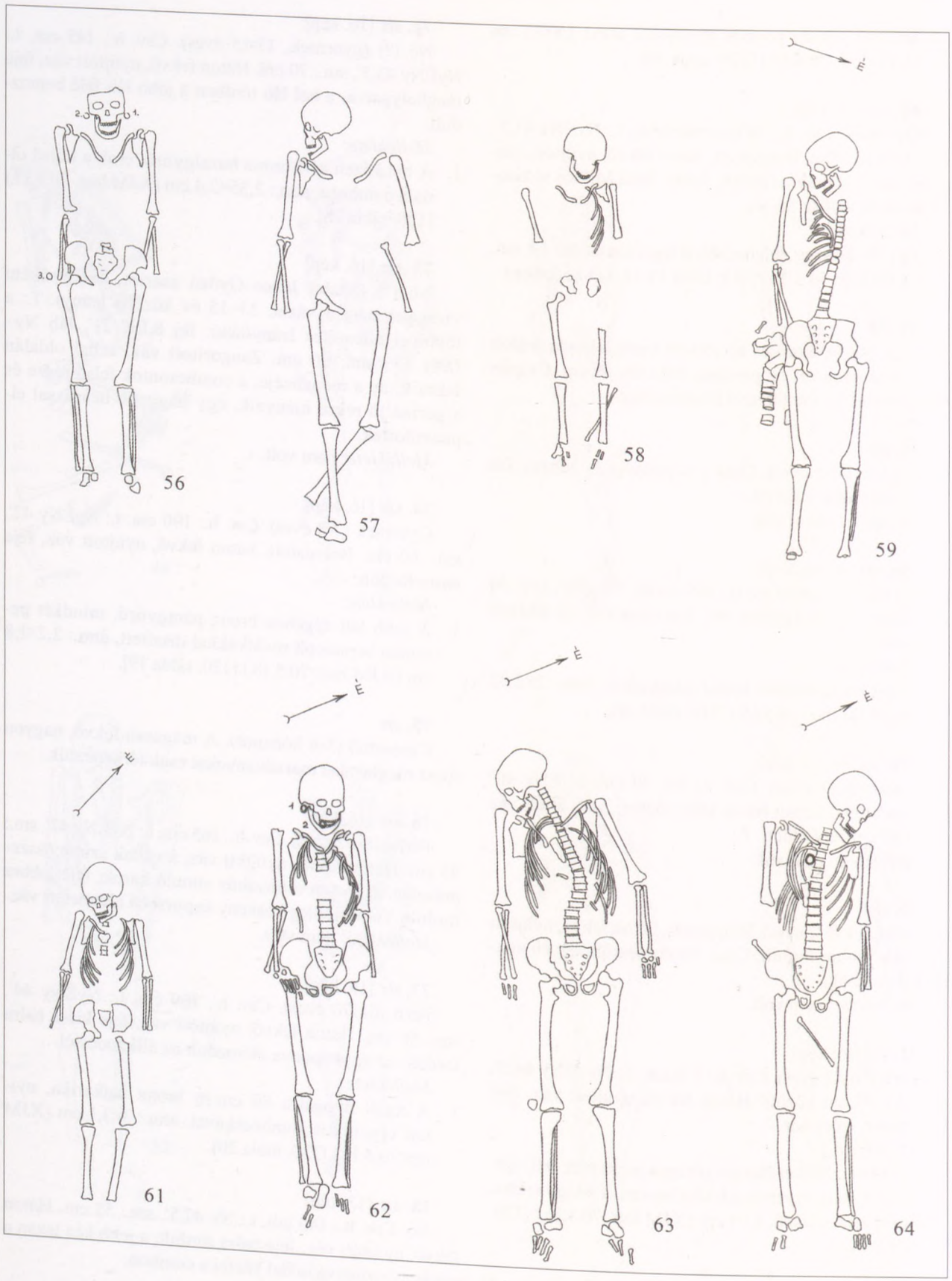

15. kép. Győr-Pós-domb 56–59., 61–64. sír

79. sír

Gyermek. Csv. h.: 50 cm, t.: Ny 46', sm.: 50 cm. Bolygatott váz, feje összeroppant, a kezek helyzetét nem sikerült megállapítani.

Melléklete: nem volt.

80. sír

Gyermek (2-2,5 éves). Csv. h.: csonkán, fejtől derékig 40 cm (a derekától lefelé el lett ásva), t.: NyÉNy 44', sm.: 40 cm. Bolygatott váz, feje elmozdult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

81. sír [8. kép]

Férfi. Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 40 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a karok szorosan a test mellett, a fej a bal vállra fordult.

Melléklete: nem volt, de mindkét csecsnyúlványon zöld patina nyomát lehetett megfigyelni.

82. sír [8. kép]

Gyermek (5-6 éves). Csv. h.: 80 cm, t.: ÉNy 39,5', sm.: 40 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, vékony koponyája összeroppant, a jobb kéz a test mellett, a bal alkar a mellre került, a bordák és a gerinc feldúlva.

Melléklete: nem volt.

83. sír [17. kép]

Nő (18-20 éves). Csv. h.: ?, t.: Ny 41,5', sm.: 100 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé a bal vállra fordult, a jobb kéz a test mellett, a bal a medencére téve.

Melléklete: nem volt, de a bal kézen gyűrű patinája látszott.

84. sír [17. kép]

Nő (60-80 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 43', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a karok lazán a megcsavart gerincet követik, a fej a felhúzott jobb vállra néz.

Melléklete: nem volt.

85. sír

Nő (23-26 éves). Csv. h.: 149 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 75 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé jobbra fordult, álla a jobb vállra ér, a bal alkar kimozdult a helyéből. Eredetileg koporsós temetkezés volt. A sír az előző évi ásatási szezonban a tanúfal alatt maradt.

Mellékletei:

1–3. A jobb alsó lábszárnál 1 db koporsókapocs, h.: 6 cm (XJM ltsz. 70.5.21.) [120. tábla 22], ezen kívül még további 2 db koporsókapocs másodlagos helyen, a feltárásnál ellapátolva, h.: , 7,8, illetve 6,6 cm (XJM ltsz. 70.5.21.) [120. tábla 23–24].

4. A fejnél ezüst S végű hajkarika, bordázatlan, keskeny, S vége 4 mm széles, átm.: 2,2×2,6 cm (XJM ltsz. 70.5.20.) [120. tábla 21].

86. sír

Gyermek (5-6 éves). Csv. h.: 95 cm, t.: ÉNy 40', sm.: 80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz. A kezek a test mellett, a feje előre nézett, az álla leesve.

Melléklete: nem volt.

87. sír

Férfi (?) (18-20 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: ÉNy 37', sm.: 90 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre nézett, az agykoponya elfordult, mindkét kéz a medencébe behajlítva, a karok könyökben elállnak a törzstől.

Melléklete: nem volt.

88. sír [9., 17. kép]

Nő (Szabó János Győző meghatározása szerint 21-28 éves).[2] Csv. h.: 100 cm, t.: egyezik a többi síréval, fej: ÉNy 29', sarkak iránya: DK 7', sm.: 80 cm. A jobb oldalán fekvő, zsugorított váz, lábai viszonylag szorosan felhúzva feküdtek, a jobb kéz kinyújtva a térdek felé, a bal kéz lazán behajlítva a hasra.

Melléklete: nem volt.

A sírtól keletre, a lábvégektől alig 1 méterre fél lókoponya volt eltemetve, egy állkapocs, koponyatető, két gerincszakasz [8. kép].

89. sír [18. kép]

Nő (férfi, 29-36 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 90 cm. A sír foltja a jobb oldalon és a fejnél látszott, a váz háton fekvő, nyújtott helyzetű, feje balra néz, a kezek lazán a test mellett nyújtva.

Melléklete: nem volt.

90. sír [18. kép]

Nő (Szabó János Győző meghatározása szerint 25-30 éves nő). t.: ÉNy 40', sm.: 55 cm. Sírfoltja derékig jól látszott a felső test körül. Zsugorított váz, a 89-es sír feje felett feküdt a medencéje, a 102. sírral pedig metszették a jobb alsó lábszárát, tehát hármas stratigráfia látszott. Jobb oldalán feküdt, jobb keze az arca előtt volt, bal keze a nyakánál, a bal alsó lábszárat a jobb alá fektették.

Melléklete: nem volt.

91. sír

Férfi (35-45 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: Ny 41,5', sm.: 35 cm (nagyon magasan feküdt). Kissé bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz. A fejét a szántás összeroncsolta, az állkapocs a helyén maradt, előre nézett, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

[2] Szabó 1976, 48.

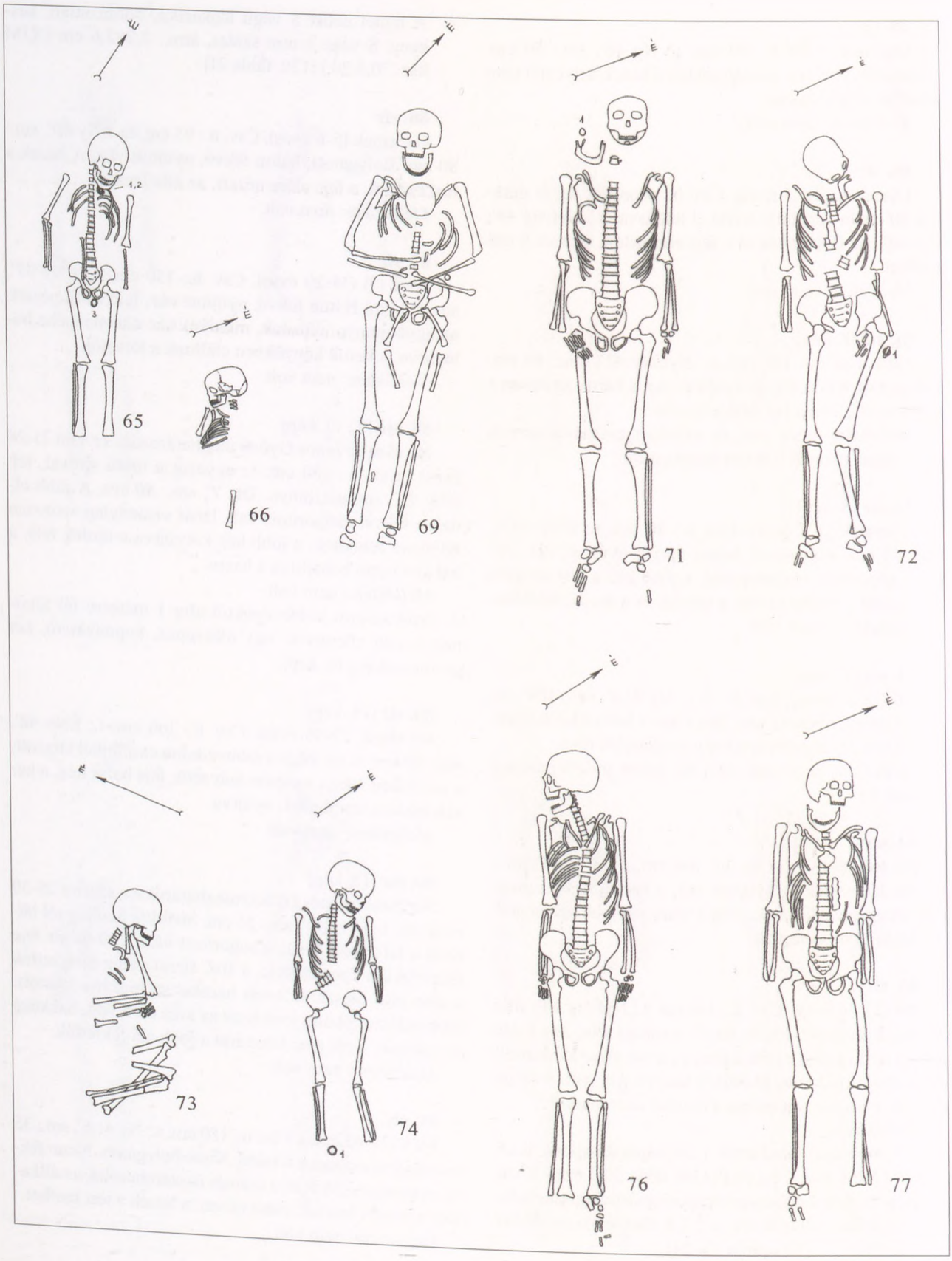

16. kép. Győr-Pós-domb 65–66., 69., 71–74., 76–77. sír

92. sír

Gyermek teljesen elszántott sírja. T.: Ny 46', sm.: 25–30 cm között.

Melléklete: nem volt.

93. sír

Gyermek (1,5-2 éves). Csv. h.: 65 cm, t.: NyÉNy 41,5', sm.: 45 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a koponya tetejét elszántották, állkapcsa elfordult, a kezek helyzete nem állapítható meg.

Melléklete: nem volt.

94. sír [8., 17. kép]

Leány (5-6 éves). Csv. h.: 100 cm, t.: NyÉNy 43,5', sm.: 60 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a jobb felkar hiányzik, a kezek lazán a test mellett.

Mellékletei:

1. A nyakán egyetlen kerek átmetszetű bronzhuzalból készült kétkampós nyakperec, átm.: 12×11 cm (XJM ltsz. 70.5.22.).

2–6. A nyakperecre fűzve gyűrűk.

2. Sodrott ezüstgyűrű öntött bronz utánzata, átm.: 2,7×2,5 cm (XJM ltsz. 70.5.23.).
3. Lapos alátétszerű gyűrű, átm.:1,7 cm (XJM ltsz. 70.5.24.).

4–5. Két bronz huzalgyűrű, hegyesedő végűek, az egyikük vaskos, átm.: 2,3×2,4, illetve 2,5×2,4 cm (XJM ltsz. 70.5.26–27.).

6. Töredékes vaskarika (XJM ltsz. 70.5.27.) [121. tábla 1].

95–96. sír

Ovális foltban feldúlva került elő egy kisgyermek és feltehetőleg egy nő sírja, a női váztól körülbelül 20 cm-re voltak a gyermek csontjai.

95. sír

Nő (51-59 éves). Csv. h.: nem mérhető, t.: fej: NyÉNy, láb: KDK, sm.: kb 40 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, helyén van a jobb kar és a combcsont, a bal combcsont már elmozdult, a koponya a váz egykori gödrén kívül feküdt, a medence, az alsó lábszárak a váz bal oldalán, a bal comb közelében.

96. sír

Gyermek (kb. 1 éves). Azonos mélységben (kb. 40 cm), a megmaradt összes csont egy csomóban, a 95. számú sírban fekvő nő csontjaitól mintegy 20-30 cm-re.

Melléklete: nem volt.

97. sír

Gyermek (6-7 éves). Csv. h.: nem mértük, t.: Ny 46,5', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé balra fordult, a bal oldali bordák hiányoznak, a bal felkar a csípő alá csúszott.

Melléklete: nem volt.

98. sír

Gyermek. Csv. h.: 70 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje összeroppant, a koponya a bal vállára hajtva, a jobb alsó lábszárát a feltáráskor elástuk.

Melléklete: nem volt.

99. sír

Férfi (30-60 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 75 cm. Bolygatott, rókalyuk húzódott a derék- és combrészen. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a kezek feltehetően a combok mellett feküdtek, most csak a bal alkar feküdt a helyén, valamint a jobb kéz csontjaiból volt néhány a comb mellett.

Mellékletei:

1–2. Két vas koporsókapocs, csak az egyik volt meg, a másik elkeveredett, talán azonos a 202-es sírhoz került egyik koporsókapoccsal, h.: csonkán 6 cm (XJM ltsz. 70.5.28.) [121. tábla 2. és 127. tábla 7].

100–101. sír

Ezek a sírszámok tévedésből kimaradtak.

102. sír [18. kép]

Férfi (48-54 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 70 cm. Sírgödre a fejnél és a jobb oldalon látszott egy szakaszon. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, mindkét kéz a medencében, a jobb láb rogyasztott állásban, az egész váz a sírgödör jobb felében, mivel a sír ásásakor ráástak a 90. sír lábára, sőt annak jobb alsó lábszárát meg is találták, ezért a 102. sír vázának bal felkarja mellé tették.

Melléklete: nem volt.

103. sír

Férfi (40-70 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: Ny 47', sm.: 55 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, az álla leesve.

Melléklete: nem volt.

104. sír

Gyermek (1-1,5 éves). Csv. h.: 70 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a koponya előre nézett, összeroppant.

Melléklete: nem volt.

105. sír

Gyermek (5-6 éves), Csv. h.: 90 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a koponya előre néz, a kezek a test mellett nyújtva, a bal felkar hiányzott.

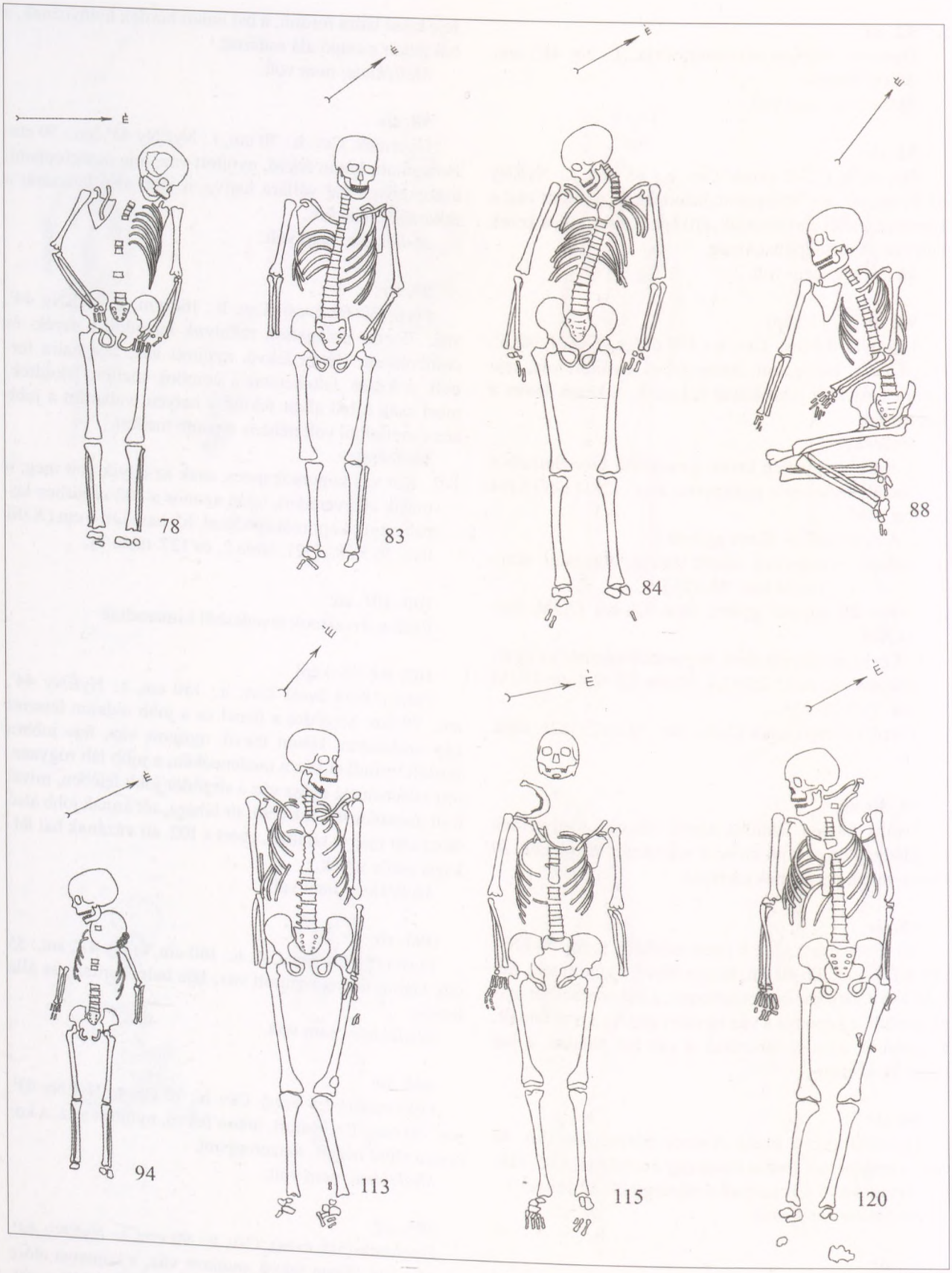

17. kép. Győr-Pós-domb 78., 83–84., 88., 94., 113., 115., 120. sír

Melléklete:

1. A jobb kézfejtől néhány cm-re nyitott bronz pántgyűrű. Külső, domború oldalán kettős hullámvonalban beponcolt díszítés, átm.: 1,8×1,8 cm (XJM ltsz. 70.5.29.) [121. tábla 3].

106. sír

Gyermek (0,5-1 éves). Csv. h.: 60 cm, t.: NyÉNy 43'. Teljesen felbolygatott sír, a koponya szétszántva, ugyanakkor helyén volt a jobb medence és a combcsont a lábszárral együtt, így volt mérhető a váz hossza.

Melléklete: nem volt.

107. sír

Nő. Csv. h.: 150 cm, t.: NyÉNy 40,5', sm.: 55 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé balra fordult, a bal alkar a comb mellett, a jobb a medencére hajlítva.

Melléklete:

1. A medencében, a kézcsontok között hegyesedő végű, négyszögletes átmetszetű bronz huzalgyűrű, átm.: 2,56×2,3 cm (XJM ltsz. 70.5.30) [121. tábla 4].

108. sír

Gyermek (1-1,5 éves). Csv. h.: mintegy 80 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 30 cm. Részben eke, részben rágcsáló miatt teljesen felbolygatott sír. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, helyén maradt a bal medence és combcsont, a jobb lábszár, a bal oldali bordák.

Melléklete: nem volt.

109. sír

Férfi (25-35 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 41,5', sm.: 65 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a jobb kéz a test mellett nyújtva, a bal alkar a medencére téve.

Melléklete: nem volt.

110. sír

Gyermek. Csv. h.: kb. 80-100 cm, t.: pontosan ÉNy 40', sm.: 30 cm. Bolygatott, a szántás teljesen összekeverte csontjait.

Melléklete: nem volt.

111. sír

Gyermek (3-4 éves). Csv. h.: 75 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 30 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a feje szétszántva, a kezek a test mellett.

Melléklete:

1. Egy szem kockásra vagdalt zöld üveggyöngy, h.: 1,05 cm (XJM ltsz. 70.5.31.) [121. tábla 5].

Az egyik ujjpercen gyűrű zöld patinája, de a gyűrű nem került elő.

112. sír

Férfi (?). Csv. h.: 130 cm (mérhető váz), t.: ÉNy 40', sm.: 30 cm. Teljesen szétszántott sír, háton fekvő, nyújtott váz, fejének alja és gerincvonala adta meg irányát. A bal alkar a medencére téve, a többi csont szétszóródva feküdt.

Melléklete: nem volt.

113. sír [17. kép]

Férfi (51-57 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: ÉNy 40', sm.: 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a kezek szorosan a test mellett.

Melléklete: nem volt.

114. sír

Gyermek. Csak a térképre jelölhettük.

Melléklete: nem volt.

115. sír [17. kép]

Férfi (?) (16-18 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: Ny 45', sm.: 60 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, az állkapocs kifordulva, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

116. sír

Mivel korábban megtaláltuk, visszatakartuk, de az ásatás szünetében feldúlták, koponyáját elvitték. Csak a helyét tudtuk bejelölni.

117. sír

Gyermek, csak fényképeztük.

Melléklete: nem volt.

118. sír

Világháborús bolygatással elpusztított sír. A csontok közelében levő nagy, beásott foltban alumíniumcsajkát találtunk.

Melléklete: nem volt.

119. sír

Férfi (25-35 éves). Sm.: 60 cm. Az előbbi sírral egyidejűleg dúlták fel. Jobb lába az eredeti helyén feküdt, az összes többi csont kimozdítva és részben hiányoztak is, a feje mélyebben került elő.

Melléklete:

1. A jobb comb külső oldalán vaskés, h.: 11,8 cm (XJM ltsz. 70.5.32.) [121. tábla 6].

120. sír [17. kép]

Férfi (?) (23-26 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: NyÉNy 40', sm.: nem vettük fel. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a lábak és a gerinc vonala kissé megtört, a kezek a test mellett, a bal kulcscsont és a körülötte levő bordák elmozdultak.

Mellékletei:

1. Vaskés, hegye letörve, h.: 9,7 cm (XJM ltsz. 70.5.33.) [121. tábla 7].
2. Koporsókapocs, h.: 10 cm (XJM ltsz. 70.5.34.) [121. tábla 8]. A késsel együtt a váz felvételekor kerültek elő.

121. sír

Gyermek, helyét csak a koponya jelezte.

Melléklete: nem volt.

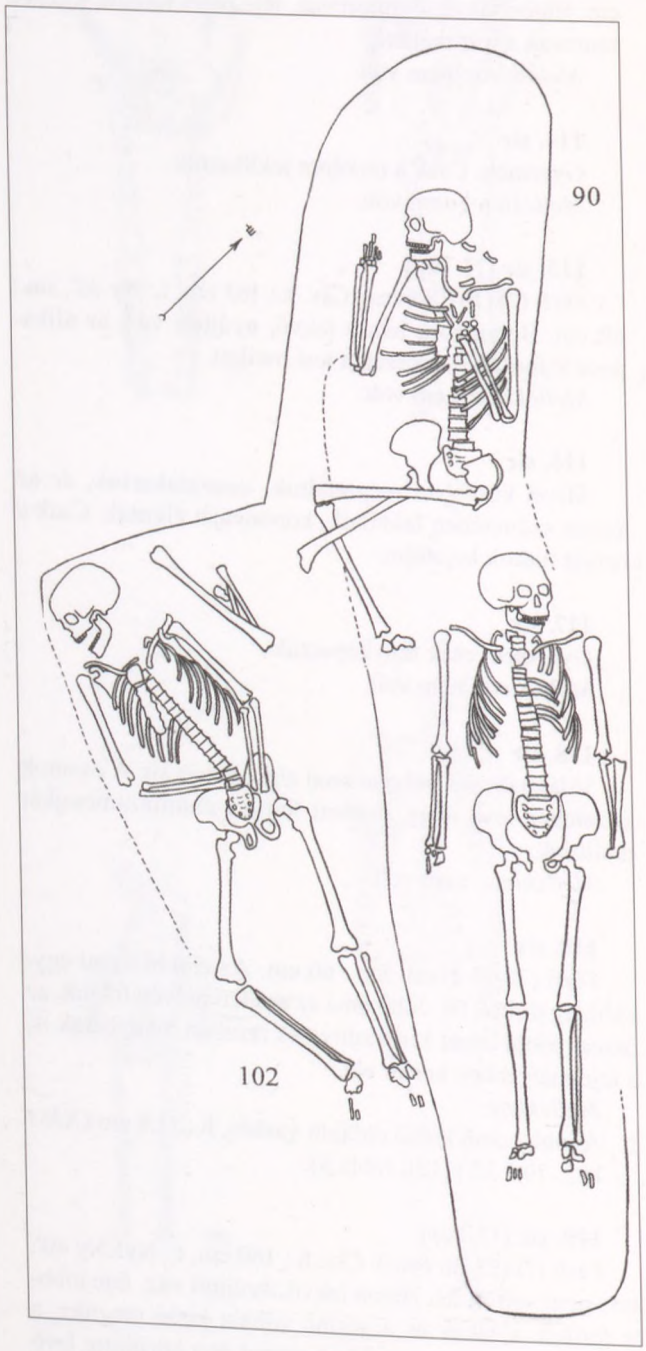

18. kép. Győr-Pós-domb 89–90., 102. sír

122. sír [19. kép]

Gyermek. Csv. h.: kb. 70 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 30 cm. Csontjainak nagyobb részét az eke bolygatta meg, a bordák és a jobb láb a helyükön voltak, feje elmozdulva, a többi csont hiányzott. A halott feje alatt 20 cm-rel feküdt a 123. sír vázának bal térde.

Melléklete: nem volt.

123. sír [19. kép]

Gyermek. Csv. h.: 110 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a kezek a test mellett, a jobb combcsontot rágcsáló mozdította el. Az alsó lábszárak felett a 122. sír feküdt.

Melléklete: nem volt.

124. sír [19. kép]

Férfi (?) (61-67 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 50 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, az alkarok a mellre felhajlítva.

Melléklete: nem volt.

125. sír [19. kép]

Gyermek (5-6 éves). Csv. h.: 90 cm, t.: NyDNy 50', sm.: mélységadatot nem vettük fel. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé jobbra fordult, a jobb felkar és a bal kar hiányzott.

Melléklete: nem volt.

126. sír

A 124. sír vázának jobb válla közelében összedobált felnőtt váz csontjai.

Melléklete:

1. Húsétel maradványa: marhacsont, h.: 25,5 cm (XJM ltsz. 70.5.35.) [122. tábla 1].

127. sír [19. kép]

Gyermek. Csv. h.: 120 cm, t.: NyÉNy 41', sm.: 70 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a bordák, a medence, a bal alkar és a gerinc részei felbolygatva, másodlagos helyen a csontok mellett gyűrű.

Melléklete:

1. Nyitott bronz pántgyűrű, rajta ferde poncolt sávok, átm.: 2×2 cm (XJM ltsz. 70.5.36.) [122. tábla 2].

Az egyik alkarcsonton zöld patina volt észlelhető, de a tárgy nem volt a sírban.

128. sír [19. kép]

Nő (59-65 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 75 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a bal vállhoz hajlik, a kezek a test mellett, a bal alkar és az alsó bordák kimozdulva, a jobb alsó lábszár hiányzik.

Melléklete: nem volt, de a fej mellett tojáshéj feküdt.

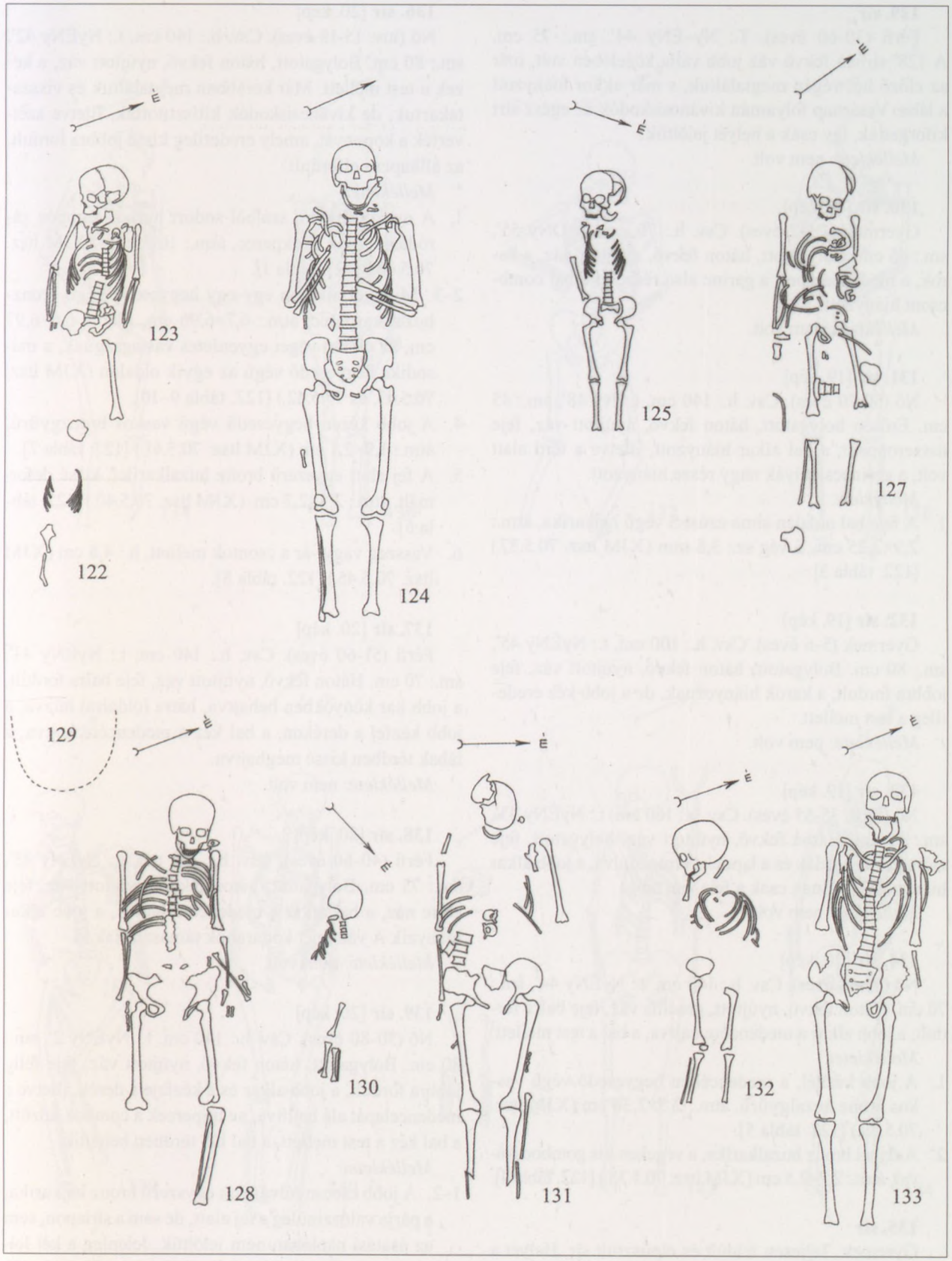

19. kép. Győr-Pós-domb 122–125., 127–128., 130–133. sír

129. sír

Férfi (30-60 éves). T.: Ny–ÉNy 44', sm.: 75 cm. A 128. sírban fekvő váz jobb válla közelében volt, már az előző hét végén megtaláltuk, s már akkor hiányzott a lába. Vasárnap folyamán kíváncsiskodók az egész sírt kiforgatták, így csak a helyét jelöltük.

Melléklete: nem volt.

130. sír [19. kép]

Gyermek (1,5-2 éves). Csv. h.: 70 cm, t.: DNy 55', sm.: 45 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a karok, a medencecsont, a gerinc alsó része és a bal combcsont hiányzott.

Melléklete: nem volt.

131. sír [19. kép]

Nő (50-70 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: Ny 48', sm.: 45 cm. Erősen bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje összeroppant, a bal alkar hiányzott, illetve a térd alatt volt, a gerinccsigolyák nagy része hiányzott.

Melléklete:

1. A feje bal oldalán sima ezüst S végű hajkarika, átm.: 2,9×2,25 cm, S vég sz.: 3,8 mm (XJM ltsz. 70.5.37.) [122. tábla 3].

132. sír [19. kép]

Gyermek (5-6 éves). Csv. h.: 100 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a karok hiányoznak, de a jobb kéz eredetileg a test mellett.

Melléklete: nem volt.

133. sír [19. kép]

Nő (férfi, 35-55 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 85 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, bolygatott, feje előre néz, a bordák és a lapocka elmozdulva, a jobb alkar hiányzott, a balnak csak a fele van meg.

Melléklete: nem volt.

134. sír [20. kép]

Nő (51-68 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott, gracilis váz, feje balra fordult, a jobb alkar a medencére hajtva, a bal a test mellett.

Mellékletei:

1. A jobb kéznél, a medencében hegyesedő végű vaskos bronz huzalgyűrű, átm.: 2,5×2,34 cm (XJM ltsz. 70.5.39.) [122. tábla 5].
2. A fejnél bronz huzalkarika, a végeken kis gombocskával, átm.: 2,7×2,5 cm (XJM ltsz. 70.5.38.) [122. tábla 4].

135. sír

Gyermek. Teljesen feldúlt és elpusztult sír. Helyét a koponyacsontok jelezték.

Melléklete: nem volt.

136. sír [20. kép]

Nő (iuv. 15-18 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a kezek a test mellett. Már korábban megtaláltuk és visszatakartuk, de kíváncsiskodók kitisztították, illetve szétverték a koponyát, amely eredetileg kissé jobbra fordult, az állkapcsa elfordult.

Mellékletei:

1. A nyakon három szálból sodort hurkos-kampós záródású bronz nyakperec, átm.: 16×16 cm (XJM ltsz. 70.5.44.) [123. tábla 1].

2–3. Mindkét alkaron egy-egy hegyesedő végű bronzhuzal karperec, átm.: 6,7×6,96 cm, illetve 6,6×6,97 cm, az előbbi végei egyenletes vastagságúak, a másodiké hegyesedő végű az egyik oldalon (XJM ltsz. 70.5.43. és 70.5.42.) [122. tábla 9–10].

4. A jobb kézen hegyesedő végű vaskos bronzgyűrű, átm.: 1,9×2,1 cm (XJM ltsz. 70.5.41.) [122. tábla 7].
5. A fej alatt egyszerű bronz huzalkarika, kissé deformált, átm.: 2,5×2,3 cm. (XJM ltsz. 70.5.40.) [122. tábla 6].
6. Vasszeg vagy -ár a csontok mellett, h.: 4,8 cm (XJM ltsz. 70.5.45.) [122. tábla 8].

137. sír [20. kép]

Férfi (51-60 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a jobb kar könyökben behajtva, hátra (oldalra) húzva, a jobb kézfej a derékon, a bal kéz a medencére hajtva, a lábak térdben kissé meghajtva.

Melléklete: nem volt.

138. sír [20. kép]

Férfi (40-60 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 75 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a bal alkar a medencére hajtva, a jobb alkar hiányzik A váz fejét kődarabok támasztották ki.

Melléklete: nem volt.

139. sír [20. kép]

Nő (50-80 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 2', sm.: 80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje félig jobbra fordult, a jobb alkar és a kézfeje a derék, illetve a medencelapát alá hajlítva, az ujjpercek a combok között, a bal kéz a test mellett, a bal láb térdben behajlik.

Mellékletei:

1–2. A jobb csecsnyúlványon egyszerű bronz hajkarika, a párja valószínűleg a fej alatt, de sem a sírlapon, sem az ásatási naplóban nem jelöltük. Jelenleg a két leltározott hajkarika hiányzik (XJM ltsz. 70.5.46–47.) [122. tábla 11–12].

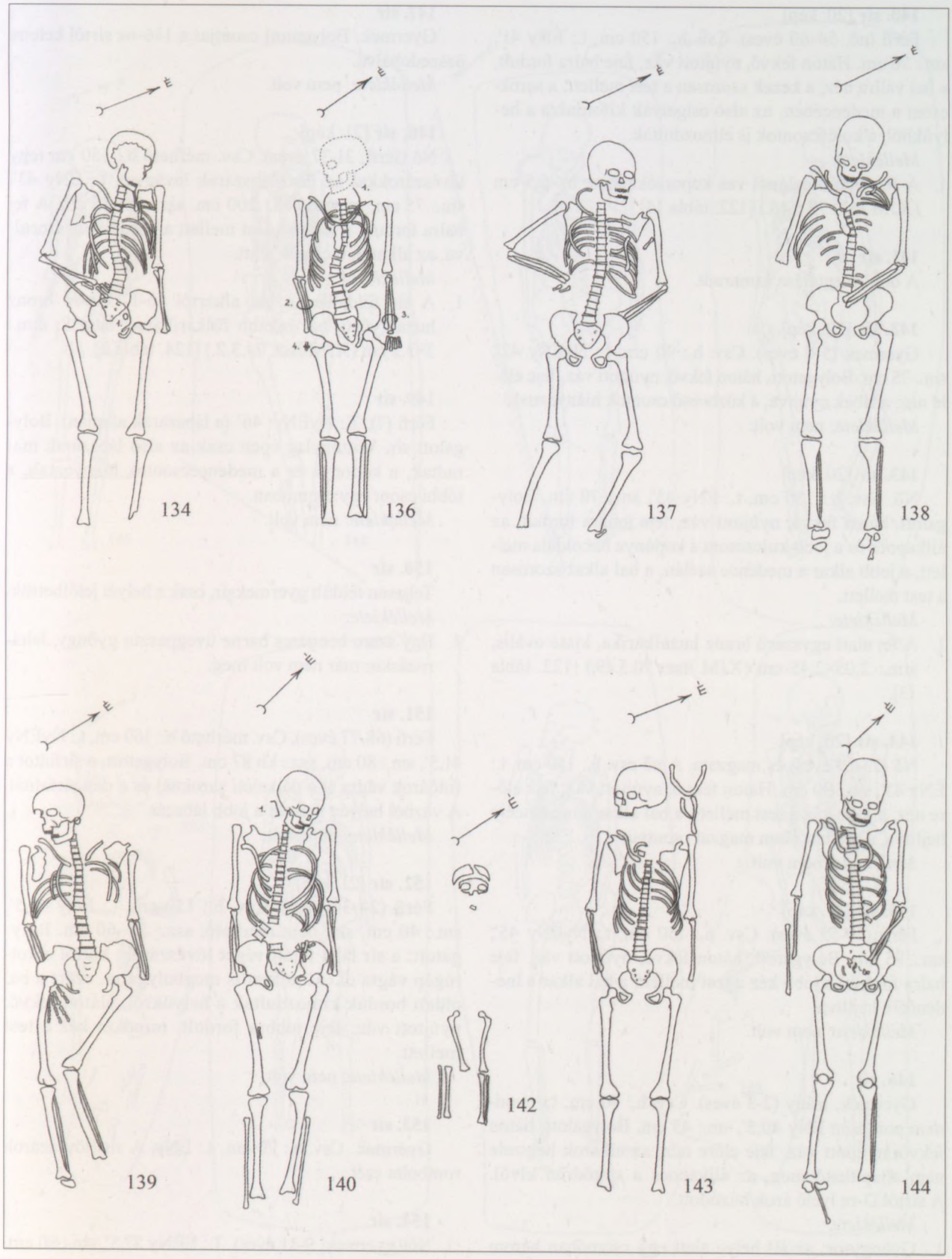

20. kép. Győr-Pós-domb 134., 136–140., 142–144. sír

140. sír [20. kép]

Férfi (nő, 54-60 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: ÉNy 41', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a bal vállra néz, a kezek szorosan a test mellett, a sarokcsont a medencében, az alsó csigolyák kifordulva a helyükből, a kulcscsontok is elmozdultak.

Melléklete:

1. A fej jobb oldalánál vas koporsókapocs, h.: 6,5 cm (XJM ltsz. 70.5.48.) [122. tábla 14].

141. sír

A dokumentálása kimaradt.

142. sír [20. kép]

Gyermek (5-6 éves). Csv. h.: 90 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 75 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a lábak nyújtva, a közbeeső csontok hiányoznak.

Melléklete: nem volt.

143. sír [20. kép]

Nő. Csv. h.: 150 cm, t.: ÉNy 43', sm.: 70 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, az állkapocs és a jobb kulcscsont a koponya bal oldala mellett, a jobb alkar a medence szélén, a bal alkar szorosan a test mellett.

Melléklete:

1. A fej alatt egyszerű bronz huzalkarika, kissé ovális, átm.: 2,05×2,45 cm (XJM ltsz. 70.5.49.) [122. tábla 13].

144. sír [20. kép]

Nő (23-29 éves) és magzata. A nő csv. h.: 150 cm, t.: ÉNy 43', sm.: 90 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a jobb kéz a test mellett, a bal alkar a medencére hajlítva, a medencében magzat csontjai.

Melléklete: nem volt.

145. sír [21. kép]

Férfi (50-55 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 95 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a jobb kéz a test mellett, a bal alkar a medencére hajlítva.

Melléklete: nem volt.

146. sír

Gyermek, leány (2-3 éves). Csv. h.: 70 cm, t.: majdnem pontosan ÉNy 40,5', sm.: 45 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, az alkarok helyzete nem állapítható meg, az állkapocs a sírgödrön kívül. A sírtól D-re ívelő árok húzódott.

Melléklete:

1. Gyöngysor: az áll helye alatt egy csomóban három fluorit- és egy kvarcgyöngy, több fóliás és más üvegpaszta gyöngyök (XJM ltsz. 74.3.1.) [124. tábla 1].

147. sír

Gyermek. Bolygatott csontjai a 146-os sírtól keletre összedobálva.

Melléklete: nem volt.

148. sír [21. kép]

Nő (férfi, 31-37 éves). Csv. mérhető h.: 150 cm (egy lövészárokkal az alsó lábszárak levágva), t.: ÉNy 43', sm.: 75 cm, mérhető sh.: 200 cm, ssz.: 80–85 cm. A fej balra fordult, a karok a test mellett a bordákhoz szorulva, az alkarok a csípők alatt.

Melléklete:

1. A sír földjében a bal alkartól 16-17 cm-re bronz huzalgyűrű, bár inkább fülkarikának látszik, átm.: 3×3,1 cm (XJM ltsz. 74.3.2.) [124. tábla 2].

149. sír

Férfi (?). T.: NyÉNy: 46' (a lábszárak alapján). Bolygatott sír. Viszonylag épen csak az alsó lábszárak maradtak, a koponya és a medencecsontok hiányoztak, a többi csont egy csomóban.

Melléklete: nem volt.

150. sír

Teljesen feldúlt gyermeksír, csak a helyét jelölhettük.

Melléklete:

1. Egy szem hengeres barna üvegpaszta gyöngy, leltározáskor már nem volt meg.

151. sír

Férfi (68-77 éves). Csv. mérhető h.: 160 cm, t.: NyÉNy 41,5', sm.: 80 cm, ssz.: kb 87 cm. Bolygatott, a sírfoltot a futóárok vágta át a délkeleti saroknál és a déli sírfalnál. A vázból helyén maradt a jobb lábszár.

Melléklete: nem volt.

152. sír [21. kép]

Férfi (24-30 éves). Csv. h.: 150 cm, t.: ÉNy 41,5', sm.: 40 cm, sh.: nem mérhető, ssz.: 55–60 cm. Bolygatott: a sír lába felőli végét lövészárok, balról a kotrógép vágta el. Állatjárat is megbolygatta, ezért a bal oldali bordák kimozdultak a helyükről. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, mindkét kéz a test mellett.

Melléklete: nem volt.

153. sír

Gyermek. Csv. h.: 70 cm, t.: ÉNy. A sírt lövészárok rombolta szét.

154. sír

Nő (gyermek, 9-11 éves). T.: ÉÉNy 37,5', sm.: 80 cm, s. mérhető h.: 150 cm, ssz.: 80 cm. A sír foltja halványan kirajzolódott, délkeleti vége a lövészárokkal megsemmi-

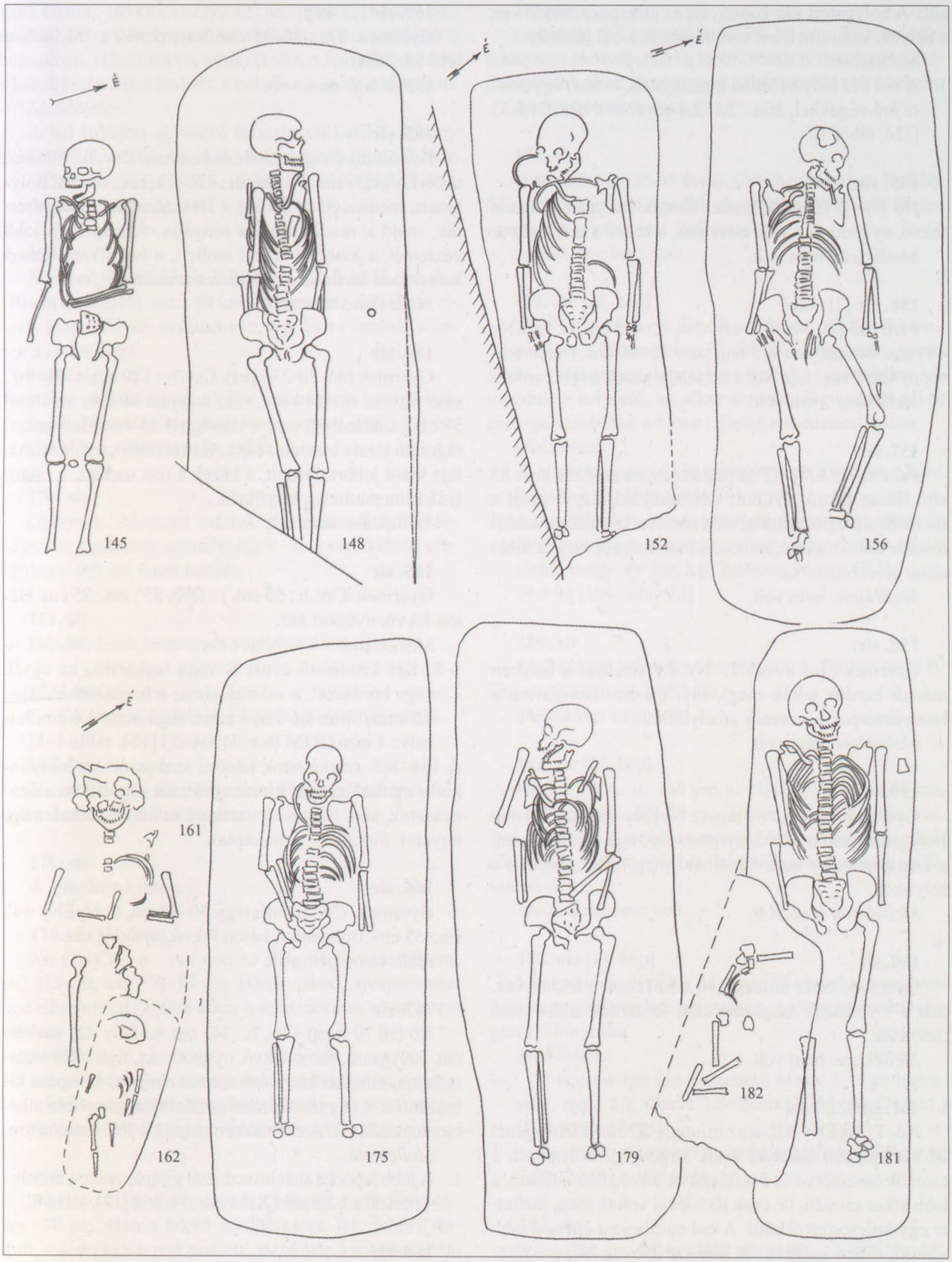

21. kép. Győr-Pós-domb 145., 148., 152., 156., 161–162., 175., 179., 181–182. sír

sült. A bolygatott váz koponyája az állkapocs nélkül van a helyén, valamint a két combcsont és a bal lábszár.

Melléklete:

1. A bal kéz helyén bronz huzalgyűrű, ovális, egymásra érő végekkel, átm.: 2,1×2,4 cm (XJM ltsz. 74.3.3.) [124. tábla 3].

155. sír

Nő (?). T: ÉNy: 40', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

156. sír [21. kép]

Férfi (nő (?), 34-43 éves). Csv. h.: 145 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 60 cm, sh.: 215 cm, ssz.: 70–80 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

157. sír

Felnőtt. T.: ÉNy 42' (a maradványok szerint), sm.: 85 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, melynek nagy részét a markológép elpusztította, más részét a lövészárok készítésekor tették tönkre, csak a bal láb maradt meg, a többi csont elveszett.

Melléklete: nem volt.

158. sír

Gyermek (3-4 éves). T.: Ny 48' (irányát a helyben maradt bordák adták meg), sm.: 60 cm. Bolygatott, a hosszúcsontok nincsenek a helyükön.

Melléklete: nem volt.

159. sír

Gyermek. Csv. h.: 80 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje összeroppant, a kezek helyzete nem figyelhető meg, lábak, bordák a helyükön.

Melléklete: nem volt.

160. sír

Gyermek. Sm.: mintegy 40 cm. Teljesen feldúlt váz, már a lövészárok megásása előtt feldúlták, adatai nem mérhetők.

Melléklete: nem volt.

161. sír [21. kép]

Nő. T.: NyÉNy 42', sm.: mintegy 20 cm, a lábvégénél 25 cm (nagyon sekélyre ásták sírgödrét). Bolygatott, a csontok összetörve és összelapítva, a bal alkar a hason, a jobb alkar szintén, de csak töredékei voltak meg, mellette egy kulcscsont feküdt. A bal combcsont épen, a jobb viszont tőben levágva. A hiányzó lábvég helyére rátemették a 162. számú gyermeksírt.

Melléklete: nem volt.

162. sír [21. kép]

Gyermek. Sm.: 30–35 cm. Rátemették a 161. sírban levő váz lábára.

Melléklete: nem volt.

163. sír

Felnőtt nő (?) (gyermek, 9-11 éves). Csv. h.: 110 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: 70 cm, sh.: 130 cm, ssz.: 65 cm. Bolygatott, medencéjétől fölfelé a lövészárokkal elpusztították, majd a markológép is rongálta. Állkapcsa a jobb kézfejnél, a jobb kéz a test mellett, a bal alkar a hason keresztben feküdhetett a kézcsontok alapján.

Melléklete: nem volt.

164. sír

Gyermek (nő, 20-23 éves). Csv. h.: 120 cm, t.: Ny 50', sm.: 60 cm, sh.: 140 cm, ssz.: a fejnél 30 cm, a vállnál 37 cm, a hasnál 42 cm, a lábvégnél 25 cm. Bolygatott, rágcsáló járata húzódott rajta. Háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé jobbra fordult, a kezek a test mellett, a csigolyák kimozdultak a helyükről.

Melléklete: nem volt.

165. sír

Gyermek. Csv. h.: 50 cm, t.: DNy 55', sm.: 35 cm. Háton fekvő, nyújtott váz.

Mellékletei:

1–2. Két kisméretű ezüst S végű hajkarika, az egyik vége bordázott, a másiké sima, a bordázott huzalv.: 1,5 mm, átm.: 1,6 cm, a sima végű átm.: 1,6 cm, huzalv.: 1 mm (XJM ltsz. 74.3.4–5.) [124. tábla 4–5].

A 164–165. számú sírok közötti szakaszon szelvényünket a markológéppel kitermelték, sőt a partfalat alábányászták, ahol három elpusztított sír helyét tudtuk megfigyelni. Sírszámot nem kaptak.

166. sír

Gyermek. Csv. h.: mintegy 50-60 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 55 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz.

Melléklete: nem volt.

167. sír

Nő (50-70 éves). Csv. h.: 143 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 60 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, fejét a bal vállára hajtja, mindkét kéz a test mellett nyújtva, állkapcsa kimozdulva. A feje alatt korábbi gödör foltja volt, ebben állatcsontot találtunk. A sírt részben rásták a 168. számú sírra.

Melléklete:

1. A jobb lapocka alatt bronzhuzal gyűrű, vaskos, huzalv.: 4 mm, átm.: 2,6 cm (XJM ltsz. 74.3.6.) [124. tábla 6].

168. sír

Nő, illetve combjai között majdnem teljesen elporladt csecsemő csontjai (antropológiai adata csak a magzatnak

van). Csv. h.: 145 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 80 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 60–70 cm. Bolygatatlan, sírfoltja jól kirajzolódott a homokban. Háton fekvő, nyújtott váz, a feje előre nézett, a karok lazán a test mellett, a bal alkar a medencelapáton.

Melléklete:

1. A bal fültájon egyszerű bronzhuzal karika, vékony huzalból, ovális, végei egymásra érnek, átm.: 2,1 cm (XJM ltsz. 74.3.7.) [124. tábla 7], a jobb oldalon csak patina jelezte a helyét.

169. sír

Nő (férfi, 50-59 éves). T: NyÉNy 52', sm.: 75 cm, sh.: 110 cm (mérhető), ssz.: 50 cm. Bolygatott, alsó része elásva. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete:

1. A bal oldalon az arca előtt sima bronz S végű hajkarika, bordázatlan vége 4 mm széles, átm.: 2,3 cm (XJM ltsz. 74.3.8.) [124. tábla 8].

170. sír

Gyermek. Mérhető adatok nem maradtak a vázhosszról, tájolásról, sírmélységről. Teljesen feldúlt, eredetileg a 169. sír felett feküdt.

171. sír

Felnőtt. Csak bemérését végezhettük el.

172. sír

Feldúlt csontok jelezték a helyét, csak térképeztük.

173. sír

A markológép által leszakított gödörszegélyen feldúlt csontok jelezték a helyét.

174. sír

A sírszáma kimaradt.

175. sír [21. kép]

Nő (?). Csv. h.: 140 cm, t.: ÉNy 41,5', sm.: 60 cm, sh.: 215 cm, ssz.: 70–75 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre nézett, a jobb alkar a medencében, a bal a test mellett.

Melléklete:

1. A koponyán a bal csecsnyúlványon zöld patina nyoma, a földben egyszerű bronzhuzal karika, elveszett még a sír felvétele előtt, a jobb oldalon nem volt ékszer.

176. sír

Nő (iuv. 14-16 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 46', sm.: 70 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a jobb kéz a test mellett, a bal kéz a medencében, a lábak szorosan egymás mellett. Felette volt a 185. sír.

Melléklete: nem volt.

177. sír

Gyermek (8-12 éves). Sm.: 25–30 cm. Tájolás, vázhossz nem mérhető, mert a többi csontja nem volt meg. Teljesen feldúlt, csak a koponya és néhány borda volt a helyén.

Melléklete: nem volt.

178. sír

Gyermek (nő, 35-55 éves). Csv. h.: 60 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 40 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje összeroppant, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

179. sír [21. kép]

Nő (?) (23-26 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 41', sm.: 50 cm, sh.: 220 cm, ssz.: 70–80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a jobb felkar kimozdult a helyéről, az alkar a test mellett, a bal alkar csontjai szétállóan a hason, illetve a medencelapáton.

Mellékletei:

1. A sír földjében vas koporsókapocs töredéke (XJM ltsz. 74.3.10.) [124. tábla 16].

2–12. Az álla alatt és a nyaknál négy hengeres fóliás és fólia nélküli üvegpaszta gyöngy, egy db kék hasáb alakú üveg- és hat kis karneolgyöngy (XJM ltsz. 74.3.9.) [124. tábla 12].

180. sír

Férfi (23-28 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: DK 40', sm.: 80 cm, sh.: 230 cm, ssz.: 80 cm.

Melléklete: nem volt.

181. sír [21. kép]

Férfi (?). Csv. h.: 165 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 60 cm, sh.: 220 cm, ssz.: 55–60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a jobb kar csontjai elmozdultak, mindkét alkar a test mellett nyújtva. Jobb lábára rátemették a 182. számú sírt.

Melléklete: nem volt.

182. sír [21. kép]

Gyermek. T.: NyÉNy 43', sm.: 35 cm. A váz jobb oldala nagyrészt eredeti helyzetben, a többi csont felbolygatva, hiányosan.

Mellékletei:

1–2. A feje mellett két kisméretű bronz S végű hajkarika, átm.: 1,7, illetve 1,5×2 cm (XJM ltsz. 74.3.11.) [124. tábla 13–14].

3–5. Három db töredékes ezüstfóliás gyöngy (XJM ltsz. 74.3.12.) [124. tábla 15].

183. sír

Nő. Csv. h.: feljegyzése elmaradt, t.: NyÉNy 44', sm.: 40 cm, sh.: 230 cm, ssz.: 80 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre néz, a kezek a test mellett.

Mellékletei:

1. A fej bal oldalán kisméretű, vaskos bronz S végű hajkarika, átm.: 1,62 cm, huzalv.: 2,3 mm. S vége letörött [124. tábla 10].
2. A fej jobb oldalán egyszerű, vaskos bronz huzalkarika, átm.: 2,25 cm (XJM ltsz. 74.3.13.) [124. tábla 9]. Az egyik ujjpercen patina nyoma.

184. sír

Gyermek. Csv. h.: mintegy 50 cm, sm.: 25–30 cm. Egy mérőkaró alatt találtuk meg, felvétel előtt elpusztult.

Melléklete: nem volt.

185. sír

Gyermek. Csv. h.: kb. 70 cm, sm.: 30–35 cm. Főleg a koponyája jelezte a helyét. A 176. számú váz felett volt.

Melléklete: nem volt.

186. sír

Férfi (61-66 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: 41', sm.: 45 cm, sh.: 215 cm, ssz.: a válltól a lábvégig csökkenő: 70-60-50 cm. A sírsarkok lekerekítettek. A váz háton fekvő, nyújtott, a kezek a test mellett, a feje előre nézett, az álla leesve.

Melléklete: nem volt.

187. sír

Férfi (36–42 éves). Csv. h.: 140 cm, t.: Ny 46', sm.: 70 cm, sh.: 215 cm, ssz.: a vállnál 67 cm, a lábszárnál 65 cm, a lábvégnél 40 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje felfelé néz, az alkarok kimozdulva, a comb felbolygatva, a bal kéz a test mellett.

Melléklete: nem volt.

188. sír

Gyermek (9-11 éves). Csv. h.: 120 cm, t.: ÉNy 41,5', sm.: 80 cm, sh.: 150 cm, ssz.: a fejnél 70 cm, a medencénél 60 cm, a lábfejnél 55 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a kezek a medencére hajtva.

Melléklete: két ujjpercén zöld patina nyoma volt, de gyűrűt nem találtunk.

189. sír

Férfi (?) (nő, 62-68 éves). Csv, h.: nem mért, t.: ÉNy 41,5', sm.: 75 cm, sh.: 210 cm, ssz.: a fejnél 80 cm, a medencénél 75 cm, a lábvégnél 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, a hosszát nem mértük, feje kissé jobbra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

190. sír

Nő. Csv. h.: 155 cm, t.: ÉNy 43', sm.: nem mért, sh.: 200 cm, ssz.: a fejnél 70 cm, a medencénél 80 cm, a lábvégnél 85 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé balra fordult, a kezek a test mellett. A lábszár alsó harmada alatt árok és gödör maradványa volt, amely a 167. sír alatt is megfigyelhető volt.

Mellékletei:

1–3. Három vas koporsókapocs, h.: 6, 8, 4,5 cm (XJM ltsz. 74.3.15.) [127. tábla 1–3].

Az árok foltjában a váztól 120 cm-re állatcsont került elő.

191. sír

Férfi (18-22 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: NyÉNy 45', sm.: 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

192. sír

Nő (?) (férfi, 31-37 éves). T.: ÉNy 40,5', sm.: 80 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje félig jobbra fordul, a kezek a test mellett. Felette 60 cm-re feküdt elszántva a 193. számú gyermekváz.

Melléklete:

1. Vaskés, hegye hiányzik, h.: 7,9 cm (XJM ltsz. 74.3.16.) [124. tábla 17].

193. sír

Gyermek. Csv. h.: 60 cm körül, t.: ÉNy 40', sm.: 20 cm. Az elszántott gyermekváz jobb oldala a felnőtt váz bal lába felett, annak külső oldalán feküdt, azaz a gyermek sírgödre metszette az alatta levő sír foltját, de a vázak nem pontosan egymás felett voltak.

Melléklete: nem volt.

194. sír

Gyermek (2-3 éves). Sm.: 60 cm. Bolygatott, csak a koponya és néhány borda maradt a helyén, lábait az ásatási munkások szakították le. Korábbi bolygatást jelez, hogy a koponyája alatt volt karcsontjai közül néhány.

Melléklete: nem volt.

195. sír

Férfi (30-36 éves). Csv. h.: 165 cm, t.: ÉNy 40', sm.: 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje balra fordult, az alkarok kissé behajlítva, a kézfejek a medencében és a combon.

Melléklete: nem volt.

196. sír

Nő (?). Csv. h.: 140 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 90 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

197. sír

Gyermek (4-6 hónapos). Csak koponyájának néhány egészen vékony töredéke maradt meg.

198. sír

Gyermek (4-6 éves). Csv. h.: 90 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 70 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a kezek helyzete bizonytalan.

Melléklete: nem volt.

199. sír

Férfi (64-70 éves). Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 41', sm.: 90 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje félig balra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

200. sír

Nő (?). Csv. h.: 150 cm, t.: NyÉNy 44', sm.: 70 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje kissé hátra billent, a bal kéz a test mellett, a jobb kéz a medencén.

Melléklete:

1. A sír földjében vékony bronzhuzal S végű hajkarika, vége keskeny és sima, átm.: 2 cm (XJM ltsz. 74.3.17.) [124. tábla 11].

201. sír

Gyermek (iuv. 14-16 éves). Csv. h.: 110 cm (eredetileg 130 cm lehetett), t.: Ny 46', sm.: 50 cm. Bolygatott, feje jobbra fordult, lábszárának alsó végét az előző évben elástuk, kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

202. sír

Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 55 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a kezek a test mellett nyújtva.

Mellékletei:

1–6. Hat db vas koporsókapocs, melyek közül négynek megfigyelhettük a helyét: kettő-kettő feküdt egymással szemben a bal alsó lábszár külső oldalán, egy a fej mellet, egy pedig helyéről elmozdult a láb mellől. Több már a restaurálásig szétesett, majd a rajzoltatásig tovább pusztultak (XJM ltsz. 74.3.18.) [126. tábla 1–6].

203. sír

Gyermek. Csv. h.: 65 cm, t.: NyÉNy 43', sm.: 50 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, feje előre nézett, összeroppant, lábszárai eredeti helyükön maradtak, a többi csont hiányzik.

Melléklete: nem volt.

204. sír

Gyermek. Csv. h.: 80 cm, t.: Ny 46', sm.: 60 cm. Kissé bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a jobb felkar a bal váll felett volt, a bal alkar a bal combnál.

Melléklete: nem volt.

205. sír

Férfi. Csv. h.: 146 cm, t.: ÉNy 40', sm.: 50 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, feje jobbra fordult, a kezek könyökben kissé behajlítva a hasra téve, a bal medence és a combok egy későbbi beásással elpusztítva.

Melléklete: nem volt.

206. sír

Csecsemő. Sm.: 40 cm. Csak a koponya és egy combcsont jelezték helyét. Egyéb méret nem mérhető.

Melléklete: nem volt.

207. sír

Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 60 cm. Háton fekvő, nyújtott váz, fejét a munkagép tolólapjával elpusztították, a csontokat részben feldúlták, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

208. sír

Gyermek. T.: DNy 55,5', sm.: nem mérhető. Bolygatott, lábait a dózer elmozdította, a koponya és egy combcsont jelezték a fekvését, de a bordák és a felkarok sem mozdultak el.

Melléklete: nem volt.

209. sír

Gyermek. Csv. h.: 60 cm (a fejtől a térdig), t.: DNy 58'. Bolygatott, a lábszárait eldózerolták.

Melléklete: nem volt.

210. sír

Teljesen feldúlták, csak körülbelüli helye volt megállapítható.

211. sír

Gyermek. T.: ÉNy 41'. Feldúlt, közvetlenül felette ment el a dózer, csontjait összetörte.

Melléklete: nem volt.

212. sír

Férfi. Csv. h.: 160 cm, t.: ÉNy 41', sm.: nem volt mérhető. Közvetlenül felette ment el a dózer. Háton fekvő, nyújtott váz, feje eredetileg balra fordult, a kezek a test mellett.

Melléklete: nem volt.

213–214. sír

Mindkettő sír teljesen elpusztult, néhány csont jelezte helyüket. Felnőttek sírjai voltak.

Mellékletük: nem volt.

215. sír

Nő. Csv. h.: 135 cm, t.: NyÉNy 42', sm.: nem mérhető, felette körülbelül 10 cm-rel ment el a dózer, a fejét

is elmozdította. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz, a jobb alkar a hasra volt behajlítva, de a kézcsontok a bal medence alsó részén voltak. A bal kéz a test mellett feküdt nyújtva.

Mellékletei:

1. A jobb alkar közepén hegyesedő végű bronz huzalkarperec, átm.: 6,6×6,8 cm (XJM ltsz. 74.3.20.) [125. tábla 7].
2. A bal alkaron középen hegyesedő végű bronz huzalkarperec, melynek egyik vége laposra van kalapálva, átm.: 7,1×6,4 cm (XJM ltsz. 74.3.21.) [125. tábla 6].
3. A jobb kézen kőbetétes pántgyűrű bronzból, pántján a fej mindkét oldalán 3-3 álgömböcske, a gyűrűfejben zöldes üvegbetét, átm.: 2,1×2,4 cm (XJM ltsz. 74.3.26.) [125. tábla 3].
4. A jobb kéz középső ujján nyitott bronzpánt gyűrű, D átmetszetű, átm.: 2 cm (XJM ltsz. 74.3.25.) [125. tábla 5].

5–6. A bal kézen két nyitott bronz pántgyűrű, az egyik három bordával díszített, átm.: 2 cm (XJM ltsz. 74.3.23.) [125. tábla 1], a másik D átmetszetű, átm.: 2,3 cm (XJM ltsz. 74.3.24.) [125. tábla 2].

7. A bal alkar mellett kisméretű bronz S végű hajkarika, melynek vége letörött, átm.: 1,5 cm (XJM ltsz. 74.3.32.) [125. tábla 4].
8. A feje mellett vas koporsókapocs, h.: 4 cm (XJM ltsz. 74.3.19.) [125. tábla 8].

216. sír

Leány (?). Csv. h.: 120 cm, t.: ÉNy 42', sm.: 70 cm. Bolygatott, háton fekvő, nyújtott váz. Egy rágcsáló járata a bordák és a gerinc vonalában húzódott. A feje balra fordult, a bal kéz a test mellett nyújtva, a bolygatott jobb kéz szintén a test mellett.

Melléklete:

1. Szájára pénzt helyeztek, amelynek nyoma a bal szájszöglet mellett megmaradt. A pénz az oldalra fordult fej alatt feküdt. I. András (1046–1060) H8 (CNH I. 11.) típusú denára (XJM ltsz. 74.3.27.) [125. tábla 9].

217. sír

Nő. Csv. h.: 150-160 cm lehetett, t.: K 19' (fej) Ny 53' (láb) (fordított). Bolygatott, a sír felett elment a dózer, s a helyben maradt csontokat is összetörte. Épen maradt a teljes jobb láb, a gerinccsigolyák nagy része és a bordák alsó fele.

Mellékletei:

1–5. A fej körül apró kék és zöld üveggyöngyök feküdtek, hengeres hasáb, három db csüngős kék és egy türkiz színű barázdált töredék, a csüngős gyöngyök m.: 11 mm (XJM ltsz. 74.3.29.) [125. tábla 10–11].

6. Az egyik kézen öntött bronz fejesgyűrű, pántja vékony, törött, a fejen jobbra néző, futó ló látható, a gyűrűfej két oldala rovátkolt, átm.: 2 cm (XJM ltsz. 74.3.28.) [125. tábla 12].

A 217 sírszám nem fedi pontosan a sírok számát, mert számozási hiba miatt kimaradt a 22., a 100–101. és a 174. szám, illetve kétszer kapott számot a 47. sír, így öttel kevesebb a sírok tényleges száma. Ugyanakkor az 1., 1a., 42., 42a., 69a. és 69b. sírok kiegészítik a sírszámot, és így 215 sírral számolhatunk. Ezekhez jön még a két kettős sír (144. és 168. sír). Hiányzik a temetőtérképről a 87., 121., 145. és a 184. sír jelzése is.

3. ÉRTÉKELÉS

3.1. TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A győr-pós-dombi temetőben megfigyelhető sírorientáció, sírformák, sírmélységek, kéz- és lábelhelyezési, vázfektetési változatok semmiben sem térnek el más, hasonló korú temetőkben megfigyeltektől. A tájolás a Ny–K-i főirányhoz igazodott, és ettől való eltérés inkább ÉNy-i irányban volt általános. A sírok irányítását 64 vonás jelzésű tájolóval mértük. Átszámítása fokokra nehézkes, így csak jelezzük a gyakoribb vonás-értékeknek megfelelő fok-értékeket [3. kép]. A jelentősebb eltérések száma is csekély. Említésre méltó egy É–D-i irányítású temetkezés (23. sír), amely mélységét tekintve (81 cm) nem tért el az Árpád-kori sírok mélyebbre ásott rétegétől. Melléklete sem mond ellent Árpád-kori meghatározásának. Másrészt ritkán ugyan, de honfoglalás kori temetőinkben is előfordulnak É–D-i tájolású temetkezések (Karancslapujtő, Tarcal).[3] Dunántúli köznépi temetőkben Kérpusztán, Zalavárott, Palotabozsokon stb. szintén találkozunk velük.[4] A másik jelentős orientációs eltérést mutató temetkezés a temető északnyugati szélén fekvő 217. számú sír volt, amely fejjel keletre feküdt, tehát megfordított tájolása volt. Ez a szokás sem ritka 10–11. századi temetőinkben. Legutóbb Kovács László állította össze meglepően gazdag listájukat.[5] Csupán a csekeji temetőben volt jelentős a számuk (30).[6]

[3] Dienes 1964, 19, 22.
[4] Tettamanti 1975, 93.
[5] Kovács 1994, 96–100.
[6] Rejholcová 1995, 16; Hanuliák–Rejholcová 1999, 36.

Az egy-egy alkalommal előforduló eltérések magyarázatára nem sok esélyünk van,[7] bár magyarázat kísérletekben nem szűkölködünk. A valódi okok megismerése azonban szerintünk csak akkor lehetséges, ha egy-egy temetőben előfordulásuk gyakori, a környezetben pedig szokásos. Az eltérő irányú temetkezések közé tartozik néhány zsugorított csontváz is, ezeket alább említjük.

A sírgödrök alakját ritkán tudtuk megfigyelni. Mindig lekerekített sarkúak voltak. Néha a váz feje felőli végén volt szélesebb a sír, és a lábvégek felé keskenyedett. Többnyire azonban egyenletes szélesség megtartására törekedtek a sír megásásakor. A változatoknak nem tulajdonítunk jelentőséget, mert jellegzetes eltérések csoportosan sehol sem jelentkeztek.

A sírok mélysége az egy métert ritkán haladta meg. A 80 cm-es mélység már jelentősnek számított. Mindez valószínűleg kapcsolatban állhatott az elhunyt társadalmi megbecsülésével, de nem feltétlenül a „gazdagságával". Ugyanis az úgynevezett gazdag sírokba nőket vagy leányokat temettek, és az ő sírjaik mélysége zömmel 60-65 cm között volt (8., 65., 94. sír). A leggazdagabb női sír is csak 80 cm mélyre volt megásva. A 215. sír mélységét nem mérhettük a humusz eltávolítása miatt, de a többiéhez hasonló lehetett.

Koporsós temetkezések [22. kép]. A halottak egy részét vaskapcsokkal összefogott sírládákban temették el. A koporsó faanyagát mégis csupán két esetben (41., 64. sír) figyelhettük meg. A többi esetben kizárólag a koporsókapcsok jelezték egykori meglétét (14. sír: egy, 36. sír: egy, 56. sír: egy, 58. sír: egy, 64. sír: egy, 85. sír: öt, 99. sír: egy, 120. sír: egy, 140. sír: egy, 179. sír: egy, 190. sír: három, 202. sír: hat, 215. sír: egy). Mivel a sírgödröket többnyire a homokba ásták, ezért a sír foltja nem látszott. Ennek következtében a koporsókapcsok helyzetét sem tudtuk megfigyelni. Egyetlen esetben sikerült olyan óvatosan eltávolítani a koponya jelentkezésétől kezdve a homokréteget, hogy nem lapátoltuk el az összes koporsókapcsot: a 202. sírban hat koporsókapcsot találtunk, ezek közül négyet *in situ*, párosával, egymással szemben (szeges végeik egymás felé néztek), a bal alsó lábszár külső oldalán. Talán koporsóra utaltak a vasszegek is (45., 52., 66. sír). Megfigyeléseink elégtelenek ugyanakkor egy koporsó rekonstruálására. Minden esetre az tanulságos volt számunkra, hogy a koporsónak nem maradt volna semmi nyoma, ha nem találtuk volna meg a koporsókapcsokat. Ezért néha, ha a vázak nagyon szorosan, vállban összepréselve feküdtek, karjaik pedig szinte felnyomultak a bordákra, nem halotti lepelre, hanem koporsókapocs nélkül is koporsós temetkezésre gyanakodhatunk, ilyenkor legfeljebb csapolással fogták össze a koporsódeszkákat.[8] Azon sírokban, amelyekben koporsókapocs, azaz koporsós temetkezés volt, a fejek egy kivétellel (56. sír) valamelyik oldalra fordultak el. Így azzal a lehetőséggel is számolnunk kell, hogy az oldalra elfordult fejű vázak egy része is koporsós temetkezés volt eredetileg.[9] A temetkezések zöme azonban koporsó nélkül történt. Ha a vázak lazán szétálló karokkal feküdtek, biztosan nem használtak koporsót. Nyilvánvalóan koporsó nélkül temették el azokat a halottakat is, amelyeknek csontvázait zsugorított helyzetben találtuk meg (46., 73., 88., 90. sír).

A kezek, alkarok helyzete a szokásos változatokat mutatta. Legfeljebb bizonyos karhelyzet hiánya volt feltűnő: így pl. nem fordult elő mindkét alkar felhúzása a vállhoz, bár mindkét alkar mellre való fektetése előfordult (124. sír). Mivel a temetőben nyugvók kereszténynek tekinthetők, a karok helyzetének valószínűleg nincs jelentősége.

A győr-pós-dombi temetőben négy zsugorított temetkezést tártunk fel. A 46. sírt még az egyetemi hallgató Szőke Béla Miklós találta meg, és őskori temetkezésnek vélte. Tájolásáról a temetőtérkép alapján tájékozódhattunk. A további síroknál (73., 88., 90. sír) már pontos adataink vannak. A legfontosabb adatot a 90. sír rétegviszonyaiból ismerjük meg. A női vázat a 89. sír fej felőli vége fölé temették úgy, hogy medencéje alig 15 cm-re volt a 89. sír halottjának fejétől, szinte felette ült. Jobb lábcsontját azonban a rátemetett 102. sírral levágták, és a 102. sír vázának válla közelében helyezték el. Magát a 102. sír halottját pedig sírgödrének ellenkező oldalára fektették, hogy távol legyen a zsugorított váztól, amely tehát stratigráfiája szerint két biztosan Árpád-kori váz között feküdt. A zsugorított temetés okául a halott személyes tulajdonságaival kapcsolatos babonás félelmet vélelmezzük, egyetértésben Szabó János Győzővel.[10]

Egymásra temetések. A temető alapjában véve egyrétegű, ennek ellenére voltak benne egyidejű, illetve későbbi egymásra temetések. Ez utóbbi csoportba tartozott a 23. sír, amelyet a 21. sír alatt találtunk meg É–D-i irányú sírgödörrel. Részben egymásra temették a 167. és 168. számú sírokat is. Ezek közül a 168. volt a korábbi. Ráadásul a 168. női váz combcsontjai között majdnem teljesen elporladt csecsemő csontjait találtunk. A további egymásra temetések már mind a felnőtt és gyermek-, illetve csecse-

[7] Amikor Suger apát a St. Denis-i apátság templomának bővítését végeztette, feljegyezték, hogy „*...lebontván egy bővítést, melyről úgy tartották, hogy Nagy Károly építtette egy meglehetősen tiszteletre méltó alkalommal – mivel atyja, Pipin császár a saját atyja, Martell Károly bűnei miatt a kapuk bejáratában hason és nem hanyatt fekve temettette el magát –...*" (Marosi 1969, 143).

[8] Tettamanti 1975, 111.

[9] Tomka 1978, 48.

[10] Szabó 1976, 71; Mesterházy 1998, 23–24; Révész 2002, 282, 284.

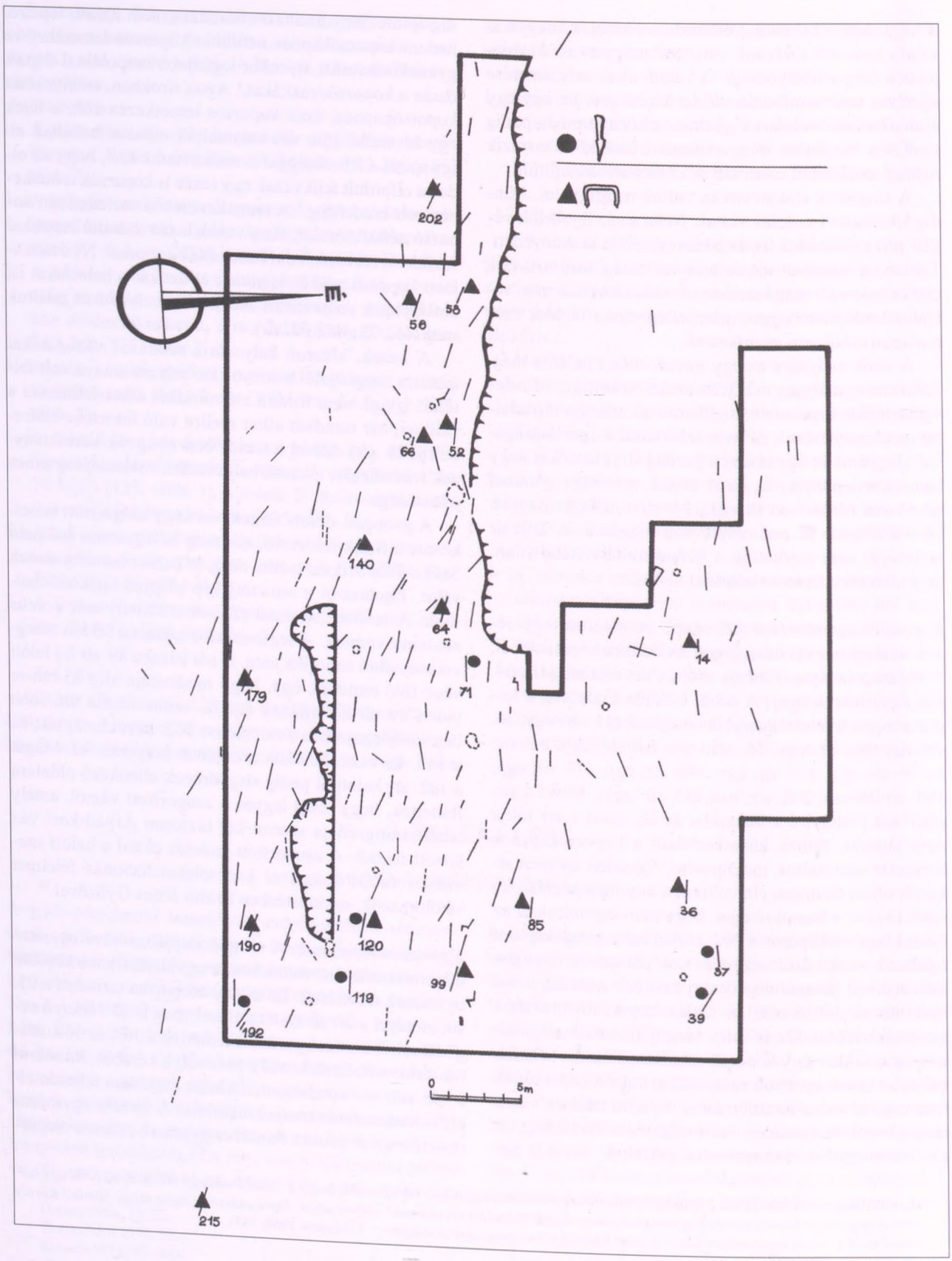

22. kép. Győr-Pós-domb, koporsókapcsok és kések előfordulása

mősírok közül kerültek elő. Néha nem tudtuk eldönteni, hogy egyidejűek voltak-e a temetkezések (pl. 1. sír: anya és gyermeke majdnem azonos sírmélységgel), máskor teljesen bizonyosan későbbi rátemetkezésekről volt szó. Ilyennek bizonyult a 161. sírra rátemetett 162. számú gyermeksír, melynek még sírgödre is látszott. Ugyanebbe a csoportba tartoztak a 192. felnőtt és a bal oldalán, szinte a lábszárához simulóan, de felette 60 cm-rel a 193. gyermeksír, amelynek gödre rajta volt a felnőtt sír bal alsó negyedén. Talán utólagos rátemetkezés volt a 96. felnőtt és a 95. kisgyermek sírjának viszonya is, bár a feldúlt sírok alapján bizonyosat nem mondhatunk. Részlegesen egymásra temették a 122. és 123. gyermeksírokat, ahol a 123. váz lábai fölött feküdt a 122. sírban nyugvó feje. Későbbi rátemetés lehetett az alapja a 69. sír felnőttje és 20 cm-rel feljebb, de felette levő kisgyermeke, a 181. felnőtt és a jobb lábszárára rátemetett 182. sír, a 176. felnőtt és a jobb lábára rátemetett 185. gyermeksír, valamint a 169. női váz és a 170. gyermeksír közötti időrendi kapcsolatnak. Nem tudtuk megállapítani a 149. és 150. sír összetartozását a feldúltságuk miatt, de közelségük alapján lehetséges a kapcsolat közöttük. A későbbi rátemetések biztosan családi összetartozást jeleznek. Erre az anya és gyermeke, illetve a nagyanya és unoka sírpárok vallanak. Ez utóbbi lehetőség az idős nő és kisgyerek „kettőssírok" esetében állhat fenn (69a–b., 95–96. sírok). A többi egymásra temetés esetében pedig azért gondolhatunk rokoni/családi kapcsolatra, mert a sírok között elegendő hely volt a korábbi sírba való beleásás elkerülésére is. Rokonok között vagy családon belül a sírok egymásra ásása ma sem számít kegyeletsértésnek.

Ételmelléklet-adás szokása. A győr-pós-dombi temetőben nem találtunk edényt, azaz pépes vagy folyékony étel adására utaló jelet. Néhány alkalommal azonban állatcsontok arra utaltak, hogy a húsétel formájában adott másvilági útravaló szokását még gyakorolták. Az 59. sírban egy állat (a csontok meghatározása nem történt meg) far és forgó része volt, a csontok égettek voltak. Állatcsontot találtunk a 126. sírban is. Ez más temetők hasonló sírmellékletei alapján marha lábszárcsontja lehetett (pl. Ártánd-Nagyfarkasomb 6. sír, közöletlen). Fettich Nándor egy népszerűnek szánt, de meg nem jelent dolgozatának kéziratában avar temetőkkel kapcsolatban olvashatjuk, hogy *„a Moson megyei temetőkön majdnem minden sírban megtalálható ugyanaz a nagy darab marhacsont (lábcsont), mely hihetőleg a halotti tor maradványa"*.[11] Hasonlóképpen nyilatkozott Magdalena Beranová nyomán Szabó János Győző is.[12] Az ártándi párhuzam ellenére is lehetséges, hogy a Moson megyei késő avar kori népesség szokásai a Kisalföldön áthagyományozódtak a továbbélő lakosság körében.

A temető északkeleti szélén talált lókoponya a temetők néprajzához szolgáltat adatokat. Mivel hasonló jelenség máshol is előfordult, így bizonyos, hogy nem valamikor véletlenül éppen ott elásott tetemrészről, hanem egykori temetkezési szokásról van szó. A jelenség párhuzamai Hajdúdorog-Gyúlásról (a temető déli szélén), Zsitvabesenyőről (a 31. sír melletti gödörben állkapocs nélküli koponya került elő), Kaposvárról, a 61. számú út mellől, az egykori Keszi falu temetőjéből (a 276. sír mellett, a templom körüli temető nyugati szélén dokumentáltak csikócsontokat), Homokmégy-Székesről, az északi temetőárok közeléből, de egy avar kori temető határát jelző árokból is ismert (Versend-Rasztina-dűlő). A földrajzi elterjedésüket tekintve, tehát országosan ismertek.[13] A lókoponya rontástól védő szerepére már többen rámutattak.[14]

Tojás a sírban. A 128. sírban a váz fejénél tojáshéjat találtunk. A tojás mellékelésének szokása valószínűleg Kárpát-medencei átvétel a helyi lakosságtól. Erre mutat Tettamanti Sarolta adatgyűjtése, amely szerint szegényes, köznépi temetőkben, illetve sírokban figyelhető meg a szokás, és inkább csak a 10. század második felétől. A klasszikus honfoglaló anyaggal (azaz lovas sírokkal) jellemzett temetőkben és sírokban nem fordul elő.[15] Az újabb lelőhelyek megerősítik Tettamanti tapasztalatát (Homokmégy-Székes 19. sír, Kiskunfélegyháza-Páka, Hajdúdorog-Temetőhegy stb.).[16] Ezen kívül a sírban való elhelyezés önmagában is jellemző adat lehet, s ebben a tekintetben a győr-pós-dombi példa a szokás értelmetlen átvételére vall.

Kés a sírban [22. kép]. Összesen hat kést találtunk. Ezek közül öt férfi sírban volt (37., 71., 119–120., 192. sír), egy pedig nőiben (39. sír). A 71. sír kivételével valamennyi a temető északkeleti szélén feküdt, egymáshoz közel, 11. századi környezetben. A férfiaknál a viselet része lehetett a kés, leszámítva a 37. sír nagyméretű kését, amely a jobb vállnál került elő. Az egyetlen női sírból való kést viszont munkaeszköznek tarthatjuk. Gyanítható, hogy a 10–11. század fordulójára keltezhető temetkezésekben került elő valamennyi, ami némileg eltérő az általános tapasztalattól, de mégsem számít ritkaságnak. Valószínű, hogy a késsel való temetkezés szokása egyre fogyó

[11] Fettich Nándor: *Az ásatások jelentősége az avarkor archaeologiájában.* [Kézirat.] MNM A. 89.1.B 31.
[12] Szabó 1981, 65–66.
[13] Bárdos 1978, 189; Nevizánsky 1979, 285, *Obr.* 11; Fodor 1996, 229; Gallina–Hajdrik 1998, 153; Gallina–Varga 2011, 377.
[14] Méri 1964, 111; Bökönyi 1978, 91; Bökönyi 1980, 161; Balogh 1980, 464–465.
[15] Tettamanti 1975, 109, 11. térkép.
[16] Gallina–Hajdrik 1998, 138, 161.

tendenciát mutat. Hasonló megfigyelést tett Tomka Péter is a kisalföldi temetők elemzése során.[17]

Leánygyermekek felékszerezése. A győr-pós-dombi temető két leggazdagabb sírjában leányok feküdtek. A 94. sír halottja 5-6 éves lehetett, a 136. sírban pedig egy *iuv.* (15-18 éves) korú halottat találtunk. Mindkettőnek nyakperec volt a nyakában. A jobban felékszerezettnek a *iuv.* korú leány látszott, hiszen annak két karperece is volt, kezein gyűrűkkel. A jellegzetesebb azonban a 94. sírban nyugvó kisleány temetkezése volt. Ugyanis a nyakperecre fel voltak fűzve azok a gyűrűk, amelyeket koránál és kis termeténél fogva nem viselhetett rendeltetésszerűen. A néphit a mai napig őrzi a halott leány menyasszonyként való eltemetésének szokását, s ezt ásatási munkásaink is így tudták. Számukra természetes volt, hogy miért volt sokkal gazdagabb a két leány felékszerezése, mint általában a nőké. E szokás a magyarság teljes települési területén előfordult, amint azt a „gazdagon" felékszerezett leánytemetkezések jelzik.[18] Valószínűleg e szokás másik jellegzetessége a gyűrű viselet is. Az eddigi ásatási megfigyelések szerint a kislányok ugyanolyan méretű gyűrűt viseltek az ujjukon, mint a felnőttek. Életükben nyilván nem tudták használni a kezükhöz mérten nagyméretű gyűrűket, hanem csak a temetés alkalmával húzhatták fel ujjaikra azokat. E kérdéssel Lőrinczy Gábor foglalkozott részletesen.[19] Ez a szokás valószínűsíti, hogy a gyűrűk egy része jegygyűrű volt. Ugyanakkor a gyakoriság alapján az is valószínű, hogy inkább a nők kaptak eljegyzésükkor gyűrűt, a férfiak jóval ritkábban.

3.2. SÍRMELLÉKLETEK

A szorosabb értelemben vett sírmellékletek közé tartoznak az ételmelléklet maradványai, illetve ezek tároló-edényei. A néhány ételmellékletes sírról már volt szó. Ép edény a temetőből nem került elő. Két sír földjében (39., 42. sír) találtunk egy-egy fazékperem-töredéket, de ezeket nem tekinthetjük mellékletnek.

Pénz. A halottak pénzzel való útra bocsátása a temetkezési szokások között is említhető lett volna, de mivel csak egyetlen pénzt, I. András (H8) denárát találtuk az egész temetőben, elegendőnek látszik egyszer szólni róla. A pénz ilyen fokú hiánya a temetkezésekben arra figyelmeztet, hogy e negatívumból más helyeken is csak óvatosan következtethetünk a temetők időrendjére, például Nyitrán, a Zoboralján (*amfiteater*), ahol egyáltalán nem volt a feltárt sírokban pénz.[20] Ami tehát nem jelenti azt, hogy a pénzforgalom előtt megszűnt ott a temetkezés. Hasonlóképpen a zalavári községi I. temető (68. sír I. András pénze), vagy Lébény-Kaszás-dűlő temetőjének egyetlen pénzlelete sem teljesen irányadó a keltezéshez.[21] Óvatosságra intenek az egymás közelében levő szombathelyi temetők, amelyekben a soros temető három Szent István érmével szemben a templom körüli temetőben csak egy Szent István pénz volt, ugyanakkor a templom körüli temető volt a vagyonosabbak temetkező helye.[22]

Tűtartó. Az É–D-i tájolású 23. sírnak, amelyre a 21. számú sírt rááták, egyetlen melléklete egy csont tűtartó volt.[23] Ez a típus formailag teljesen azonos a csontsípnak meghatározott leletekkel. A kerek átmetszetű cső közepe táján sípokra jellemző bevágás volt. Szerepe azonban félreértést kizáróan bizonyos, a csőben megtaláltuk ugyanis a csonttűt is (korábban tévesen vastűről írtunk.[24] Ráadásul a tűtartó egy vaspántokkal megerősített bőr(?)tarsolyban lehetett, ami eltér az avar kori használattól. A tarsoly a viselet részeként került a sírba, de a tűtartóval együtt inkább a szokások és régészetileg a mellékletek sorába tartozik.

Koporsókapcsok és szegek [22. kép]. A koporsódeszkákat ácskapocsra hasonlító kovácsoltvas kapcsokkal, vagy másként iszkábákkal erősítették össze. Méreteik változatosak voltak: 5-6 cm-től 10-12 cm-ig terjedtek. A kapcsok egy körülbelül 1 cm széles vaspántból készültek, mindkét végüket hegyesre kalapálták és derékszögben behajlították. A kapcsok a felhasználás után sem görbültek el, ami talán arra utal, hogy a koporsódeszkák anyaga puha fa volt. Míg koporsókapcsokból 5-6-ot is felhasználtak egy-egy koporsóhoz, a koporsószegekből olyan kevés áll rendelkezésünkre, hogy szerepük sem dönthető el igazán. Ezenkívül a győr-pós-dombi vas-

[17] Tomka 1972, 66–67; Tomka 2000, 65, 81; Kiss 2005, 152.

[18] Nyakperecre felfűzött gyűrűk/karikák gyermeksírokban: Szentes-Szentlászló 26. sír (Szélt 1941, 234, III. tábla B 2.), Szabolcs-Petőfi u. 335. sír (Kovács 1994, 72, *Taf.* 22), Letkés-Téglaégető I. temető (Bakay 1978, 33. tábla), Majs 709. sír (Kiss 1983, 63; Károly 1979, 445. tábla).

[19] Bende–Lőrinczy 1997, 234–235.

[20] Čaplovič 1954, 5–50.

[21] Tettamanti 1971, 231; Tomka 2000, 91.

[22] Kiss 2005, 152.

[23] Kovács 1994, 108; Mesterházy 1997, 62; Révész 2000, 16–17.

[24] Mesterházy 1997, 62.

szegek sokkal kisebbek és vékonyabbak, mint amilyeneket pl. Sorokpolányban vagy Halimbán használtak.[25]

Kések. Öt sírban (39., 71., 119–120., 192. sír) egy kisebb fajta vaskés volt, egy sírban (37. sír) viszont egy nagyobb méretű, akár fegyvernek is használható példányt találtunk. Egy kivételével (39. sír) férfisír tartozéka volt valamennyi. A kések helyzetét nem mindig jegyeztük fel, de a 37. sír nagyméretű kése a jobb váll mellett, a 119. sírban a jobb kéz, a 39. sírban pedig a bal alkar mellett feküdt.

Csiholó. A 37. sírban a korszakban szokásos lant alakú csiholó került elő. Helyzete alapján (a medence alsó részén) tarsolyban lehetett. Jellemző, hogy hogy nem mellette volt a sír nagyméretű kése, amely így bizonyosan nem a viselet részeként került a sírba.

A tágabb értelemben vett mellékleteket az ékszerek képezik.

Nyakperecek. A legnagyobb értéket képviselő két nyakperec a korszak tipikus és gyakori ékszere volt. Jelenlegi ismereteink szerint a ritkább típushoz az egyetlen szál huzalból alakított darab tartozik (94. sír), míg a „három" szálból sodrott fajta (136. sír) sokkal gyakoribb.[26] Tipológiailag az egy szál huzalból készült példány lehet a korábbi, de a győr-pós-dombi nyakperecek valószínűleg teljesen egykorúak, már csak a két sír temetőben való fekvése miatt is (körülbelül a temető középső szakaszában, az S végű hajkarika nélküli részben).

Karperecek. Három sírban összesen öt darab került elő. A 8. sír rombikus átmetszetű, bronzhuzal karperece környezetét tekintve a legkésőbbi fázishoz tartozik. A 136. sír két kerek átmetszetű bronzhuzal karperece a temető közepéről való, és valószínűleg a 10–11. század fordulójáról, vagy inkább a 11. század elejéről származhat, közepes huzalvastagsága is erre vall. A 215. sír karperecpárja a legkorábbi csoporthoz tartozhat, kisméretű bronz S végű hajkarikájával együtt. Viszonylag kis huzalvastagságát tekintve tipológiailag is korai példány. A sírlelet többi tartozéka is egyszerű bronzpánt gyűrű, leszámítva a nemesfém utánzatú fejes gyűrűt. A 215. sír körül lehetett a temető legkorábbi sírcsoportja, ami teljesen elpusztult. Ebben az értelemben ez a sír is közel lehetett a temető széléhez, akár csak a 8. sír, amely viszont a temető északi csoportjának központjában van. A karés nyakperecek száma a temető sírszámához viszonyítva kevésnek tűnik.

S végű hajkarikák. A 10–11. század leggyakoribb népi ékszere a győr-pós-dombi temetőben 20 sírban fordult elő [23. kép]. Egy sírban (183. sír) a párja egyszerű bronzkarika volt. A közösség szegénységére utalhat, hogy 18 sírban csak egy darab került elő, és csak háromban találtuk párosával (16., 165., 182. sír). Ezek közül a 165. sírban bordázott és bordázatlan típus alkotta a párost. Anyagukat tekintve 9 darab bronzból készült, 14 darab pedig ezüstből. A bordázott végű karikák anyaga mindig ezüst: öt sírban fordultak elő (10., 15–16., 20., 165. sír). A temető legészakibb sírjaiban sűrűsödött előfordulásuk, máshol elszórtan találtunk egy-egy darabot. Feltűnően hiányoztak a déli és nyugati temetőszélen, annak ellenére, hogy megközelítőleg azonos korú temetőrészekről van szó. Tipológiai sor a temető használati idején belül egyértelműen nem rajzolódik ki. Annyi azért megállapítható, hogy a korai időszakra a kisméretű bronzból készült példányok a jellemzőek (vékony bronzhuzal és 16–20 mm átmérő), a későbbi időszakban ezüstre vált az anyag, és a legkésőbbi periódusban (a 11. század közepe) a bordázott S végű típus lesz gyakori, miközben a méretek eléggé változatosak. A győr-pós-dombi temető telepített közösséghez tartozik, amelynek éppen a 10–11. századi átmeneti és 11. század eleji tömbjében nem fordul elő S végű hajkarika, ellentétben a legkorábbi sírok közé tartozó 215. temetkezéssel. Így feltehető, hogy a falu népét több csoportban, különböző helyekről telepítették ide. Ha a temető középső részén S végű karikát nem használó közösséget találunk, akkor az leginkább az Alföldről kerülhetett e vidékre, ahol csak a 11. század elejétől terjed el ez az ékszer.

Gyűrűk [24. kép]. A legnagyobb számban (38 db) és a legtöbb sírban (29) előforduló ékszerek. Nagyon változatosak, de alapjában véve két fő típusba sorolhatók: a nyitott huzal- vagy pántgyűrűkre és ezek zárt (többnyire öntött) változataira. A nyitott típusba a kerek (1. altípus) és a rombikus átmetszetű, hegyesedő végű huzalgyűrűk (2. altípus), a domborított sima (3. altípus) és a poncolással díszített felületű (4. altípus) pántgyűrűk, a hármas bordázással díszített pántgyűrűk (5. altípus), az ezüsthuzalokból fonott gyűrűk (6. altípus), a D vagy ovális átmetszetű huzalból készített gyűrűk (7. altípus), az egyenletes átmérőjű huzalból készült és egyik vagy mindkét végükön gombban végződő gyűrűk (8. altípus), illetve egy hibrid változat tartoznak, melynek egyik vége kerek átmetszetű, másik vége elhegyesedő (9. altípus). A nyitott gyűrűk három darab kivételével (a két fonott gyűrű a 42a. és 43. sírból és egy D átmetszetű a 29. sírból) bronzból készültek. A zárt gyűrűk mind a nyolc típusának bronz az anyaga (1. fejes gyűrű kőbetéttel, 2. fejes

[25] Török 1962, *Taf.* 86–87; Kiss 2000, 73–75. tábla.

[26] Szabó 1980, 53–54, 62; Giesler 1981, 116–120 (nem tárgyalja az egyetlen bronzhuzalból készült típust, csak a több huzalból sodrott nyakperecet); Kovács 1994, 115.

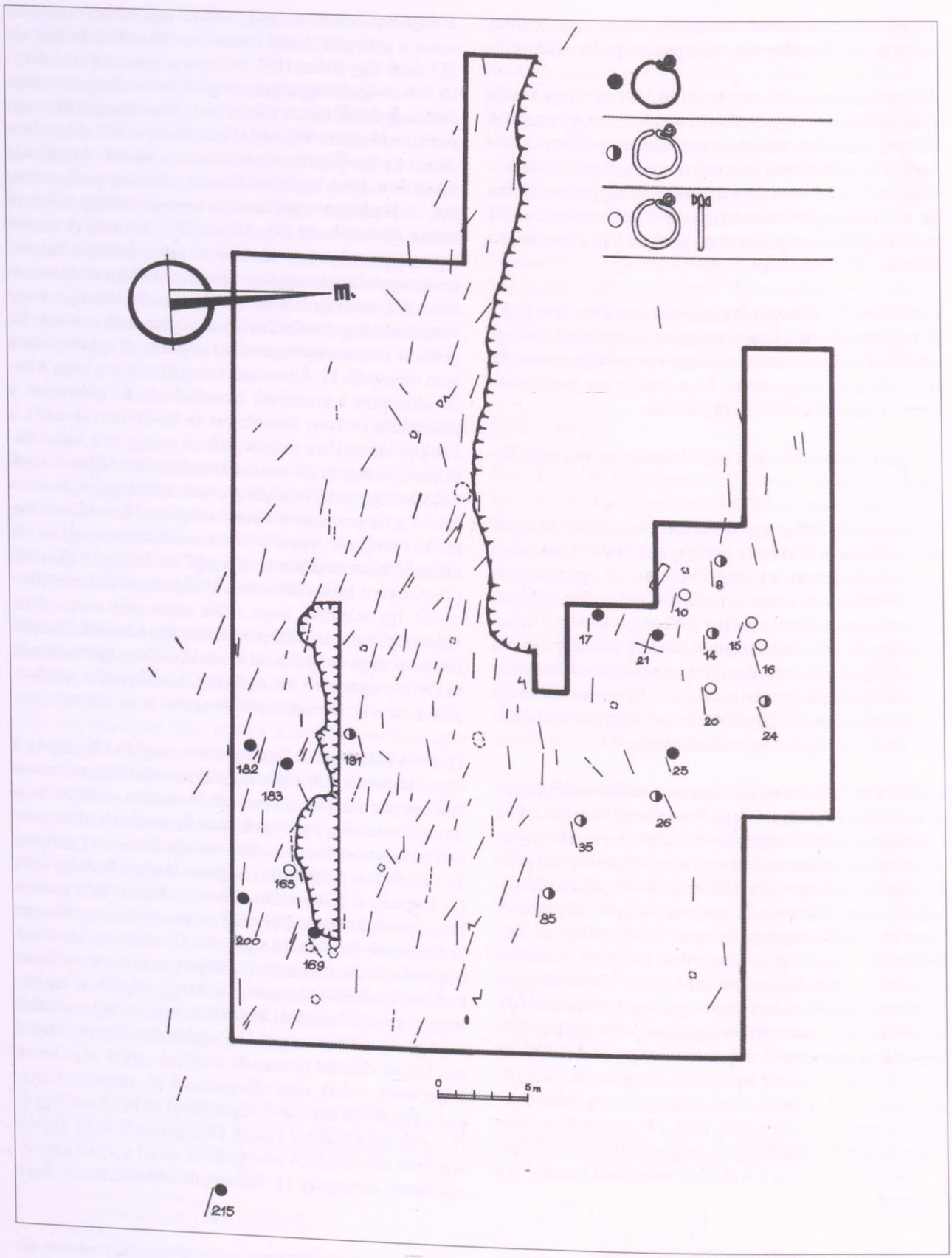

23. kép. Győr-Pós-domb, S végű hajkarikák előfordulása

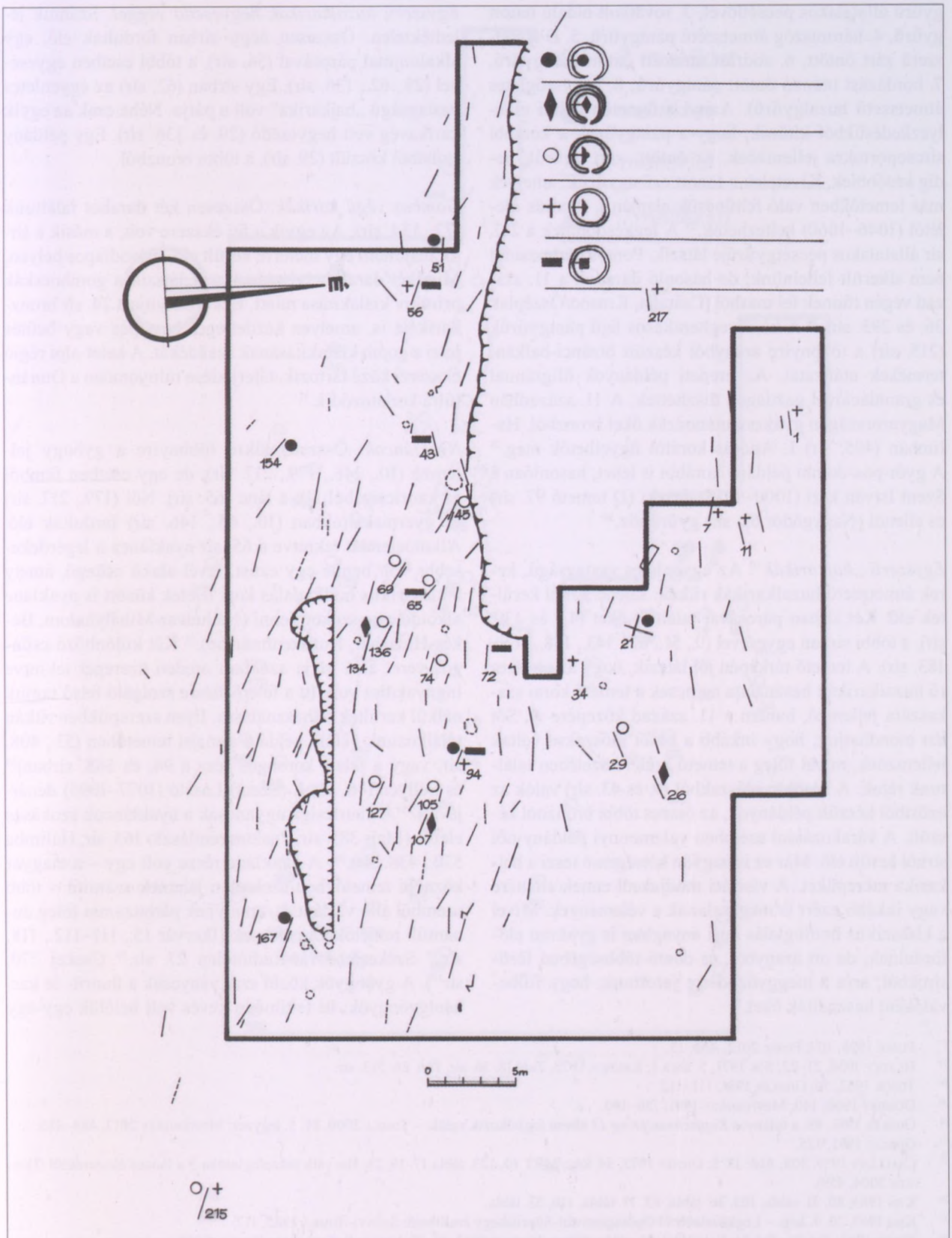

24. kép. Győr-Pós-domb, gyűrűk előfordulása

gyűrű állatalakos pecsétlővel, 3. rovátkolt oldalú öntött gyűrű, 4. háromszög átmetszetű pántgyűrű, 5. D átmetszetű zárt öntött, 6. sodrást utánozó öntött pántgyűrű, 7. bordázást utánzó öntött pántgyűrű, 8. négyszögletes átmetszetű huzalgyűrű). Annyi a temetőn belüli elhelyezkedésükből kitűnik, hogy a pántgyűrűk a korábbi sírcsoportokra jellemzőek, az öntött, zárt gyűrűk pedig későbbiek. Kivételek a fonott ezüstgyűrűk, amelyek más temetőkben való feltűnésük alapján I. András idejétől (1046–1060) keltezhetők.[27] A legkésőbbinek a 217. sír állatalakos pecsétgyűrűje látszik. Pontos párhuzamát nem sikerült fellelnünk, de hasonló darabok a 11. század végén tűnnek fel máshol (Csátalja, Krasno/Ószéplak 36. és 293. sír).[28] A kő-/üvegberakásos fejű pántgyűrűk (215. sír) a többnyire aranyból készült bizánci-balkáni termékek utánzatai. Az eredeti példányok filigránnal és granulációval gazdagon díszítettek. A 11. században Magyarországon gyakran utánozzák őket bronzból. Halimbán (405. sír) I. András korától figyelhetők meg.[29] A győr-pós-dombi példány korábbi is lehet, hasonlóan a Szent István kori (1000–1038) deszki (D temető 97. sír) és ellendi (Nagygödör 62. sír) gyűrűhöz.[30]

Egyszerű „hajkarikák". Az egyenletes vastagságú, kerek átmetszetű huzalkarikák ritkák: kilenc sírból kerültek elő. Két sírban párosával találtuk őket (43. és 139. sír), a többi sírban egyesével (9., 51., 62., 143., 148., 168., 183. sír). A temető térképén jól látszik, hogy az egyszerű huzalkarikák használata nemcsak a temető korai szakaszára jellemző, hanem a 11. század közepére is. Sőt azt mondhatjuk, hogy inkább a késői időszakra voltak jellemzőek, mivel főleg a temető szélei közelében találtunk rájuk. A későbbi időszakból (9. és 43. sír) valók az ezüstből készült példányok, az összes többi bronzból készült. A várakozással szemben valamennyi példány női sírból került elő. Már ez is nagyon kétségessé teszi a hajkarika szerepüket. A viselési módjukról ennek ellenére vagy inkább ezért is megoszlanak a vélemények. Mivel a klasszikus honfoglalás kori anyagban is gyakran előfordulnak, de ott aranyból, és döntő többségében férfisírokból, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy fülbevalóként használták őket.[31]

Egyszerű huzalkarikák hegyesedő véggel. Számuk jelentéktelen. Összesen négy sírban fordultak elő, egy alkalommal párosával (56. sír), a többi esetben egyesével (29., 62., 136. sír). Egy sírban (62. sír) az egyenletes vastagságú „hajkarika" volt a párja. Néha csak az egyik karikavég volt hegyesedő (29. és 136. sír). Egy példány ezüstből készült (29. sír), a többi bronzból.

Gombos végű karikák. Összesen két darabot találtunk (77., 134. sír). Az egyik a fej ékszere volt, a másik a sírtól majdnem egy méterre került elő, másodlagos helyen. Mindkét darab helyi utánzatnak látszik a gombocskák primitív kialakítása miatt. Ezt bizonyítja a 24. sír bronzkarikája is, amelyen kezdetleges becsípés vagy beütés jelzi a gomb kialakításának szándékát. A kelet-alpi régió ékszerei közé tartozik, elterjedése túlnyomóan a Dunántúlra korlátozódik.[32]

Nyakláncok. Összetételükre többnyire a gyöngy jellemző (10., 146., 179., 217. sír), de egy esetben fémből és kauricsigából állt a lánc (65. sír). Női (179., 217. sír) és gyermeksírokban (10., 65., 146. sír) fordultak elő. Alkotóelemeit tekintve a 65. sír nyaklánca a legérdekesebb. Volt benne egy ezüst, levél alakú csüngő, amely a klasszikus honfoglalás kori leletek között is nyaklánc alkotóeleme szokott lenni (Nádudvar-Mihályhalom, Békés-Hidashát, Kunszentmárton).[33] Két különböző csüngős veret alsó tagja azonban eredeti szerepét tekintve ingnyakdísz volt. Itt a felerősítésre szolgáló felső tagjuk nélkül kerültek felhasználásra. Ilyen szerepükben ritkán találkozunk velük, például a majsi temetőben (53., 408. sír, vagy a felső, korongos rész a 94. és 588. sírban)[34] és Sellyén (46. sír, I. (Szent) László (1077–1095) denárjával).[35] A kauricsiga ugyancsak a nyakláncok szokásos eleme (Majs 385. sír, Pusztaszentlászló 163. sír, Halimba 520., 438. sír).[36] A nyaklánc része volt egy – a magyar köznépi temetőkben szokatlan leletnek számító – több szemből álló vaslánc is, amelynek párhuzamai főleg dunántúli temetőkből ismertek (Ikervár 15., 111–112., 118. sír,[37] Székesfehérvár-Rádiótelep 27. sír,[38] Csekej 770. sír[39]). A gyöngyök közül szokványosak a fluorit- és karneolgyöngyök. Itt feltűnően kevés volt belőlük egy-egy

[27] Fusek 1998, 107; Fusek 2012, *Abb.* 13.
[28] Hlatky 1938, 21–22; Sós 1971, 5. ábra 1; Krupica 1978, *Tab.* 18: 36. sír, *Tab.* 26: 293. sír.
[29] Török 1962, 50; Giesler 1981, 111–112.
[30] Dombay 1960, 140; Mesterházy 1991, 156–160.
[31] Giesler 1981, 88: a talányos *Kopfschmuckring 13* néven foglalkozik velük. – Tomka 2000, 81, 5. jegyzet; Mesterházy 2013, 484–485.
[32] Giesler 1981, 125.
[33] Csallány 1959, 308, *Abb.* 17. 5; Dienes 1972, 54. kép; MRT 10, 123. tábla 17–19, 28; Horváth összefoglalóan ír a láncos ékszerekről (Horváth 2004, 459).
[34] Kiss 1983, 80, 31. tábla, 103, 36. tábla, 83, 17. tábla, 116, 53. tábla.
[35] Kiss 1967, 70, 4. kép. – Legközelebbről Győrszentiván-Söprűshegy említhető: Szőnyi–Tomka 1985, 117.
[36] Török 1962, *Taf.* 26, *Taf.* 34; Kiss 1983, 35. tábla; Szőke–Vándor 1987, 37, 70. kép; összefoglalóan: Kovács 2008.
[37] Kiss 2000, 11, 54, 48. tábla.
[38] Bakay 1966, *Taf.* 38, 2.
[39] Rejholcová 1995, *Tab.* 122.

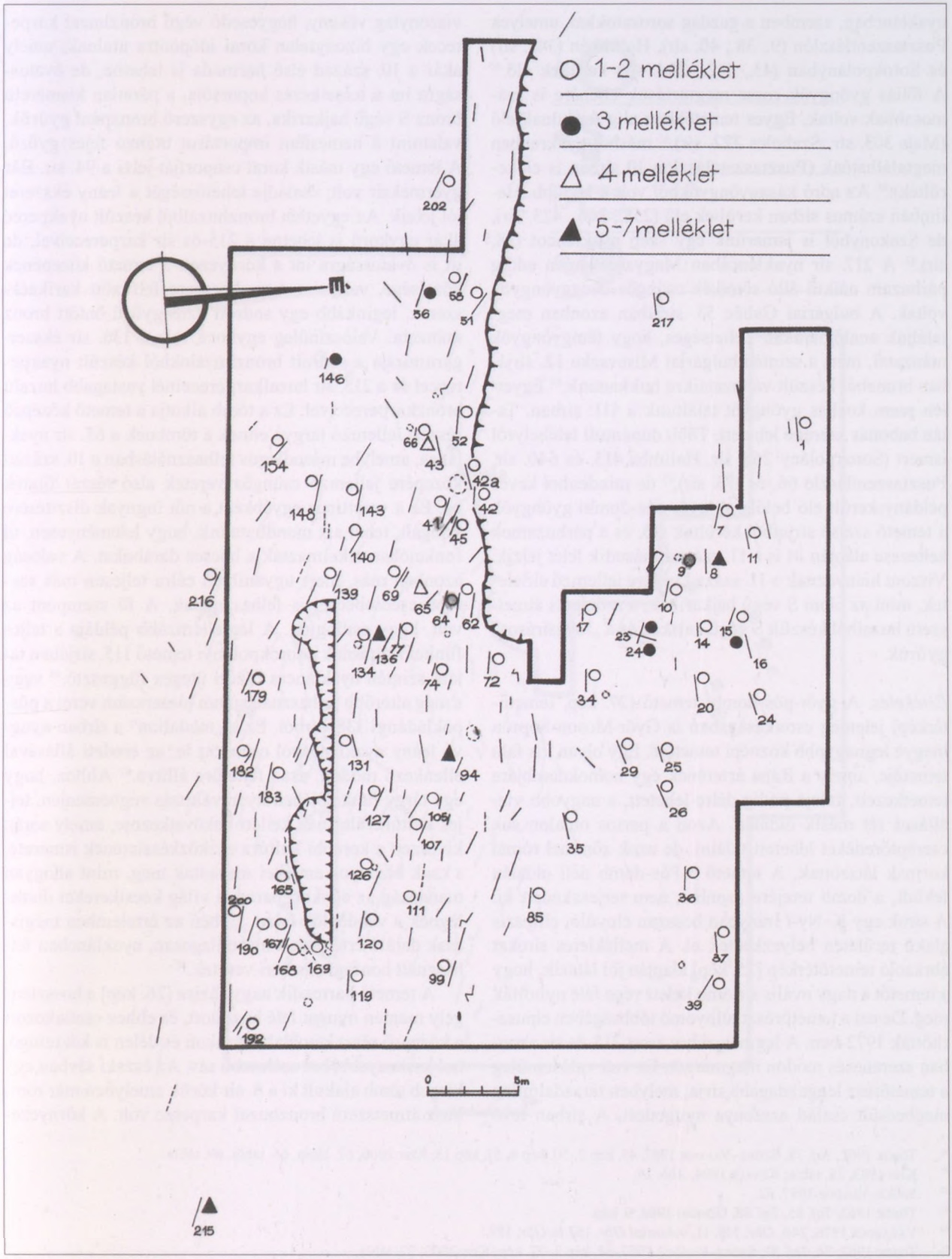

25. kép. Győr-Pós-domb, sírmellékletek a temetőben

nyakláncban, szemben a gazdag sorozatokkal, amelyek Pusztaszentlászlón (9., 38., 40. sír), Halimbán (345. sír) és Sorokpolányban (43., 112., 204. sír) kerültek elő.[40] A fóliás gyöngyök rossz megtartásuk ellenére is számosabbak voltak. Egyes temetőkben alig fordulnak elő (Majs 303. sír, Szabolcs 222. sír),[41] máshol gyakrabban megtalálhatóak (Pusztaszentlászlón 10 sírban is előkerültek).[42] Az apró kásagyöngyökből volt a legtöbb. Halimbán számos sírban kerültek elő (258., 266., 423. sír), de Szakonyból is ismerünk egy szép nyakláncot (28. sír).[43] A 217. sír nyakláncában Magyarországon eddig párhuzam nélkül álló sötétkék csüngős üveggyöngyök voltak. A bulgáriai Galiče 53. sírjában azonban megtaláljuk analógiájukat. Lehetséges, hogy fémgyöngyök utánzatai, mert a szintén bulgáriai Misevszko 12. sírjában bronzból készült változataikra bukkanunk.[44] Egyetlen szem kockás gyöngyöt találtunk a 111. sírban. Talán babonás szerepe lehetett. Több dunántúli lelőhelyről ismert (Sorokpolány 265. sír, Halimba 413. és 640. sír, Pusztaszentlászló 66. és 173. sír),[45] de mindenhol kevés példány került elő belőle. A győr-pós-dombi gyöngyök a temető szélső sírjaiból kerültek elő, és a párhuzamok keltezése alapján itt is a 11. század második felét jelzik. Viszont hiányoznak a 11. század végére jellemző sírleletek, mint az ólom S végű hajkarikák, a szögletes átmetszetű huzalból készült S végű karikák és a „rovásírásos" gyűrűk.

Értékelés. A győr-pós-dombi temető [27. kép, temetőtérkép] jelenleg csonkaságában is Győr-Moson-Sopron megye legnagyobb köznépi temetője. Egy olyan kis falu temetője, amely a Rába árterének egy homokdombjára temetkezett, faluja pedig délre lehetett, a nagyobb vízállásos rét másik oldalán. Azon a partos oldalon sok cseréptöredéket lehetett találni, de azok zömmel római korinak látszottak. A temető a Pós-domb déli oldalán feküdt, a domb tetejére azonban nem terjeszkedett ki. A sírok egy K–Ny-i irányban hosszan elnyúló, ellipszis alakú területen helyezkedtek el. A mellékletes sírokat ábrázoló temetőtérkép [25. kép] alapján jól látszik, hogy a temetőt a nagy ovális sírtömb keleti vége felé nyitották meg. De ezt a temetőrészt túlnyomó többségében elpusztították 1972-ben. A legmélyebbre ásott 215-ös sír azonban szerencsés módon megmaradt. Ez volt valószínűleg a temetőrész leggazdagabb sírja, melyben társadalmilag megbecsült család asszonya nyugodott. A sírban levő viszonylag vékony, hegyesedő végű bronzhuzal karperecek egy bizonytalan korai időpontra utalnak, amely akár a 10. század első harmada is lehetne, de óvatosságra int a temetkezés koporsója, a páratlan kisméretű bronz S végű hajkarika, az egyszerű bronzpánt gyűrűk, valamint a nemesfém importárut utánzó fejes gyűrű. A temető egy másik korai csoportját jelzi a 94. sír. Bár gyermeksír volt, családja tehetősségét a leány ékszerei jól jelzik. Az egyetlen bronzhuzalból készült nyakperec akár egykorú is lehetne a 215-ös sír karpereceivel, de itt is óvatosságra int a környezet: a temető közepének közelsége, valamint a nyakperecre felfűzött karikaékszerek, leginkább egy sodrott ezüstgyűrű öntött bronz utánzata. Valószínűleg egykorú vele a 136. sír ékszergarnitúrája a sodrott bronzhuzalokból készült nyakpereccel és a 215. sír huzalkarpereceinél vastagabb huzalú bronzkarpereceivel. Ez a tömb alkotja a temető középső részét. Jellemző tárgya ennek a tömbnek a 65. sír nyaklánca, amelybe másodlagos felhasználásban a 10. század közepére jellemző csüngős veretek alsó részét fűzték be. Ez a verettípus egyébként a női ingnyak díszítésére szolgált, tehát azt mondhatnánk, hogy leleményesen, új funkcióban alkalmazták a becses darabokat. A valóság azonban más, mert ugyanilyen célra teljesen más szerepű csecsebecsét is felhasználtak. A fő szempont az volt, hogy csillogjon. A legjellemzőbb példája a teljes funkcióváltásnak a sorokpolányi temető 115. sírjában talált, szintén nyakláncra fűzött íjtegez függesztő,[46] vagy a még eltérőbb felhasználású női lószerszám veret a püspökladányi 138. sírból. Ez a „medalion" a sírban nyugvó leány nyakláncából csüngött le, az eredeti állásával ellenkező módon, azaz fejtetőre állítva.[47] Ahhoz, hogy egy tárgy funkciójában ilyen változás végbemenjen, teljes kultúraváltásnak kellett bekövetkeznie, amely során kiveszett a korábbi kultúra eszközkészletének ismerete, s csak bizonyos emlékei maradtak meg, mint ahogyan manapság az egykori paraszti világ kocsikerekei díszelegnek a vendéglők falán. Ebben az értelemben mégis csak datáló értékűek a másodlagosan, nyakláncban felhasznált honfoglalás kori veretek.[48]

A temető harmadik nagy fázisa [26. kép] a hossztengely mentén nyugat felé húzódott, és ehhez csatlakozott a középső részt kétoldalt, északon és délen is közrefogó, hol keskenyebb, hol szélesebb sáv. Az északi sávban egy kisebb tömb alakult ki a 8. sír körül, amelyben már rombusz átmetszetű bronzhuzal karperec volt. A környeze-

[40] Török 1962, *Taf.* 78; Szőke–Vándor 1987, 45. kép 2, 50. kép 8, 51. kép 13; Kiss 2000, 62. tábla, 65. tábla, 69. tábla.
[41] Kiss 1983, 28. tábla; Kovács 1994, *Abb.* 14.
[42] Szőke–Vándor 1987, 62.
[43] Török 1962, *Taf.* 85, *Taf.* 88; Gömöri 1984, 9. kép.
[44] Vážarova 1976, 240, *Obr.* 149. 11, valamint *Obr.* 187 és *Obr.* 189.
[45] Török 1962, 74, *Taf.* 81; Szőke–Vándor 1987, 54. kép 3, 72. kép; Kiss 2000, 72. tábla.
[46] Fodor 1996, 372; Kiss 2000, 163, 66. tábla.
[47] Nepper 1996, 250–251; Nepper 2002, 150, 165. tábla.
[48] Szőnyi–Tomka 1985, 116–117.

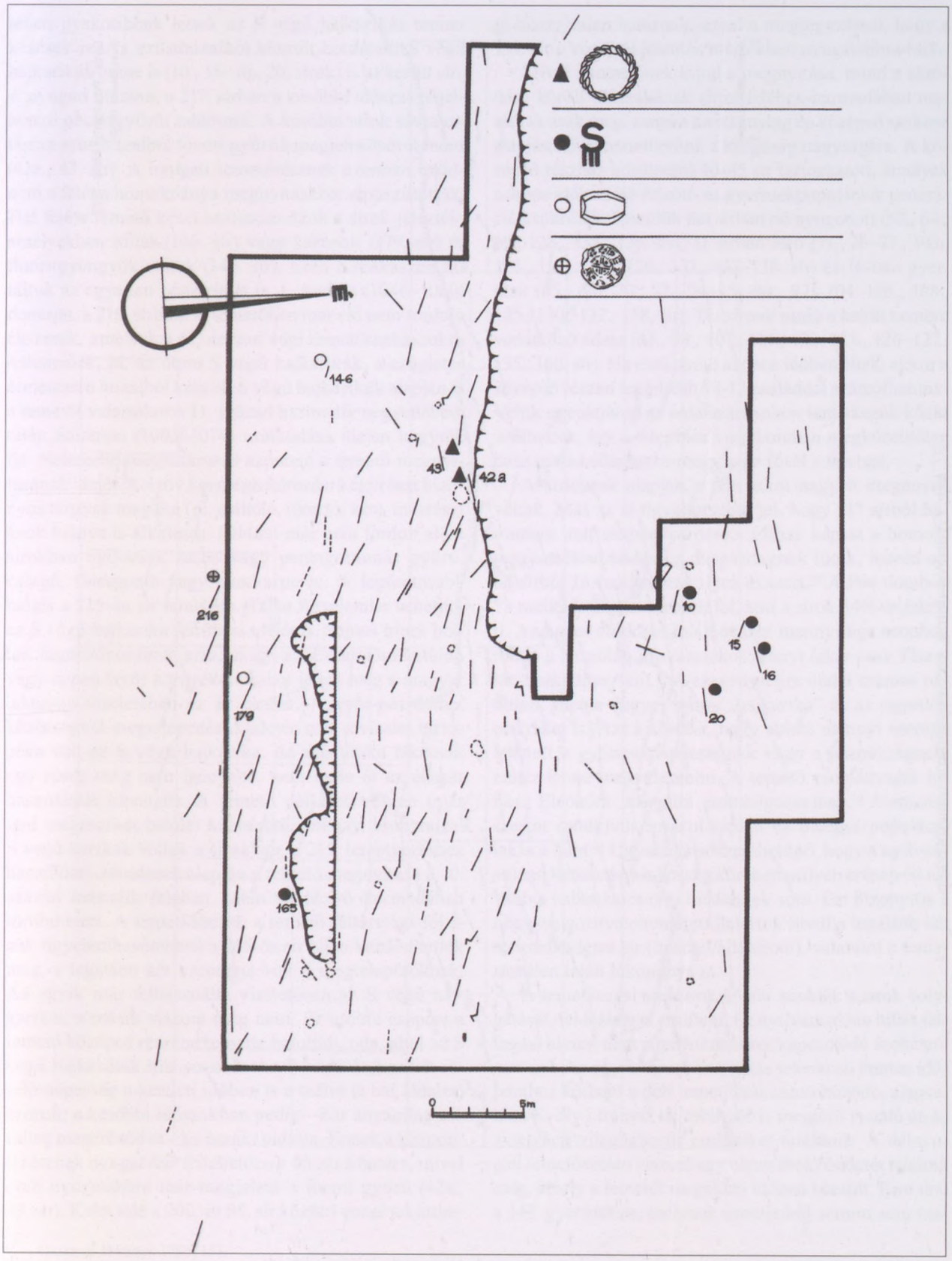

26. kép. Győr-Pós-domb, a temető késői fázisát jelölő leletek

27. kép. Győr-Pós-domb, szelvényhatáros temetőtérkép

tében gyakoribbak lettek az S végű hajkarikás temetkezések is. Az ezüsthuzalból készült bordázott S végű hajkarikák zöme is (10., 15–16., 20. sírok) is itt került elő. A nyugati oldalon, a 217. sírban a későbbi időszakra jellemző pecsétgyűrűt találtunk. A későbbi sírok sávja talán az ezüsthuzalból fonott gyűrűk megjelenésével indul (42a., 43. sír). A nyugati temetőrésznek azonban majdnem a felét a homokbánya megnyitásakor elpusztították. Dél felé a temető kései szakaszát azok a sírok jelezték, amelyekben fóliás (146. sír) vagy karneol- (179. sír) és fluoritgyöngyök voltak (146. sír). Ezen a szakaszon találtuk az egyetlen pénzleletet is, I. András (1046–1060) denárját, a 216. sírban. A temetőben már elő nem forduló ékszerek, amelyek a 11. század végi temetőszakaszokra jellemzőek, pl. az ólom S végű hajkarikák, a szögletes átmetszetű huzalból készült S végű hajkarikák alapján is a temetőt valamikor a 11. század harmadik negyedében, talán Salamon (1063–1074) uralkodása idején hagyták fel. Nehezebb meghatározni azonban a temető megnyitásának idejét. Relatív kormeghatározásra egyrészt bizonyos tárgyak megléte (pl. csiholó, tűtartó, kés), másrészt azok hiánya is alkalmas. Például már nem fordult elő a sírokban nyílcsúcs, sasos vagy pentagrammás gyűrű, csörgő, fülesgomb vagy pántkarperec. A legfontosabb mégis a 215-ös sír tanúsága. Talán figyelembe vehetjük az S végű hajkarika feltűnési idejét is. Sajnos nincs biztos fogódzópontunk arra, hogy az Észak-Dunántúlon vagy éppen Győr környékén mikor jelent meg a magyar lakosság viseletében ez az ékszer. A győr-pós-dombi közösségnél megtelepedésük idején már a viselet tartozéka volt az S végű hajkarika, de a falucska lakóinak egy része még nem igényelte, nem vette át az ékszer használatát (divatját). A temető délkeleti részén (már ami megmaradt belőle) kisméretű, vékony, bronzhuzal S végű karikák voltak a sírokban, a 215. temetkezéshez hasonlóan. Mindezek alapján a temető megnyitása a 10. század második felében, talán az utolsó harmadában történhetett. A temetkezések a temető feltártsági fokának figyelembevételével a 215-ös sír táján kezdődhettek meg, s legalább két csoportja volt a megtelepülőknek. Az egyik már felhasználta viseletében az S végű hajkarikát, a másik viszont még nem. Ez utóbbi csoport a temető középső részébe temette halottait, oda, ahol az S végű hajkarikák hiányoznak. Az S végű hajkarikát viselő népesség a kezdeti időben is a szélre (a bal oldalra) szorult, a későbbi időszakban pedig – bár anyagilag némileg megerősödve – az északi oldalra. Ennek a központi résznek nyugat felé feltehetően a 40. sír a határa, mivel ettől nyugatabbra már megjelent a fonott gyűrű (42a., 43. sír). Kelet felé a 200. és 85. sír közötti vonal tekinthető bizonytalan határnak, azzal a megjegyzéssel, hogy a 131. sír e vonaltól jelentős mértékben nyugatabbra esik.

Mivel a temetőnek mind a megnyitása, mind a záródása körüli időszakának sírjai felében-harmadában maradtak csak meg, csupán a viszonylag ép középső szakasz alapján következtethetünk a közösség nagyságára. A középső részhez körülbelül 40-45 sír tartozhatott, amelyek azonos időben élő felnőtt- és gyermekpopulációk generációit tükrözik. Közülük hat sírban nő nyugodott (62., 64., 69., 128., 134., 136. sír), 11 sírban férfi (71., 76–77., 103., 113., 115., 124., 129., 133., 137–138. sír) és 16-ban gyermek (65., 68., 70., 72., 74–75., 94., 97., 104–106., 108., 125., 130., 132., 158. sír). Tíz sírnak nincs a halott nemére vonatkozó adata (63., 98., 107., 114., 122–123., 126–127., 135., 160. sír). Ha ezek mind azonos időben éltek, akkor a középső részen legfeljebb 10-12 családdal számolhatunk. Velük egyidejűleg az oldalszárnyakon temetkezők közül is élhettek, így a település virágkorában megközelítőleg húsz család élhetett mintegy száz fővel a faluban.

A sírleletek alapján a falu lakói nagyon szegények voltak. Már az is figyelmeztető jel, hogy 217 sírból háromban volt csupán karperec. Ehhez képest a homokmégy-székesi közösség dúsgazdagnak tűnik, hiszen ott 68 sírból 16-ban találtak ilyen ékszert.[49] A Pós-dombon 73 mellékletes sírt tártunk fel, ami a sírok 34%-át jelenti. Az egyes sírokban talált ékszer mennyisége azonban rontja a látszólag jó százalékos arányt (akár csak Tiszalúc-Sarkadpusztán).[50] A szegénységre utal a számos páratlan, illetve vegyes páros „hajkarika" és az egyetlen pénzlelet is. Azt a kérdést, hogy ebben mennyi szerepe lehetett a győri várispánságnak vagy a püspökségnek, nehéz lenne megválaszolni. A temető csontanyagát Juhász Eleonóra vizsgálta szakdolgozatában.[51] Elemzése szerint rendkívül rosszul táplált és beteges populáció lakta a falut.[52] Ugyanakkor szembetűnő, hogy a nyilvánvalóan keresztény lakosság körében milyen erősen élt tovább a babonák és régi hiedelmek sora. Ezt bizonyítja a négy zsugorítva eltemetett halotton kívül a legalább két ételmellékletes sír (húsétel/állatcsont), valamint a temetőszélen talált lókoponya is.

A temetkezési szokások között szokták a sírok bolygatását, feldúlását is említeni. Ez nyilvánvalóan hibás felfogás, hiszen nem a temetkezéshez kapcsolódó szokásról van szó. Az egyik típusú bolygatás jelenkori. Pontos időponthoz köthető a déli temetőszakaszon húzódó, alapvetően K–Ny-i irányú, de többször is megtörő vonalú árok, amelyben világháborús emlékeket találtunk. A délnyugati temetőszélen viszont egy olyan árok részletét találtuk meg, amely a temetőt megelőző időben készült. Erre utal a 147. gyermeksír, melynek csontjaiból semmi sem ma-

[49] Gallina–Hajdrik 1998, 157.
[50] Kovács 1986, 221.
[51] Juhász 1999.
[52] Takács–Paszternák 2000, 264, 41. jegyzet, Pósa et al. 2014, 545.

radt volna ránk, ha a temetkezés kora után készült volna az árok. Az árok keleti és északi végét nem sikerült megfigyelni, mert vagy nem ásták elég mélyre, és kikopott a humuszrétegben, vagy eleve nem volt hosszabb. Az árok feltárt szakasza teljesen leletmentes volt. A temető két sírjának földjében is előkerült cserépdarab ugyanakkor talán arra utalhat, hogy a temető létesítése előtti időben egy-egy kunyhó állt a területen. A másik fajta bolygatás sokkal számosabb volt, és a sírrablás körébe szokták utalni. De hogy mit vihettek volna el a 95–96., 106., 112., 126., 128., 147. és más sírokból, amelyekben eredetileg sem volt melléklet, el nem tudom gondolni. Ezzel szemben nem nyúltak a „gazdag" sírokhoz.

Mivel a Pós-domb a Rába árterében szigetként emelkedik ki, valószínű, hogy lakói halászok (is) voltak. Gazdálkodásukban mindenképpen jelentős szerepet játszott a Rába és az ártéri gazdálkodás. Sajnos okleveles források a környéken nem jeleznek települést,[53] így a falu neve ismeretlen. A domb neve ugyan személynévi eredetűnek látszik, adatunk erre sincs. A rajta létesített temető és vele együtt a falu használata is egy évszázad múltán megszűnt, s a falu népe egy templomos helyre települt át.

THE 10TH-11TH CENTURY CEMETERY OF GYŐR-PÓS-DOMB

Mária Albeker and Károly Mesterházy carried out the exploration of a public cemetery between 1969 and 1973 in Győr, in Pós-domb (Pós-hill), after the opening of a sand mine. The hill is located in the floodplains of the River Rába, to the south-west of Győr, and the cemetery was situated on the southern side of the hill. Its layout was elongated and oval; its longitudinal axis had an east-west direction. The earthworks destroyed half of the western part, and almost the entirety of its eastern side. The number of graves rescued was 217, however, the total number of graves may have been 270-280.

Based on the grave finds, the cemetery was opened on the eastern side, though only one grave remained here (grave No. 215). The graves were younger and younger from the east towards the west. Chronologically the middle phase of the cemetery was located in the central section of the central axis, around graves No. 94, and No. 136. The youngest section of the cemetery was at its western end, around grave No. 217. The central core of the cemetery, which also belonged to the younger parts, was between a younger northern, and a younger southern wing. The only grave with coin find was situated in the southern side (grave No. 216), where we found a coin of King Andrew I. (r. 1046–1060). On this side, fluorite and carneol beads also showed the date of the burials in the youngest graves. A separate group was formed on the northern side of the cemetery, which we can date to the third quarter of the 11th century on the basis of the ribbed hair hoops with an S-shaped finish. The seal ring found in grave No. 217 started to appear in graves from the 11th century, so its being there also refers to a similar date. The earliest grave is No. 215, of a woman, where bracelets and a small bronze hoop with an S-shaped finish indicate that the grave can be dated to the last third of the 10th century. The lower part of the shirt neck mounts from the 10th century was secondarily threaded into the necklace in grave No. 65.

The people of the village, who had used the cemetery for about a century, seem to be very poor. It is supported by the fact that we found bracelets (5 pieces) in three graves (No. 8, 136, and 215) only, and torques in two graves (No. 94 and 136). Furthermore, there was little jewellery, little silver jewellery, the earrings were often single, or the two pieces of the pair of earrings were different, and only one coin was found in the whole cemetery. At the same time, the inhabitants' superstitious beliefs were strikingly manifested in their burial customs, while they could not be unbaptized in a few kilometres distance from the episcopal seat. The crouched burials (graves No. 46, 73, 88, 90), the horse skull buried at the edge of the cemetery, the egg placed next to the head of the deceased (grave No. 128), the roast meat given as a provision for the journey (graves No. 59, and 126) characterised their beliefs. The dead were often buried in a coffin, though the wooden remains of a coffin could only be found in two cases. The hinges and nails also reveal the existence of coffins. Superposition was relatively common in the cemetery, and according to the anthropological investigations, it meant a woman's and a child's grave. In the case of a young woman it can be regarded as the mother's and her child's grave, but in the case of an elderly woman, as a child's and its grandmother's grave. They deviated from the customary west-east siting in two cases, there was a grave of east-west (grave No. 217), and one of north-south (grave No. 23) siting. Apart from the common grave finds, the less customary ones are a bone needle case (grave No. 23), and three pendant glass beads among the beads of grave No. 217, which have their similes in Galiče, in Bulgaria. It is possible that these are metal bead imitations.

The cemetery and its village were situated in the area of the royal county (comitatus/várispánság) of Győr, it might have belonged to the bishoprics of Győr, but there are not any chartered data on it, thus, we do not know its name, either.

[53] Lásd Győr megye térképe (Györffy 1987).

IRODALOMJEGYZÉK

ALBEKER 1970 — Albeker M.: Győr-Pósdomb. *RégFüz* I: 23 (1970), 64.

ALBEKER 1970a — Albeker, M.: Győr-Pósdomb. *ArchÉrt* 97 (1970), 316.

BAKAY 1966 — Bakay, K.: Gräberfelder aus den 10.–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz I. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966): 1966, 43–88.

BAKAY 1978 — Bakay K.: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. *StCom* 6 (1978).

BALOGH 1980 — Balogh I.: Lókoponya. In: *Magyar Néprajzi Lexikon III.* Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1980, 464–465.

BÁRDOS 1978 — Bárdos E.: Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról). *SMK* 3 (1978), 187–231.

BENDE–LŐRINCZY 1997 — Bende L.–Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. *MFMÉ StudArch* 3 (1997), 201–285.

BÖKÖNYI 1978 — Bökönyi S.: Árpád-kori magyar szokás analógiája: kiaggatott lókoponyák közel-keleti falvakban. *ArchÉrt* 105 (1978), 91–94.

BÖKÖNYI 1980 — Bökönyi, S.: Eine Analogie der árpádenzeitlichen ungarischen Sitte: Aufgespiesste Pferdeköpfe in nahöstlichen Dörfern. *MittArchInst* 8–9 (1978–1979): 1980, 161–164.

ČAPLOVIČ 1954 — Čaplovič, P.: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom.*SlovArch* 2 (1954), 5–50.

CSALLÁNY 1959 — Csallány, D.: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *ActaArchHung* 10 (1959), 281–325.

DIENES 1964 — Dienes I.: A karancslapujtői honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. *ArchÉrt* 91 (1964), 18–40.

DIENES 1972 — Dienes I.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.

DOMBAY 1960 — Dombay J.: Árpád-kori temetők Baranyában I. *JPMÉ* 5 (1960), 135–158.

FODOR 1996 — Fodor I.: Hajdúdorog-Gyúlás. In: HMK 229–231.

FODOR 1996a — Fodor I.: Sorokpolány. In: HMK 372–373.

FUSEK 1998 — Fusek, G.: Gräber mit Árpádenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra. *SlA* 46/1 (1998), 71–118.

FUSEK 2012 — Fusek, G.: Chronologische Fragen der Nitraer Gräberfelder des 10.-11. Jahrhunderts: das Fallbeispiel Nitra-Šindolka. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn.* Hrsg.: Tobias, B. [RGZM – Tagungen 17.] Mainz 2012, 89–112.

GALLINA–HAJDRIK 1998 — Gallina, Zs.–Hajdrik G.: 10–11. századi temetőrészlet Homokmégy-Székesen. *Cumania* 15 (1998), 133–178.

GALLINA–VARGA 2011 — Gallina, Zs.–Varga S.: Avar kori településrészlet és temető Versend-Rasztina-dűlőn. *MFMÉ StudArch* 12 (2011), 375–392.

GIESLER 1981 — Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *PZ* 56 (1981), 3–167.

GÖMÖRI 1984 — Gömöri J.: XI. századi temető Szakonyban. Appendix: Pap I.: A szakonyi XI. századi temető embertani anyagának vizsgálata. *CommArchHung* 1984, 81–108.

GYÖRFFY 1987 — Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest 1987.

HANULIAK–REJHOLCOVÁ 1999 — Hanuliak, M.–Rejholcová M.: *Pohrebisko v Čakajovciah (9.-12. storočie) Vyhodnotenie.* Bratislava 1999.

HLATKY 1938 — Hlatky M.: *A magyar gyűrű.* Budapest 1938.

HMK — *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével szerk.: Fodor I. Budapest 1996.

HORVÁTH 2004 — Horváth C.: Láncékszerek a honfoglalás kori leletanyagban. *MFMÉ StudArch* 10 (2004), 459–482.

JUHÁSZ 1999 — Juhász E.: *Metodikai tanulmány Győr-Pósdomb 10–11. századi temetőjének embertani anyagán.* [Kézirat – ELTE TTK Embertani Tanszék szakdolgozat.] Budapest 1999.

Károly 1979 — Károly S. L.: A halott lakodalma. In: *Magyar Néprajzi Lexikon II.* Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1979, 445–448.

Kiss 1967 — Kiss A.: A sellyei Árpád-kori temető. *JPMÉ* 12 (1967), 69–72.

Kiss 1983 — Kiss A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei.* [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1.] Budapest 1983.

Kiss 2000 — Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei.* [MHKÁS 2.] Szombathely 2000.

Kiss 2005 — Kiss G.: Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen. In: *„...A halál árnyékának völgyében járok..." A középkori templom körüli temetők kutatása.* Szerk.: Ritoók Á.–Simonyi E. [OpHung 6.] Budapest 2005, 151–162.

Kovács 1986 — Kovács L.: A tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 11. századi magyar temető (előzetes jelentés). *ArchÉrt* 113 (1986), 218–223.

Kovács 1994 — Kovács, L.: *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.* [VAH 6.] Budapest 1994.

Kovács 2008 — Kovács, L.: *Vulvae, Eyes, Snake Heads. Archaeological finds of Cowrie Amulets.* [BAR IS 1846.] 2008.

Krupica 1978 — Krupica, O.: Stredoveké Krásno. *Západné Slovensko* 5 (1978), 169–333.

Marosi 1969 — *A középkori művészet világa.* Összeállította: Marosi E. Budapest 1969.

Méri 1964 — Méri I.: Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. *ArchÉrt* 91 (1964), 111–115.

Mesterházy 1971 — Mesterházy K.: Győr-Pósdomb. *RégFüz* I: 24 (1971), 58.

Mesterházy 1974 — Mesterházy K.: Győr-Pósdomb. *RégFüz* I: 27 (1974), 73.

Mesterházy 1990 — Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. *FolArch* 41 (1990), 87–113.

Mesterházy 1991 — Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben II. *FolArch* 42 (1991), 145–174.

Mesterházy 1997 — Mesterházy K.: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. *Életünk* 35 (1997/1), 30–67.

Mesterházy 1998 — Mesterházy K.: Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata. In: *Az Alföld társadama.* Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1998, 19–45.

Mesterházy 2013 — Mesterházy, K.: Das Gold der landnehmenden Ungarn (10. Jh.). In: *Macht des Goldes, Gold der Macht.* Hrsg.: Hardt, M.–Heinrich-Tamáska, O. Weinstadt 2013, 483–497.

MRT 10 — Jankovich B. D.–Medgyesi P.–Nikolin E.–Szatmári I.–Torma I.: *Békés megye régészeti topográfiája. Békés és Békéscsaba környéke.* [Magyarország régészeti topográfiája 10.] Budapest 1998.

Nepper 1996 — M. Nepper I.: Püspökladány–Eperjesvölgy. In: HMK 245–256.

Nepper 2002 — M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* [MHKÁS 3.] Budapest–Debrecen 2002.

Nevizánsky 1979 — Nevizánsky, G.: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. *SlA* 27 (1979), 375–404.

Pósa et al. 2014 — Pósa A.–Kőhler K.–Maixner F.–Zink A.–Sola Ch.–Pálfi Gy.–Mende B. G.: Egy Árpád-kori temetőben fellelt Patt-gibbus-os eset molekuláris és morfológiai vizsgálata. In: *Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája.* Esztergom 2014. november 4–6. Szerk. Major B.–Sudár B.–Türk A. Piliscsaba–Budapest 2014, 545–550.

Rejholcová 1995 — Rejholcová, M.: *Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie).* [ASM – Fontes 15.] Nitra 1995.

Révész 2000 — Révész L.: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. *JAMÉ* 42 (2000), 7–32.

Révész 2002 — Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszanána-Cseh tanyán. *FolArch* 49–50 (2001–2002): 2002, 263–303.

Sós 1971 — Cs. Sós Á.–Parádi N.: A csátaljai Árpád-kori temető és település. *FolArch* 22 (1971), 105–120, 139–140.

Szabó 1976	Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai. *EMÉ* 14 (1976), 17–89.
Szabó 1980	Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. *EMÉ* 16–17 (1978–1979): 1980, 45–136.
Szabó 1981	Szabó J. Gy.: A Mátra-vidéki avar kori temetők állatcsont leleteinek néhány tanulsága. *SzMMÉ* 1981, 65–69.
Széll 1941	Széll M.: XI. századi temetők Szentes környékén *FolArch* 3–4 (1941), 231–255.
Szőke–Vándor 1987	Szőke B. M.–Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője.* [Fontes ArchHung] Budapest 1987.
Szőnyi–Tomka 1985	T. Szőnyi E.–Tomka P.: Győrszentiván-Söprűshegy: késő római és kora Árpád-kori temető. *CommArchHung* 1985, 97–123.
Takács–Paszternák 2000	Takács M.–Paszternák I.: A Győr-Homokgödröki 10–11. századi temetőrészletek és település. *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2 (2000), 253–309.
Tettamanti 1971	Tettamanti S.: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető. *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.
Tettamanti 1975	Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StCom* 3 (1975), 79–123.
Tomka 1972	Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. *Arrabona* 14 (1972), 27–73.
Tomka 1978	Tomka P.: Adatok a Kisalföld avarkori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. *Arrabona* 19–20 (1977–1978): 1978, 17–108.
Tomka 2000	Tomka P.: Régészeti kommentár a Lébény–Kaszás 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyaleletéhez. *Arrabona* 38 (2000), 63–96.
Török 1962	Török, Gy.: *Die Bewohner von Halimba im 10. und. 11. Jahrhundert.* [ArchHung 39.] Budapest 1962.
Vážarova 1976	Vážarova, Ž.: *Slavâni i prabălgari: po danni na nekropolite ot VI-XI v. na teritoriâta na Bălgariâ.* Sofiâ 1976.

XII. TÁBLÁK

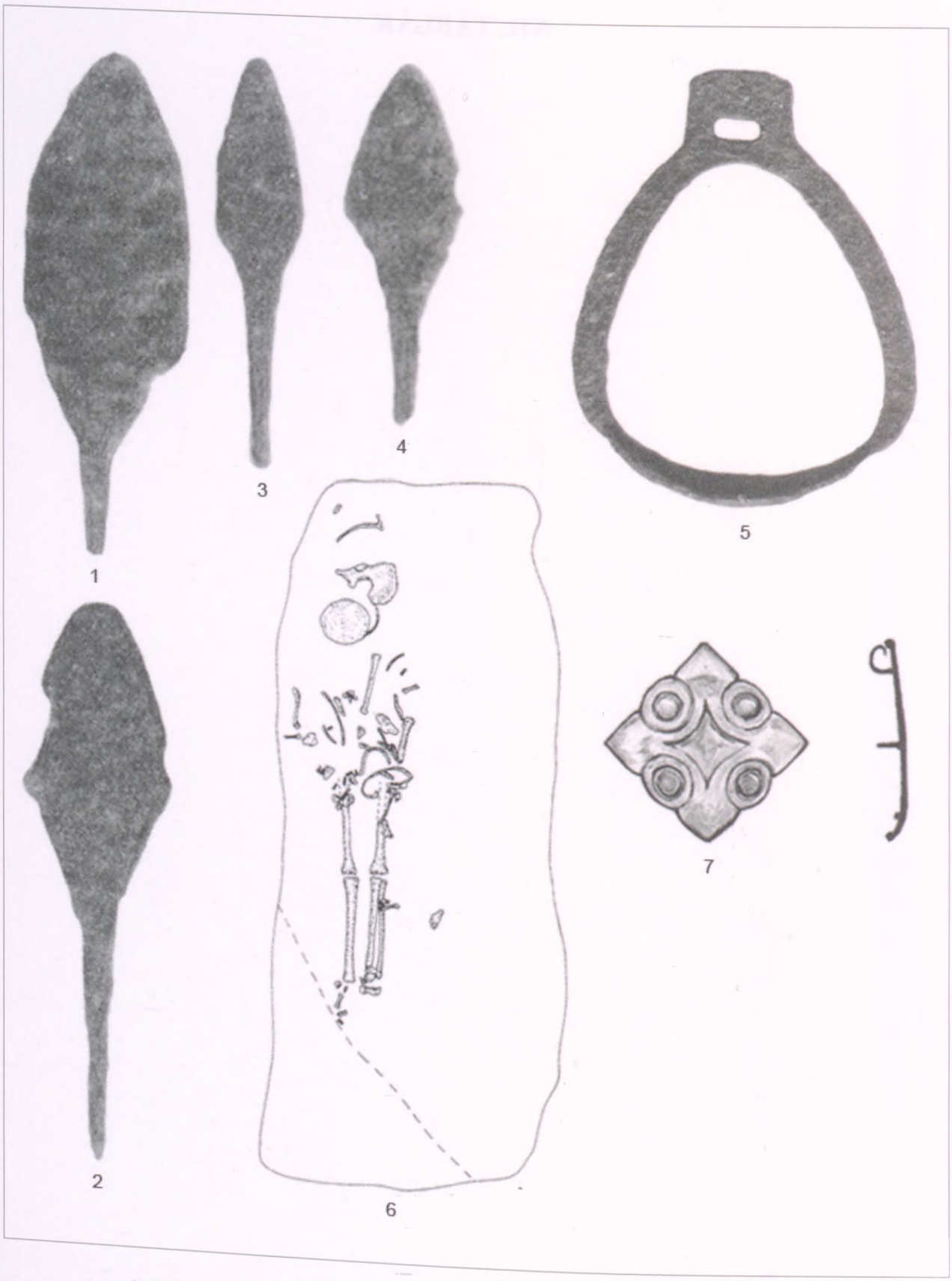

1. tábla. 1–5: Csikvánd-Csikvándi kavicsos, Enese-Szabadság u. 72., 6: 5. sír, 7: 3. sír

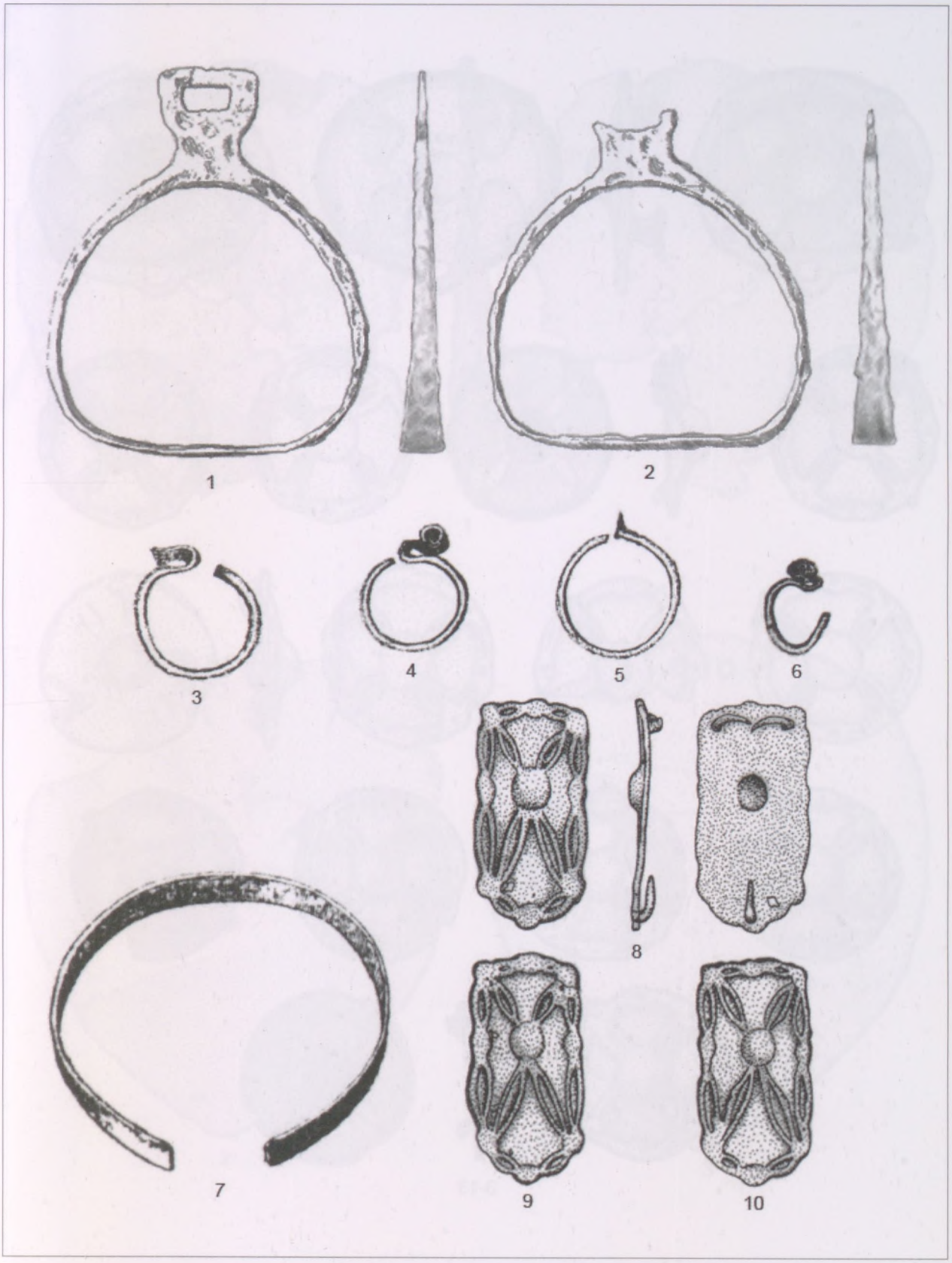

2. tábla. 1–2: Écs-Tódomb, 3–6: Gönyű-Dunapart, 7–10: Gyömöre-Friedrich Károly kertje

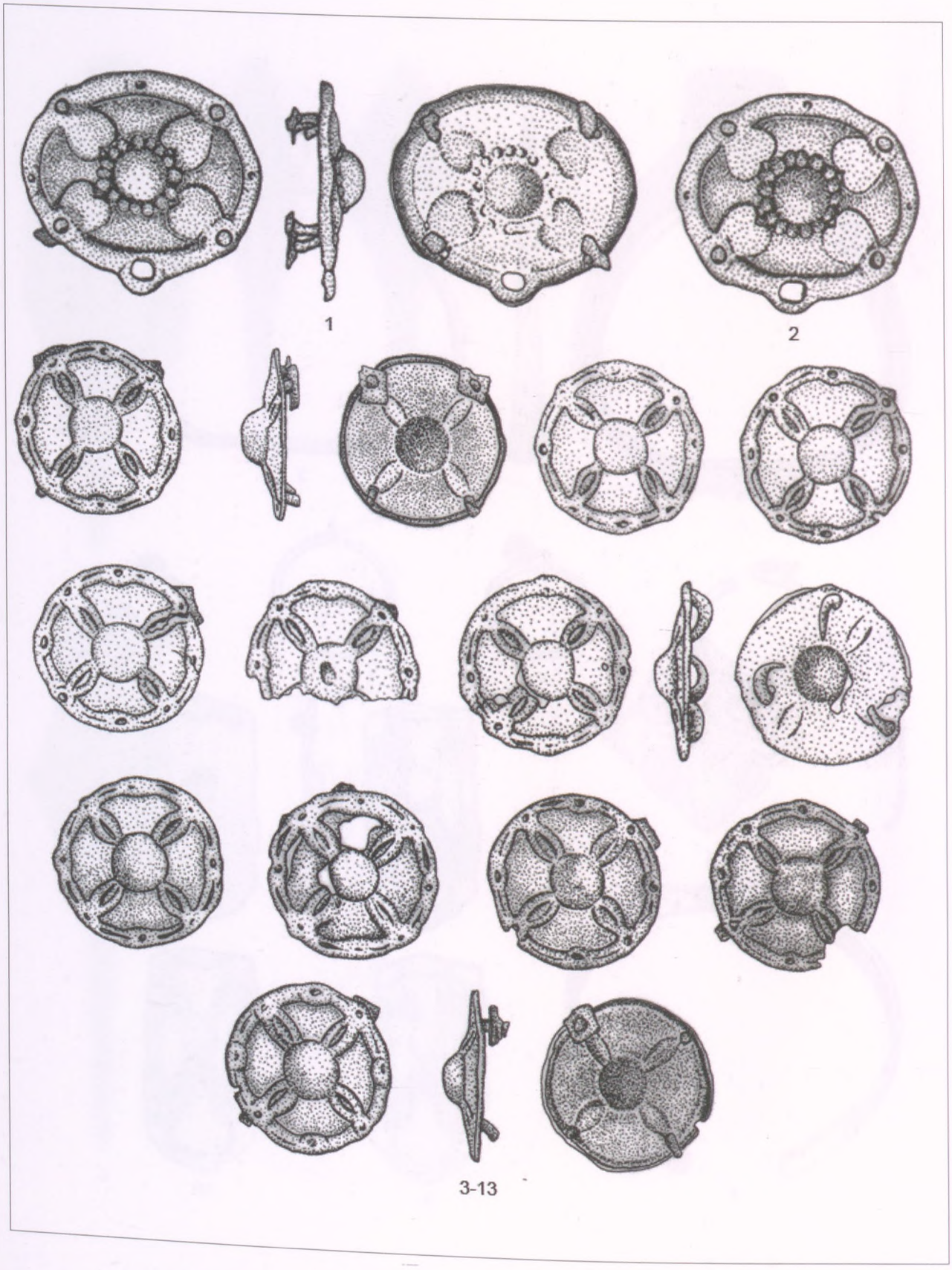

3. tábla. Gyömöre-Friedrich Károly kertje

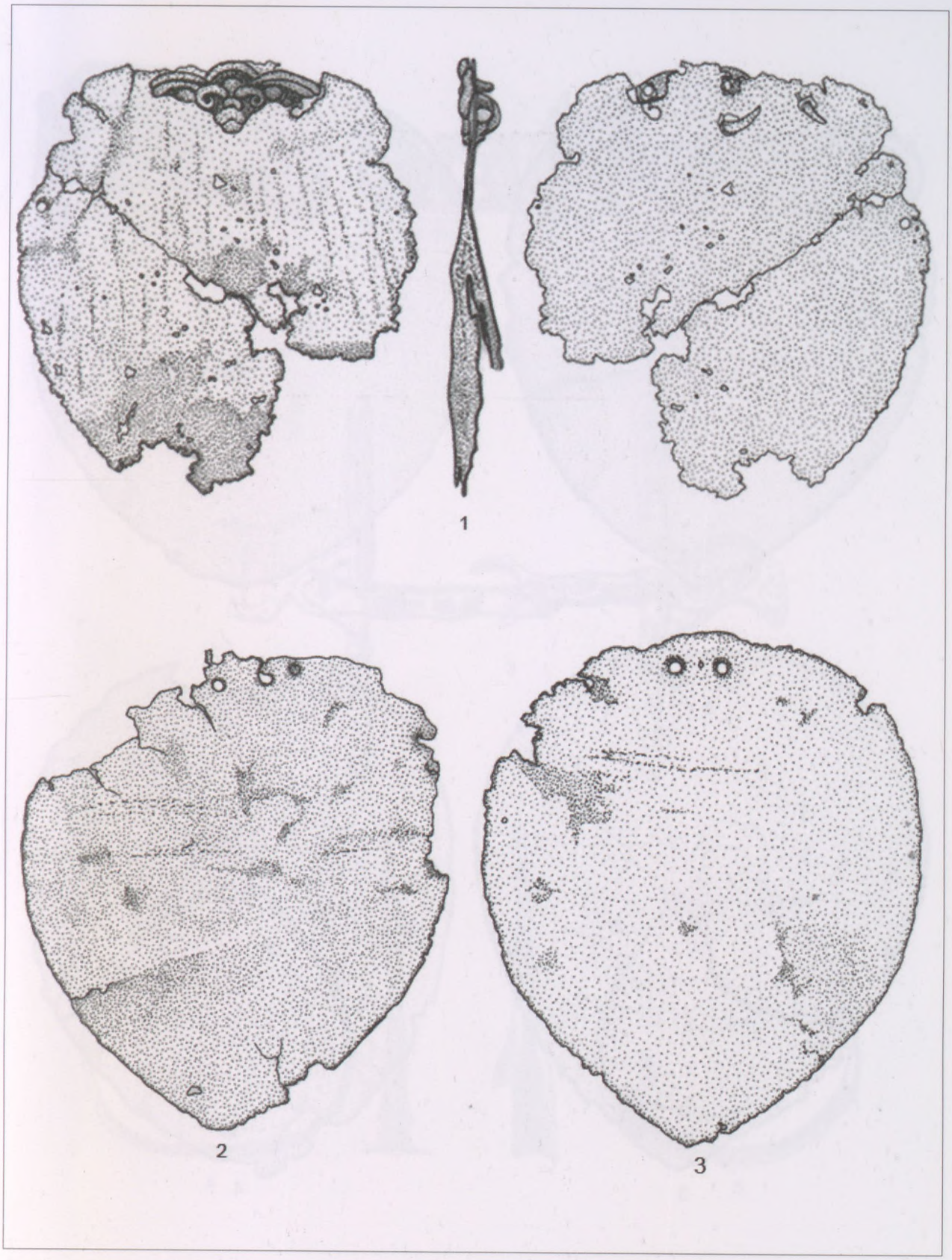

4. tábla. Gyömöre-Friedrich Károly kertje

5. tábla. Gyömöre-Friedrich Károly kertje

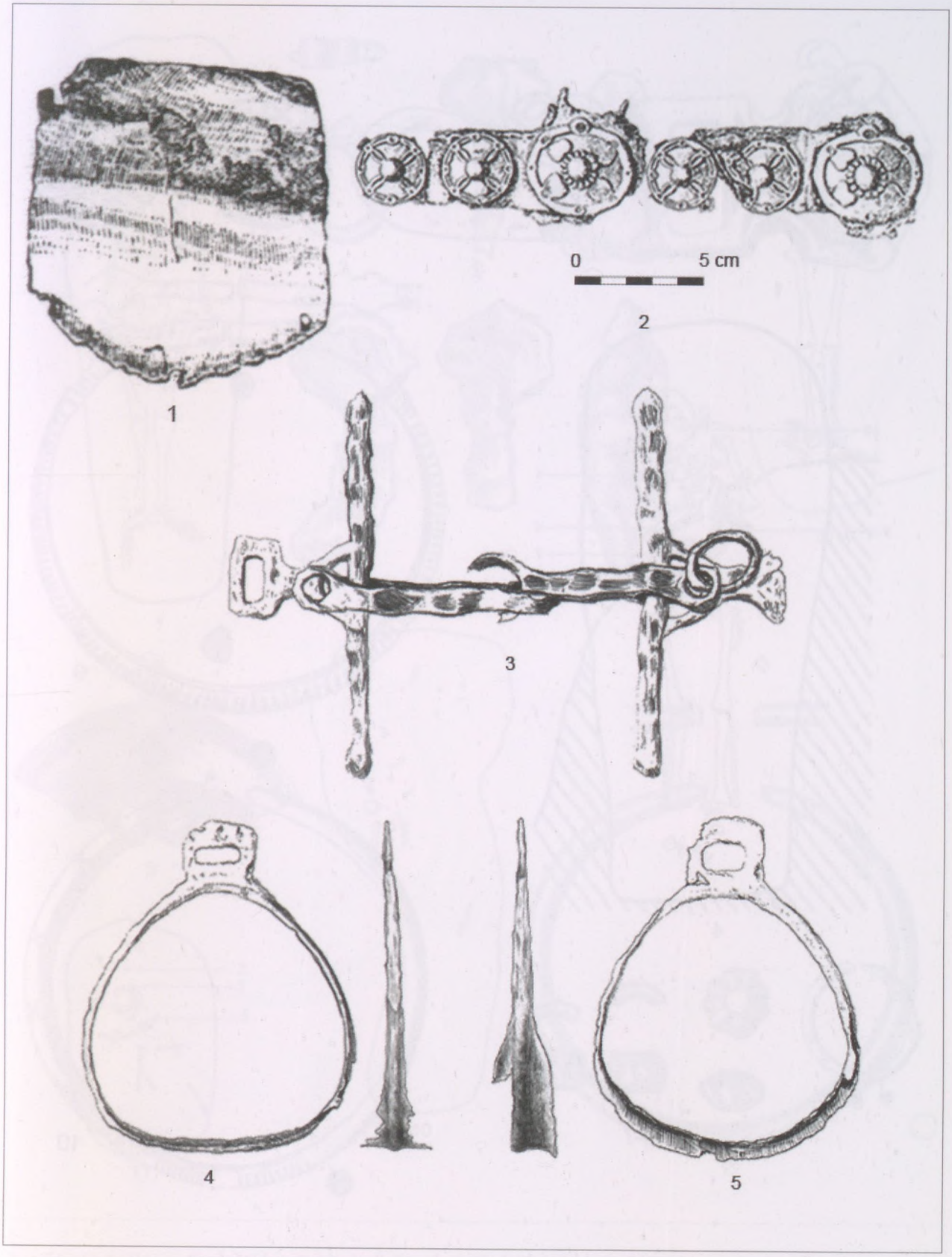

6. tábla. Gyömöre-Friedrich Károly kertje

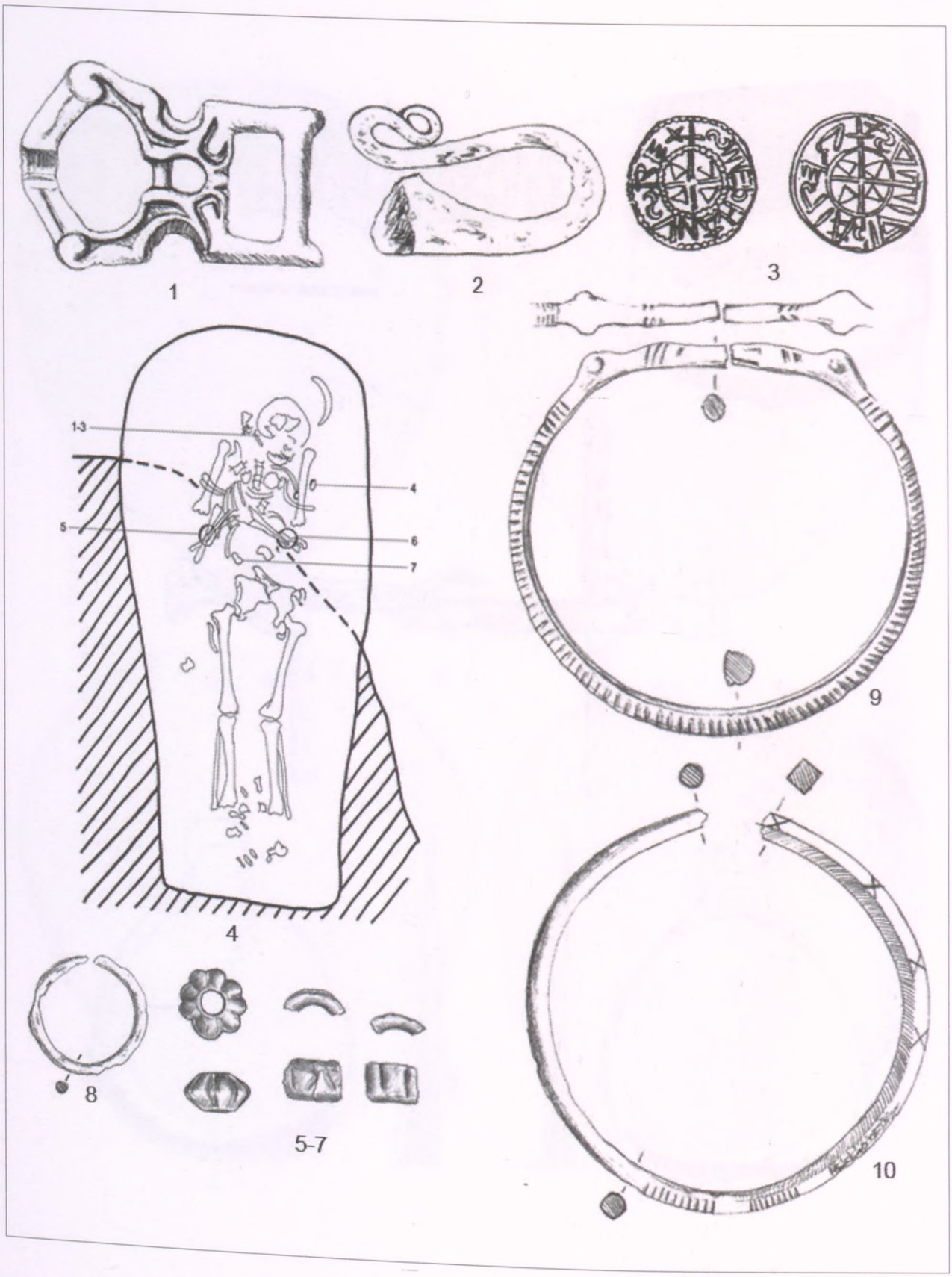

7. tábla. Győr-Bácsa, Szent Vid, 1–3: 16. sír, 4–10: 17. sír

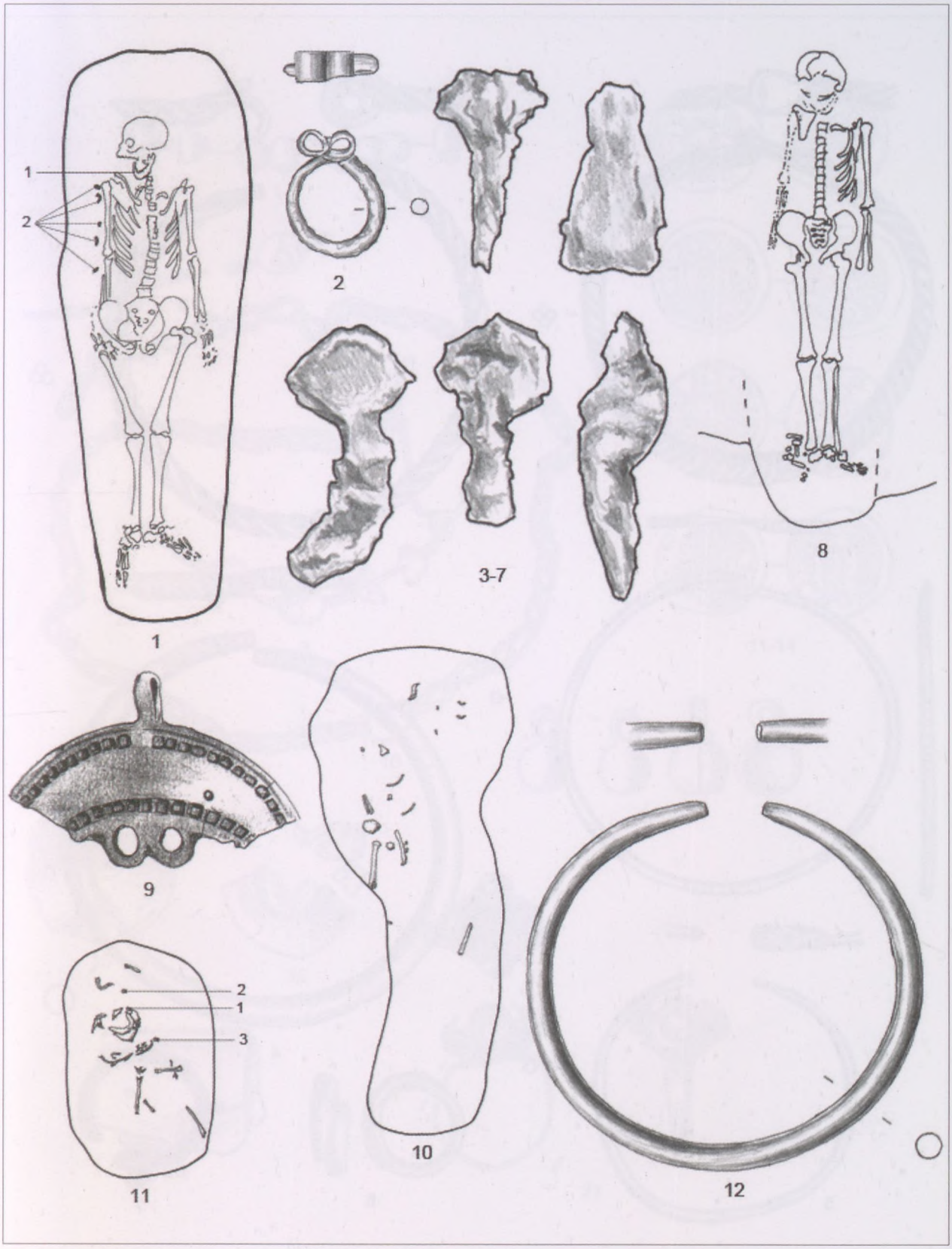

8. tábla. Győr-Bácsa, Szent Vid, 1–7: 19. sír, 8: 20. sír, 9: Győr-Belváros, Győr-Fövenyes-domb, 10: 1. sír, 11: 2. sír, 12: Győr-Lehel u.

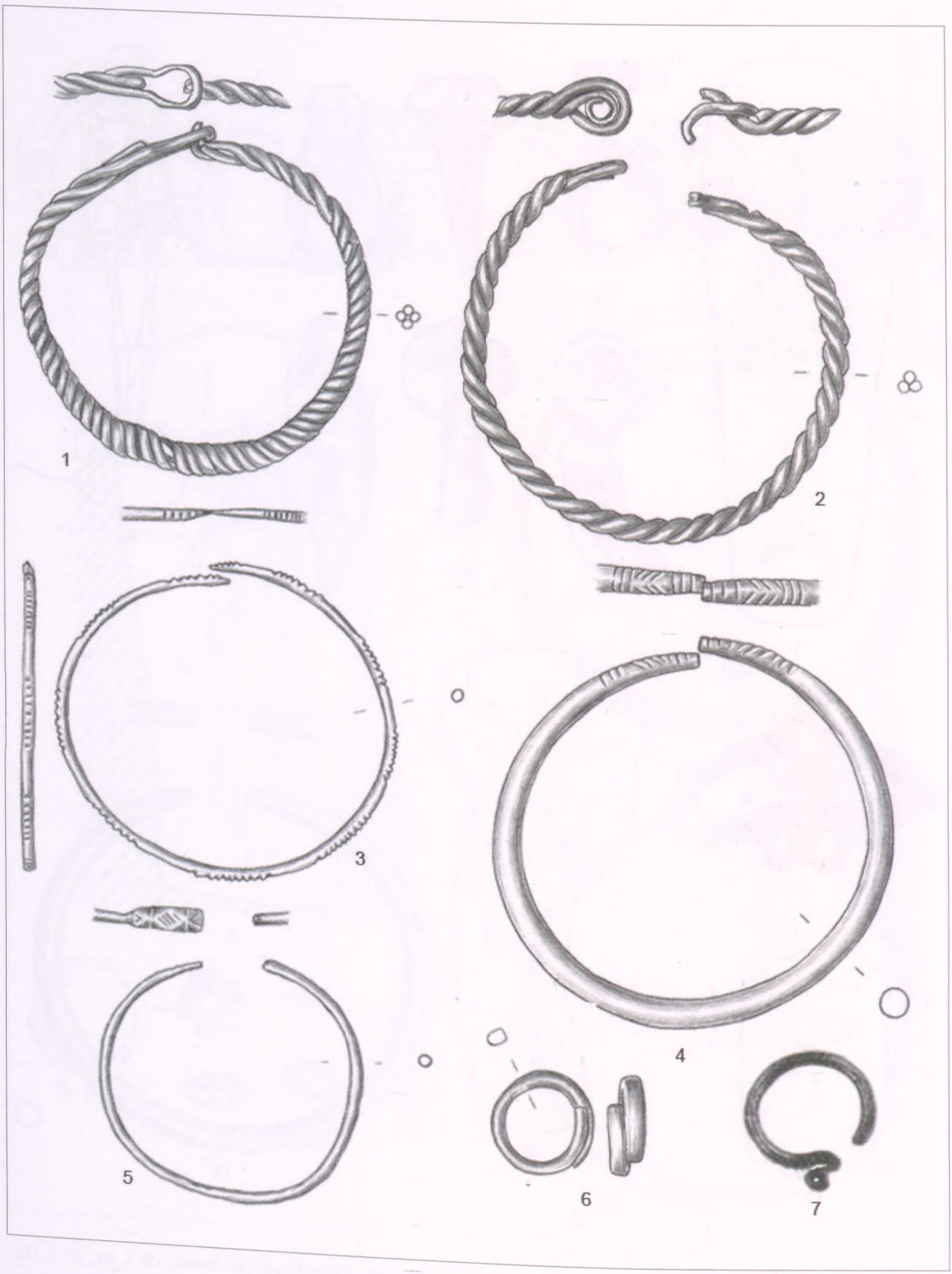

9. tábla. 1–6: Győr-Lehel u., 7: Győr-Székesegyház

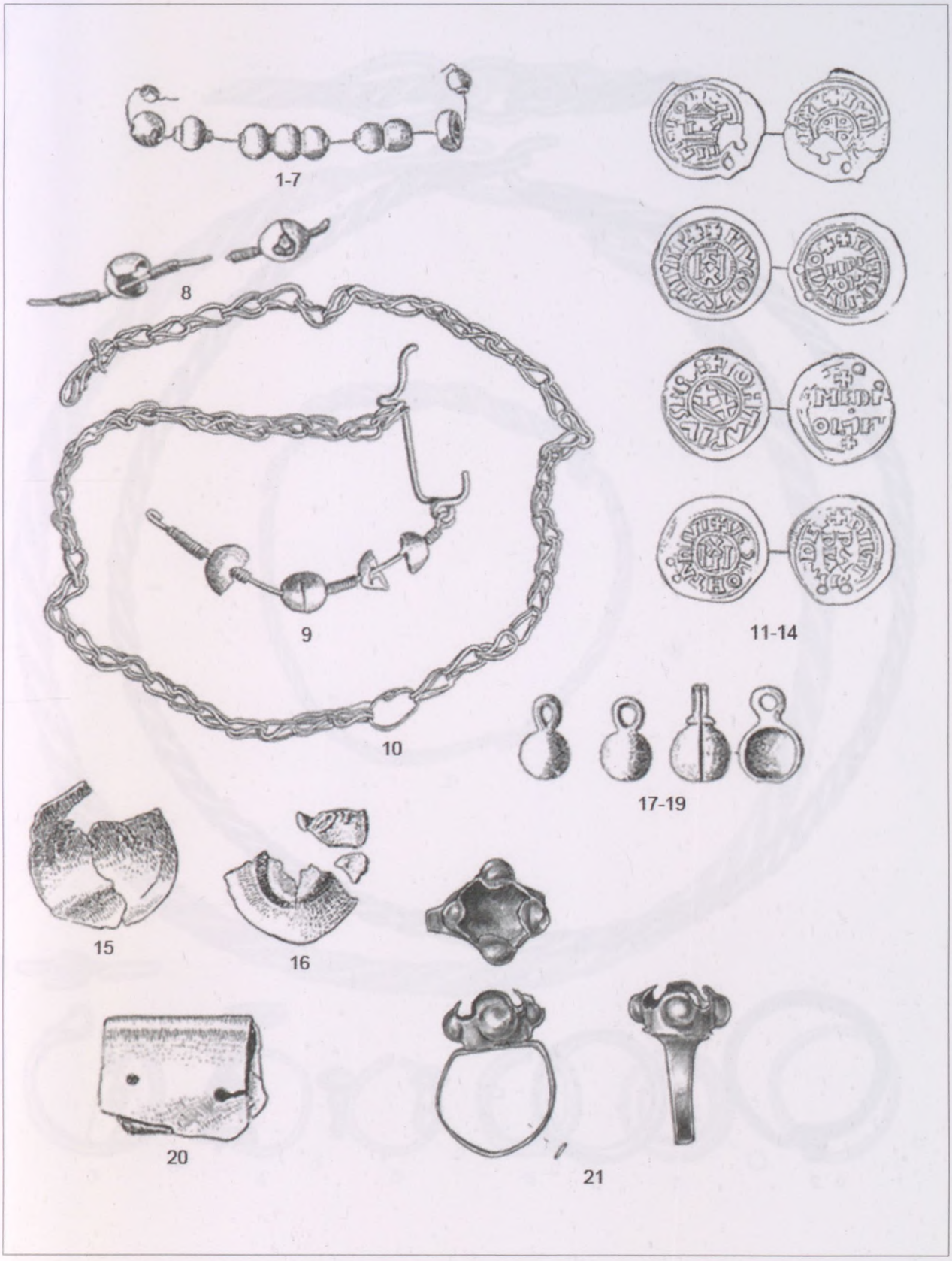

10. tábla. Győr-Téglavető-dűlő 47. sír

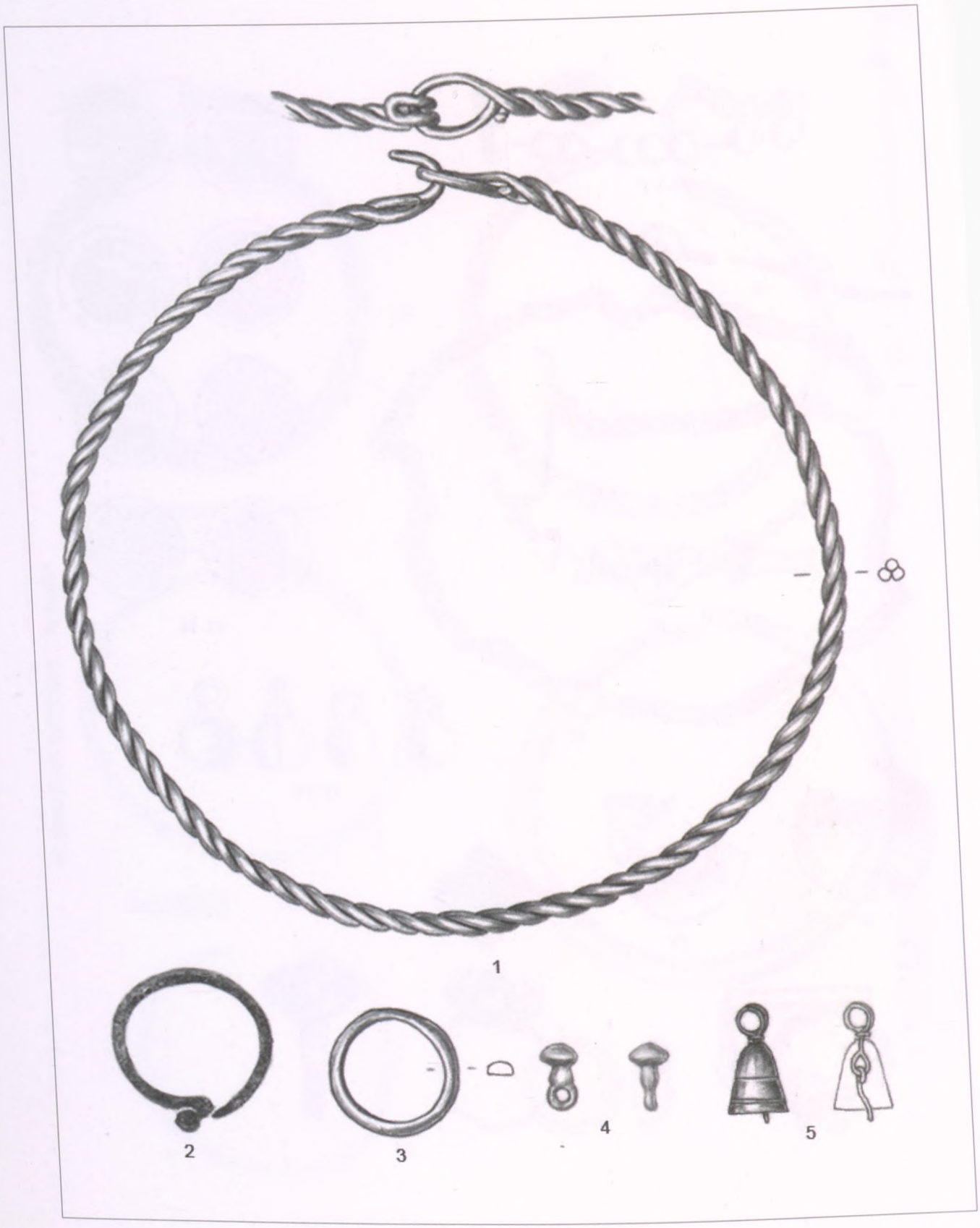

11. tábla. Győr-Téglavető-dűlő, 1: 593. sír, 2: 608. sír, 3: 640. sír, 4–5: 754. sír

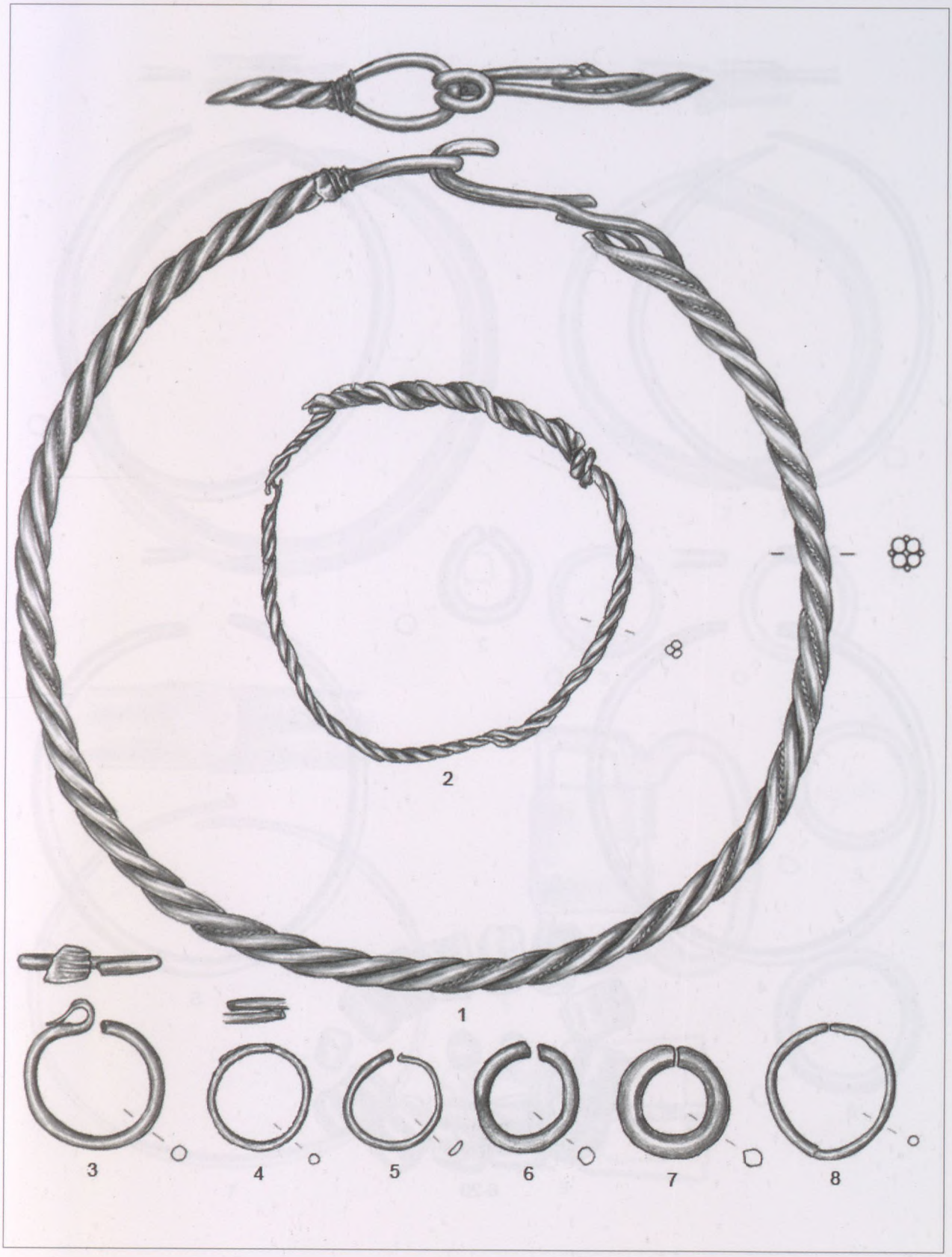

12. tábla. Győr-Újszállások

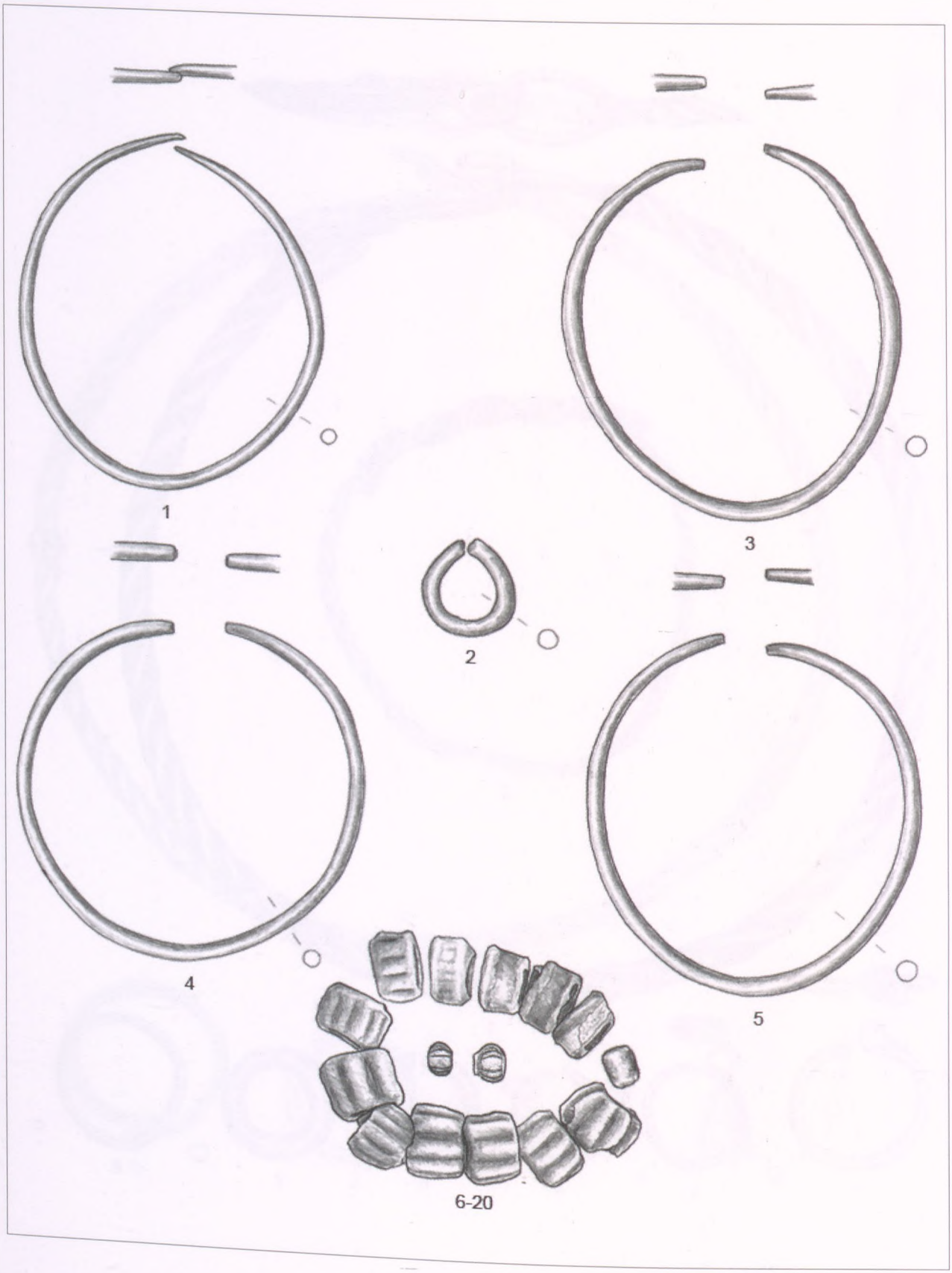

13. tábla. Győr-Újszállások

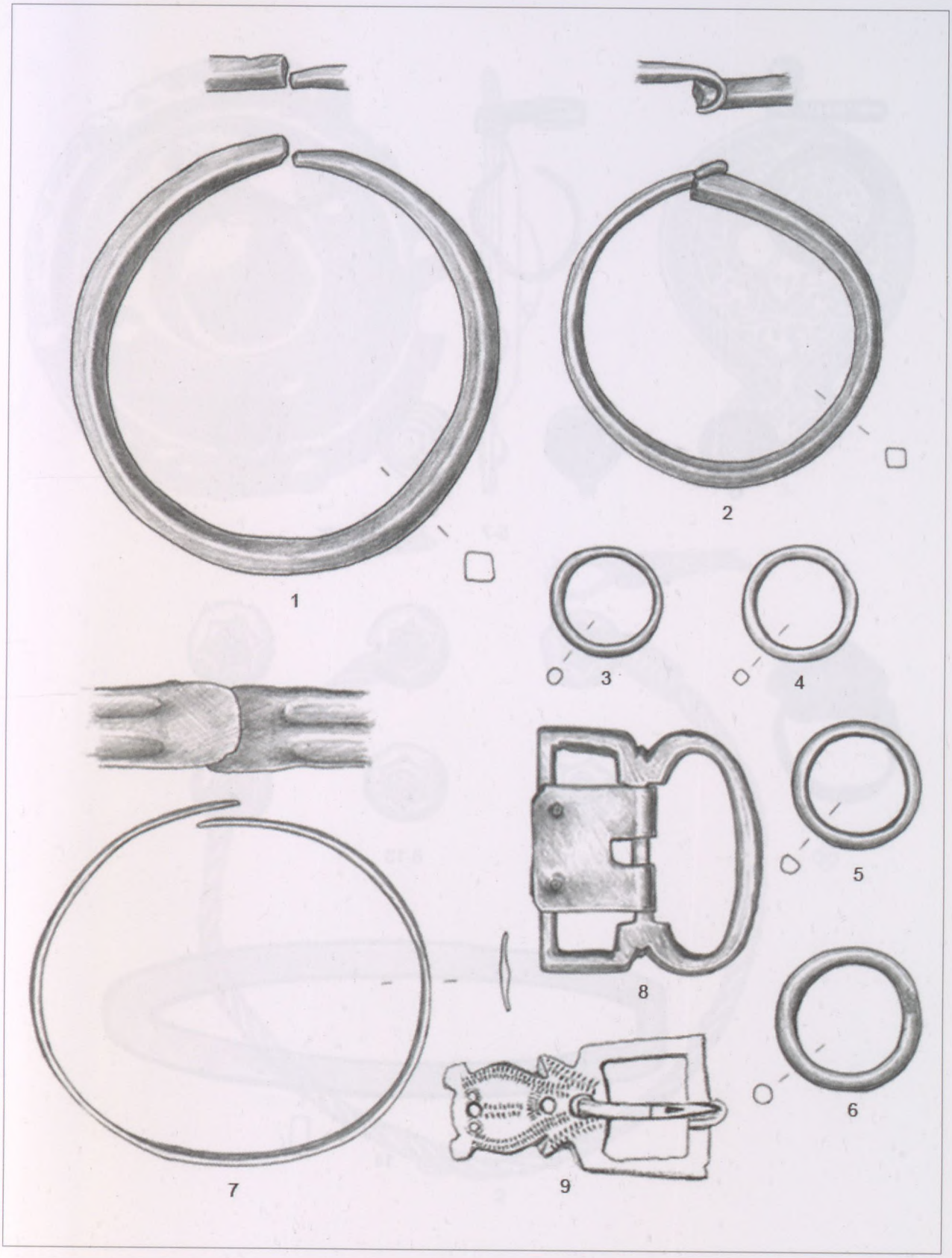

14. tábla. Győr-Újszállások

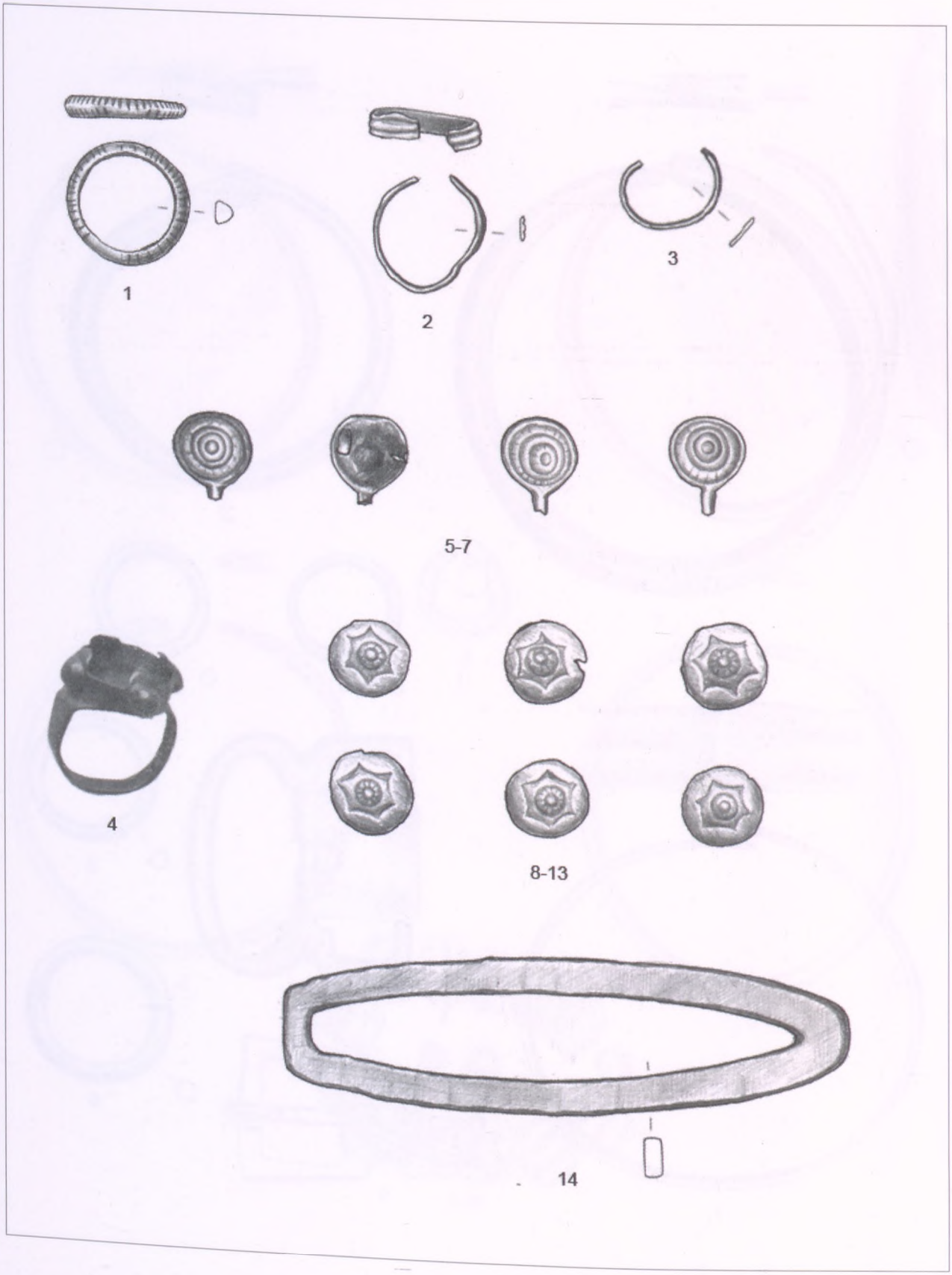

15. tábla. Győr-Újszállások

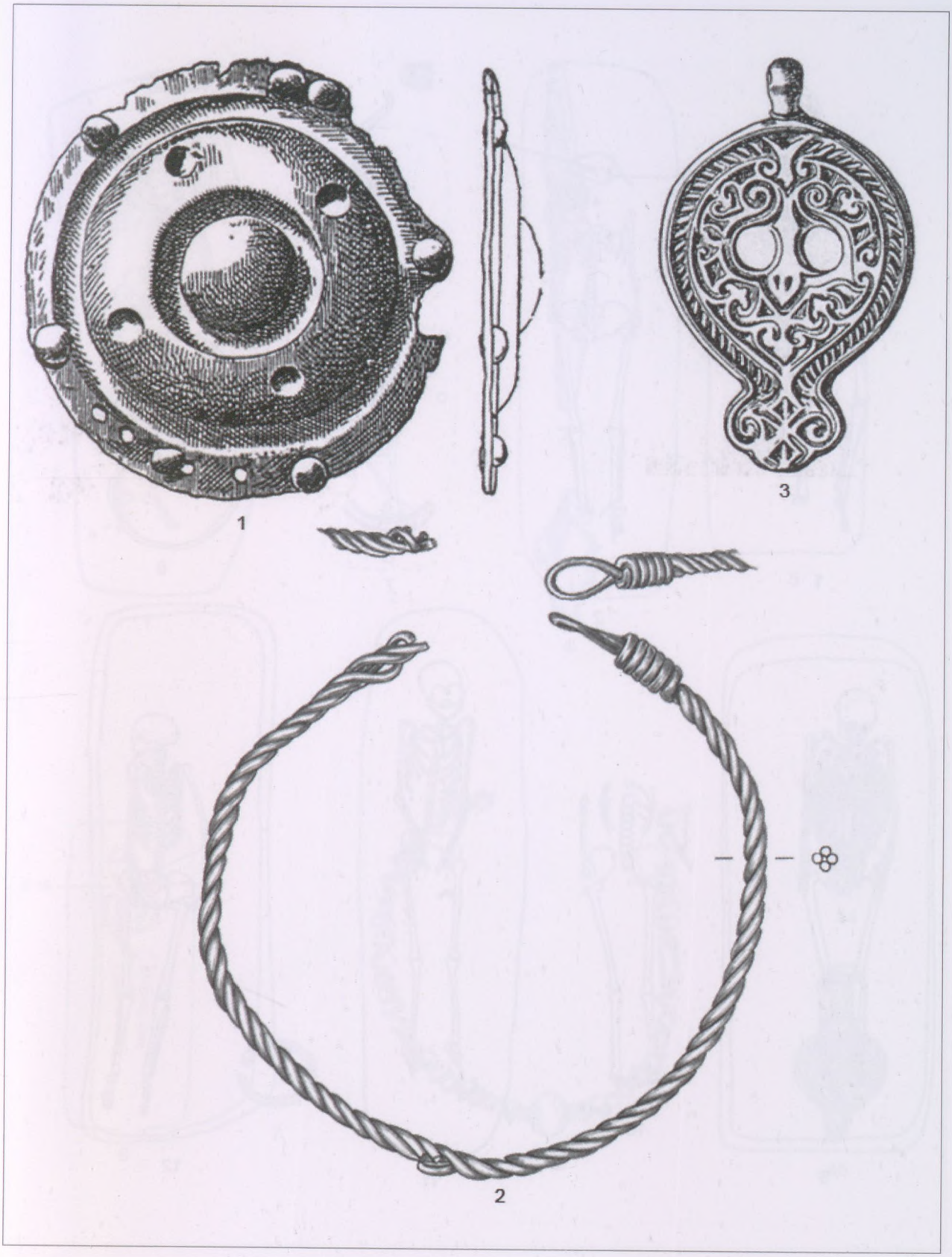

16. tábla. Győr-Víztorony

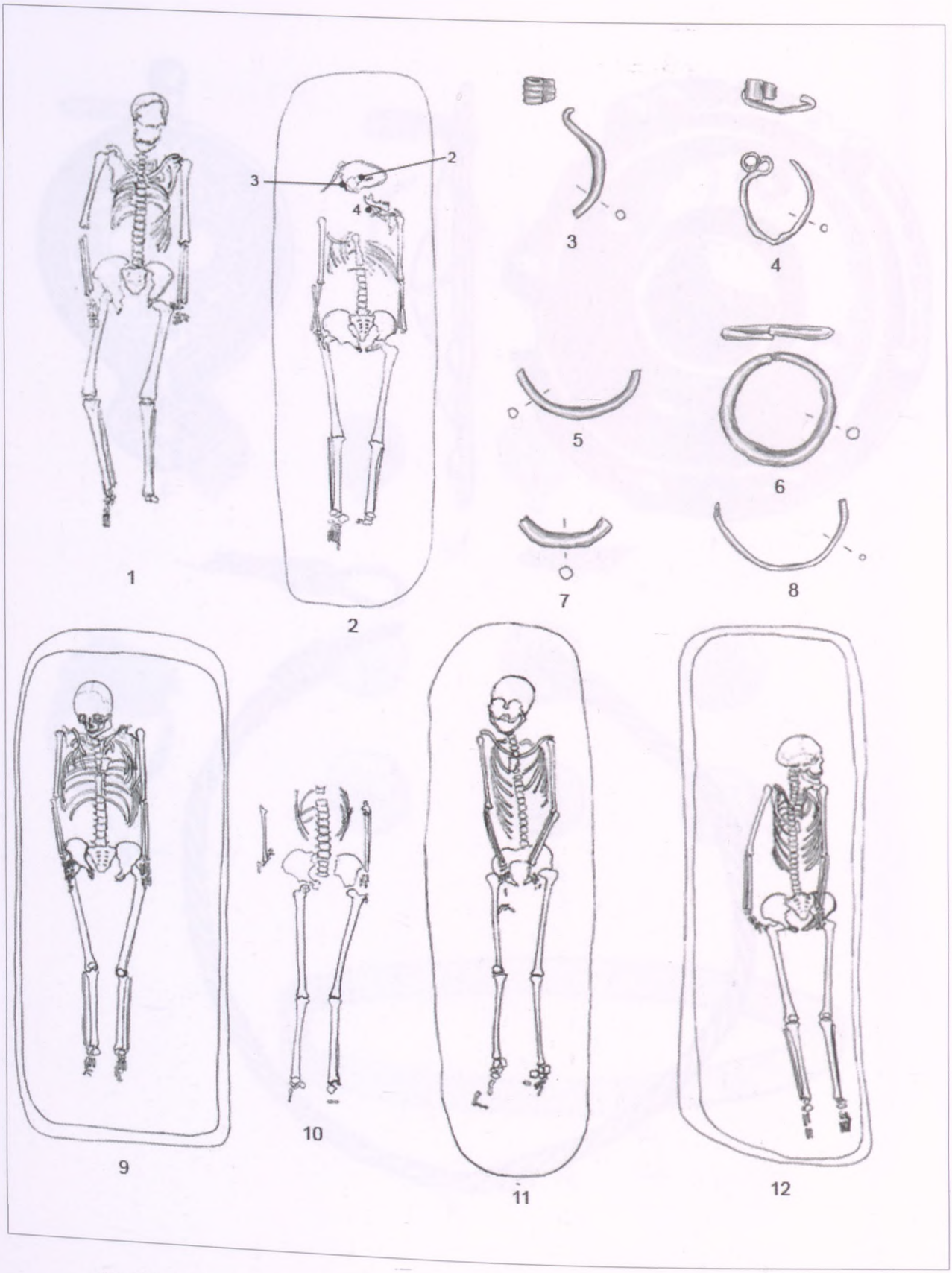

17. tábla. Győrszentiván-Károlyháza, 1: 1. sír, 2–8: 2. sír, 9: 3. sír, 10: 4. sír, 11: 5. sír, 12: 6. sír

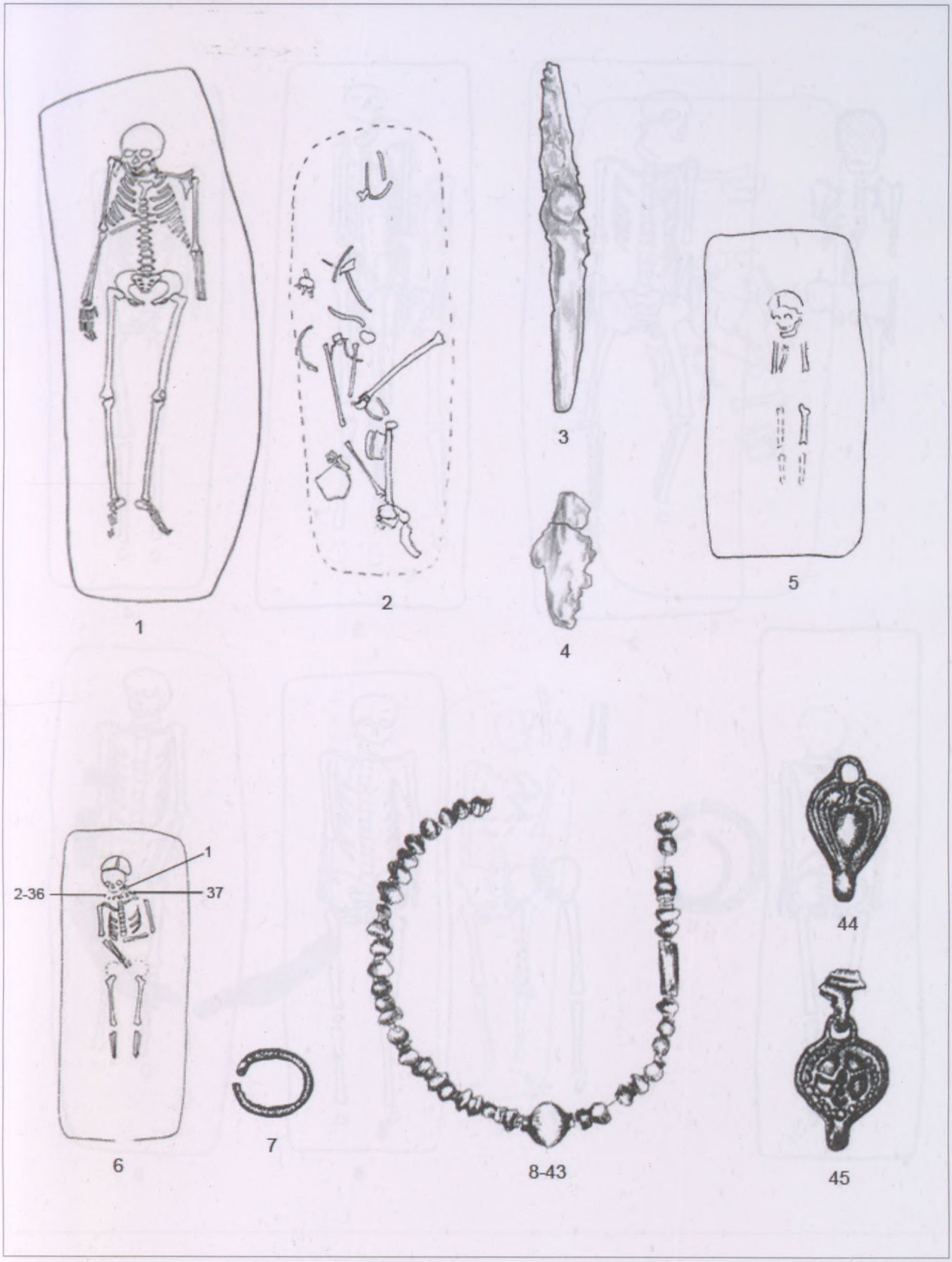

18. tábla. Győrszentiván-Károlyháza, 1: 7. sír, 2–4: 8. sír, Győrszentiván-Söprűshegy, 5: 6. sír, 6–45: 8. sír

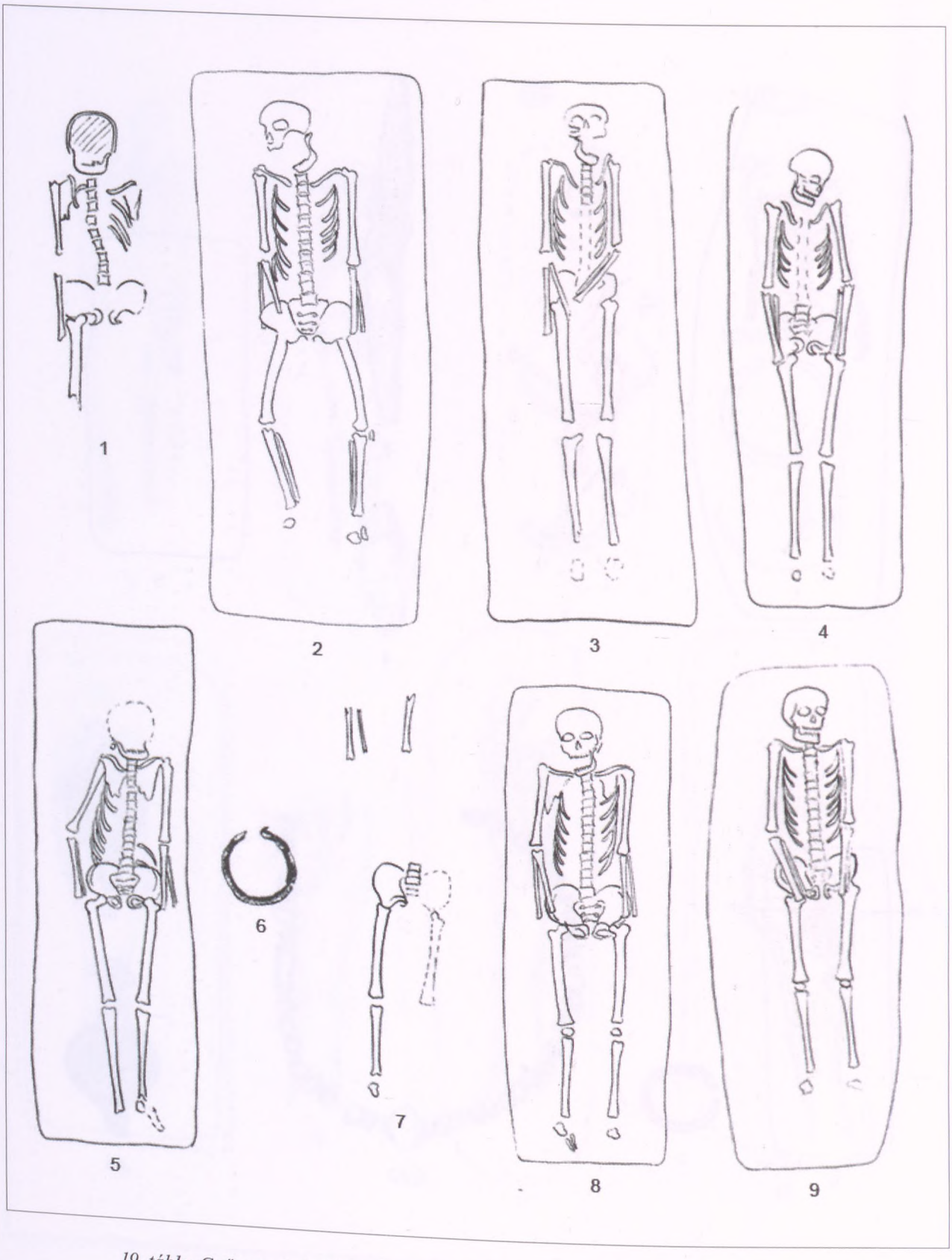

19. tábla. Győrszentiván-Söprűshegy, 1: 9. sír, 2: 10. sír, 3: 12. sír, 4: 13. sír, 5–6: 15. sír, 7: 16. sír, 8: 17. sír, 9: 18. sír

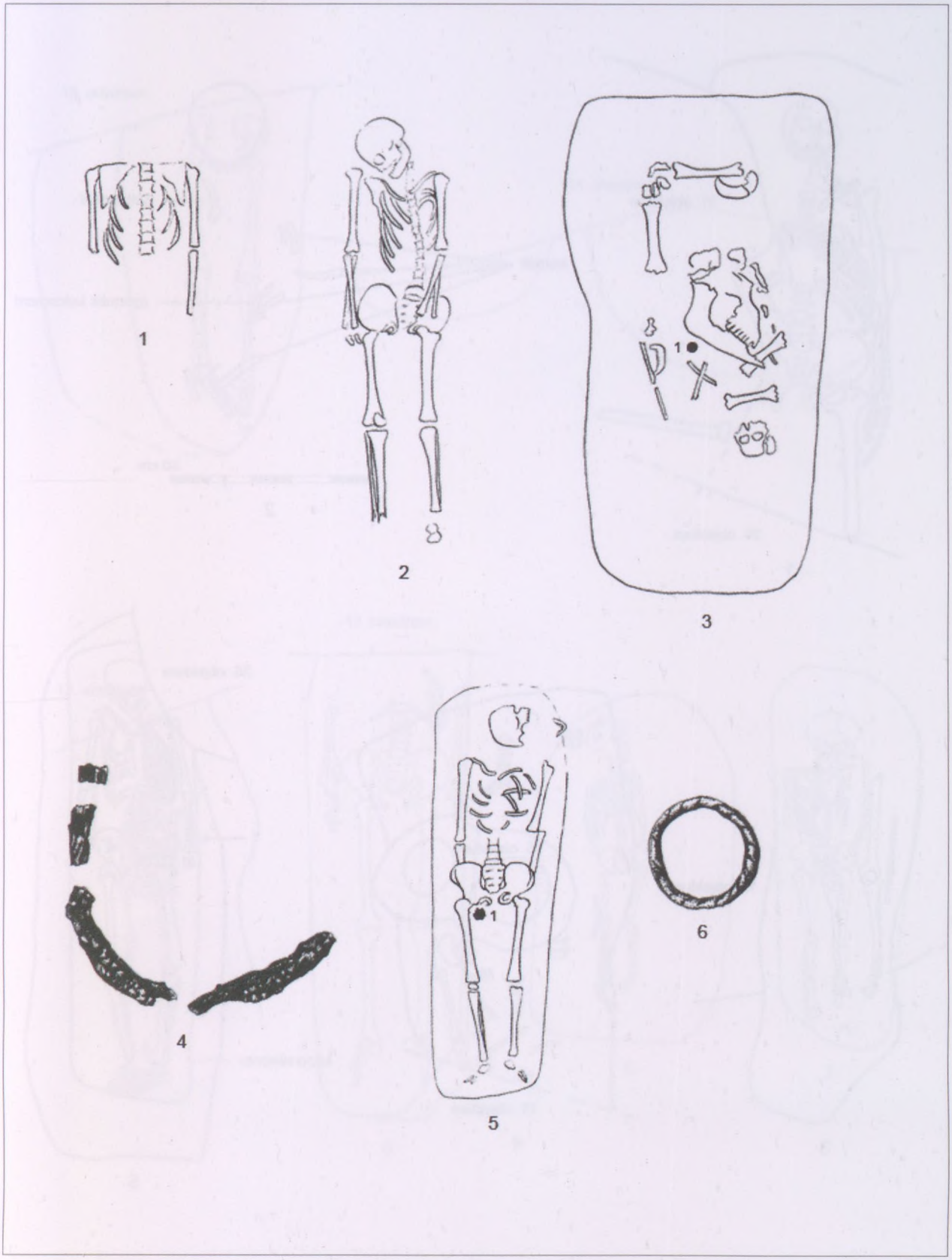

20. tábla. Győrszentiván-Söprűshegy, 1: 19. sír, 2: 20. sír, 3–4: 22. sír, 5–6: 23. sír

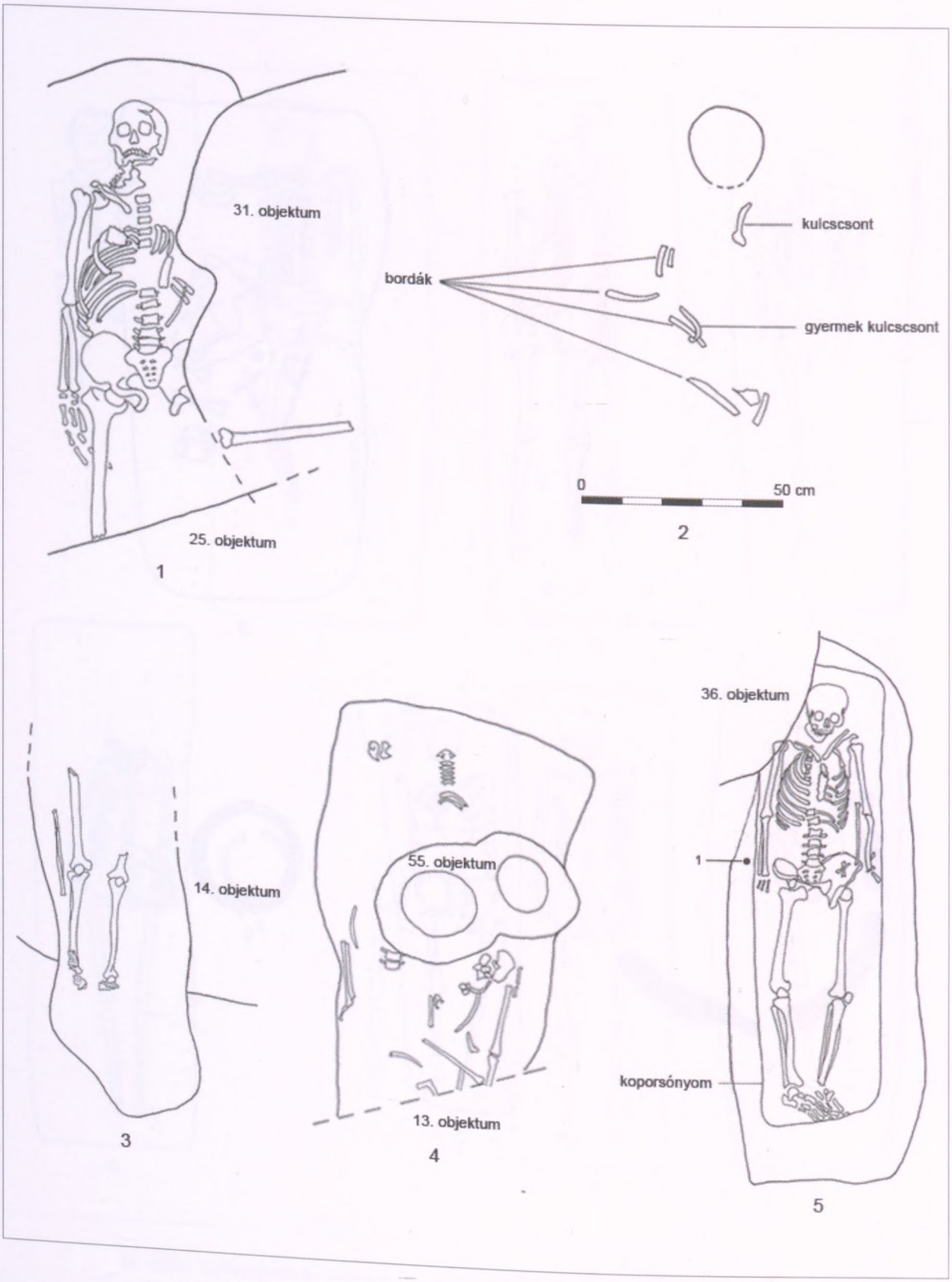

21. tábla. Ikrény-Silógödrök, 1–2: 1/A–B. sír, 3: 4. sír, 4: 5. sír, 5: 6. sír

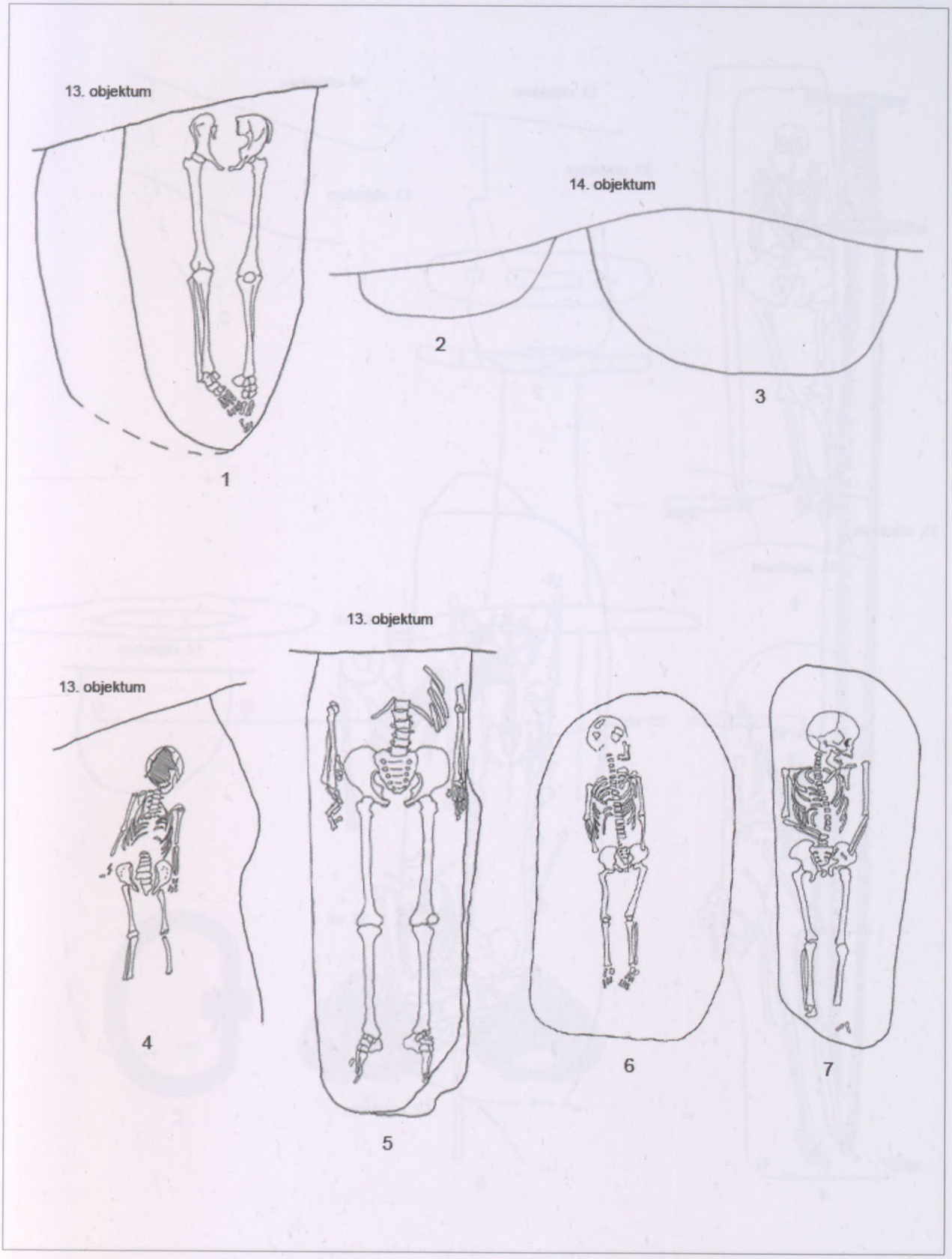

22. tábla. Ikrény-Silógödrök, 1: 7. sír, 2: 8. sír, 3: 9. sír, 4: 10. sír, 5: 11. sír, 6: 12. sír, 7: 13. sír

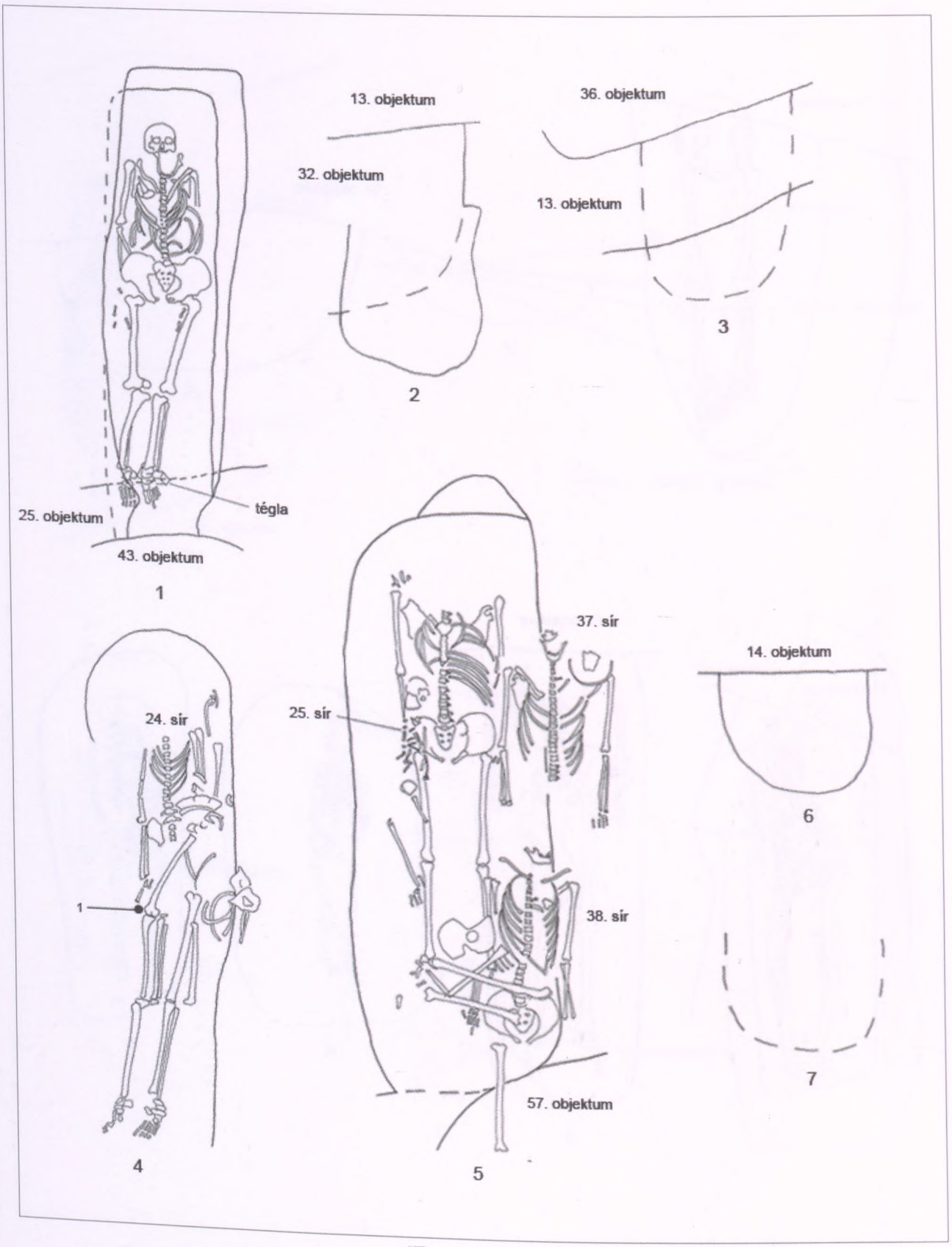

23. tábla. Ikrény-Silógödrök, 1: 14. sír, 2: 16. sír, 3: 20. sír, 4: 23. sír, 5: 36. sír. 6: 39. sír, 7: 40. sír

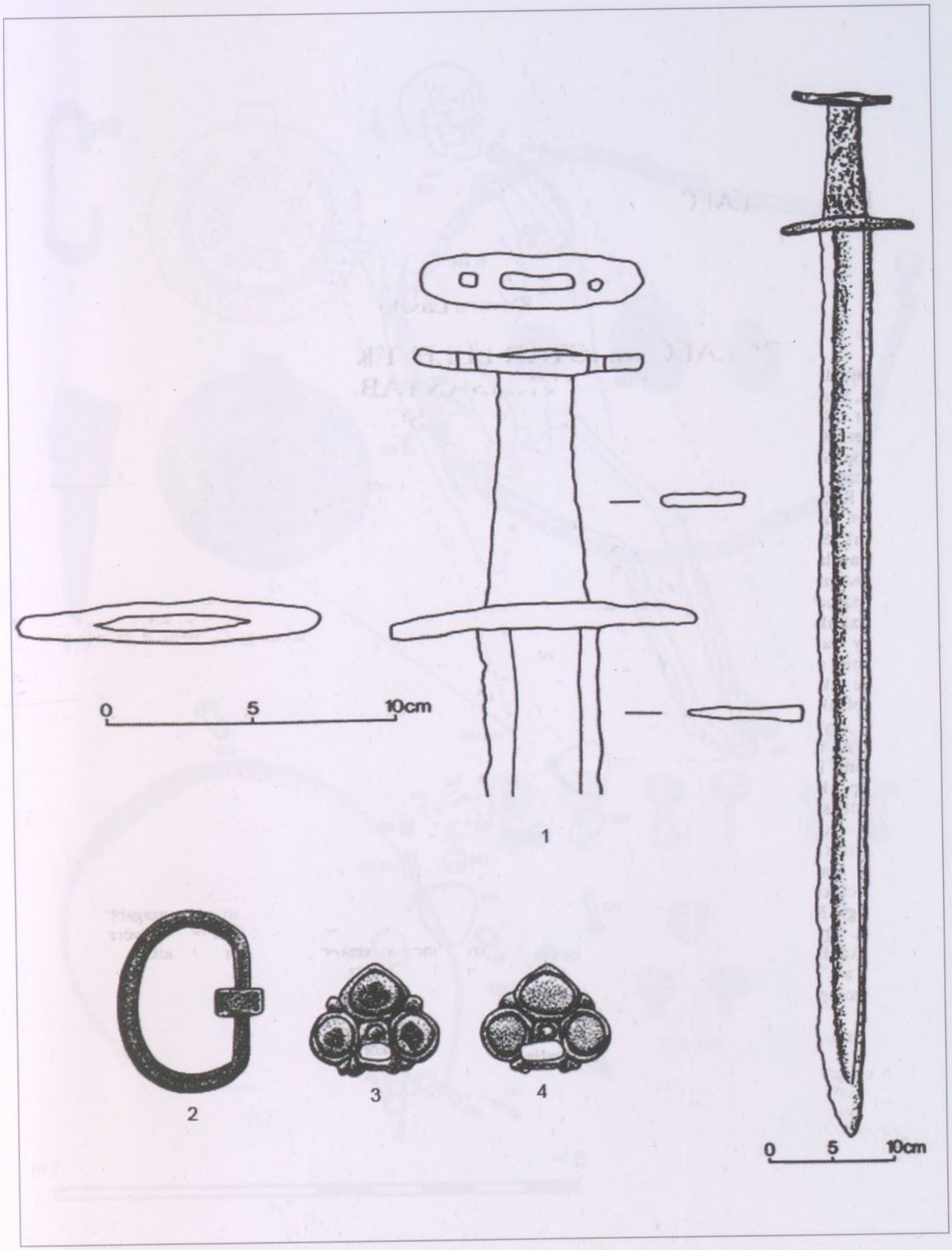

24. tábla. Kajárpéc-Gyűri kavicsbánya

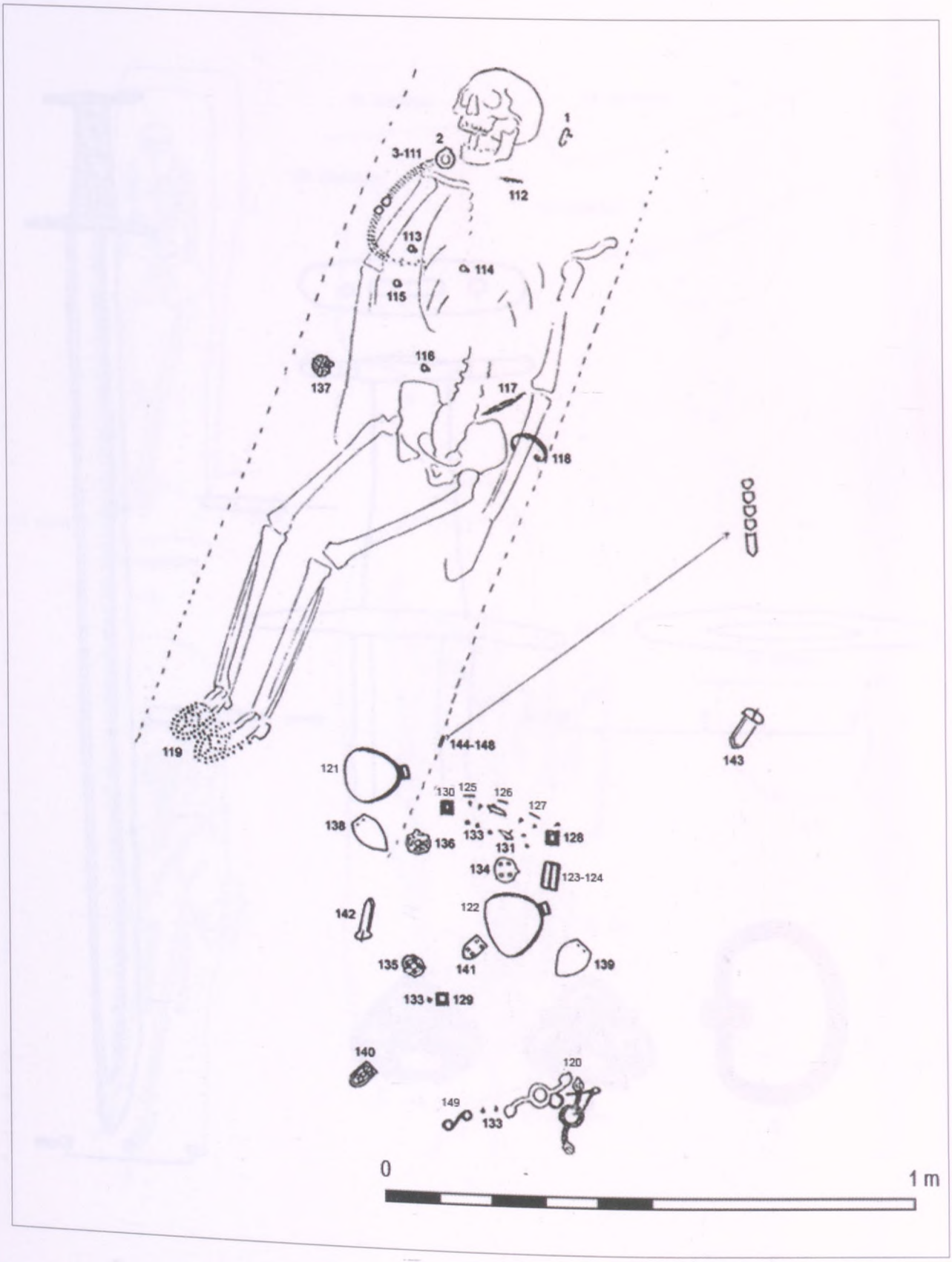

25. tábla. Koroncó-Bábota II. sír

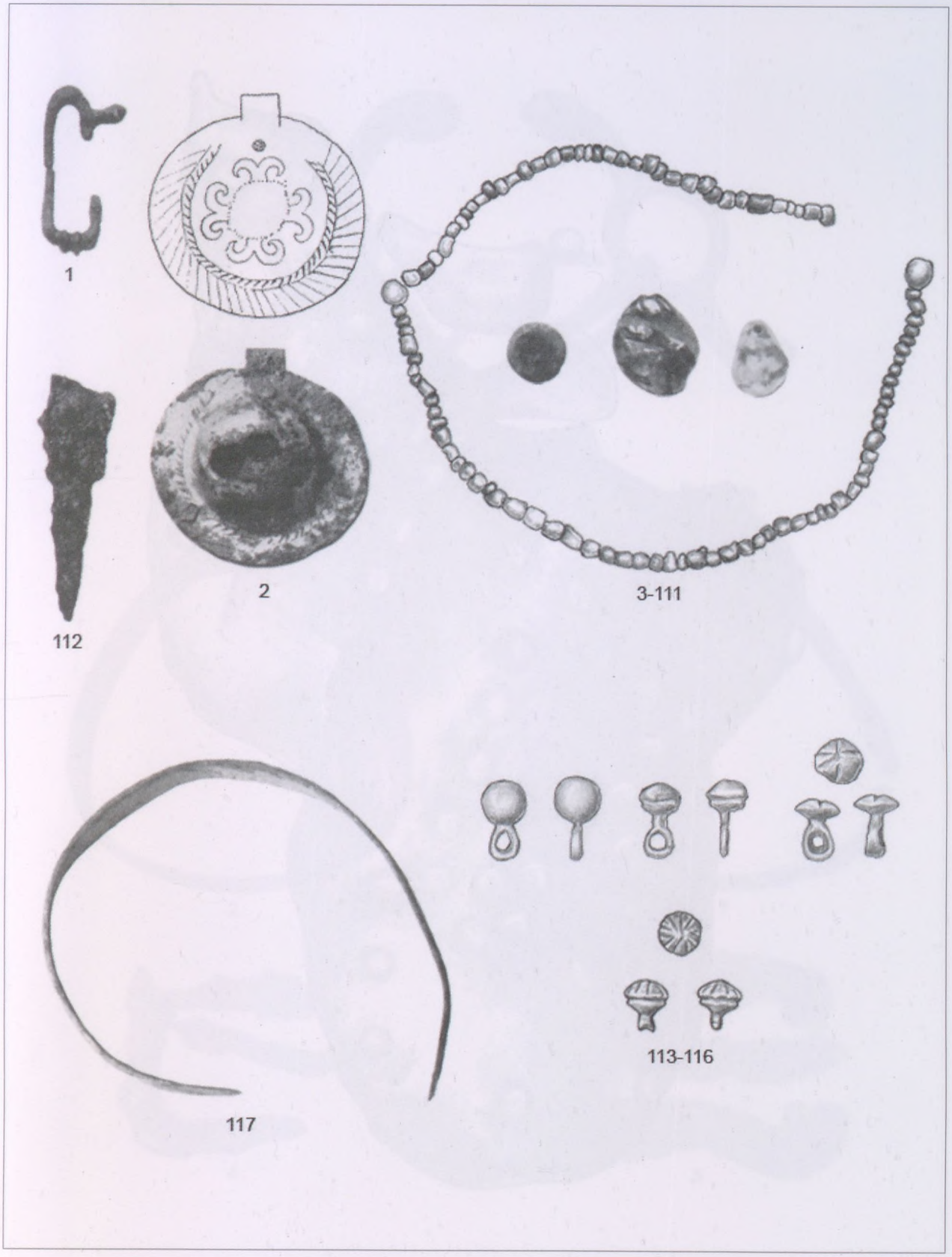

26. tábla. Koroncó-Bábota II. sír

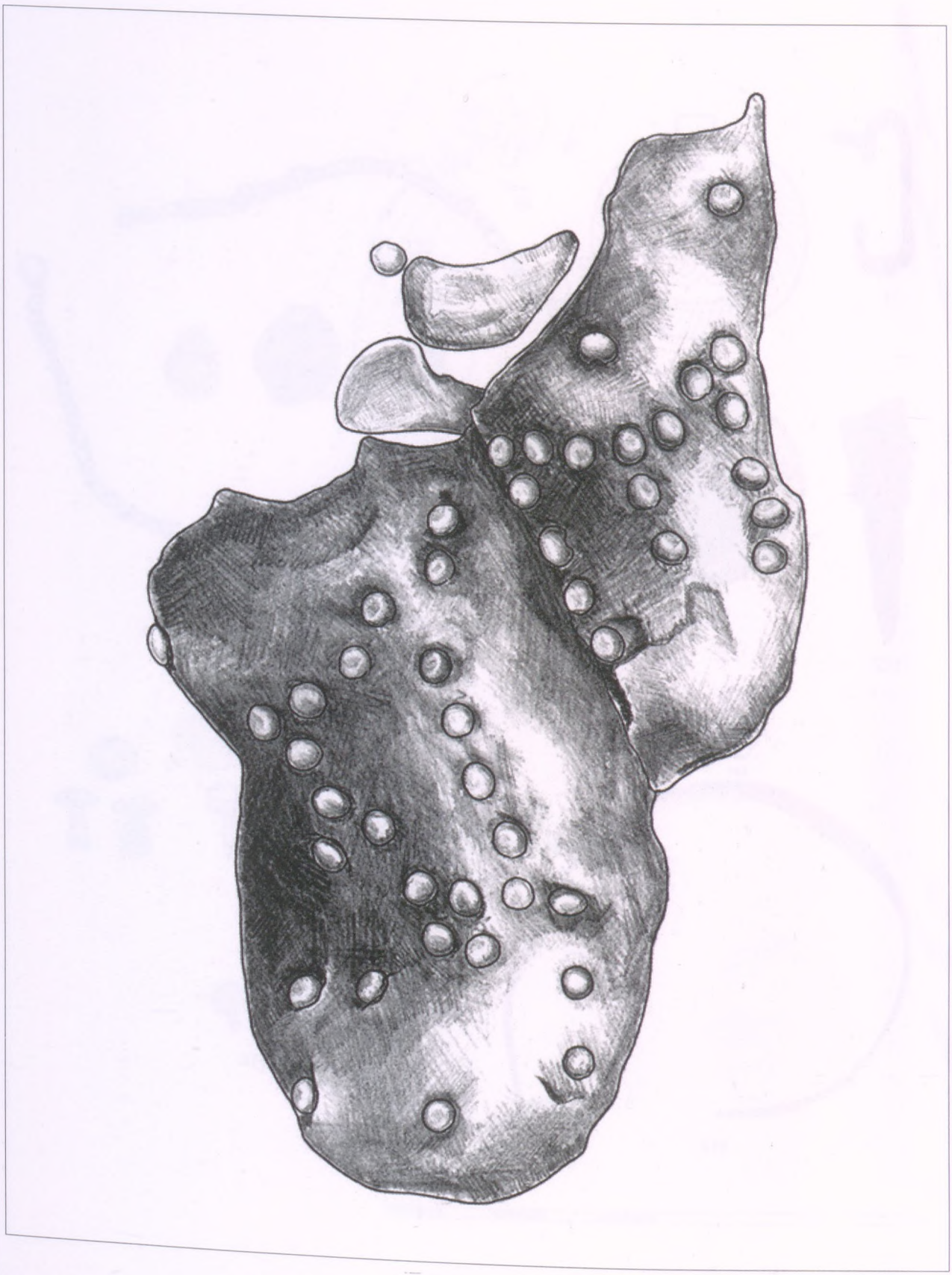

27. tábla. Koroncó-Bábota II. sír

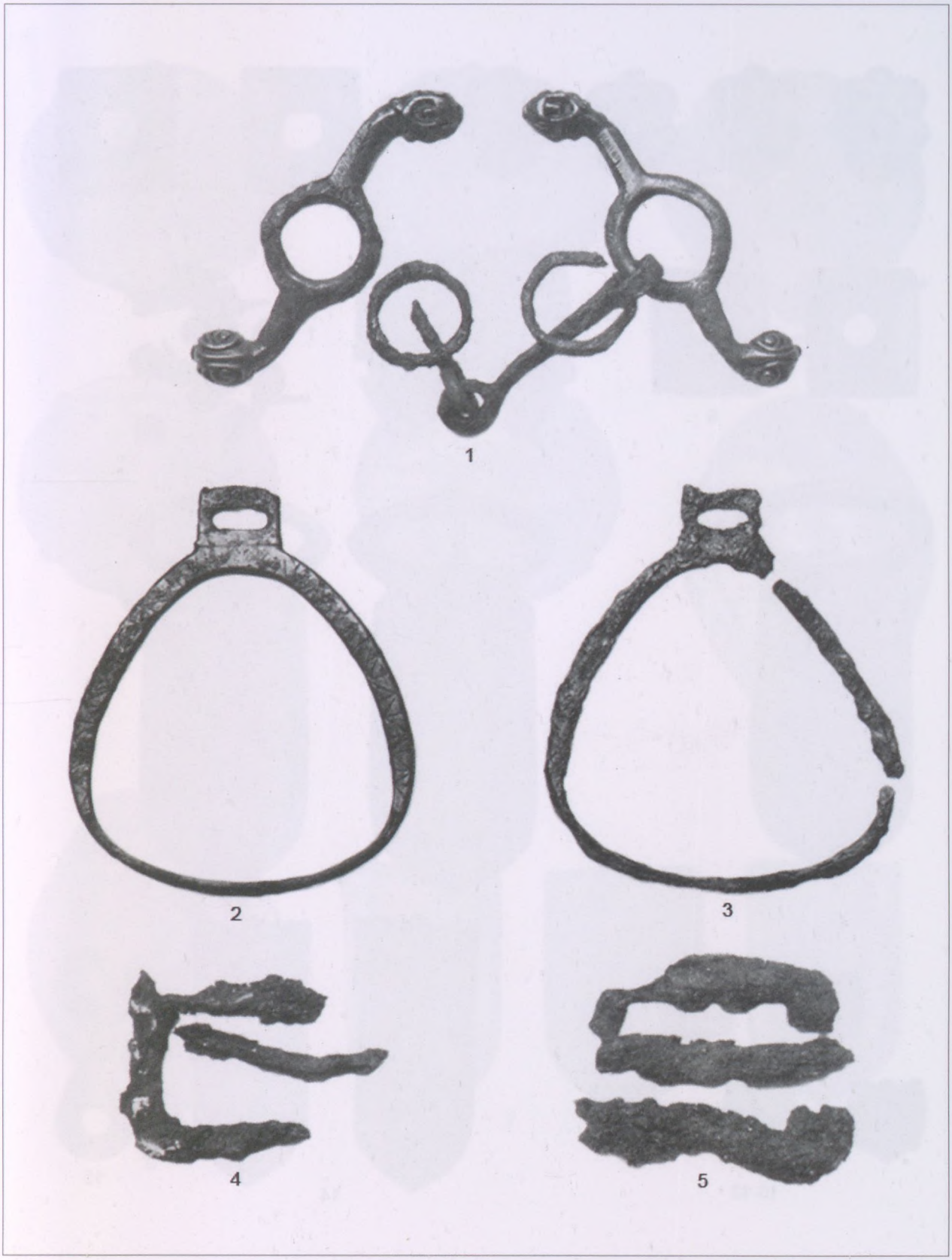

28. tábla. Koroncó-Bábota II. sír

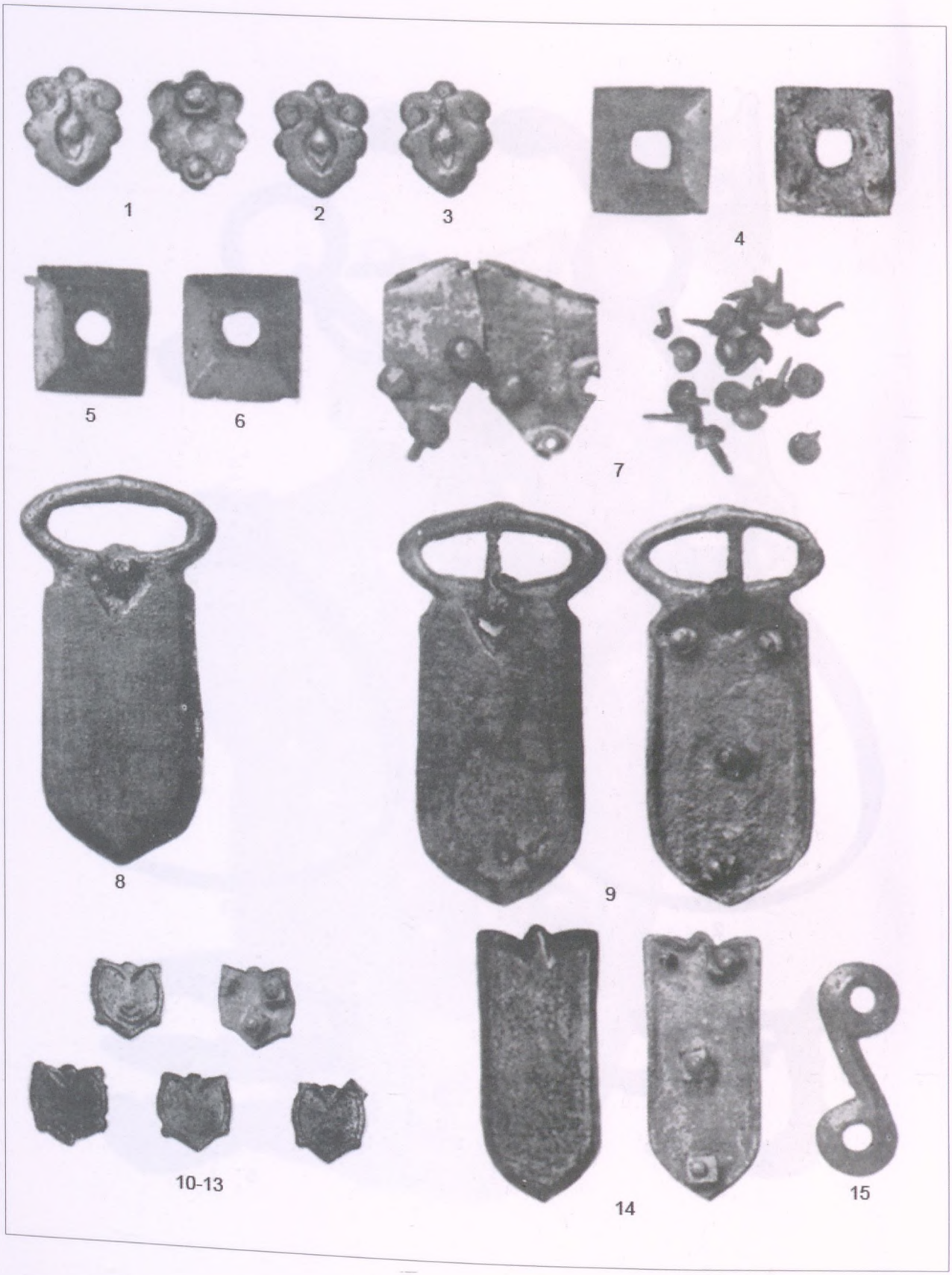

29. tábla. Koroncó-Bábota II. sír

30. tábla. Koroncó-Bábota II. sír

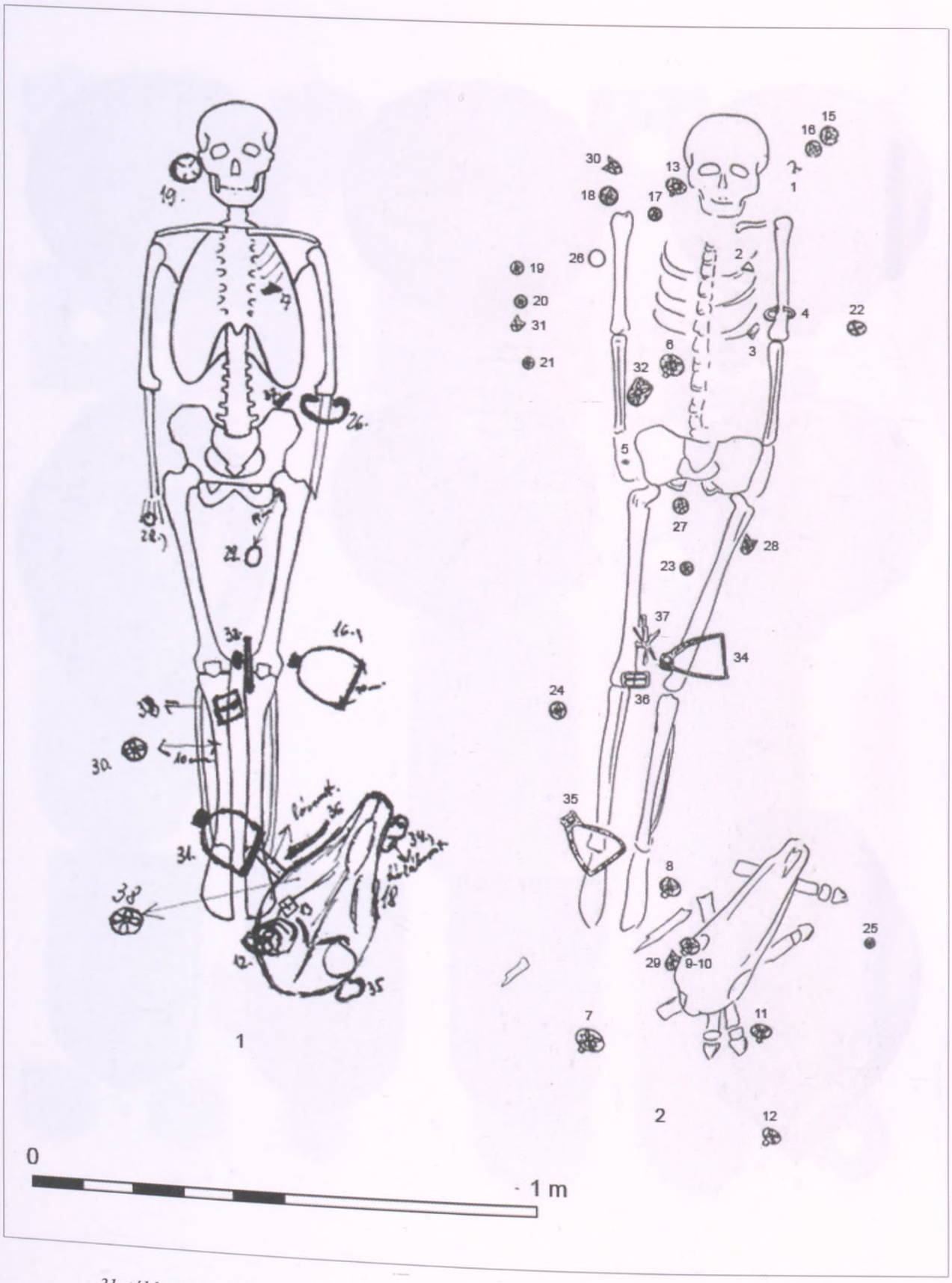

31. tábla. Koroncó-Dózsa György u. 23., 1: a feltárás során készült csontvázlap, 2: a sír rajza

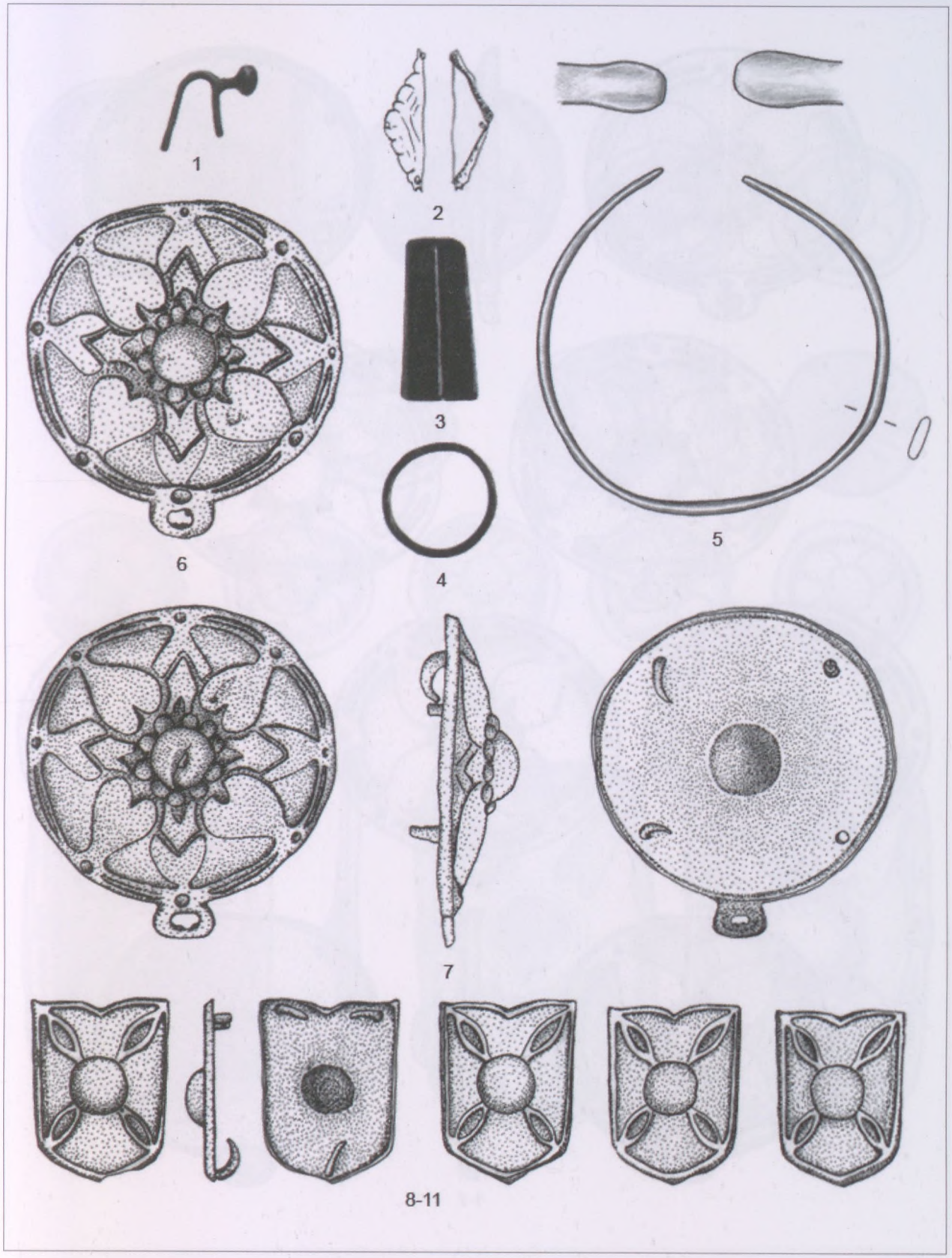

32. tábla. Koroncó-Dózsa György u. 23.

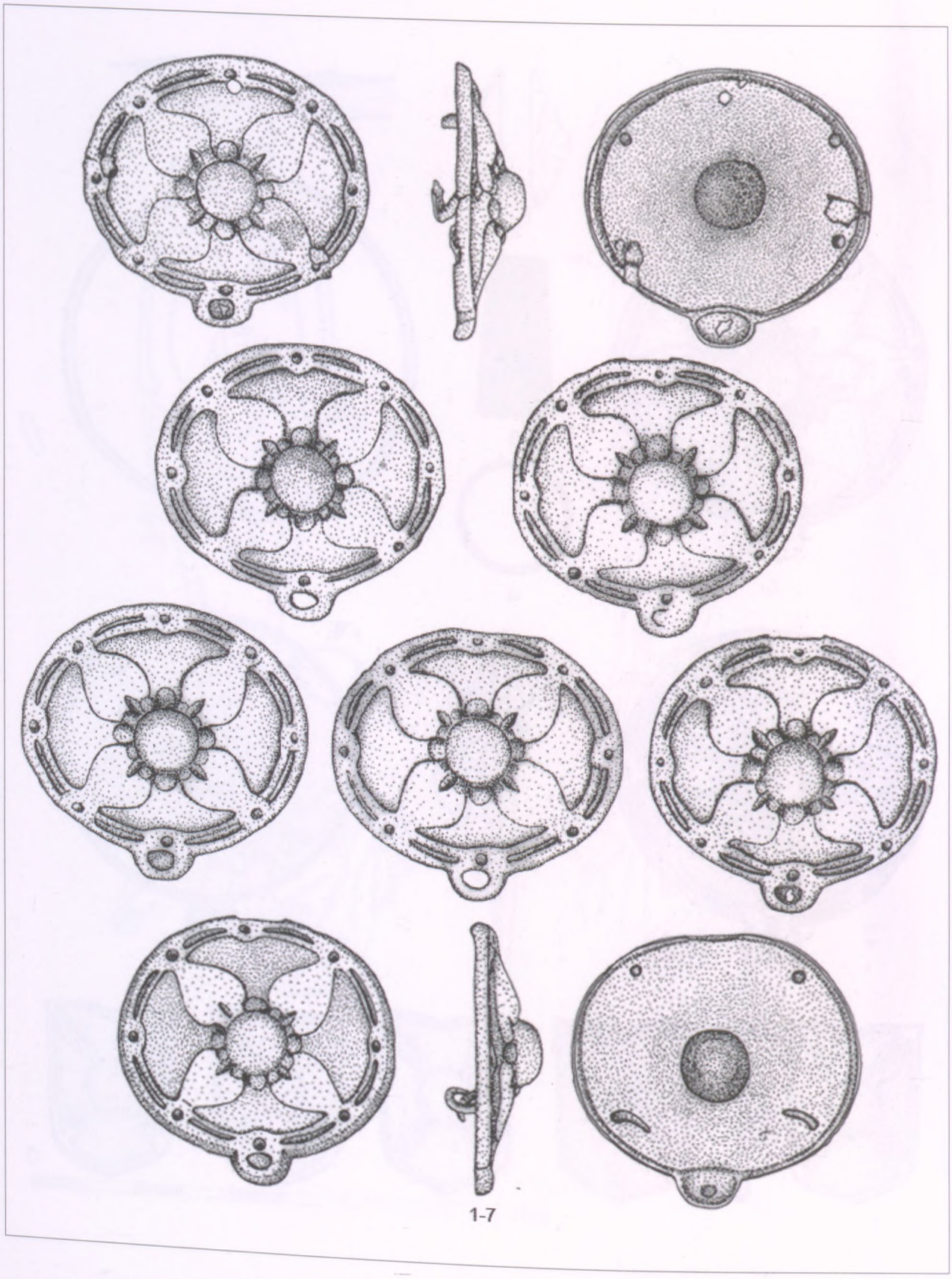

33. tábla. Koroncó-Dózsa György u. 23.

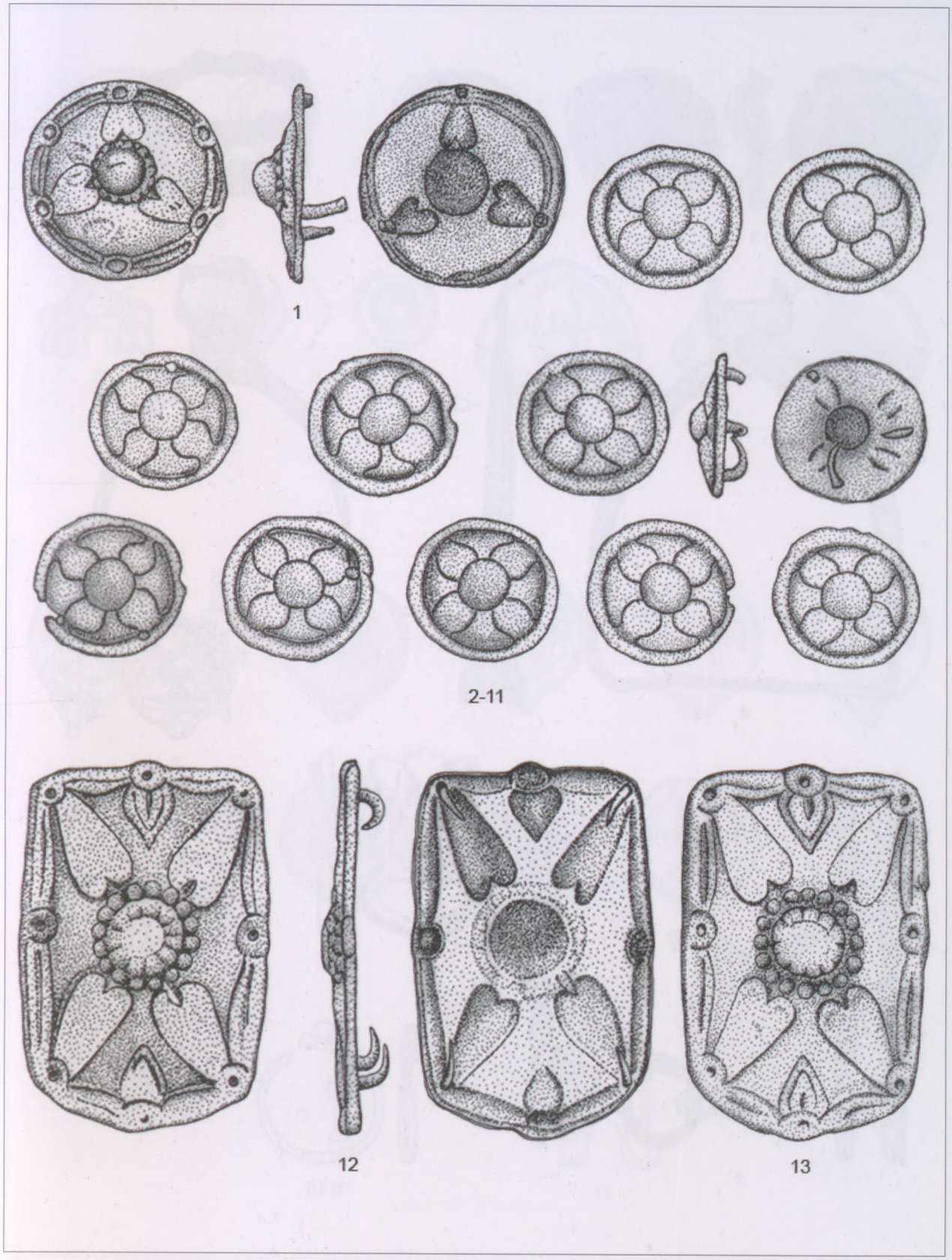

34. tábla. Koroncó-Dózsa György u. 23.

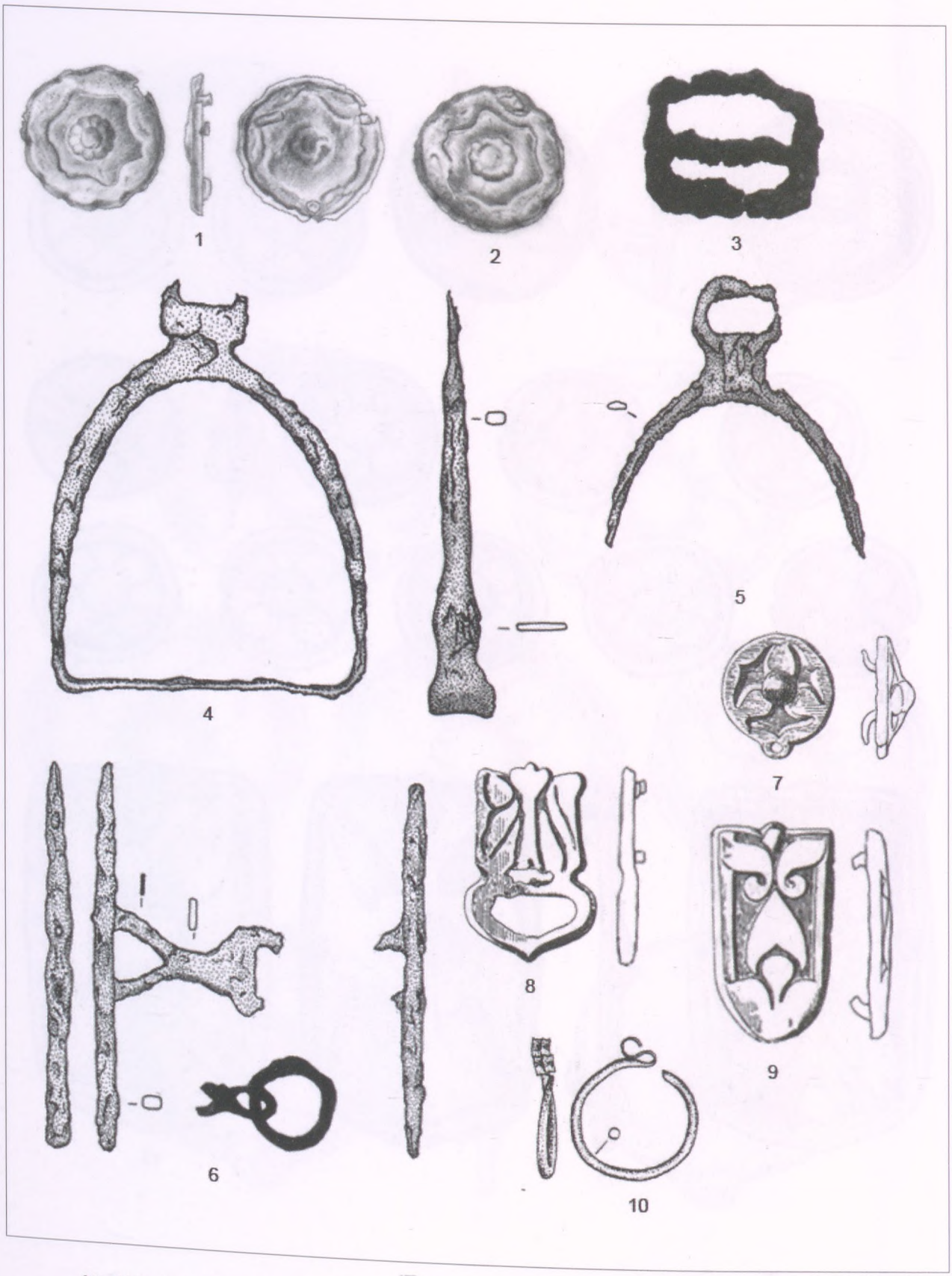

35. tábla. 1–6: Koroncó-Dózsa György u. 23., 7–9: Koroncó környéke, 10: Koroncó-Pusztatemető

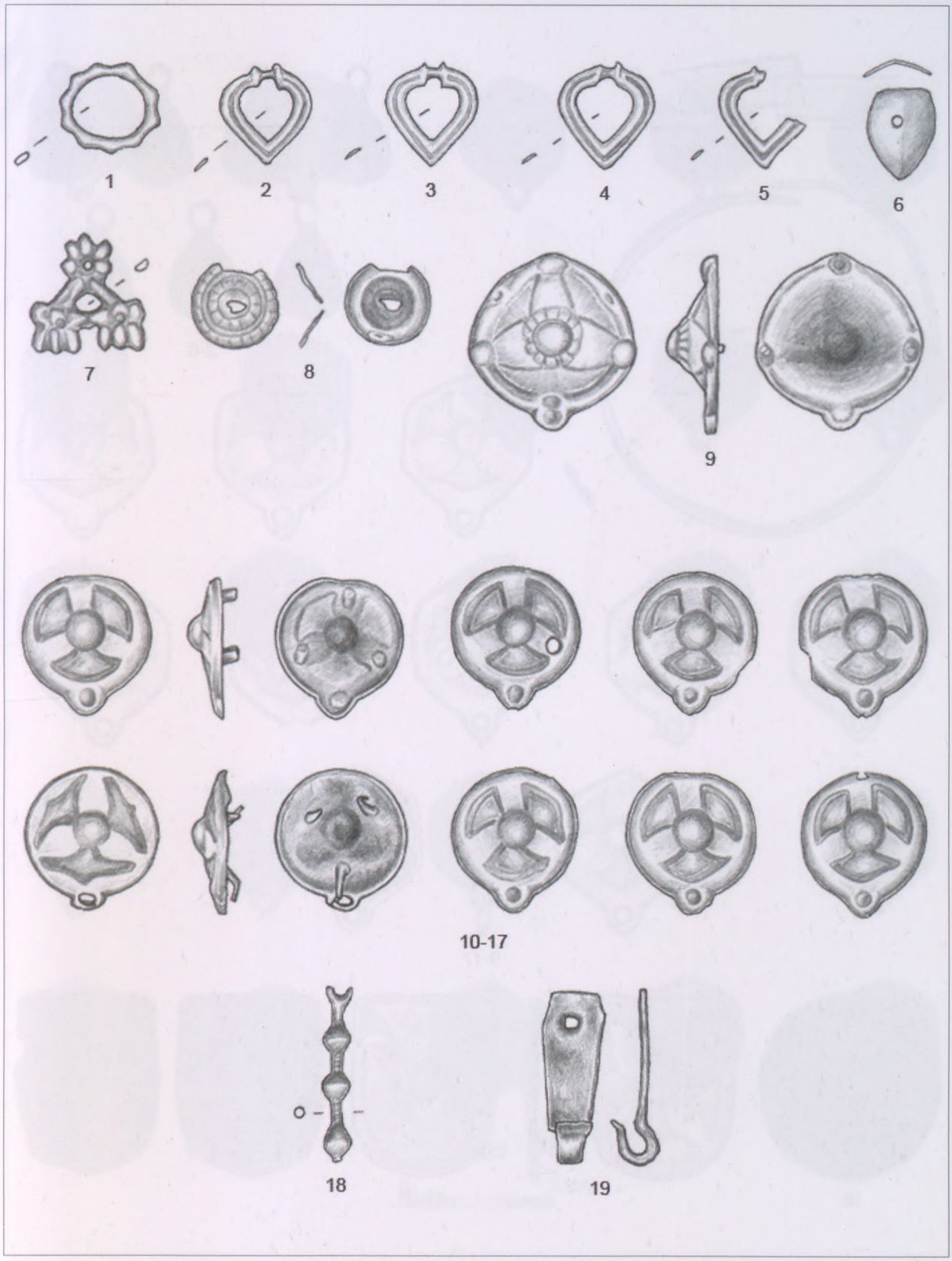

36. tábla. 1–17: Koroncó környéke, 18–19: Koroncó-Rácz-domb

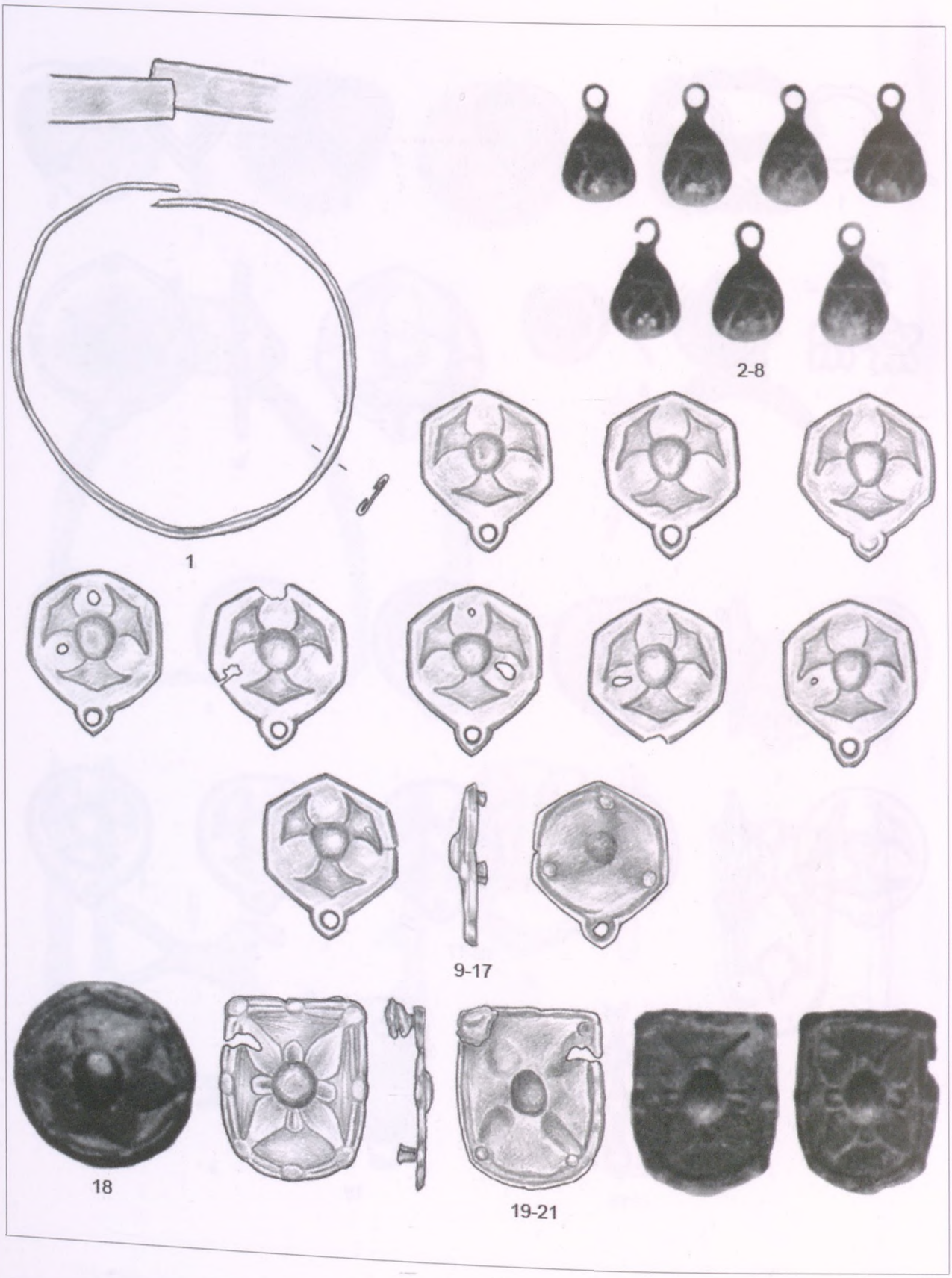

37. tábla. Koroncó-Rácz-domb

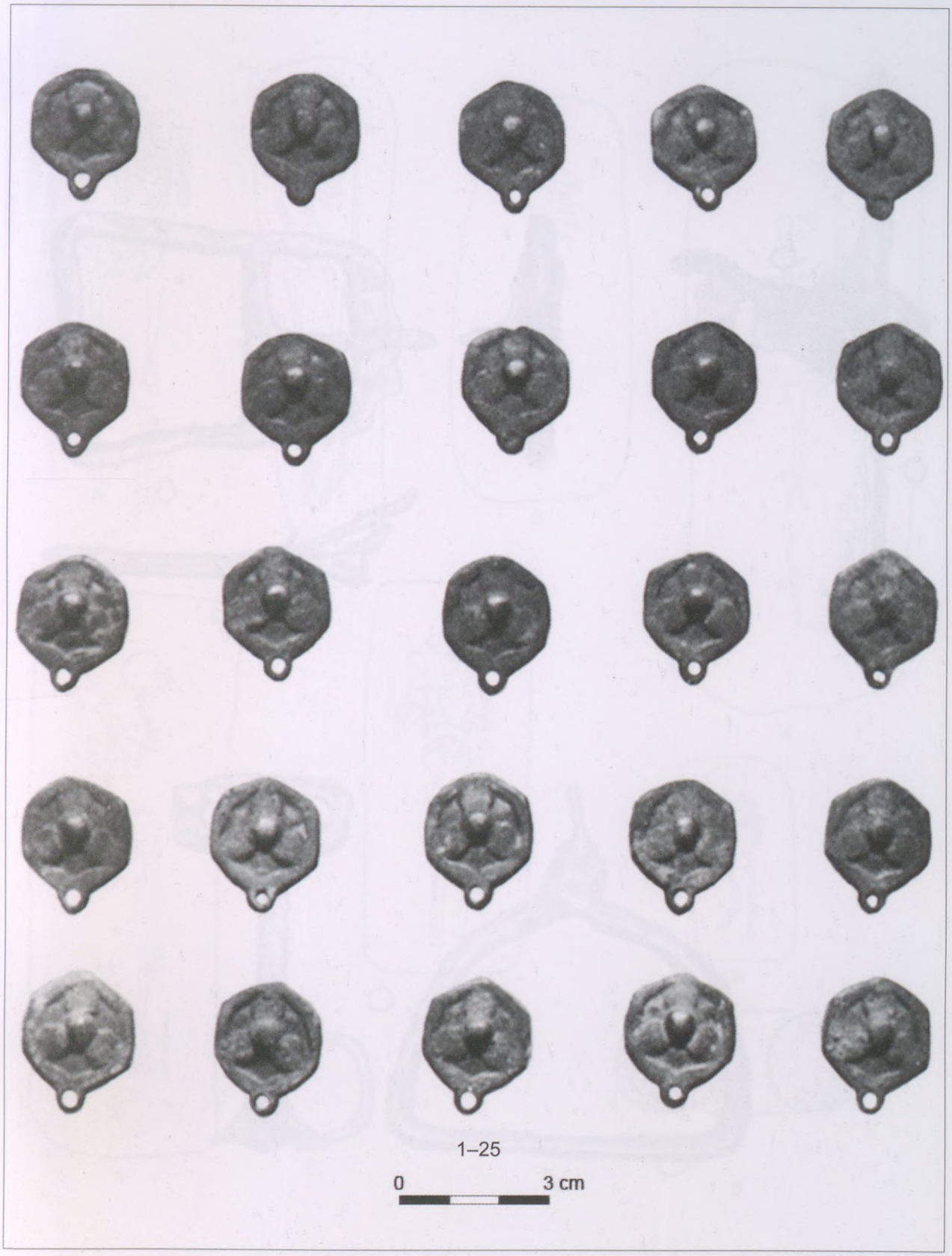

38. tábla. Koroncó-Rácz-domb

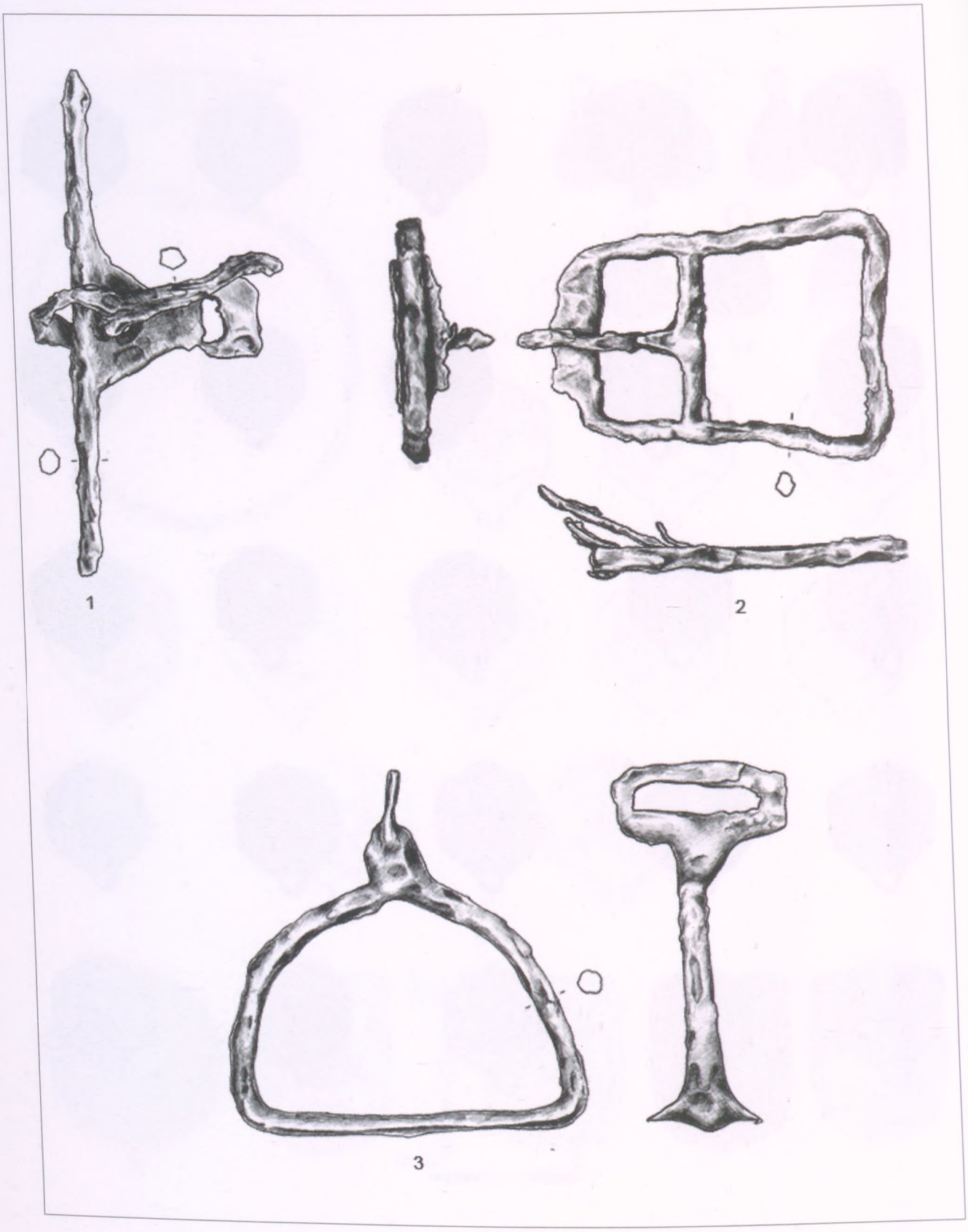

39. tábla. Koroncó-Rácz-domb

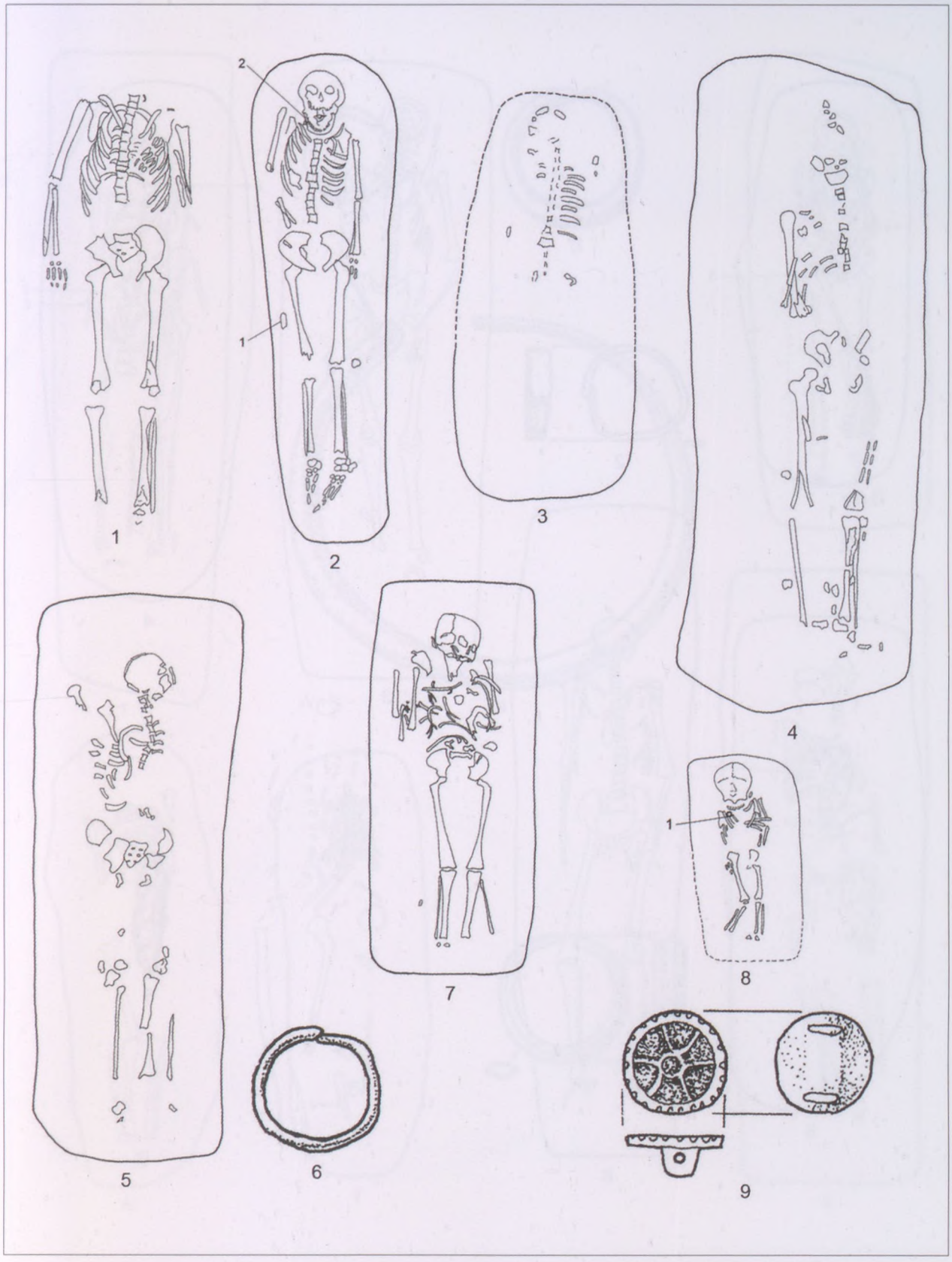

40. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 1. sír, 2: 2. sír, 3: 3. sír, 4: 5. sír, 5–6: 6. sír, 7: 7. sír, 8–9: 9. sír

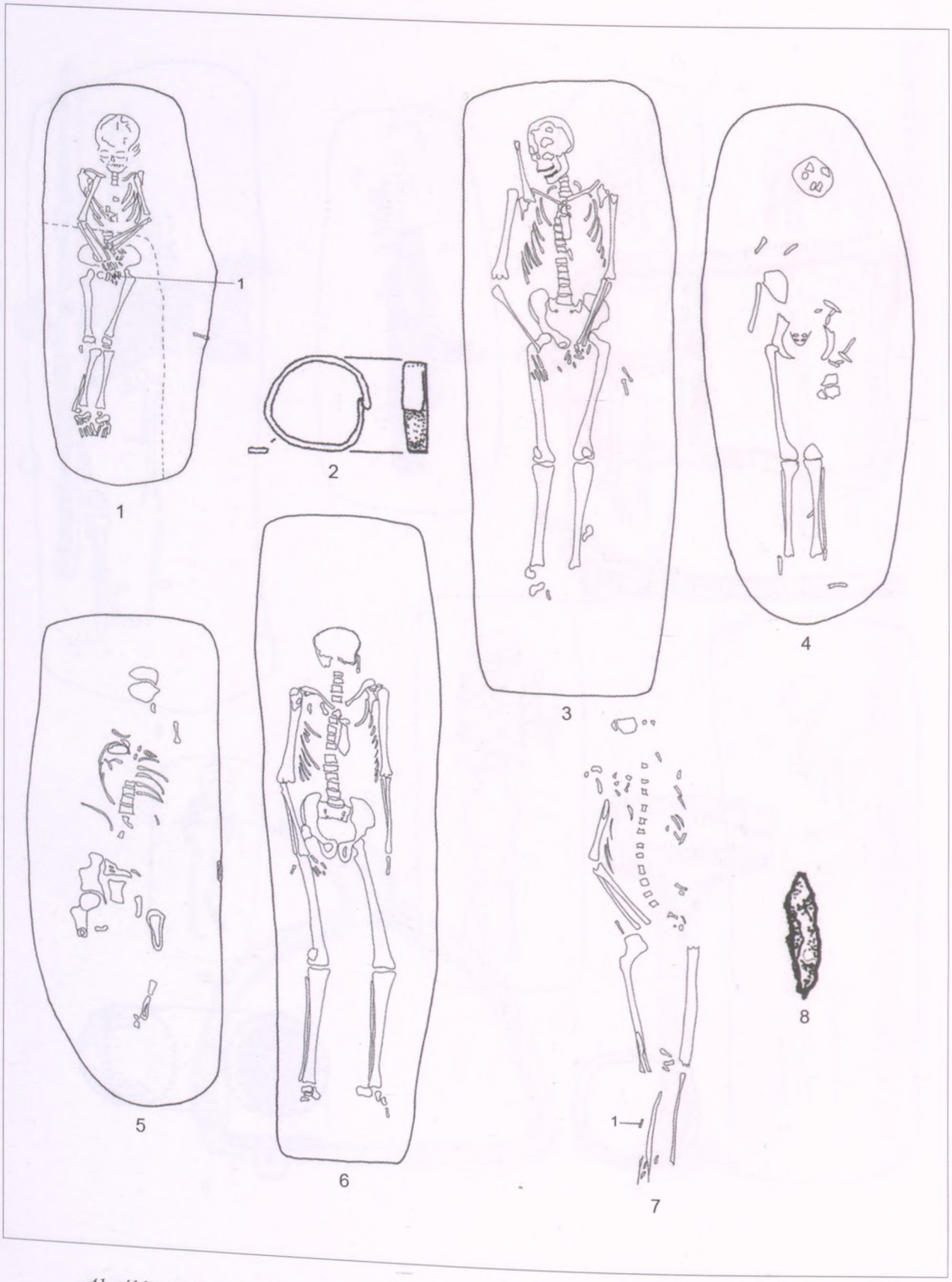

41. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1–2: 10. sír, 3: 12. sír, 4: 14. sír, 5: 15. sír, 6: 16. sír, 7–8: 19. sír

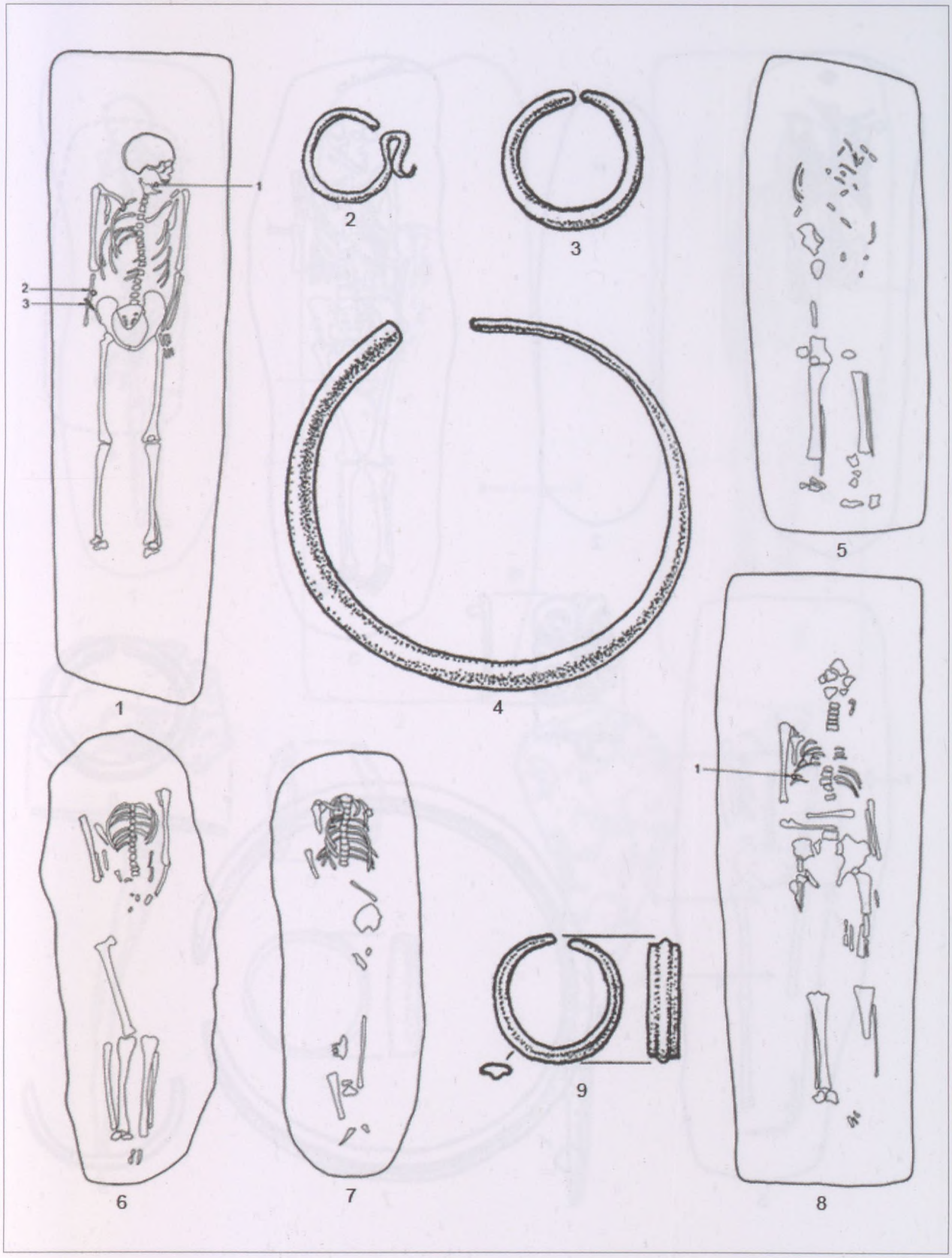

42. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1–4: 17. sír, 5: 21. sír, 6: 23. sír, 7: 24. sír, 8–9: 22. sír

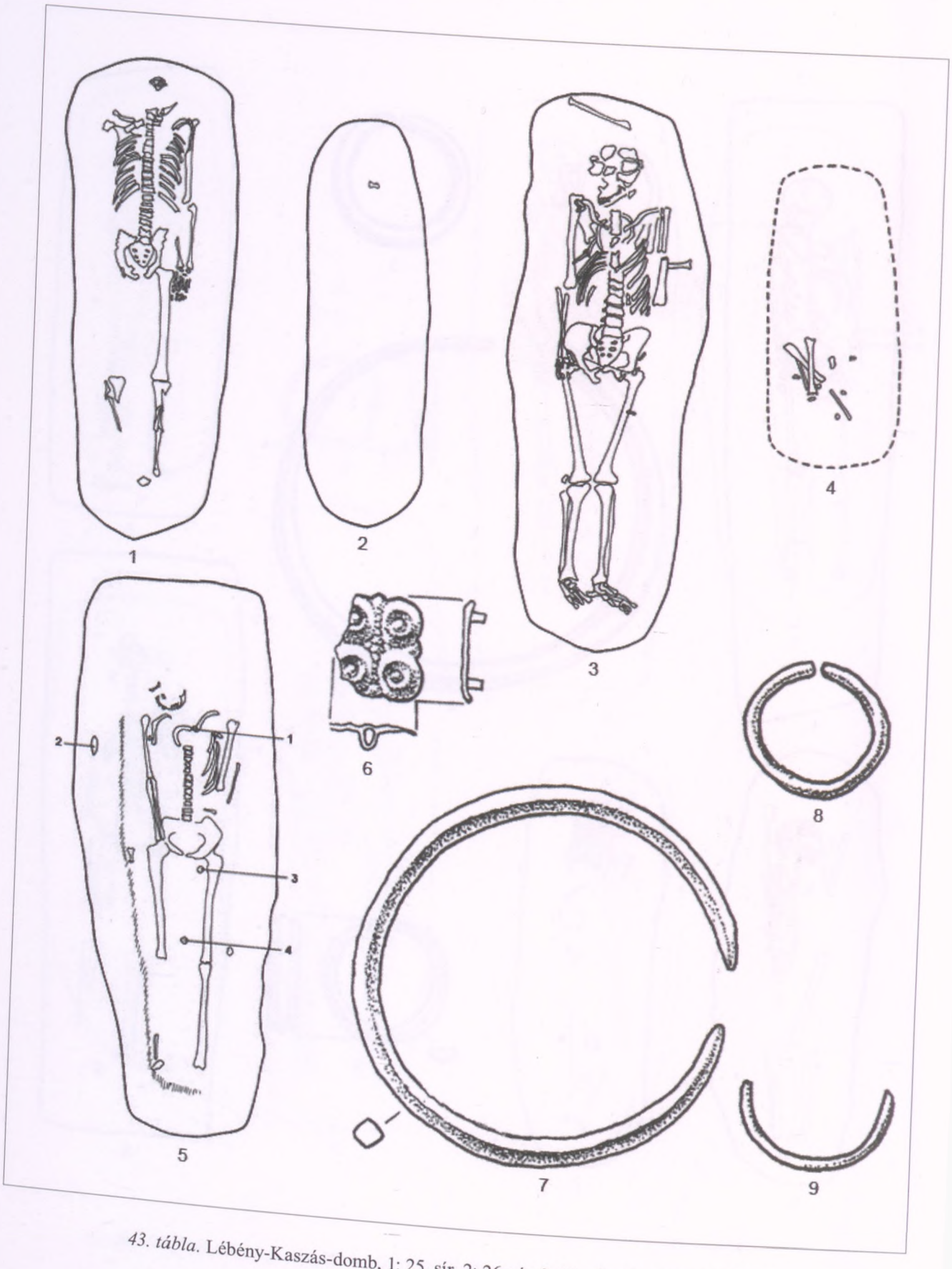

43. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 25. sír, 2: 26. sír, 3: 28. sír, 4: 29. sír, 5–9: 27. sír

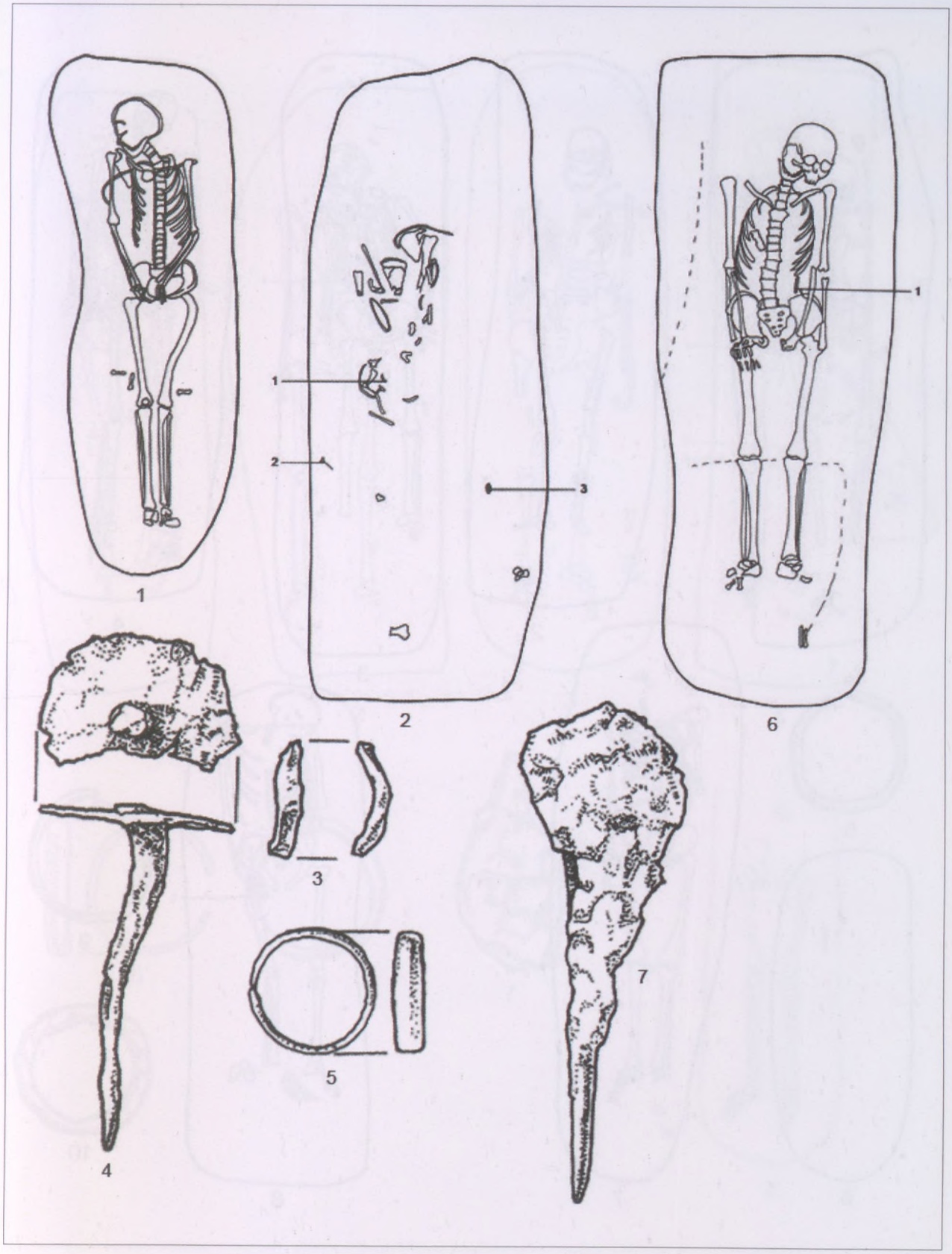

44. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 30. sír, 2–5: 31. sír, 6–7: 32. sír

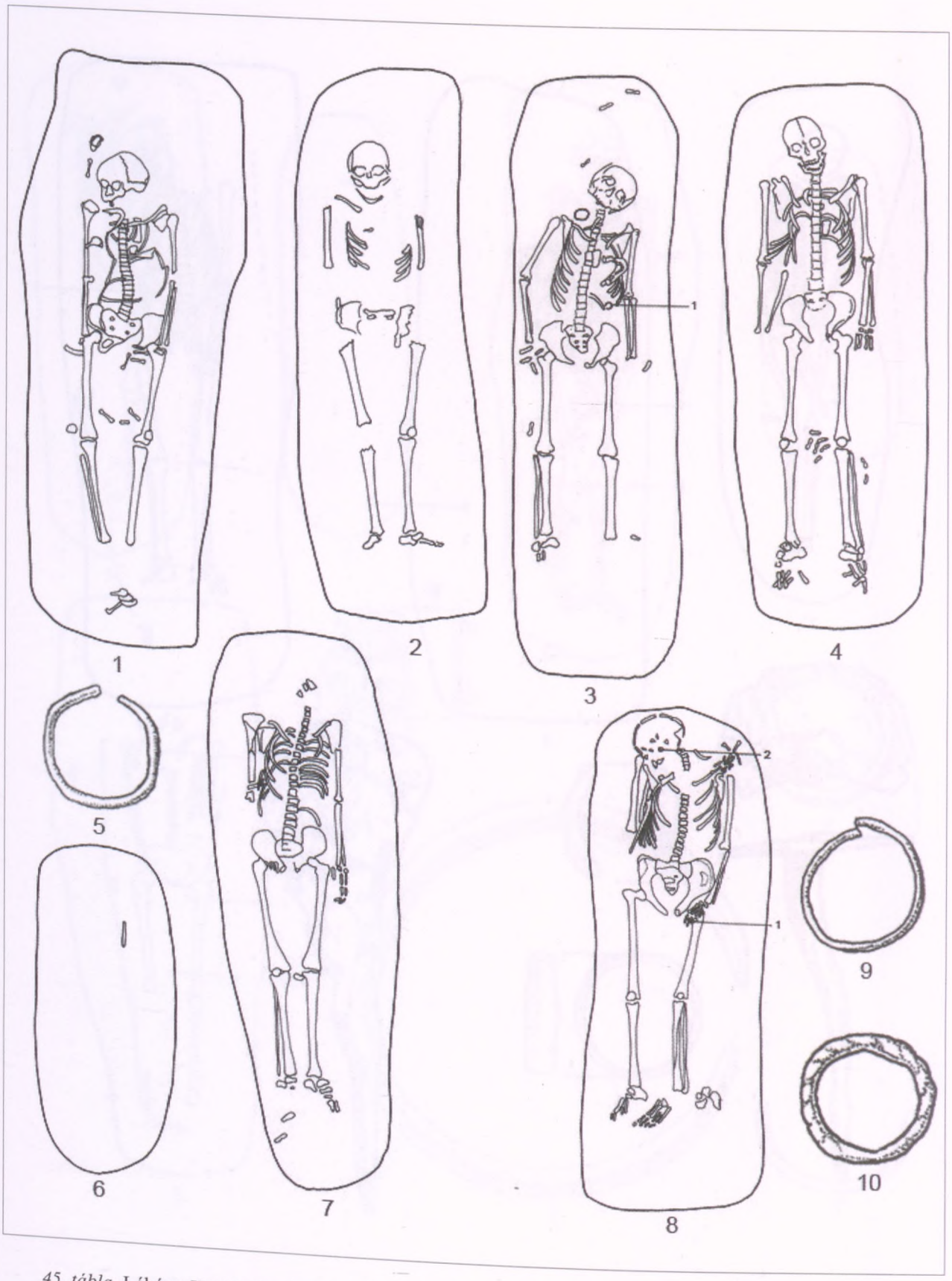

45. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 33. sír, 2: 34. sír, 3, 5: 35. sír, 4: 36. sír, 6: 37. sír, 7: 43. sír, 8–10: 44. sír

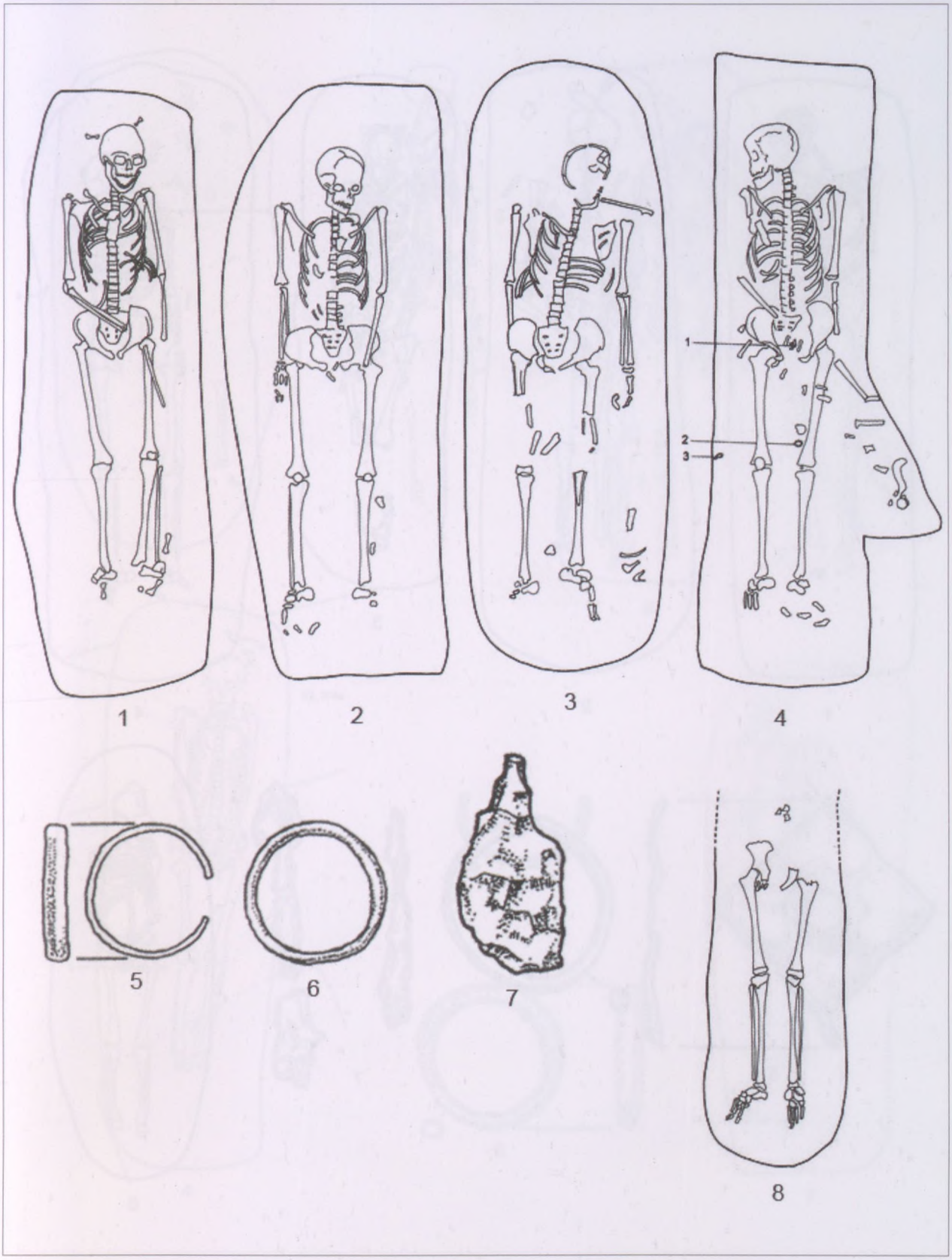

46. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 38. sír, 2: 39. sír: 3: 41. sír, 4–7: 42. sír, 8: 47. sír

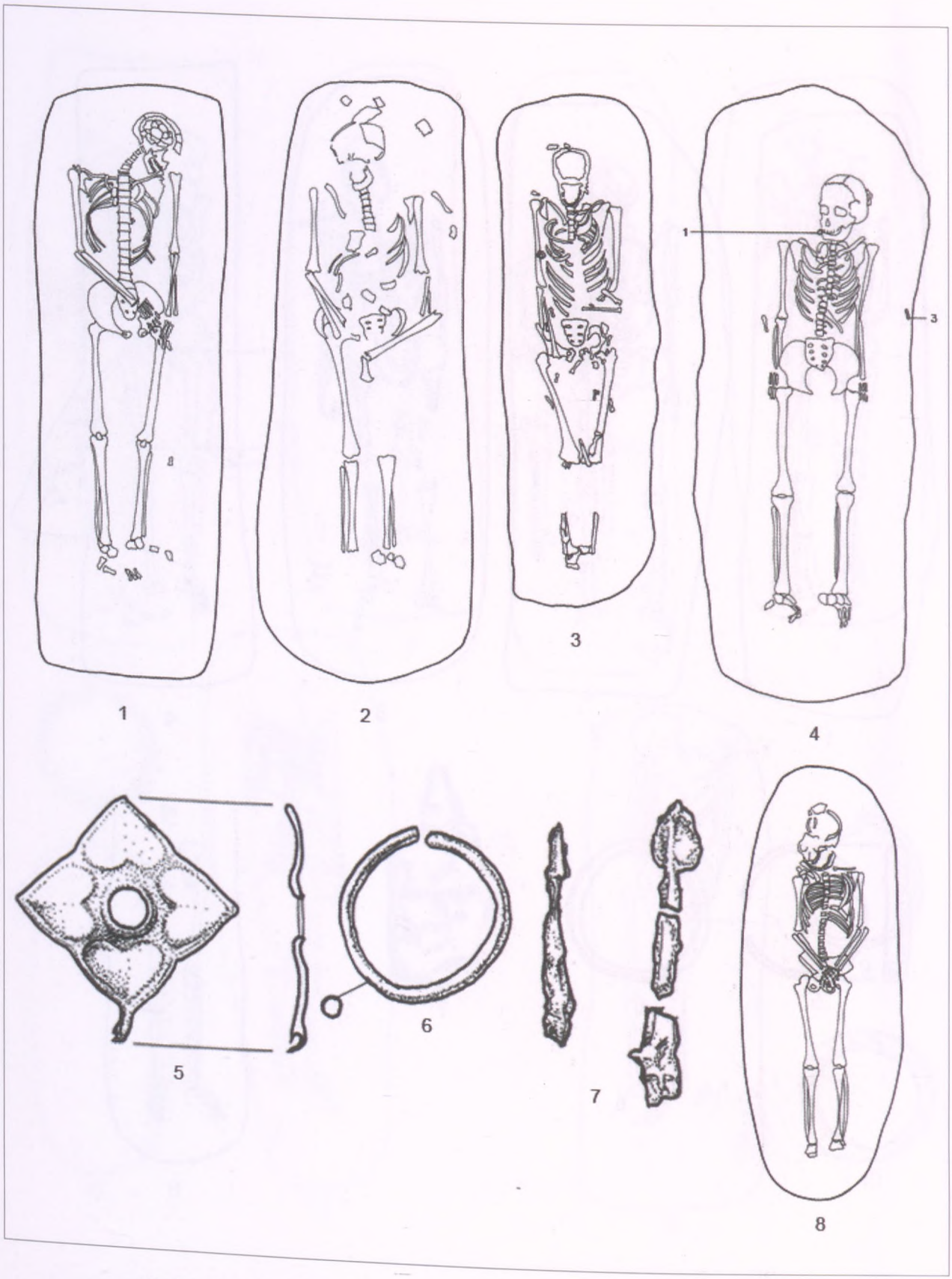

47. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 40. sír, 2: 45. sír, 3: 46. sír, 4–7: 48. sír, 8: 49. sír

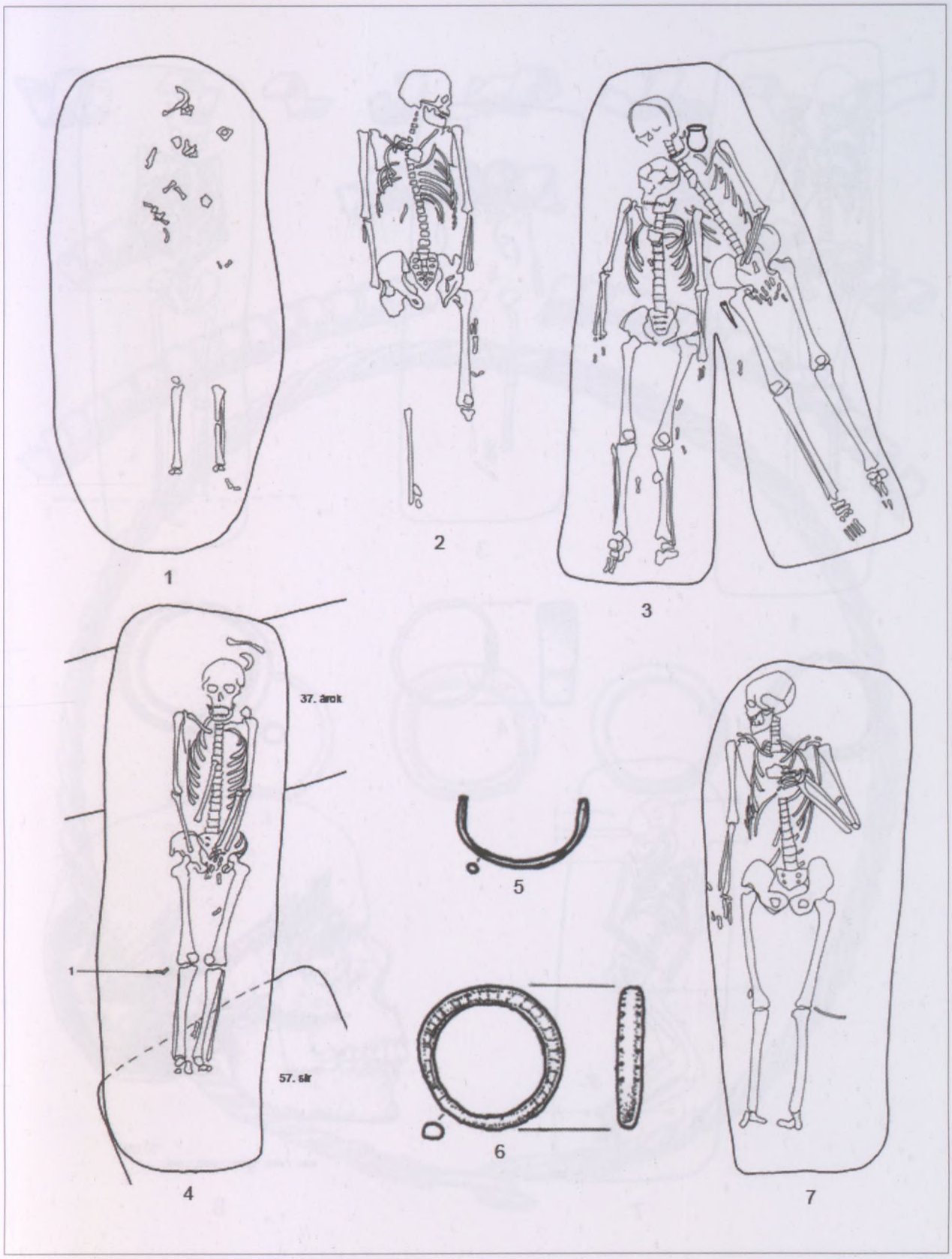

48. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 50. sír, 2: 51. sír, 3: 55. sír, 4–6: 56. sír, 7: 52. sír

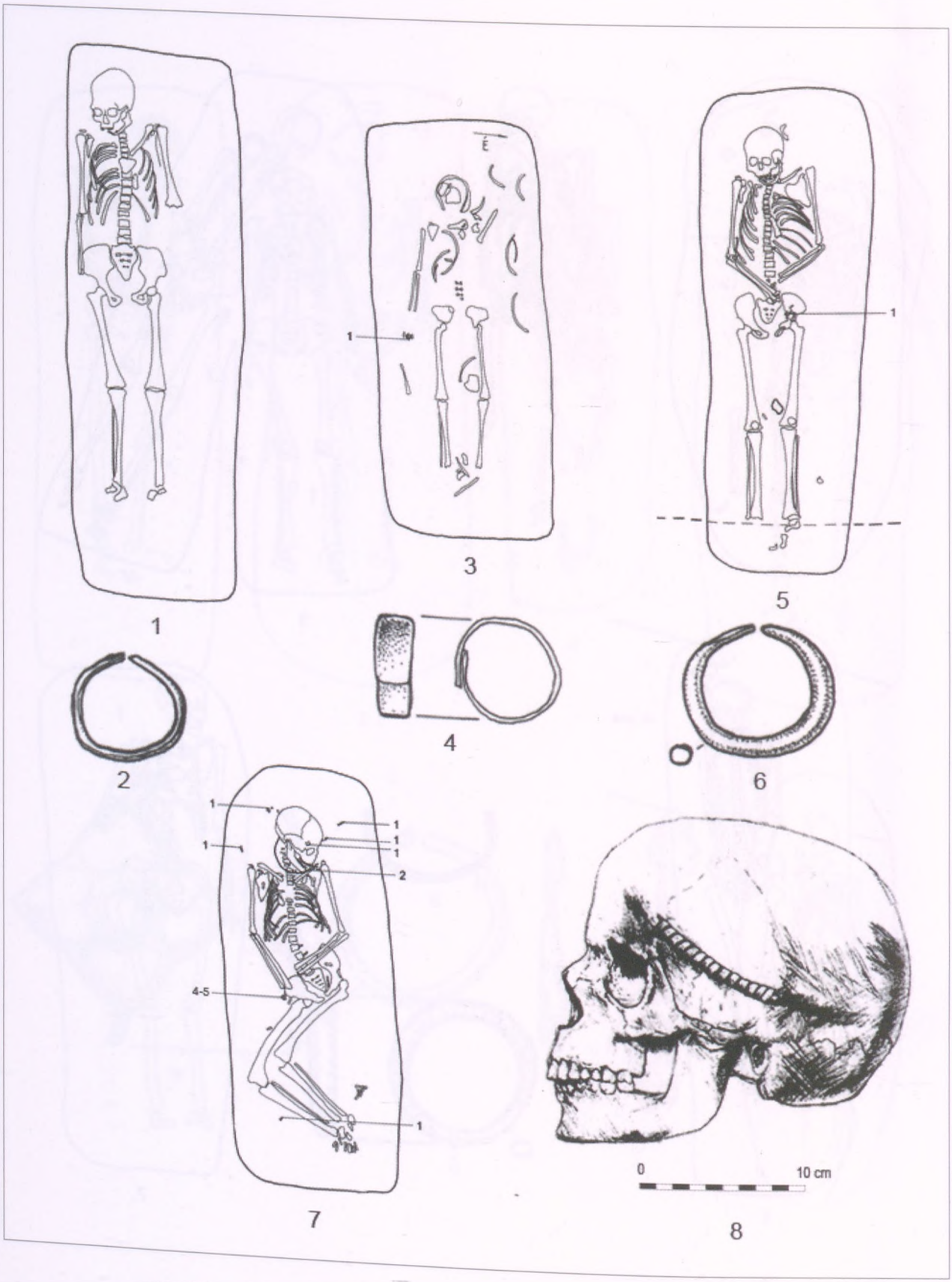

49. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1–2: 58. sír, 3–4: 59. sír, 5–6: 61. sír, 7–8: 62. sír

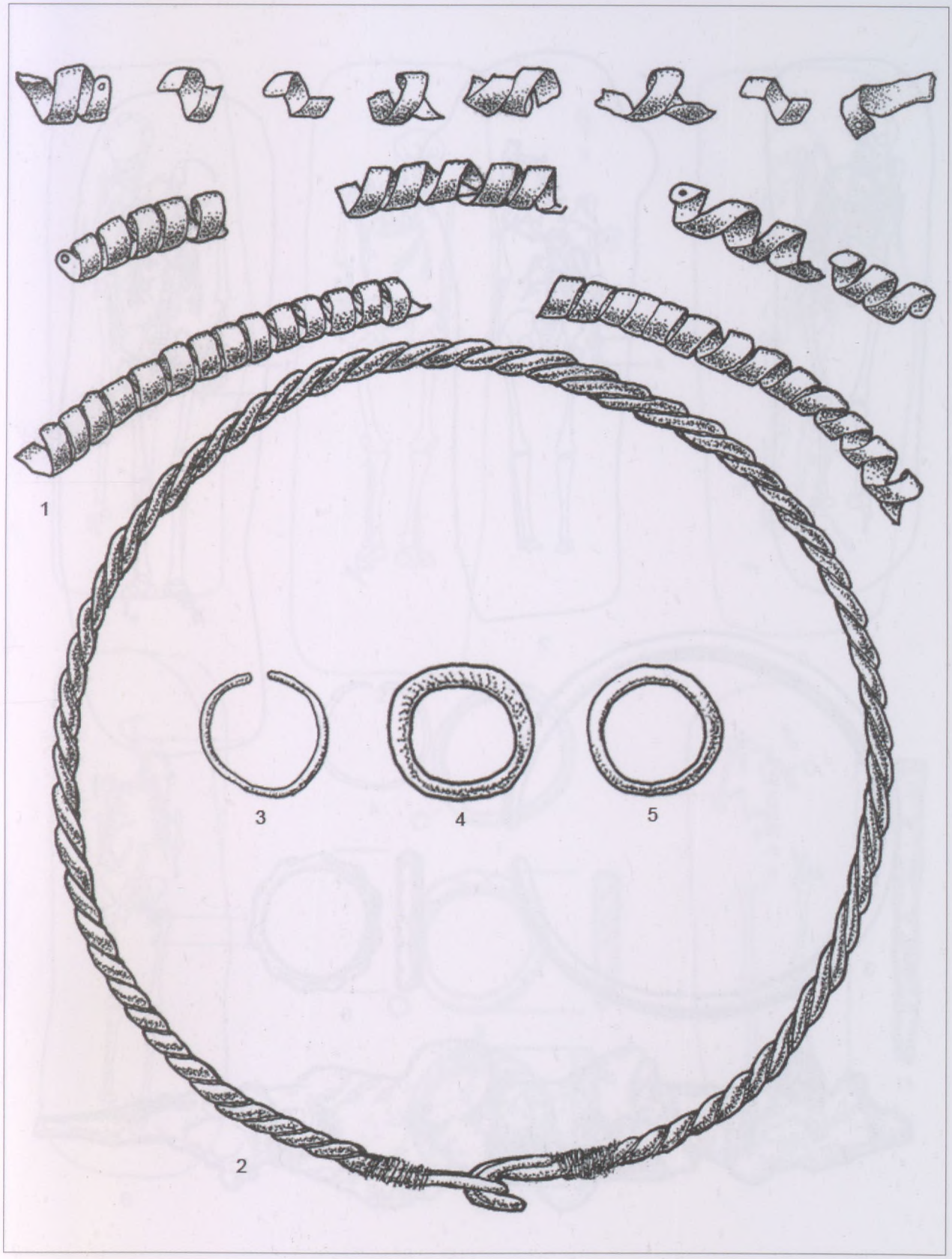

50. tábla. Lébény-Kaszás-domb 62. sír

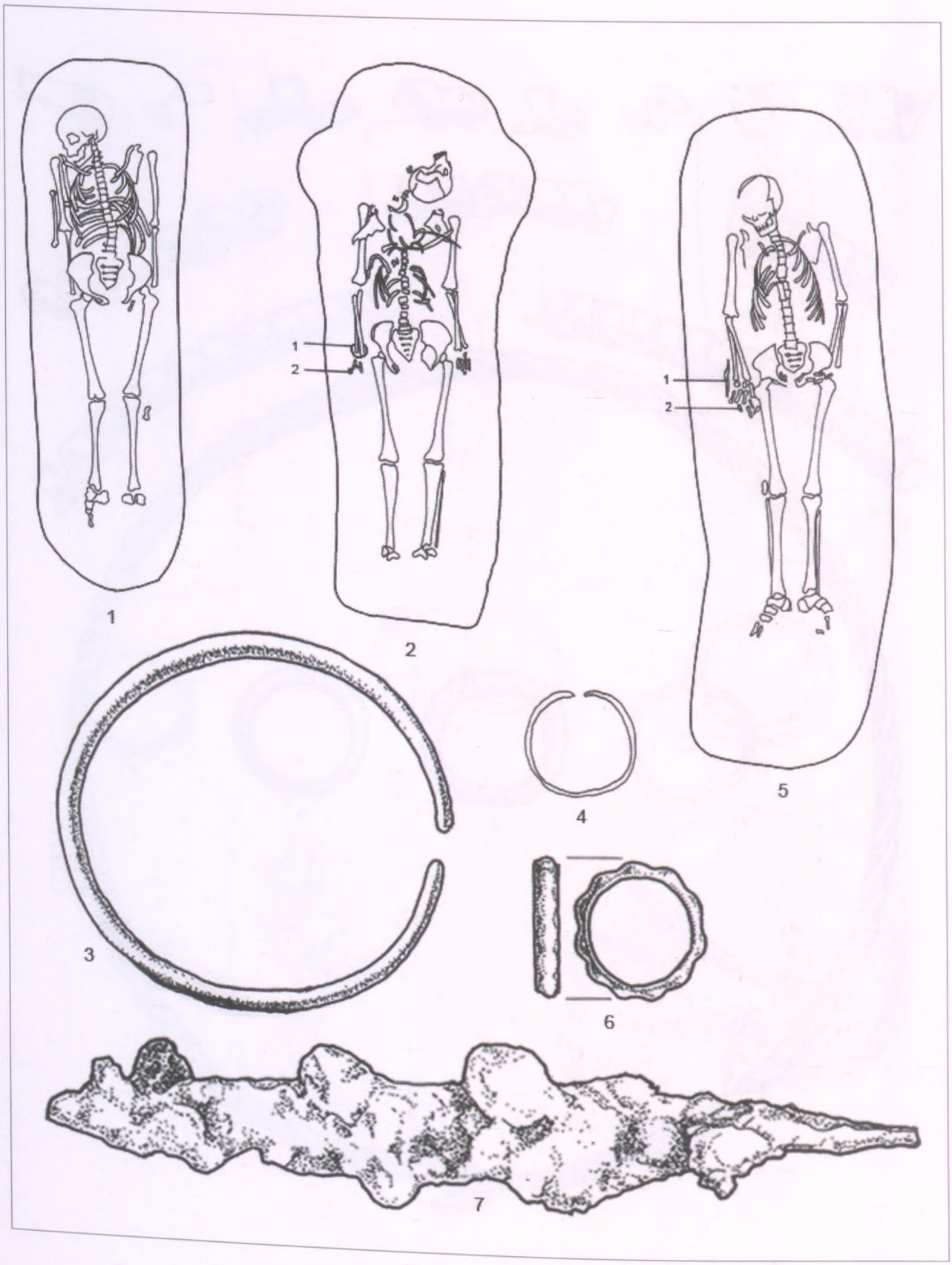

51. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 63. sír, 2–4: 64. sír, 5–7: 65. sír

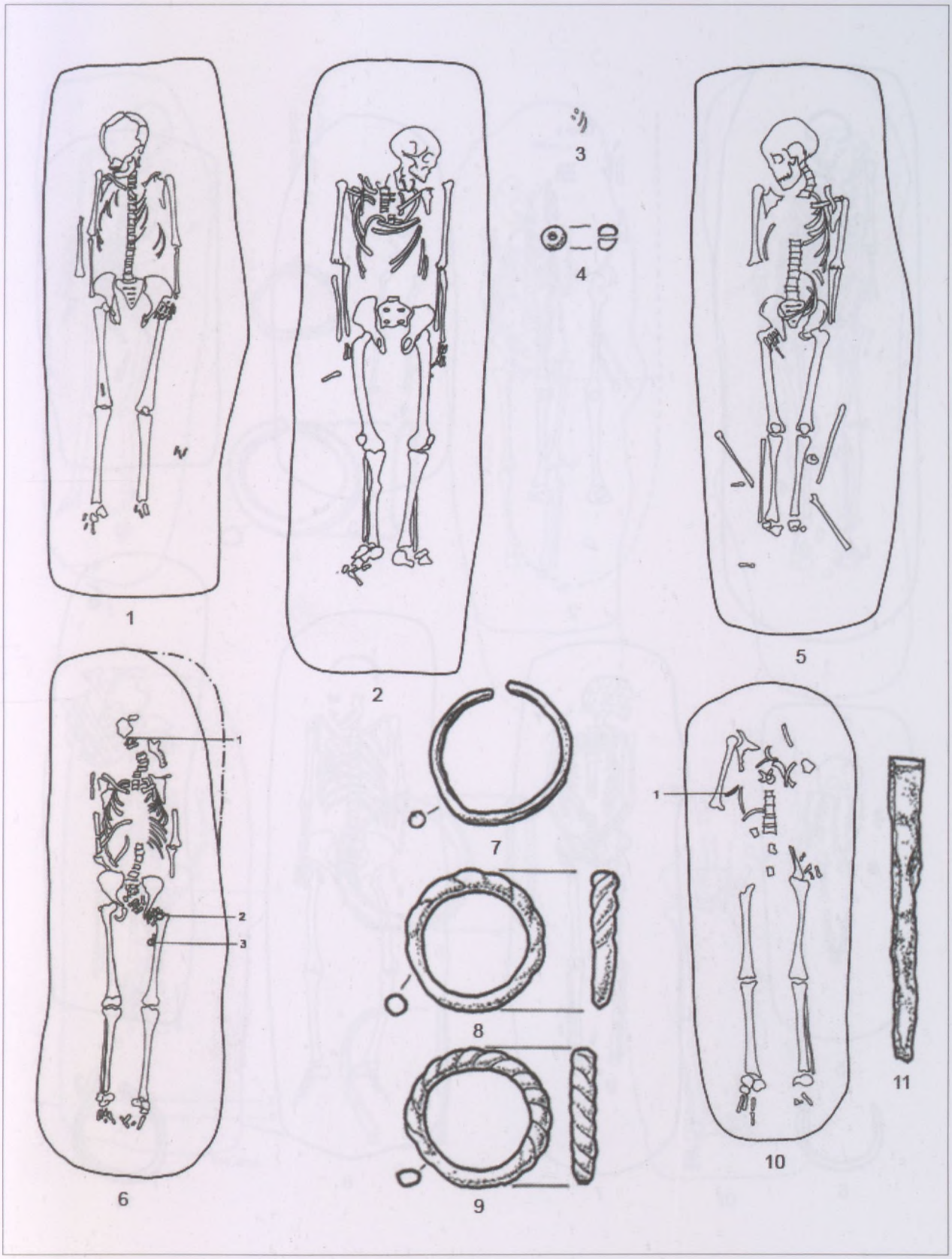

52. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 66. sír, 2: 67. sír, 3–4: 68. sír, 5: 70. sír, 6–9: 71. sír, 10–11: 72. sír

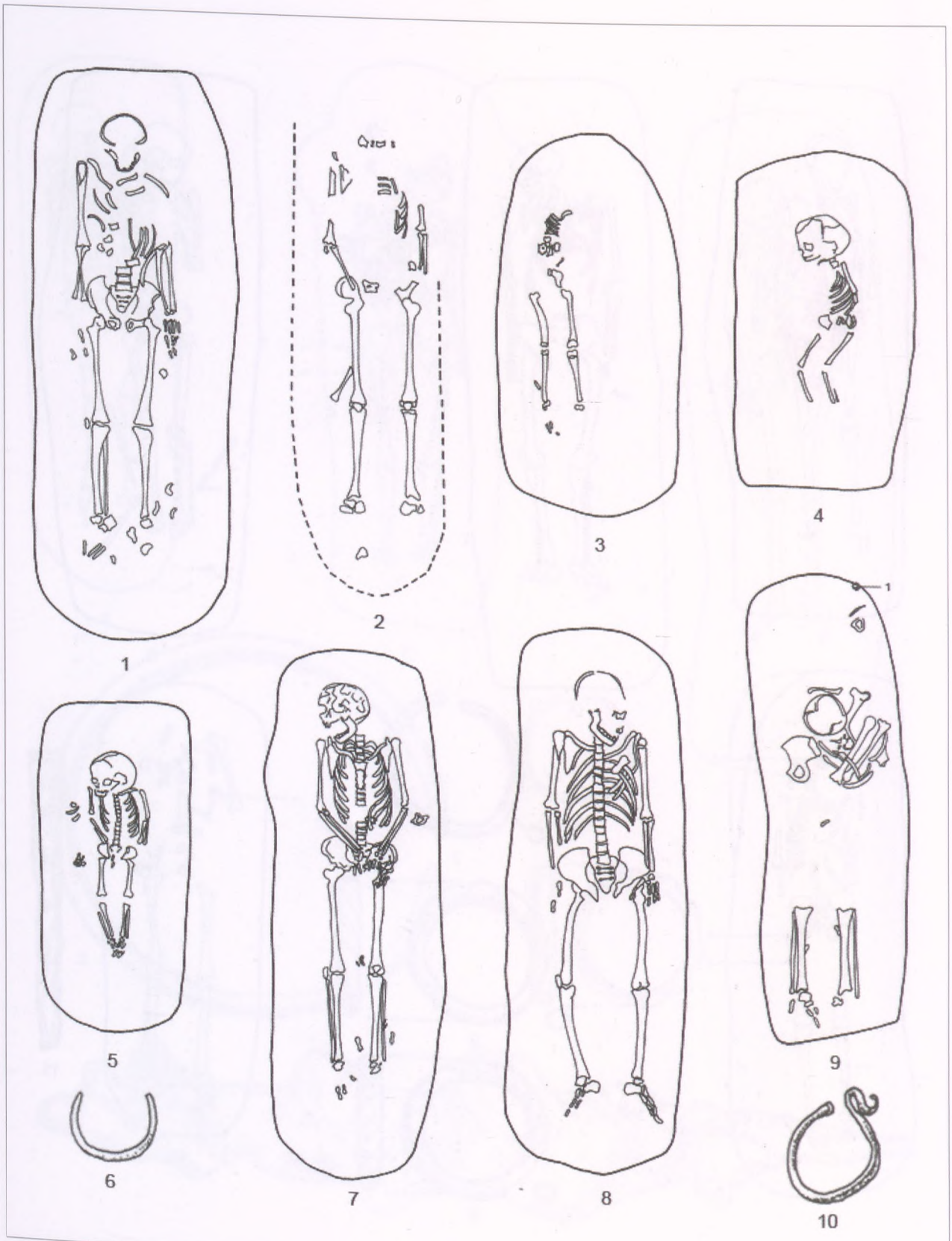

53. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 73. sír, 2: 74. sír, 3: 75. sír, 4: 76. sír, 5–6: 77. sír, 7: 78. sír, 8: 79. sír, 9–10: 80. sír

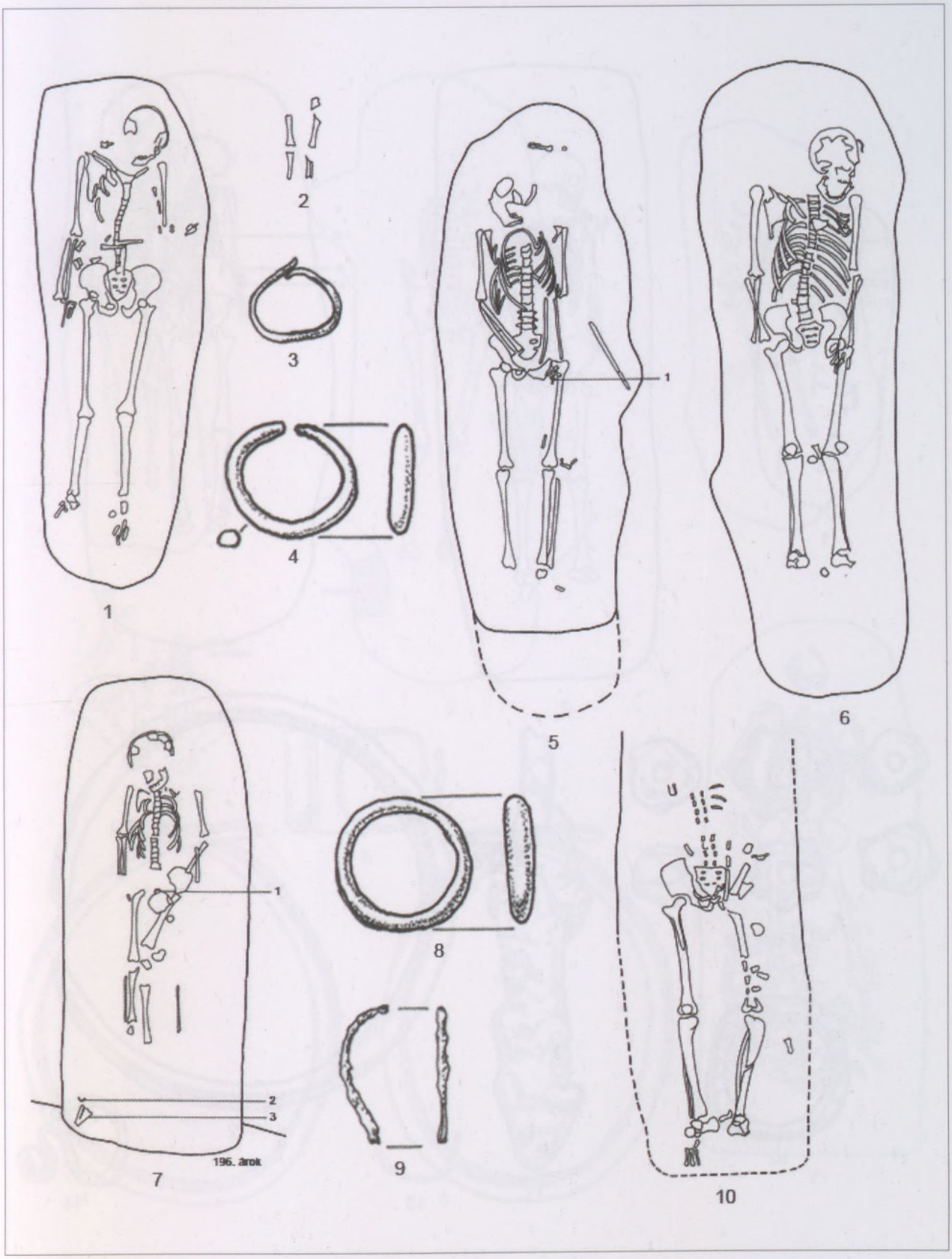

54. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 81. sír, 2–3: 82. sír, 4–5: 83. sír, 6: 84. sír, 7–9: 85. sír, 10: 86. sír

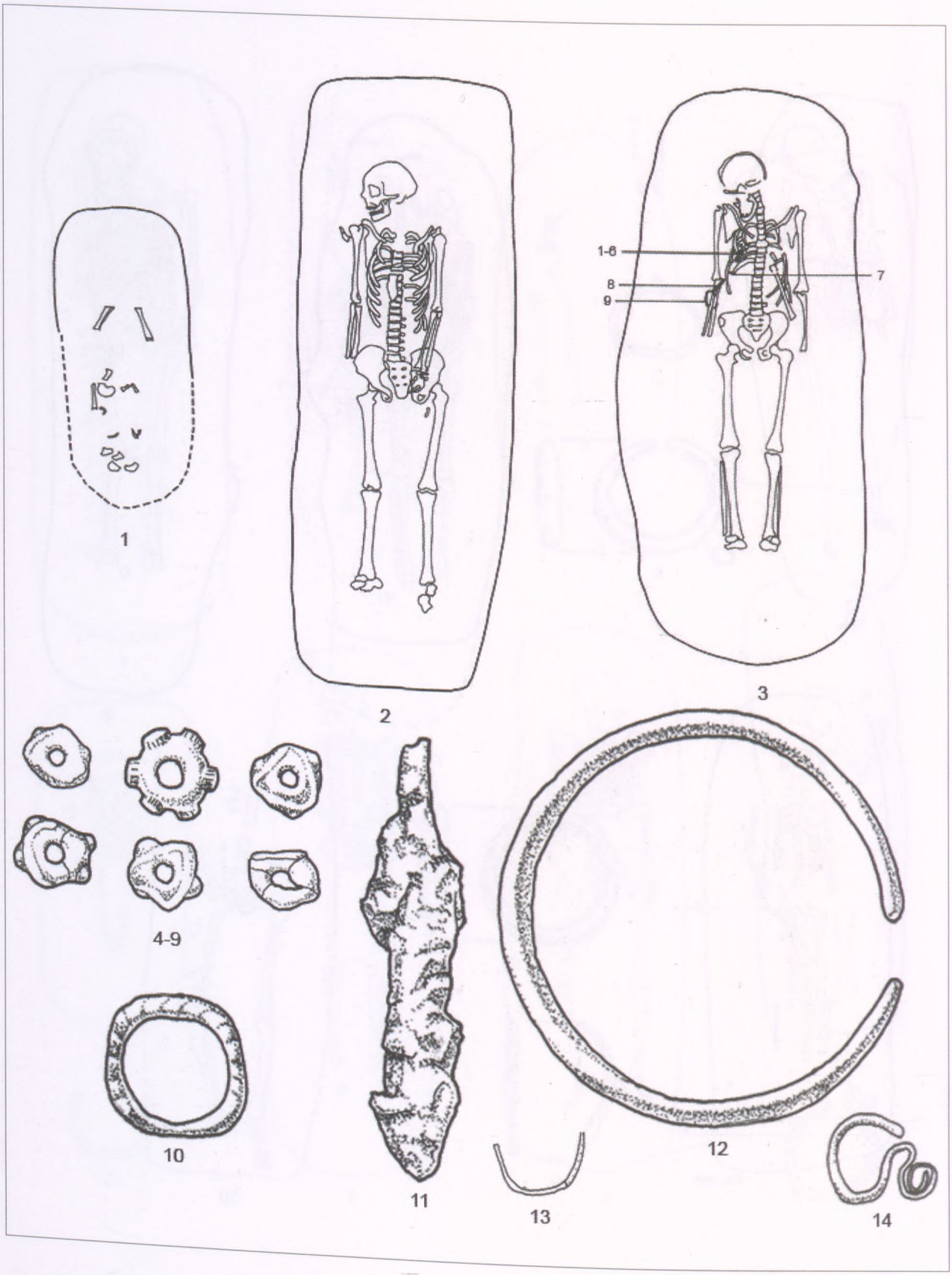

55. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 87. sír, 2: 88. sír, 3–14: 89. sír

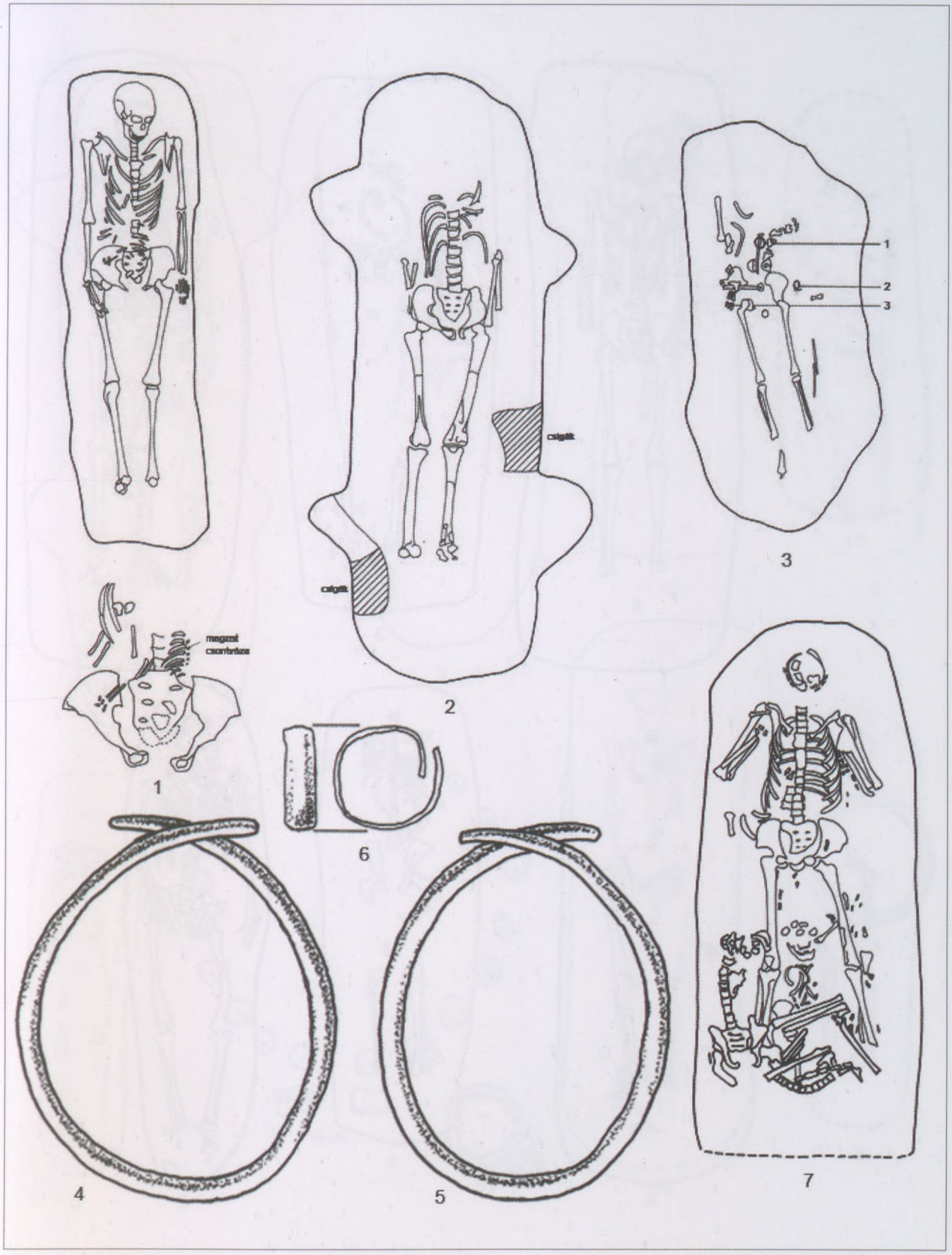

56. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 90. sír, 2: 92. sír, 3–6: 93. sír, 7: 100. sír

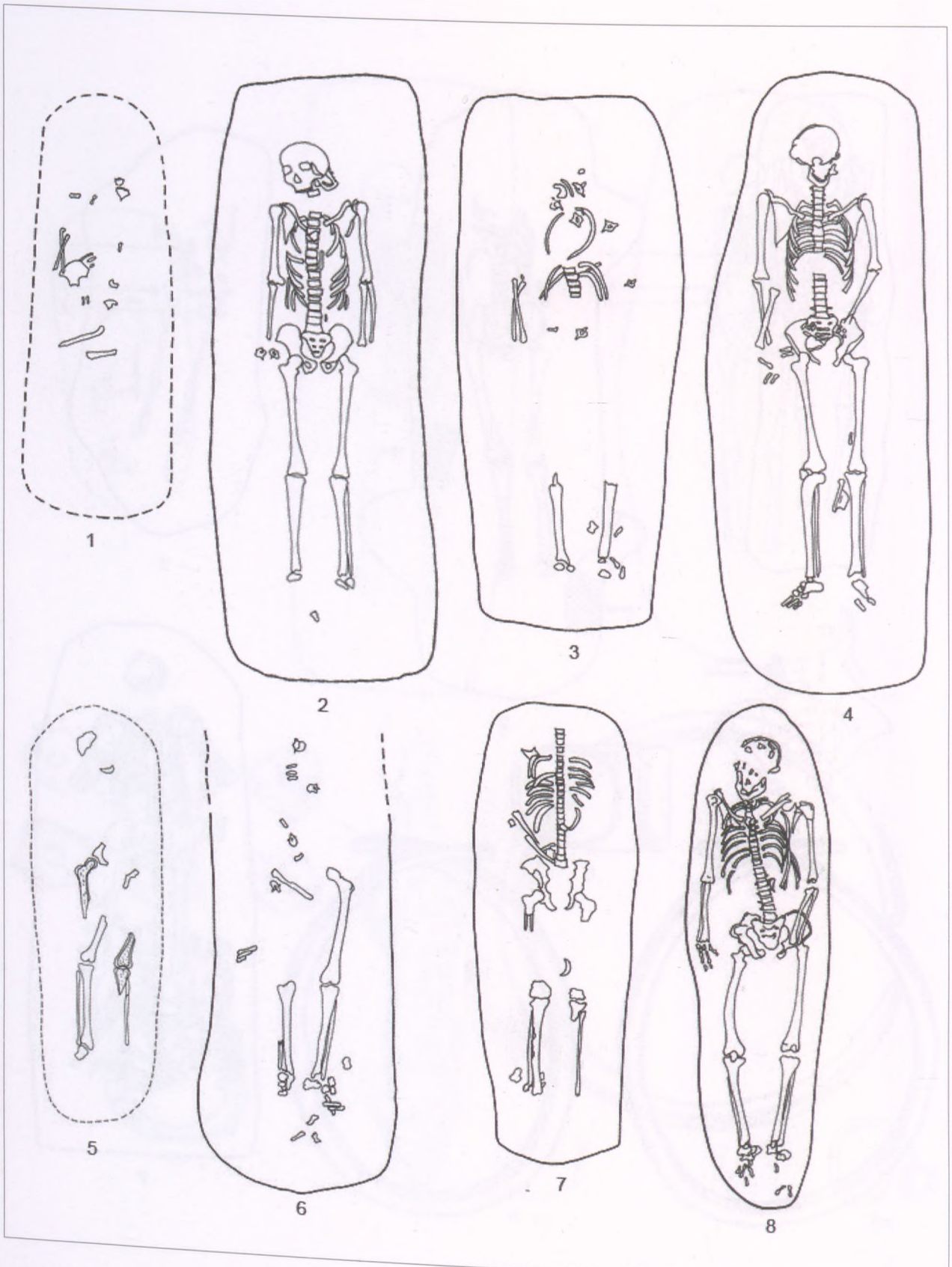

57. tábla. Lébény-Kaszás-domb: 1: 94. sír, 2: 95. sír, 3: 96. sír, 4: 97. sír, 5: 98. sír, 6: 99. sír, 7: 126. sír, 8: 128. sír

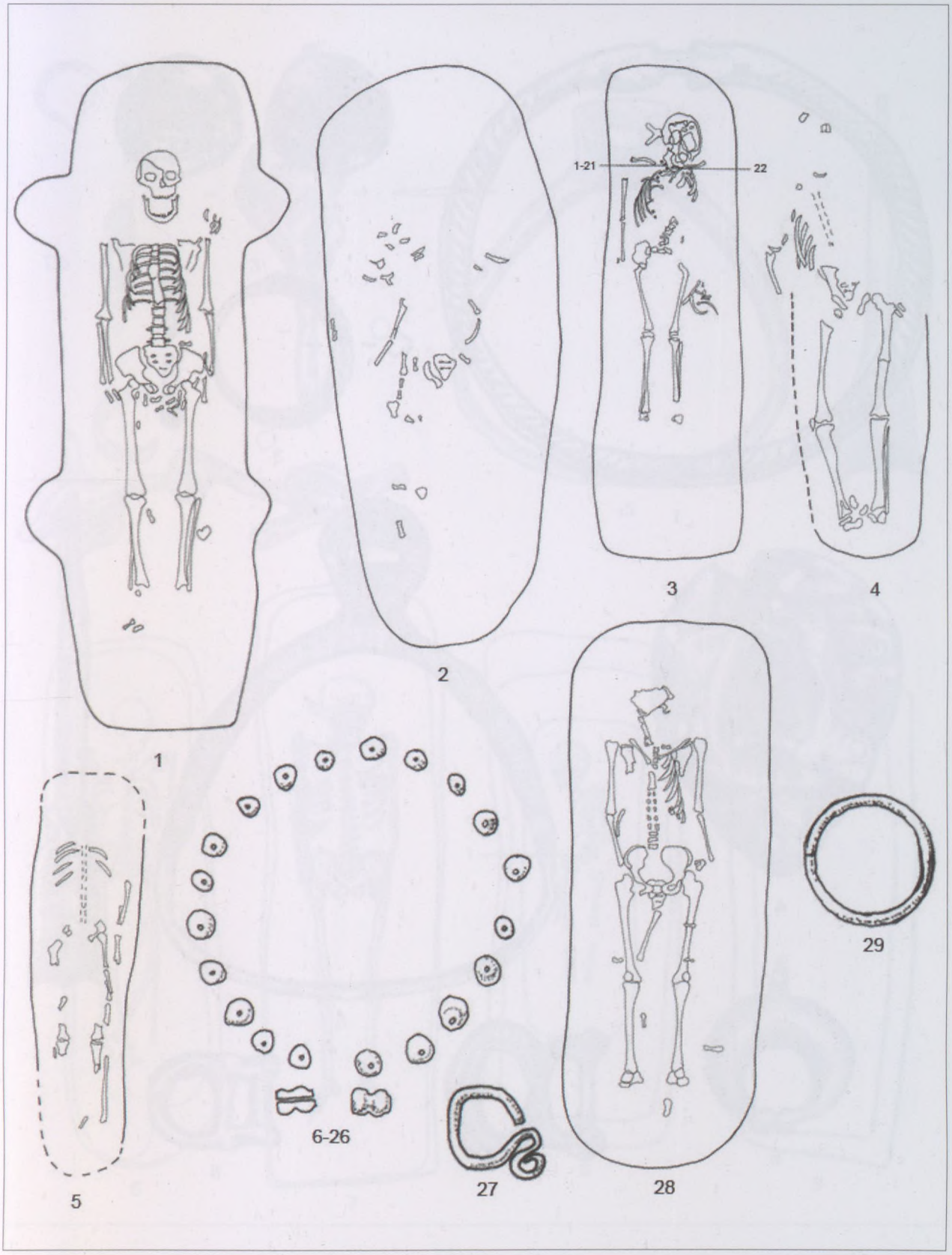

58. tábla. Lébény-Kaszás-domb, 1: 104. sír, 2: 105. sír, 3, 6–27: 127. sír, 4: 129. sír, 5: 130. sír, 28: 106. sír, 29: szórvány

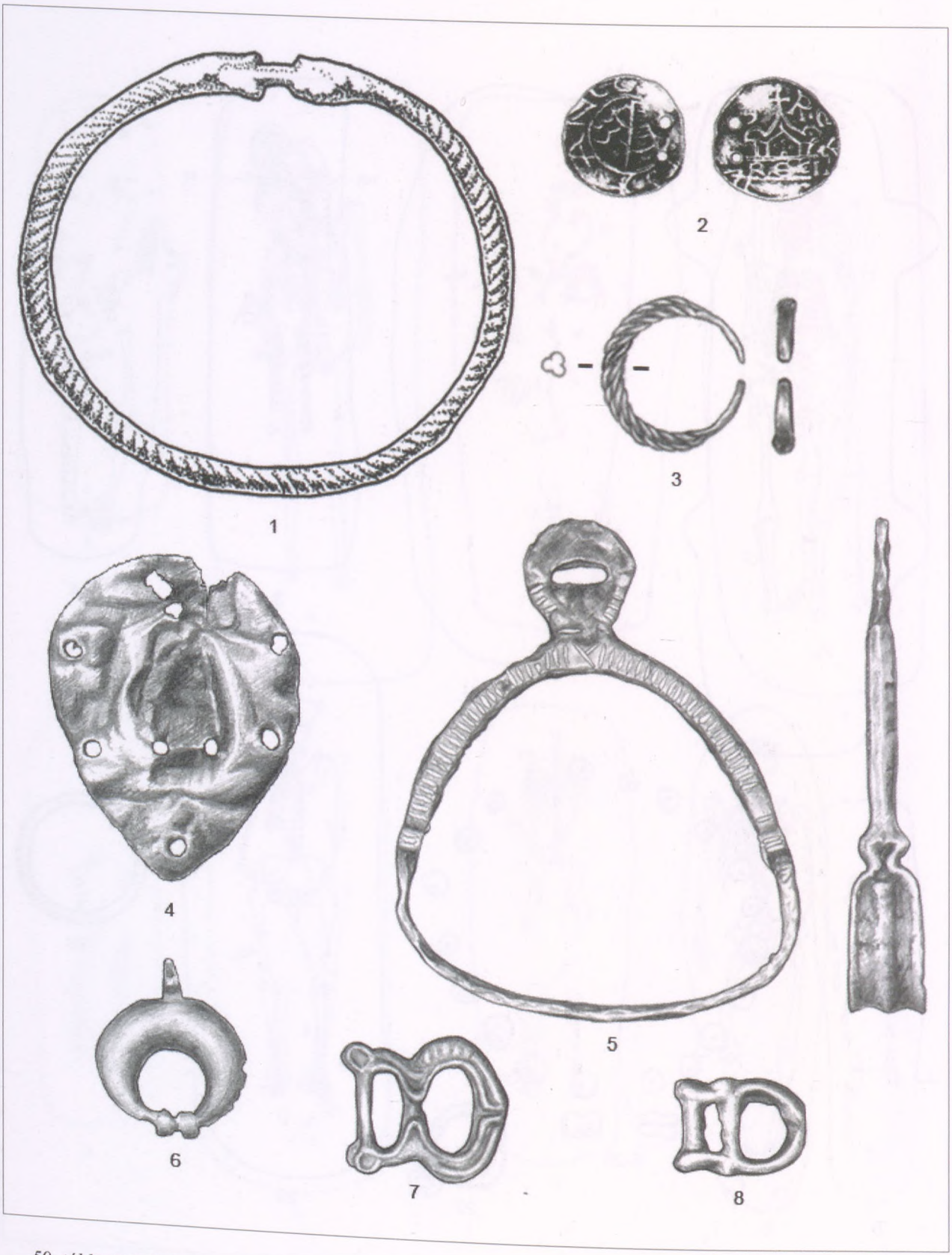

59. tábla. 1: Lébény temető, szórvány, 2: Lébény-Kaszás-domb, szórvány, 3: Mindszentpuszta-Pázmándfalu, 4: Mosonmagyaróvár-Moson, Királydomb, 5: Mosonmagyaróvár környéke, 6–8: Mosonmagyaróvár-Magyar u. 28.

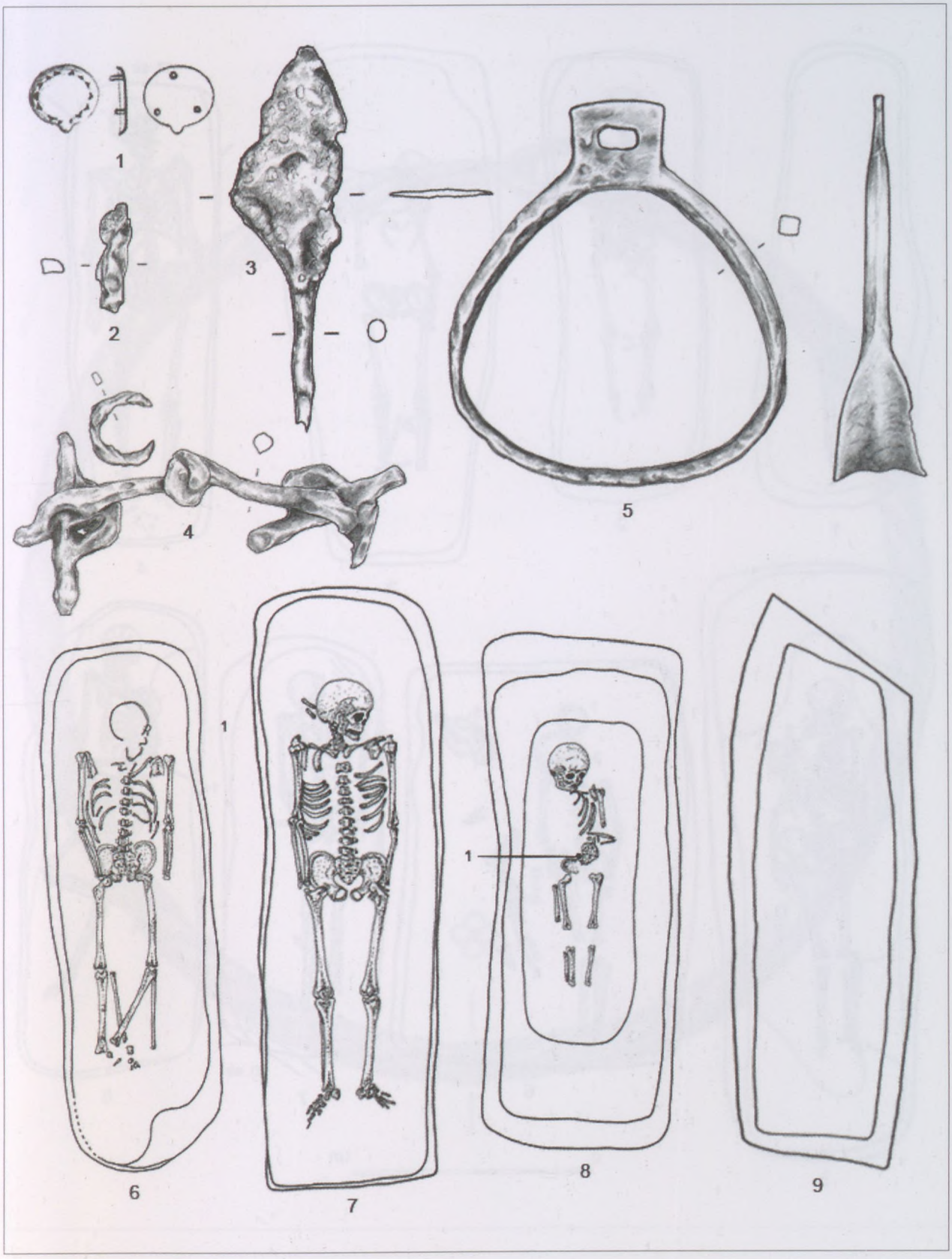

60. tábla. 1–5: Mosonszentmiklós, Mosonszentmiklós-Lednice-domb, 6: 2. sír, 7: 3. sír, 8: 6. sír, 9: 7. sír

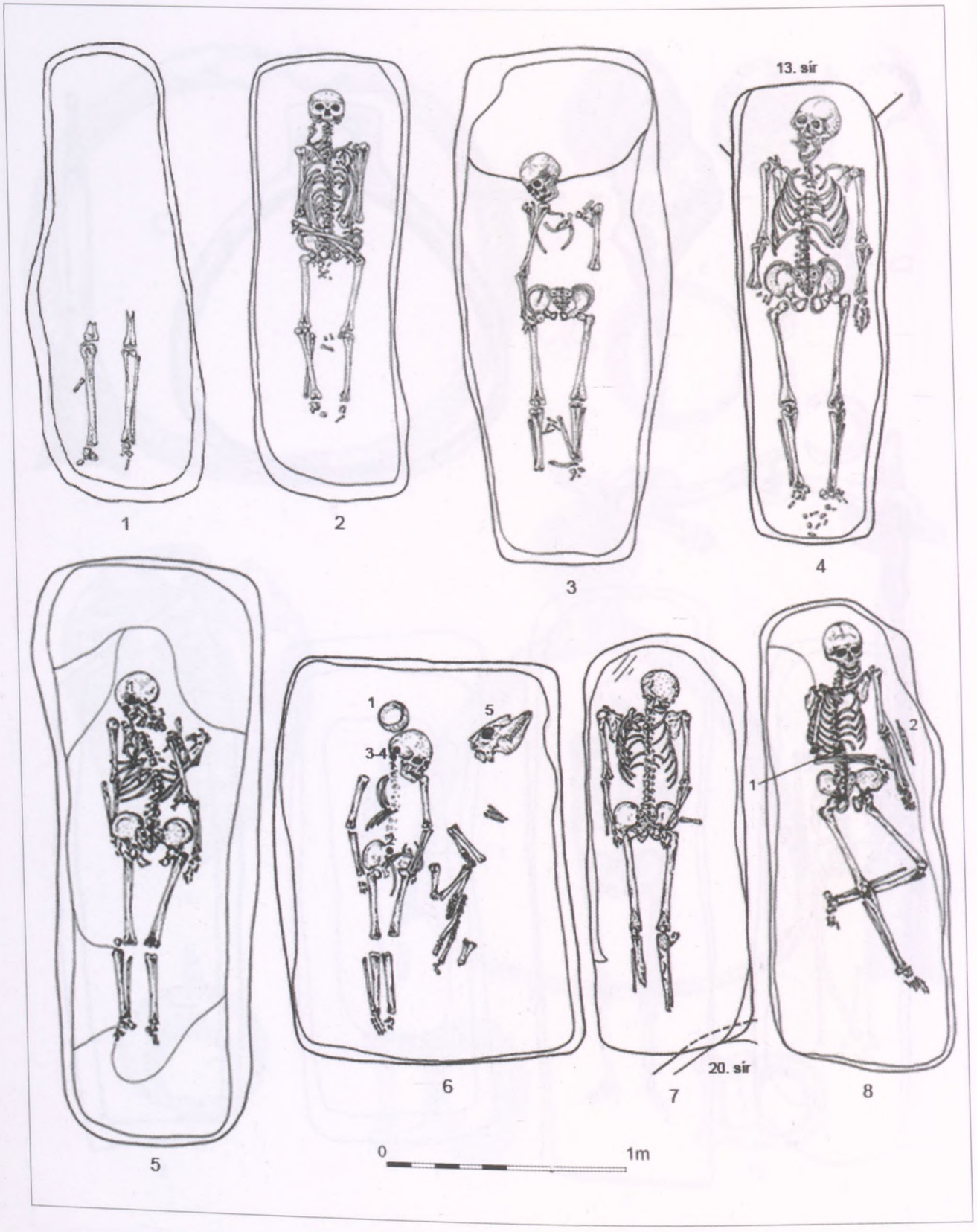

61. tábla. Mosonszentmiklós-Lednice-domb,
1: 8. sír, 2: 10. sír, 3: 11. sír, 4: 12. sír, 5: 21. sír, 6: 17. sír, 7: 18. sír, 8: 23. sír

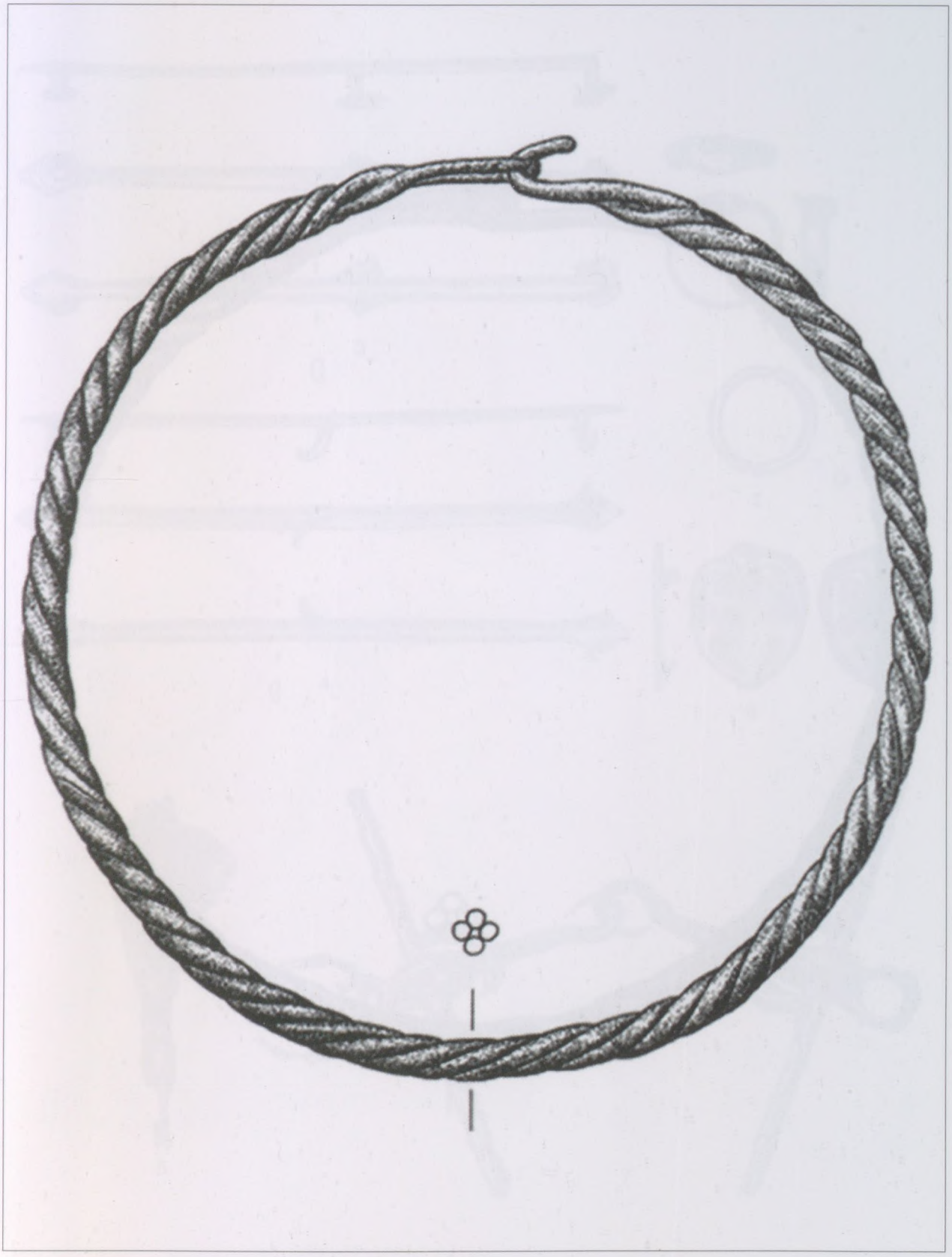

62. tábla. Mosontarcsa 1. sír

63. tábla. Mosontarcsa, szórvány

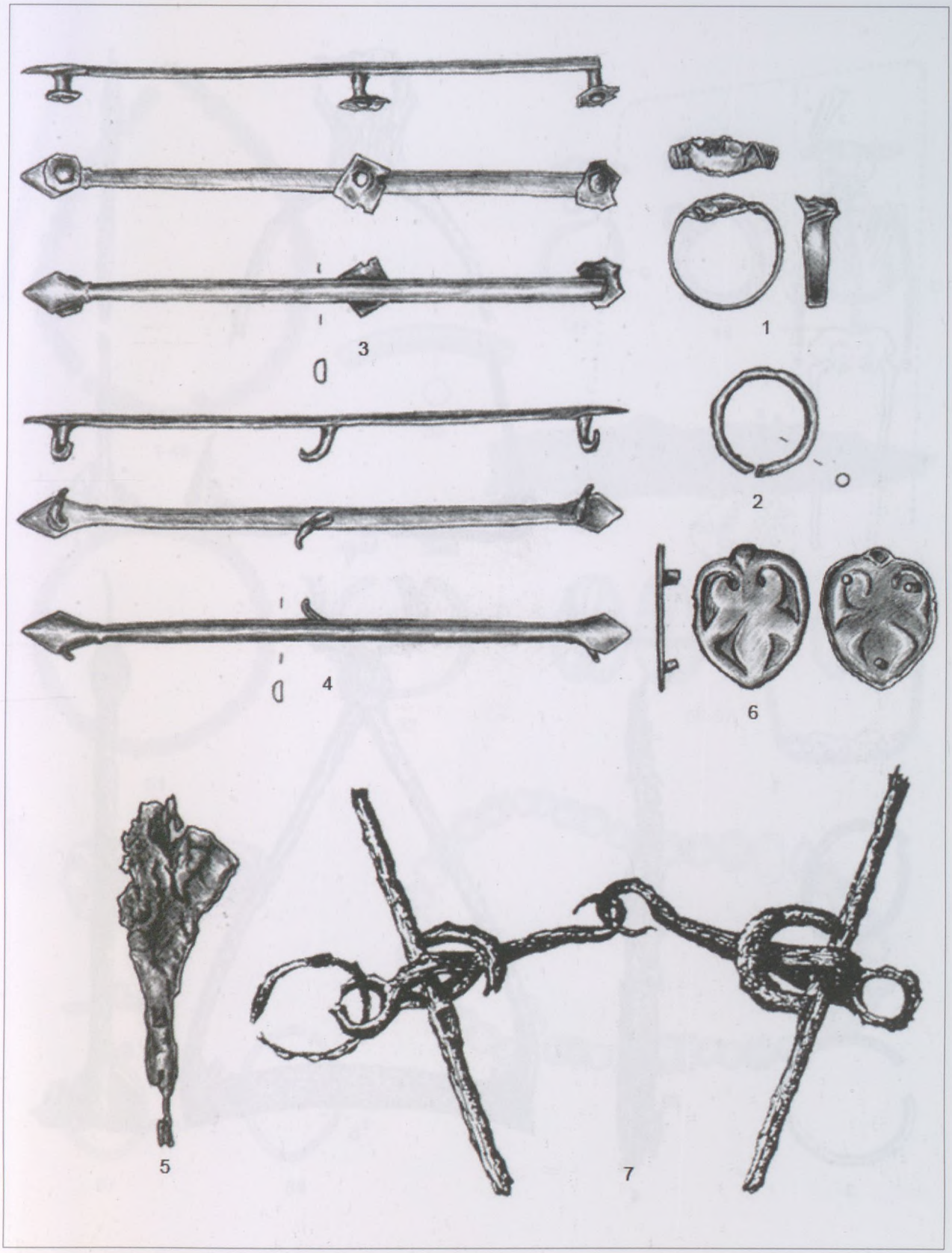

64. tába. 1–5: Nyúl-Öreghegy, 6: Nyúl-Páskom, 7: Öttevény-Lenin u. 62.

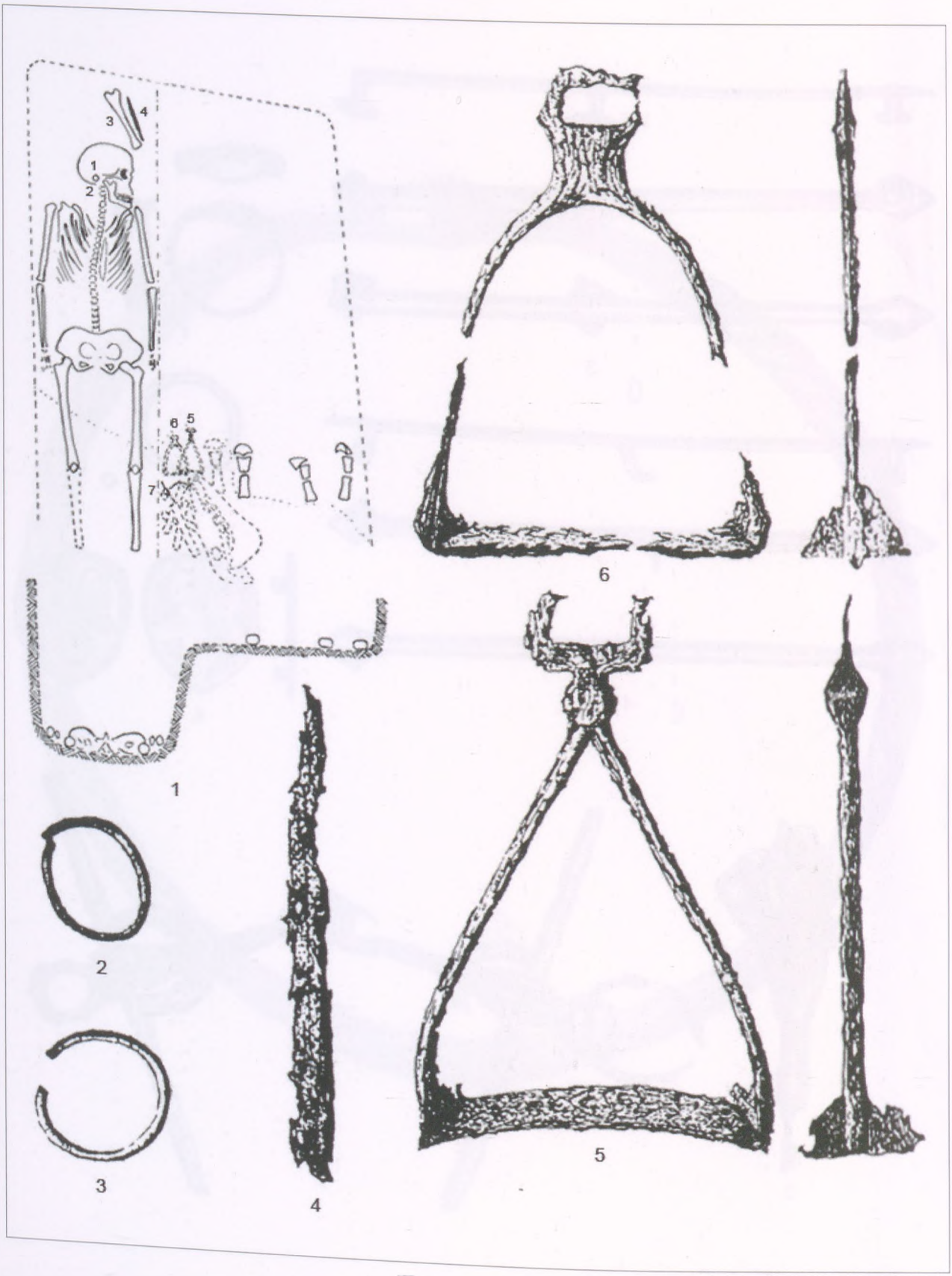

65. tábla. Öttevény-Lenin u. 62.

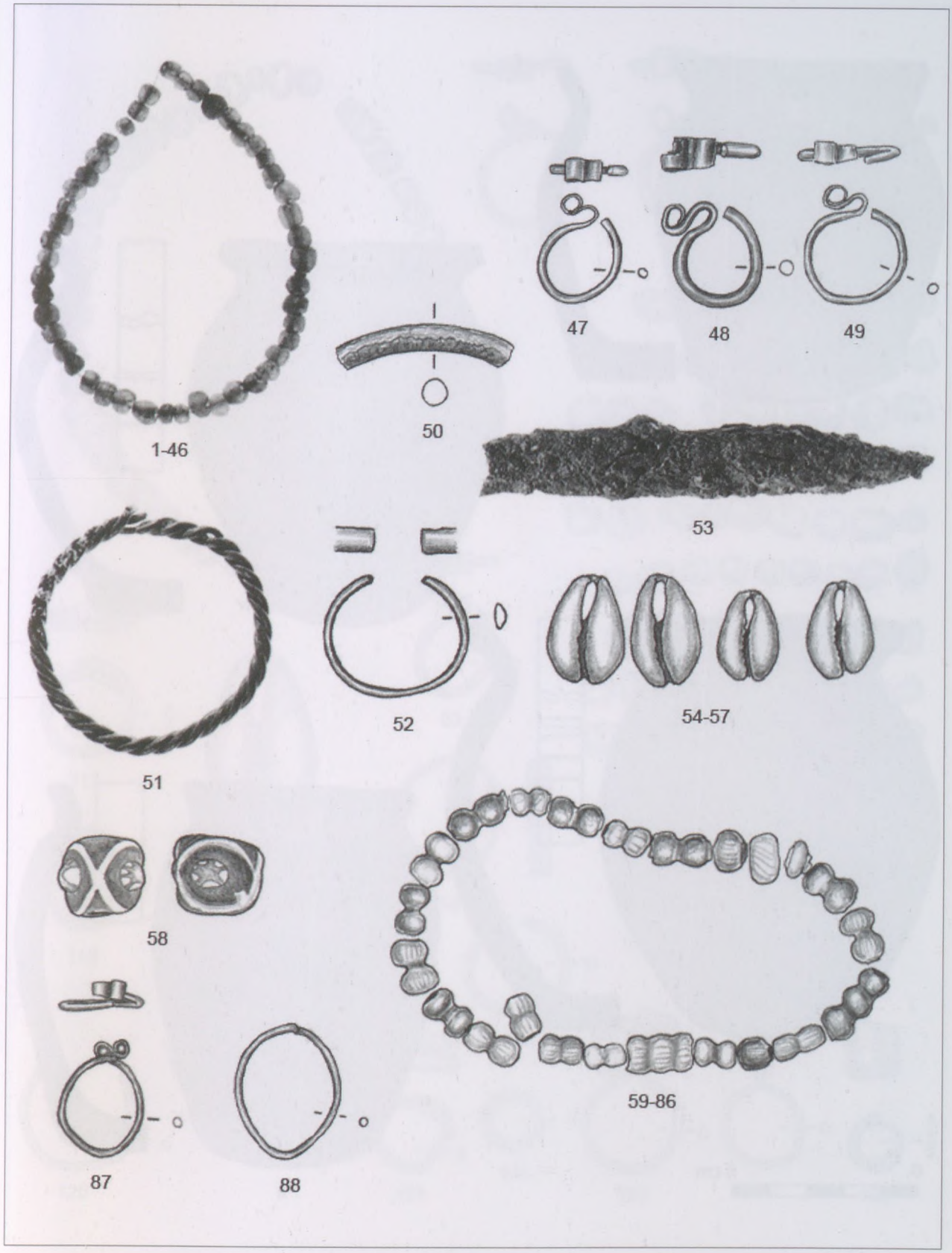

66. tábla. Oroszvár, 1–46: 28. sír, 47–53: 38. sír, 54–88: 44. sír

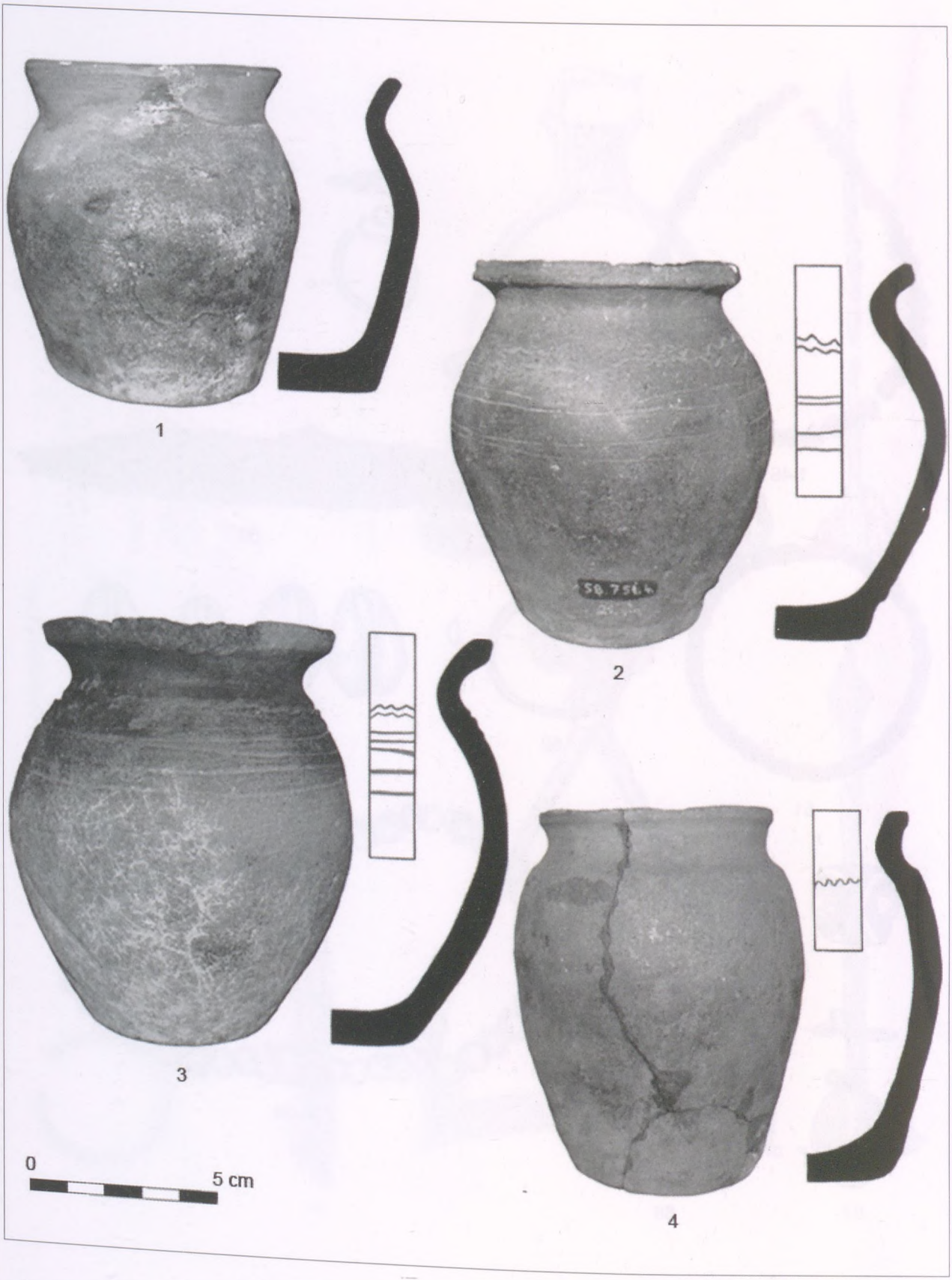

67. tábla. Oroszvár, 1: 35. sír, 2: 48. sír, 3: 38. sír, 4: 51. sír

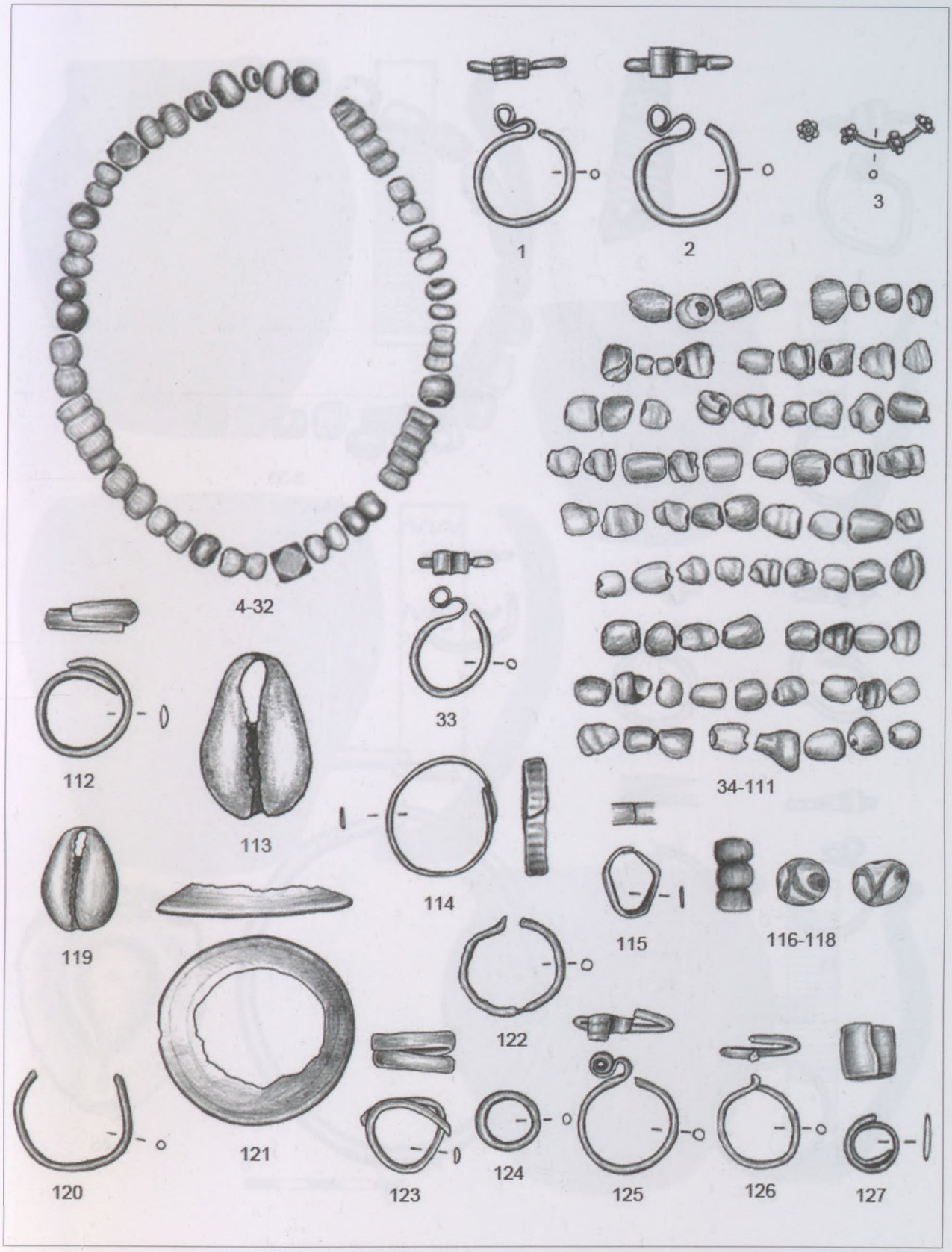

68. tábla. Oroszvár, 1–32: 48. sír, 33–112: 57. sír, 113–115: 66. sír, 116–121: 71. sír, 122–127: 75. sír

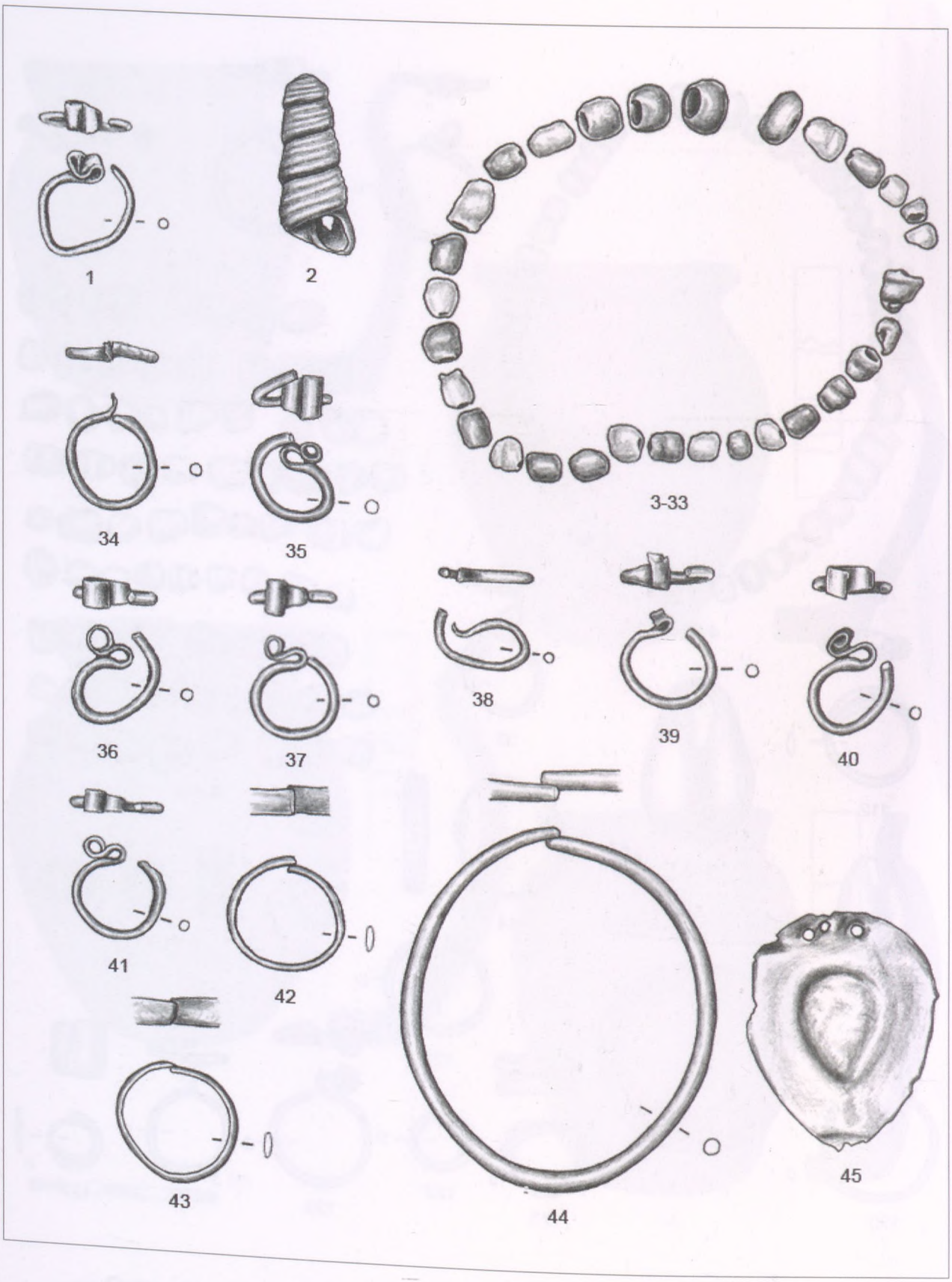

69. tábla. Oroszvár, 1–33: 52. sír, 34–45: 60. sír

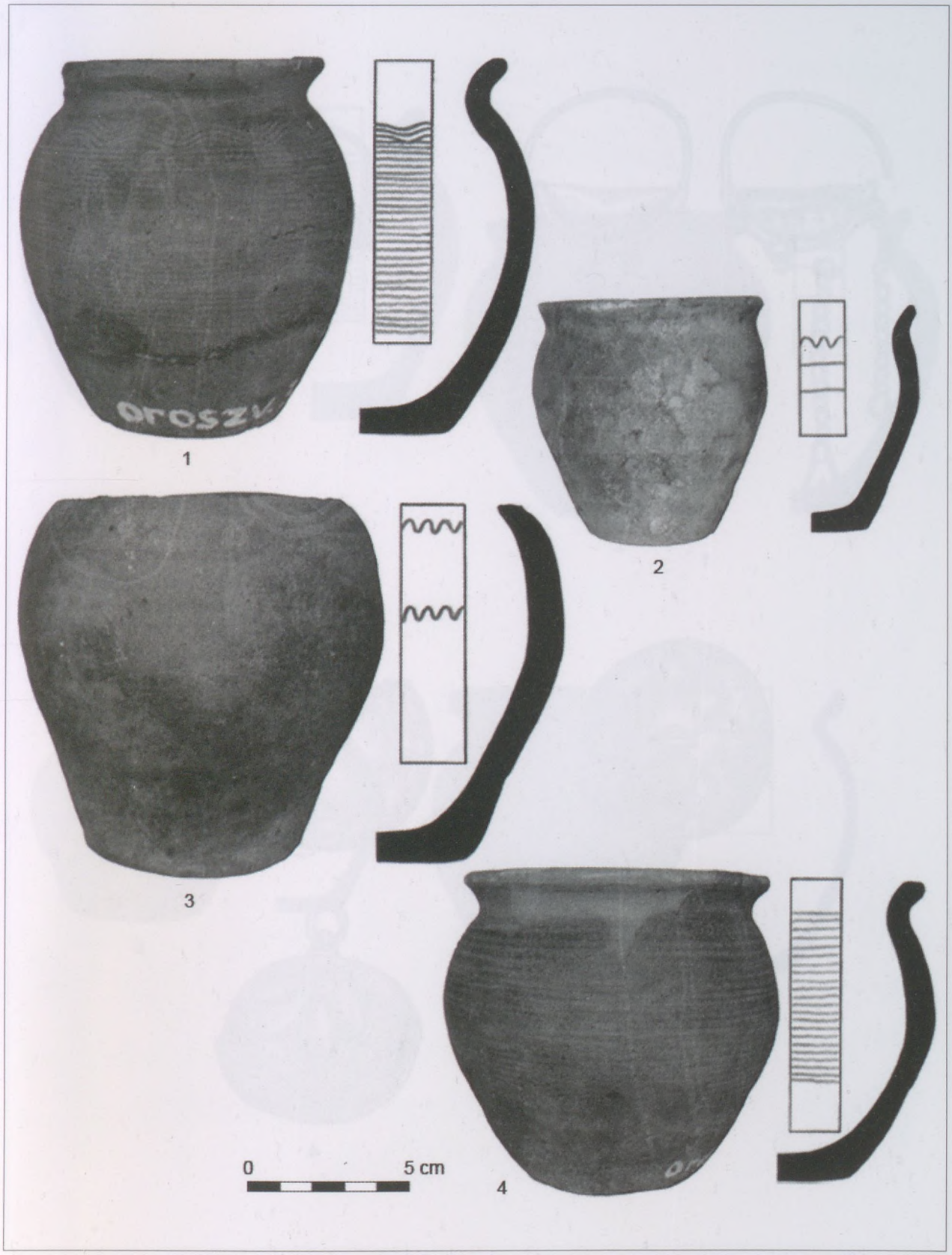

70. tábla. Oroszvár, 1: 58. sír, 2: 67. sír, 3: 68. sír, 4: 75. sír

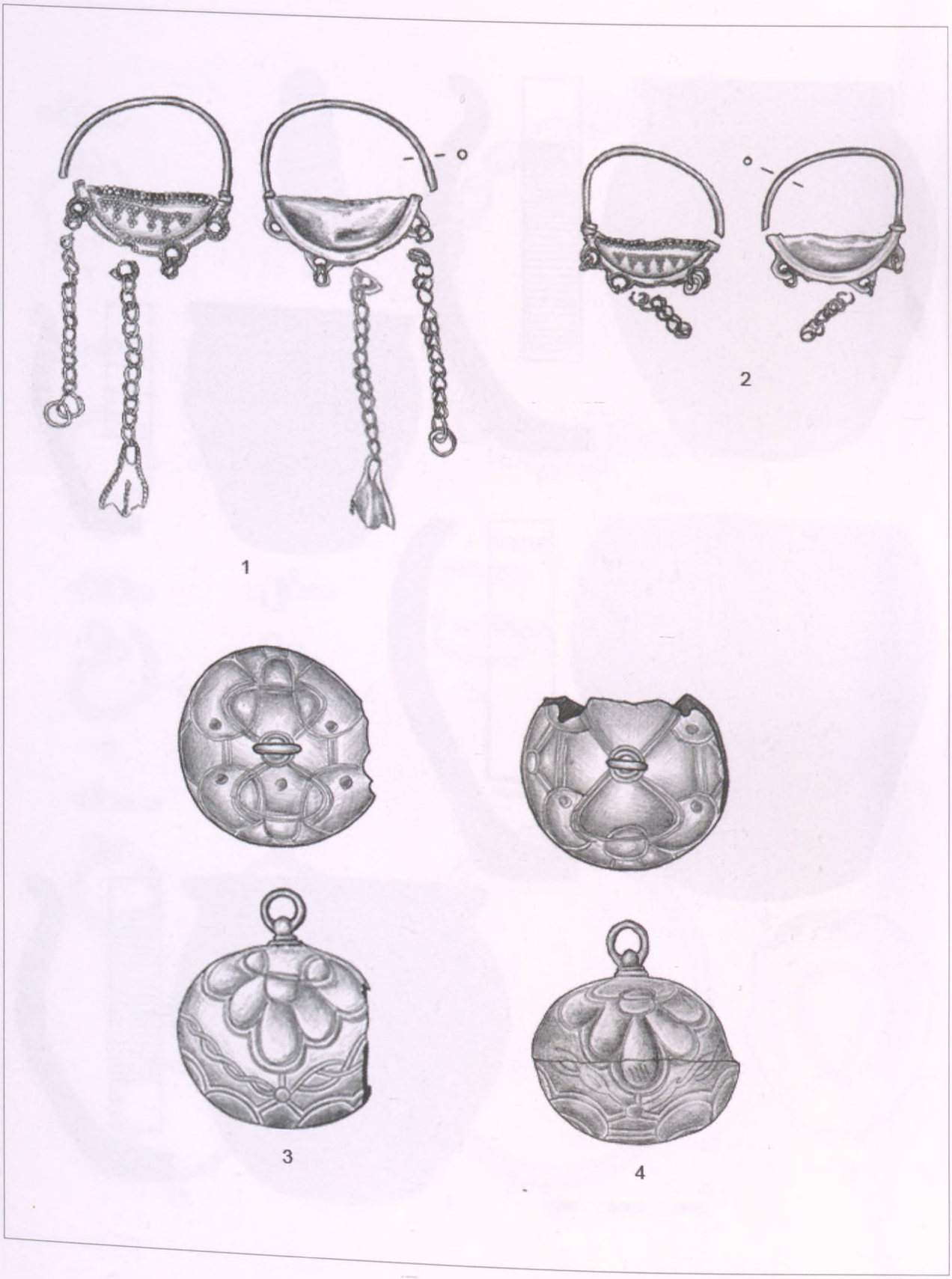

71. tábla. Oroszvár 68. sír

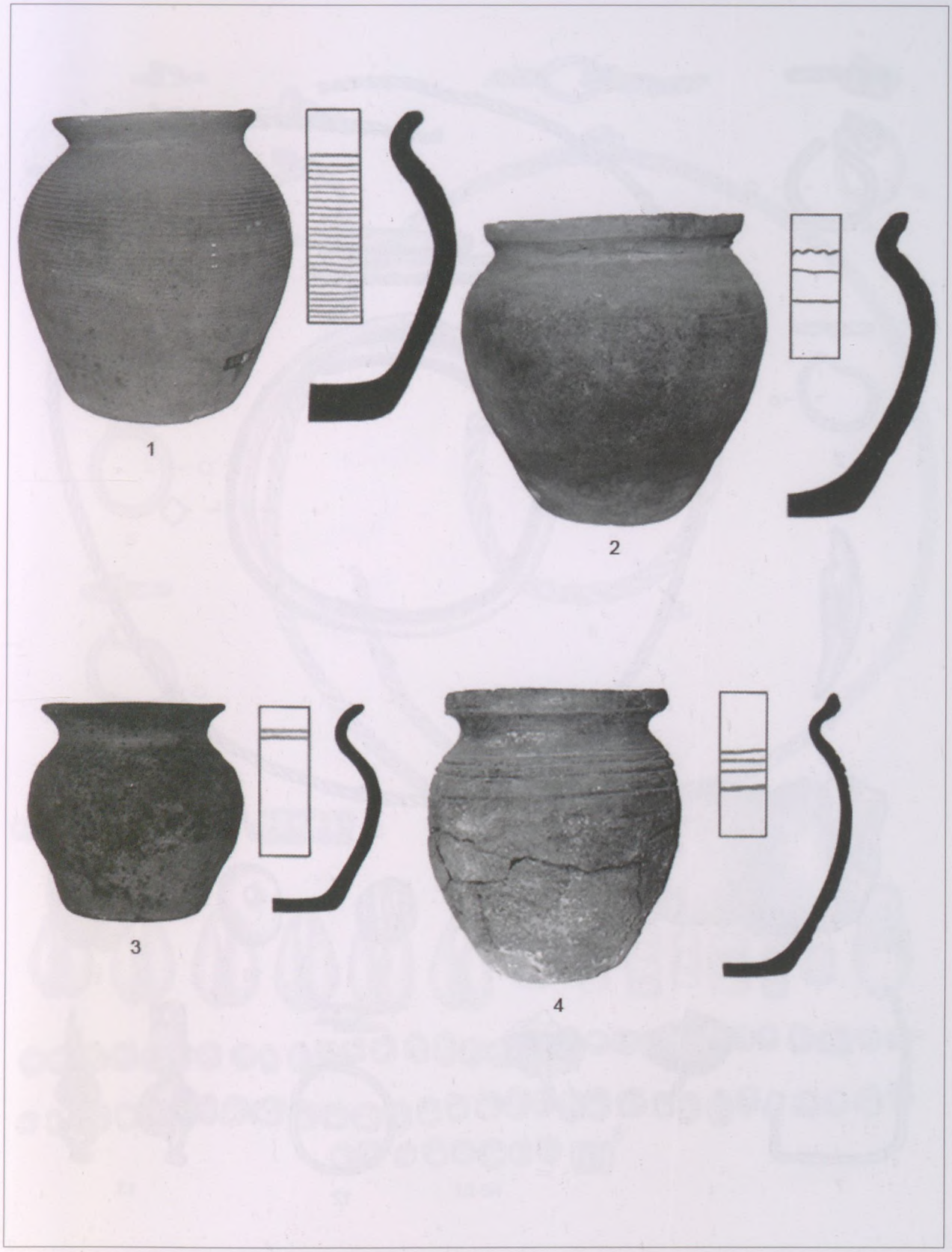

72. tábla. Oroszvár, 1: 95. sír, 2: 81. sír, 3: 89. sír, 4: 94. sír

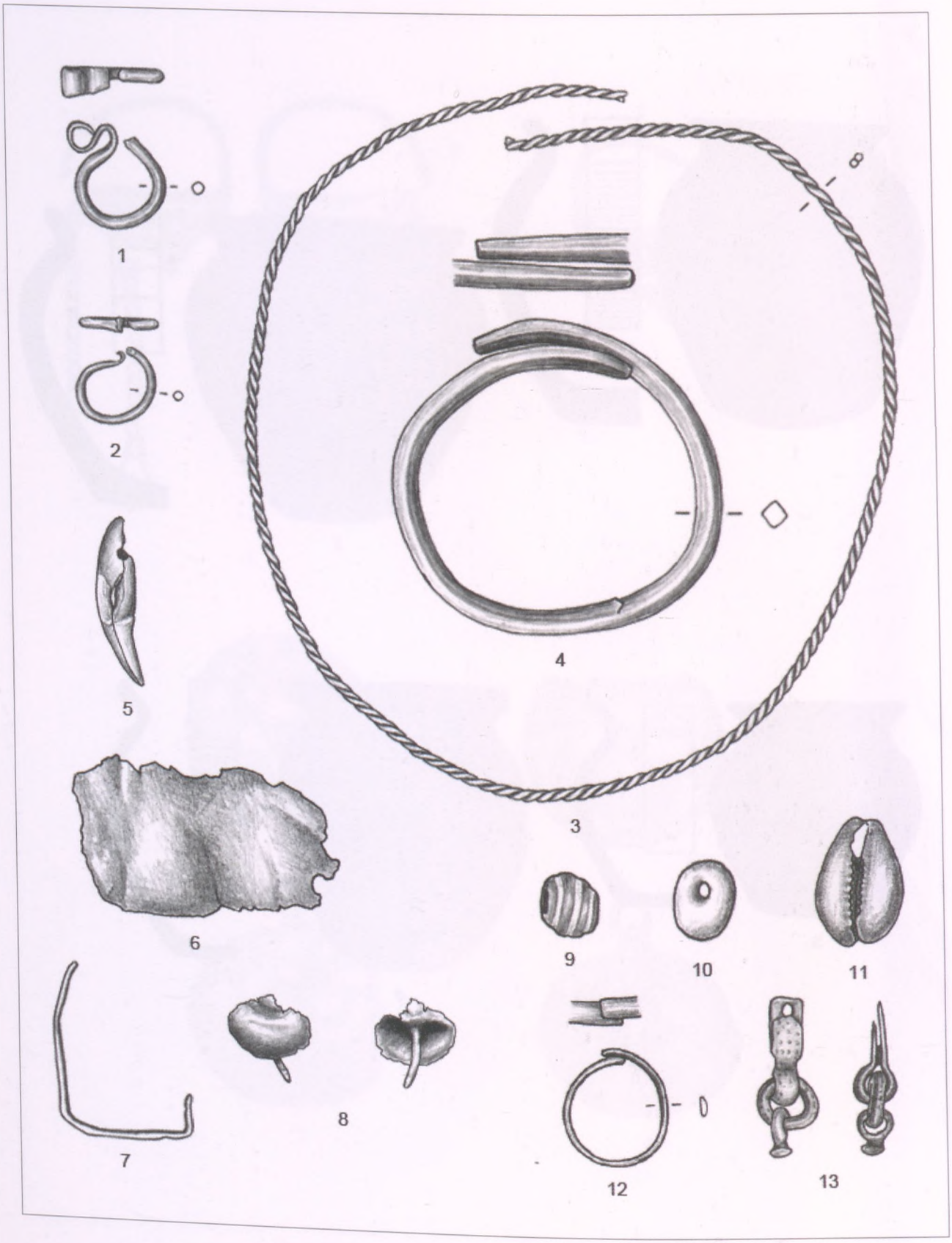

73. tábla. Oroszvár, 1–4: 86. sír, 5–8: 90. sír, 9–13: 100. sír

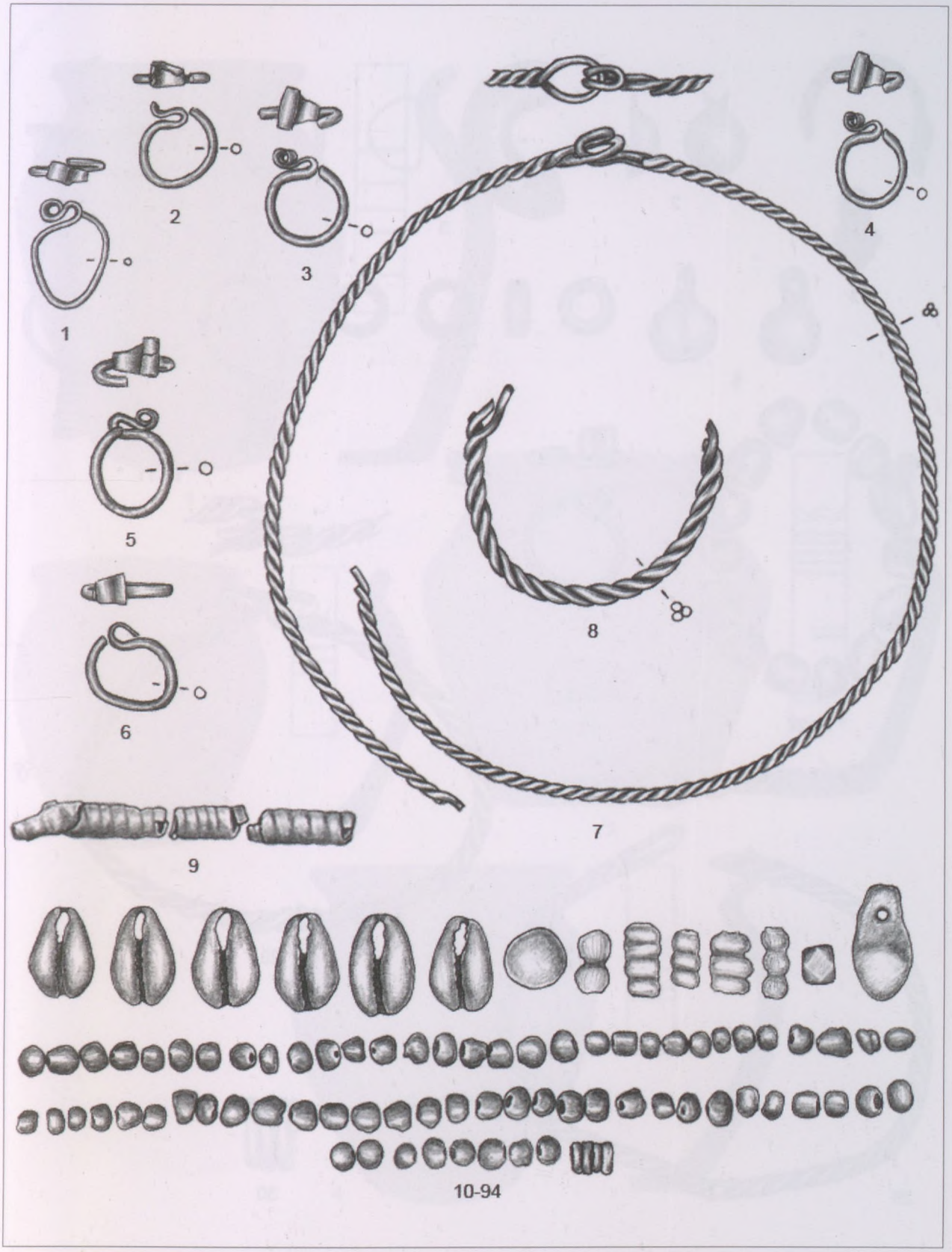

74. tábla. Oroszvár 96. sír

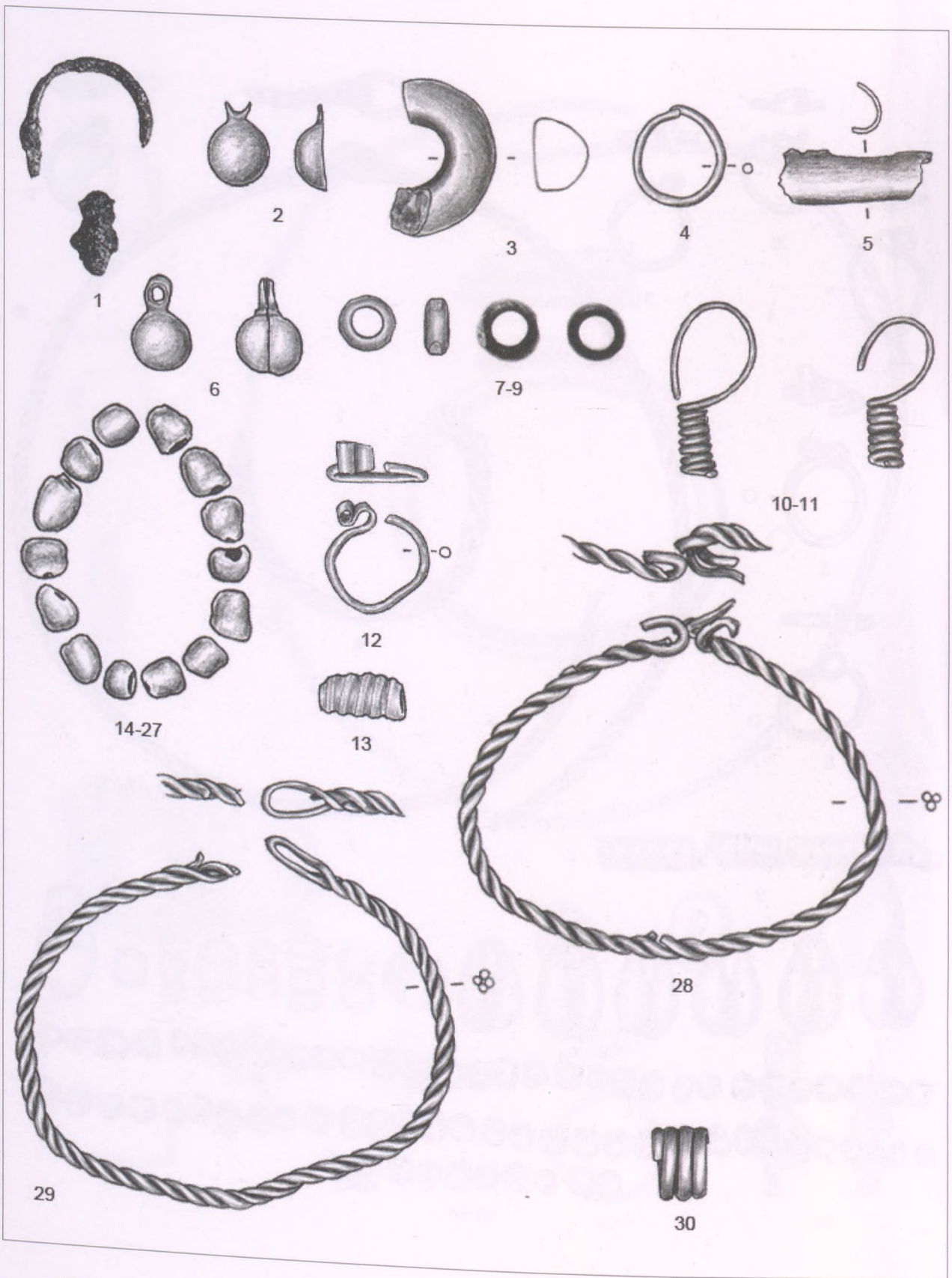

75. tábla. Oroszvár, 1–2: 105. sír, 3–5: 113. sír, 6–9: 121. sír, 10–13: 123. sír, 14–29: 129. sír, 30: 135. sír

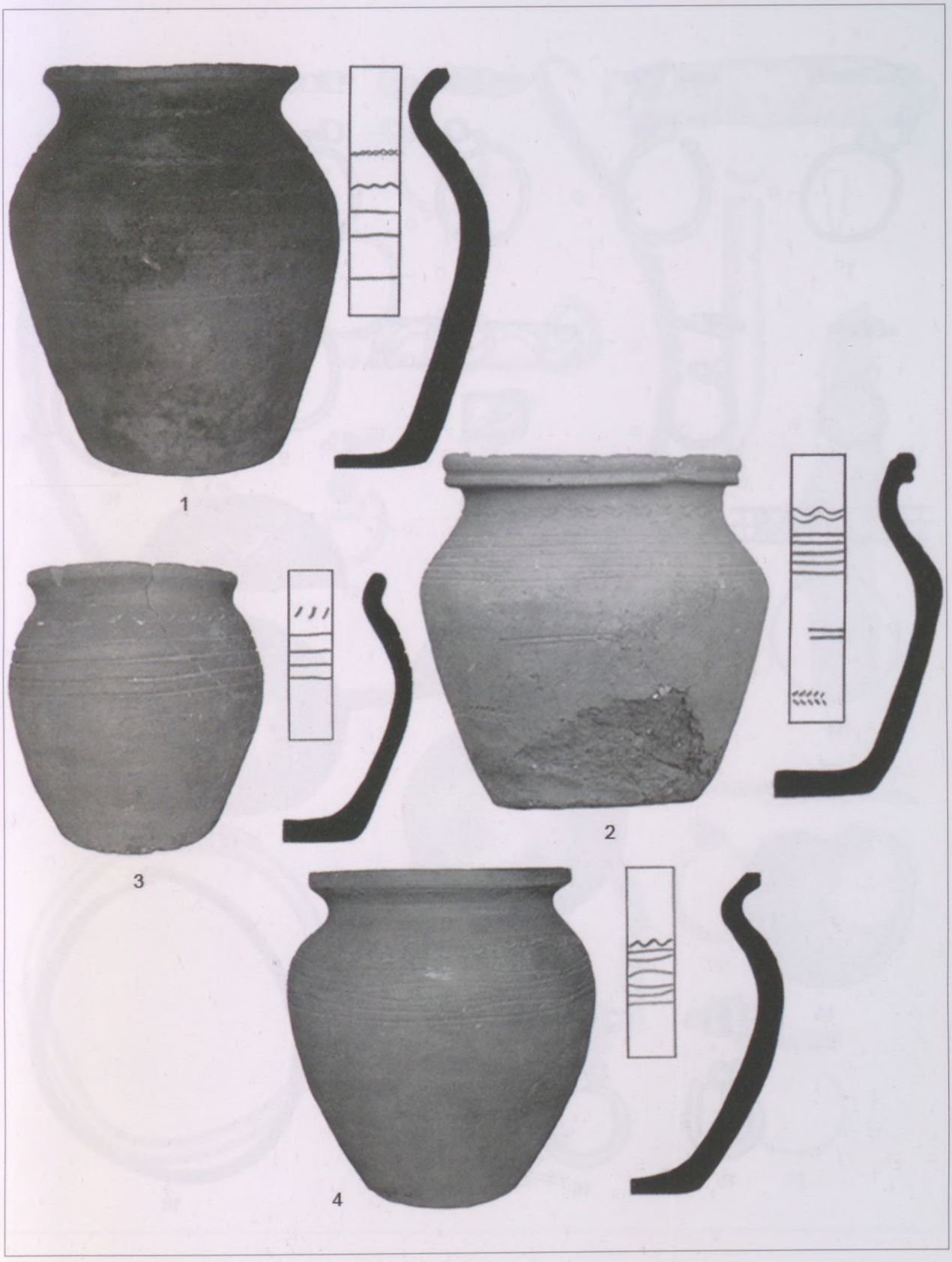

76. tábla. Oroszvár, 1: 129. sír, 2: 151. sír, 3: 156. sír, 4: 159. sír

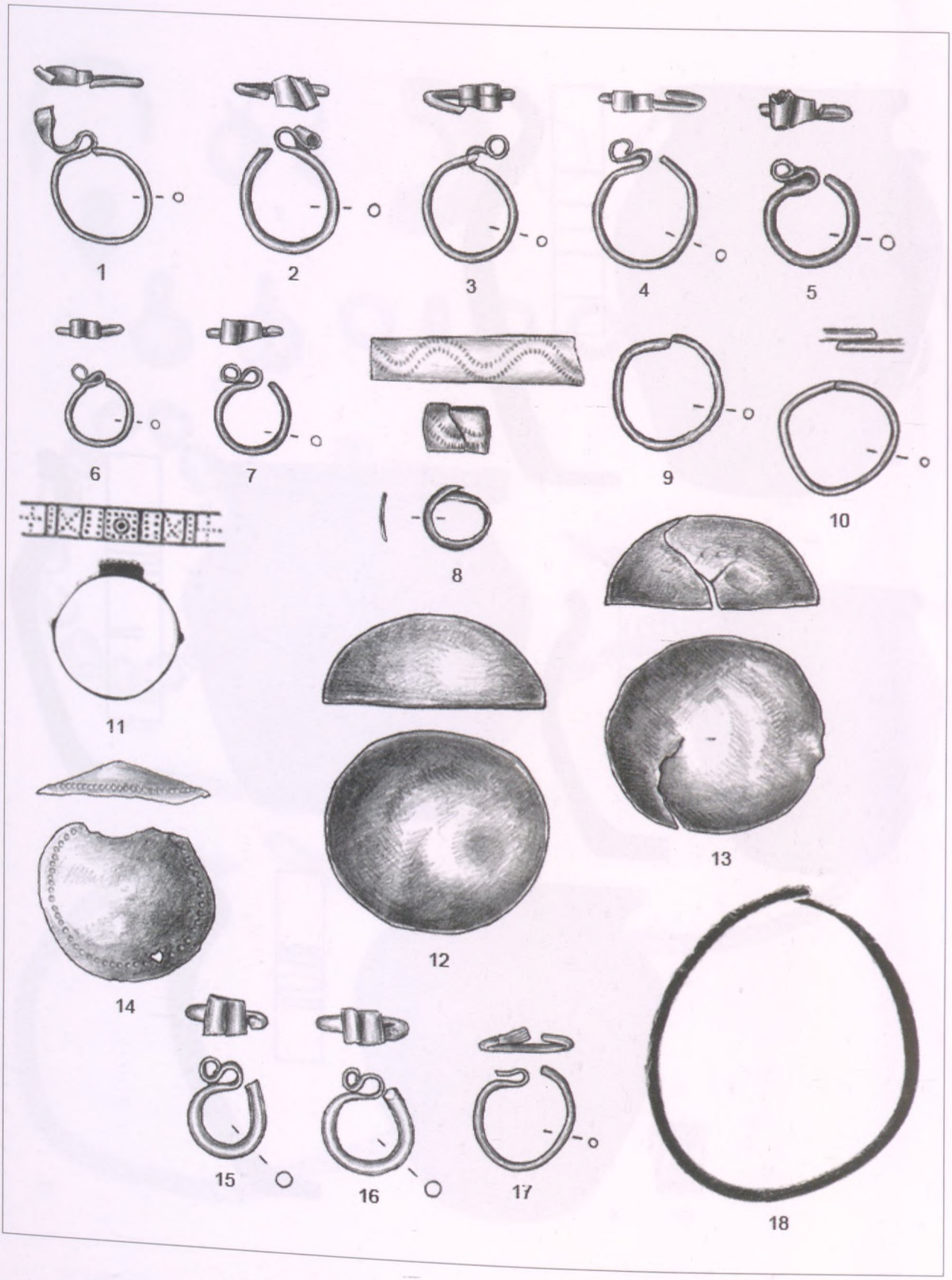

77. tábla. Oroszvár, 1–14: 138. sír, 15–16: 139. sír, 17–18: 142. sír

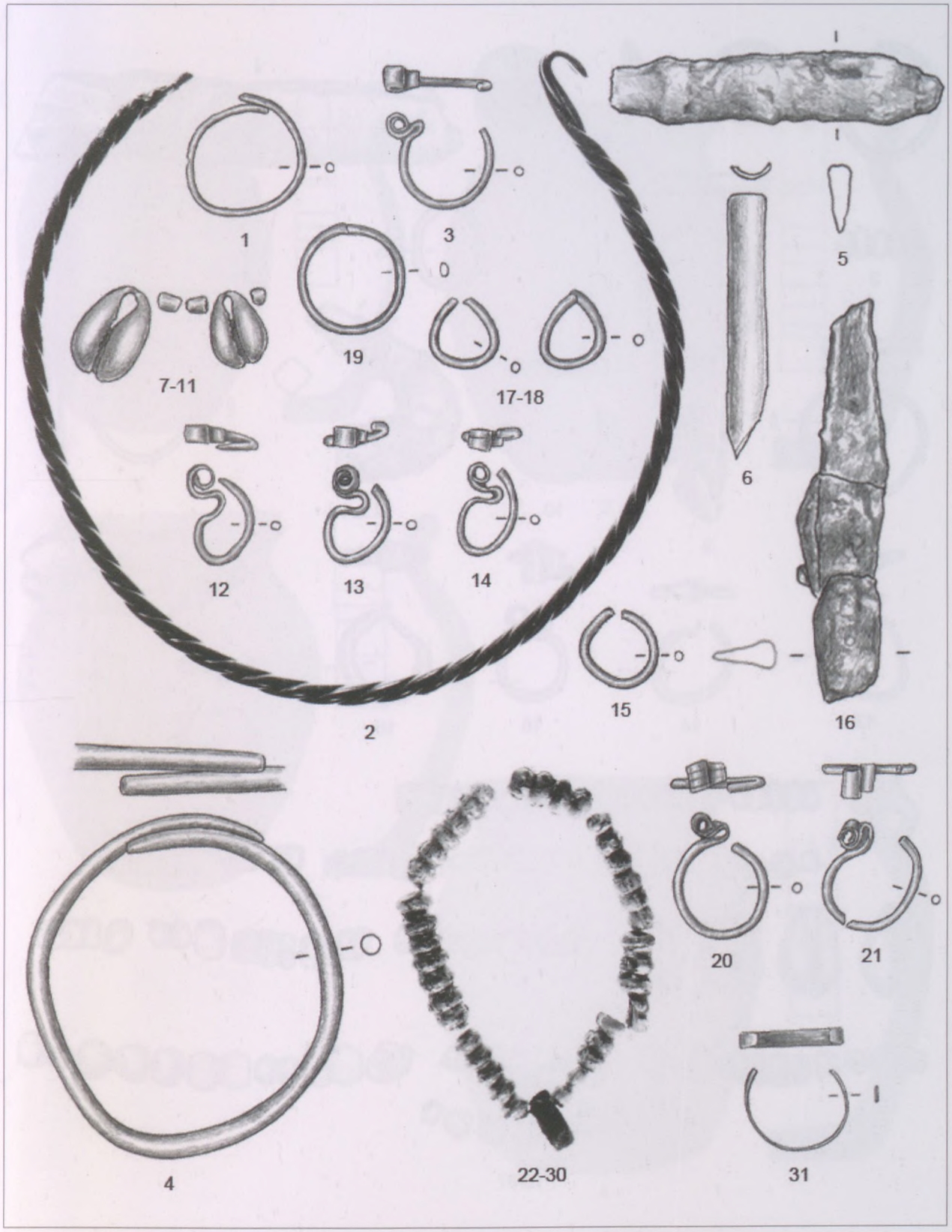

78. tábla. Oroszvár, 1–2: 145. sír, 3–4: 150. sír, 5: 152. sír, 6: 154. sír, 7–14: 156. sír, 15–16: 157. sír, 17–19: 158. sír, 20–31: 159. sír

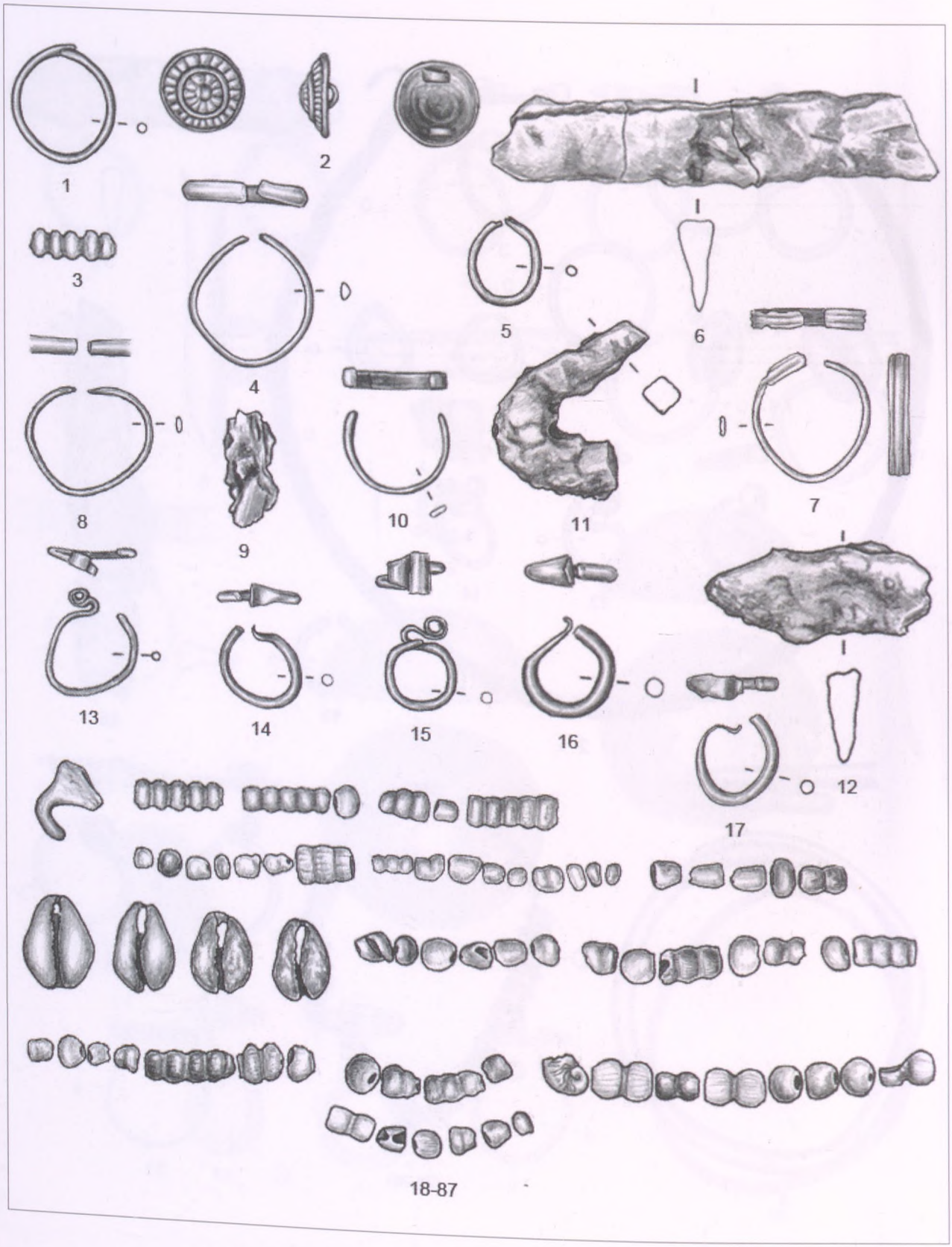

79. tábla. Oroszvár, 1–4: 160. sír, 5: 161. sír, 6: 162. sír, 7–8: 164. sír, 9–10: 167. sír, 11–12: 173. sír, 13: 174. sír, 14–87: 182. sír

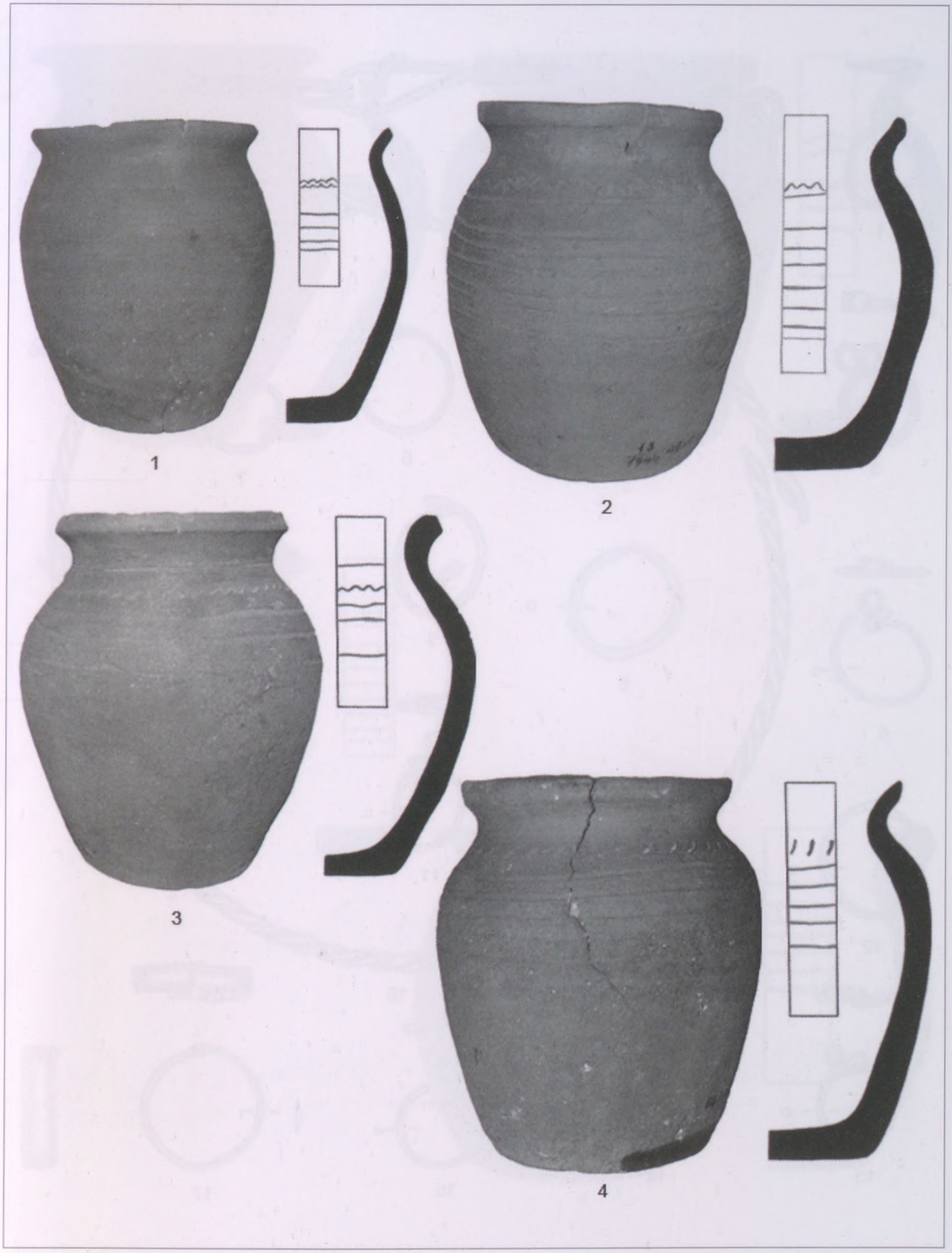

80. tábla. Oroszvár, 1: 170. sír, 2: 173. sír, 3: 174. sír, 4: 182. sír

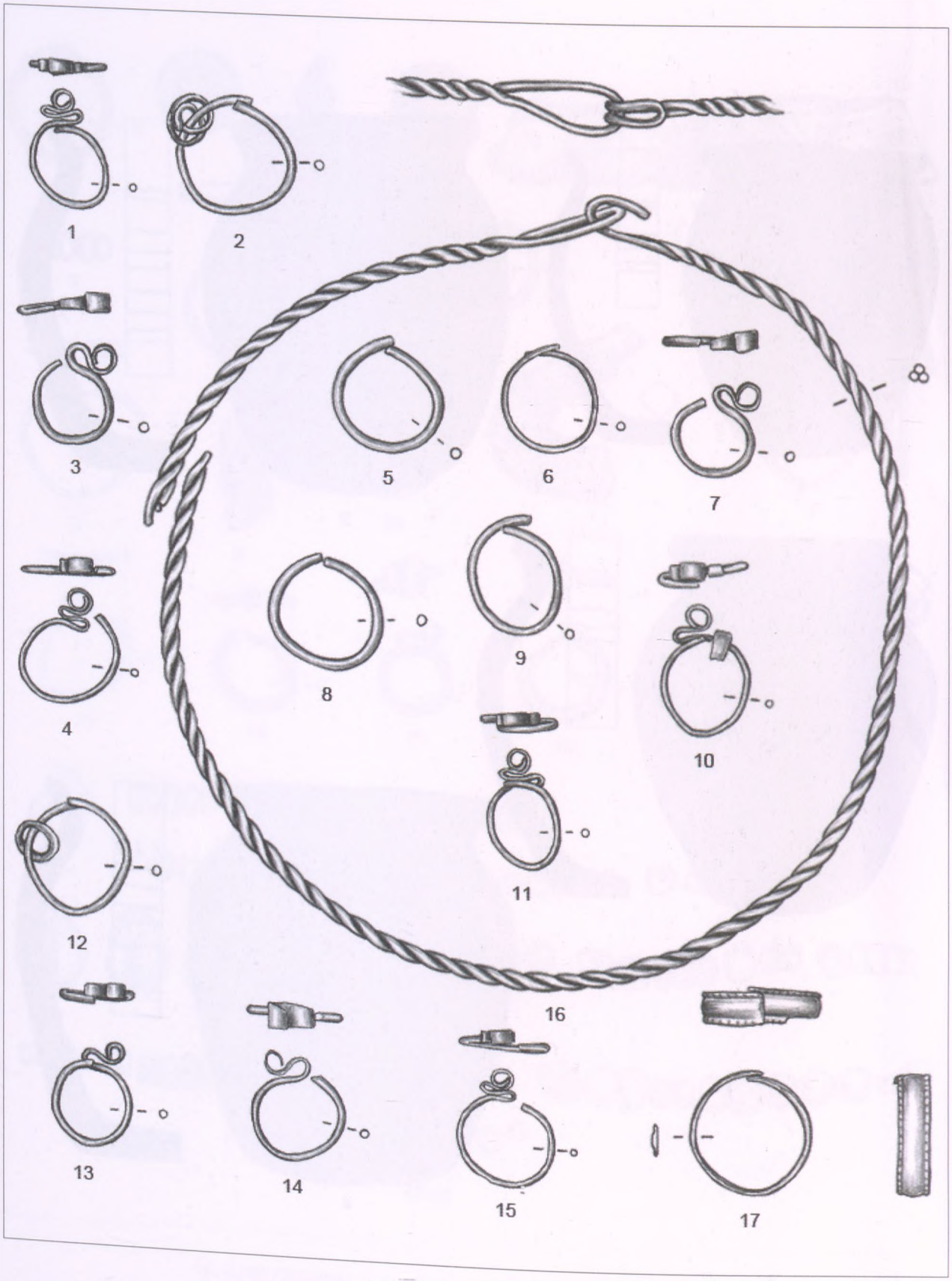

81. tábla. Oroszvár 171. sír

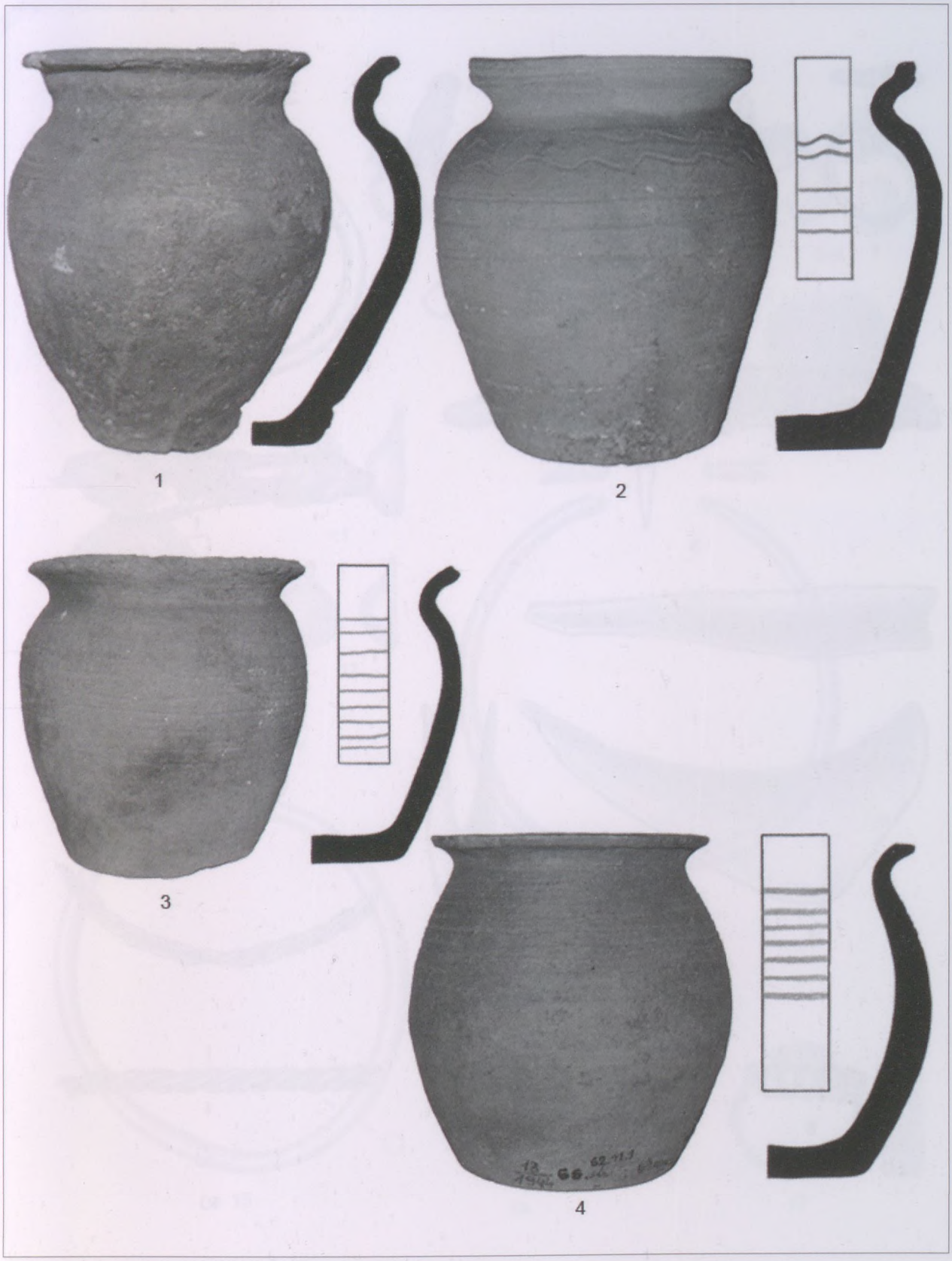

82. tábla. Oroszvár, 1: 183. sír, 2: 194. sír, 3: 196. sír, 4: 197. sír

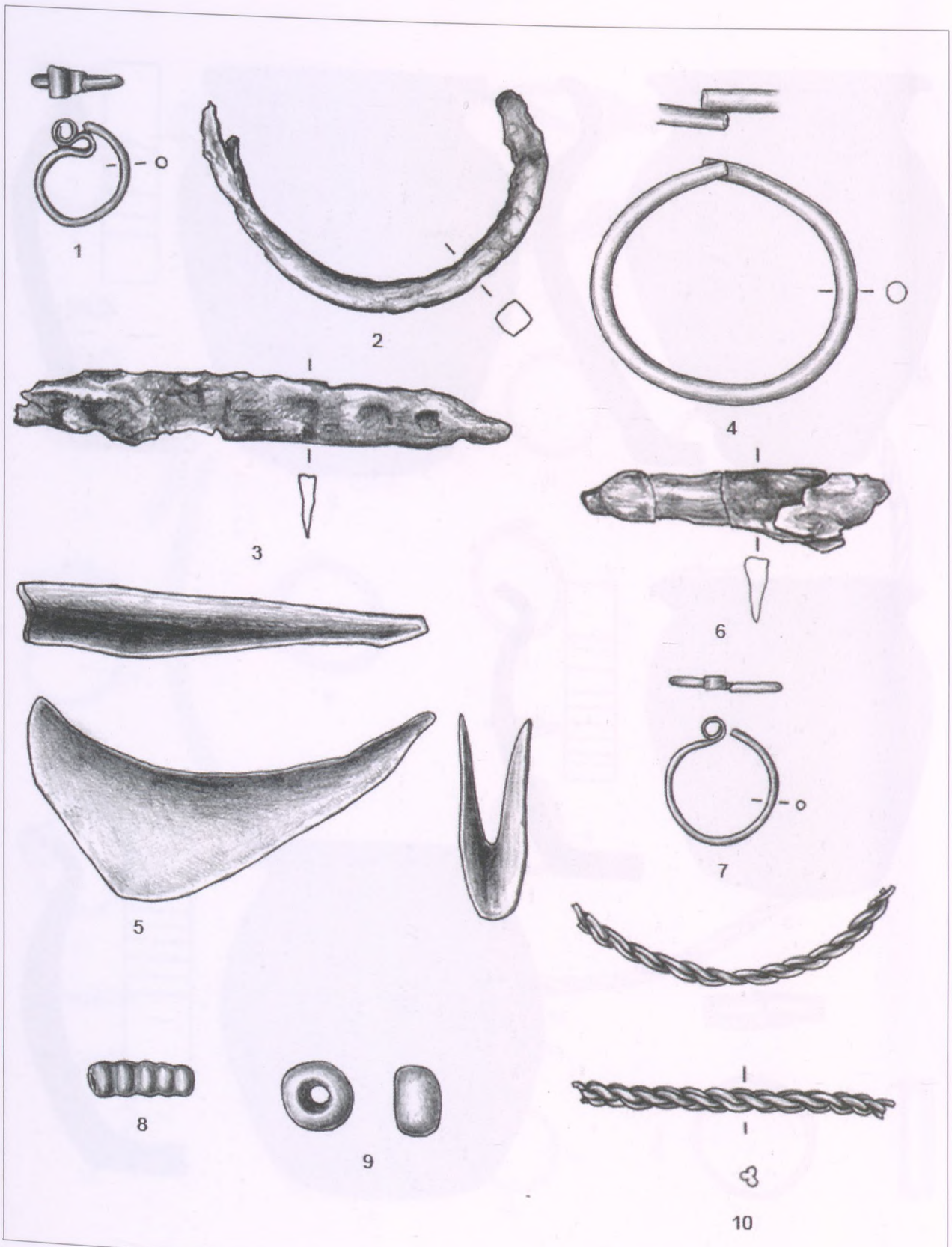

83. tábla. Oroszvár, 1: 187. sír, 2: 189. sír, 3: 196. sír, 4–5: 199. sír, 6: 203. sír, 7: 205. sír, 8–10: 206. sír

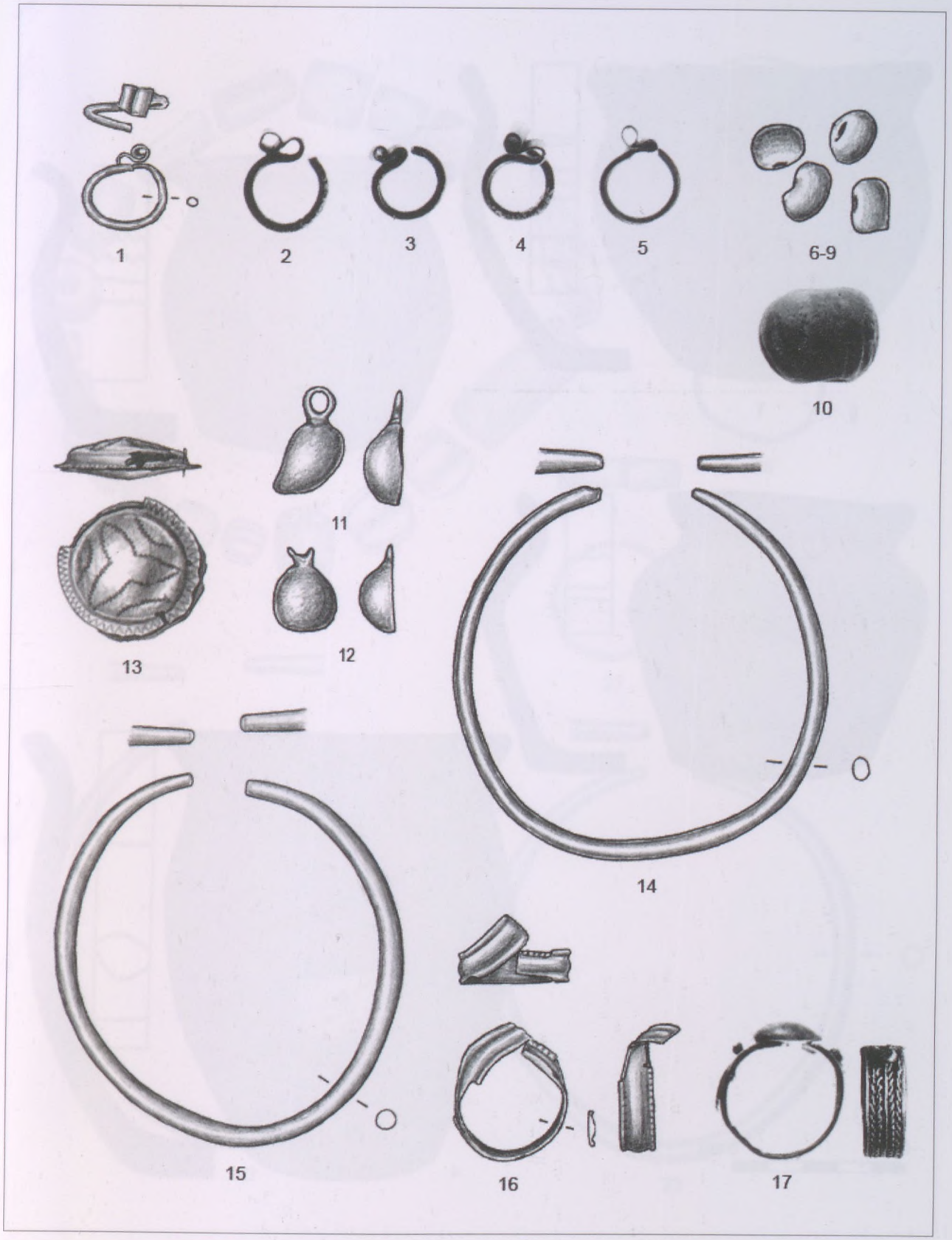

84. tábla. Oroszvár 200. sír

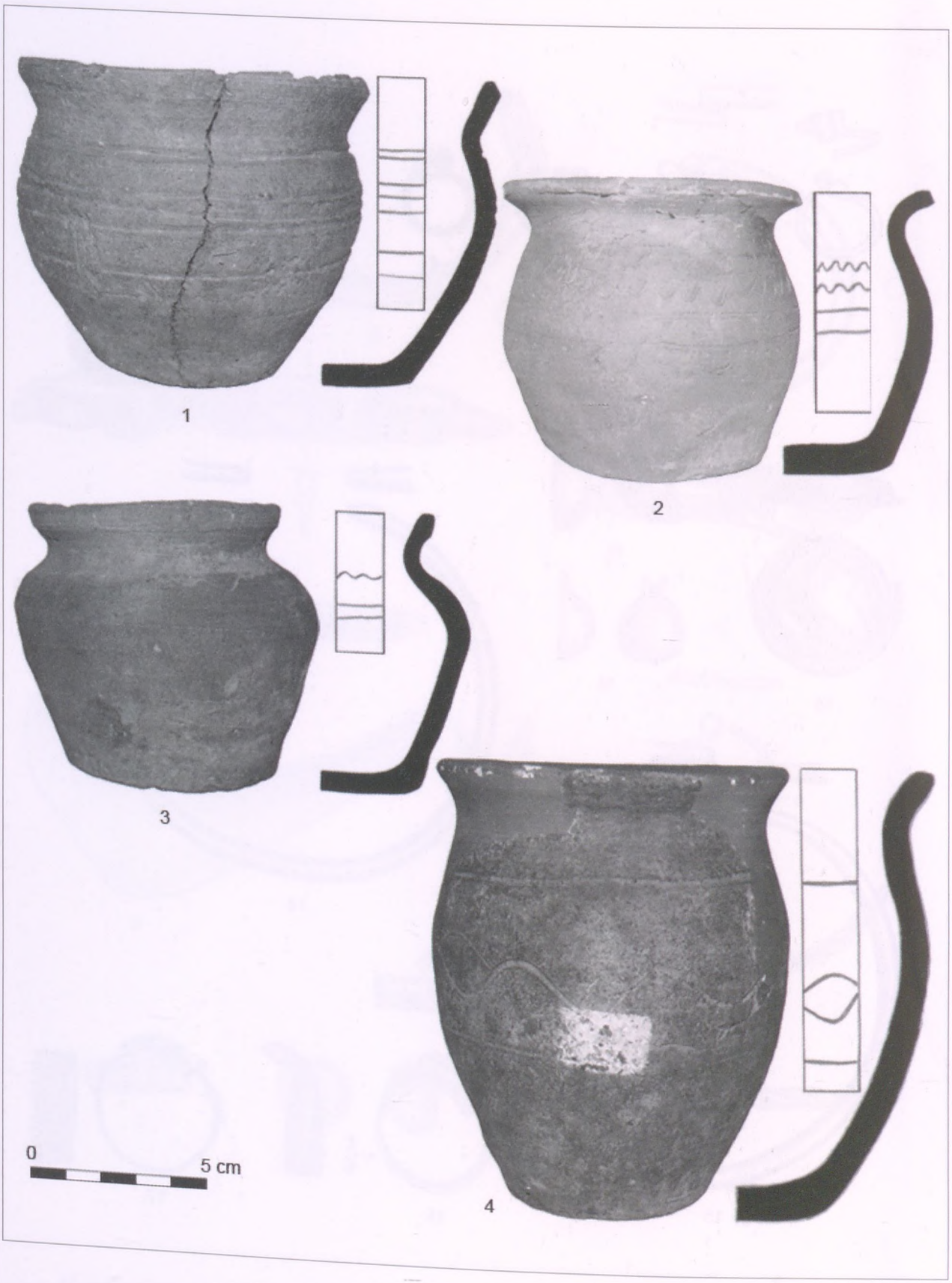

85. tábla. Oroszvár, 1: 204. sír, 2: 207. sír, 3: 208. sír, 4: szórvány

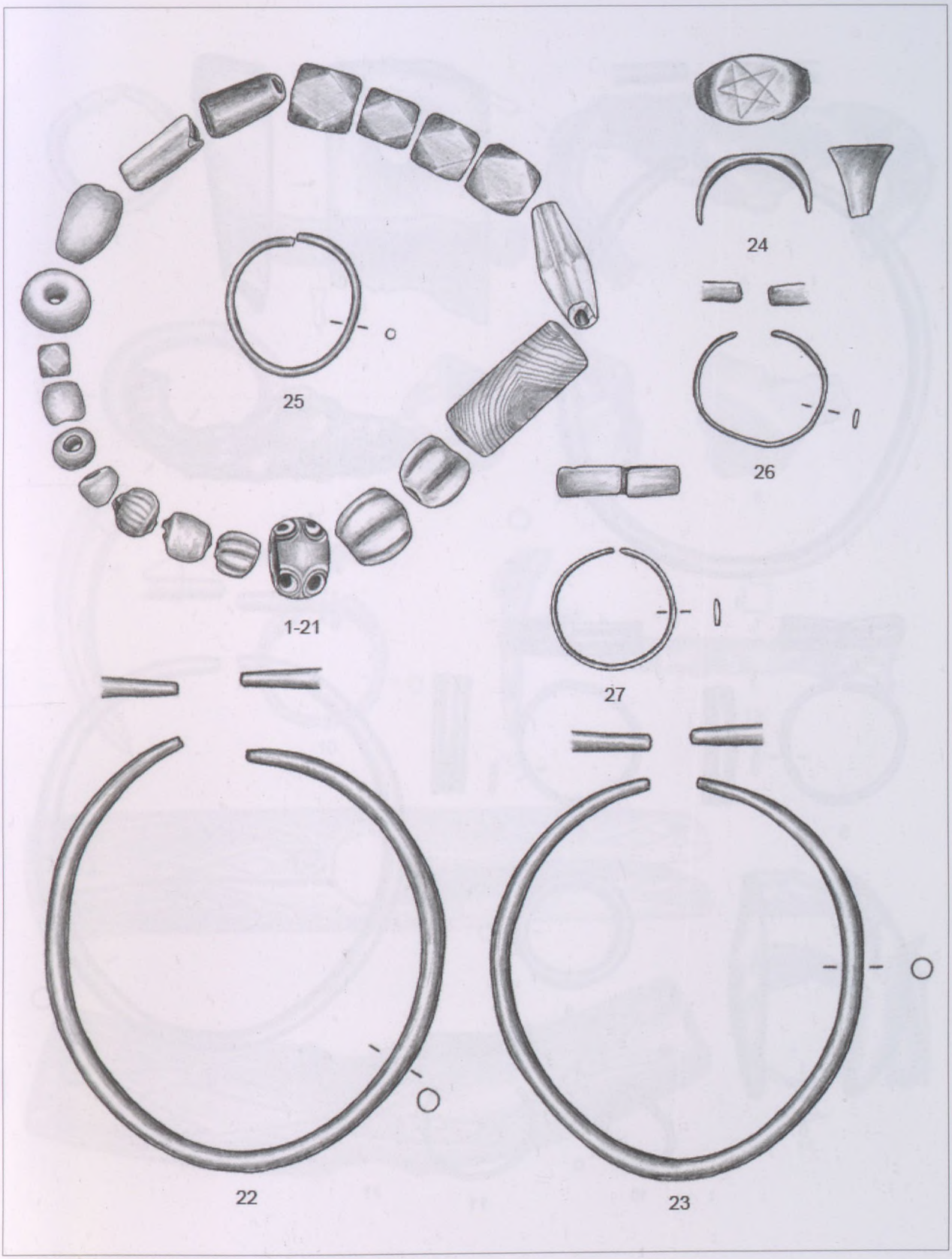

86. tábla. Oroszvár 207. sír

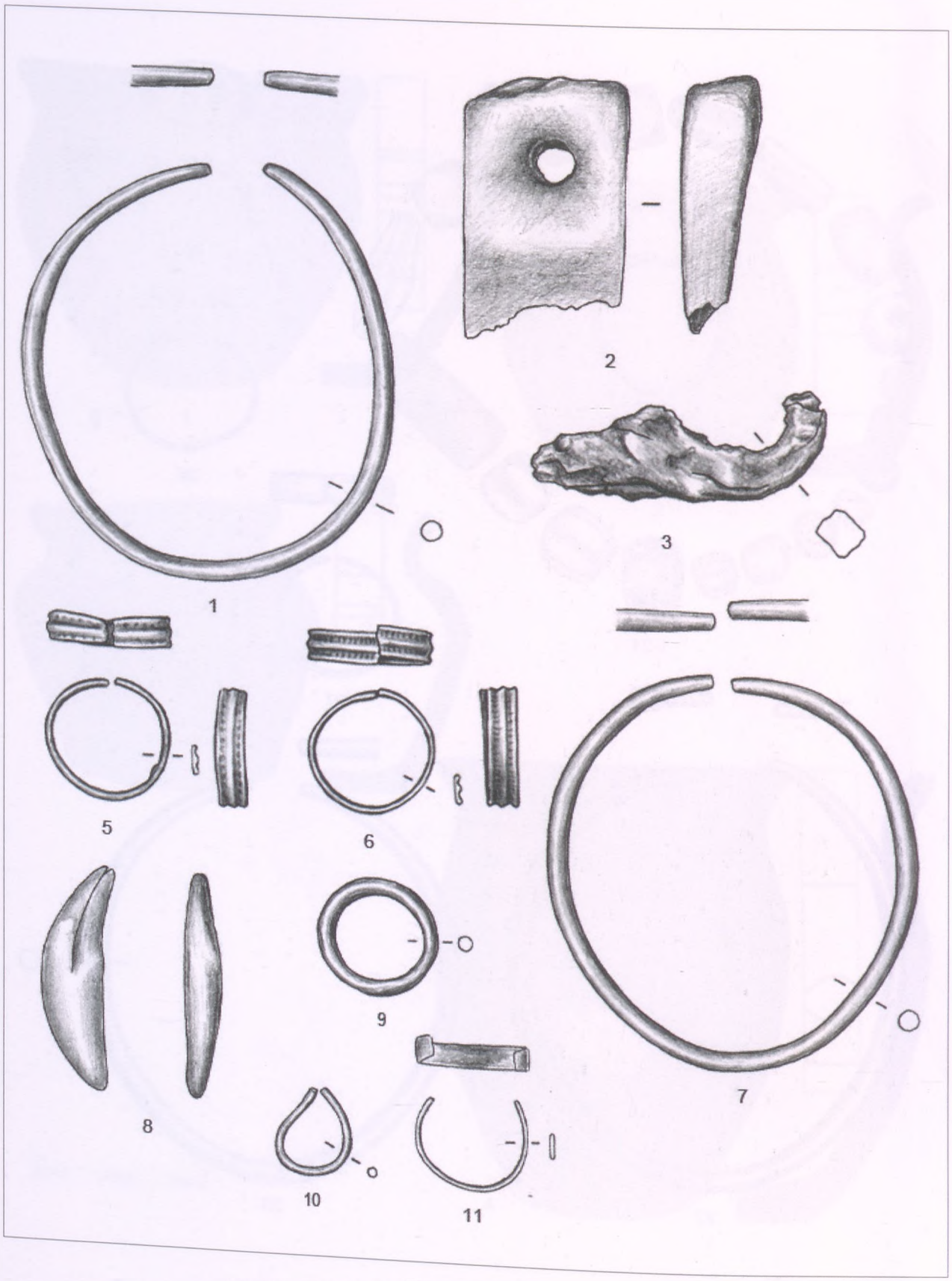

87. tábla. Oroszvár, 1–3: 210. sír, 5–9: 215. sír, 10–11: 219. sír

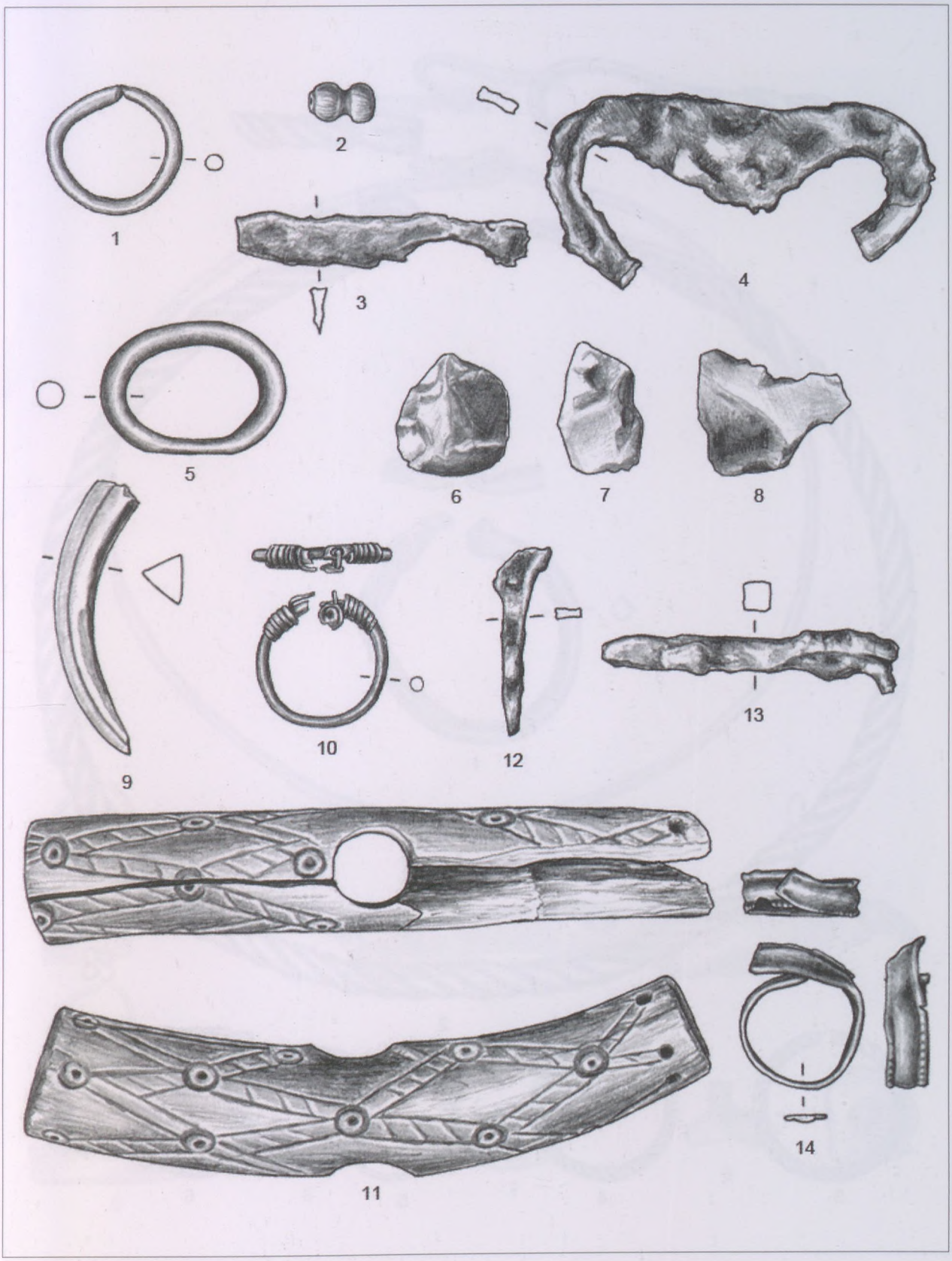

88. tábla. Oroszvár, 1–2: 220. sír, 3–8: 225. sír, 9–10: 227. sír, 11–13: 230. sír, 14: 233. sír

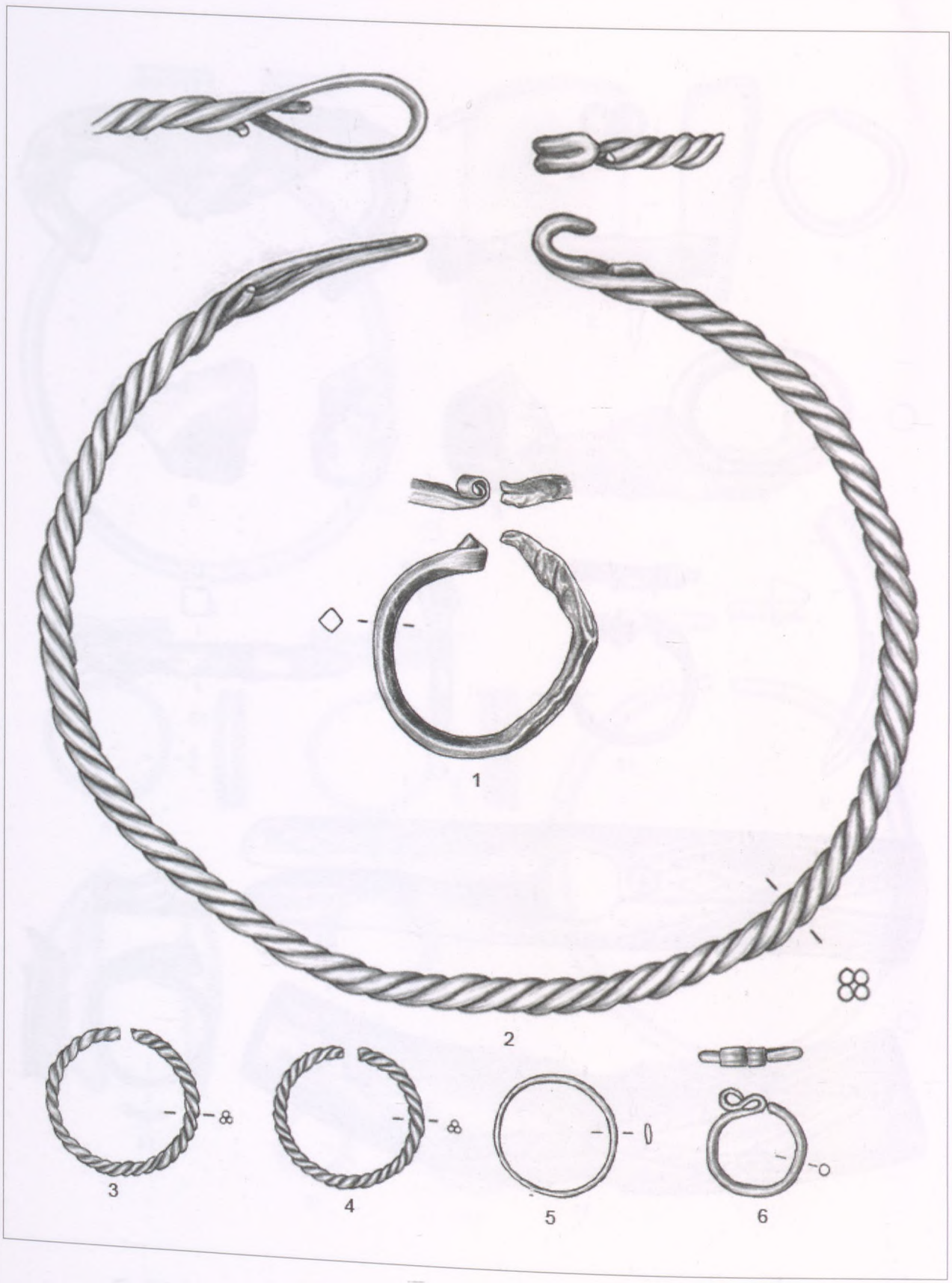

89. tábla. Oroszvár, szórvány

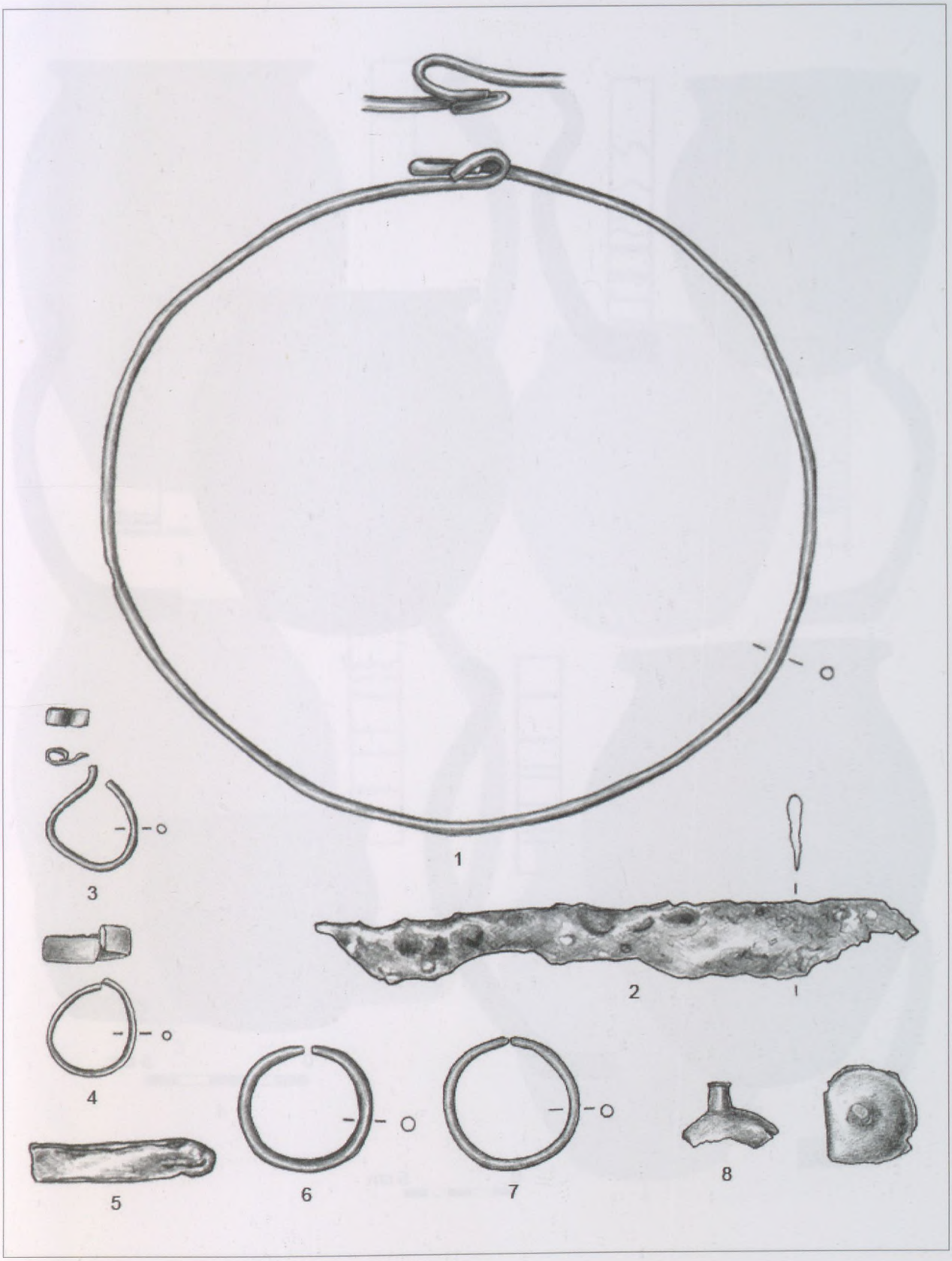

90. tábla. Oroszvár, szórvány

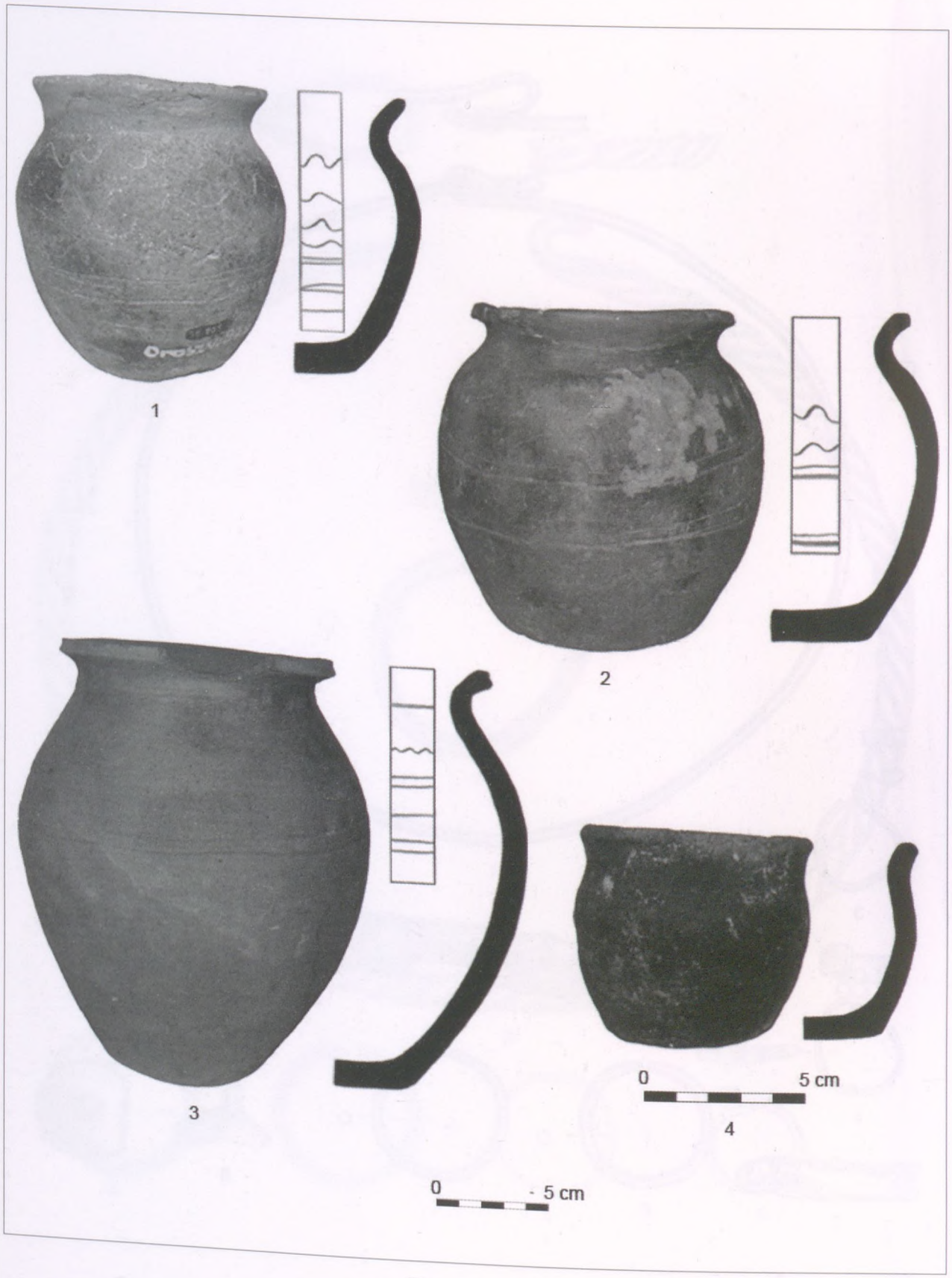

91. tábla. Oroszvár, szórvány

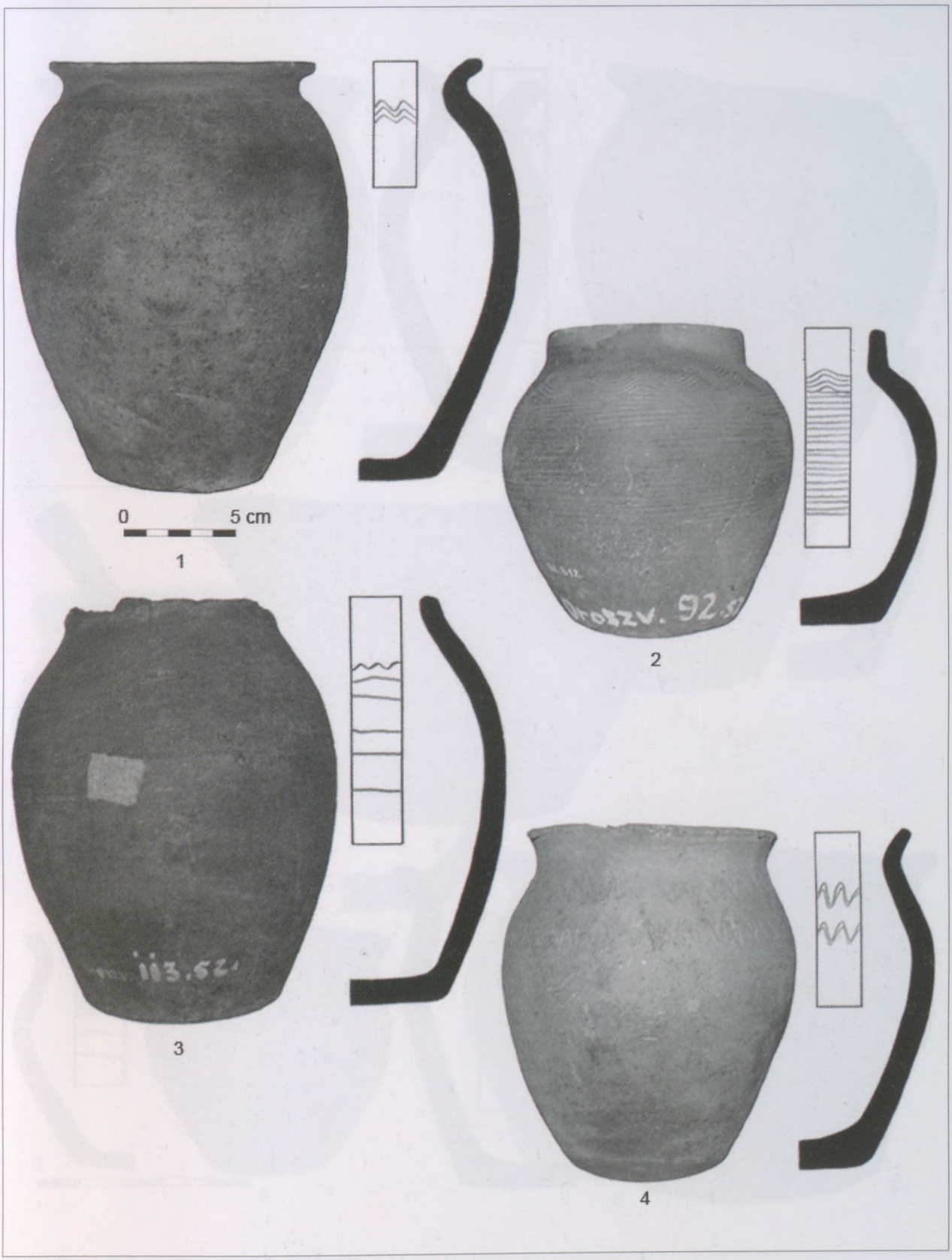

92. tábla. Oroszvár, szórvány

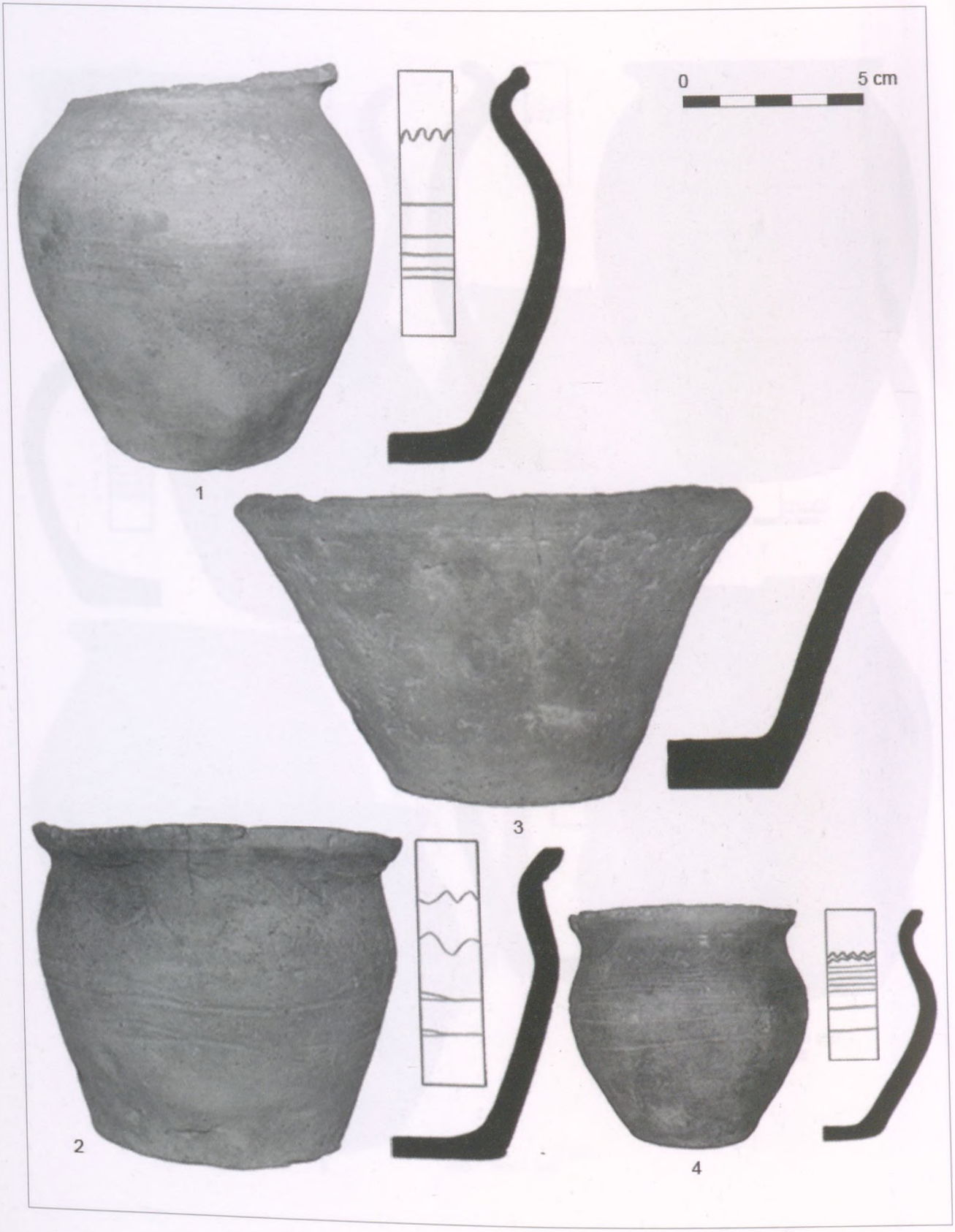

93. tábla. Oroszvár, szórvány

94. tábla. Oroszvár, szórvány

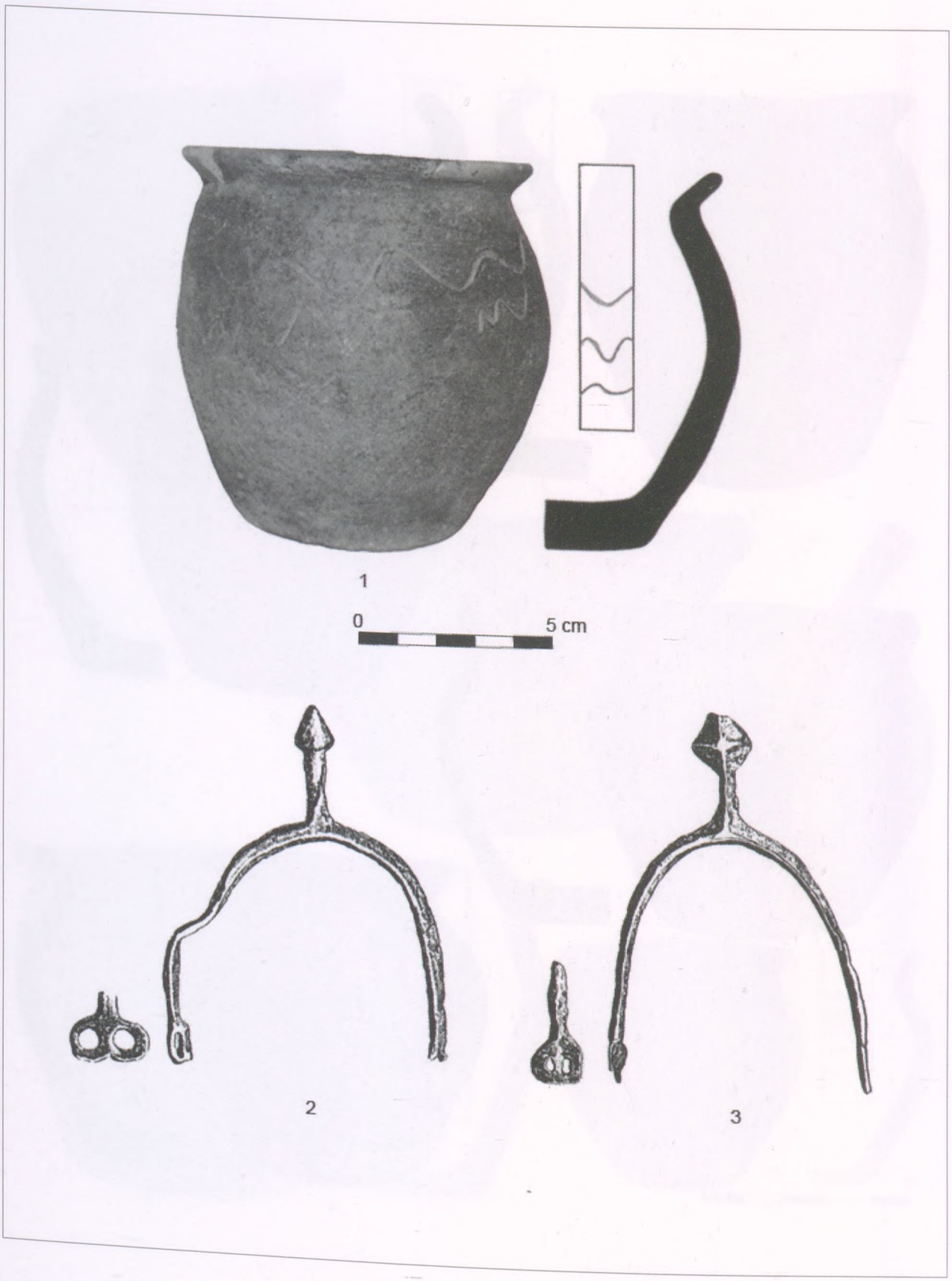

95. tábla. 1: Oroszvár, szórvány, 2–3: Vének-Dunapart

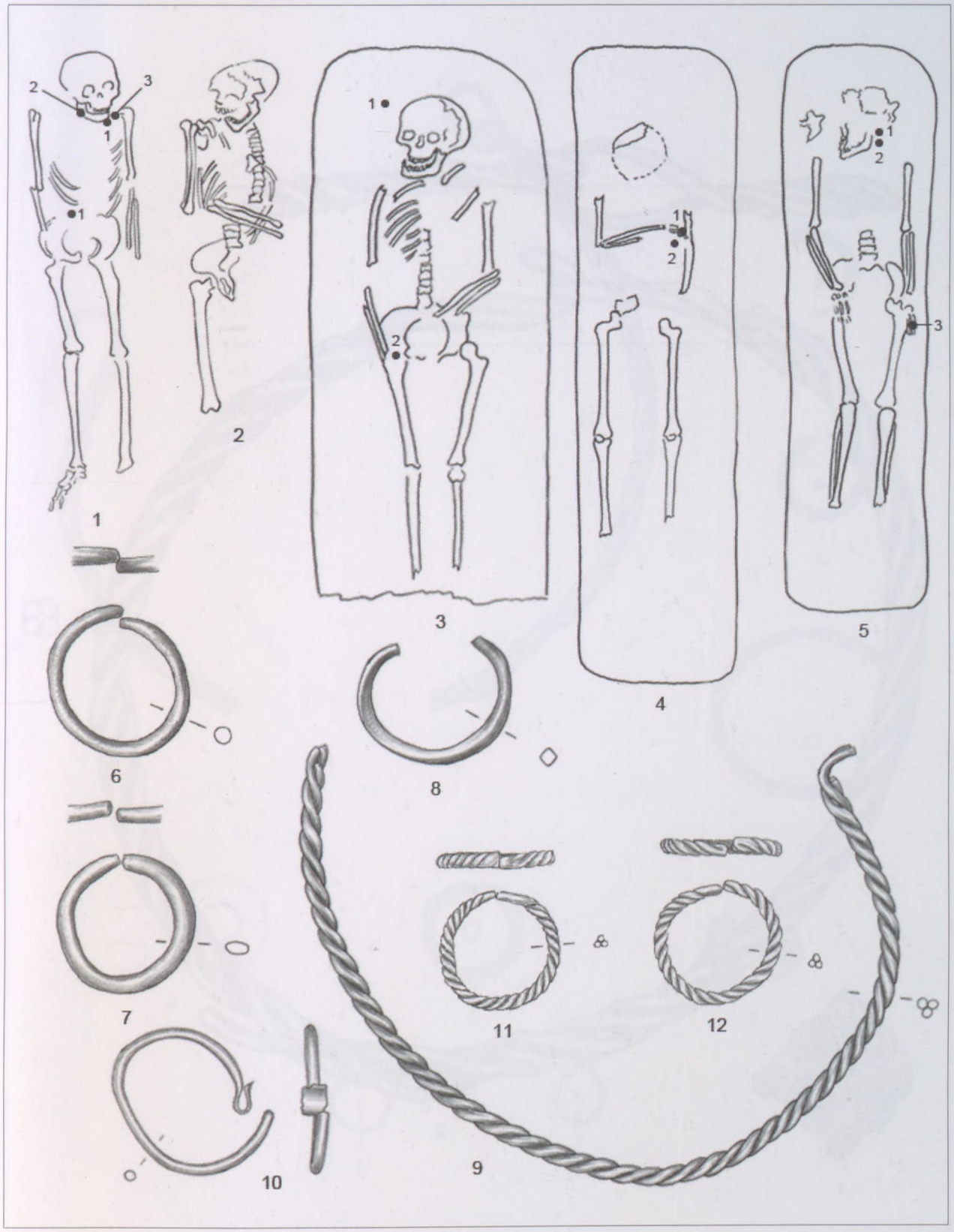

96. tábla. Pusztasomorja-Tímár-domb, 1, 6–7: 7. sír, 2: 10. sír, 3: 17. sír, 4: 18. sír, 5: 19. sír, 8–9: 6. sír, 10–12: Pannonhalma-Boldogasszony kápolna

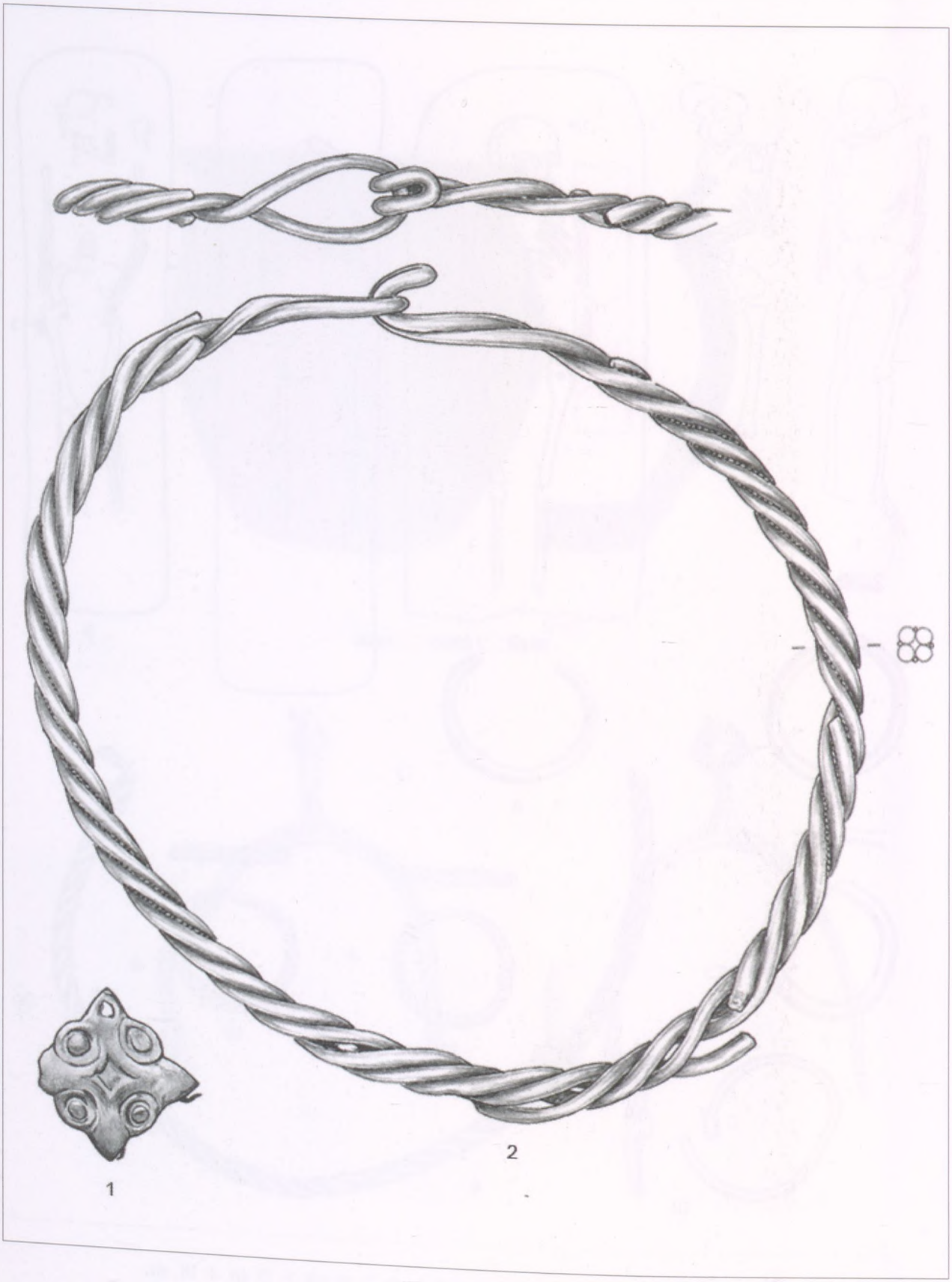

97. tábla. 1: Rábacsécsény, 2: Tét határa

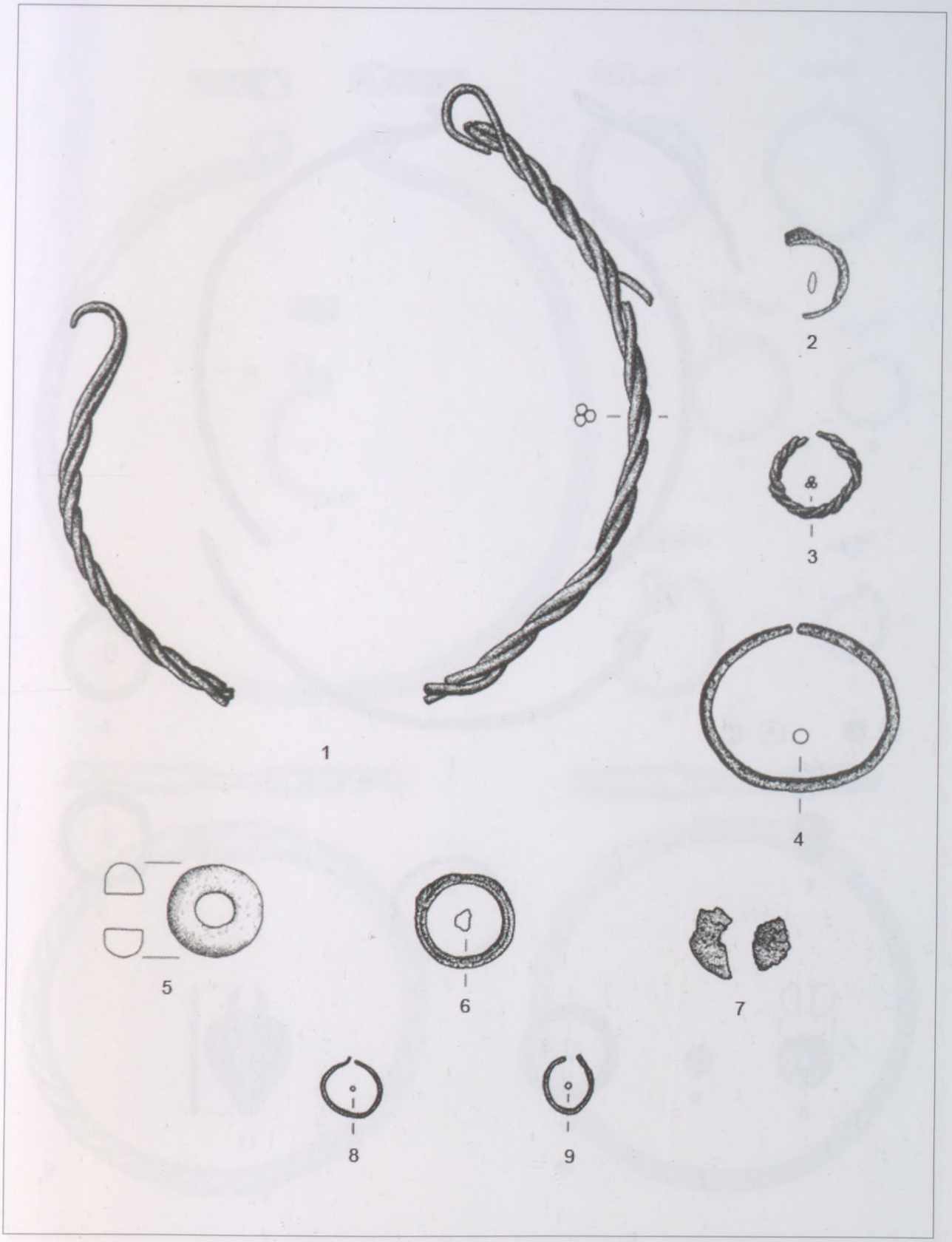

98. tábla. Valla, 1: 1. sír, 2: 3. sír, 3–4: 9. sír, 5: 20. sír, 6: 22. sír, 7: 32. sír, 8–9: 33. sír

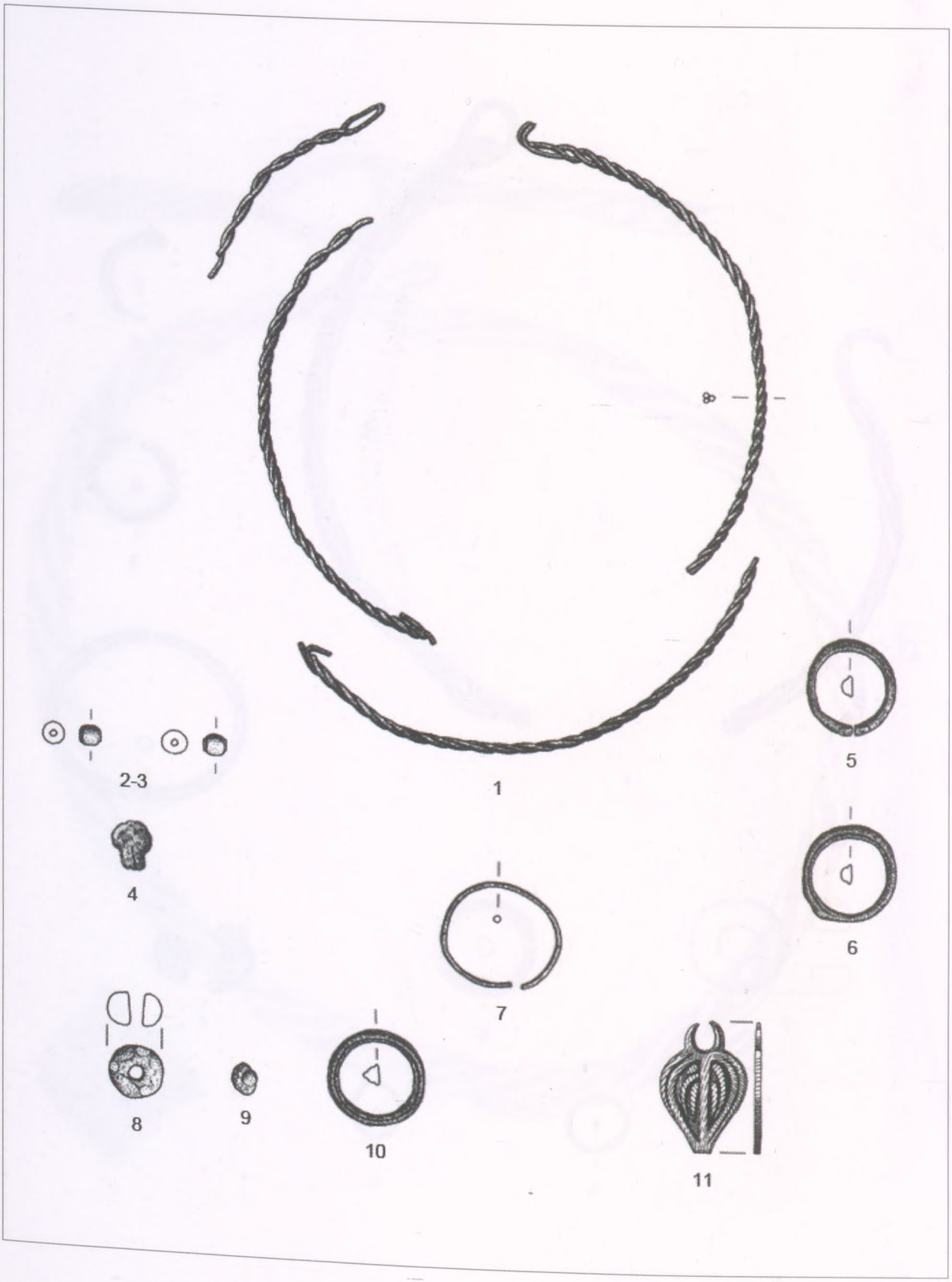

99. tábla. Valla, 1–6: 44. sír, 7: 49. sír, 8–10: 55. sír, 11: Védeny

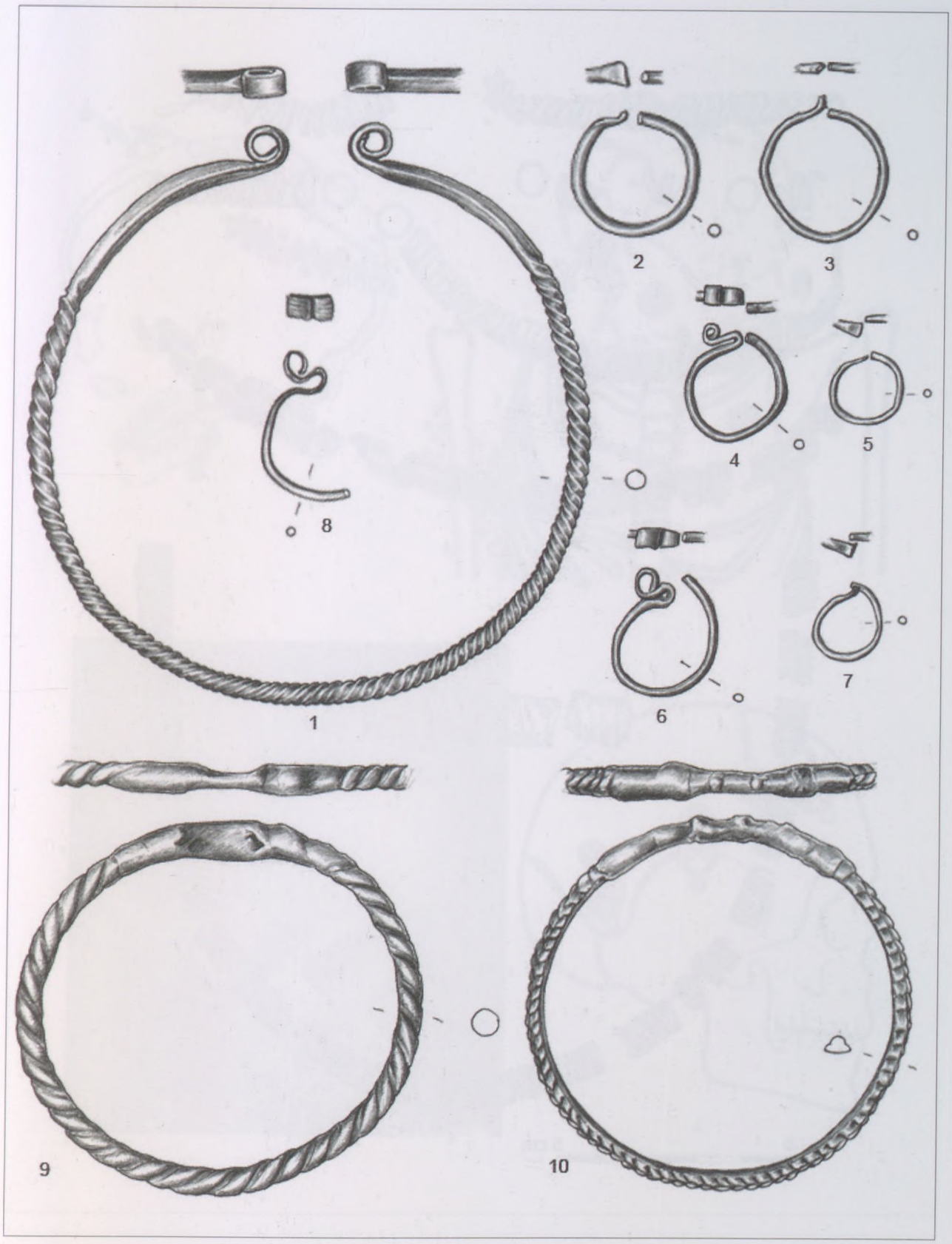

100. tábla. Ismeretlen lelőhely

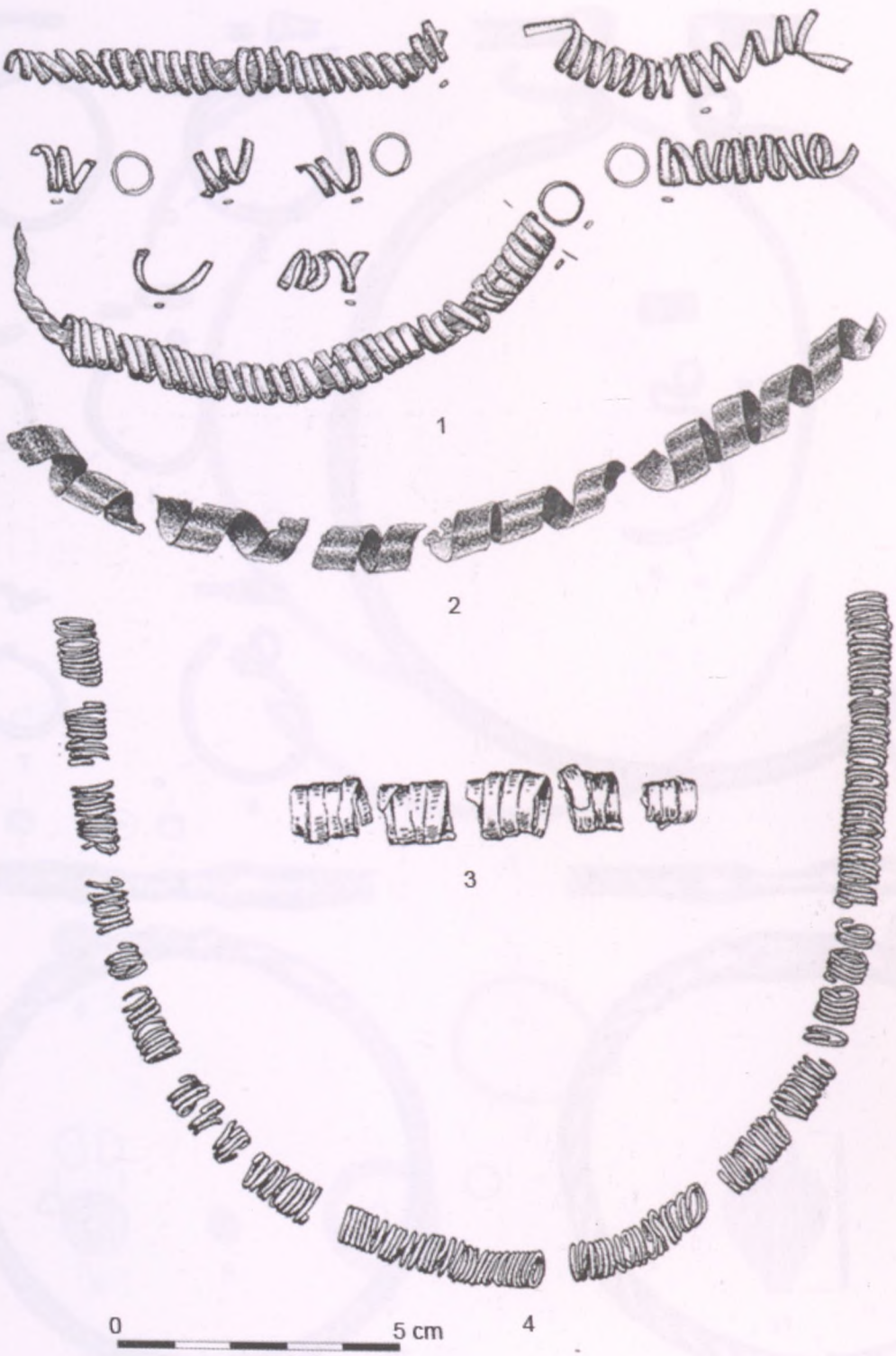

101. tábla. 1: Újlót 1. sír, 2: Letkés-Téglaégető II/40. sír,
3: Hajdúszoboszló-Árkoshalom 9. sír, 4: Püspökladány-Eperjesvölgy 158. sír

1

2

3

4

102. tábla. 1: Hajdúdorog-Gyúlás 25. sír, 2: Kistokaj-Homokbánya 24. sír, 3–4: Hódmezővásárhely-Kopáncs 17. sír

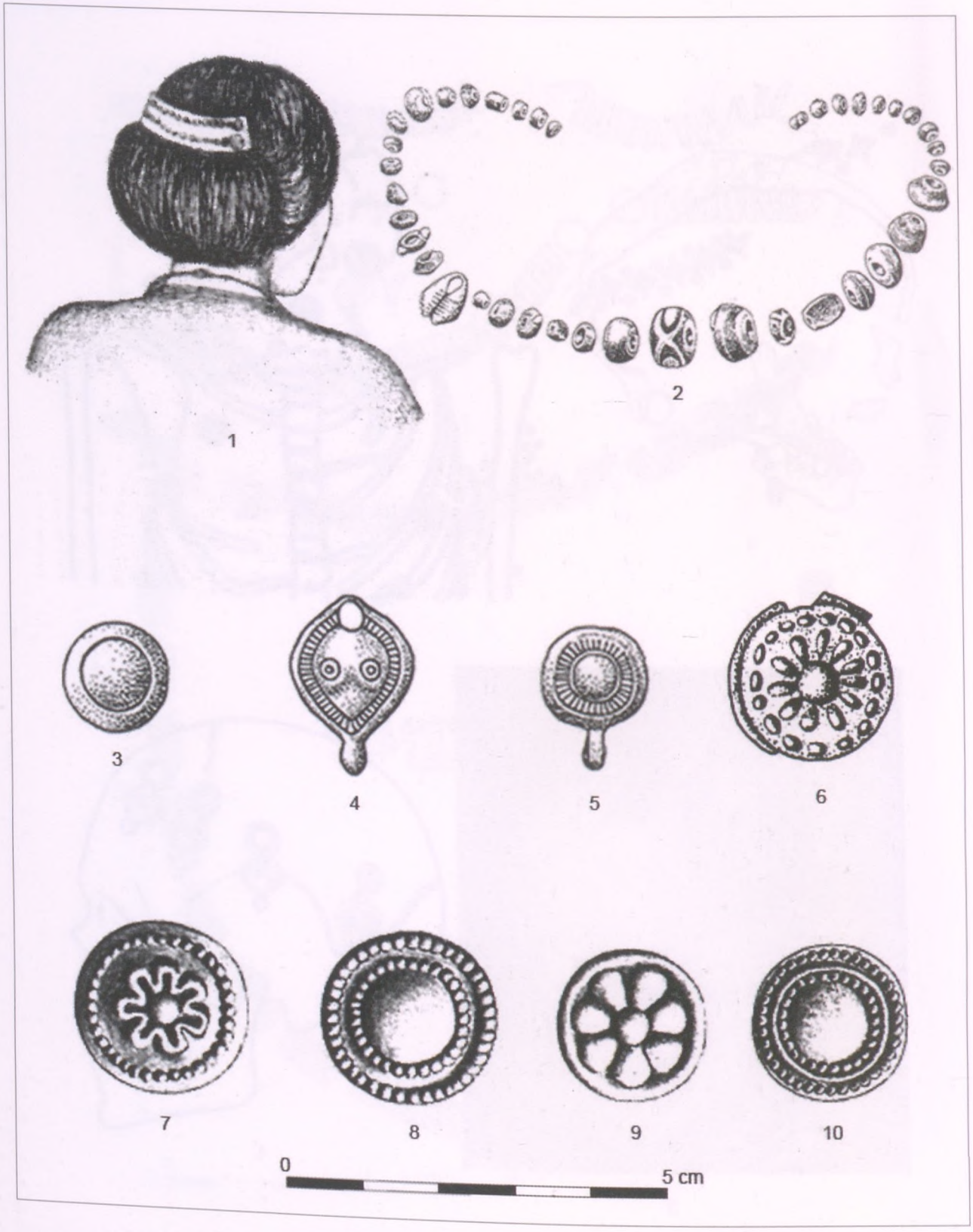

103. tábla. 1–2: Püspökladány-Eperjesvölgy 289. sír, 3–5: Püspökladány-Eperjesvölgy 107. sír, 6: Kistokaj-Homokbánya 24. sír, 7: Kecskemét-Lakihegy A sír, 8: Kecskemét-Lakihegy B sír, 9–10: Kecskemét-Csongrádi út

104. tábla. 1: Letkés-Téglaégető II/76. sír, 2: Alsóverecke, 3: Solt-Tételhegy, 4–7: Gödöllő, 8: Szeged-Algyő 105. sír, 9–12: Ibrány-Esbó halom 197/a sír

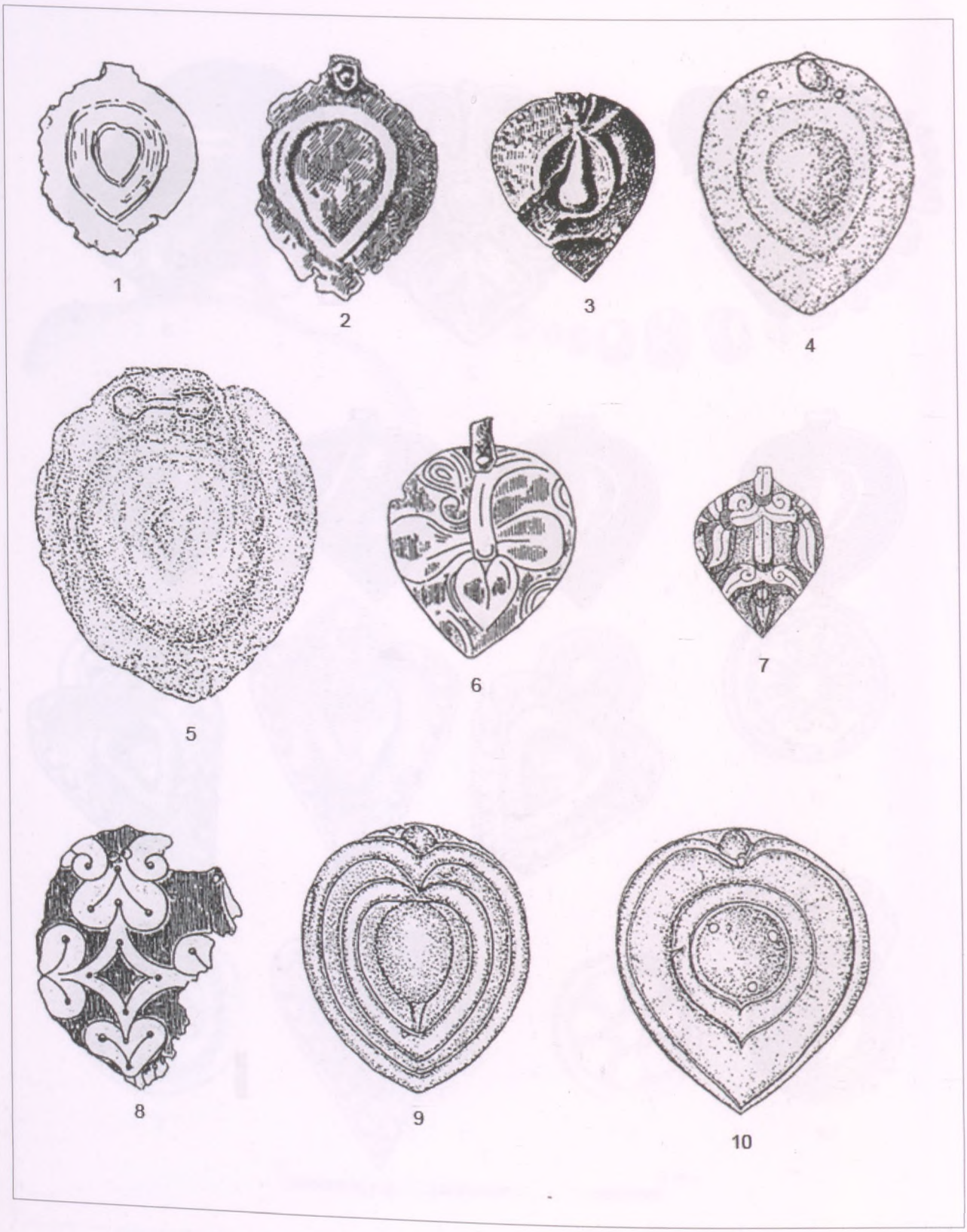

105. tábla. 1: Bocsár 8. sír, 2–3: Oroszlámos-Vasútállomás, 4: Karos-Eperjesszög II/52. sír, 5: Karos-Eperjesszög II/49. sír, 6: Oroszlámos-Vasútállomás, 7: Tiszavasvári-Aranykerti tábla 9. sír, 8: Nagyrév, 9: Karos-Eperjesszög III/11. sír, 10: Karos-Eperjesszög II/52. sír

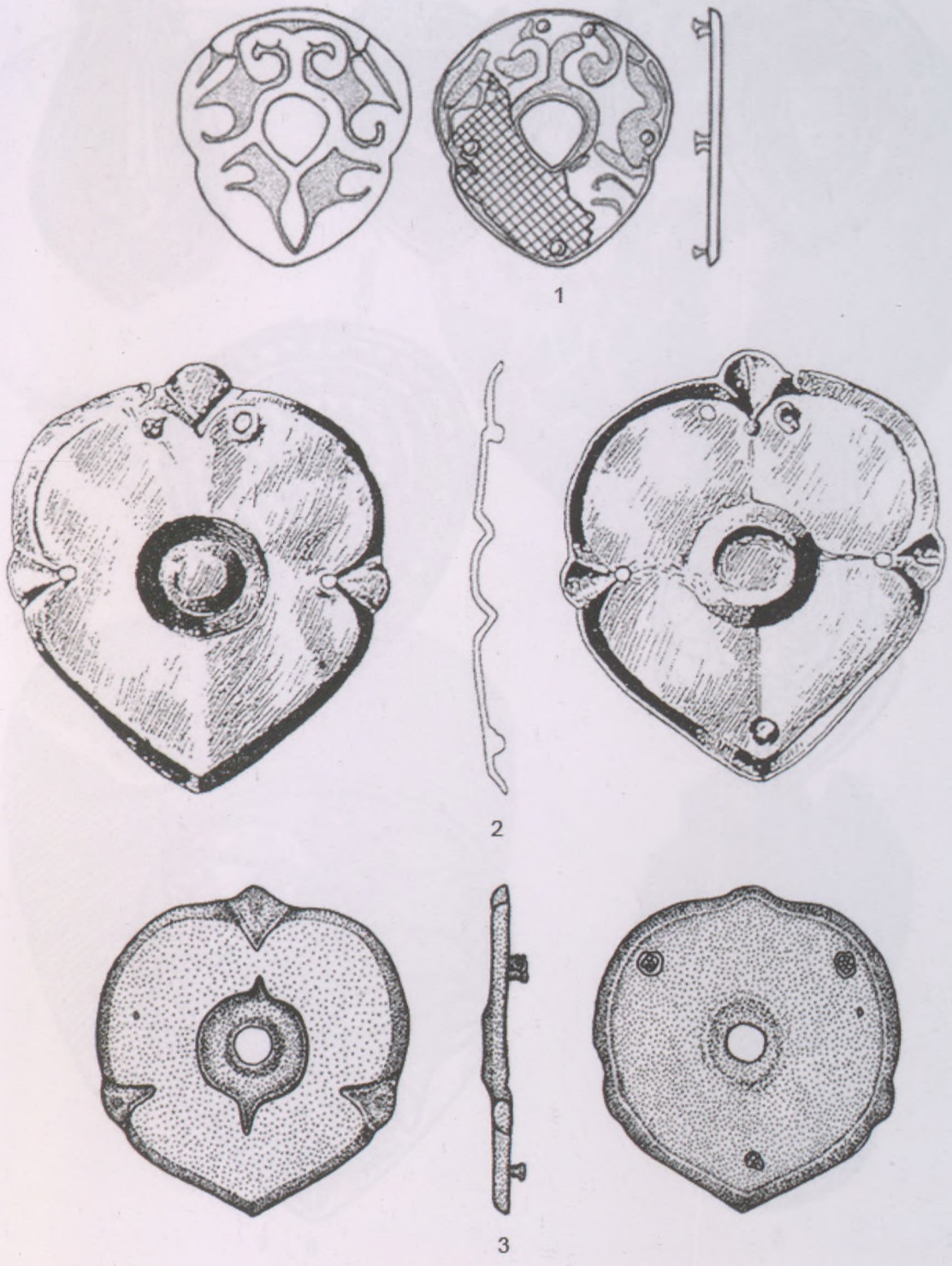

106. tábla. 1: Bodrogszerdahely, 2: Sárrétudvari-Poroshalom 2. sír, 3: Rábacsanak-Vásártéri-dűlő

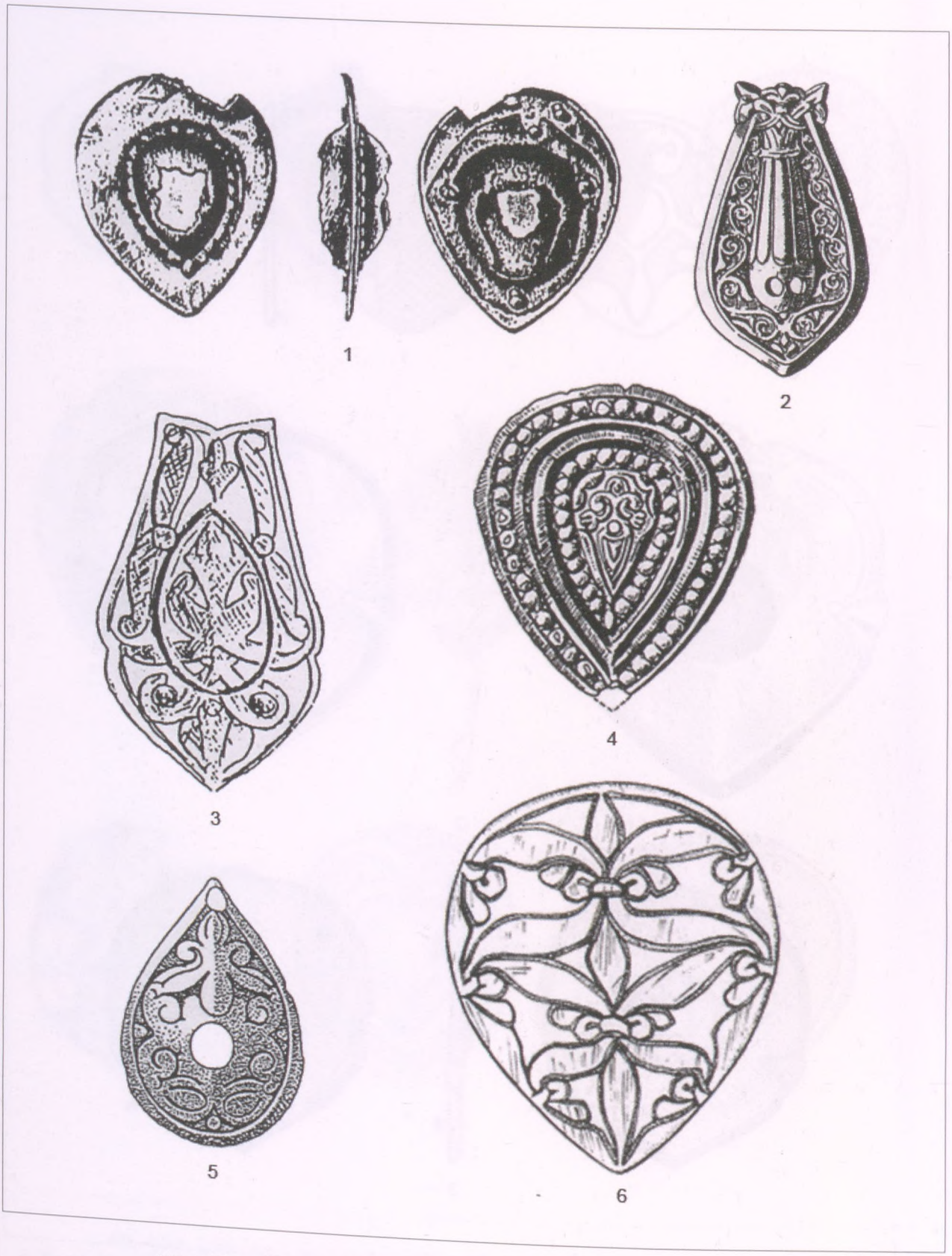

107. tábla. 1: Budapest-Farkasrét, 2: Ismeretlen lelőhely, 3: Zemplén, 4: Kétpó, 5: Püspökladány-Eperjesvölgy 138. sír, 6: Bodrogszerdahely

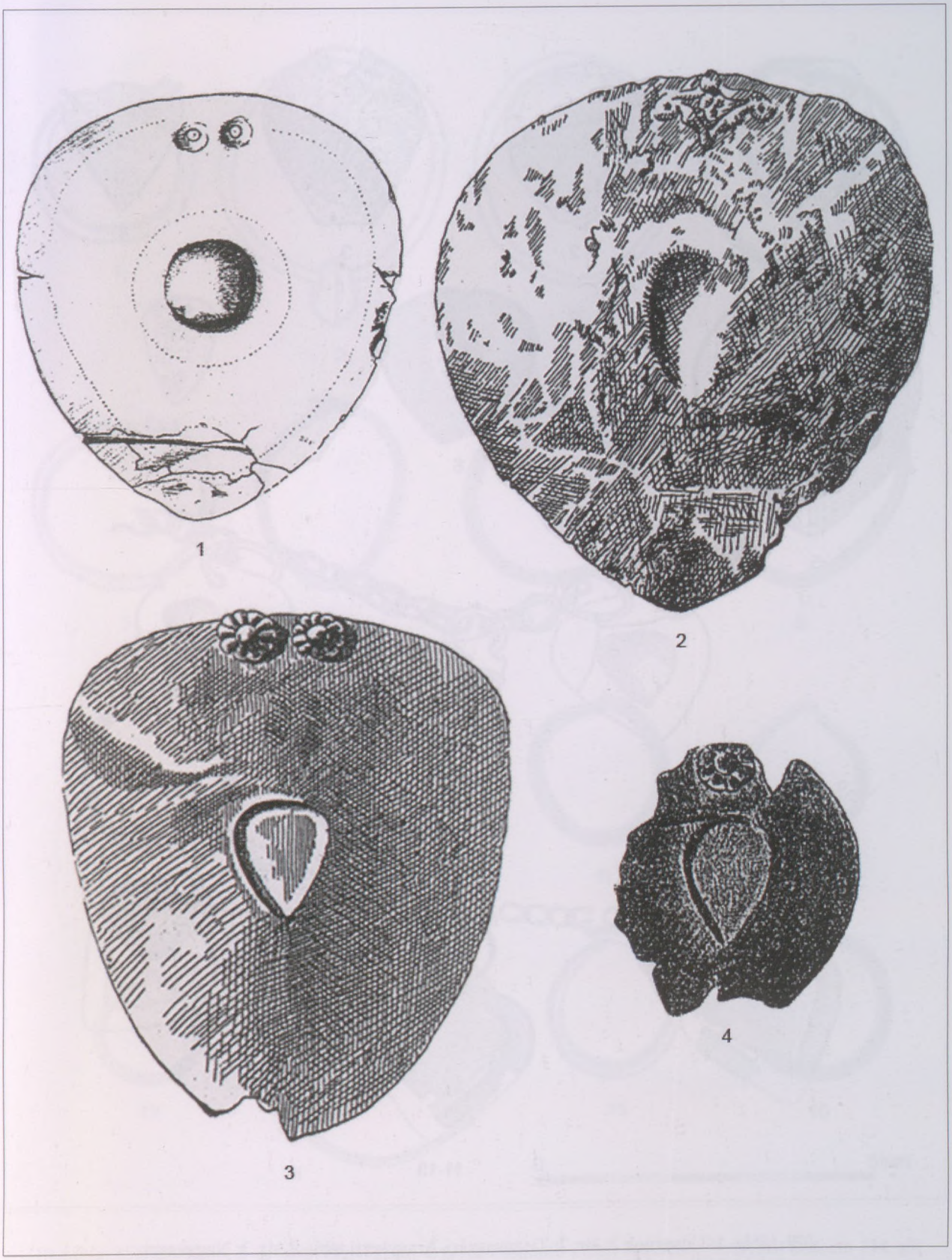

108. tábla. 1: Gégény-Monokdomb, 2: Piliny-Leshegy 2. sír, 3: Százhalombatta, 4: Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sír

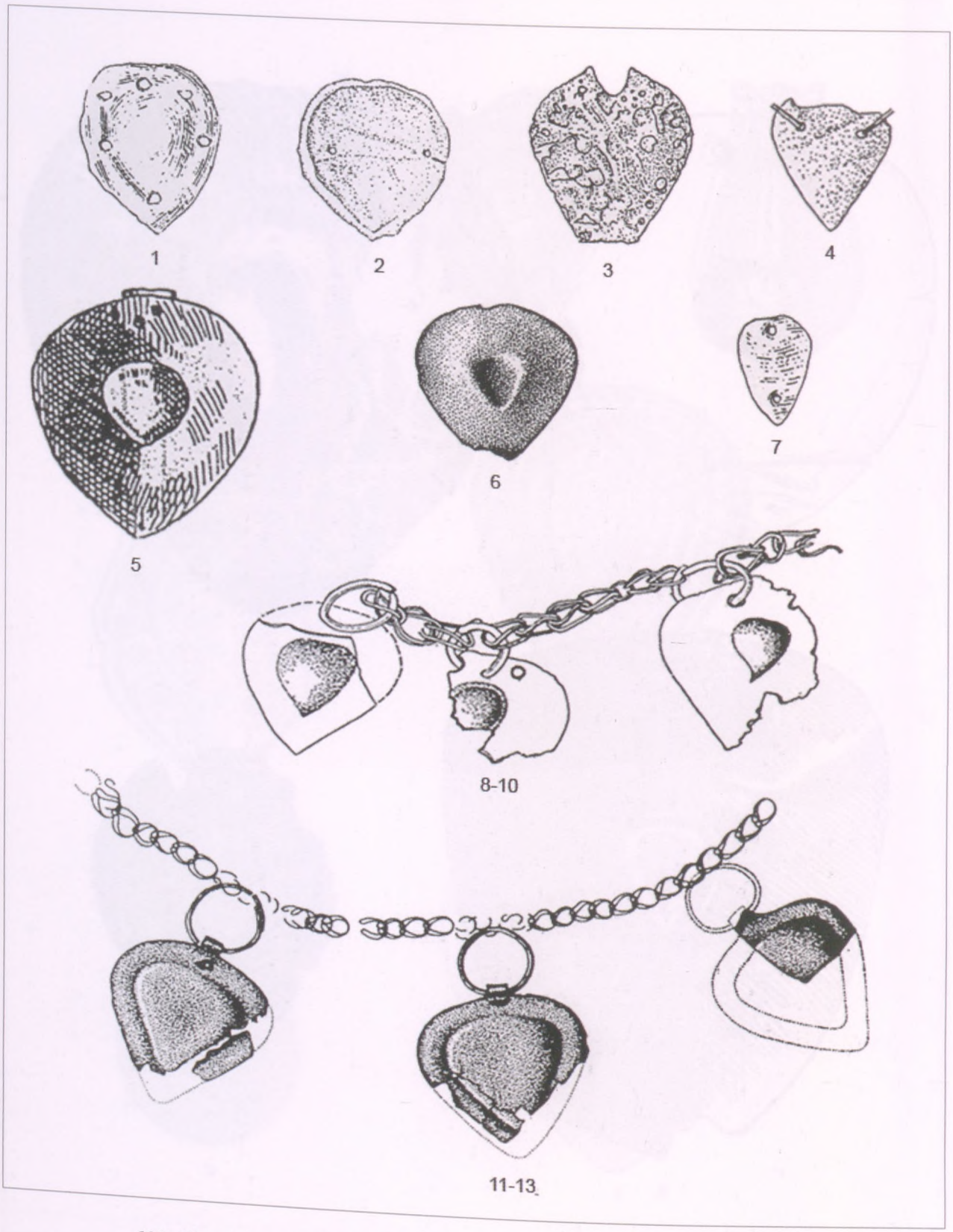

109. tábla. 1: Udvarnok 2. sír, 2: Tiszavasvári-Aranykerti tábla 9. sír, 3: Nagykeszi, 4: Ipolykiskeszi 269. sír, 5: Szentes-Szentlászló 95. sír, 6: Szentes környéke, 7: Naszvad 2. sír, 8–10: Ptuj 13. sír, 11–13: Sóshartyán-Hosszútető 30. sír

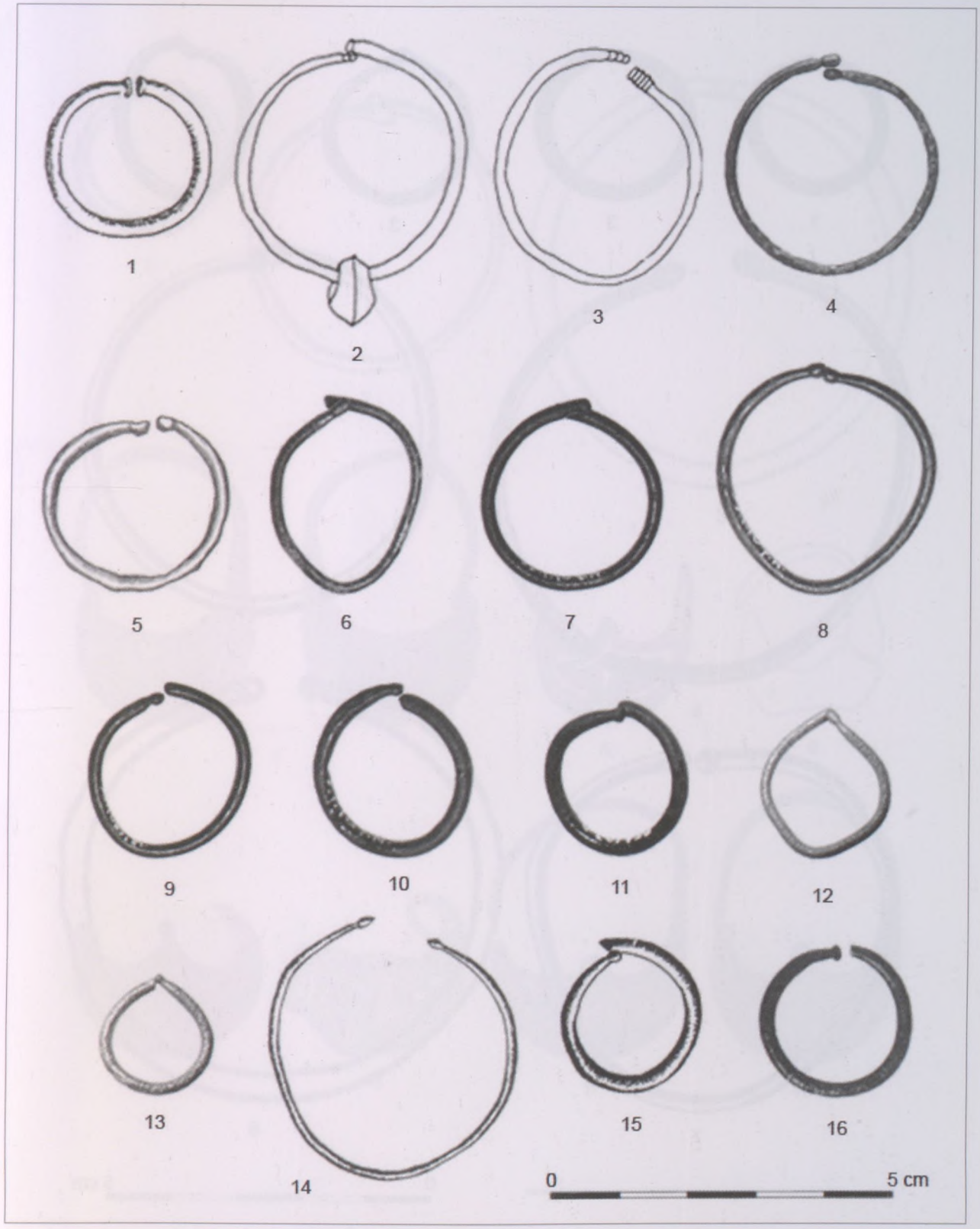

110. tábla. 1: Bjelo-Brdo, 2–3: Eger-Vár 472. sír, 4: Győr-Pósdomb 77. sír közeléből, 5: Győr-Pósdomb 134. sír, 6: Halimba-Cseres 30. sír, 7: Halimba-Cseres 70. sír, 8–11: Halimba-Cseres 71. sír, 12–13: Ikervár-Virág u. 98. sír, 14: Ikervár-Virág u. 130. sír, 15: Ikervár-Virág u. 137. sír, 16: Majs-Udvari rétek 479. sír

111. tábla. 1–2: Majs-Udvari rétek 475. sír, 3: Mohács-Alsómező, 4: Szárász-Szlavónia-dűlő, 5: Maroskarna B temető 11. sír, 6–7: Marosgombás-Kiss Magura nyergén 2. sír, 8: Szászváros-Dealul Pemilor X2 11. sír

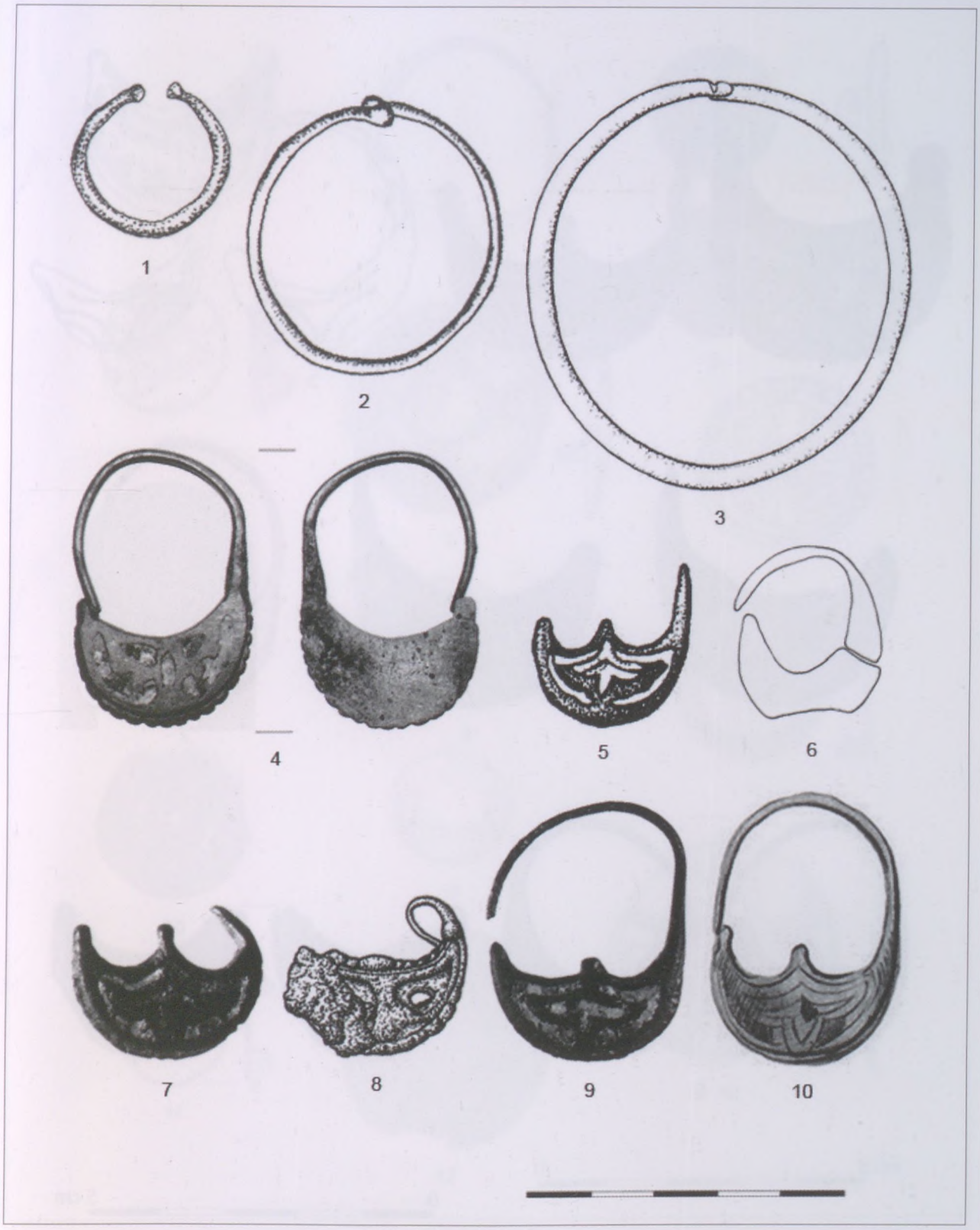

112. tábla. 1: Törökszentmiklós-Szenttamáspuszta 39. sír, 2: Zilah 1. sír, 3: Valkóvár 326. sír, 4: Csepreg-Szentkirály malom 97. sír, 5: Detta, 6: Hirics-Forrószög, 7: Locsmánd, 8: Sopronkeresztúr 38. sír, 9: Pétervására-Vár 11. sír (?), 10: Veszprém

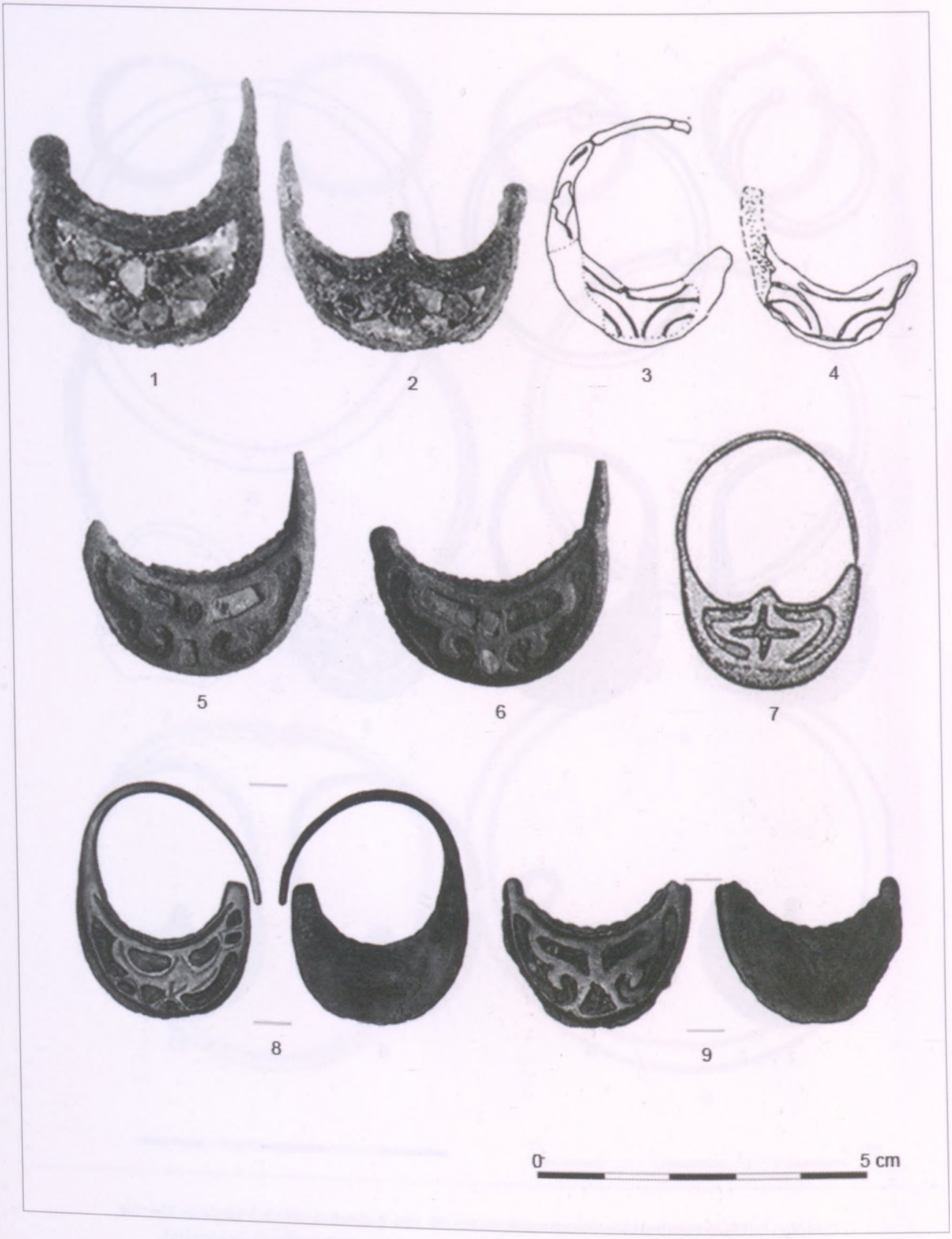

113. tábla. 1–2: Eger-Vár 128. sír, 3–6: Eger-Vár 278. sír, 7: Szalacs-Vidahegy 4/B sír, 8–9: Tápé-Lebő

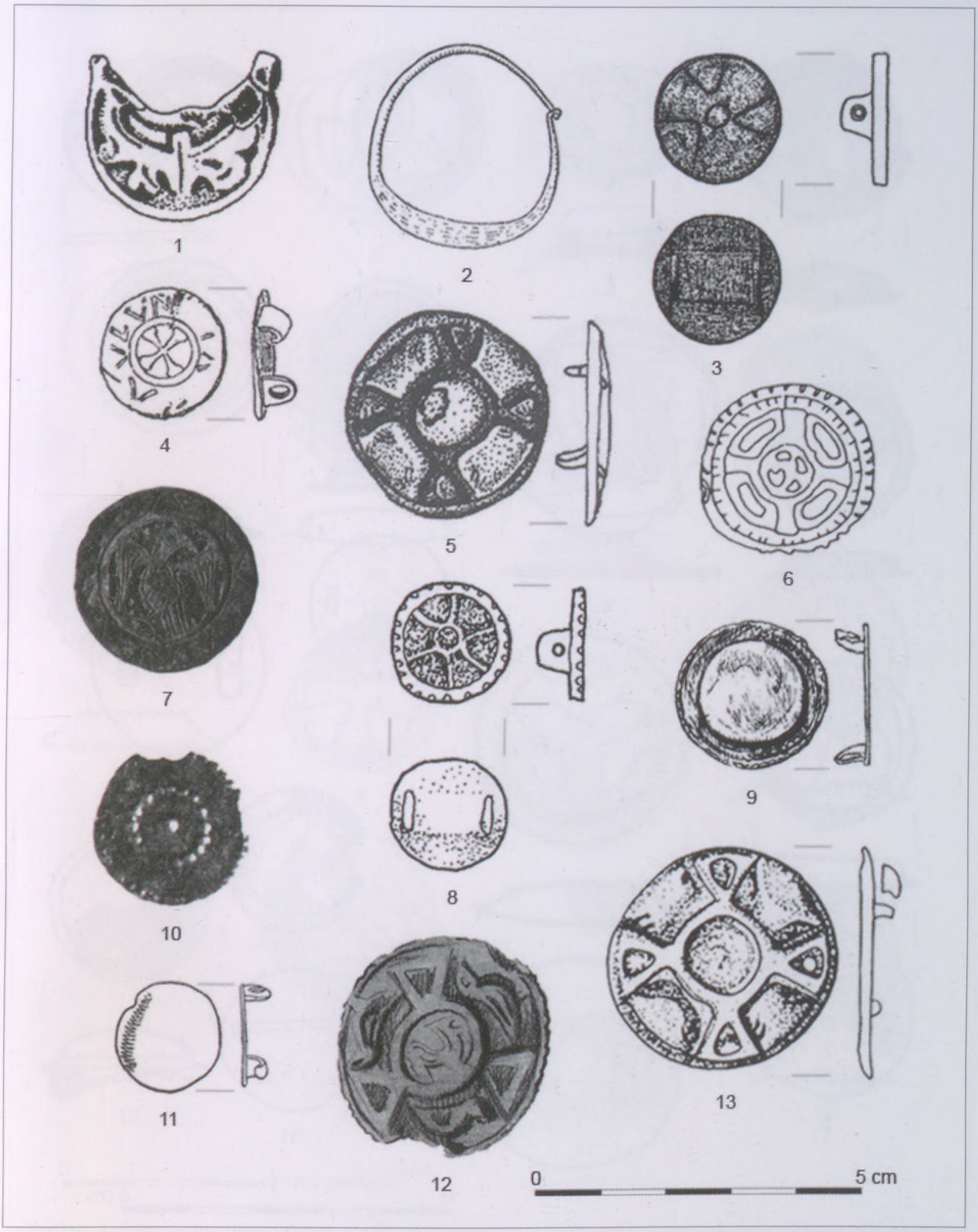

114. tábla. 1: Zilah 1. sír, 2: Zsitvabesenyő 21. sír, 3: Németóvár 36. sír, 4: Bjelo-Brdo 192. sír, 5: Detta, 6: Eger-Vár 128. sír, 7: Lajtakáta, 8: Lébény-Kaszás-domb 9. sír, 9: Majs-Udvari rétek 685. sír, 10. Pécs-Vasas 30. sír, 11: Székesfehérvár, 12: Székesfehérvár-Bazilika mögötti temető, 13: Magyarország (?)

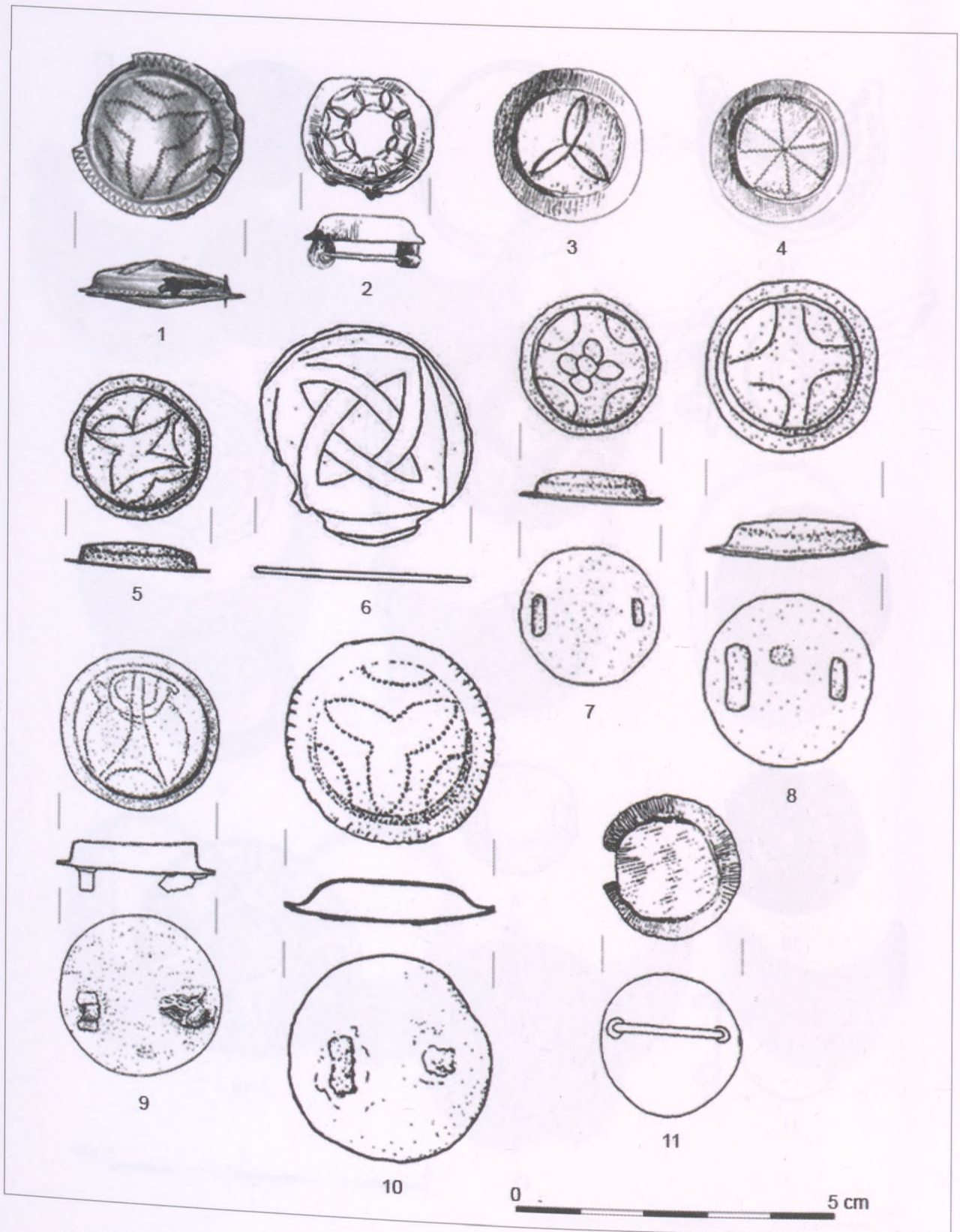

115. tábla. 1: Oroszvár 200. sír, 2: Bled-Prstava II/107. sír, 3–4: Diemlach Kapfenberg, 5–6: Förk 8. sír, 7: Förk 15. sír, 8: Förk 17. sír, 9: Hausmenning bei Amstetten 4. sír, 10: Georgenberg bei Micheldorf 25/A sír, 11: Gars-Thunau

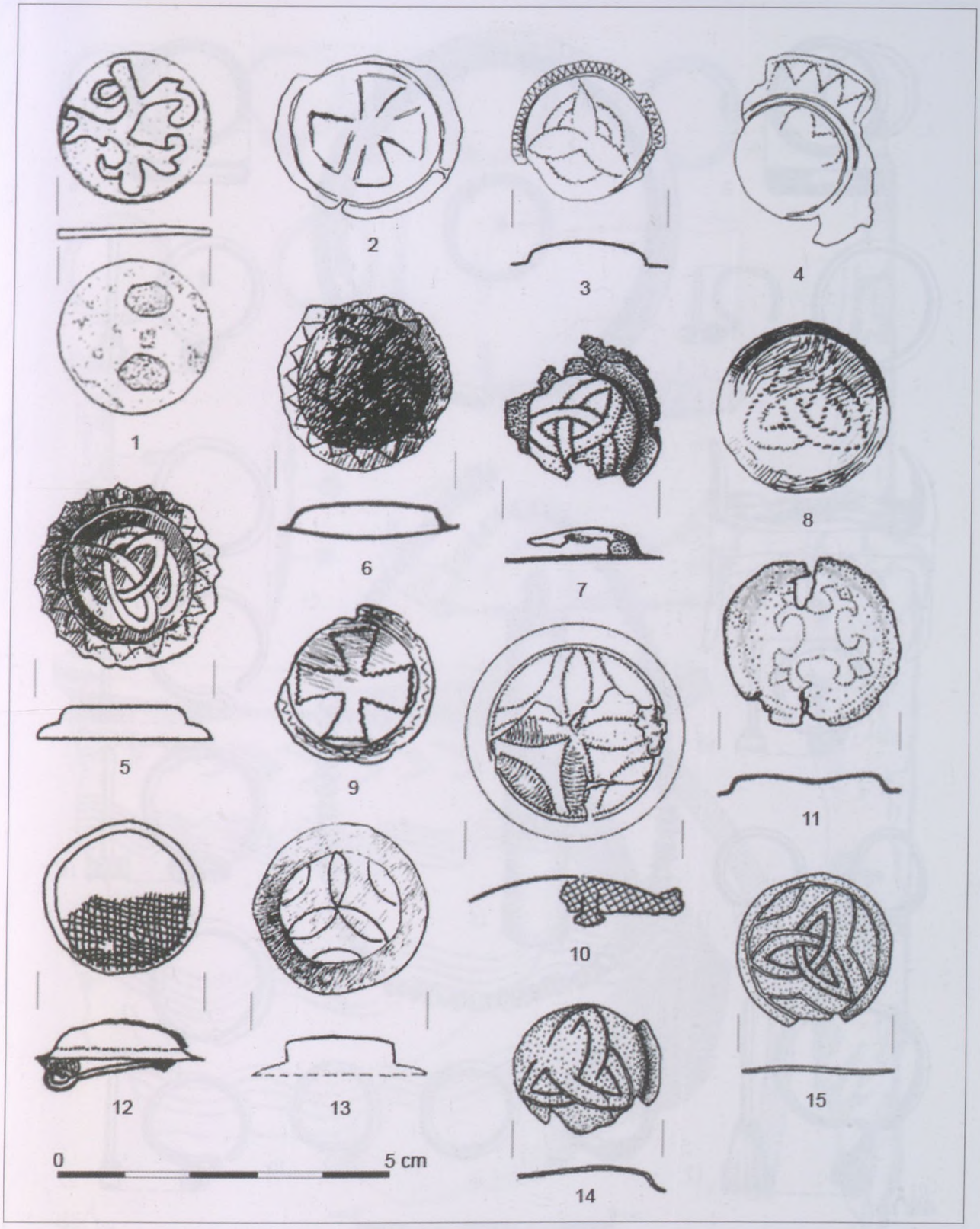

116. tábla. 1: Jaunstein, 2–4: Köttlach, 5–6: Kranj-Pfarrkirche 1964/112. sír, 7: Kranj-Iskra 277. sír, 8: Krungl Mitterndorf, 9: Mengeš, 10: Pusčava, 11: Sankt Peter bei Moosburg, 12: Tulln-Sporthauptschule 7. sír, 13: Turida Sedegliano, 14: Zwettendorf 75. sír, 15: Zwettendorf 113. sír

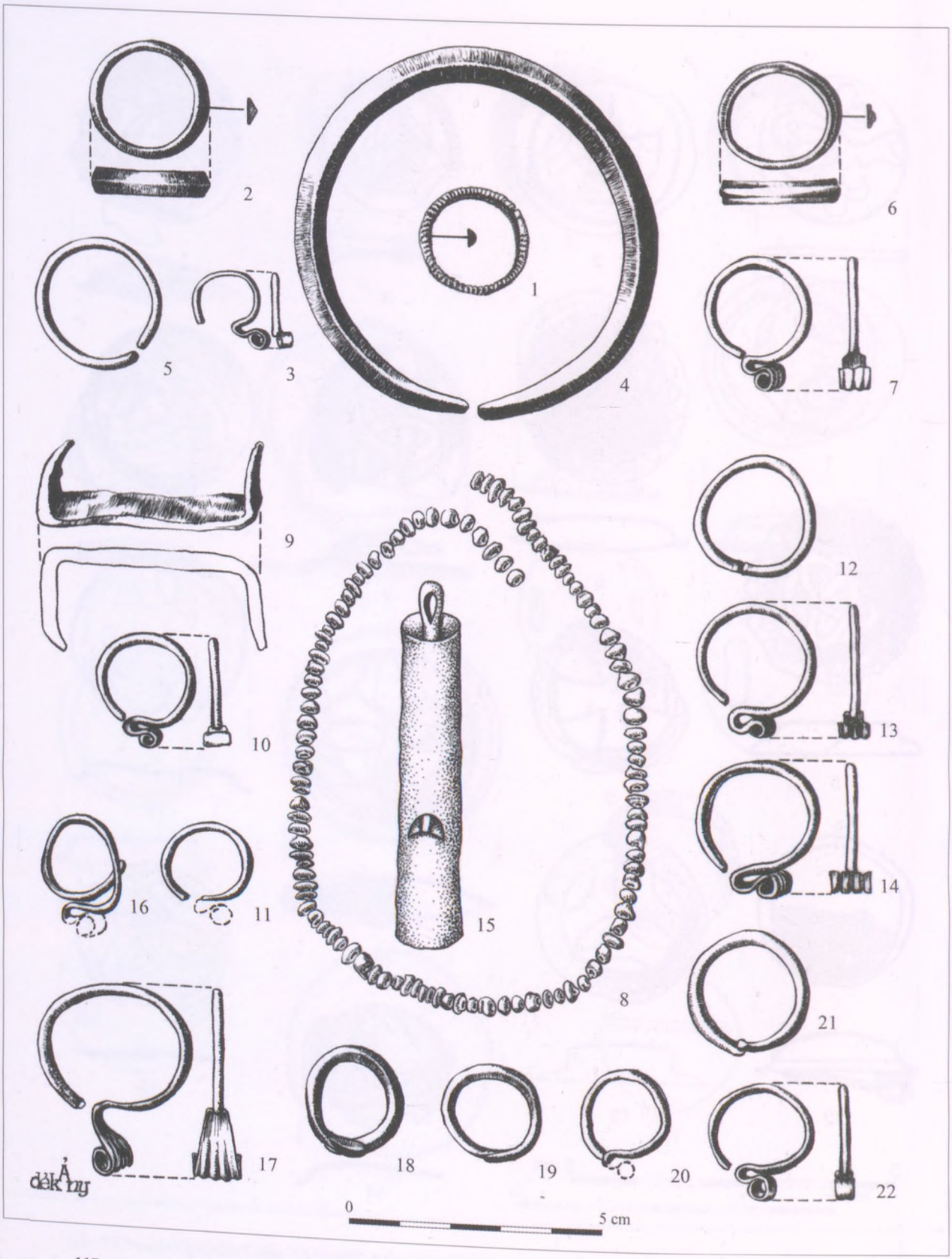

117. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 1. sír, 2: 7. sír, 3–4: 8. sír, 5: 9. sír, 6: 11. sír, 7–8: 10. sír, 9–10: 14. sír, 11: 15. sír, 12–14: 16. sír, 15: 23. sír, 16: 17. sír, 17: 20. sír, 18–20: 21. sír, 21–22: 24. sír

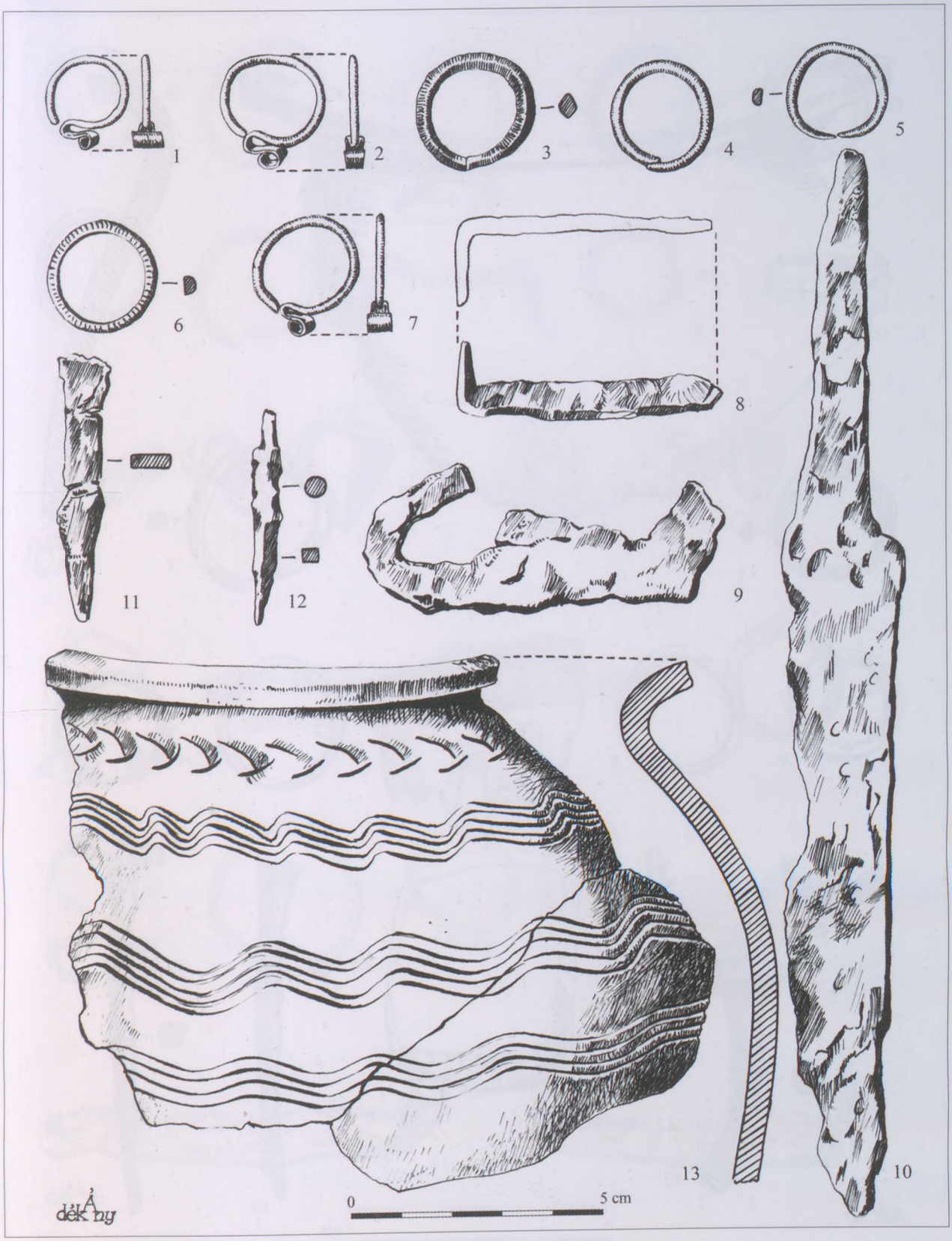

118. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 25. sír, 2–3: 26. sír, 4–5: 29. sír, 6: 34. sír, 7: 35. sír, 8: 36. sír, 9–10: 37. sír, 11, 13: 39. sír, 12: 41. sír

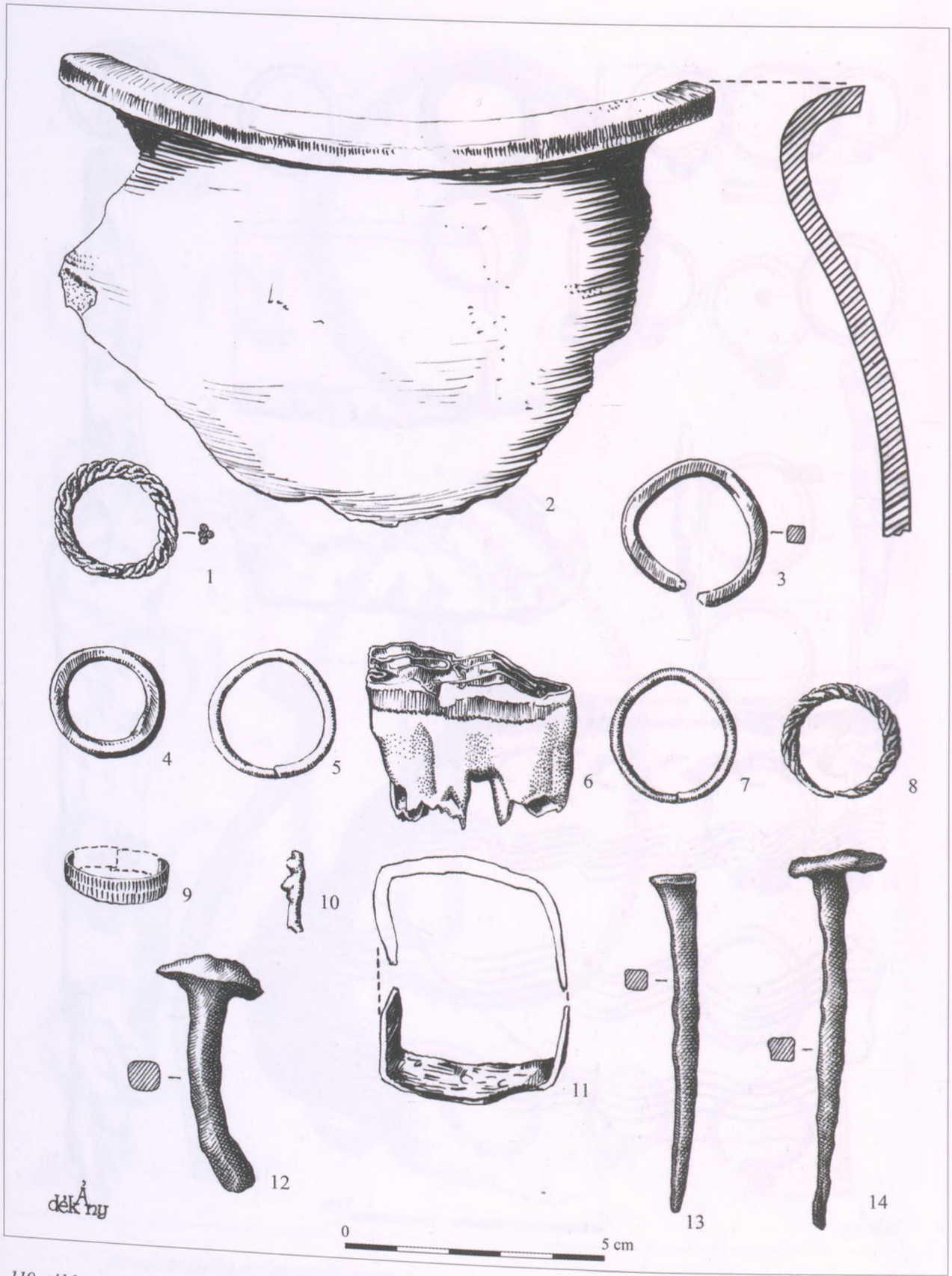

119. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 42a. sír, 2–3: 42. sír, 4–8: 43. sír, 9–10: 45. sír, 11: szórvány, 12: 52. sír, 13–14: 66. sír

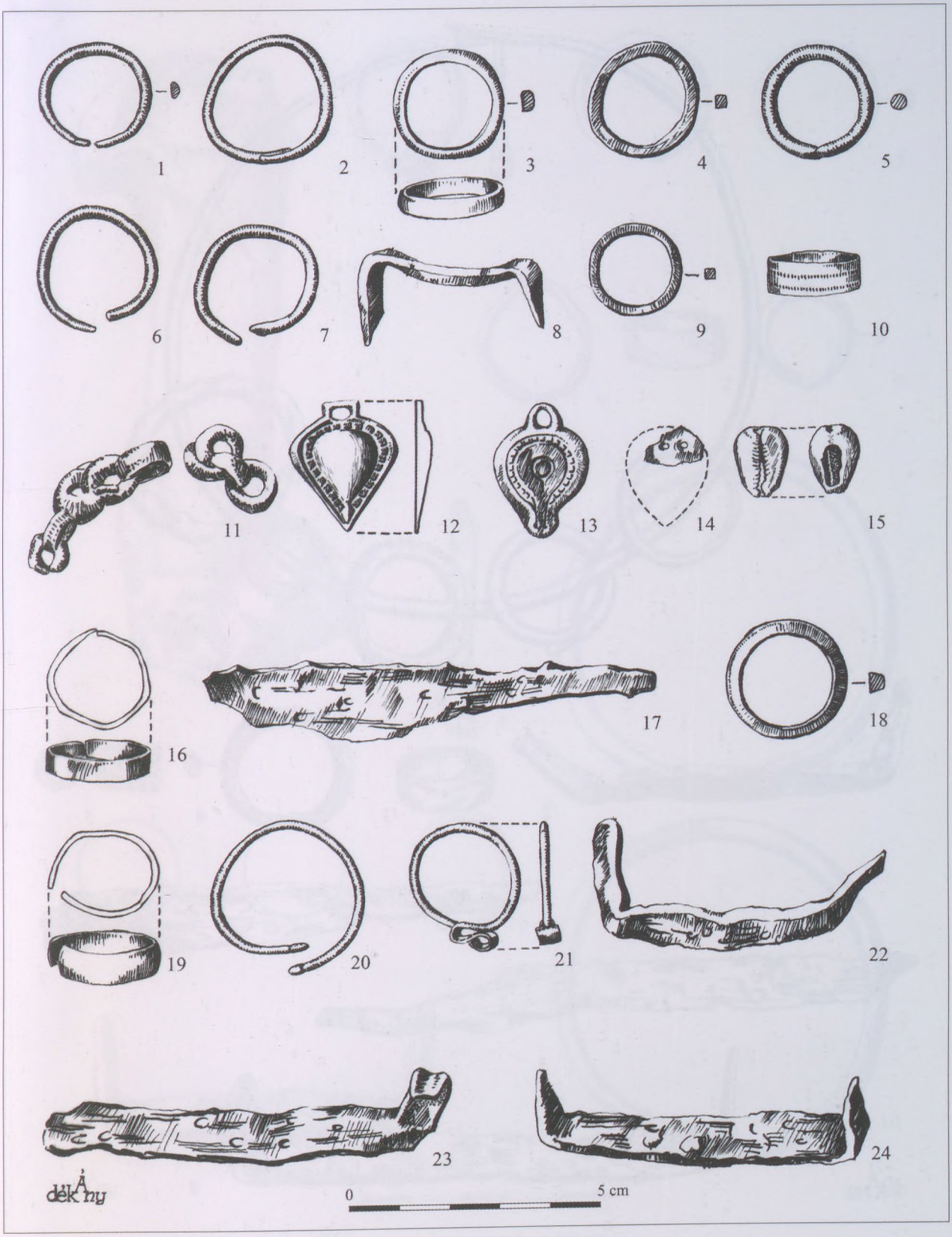

120. tábla. Győr-Pós-domb, 1–2: 51. sír, 3–5: 56. sír, 6–7: 62. sír, 8: 64. sír, 9–15: 65. sír, 16: 69. sír, 17: 71. sír, 18: 72. sír, 19: 74. sír, 20: 77. sír, 21–24: 85. sír

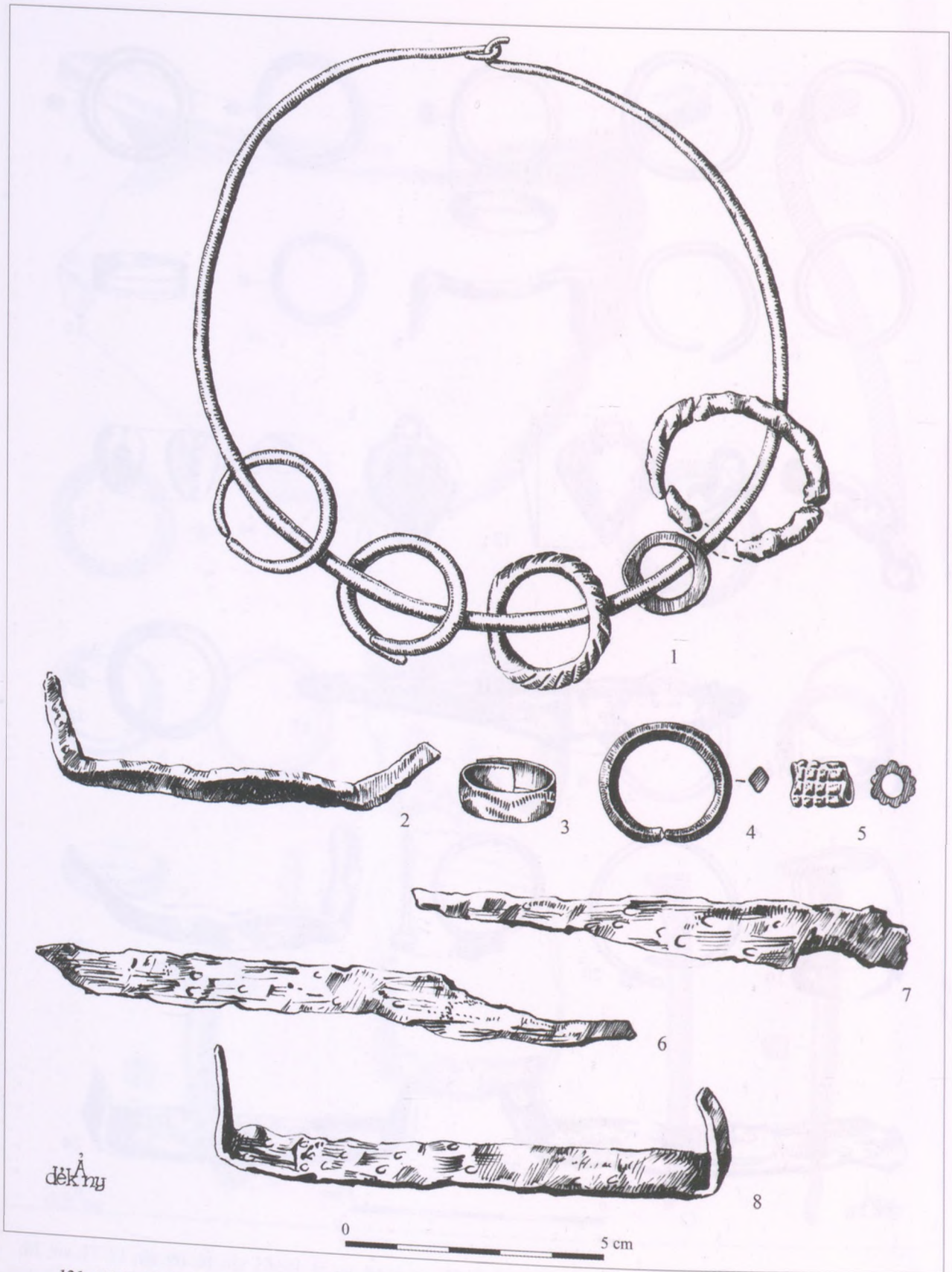

121. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 94. sír, 2: 99. sír, 3: 105. sír, 4: 107. sír, 5: 111. sír, 6: 119. sír, 7–8: 120. sír

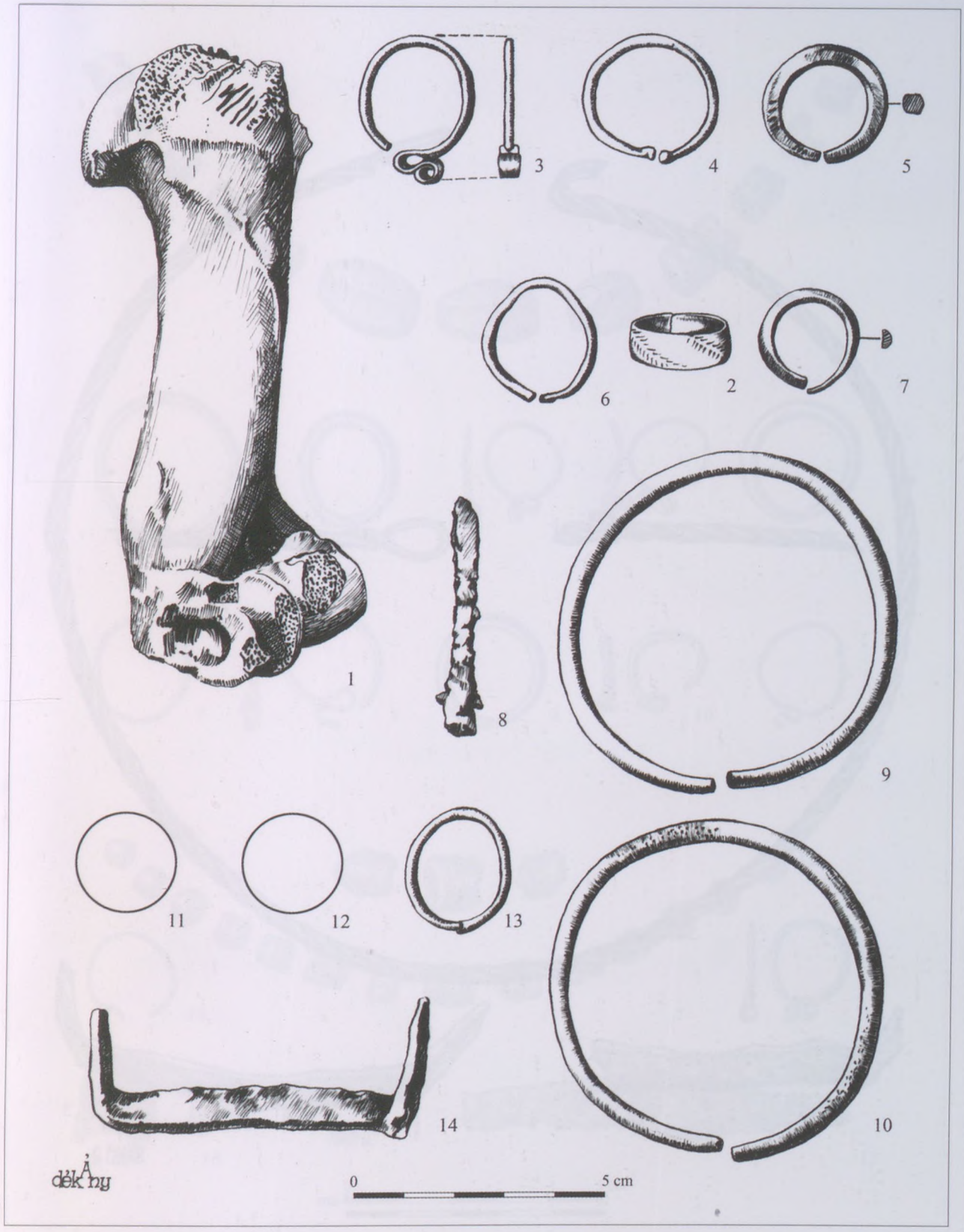

122. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 126. sír, 2: 127. sír, 3: 131. sír, 4–5: 134. sír, 6–10: 136. sír, 11–12: 139. sír, 13: 143. sír, 14: 140. sír

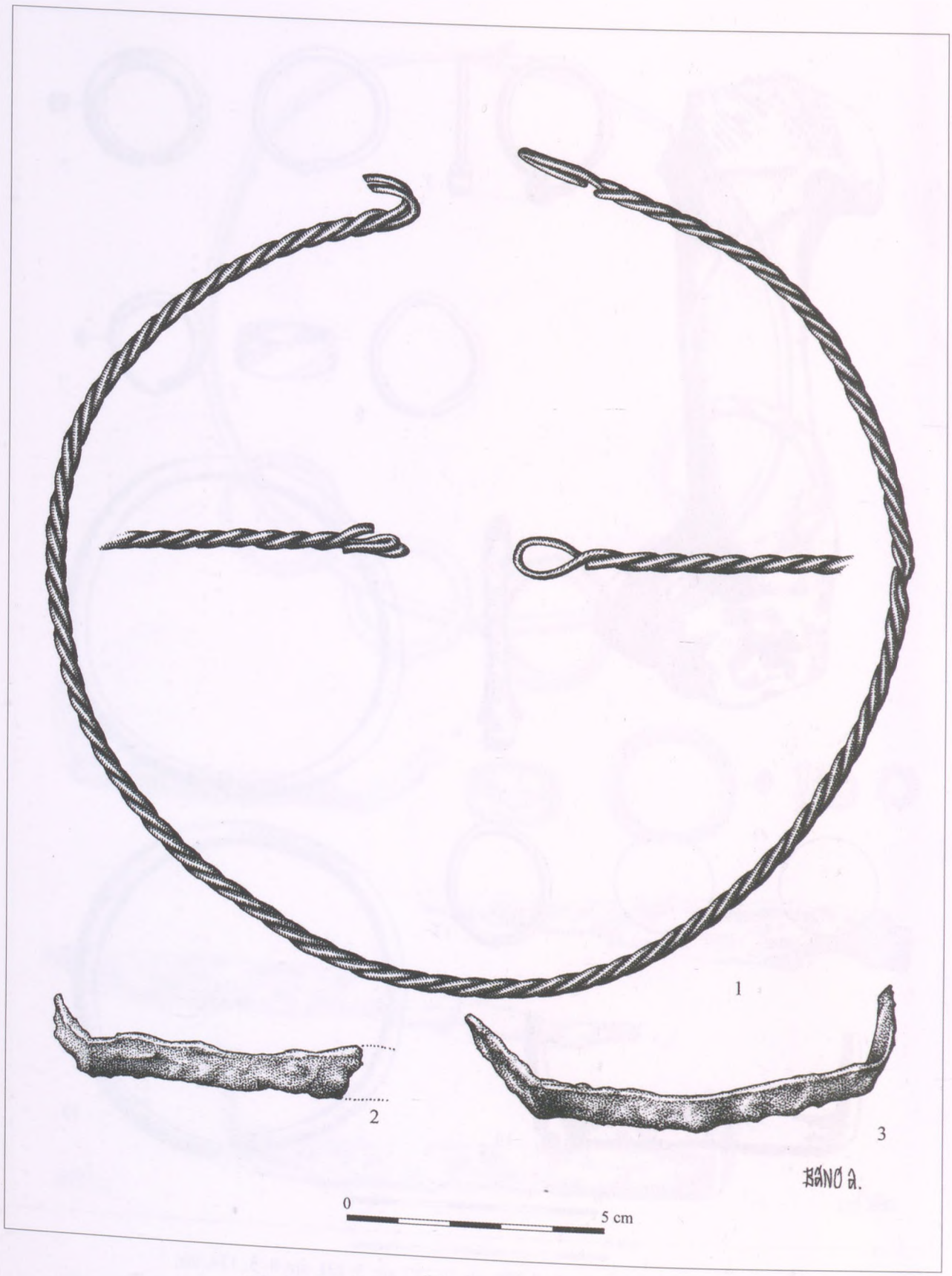

123. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 136. sír, 2: 56. sír, 3: 58. sír

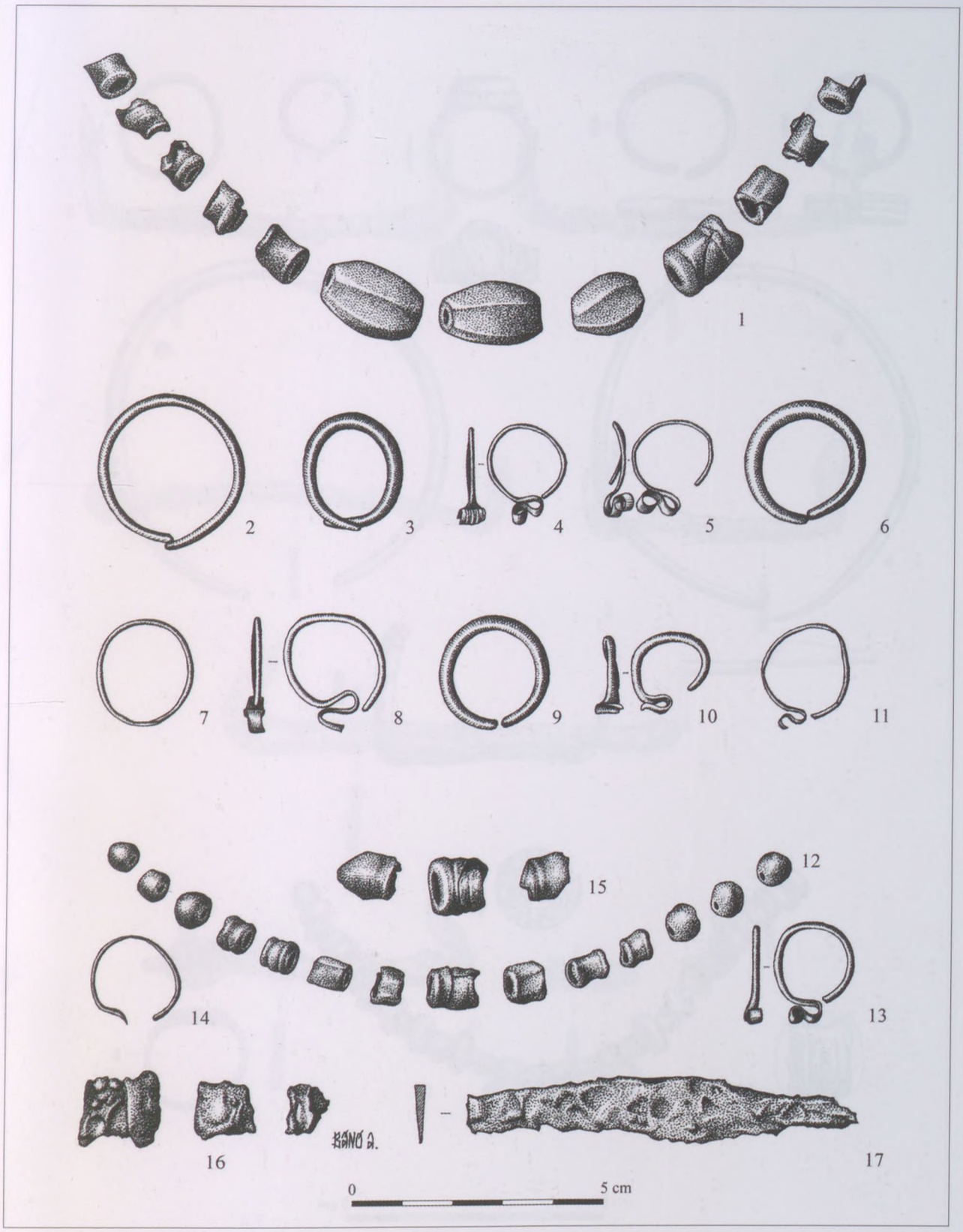

124. tábla. Győr-Pós-domb, 1: 146. sír, 2: 142. sír, 3: 154. sír, 4–5: 165. sír, 6: 167. sír, 7: 168. sír, 8: 169. sír, 9–10: 183. sír, 11: 200. sír, 12, 16: 179. sír, 13–15: 182. sír, 17: 192. sír

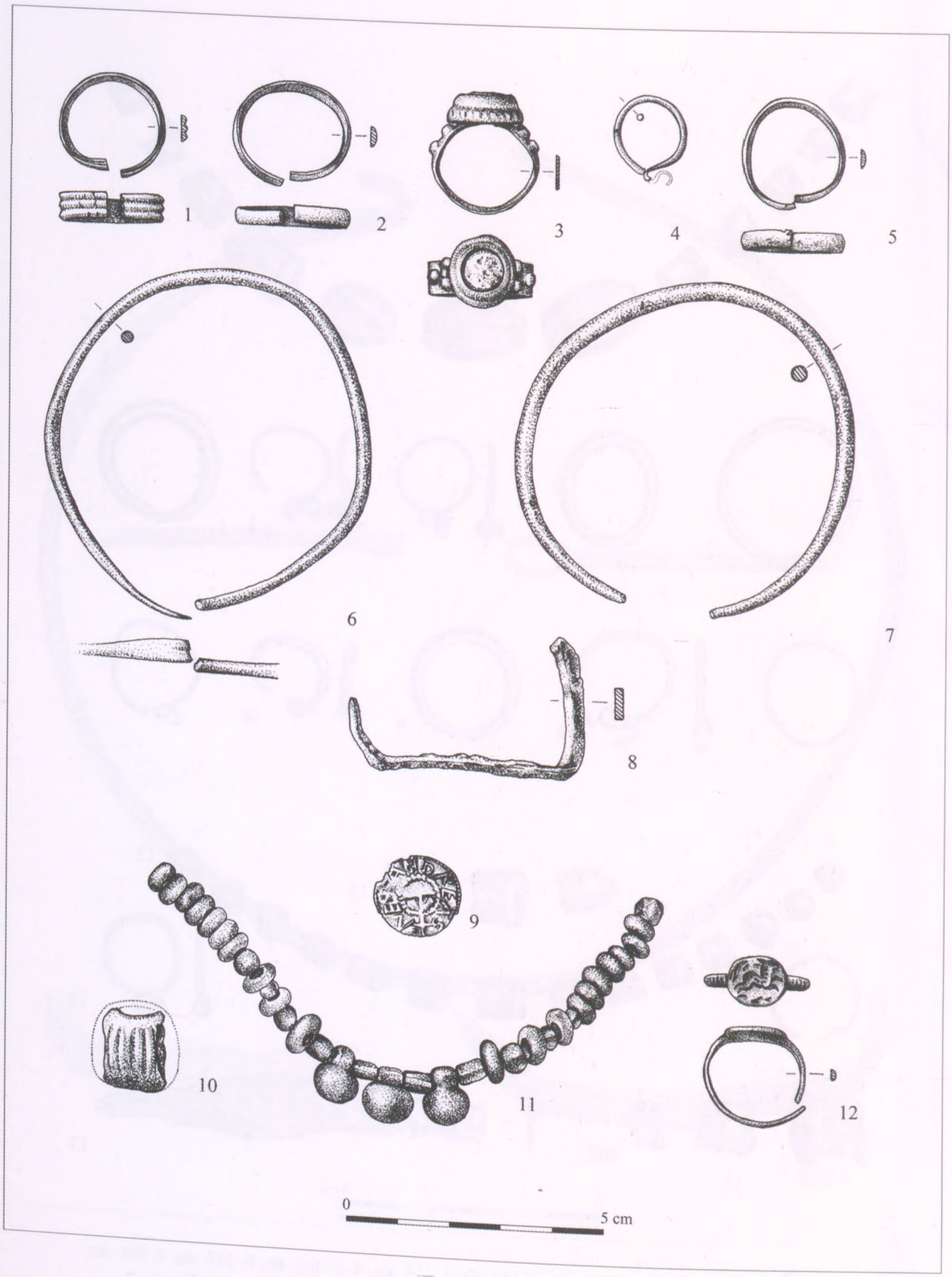

125. tábla. Győr-Pós-domb, 1–8: 215. sír, 9: 216. sír, 10–12: 217. sír

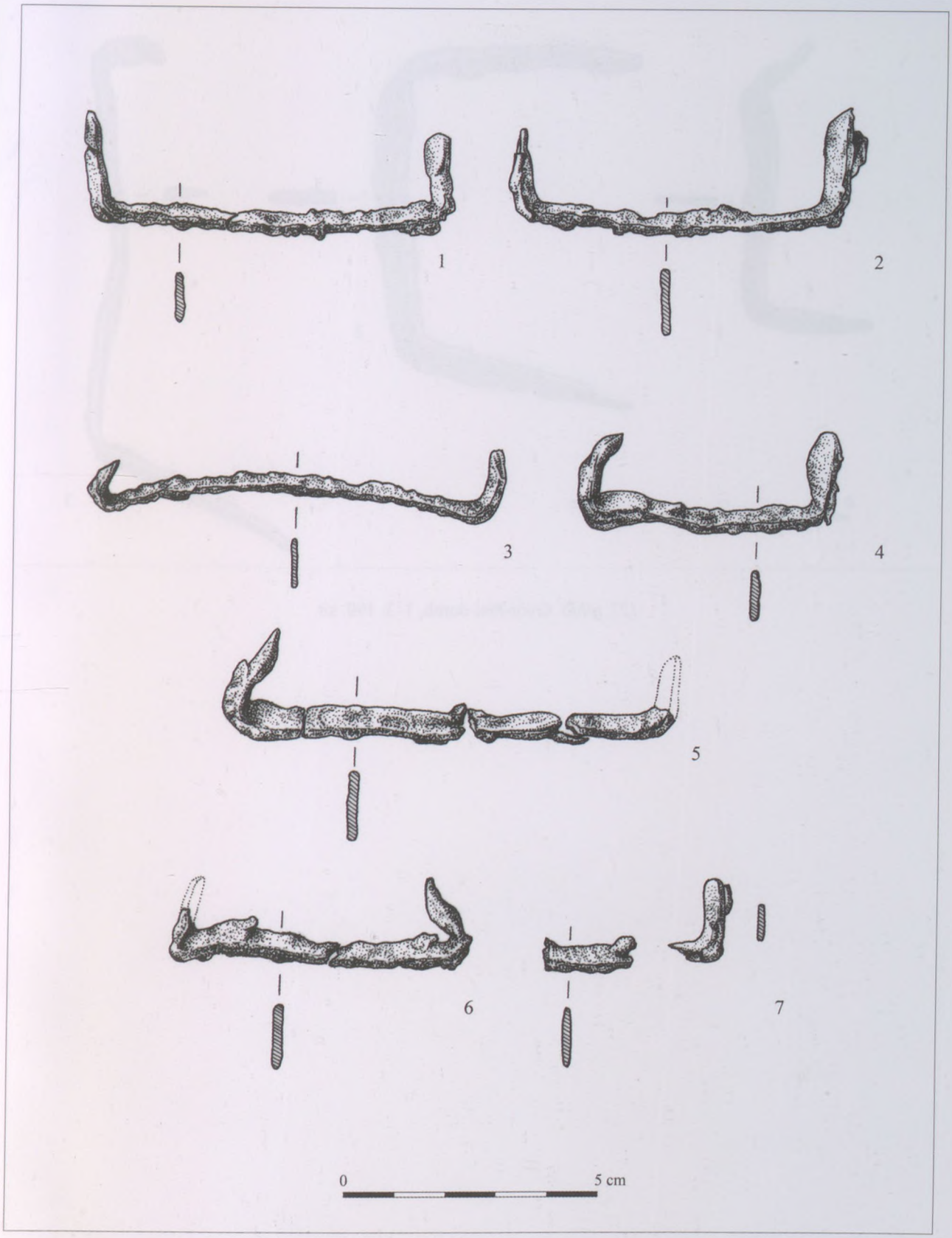

126. tábla. Győr-Pós-domb, 1–6: 202. sír, 7: talán 99. sír

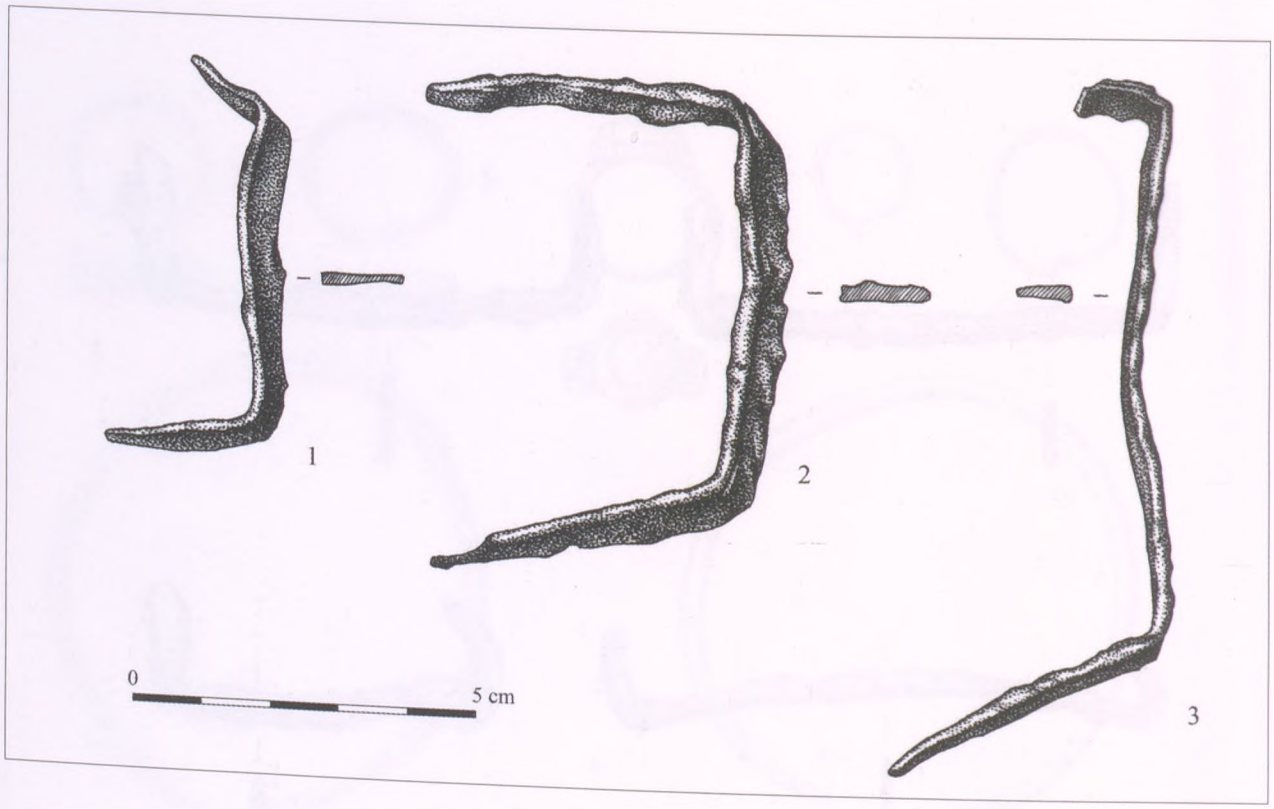

127. tábla. Győr-Pós-domb, 1–3: 190. sír

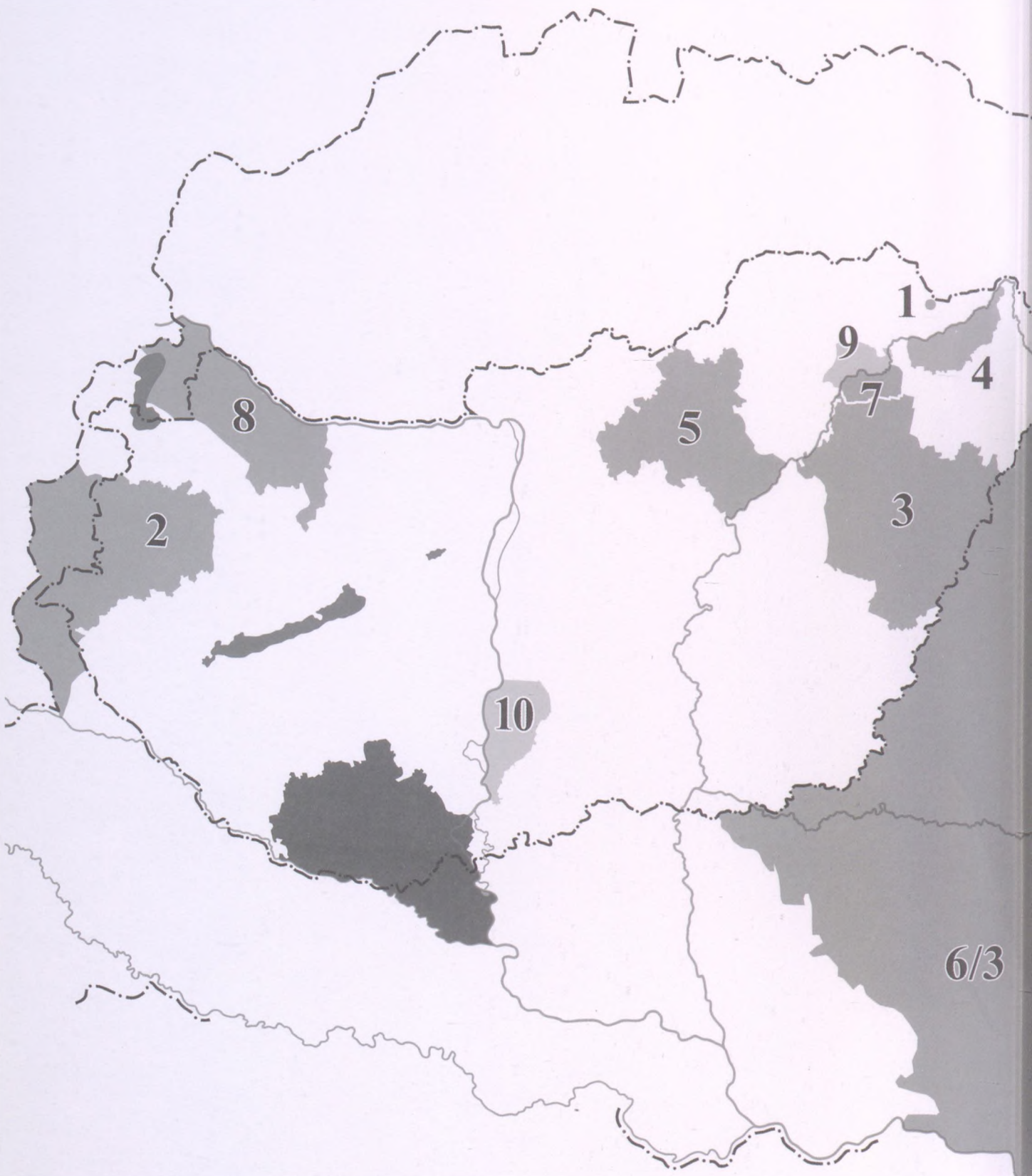
1
9
4
7
8
5
3
2
10
6/3

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK LELETANYAGA

Kiss Attila
Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Budapest 1983.

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD KORI SÍRLELETEI

Megjelent kötetek

1. Révész László
A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. Miskolc 1996.

2. Kiss Gábor
Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely 2000.

3. M. Nepper Ibolya
Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. Budapest–Debrecen 2002.

4. Istvánovits Eszter
A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. Nyíregyháza–Budapest 2003.

5. Révész László
Heves megye 10–11. századi temetői. Budapest 2008.

6. Gáll Erwin
Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I–II. Szeged 2013.

7. Tóth Anikó
A nyíri mezőség a 10–11. században. Szeged 2014.

8. Horváth Ciprián
Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged 2014.

Előkészületben

9. Kovács László
A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. Szeged 2015.

10. Gallina Zsolt–Varga Sándor
A Kalocsai-Sárköz 10–11. századi sír- és kincsleletei. Szeged 2016.

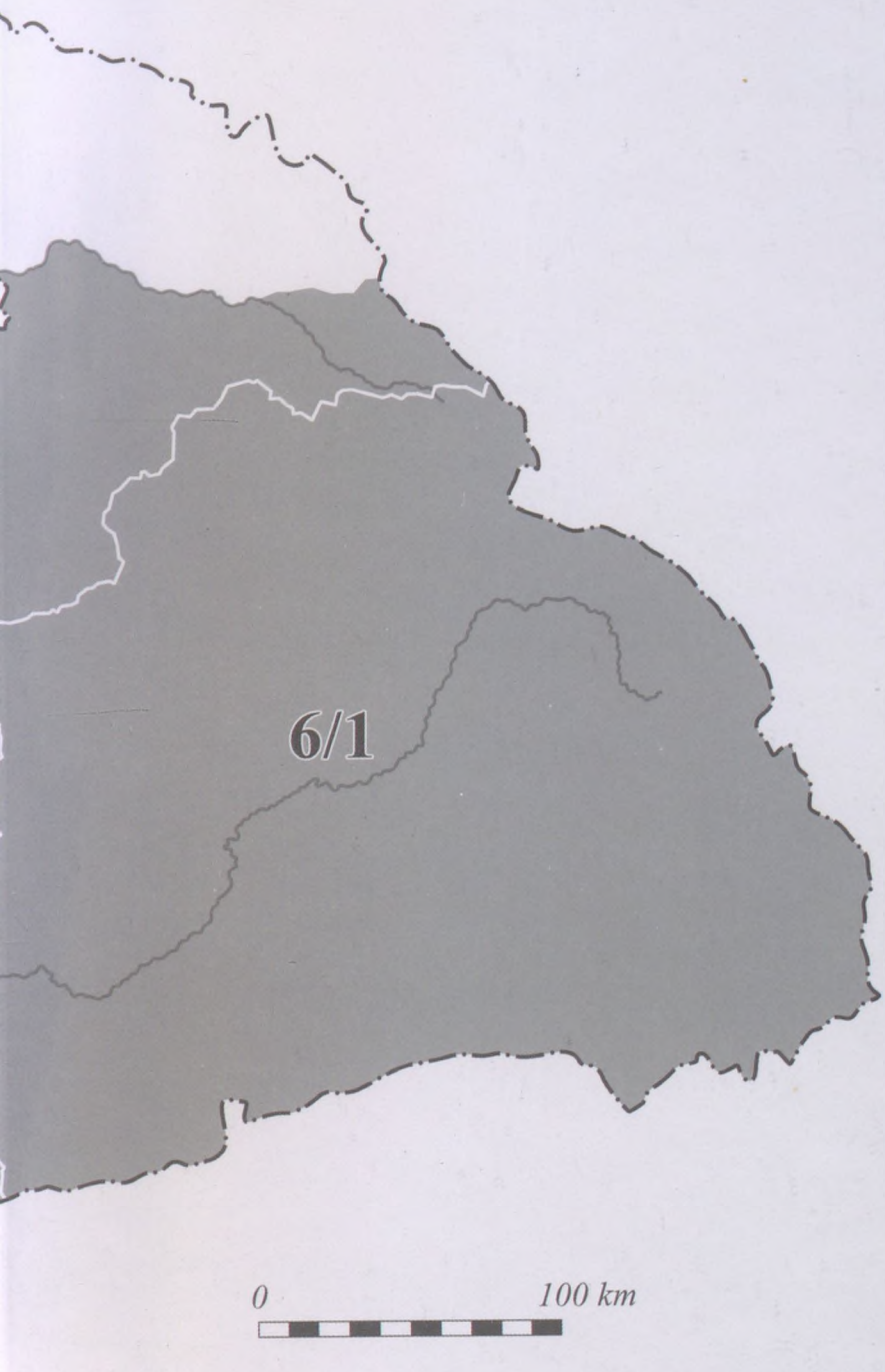

ISBN 978-963-306-308-8